GÜZ 2017/2

Z

KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR

Mevsimlik Tematik Dergi

SUNÛŞ

Su hayâtın kaynağıdır. Varlığa can katar. Suya dâir konuşmaya su nûş* ile başlamak, umulur ki söze hayat ve bereket verir, suyun kaynağından doğması ve menziline varması gibi, söz de amacına ulaşır.

* *

İnançlarında suyu hep merkeze yerleştiren insan, suyun peşinde yeryüzü yolculuğuna yön verdi, su sâyesinde medeniyetler kurdu.

İnsan suyun hem maddesiyle hem mânâsıyla arındı. Aslına yaklaşmak için ona sığındı. Suyu hem gıdâsı hem devâsı olarak bildi.

Su, ya bir pınarda ya bir ayazmada ya bir kaplıcada, bâzen bir kuyuda bâzen de bir çeşmede, şifâ hassasıyla insanın imdâdına yetişti.

* *

Medeniyetler beşiği Anadolu coğrafyası, sînesinde suyun bütün bu tezâhürleriyle yaşadığı topraklardandır.

İstanbul, âdeta, suyun insana, insanın suya duyduğu muhabbetin cisimleşmiş şehridir. Dünyâda su mühendisliğinin zirvesine erişen beldelerdendir.

Zeytinburnu, ayazmaları kuyuları çeşmeleri sebilleriyle İstanbul'un en eski yerleşim yerlerinden ve şifâ merkezlerindendir. Kendi başına bir su medeniyetidir.

* *

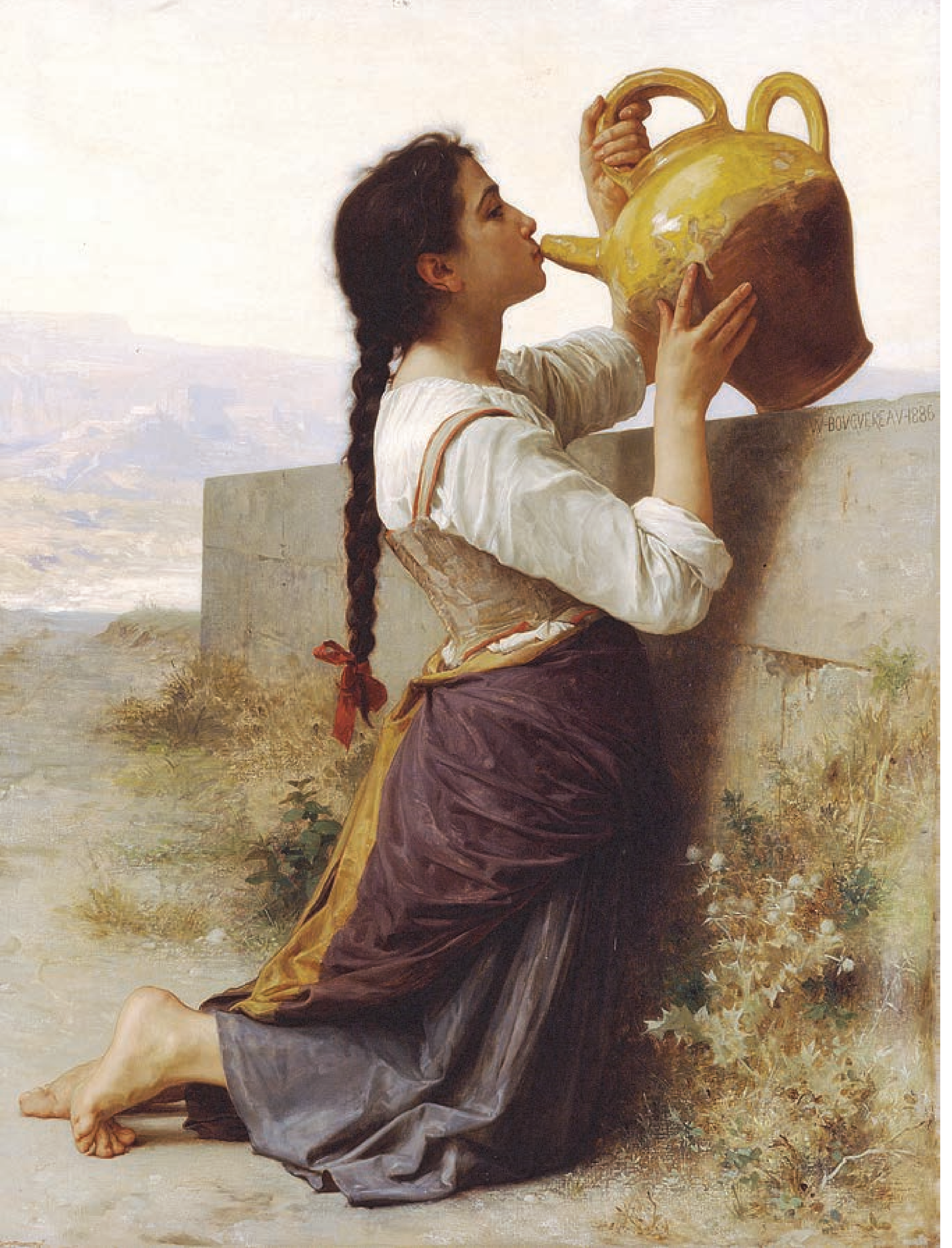
Suyun hayâtımızda, geçmişte ve geleceğimizde tuttuğu yeri ve şifâ değerini hatırlatmak için Z dergisinin ikinci sayısını Su ve Şifâ temasına ayırdık.

Su insana her zaman ilham kaynağı olmuştur. Dileriz, bu sayımız da içeriğiyle ve sunumuyla sizlere güzellikler ve ilhamlar yaşatsın.

MURAT AYDIN
Zeytinburnu Belediye Başkanı

---

*nûş: Farsçada 'içme'.

W-BOVGVEREAV-1886

“Su gibi” aziz olmak!

Su ikram eden kişiye “su gibi aziz ol” temennî ve duâsı zihnimize nereden kazınmış olabilir? Elbette kulak âşinâlığı ile tevârüs eden örf ve âdetlerimizin etkisi ilk belirleyici olmalıdır; fakat asıl, suyun “aziz” kılınmış olması husûsu üzerinde durmak gerekiyor.

Birçok din ve inançta suyun merkezî bir rol oynadığını görüyoruz. *“Allah gökleri ve yeri yaratırken arşı su üstünde idi”* meâlindeki âyet (Hûd, 11/7), suyu varoluşla irtibatlandırmakta, izzetine, yani aziz oluşuna işâret etmektedir. Su hayat verir, arındırır. Bu iki temel nitelik ona yüksek sembolik değer ve kutsallık katar. Bu yüzden tören ve dînî âyinlerde su etkili bir araç olarak karşımıza çıkar. Dönüştüren, günahları ve marazı ortadan kaldıran bir güç ve kâbiliyete sâhiptir. Su, yaşayan ve ruhsal bir maddedir; insanlar ve ilâhî olan arasında arabulucudur.

***

Yüzyıllardır dünyânın her yerinde ve yönünde sudan yola çıkarak ya da su eşliğinde oluşan bir inanç, mimarî, gündelik hayat, davranış biçimleri, şehir anlayışı, dekorasyon, kültür, sanat ve edebiyat var. İkinci sayımızda bu temayı çalıştık. Şifâyı da içinde barındıran su teması, hem kendi tarihî kimlik ve kişiliğimiz açısından, hem komşu kültürler ve inançlar açısından karşılaştırmalı okunması gereken zengin bir konu.

Bu düşüncelerle “suya bakmak” istiyoruz. Suya iki farklı biçimde bakabiliriz. İlki, mitolojik bir karakter olan Narkissos’un bakışıyla: mite göre, Narkissos bir gün suda kendi yansımasını görür ve ona âşık olur. Saatlerce sudaki aksini seyreder. Fakat suyun üzerinde görerek âşık olduğu bu imge kendisine karşılık vermeyen bir imgedir ve tam ona sarılacakken yok olur. Narkissos aşkına kavuşmak uğruna suya düşer ve boğularak ölür. Bu mitolojik anlatı, narsizm olarak psikolojide yerini almış ve kendini aşırı sevme, büyük görme ve gerçeklik dışı bir şişinme olarak ele alınmıştır. Başkalarından üstünlük vehmettiren narsizm, sürekli ilgi görme ihtiyâcı, eleştiri ve değerlendirmeye tahammülsüzlük, empati yoksunluğu gibi belirtileriyle, bir kişilik bozukluğu olarak ele alınır.

İkinci “suya bakış” tutumu ise masallarda geçen ve farklı kültürlerde yerini bulan “medyumluk bakışı”dır. Hâlin görülmesi, kaybın bulunması.. amaçlarıyla yapılan bu durugörü faâliyeti “ruhsal bir yöntem” olarak bilinir ve bu kâbiliyete sâhip kişilere “seçilmiş” olarak bakılır. “Suya bakacak” kişinin ruhsal dinginliği ve konsantrasyonu kadar, mekânın da dingin olması önem taşır.

***

Su ve şifâ temalı bu sayıda, tema editörü olan Murat Dinçer Çekin hocamızın sabrı ve titizliği ile, geceli gündüzlü hayli yoğun ve gerçekten çok öğretici bir “bakma” serüveni yaşadık. Ortaya arşivlik bir eser çıktığına inanıyoruz.

İlk sayımızda ele aldığımız “Bitki Ressamlığı” konusu, bize tematik derginin imkânlarını kullanarak bir kavrama nasıl bakılması gerektiğiyle ilgili çerçeve ve eşik oluşturmuştu; yeni bir deneyim ve yeni bir bakış fırsatı sunmuştu. Bu sayımızla da aynı anlayışı “su ve şifâ” temasına bakışta oluşturmuş olmayı temennî ediyoruz.

Zihnimizde silikleşen, ihmal ettiğimiz, unuttuğumuz, bağlamını kaybettiğimiz kavramları böyle bir deneyimle ele almak çok öğretici.

***

Modern hayat paradigmasının suya müşfik davranmadığını, bu konuda hayli ölçüsüz ve savurgan olduğunu söylemek gerekir. Geleneksel kültürlerde kutsal sayılan su, günümüzde görkemli bir şov unsuruna dönüştürülmüş durumdadır. Alınıp satılan bir meta seviyesine indirgenmiş su imgesine güçlü bir tashih yapmak gerekiyor.

Muhammed Nur Anbarlı
Genel Yayın Yönetmeni

W. A. Bouguereau, Susuz, 1886.

Z

KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR
Mevsimlik Tematik Dergi
GÜZ 2017/2

ISSN
1307-1815

İMTİYAZ SAHİBİ
Zeytinburnu Belediye Başkanlığı adına
Murat Aydın

YAYIN KURULU
Erdem Zekeriya İskenderoğlu, İrfan Çalışan
Murat Dinçer Çekin, Murat Gür
Süleyman Faruk Göncüoğlu

PROJE YÖNETMENİ
Erdem Zekeriya İskenderoğlu

KOORDİNATÖR
İrfan Çalışan

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Muhammed Nur Anbarlı

TEMA EDİTÖRÜ
Murat Dinçer Çekin

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Murat Öztabak

EDİTÖR
Akif Kuruçay

FOTOĞRAF EDİTÖRLERİ
Murat Gür
Pelin Ulca

GRAFİK UYGULAMA
Emine Sayın Yalur

İNGİLİZCE ÇEVİRİLER
Feyza Betül Aydın
Pedro Pablo Rodríguez de Vera Ríos

BASKI SORUMLUSU
Yüksel Yücel

DİJİTAL YAYIN SORUMLUSU
Muhammet Ali Demir

BU SAYIYA KATKI SAĞLAYANLAR
Feyza Rumeysa Altındal K.
Ahmet Furkan Karatopraklı, Bünyamin Öztabak
Fatih Kuyumcu, Mehmet Şerif Mahmutoğlu
Yunus Emre Pehlivan

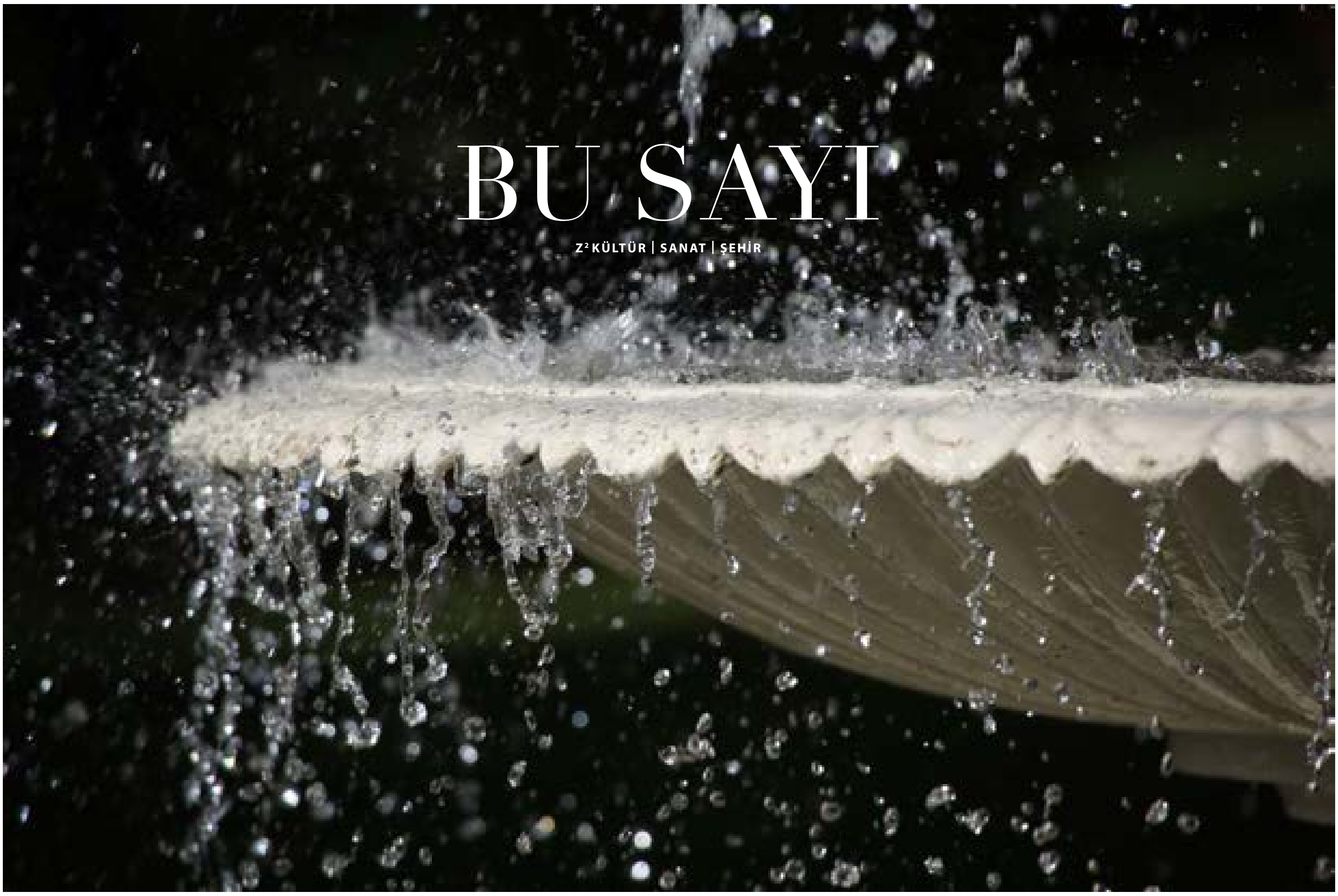
KAPAK REPRODÜKSİYONU
Mahmut Acar

BASKI VE CİLT
Seçil Ofset

www.zdergisi.istanbul

Z_Dergi Z_Dergi ZDergi

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
zeytinburnu.istanbul | 444 1984

10 Ajanda
18 Kitaplık

24
MURAT ÖZTABAK
Âb-ı Hayat

32
İSMAİL TAŞPINAR
Halk İnançlarında Su

40
MIRCEA ELIADE
Su ve Su Simgeleri

44
HALİL BERKTAY
Tûfan

48
TANJU TOKA
Felsefe ve Su

52
ÖMER TUĞRUL İNANÇER
"Âb-ı hayat ölmeden önce ölümün sırrına ermektir"

56
İSMAİL TAŞPINAR
Su, Dinler ve Ritüeller

64
ERGÜN VEREN
Yağmur Duâsı Geleneği

68
NAİL TAN
Türk Folklorunda Nisan Yağmuru

70
M. ZEKİ ORAL
Nisan Tası

72
ZEKİ BAŞAR / MEBRURE DEĞER
Şifâsına İnanılan Sular

74
MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI
Zemzem

80
TACETTİN KUTAY
Su ile Yaşatılan Din Hıristiyanlık

84
ÖNDER KAYA
İstanbul'da Ayazma Kültürü ve Balıklı Ayazması

90
BRIGITTE PITARAKIS
Bizans'ta Şifâ Pınarları

94
ROBERT G. OUSTERHOUT
Konstantinopolis'te Su ve Şifâ

98
MURAT D. ÇEKİN
Suda Doğum

100
DİLAVER DEMİRAĞ
Su Medeniyeti

108
CHARLES RICHET
Geleneksel Su Bulma Yöntemleri

110
MESUT GÖK
Su ve Temizlik

116
SALİHA UYDAŞ
Su Literatürü

120
SEMAVİ EYİCE
Roma ve Bizans Döneminde Su

126
SAİD ÖZTÜRK
Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları

134
SUPHİ SAATÇİ
Mîmar Sinan'ın Su Mühendisliği

140
ŞİNASİ ACAR
Belgrad Ormanları'ndaki Bentler

148
FATİH DALGALI
Köprülü Su Yolu

154
İLHAMİ YURDAKUL
İstanbul'a İçme Suyu Temîni
Terkos Suyu

160
Ekol Sâhibi Bir Su Mühendisi
Prof. Dr. Kâzım Çeçen

162
FİKRET K. YEGÜL
Anadolu'da Hamam Kültürünün
Evrimi

170
SEYİT ALİ KAHRAMAN
Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde
Üç Başşehrin Suları, Su Yapıları,
Su Esnafı

180
ERCAN TOPÇU
Erkekler Hamamı ve Gelin Hamamı

190
HÜSEYİN ATEŞ / A. ÇAĞRI BAŞKURT
Hamam Müzeleri

194
YILMAZ ÖNGE
Çeşme, Sebil ve Şadırvan

200
GÜL SARIDİKMEN
Mîmârî, Süsleme ve Kitâbelerine Göre
İstanbul Çeşmelerinin
Dönemsel Özellikleri

212
İBRAHİM AKIN KURTOĞLU
İstanbul Çeşmeleri
ve İbrahim Hilmi Tanışık

216
ŞEFİK MEMİŞ
Dünya Fuarlarında Göz Kamaştıran
Bir Osmanlı Güzeli

222
NAZLIGÜL BULUT
Suyun Kayıp Hâneleri

228
ERCAN TOPÇU
Çeşmebaşı Kültürü

236
NURAN KARA PİLEHVARİAN / SELİM KILIÇOĞLU
İslâm Mîmârîsinde Şadırvan

240
SERHAT KULA
Neptün Çeşmeleri

244
SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU
Kuş Sebilleri

246
BEKİR SIDKI ALBAYRAK
Suyun Hâmîsi Sarnıçlar

250
SELVANUR ŞÖLEN
Dara Antik Kenti ve Sarnıcı

252
NİL SARI
İstanbul'un Kaynak Sularından Hâtıralar: Halûk Perk Koleksiyonu İçme Suyu Pul ve Mühürleri

264
A. SÜHEYL ÜNVER
İstanbul'un Bâzı Acı ve Tatlı Sularının Halkça Mâruf Şifâ Hassaları Hakkında

268
DANİŞMEND HÜSEYİN ŞAHİN
Niksar Ayvaz Suyu

272
MUSTAFA ÇAKICI
Kızılay Maden Suları

278
HAŞİM ŞAHİN
Sakaların Pîri Saka Baba

284
ZEKİ KARAGÜLLE
Hidroterapi, SPA, Balneoterapi, Talassoterapi

286
GÖNÜL GÜREŞSEVER CANTAY
Suyla Şifâ Bulan Şehirler

290
KEMAL ÇONTAY
İstanbul'un Şifâlı Termal Kaynağı

294
MUSTAFA NOYAN
İstanbul'un Sayfiye Yeri Yalova Kaplıcaları

300
ÖNDER KAYA
İstanbul'un Deniz Hamamları

306
SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU
Bir Su Yolu Medeniyeti: Boğaziçi

314
FARUK FIRAT
Kanallar Üzerinde Yaşayan Şehirler

318
MURAT D. ÇEKİN
Yeşilırmak ve Amasya

320
AHMET APAYDIN
Tuna

322
HAŞİM ŞAHİN
Kayıp Şehir Adakale

328
MEHMET YAŞAR ERTAŞ
Şifâlı Suyun İzinde Bir Seyyah Michel Eyquem de Montaigne

350
Su Eşyâsı

352
HALÛK PERK
Süleymâniye İşi Su Kapları
Anadolu Hamam Taslarının Serüveni

358
SERKAN GEDÜK
Suyun İyileştirici Gücü Şifâ Kapları

362
ERCAN TOPÇU
Suyun Yârenleri Musluklar
Güğümler, Maşrapalar
Osmanlı Dönemi Nâdir Bardaklar
Temizliğin Alâmet-i Fârikası Sabunlar
El Emeği Göz Nuru Havlular-Peşkirler

336
SELVANUR ŞÖLEN
Kâsımiye Medresesi'nde Hayat Ağacı

338
ALİDOST ERTUĞRUL
Eski Mîmârîde İç Havuzlar

344
ALİ RIZA İŞİPEK
İstanbul'da Kayık Yarışları

374
MEHMED ALİ ÇALIŞKAN
Dâhî bir Artuklu Mühendisi Cezerî

386
HİKMET BARUTÇUGİL
Ebrû

390
BÜNYAMİN K
Suyun Suyuna Gitmek

394
PELİN ULCA
Düşü Düşe Birleştiren Nüans

398
SERHAT KULA
Avrupa'da Sanatın Suda Yansımaları

402
FEYZA BETÜL AYDIN
Japon Kültüründe Su

404
MUHAMMET NUR DOĞAN
Klasik Türk Şiirinde Su ile İlgili Metaforlar

413
Su ile İlgili Deyimler ve Atasözleri

414
MÜRSEL SÖNMEZ
Çocuksu

436
Zeytinburnu Su Medeniyeti

438
SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU
Târihî Yarımadaya Hayat Veren Su Yolları

442
CEMAL KAFADAR
Su Gibi Aziz Ayazmalar

446
GÜL SARIDİKMEN
Zeytinburnu'nun Târihî Çeşmeleri

456
Seyyidnizam Câmii Şadırvanı

458
Zeytinburnu'nun Târihî Sebilleri

462
MURAT ÖZTABAK
Merkezefendi Hamamı ve Su Kuyusu

466
Zeytinburnu Su Kuyularına Dâir

468
MURAT CANDEMİR
Süheyl Ünver'in Veliefendi Çayırı ve Çeşmesi'ne Yaptığı Gezi

416
DİLAVER DEMİRAĞ
Sûistîmal Kaynağı Olarak Su

422
KERİME YILDIZ
Sinemada Su Mülkiyeti: Susuz Yaz

426
GÜL JELİN MADEN
Susuz Afrika'nın Suyu

430
İnfografik: Ne Kadar Su Tüketiyoruz?

432
Su Damlası Fotoğrafçılığı

434
Suyun Kar Hâli

472
AHMET ERGÜN
1844 Nüfus Sayımında Merkezefendi ve Çevresi

478
MURAT ÖZTABAK
İstanbul'da Bir Zangoç

486
ŞEVKET ERCAN KIZILAY
Bir Kent Hareketi Olarak Ufkî Şehir

492
LÜTFİ BERGEN
Fârâbî'nin Medeniyetinden İbn Haldun'un Umrânına

502
ÖZGÜR VİRLAN
Byzantion'dan Konstantinopolis'e Şehrin Kuruluş Efsâneleri

510
NEIL SMITH
"Kapitalist kurumların gücüyle insanların gücü arasında inanılmaz bir asimetri var"

518
CEMAL ŞAKAR
Rüyâlar ve Hâtıralar Arasında İstanbul

526
MUHAMMED NUR ANBARLI
Bükülen Mekân

534
EKREM SAKAR
Abdülbâkî Nâsır Dede

540 Summary
550 Yazarlar

AJANDA

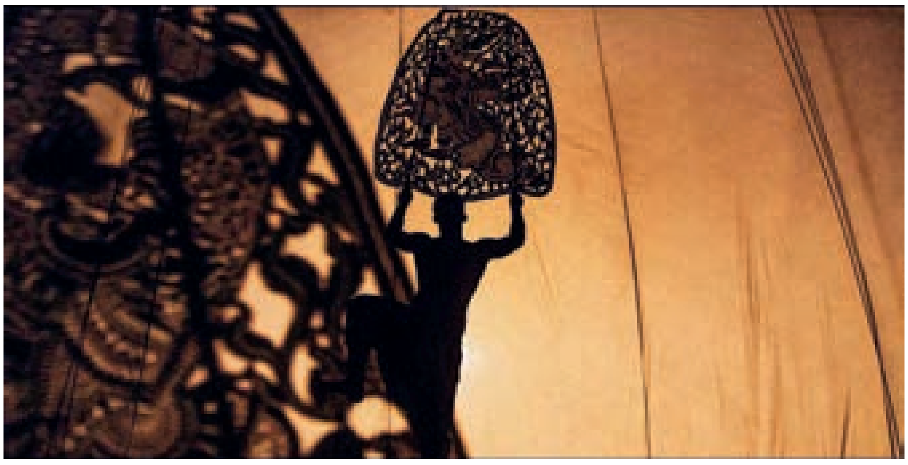
HAZIRLAYANLAR: PELİN ULCA, AKİF KURUÇAY

Âyine-i ibretnümâdır perdemiz!

Geneleksel temâşâ sanatlarımızın duâyen ismi Metin And'ın görüşüne göre kukla oyununun mâzîsi gerek Türklerde gerekse İslam toplumlarında sanıldığından daha eskiye gider. Ancak halk edebiyâtımız içerisinde kuklaya lâyıkıyla değinilmemiş olmasının temel nedeni, inceleme için gereken metinlere henüz tesâdüf edilememiş olmasıdır. Baş karakterleri Karagöz ve Hacıvat olan geleneksel Türk gölge oyununu da bu kabil seyir sanatlarına dâhil etmek gerekir. Büyük, ama mühim bir parçası kayıp seyirlik külliyâtın elimizde kalan yegâne örneği geleneksel Karagöz-Hacıvat tiyatrosunun ülkemizde hak ettiği değeri görüp görmediği ayrı bir tartışma konusu elbette. Ama manzara tamâmıyla menfî değil, meselâ 13-31 Ekim 2017 târihleri arasında yirmincisi düzenlenen İstanbul Uluslararası Kukla Festivali, geleneksel seyirlik sanatlarımızın dünya genelinde tanınmasında, hakezâ dünyâdaki örneklerin de ülkemizde bilinmesi husûsunda fevkalâde işler başarıyor. Öyle ki başlangıcından bu zamâna farklı ülkelerden üçyüzün üzerinde kukla topluluğu, ikibinbeşyüzden fazla kukla sanatçısı festival bünyesinde İstanbul'da ağırlandı. Çoğunluğunu çocukların ve gençlerin oluşturduğu kuklaseverler, el, ip ve çubuk kuklaları gibi birçok kukla formunu bir arada görme şansı elde etmiş oldular. İnternet destekli dijital platformların, eğlence anlayışını tektipleştirdiği, domine ettiği bir çağda, binbir çeşit kuklanın birbirinden renkli, değişik hikâyesinde hayalle gerçek arasında gidip gelmenin zevkini yaşayanlara bir de müjde: Yakın bir gelecekte İstanbul'da hârika bir kukla müzesi kurulacak.

"Karagöz 500 Yaşında" mottosuyla geleneksel Türk gölge tiyatrosuna armağan edilen bu seneki festivalde gölge tiyatrosunun dünyâdaki önemli temsilcileri sahne aldı.

IV. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi

Gelenekselleşme yoluna giren Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi'nin dördüncüsü, Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) ve Esenler Belediyesi'nin ortak organizasyonuyla İstanbul'da 13 – 15 Ekim 2017 târihleri arasında gerçekleştirildi. Şehir târihçiliğinde ülkemizde son yıllarda yükselişte olan entelektüel hareketliliğin tezâhürleri, alanla alâkalı literatür ve yaklaşımların, çeşitli mecrâlarda tartışılmasına imkân sağlıyor. Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, işte bu mecrâlardan biri. Kongrelerin yetkin içeriği, yalnızca şehir târihçiliğiyle sınırlı kalınmaksızın, şehir düşüncesinin bütün konularıyla ilgilenildiğini göstermekte. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi'nin ilki Ankara'da Türkiye Yazarlar Birliği uhdesinde, diğer ikisi sırayla Konya ve Şanlıurfa Büyükşehir Belediyelerinin ev sâhipliğinde gerçekleşti. 13-15 Ekim 2017 târihleri arasındaki son kongreyi ise Esenler Belediyesi üstlendi ve merhûm mîmar Turgut Cansever'e adanan kongrenin oturumları Yıldız Teknik Üniversitesi Davut Paşa Kongre Merkezi'nde yapıldı. Verimi uzun vâdede kendini gösterebilen bu gibi çaplı kültür yatırımlarının ilçe belediyelerinin faâliyet ajandasında kendine yer bulması memnûniyet verici. Bu seneki programın ilk oturumunun konusu "İnsan ve Toplum" oldu. Sırayla, "Târih ve Medeniyet", "Din ve Vakıf", "Târih ve Edebiyat", "Hayat ve Anadolu", "Sanat ve Mîmârî" ve "Zaman-Mekân, Doğu-Batı" başlıkları altında birçok kıymetli tebliğ sunuldu. Diğerlerinde olduğu gibi, bu tebliğler daha sonra bir araya getirilip kitaplaştırılacak.

"Geleceğin Kentleri, Kentlerin Geleceği"

Nüfus yığılmalarından muztarip İstanbul gibi metropollerde mekânın politik boyutu giderek daha çok öne çıkarken şehirleri biçimlendiren mîmarlık, sâdece estetik bir tavrın temsilcisi olmaktan çıkıp sosyal adâlet, şehir hakkı gibi sosyolojik meselelerin tâkipçisi bir etik sorumluluğa dönüşmek zorunda. Bu çerçevede, üçüncüsü düzenlenen "Yeşil Binâlar ve Ötesi" konferansı dünyâda "Şehircilik Günü" olarak kutlanan 8 Kasım (2017)'da Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fındıklı Yerleşkesi Sedad Hakkı Eldem Oditoryumu'nda düzenlendi.

Konferansın konuk konuşmacılarından ünlü İngiliz mîmar Peter Barber, "Yüz Millik Şehir ve Diğer Katmanları" konulu bir sunum yaptı. Yüksek yoğunluklu alanlarda düşük katlı kentsel konut planları geliştiren Peter Barber, mîmarlığı bir yandan tasarım zanaatkârlık ve malzemelerin birleşimi bir yandan da ekonomik, sosyal, politik boyutları olan bir meslek olarak tanımladı.

Konferansın ikinci konuk konuşmacısı İngiliz mîmar Bob Allies, "Bir Süreklilik Olarak Şehir" konulu sunumunda bir mîmârın yapabileceği en iyi şeylerden birinin, uzun ömürlü, kuşaklar boyunca koşullara adapte olabilen binâlar tasarlamak olduğunu söyledi. Allies, gelecekteki binâların yüksek performanslı yapılar olması gerektiğinin altını çizdi. Ayrıca bu binâların gelecekteki küresel iklim değişikliğine ve beklenmedik koşullara karşı esnek olmasının yanı sıra iklimle birlikte çalışan yapılar olması gerektiğini savundu.

Yedikule bostanları koruma altına alınıyor

XVII. yüzyılın ilk çeyreğine âit bir fermandan öğrendiğimize göre Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki bostanlardan lahana, kabak, patlıcan, soğan, ıspanak, turp, havuç gibi pek çok sebze yetiştirilip saraya gönderiliyordu. Ekserisi Arnavut kökenli bostancıların yetiştirdiği bu ürünler, fetihten nice zaman sonraya kadar İstanbul'un ihtiyâcını büyük oranda karşıladı. Özellikle Fatih'le Zeytinburnu arasındaki bölgede kara surları boyunca uzanan ve bugün Yedikule bostanları olarak bilinen tarım arâzisinde envâiçeşit sebze yetiştirildiğini Evliyâ Çelebi'den öğrenebiliyoruz. Balıklı Rum Hastanesi'nde başhekimlik yapan Aleksandros Paspatis de İstanbul'un 1850'li yıllarına dâir yazdığı satırlarda, "Avrupa'nın hiçbir büyük şehrinde pazarlara ve meskûn semtlere yakın bu kadar çok bahçe ve bahçıvan yoktur." diyerek bu bostanlardan bahseder.

Geçen zaman, şehrin sâhip olduğu zenginliklerden çok şey götürdü. Cihangir sırtlarındaki fındıklıkların, Beykoz'daki ceviz ağaçlarının, Mecidiyeköy'deki dutlukların yerlerinde yerleşimler var; Alibeyköy'deki meşhur mısır tarlalarının yerinde bir mısır heykeli dikili. Çengelköy hıyarı, Bayrampaşa enginarı hâlâ yaşıyor mu bilmiyoruz; ama yaşatmalıyız. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bu yöndeki çabaları umut verici. İBB, târihî Yedikule bostanlarını rehabilite etmek adına harekete geçti ve bölgenin "Kentsel Tarım Parkı" olarak yeniden düzenlenmesini kararlaştırdı. İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü'nce hazırlanan projenin amacı, "Bostan kültürünün ve kent içerisinde kalmış bostan alanlarının belli bölgelerde tematik olarak korunması ve bahçecilik târihimizin gelecek nesillere aktarılması" şeklinde özetlendi. Bu kapsamda kurulacak zirâî atölyelerle tarım kültürünün gelişmesi, yaygınlaşması da hedefleniyor. Görünen o ki zamana yenik düşen İstanbul zerzevâtının aksine, Yedikule'nin bereketli bostanlarında yetişen meşhur göbekli marullar artık güven içinde olacak. Belki diğer kayıp şöhretler de geri döner İstanbul bostanlarına, bu vesîleyle; kim bilir.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (MSGSÜ) Şehir ve Bölge Planlama bölümünün 2002 yılından bu yana düzenlediği "Çarşamba Seminerleri" istikrarlı biçimde devam ediyor. 11 Ekim 2017'deki seminerde; kent târihi, kent-kır ilişkisi, kent içi tarım, coğrafya ve sosyo-ekonomik târih alanlarında akademik araştırmalar yapan Ayşe Nur Akdal'ın "Kentiçi Tarım Alanları: Osmanlı İstanbul'unda Bostanlar ve Bahçıvanlar" başlıklı sunumu, Zeytinburnu açısından da aydınlatıcı bilgiler verdi. Sunum, son dönemlerine kadar Osmanlı İstanbul'unun ayrılmaz bir parçası olan bostanları ve buralarda çalışan bahçıvanları konu edinmesi açısından önemliydi. Seminerde; bostanların fiziksel özellikleri ve yetiştirilen ürünlerin yanı sıra, mülkiyet yapıları, kimler tarafından işletildikleri ve bostanlarda kimlerin çalıştığı ile ilgili bilgiler, kaynaklar ışığında incelendi.

Tambûrî Necdet Yaşar [1930-2017]

Çocukluğunda dinlediği Âşık Veysel'e hayran kalan Necdet Yaşar, müzik hayâtına bağlama çalmayı öğrenerek başladı. Bir gün radyoda Mesut Cemil'den dinlediği ezgiler, tambura ilgi duymasına neden oldu ve müzikte bu yönde kendini geliştirme karârı aldı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde yüksek tahsile başladı ve bu yıllarda okul korosuna katıldı. Neyzen Niyazi Sayın ile tanışması da bu zamanlara tekâbül eder. Üniversite korosunun bir radyo programında verdiği konser sırasında yaptığı taksim ile hayrânı olduğu Mesut Cemil'in ilgisini çeken Yaşar, onun önerisi ile TRT İstanbul Radyosu'na girdi ve 27 yıl burada çalıştı. 1958 yılında Münir Nurettin Selçuk yönetimindeki "İstanbul Belediye Konservatuvarı İcrâ Heyeti"nde tambûrî olarak görev aldı; 1976 yılına kadar bu grubun o yıllardaki en önemli etkinliği olan Şan Sineması'ndaki pazar sabahı konserlerinde tambur çaldı. O yıllar sanatçı için çok verimli geçiyordu. Niyazi Sayın'la dostlukları sanatının gelişmesinde tesirli oldu. Birlikte sahaflarda Tanbûrî Cemil Bey'in taş plaklarını arayıp buluyor, şevkle dinledikleri müziği analiz ediyorlardı. İkilinin birlikte yaptıkları taksimler, konserlerde büyük beğeni topladı. İcat ettikleri "Berâber Taksim" bir akım olarak farklı müzisyenleri de etkiledi. ABD'de pek çok üniversitede dâvetli olarak Türk mûsikîsinin makam, perde ve usûllerini öğretti. Karl L. Signell'in doktora tezi çalışmasında büyük emek sarf etti. Birlikte elektronik aletler yardımı ile Türk müziğinde önemli aralıkların grafiklerini çıkarttılar. Dünya genelinde müzikoloji kongrelerine tambûrî olarak dâvet edilen sanatçı, Necdet Yaşar Ensemble'ı kurarak uluslararası konserler verdi. 1987 yılında Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak İstanbul Devlet Türk Müziği Topluluğu'nu kurdu ve topluluğun sanat yönetmenliğini yaptı.

Biçimsel özellikleri nedeniyle kıvrak bir teknikle çalınması zor olan tamburun daha kıvrak sazlarla uyum içinde çalınabilmesi için çok çalışıp yeni bir tambur tekniği ortaya koydu. Necdet Yaşar'ın, taksimi Türk mûsikîsinde çok farklı bir seviyeye taşımasında kendine has tekniğinin tesîri büyüktü. Ancak onun mûsikî zekâsı da önem taşır. Doğaçlama icrâ edilmesine rağmen taksimlerinde bir bestecinin yaratıcı titizliği ve duyarlılığı vardır.

Necdet Yaşar, silinmez izler bırakarak 24 Ekim 2017 târihinde aramızdan ayrıldı.

Târihten mutfağa ekmek

Anadolu'ya damgasını vuran en eski medeniyetlerden biri olan Hititler, aynı zamanda bir ekmek imparatorluğuydu. Hititçedeki "Ninda" kelimesi ekmek mânâsındadır, ninda'nın asırlar sonra tabletlerde deşifre edilen ilk kelime oluşu da ilginç bir rastlantı. Ekmek, Anadolu mutfağının hâlâ ana besin maddesi. Her bölgenin kendi havasına suyuna göre ekmeğin yapımı, biçimi değişir; hatta lezzeti bile. 21 Ekim – 25 Kasım 2017 târihleri arasında Târih Vakfı bünyesinde tertip edilen seminer programı, coğrafyalar içinde buğdaydan ekmeğe tarım ve sofra kültürünün izini süren, zihin açıcı tartışmalara sahne oldu. Katılımcılar, eski bir Anadolu ekmeğinin pişirildiği mutfak atölyesiyle kadim ekmek kültürünün günümüze gelene dek geçirdiği dönüşümleri tecrübe etme fırsatı elde etti.

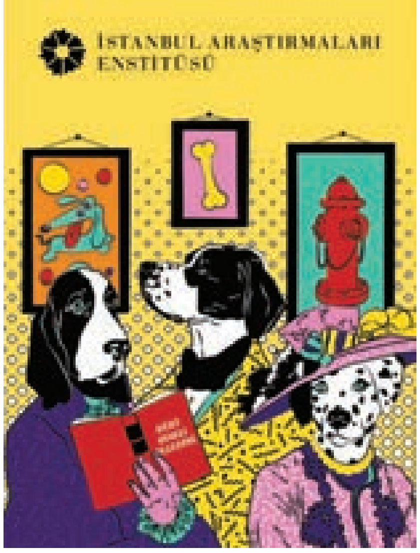

İyi bir komşu istemek, çok şey mi istemektir?

İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV) tarafından Elmgreen&Dragset küratörlüğünde düzenlenen 15. İstanbul Bienali kapsamında 16 Eylül – 12 Kasım 2017 târihlerinde "İyi Bir Komşu" sloganı ve ajamdasında kışkırtıcı bir yığın soruyla sanatseverlerin kapısını çaldı. Bienale 32 ülkeden 56 sanatçı iştirak ederken sergilenen işler; ötekilik, yabancılık, düşmanlık, kimlik, âidiyet, ortak kültür, müşterek yaşam, hoşgörü, mekân vb kavramlar üzerinden "komşu"nun tartışılmasına zemin oluşturdu. Küratörlerin bienalin temasına dâir şu cümleleri dikkat çekiciydi: "Komşunuz sizden oldukça farklı yaşayan biri olabilir. Ancak umuyoruz ki siz, son dönemde dünyâdaki pek çok politikacının aksine 'öteki' korkunuzla etrâfınıza çitler örerek baş etmiyorsunuzdur." Bu sözlerin, ABD başkanı Trump'ın seçim vaadindeki çılgın Meksika duvarı projesini hatırlatmaması imkânsız. Bu akıl almaz önerinin kitlelerin onayından geçmiş olması ise bir başka dramatik durum; ancak komşu parantezindeki yabancıya karşı hissedilen örtük nefretin, bize Amerika kıtası kadar uzak olmadığı da bir gerçek. Birbirinden farklı görünümlerine gündelik hayatta defalarca mâruz kalabiliyor, hatta fâili de olabiliyoruz bu çatışmacı dilin. Bienal, ev yaşamımızdaki hâl ve koşulların nasıl değişim geçirdiği gibi mikro düzeylerden günümüz dünyâsının jeopolitik, küresel ölçekli sorunlarına bir "öteki varlık"a eş, kardeş ve komşu olmanın pozisyonlarını sorguladığı gibi, aynı zamanda ihtilaflı ara bölgeler yaratarak söz konusu arayışın umuduyla umutsuzluğunu, sevinciyle öfkesini, geçmişiyle bugününü karşı karşıya getirdi. Sergiler için; İstanbul Modern, Galata Özel Rum İlköğretim Okulu, Pera Müzesi ve Küçük Mustafa Paşa Hamamı gibi daha önce de bienale ev sâhipliği yapmış yerlerin yanında, Abdülmecid Köşkü gibi yeni mekânlar da kullanıldı.

Dört ayaklı belediye: İstanbul'un sokak köpekleri

Edmondo de Amicis, İstanbul seyahatnâmesinde "...köpek nüfûsu da insan nüfûsu gibi mahallelere ayrılmıştır. Her mahalleyi, her sokağı mesken tutan ya da sâhiplenen belli köpekler, akrabaları ve arkadaşları oradan hiç ayrılmazlar ve yabancıları da sokmazlar. Bir tür devriye hizmeti üstlenirler." der. Diğer Batılı seyyahların yazdıklarında da İtalyan yazarınkine benzer satırlarla karşılaşmak hiç zor değil. Köpekler; tasmasız, isimsiz, evsiz, kuralsız ve son derece özgür, bir köşenin ucundan baş gösterir ve kendilerini satırlarda mutlak biçimde hissettirir. Hatta dikkatli bir göz, İstanbul sokaklarını resmeden Batılı ressamların tablo ve gravürlerinde onların yerini çabucak bulur. 27 Ekim 2016 – 16 Eylül 2017 târihleri arasında İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde gerçekleşen, küratörlüğünü Ekrem Işın'ın, danışmanlığını Catherine Pinguet'in yaptığı "Dört Ayaklı Belediye: İstanbul'un Sokak Köpekleri" sergisi, Osmanlı toplum yapısındaki dînî, siyâsî ve sosyolojik dönüşüme sokak köpeklerinin serüveni üzerinden eğildi. Fotoğraflar, seyahatnâmeler, kartpostallar, gravürler ve dergiler eşliğinde tartışmaya açılan mezkûr dönemin kuşkusuz en çarpıcı olayı, 1910'daki Hayırsızada sürgünüydü. Aç susuz hâlde Marmara'daki bir adaya terk edilmek üzere toplanan köpeklerin içler acısı vaziyetini belgeleyen fotoğraflar, uçan kuşa vakıf kuran medeniyetin zihinlerdeki algısının ne hâle getirildiğini politik bir sorun olarak ortaya koydu.

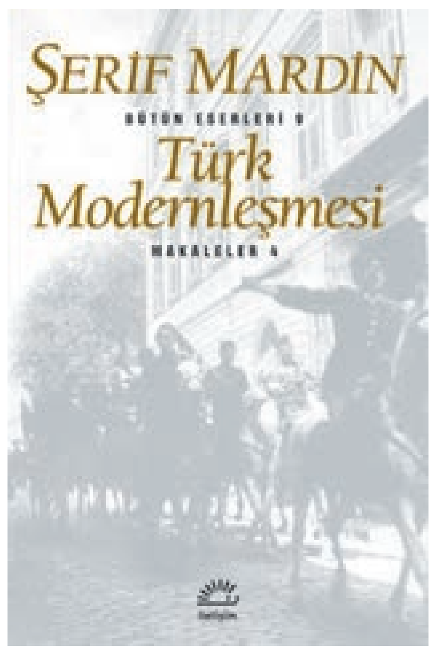

Şerif Mardin [1927-2017]

Türk düşünce akademisinin medâr-ı iftihârı olan Şerif Mardin, yetmiş yıllık akademik kariyerinde yazdıkları ve söyledikleriyle her dönem ilgi odağıydı. Osman'lıdan Cumhûriyet'e tevârüs eden münevver profilinin son büyük temsilcilerinden sayılan Şerif Mardin, ardında büyük eserler bırakarak 06 Eylül 2017 târihinde ebediyete intikal etti.

1927 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nden mezun olup yüksek öğrenim için ABD'ye gitti. Stanford Üniversitesi Siyasal Bilimler bölümünü bitirdikten sonra yüksek lisansını Johns Hopkins Üniversitesi'nde yaptı. Doktorası için Stanford'a geri dönen Şerif Mardin, "Yeni Osmanlıların Düşünsel Yapıtları" konulu teziyle büyük ses getirdi. 1964 yılında doçent, 1969'da profesör oldu ve 1973 yılından îtibâren Boğaziçi Üniversitesi'nde çalıştı; burada "İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi"nin kurucu dekanlığını, Sosyoloji bölüm başkanlığını yürüttü, siyâset bilimi ve sosyoloji dersleri verdi. Bu verimli yıllarında Şerif Mardin'in akademik çalışmaları yurt dışında da sürmekteydi; ABD'de Colombia ve California, İngiltere'de Oxford Üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak dersler verdi. Washington DC'deki American Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyeliği, yine aynı üniversitenin bünyesinde kurulan İslâmî Araştırmalar Merkezi'nin başkanlığını yaptı. Hocalık kariyerini bir süre Sabancı Üniversitesi'nde sürdüren Şerif Mardin'e bilim hayâtı boyunca uyguladığı yöntemler, geliştirdiği özgün düşünceler, yaptığı derinlemesine araştırmalar ve Türkiye'nin yakın toplumsal târihini aydınlatan sentezlerinden dolayı, emeritus profesörlük unvânı verildi. Velût çalışmalarına İstanbul Şehir Üniversitesi'nde devam eden Şerif Mardin, 2016 yılında "Sosyal ve Beşerî Bilimler" alanında, Türk Nobeli olarak bilinen Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Ödülü'ne lâyık görüldü, vefâtından kısa bir zaman önce ise TÜBA Şeref üyesi seçildi.

Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908 (1964), *Din ve İdeoloji* (1969), *İdeoloji* (1976), *Türkiye'den Toplum ve Siyaset* (Makâleler derlemesi, 1990), *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makâleler derlemesi, 1990), *Türkiye'de Din ve Siyaset* (Makâleler derlemesi, 1991), *Türk Modernleşmesi* (Makâleler derlemesi, 1991), *Religion and Social Change in Modern Turkey. The Case of Bediüzzaman Said Nursi* (1989) [Bediüzzaman Said Nursi Olayı / Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim (1992)], *The Genesis of Young Ottoman Thought* (1962) [Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (1996)] *Türkiye, İslam ve Sekülarizm* (Makâleler derlemesi, 2011).

Bir Osmanlı paşasının âlem-i pinhânı

Bir Osmanlı devlet adamının kendi iç dünyâsıyla sınırlıymış gibi görünen ama gerek konusu gerekse modelleri îtibârıyla kayıtsız kalınamayacak türden ilginç karikatürlerden oluşan "Yusuf Franko'nun İnsanları" isimli sergi, 2017'nin en renkli kültür etkinliklerinden biriydi. İstiklal caddesinde, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde yaklaşık altı ay boyunca gezilebilen sergide, XIX. yüzyılın sonları, XX. yüzyılın başları Beyoğlu-Pera bölgesinde yaşayan ve çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu paşa, bürokrat, diplomat, Levanten, tüccar, iş adamı gibi Osmanlı yüksek zümre mensuplarını hicveden karikatürler ilk kez sanatseverlerle buluştu.

Çizer Yusuf Franko Kusa'nın yaşam öyküsü oldukça ilginç. Bilinen nâmıyla Franko Paşa, Lübnan kökenli Hıristiyan Arap bir âileye mensup. Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olan babası ve maslahatgüzârlık, başkonsolosluk gibi görevlerde bulunan kardeşleriyle birlikte kendisi de Osmanlı hâriciyesine uzun yıllar hizmet etti. Bir süreliğine Posta Telgraf ve

Hâriciye Nâzırlıkları görevinde bulundu. Paşa, ciddiyet içinde yürüttüğü devlet işlerinden arta kalan zamanlarında karikatür çizdi; ancak onun çevresinden gizlediği bu tutkusu ne yazık ki ağır görevlerin gerektirdiği sorumluluklar karşısında fazla direnemedi.

Karikatürlerin toplandığı *"Types et Charges"* adlı albümün sergilenme hikâyesi de bir dizi sıra dışı olaydan sonra gerçekleşti. Ne olduğu bilinmeden Kapalıçarşı'da bir yabancıya satılan albüm, birçok ülkeyi dolaştıktan sonra nihâyet özel bir koleksiyona dâhil edilerek aslî vatanına, İstanbul'a dönebildi. İstanbul sosyetesinin bir zamanlar rağbet ettiği mekânların görünümü, artık albümün oluşturulduğu dönemin atmosferini yansıtmaktan hayli uzak olsa da Franko Paşa'nın karakterlerden canlı bir Beyoğlu panoraması çıkarmak mümkün. Paşa'nın, göz önündeki yaşamından kendince mânîdar fragmanları alaycı bir duyguyla ve elbette gizli kalmasını umarak resmettiği bu renkli galeride yolculuğa çıkanlar için hazırlanmış "kişiler-ilişkiler haritası", Beyoğlu cemiyetindeki çeşitliliği ifşâ eden bir ayna işlevi görür. Kimler yoktur ki: Tanzîmat devlet adamları, İttihatçı paşalar, nâzırlar, tercümanlar, konsoloslar, tiyatrocular, müzisyenler vs.

Küratörlüğünü Bahattin Öztuncay'ın, metin yazarlığını K. Mehmet Kentel'in yaptığı sergi, son devrini yaşayan imparatorluktaki yoksul, bîçâre sokakların duygusuyla çelişen ama bir o kadar gerçek, günâhıyla savâbıyla yine bize âit bir dünyâyı tanıtır.

https://yusuffranko.ku.edu.tr/

Arayışlar döneminden yeniden umrâna çıkış: Bir zihin pusulası

Ülkemizdeki ilim ve kültür alanındaki çalışmaların son yıllardaki en iddialı verimi *İslam Düşünce Atlası*'yla oldu. Uzun süren zahmetli bir çalışma sürecinin sonunda üç cilt hâlinde yayımlanan Atlas, 16 Kasım 2017 târihinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde düzenlenen tanıtım günüyle, kamuoyunun önüne çıktı. Programa eğitim, medya, siyâset ve bürokrasi dünyâsından önemli isimler iştirak etti.

İlmî Etüdler Derneği uhdesinde, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil Üçer'in koordinatörlüğünde ve Konya Büyükşehir Belediyesi'nin destekleriyle yayımlanan *İslam Düşünce Atlası*, yazarından tasarımcısına, harita uzmanlarından yazılımcısına büyük bir ekibin müşterek mesâisiyle 4 yıllık bir zaman zarfında tamamlandı. Çalışmanın en önemli iddiası, İslâm bilim ve düşünce târihi için yeni bir dönemlendirme yapılması gerektiğinden hareketle ortaya konuyor. Ondört asırlık İslâm târihi üzerine yapılmış okumaların basmakalıp, özensiz yapıldığı, hatta çoğu yerde Avrupamezkezci zihinlerle kasıtlı biçimde çarpıtılmış olduğu meselesi, Müslüman entelektüellerin gündemini uzunca süreden beri işgal etmiş bir soruna işâret eder. "Gazâlî'den önce yâhut sonra" vb tipte yaygınlık kazanmış kimi yerde ideolojik kimi yerde romantik dönemlendirmelerin, düşünce târihi çalışmalarında çok da doğru sonuçlar vermediği, özellikle eleştirel târihçilik yöntemleri içinde kalındığında da kabul edilemez boyutlarda tutarsızlıklar içerdiği anlaşılmıştır. *İslam Düşünce Atlası*, yapıla gelen bu hatâlara dikkat çekerek gerçekçi bir îtiraz yükseltiyor; İslâm düşünce târihindeki iki karşı bloktan oluşan bu tekdüze ayırımı reddediyor ve yerine yeni, ayrıntılı bir dönemlendirme haritası koyuyor. Buna göre İslâm düşünce târihi; klasik dönem ve yenilenme, muhâsebe, arayışlar dönemi olarak dört ana başlık altında yedi alt döneme ayrılarak incelenmeli. Elimizdeki eser de, her bir dönemi, var oldukları ve yayıldıkları coğrafya ile birlikte değerlendirerek ele alıyor. Dijital veriyle de desteklenen Atlas'ın haritalandırma sisteminde üç kademeli bir tasnif yapılmış. Dönemin, eser ve müelliflerinin birbirleriyle olan etkileşimleri bu haritalar üzerinden tâkip edilebilmekte; inşâ edilmiş sistematize bilgi ağı sâyesinde iki farklı veri arasında kolaylıkla karşılaştırma yapılabilmektedir.

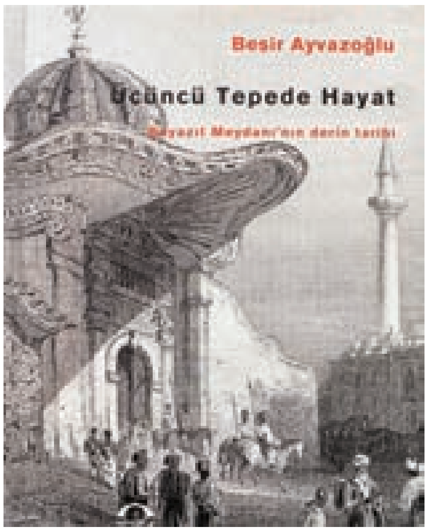
Ancak bilim târihi alanında, günümüze kadarki baskın zihniyet problemleri, ezberci akademik tutumlar gibi sebelerden düşünce geleneğimizin büyüklüğüne yaraşır düzeyde eserler üretmekte zorlandığımız gerçeğini de unutmamamız gerekiyor. Denebilir ki *İslam Düşünce Atlası*, târihyazımındaki mevcut tıkanıklığa devrimci bir müdâhaleyle dokunmuş ve güzel, mümbit bir yol açmıştır. Bu yolu işler hâlde tutmak da böylesine emek isteyen tafsîlatlı eserler üretmekle mümkün görünüyor.

https://www.islamdusunceatlasi.org

Z KİTAPLIĞI

HAZIRLAYAN: **AKİF KURUÇAY**

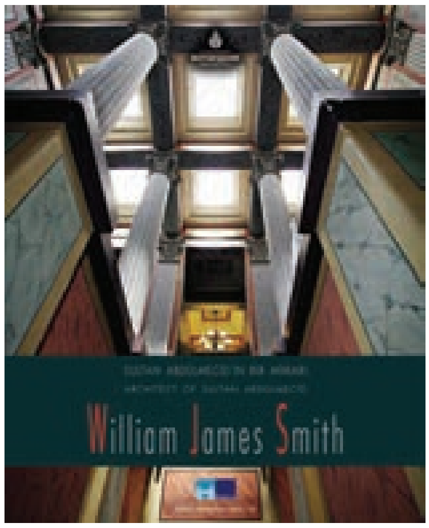

BEŞİR AYVAZOĞLU

Beyazıt Meydanı'ndan Yolu Geçenler

Beşir Ayvazoğlu, kitabının ön sözünde şöyle bir sır verir okura: "Yaşadığınız şehrin târihini öğrendikçe taşlar, ağaçlar, yollar, binâlar sizinle konuşmaya başlıyor." Yolu Beyazıt Meydanı'ndan geçenler, herhâlde İstanbul'un en konuşkan yüzüyle karşı karşıya olmanın zevkini derinden hissedecektir. Ancak bu zevki yaşarken taşların, ağaçların, yolların, binâların ifşâsıyla bir büyüye kapılıp şehrin inişli çıkışlı hâtıralarında serâzat kaybolup gitmek de olası. Üçüncü Tepede Hayat, bu aylak ihtimâlin önünü kesmek istercesine meydanın ortasına özenle yerleştirilmiş bir terâzi gibi. Şehrin en câzip, yaşam dolu, şaşaalı ama bir o kadar da yaralı birikimini bizim için ölçüp tartıyor. Bir tarafında harâretli münâkaşalara fırsat tanıyan derin, dalgalı, zor bir geçmiş diğer tarafında ise mekânla kurulan etkileşimin kâh öznesi kâh nesnesi rolündeki İstanbullu. Yedi tepeli topografyasıyla meşhur şehrin üçüncü tepesini, onun merkezini teşkil eder Beyazıt meydanı. Roma'daki adıyla Forum Tauri, o zamandan bugüne çok evreler aşmış, nice bâdireler atlatmıştır. Kitap, Osmanlı'dan Cumhûriyet'e geçiş yıllarına, son yüzyılın Beyazıt'ına odaklanır. Sözü edilen devre rengini veren birçok önemli hâdisenin, sahaflardan kahvelere ilim, kültür ve sanat meclislerinde boy göstermiş münevverlerin, romancıların, şâirlerin, hulâsa Beyazıt'tan yolu geçenlerin ve onun kopmaz bir parçası olanların derin târihini, üstelik tahkik edilmiş bilgilerle anlatır.

Üçüncü Tepede Hayat, Beyazıt Meydanı'nın Derin Tarihi, Beşir Ayvazoğlu, Kubbealtı Neşriyâtı, 327 s., 2012.

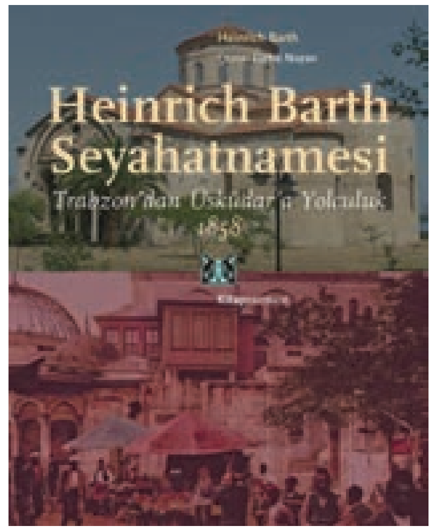

WILLIAM JAMES SMITH

Mösyö İsmit'in İstanbul günleri
Sultân'ın Mîmârı

Modernleşme gayretlerinin Osmanlı'yı çepeçevre sardığı bir dönemdir Sultan Abdülmecid'in hüküm sürdüğü yıllar. Babası II. Mahmud'dan sonra tahta geçen Abdülmecid'in 22 yıllık devr-i saltanâtında Dersaâdet, tam mânâsıyla mîmârî bir dönüşüme uğrar. Bu yıllarda, Türkçeye vukûfiyeti, Mustafa Reşid Paşa başta gelmek üzere Tanzîmat'ın önemli isimleriyle yakın ilişkileri ve imzâ attığı başarılı projeleriyle bir İngiliz mîmar dikkatleri üzerinde toplamayı başarmıştır: William James Smith. Saray'ın nezdinde İngiltere Devlet-i Aliyyesi Mîmârı olarak tanınır "Mösyö İsmit" ve kendisine büyük projeler sipâriş edilir. İngiliz mîmarın yaptığı yapılar arasında; Galata'daki konsolosluk binâsı, Taşkışla adıyla bilinen Mecîdiye Kışla-i Hümâyûn'u, Gümüşsuyu Hastahânesi olarak bilinen Tophâne-i Âmire Hastahânesi, Haliç'te Deniz Hastahânesi olarak bilinen Bahriyye Hastahânesi, Tophâne Kasr-ı Hümâyûn'u, Dolmabahçe Sarayı'nın Seyir Köşkü ve Kış Bahçesi sayılabilir. Ayrıca Smith'in sivil mîmârîde de birtakım projelerini hayâta geçirdiği bilinmekte. Bunların arasında en dikkati çekeni, 1853 târihli Naum Tiyatrosu binâsıdır. Saltanat nişânıyla taltif edilen Smith'in yapıları perspektifinde Avrupâî zihniyetini yansıtmayı amaçlayan kitap; Afîfe Batur, Edhem Eldem, Seda Kula Say, Gül Cephânecigil gibi mîmarlık târihi ve görsel kültür araştırmacılarının makâlelerinden oluşuyor.

Sultan Abdülmecit'in Bir Mimarı William James Smith, haz. Afife Batur, İBB Kültür AŞ, 334 s., 2016.

HEINRICH BARTH

Asia Minor'da Uzun Bir Yolculuk

Bir başkasının gözünden kendi imajını yeniden keşfe dâir yeni bir yolculuğa koyulmanın, insanı heyecâna sürüklediği bir gerçek. Toplumların târihten günümüze tevârüs eden katmanlı hikâyelerini bir "yabancı"nın deneyimleri üzerinden anlamlandırmaya çalışmak da bu emsal bir deneyim. Seyahatnâmeler, içinde yaşadığımız toplum ve coğrafyayı, hatta bütün bir âidiyetimizi bize yeni, farklı bir yolla keşfin fırsatlarını sunan, oldukça ilginç kaynaklardır. Ülkesinde Afrika üzerine çalışmalarıyla tanınan Alman bilim adamı ve kâşif Heinrich Barth'ın 1858 yılında gerçekleştirdiği "Asia Minor" gezisi, ilgi uyandıran bir seyahatnâme olarak ilk kez 1860'da Berlin'de yayımlandı. Bu târihten takrîbî birbuçuk asır sonra 2017'de Türkis Noyan tarafından Kitap Yayınevi bünyesinde Türkçeye kazandırılan eser, önce İstanbul'dan deniz yoluyla Trabzon'a; akabinde at üstünde Giresun, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Eskişehir ve Bilecik üzerinden Üsküdar'a kadar uzanan zorlu bir yolculuğun hikâyesini anlatıyor. Barth'ın, Alman şarkiyatçı Andreas David Mordtmann'la birlikte gerçekleştirdiği seyahatin notları, birçok yönüyle, özellikle de dönemin Anadolu yaşantısını aktarması bakımından aydınlatıcı. Eser, coğrafyadan târihe, inançtan kültüre, ekonomiden günlük yaşamın renkli detaylarına, belki de çok iyi bildiğimizi düşündüğümüz kadim bir dünyânın sınırları içinde bizi yeni keşiflere zorluyor.

Heinrich Barth Seyahatnamesi, Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk 1858, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, 262 s., 2017.

DOĞAN KUBAN

Türk Ahşap Evinin Mîmârîsi'ne Dâir

Sözde insan yaşamının yüksek standartlarına dâir her tür detayın düşünüldüğü modern, devâsa kentler yarattık; milyonlarca insan, metropol olma yarışındaki bu şehirlerde ev nâmına dikilen betondan heyûlâlarda "bir arada" yaşıyor görünsek de ciddî bir sorunumuz var. Çünkü kentlerde, kendi bencilce isteklerimiz dışında hiç kimse ve hiçbir şeyi düşünemeyecek hâldeyiz, bozulan ev algımız, hem tasarımı hem mâneviyatıyla, bu mutsuz durumun en büyük nedeni. Doğan Kuban'ın Türk Ahşap Konut Mîmârîsi kitabının sayfaları arasında gezinirken sıkça bu düşüncelere kapılıp gidiyor insan. Mîmar Kuban'ın geleneksel Türk evi üzerine tezleri, her ne kadar sevilen bir konu olsa da uzun zamandır ihmal edilmiş bir husûsu, XVII. yüzyıldan îtibâren Osmanlı çağı karakteristik ev mîmârîsini en ince hatlarıyla irdeliyor. Ortalama ömrü ikiyüz yıl olması nedeniyle ahşap konutların daha eski devirlerini ele alabilmek pek mümkün değil, ancak eldeki veriler ışığında denilebilir ki bilhassa göçer Türkler tarafından tercih edilen ahşap malzemeli evler, anıtsal gelişimini İstanbul'da gerçekleştirdi. Ahşap Türk evinin tamâmıyla kendine özgü üslûbu, mükemmel tezyînâtı, zamanla onun Batılı ziyâretçilerin gözünde pitoresk bir motife dönüşmesini de sağladı. Kuban'ın kitabı, artık yadsıyarak hayâtımızdan, şehirlerimizden çıkardığımız, kendi ellerimizle yok ettiğimiz o huzurlu evlerin sıcak ve içten dünyâsına yönelmiş belgesel bir bakış niteliğinde.

Türk Ahşap Konut Mimarisi, 11.-19. Yüzyıllar, Doğan Kuban, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 280 s., 2017.

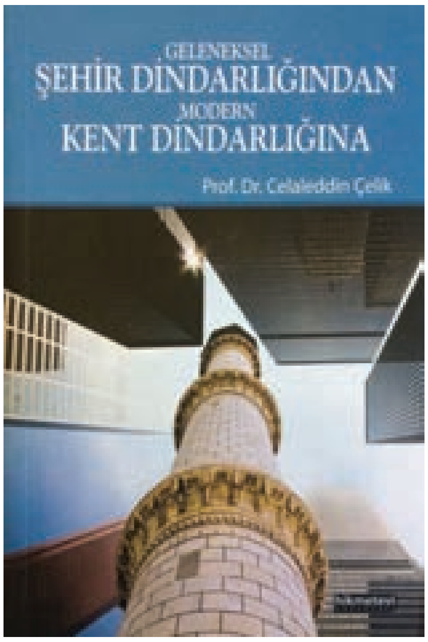

DAVID HARVEY

Şehir Sosyal Adâletin Bir İmkânı mı?

Bâzı eleştirmenlere göre David Harvey'in kitabı, onun entelektüel değişiminin bir güncesi olarak okunmalı. Harvey, teknik ve metodolojik sorunlarla meşgul olan geleneksel kent bilimindeki yetersizliğin farkında bir düşünür olarak "coğrafya"nın amaçlarının genişletilip yeniden tanımlanmasını istiyordu. Sosyal Adâlet ve Şehir 1973'te ilk kez yayımlandığında kentsel araştırmalar üzerinde ânî ve sarsıcı bir etki uyandırdı. Çünkü kentsel analizin tanımları yeni baştan tanımlamakla kalmıyor, ortaya kışkırtıcı birtakım yeni sorular da atıyordu. Dolayısıyla o târihten bu tarafa, mezkûr kitap alanındaki okumalara kaynaklık etmekte. Kısaca denilebilir ki Harvey bu baş yapıtıyla, mekânsal biçimleri ve toplumsal süreçleri analitik biçimde ele alıyor. Kitabın tezine göre, mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içermektedir; toplumsal süreçler ise esas olarak mekânsaldır. Kentsel planlama ve gelir dağılımı konularında ortaya konan sert sorunlara karşı geliştirilen eleştirel yaklaşım tamâmıyla pesimist bir sona bağlanmamış ne var ki. Düşünüre göre, târih boyunca kent hakkında yazılmış birçok ümit verici ütopya boşuna değil, bunların çoğunu yaşayabilme fırsatımız var. Ama bunun için önce kentleri yabancı çevreler olarak yaratan, kentselleşmeyi bireysel ve ortaklaşa amaçlarımıza yabancı yönlere süren güçlere karşı koymak gerekiyor. Yâni sömürüden kurtarılmış insalcıl bir kent için hâlâ bir şansımız, bir ümîdimiz var.

Soyal Adalet ve Şehir, David Harvey, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayıncılık, 294 s., 2017.

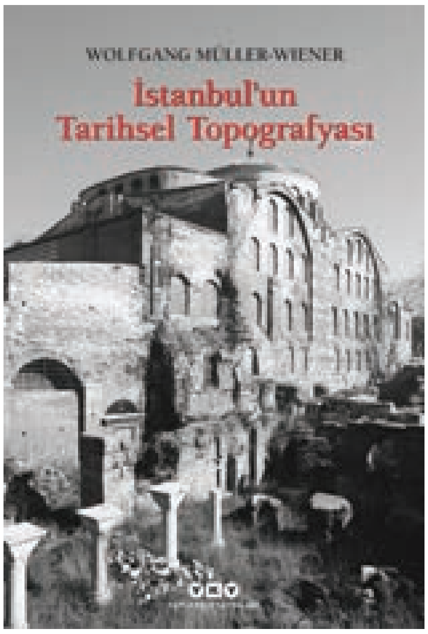

CELALEDDİN ÇELİK

Geleneksel Şehirden Modern Kente Dindarlığın Biçimleri

Din ve şehir ilişkisi bağlamında yaptığı çalışmalarla Türkiye sosyolojisine etkili dokunuşlar yapan Celaledddin Çelik, yeni kitabında insanın mekânla ilişkisi ve bu ilişkinin varlık, hayat ve çevreyle bağlantısını irdeliyor. Kent kültürü ve dindarlığını farklı boyut ve görünümleriyle ele almayı deneyen yazar, kitabında bir yaşama mekânı olarak geleneksel şehrin modern öncesi dinamiklerini serimlerken mâzîdeki mekân tasavvurunun, insâni varoluşla ve doğayla birlikteliğini göstermeyi de hedefliyor. Bu noktada aklımıza geliveren bir soru, cevaplanmayı bekliyor. Peki, mevcut kent tasarımları dindarlık tutumlarına nasıl ve ne şekilde etki ediyor? Kitaba göre geleneksel şehir dindarlığı, insan, doğa ve toplum birlikteliğini mümkün kılan özel bir mekânsal muhitte ancak var olabilir. Zîra modern kentler, insanın yalnızca mekânla ilişkisinde bir farklılaşmayı değil, insanın kendisiyle, tabiatla ve târihle ilişkisinde de bir kırılmayı temsil eder. Çeşitli görünümleriyle bir fenomene dönüşen kent dindarlığı, içinde geleneksel olandan izler barındırsa da, artık başka bir olgudur. Çünkü yeni kentsel dünyânın dinamiklerine göre biçimlenmiştir. Kitap, dindarlığın mekânla ilişkisi üzerinden yola koyularak geleneksel dindarlığın şehre âit yüzüyle modernliğin kentte tezâhür eden yeni dindarlık formları arasında beliren ciddî farklılıkları anlamlandırmayı deniyor.

Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına, Celaleddin Çelik, Hikmetevi Yayınları, 192 s., 2017.

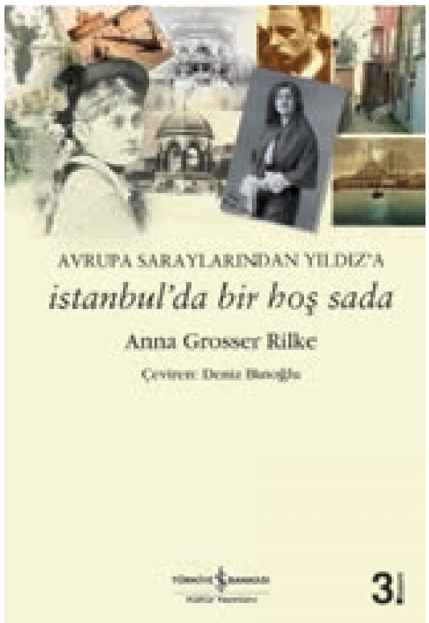

WOLFGANG MÜLLER-WIENER

İstanbul'un Oyunbaz Topografyası

İki boğazlı, yedi tepeli, üç yakalı İstanbul'un topografyası oyunbazdır. Şehrin boyutları sizin hareket yönünüze göre değişir sürekli, onun bu devingenliğini biçimsel bir tanıma sığdırmak neredeyse imkânsız gibi. Fizikî görünümün dinamik yapısı üzerine şehrin târihsel topografyası da eklenince oyunbaz şölen tam anlamıyla başlar. Târih öncesi devirlerden başlayan soluk izler, sonraki katmanlarda belirginleşip daha görünür hâle gelir, nihâyetinde İstanbul'un zaptedilemez formu çıkar ortaya. 1976 ila 1988 yılları arasında Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğünü yapmış olan mîmar ve arkeolog bilim insanı Wolfgang Müller-Wiener, bu formun üzerinde uzun yıllar kafa yorarak bütün dönemleri içeren çok önemli bir çalışmayı literatüre kazandırdı. İstanbul'un Târihsel Topografyası, bugüne kadar alanında yapılmış en kapsamlı çalışma olma özelliğinde. Byzantion, Konstantinopolis ve İstanbul'daki yapı sanatını XVII. yüzyılın başlarına kadar topografik veriler ışığında inceleyen W. Müller-Wiener, verdiği birçok önemli bilginin yanında, şehrin belli başlı bölgelere ayrılmasında fizikî yapıyla birlikte biçimlenen târihsel topografyanın da belirleyici bir etkiye sâhip olduğuna, yine yapılar bağlamında târihsel figürler değişse bile yapıların mekânsal işlevinde devamlılığın bulunduğuna dikkat çekiyor.

İstanbul'un Tarihsel Topografyası, XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion, Konstantinopolis Wolfgang Müller-Wiener, çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, 534 s., 2016.

ANNA GROSSER RILKE

İstanbul'da Bir Ömür Bir Hoş Sadâ

Osmanlı'nın siyâsi açıdan çalkantılı geçen son yıllarına, kültürel ve sosyal yaşamda görülen radikal dönüşümler de eşlik eder. II. Abdülhâmid devrini her bakımdan ilgi çekici gösteren ve anlamayı zorunlu kılan da bu sancılı konuların uzantılarının hâlâ bugünlere ulaşabilmesidir. Alman piyanist Anna Grosser-Rilke'nin hâtıraları, bahsini ettiğimiz devrin sanat ve kültür muhitlerinde nelerin yaşandığına ışık tutan bir kitap. Ünlü şâir Rainer Maria Rilke'nin kuzeni olan müellif, İstanbul'da kısa bir süre yaşayan dâhî kompozitör Franz Liszt'in de talebesiydi. Gazetecilik yapan eşinin İstanbul'a görevlendirilmesiyle Türk diyârına ayak bastı, elbette ömrünün otuz yılını burada geçireceğini bilmeden. Yeni hayâtı gerçekten de hareketli başlar müzisyen Anna'nın; Pera'nın hareketli cemiyet ilişkilerine dâhil olduktan sonra, Alman elçiliğinde hayır amaçlı konserler vermeye başlar. Yıldız'a dâvet edilir ve icrâ-yı sanatından hayli hoşnut kalan Abdülhâmid tarafından madalyayla ödüllendirilir. Kitap, İstanbul'daki Alman cemâatının pek bilinmeyen yönlerini anlatması bakımından önemlidir. Konular sâdece müzik ve sanat câmiasıyla sınırlı kalmıyor; Boğaz'daki hayat, harem ziyâretleri, Türklere mahsus âdetler, bayramlar, tarîkatlar, deprem ve savaşlar, Bâbıâlî, Jön Türkler, 31 Mart hâdisesi gibi merak çeken birçok mevzu, çarpıcı detaylarıyla, en önemlisi de içeriden yapılmış bir gözlem netîcesinde okurla buluşuyor.

Avrupa Saraylarından Yıldız'a, İstanbul'da Bir Hoş Sada, Anna Grosser Rilke, çev. Deniz Banuoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 315 s., 2017.

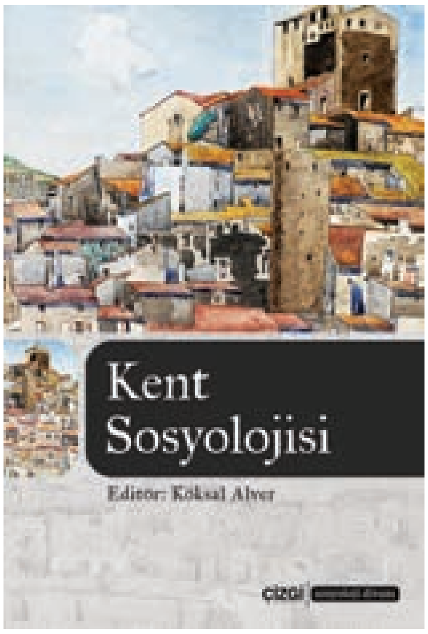

NEZİH ERDOĞAN

Beyaz Perdenin İstanbul'da İlk Yılları

Seyirlik eğlencelerin geçmişi insanlık târihi kadar eski. Belki ilkel duvar resimleri, ama en çok Antik kentlerin vazgeçilmez sosyalleşme mekânlarından amfiteatrlar bunun somut kanıtıdır. Türk seyirlik eğlencesi dendiğinde de hemen akla Karagöz Hacıvat gölge oyunu gelir. 1895 yılında ortaya çıkan sinema ise diğerlerine göre tabiî çok yeni bir gelişme. Nezih Erdoğan'ın kitabı, şehir modernleşmesindeki çoklu ilişkileri göstermek bakımından sinemanın Osmanlı İstanbul'undaki ilk yıllarını mercek altına alıyor. Kitap kendi mantığı içerisinde belirlenmiş başlıklara bölünmüş; buna göre modernlik öncesi dönemde seyre ve seyirci deneyimleri, XIX. yüzyılın sonlarından îtibâren İstanbul şehir hayâtında sosyal modernlik ve sinema ilişkisi, Osmanlı toplumunun sinema ile ilk buluşması, şehirdeki ilk gösterimler ve bunun izleyicilerde doğurduğu tepkiler, basının sinemaya ilişkin ürettiği söylemler üzerinden okunan sinema kültürüne dâir derin analizler kitabın değindiği konular içerisinde. Îcat ve yeniliklerin sosyal ve kültürel yaşantıyı etkileme işlevine verilmiş ilginç örnekler de var: vapur ve tramvay seferlerinin film seanslarına göre düzenlenmesi gibi. Yazar, değişen eğlence anlayışının yansımalarını eksiksiz gösterebilmek amacıyla tanıklıklara da başvurmuş, meselâ şehrin yeni eğlencesinin popülaritesine dâir ünlü muharrir Refik Hâlid'den nakille aktarılan bilgiler hayli dikkate değer.

Sinemanın İstanbul'da İlk Yılları, Modernlik ve Seyir Maceraları, Nezih Erdoğan, İletişim Yayınları, 320 s., 2017.

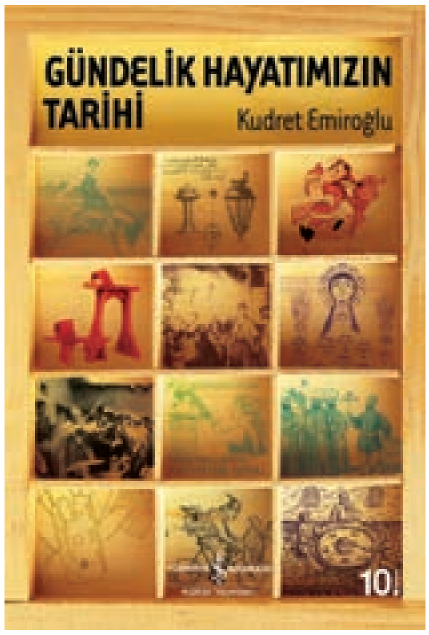

ED. KÖKSAL ALVER

Kent Sosyolojisi

Ülkemizde kent sosyolojisine eğilen çalışmaların yekûnu giderek çoğalıyor. Modernizm ve 1940'lardan itibâren başlayan, kısa zamanda da en temel mesele hâline gelen köyden kente göç hâdisesi, olgusal bakımdan beşerî bilimlerin konusuna, en çok da sosyolojiye dâhil bir mevzûdur. Göçle, kontrolsüzce doldurulan şehirlerde yaşam, tanımlanmayı bekleyen bir dizi sorunla mücâdele ederken insan odaklı tüm disiplinler şehrin kaosundan payını yeterince almıştır. Sosyolog Köksal Alver editörlüğünde Çizgi Kitabevi tarafından yayımlanan Kent Sosyolojisi adlı kitap, bu çetrefilli, zor sâhada kalem oynatan yazar ve akademisyenlerin makâlelerini buluşturmuş. Kentin karmaşa, çelişki ve zıtlıklarla dolu doğasından kaynaklanan envâi çeşit soru ve sorun; birey ve kent, toplum ve birey, toplum ve kent arasında bir uzlaşı, bir bütünleşme köprüsü kurmaya çalışan yaklaşımlar aracılığıyla aşılmak isteniyor kitapta. Zîra kentler, kozmopolit mekânlardır ve orada dâima birlikte var olma kültürünün tahkîmine ihtiyaç duyulur. Sosyoloji, bunu kolay ve kalıcı biçimde başarmak için interdisipliner bir bilim dili oluşturmak durumunda ayrıca. Elbette, kent meselelerinin üstesinden bir çırpıda gelme iddiası gerçek dışı görünecektir. Kitabın zâten böyle bir savı da yok, ancak mümkün olduğunca kent sosyolojisinin öne çıkan kuramlarını, konularını, sorunlarını masaya yatırmayı deniyor.

Kent Sosyolojisi, Ed. Köksal Alver, Çizgi Kitabevi, 413 s., 2017.

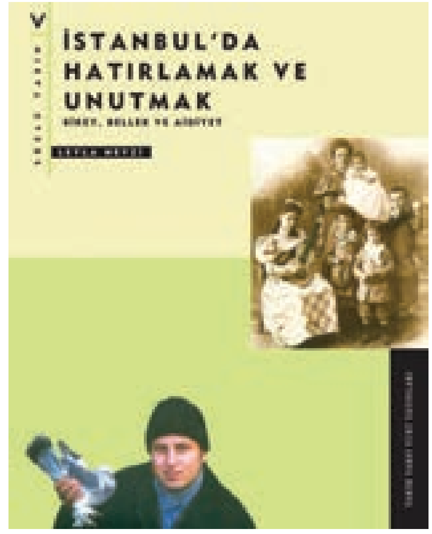

KUDRET EMİROĞLU

Gündelik Hayâtımızın Sıra Dışı Târihi

Günlük yaşantıda kullandığımız birçok nesnenin, sıkça başvurduğumuz birtakım kavramların, farkında olarak ya da olmayarak yaşattığımız âdet ve göreneklerin kökeninde neyin yattığını, kelimelerin aslının nereden geldiğini bilmek isteriz. Araştırmaya koyulduğumuzda öğreneceklerimiz bizi çok şaşırtabilir. Meselâ Uygur Türklerinin közgü dedikleri aynanın ilk numûnelerine MÖ 6 binli yıllarda Çatalhöyük'te rastlandığını; görme bozukluğunu gidermek maksadıyla, ama daha çok da estetik nedenlerle kullanılan lenslerin Da Vinci'nin su dolu bir tüpün ucuna yerleştirdiği merceklerden esinlenilerek üretildiğini; hamburgerin sanıldığının aksine Amerika'da değil de Hamburglu işçiler sâyesinde Almanya'da ortaya çıktığını; Fransızca kökenli olmakla birlikte centilmen kelimesinin hânedan üyesi olmadığı hâlde silâh taşıma yetkisi olan erkeği niteleyen bir sözcük olduğunu öğrenmek gerçekten çok ilginç, eğlenceli bir yönü de var bu bilgilerin. Çünkü gündelik hayâtımızın içindeki hemen her şeyle alâkalı, her an her yerde lâzım olabilecek türden kültürel bilgiler bunlar. Kudret Emiroğlu'nun büyük bir emekle ortaya çıkardığı bu ansiklopedik kitap, daha önce hiçbir yerde duyamayacağınız türden müthiş bilgiler içeriyor. Herkesin faydalanabileceği, en çok da isim ve kavramların târihsel kökenine, anlam alanlarına ve etimolojisine ilgi duyanların mutlaka okuması gereken muhteşem bir başucu kitabı.

Gündelik Hayatımızın Tarihi, Kudret Emiroğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 700 s., 2015.

LEYLA NEYZİ

Şehrin Hâfızasında Kendine Âit Bir Oda

Sosyal bilimlerde, hakîkat beklentisi kimi zaman anlatılan hikâyenin dışındaki gerçekliğe açılmayı zorunlu kılar. Özellikle târih sâhasında arşiv vesikâlarına, belgelere sıkıştırılmış bir gerçeklik iddiası, bu türden açılmalara pek alan bırakmamakta ısrarcı görünür. Bilimsel bir resmiyetle kaskatı, müdahâle edilemez tezlerin gerçeği tam yansıtmaktan uzak olduğu, aklın ve hayâtın önermeleriyle çelişen bir tespit değildir. Son dönemlerin revaçta yaklaşımı olarak sözel târih çalışmaları, çok sesliliğiyle geçmişi yeni ve bütüncül yorumlama şansını bize tanıyor. Sözel târih çalışmalarıyla dikkati çeken sosyal bilimci Leyla Neyzi'nin, ilk baskısı 2011 yılında yapılan kitabı İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, 2017 yılında yeniden yayımlandı. Kitap, bireylerin iç gerçekliği üzerinden İstanbulluluk örneğinde kentlilik olgusunu vüzûha kavuşturmak çabasında; bunu yaparken de farklı cinsiyet, ırk, inanç, eğitim, kültür ve sosyal düzeylerinde ilgi uyandırıcı bir örneklem grubu oluşturmuş. Aynı zamanda bu çalışmanın kendisi, yukarıda söylenenlere paralel, doğabilecek bir tartışmanın da doğal nesnesi sayılmalı. Neyzi'nin, 1995-1999 yılları arasında derlediği kişisel sohbet ve görüşmelerinden, İstanbul'un dönüşen yönlerine ve dönüştürücü gücüne vurgu yapan, ama her biri ayrı makamda insan hikâyeleri ortaya çıkmış. Etkileyici bir dille sunulmuş olmakla kalmıyor bu hikâyeler, susturulmuş insanların inşâ ettikleri gerçekliği de saydam biçimde iletme başarısını gösteriyor.

İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Birey, Bellek ve Aidiyet, Leyla Neyzi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 228 s., 2017.

FOTOĞRAF: PELİN ULCA

"..ve ce'alnâ mine'l-mâ'i külle şey'in hayy.."
Celî sülüs istif, hattat İsmail Hakkı Altunbezer.

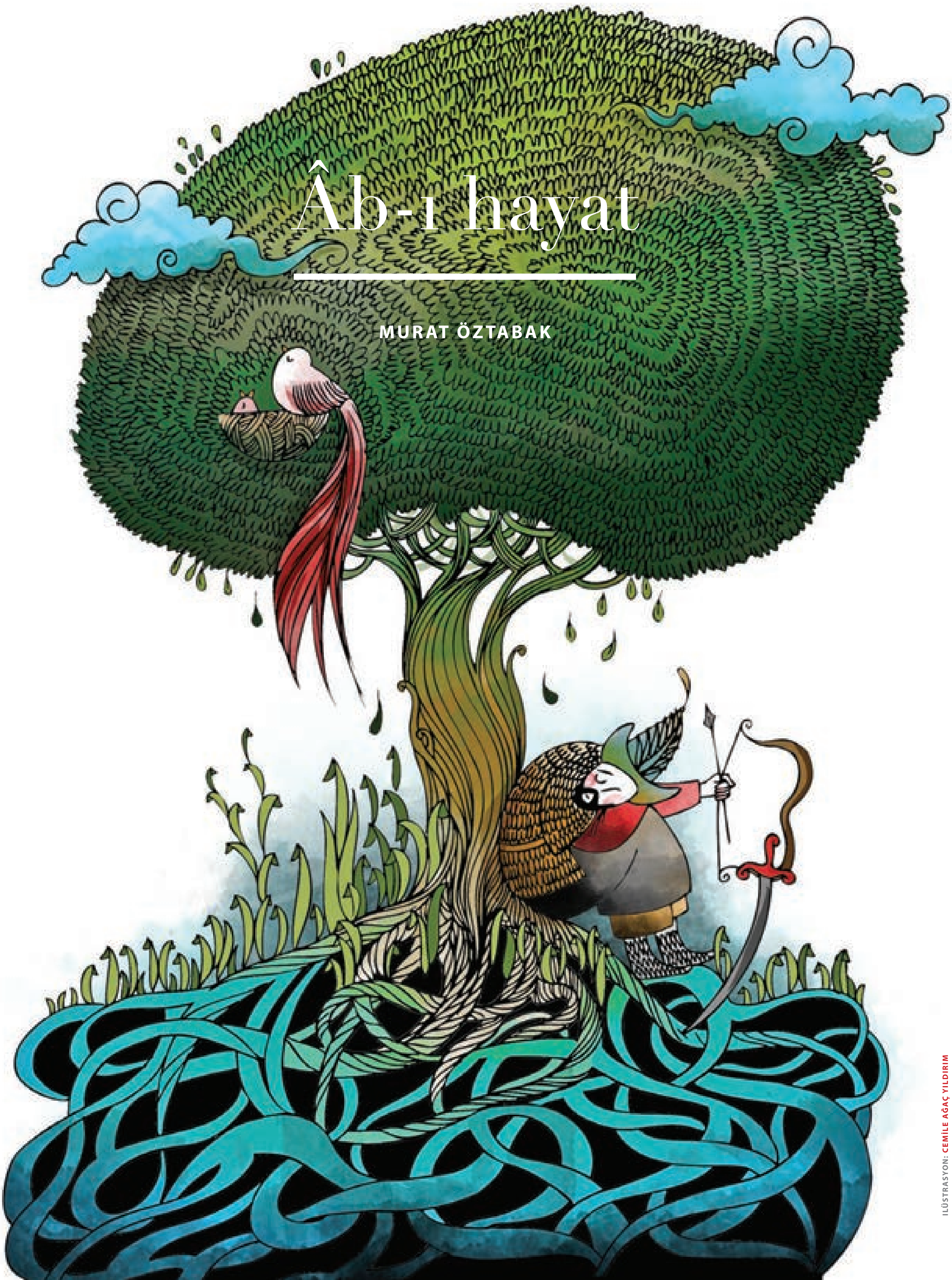
Erenköy İstasyon Çeşmesi.

"..ve her canlı şeyi sudan yarattık.."

Enbiyâ sûresinin 30'uncu âyetinden.

Âb-ı hayat

MURAT ÖZTABAK

İLÜSTRASYON: CEMİLE AĞAÇ YILDIRIM

Köklerinde "Bengisu" bulunan, "Ulu kayın".

DÜNYÂNIN yaratıldığı, insanoğlunun da dünyâya ayak bastığı günden bu yana süregelen bir döngü: doğum, yaşam ve ölüm. İnsanoğlu, içinde büyüyen yaşama arzusuyla hep uzaklaştırmak istediği ama her sâniye yaklaşmasına engel olamadığı ölüme devâ bulmaya çalışmıştır. Suyun hayat ve şifâ kaynağı olması, saflığı ve sürekliliği, hayâtın sürekli kısalmasına ve ölüme ilâç olacağı kanaatini doğurmuştur.

En eski çağlardan îtibâren su ikrâmını hayır ve iyi niyet göstergesi olarak algılayan toplumların mitolojilerinde suyla ilgili anlatımlar mevcuttur. Kuzey Avrupa ve Kelt mitolojilerinde cennetten dünyâya dört ırmak akar; bunların insanoğluna dört ebedî özellik (hayat, ölümsüzlük, gençlik ve bilgelik) sunduğuna inanılır. Türk mitolojisi Korkut Ata'nın, "Suya ecel gelmez." sözünden dolayı suyu ebedî kabul eder.[1] Türklerde su kültü denildiği vakit karşımıza yersu anlayışı çıkmaktadır. Suyun saflığı ve sonsuzluğu simgelediği kültürlerde, nehirler, göller gibi, toprak ve dağlar da kutsal sayılmıştır. Gökten yağan yağmurun yeryüzünde türlü türlü canlılara hayat kaynağı olması, başlangıçtaki döngüye işâret etmesi, suyun kutsallığını göstermektedir.

Târihteki birçok toplumda olduğu gibi, Müslümanlara göre de su insanlığın ortak malıdır ve bu sebeple azizdir. Allah'ın ilk yarattığı şeylerden biri olması dolayısıyla su O'nun cemal ve celâl sıfatlarını temsil eder ve "Hayy" ismini işâret eder.[2] Hayâtın kaynağı ve bilinen bütün hayat formlarının vazgeçilmez öğesi olan su, yer kürenin yapısı ve canlıların yaşaması için hayâtî öneme sâhiptir. Su anlamına gelen "mâ" kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de altmışüç âyette geçer ve bunların çoğunda bilinen anlamıyla bir kısmında ise insanın yaratıldığı meniden mutlak biçimde veya bir nitelik belirterek su diye söz edilir.[3] Bâzı âyetlerde Allâh'ın insanı ve bütün canlıları sudan yarattığı[4]; gökten rızık, rızık sebebi ve temizlik aracı olarak temiz ve bereketli su indirdiği; böylece insanlara ve hayvanlara temiz tatlı sular içirdiği ve su ile yeryüzünü ölümden sonra diriltip insanlar ve hayvanlar için her türlü yeşil bitki, ekin ve meyveyi çıkardığı belirtilerek suyun yeryüzündeki varlıkların hayâtı açısından önemine dikkat çekilmektedir.[5]

MİTOLOJİDE ORTAK BİR İNANIŞ: SU, ŞİFÂ, SONSUZ HAYAT

İlk insandan bugüne, su kavramı öylesine bir imge kazanmıştır ki,

Ölümsüzlük iksiri "Ambrosia", Olimpos dağındaki eski Yunan tanrılarının elinde.

Aesir ve Vanir tanrıları tarafından yaratılan "Bilge Kvasir"in Fjalar ve Galar isimli cüceler tarafından öldürülüp kanından met pişirilişini anlatan bir ilüstrasyon.

fizikî ölümsüzlük arayışının temeli bu kavram üzerine kurgulanmıştır. Hint mitolojisinde, sudan türetilen, dinsel törenlerin odak noktası olan, ham maddesi süt gibi; su içeren tırmanıcı bir bitkinin öz suyundan oluşan ve içenlere ölümsüzlük veren "Soma" içkisi, oldukça önemli bir yere sâhiptir. Buna bağlı olarak da bu içkinin tanrısı Soma, büyük bir önem kazanmıştır.[6] Yine Hint mitolojisinde tanrılara ölümsüzlük veren bir çeşit iksir de "Amrita" ismiyle zikredilmektedir. Âyinlerde râhiplerce sarhoş oluncaya dek tüketilen bu içki, okyanusun tanrılar ve ifritler tarafından çalkalanmasıyla meydana gelen bir yaşam iksiridir. Aynı şekilde İskandinav tradisyonunda da "Bilge Kvasir" inanışı vardır ki bu bilgenin dünyâdaki ilimlerin bütününe sâhip olduğuna inanılır. Bu kişinin kanının balla karıştırılıp içilmesi hâlinde, bilgelik ve ölümsüzlük sırlarına sâhip olunacağı yaygın bir mittir. Yine Eski Yunan'da ölümsüzlük iksiri meselesi karşımıza "Nektar" ya da "Ambrosia" ismiyle çıkmaktadır ki balın sulandırılıp mayalanması ile elde edilen bu sıvı, Olimpos dağındaki Yunan ilâhlarının içkisidir. Eski İran tradisyonunda ise "Haoma" ya da "Homa" olarak adlandırılır ölümsüzlük iksiri. Zerdüştîliğin kutsal kitabı olan Avesta'da bahsedilir bu içkiden, Hinduizm'deki soma içkisi ile aynı muhtevâya sâhiptir.[7]

Görüldüğü gibi, hemen hemen her köklü medeniyette ölümsüzlüğün formülü aranmış ve bu formülün ana kaynağının su olduğuna inanılmıştır. Farklı coğrafyalardaki tradisyonlarda, genellikle aynı maddeden oluşturulan ve ölümsüzlük sırrını verdiğine inanılan iksirlerin benzerliği dikkate değer bir husustur.

Târihsel süreç içerisinde insanoğlunun ölümsüzlük arayışı süreklilik arz etmiştir. Sonsuz hayat coğrâfî komşuluk gösteren tradisyonlara, özellikle Hermetika metinleri aracılığıyla geçmiş, fakat ezoterik anlamıyla değil de egzoterik anlamıyla ele alınmış ve îmal edilebilecek bir sıvı sanılmıştır. Özellikle, simyâ ilmi ile meşgul olanların hastalıkları tedâvi etmek ve ölümsüz hayâta erişebilmek için türlü türlü iksirler bulmaya çalıştıkları kaynaklardan bilinmektedir.[8] Bu ilimle en az 2500 yıldır meşgul olunduğu düşünülmektedir ve ilk olarak görüldüğü yerler Mezopotamya, Antik Mısır, İran, Hindistan ve Çin'dir. Klasik Yunan döneminde Yunanistan'da, Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü coğrafyada, önemli İslâm başkentlerinde ve daha sonra XIX. yüzyıla kadar Avrupa'da simyâya ilgi duyulmuştur. Simyâsal bir iksir fikrinin ilk olarak İbrânîler aracılığıyla batıya geldiği, İbrânîlere de bu formülün Antik Mısır'dan kaldığı hikâye edilmektedir. Uzakdoğulu simyâgerler, Antik Mısırlı ve Grek simyâgerlere kıyasla, fiziksel ölümsüzlüğün peşinde daha çok ısrarcı olmuşlardı. Çin simyâsına göre, tanrılara benzeyip ölümsüz olabilmek için sıvı altın ya da zincifre içmek yeterli olmuştur.[9] Buradaki sorun zincifrenin zehirli olmasıdır. Hatta birçok Çin imparatorunun sonsuz yaşam arayışı içerisinde bu maddeden

P. Brueghel, Simyacı, 1600'ler. Leiden Koleksiyonu.

zehirlenerek öldüğü de klasik metinlerde geçmektedir.

ÂB-I HAYAT EFSÂNELERİ

Farsça ‘âb’ ve Arapça ‘hayat’ kelimelerinden oluşan ‘âb-ı hayat’ terkibi, ‘hayat suyu’ mânâsındadır. Dînî, mitolojik hikâyelerin, efsânelerin birçoğunda, insanı yaşlılık hastalığından kurtarıp iyileştiren, gençleştiren veya bir yudum alındığında müreffeh ve sonsuz bir yaşamın kapılarının ardına kadar açıldığına inanılan ölümsüzlük suyunun ismidir. Bu suyu içenin ölümsüz olacağına inanılır. Âb-ı zendegî, âb-ı câvidânî, dirilik suyu, bengisu, hayat kaynağı, aynü'l-hayat, nehrü'l-hayat, âb-ı Hızır, âb-ı İskender gibi kelimeler de âb-ı hayat kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.[10]

Mezopotamyalı Kral Gılgamış'ın âb-ı hayâtı aramaya çıkışını konu alan Gılgamış Destânı, bu inanışı barındıran en eski anlatı olarak kabul edilmektedir. Destâna göre, yarı insan yarı tanrı olan Gılgamış, büyük bir tûfandan sağ kurtulan ve ölümsüzlüğün sırrını bilen Utnapiştim isimli bilgeyi bulur. Utnapiştim, ona ölümsüzlüğün sırrının denizlerin diplerinde bulunan bir bitkide saklı olduğunu söyler. Gılgamış, denizlerin derinliklerine doğru yola koyulur ve bahsedilen bu otu bulur, ancak yorgunluktan uykuya dalmasını fırsat bilen bir yılan bu şifâlı otu çalar ve ebedî hayat şansını Gılgamış'tan almış olur. Bu kadim destanda bahsedilen ölümsüzlük veren nesne bir ot olmasına rağmen, kaynaklarda âb-ı hayat arayışının ilk yazılı hikâyesi olarak kabul edilmiştir. Bu kavramın “hayat suyu” olarak kullanıldığı ilk anlatı da, Fenikeliler tarafından kaleme alınan İskender kıssasında ortaya çıkmıştır. Sonraki çağlarda birçok kültür tarafından farklı şekillerde kullanılan bu efsâne, ana hatlarıyla bütün kültürlerde benzerlik içermektedir.

Gılgamış Destânı'nda bahsedilen hayat suyu efsânesi, Yunan mitolojisinde de birçok anlatıya konu olmuştur. Bunlardan en önemlisi, Homeros'un MÖ 720 yılında yazmış olduğu İlyada Destânı adlı mitolojik eserinin baş karakterlerinden olan Akhilleus'tur (Aşil). Buradaki anlatıya göre, yeryüzündeki sulara hükmeden güzellerin en güzeli tanrıça Thetis ile Zeus birlikte olmak isterler; ancak kehânete göre Thetis'ten doğacak çocuk, babasından daha güçlü olacaktır. Zeus da bu kehânetten dolayı Thetis ile evlenmekten vazgeçmiş, diğer tanrılar da aynı şekilde Thetis ile sırf bu kehânet yüzünden evlenmek istememişlerdir. Sonrasında tanrıça Thetis, Phatya kralı Peleus ile evlenmiş ve bu

İsa'nın, havârileriyle son akşam yemeği,
P. de Pannemaker tarafından dokunulduğu düşünülen halı, XVI. yüzyıl.

Hemen hemen her köklü medeniyette ölümsüzlüğün formülü aranmış ve bu formülün ana kaynağının su olduğuna inanılmıştır.

evlilikten Akhilleus dünyâya gelmiştir. Akhilleus'un annesi tanrıça Thetis, oğlunun ölümsüz olması için, kendisinin elini bile sokmasının yasak olduğu ölümsüzlük nehri Stx Irmağı'nda Akhilleus'u yıkamıştır. Kendisinin bu su ile temas etmesi yasaktır, bu yüzden oğlu Akhilleus'u topuklarından tutarak yıkamak zorunda kalmıştır. Bu âyin sonrası Akhilleus ölümsüzlük kazanır, ancak Thetis oğlunu topuklarından tutarak yıkadığı için, Akhilleus'un topukları yıkanmamış, ölümsüzlüğü tek bir şarta bağlanmıştır, topuklarından vurulmaması gerekmektedir. Akhilleus büyük bir savaşçı olur, Truva Savaşı'nda çok önemli başarılar kazanır. Ancak yine aynı savaşta tek zayıf noktası olan topuğundan zehirli bir okla vurularak öldürülür. Yine Akhilleus ile benzerlik gösteren bir anlatı da İran'da İslâm öncesi hükümdarlardan Güştasb'ın en büyük oğlu, İran kaynaklarının "Rûyin-ten" bakır vücutlu olarak tasvir ettikleri, Avesta'da ismi geçen İsfendiyar efsânesidir. Firdevsî, Şehnâme'sinde buna değinmiş, fakat ölümsüzlüğü nasıl elde ettiğinden bahsetmemiştir.[11]

Sâmî dinlerinde de hayat suyu vurgusunun önemli bir yeri vardır. Yukarıda zikrettiğimiz üzere İslâmiyet'in yayılması ile birlikte, âb-ı hayat kelimesi, ölümsüzlük arayışının dildeki karşılığı olmuştur. Birçok efsânede yer alan âb-ı hayat arayışı, Yeremya ve İşaya metinlerinde de geçmektedir. Zekeriya'nın kehânetine göre âb-ı hayat Kudüs'ten çıkacak, yarısı Doğu denizine, yarısı Batı denizine yaz ve kış olarak akacaktır. Ayrıca Eski Ahit'te Yahova'dan "Âb-ı hayat kaynağı" olarak söz edilmektedir.[12] Hıristiyanlıkta da bu efsânenin önemli bir yeri vardır. Hz. İsa'nın, havârîleriyle son akşam yemeğinde ekmek ve şarâbı kendi bedeni ve kanı olarak sunuşunun anılması maksadıyla Evkaristiya olarak bilinen bir âyin düzenlenmektedir. Bu akşam yemeğinde Hz. İsa'nın kendi be-

Urug Hânedânı V. Kralı Gılgamış

deninden sunduğu ekmek ve şaraptan tadanların yine kendiyle birlik içerisinde olacağına ve sonsuz bir yaşama erişeceğine inanılmaktadır.[13]

Hayat suyunun en bilinen anlatımı, belki de Makedonyalı İskender'in hikâyesidir. Bu efsâneye göre İskender, büyük Doğu Seferi'nde İran'ın Soğd ve Harezm bölgelerini ele geçirdikten sonra bu bölgedeki bilginleri toplar ve ebedî hayâtın sırlarını sorar. Bilginlerden yaşlıca biri, ona şöyle der: "Kuzeyde içinde güneşin battığı bir göl vardır ve dünyânın o gölün ötesinde bulunan kısmı zifîri karanlıktır. O karanlık yerde hayat suyu dedikleri bir çeşme vardır. Kim o çeşmeden yıkanırsa, günahları dökülür ve kim o sudan içerse ölümsüz hayâta kavuşur.[14] Bu sözleri duyan İskender hemen yola koyulur ve bahsedilen bu hayat suyunu aramaya başlar. Bu efsâne birçok tradisyonda farklı bir şekilde anlatılmıştır. Büyük İskender adı etrâfında teşekkül eden İskender efsânesi, yazıldığı yerlerde pek çok mahalli unsuru da alarak zenginleşmiştir.[15]

İslâm toplumlarında âb-ı hayat efsânesine dâir sözlü olarak birçok anlatıya ulaşmak mümkündür. Az önce bahsini ettiğimiz gibi, belki de hayat suyu efsânelerinin mahalli olarak zenginleşmesinden olacak, İskender ile alâkalı hikâyeler farklı tradisyonlarda örtüşmektedir. Bu durum, İslâm sonrası anlatılarda da aynıdır. Kur'ân-ı Kerim'de önemli kıssalardan biri olan Zülkarneyn Peygamber'i anlatan kıssanın kaynağı olarak da birçok müfessir az önce zikrettiğimiz efsâneye atıf yapmaktadır. İskender efsânesinin İslâmî kaynaklarda bulunan metinlerdeki özeti şöyledir: Nuh Peygamber'in torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedî hayat veren ve insan üstü güçler kazandıran âb-ı hayattan bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivâyete göre Allah bunu Sam'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn halasının oğlu olup Hızır diye anılan Elyesa ile askerlerinin refâkatinde yolculuğa başlar. Âb-ı hayat, karanlıklar ülkesindedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır, askerlerden ayrı düşerler, bir müddet sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola giderek yollarını tâyine çalışırlar. Günlerce yol aldıktan sonra Hızır ilâhî bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendisini çektiği yere gidince de orada âb-ı hayâtı bulur. Bu sudan içer ve yıkanır. Böylece ebedî hayâta kavuşur, hem de insan üstü güçler ve kâbiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn'le karşılaşırlar. Zülkarneyn durumu öğrenir ve âb-ı hayâtı ararsa da bulamaz, kaderine râzı olur. Bir müddet sonra ölür.[16] Yine bu özete ek olarak bir başka yaygın efsâne de şöyledir: İskender-i Zülkarneyn, karanlığın derinliklerinde bulunan âb-ı hayâtı duyar ver onu ele geçirmek ister. Onbin kişi ile birlikte yol için gerekli olan azığı da alıp yola koyulur. Güneş gibi parlayan ve gecenin karanlığında suyu gösteren iki mühürden birini Hızır ile İlyas'a verir, diğeri kendisinde kalır. Hangisi suyu bulursa bir diğerini haberdar etmek şartıyla ayrılırlar. Zulümat ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya koyulurlar. Uzun mâcerâlardan sonra Hızır ve İlyas bir pınar kenarında otururlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elindeki bir damla su balığın üzerine damlar. Balık, o anda canlanır ve denize atlar. Bunun üzerine onlar da bu suyun âb-ı hayat olduğunu anlayıp kana kana sudan içmeye başlarlar. Sonra İskender'e haber verseler de bu suyu tekrar bulamazlar. Bu yüzden İskender, âb-ı hayattan mahrum kalır. Böylece ölümsüzleşen Hızır ile İlyas, Allah'ın emri ile dünyâda sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlar. Kıyâmete kadar sürecek olan bu görevi, Hızır'ın karada; İlyas'ın da denizde yaptığına inanılır. Her ikisinin senede bir kez hac zamânı buluşup birlikte hacca gittikleri ve orada ibâdetle meşgul oldukları söylenir.[17] Yine bunların yanında, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hızır kıssaları da dolaylı olarak âb-ı hayat konusuna değinmektedir. Kehf sûresinde müfessirlerin kâhir ekseriyetinin âlim ve velî

İskender ve Hızır âb-ı hayâtı ararken, İstanbul, 1582. Morgan Müze Kütüphânesi.

Gılgamış, İskender, Hızır, İlyas, Lokman…
Her tradisyonda zenginleşen bu hikâyelerin ortak özelliği, âb-ı hayat üzerine kurgulanmalarıdır.

bir zat olarak kabul ettiği, bâzılarının ise peygamber olarak naklettikleri Hz. Hızır ile Musa Peygamber'in buluşmaları anlatılır. Allah, Musa Peygamber'e, iki denizin birleştiği yerde âlim bir kul bulunduğunu ve onu bulmasını emreder ve bir zembile balık koyup sırtına almasını, balığı yitirdiği yerde o âlim kişiyi bulacağını söyler. Musa'ya, bu kulunu nasıl bulacağının yolunu gösterir. Musa, yardımcısı Yuşa ile yola çıkar ve berâberce yürüyüp bir kayanın yanına gelirler, burada konaklarlar. Bu sırada bir kanal oluşur ve zembildeki balık kıpırdayarak bu kanal vâsıtası ile denize doğru kayar. Gün aydın olur, birkaç vakit daha yürürler, sonra Musa Peygamber, yardımcısına balığı getirmesini söyler. Yardımcısı konakladıkları yerde balığın denize kayıp gitmesini anlatınca Musa Peygamber: "Bizim aradığımız yer orasıydı!" der ve geri dönerek konakladıkları yere giderler. Musa, burada örtüsüne bürünmüş bir adam görür ve ona selâm verir, bu kişi Hızır'dır. Musa, doğru yol olarak kendisine öğretilenden öğretmesi için Hızır'a tâbi olmak istediğini söyler. Sabretmesi karşılığında Hızır, Musa Peygamber'in bu teklîfini kabul eder. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu kıssa yukarıda da zikrettiğimiz gibi dolaylı olarak âb-ı hayat konusuna değinmektedir. Zembildeki ölü balığın bu su sâyesinde canlanması, buna en büyük delil olarak gösterilir. İslâmiyet sonrası birçok anlatıya göre Hızır ölümsüzdür, ölümsüzlüğünün kaynağı bu kıssaya dayandırılmaktadır. Türk halk inançlarında Hızır-İlyas kültü neyse, Hıristiyan toplumunda da Saint Nicholas ve Saint Georges odur.[18] Bu halk inançlarının ortak özelliği, ölümsüzlük kavramı üzerine zenginleşmeleri ve mistik oluşlarıdır.

Suyun ölümsüzlüğün kapısını araladığı düşüncesi, eski Türklerde "Bengisu" kavramıyla betimlenirken İslâmiyet ile birlikte bu ad yerini âb-ı hayâta bırakmıştır. Bengisu, "Ulu Kayın" denilen yaşam ağacının köklerinden çıkar. Bilgeliği, iyi niyeti, şifâyı temsil eder. İçenlere ölümsüzlük verir, ölü birini diriltebilir. Bu şifâlı su, bilinmeyen bir yurtta gizlidir ve başında bekçilik yapan bir ruh bulunur. İslâmiyet ile birlikte, Türklerde oluşan âb-ı hayat algısı da aslında bu eski inanışla örtüşmektedir. Anadolu'da bu mesele ile ilgili anlatılan bir diğer hikâye de yine âlim bir zat olarak nakledilen ve Kur'ân-ı Kerim'de adına sûre bulunan Lokman Hekim'e atfedilen âb-ı hayat efsânesidir. Lokman Hekim'in, ölümsüzlüğün iksirini bulduğu yönünde birçok rivâyet bulunmaktadır. Özellikle Çukurova yöresinde bu anlatılara çokça rastlamak mümkündür. Lokman Hekim'in yedi kartal ömrü yaşadığı, beslediği son kartal ölünce kendisinin de öldüğü söylenir. Çukurova'da birbirleriyle konuşan çiçeklerden ölümsüzlük iksirini öğrenip bir kâğıda yazdığı, Ceyhan üzerindeki Misis Köprüsü'nden geçerken kâğıdı suya düşürerek ölümsüzlüğün formülünü kaybettiği söylenir. Bir başka rivâyete göre de Asi Nehri'nden geçerken ölümsüzlük iksirinin yazılı olduğu kitaba, Cebrâil'in kanadı ile vurup kitabı nehre düşürdüğü ve nehrin taşıp arpa tarlalarını bastığı, o yıl da ürünlerin çok bereketli olduğudur.

İnsanoğlu, sonsuz bir hayat tasavvurunu elbet bir şekilde aktarmak isteyecekti. Bunun için en güzel yol efsânelerdi. Âb-ı hayat denince birçok hikâye karşımıza çıkmaktadır. Gılgamış, İskender, Hızır, İlyas, Lokman... Her tradisyonda zenginleşen bu efsâneler, târihsel süreç içerisinde sözlü anlatılarda birbirleriyle benzerlikler, yer yer de çelişkiler gösterir. Ancak bu hikâyelerin çoğunun ortak özelliği, âb-ı hayat üzerine kurgulanmaları ve mistik bir içeriğe sâhip olmalarıdır.

1 İskender Pala, "Su", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, s. 442.
2 İskender Pala, *agm*, s. 442.
3 *Kur'ân-ı Kerim*, (Furkan 25/54, Secde 32/8, Mürselât 77/20, Târık 86/5-7)
4 *Kur'ân-ı Kerim*, (Enbiyâ 21/30, Nûr 24/45, Furkân 25/54).
5 *Kur'ân-ı Kerim* (Bakara 2/22-164, En'âm 6/99, Hicr 15/22, Nahl 16/10-11, Furkan 25/48-49, Secde 32/27, Zümer 39/21, Câsiye 45/5, Kâf 50/9-11).
6 Fatma Hicret Un, "Karşılaştırmalı Hint ve Yunan Mitolojisi", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011, s. 83 -84.
7 Kürşat Demirci, "İçki", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi,* c. 21, s. 457.
8 Ayten Koç Aydın, "Simyâ", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi,* c. 37, s. 219.
9 Mircea Eliade, *Demirciler ve Simyâcılar,* çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul 2013, s. 118.
10 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* İstanbul 2009, s. 6.
11 Ahad Emirçupani, "Farsça Deyim ve Atasözlerinde Ab-ı hayat ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* sayı: 37, Erzurum, 2008.
12 Ali Erbaş, "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 8, sayı: 20, Yaz 2017, s. 247.
13 Yuhanna, 6: 53-57.
14 Ahad Emirçupani, *agm,* s. 194.
15 Ahmet Yaşar Ocak, "Ab-ı hayat", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 1, s. 1.
16 Ahmet Yaşar Ocak, *agm,* s. 2.
17 Ahad Emirçupani, *agm,* s. 196.
18 Selahattin Döğüs, "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi,* sayı: 74, 2015, s. 77-100.

KAYNAKÇA

¶ Fatma Hicret Un, "Karşılaştırmalı Hint ve Yunan Mitolojisi", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.
¶ Kürşat Demirci, "İçki", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi.*
¶ Ayten Koç Aydın, "Simyâ", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi.*
¶ İskender Pala, "Su", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi.*
¶ Ahmet Yaşar Ocak, "Âb-ı hayat", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi.*
¶ Mircea Eliade, *Demirciler ve Simyacılar*, çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul 2013.
¶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2009.
¶ İsmail Avcı, "İskendernamelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri,* Adana 2012.
¶ Yasin Meral, "Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2014.
¶ Ahad Emirçupani, "Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âbıhayat ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 37, Erzurum, 2008.
¶ Selahattin Döğüs, "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 2015.
¶ Ali Erbaş, "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 8, Yaz 2017.
¶ Hüseyin Baydemir, "Özbekistan'da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay ile İlgili Halk Anlatıları", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008.
¶ *Kur'ân-ı Kerim.*
¶ *Yuhanna.*

Yedi kartal ömrü yaşamış, ölümsüzlük sırrının sâhibi Lokman Hekim.

HALK İNANÇLARINDA SU

İSMAİL TAŞPINAR

Balıklı Göl, Urfa.

FOTOGRAF: MUSTAFA YILMAZ

Kutsal kâse.

Sibirya efsânelerine göre, Yenisey ve Lena nehirlerinin kaynağı cennettedir. Nehirler cennetten yeryüzüne inerler ve burada bir süre aktıktan sonra ya denize dökülür veya yerin altına çekilerek orada kaybolurlar.

SU, eski Türk inançlarında Yer-Su inancının bir parçasıdır. Kâinatta yer alan dört unsurdan biri olan su, ateşin zıddıdır ve onu tamamlayan bir varlığa sâhiptir. Su, hem yukarıdan yağmur olarak düşer hem de toprağın içinden fışkırabilir. Her iki biçimde de bereketin kaynağı, tabiatın anası sayılır.

Su, tabiattaki varlıkların sâhibi olan bâzı önemli ve özel güçleri hâiz varlıklarla irtibatlıdır. Bunlara iye, izi, ege ve ebe denilmektedir. Diğer varlıklar gibi suyun da sâhibinin bunlar olduğu kabul edilir. Bu nedenle, suyla temasta suyun sâhibi kabul edilen bu özel şahısların sihir uygulamalarına ihtiyaç duyulur. Suyun gücü, tufan olaylarında olduğu gibi bâzen öldürücü olabilir. Bu yok edici özelliği, onu sakınılması gereken bir güç hâline de getirmiştir. Bu nedenle, insanlar hem tabiata hem de onun aslî unsurlarından olan suya karşı son derece saygılı olmak durumundadırlar.

Meselâ, suya saygı konusunda, özellikle eski Türk boylarından Oğuzlarda ve Sibiryalılarda, günümüzde ise hemen hemen bütün Türk dünyâsında suyun dışkı ile kirletilmemesine özel önem verilir. Öyle ki bu nedenle eski Türklerden bâzılarında suya girmek, akarsuda yıkanmak, kap kacak ve elbiseleri akarsuda temizlemek yasaklanmıştır. Bu uygulama yakından incelendiğinde, meselenin temelinde suyun ruh sâhibi farklı bir varlık olarak kabul edildiği inancı görülmektedir. Bu inanç, suyun saflığında, berraklığında değişikliğe neden olacak bir tutumu tabiata müdâhale olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle de temizleme ve arındırma vasfının, sudan çok ateşe uygun düşeceğine inanılmıştır.

Kıpçak Türklerinin, İrtiş ırmağına saygı duydukları; Yakutlar ile diğer bâzı Türk boylarının, Yenisey ve Lena nehirlerine dâir birçok inanç geliştirdikleri bilinmektedir. Onlara göre, bu ırmakların kaynağı, dünyânın başı; denizlere döküldükleri yer ise dünyânın sonu idi. Sibirya efsânelerine göre, Yenisey ve Lena nehirlerinin kaynağı cennetteydi. Bu inanışa göre, ırmaklar ve nehirler cennetten yeryüzüne iniyor ve burada bir süre aktıktan sonra ya denize dökülüyor veya yerin altına çekilerek orada kayboluyorlardı. Yenisey ırmağı kenarında oturanlara göre, dünyânın sonu, Yenisey'in döküldüğü yer olan Kuzey Buz deniziydi.

Yağmurun gökten gelmesi, onun ilâhî kaynağına işâret etmekteydi. Gökten gelen su, berâberinde toprağa bereket de getirmekteydi. Halk inanışına göre bu bereket, suyun dokundu-

ğu her şeyde kendini gösterebilir. Bu nedenle, bâzı Anadolu Yörüklerinde kısır kadınların nisan yağmurlarından içerek çocuk sâhibi olabileceklerine inanılır.Kutsal özelliklere sâhip suyun doğurganlığa vesîle olacağı inancı, Azerbaycan Türkleri arasında da yakın zamana kadar yaşamaktaydı. Buna göre, su içerek çocuk sâhibi olacağına inanan kadınlar, hâmile kalmak için belli mağaralara giderler ve mağaraların duvarlarından damlayan suları biriktirip içerlerdi. Ayrıca, zemin ile duvar arasında akan suları alıp vücutlarına, özellikle de karınlarına sürerlerdi.

Azerbaycan Türkleri arasında suyun rûhunu temsil eden iyesi olduğuna inanılırdı. Bu nedenle, suyun iyesini küstürecek, üzecek veya suyun kızmasına neden olacak tavırlardan kaçınılması gerekmekteydi. Bu nedenle, suların kirletilmemesine özen gösterilirdi. Tuva Türklerinde "Aarcan" denilen su pınarlarının yanına, suya karşı nasıl davranılması gerektiğini belirten kuralların yazılı olduğu levhalar asılmıştır. Levhalarda, suyun temiz tutulması, yanında yüksek sesle ve rahatsız edici bir tonda konuşulmaması, suya tükürülmemesi, suyun başında sarhoş edici içkiler içilmemesine dikkat edilmesi gibi uyarılar yer almaktadır.

Halk inançlarına göre, çeşitli vesîlelerle kutsallık özelliği taşıyan suların, tuvalet veya abdestte kullanılmasının hoş görülmemesi, böyle yapılırsa bu suların kaynağının kesileceğine dâir inançtan kaynaklanmaktadır. Suların kutsallığının çeşitliliği, nehirler, göller ve pınarların etrâfında bâzı inançların gelişmesine de zemin hazırlamışlardır. Bu inançlara göre, suların kötü amaçlarla kullanılması, onların kaynağının kurumasıyla sonuçlanır. Özellikle toprağa dayalı, tarımla ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda bu tür inançlar farklı şekillerde kendini göstermektedir.

Suyun çıktığı yerler aynı zamanda kutsalın tezâhür ettiği (hiyerofani) yerler olarak kabul edilmektedir. Buna göre, su evrenin merkezinde ve onun yapı taşlarını oluşturan unsurlardan biri olarak özünde yer almaktadır. Su, kutsallığının ona verdiği bâzı hayâtî

Nûh'un gemisi, Babür yazması, XVII. yüzyıl.

C. Antonini, Trevi çeşmesi, 1780.

özelliklere de sâhiptir. Bunlardan biri de, suyun hayat kaynağı olmasıdır. Suyun bolca aktığı pınarlar, nehirler ve ırmaklar, bu hayâtı ve canlılığı taşıyan ve farklı bölgelere nakleden en önemli varlıklardır. Bu ise onların hayat ve güç sâhibi ve dâima akış hâlinde olmalarından kaynaklanır.

Su, sâdece hayat vermesi dolayısıyla değil, aynı zamanda cenâze törenlerinde kullanılması sebebiyle de kutsî bir role sâhiptir. Cenâzenin toprağa gömüldükten sonra üzerine su dökülmesi uygulamasının arka planında, ölünün susuzluğunu giderme isteği ve onu acıya karşı daha dayanıklı kılma duygusu yatmaktadır. Araştırmacılara göre, ölünün susuzluktan acı çektiğine dâir inanışlar, özellikle sıcaktan ve kuraklıktan şikâyet eden toplumlar arasında yaygındır. Yine aynı şekilde, ölmek üzere olan bir kimseye su verilmesiyle onun acısının dindirilmesi arzulanır.

Türklerde suyun kutsal kabul edilmesi, onun aynı zamanda ölümsüzlük bahşeden bir imgeye dönüşmesine neden olmuştur. Ölümsüzlüğün suya atfedilmesiyle birlikte, su ile hayat arasında yakın bir râbıta doğmuştur. Bu nedenle ölümsüzlük bahşettiğine inanılan suya, hayat suyu da denmektedir. Suyun bu özelliği, onun hikmetle de münâsebetini doğurmuştur. Hikmet ve bilgelik elde etmek isteyenlerin, onlara bu imkânı bahşedecek bir kaynağa yönelmelerine sebep de bu olmalıdır. Hayat suyu ve gençlik iksiri gibi, metafizik özelliklere sâhip olan bu tür sular, halk inançlarına göre her yerde bulunan ve ulaşılabilen sulardan değildir. Suyun gerçek kaynağındadırlar ve onun özünü teşkil ederler. Doğal olarak birçok engelleri aşarak uzun bir uğraştan sonra ancak elde edilebilirler.

Geleneksel Türk inancında su, arılık ve duruluğun da simgesidir. Arı ve duru olan suyun kutsiyeti, Türklerin İslâm'ı din olarak benimsemelerinden sonra da devam etmiş, onlarla birlikte Anadolu'ya kadar taşınmıştır. Türkler, suyun çıktığı, aktığı yerlerin ve içine konduğu kapların temiz olmasına özellikle önem vermişlerdir. Buna bağlı olarak yağmur da kurumuş topraklara hayat veren ve susuzluktan çatlayan

AY İLE SU

GENELLİKLE ırmaklarda, derelerde oluşan küçük göllerle ilgili bir inanç vardır. Bu inanç iki yönlüdür, biri uğurlu biri uğursuz. Uğurlusuna göre gece gizlice, ay ışığında yıkananlar ay gibi parlak olurmuş. Uğursuz sayılan bölüme göre de geceleri göllere girmek iyi değilmiş. Geceleri cinler, peri kızları göllerde yıkanırlarmış. Bu inanca uymayan kimseyi, özellikle genci (ister kız ister erkek olsun) periler çalarmış. Çalmasalar bile insanın bir yanına inme iner, çarpılıverirmiş.

Bir başka söylenti de geceleri ay ışığında peri kızları toplanır göllerin kıyısında düğün dernek düzenlerlermiş. Suyun şırıltısı onların sesi, sudaki gölgeler onların yüzlerinin yansımasıymış.

Bu göller çok derin olur da dipleri görünmezse orada devler bile bulunur, insana kötülük eder, insanı suyun dibine, yerin altına çekip götürürlermiş. Karanlık göllerin birer devi ya da perisi varmış. Ay böyle korkulu yerlere pek sokulmazmış. Bu inancın özünde geceleri, çevrenin doğal durumu gereği, ay ışığından yoksun kalması yüzünden doğan ürküntü vardır.

Halk arasında yaşayan bir söylentiye göre ay suya düştüğü zaman ona bakan (sudaki yansımasına) çarpılırmış. Bunun nedeni de ayın bu durumdan üzülmesiymiş. Göklerde dolaşan, bütün gök varlıklarının en güzeli, sevgilisi olan ay, suya düşmekten dolayı utanır, onu öyle görmek isteyenlere kızarmış.

Ayın yansıması suya vurunca o su içilmezmiş, içenin başına er geç bir yıkım gelirmiş. Suya giren kimse bir de ayın yansımasına çarptı mı, onu bozdu mu, bu yıkımdan onu kimse kurtaramazmış.

Ay suda yansıyınca ona bakanın gözleri kamaşırmış. Suyun inceden inceden dalgalanması sonucu gözü yoran bu görüntünün nedenini halk inançları şöyle açıklar: Ay, yüzündeki lekenin görünmesinden utanç duyduğu için ona bakanın gözüne iğnelerini batırır.

Ayın suya vurmasını türkülerin giriş bölümünde de sık sık görürüz:

Ay vuranda sulara
Yâr dalar uykulara
Gece aydınluğunda
Düşti göynum yollara..

Göğde ay gelin oldı
Girdi suyın goynina
Beşibirlik yapturdum
Astum yarun boynina...

Ay geceleri gökle dolaşmış durmuş, kendisiyle evlenmek isteyenleri beğenmemiş. Bunun üzerine yeryüzüne inmiş, sularda gezinmeye başlamış. "Kim beni yakalarsa onunla evleneceğim." demiş. Oysa gene onu kimse yakalayamamış. İşte çağlar boyunca ayın sularda gezinmesi, yalnız kalması onu yakalayacak kimsenin bulunmayışından dolayı imiş.

Z İsmet Zeki Eyuboğlu'nun *Halk İnançları* (Derin Yayınları, 2007) adlı eserinden derlenmiştir.

Tuva Türklerinde "Aarcan" denilen su pınarlarının yanına, suya karşı nasıl davranılması gerektiğini belirten kuralların yazılı olduğu levhalar asılmıştır.

Yunus Kitabı, (üst bölüm) Peygamber Yeremya, (alt bölüm) Lokman hikâyelerinden bir minyatür, Arapça yazma, 1583, İstanbul. Türk ve İslâm Sanatları Müzesi.

toprakları yeniden canlandıran ilâhî bir kaynağı olarak değer görür ve halk inancında "rahmet" kabul edilir.

Yağmur, özellikle nisan aylarında şifâ dağıtıcı bir özelliğe kavuşur. Nisan yağmuru da denen bu yağmurun, yılın diğer aylarında yağan yağmurdan çok farklı özelliklere sâhip olduğuna inanılır. Meselâ istiridyenin içerisindeki incinin aynı şekilde nisan yağmuru vesîlesiyle oluştuğuna inanılır. Şifâ vermesi ümîdiyle, insanlar, nisan yağmurunun altında bir müddet ıslanırlar.

Yağmur, bereket, rahmet gibi mânâlara geldiği gibi, fırtına ve tûfan şeklinde de tezâhür edip ilâhî bir âfete, belâya dönüşebilir. Tanrı'nın öfkesinin bir tecellîsi olduğuna inanılan tûfan, her şeye, bütün tabiata zarar verir. Hz. Nûh'un Kur'ân-ı Kerim'de geçen kıssasında da olduğu gibi tûfan, bir yönüyle her şeyin yok edilip hayâtın yeniden başlatılmasını ifâde eder. Bu nedenle, fırtına ve tûfânın görüldüğü yerde insanlar, âhir zamanda meydana geleceği haber verilen bir cezâ ile cezâlandırıldıklarını düşünürler. Felâketin şiddeti ile insanların günâhının çokluğu arasında doğrudan bir bağlantı da kurulmaktadır, âfetler insanların, yâni toplumların günahlarını temizlemektedir. Tufân, bir anlamda eski insanların gidip yenilerinin geldiği, yenilenmiş bir dönemin başlangıcı olarak da kabul edilir.

Suyun arındırma ve yeniden hayat verme özelliği, eski halk inançlarında yerine getirilen birçok âyinde de ifâdesini bulmakta idi. Suyun arındırma, yenileme, geçmişi silme, günahları temizleme kâbiliyeti, her şeyi hayâtın başlangıcındaki saflığa ve tamlığa dönüştürür. Suda her şeyin eriyip yok olduğuna dâir bir inanışa göre, kendilerinden bize hiçbir kanıt ve buluntunun erişmediği kimi medeniyetlerin efsânevî biçimde yeryüzünden silinme süreçleri de suyla ilişkilidir. Çünkü su, her şeyi bir daha ortaya çıkamayacak şekilde yutup yok ekmeye muktedirdir. Su altında kalan medeniyetlerin, kozmik düzlemde hayat emâreleri tamâmen yok edilmiş ve kaderleri felâketle sona ermiştir.

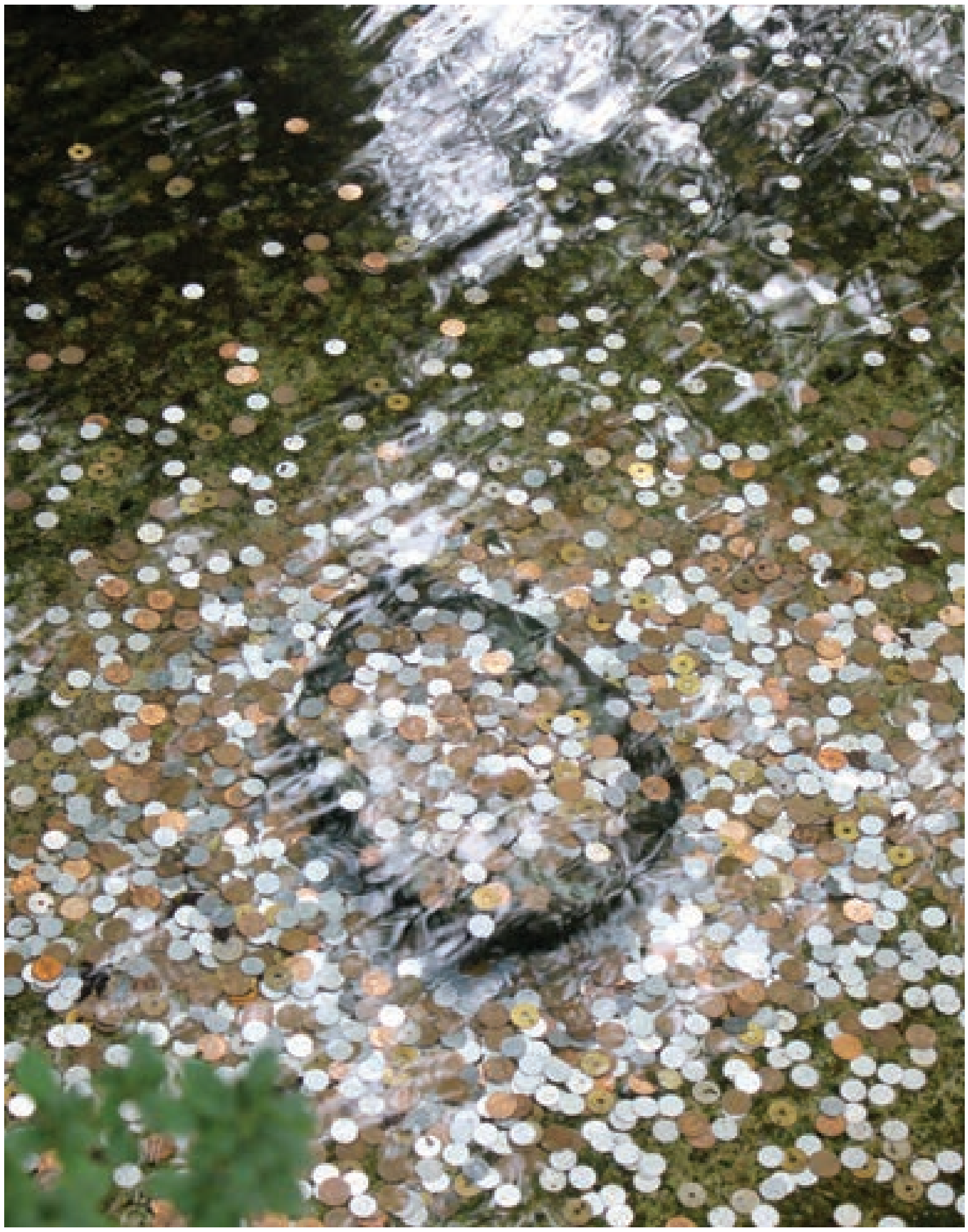
Güçlü ve kudretli olmanın genel-geçer kâidesi suya, su kaynağına mâlik olmaktır. Aynı şekilde, Türkler de kendine özgü bir anlayışla suyu kudret ve bereketin kaynağı olarak kabul etmişlerdir. "Yer-sub" veya "Yer-su" şeklinde adlandırılan su kültü etrâfında, pınarlar, ırmaklar, göller kutsalın alanına dâhil edilmiştir; meselâ Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlarda bâzı ritüellerin su çevresinde şekillenmesi önemli bir göstergedir. Hatta, nehir ve ırmak kenarlarında, balık bahşetmesi için suya adanmış bâzı âyinler de gerçekleştirilmekteydi.

Anadolu'da su etrâfında gelişen inanç ve kültlerin târihi MÖ'ye kadar dayanmaktadır. Meselâ Çorum'daki Hattuşaş ören yerlerinde yapılan kazılarda, MÖ XIV.-XIII. yüzyıllara âit bir kale bulunmuştur. Büyük Kale veya Kral Kalesi diye bilinen yerde, büyük iç mekânlar, avlular, direkli galeriler, arşiv odaları, depo odaları, büyük kabul salonu ile birlikte su kültü ile ilgili binâ ve kutsal mekânlar da ortaya çıkarılmıştır.

Türklerin suyun kutsallığına gösterdikleri saygı konusunda, XII. yüzyılda yaşayan ünlü dinler târihçisi Birûnî, Oğuz Türklerinin bir pınar yanındaki yere ve üzerindeki izlere secde ettiklerini haber verir. Sulara ve su kaynaklarına gösterilen bu saygı, günümüze kadar gelmiştir. Meselâ Bizans dönemindeki ayazmalar, kutsal suyun olduğu yerler olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle ziyâret edilirler. Benzer

eğilimlere Anadolu'da kutsal kabul edilen bâzı yerlerde de rastlanmaktadır. Bâzı câmilerin şadırvanlarına para atma âdeti bahsettiğimiz tutuma örnek gösterilebilir. İstek ve dileklerin kabul edilmesi için havuzlara ve kuyulara ya da su birikintilerinin olduğu yerlere para atma âdeti hem Anadolu'da hem de başka coğrafyalarda yaygın olarak görülür. Meselâ İtalya'nın Roma şehrinde bulunan Fontana di Trevi (Aşk Çeşmesi) bu yönüyle meşhur olmuştur. Değişik ülkelerden Roma'yı ziyârete gelen insanlar, çeşmeye arkalarını döner ve dilek tuttuktan sonra ellerindeki parayı suya atarlar.Suların tutulan dilekleri yerine getireceği yönündeki inançlar, Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra da devam etmiştir. Dilek için gidilen kutsal sulara veya göllere Anadolu'da da rastlamak mümkündür. Meselâ Urfa'da Aynü'z-Zelîha, Erzurum'da Ilıca Söğütlü Köy Balıklı Gölleri bunlardan bâzılarıdır. Halk arasında yaygın olan inanca göre, Urfa'daki Aynü'z-Zelîha çeşmesinin hikâyesi Hz. İbrahim'e kadar dayanır. Erzurum'daki Söğütlü Köy Balıklı Gölü, Tanrı'nın rızâsını arayan mâsum iki kişinin efsânesine dayanmaktadır. Hatta halk arasında, ermiş kültü ile de bağlantı kurulan Balıklı Göl'deki balıkların, zaman zaman savaşlara katılan evliyâ olduğuna inanılmaktadır. Balıklı Göl'ün metafizik âlemle doğrudan irtibâtı olduğuna; başını suya sokup suyun içinde gözlerini açan kişinin mânevî âlemleri müşâhede edebileceğine inanılır.

Dileklerin kabul edilmesi için para atılan su kaynağı.

Günümüzde özellikle Alevî-Bektâşî çevrelerinde, eski Türklerde olduğu gibi, su kültüne rastlanmaktadır. Elmalı'nın Abdal Musa kasabasına kıvrılarak çıkan yolun kenarından çağlayan "Uçarsu" isimli bir su kaynağında, yöre sâkinlerince bir gelenek yaşatılmaktadır. Kutlama törenlerinde suyun kenarına dev kazanlar kurulur ve kurban lokması hazırlanır. On kilometrelik bir yol kat edilerek ulaşılan bu yükseklikteki su kaynağına, genç-yaşlı, kadın-erkek, çoluk çocuk herkes hâlinden şikâyet etmeden yürüyerek çıkar. Kaynağa ulaşanlar, ellerindeki bidonları suyla doldurur, ellerinde dolu bidonlarla tekrar aşağı inerler. Bu zorlu yolculuğu tamamlayanlara, "Allah kabul etsin!" denir. "Yol uzun mu?" diye soranlara, "Allah kolaylık veriyor." diye cevap verilir.

Yine, Abdal Musa kasabasının bulunduğu yerdeki tepenin gerisinde bir göl vardır. Bu gölün en sert kışlarda bile donmadığı rivâyet edilir. Her yıl mayıs ayının altısında su kaynağı patlarmış. Rivâyete göre, Abdal Musa buraya geldiğinde burada ne ekmek ne de su olduğunu görmüş. Asâsını toprağa batırdığında, orada birdenbire bir göl ortaya çıkmış. Göl için, "Bu kurda kuşa!" demiş. Sonra, bu kutsal su kaynağını insanlara hediye etmiş. Her yıl ekim ayında, suyun kaynağı kesilirmiş. Böyle olunca hemen göl kenarında dev kazanlar kurulur, kurbanlar kesilir ve kadınlar bulgur ayıklayıp lokma yemeği için hazırlıklar yaparken yaşlılar da bir araya gelir ve muhabbet cemi kurarlar. Bu arada, çocuklar koşturur, insanlar ellerini ayaklarını göle sokarlar. Sonra hep berâber duâ ederler.

Su ve su simgeleri

MIRCEA ELIADE

A. Wierix, çocuk İsa hayat çeşmesi olarak inananın kalbinde, 1600. Wellcome Koleksiyonu.

Su tanrısı Varuna.

ASLINDA su, bütün potansiyel ve üretken güçleri temsil eder; sular bütün varoluşun kaynağı, *fons ve origo'd*ur. Hintçe bir metinde, bütün Veda geleneğini özetleyen şu deyişe rastlamaktayız: "Su, sen her şeyin, bütün varoluşun kaynağısın (*Bhavisyottarapurcina*, 31, 14)." "Su, dünyânın temelidir (*Satapatha-Brcihmana*, VI , 8, 2, 2; XII, 5, 2, 14); bitkilerin özüdür (*Satapatha-Brcihmana*, III, 6, 1, 7); ölümsüzlük iksîridir (*Satapatha-Brcihmana*, IV, 4, 3, 1 5 vb.); amrita'dır (*Satapatha-Brcihmana*, I, 9, 3, 7; XI, 5, 4, 5); uzun ömür sağlar, yaratıcı güçtür ve her derde devâdır (*Rig Veda*, l, 23, 19 vd; X, 19, 1 vd; vb)." Veda râhibi, "Su, bize hayır getirsin." diye duâ eder (*Atharva Veda*, II, 3, 6). "Gerçekten su, her derde devâdır; insanlardan hastalıkları uzaklaştırır ve bütün hastaları iyileştirir (*Atharva Veda*, VI, 91, 3)."

Potansiyel gücün ve ayrışmamışlığın ilkesi, her türlü kozmik tezâhürün temeli, bütün tohumların taşıyıcısı olan su, bütün biçimlerin kaynaklandığı ve bir felâket ya da kendi gerilemeleri sonucunda dönecekleri ilk özü simgeler. Başlangıçta ve her türlü târihsel ya da kozmik döngünün sonunda su vardır ve her zaman var olacaktır. Ama hiçbir zaman tek başına var olamaz; çünkü parçalanmaz bütünlüğünde bütün biçimleri potansiyel olarak barındıran bir hayat kaynağıdır. Ne tür bir kültürel örüntü söz konusu olursa olsun su, kozmogonide, mitlerde, ritüellerde, ikonografide her zaman aynı işlevi görür; her biçimin *öncülü*, her yaratının *desteğidir*. Suya batma, ilk biçime geri dönüşü, yeniden yaratılışı, doğumu simgeler; çünkü suya batma, biçimlerin biçimlerini kaybedişidir ve varoluş öncesindeki ayrışmamış olana yeniden bütünleşmektir; sudan çıkış biçimin ilk kez dışa vurulduğu yaratılış eyleminin tekrârıdır. Suyla temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder; çünkü eriyip giden daha sonra "yeniden doğacaktır"; çünkü suya batış, hayatın ve yaratıcılığın potansiyelini çoğaltır ve geliştirir. Erginleme ritüellerinde su, bir "yeniden doğum" bahşeder; büyüsel ritüellerde iyileştirir, cenâze törenlerinde ölümden sonra doğumu garantiler. Bütün potansiyel güçleri kendinde toplayan su, hayatın simgesidir. Tohumlar açısından zengin olan su, toprağı, hayvanları ve kadınları döller. Bütün imkânları kendi bünyesinde barındırır, mükemmel bir akıcılığa sâhiptir, her şeyin gelişimini sağlar ve aya benzetilir veya doğrudan ayla özdeşleştirilir. Ayın ve suyun ritimleri, aynı kaderi paylaşır, bütün biçimlerin düzenli aralıklarla görünüp kaybolmasını yönetir, evrene döngüsel yapısını kazandırır.

SUYLA İLGİLİ KOZMOGONİLER

Su, evrenin bütün potansiyelinin ve bütün tohumlarının içinde barındığı rahim olduğu için, insan türünün ya da özel bir ırkın sudan çıktığını anlatan mitleri ve efsâneleri rahatlıkla açıklayabiliyoruz. Su tohumdur, yağmur er suyu. Cinsellikle ilgili kozmogoni simgelerinde; gök, yeri yağmur aracılığıyla kucaklar ve döller. Bu türden pek çok inanış "yeryüzü ana" kavramıyla ve çeşmenin cinsel simgeselliğiyle karışmıştır. Ama topraktan, bitkilerden ve taştan doğum mitleri gibi mitlerin ve inanışların ardında aynı emel düşünce yatmaktadır: Hayat, yâni gerçeklik, kozmik bir özde bulunmaktadır ve bu özden doğrudan ya da simgesel araçlarla bütün canlılar türemiştir.

"HAYAT SUYU"

Kozmogoni simgesi ve bütün tohumların taşıyıcısı olan su, büyüsel bir

> *Her türlü biçimi parçaladığı, her geçmişi sildiği için suyun arındırma, yeniden oluşturma ve yeniden doğurma özelliği vardır; çünkü suya batan her şey ölür. Suya batan kişi, tıpkı günahsız bir çocuk gibidir, geçmişi yoktur, yeni bir hayâta başlayabilir, yeni bir aydınlığın eşiğindedir.*

maddedir ve her derde devâdır; iyileştirir, gençleştirir ve hayatı sonsuz kılar. Suyun ilk örneği "hayat suyu"dur. Daha sonraki dönemlerde hayat suyu, göğün katlarıyla birlikte anılır; böylece gökte bulunan beyaz *haoma*, göksel *soma* vs temalar doğmuştur. Hayat suyu, gençlik çeşmesi, aynı metafizik ve dinsel gerçekliğin türevleridir; suda hayat, gençlik çeşmesi, aynı metafizik ve dinsel gerçekliğin türevleridir: suda hayat, güç ve sonsuzluk vardır. Bu su, doğal olarak herkesin ulaşabileceği, her yerde bulabileceğimiz bir su değildir, canavarlarca korunur. Girilmesi zor bölgelerde bulunur, cinlerin ya da tanrıların elindedir vs. Hayat suyunun kaynağına ulaşmak ve bu suya sâhip olmak için bir dizi sınamadan geçmek gerekir; tıpkı hayat ağacı arayışlarında olduğu gibi.

"Hayat suyu" gençleştirir ve hayatı sonsuz kılar; her su, paylaşım ve bozma süreçleriyle etkilidir, üretkendir ve iyileştirir. Günümüzde Cornwall'da, hasta çocuklar üç kez Saint-Mandron kuyusuna sokulurlar. Fransa'da şifâlı çeşmelerin ve nehirlerin sayısı oldukça fazladır. Aşk üzerinde olumlu etkisi olan çeşmeler de vardır. Bu kaynakların dışında, başka suların da şifâlı güçleri vardır. Hindistan'da hastalıklar sulara atılır. Fin-Ugurlar bâzı hastalıkları, suların kirlenmesiyle veya suya saygısızlık edilmesiye açıklarlar. Suların olağanüstü özellikleriyle ilgili anlatılanlara son olarak pek çok büyünün ve kocakarı ilâcının malzemesinin "kullanılmamış su" olduğunu eklemek isteriz. Kullanılmamış su, yâni günlük kullanımla kutsallığını yitirmemiş, yeni bir vazonun içindeki su, ilksel suyun hayâtı ortaya çıkaran ve besleyen bütün değerlerini içerir. Kullanılmamış suyla tedâvide, hastalığın ezelî suyla temâsı sağlanarak mûcizevî bir yenilenmeyi gerçekleştirmenin yolu aranır: su, bütün biçimleri parçalama ve özümseme gücüyle kötülüğü emer.

SUYA DALDIRMA SİMGECİLİĞİ

Suyla arınma da aynı özelliklere sâhiptir; suda, her şey "erir", her "biçim" parçalanır, her "geçmiş" târih olur; geçmişte olan her şey suya battıktan sonra yok olur gider; hiçbir biçim, hiçbir "işâret", hiçbir "olay" varlığını sürdüremez. İnsanlar açısından, suya batmanın ölümle eş değer bir anlamı vardır ve kozmik düzlemde dünyâyı hayat kaynağı okyanusun içinde eriten felâketle (tûfan) eş değerdir. Her türlü biçimi parçaladığı, her geçmişi sildiği için suyun arındırma, yeniden oluşturma ve yeniden doğurma özelliği vardır; çünkü suya batan her şey ölür. Suya batan kişi, tıpkı günahsız bir çocuk gibidir, geçmişi yoktur, "yeni" bir hayata başlayabilir, yeni bir aydınlığın eşiğindedir. *Hezekiel*'de yazdığı gibi, "Üzerinize temiz su dökeceğim, arınacaksınız (36:25)." Zekeriya peygamber, "O gün Dâvud soyunur ve Yeruşalim'de yaşananları günahtan ve ruhsal kirlilikten arındırmak için bir pınar" açılacağını görür (13:1).

Su arındırır ve yeniler; çünkü "geçmiş"i siler, ilk baştaki bütünlüğü —yalnızca bir an için de olsa— yeniden kurgular. İranlı su tanrısı Ardvisura Anahita'dan "sürüleri çoğaltan ... malları ... zenginliği artıran ... toprağı bereketlendiren ... bütün insanların tohumunu arındıran ... kadınların rahmini arı kılan ... onlara ihtiyaçları olan sütü veren ermiş" olarak söz edilir. Yıkanmak, suçtan arındırır, ölülerin varlığından kaynaklanan kötülükleri temizler, deliliği geçirir, günahları da fiziksel ya da ruhsal bölünmeyi de giderir. En önemli dinsel âdetlerin kökeninde yer almaktadır ve böylece insanın kutsalın idâresine girmesini sağlamıştır. Tapınaklara girmeden önce ve kurban törenlerinden önce yıkanılır.

Suyun içine batarak yenilenme inancı, eski dönemde, tanrı heykellerinin neden suya batırıldığını da açıklamaktadır. Kutsal banyo töreni, büyük bereket ve tarım tanrıçaları tapımında da sık sık uygulanırdı. Tanrıçanın güçleri böylece yeniden bir araya gelmektedir ve iyi bir hasat ve bereketli bir ürün sağlanmaktadır (suya batma büyüsü yağmur yağdırmaktadır). Kuraklıktan kurtulmak ve yağmur yağdırmak için, üzerinde İsa imgesi bulunan bir haçın ya da bir Meryem Ana heykelinin suya batırılması ritüeli, XIII. yüzyıldan beri Katolikler tarafından uygulanmaktadır ve ruhbanın direnişine rağmen XIX. ve XX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Nakkaş Mir Seyyid Muhammed, Ejderha, XVI. yüzyıl. Harvard Sanat Müzesi.

VAFTİZ

Suya daldırmanın, arınma ve yenilenme olarak görülmesinden oluşan dinsel simge, Hıristiyanlık tarafından kabul edilmiş ve pek çok dinsel değerle zenginleştirilmiştir. Aziz Yuhanna, vaftizden, bedendeki hastalıkların iyileşmesini değil, ruhun kurtuluşunu ve günahların affedilişini anlamıştır. Vaftizci Yahya "günahların bağışlanması için tövbe edip vaftiz olmaya" çağırmış ve şunları demiştir: "Ben sizi suyla vaftiz ediyorum; ama daha güçlü olan geliyor. Ben O'nun çarıklarının bağını çözmeye bile lâyık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecek."

Hıristiyanlık'ta vaftiz en önemli ruhsal arınma aracıdır, çünkü vaftiz suyuna batma, İsa'nın gömülmesini temsil eder. Aziz Pavlus, şunları yazar: "Mesih İsa'ya vaftiz edildiğimizde, hepimizin O'nun ölümüne vaftiz edildiğimizi bilmez misiniz?"

ÖLÜNÜN SUSUZLUĞU

Suyun cenâze törenlerinde kullanılması, kozmogoniyle, büyüyle ve tedâviyle ilgili işleviyle açıklanabilir; su "ölünün susuzluğunu giderir", onu eritir ve tohumuyla somutlaştırır, su "ölüyü öldürür" ve onun insan olarak kaderine kesin olarak son verir; cehennem ruhu, larva düzeyinde tutar ve böylece acıya karşı dokunulmaz kılar. Çeşitli ölüm anlayışlarında ölü, kesin olarak ölmez, yalnızca ilk varlık biçimine bürünür; bu bir geri dönüştür, bir son değildir, kozmik devreye dönüş ya da kesin kurtuluş beklentisindeki ruh, acı çeker ve bu acı, genelde susuzlukla ifâde edilir.

MÜCİZE VE KEHÂNET PINARLARI

Suyun bu dinsel yönlülüğü, târihte pınarlar, nehirler ve ırmaklar çevresinde gelişen pek çok tapım doğurmuştur. Bu tapımlar, öncelikle suyun evrenin mayasında bulunan madde olarak edindiği kutsal değerden, aynı zamanda bulunduğu yerin epifanisi olmasından, herhangi bir akarsuya ya da pınara kutsalık kazandırmasından kaynaklanmaktadır. Bu yerel epifaniler dinsel yapıdan bağımsızdırlar. Akan su "yaşar", hareketlidir; esin kaynağı olur, iyileştirir, rehberlik eder. Su kaynağı ya da nehir, güç, hayat, süreklilik ifâdesidir, vardır ve canlıdır. Böylece bir özerklik kazanır ve tapımları, öteki hiyerofanilere ve öteki dinsel anlayışlara karşın devam eder. Bünyelerinde bulunan kutsal güçleri sürekli olarak ortaya koyar ve Neptün'ün ayrıcalığını paylaşırlar.

SU HAYVANLARI VE AMBLEMLERİ

Ejderhalar, yılanlar, kabuklu deniz hayvanları, yunuslar ve balıklar su amblemleridirler; okyanusun derinliklerinde barınan bu hayvanlar derinliğin kutsal gücüyle sarmalanmışlardır; göllerde uyurken ya da nehirleri geçerken yağmuru, nemi, seli dünyânın bir o yanına bir bu yanına dağıtır ve dünya üzerindeki bereketi kontrol ederler. Ejderhalar, bulutlarda ve göllerde yaşarlar; yıldırımın efendileridirler; göğün sularını boşaltır ve tarlalara ve kadınlara bereket dağıtırlar. Ejderha ve yılan ritmik hayatın simgesidir, çünkü ejderha, hayatla uyum içindeki dalgalanmalarıyla hayatı besleyen ve uygarlıkları doğuran suyun ruhunun simgesidir. Ejderha Ying suları birleştirir ve yağmurları yönlendirir; çünkü su ilkesidir. Kuraklık baş gösterdiğinde ejderha Ying'in bir tasvîri yapılır ve yağmur yağmaya başlar.

Bütün bu inanışlar suyun kutsal değerini ortaya koymaktadır.

Z. Mircea Eliade'nin *Dinler Tarihine Giriş* (Kabalcı Yayınları, 2003) adlı eserindeki "Sular ve Su Simgeleri" başlıklı makâlesinden derlenmiştir.

TÛFAN

HALİL BERKTAY

Nûh'un gemisi, mozaik.

BİRÇOK kavmin yaradılış efsânelerinde, ilâh/lar tarafından insanlığa cezâ olarak gönderilen muazzam taşkınların insanlığı arındırması ve tâze bir başlangıcın, bir tür yeniden doğuşun zemînini oluşturması fikri yer alıyor. Hindû mitolojisinde, tanrı Vişnu'nun uyardığı Dravida kralı Shraddhadeva Manu büyük bir tekne yapıp âilesiyle birlikte Saptarishi olarak bilinen Yedi Bilge'yi, dokuz çeşit tohumu ve çeşitli hayvan türlerini güvenliğe taşıyarak insanlığı kurtarıyor. Çin mitolojisinde, Gun-yu taşkınının öyküsünde; Orta Amerika'da, Maya ve Kiche kavimlerinin efsânelerinde; Kuzey Amerika'da, Superior gölü civârında yaşayan Ojibwe kavminin yedi ana boyundan en az birinin efsânelerinde; Kolomb öncesi Güney Amerika'da, And dağlarının bugünkü Kolombiya kesimindeki yüksek platolarında yaşayan Muisca kavminin efsânelerinde; gene Kolomb öncesi Güney Amerika'da, bugünkü Ekvador devletinin bâzı bölgelerinde yaşamış olan Canari kavmi ve kabîle konfederasyonunun efsânelerinde; Avustralya Aborijinlerinin efsânelerinde bu gibi öyküler karşımıza çıkıyor.

Öykülerin çoğu, söz konusu kavimlerin varoluşlarının bir döneminde büyük bir suyun kenarında yaşamak veya bulunmuş olmalarıyla ilgili. Örneğin Malaya dağlarından aşağı akan bir nehirle ilgili Manu efsânesinin ardında, muhtemelen Hindistan'ın büyük nehirlerinin, İndus ve Ganj'ın taşkınları; Gun-Yu efsânesinin ardında çok daha spesifik olarak Yangtze nehrinin MÖ 1920'ye târihlenebilen büyük taşkını; Ojibwe inanışlarının ardında muhtemelen Superior gölünün büyük yükselişleri; Avustralya Aborijin inanışlarının ardında muhtemelen Pasifik tsunamileri yatıyor.

Ortadoğu'ya özgü tûfan öyküleri târihsel olarak önce Sümer efsânelerinde, sonra Babil efsânelerinde, sonra Tevrat'ta karşımıza çıkıyor. Burada da öykünün özü, belirli bir bölgedeki suların ânî ve hızlı yükselişi sonucu oradaki insanların yaşadığı geniş alanların sular altında kalmasıdır. Mezopotamya'nın Ziusudra, Atrabasis ve Gılgameş destan veya efsânelerinde tûfan motifi öyle kuvvetli ki, Sümer Kral Listeleri tûfan öncesi ve tûfan sonrası diye ikiye ayrılıyor. MÖ III. binyıla târihlenen Ziusudra efsânesinde, tanrıların insanlığı yok etme planlarına kulak misâfiri olan Ziusudra büyük bir tekne yapıp kurtuluyor. Atrabasis efsânesinde tûfana bir nehir [Dicle? Fırat?] taşkını yol açıyor. Gılgameş destânını ise MÖ II. binyılda Babil mitolojisine geçmiş şekliyle biliyoruz. Ünlü Asurolog George Smith'in XIX. yüzyılda transkripsiyonunu yaptığı ve deşifre ettiği XI. Tablete göre, ölümsüz Utnapiştim, kahramanlar kahramânı [Herkül/Herakles benzeri? Oğuz Kağan benzeri?] Gılgameş'e, tanrı Ea'nın tâlîmâtıyla nasıl büyük bir tekne yapıp kendisini, âilesini, dostlarını ve bütün hayvanları tûfandan kurtardığının öyküsünü anlatıyor. Utnapiştim'in teknesi her kenarı yaklaşık 50 m olan bir küp şeklinde; yedi katlı ve her katında dokuz bölme var; tanrı Ea, Utnapiştim'e her canlıdan bir çiftini gemisine almasını emrediyor.

Nûh'un gemisi, XVI. yüzyıl.
Chester Beatty Kütüphânesi.

TEVRAT'TA TÛFAN

İsrail sözcüğüne ilk defa Demir Çağı'nın hemen başlarında, MÖ 1209 yılında, Mısır Firavunu Merneptah'ın bir yazıtında rastlanıyor. İsrailoğullarının Kenan yöresinin yerli kavim ve kabîlelerinin karışımıyla oluştukları düşünülüyor. Tevrat önce ve uzun süre sözlü gelenekte mevcut. Büyük ölçüde bir antoloji; içinde destanlar, efsâneler, şiirler, halk hikâyeleri, menâkıpnâmeler var. Bu hâliyle, herhâlde MÖ 10 bin dolaylarından îtibâren Ortadoğu'da meydana gelen bâzı büyük doğal ve toplumsal olayların kollektif hâfızadaki çok dolaylı, eğilip bükülmüş, sıkıştırılmış, şematize edilmiş izlerini de içeriyor. Tevrat'ın yazıya geçirilmesi ise kalıcı bir râhipler sınıfı veya zümresinin oluşumuna bağlı ve bâzı bölümler daha önce de olsa, esas olarak MÖ VIII.-VI. yüzyıllar arasında gerçekleşiyor. Çok farklı zamanlarda yazıya geçmiş bütün bölümlerin nihâî olarak MÖ. VI.-V. yüzyıllarda bir araya getirildiği düşünülüyor. Bu hâliyle, hem târih hem değil. Bir yönüyle, Tevrat'ın hemen hiçbir spesifik anlatısına "doğru târih" diye güvenilemez. Olaylar, târihler, devlet ve hânedanlar tutmuyor. Hemen her şey bulanık ve karışık; aşırı basit ve konsantre; birkaç yüz veya hattâ bin yıl, bâzen tek bir âna indirgeniyor. Diğer yönüyle, ardında gene de bâzı olay ve süreçlerin varlığı seziliyor.

Tevrat ve İncil uzmanlarına göre, Tûfan ve Nûh'un gemisi bölümleri iki ayrı elden çıkma. Tekvin 6:5-8; 7:1-5, 7:7-10, 7:12, 7:16b, 7:22-23; 8:2b-3a, 8:6-12, 8:13b, 8:20-22; 9:18-27; 10:8-19, 10:21, 10:24-30 pasajları Kral Solomon/Süleyman zamânında, yâni MÖ X. yüzyıl sonlarında (= MÖ 900'e yaklaşırken), o sırada yeni inşâ edilen tapınakta çalışan bir görevliye izâfe ediliyor. Tekvin 6:9-22; 7:6, 7:11, 7:13-16a, 7:17-21, 7:24; 8:1-2a, 8:3b-5, 8:13a, 8:14-19; 9:1-17, 9:28-29; 10:1-7, 10:20, 10:22-23, 10:31-32'nin son şeklini ise, bu ilk görevlinin yazıya döktüklerinin, Yahudilerin Babil sürgününden dönmesinden sonra, İÖ VI.-V. yüzyıllar arasında ikinci bir yazar, bu sefer bir râhip tarafından revize edilmesi ve genişletilmesiyle aldığı kabul ediliyor.

TÛFÂNIN GERÇEKLİĞİ

Bu konuda iki tahmin var. Biri, Fırat ve/ya Dicle nehirlerinin çok büyük bir taşkını. Diğeri ve daha ilginci, son Buzul Çağı'nın bâzı yerlerde 16-15 bin yıl, birçok yerde ise en geç 11,700 yıl önce sona ermesiyle birlikte, bir zamanlar kuzey yarıkürenin çok geniş alanlarını kapsayan kalın buz tabakası incelerek şimdiki Kuzey kutup dâiresine çekilirken, eriyen buzların bütün deniz ve okyanusların seviyesinde 72,5 m'lik bir yükselişe yol açması. O zamâna kadar Akdeniz ile Karadeniz bağlantılı değil; Bosporus (İstanbul Boğazı) kapalı; Karadeniz ise ayrı ve deniz seviyesinden düşük bir tatlı su gölü niteliğinde. Fakat Akdeniz üzerinden gelen muazzam bir taşkın iki denizi birleştiriyor, Karadeniz'in su hacmini en az

J. Brueghel, Cennet manzarası. Sotheby's.

yüzde 50 oranında arttırıyor ve bütün çevresini basmasına yol açıyor. 1997'de Columbia Üniversitesi'nden Bill Ryan ve Walter Pitman adında iki okyanus-bilimci tarafından ortaya atılan bu çözümleme, (a) ünlü su altı arkeologu Robert Ballard'ın taşkından önceki kıyı şeridi boyunca keşfettiği, sonradan sulara gömülmüş eski yerleşimler ve (b) 2010'da Leeds Üniversitesi araştırmacılarının Boğazın derinliklerinde keşfettiği "su altı nehri"nin içerdiği sedimentasyondaki, akış yönündeki ve girdaplarındaki olağandışılığın, ancak böyle bir taşkının açtığı kanallar ve yarattığı katmanlarla açıklanabilir görülmesi tarafından da doğrulanıyor. Bu felâketin târihi için Ryan ve Pitman MÖ 5600 dolayları diyor; başka bâzı araştırmacılar, Karadeniz'in tatlı su - tuzlu su mikroflorasındaki değişimlere bakarak, İÖ 7500 kadar gerilere götürüyor. Yâni günümüzden 9500-7500 yıl öncesi konuşuluyor.

Bütün dünyâda aynı anda tek ve muazzam bir taşkının meydana geldiğine dâir hiçbir belirti yok. Bu varsayım günümüzde tamâmen reddedilmiş bulunuyor. Buzların erimesiyle deniz seviyesindeki genel yükseliş birdenbire olmuyor. Açık ve uçsuz bucaksız okyanus sâhillerinde, çok geniş alanlara yayıldığından azar azar hissediliyor. Ancak sular Ege-Marmara-Karadeniz bağlantısında olduğu gibi çok dar bir alana sıkışıp devâsâ bir duvar veya dalgaya dönüştüğünde, zihinlerde tûfan diye yer eden boyutlara ulaşıyor. Karadeniz çevresinde oturanlar kaçıp Ortadoğu boyunca dağılıyor. Yaşadıkları felâketin öyküsü adım adım efsâneleşiyor.

KAYNAKÇA

¶ Alfred J. Andrea ve James H. Overfield, *The Human Record. Sources of Global History.* Volume I: to 1700, Third Edition, Houghton Mifflin, 1998.

¶ R. D. Ballard, D. F. Coleman, G. D. Rosenberg, "Further evidence of abrupt Holocene drowning of the Black Sea shelf"; *Marine Geology*, c. 170, sayı: 3-4 (Kasım 2000), s. 253–261.

¶ Brian M. Fagan (ed), *The Seventy Great Mysteries of the Ancient World*, Thames and Hudson, 2001.

¶ John R. Hinnells (ed), *A New Handbook of Living Religions*, Penguin, 1998.

¶ Werner Keller, *The Bible as History*, 1955; Bantam, 1983.

¶ David Leeming, "Flood"; *The Oxford Companion to World Mythology*, Oxford University Press, 2004.

¶ Henrietta McCall, *Mesopotamian Myths*, British Museum Press, 1990.

¶ J. C. J. Metford, *Dictionary of Christian Lore and Legend*, Thames and Hudson, 1983.

¶ R. I. Page, *Norse Myths*, British Museum Press, 1992.

¶ William B. F. Ryan, Walter C. Pitman, Candace O. Major, Kazimieras Shimkus, Vladimir Moskalenko, Glenn A. Jones, Petko Dimitrov, Naci Görür, Mehmet Sakınç, "An abrupt drowning of the Black Sea shelf"; *Marine Geology*, c. 138, sayı: 1-2 (Nisan 1997), s. 119-126.

¶ William Ryan ve Walter Pitman, *Noah's Flood: The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*, Simon and Schuster, 1998.

¶ Alan Unterman, *Dictionary of Jewish Lore and Legend*, Thames and Hudson, 1991.

¶ John Noble Wilford, "Geologists Link Black Sea Deluge To Farming's Rise", *The New York Times*, 17 Aralık 1996.

Z Yazarın 20 Ocak 2018'de *Serbestiyet* adlı web sitesinde yayımlanan "Nuh ve Tufan vesilesiyle, tarihsel düşünmek" başlıklı yazısından, kendi onayıyla özetlenmiş ve kaynakça yine yazar tarafından eklenmiştir.

Felsefe ve su

TANJU TOKA

Thales. Wellcome Koleksiyonu.

FELSEFE adının ilk olarak İsa'dan önce VI. yüzyılda İonia'da, bugünün ifâdesiyle Batı Anadolu bölgesinde, yapıtlarına *peri physeos* (doğa üzerine) adını veren Antik Yunan düşünce dünyâsının ilk eserlerinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu yapıtlar, doğanın, mitolojik açıklamalarını içeren genel kabûlün yıkılıp bunun yerine felsefî/bilimsel paradigmanın hâkim olmaya başlamasının önünü açmışlardır. Diğer bir ifâdeyle, ilk baştan beri cevapları yalnız mitoslardan edinilen varolanların kökeni (arkhe), bununla bağlantılı olarak evrenin (kosmos) meydana gelişi ve insanın bu dünyâdaki yeri ve gâyesi gibi birtakım sorunların eleştirel aklın nesnesi hâline getirilmesi sonucunda yeni bir dünyânın kapıları aralanmaya başlanmıştır. Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki felsefî/bilimsel görüşün dînî görüşten ayrılması belli bir süreç dâhilinde gerçekleşmiştir. Nitekim Yunan doğa filozoflarının ilk felsefî/bilimsel denemelerinde birçok mitolojik öğe bulunmaktadır. Bu îtibarla Yunan doğa filozoflarının mitostan logosa, yâni dinden felsefeye/bilime geçişin ara basamağını oluşturduklarını söylemek mümkündür. Bu yönüyle doğa filozofları varolanların kökenini, yâni arkhe araştırmalarında dînî bütünüyle görmezden gelmeyip onunla birlikte bu araştırmayı gerçekleştirmişlerdir.[1]

Yunan düşünce dünyâsında yaşanan bu köklü değişim, felsefenin de genel çerçevesini belirlemiştir. Nitekim sonrasında "varlık olarak varlığı" konu edinecek olan felsefe, burada, "varolanlar üzerinde bilinçli bir düşünmeden doğmuştur." Dolayısıyla felsefe târihi, dünyâda olup biten sürekli değişikliğin karşısında yer alan "değişmez olan"ı, yâni arkheyi ve ondan hareketle de her şeyin başlangıcını, ilkini, kökenini araştırmakla başlamıştır.[2]

Bunlarla bağlantılı olarak Yunancada başlangıç anlamına gelen arkhe sorunu ilk olarak Thales tarafından tartışılmıştır. Bu nedenle felsefe târihinde ilk filozof olarak Thales ismi zikredilmektedir. Ancak ne yazık ki Thales'in günümüze ulaşan hiçbir eseri bulunmadığı gibi, bu eserlerden kalan herhangi bir parça da yoktur. Bu nedenle ilk baştan beri felsefe târihinde filozoflarca ona mâledilen eserlerin kendisinin olmayıp sahte oldukları anlaşılmaktadır. Thales hakkındaki bilgileri kendilerinden edindiğimiz başlıca kaynaklar ise Herodot, Aristoteles, Teophrastos, Diogenes Laertius ve Seneca'dır.[3] Bu kaynaklar arasında hiç kuşkusuz Aristoteles daha çok öne çıkmaktadır. Çünkü o, sâdece Thales'in değil, aynı zamanda Anaksimander, Anaksimenes, Ksenophanes, Pythagoras ve Herakleitos gibi doğa filozoflarının arkhe hakkındaki görüşlerini sistematik bir yapı içinde aktarmıştır. Bu bakımdan Thales'in arkhe görüşü hakkında gerçekleştirilen akademik çalışmaların büyük ölçüde Aristoteles'in aktardığı argümanlar doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu gerçeklikten dolayı yapılan söz konusu bilimsel incelemelerde öne çıkan en önemli "şüphe" unsuru, Aristoteles'in aktardığı görüşlerin bütünüyle Thales'e âit olup olmadığıdır. Zîra o, bunların hangi yollarla kendisine geldiğini, onlarla ilgili olarak hangi kaynaklara dayandığını ve Thales'in bu görüşlerinin hangi akıl yürütmelerin veya gözlemlerin sonucu olarak ortaya çıktığı hakkında yeterince açıklama yapmamaktadır. Aristoteles'in Thales'e dâir söylediklerinin "doğruluğu" hakkındaki şüpheyi tam olarak ortadan kaldırmak her ne kadar mümkün olmasa da ona güvenmekten başka seçenek görünmemektedir.

SU, HER ŞEYİN ARKHESİ, İLKESİ VEYA DOĞASIDIR

Aristoteles'in Thales'e mâlettiği görüşler arasında ilk öne çıkan önerme, "Su, her şeyin arkhesi, ilkesi, doğası, nedeni veya tözüdür." önermesidir.[4] Bu argümanla birlikte Thales'in, her şeyin kendisinden geldiği ve yine kendisine döndüğü, kendisinden yapıldığı şeyin ve değişenin içinde değişmeden kalan şeyin ne olduğu sorusuna, evrende en çeşitli ve değişik formlar altında kendisini gösteren unsurlardan biriyle, yâni su ile cevap verdiği anlaşılmaktadır.

Ona göre suyun içinde tanrısal bir yaratma gücü, mıknatıs taşındaki çekme kuvveti gibi bir hayat gücü bulunmaktadır. Bu nedenle her şey maddî yapıdaki bir unsur olan sudan doğar, diğer bütün varolanlar suyun nicel değişme yoluyla, yâni seyrelme ve çoğalmayla meydana gelmektedir. Diğer bir deyişle, her şey sudan ortaya çıkar ve yine her şey suya geri döner. Bu nedenle Aristoteles'e göre oluş ve bozuluş, Thales için aynı anlamı ifâde etmektedir. Çünkü bozulmaya uğradıktan sonra ortaya çıkacak olan yeni varlık, ana ilkesi yine su olan başka bir varlık olacaktır. Dolayısıyla mutlak anlamda yok olmak Thales'in çizdiği çerçevede söz konusu değildir. Bu îtibarla, evrenin her bir öğesi suyun dönüşümünden meydana geldiği için yok oluş mümkün değildir.[5]

Thales'i "Her şeyin özü sudur." görüşüne götüren nedenler nelerdir? Aristoteles'e göre onu bu inanca, yâni suyu ana madde olarak kabul etmeye götüren şey, her şeyin sıvımsı bir varlıktan beslendiğine ve sıcağın kendisinin de ondan çıkıp onunla yaşadığına ilişkin basit deneyimleri olmuştur. Bunun yanı sıra, yine Aristoteles'e göre, Thales'i suyu töz olarak kabul etmeye götüren diğer bir neden ise filozofun her şeyin tohumunun nemli bir yapıda olduğuna ve suyun, nemli şeylerin doğasının kaynağı olduğuna ilişkin bir diğer gözlemidir.[6]

Thales'in arkhe hakkındaki görüşünün şekillenmesinde mezkûr gözlemlerinin yanı sıra, Mısır'a yaptığı seyahatlerinin etkisi de büyük olmuştur. Diğer bir ifâdeyle, Mısır mitolojisinin ve Nil nehrinin insan hayâtı üzerindeki çok yönlü etkileri onun felsefî görüşlerini belirleyen dış faktörleri oluşturmuştur. Nitekim buraya yaptığı seyahatler sırasında Nil nehrinin taşmalarından sonra Mısır'da Nil deltasında hayaâtın ortaya çıktığını

görmüş ve Herodot'un, "Mısır, Nil'in bir hediyesidir." görüşüne benzer bir yaklaşımla, "Hayat, suyun bir hediyesidir." görüşüne varmıştır.[7]

YERYÜZÜ SU ÜZERİNDE DURUR

Aristoteles'e göre Thales, dünyânın suda yüzdüğü kanısındadır. Yüzme yetisine sâhip olduğu için dünya tıpkı bir tahta parçası ya da benzeri nesneler gibi "suyun üstünde" kalmaktadır. Aristoteles'in aktardıklarına benzer bir şekilde Seneca'nın ifâdelerine göre, Thales dünyânın su tarafından taşındığını öne sürer. Dünya bir gemi gibi hareket etmekte ve suyun hareketliliği nedeniyle sallandığı zaman depremler meydana gelmektedir.[8] Ayrıca Thales'in deprem hakkındaki bu görüşleri olgu ve olayların mitolojik unsurlarla açıklanmasından uzaklaşıldığının bir kanıtıdır. Buna göre artık depremler Poseidon'nun yeri sarsması ya da Zeus'un yerin altında esir tuttuğu devlerin kıpırdaması sonucu değildir; var olan bir şeyin meydana getirdiği doğal bir olaydır. Diğer bir ifâdeyle, doğa artık aşkın varlıklarla değil, yine kendisiyle, yâni doğayla açıklanmaktadır.

Fakat evrenin, yâni doğanın açıklanmasında oldukça önemli olan söz konusu kırılmaya rağmen Thales'in savunduğu bu anlayışın kökeninde hiç kuşkusuz dönemin kozmoloji ve coğrafya bilgisinin yanı sıra din de etkili olmuştur. Nitekim günümüzde "Cebelitarık" olarak isimlendirilen Akdeniz'in Atlas okyanusuna açıldığı yer olan boğaz, Yunan mitolojisinde "bilinen dünyânın sonu" olarak kabul edilmekteydi.[9]

HER ŞEY RUHLARLA DOLUDUR VE HER ŞEY CANLIDIR

Felsefe târihinde Thales'i öne çıkaran üçüncü büyük önermesi ise onun, "Her şey ruhlarla doludur ve her şey canlıdır." anlayışıdır. Bu, şu anlama gelmektedir: Her şey canlıdır, her şey içinde tanrısal bir yaratıcı gücü taşıyan su ile doludur. Bu açıklamaya göre Thales'in, rûhu hareketli bir şey olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Örneğin o, demiri hareket ettirdiği için mıknatıs taşının bir rûha sâhip olduğunu iddia etmektedir.[10]

Bu çerçeveye göre Thales, her şeyin esrârengiz ve canlı güçlerle dolu olduğuna inanmaktadır. Diğer bir ifâdeyle o, mıknatısın demiri çekmesi olgusunu genelleştirerek bütün varlıkların içine yerleştirmektedir.[11] Thales'in canlı ile cansız arasındaki ayırımı göz önünde tutmayıp her şeyin rûhu veya canı olduğuna inandığını düşünürsek bu durumda her şeyin tanrılarla dolu olması, onun için her şeyin canlı güçlere sâhip olması anlamına gelecektir. Bu îtibarla Thales'in tanrı sözcüğünü, içinde yaşadığı Yunan dünyâsındaki insanların çoğunluğunun bu sözcüğe geleneksel olarak verdikleri anlamdan farklı bir anlamda kullandığını kabul etmek durumunda kalacağız, ki böyle bir kabul Thales'in Antik Yunan düşünce dünyâsında sâhip olduğu devrimsel karakteri çok daha açık bir şekilde göstermektedir.

Milet antik kenti.

SUYUN METAFİZİĞİ

İbn Arabî çok çeşitli kaynaklarda suya bâtınî anlam verir. İbn Arabî'ye göre arş, şânı yüce olan Allâh'ın ilmi ve kudreti tarafından kuşatılmıştır. Arş, su üzerindedir ve su tarafından taşınır. Arş aynı zamanda dünyâda Kâbe, insanda ise kalbin karşılığıdır.

İbn Arabî, ilâhî zâttan bahsederken, "İçinde fânî biçimlerin dalgalar gibi belirip kaybolduğu engin, yeşil bir deniz" demektedir. Mevlânâ'nın şiirinde, öteki âlemi seyirden dönüş "denizden kıyıya dönme"ye benzetilir. İslâm bilgelerinden Kısâî'ye göre denizlerin dalgalı olması, mânevî bir hareket olarak suyun Allâh'ı zikretmesindendir.

İbn Arabî ve tâkipçileri tarafından dile getirilen "Allah ile insanın aslî birliği", şâirlerin dilinden umman, dalga, köpük veya damla metaforuyla dökülür. Allah ile dünya arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar üzerinde düşünüp onların aslî birliğini ve geçici farklılaşmalarını örneklendirmek isteyen herkes, umman imgesini kullanır; bu imge, psişik olarak kişinin bütünde birleşme ve yok olma özlemini mükemmel simgeler.

Sufizm için genel olarak su, bilginin sembolüdür; kişinin kendi nefsinin bilgisini edinmesidir. Bu nedenle suya girme ve yalnızca suyun akışıyla hareket eden bir ceset hâline gelme teması tasavvufta yaygındır. Suyun yenileme gücü, arıtıcılığı, yaratılışın tohumlarını taşıması gibi nice özelliği tasavvuf ehlinin hikmetli sözlerinde vücut bulmuş, en nihâyetinde ise bütün yüklerini terk ederek tevhîdin remzine dönüşmüştür.

DİLAVER DEMİRAĞ

1 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 17-18.

2 Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi: Kavram ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976, s. 98. Ancak Hançerlioğlu'na göre her ne kadar felsefe târihinde arkhe tartışmasını Thales başlatmış olsa da, arkhe sözcüğünü "ilke" anlamında kullanarak terimleştiren Aristoteles olmuştur; bkz. Hançerlioğlu, *age*, s. 98.

3 Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 85.

4 Aristoteles, *Metafizik*, 983 b 20.

5 Walther Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 27; Nedim Yıldız, "Thales Üzerine Bir İnceleme", *Teoman Duralı'ya Armağan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 517; Ahmet Arslan, *age*, s. 85.

6 Aristoteles, *Metafizik*, 983 b 20-27.

7 Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 89.

8 Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, 13. 294 a 8 vd., 11 A 14; Seneca, *Doğabilimsel Sorunlar*, 14 - 11 A 15.

9 Nedim Yıldız, "Thales Üzerine Bir İnceleme", *Teoman Duralı'ya Armağan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 516.

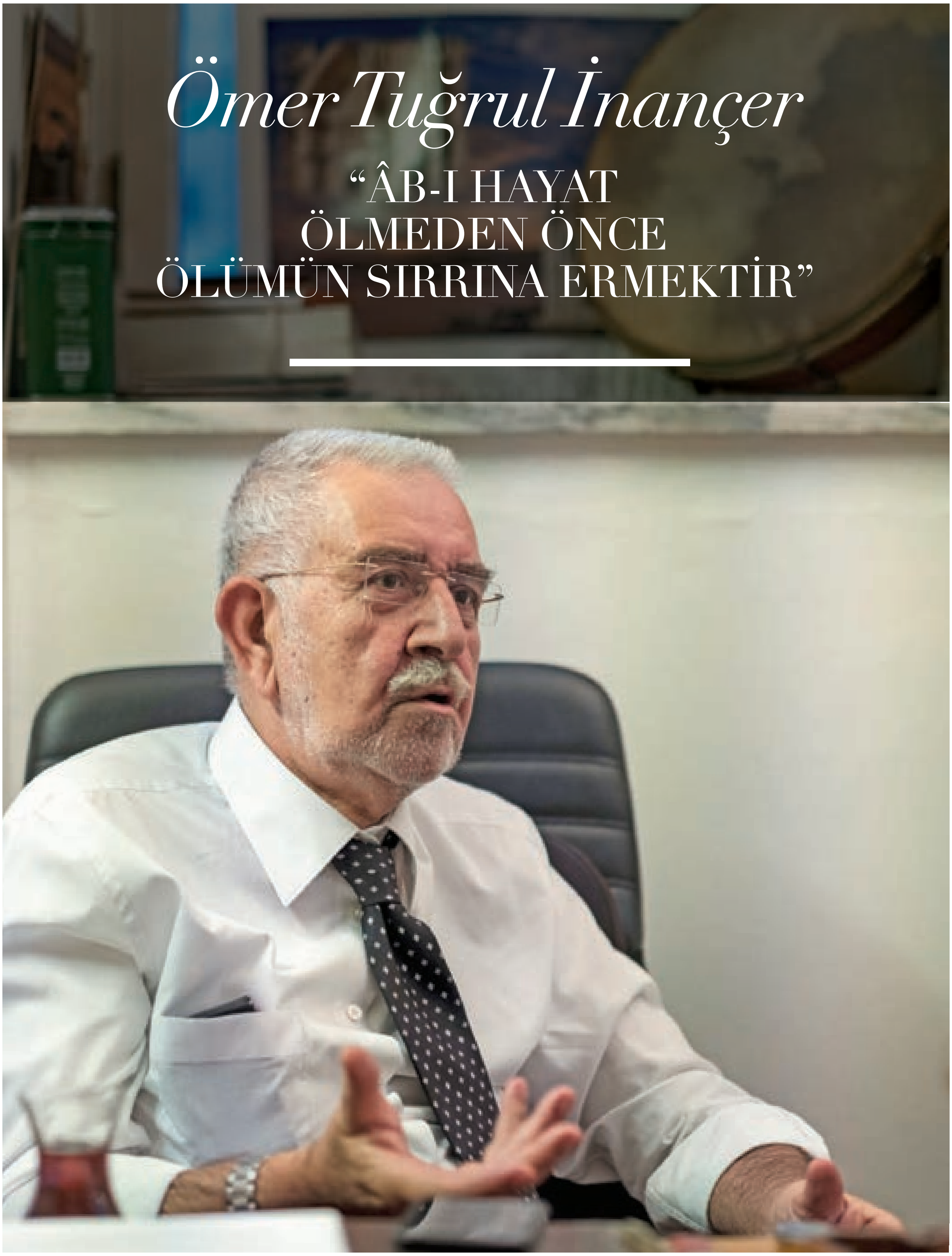
10 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 2. 405 a 19 11 A 2.

11 Ahmet Arslan, *age*, 92.

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

Ömer Tuğrul İnançer

“ÂB-I HAYAT ÖLMEDEN ÖNCE ÖLÜMÜN SIRRINA ERMEKTİR”

SÖYLEŞİ: MURAT ÖZTABAK

İnsanın bidâyetine dâir, suya bir atıf olmaksızın îzâha girişmek mümkün görünmüyor. Peki, suyun insanın hidâyetindeki rolünü anlamaya çalışırsak tasavvufla bağlantılı olarak su bize neyi ifâde eder?

Allâh-ı zü'l-celâl Kitâb-ı Kerîm'inin Enbiyâ sûresi 30. âyetinde: "Veceâlnâ min'el-mâî külli şeyin hây", yâni her şeyi sudan halk ettiğini buyuruyor. Bu, elbette basit bir tercüme ile bir madde olan suya işâret etmek anlamıyla sınırlı değildir. Niye sudan bahsettiği, insanın doğası ile ilişkili bir mevzûdur: Su ve sıvı olan her şey, içine girdiği kabın şeklini alır. Şekil almak ise terbiye edilmek anlamına gelir. Mâlûm, içinde su içtiğimiz cam bardağın aslı kumdur. O kum, işlene işlene bir şekle kavuşmakta ve verilen emeğe göre bir değere sâhip olmaktadır. Fiyatı nispeten daha düşük cam bir bardak olabileceği gibi, kristal bir bardak da olabilir. Ne kadar terbiye görürse o kadar kıymeti artar; aynı insanda olduğu gibi! Bizim şekil almamız, dolayısıyla bir terbiye ile şekillenmemiz Rabb'imize, yâni terbiyecimize tâbi olmakla olur. Şekil alabilmenin yolu ise asla katı olmaktan değil, aksine yumuşak olmaktan geçer. Hz. Mevlânâ, bu duruma işâretle:

Ez-bahârân key şeved ser-sebz senk
Hâk şev tâ gül bi-rûyed renk renk

"Bahar gelmekle taş yeşermez. Toprak gibi yumuşak ol ki sana da bir Muhammedî güneş huzmesi gelirse Muhammedî feyizler bitsin, halk olsun!" buyurmuştur.

Elbette tasavvufun ana gâyesi, nefis terbiyesidir. O da bir temizliktir. Âhiret ayrı dünya ayrı, zâhir ayrı bâtın ayrı değildir; fakat îzah bakımından böyle söylenir. İşte bu tevhit, bir birlik anlayışıdır ve suyun maddesel boyutunda da gözle görülüyor; moleküller, damlalar birleşerek suyu oluşturuyor. Şeyleri birbirinden ayırmak yerine, tevhit şuûruna ermek noktasında su da bir örnek teşkil ediyor. Su, hayat demek, hayat din demek, dînin inceltilmiş hâli ise tasavvuf demektir. Öyleyse tasavvuf, su demektir. Bu kadar basit midir peki? Vallâhi söylemesi bu kadar basittir, ancak tefekkürü bu kadar basit değildir.

Öte yandan hatırımıza getirmemiz gereken bir diğer husus da suyun tabiatıdır. Kainâtta temiz ve kirli şeyler olduğu gibi, temizleyici olan ve olmayan şeyler de vardır. Örneğin limonata gözümüzün nûru evlâdımıza içireceğimiz kadar temiz bir şeydir; ancak limonata ile çamaşır yıkayamazsınız. Öte yandan temizleyici olarak bildiğimiz şeylerin hiç birisi yiyebileceğimiz kadar temiz değildir. Sabun veya çamaşır suyu temizleyicidir; ama temiz değildir. Bu farklılığın yegâne maddî istisnâsı sudur. Su hem temiz hem de temizleyici yegâne maddedir. Beş duyuyla algılanır bir araza rastlamadığımız her su temizdir. Bu temizliği tasdik etmek için laboratuvar analizlerine de lüzum yoktur.

Yâni su, temizliğin kaynağı mıdır?

Temizliğin kaynağı Allâh-ı zü'l-celâl'dir. Onun temizlediğini hiç kimse kirletemez. Hicretten kısa bir süre sonra, 17. veya 18. ayda Efendimiz'e, kıble olarak artık Kâbe'ye dönmesi emri geldi. Mekke henüz fethedilmemiştir; dolayısıyla Kâbe'nin içi bu dönemde putlarla doludur. Buna rağmen Efendimiz ve ashâbı, Kâbe'ye doğru (ve sâdece Zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm'a) secde etmekle emrolundu. Buradan çıkarmamız gereken ders şudur: Allâh'ın temiz kıldığı şeyi kullar ne yaparsa yapsın kirletemezler. Kalp de böyledir. Nazargâh-ı İlâhî olmak îtibâriyle kalp kirlenmez. Yed-i Muhammedî aleyhisselâmın Kâbe'nin içindeki putları yıktığı ve Kâbe'yi aslî hâline dönüştürdüğü gibi, bir vâris-i Muhammedî gelir, kişinin kalbindeki putları yıkar ve onu aslî hâline döndürüverir. Bu putları yıkmak bir temizleme işi değildir. Zâten temiz olan temizlenmez. Kudüs-i Şerif ve Beytü'l-Makdis dahi böyledir. Muhterem vâlidemiz Hz. Meymûne, Fahr-i Kâinat Efendimiz'in bir Kudüs ve mîraç sohbeti sırasında, "Ah biz de o mescidi görebilseydik." diye bir arzu izhar buyurunca Efendimiz hazretleri, "Çok mu görmek isterdin?" diye sormuştur. Meymûne vâlidemiz de "Tabiî ey Resûlullah. Sizin bu kadar övdüğünüz, Kuran'da bu kadar övülen bir şehri, mâbedi tabiî ki görmek isterdim." der. Efendimiz hazretleri, "Henüz zamânı gelmedi ey Meymûne; ama mâdem bu kadar sevdin, oranın aydınlığına hizmet et! Kandilde yakılsın diye istersen yağ gönder." buyurdular. Efendimizin bu tavsiyesini emir telakkî eden Hz. Meymûne vâlidemiz Kudüs-i Şerif'e yağ gönderdi, Beytü'l-Makdis'e.

Şimdi düşünelim, o dönemlerde Rum Sûresi'nde anlatıldığı gibi, Kudüs ve Beytü'l-Makdis ateşperest Sâsânîle-

rin ve Hıristiyan Romalıların arasında el değiştirmiştir, yâni o sıralarda bir Hıristiyan tapınağıdır. Ama o mâbedin bir Hıristiyan tapınağı olması, Allah'ın temiz dediği bir yeri kirletemediği için müminlerin annesi Hz. Meymûne annemiz oraya yağ göndermiştir. Kudüs ve Beytü'l-Makdis, bugün Yahûdi istîlâsına uğrasa da hâlâ temizdir, bakalım biz nasıl temizleneceğiz? Tasavvuf ise baştan aşağı temizliktir; tıynetimizi temiz su ile beslemektir. Suyu pis olan insan, çevreyi de pisletir, dereleri zehirler, gölleri kirletir.

Bir diğer dikkat edilmesi gereken husus, suyun temizleyici özelliğinin mutlak maddî bir temizlik olarak algılanmaması gerektiği husûsudur. Efendimiz hazretleri, "Sinirlendiğiniz zaman abdest alın!" buyuruyorlar. Ne zaman ki elektrik îcat oldu, statik elektrik denilen şey öğrenildi, statik elektriğin de aynı cereyan elektriği gibi sivri noktalardan boşaldığı öğrenildi, o zaman Efendimiz hazretlerinin o hadîsi ve tavsiyesinin mânâsı anlaşıldı. Biz abdest aldığımızda yüzümüzü, kolumuzu yıkadığımızda burnumuzdan, çenemizden, kulak mememizden, dirseğimizden, yâni sivri noktalarımızdan su yere akar. Yâni vücûdun dışında toplanan statik elektrik boşalır. Ki böylece sinirlilik hâlimiz azalır ve hatta biter. Su bulunamazsa teyemmüm edilir ki toprak da elektiriği alıcı özelliğe sâhiptir. Burada şu güzel beyti hatırlamamak ne mümkün:

Basmasa mübârek kademin rûy-i zemîne / Pâk itmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm

Suyun böyle bir temizleyiciliği varsa ve tasavvuf nefis terbiyesi ve nefis mücâdelesiyle nefsi temizlemek ise her temizlikle su arasında ilgi kurabiliriz.

Ayrıca suyun maddî ve mânevî temizliğinin tesîrini artıracak bir sır vardır ki o da besmeledir. Efendimiz hazretlerinin abdest hakkındaki buyrukları, "Besmele çekmeden abdest alırsanız, yıkadığınız azalar, besmele çekip abdest alırsanız bizzat siz temizlenirsiniz." şeklindedir. Bakın bedeniniz demiyor, siz diyor. Zîra insanın yıkanan abdest azaları ve bedeni hâricinde bir "Ben"i vardır; besmele onu temizler. Besmele suyun temizliğini ve temizleyiciliğini böylesi artıran bir tılsımdır.

"İnsanın suyunun kirlenmesi"ni nasıl anlamalı?

Mâlûmdur ki tıynet-i nâstan bahsederiz. Kişinin çamuru, toprağın su ile karılması sonucu oluşur. Bedenimize giren her haramın tıynetimizi, dolayısıyla maddî-mânevî suyumuzu kirlettiğini göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Bedenindeki suyu haramla kirletmiş olan insanın, tabiattaki suları kirletmesinde ise şaşılacak bir şey yok.

İstanbullular Alibeyköy ve Kâğıthâne derelerinin yıllarca simsiyah aktıklarını bilirler. Kendi suyunu kirleten hırsızlar, kâidelere riâyet etmeyip pisliği dereye salan para düşkünleri, yâni kendi suyu bozuk olanlar o suyu kirlettiler. İşte tasavvuf, tabiattaki sularla bu sebeple direk alâkadardır; zîra tasavvuf, fertlerin suyunu temizleme işidir.

Gönül kırmak elbette hoş bir şey değildir; ama bir gönlü kırmamak için bâzen başka gönülleri kırdığımızın farkına varmamız gerekir. İşte muhâtabın gönlünü kırmamak için, öyle de olur böyle de olur, suya sabuna dokunmadan bir cevap verelim geçiştirelim zihniyeti bugün memle-

ketimizde çok hâkim. Efendim, suya sabuna dokunulmazsa temizlik olmaz. Suya sabuna dokunulacak! Kendi suyumuz temizlenince tabiattaki su da temizlenir.

Bu noktada maddî su ile insan arasındaki münâsebete gelecek olursak?

Suların lezzeti vardır ve birbirinden farklıdır. İşte o suların lezzetini veren maddeler, aynı zamanda şifâya vesîledir. Bir su vardır böbrek taşı düşürür, kimisi taşı eritir. Bir su vardır vücuttan ödem atar. Çünkü Allah devâsız dert yaratmamıştır. Biz devâsını bilmiyorsak da mutlaka bir devâsı vardır. Allâh'ın âdeti böyledir. Ölüme ise devâ olmaz, zîra ölüm dert değildir. Gelgelelim sular arasındaki lezzeti alacak damak bizde kalmadı. Muzaffer Efendi hazretleri merhum, beş tâne bardak koyar her birinden ayrı ayrı içer ve "Bu kestâne suyu, bu Karakulak suyu, bu Taşdelen suyu..." diye bilirdi ve asla şaşmazdı. Çünkü hiç haram sokmadığı ağzının, o nüansları fark edecek bir tadı vardı.

Bilim; varlıkları, canlılar ve cansızlar şeklinde ikiye ayırıyor. Canlılar ise sürüngenler, yumurtalılar, memeliler vs olarak sınıflandırılıyor. Oysa aynı bilim, varlıkların yapı taşı olan atomun çekirdeği etrâfında elektronların döndüğünü bizlere öğretiyor. Yalnız bilimin canlılar olarak sınıflandırdığı varlıkların atomları için geçerli bir durum değildir; taş, toprak, demir, bakırda da aynı hareket söz konusudur. "Yusebbihu lillâhi mâ fîs'semâvâti ve mâ fîl arz" âyeti (Cuma Sûresi, ilk âyetten), semâvatta ve arzda bulunan her şeyin Allâh'ı zikrettiğini bildiriyor. Canı olan her şey, Allâhın halîfesi olan ve Rabb-i zü'l-celâl'in esmâsını taşıyan, rûhundan ruh üfürüldüğü Hz. İnsanın lafından anlar. Taş da anlar, su da! Dolayısıyla suyun bize tesîrinden bahsedebileceğimiz gibi, bizim suya olan tesîrimizden de bahsedebiliriz.

Her inanışta kutsal olarak kabul edilen sular mevcut. Bizim için de zemzem suyu kutsaldır.

Evvelâ şunu söylemek lâzım, bana göre el-Melikü'l-Kuddûs olan Allah'tan başka kutsal yoktur, kutsî olan O'dur. Bunun yanında, O'nun murat ettiği ölçüde kutlu olan vardır, yâni mübârek olanlar vardır. Bu sebeple "emânât-ı mukaddese" sözünü de "arz-ı mukaddese" sözünü de pek doğru bulmuyorum. Harameyn toprağı, arz-ı mübârektir; ama arz-ı mukaddes değildir. Ancak böyle telakkîler vardır. Bu yüzden mübârek sular demek daha doğru olacaktır.

Zemzemi mukaddes bir su olarak târif ettiğimizde, doğru bir tespit yapmış olmayız; zîra zemzem, su değildir. Bu tespiti en iyi çay tiryâkileri yapacaktır. En niteliksiz çeşme suyuyla dahi demleyebileceğiniz çayı zemzem ile demlemeye kalkarsanız sükûtıhayâle uğrarsınız. Zemzem ile çay demlenmez; içilemeyecek bir şey ortaya çıkar. Efendimiz'in tatbikâtı da zemzemin suyun yerini tutmayacağını bizlere gösteriyor. Efendimiz hazretleri, su içtiği zaman ile zemzem içtiği zaman farklı şekilde içerdi. Zemzem içerken Kâbe'ye dönüp duâ ederdi. Suyu her zaman oturarak içmeyi tavsiye ederdi, lâkin zemzemi ayakta içerdi.

Târihsel süreç içerisinde, birçok farklı geleneksel anlatıda hep ölüme çâre aranmış ve bu arayış âb-ı hayat olarak isimlendirilmiştir. Buradaki ölümsüzlük arayışı, bedensel bir arayış mıdır, yoksa bunu ruhsal olarak mı değerlendirmek gerekir?

Âb-ı hayat, Farsça ve Arapçadan gelen iki kelimenin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu kelime, aslında içmekle alâkalıdır. İçilen her şey sudur ve suludur. İçilecek şeyin esâsı su olduğuna göre, ebedî hayâtın karşılığı da "âb" kelimesinin karşılığı olan "su" ile özdeşleşmiştir. İslâm sonrası âb-ı hayat konusu, cismânî ölümsüzlükten ziyâde mânevî ölümsüzlüğü karşılamaktadır. Bu sorduğunuz soruya şu açıdan bakmak istiyorum. İrâdî ölüm, yâni nefsi öldürmek şeklinde geliştirilen bir söylem var, bu bana göre doğru değildir. Zîra nefis ölmez, ancak terbiye edilebilir. İnsan nefis atına kendisi binmelidir, nefsinin atı olmamalıdır, dizgini sürekli ellerinde tutmalıdır. Bu yüzdendir ki ölmeden evvel ölme sırrına erenler, âb-ı hayâtı içenler, bedenî arzularından sıyrılanlardır.

Tasavvuf baştan aşağı temizliktir; tıynetimizi temiz su ile beslemektir. Suyu pis olan insan, çevreyi de pisletir, dereleri zehirler, gölleri kirletir.

SU, DİNLER VE RİTÜELLER

İSMAİL TAŞPINAR

Hindû inancında kutsal Ganj nehri.

FOTOĞRAF: MURAT AYDIN

Musa, İsrailoğullarının susuzluğunu gideriyor. Wellcome Koleksiyonu.

SU ile ilgili motifler ve bunlara bağlı ritüeller, antik dönemlerden îtibâren birçok farklı dinde ve kültürde karşılaşılan bir durumdur. Su ritüelleri genellikle kutsal kabul edilen nehir, pınar ve göllerde, âyin ve ibâdet şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle kutsal kabul edilen suların kenarlarına mâbetler inşâ edilmiştir. Meselâ, Hindûların her türlü mânevî kirden kurtulmak için içinde yıkandıkları, suyuyla mâbetlerini temizledikleri Ganj nehri, Tanrıların oturduğuna inandıkları Himalaya dağlarından akmaktadır. Hinduizmin en önemli hac merkezleri, aynı zamanda Hindistan'ın Saptanadis denilen en önemli yedi kutsal nehridir. Başta meşhur Ganj, Yamuna, Sarasvati, İndus, Godavari, Narmada ve Kaveri, Hindistan coğrafyasının farklı bölgelerine dağılmış hâlde bütün bir ülkeyi kutsarlar.

Nehirlerin her birinin geçtikleri yerlerdeki kutsal mekânların ziyâret edilmesi, hac ibâdeti olarak kabul edilmektedir. Su ve nehirlerin mânevî temizleyiciliğine inanan Hindûlar, bu nehirlerin tanrılar, Brahmanlar veya keşişler tarafından kutsanmış olduklarını kabul ederler. Mânevî kirlerinden arınmak ve öldükten sonra tanrılar diyârı olan göklere yükselmek için bu nehirlerde yıkanırlar. Dindar Hindûlar, aynı zamanda yeniden doğuş süreci olan reenkarnasyondan (karma – samsara) ve bu dünya hayâtının sıkıntılarından kurtulmak için de bu kutsal nehirlerde yıkanırlar.

Hindistan'daki nehirlerin kenarlarında, nehre rahatça dalıp çıkmak, abdest almak, nehre karşı oturmak, duâ etmek veya ölümü beklemek için "gat" adı verilen merdiven şeklinde meyilli birçok bölüm vardır. Hindû kutsal kitabı Mahabharata'ya göre, hac merkezleri her şeyden önce bir "tirtha"dır. Tirtha, bir hâlden başka bir hâle geçmek, geçiş yeri veya geçiş rampası anlamına gelmektedir. Bu kavram, öncelikle su kaynaklarının olduğu yerler için kullanılmıştır. Nehirlerinin kaynaklarını ifâde etmek için de kullanılan tirtha, aynı zamanda yaratılışın kökenini ve kaynağını da temsil etmektedir. Bu kavramın diğer bir anlamı ise "nehir kenarına yolculuk yapmak"tır.

Hindû inancına göre, söz konusu kutsal nehirlerden su içen veya yıkanan kişi, âlemin yaratılışındaki "aslî" durumuna tekrar kavuşur. Bu nehirleri ziyâret eden ve buralarda yıkanmayı gerçekleştiren kişi, karma sonucunda varlığını etkilemiş olan her türlü gü-

Yahûdiler tevila ile hem bedenlerini hem ruhlarını temizlerler; özel olarak hazırlanan su ile tevila yapan kişi tame (kirli) durumundan tahor (temiz) durumuna geçer.

nahtan ve mânevî kirden arınmış olur. Hinduizmdeki bu inancın yaklaşık MÖ 3 bin yıllarına kadar giden bir geçmişe sâhip olduğu kabul edilmektedir.

Yahûdilerin kutsal kitabı Eski Ahit'te suya ve onun kullanımına dâir birçok açıklama ve uygulama yer almaktadır. Tekvin kitabının daha ilk cümlelerinde, Tanrı'nın, yarattığı varlıklara hayâtı su vâsıtasıyla bahşettiği belirtilir:

"Göğün ve yerin yaratılış öyküsü: Rab Tanrı, göğü ve yeri yarattığında, yeryüzünde yabanıl bir fidan, bir ot bile bitmemişti. Çünkü Rab Tanrı, henüz yeryüzüne yağmur göndermemişti. Toprağı işleyecek insan da yoktu. Yerden yükselen buhar bütün toprakları suluyordu (Tekvin, 2/4-6)."

Yahûdiler, ibâdet etmek maksadıyla Rabb'in huzûruna çıkmadan önce abdest almak ve temiz elbiseler giymek gibi bâzı hazırlıklar yaparlar. Yahûdi kaynakları, eskiden su ile abdest almak şeklindeki bu hazırlığın uzun vakit aldığını nakletmektedir. Bu durum, Eski Ahit'te Peygamber Hezekiel'e âit olan metinde yer alan şu ifâdenin bir gereği olarak yerine getirilmektedir:

"Üzerinize temiz su serpeceğim ve arınacaksınız. Sizi bütün kirlerinizden ve bütün iğrenç putlarınızdan arındıracağım (Hezekiel, 36/25)."

Peygamber Zakarya'nın kehânetine göre, âb-ı hayat Kudüs'ten çıkacaktır. Bu kutsal suyun yarısı Doğu Denizi'ne, yarısı ise Batı Denizi'ne yaz kış akacaktır. Ayrıca, Yahûdi kutsal kitabında Tanrı Yehova, "Âb-ı hayat" olarak da isimlendirilmektedir.

Yahûdilikte, ibâdet için kullanılacak olan suyun doğrudan yağmur, akarsu, göl, nehir veya pınar gibi tabiî bir kaynaktan elde edilmesi gerekmektedir. Eski Ahit'in Çıkış bölümünde, Hz. Musa'nın ibâdet etmeden önce abdest almak için kullanılacak olan içi su dolu kazanı, "Toplanma Çadırı" diye adlandırılan mescit ile kurbanların Tanrı'ya sunulduğu mezbahın arasına koyduğu belirtilir. Buna göre, Hz. Musa, Hz. Harun ve kâhinler sınıfını teşkil eden Hz. Harun'un oğullarının bu kazandaki suyu kullanarak ellerini ve ayaklarını yıkadıkları nakledilmektedir.

"Kazanı, Buluşma Çadırı ile sunak arasına koydu, yıkanmak için içine su doldurdu. Musa, Harun ve Harun'un oğulları, el ve ayaklarını orada yıkadılar. Ne zaman Buluşma Çadırı'na girip sunağa yaklaşsalar Rabb'in Musa'ya buyurduğu gibi orada yıkandılar (Çıkış, 40/30-31)."

Günümüzde Yahûdiler, sinagog veya havraya giderken sâdece ellerini takdis edilmiş suya daldırmak sûretiyle abdest almaktadır.

Bunun dışında Yahûdilikte, hayvanlardan yenilebilir olanlar ile yenilemeyecek olanlara dâir farklı hükümler ihdas edilmiştir. Tesniye bölümünün 14. bâbı, Yahûdiler arasında "Koşer" de denilen bu hükümleri düzenlemektedir. Özellikle adı geçen bölümde (14/9-10) suda yaşayan hayvanlardan yenilebilecek olan balık ve balık türleri ile ilgili şu ifâdeler yer almaktadır:

"Suda yaşayan hayvanlardan şunların etini yiyebilirsiniz: Pullu ve yüzgeçli canlıların etini yiyebilirsiniz. Ama pulsuz ve yüzgeçsiz canlıların hiçbirini yemeyeceksiniz. Bunlar sizin için kirli sayılır."

Yahûdi yaşamında su, maddî temizliğin yanında mânevî temizliğin de en önemli unsurlarından biridir. Yahûdiler, aldıkları abdestle hem bedenlerini hem de ruhlarını temizlerler. Özel olarak hazırlanmış su ile tevila yapan kişi, "Tame" (kirli) durumundan "Tahor" (temiz) durumuna geçer. Boy abdestini alan kişi, tıpkı doğduğu günkü gibi tertemiz bir hâle döner.

Bu mânevî temizliğin yapıldığı en önemli ritüellerden biri de şüphesiz özel kurallara göre hazırlanan ve su havuzu şeklinde olan "Mikve"de alınan boy abdestidir. Mikve, kayaların içine oyularak yapılabileceği gibi, toprağın içine kazılmış şekilde de olabilir. Ancak mikve, içindeki suyu sızdırmayacak bir tarzda inşâ edilmiş olmalıdır. Doğal kaynaklardan, yâni yağmur ve kar sularıyla doldurulması gereken mikvenin hacmi en az 750 litre, suyun yüksekliği ise asgarî 120 cm olmalıdır. Bununla, kişinin mikve içine ayakta ya da en çok dizlerini kırarak tamâmen dalabilmesi amaçlanır. Büyük havuz, şehir suyu veya herhangi bir taşıma suyla doldurulabilir ve gerektiğinde bu su değiştirilebilir. Otsar Zeriah tipinde inşâ edilen mikvelerde, tabiî kaynaklardan gelen su ve taşıma su birlikte akarak boy abdesti alınacak havuzu doldurur.

Yahûdi dîninin kuralları, mikvedeki su ile boy abdestinin alınmasını şu üç durumda emreder: Kadınlar âdet dönemlerini (nidda) tamamladıklarında, din değiştirerek Yahûdiliğe geçme durumunda ve mutfak eşyâlarının paklaştırılıp arındırılmasında.

Mikveye girip temizlenmeye ise dalma-batma anlamında "Tevila" denmektedir. Tevila yapacak olan Yahûdi, önce sıcak suyla ve sabunla iyice yıkanır ve temizlenir. Mikvedeki suya bir tek saç telinin bile düşmemesi için önlemini almalıdır. Ayrıca, mikveden önce kulak, burun ve göbek deliklerini özenle yıkamalı, dişlerini fırçalamalı ve ağzını suyla temizlemelidir. Takma dişler, yüzük, küpe ve benzeri eşyâlar suya girmeden önce çıkarılmalıdır. Kadın, suya bir kerede dalmalıdır. Suyun içinde ne yüzer ne de oturur gibi olmalı, gözler yumulmamalı, ağız ve eller sıkıca kapatılmalıdır. İlk kez suya tam olarak battıktan sonra, baş sudan çıkarılır ve ardından "Beraha" duâsı okunur.

Ürdün'de kutsal sulara giren Rus hacılar.

Yahûdilikte, düğünden önce gelin adayı genç kız mânevî temizlik için mikveye gider. Düğün öncesi mikvede yapılan ve bir bayram havasında geçen bu temizliğe, "Tevila" denir. Düğünden önceki son perşembe günü yıkanmak üzere âilenin hanım üyeleriyle birlikte mikveye giden genç kız, havuza yedi kere dalar ve gelin olacağı için biri "Şeehiyanu" diğeri "Tevila berahası" olmak üzere iki duâ (berahot) okur. Şenlikli bir havada geçen bu tevilada İstanbullu Yahûdiler bâdem şekeri ikram ederler.

Yahûdilikte, başka bir dinden Yahûdiliğe geçen kişiler de boy abdesti almak zorundadır. Yahûdiliği seçen kişi, birçok işlemin ardından ancak mikveye girip usûlünce tevila, yâni boy abdesti aldıktan sonra Yahûdi yaşam biçimine geçmiş sayılır. Burada, suyla yapılan fizikî değil, mânevî bir temizliktir. Yahûdilikte, kendi isteğiyle Yahûdi inancını benimseyen kişi, yeni doğmuş bir bebeğe benzetilir. Böyle bir kimsenin, suyla dolu olan mikve havuzuna girmesi ana rahmine girmeyi, tevilayı tamamlayıp havuzdan çıkması ise doğumu temsil eder. Suya girip çıkan kişinin, böylece yeni bir kişilik ve yeni bir kimliğe kavuştuğu kabul edilir.

Evlerde, özellikle mutfakta kullanılan eşyânın mikve havuzunda yıkanması da, Yahûdi inancına göre eşyâya yeni bir kimlik kazandırmaktadır. Buna göre, Yahûdi olmayanlar tarafından üretilen veya kullanılmış mutfak gereçleri, ancak mikve suyuna daldırıldıktan sonra Yahûdi inançları açısından kullanılabilir hâle gelmektedir. Bu eşyâ, şâyet Yahûdi hukûkunun uygun gördüğü (kaşer) şartlar dışında kullanıldıysa veya böyle bir kuşku varsa, bunlar öncelikle kaşerlenmeli, yâni Yahûdi hukûkunun uygun gördüğü hâle getirilmeli, daha sonra da mikvedeki suya daldırılarak mânevî kimliğine kavuşturulmalıdır.

Eski Ahit'te, Hz. Musa, kardeşi Hz. Harun'u ve onun oğullarını din adamı, yâni "Kohen" olarak göreve atadığında, ilk iş olarak mikveye girmişler ve mânevî olarak temizlenmişlerdir. Suyla yapılan bu arınma ritüeliyle rûhânî anlamda yüceldikleri ve başka bir düzleme geçmiş oldukları kabul edilir. Hz. Süleymân'ın inşâ ettiği Beytü'l-Makdis'in en önemli ve özel bölümü ve On Emir'in üzerine yazıldığı levhaların korunduğu yer olan Kodeş ha-Kodeşim, yâni Kutsallar Kutsalı odaya yılda bir defa Yom Kippur'da ve çok özel, müstesnâ durumlarda girebilen baş kâhinin, bu ritüeli gerçekleştirmeden önce süslü elbiselerinden soyunup mikveye girmesi ve tevila yapması gerekir.

Yahûdilikte, günlük hayâtın içinde su kullanılarak yapılan ibâdetlerden biri de "netilat yedayim", yâni "ellerin yıkanması"dır. Yahûdi dîninin emirlerine (Mitsvot) göre, gün içinde belirli işleri yapan bir Yahûdi, mutlaka ellerini yıkamalıdır. Uykudan uyanınca, tuvaletten çıkınca; tırnak kesildikten, ayakkabılar çıkarıldıktan, saçlar tarandıktan, vücûdun genelde örtülü olan yerlerine (avret mahalline) dokunulduktan, mezarlıktan çıktıktan, cenâze töreninden, cinsel ilişkiden, her türlü duâdan, Tevrat'ın önemli bir kısmı olan Şema'yı okuduktan sonra; ekmek yemeden, sofraya oturmadan, yemekten sonra şükür duâsı etmeden, Pesah sofrasında maydanoz veya kereviz yaprağı gibi acı otları yemeden, kohenlerin kohanim duâsını yapmadan önce Yahûdilerin ellerini su ile yıkaması dînî bir zorunluluktur.

Eller, su ile bileklere kadar yıkanır. Eller su ile yıkanırken, elde ve parmaklarda tam olarak temizlenmeyi engelle-

“Kutsal komünyon” olarak adlandırılan ekmek-şarap âyîni.

yici yüzük gibi unsurların bulunmaması gerekir. Yahûdiler, günlük olarak ellerin su ile yıkanması ritüelini her yaptıklarında, “Bizleri buyruklarıyla kutsayıp bizlere el yıkama buyruğunu buyuran evrenin hükümrânı Tanrımız! Sen kutsalsın.” şeklinde ifâde edilen “Beraha” duâsını okurlar. Bu uygulamalar dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Yahûdilikte su ile yapılan temizlik ritüellerinin hayâtın hemen hemen bütün önemli aşamalarında yer aldığı görülür.

Hıristiyanlıkta da bâzı ibâdet ve ritüellerin yerine getirilmesinde mutlaka su kullanılmaktadır. Hatta ritüellerin bizzat kendileri, su ile gerçekleştirilir. Bunların en önemlisi, vaftiz ritüelidir. Vaftiz, Yunanca “Suya batırmak, yıkamak” anlamına gelmektedir. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında vaftiz ibâdeti, kişinin başı ile birlikte bütün vücûdunu bir ırmağa batırıp çıkarması şeklinde gerçekleştiriliyordu. Şâyet kişi hasta ise ve suya girmesi mümkün değilse, bu durumda vaftiz o kişinin üzerine su serpilerek gerçekleştirilmekteydi.

Kilisenin içinde su bulunmadığında, bu ritüel için genellikle tabiî su kullanılmaktadır. Vaftiz olacak kişi, göl, pınar veya ırmak suyunun içine dalmak sûretiyle vaftiz olur.

Kiliselerde, vaftiz havuzu veya vaftiz teknesininin içindeki su ise papaz tarafından takdis edilmiş, içerisine sıvı balmumu damlatılmış ve içine bir miktar kutsal krizma veya miron yağı akıtılmış sudur. Hıristiyanlara göre kutsal vaftiz suyu ile vaftiz edilen kimse, Mesîh’i kurtarıcı olarak benimsendiğini ikrar etmiş demektir. Artık Hıristiyan topluluğuna katılmış, aslî günâhından da kurtulmuştur.

Ayrıca, Yeni Ahit’te, Hz.Yahya vaftiz ile özdeşleştirilmiş olarak zikredilir. O, insanları günahlarından arındırmak için Ürdün nehrinde vaftiz ediyordu (Matta, 3/1-16). Hz. Yahya ve Hz. İsa’dan sonra vaftiz ritüeli, rûhun aslî günâhtan arınmış olarak ilk hâline dönmesini simgeler. Ruh, bedenin vaftiz edilmesi sûretiyle İsa Mesîh’te sembolik olarak ölüp yeniden dirilir. Vaftiz, Tanrı’nın krallığına girmenin ilk ve aslî şartıdır. Yuhanna İncili’nde, vaftiz suyunun doğrudan İsa’dan çıktığı belirtilir (Yuhanna, 19/33-34). Hatta Hıristiyanlar, bu anlamda, günahlarından ötürü tûfanda boğulan Nuh kavmi ile Hz. İsa’nın kutsal su ile vaftiz olma ritüeli arasında bir bağ kurar, vaftizin kurtarıcı

A. Thom / B. Picart, vaftiz töreni. Wellcome Koleksiyonu.

misyonuna inanırlar. Hıristiyanlara göre, vaftizin mânevî olarak hayat bahşetmesi, Kutsal Rûh'un su ile olan ilişkisi nedeniyledir. Su, Kutsal Rûh'un tahtı kabul edilir.

Kutsal komünyon denilen ekmek-şarap âyininde su ile şarap karıştırılır, ancak iki farklı varlığı temsil ederler. Burada şarap, Hz. İsa'dır, su ise cemâatin sembolüdür. Böylece, şarapla suyun birbirine karışmasıyla ilâhî ve insânî olanın tek bir vücutta birleştirilmesi sembolik olarak gerçekleştirilir. İncillerde, Yahûdilerde olduğu gibi, İsa'nın havârîlerinin de mâbede girmeden önce ayaklarını yıkadıkları nakledilmektedir. Bu uygulama, yâni ayakların su ile yıkanması, Katolik Kilisesi'nin başı Papa'nın Paskalya yortusunda bâzı fakir ve muhtaç kimselerin ayaklarını yıkaması ritüeli ile günümüze kadar devam etmiştir.

Eski ve Yeni Ahit'ten oluşan Hıristiyan kutsal kitabında, su kelimesinden türetilen deyimler ve içinde su kelimesi geçen atasözleri yer almaktadır. Meselâ "Cefâ Suyu", İşaya kitabında kullanılmaktadır ve bu kavram, yaşamak için suyun ne kadar gerekli olduğunu ifâde eder (İşaya, 30/20). Hayat suyunun iyileştirici, gençleştirici niteliğine ve ebedî hayâtı bahşettiğine de vurgu yapmaktadır. Eski Ahit'te yer alan "Çalıntı Su" ifâdesi ise yasaklanan şeylerin insan nefsine hoş görünmesi anlamında kullanılmaktadır (Süleymân'ın Meselleri, 9/17).

Kur'ân-ı Kerim'de, suyun hayâtın kaynağı olduğuna dâir âyetler vardır. Kehf Sûresi'nde anlatılan meşhur Hz. Musa ve Hızır kıssası (Kehf, 18/60-82), birçok unsuruyla su ve onun olağanüstü özelliklerine vurgu yapmaktadır. Kur'an'da anlatılan kıssaya göre, bir gün Hz. Musa genç bir arkadaşıyla birlikte, kendisiyle buluşması emredilen biriyle görüşmek üzere yola çıkar. Kur'an'da belirtilen buluşma yeri, "iki denizin birleştiği yer"dir (Mecmau'l-bahreyn). Hz. Musa burayı tanıyabilmek için yanına cansız bir balık alacaktır. Kıssaya göre, balığın bir şekilde canlanacağı yer, Hızır ile buluşacağı yeri belirleyecektir. Hz. Musa'nın genç arkadaşı, deniz sâhilinde uğradıkları yerde bulunan kayanın yanına koydukları balığın canlanarak denize atladığını Hz. Musa'ya haber vermeyi unutur. Daha sonra aklına gelince durumu Hz. Musa'ya anlatır. Bunun üzerine Hz. Musa tekrar kayanın olduğu yere döner ve gerçekten aradığı kişinin orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından "rahmet" ve "gizli ilim" (ledün ilmi) verilen bu kulun adı hadis rivâyetlerinde Hızır'dır. Buhârî'de nakledilen hadîse göre, Hz. Musa'nın Hızır'la buluşacakları kayanın dibinde bir su kaynağı veya bir göze (ayn) vardı. Bu su kaynağına, "hayat kaynağı" (aynü'l-hayat, âb-ı hayat) deniyordu. O suyun temas edip de diriltemediği hiçbir şey yoktu. İşte, Hz. Musa'nın kayanın üzerine bıraktığı ölü balığa da bu sudan sıçramıştı.

Kur'ân-ı Kerim'de su ile hayâtın doğrudan ilişkili olduğunu anlatan en güzel ifâde, "Biz canlı olan her şeyi su-

J. B. Simonet / J. B. Hilaire, abdest alan bir müslüman. Wellcome Koleksiyonu.

dan yarattık." (Enbiya, 21/30) âyetidir. Burada, hayâtın en temel unsurunun su olduğu açıkça belirtilmektedir. İslâm'da su, maddî olan her şeye hayat verdiği gibi, ruhların diriltilmesi için yapılacak ibâdetlerin de en temel unsurlarından biridir. Bu nedenle, İslâm'ın en temel farîzalarından sayılan namaz ibâdetini yerine getirmek için mutlaka suyla abdest alınması gerekmektedir. Abdest, namaz kılarak mânevî mîrâca, yâni Allah'ın huzûruna çıkacak olan Müslümanı buna hazır hâle getiren en önemli koşuldur. Bu nedenle İslâm'da, abdest alınmadan namaz ibâdeti icrâ edilemez. Yine İslâm'da Kur'ân-ı Kerim okumak, sembolik olarak Allah'la konuşma anlamı taşımaktadır. Buna göre, Kur'ân-ı Kerim okuyacak bir müminin ona dokunması, yâni "mânevî" olarak Allah ile konuşması için öncesinde su ile temizlenmesi, abdestli olması istenmektedir. Hadîs-i şeriflerde, temizliği îmânın bir nişânesi kabul eden Hz. Peygamber'in yemek yemeden önce ellerini yıkadığı, yemekten sonra ağzını su ile temizlediği ve dişlerini misvakladığı nakledilir.

İslâm kültüründe, mânevî kıymetinin yüksek olduğuna inanılan yerler arasında Mekke'de, Kâbe'nin yanı başından çıkan zemzem de bulunmaktadır. Müslümanlar bu suyun kaynağının ilâhî olduğuna inanırlar. Bu nedenle, hacılar, Kâbe'nin yanındaki meşhur zemzemden bol bol içerler. Ayrıca hastalara şifâ, yakınlarına hediye ve ikram olmak üzere buradan aldıkları zemzemi memleketlerine götürürler. Hac ziyâretine gidenlere zemzem ikram edilir. Zemzem içenler, onu diğer suları içtikleri gibi içmezler. Zemzem içecek olan kişi, öncelikle saygı ifâdesi olarak elinde zemzem bardağı ile ayağa kalkar. Daha sonra, zemzemi önünde tutarak Mekke istikâmetine, yâni kıbleye döner. Suyu ağzına götürmeden önce Kevser sûresini okur. Halk arasında zemzem içecek kişinin dileğinin kabul edileceğine inanılır. Buna istinâden kişi, zemzem içmeden önce gönlünden bir dilek tutar ve daha sonra suyu üç yudumda içer. Ayrıca kefen bezlerinin zemzemle yıkanması da bir gelenek olarak yaşatılmaktadır.

Yağmur duâsı geleneği

ERGÜN VEREN

Yağmur yağdırma törenlerinde kullanılan "Yada" taşı.

YERYÜZÜNDE suyun kaynağı yağmur ve kardır. Yer üstü kaynaklarının tükendiği ve yer altı kaynaklarına ulaşmanın zor veya imkânsız olduğu zamanlarda yâhut ortamlarda insanoğlunun, yağmur yağdırması için ilâhî güce yakardığı görülür. Dînî inanışlara ve coğrafyalara göre farklı biçimlerde gerçekleştirilen yağmur için yakarma/isteme yöntemleri, eski zamanlardan başlayarak kuşaklar arası kültür aktarımıyla günümüze ulaşmış, gelenekleşmiştir. Türkiye'de, halk dilinde "yağmur duâsı", halk bilimi literatüründe "yağmur yağdırma törenleri" şeklinde karşılığı olan bu gelenek, farklı kültürlerde olduğu gibi Türk kültür sâhasının pek çok yerinde de yağmur yağdırma amacıyla yapılır.

Yağmur yağdırma törenlerinin/yağmur duâsı geleneğinin ana işlevi, yağmur yağdırmak ve buna bağlı olarak bereketi arttırmak iken arka plandaki işlevleri, mânevî bir haz duymak, toplumsal düzenin gereklerine ayak uydurmak, toplumsal bağları güçlendirmek, gelenekleri genç kuşaklara aktarmak, bu geleneklerin devâmını ve kökleşmesini sağlamak, toplu bir eylem gerçekleştirerek âidiyet duygusunu yaşamaktır.[1]

Eski Önasya medeniyetlerinde, su kaynaklarının tanrılar veya ruhların dünyâya çıktıkları yerler olduğuna inanılır, buralar bir tanrı/tanrıça ile ilişkilendirilirdi. Frig, Fenike, Hitit, Antik Yunan ve Roma ile eski Mezopotamya uygarlıkları olan Mısır ve Suriye'de takvimsel dönemlerde sunular yapılırdı. Kadim bir gelenek olan "yağmur yağdırma törenleri"nde Hititlerin KI.LAM Bayramı'nda bir sunağın üzerine ekmek bırakılır; Friglerde, Eski Roma'da (27 Mart); Palmyra, Hierapolis ve Dura Europos'da (20 Nisan) festivaller düzenlenirdi.[2]

Türk kültür sâhasında Kırgızlar, Türkmenler, Dağıstanlılar, Azerbaycanlılar, Yakutlar, Çuvaşlar ile Başkurtlar ve Altay Türklerinin yanı sıra Türkistan,[3] İran,[4] Romanya,[5] Kosova,[6] Kuzey Kıbrıs[7] ve Bulgaristan Türkleri[8] ile Irak Türkmenleri[9] arasında yağmur yağdırma törenleri/yağmur duâsı geleneği uygulanır; "yada/cada-cay/sata taşı"nın[10] da yağmur yağdırmada etkili oluğuna inanılır ve bu taşın kimi hayvanların başında veya karnında olduğu kabul edilir.[11]

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ANADOLU'DA YAĞMUR DUÂSI

Cumhûriyetin ilk yıllarından başlayarak yapılan derleme çalışmalarından[12] Anadolu'da yapılan yağmur duâsı törenlerinin, kadim bir gelenek olduğu ve kuşaklar arası kültür aktarımıyla bugüne intikal ettiği anlaşılıyor.

Osmanlı döneminde idârenin düzenlediği yağmur duâsı törenlerine ilişkin en eski kayıtlar, pâdişah III. Murad dönemine âittir. Yaşanan su kıtlığı nedeniyle, 11 Eylül 1592 günü İstanbul halkı yağmur yağması için topluca duâ etmek üzere Okmeydanı ovasına götürülmüş, duâya devlet erkânı da katılmıştır. Ayasofya Câmii vâizinin yaptırdığı duâdan sonra pâdişah kestirdiği kurbanları halka ve fakirlere ikram etmiş, Yedikule zindanlarındaki hükümlüleri serbest bıraktırmıştır; aynı duâ töreni, on gün sonra Alemdağı'nda tekrarlanmıştır. Sonrasında III. Mehmed döneminde, 9 Mayıs 1596 günü, Selânik'te; II. Mahmud döneminde 1832 yılı Mayıs ayında, İstanbul'da; Sultan Abdülmecid döneminde 1848 yılı Ağustos ayında ve Sultan Abdülaziz döneminde 1863 yılında, Çanakkale'nin Biga ve Gelibolu sancaklarında; yine Sultan Abdülaziz döneminde 1864 yılında ve II. Abdülhamid döneminde 1891 yılında Edirne Sarayı'nın önünde; devâmında 1892 ve 1893 yıllarında İstanbul'da geniş katılımlı, toplu yağmur duâsı törenleri yapılmıştır.[13]

Osmanlı döneminde idârenin düzenlediği yağmur duâsı törenlerinin yanı sıra, Anadolu'da da yöresel yağmur duâsı törenlerinin yapıldığına dâir bilgilere yazılı kaynaklarda rastlanıyor. Değerli halk bilimcimiz Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır'da 1930'lu yıllara değin yağmur yağmasını sağlamak için kurak dönemlerde Yahûdi mezarlığına gidilerek mezarlardan birinin açılıp buradan alınan kafatasının Dicle nehrine atıldığını, daha sonra bu âdetin "bir Yahûdinin başına bir teneke su dökülmesi" şekline dönüştüğünü, günümüzde ise bu göreneğin tamâmen târihe karıştığını anlatır.[14] Benzer bir ritüeli Fahrettin Kırzıoğlu, Kars ilinde anlatıldığı biçimde, " (...) kurak yaz aylarında yağmur yağdırabilmek için, oğlan çocukları eliyle ya çok eski kabristandan bir Uğuz kellesi veya Ermeni maşatlığından bir gâvur kellesi çıkarttırılarak molla ve okumuş kişilerden gizli olarak bir akarsuya atılır. (...) yağmur yağınca akarsudaki kelleyi çıkarıp aldıkları yere gömerler."[15] cümleleriyle kaydeder.

Anadolu coğrafyasında yağmur duâsına çıkılmayan yer yok gibidir. Orhan Acıpayamlı, monografik çalışmasında yağmur duâsı geleneğinin Anadolu'daki uygulama yöntemleri ile ilgili kapsamlı bilgiler aktarır. Acıpayamlı'nın aktardıkları özetlenirse:

Anadolu'da yağmur yağdırma geleneği Bodi Bodi, Bodi Bostan, Çalı Gezme, Çomça Gelin, Çullu, Çullu Kadın, Dodu, Eşek Gelin Etme, Gelin Gok, Gode Gode, Godi Godi, Göde Göde, Hacat Namazına Çıkma, Hucrik, Kelis, Kepecik, Kepçe Gelin, Kepçe Kadın, Yağmur Gelini, Yağmur Duâsı vd şeklinde isimlendirilir.

Anadolu'da yağmur duâsına, kuraklığın baş gösterdiği zamanlarda çıkılır. Halk genel olarak kuraklığın sebeplerini "mezarın dışında insan kemiği bulunması", "mezarlığa ekmek atılması", "kimi îcarcıların o yılki mahsûlün bereketine engel olmak için üzerine kırkar iğne saplanmış kırk sabunu su kuyularına atmaları", "tütün, afyon gibi yağmurdan zarar gören ürünü ekenlerin yağmuru engellemek için büyücüye okutulmuş ekmek kırıntılarını câmide imam seccâdesinin altına koymaları", "yağmur tânelerini yeryüzüne atmakla görevli meleklerin uyuyakalmaları", "küçüklerin büyüklere saygı göstermemeleri",

Avuçların yere baktığı bir yağmur duâsı.

fuhşun-cinâyetlerin çoğalması, doğruluğun azalması", "dinsel bağların gevşemesi ve görevlerin, özellikle Hakk'ın emirlerinin yerine getirilmemesi, kulların kötü yollara sapmaları" şeklindeki inanışlarla ilişkilendirir.

Yağmur duâsına çıkılmadan önce hazırlıkları yapılır. Köyün/kasabanın ileri gelenleri, duânın yapılacağı günü belirler ve vakti halka duyurulur. Duânın yapılacağı günün öncesinde üç gün oruç tutulur, mevlit okutulur, duâda kullanılmak üzere taş toplanır (genelde 70 bin adet nohut büyüklüğünde toplanan taşlar emin kişiler tarafından üç defa sayılır, sonrasında câmide toplananlar namaz sonrasında taşları bölüşerek her bir taşı, "O, (insanlar) ümitlerini kestikten sonra, yağmuru indirmekte, rahmetini yaymakta olandır. O, hakîkî yâr, her hamde sezâvârdır." meâlindeki âyeti[16] okuyup yalamak veya taşa tükürmek sûretiyle ıslatır ve taşlar temiz yedi ayrı torbaya doldurulur, at kafasına duâ yazılır, bebek kuklası hazırlanır, tuz kavrularak suya atılır, birden fazla hanımı olan erkekler uğursuz sayıldıklarından ayakkabıları ıslatılır, tabut suya bırakılır, yeni evliler zorla suya batırılır, suda kaplumbağa ıslatılır, hocalardan biri gizlice kırk boğumlu asma filiz bulup her bir gözüne birer Yâsin sûresi okur ve yemekler hazırlanır.

Yağmur duâsına çıkılacak gün, duâ yerine halk ve çocuklar ayrı gruplar hâlinde giderler. Çobanlar sürüleriyle katılırlar. Duâlarının öncelikle kabul göreceği inancıyla yetimlerin, dul kadınların ve yaşlıların duâya katılmasına özel önem verilir. Yürüyüş sırasında elbiseler ters giyilir, din görevlisi grubun önünde veya arkasında yürür, kurbanlar önden, taş çuvalları ile yüklü hayvanlar arkadan ilerler, taş çuvallarını nöbetleşe taşıyan gençler ilâhîler okurlar. Önde giden din görevlisi grubun intikâli sırasında duâlar, ilâhîler söyler, duâ grubu da "Âmin!" nidâlarıyla karşılık verirler. Halk, kimi tarım âletlerini yanlarında getirirler. Duâ yeri, genelde yüksek arâzi kesimlerinde ve yöre halkının kutsal kabul ettiği yerlerde olur.

Anadolu'da, yağmur duâsı törenleri iki şekilde gerçekleştirilir. Bunlar, bütün halk tarafından ve yalnız çocuklar tarafından yapılan yağmur duâsı törenleridir. Bütün halk tarafından yapılan yağmur duâsı uygulamaları arasında "istiskâ namâzı" kılmak, yatırlara gitmek, at/köpek kafasına duâ yazılarak akarsuya bırakmak, insan kemiğini suya atmak, eşek üzerine bindirilmiş çocuğu ıslatmak, eşeğin başını yıkamak, bir ihtiyarı eşeğe ters bindirmek, yedi yolun birleştiği yere ocak yapmak, 41 boğumlu asma dalına Yâsin okumak, 40 kel insanın her birinin adını zikrederek önceden hazırlanan hamur parçalarını duvara yapıştırmak, erkek üyesi olmayan bir âileden habersizce alınan oklavayı yetim çocuğa kuyuya attırmak, iki kadınla evli kişinin evinin su oluğunu çalarak kuyuya atmak da vardır.

Duâ ritüelinin işleyişinden genel olarak söz etmek gerekirse; yağmur duâsı yapılacak yere gelindiğinde, duâyı yönetecek din görevlisi cübbesini ters giyer. Toplu duâ edilir. Duâya katılanlar avuç içleri yere bakacak şekilde kollarını ileri uzatırlar ve din görevlisinin duâlarına "Âmin!" nidâlarıyla katılırlar. Kimi yerlerde bu duâ işlemi birkaç gün aralıkla üç defada tekrarlanabilir. Duâ sonrasında toplanan taşlar suya bırakılır. Topluca yemek yenir. Yemeklerin malzemeleri, başta canlı hayvan olmak üzere ortaklaşa temin edilir ve yemekler yine ortaklaşa pişirilerek hazırlanır ve dağıtılır. Kimi yerlerde malzemelerin istekli veya zengin kişilerce temin edildiği de olur. Etli pilavın ana yemek olduğu ziyâfetlerde çoğunlukla lokma, aşûre, süt çorbası, nohut yahnisi vb yiyeceklerin de ikram edildiği görülür.

Yalnız çocuklar tarafından yapılan yağmur duâsı uygulamalarında çaputtan/ağaçtan yapılmış kadın/bebek maketi, gelinlik giydirilmiş eşek, içine et konulmuş sepet, yaprakla kaplanmış çıplak çocuk vb objeler kullanılır. Söz konusu objelerden birini yanlarında bulunduran yöre çocukları evleri dolaşarak tekerlemeler söyler ve evlerden topladıkları yağ, bulgur, meyve, meyve kurusu, ceviz, para, canlı hayvan vb yiyeceklerle önceden belirledikleri bir alanda buluşurlar, topladıklarını bir araya getirir, tasnif eder, sonrasındaysa paylaşıp yerler. Kimi yerlerde,

"Teknede hamur / Tarlada çamur / Siz bize kurban / Biz Allâh'a kurban / Ver Allâh'ım ver / Bir sellice yağmur." şeklinde tekerleme söyleyerek dolaşan çocukların üzerine evlerden su serpilir.

Farklı kültürlerde yağmur yağdırma ritüelleri.
(sol) **Azteklerde yağmur, şimşek ve fırtına tanrısı Chaac, yağmur yağdırmak için bulutlara vurduğu baltası ve yılanı ile.**
(sağ) **Ritüel kostümü içinde Afrikalı şaman ve yağmur yağdırıcı. Wellcome Koleksiyonu.**

Çocuklar, kendilerini fazla ıslatan evleri taşlarken hediye vermeyenleri çolak taklidi yaparak kınarlar. Bahşiş alamadıkları evlerin su oluklarını sökerek kuyuya attıkları görülür. Çocuklar sevinçlerini ve protestolarını söyledikleri tekerlemeler ile ifâde ederler. Örneğin bahşiş alamadıkları evin önünde,

"Bugün rahmet günüdür / Yüküm buğday yüküdür / Bize de bahşiş vermeyen / Sansar ile tilkidir." biçiminde tekerleme söylerken, bahşişi bol aldıkları ev sâhibine teşekkür ifâdesi olarak okudukları tekerlemelerden biri de şöyledir:

"Gode gode göl olsun / Gode bahşişin bol olsun / Evinde dirlik yol olsun / Gökten rahmet yerden bereket / Bir değim un, bir değim su."

Yağmur duâsı sonrasında istenenden fazla miktarda yağmur yağması hâlinde, yağmur duâsı sırasında suya atılan taşlar, at/köpek veya insan kafatasları atıldıkları sudan çıkarılırlar ki böyle yapılmadığında dünyânın sular altında kalacağına inanılır. Denize atılan taşları dışarı çıkarmak mümkün olamayacağından çâre olarak bir mezarın içine ekmek konur. Bir araya gelen çocuklar kıra giderek, *"Gün gün güneş / Aç kapıyı / Oğlun, kızın / Suya düştü."* sözlerini bağırarak tekrarlarlar. Bunların yanı sıra "hayır sâhiplerinden" biri, satın aldığı kavun karpuz yığınlarını çocuklara yağma ettirir. Yağmur az yağdığında ise yağışı arttırmak için bir âilenin ilk çocuğu yağmur altında gezdirilir. Bu çocuk, yağmur altında gezerken şu tekerlemeyi söyler:

"Teknede hamur / Bahçede çamur / Ver Allah'ım ver / Sicim gibi yağmur."[17]

Anadolu'da, yağmur duâsı geleneğine yönelik olarak son dönemde yayımlanan monografik çalışmalardan[18] yağmur duâsının uygulanma safhalarında ve yöntemlerinde kimi sâdeleştirmelere gidilse de sistematiğinin değişmediği anlaşılıyor.

Günümüzde toplu duâ ve toplu yemek ikrâmının ağırlıklı olduğu yağmur duâsı uygulamalarında elektronik kültür ortamından da faydalanıldığı, radyodan canlı yayında yağmur duâsı yapıldığı görülüyor. Bunun bir örneği 15/7/2007 günü Osmâniye'de bir yerel radyoda gerçekleşen ve bir emekli imam tarafından canlı yayında yapılan yağmur duâsıdır.[19]

Anadolu'nun köy ve kasabalarında yağmur duâsına günümüzde de hâlâ çıkılıyor, bilhassa genç jenerasyonun bu törenlere katılması sağlanarak âdetin yaşatılması amaçlanıyor. Anadolu insanının ritüeli uygulama ve aktarma çabasından da anlaşılmaktadır ki bu yağmur duâsı geleneği gelecekte de yaşamaya devam edecektir.

1 Özlem Dermen, "Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy Yağmur Duası", *Türkbilig*, sayı: 12, 2006, s. 88.
2 Tuba Ökse, "Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri", *Bilig*, sayı: 36, 2006, s. 47-68.
3 Çağatay Koçar, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 236-245.
4 Nevzat Gözaydın, "Dağıstan, İran ve Türkiye'de Yağmur Duâsındaki Bâzı Ortak Motifler Üzerine", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara, 1987, s. 165-171.
5 Nevzat Gözaydın (1976), "Romanya'da Yağmurla İlgili Âdetler", *Türk Folklor Araştırmaları*, sayı: 320, s. 7585-7586.
6 Tacide Zubzeviç Hâfız, "Kosova'da Yağmur Duaları", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara, 1982, s. 243-246.
7 Oğuz Yorgancıoğlu, *Kıbrıs Türk Folkloru*, Canpulat Basımevi, Mağusa, 2000, s. 332-335.
8 Ergün Veren, "Bir Muhacirin Anılarında Osmanpazarı - Bulgaristan/Şumnu/Omurtak-" *Mozaik Dergisi* (Şumnu Kültür Evi Yayını), Eylül, sayı: 47, 2011, s. 28-29.
9 Ata Terzibaşı, "Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası Törenleri ve Sosyolojik Değer", *Türk Folklor Araştırmaları*, Eylül, sayı: 314, 1975, s. 7427-7431.
10 Gülnisa Aynakulova, "Türk Kültüründe Yada Taşı", *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a Armağan* (haz. E. Semih Yalçın), Berikan Yayınları, Ankara, 2003, s. 73-84.
11 Özlem Dermen, age, s. 80-83.
12 Orhan Acıpayamlı, "Türkiye'de Yağmur Duası ve Psiko-sosyal Metotla İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXI, sayı: 1-2, Ocak-Haziran, 1964, s. 1-39.
13 Ahmet Kavas, "Osmanlı'da Yağmur Duası", *Yağmur Duası Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 225-242.
14 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Folklorunda Gelenekler-Görenekler-Âdet ve İnanmalar*, Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 147-148.
15 Fahrettin Kırzıoğlu, "Köktürklerin En Batı Kolu Hazarlarda Yabancı Cesediyle Yağmur Yağdırma Geleneği", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Kültür Bakanlığı MİFAD Yayınları, Ankara, 1982, s. 263-277.
16 *Kur'ân-ı Kerim*, Şûrâ sûresi, 28. âyet.
17 Acıpayamlı, *age*.
18 Sabri Koz (haz.), *Yağmur Duası Kitabı*, Kitabevi, Ankara, 2007.
19 Sabri Koz, *age*, s. 546.

Türk folklorunda Nisan yağmuru

NİSAN yağmuru, rûmî takvime göre nisan ayında yağan yağmurlara verilen isimdir.Rûmî takvimle mîlâdî takvim arasında 13 gün fark olduğu için, milâdî 13 Nisan'da başlayıp 12 Mayıs'ta sona eren nisan ayı halk arasında "yağmur ayı" veya "yağar ay" olarak nitelendirilir. "Kırk ikindi yağmurları" da bu aya rastlar.

Nisan, çiçeklerin açma, çimenlerin yeşerme ayıdır. Meyve ağaçları bu ayda çiçeklenir. Birçok sebzenin fidesi de nisanda yetişmiş olur. Tarımda verim önemli ölçüde nisan yağmurlarına bağlıdır. Dîvan şiirinde "ebr-i nisan" (nisan bulutu) mecâzî mânâda bolluk ve bereketi anlatır. Nisan ayında ilk yağan yağmura çok değer verilir.

Günümüzde Orta Asya'da, İslam ve Balkan coğrafyalarında, Hızır ile İlyas peygamberlerin 6 Mayıs'ta (rumî takvime göre 23 Nisan) buluştuğuna inanılmaktadır. "Hıdrellez" (Hızır-İlyas) ismi verilen bu günde yağan yağmura önem atfedilir. Bolluğun ve bereketin timsâli olan Hızır Peygamber'in evleri ziyâret edeceği inancıyla kaplara yağmur suyu doldurulması âdeti hâlâ yaşatılmaktadır. Yağmur çiğleriyle yoğurt yapma geleneği de devam etmektedir. Ayrıca halk arasında Hıdrellez gecesi, yüzük, küpe gibi takılar toplanır, bir toprak çömleğin içine konur, içi suyla doldurulan küpün ağzı bir tülbentle bağlanır ve küp bir gül fidanının dibine gömülür. Buna "Bahtiyar çömleği", "Martıval çömleği" adı verilir. Sabah topraktan geri çıkarılan çömleğin ağzı mâniler okunarak açılır ve küpten takılar çıkarılmaya başlanır. Çıkan takının sâhibine denk düşen mâni o kimsenin niyetine ve tâlihine karşılık gelir. Bu uygulamalar, nisan yağmurları ve nisan tası geleneği ile de örtüşmektedir.

Halk nezdinde nisan yağmurlarının üç olağanüstü gücü olduğu görülmektedir: bereket, şifâ, uğur. Nisanda yağmur yağmazsa kıtlık olacağına inanılır. Nisan yağmurunun olağanüstü gücüne inanılmasıyla oluşan pratiklerin önemli bir bölümü, halk hekimliğiyle ilgilidir.

Anadolu'da nisan yağmuru ile ilgili bâzı inanış ve pratikler şöyledir:

Nisan yağmurları bir kapta toplanır. Üzerine duâlar okunur, sabah aç karna ve akşam birer bardak olmak üzere yedi gün üst üste içilir.

Nisan yağmuru suyu ile çimenler karıştırılıp ısıtıldıktan sonra bu su ile küçük çocukları şartlarlar.

Rûhî bunalım geçirenlere 3 Gulhüvallahü (İhlas sûresi) okunarak nisan yağmuru içirilir, nisan yağmuru suyuyla yıkanır.

Nisan yağmurunda ıslanmanın sağlık, uğur getireceğine inanılır. Bu sebeple yağmur başlayınca baş açık ıslanılır.

Nisan yağmuruyla boy abdesti alan kızın kısmeti açılır.

Küçük çocuklara vücutlarına faydalı olsun diye her sabah nisan yağmuru içirilir.

Üzerinden yedi yıl geçen nisan yağmuru suyu zemzem sayılır. Hastalara içirilir. Ölecek hastaların ağzına damlatılır.

Nisan ayının ilk yağmur suyunu içen insanın başı ağrımaz.

Asmanın baharda dallarının kesilmesiyle akan suyu toplanır, içine nisan yağmuru katılır. Bu karışım zemzem niyetine içilir. Ölecek insanlara da bu su içirilir, kefenine sürülür.

Korkan kişilere, hasta hayvanlara nisan yağmuru içirilir.

Zayıf, hastalıklı inekler, buzağılar nisan yağmuruna çıkarılır, ıslatılır, bu yağmur içirilir.

Kara merkebin kulağından bir parça kan alınarak yedi damla nisan yağmurunun içine karıştırılıp veremli hastaya içirilirse iyileşeceğine inanılır.

Nisan yağmuru kırk anahtarlı tasa konup üzerine okunur, sinir hastalarına içirilir.

Nisan ayında ilk yağan yağmur suyuyla yoğurt çalınır.

Para keseleri bereket için nisan yağmuruyla yıkanır.

Nisan yağmuruyla yemek pişiren gelecek nisana kadar yokluk çekmez.

Nisan suyu ambarlara, un sandıklarına bereket olsun diye serpilir.

Nisan suyu mutfaktaki yiyeceklere bereket düşüncesiyle serpilir.

Tırnağı makas görmeden avuçları nisan suyuyla yıkanan bebek büyüyünce eli açık, cömert olur.

İlk nisan yağmuru yağarken evin damına hânedeki insan sayısı kadar taş dizilir. Yağmur dinince taşların altına bakılır. Kimin taşının altından böcek çıkarsa o yıllık rızkının bol olacağına inanılır.

Nisan yağmurlarının yedinci günü yağan yağmur yutulursa kapalı kısmetin açılacağına, dileklerin yerine geleceğine inanılır.

Türbe kapı ve pencerelerine dilek için bağlanan bez parçaları nisan suyuyla yıkanmış olursa dilekler daha çabuk yerine gelir.

Nisan yağmuru yağmadan sebzeler yenmez.

Zemzem suyu içine nisan yağmuru katılarak çoğaltılır.

Nisan yağmurlarıyla yetişen yemlik, madımak, kuşkuş, ebegümeci, ısırgan gibi bitkilerin yapraklarından yapılan yemekler yenilirse o yıl hasta olunmaz.

Nisan yağmuruyla yıkanan saçlar gürleşir.

Bitkilerdeki böceklere ilâç olarak nisan suyu serpilir.

Nisan yağmuru gözlere sürülürse göz ağrısına iyi gelir.

Nisan yağmuru ile yıkanmış iplere yedi düğüm atılıp yedi âyet okunarak ağrıyan yerlere bağlanır.

İlk nisan yağmuru suyuyla muska yazılır.

Nisan yağmurlarının yedinci günü yunus balıkları ağızlarını açıp yağmur bekler.

Nisan yağmuru istiridyenin içinde inci, yılanın ağzına düşerse zehir olur.

Nisan yağmurunun midye ve istiridyenin içine düşmesiyle inci, yılanın ağzına düşmesiyle zehir olacağına dâir inancı, A. Süheyl Ünver'in eski kaynaklardan bulup bizi bilgilendirdiği iki şiir desteklemektedir:

Evvelâ Nevruz'un yirmisi veli
Ertesi nisan gününün evveli
Yedisi içre yağan nisan-ı has
Ger sadef içre düşerse dürrü has
Geçe nisanın yirmi ikisi
Hızır İlyas günüdür bil ertesi
(Edirne Selimiye Kütüphânesi, Bâdî Efendi Kitapları 386/5).

Hemen söz katre-i nisana benzer
Olur dil âsumânından çün nâzil
Sadef ağzına düşse dürr olur pâk
Dehân-ı mâr düşse zehr-i kâtil
(İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, A 2285).

NİSAN YAĞMURUYLA İLGİLİ ATASÖZLERİ

Nisan yağmuru yere düşer ot;
insana, hayvana düşer et olur.

Mart yağar nisan götürür,
nisan yağar insan götürür.

Mart yağar nisan övünür,
nisan yağar insan övünür.

Mart yağar nisan övünür,
nisan yağar yıl övünür.

Martla nisan ağlarsa rençper güler.

Nisan ağlar, mayıs gülerse çiftçi sevinir.

Nisan yağmursuz,
mayıs güneşsiz yakışmaz.

Nisan yağar, mayıs öğünür.

Nisan yağar, sap öğünür.
Mayıs yağar, çeç öğünür.

Nisan yağmuru ambara yağar.

Marttan sonra yağan durmaz,
doğan ölmez.

Abril geldi yetişti, dudak yere yapıştı.

Abril apıştı, keçiler yere yapıştı.

Martta yağmasın, nisanda dinmesin.

Mart kuruluk, nisan yağmurluk.

Martta yağmazsa, nisanda dinmezse sabanlar altın olur.

Martta sıçan sığmezse, nisanda yağmur dinmezse, ekinim saz, koyunum yüz, gelinim kız olur.

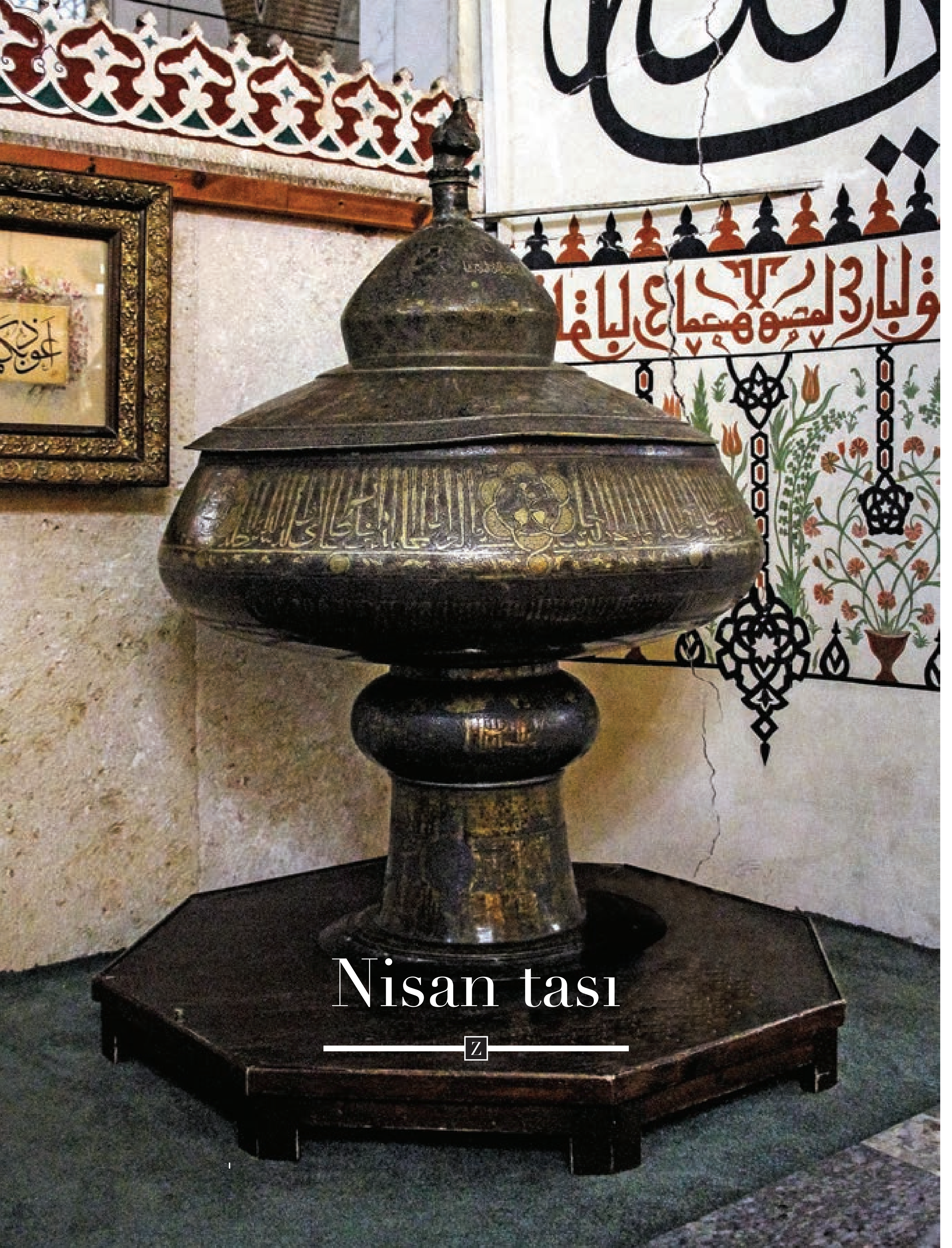
Nisan yağar, mayıs çiseler; o zaman dolar keseler.

Yılın eksiğini nisan yetirir,
nisanın eksiğini yıl yetiremez.

Nisanın yağmuru, mayısın şebnemi.

Martla mayıs arasında yağmur yağarsa öv sabanı, yağmazsa sat sabanı.

Nail Tan'ın *"Türk Folklorunda Nisan Yağmuru Motifi" (II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, Bildiriler, 1982)* başlıklı makâlesinden derlenmiştir.

Nisan tası

Nisan tası, Konya. Mevlânâ Müzesi.

FOTOĞRAF: AHMET KUŞ

NİSAN yağmuru Mevlevîler tarafından da mübârek sayılmıştır. Dergâhta, bu yağmurdan toplanmış ve üzerine duâlar okunmuş, bu dergâhın zemzemi olarak dağıtılmıştır. Suyun iç sıkıntılarını gidermek için şifâ niyetine insanlara verildiği gibi tarlalara bereket için saçıldığı da olmuştur.[1] İşte bu güzel eserin içine mineral yönünden oldukça zengin olan nisan yağmuru konduğu için adına "nisan tası" denmiştir. Nisan tasına toplanan suya Hz. Mevlânâ'nın sarığının ucu batırıldığı için "destar suyu" da denirdi.

Son İlhanlı hükümdârı, Ulcaytu Sultan Mehmed'in oğlu Ebu Said Bahadır Han (2 Haziran 1305-1 Aralık 1335) tarafından Musul'da yaptırılarak 1327 yılında Mevlânâ Dergâhı'na hediye edilen eşsiz güzellikteki nisan tası, bugün Konya (Mevlânâ) Müzesi'nde 384[2] (eski kayıt numarası 270'tir.) numarasıyla yer alır. Tekke ve zâviyelerin kaldırılması üzerine 9 Teşrînievvel 1926'da Mevlevî Dergâhı'ndan müze envanterine kayıtlanmıştır. Bakırdan yapılmış üstü altın ve gümüş kakmalarla olağan üstü bir mahâretle süslenmiştir. Bütün parçalarıyla 33,375 kg ağırlığında, 135 cm yüksekliğinde olan bu tas, dergâhların kapatıldığı 1925 yılına kadar Konya Mevlânâ Dergâhı'nda kullanılmıştır. Mevlânâ Müzesi müdür vekili Dr. Naci Bakırcı da, Konya Mevlânâ Müzesi'ne gelen ziyâretçilerin büyük ilgi gösterdiği eserler arasında yer alan nisan tasının yüzlerce yıldır Anadolu'da var olan nisan yağmurlarının toplanması geleneğinin günümüze yansımış en güzel göstergelerinden biri olduğunu belirtmiştir. Bakırcı, "nisan aylarında nisan tası, Kubbe-i Hadra'nın (Yeşil Kubbe) hemen altına konur, kazanda toplanan su ziyâretçilere dağıtılırdı. Konya'da yağmurun az yağdığı kurak senelerde bu suyun bereket niyetine tarlalara serpildiği de bilinir." ifâdeleriyle nisan tasına verilen önemi îzah etmiştir. Eski kaynaklarda yapılan araştırmalar sonucu, çiftçilerin tohum olarak kullandıkları buğday ve arpaların nisan tasına bereket olsun diye konduğu, ekim zamanında da buradan bu tohumların alınıp diğer tohumların arasına konarak ekildiği bilgisine ulaştıklarını bildirmiştir.

Müze envanterinde esas tutulan mâlûmata göre nisan tası, 734 H.-1333 M. yılında Konya'ya gelmiş ve türbeye konmuştur. Nisan tasının Musul'da yapılarak Ebu Said Bahadır Han'ın Niğde'ye memur ettiği Sungur Ağa ile Mevlevî Dergâhı'na hediye edildiği yazılmıştır. Döneminde Anadolu halkının oldukça refah yüzü gördüğü, birçok eser yaptıran, şiire ve mûsikîye âşinâ olan, fakirleri gözettiği söylenen Ebu Said Bahadır Han zamânında, Hz. Mevlânâ'nın evlâdından bâzıları Tebriz'e gitmişler, hükümdar ve vezirleri ile görüşmüşler, armağan vermişler ve almışlardır. Nisan tasının bu esnâda gelen hediyeler arasında olması da ihtimal dâhilindedir.

Bronz üzerine altın ve gümüş kakma olarak yapılan nisan tası dört parçadan oluşur: kapak, gövde, bilezik, kâide. Kapağında kuyruğu kırılmış bir horoz heykeli bulunan eser kıymetli mâdenlerle süslenmiştir. Nisan tasının diğer taraflarında gümüş kakma olarak uçar ya da yürür vaziyette muhtelif kuş resimleri vardır. Mâlûm olduğu üzere Bakara sûresinin 260. âyetinin meâlinde şu bilgi yer alır: Hz. İbrahim: "Ya Rabbi! Ölüyü nasıl diriltirsin bana da göster." diye yalvarınca "Dört kuş al, onları parça parça et, sonra çağır, sana koşarak gelirler. Bil ki Allah aziz ve hakîmdir." cevâbını almıştır. İşte bu dört kuştan murat, Mesnevî-i Şerif'te kaz, tavus, karga ve horozdur. Kaz hırsa, horoz şehvete, tavus dünya mertebelerine, yâni servet, süs ve ziynetlerine, karga da tûl-i emele teşbih etmiştir. Bu sanat eserini ibdâ eden sanatkârların bu dört kuş hikâyesinden esinlendiği düşünülmektedir.

Gövdedeki altı madalyonda, altın ve gümüş kakmayla geometrik ve bitkisel motiflere, av hayvanlarına ve av sahnelerine yer verilmiştir. Bâzı târihsel olaylar, yüz hatları çizilmeyen bir hükümdar ve elçilerden oluşan toplantı sahneleri de resmedilmiştir. Bilezik kısmında yer alan yazılar gâyet güzel ve istifli İlhânî yazısıdır. Yazıda işâret olunan bölmelere uçar vaziyette ve gümüş kakma ile yapılmış kuş ve gamalı haç motifleriyle işlenmiş dâireler vardır. Kâide bölümünde de diğer bölümler gibi, Ebu Said Bahadır Han'a iyi dileklerde bulunan, onu yücelten, eserin ona ithaf edildiğini anlatan kûfî hatlı yazılar mevcuttur. Burada da çeşitli hayvan, insan, çiçek figürlü işlemeler gözlemlenmektedir.

Nisan tasının üzerinde etütler yapmak için Londra Üniversitesi'nden Konya'ya ilim insanları gelmiştir. 1939 yılında Milletlerarası New York Sergisi'nde teşhir edildiği zaman büyük ilgi toplamıştır.

1 Mahallî Tetkikler, *Konya Dergisi*, Abdulkadir Erdoğan, sayı:13, s. 822.
2 Müzelik eşyâ defteri, sayfa 52.

KAYNAKÇA

¶ Oral, M. Zeki, *Nisan Tası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1954.
¶ *"Mevlana Müzesi'nin Şifa Kabı Nisan Tası"* , 20 Nisan 2015, https://www.haberler.com/mevlana-muzesi-nin-sifa-kabi-nisan-tasi-7215143-haberi/ , Erişim tarihi: 21.12.2017.

Nisan tasının kapağındaki kuyruğu kırılmış horoz heykeli, Konya. Mevlânâ Müzesi.

M. Zeki Oral'ın Nisan Tası (Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1954) eseri ile; Naci Bakırcı'nın *Âsitâne / Dergâh-ı Mevlânâ Albümü* (Ensar Neşriyat, 2011) adlı eserinden derlenmiştir.

Şifâsına inanılan sular

FOTOĞRAF: AZER KOÇULU

Munzur çayı.

ANADOLU'DA ŞİFÂSINA İNANILAN SULAR

ZEKİ BAŞAR

Dumlu Baba Suyu Dumlu Baba'nın IX. yüzyılda Anadolu'ya Mâverâünnehir bölgesinden gelip yerleşen bir velî olduğu söylenmektedir. Anlatılanlara bakılırsa çevrede su arayan Dumlu Baba'nın, Erzurum sınırları içinde bugün adıyla anılan yere geldiğinde elindeki bakracı yukarı kaldırdığı ve bakracın su ile dolduğu rivâyet edilir. Suyu çok soğuk olan Dumlu Baba kaynağına girme başarısını gösterenler, üstüne Yâsin sûresini okuyup yedi tur yapar ve kurban keserlerse dileklerinin er geç gerçekleşeceğine inanırlar. Dumlu Baba Suyu'nun ayağı, Fırat'ın büyük bir kolu olan Karasu'yu oluşturmaktadır. Halk arasında, karların eridiği bahar aylarında Karasu'da yıkananların şifâ bulacağı inancı da hâkimdir.

Toparlak Baba Suyu Erzurum'un kuzeydoğu tarafına düşen ve 20 km uzağında bulunan Toparlak köyü sınırları içindedir. "Toparlak Baba Ziyâreti" olarak bilinen yerde türbe şeklinde bir yapı ve iki mezar bulunmaktadır. Asıl adı Zorvans olan mezara pâdişahlar tarafından "Toparlak" denmektedir. Şimdi sâdece ziyâret edilen yerde eskiden "Su Haşlama Tedâvisi" yapılmıştır. Bu yöntem, daha çok ajite akıl hastalarına uygulanmıştır: Ziyâretin bulunduğu bölgeden toplanan belli biçimdeki taşlar, ateşte kızartıldıktan sonra büyücek bir kaptaki suya atılır. Taşların suyu ânîden hastanın başına dökülür. Hasta tam anlamıyla tedâvi olmazsa işlem tekrarlanır.

Meryem Ana Evi Suyu İzmir'in Selçuk ilçesindeki Bülbül Dağı üzerinde bulunmaktadır. Kubbeli biçimde ve az gözlü olan ev, iki râhibenin yönetimindedir. Hıristiyan ve Müslümanlar tarafından ziyâret edilen Meryem Ana Evi, aynı zamanda önemli bir hac mekânıdır. Evdeki göze, şimdi musluklu çeşme hâline getirilmiştir. Suyun özellikle göz hastalıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır.

Asa Suyu Kastamonu'da, Şeyh Şaban Velî türbesinde yer alan ve halk tarafından "Zemzem" olarak adlandırılan suyun şifâlı olduğuna inanılmaktadır.

Munzır Baba Suyu Erzincan'ın Kemah ilçesinde, Munzır dağının eteğindeki dar bir geçidin yakınındaki yüksek ve çıplak kayalıktan gürültü ile kaynayan bir sudur. Munzır Baba adıyla bilinen bir velînin elinde süt dolu bir bakraçla bu mevkide kaybolduğuna, sonra sütün suya dönüşerek özellikle çocuğu olmayan ve hasta kimselere şifâ dağıttığına inanılmaktadır.

İSTANBUL'DA ŞİFÂSINA İNANILAN SULAR

MEBRURE DEĞER

Ayasofya'daki su kuyusu Ayasofya içinde yedi ayrı su kuyusu saptanmıştır. Bunların en önemlisi, "Bilezikli Kuyu" olarak bilinen yapıdır. Osmanlı zamânında halk; üç cumartesi seher vakti Ayasofya içindeki kuyudan aç karna üç defa su içilmesinin kalp hastalığına iyi geldiğine inanmaktaydı. Ayasofya içindeki su, bol minerallidir.

Aziz Mahmud Hüdâyî türbesindeki su kuyusu Üsküdar'daki dergâhın içinde bulunan su kuyusudur. Dergâhta pazartesi ve cuma günleri mukâbele okunurdu. Şeyh Efendi önde olmak üzere türbeye girilir, kelimeitevhit ve salât ü selâm getirildikten sonra, dergâhın imamları tarafından Mülk sûresi okunurdu. Sonra Şeyh Efendi duâyı yapar ve hürmetle kuyunun bulunduğu sofaya çıkarılırdı. Burada âb-ı keş (sucu) türbedâr dede, kuyudan su çekip küçük kalaylı maşrapaları hazırlamış olurdu. Önce Şeyh Efendi su içer, orada bulunanlar da sıra ile sudan içip dağılırlarmış. İnsanlar buranın zemzem suyunun bir ayağı olduğuna inanmakta ve şifâlı olduğunu söylemektedirler.

Eyüp Sultân'ın ayak ucundaki su kuyusu Hz. Muhammed'in sahâbelerinden olan Ebu Eyyub el-Ensârî'nin İstanbul kuşatmasında şehit düşmesi ile bir mezar yapılmış ve bu mezar Akşemseddin ve Fâtih Sultan Mehmed tarafından bulunmuştur. 1458 yılında buraya bir câmi ve türbe yapılmıştır. Eyüp Sultan türbesinin ayak ucunda bir adet su kuyusu bulunmaktadır. Bu suyun bütün hastalıklara, özellikle akıl hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Bu kuyu halka açık değildir, fakat suyu bilen halk, türbedarlardan istemekte ve sudan içebilmektedir.

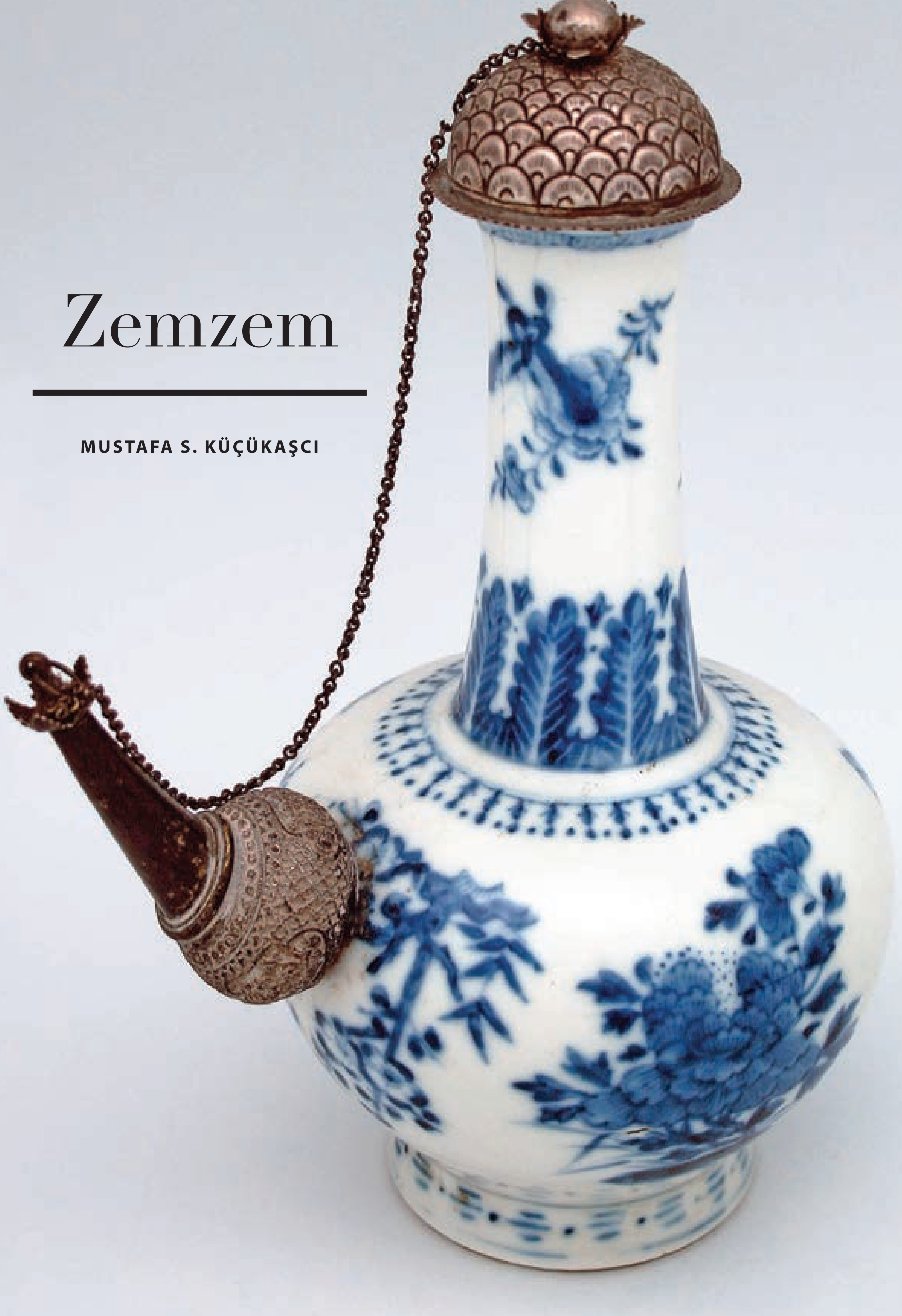
KAYNAKÇA

¶ *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ofset Repromat Matbaası, Ankara, 1992.

¶ *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri* (23-25 Kasım 1988-Ankara), AÜ Basımevi, Ankara, 1989.

Zemzem

MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI

Zemzem ibriği; gümüş aplikeli Çin porseleni, XIX. yüzyıl.

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

YER üstü su kaynakları İslâm kültürünün beşiği olan Hicaz'da kıt olduğundan, içme ve kullanma ihtiyâcını karşılamada kuyu dâima ilk sırada yer almıştır. Bu sebeple yerleşim birimlerinin yanında, kafilelerin geçecekleri yollar üzerinde, ekili arâzilerin yakınlarında ve meralarda çok sayıda kuyu açılmıştır. Bununla birlikte Hicaz'ın da içinde yer aldığı Arap yarımadasında açılan kuyuların hiçbirisi, Mekke'de Kâbe'nin yakınında yer alan zemzem kadar uzun ömürlü, şöhretli ve önemli olmamıştır. Kâbe'yi kuşatan mescit olan Mescid-i Harâm'ın güneydoğusunda hacerülesvedin tam karşısında yer alan zemzem, Müslümanlarca mukaddes kabul edilen kuyunun ve hiç tükenmeyen suyunun adıdır.

Zemzem kuyusu ilk defa Hz. İbrahim'in eşi Hacer ile oğlu İsmail'i Mekke'ye getirmesinden sonra açılmıştır. Hz. İbrahim'den geriye kalan az miktardaki su ve erzâkın tükenmesi üzerine ıssız Mekke vâdîsinde İsmail'in susuzluktan ölmesinden korkarak endişelenen Hacer, çâresizlik içinde Mescid-i Harâm'ın kuzeydoğusunda Ebû Kubeys dağının eteğindeki Safâ ile onun tam karşısında, Mescid-i Harâm'ın kuzeybatısında Kuaykıân dağının eteğindeki Merve tepeleri arasında su aramaya başladı. Gidiş ve gelişlerinin sayısı yediye ulaştığında Merve tepesinde iken oğlunu bıraktığı yerden bir ses işiterek zemzem kuyusunun bulunduğu yerde mûcizevî bir şekilde kaynayan suyu ve orada bulunan dört büyük melekten birisi olan Cebrâil'i gördü. Cebrâil'in topuğu veya kanadı ile toprakta belirinceye kadar yere vurmasıyla yeryüzüne çıkan kaynağı görünce dehşete kapılan ve İsmail'in çıkan suyla oynadığını görünce şaşkınlığı daha da artan Hacer, suyun önünü keserek gölcük oluşturmak için çabalamaya başladı. Kur'an'da "ekin bitmeyen bir vâdî" (İbrahim 14/37) olarak tanımlanan çorak Mekke vâdîsinde kendilerine su ihsan ve ikram eden Allah'a şükreden Hacer, Cebrâil'in, "Bırak aksın, bu bitmeyen bol bir sudur." demesine rağmen bir taraftan avucuyla suyu kabına dolduruyor, bir taraftan da etrâfını çevrelemeye çalışıyordu. Hz. Peygamber, "Allah İsmail'in annesine rahmet etsin. Eğer suyun önünü kapamasaydı, zemzem şırıl şırıl akıp giden bir ırmak olurdu." buyurmuştur.

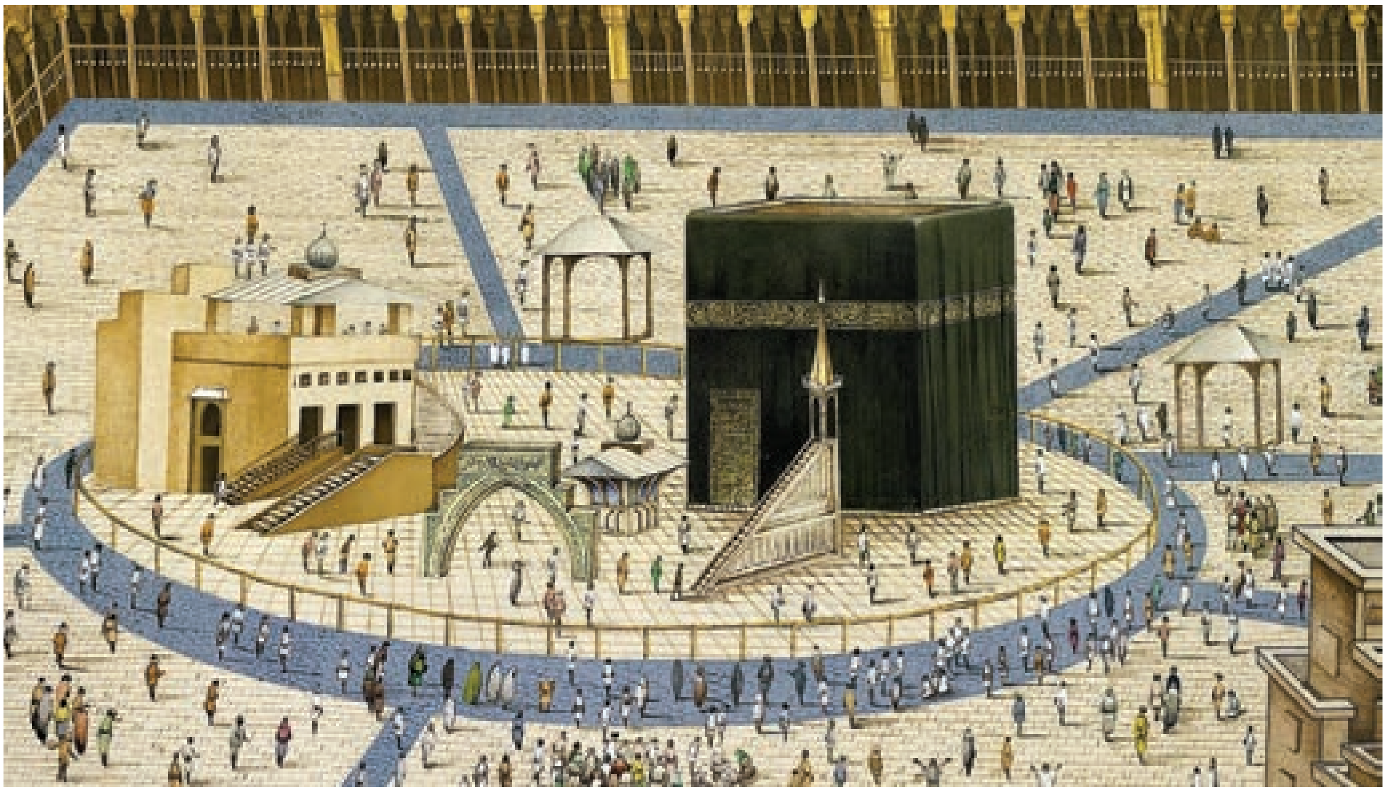
Zemzemin elle değil de Cebrâil'in kanat veya topuğuyla yere vurmasıyla yeryüzüne çıkması, suyunun devamlılığı ve Resûl-i Ekrem'in ümmetine mîras kalacağına delâleti olarak yorumlanmış ve Hacer'in Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmesi hac ve umre menâsiki içerisinde yer alan say geleneğinin kökeni kabul edilmiştir. Hacer ile İsmail'in susuz kalmaları ve çâresiz kaldıkları bir anda suya kavuşmaları, Kitâb-ı Mukaddes başta olmak üzere Hıristiyan ve Yahûdi kaynaklarında da yer alır.

Bi'ru İsmail şeklinde Hz. İsmail'in ismiyle de anılan kuyunun Mekke için önemine işâret eden, fizikî ve kimyevî özelliklerine atıflarda bulunan ve Evliyâ Çelebi'nin "evsâf-ı ayn-ı Cennet bi'r'i âb-ı zemzem-i rahmet" şeklinde târif ettiği zemzem, Türkçede hem kuyunun hem de suyun adı olarak kullanılır.

İlk açıldığında toprak üstünde akan tek gözenekli bir kaynak iken Hz. İbrahim tarafından kuyu hâline getirilen zemzem, Mekke'de hayat emârelerinin görülmesine sebep oldu ve Yemen-Suriye güzergâhında seyahat edenlerin dikkatlerini çekti. Ana yurtları Yemen olan Cürhümlülerden bir kâfile dinlenmek için Mekke civârında çadır kurarak mola verdi. Bu esnâda zemzemin bulunduğu yerde dâire şeklinde kuşların uçtuğunu gördüklerinde, "Bu tür kuşlar ancak su kaynağının bulunduğu yerlerde bu şekilde uçarlar." diyerek aralarından iki kişiyi teftiş için gönderdiler. Böylece suyun varlığından haberdar olan Cürhümlüler, yaptıkları istişâreden sonra Mekke'ye yerleşmeye karar vererek Hacer'e başvurdular. Hacer, içip faydalanmaları dışında zemzemde haklarının olmadığını

Kulpları kuş figürlü, tuğralı gümüş zemzemlik, XIX. yüzyıl.

Ressam Mahmud, Kâbe ve etrâfındaki yapılar, 1893.

söyleyerek onlara Mekke'ye yerleşme izni verdi. Mekke'de zemzem kuyusu civârına yerleşerek zamanla her biri bir kabîlenin reîsi olan Cürhümlüler arasında büyüyen ve Arapça öğrenen Hz. İsmail, onlardan Medâd b. Beşîr'in kızıyla evlendi.

Mekke'ye iskânın hızlanmasına sebep olan zemzem kuyusu, Hz. İbrahim ve oğlu tarafından temelleri yükseltilen Kâbe ile bütünleşerek Mescid-i Harâm'ın kutsal kabul edilen mekânlarından birisi hâline geldi. Hz. İbrahim tarafından kurumsallaştırılan Kâbe ile ilgili ibâdetlerinin yerleşip kökleşmesinde esaslı rol oynayan, hac ve umre için Mekke'ye gelenler tarafından kullanılan zemzem, sâdece Mekke Haremi'nin değil, Kâbe'nin kuyusu ve bütünleyicisi olarak görüldü.

Mekke'de yerleşik hayat yaşayanların ve Kâbe'yi ziyârete gelenlerin içecek ihtiyâcını karşılayan zemzem kuyusu bir süre sonra izi bulunamayacak şekilde ortadan kalktı. Seylü'l-arim dolayısıyla bölgeye gelen Huzâa ve Kinâneoğullarıyla giriştikleri üstünlük mücâdelesinde yenilgiye uğrayan Cürhümlüler, hacerülesvedi yerinden söküp bir yere gömdükten ve içine kıymetli eşyâların atılmasının yaygınlaştığı kuyuyu kapatıp yerini belirsiz hâle getirdikten sonra ilk yurtları olan Yemen tarafına gittiler. Asırlarca üzerinden sel ve yağmur sularının geçmesi ve Mekke'de uzun süren kuraklık sonucunda kuyu tamâmen kapandı.

Cürhümoğullarının Mekke'den çıkartılmasından sonra kaybolan zemzem, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib tarafından yeniden ortaya çıkarıldı. Abdülmuttalib'e rüyâsında veya ilham yoluyla Mescid-i Haram'da karınca yuvasının yakınında bulunan zemzem kuyusunu kazması emredildi. Abdülmuttalib, İsaf ve Naile putlarının arasında Mekkelilerin o zaman kurban mahalli olarak kullandıkları yeri kazmaya başladığında, Kureyşlilerden putlarına bir zarar gelir endişesiyle tepki gördü. Abdülmuttalib, o zaman hayatta olan tek oğlu Hâris'in desteğiyle zemzem kuyusunu zahmetli bir çalışmadan sonra ortaya çıkardı ve uhdesinde bulunan sikâye ile rifâde vazîfelerine kuyunun bakım ve koruma işlerini ekleyerek toplumdaki şeref ve îtibârını daha da artırdı.

Abdülmuttalib tarafından yeniden faal hâle getirilen kuyunun içerisinden iki adet heykelin yanında silâh, kılıç, zırh ve çeşitli süs eşyâlarıyla Arapça ibâreli bâzı taşlar çıktı. Kureyş'in çıkan mallardan hak iddia etmesi üzerine bunları fal oku çekmek sûretiyle taksim eden Abdülmuttalib, kendi haklarından ferâgat ederek kuyudan çıkan kıymetli eşyâları Kâbe'ye hasretti ve başta kapısı olmak üzere Allah'ın Evi'ne ilk tezyînâtı gerçekleştirdi. Ayrıca zemzem kuyusunun yanına biri dökünmek diğeri de içmek için kullanılan iki havuz yaptı. Şehirdeki diğer sulara göre daha bol, temiz ve leziz bir kaynak olan zemzemin yeniden ortaya çıkmasından sonra Mekke'deki diğer kuyular içme suyu dışındaki ihtiyaçlar için kullanılmaya başlandı. Şehir halkının yanında Kâbe'yi ziyârete gelenler de zemzemden bolca içiyor ve memleketlerine götürüyorlardı.

Sikâye görevlisi amcası Ebû Talib'e kuyu tâmirinde yardım eden Hz. Muhammed'in hayâtında çocukluk ve gençlik yıllarında sıkça içerek açlığını giderdiği zemzemin çok özel bir yeri vardır. Resûl-i Ekrem'in dört yaşında sütannesinin yanında, oniki yaşındayken, ilk vahyin gelip kendisine peygamberlik verildiğinde ve Mîraç gecesinde olmak üzere dört defa göğsünün yarılarak kalbinin çıkarılıp zemzem ile yıkandığı rivâyet edilir. Hz. Peygamber'in kalbinin zemzemle yıkanması, onun en üstün su ve cennetten olduğunun delîli olup Resûl-i Ekrem'in bereketinin yeryüzünde yerleşmesi ve devâmı anlamına gelmektedir.

Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra uhdesine aldığı zemzem ile ilgili görevi âilesinden Abbasoğullarına devretti. Fetih günü Kâbe putlardan temizlendikten sonra, Hz. Peygamber ve berâberindekiler ridâlarını çıkarıp sâdece izarlarıyla kaldılar, sonra

ellerine aldıkları kovalarla zemzem kuyusundan su çekerek içini ve dışını yıkadıkları Kâbe'yi müşriklerin izlerinden arındırdılar. Bundan sonra Kâbe'nin yılda bir veya iki defa zemzem ile yıkanması âdet oldu.

Zemzem görevlilerinin getirdiği zemzem Kâbe hizmetçileri tarafından içeriye alınır ve gül suyu ile karıştırılır, emir başta olmak üzere, peştamal tutunan ve ayakları çıplak olan dâvetliler hep birlikte Kâbe'nin taban mermerlerini yıkayıp kurularlardı. Ardından duvarların el yetişecek kadar kısmı gül suyu ile silinir, çeşitli parfüm ve gül yağı ile duvarlar iyice yağlanır ve bu esnâda buhurdanlar yakılırdı. Burada kullanılan malzemeler ve giyilen esvaplar özenle saklanır, kefenlerin arasına veya mezarlara konulması vasiyet edilirdi. Günümüzde Kâbe, zilhicce ve şâban aylarının başında olmak üzere kral veya onu temsilen Mekke emîri ve üst düzey yetkililerin katılımıyla ve umûmiyetle Isparta'dan gönderilen gül suyu ile gül yağının kullanımıyla yılda iki defa yıkanmaktadır.

Mekke'nin fethinden sonra Mescid-i Haram'da devesinin üzerinde iken kendisine getirilen zemzemi içen Hz. Peygamber, Vedâ Haccı'nda ve umrelerinde Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, Makâm-ı İbrâhîm'in arkasında iki rekât tavaf namazından sonra doğruca zemzem kuyusunun başına gitmiş ve bolca zemzem içmiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması sebebiyle hac ve umrede tavâfın ardından kılınan namazdan sonra zemzem kuyusunun başına gelip su içmek, mümkün olursa üzerine dökünmek veya serpmek ve hac günlerinde Mina'ya gitmeden önce aynı hareketleri sıkça tekrarlamak bir âdet hâline gelmiştir.

Zemzem kuyusu, birincisi ağzından 12,80 m, ikincisi kayalar içine oyulmuş olarak 17,20 m uzunluğunda iki bölümden müteşekkil olmak üzere yaklaşık 30 m derinliktedir. IX. yüzyıldan îtibâren bilinen kayıtlara göre, kuyunun çapının farklı derinliklerde 1,5 ilâ 2,5 m. arasında seyrettiği gözlemlenmektedir. Zemzemin biri hacerülesved diğeri Ebû Kubeys dağı ve Safâ tepesi bir diğeri de Merve tepesi hizâlarına uzanan ağzından îtibâren 13 m. aşağıdan çıkıp kuyuyu besleyen üç adet gözeneği vardır. Hacerülesvedin karşısına denk düşen ağzı 45 cm uzunluktadır ve 30 cm yükseklikteki gözenek, zemzemin ana kaynağı olup diğer ikisi yardımcı kaynaklardır. Çeşitli kaynaklardan beslenen zemzemin su seviyesi iklimsel olaylara bağlı olarak mevsimlere, hatta günlere göre de değişiklik arz eder. Abbâsîler zamânından îtibâren su seviyesini yükseltmek için en çok kullanılan yöntem, kuyunun tabanının genişletilmesidir.

Osmanlılar zamânında gerek yerli halkın gerekse hac mevsimlerinde gelenlerin zemzemden rahatlıkla faydalanmaları için çeşitli tedbirler alındı. Hicrî 933'te (1526-27) başlayan zemzem binâsını yenileme faâliyetleri hicrî 948'de (1541-42) tamamlandı. Zemzem kuyusunun üzerine bir saçak, onun üzerine de kurşunla kaplanmış bir kubbe yaptırıldı ve ahşap olan tavan süslemeleriyle zemin mermerleri yenilendi. Mîlâdî 1612'de Sultan I. Ahmed, zemzem kuyusunun giriş kısmına demir bir kafes yaptırarak daha emniyetli bir hâle getirdi ve su yüzeyinden bir metre kadar aşağıya demir bir ızgara konarak insanların zemzem kuyusuna düşmeleri ihtimâli önlendi. Kuyunun demir ağızlığı üzerine dört kişi çıkarak buradaki demir kafeslere dayanarak demir makaralarla gece gündüz hiç durmadan münâvebeli olarak demir çatal kovalarla su çekerlerdi. Sikâye görevlisinin tek başına hacıların ihtiyâcını karşılaması mümkün olmayınca bu görevliye bağlı İslâm ülkelerinin her bir vilâyeti için birer adet olmak üzere sakalar görevlendirildi. Bunların görevi, hacıların, -özellikle memleketlerine götürecekleri- zemzemini sağlamaktı. Osmanlı döneminin sonlarına doğru kuyudan çekilen zemzemin daha sağlıklı korunması için iki kapalı depo yapıldı ve su çekmek için de pompa monte edildi. Tâmirât-ı Âliyye müdürlüğü göreviyle Hicaz'a gönderilen Hezarfen Edhem Efendi (ö. 1904), ziyâretçilerin içine düşmelerini önlemek maksadıyla zemzem kuyusunun üstünü kafes şeklinde yekpâre kurşun dökerek kapattı. Mekke idâresi Suûdîlere geçince birkaç defa yenilenen zemzem binâsının girişi tamâmen

Süslemeli zemzem tasları.

Zemzemlik.

kapatılarak Mescid-i Harâm'ın çeşitli yerlerine konan soğutma özellikli sebillerle zemzem dağıtılmaya başlandı. Yeryüzündeki en uzun ömürlü ve meşhur kuyuların başında gelen zemzem, günümüzde modern teknolojiler kullanılarak çıkarılmakta ve ultraviyole ışınlarıyla da dezenfekte edildikten sonra hizmete sunulmaktadır.

Aslen Mısır'ın yerlilerinden olan sahâbe Ebû Râfi`nin Mekke'de zemzem kuyusunun yanında ağaçtan oyduğu su tasları, bilinen en eski zemzem kaplarıdır. Zamanla zemzemi taşımak ve ikram etmek için çok çeşitli eşyâlar îmal edildi. Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen kıymetli taşlarla süslü altın zemzem ibrikleri, bu alandaki en estetik kap tasarımları olarak kabul edilebilir. Zemzem koymaya mahsus üretilen sırça kap veya şişeye "Zevrak" denir. Oldukça estetik olan ve kolay kırılan zevrakla gönül arasında ilişki kuran Şeyh Gâlib'den İsmail Dede Efendi'nin mâhur makâmında bestelediği aşağıdaki mısrâları meşhurdur:

"Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâra düştü/Dayanır mı şişedir bu reh-i seng-sâra düştü"

Diğer kuyuların su kalitesinden farklılık gösteren zemzem, iklimsel olaylara, mevsimlere, hatta günlere göre de değişiklik arz eder. Mekke halk kültüründeki inanca göre her yıl şâban ayının ortasındaki gece, kuyunun su seviyesi yükselerek tadı çok güzel hâle gelirdi ve şehirde bulunan herkesin katıldığı çeşitli törenler düzenlenirdi. Evliyâ Çelebi, dünya suları lezzetinde olmayan ve biraz tuzlu olan zemzemin gün içinde bile farklı özellikler gösterdiğini, sabahtan îtibâren yatsıya kadar ondan gül, menekşe, yasemin gibi çiçeklerin yanında saf süt kokusu hissedildiğini kaydeder. Eyüp Sabri Paşa ise bir dönem geceleri kapatılan zemzem binâsı açıldıktan sonra ilk alınanı suyun kaymağı olarak nitelendirir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından îtibâren başta İngilizler olmak üzere yabancı devletler Osmanlı Devleti'nin Mekke'deki etkinliğini azaltmak ve İslâm dünyâsından buraya gerçekleşen hac ziyâretini engellemek için zemzemin koleranın ana maddesi olduğunu ileri sürerek suyla ilgili gerçek olmayan tahliller yaptırmışlardır. Osmanlı Devleti, zemzemi tahlil ettirerek bu iddiaların doğru olmadığını ortaya koymuş ve bu husus Batılı bâzı seyyahlar tarafından da teyit edilmiştir.

Zemzem târih boyunca hem Mekkelilerin hem de Kâbe'yi ziyârete gelenlerin temel beslenme aracı olmuş ve kutsallığı, şifâ ve bereket verici özelliği dolayısıyla Mekke dışındaki bölgelerden buraya gelenler zemzemi en önemli Kâbe hâtırası olarak vatanlarına götürmeyi âdet edinmişlerdir. Tevhit halkasının son temsilcisi olarak ataları Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından konulmuş bütün gelenekleri düzenleyen Hz. Peygamber de ashâbına zemzemden bol bol içmelerini ve ondan memleketlerine götürmelerini tavsiye etmiş, bizzat kendisi de Mekke'den Medîne'ye sık sık zemzem getirtmiştir. Mahmil veya Surre-i Hümâyun vâsıtasıyla Hicaz'a gönderilen ferâşet çantalarına dönüşte konulanlar arasında zemzem mutlaka bulunurdu. Mekke şerîfinin hediyelerinin başında ise içinde zemzem suyu bulunan murassa bir ibrik ve leğen gelirdi. Bu zemzem diğer hediyelerle birlikte Osmanlı pâdişâhına törenle takdim edilirdi.

Hz. Peygamber'in zemzemle ilgili uygulama ve tavsiyeleri dolayısıyla hadis, târih ve edebiyat kitapları başta olmak üzere kaynaklarda onun fazîletiyle alâkalı rivâyetler bir araya toplanmış, hadis kitaplarında özel bâblar açılmıştır. Ortaçağ'da tıpla ilgili olarak çeşitli hekimler tarafından, özellikle de tıbb-ı nebevî konusunda kaleme alınmış eserlerde zemzem suyu mutlaka yer almıştır.

Hz. Peygamber'in mutlaka bir niyetle içilmesini tavsiye etmiş olması, zemzemin sâdece beslenme amaçlı değil, aynı zamanda bir ibâdet şuûru içinde içilmesine sebep olmuş, hem maddî hem de mânevî arınmaya bir vesîle addedilmiştir. Kâbe'yi ziyârete gelenler için Mekke'de kaldıkları sürece yapabildikleri kadar tavâfa ve içebildikleri kadar zemzeme sınır yoktur. Hz. Ömer başta olmak üzere, İslâm kültürüne hizmet etmiş önemli şahsiyetlerin pek çoğu, Mekke'de zemzemden içerlerken ilimlerinin artması konusunda dilek ve temennîlerde bulunmuşlar, bu esnâda

Zemzem takımı.

yapılan duâların kabul göreceğine inanmışlardır.

Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin dünyâya geldiklerinde damaklarına zemzem sürülmesi dolayısıyla, bu uygulama sonraki dönemlerde bir âdet olmuştur. İlk defa Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın oğlu Abdullah b. Zübeyr'in cenâzesinin zemzemle yıkanmasından sonra na'şa Mekke'de en son dökülen suyun zemzem olması zamanla geleneğe dönüşmüştür. Bu uygulama, Mekke dışındaki toplumlarda ise kefenlerin üzerine zemzem serpilmesi şeklinde yaygınlaşmıştır. Dânişmend Gâzi'nin Türkmenlere Malazgirt Savaşı hazırlıkları yapılırken elbiselerini temizleyerek zemzemle yıkanmış kefenlerin hazırlanmasını tavsiye etmesi gibi, insanların kefenlerini hacca getirip zemzemle yıkamaları veya zemzemle yıkadıkları ihramlarını kefen olarak kullanmaları yerleşmiş âdetlerdendir. Ayrıca ölüm döşeğindeki hastanın ağzına sık sık zemzem damlatılarak kelime-i şahâdet getirmesi telkin edilir ve ramazan aylarında oruçlar, eğer elân mevcut ise mutlaka zemzemle açılırdı.

Ayasofya yapılırken kubbesi tutturulamayınca abdal kılığına giren Hz. Hızır'ın yol gösterdiği râhiplerin, Mekke'den temin ettikleri Hz. Muhammed'in tükürüğüyle Mekke toprağını ve zemzemi karıştırarak elde ettikleri harçla kubbeyi tutturmaları örneğinde olduğu gibi, zemzem halk edebiyâtında da yer almıştır. Hz. Peygamber'in hırka-i şerîfi ve diğer mukaddes emânetlerin ziyârete açılması esnâsında sembolik olarak gerçekleştirilen törenlerde su olarak mutlaka zemzem kullanılması âdettendi. Nâbî'nin, hicrî 1089'daki (1678-79) hac ziyâretinin ardından yazdığı Tuhfetü'l-Haremeyn adlı kitabının "Zikr-i Evsâf-ı Kâ'be-i Ulyâ" başlıklı bölümünde, zemzem hakkında bilgi yer alır. Bunun gibi, Arap ve Türk edebiyâtında çok sayıda örnek vardır. Hacıları uğurlama ve karşılama törenleri için bestelenen ilâhîler arasında "Zemzem İlâhîsi" de yer alır.

Hacıbektaş'takine benzer şekilde, Türk kültüründe bâzı çeşmelerin diğerlerinden farklı olduğuna inanıldığı için adlarına zemzem denmiştir. Ayrıca Türk kültüründe suyun diğer sulardan bir farklılığı söz konusu olduğunda, o su mutlaka zemzeme benzetilirdi. Bu bakımdan İstanbul başta olmak üzere Osmanlı döneminde yapılan çeşmelerin kitâbelerinde zemzem ibâresi sıkça yer alır. Sultan II. Mahmud, III. Selim'in katli esnâsında hayâtının kurtulmasında büyük rol oynayan Cevrî Kalfa adına bugün Türk Edebiyâtı Vakfı'nın bulunduğu sıbyan mektebini inşâ ettirmişti. Tamâmen mermer kaplı olan cephenin ortasına bir çeşme yapılmış ve kitâbesine de "Merhûme Usta'nın iç rûhiyçün âb-ı zemzem" şeklinde (1235/1819-1820) târih düşürülmüştür. Hâlid Ağa tarafından yaptırılan Kadıköy'de 21 Cemâziyelevvel 1209 (14 Aralık 1794) târihli çeşmelerden birinin kitâbesi de şöyle sonlanmaktadır:

"Duâ-yı hayrını vird eylesin dil-teşneler hakkâ / Misâl-i Kevser aktı Ârifâ târîhi hâmemden / Bu zîbâ çeşmeden iç zemzemi olsun hayât-efzâ."

KAYNAKÇA

¶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak (nşr. M. Hamidullah),* Konya 1981.

¶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr (nşr. R. S. Melhas),* Mekke, 1994.

¶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-dehr ve Hadîsih (nşr. Abdülmelik b. A. b. Dehîş),* Mekke, 1986-1987.

¶ Fâsî, *Şifâü'l-ğarâm bi Ahbâri'l-beledi'l-harâm (nşr. Ö. A. Tedmürî),* Beyrut, 1985.

¶ İbn Cübeyr, *er-Rihle,* Beyrut, ts.

¶ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme (nşr. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff),* c. IX, İstanbul, 2007.

¶ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn (Mir'ât-ı Mekke),* İstanbul, 1301.

¶ Sâid Bekdâş, *Fazlü Mâi Zemzem,* Mekke, 1413/1993.

¶ A. Süheyl Ünver, "Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında", *TFA,* 1/1, 1949, s. 9-10.

¶ Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Hicaz'da Kolera ve Zemzem Suyu", *III. Tıp Târihi Kongresi: İstanbul 20-23 Eylül 1993: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1999, s. 295-300.

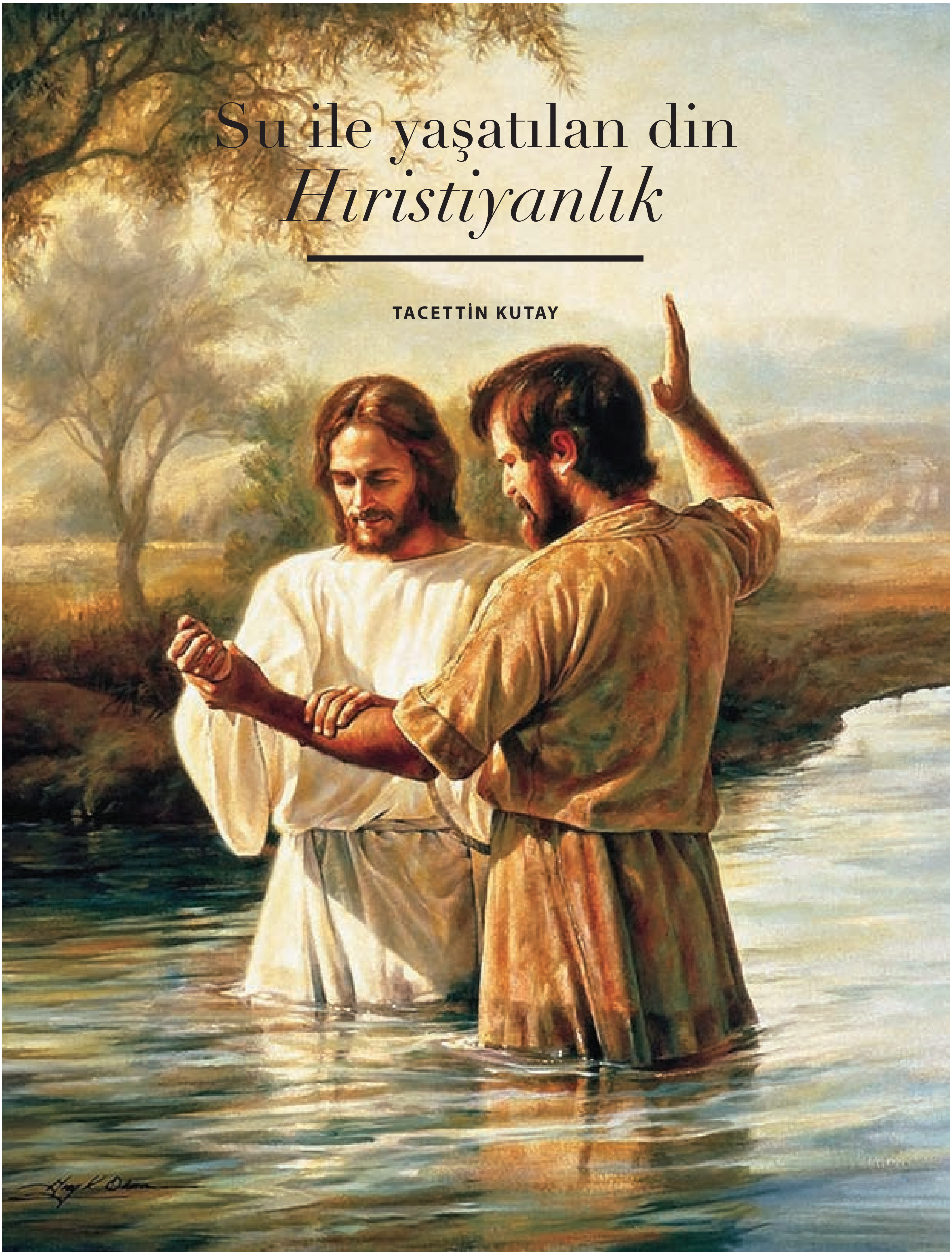
¶ Zekai Şen, *Manevi ve Bilimsel Açıdan Zemzem Suyu,* Cidde, 2006.

¶ Mustafa S. Küçükaşcı, *Câhiliye'den Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn,* İstanbul, 2003.

¶ Mustafa S. Küçükaşcı, *Abbasilerden Osmanlılara Mekke-Medine Tarihi,* İstanbul, 2007.

Su ile yaşatılan din *Hıristiyanlık*

TACETTİN KUTAY

SINIRLARI Britanya'dan Mısır'a, Carnuntum'dan Filistin'e kadar uzanan Roma, sınırları içinde yaşayanlara dinlerini özgürce yaşama imkânı sunmakla iftihar etmiştir. İmparatorluğun dört bir tarafından getirilen tanrı ve tanrıça heykelleri, Roma'daki Pantheon tapınağında sergilenir ve "Roma bu tanrılara tapanlara hükmeden bir devlettir" algısı açıkça ortaya konurdu. Gelgelelim Roma'nın hazmedemeyeceği iki şey, bu durumu zaman zaman değiştirmiştir: Vergi toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ve Roma hâkimiyetini tehdit edecek unsurlar. Bu sebeple Roma vâlisi Pontius Platus, Yahûdilik içinden çıkan ve toplumsal huzûru bozan heretik bir hareket önderi olarak gördüğü Hz. İsa'ya karşı sert bir tutum takınmıştır.

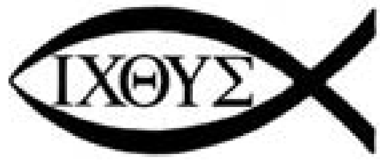
Üçyüz yıllık bir süreçte Roma imparatorları Claudius, Nero, Domitianus, Traian, Marcus Aurelius, Decius, Valerian ve Dioklitianus dönemleri Hıristiyanların baskıya mâruz kaldıkları ve inançlarını yer altında yaşamak zorunda oldukları kovuşturmalara sahne olmuştur. Yaşanan doğal âfetler, Romalılar tarafından "Hıristiyanların uğursuzluğu" olarak yorumlanmış, akabinde ilk dönem Hıristiyanları büyük zulümlere mâruz kalmıştır. Tertullian, Apologeticum isimli eserinde bu durumu şu şekilde tasvir etmekteydi: "Ne zaman Tiber nehri taşsa, Nil nehri tarlaları sulamasa, gökten yağmur inmese, yeryüzü titrese, açlık hüküm sürse, bir hastalık ortalıkta kol gezse çâre hep aynı şeyde arandı: Hıristiyanlar arslanların önüne atıldı." Bu dönemde yer altında yaşayan Hıristiyanlar, birbirleri ile irtibâtı büyük oranda kaybetmiş, açık açık Hıristiyanlığını ortaya koyamamaları sebebi ile birtakım semboller ile îmanlarını ortaya koymaya gayret etmişlerdi. Bu sembollerin en önemlileri su, balık ve gemi olmuştur. Hıristiyanların haç öncesi kullandıkları ilk sembol balıktır.

Yunanca balık anlamına gelen "IXOYE" kelimesinin harfleri "İsa, Mesih, Tanrı, Oğul, Kurtarıcı" kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kelime olarak okunmuş ve tek çizgiden oluşan basit bir balık sembolü Hıristiyanlarca tanınmak maksadıyla kullanılmıştır.

Yine bu dönemde İsa Mesîh'in kurmuş olduğu kutsal kilise, Hıristiyanları kurtaracak bir "Nûh'un Gemisi" olarak tasvir edilmiştir. Bu sembol, günümüze kadar kullanıla gelmiş, Ortaçağ'da yapılan kilise yapıları, gemi esas alınacak şekilde inşâ edilmiştir. Babil sürgünü yıllarında benliklerini sünnet ve Şabat gününe riâyetle korumuş olan Yahûdiler gibi, Hıristiyanlar da benliklerini bu üçyüz yıl boyunca söz konusu semboller ile korumaya gayret etti. Bu semboller arasında özellikle IXOYE'nin tercih edilmesi, Yunanca bir kelime oyunu olarak görülebilir, bununla birlikte suya atfedilen önem göz önünde bulundurulduğunda ilk dönem Hıristiyanlarının neden tabiatın diğer öğeleri yerine su ile ilişkili semboller tercih ettikleri daha iyi anlaşılacaktır.

MESÎH'İ MESÎH KILAN SU İLE VAFTİZDİR

İlk dönem Hıristiyanların büyük çoğunluğunun Yahûdi kökenli olması Tevrat referanslı bir inancı ön plana çıkarmaktaydı. Tevrat'ın Tekvin bölü-

Hıristiyanların haç öncesi kullandıkları ilk sembol balıktır. Mesîh'in kilisesi ise içindeki inananları kurtaracak –Nûh'un Gemisi gibi– bir gemi şeklinde tasvir edilmiştir.

Vaftiz töreni.

J. Luyken, Roma imparatoru Diocletianus'un Hıristiyanlara yaptırdığı işkenceler, 1685. Rijks Müzesi.

münde, Tanrı tarafından kurulan kutsal "Gökler, yeryüzü ve 'Öz Su'" üçlemesi bu bakımdan ilk Hıristiyanlarca teslîse bir remiz olarak yorumlandı. Gökyüzü Tanrı'ya, her yeri kuşatıcı yeryüzü Kutsal Rûh'a ve dünyâya hayat veren öz su, dünyâya hayat veren Mesîh'e remz edildi. İsa Mesîh'in Vaftizci Yahya tarafından Şeria ırmağında vaftiz edilmesi, Mesîh olmanın en önemli vasfıydı; zîra ancak vaftiz sonrası göklerden gelen bir ses, "Bu benim hoşnutluğumu kazanan sevgili oğlumdur." demiştir.

Vaftiz esnâsında Mesîh bütün bedeniyle suya girmiş, ancak Tanrı adına vaftiz edildikten sonra başını sudan çıkarmıştır. Su ile vaftiz, artık Hıristiyan olmanın şartıdır. Su ile vaftiz o kadar önemli bir sakrament olarak görülmüştür ki Katolikler açısından yedi temel sakrament olarak kabul edilen kutsama, efharisti, günah çıkarma, nikâh, râhip takdîsi ve hastaların yağ ile meshi için bir ruhbana ihtiyaç duyulurken, vaftiz olmak için Hıristiyan olmak şartı dahi gözetilmemiştir. Mesîh kendisine âit olanları vaftiz ile tanıyacaktır.

Vaftiz olmadan ölmek, Kilise tarafından yüzyıllar boyunca cehennemlik olmak olarak târif edilmiştir. Bu sebeple doğar doğmaz ölen bebeklerin dahi, vaftiz olmadıkları için cehennemden kurtulamayacaklarına inanılmıştır. Bu noktada vaftizin sembolizmasına değinmekte fayda var. Su, ölüm ile yaşam arasındaki çizgiyi temsil eder. Vaftiz esnâsında suya dalmak ölmeye, sudan çıkmak ise Mesîh ile dirilmeye ve sonsuz bir yaşama sâhip olmaya işâret etmektedir. Ortaçağ'a kadar yapılan kiliselerde bu sebeple mutlaka bir vaftiz havuzu bulunur ve kişi bütün bedeniyle suya girerek vaftiz edilirdi. Ancak Ortaçağ'da, özellikle soğuk iklime sahip Avrupa ülkelerinde bu şekilde vaftizden vazgeçilmiş; vaftiz, kişinin başına bir avuç su dökülmesi sûretiyle yapılır hâle gelmiştir.

Ortaçağ Hıristiyan ikonografisi açısından bakıldığında, su bambaşka bir mânâ kazanır. Beyaz renk ve su ikonalarda, rölyef ve freskolarda el değmemişliğe, Hz. Meryem'in bekâretine ve saflığa işâret eden iki sembol olarak kullanılmıştır. Ancak ilk dönem Hıristiyanları için suyun en önemli vasfı, Mesîh'ten bir parça olmasıdır. Mesîh, su ile, bizzat su olarak hayat verir. Balık olarak suyun içinde bulunan Mesîh, sudan ayrı değildir. Mesîh kendisini su olarak ortaya koyduğu gibi, balık olarak da ortaya koyar. Su üzerinde kurtarıcı gemiyi taşır. Bu gemi ise Kutsal Roma Katolik Kilisesi'dir ve içine aldığı inananlar kurtuluşun yegâne namzedidir.

Su-Balık-Gemi üçlemesi, bu bakımdan kurtuluşun ve sonsuzluğun formülünü ortaya koyar. Sonsuz yaşam, ancak sonsuzluk suyu ile mümkündür. Bu su ise Mesîh'in bizzat kendisidir. Yuhanna İncili'nde bu duruş şu şekilde ortaya konmuştur: "Benim vereceğim sudan içen sonsuza dek susamaz. Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak (Yuhanna 4:14)." Bunun yanında suyu önemli kılan bir diğer husus da mâyi olan şeyin kutsallık taşıma kâbiliyetine olan inançtır. Bu sebeple kutsal su ve yağ, kişinin kutsanması maksadıyla kullanılabilir. Tanrı, İsa olarak dünyâya gelmiş ve emânetini havârîsi Petrus'a devretmiştir. Petrus, Kutsal Kilise'yi kurmuş, Kutsal Kilise'nin yetki sâhibi kıldığı ruhbanlar ise mâyi olana Mesîh'ten müdevver kutsanma özelliğini suya ve yağa devreder olmuşlardır. İnananlar bunlar ile kutsanır.

Suyun Mesîh'ten bir parça oluşunun önemli göstergelerinden birisi de Hıristiyanlara vatandaşlık haklarını veren Büyük Konstantin'in Milvian Köprüsü Savaşı'nda rakîbi Maxentius'u mağlup etmesi olayıdır. Roma tahtına oturmak için savaşan iki komutandan Konstantin bir pagan olmasına rağmen, ordusunda bulunan Hıristiyanların tanrısından istimdat dilemiş; hatta askerlerine kalkanları üzerinde bulunan Roma kartallarını kazıtarak yerine Mesîh'i simgeleyen "Labarum" sembolünün çizilmesini emretmiştir. Konstantin'in rakîbi Maxentius'un ordusu ise pagan askerlerden oluşmaktadır ve Konstantin'in ordusundan daha kalabalıktır. Gelgelelim savaş Konstantin'in aleyhine seyrederken Maxentius, Tiber Nehri'ne düşmüş ve zırhının ağırlığı sebebiyle beline gelecek derinlikteki suda boğularak can vermiştir. Ordunun Hıristiyan askerleri, bu olayı "Mesîh'in kendisini göstermesi ve düşmanı Maxentius'u bizzat öldürmesi" olarak yorumlamıştır. Mesîh, su sûretinde görünmüştür! Bu savaş sonrası tahta geçen Konstantin 313 tarihli Milano Fermânı'yla Hıristiyanlığı resmen serbest bırakmış ve 300 yıl süren kovuşturma dönemi son bulmuştur.

G. Audran / C. Le Brun, Milvian Köprüsü'nde savaş, 1666.

İstanbul'da ayazma kültürü ve Balıklı Ayazması

ÖNDER KAYA

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

AYAZMA kelimesi Yunanca olup "kutsal yer" anlamına gelen "Hagiasma" ibâresinin gündelik dilimize yerleşmiş şeklidir. Ortodoks mezhebi inananlarınca bâzı yerlerde çıkan yer altı suları, değişik aziz mitleri ile birleştirilerek kutsallaştırılmış ve bunun netîcesinde ayazma kültü ortaya çıkmıştır. İstanbul söz konusu olduğunda bir kısmı hâlihazırda ziyâret edilen, bir kısmı ise zaman içinde unutulmuş pek çok ayazma bulunmaktadır. Üstelik bu yerler sâdece Ortodokslar açısından değil, Müslüman halk tarafından da rağbet gören ve şifâ amacı ile sıklıkla ziyâret edilen mekânlar konumundadır.

Ayazma denilince akla Ortodoks inancı içindeki kutsal su kültü gelir. Bu kült, Rum Ortodoks cemâati için geçerli olup diğer cemâatlerde ayazma kültü yer almaz. Ayazma kültüne yabancı olan Batılılar, İstanbul'a geldikleri zaman karşılaştıkları bu yapıları biraz da alaycı bir dille zikrederler. Örneğin XVII. yüzyılda şehri ziyâret eden Josephus Grelot, şehirdeki ayazmalardan şu ifâdelerle bahseder: "Rumların kentte ya da köyde, her yerde birçok mûcizevî çeşmesi vardır. Doğalı yoksa, metal borulardan geçenleri de her zaman bâzı etkilere sâhiptir. Papazlar, yâni Rum râhipler mutlaka kiliselerine yakın, ister kendilerine ister gerçekte var olan bâzı iyi etkilere sâhip birkaç kuyu bulmayı becerirler."

Bununla birlikte bir zamanlar Rumlara âit olduğu hâlde Osmanlılar eliyle Ermenilere verilen Samatya'daki Sulu Manastır (Surp Kevork), Kumkapı'daki Surp Asdvadzazdin ve Balat'taki Surp Hreşdağabet kiliselerinde durum farklıdır. Her üç kilisede de Rumlardan kalma ayazmalar bulunmaktadır ve bunlar hâlen îtinâ ile muhâfaza edilmektedir.

Ayazma suları, şifâ niyetine içilir. Hatta çeşitli hastalıklara dûçar olanlar için bu sular şişelere konarak götürülür. Su, vücûdun ağrıyan bölgelerine de sürülür. Bâzı ayazmalar birtakım hastalıklar için sürekli gidilen adreslerdir. Meselâ Balıklı Ayazması'nın kalp ve bacak ağrılarına, Kuruçeşme'deki Aya Dimitri Ayazması'nın felçli ya da konuşamayan çocuklara iyi geldiğine

inanılır. Ayazmada murâdı olan kişi bir sonraki gelişinde berâberinde kandiller için yağ, süpürge ya da faraş getirir. Bâzı yerlerde küçük bir bebek, anahtarlık tarzı şeylerin getirildiği de olur. Bâzı ayazmalarda murâdın olması için duvarlara yazı yazıldığı da görülür. Bâzen de hasta olan kişinin atleti ya da giysisi getirilerek ayazma suyu ile yıkanır ve giysi tekrar hastaya giydirilerek hastanın şifâ bulması beklenir. Hâsılı söz konusu uygulamaların psişik açından insanları rahatlattığı söylenebilir.

Bâzı ayazmaların geçmişi Bizans devrine kadar dayanır. Bunlar arasında Samatya'daki Studion ve Surp Kevork, Ayvansaray'daki Blaherna, Zeytinburnu'ndaki Balıklı, Eğrikapı'daki Hançerli Meryem Kilisesi bünyesindeki Aya Pareskevi hemen ilk akla gelenlerdir. XVIII. yüzyıldan îtibâren ise ayazma sayısında hızlı bir artış gözlemlenir. Ayazmalar konusunda 1992 yılında kapsamlı bir çalışmaya imzâ atan Mebrûre Değer, 1951'den îtibâren yeni bir ayazmaya tesâdüf etmediğini belirtir. XX. yüzyıl başlarında İstanbul'da bir kısmı kilise bünyesinde bir kısmı ise bağımsız yaklaşık 150 kadar ayazma bulunuyordu. Ancak bu ayazmalardan bâzıları Emirgân'daki Aya Pandaleimon, Kasımpaşa'daki Aya Nikola, Langa'daki Aya Pareskevi ayazmaları misâli yol yapımı ya da inşaat sırasında ortadan kaldırılırdı. Bir kısmı da Kuruçeşme'deki Aya Nikola Ayazması örneğinde olduğu gibi bakımsızlıktan tanınmayacak hâle geldi. Daha 1950'li yıllarda pek çok ayazma özel mülkiyete âit alanların içinde kalmıştı. Meselâ Fener'deki Aya Eftimos Ayazması Doğramacı Sinan'ın evinin avlusunda, Küçükçekmece'de-

ki Aya Haralambos Ayazması Salim Korkmaz'a âit çiftliğin bahçesinde, Bebek Aya İonnes Ayazması 102 kapı numaralı Şemsi Bey'in evinin altında, Topçular Aya İonnes Ayazması Ali Gâlip Bey'in bahçesinde, İstinye Aya Nikola Ayazması Mısırlı İsmail Paşa yalısının arâzisi içinde, Topkapı Aya Pandaleimon Ayazması Bay Hamid'e âit Kırkkavak bahçesinde kalmıştı bile. Bu ayazmaların çoğu ya ortadan kaldırılmış ya da mülk sâhibinin kişisel kullanımına hasredilmişti. Hâlihazırda kilise ve özel ayazmaların toplam sayısının 70-80 civârında olduğu sanılmaktadır. Ayrıca İstanbul'un hızla büyümesi hem mekânsal olarak ayazmaların ortadan kalkma tehlikesini hem de ayazma sularının kirlenme riskini berâberinde getirmektedir.

Her ayazmanın bir kutsal isim günü vardır ve bu gün içinde ayazmanın ziyâretçileri daha da artar. Pek çok ayazma, kilise bahçesinde yer alır; ama bunun dışında Moda'da Koço Lokantası'nın yanında bulunan Aya Ekaterini Ayazması gibi bağımsız ayazma yapıları da vardır. Ayazma sularının bir kısmı kaynak bir kısmı ise kuyu suyudur. Bu sular kutsal kabul edildikleri için giderleri genellikle lağıma değil, mümkün mertebe denize verilir. Meselâ Kuruçeşme Aya Dimitri ve Büyükdere Aya Pareskevi ayazmalarında durum böyledir.

Bâzen de getirilen su, bereket olması amacıyla eşe dosta ikram edilir. Miss Julia Pardoe, kaleme aldığı seyahatnâmesinde Balıklı Ayazması'nı anlattığı kısımda şunları söyler: "Yanlarında getirdikleri kapları doldurmayı başaran bâzıları, başları çıplak hâlde durup soğuk suyu tıraşlı tepelerinden aşağı döküyorlardı. Topal kişiler toprak testileri ayaklarına boşaltıyorlardı. Kimileri suyu göğüslerine döküyor kimileri de içiyordu."

Bâzı ayazmaların belli dertlere iyi geldiği şeklinde halk arasında yaygın bir inanış vardır. Meselâ Kuruçeşme'deki Aziz Dimitrios Ayazması'nın bebek emziren kadınların sütünü bollaştırdığına, Hasköy'deki Aya Paraskevi Ayazması'nın sıtma hastalığına, Ayvansaray'daki Meryem Ana (Blaherna) Ayazması'nın da göz hastalıklarına, havâle illetine, menenjite ve kekemeliğe iyi geldiğine inanılır. Eğrikapı'da Panayia Suda Kilisesi'nin altında bulunan Timia Zoni Ayazması ise akıl hastalarının bağlandığı bir mekândı.

Unkapanı semtinde Ayın Biri Ayazması'nda olduğu gibi, ayazmaların bir kısmında duâ şapeli ve ayazma farklı mekânlardadır. Üst kat bir nevi şapel vazîfesi görürken ayazmadan istifâde etmek için alt kata inilmesi gerekir. Ancak Balıklı Ayazması'nda olduğu gibi şapel ile ayazmanın iç içe geçtiği mekânlar da vardır. Ayazmaların günümüze kadar korunarak gelenlerine bakıldığında bunların daha ziyâde bir kilisenin parçası olduğu görülür. Ancak pek çok bağımsız ayazma da bulunmaktadır. Bu ayazmalar sâhip çıkacak kişilerin olmaması durumunda kaderine terk edilir. Zaman içinde bakımsızlıktan çöplüğe döner ya da bir inşaatın temelinde kalır.

Yazımıza konu teşkil eden ve Zeytinburnu ilçesi sınırları içinde kalan Balıklı Kilisesi ve Ayazması, İstanbul'un gündelik hayhuyu içinde gözden kaçırdığımız önemli mekânlardan birisi konumundadır. Zîra Balıklı'nın halk folklorundaki yeri bir tarafa, Ortodoks dünyâsının rûhânî liderleri olarak kabul gören Fener Rum patrikleri de son uykularına burada çekilmektedirler. Aynı şekilde ayazmanın avlusunda çeşitli sebeplerle ortadan kaldırılan, Ortodoks Hıristiyana âit pek çok mezar taşına tesâdüf etmek de mümkün. Bunlardan bâzıları, Karamanlıca ifâdeler taşıyan mezar taşlarıdır. Yâni Yunan alfabesi kullanılmak sûretiyle, Türkçe olarak kaleme alınmışlardır. Aynı şekilde bu kompleksin hemen yanı başında bulunan mezar alanı da İstanbul Ortodoks cemâatinin en önemli defin mekânlarından birisidir. Bilindiği üzere Yedikule ve civârı, bir zamanlar hatırı sayılır bir Rum nüfus barındırıyordu.

Ayazmanın tâkip edilebilen târihi V. yüzyıla kadar gider. Ayazmayı inşâ eden kişi, Doğu Roma imparatorlarından V. Leon'dur. Hatta Leon'un tahta çıkmasına vesîle olan bir kerâmet ile ayazmanın yolu kesişir. Anlatılana göre Leon, yoksul bir genç iken kör ve yaşlıca bir adam, ayazmanın olduğu mevkide kendisinden yardım ister. Adam, geleceğin imparatorundan, hem gölgelik bir yere çekilmesini hem de bir parça su bulmasını ricâ eder. Sonrasında Leon, ilâhî bir ses işitir. Ses, ayazmanın bulunduğu yeri işâret ederek "Buradaki çamurdan ihtiyarın gözlerine sür! Sonrasında ise yine buradaki kaynaktan çıkmakta olan su ile hem kendi yüzünü hem de ihtiyarın yüzünü yıka! O görecek, sen ise imparator olacaksın." demektedir. Leon, sesin verdiği direktifleri harfiyen yerine getirir. İhtiyarın görmeye başlaması ile birlikte de imparator olacağına dâir inancı pekişir. Sonrasında orduya yazılacak ve imparatorluğa kadar yükselecektir. İmparator olduktan sonra da buna vesîle olan hâdisenin onuruna Hz. Meryem adına, Balıklı Ayazması'nı yaptıracaktır.

Bu ve buna benzer hikâyeler Bizans târihinde başka imparatorlar için de

Bu yerler sâdece Ortodokslar açısından değil, Müslüman halk tarafından da rağbet gören ve şifâ amacı ile sıklıkla ziyâret edilen mekânlar konumundadır.

anlatılır. Bilinen o ki, Leon'dan bir süre sonra imparatorluk tahtına oturan Justinyanus çiçekli çayırları ve meyve ağaçları ile insana huzur veren bir mevkide inşâ olunan bu yapıyı, esaslı biçimde elden geçirmiştir. Bu onarım esnâsında Ayasofya'nın yapımından artakalan malzemeler kullanılmış, yanına bir de küçük şapel eklenmiştir. Justinyanus'un muztarip olduğu mesâne rahatsızlığından da, yine ayazmanın suyu sâyesinde kurtulduğu rivâyet olunur. Ayazmanın şifâ verici özelliğine hemen her dönemde kuvvetle inanılmıştır. Nitekim 1863-64 yılları arasında İstanbul'da Osmanlı Bankası'nda çalışan Fransız Rene Du Parquet, kaleme aldığı notlarında buradan bahsederken pek çok hastanın battaniyeye sarılmış bir vaziyette yerde yattıklarını ve başlarında da onları buraya getiren yakınlarının olduğunu aktarır.

Ayazma, aynı zamanda sâhip olduğu doğal güzellikleri vesîlesiyle de imparatorların sıklıkla ziyâret ettiği bir mekân olagelmiştir. Nitekim Ermeni müellif Eremya Çelebi Kömürciyan, burada imparator Makedonyalı Basil'in "Pighea" adı verilen bir saray inşâ ettirdiğini, gerek kendisinin gerekse halefi olan imparatorların bahar aylarını burada geçirmekten keyif aldıklarını belirtir. Yine Hz. İsa'nın göğe yükselmesi anısına yapılan törenler için de ayazma ve kilisesi, imparatorlar tarafından en çok tercih edilen mekânlardan biri durumundaydı.

Ayazma, Bizans, Osmanlı ve Cumhûriyet döneminde değişik nedenlerden dolayı defalarca tahrîbata uğrar. Bâzen gerekçe bir tabiî âfet, bâzen bir muhâsara bâzen de 6-7 Eylül Olayları'nda olduğu üzere hatırlanması bile acı veren hâdiselerdir. Kilise ve ayazma ilk ciddî tahrîbatı VIII. yüzyılda kent önlerine kadar sokulan Bulgarlar sebebiyle yaşadı. Bu saldırı sırasında ayazma tahrip edildi. İlerleyen yıllarda tâmir edildiyse de X. yüzyılda gerçekleşen bir başka Bulgar saldırısı netîcesinde yeniden hasar gördü. Önemli darbelerden birini de şehre târihindeki en karanlık dönemlerinden birini yaşatan 1204 târihli Haçlı işgali sırasında aldı ve Katoliklerce istîlâ olundu. İstîlânın ardından Ortodoks halkın girişimleri ile tekrar tâmir edildi. Sultan II. Murad zamânında ve 1422 yılında gerçekleşen İstanbul kuşatmasında ise pâdişâhın ordugâhı bu civarda kurulmuştu. Hatta bâzı kaynaklarda, sultanın muhâsaranın bâzı safhalarında burada kaldığı zikredilir. Ayazmanın kilisesi, İstanbul'un fethinden sonraki yıllarda harap durumdadır.

Osmanlı Devleti zamânında da ayazma, önemli bir ziyâretgâh olma konumunu devam ettirdi. XVI. yüzyıl ortalarında İstanbul'a gelen Fransız Petrus Gyllius, kısaca da olsa bu ayazmadan bahseder. Ayazma suyunun asırlardan beri kesintisiz aktığını ve Ortodoksların da bu suyu büyük bir saygı ile içtiğini söyler. Yine aynı yüzyılda İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach, 27 Nisan 1576 târihine denk düşen paskalya yortusunda ayazmayı ziyâret eder ve yapı hakkında kısaca bilgi verir. Sularının şifâlı olduğunu, pek çok mûcize yaratıp pek çok hastayı iyileştirdiğini söyler. Yazar, halk arasındaki bir inanışa da anlatımında yer verir. Buna göre, son zamanlarda ayazma suyunun sebebiyet verdiği mûcizeler, Hıristiyanların artan günahları sebebiyle azalmıştır.

Ayazma, tıpkı Samatya bölgesindeki "Sulu Manastır" gibi, bir dönem Ermeni ve Rum cemâatlerinin arasının açılmasına neden olmuştur. İlk ciddî ihtilâf, III. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarına denk düşen 1703-1704 yılları arasında ortaya çıkmıştı, lâkin dönemin pâdişâhı III. Ahmed kesin bir şekilde ayazmanın Rumlara âit oluğunu karara bağladı. 1732'de dönemin nüfuzlu Ermeni mîmarlarından Şirin Kalfa'nın girişimleri ile bu konu bir kez daha gündeme getirilince III. Ahmed'in halefi olan I. Mahmud, bir kez daha Rumlardan yana hüküm verdi. Yeri gelmişken hemen belirtelim ki III. Ahmed'in saltanatı, gayrimüslim cemâatlere çok önemli imkânlar sağlamıştır. İlim ve eğlence mahfillerine yakınlığı ile tanınan, kültürel aktiviteleri destekleyen pâdişah, hem Ermeni hem de Rum cemâatinin harap olan yapıları için yaptıkları başvuruları olumlu karşılamış ve böylelikle pek çok azınlık yapısı bu dönemde ihyâ edilmiştir. Bu ortamdan nasîbini alan eserlerden biri de Balıklı Ayazması olmuştur. Dönemin Terkos metropoliti Nikomidis, kendisinin rûhânî yetki alanına giren bir bölgede yer alan ayazmayı, cemâatten topladığı yardımları da kullanarak esaslı biçimde elden geçirmiştir.

Ayazma, 1821'de meydana gelen Yunan ihtilâli sırasında yağmalandı ve büyük hasara uğradı. Sonrasında ise bir kez daha elden geçirildi. Reşad Ekrem Koçu'nun yayımladığı İstanbul Ansiklopedisi'nde ayazma ile ilgili maddeyi kaleme alan Neoklis Sarris, kilisenin II. Mahmud zamânındaki Yunan ihtilâli olayları sebebiyle yağmalandığını, ancak bu pâdişâhın kilise ve ayazmaya hürmette kusur etmediğini belirtir. Daha da ileri giderek II. Mahmud'un ayazmada şifâ bulmak amacıyla yüzünü yıkayan ilk ve son Osmanlı pâdişâhı olduğunu, bunun da Rum cemâatinde çok büyük bir sempati ile karşılandığını notlarına kaydeder. Günümüzdeki kilise binâsı işte Sultan II. Mahmud zamânında dönemin Fener Rum patriği I. Konstantinos'un teşebbüsleriyle inşâ olunan bu yapıdır. İnşaat sırasında ortaya çıkan Bizans devrinden kalma temeller esas alınarak kilise yeniden yapılmıştır.

Bu yıllarda, yâni 1830'larda İstanbul'a gelen Miss Julia Pardoe da ayazmayı ziyâret edenlerdendir. Ancak ziyâretinden çok memnun intibâlarla ayrılmaz. Her şeyden önce ayazmaya inen merdivenler taşınan sulardan

Balıklı Ayazması.

dolayı ıslanmış ve kayganlaşmıştır. Şapel son derece karanlık olup hınca hınç doludur ve buraya gelen insanların dinsel fanatizmi yüzünden ezilmek işten bile değildir. Pardoe, bahşiş verdiği bir papazın ve kendisine refâkat eden kişilerin sâyesinde zorlukla ayazma çeşmelerinden birine yanaşır. Bir yudum su alır ve bu suyun o vakte kadar içtiği en kötü su olduğunu, ikinci yudumu içmesi içinse susuzluktan ölmesi gerektiğini sözlerine ilâve eder. Yine kendi ifâdesiyle ayazmadan âdeta kaçarcasına çıkar.

1874 yılına gelindiğinde bu kez İtalyan seyyah Edmondo de Amicis'in yolu, Bizans surlarını inceleme vesîlesi ile ayazmaya düşer. Silivrikapı civârında tesâdüf ettiği bir keşiş onu Balıklı Ayazması'na götürür. Ayazmaya indikten sonra keşiş, ilk iş olarak Amicis'e kırmızı renkli balıkları gösterir. Sonrasında ise Amicis'in anlamadığı birtakım kelimeler mırıldanır ki Amicis bu sözleri "meşhur balık hikâyesi" olarak yorumlar. Bunun akabinde de tavada kızaran balıklarla ilgili efsâne, yazar tarafından zikredilir. Son olarak keşiş, kutsal sudan bir parça alarak Katolik mezhebine mensup seyyahımızın yüzüne serper. Karşılığında da Amicis biraz istihzâî biçimde, "Serptiği damlalar para olup avuçlarına düştü." demek sûretiyle keşişlerin bu seremoniyi geçim kapısı yaptıklarından dem vurur.

Cumhûriyet döneminde de belli târihlerde Rum cemâati tarafından çeşitli gerekçelerle restorasyon faâliyetleri devam etmiştir. İlk ciddî restorasyon Niğdeli Minas K. Maksimiadis'in katkısıyla 1933'te gerçekleşmiştir. Sonrasında kilise 1955 yılındaki 6-7 Eylül Olayları'nda yağmaya maruz kalmıştır. 1995 yılında ise hâlihazırda patrik olan Bartelemeos'un girişimleriyle yeniden restore edilerek ibâdete açılmıştır.

Yapı, târihsel süreçte İstanbul'un Silivri tarafına açılan kapısına olan yakınlığından dolayı "Porta Selymbria" diye bilinen yere birkaç yüz metre kadar uzaklıktaydı. Sonradan bu kapı da belli dönemlerde kiliseye atfen "Porta Pigi" olarak anılacaktır. Kilisenin orijinal adı "Zoodokhos Pigi", yâni "Yaşam bahşeden kaynak" olduğundan buraya açılan kapı da bu şekilde isimlendirilmiştir. Ruslar ise buraya "Jivonosnago İstoçnika Baluklu" derler. Rus hacıların İstanbul'a geldiklerinde Ayasofya, Kariye ve Zeyrek gibi mâbetlerin yanı sıra buraya da geldiklerini 1887'de Kudüs'e doğru yola çıkan A. Koptev'in anılarından öğreniyoruz.

Biraz da Balıklı'nın bugünkü durumundan kısaca bahsedelim: Günümüzde burayı ziyâret etmek isteyenler Silivirkapı'dan çıkarak karşıda uzanan mezar alanını ikiye bölen yola saptıklarında ayazmaya ulaşabilirler. Ayazmanın bir yanı Balıklı Caddesi'ne, diğer tarafı ise Seyyit Nizam Caddesi'ne bakmaktadır. Dinsel yapı kompleksi, yüksek duvarlarla sokaktan tecrit edilmiş durumdadır. Ayazmanın hemen girişinde bir görevli kulübesi bulunmakta ve görevliler ziyâretçilere yardımcı olarak ayazmaya yönlendirmektedirler.

Ayazmanın avlusu bakımlıdır. Yalnız dikkatli bakınca zemînin mermer mezar taşları ile kaplı olduğunu görebilirsiniz. Söz konusu mezar taşları ile

ilgili olarak Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nin "Balıklı Ayazma Kilisesi" maddesinde detaylı bilgiler aktarır. Kiliseyi ve avlusunu Hristo Candaris adlı bir papazın nezâretinde gezen Koçu, yapının 1933'te esaslı bir onarımdan geçtiğini belirttikten sonra şu satırlara yer verir: "Son tâmir esnâsında kilisenin dış avlusunu, civardaki Rum mezarlığından sökülen kabir taşlarıyla döşemişler!.. Bir bakımdan hazin bir bakımdan da ölülere rahmet vesîlesi olmuş. Bu kabir taşlarının mühim bir kısmı, Yunan harfleriyle Türkçe yazılmışlardır (...) Ayak altındaki bu Karamanlı kabir taşlarının çoğunda sâhibinin işine, mesleğine göre remiz şeklinde resimler vardır. Meselâ bakkalda terâzi, meyhânecide rakı kadehi ile rakı güğümü gibi."

Bugün de aradan geçen üç çeyrek asra rağmen bu taşları aynen görmek mümkün. Kompleksin yapımına vesîle olan ayazma ise avlunun kuzeybatı köşesinde yer alır. Ayazma bugün de yoğun bir ziyâretçi akınına uğramakta. Özellikle hafta sonlarında patrikhânede âyin dinlemeye gelen Ortodoks turistler, sonrasında burayı da ziyâret etmekte ve yapı kompleksini şenlendirmektedirler. Ayazmaya 19 basamakla inilmekte. Toplam dört musluğun olduğu ayazmada dileyen bardakla su içebilmekte, dileyen ise plastik şişelere konmuş suları berâberinde götürebilmektedir. Musluğun tam karşısında ise küçük bir şapel bulunmaktadır. Burada baş meleklerden Mikâil'in yanı sıra Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hz. Yahya'ya âit ikonalar yer alır. Ayrıca mum yakmak için iki de mumluk bulunmaktadır. Ayazmanın kaynağı ise ışıklandırılmıştır. Bu kaynağın içinde Balıklı Ayazması'na adını veren ve çeşitli efsânelere konu olan kırmızı balıkları da görebilirsiniz. Onlar hakkında anlatılan hikâyelerin en meşhuru, İstanbul'un fethi ile alâkalı olanıdır.

Anlatılana göre, şehir muhâsara edildiği sırada, ayazmanın kilisesinde görevli papazlardan biri balık kızartmaktadır. Kendisine şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirildiği haberi verildiğinde bu habere inanmak istemediğinden "Şu kızarttığım balıklar tavadan canlanarak sıçrayıp çıkarlarsa ben de o zaman şehrin düştüğüne inanırım." der. Lâkin bir mûcize gerçekleşir ve canlanan balıklar sıçrayarak ayazmanın sularına atlar. İşte halk nazarında ayazmada yüzen balıkların, bu balıkların soyundan geldiğine inanılır. Bu efsânenin değişik bir versiyonu ise Miss Julia Pardoe'nun seyahatnâmesinde geçer. Onun anlatımına göre bir aziz ya da azîze ayazmanın yakınlarındaki Meryem Ana mâbedine hacca gelir. Ancak çok acıkmıştır. Mâbetteki keşişlerden yiyecek ister, lâkin talebi geri çevrilir. Bunun üzerine ayazmadaki balıklar sudan sıçrayarak keşişlerin kendilerine yemek pişirdikleri köze atlarlar ve böylelikle âdeta din uğruna kendilerini fedâ ederler.

Ayazmanın geldiğiniz kapısından değil de diğer kapısından çıkarsanız kilisenin arka avlusuna ulaşırsınız. Burası belki de Balıklı'nın en önemli mekânlarından birisidir. Zîra 1841'den îtibâren İstanbul'da vefat eden bütün patrikler buradaki avluya defnedilmiştir. Konstantin Araboğlu gibi nüfus mübâdelesi bağlamında mübâdele olunmak durumunda kalan ya da patrik Meletios gibi Millî Mücâdele zamânında açık bir şekilde Venizelist politikalar tâkip ettiği için ülkeyi terk eden birkaç istisnâî isim dışında, Ortodoks dünyâsının rûhânî liderlerinin ebedî istirahatgâhı burasıdır ve oldukça önemli bir târihe tanıklık eder. Lahitlerin mermer kapaklarında patriklerin isimleri, biraz dikkat edildiği takdirde okunabilmekte; Athenogoras, Benyamin, Maksimus, Dorotheos, Fotios, Dimitrios gibi isimler rahatlıkla seçilebilmektedir.

Uzun lafın kısası Balıklı; avlusu, kutsal su kaynağı, kilisesi ve patrik mezarları ile İstanbulluların ya da İstanbul'a yolu düşenlerin mutlaka görmesi gereken bir mekân.

KAYNAKÇA

¶ Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan, Ben Kepçe*, haz. Necdet Sakaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

¶ Celâl Esad Arseven, *Eski İstanbul Abidât ve Mebânisi*, haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı, Şefik Matbaası, İstanbul, 1989.

¶ Edmondo de Amicis, *İstanbul: 1874*, çev. Beynun Akyavaş, İstanbul, 1993.

¶ M. Halit Bayrı, "İstanbul İlinde Yer Adları X: Ayazmalar, Kaynaklar", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, yıl: 4, c. 2, sayı: 45, s. 715-718.

¶ Demet Kılınç Çimen, Halk İnanışları Açısından İstanbul'daki Kilise ve Ayazmalar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

¶ Mebrure Değer, "İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Ankara, 1992, s. 79-89.

¶ Burçak Evren (haz.), *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 40-67.

¶ Hakkı Göktürk, Ayazmalarla ilgili maddeler, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul, 1960, s. 1561-1598.

¶ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1676*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007

¶ Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen, Pera Turizm, İstanbul, 1998.

¶ Petrus Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayıcılık, İstanbul, 1997.

¶ Zafer Karaca, *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

¶ Zafer Karaca, "Zoodohos Piyi Kilisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1994, s. 565-566.

¶ Enis Karakaya, "Ayazmalar", *İstanbul Ansiklopedisi*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 154-158.

¶ Enis Karakaya, "Bizans Ayazmaları (Bir Deneme)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 16, İstanbul, 2002, s. 35-45.

¶ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, çev. Hrand D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.

¶ Kevork Pamukçiyan, *İstanbul Yazıları*, haz. Osman Köker, I, İstanbul, 2002.

¶ Miss Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, çev. Banu Büyükkal, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

¶ Rene du Parquet, *İstanbul'da Bir Yıl*, çev. Sertaç Canbolat, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

¶ Prokopios, *İstanbul'da Iustianus Döneminde Yapılar*, Birinci Kitap, çev. Erendiz Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994.

¶ Neoklis Sarris, "Balıklı Ayazması Kilisesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, 1960, s. 2016-2019.

¶ Sennur Sezer-Adnan Özyalçıner, *Öyküleriyle İstanbul Anıtları*, I, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2010.

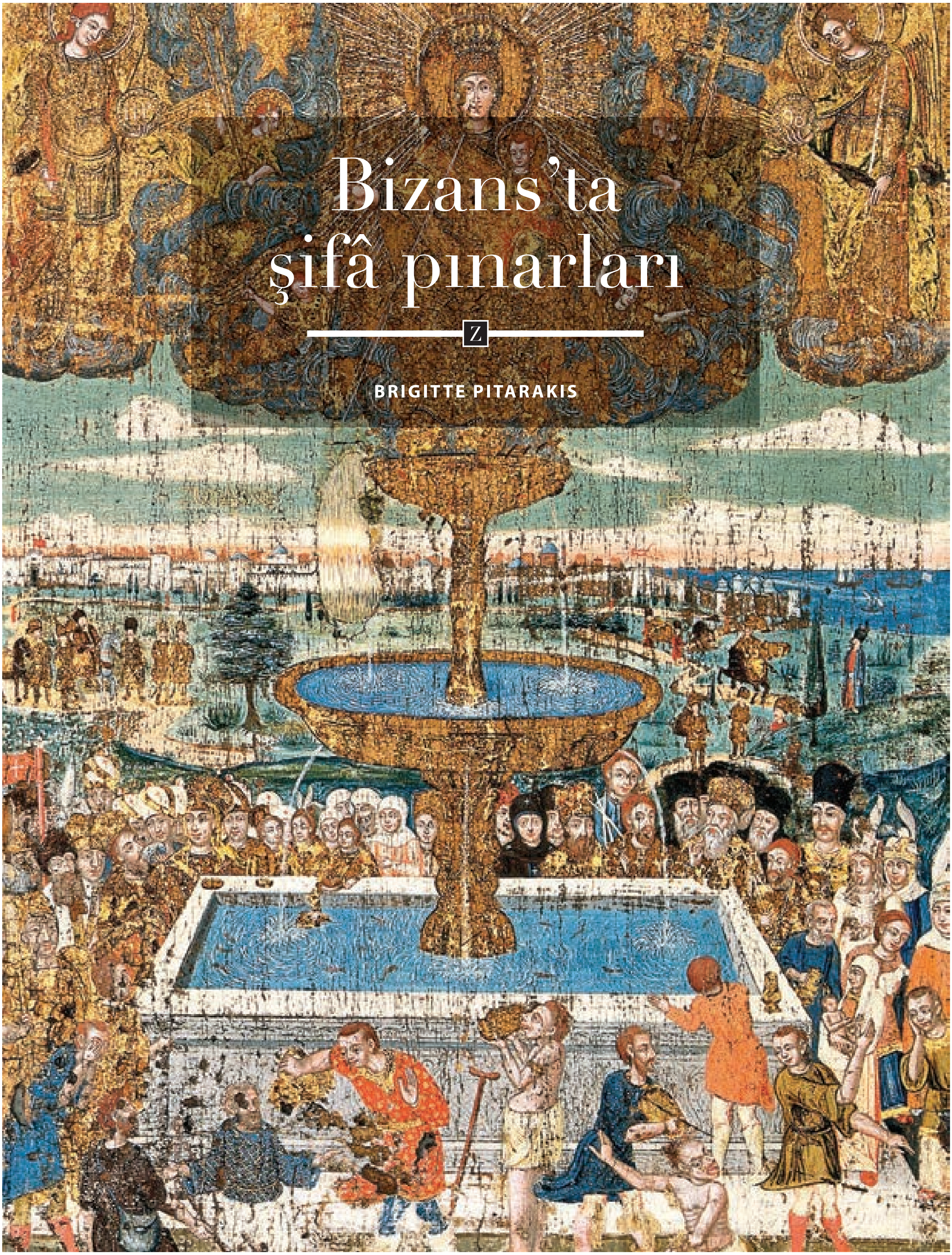
¶ Ersoy Soydan, "İstanbul Ayazmaları ve Bir İnanç Merkezine Dönüşen Meryem Ana Ayazması", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu*, İstanbul, 2014, s. 645-65.

¶ Eva Şarlak, *İstanbul'un 100 Kilisesi*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010.

¶ Fatih Ünal, "Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hâtıraları (1887)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 34, sayı: 57, Ankara, 2015, s. 159-198.

Bizans'ta şifâ pınarları

BRIGITTE PITARAKIS

Hayat pınarı. Wellcome Koleksiyonu.

BİZANSLILAR hastalığa karşı savaşta, fiziksel mücâdeleyi (deneye dayalı, tıbbî tedâvilerin uygulanması) ve zihinsel mücâdeleyi (mâneviyat ve büyünün birbirine karışması) birleştirmişlerdi. Birtakım güçler, farklı şifâ yöntemlerini, büyü ve tıp arasında kurulan bir tür iletişim aracılığıyla, tamamlayıcı uygulamalar olarak bir araya getirdi. Bu çalışma, güneş ve suyun gücüne odaklanarak her ikisinin simgeselliği (kozmik ya da ilâhî ışık ve ruh), bunlarla ilişkili motifler, sağlık ve saflaştırma arayışının hâkim olduğu ritüellerdeki rollerini incelemektedir.

ŞİFÂ: DOĞALDAN DOĞA ÜSTÜNE

Hippokrates'in öğretilerine göre, hastalığın dört bedensel sıvı (sarı safra, kara safra, balgam ve kan) arasındaki dengesizlik yüzünden ortaya çıkmasına neden olan doğal sebepler vardır. Bu salgıların, dört asal unsura denk gelen (ateş, toprak, su ve hava) birbirinin zıddı iki çift niteliği vardır (soğuk-sıcak, kuru-nemli). Tedâvi, dengesizliği düzeltmeyi içerir. İlâç ve tedâviler, bireyin kozmosla olan uyumunu (sağlığını) onarma amacıyla, yıldızların konumuna göre yapılırdı.

IŞIK VE SUYUN RİTÜELDEKİ GÜCÜ

III. ve IV. yüzyıllardaki imparatorluk ideolojisi ve ona eşlik eden inanç sistemleri güneş ve suyun, Bizans'ta doğa üstü şifâdaki egemen simgeler olarak rolünü anlamak için bir arka plan sunar. Bunların hayat veren gücü ve evrenin yaratılışına referans olmaları, onları şifâ ritüellerinin merkezine yerleştirir. Arınma ve doğurganlık simgesi olarak suyun ilâhî bir hassası vardır. Vücut bulmuş Söz'ü doğuran Meryem'den genellikle "Hayat pınarı" olarak söz edilirken İsa kendisini "sözün ışığı" olarak sunmuştur (Yuhanna, 8:12). O yüzden su ve güneş, kilisenin şifâ rolünün merkezindeydi. Ancak, aynı zamanda, suyun şeytanların mekânı olduğuna ilişkin yaygın bir inanç da vardı. Akan suya karşı giderek artan ilgi III. ve IV. yüzyıllarda şehir hayâtının belirleyici özelliklerinden biriydi ve hamam ve nymphaea'nın (anıtsal çeşmelerin) mîmârî çerçevesinde vurgulanırdı. Suyun üzerinde parlayan ışık, şiirin yaygın konularından biri hâline geldi. Geç Antik Çağ'da, hamamlar için yazılmış kısa manzûmelerin (epigramların) tipik özelliklerinden biri sağlık, letâfet ve ışık "saçan" akarsuların mecâzî tasvirlerini içermeleriydi. IV. yüzyıldan önce nehirlerde veya özel hamamlarda gerçekleştirilen -aynı zamanda aydınlanma da denen- vaftiz törenlerinin yapılacağı mekânların standart mîmârî biçimlerinin yaratılmasında etkili olan, bu genel bağlam oldu. Yıkanma, vaftiz ve suların takdîsi, VI. yüzyılda yapıldığı tespit edilen bir ritüeldi. Şifâ ve onu geliştirmekle ilgili biçim ve simgelerin şekillenmesine yardımcı olmuştu.

YIKANMA, VAFTİZ VE SEKİZGEN

Birbirinin ardından sıcak ve soğuk odalara girilip güzel kokulu yağlar ve merhemlerin serpilip sürüldüğü Roma hamam ritüelinin güçlü tedâvi edici özellikleri olduğu düşünülürdü. Hekimler genellikle banyo yapılmasını önerirdi ve hamamlar Bizans hastânelerinde bulunan standart tesisler arasındaydı. VII. yüzyılda yaşamış olan hekim Aeginalı Paulos'a göre, "Sıcak banyo, hâlsizliği geçirir, fazla kanı atar, ısıtır, yatıştırır, yumuşatır, gazı atar, uyku getirir ve bedene doygunluk hissi verir."

Tıbbî şifâ için kaplıcaları ziyâret etmek toplumun bütün düzeylerinde yaygın olan bir pratikti. Örneğin, İmparotiçe Eirene ve oğlu VI. Konstantinos, 797'de Proussa'daki (Bursa) kaplıcaları ziyâret etmişti. Hamamların, şifâ veren kutsal mekânların kompleksleriyle birleşmesi gelişerek imparatorluğun her yerine yayılan bir pratik oldu. Bethesda havuzunda Felçliyi İyileştiren İsa (Yuhanna 5) ve Şiloah havuzundaki Doğuştan Kör Adam (Yuhanna 9) hamamlarda gerçekleştirilen şifâlar ve vaftiz ritüeli için simgesel prototiplerdi. Hıristiyan polemikçiler, banyonun tedâvi edici işlevlerine vurgu yapmayı ihmal etmediler ama bu genellikle rûhânî arınmanın önemini arttırmak için yapılıyordu. VI. yüzyılda yaşamış şâir Mabeyinci Paulos, Ayasofya'daki vaftizhâneden söz ederken "İnsan hayâtını temizleyen ve günâhın üzücü yaralarını def eden saf çeşmeler"i zikreder ve Atrium'daki temizlenme küvetlerindeki (phiale) Büyük Su Takdîsi ritüelini târif etmek için şu sözleri kullanır: "Bütün ızdıraplari kovan bu gürül gürül akan su pirinç bir borudan çıkıp havaya fışkırırken insanlar, altın kıyafetler ayında [Ocak], Tanrı'nın mistik şöleninde [Epiphaneia] tertemiz suları kaplara dolduruyor gece vakti."

Sekizgen, sekiz sayısının Hıristiyan simgeselliğiyle de bağlantılandırılmıştır. Arınmanın bir simgesi olan sünnetin sekizinci gününe tipolojik bir göndermede görülebilir. Hıristiyan bakış açısından su, Kutsal Rûh'un ikâmet ettiği İsa'nın içkin bir niteliğidir. Sözün canlanması, Meryem'in rahmini bir şifâ akışını iletecek ilâhî lütfun muhâfazasına dönüştürdü. Blakhernai Hamamı'nın (lousma) içindeki Aziz Photeinos Şapeli'nde Meryem Ana'nın mermer bir kabartması ellerinden kutsal su fışkıracak şekilde tasarlanmıştır. Bu mermer kabartma Meryem'e adanan kutsal çeşmelerin yeniden üretiminde bir prototip olarak hizmet etmiştir.

ŞİFÂ PINARLARI VE KÖTÜLÜKTEN KORUNMA

Şifâlı kutsal mekânlardaki banyolar ve banyo havuzlarına ek olarak kutsal pınarlar ve çeşmelerden oluşan geniş bir ağ, Bizans pâyitahtında şifânın temel direklerinden biri oldu. Hastaların üzerine maşrapalar ve kovalarla dökülen suyun onlardan hastalıktan kaldırma ve şeytanları kaçırma gücü vardı. Kutsal pınarların sularını içmek de iyiydi. Konstantinopolis'teki Balıklı Ayazması'yla ilgili, Prokopios, "Güzellikte verimli bir cennet, huzurlu sular fışkırtan bir pınar, içmesi yararlı." diye yazmıştı. Su içmek perhizle bağlantılı tıbbî tedâvide merkezî bir unsurdu. Banyolar ve doğal pınarlara ayrılmış bölümden önce, Aeginalı Paulos iyi suyu tanıyan hekimin önemini vurgular. Hippokrates'ten alıntı yaparak yağmur suyunun niteliklerini över: "En hafif, en tatlı, en duru ve en ince olan sudur, çünkü en hafif ve ince olan güneşten etkilenir. Böyle parçacıkları sâdece başka sulardan değil, aynı zamanda denizden ve bedenlerden kendine çeker." Şifâ aynı zamanda bir metafor sanatı olarak gelişti. Bir apsenin, çıbanın ya da tümörün açılmasıyla, hekim azizin neşter veya bisturisi kan veya irinin kötü kokusunu salardı. O yüzden, şifâ sanatı, mecâzî olarak şifâ mabetlerinde, su, yağ ya da balsam gibi sıvı maddelerin akmasıyla temsil edilir oldu.

Geleneksel olarak su kaynaklarıyla bağlantılanan aslan ve yılan hastalığa karşı mecâzî savaşta önemli ama bir biçimde birbirine karşıt simgeler olarak yer alır. Kötülük kovucu motifler olarak işlevleri Bizanslı hekimlerin sürekli olarak doğa üstü güçlere başvurduklarını gösterir.

Hıristiyan dünyâsında aslan ve yılan şeytanı temsil eder. Ancak aynı zamanda, belki de aslanın eski zamanlarda güneşi simgelemesi ve yılanın yeraltına âit olma özelliğine dayanan güçlü kötülük kovucu güçlerle donatılmışlardır. Yıldızlı aslan, VI. yüzyılda yaşamış ünlü hekim Trallesli Aleksandros'un akılcı tıpla şifâ sağlamakta başarısız olduğu zaman hastalarına önerdiği tılsımlar arasındadır. Yılanın da çelişkili bir simgeselliği vardı ve geleneksel olarak suyla ilintiliydi. İyi ve kötü arasındaki mücâdele efsâneleri sıklıkla bir su kaynağını koruyup halkın ondan yararlanmasını engelleyen bir yılanın etrâfında yapılandırılmıştır. Bir kahraman—örneğin Kadmos ve ejderha Ismenios veya Aziz Theodoros ve Aziz Georgios—yılanı öldürüp nüfûsu kurtarır. Eski Yunan'da yılan, Asklepios tapınaklarındaki kutsal hayvan ve şifâ tanrısının asâsının simgesiydi. Tapınaklarda (asklepieia) kutsal yılanlar sık sık hastaların yara berelerini yalardı.

Genç İsa'nın genellikle Mezmur 91 (90):13'ün bir temsîli olarak görülen aslan ve yılanı ayaklarının altına alırken betiminin, kötünün imhâ edilişini gösterdiği için, güçlü kötülük kovucu değeri vardır. Ancak aynı zamanda, insanların inançlarıyla bu hayvanların potansiyel zararlı gücünü dizginleyebileceğini îmâ eder. Bu ikonografik remzin korunmuş en eski temsilleri arasında, Ravenna'daki, V. yüzyılın ikinci yarısına târihlenen Neon (Ortodoks) vaftizhânesinin alçı süslemesi vardır. İsa'nın Ürdün nehrinde vaftiz edilmesi Hades'e inişinin ve muzaffer dirilişinin bir müjdecisi olarak algılanmıştır. Kilise babalarının zengin mecâzî dilinde,

Şifâlı kutsal mekânlardaki banyolara ek olarak kutsal pınarlar ve çeşmelerden oluşan geniş bir ağ, Bizans pâyitahtında şifânın temel direklerinden biri oldu.

Ürdün sulu bir mezar, İsa'nın, şeytanla mücâdele etmek üzere indiği, şeytanın yeraltı dünyâsının bir betimi olarak tanımlanmıştır. İsa'nın Ürdün nehrine batmasının şeytanın elini kolunu bağlama etkisi vardı, böylece insanlar kötü güçlere karşı muzaffer olacakları güce kavuşabilecekti. Kutsal Theophaneia veya Epiphaneia şöleninde, "Büyük Su Takdîsi" ritüeli sırasında söylenen ilâhîler, Kutsal Rûh'un ameli aracılığıyla suları takdîsinin bir sonucu olarak Ürdün'deki ejderhaların başını ezdiğini hatırlatır.

XIII. ve XIV. yüzyıl ilâhî sanatından ilham alan ikonografik tiplerin yaratılmasına artan ilgi, Ürdün sularındaki şeytanların ve ejderhaların vaftiz sahnesine girmesiyle sonuçlandı. Suyun takdîsi, Tanrı'dan inananları kutsamasını, onları kötülükten korumasını, onları bedensel ve ruhsal zaaflardan arındırılmasını ve günahlarını temizlemesini talep etmeyi kapsar. Takdisten sonra, inananlar kendilerini suyla ovar, sudan içer ve üstlerine serper. Bu ritüelle aktarılan şifâ mesajı, inişiyle bilginin ve dînin ışığını getirerek karanlıktan kurtuluşu sunan Kutsal Rûh'un rolüyle yakından bağlantılıdır. Pınar veya su akıntısının bilgi ve bilgelik aktarımının metaforu olması klasik gelenekten çıkmıştır. Plato, "Bir tellak gibi kulaklarımıza kelimeler seli döken" bir hatipten söz ederdi. Gerçek bilgeliğin vaftizde kabul edilen lütuflar arasında olduğuna inanılırdı. Selâmetin târihinde ilâhî bilgeliğin insanlara ilk aktarılma anına, Yakub'un Bâtınî İncili'ndeki (11:1) apokrif anlatımda yer alan kuyudaki "Tebliğ" damgasını vurmuştur. Tebliğ ve kuyu motifinin bağlantısı, Meryem'in rahminde vücut bulan ışık ve vaftizin ışığı arasındaki mecâzî bağlantıyı yansıtır. Suriyeli Efrem'in bir ilâhîsi Meryem'in rahmindeki ışığı vaftiz anında Ürdün'ün üzerindeki ışığa benzetir: "Vaftiz olduğu nehir onu simgesel olarak tekrar yarattı; suyun nemli rahmi onu saflıkta yarattı."

Bir Kıbrıs kilisesi olan Panagia Moutoullas'ta (1280), çeşmenin kıvrılmış iki yılan şeklinde bir fıskiye mekanizması (strobilion) vardır. Bir çift birbirine dolanmış yılan da, Padova'daki IX. yüzyılın sonuna veya X. yüzyılın başına târihlenen ve kapağında kötülükleri kovan bir Medusa başı bulunan Katedral Hazînesi'ndeki yaldızlı gümüş mürekkep hokkasının süsleme düzeninde görülmüştür. Mürekkep hokkasının birbirine dolanmış yılanları bir çeşme fikrini akla getirmez; ama ilginç bir biçimde yanlarında nehirlerin kişileştirmeleri vardır. Bütün bu vakalardaki prototip büyük ihtimalle Konstantinopolis'teki Hippodrom'da bulunan ve büyük ihtimalle bir çeşme işlevi gören Yılanlı Sütun'dur.

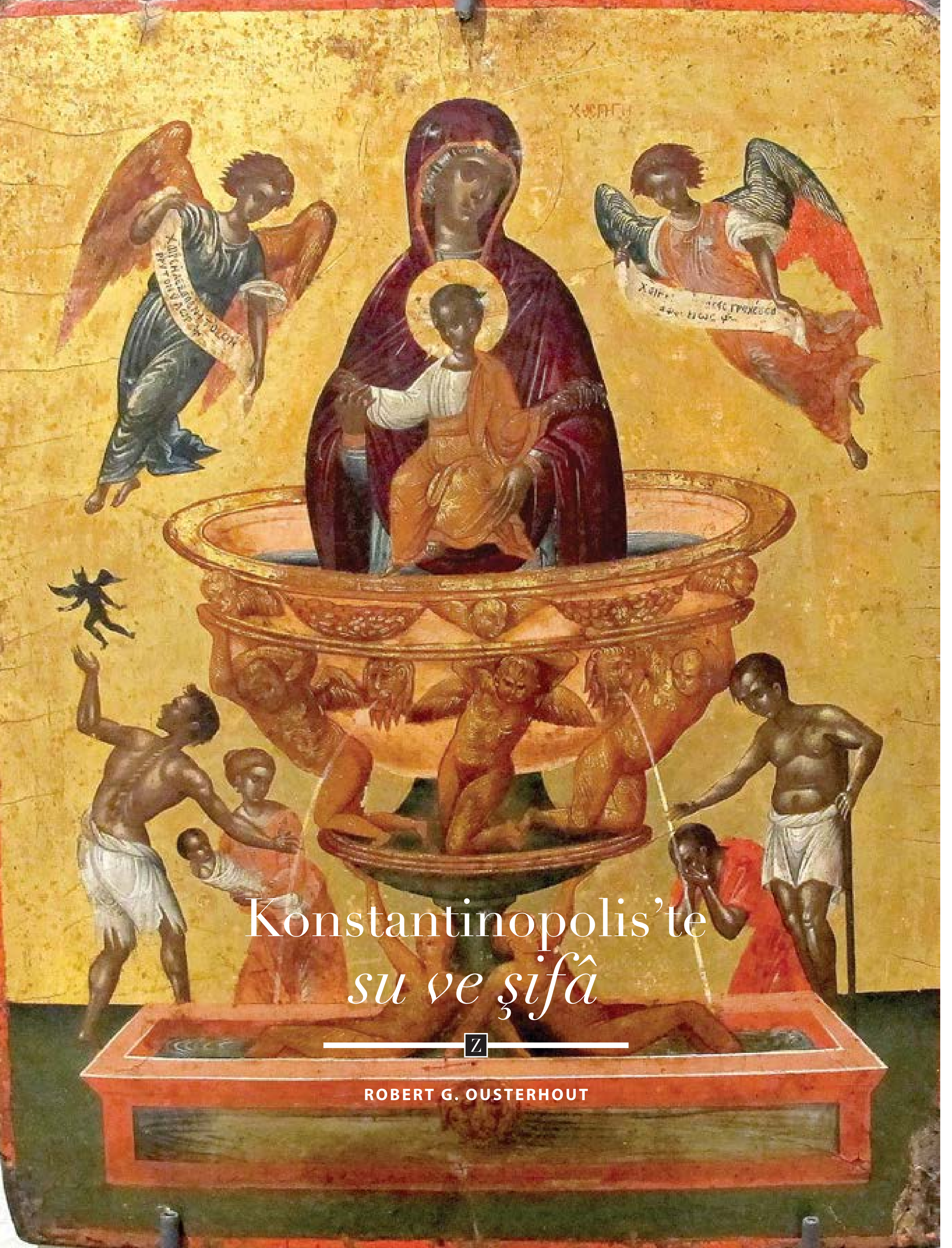
Nazianzoslu Gregorios ve Kayserili Basileios'a göre ilâhî bilgeliğin iletilmesinin ikonografisinin geleneksel motifi de akan bir sudur. Temanın ilk unsuru, XII. yüzyıldan kalma elyazması resimlerinde görülmüştür; ama Bilgelik Kaynağı'nın târihi en kesin olan ilk temsiller dizisi, XIV. yüzyıla âittir. Bütün bu kompozisyonlarda su akıntıları vurgulandığında, su fıskiyeleri genellikle bir aslan başı şeklini alır. Bilgeliği ve rûhun şifâsını tasvir eden su metaforu, imparator VI. Leon'un Ioannes Khrysostomos için yazdığı ve başpiskoposun belâgatinin rûhu cüzzamdan temizleyen suya benzetildiği methiyede en güzel örneğini bulur.

Aslan ve yılan, aynı zamanda Bizans kiliselerinde suların temizlenmesi ve takdîsi için kullanılan phiale'lerle bağlantılı geleneksel motiflerdi. IX. yüzyıldan kalma, Ayasofya'nın inşâsıyla ilgili yarı efsânevî bir anlatım olan Diegesis'e göre, avludaki phiale'de ağzından su akan oniki taş aslan vardı. Sâdece papazların abdesti için, bir mekanizma sâyesinde boğazlarından su akan, oniki aslan, oniki leopar, oniki geyik, oniki kartal, oniki yabânî tavşan, oniki buzağı, kargalar vardı.

İstanbul Samatya'da önceden, imparator III. Romanos Argyros (1028-1034) tarafından kurulan Bizans dönemi Peribleptos Manastırı (Sulu Manastır) olan Surp Kevork Kilisesi'nin kutsal kaynağının (ayazma) yanında, büyük ihtimalle su fıskiyesi işlevi gören, yaklaşık bir metre yüksekliğinde, büyük, delikli taştan bir çam kozalağı tanımlanmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıldan seyyahların anlatımları ateş düşürmek ve her türlü hastalığı tedâvi etmekte iyi olduğu söylenen mâbedin suyunu över.

Gerek kozmik sempati kavramı gerekse seküler ve dînî alanlarda suyla ilgili ritüellerdeki şifâ kalıpları, genellikle güneş (ışık) ve suya maddî ya da simgesel göndermeler içerir. Bu durum akılcı tıp, büyü ve inancın kesiştiği noktada bir oluşuma sebebiyet verdi. Aynı zamanda Bizanslılar Antik Çağ kültürlerinden mîras kalan inanç ve uygulamaları da benimseyip dönüştürdü. Bizans'ta, şifâya yönelik ilgi, hem bedensel hem de ruhsaldı ve şeytanın ordularıyla sürekli bir savaşı içeriyordu. Doğa üstü güçlerle iletişimi arttıran temel unsurlar olarak güneş ve su ritüel pratiklerin önemini gösterir. Bu pratikler, bir yandan şifâ veren maddelerin doğal güçlerini zenginleştirirken diğer yandan geleneksel olarak bunlarla ilişkilendirilen motiflerin değişken simgeselliğini örnekler. Bu unsurların farkındalığı, Bizans'ta hastalık ve sağlıkla ilgili zihniyet ve bâtıl îtikatların daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Hayat Kısa, Sanat Uzun. Bizans'ta Şifâ Sanatı (Pera Müzesi Yayını, 2015) adlı eserde yer alan Brigitte Pitarakis'in "Işık, Su ve Acâibü'l-Mahlûkat. Doğaüstü Şifâ Güçleri" başlıklı makâlesinden derlenmiştir.

Konstantinopolis'te *su ve şifâ*

ROBERT G. OUSTERHOUT

Meryem Ana'nın, "hayat veren kaynak" (veya hayat pınarı) olarak tasvîri, XVI. yüzyıl. Cenevre Sanat ve Târih Müzesi.

BİZANS Konstantinopolis'inde hem tıbbî hem de mûcizevî şifâ bulma süreçleri farklı mîmârî mekânlarda gerçekleşirdi. Bâzı şifâ mekânları çok iyi planlanmış bâzıları doğaçlama ortaya çıkmıştı. Birkaç ayazmayla (kutsal pınarla) ilgili arkeolojik buluntular olmakla birlikte Bizans hastânelerinden günümüze neredeyse hiçbir şey kalmamıştır ve iki mekân için kurumsallaşmış bir mîmârî tipolojinin olup olmadığı muğlaktır. Örneğin Aziz Artemios'un VII. yüzyıla âit mûcize anlatıları, tedâvilerin inkubasyon aracılığıyla yapıldığını ve ihtiyaç sâhiplerinin Aziz Ioannes'e ithaf edilmiş mütevâzı bir bazilika kilisede uyuduğunu belirterek şifâ mekânıyla ilgili çok önemli bilgiler verir.

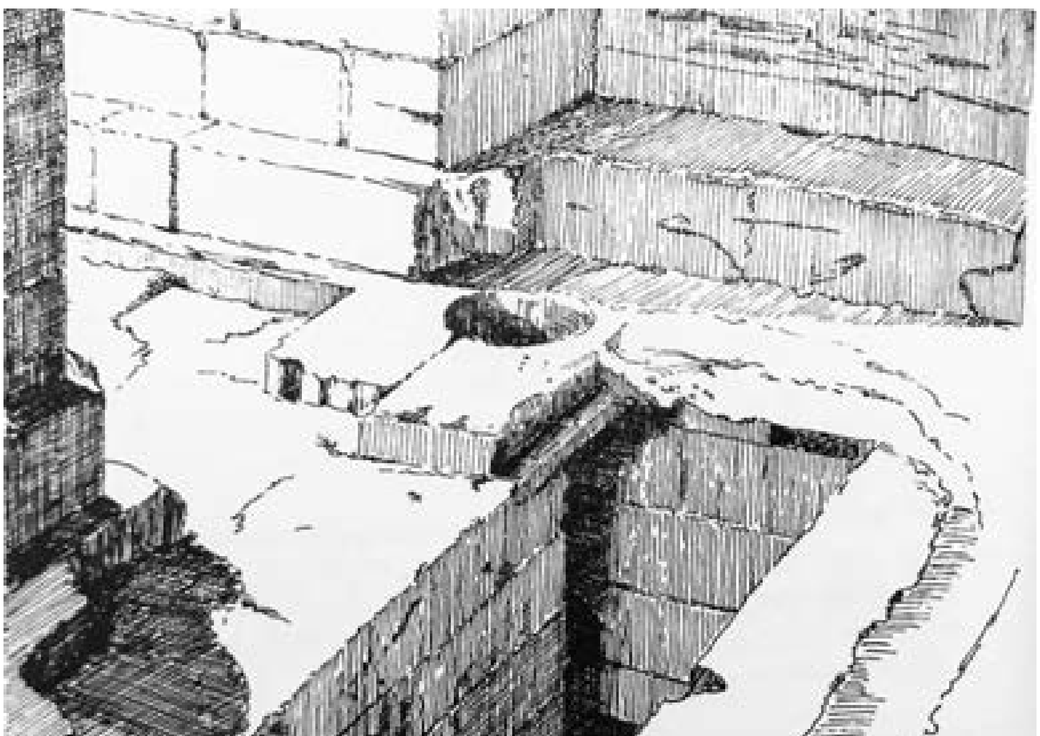
Birçok şifâlı tedâvi, azizlerin röliklerinden ziyâde ayazmalarla bağlantılıydı. Örneğin Blakhernai Kilisesi külliyesi mûcizevî iyileşmelerin görüldüğü bir ayazmanın yanında kurulmuş olsa gerek. Târiflerin biraz muğlak olmasına rağmen, Blakhernai Ayazması'ndaki unsurlar-suyun bulunduğu, merkezî olarak planlanmış kubbeli bir oda ve yanlarında daha küçük tâlî alanlar-bir özel hamamda veya belki bir vaftizhânede bulunabilecek özelliklere benzer. Nitekim Hagion Louma, iki işlevi birden görmüştü; çünkü imparator, burada iki kere banyo yapardı. İlkinde bedenini temizlemek için ve ardından âyin gereği üç kez burada suya batırılırdı. Dahası, metinlerde anılan görevliler şüphe uyandırır bir biçimde, balnearites (banyo yaptıranlar), sabuncular ve yağcılar da dâhil olmak üzere, hamam görevlilerine benzer. Blakhernai külliyesinden günümüze hiçbir şey kalmadı. Bugün pınarın üzerinde sınıflandırması zor, modern bir şapel vardır.

Blakhernai gibi, Hodegon Manastırı'ndaki mûcizevî su kaynağının adının Hagion Louma olması dikkate değer. Araştırmacılar, Mangana Heksakonkosu'nun (ed. altı yapraklı yonca biçimli plan) kimliği konusunda hâlâ karar vermiş değiller; ancak topografik göstergeler manastırın bu alanda bir yerde, yâni Ayasofya'nın doğusunda, Büyük Saray'ın ve denizin yakınında bulunduğuna işâret eder. Ama manastır sâdece kazıda bulunan temellerden epey sonraya âit, IX. yüzyıldan sonraki kaynaklarda görülür. En eski referanslardan biri olan IX. yüzyılda yazılmış Patria'da manastırın kurulmasından önce birçok kör insanın iyileştiği ve mûcizelerin gerçekleştiği bir şapelden söz edilir. Öte yandan, XIV. yüzyıla âit bir metin şöyle der, "Burada, bugüne kadar, kutsal ve ilâhî kilisenin kryptasında bulunan ve en saf suyun taşarak aktığı bir pınar vardır." "Kryptanın karşılığı olan (ve metaforik olarak sığınak anlamında da kullanılan) kataphyge, Silivri Kapı Balıklı Ayazması'ndaki (Zoodokhos Pege) yer altı pınarını tanımlamak için kullanılan terimin aynısıydı. Benzer şekilde, Mangana'da kazı yapanlar Heksakonkos'un bulunduğu tepenin aşağısındaki küçük bir odanın gerçek ayazma olduğunu ileri sürdüler ve Heksakonkos'u bir vaftizhâne olarak tanımladılar. Bu tespit hâlâ tartışmaya açıktır.

Farklı yapıda, henüz tanımlanamamış bir ayazma, 1997-1998 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından Sultanahmet'te Amiral Tadfil sokağında yapılan kazıda bulundu. Neredeyse dört metre aşağıda ve zemin mozaiklerinin hemen kuzeyinde, temellerdeki bir nişe inşâ edilmiştir. Bir metreden az genişliği ve derinliği olan bu ayazma, küçük bir beşik tonozla örtülmüştür, havuzun önünde bezemesiz mermer bir levha bulunur. Havuzun üzerindeki kemer aynası, Meryem Ana'yı önünde çocuk İsa ile duâ ederken gösteren ve boyalı alçıyla yapılmış bir tasvirle süslenmiştir. Tasvîrin çevresinde okunamayan bir yazıt bulunur. Kimliği ne olursa olsun ayazmanın, günümüze ulaşmamış daha yukarı seviyedeki bir binânın alt yapısının eklentisi olduğu açıktır. Ne önceden planlanmış ne de zengin biçimde döşenmiştir.

Kurtarıcı Philanthropos Ayazması, XVI. yüzyılda üzerine İncili Köşk'ün de inşâ edildiği deniz surlarında yer alıyordu. Ortodoks Hıristiyanlar, Topkapı Sarayı'nın içinde bulunmasına rağmen, XIX. yüzyıla kadar ayazmayı ziyâret etmeyi sürdürdü. Mekânın kimliği ayazmanın kullanımının Osmanlı döneminde de sürmesiyle belirlenmiştir. Suya deniz surlarının hem içinden hem de dışından ulaşılabildiği görülmektedir. Köşkün payandalarının altından, merdivenlerle dikdörtgen bir havuza ulaşılır; su burada toplanır, görünüşe bakılırsa taşar ve böylece şifâ güçlerini sâhildeki kumlara taşır. Deniz surları-

Philanthropos Ayazması, çizim.

Kariye Manastırı.

nın dışındaki alan, XIV. ve XV. yüzyıllarda şifâ gücü için ziyâret edilirdi. Rus hacıların seyahat notlarında da buradan devamlı bahsedilir. Zosima, "Kilisenin altında kutsal su var ve sayısız hasta ve cüzamlı ayaklarını kuma gömerek şifâ buluyor." der. Adı bilinmeyen bir Rus da aynı biçimde, kutsal suya yakın denizin kıyısındaki kuma hasta ayaklarını gömen kişilerin de benzer şeyler yaptığını anlatıyor ve şunları söylüyor: "Kurtçuklar bacaklarından ve bütün bedenlerinden çıktığında sağlıklarına kavuşurlardı."

Bu alanın tam kuzeyinde kazı yapanlar Meryem Ana'nın mermer kabartma bir ikonasının kırılmış parçalarını bir sarnıçta buldular. İnce işçilikli eserde, Meryem Ana bir kâidenin üzerinde, ellerini duâ eder şekilde kaldırırken betimlenmiştir. Günümüze ulaşan tek (sağ) el, yukarıda belirtilen, ellerinden su akan Blakhernai tasvîrinin tanımlarına uyan bir biçimde delinmiştir. Kazı yapanlar, bunun aslen bir ayazmaya âit olduğunu, belki de Kurtarıcı Philanthropos Manastırı'yla bağlantılı olduğunu iddia ediyor. Meryem Ana'nın elleri delinmiş hâlde duâ eder şekildeki pozu; Atina, Selânik, Berlin, Venedik ve Ravenna'da bulunan, bugüne kadar gelmiş çeşitli kabartmalara benzer.

Amiral Tadfil Ayazması'ndaki Meryem Ana'nın pozu da buna benzemektedir; Zoodokhos Pege ikonografisi daha sonra gelişmiş olmasına rağmen aynı pozu muhâfaza eder, ancak su duâ eden Meryem Ana'nın altındaki çeşmeden akar. Aynı ikonografinin çok daha geç bir yansıması, Ohio-Cincinnati'deki Tyler Davidson Fıskiyesi'ndeki, kaldırdığı iki elinin avuçlarından su fışkıran "Suyun Dâhîsi" adlı eserde görülebilir. Bizans Konstantinopolis'i ayazmalarının en iyi belgelenmiş olanı, surların hemen dışındaki Balıklı (Pege) Kapısı'nın yakınında bulunan Zoodokhos Pege Manastırı'ndaki "kataphyge"dir. Manastır binâları Osmanlı döneminde yok olsa da ayazma ziyâret edilmeye devam etti. Metinler mûcizevî ayazmanın keşfini, tahta çıkmasından önce I. Leon'a atfeder ve manastırın içinde çeşitli kiliseler bulunduğunu anlatır. İki taraftan da, mermer merdivenlerle, dört metreye yakın genişlikte olduğu söylenen bir alana kurulmuş olan ayazmaya inilir. Başka merdivenler ayazmanın üst kısmına uzanır, ayazmanın önünde, suyun dağıtıldığı oluklu bir kurna bulunur. Ayazmanın sularının sayısız mûcizevî şifâyı sağladığına inanılır. Bâzı hacılar kutsal suyla dolu şişeleri yanlarında götürmeyi tercih etmişlerdi; ama metinler birçok hastanın mekânda gecelediğini de gösterir. Hem krypta hem de büyük Ioustinianos Kilisesi inkubasyon mekânıydı ve kilise büyük bir ihtimalle, ayazmanın çevresindeki alan dolduğunda kullanılıyordu.

Mekânın tanımlarına bakılırsa kryptadaki en etkileyici unsur, Ksanthopoulos'un anlattığı, havuzun üstündeki kubbede yer alan Meryem Ana'nın mozaik tasvîridir. Bu, daha sonra Meryem Ana'nın Hayat Veren Kaynak (veya Hayat Pınarı) olarak tasvîrinin standart bir ikonografisi hâline gelecektir; büst şeklinde, yanında bâzen çocuk İsa'yla bâzen yalnız, içinden su akan bir kurnada belki de Blakhernitissa ikonog-

Kariye Manastırı'ndan tavan ayrıntısı.

rafisinden alınmış bir tasvir. Çocuksuz daha eski bir versiyon, Kariye Manastırı'ndaki bir mezarda görülür. Ksanthopoulos şöyle yazar: Kilisenin tavanının bulunduğu kubbenin ortasında, sanatçı kendi elleriyle, göğsünden, saydam ve temiz suya benzeyen, en güzel ve ebedî çocuğun köpükler hâlinde, canlı sıçradığı hayat veren kaynağı [yâni Meryem Ana'yı] mükemmel biçimde resmetmiştir; bunu görenler, onu [kaynağı], yukarıdan aşağı sanki sessiz bir yağmur gibi, usulca su akıtan ve oradan aşağıya phialedeki suya bakan ve onun etkili olmasını (yâni mûcize yaratmasını) sağlayan, deyim yerindeyse onu istihâre eden ve verimli hâle getiren bir buluta benzetebilir.

Bu, çok canlı ve şiirsel tasvirdir: ışıltılı mozaiğin suyun üzerindeki yansıması, onu yaşam dolu bir hâle getirir ve mûcizevî gücünü sağlar. Tasvîrin, suyun dalgalanmasıyla hareket ediyormuş gibi görüneceğini hayal etmek mümkündür. Hodegon ve Blakhernaide'deki ayazmalara atfedilen mûcizevî unsurlar, zaman içinde mekânla bağlantılı önemli ikonaların –Hodegetria ve Blakhernitissa– gölgesinde kalmıştır. Bu durumun aksine, Ksanthopoulos'un metni, Balıklı'daki mozaik tasvîrinin, ikonanın hayat veren unsurlarının suya ve aynı şekilde sudan ikonaya sirâyet etmesiyle, ayazmayı güçlendirdiğini belirtir. Tasvîrin ikonografisi, ayazmanın sularının mûcizevî unsurlarıyla bağlantılıdır ve bunu temsil eder; çünkü Meryem Ana kaynakla özdeşleştirilmiştir. Belki de, ikisinin –tasvir ve suyun, ikona ve özün– uyum içinde çalıştığını söylemek en doğrusudur.

Su, mûcizevî şifâlarda bir araç olarak işlev gördüğünden, Bizans Konstantinopolis'inin hastânelerinde hamamın hastâne mîmârîsinin standart bir özelliği ve hastaların yıkanmasının da yaygın bir tedâvi olduğunu gösterir. Erken Bizans döneminde popüler olan tıbbî metinler, hastalıkların iyileşmesinde hamamın tedâvi şekillerindeki önemine işâret eder. Bunun bir sonucu olarak "ksenon"larda düzenli olarak, tıbbî personelin tedâvilerini banyoyla tamamlamalarına imkân veren bir hamam dâhil edilmiştir. Aziz Sampson Hastânesi'ndeki muazzam sarnıçların sağaltıcı banyoların düzenli işlemesi için gerekli olduğu görülebilir. Hastalar, durumları daha sık banyo yapmalarını gerektirmedikçe düzenli olarak haftada iki kez yıkanırdı. Doktorlar, asistanlar ve hademeler hastaların yıkanmasına yardımcı olurdu. Buna karşılık, manastırın râhipleri ve huzurevindekiler ayda iki kere manastırın hamamında banyo yapardı. Hastânenin manastırın ne tarafında olduğu muğlaktır, ancak Aziz Sampson Hastânesi'nde olduğu gibi, Pantokrator'un etrâfındaki muazzam sarnıçlar da büyük ihtimalle manastırın hamamlarının düzenli işlemesine destek veriyordu. Hastânenin tedâvisinde kullanılan sular, mûcizevî pınarlardan değil, insan eliyle yapılmış haznelerden geliyordu.

Z *Hayat Kısa, Sanat Uzun. Bizans'ta Şifâ Sanatı* (Pera Müzesi Yayını, 2015) adlı eserde yer alan Robert G. Ousterhout'un "Konstantinopolis'te Su ve Şifa. Mimarî Kalıntıları Okumak" başlıklı makâlesinden derlenmiştir.

Suda doğum

MURAT D. ÇEKİN

G ELENEKSEL topluluklarda doğumu yaklaşan kadınların suya ilgilerinin artması ve nehir, göl veya deniz kenarında doğum yapması, suyun doğumu kolaylaştırıcı rolüne işâret eder. Günümüzde de, doğum kasılmaları başlayan kadınlara imkân sunulduğunda, bir kısmı suya girmeyi ve suda oturmayı tercih etmektedir.

Suda vücut ağırlığı hafifler, kan dolaşımı hızlanır. Suyun görüntüsü, sesi ve temâsı ile, kasılmayı sağlayan 'oksitosin'in ve doğal morfin diye bilinen 'endorfin'in salgılanması artar, stres hormonu diye bilinen 'adrenalin'in salgılanması azalır. Kasılmalar kuvvetlenir, kasılmaların arasında kaslar gevşer, ağrı daha kolay başa çıkılabilir hâle gelir. Anne rahatlar. İlâç kullanma ihtiyâcı düşer. Doğum hızlanır.

Anne doğum öncesinde istediği zaman suya girip çıkabilir. Bunun için 2 m çapında,70 cm yüksekliğinde bir havuz yeterlidir. Su, oturan annenin koltuk altlarına gelecek kadar yükseltilir. Temiz olmalı ancak klor kokmamalıdır. Vücut sıcaklığı kadar, yâni 37 derece civârında olmalıdır. Anne havuzun içinde uzanma, çömelme, destekli çömelme, el-diz yerde gibi istediği pozisyonları alabilir. Yakınları veya sağlık personeli havuzun yanında bulunabilirler.

Bâzı anneler doğumun da havuzda gerçekleşmesini tercih etmekte, bebeklerini sudan çıkarıp kollarına almaktadır. Bebek amniyos sıvısından çıkıp suya girmiş olur. Hâlâ kordon kanındaki oksijenle beslendiğinden boğulma riski yoktur. Bebeğin doğumunu başlatan hormonlardan 'prostaglandin', akciğerlerini doğum sonrası soluk alıp vermeye hazırlamıştır. Yuttuğu su midesine gider ama artık soluk borusu refleksle kapandığından akciğerlerine gitmez. Su yüzeyine çıkınca nefes alan bebek, annesini hemen emmeye başlayabilir. Anne plasenta ayrılmadan havuzdan çıkarsa rahim damarlarında emboli olmaz.

Anne suda doğum kararı için, bu konuda tecrübesi olan hekime ve ebeye danışabilir.

KAYNAKLAR

¶ Michel Odent. Birth under water. *Lancet* 1983: 1476-7.
¶ Michel Odent. *Birth Reborn: What Childbirth Should Be.* Souvenir Press 1994: 39-53.
¶ Michel Odent. *The Scientification of Love.* Free Association Books 2001: 97-104.

Kadın doğum uzmanı Dr. Michel Odent, Fransa Pithiviers'deki hastânede 1980'lerin başında kurduğu doğum havuzu ile.

SU MEDENİYETİ

DİLAVER DEMİRAĞ

Hama'da bir su çarkı, Suriye.

SU, varoluşun özü. Su, şekillere şekil veren şekilsiz. Su, yüzü toprağa ve semâya dönük bereket. Kültürün ve medeniyetin binlerce yıllık çağıltısı.

Bu kutsal bereket sembolü, kültürleri erginledi ve bundan uygarlık hâsıl oldu. Medeniyet, bir anlamda tabiatın kültürün evrenine katılması demektir. Kültür, insana özgü ikinci doğayı oluşturur. Bu ikinci doğa da tekniği, mitoloji vb öğelerin bütününü içine alan şeydir.

İnsanlar târih boyunca bu mûcizevî maddeden istifâde etmenin yollarını aramışlardır. Tarımın başlanması ile (çoğu yerde "tarımın bulunması" ile diye yazılır bu; ama atalarımız doğayla iç içe oldukları için bitkileri iyi tanıyordu ve bu nedenle tarımı bulmadılar, tarım yapmaya başladılar) suya olan ihtiyaç daha da arttı ve bu nedenle ilkin nehir yataklarının taşması ve geri çekilmesi (alüvyon) ile oluşan verimli çamurlarda bitki yetiştirildi. Bunun için de ilk uygarlıklar nehir kenarlarında kuruldu.

İlk kurulan medeniyetlerden (arkeolojideki son gelişmeler nehir uygarlıklarının neredeyse eş zamanlı ortaya çıktığını gösteriyor ve hatta birçok buluntu, Mısır'ın Sümer'den bile daha eski olabileceği yönünde işâretler ortaya koyuyor) Sümerler, yarı kurak bir havzada yaşadıklarından ve en önemlisi Dicle ve Fırat'ın taşkınları düzensizlik gösterdiğinden dolayı, son derece düzenli rejime sâhip Nil alüvyonuyla kaplı, bereketli, sulak bir sâhada tarım yapan Mısırlılar gibi, toprağı kolay yoldan işleyemediler. Suyun tarlalara kadar getirilmesi gerekiyordu; dolayısıyla kanallar kazıp kaya dolgu barajlar inşâ ettiler.

En ilkel sulama sistemlerine Mezopotamya'da rastlanmaktadır. Modern sulama sistemlerinden farklı olarak bu sistemler; kanallar, kapılı hendekler, kale ve kapılar gibi bâzı önemli bileşenlere sâhipti. Mezopotamya sulama sistemi, dolgu toprakta boşluk oluşturacak biçimde bir su yolu kazarak açılan ve bu aralığa çamur yerleştirilerek kapanan havza tipindendir. Çok daha ileriki dönemlerde bu arklar, sertleştirilmiş kil borular döşenerek oluşturulacaktı. Nitekim Sümerlerin Nippur kentinde Fırat'ın suyu, sulama kanallarıyla kente taşınır ve pişmiş toprak künklerle çeşmelere ulaştırılırdı. Bir kil tablette Nippur kentinin haritası çizilidir ve haritada su kanallarına da yer verilmiştir. Haritada, Fırat nehri en solda, yukarıdan aşağı çizilidir ve ona bağlı İdnunbirdu kanalı ile İdşauru kanalı da isimleriyle belirtilmiştir. Sümer tabletlerinde, Nippur'daki su künkleri ve kanalizasyon sistemleri anlatılır. Kentte yapılan kazılarda, bu bilgileri pekiştirir nitelikte kalıntılar, Nippurluların yapmış olduğu pişmiş toprak künkler bulunmuştur.[1]

Eflatun Pınarı kaya anıtı, Konya.

MÖ 2 bin yıllarında yağmur mevsiminde oluşan sellerden korunmak ve kurak mevsimlerde bu biriken sudan faydalanmak için barajlar yapılmıştı. Aşağı Nil vâdîsinde dar ve kayalık boğazlarda inşâ edilen barajlar içinde 76 m genişliği, 10 m yüksekliği ve 45 m'yi bulan taban kalınlığı ile o çağ için devâsâ denebilecek büyük barajlar da vardı. MÖ 1900-1500 yılları arasında ise Nil ve Kızıldeniz arasında yapay bir boğaz olan Süveyş kanalı oluşturulmuştur.[2]

Firavun Akneton, tek tanrısı Aton'a barajlar için duâ etmiş ve onların bakımını yapmış, bir başka Firavun III. Amenemamhor, kenti besleyen sulama kanalının istikrârı ve koruması için Fayum şehrindeki El-Laban barajını yaptırmıştı.

Üçüncü büyük nehir uygarlığı olan Harrapa medeniyeti ise kendi çağına göre bir hayli ileri bir su sistemine sâhipti. Mohenjadaro'da yapılan kazılar, bu uygarlığın su mühendisliğinde bir hayli gelişkin olduğunu gözler önüne sermektedir. Uzunluğu kuzeyden güneye çeyrek millik bir alana yayılan 1,5 m yüksekliği, 180 m genişliği olan ve yüzeyi pişmiş tuğlalarla kaplı kale kalıntısında su ve lağım kanalları ve banyolar ortaya çıkarıldı. Giyinme odaları ile birlikte 12 m uzunluğa varan 7x2,5 genişliğinde 7 m genişliğinde, 2,5 m ebatlarında bir hamam bulunuyordu. Bu, ırmağa girip yüzme şeklindeki ilkel banyodan çok farklı bir yıkanma kültürünün varlığını açığa çıkarmaktadır. Dahası bu kültür, ancak gelişmiş bir su mühendisliğiyle îzah edilebilecek düzeyde teknik bilgi içermektedir.

Yakındoğu / Mezopotamya kentleri içinde özel bir yeri olan Ninova'nın su gereksinimi, kanallar yoluyla karşılanıyordu: "Bu dev kentin su gereksinimi kanallarla sağlanmaktaydı. İçlerinde en ünlüsü olan 20 m genişliğindeki Cervan kanalı, Bovyan çayının suyunu 86 km'lik bir mesâfeden taşıyarak

L. Mayer, Efes'te hamam kalıntıları, 1810.

Ninova'ya getirmekteydi. Kanal yolu üzerindeki bir vâdîyi, 300 m uzunluğunda ve vâdî sularının akabilmesi için beş gözlü su kemeri ile aşmaktaydı."[3]

Su teknolojisi, uzun yıllar Mezopotamya'daki kanalların gelişimi üzerinden sürdü. Ancak en büyük devrim, su kemerleriyle oldu. Bu teknolojiyi zirveye taşıyan hiç kuşkusuz Roma olsa da su kemerleri daha Mısır döneminde izleri görülebilen bir kanal teknolojisi idi.

Yunanistan ve Yakındoğu'da varlığı bilinen sofistike sulama sistemlerinin, Mısırlılar ve Harappalılar gibi halklar tarafından da inşâ edildiği biliniyor. Hint alt kıtasındaki su kemerleriyse çok daha önceleri tasarlanmıştı. Dahası Roma su kemerlerinin ilk örnekleri de Akadlar zamânında ortaya çıkmıştı.

Hidrolik mühendisliğinin en erken kullanımı, bitkilerin sulanması işiydi ve kökeni Ortadoğu ve Afrika'ya dayanıyordu. Tarımsal bitki yetiştiriciliği için suyun hareketini ve arzını kontrol etme teknikleri binlerce yıl önceden kullanılıyordu. En eski hidrolik makinelerden biri olan su saati, MÖ 2000'li yılların başında kullanılmıştır ve bilinen ilk su saati de Mısırlılara âittir.

Su taşımak için yer çekimini kullanarak su basıncını yükseltmek erken dönem uygarlıklarda kullanılıyordu, bunların bilinen en eski örnekleri İran'daki "Qanat" ve antik Çin'deki "Turpan" su sistemleridir. Ayrıca Peru'da görülen sulama kanalları da örneklere dâhil edilebilir. Eski Çin'de hidrolik mühendisliği bir hayli ilerideydi, çift kilitli kanallar ve kanal havuzları inşâ etmek Çin'e özgü idi, barajlar yapmak ise Mısır'dan Hindistan ve Çin'e kadar birçok medeniyette görülüyordu.

Filipinler'in arkaik çağında (MÖ 1000), hidrolik mühendisliği Luzon Adası'nda geliştirilmişti; Cordilleras dağlık bölgesinde yer alan Ifugaos'daki ünlü Banaue pirinç teraslarının sulanmasında barajlar ve hidrolik sistemler bir yöntem olarak tercih edilmekteydi. Teraslar, deniz seviyesinden yaklaşık 1500 m yükseklikteydi ve yukarıda yer alan yağmur ormanlarından beslenen su kemerleri ve borularla sulanıyordu. Bu öyle bir su yoluydu ki adımlandığında mevcut uzunluğunun dünyânın yarısını kat edecek bir mesâfeyi bulacağı söylenmektedir.[4]

Girit'in modern başkenti olan Knossos, Ege ve Avrupa'nın en târihî şehirlerinden biridir. Knossos'a ilk yerleşim MÖ 6 bin'den kısa bir süre sonra olmuştur ve 3 bin yıl içinde, Ege'deki en geniş neolitik çağ merkezi hâline gelmiştir. Tunç devri boyunca, Minoan uygarlığı, Ege dünyâsının büyülü ilk Yunan uygarlığı olarak gelişmiş ve kendi zirvesine ulaşmıştır.

Knossos'un su sağlama ve drenaj sistemleri çok ilginçti. Su, Kounavoi ve Archanes bölgelerinden bir su kemeri görünümünde olan oluklarla sağlanıyor, saraya ve şehrin içine kadar ulaşıyordu. Saray içinde suyu dağıtmak için basınçlı borular kullanılmaktaydı. Drenaj sistemleri, biri kanalizasyonu diğeri yağmur suyunu topyan iki ayrı yapı olarak düşünülmüştü. Maalesef MS 1450 civârında, Mycenaean Sarayı, Girit'in bütün görkemli şehirleri gibi, bir deprem ve yangın sırasında yıkılmıştır.

Küçük Asya olarak da adlandırılan Anadolu, 10 bin yıl boyunca birçok uygarlığın kavşağı olmuştur. Anadolu'da eski kentsel su sağlama sistemlerinden boruları, kanalları, tünelleri, sifonları, su kemerlerini, depoları, hazneleri ve barajları içeren çok fazla Hitit kalıntısı vardır.

Ege'deki bilinen en uzun su tüneli, eski Yunanların meşhur Eupalinos su tüneli ve kemeridir. Uzunluğu 1.036 m'yi bulan Eupalinian su kemeri tüneli, Yunanistan'ın Samos kentinde MÖ VI. yüzyılda inşâ edilmişti. Tünel dünyâda çift yönlü kanal olarak tasarlanmış ikinci en büyük su kemeri sistemi olarak değerlendirilmektedir.[5]

Yunan kentlerinde su açısından en önemli mîmârî yapı hiç kuşkusuz çeş-

Su teknolojisi uzun yıllar Mezopotamya'daki kanalların gelişimi üzerinden sürdü. Ancak en büyük devrim, su kemerleri oldu; izleri daha Mısır döneminde görülen bu teknolojiyi Roma zirveye taşıdı.

melerdi. Çeşmelerden sorumlu kamu görevlilerinin varlığı, çeşmenin kent yaşamı için ne denli önemli olduğunun en somut kanıtıdır. Su temîninde iki yol vardı: kemerler ve oluklar. Su, ekseriyetle açık bir arâziden değil, kesme ya da örme taştan kanalların içine gâyet başarılı biçimde gömülmüş pişmiş toprak borulardan yâhut yer altındaki tünel borulardan geçirilerek kente, kent çeşmelerine ulaştırılmaktaydı.

Heredotos, kitabında Yunanların koloni kentlerinden Samos'ta gördüğü Eupalinos tünelinden övgüyle bahsetmektedir. Yunan su mühendisliği Roma'daki kadar büyük bir teknik gelişmişliğe sâhip değildiyse de oldukça başarılıydı. Yağmur sularının biriktirildiği kuyular ve sarnıçlar da su temîninde su kemerleri kadar tercih edilen bir yöntemdi. Elbette, çeşmelerden akan su kadar temiz ve saf değillerdi; ama Helenlerin coğrâfî ve iklim koşulları, dahası savaşla yaşayan kentleri için bu geri çevrilmeyecek bir nîmetti; üstelik su kemerlerinden daha güvenliydi. Evlerin kuyuları ve sarnıçları olmasına karşılık, çeşmeler kamusaldı. Aynı zamanda pınar ve çeşmeler dînen saygı duyulan su kaynaklarıydılar.

"Çoğunlukla adlarının tanıklıkta bulunduğu gibi, dinsel ve destanımsı bağlamları vardı. Başlıca saf su kaynakları bunlardı. Pınarlardan ve çeşmelerden yararlananlar, getirdikleri testilerini musluklardan akan ve haznede biriken suyla doldururlardı. Olağan su, evlere kadar ulaşamazdı. Ancak, suyu kaynağından alıp uygun yerlere götüren çok sayıda su yolu yapılırdı."[6]

İlk çift yönlü su tüneli ise Eski Yahuda Krallığı döneminde yapılan MÖ 700 civârında tamamlanan Kudüs'teki Siloam Tüneli idi.

MÖ XI. yüzyıldan beri bir kült alanı olarak kullanılan Artemis Tapınağı'nın etrâfında MÖ VI. yüzyılda kurulan Ephesus, önemli bir su şehriydi. Ephesus'un suyu farklı yerlerdeki kaynaklardan sağlanmaktaydı. Ayrıca, su temîninde su hazneleri de kullanılmaktaydı. Büyük çeşmeler için sağlanan suyun küçük barajlar vâsıtasıyla yönü değiştirilmişti ve bir büyük, iki küçük boru hattından oluşan 6 km uzunluğunda bir sistemle su şehre taşınıyordu.

Roma ise su kemeri teknolojisini en çok geliştiren geç Antikçağ uygarlığı idi ve genel olarak çağının teknolojik açıdan en ileri uygarlığıydı. Ancak bir demir çağı medeniyeti olarak Roma'nın su boruları kurşun ve kalay gibi hiç de sıhhî olmayan malzemelerden yapıldığı için ağır kurşun ve kalay zehirlenmesi vakaları hiç eksik olmuyordu. Diğer taraftan, Tiber ırmağının açık bir kanalizasyon sistemi gibi kullanması nedeniyle su kirliliği had safhaya ulaşmıştı.

Eski Romalılar, zamanlarının çoğunu yararlı bayındırlık projelerine adamışlardı. Caddeler, limanlar, su kemerleri, tapınaklar, meydanlar, belediye binâları, arenalar, banyolar ve kanalizasyon sistemleri yaptılar. Roma vatandaşları çatısında yağmur suyunu toplayan kare bir çukur ve bu suyun depolanması için çatının altında bir hazne bulunan düzine-odalı evlere sâhiptiler.

Roma'nın su sistemleri için kaynak genellikle pınarlardı, suyu yükseltmek için kova vinçlerin kullanıldığı bir sondaj yöntemi uyguluyorlardı. Eğer su berraksa ve yeterli miktardaysa kemerlerle şehre taşınıyordu. Ek olarak çeşitli kaynaklardan toplanan su, bir haznede biriktiriliyor, sonra kemerler ya da basınçlı borularla dağıtıcı hazneye aktarılıyordu. Suyu üç boru taşıyordu: borulardan biri havuz ve çeşmelere, ikincisi kamu geliri için umûmî tuvaletlere ve üçüncüsü kemerlerin bakım geliri için evlere.

Romalılar, daha çok tarım arâzisi elde etmek için bataklıkları kuruttular, çünkü bataklıklardan yükselen ve hastalığa sebep olduğunu düşündükleri "zararlı ruhlar" hakkında endîşelilerdi. Çoğu kez hastalık hava yoluyla değil, sıtma taşıyıcı sivrisinekler yüzünden yayılıyordu.

Acragas'ın (Sicilya) ileri gelen devlet adamlarından olan Empedocles, Pers savaşları sırasında, insanların sağlığı için Selinus'un yerel bataklıklarını kurutmuştur. O, aynı zamanda bütün maddelerin toprak, hava, su ve ateş olmak üzere dört elementten oluştuğu teorisini geliştirmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, karanlık çağlar olarak adlandırılan bin yıldan geniş bir periyoda yayılmıştı. Bu periyot süresince, bilim anlayışındaki gerileme de muhtemelen giderek kötüleşen su kaynaklarıyla ilişkiliydi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Avrupa'da su ve sağlık koruma tedbirleri azalmıştır. Târihî kayıtlar, kirlenmiş sulardan, insan ve hayvan dışkılarıyla dolu sokaklardan ve pencerelerden geçenlerin üzerine dökülen lağım sularından bahsetmektedir. Bu dönemde, çeşitli salgın hastalıklar Avrupa'yı perîşan etmiştir. Sâdece halkın değil, Avrupa saraylarının bile modern çağa kadar su ve hijyenle bağı oldukça zayıftı.

XV. yüzyılda, Somali Ajuran İmparatorluğu, Afrika'nın tek hidrolik imparatorluğuydu. Ajuran Devleti, Jubba ve Shebelle nehirlerinin su kaynaklarını tekeline almıştı. Gelişmiş hidrolik mühendisliği sâyesinde inşâ ettikleri kireçtaşı kuyuları ve sarnıçlar, günümüzde

Teknolojik açıdan çok ileride görünsek de hidrolik mühendisliğinin temelleri eski zamanlardan beri pek değişmemiştir. Sıvılar yer çekiminden istifâde edilerek kanal ve su kemerleriyle taşınmaktadır. Ancak suyun toplanıp dağıtımı artık pompalarla gerçekleştiriliyor.

hâlâ faaldir.

Hidrolik mühendisliğindeki ilerlemeler, Müslüman dünyâda VIII-XVI. yüzyıllar arasında -İslâm'ın altın çağı olarak bilinen dönemde- yaşandı. Halîfenin yönetimi altında, farklı bölgesel hidroelektrik teknolojileri "küresel anlamda etkili olabilecek su yönetimi kompleksi" hâline getirildi. Bu kompleksin çeşitli bileşenlerinde; kanallar, barajlar, İran'dan "Qanat" sistemi, Mısır'daki "Noria", "Şaduf" ve "Tırtıl" gibi bölgesel su kaldırma cihazları ve Afganistan'dan yel değirmeni vardı. Noria, su çarkları ile suyun yükseltilmesine dayanan, bir zincir pompa sistemidir. Bir anlamda su pompası dediğimiz teknolojinin en eski modeli sayılabilir. Zincir pompa sistemi, yüzlerce yıldır Avrupa, Çin ve eski Ortadoğu'da da mevcuttu.

İslâm Ortaçağ'ında yaygın işleyen bu teknik, su çarkı ile zincirin birlikte kullanımına dayanır. Zincir pompası (dolap), birkaç dâiresel diskin uzun bir zincir üzerinde bulunduğu bir su pompası türüdür. Zincirin bir kısmı suyun içine daldırılır ve zincir disklerin çapından biraz daha büyük bir tüp üzerinden geçer; zincir borusu yukarı çekilirken su diskler arasına sıkışır ve üstten kaldırılır ve boşaltılır.

Şaduf, bir sopa ve ucuna takılı kova ya da sepetle suyu kaynağından alarak yukarıya çıkartıp tarlaya boşaltan bir sistemdir.[7] Şaduf ilkel bir kaldıraçtı. Bu amaçla uygulanan en ilkel yöntem, dereden alınan suyun bir kapla tarlaya taşınmasıdır. MÖ 3 bin yıllarında Mezopotamya'da ve daha sonra da Mısır'da kullanılmaya başlanan şaduf sâyesinde bir kişi günde yaklaşık 2 bin lt suyu 2 m kadar yüksekliğe kolayca çıkartabiliyordu. Sistemin MÖ VI. yüzyılda, Babil'in Asma Bahçeleri'ni sulamada kullanıldığı sanılmaktadır.[8]

Bir diğer su teknolojisi ise Arşimet burgusudur. Bu düzenek, alçak bir yerden yükseğe su tahıl veya benzeri cisimler çıkarmaya yarayan bir sistemdir.[9]

Yine suyu taşıma ve kullanma sistemlerinde krank mili teknolojisinin varlığı da çok eskilere dayanır. Çin'de Han Hânedanlığı'nda (MÖ 202-MS 220) ilk elle işletilen kranklar ortaya çıkmış, ipek sargısı ve kenevir eğirmeleri için; daha sonra tarımda harman savurmada, suyla çalışan değirmenlerde, su gücü kullanılarak güçlendirilmiş körüklerde, kuyulardan su çekmek için çıkrıklarda kullanılmıştır.

MODERN SU MÜHENDİSLİĞİ

1593 yılında Fransız Nicolas Grollier de Servière, dişli pompa için erken bir tasarım oluşturdu. Dişli pompa, aslında bildiğimiz su çarkının daha gelişmiş biçimidir, çarkların yerini dişliler almıştır, birbirini döndüren dişliler sâyesinde su yüksek yerlere çıkarılır. Ondan önce ise Ortaçağ'ın madencilik işişinde kullanılan ve birçok türü Georgius Agricola tarafından De re metallica'da (1556) tanımlanan emme (piston) pompa geliştirilmişti. Pistonlu emme pompası, atmosferik basınç ile çalışır. Piston yukarı kalktığında kısmî bir vakum meydana getirirken atmosferik basınç, suyu silindire girmeye zorlar ve bu şekilde yukarıya çıkartır.

1636'da Alman bir mühendis olan Pappenheim, çift dişli pompayı geliştirdi. 1782'de ise deyim yerindeyse günümüz motorlu pompalarına giden yolu açan buharlı kanatlı piston pompası îcat edildi. Bu süreçten sonra pompa teknolojisi hızla ilerlemiştir. XIX. yüzyılda jet motorun bulunması ve XX. yüzyılda elektriğin pompa teknolojisine uygulanması ile şehir şebeke suyu sistemlerinin modern alt yapısı oluşturuldu.

Su mühendisliğinde geçerli bugünkü teknikler, modern zamanlara âittir. Ancak sanılanın aksine, teknolojik açıdan çok ileride görünsek de hidrolik mühendisliğinin temelleri o zamandan bu zamana pek değişmemiştir. Su çoğunlukla yer çekiminin yardımı ve kanal-su kemer sistemleri vâsıtasıyla taşınır, ancak suyun bir merkezde toplanıp yine buradan çevreye dağıtılması, artık pompalarla gerçekleştiriliyor.

Suya olan ihtiyaç hep artmaktadır ve hidrolik mühendisinin rolü de buna bağlı olarak kritik bir önem taşımaktadır. Modern su mühendisliği için temel iki mühim araçtan söz edilebilir: elektrikli pompalar ve barajda toplanan suyu evlere ulaştıran (son zamanlara kadar galvanizli çelik ya da betonarme künklerdi) plastik borular. Özellikle elektrikli su pompası sâyesinde bugün su, en yüksek katlara kadar ulaştırılabilmektedir.

ÇEŞMELER VE HAMAMLAR

Suyun kentin içine sokulmasıyla birlikte, su dağıtımının kamusal bir mesele olarak algılanması, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'e özgü bir geleneğin oluşmasını sağlamıştır. Çeşmelerin en basit biçimlerinin Mısır ve Sümer şehirlerinde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bu anlamda çeşmenin Urartu'da mı yoksa Sümer ve Mısır'da mı ortaya çıktığı, tartışmaya açık bir konudur. Ancak bilinen ilk çeşmeler, Hititlerce aslanağzı biçimli lülelerden akıtılan bir tekne biçimindeydi. Çeşmelerin ilk olarak tapınaklarda görülmesi de bir rastlantı olmasa

Eupalinos tüneli, Yunan Tünel Topluluğu.

gerek. Çeşme, cennetin merkezinde yer alan Tuba ağacının dibinden fışkıran hayat suyunun yeryüzündeki bir sembolü olarak tasarlanmıştı.

Antik Çağ'da su kanallarıyla kentlere su temin etme düşüncesi, Sümer'le başladı. Bu çağın büyük sulama teknolojileri, su deposu olarak kullanılan sarnıçları Sümerlere âittir. Mısır'da ise bent ve barajların ilk görkemli örnekleri görülmektedir.

Târihî kaynaklara göre, şehir devletleri döneminde, eski Mısır ve Mezopotamya'daki saraylarda çeşmeler hem dekoratif hem de soğutma amaçlı da kullanılmıştır.

Anadolu'nun Akdeniz kıyılarındaki Perge, geniş havuzu ve zengin dekore edilmiş mîmârî cephelerden oluşan görkemli çeşmesiyle, eşsiz bir su yapısına sâhiptir. Bu çeşme, heykelleri ve şaşaalı mîmârîsiyle öne çıkan Perge'nin en göz kamaştıran binâlarından biridir. Aynı zamanda şehrin, her caddeyi bölen ve havayı serinletmeye yarayan su kanalları da bulunmaktadır.

Yunan kentlerinde çeşmelerden sorumlu kamu görevlilerinin var olduğu bilinmekte, bu da çeşmenin toplumun yaşantısında ne denli önemsendiğini kanıtlamaktadır. Yunan şehirlerinde su alt yapısı için iki temel elemana gereksinim vardı: kemerler ve oluklar. Su, ekseriyetle açık bir arâziden değil, kesme ya da örme taştan kanalların içine başarılı biçimde gömülmüş pişmiş toprak borulardan yâhut yer altındaki tünellerden geçirilerek kente, yâni çeşmelere ulaştırılırdı. Yunan su mühendisliği, Roma'daki kadar gelişmiş bir tekniğe sâhip değildiyse de oldukça başarılıydı.

Çeşmeler, sokakların ve kutsal mekânların dışında, birtakım köşelerde gömme biçimde yapılıyordu. Atina'daki "Dipylon Çeşmesi" buna iyi bir örnektir. Bu çeşme, büyükçe bir kapının köşelerinden birinin içine yapılmıştı.

Çeşme mîmârîsinde uygulanan teknikler, Yunan natüralizminin etkilerini gösterir nitelikteydi. Sağlam bir kaya yontularak düzeltilir, sonra suyun gireceği hazneler açılır ve çoğu kez su oluklarına paralel bir biçimde sıralanan bir ya da birkaç sarnıç da kayanın içine yerleştirilirdi. Su toplanma, birikme yerine, hazneye dolduğunda aşağı inen basamak sayısı da düşürülürdü.

Roma çeşmelerinin tersine, Yunan çeşmeleri gösterişsiz, basit, ama hayli

G. Agricola, De Re Metallica kitabından bir su pompası çizimi.

işlevseldi. Yunan çeşmelerinde tezyînat musluğa odaklanmıştı. Bir çeşmedeki aslan figürünün üzerinde, ancak dikkatlice bakıldığında görülebilen kurbağa figürü, süslemedeki mizâhî eğilimleri de ortaya çıkarmaktadır.

Roma'ya geldiğimizde çeşmeler, âdeta birer mîmârî şâhesere dönüşürler. İlk dönem çeşmeleri daha çok kamusal, pratik ihtiyaçlar düşünülerek yapılmıştır. Daha sonra, hayvanların veya kahramanların bronz veya taş maskeleri ile süslenmiş ihtişamlı çeşmelerde mîmârî gösterişe odaklı bir duygunun dışa vurumu hissedilir.

Ortaçağ Avrupa'sında ise Roma su kemerleri tahrip edilmiş veya çürümeye terk edilmişti. Bundan dolayı Avrupa'daki pek çok meydan çeşmesi kurumuştu. Sanatsal çeşme mîmârîsi sâdece tenhâ manastırlarda ya da saray bahçelerinde mevcuttu ve sâdece onlar akar hâldeydi. Ortaçağ'daki çeşmeler, saflık, bilgelik, mâsûmiyetle ve cennet bahçesi ile ilişkilendiriliyordu. Jan van Eyck'in 1432'de tamamladığı Ghent Altarpiece Çeşmesi'nde, kuzu olarak sembolize edilen Hz. İsa'nın cennetteki tapımı tasvir edilmiştir. Bu arada su kemerlerinin onarılması ile Roma'dan kalma meydan çeşmeleri de kent meydanlarında insanların içme suyu ihtiyâcına çare olmaya başlamıştı.

Modern zamanların başlangıcında ise Fransa'nın Güneş Kral lakabı ile tanınan ve şahsına bir tür kutsallık atfedilen kral Louis XIV, doğa üzerindeki gücünü göstermek için Versailles bahçelerindeki çeşmeleri kullandı. 1662'den îtibâren kral Louis XIV, Versailles Sarayı'nda adı Garden à la française (Fransız resmî bahçesi) olan yeni bir bahçe yaptırmaya başladı. Versailles bahçelerinde su, doğal olarak bir hazneye akmak yerine, gökyüzüne doğru fıskiyelerle yükseltildi ve âdeta bir çiçek buketine dönüştürüldü. Dans eden su, müzik ve havâyî fişeklerle birleştirilerek muhteşem bir seyir zevki oluşturuldu.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Roma su kemerlerinin varış noktalarında bulunan Roma'nın barok dekoratif çeşmeleri, restore edildi ve onları inşâ eden papalar yüceltildi. Barok sanatının güçlü ifâdeleri olan yeni çeşmeler, Katolik kilisesi tarafından Protestan Reformasyona karşı popüler destek kazanmanın da bir yoluydu ve yapımları resmen desteklendi.

XIX. yüzyıl îtibâriyle gelişen teknoloji, çeşmeleri de dönüştürmüştü. Suyun artık evlerin içine kadar girmesi ile çeşmeler giderek bir kent aksesuarına dönüşmeye başladı. Çeşmelerin yerini artık süs ve gösteriş fonksiyonu ön plana çıkan fıskiyeler almıştı. Aquaparklar nasıl bir dönem Roma hamamlarındaki eğlence kültürünün yerine ikâme edildiyse çeşmelerden fıskiyelere geçişin etkisi de böyle oldu. Bu bağlamda, modern sanâyi toplumu ile birlikte çeşmeler de modern öncesine âit korunması gereken târihî bir imaja, nostaljiye dönüşmüştür.

Suyun toplumsal hayatta yankı bulduğu ikinci alan hamamlar etrâfında gelişen temizlik kültürü içinde olmuştur. Bunu elbette tersinden ifâde etmek de mümkündür. Yıkanmak her ne kadar işlevsel açıdan bedenin fiziksel kirlerinden arındırılarak tam bir temizliğe kavuşturulması ise de hamamlar bunun çok ötesinde bir işleve sâhip olmuştur.

Temizlenmenin târihi günümüzden binlerce yıl öncesine kadar gider. Farklı coğrafyalardaki farklı kültürler, temizlik konusunda benzer gelenekler ve ritüeller geliştirdiler. Hindistan'da Ganj nehrinde, Mezopotamya'da Fırat ve kollarında, eski Mısır'da Nil sularında vb nice su havzasında çok farklı temizlenme ve arınma ritüellerine tesâdüf edilir.

Uygarlıkla birlikte yıkanma kültürel bir fenomen olarak özellikle soylu sınıfta göze çarpar. Sümer'den başlayıp Mısır'a, oradan İran'a, İran'dan Hindistan'a sonra daha aşağıdaki Asya ülkelerine kadar yıkanma alışkanlığıyla paralel bir banyo, hamam kültürünün oluştuğu da görülür. Akdeniz'de ise önce Girit'teki Minos uygarlığında banyolara rastlarız, daha sonra Yunan gimnazyumunun (gymnasium) çok daha gelişkin hâli olan Roma hamamları medeniyet sahnesine çıkar. II. yüzyılda yaygınlaşan bir salona ve merkezî ısıtmaya sâhip banyolar (hamamlar), Ephesus'takiler gibi, benzersizdi. Bu şekilde tespit edilen ilk yapı sıcak, ılık, soğuk banyo kısımlarına ve giyinme odasına ayrılmıştı. IV. yüzyılda Skolacticia isimli bir kadın, banyoları,

Süveyş kanalında Kantara ve Ferdane arasında çalışan ilk mavnalar.

yüzlerce insana sevimli hâle getirmek için modifiye etmiştir. Burada, arzu edildiğinde günlerce kalınabilecek genel ve özel odalar vardı. Sıcak su, bir ocak ve geniş bir kazanla sağlanmaktaydı. Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde hamamlar varlıklarını sürdürseler de Hıristiyanlığın etkisiyle düşüşe geçer. Meselâ vebâ salgınlarının yaşandığı zamanlarda kirli gezmek âdetâ bir erdem sayılıyordu.

Hiç şüphesiz kamusal hamamların çoğunun birer randevu evi ya da genelev niteliği taşıdığı da bir hakîkat idi. Kilise, çok âşikar bir hâl alıp işler raydan çıkmadıkça bunları görmezden gelmeye çalıştı. Buna mukâbil İslâm dünyâsında halk hamamları bir hayli yaygındı ve insanlar gusül abdesti ya da haftada bir gün yapılan genel beden temizliği için hamama gider ve güzelce yıkanırdı. Ancak İslâm dünyâsındaki halk hamamları genelde Roma'da algılandığı şekliyle bir eğlence mekânı olma vasfı taşmıyordu. Bu özellik, kimilerince ikinci Roma denilen Osmanlı'ya özgü olacaktır. Osmanlı'da özellikle de kadınlar hamamı tam bir kamusal eğlence yeri olarak erkeklerin kahvehânelerinin muâdili konumundaydı. Hamama özgü gelenekler, Anadolu'da hâlâ sürer ki bunların başında meşhur gelin hamamı gelir.

Rusya'da ise gelişkin bir hamam kültürü olduğu bilinmektedir. Öyle ki Slav mitolojisinde, "Bannik" adı verilen bir banyo rûhuna inanılmaktadır. Bu ruh, ziyâretçilerden birinin saygısız ya da yanlış işler yapması hâlinde ortaya çıkmak üzere hamam tezgâhlarında saklanıyordu. Geleneksel kabûle göre Bannik, hamamda saygısızlık ya da yanlış bir iş yapan kişiyi kaynar suya veya sıcak kayalara atmakla korkutuyordu.[10]

Kore'de de ilginç bir hamam kültürüne rastlarız. "Jimjilbang" denilen bu yerler bir tür kompleks gibidir; ılıca, kaplıca, banyo, sauna, spa küvetlerinden oluşurlar. Bu yapılar, diğer banyo ve yıkanma kültürlerinde aynı cinsten kişilerin bir arada yıkandığı mekânlar gibi olmayıp âile grubuna hizmet veren kapalı birimlerdir. Ayrıca banyo suyuna deniz tuzu, çeşitli yosunlar ve kokulu otlar karıştırılır, suyun mineral ve bitkisel unsurlarla zenginleşmesi, vücûda fayda vermesi amaçlanır.[11]

Amerika'da ise bilinen en eski örnek, XVII. yüzyıldaki yerlilere âit kabîle saunasıdır. "Ter Kulübesi" de denen bu yerler, aynı zamanda kutsal âyin mekânlarıdır. Lakota ter ritüeline katılanlar, kemer şeklindeki bir kulübe ya da çadırın içinde toplanırlar; ısıtılmış kaya yığını ortada durur ve içeriye ısı verir. Ayrıca terli bir lider kayalara eğilir. Kulübeyi buharla doldurmak için üste de su dökülür, deri çadır suyu geçirmez; ama buharı içeri alır. İyice terleyen şef kayalara doğru eğilir ve âyini başlatır. Şarkılar ve dans eşliğinde yapılan törende tütün ve muhtemelen halüsinojenik otlar ya da mantarlarla yapılmış içkiler içilir ve ruhlarla görüşme yapılır.[12] Bu anlamda ter kulübesi, bir âyin mekânı olarak mânevî arınma işlevi de görür.

Banyo kültürünün bir ritüele dönüştüğü örneklere Japonya'da da rastlarız. Japonların kamusal hamamları, "Onsen" denen ılıcalar ve "Sento" denen kamusal hamamlardan oluşur. Onsen, sıcak suyun şifâsına ve gevşetici ferahlığına bedenin kendini teslim ettiği yerlerdir. Bizdeki hamamın muâdili olan sento ise evinde ofurosu, yâni banyosu olmayanlar içindir. Zaman içinde bizdeki gibi Japonlarda da banyoların özel evlere girmesiyle geleneksel temizlenme mekânları azalmıştır. Artık onların yerini masaj, fitness, sauna gibi öğelerin hepsini içine alan modern hamam- banyo mekânları almaktadır.[13]

1 Ural Akbulut, "Su ve Kanalizasyon Sistemi: Mezopotamya'dan Anadolu'ya" ; http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2014/02/Su-Ve-Kanalizasyon-Sistemi-Mezopotamyadan-Anadoluya.pdf

2 Marshall Clagett, *Ancient Egyptian Science;* http://books.google.com çev. Seda Kaya.

3 Jean-Louis Hout, Jean- Paul Thalmann, Dominique Valballe, *Kentlerin Doğuşu*, çev. Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 320,

4 http://www.tourism.gov.ph/explore_phil/place_details.asp?content=famousefor&province=74.

5 Åke Ison, "How Eupalinos navigated his way through the mountain-An empirical approach to the geometry of Eupalinos". *Anatolia Antiqua*, Institut Français d'Études Anatoliennes, XX, p. 25–34.

6 *age*, s. 179.

7 https://en.wikipedia.org/wiki/Hydraulic_engineering#Antiquity.

8 Ertuğrul Görcelioğlu, "Su Koçu ve Ülkemiz Koşullarında Önemi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B, c. 25, sayı: 1, 1975, İstanbul, s. 169-170.

9 https://tr.wikipedia.org/wiki/Ar%C5%9Fimet%27in_vidas%C4%B1.

10 "The Origins of Bathhouse Culture Around the World" (Dünyadaki Hamam Kültürünün Kökenleri); http://www.bbc.com/travel/story/20121129-the-origins-of-bathhouse-culture-around-the-world.

11 *agm*.

12 *agm*.

13 *agm*.

Geleneksel su bulma yöntemleri

Su arama yöntemleri.

RADYESTEZİ, maddelerin yaydıkları ışınımların veya enerji alanlarının herhangi bir cihaz olmaksızın algılanması yoluyla bunların yerleri, durumları veya çeşitli özellikleri hakkında bilgi verme yeteneğidir. Radyestezi kelimesi, Grekçede ışınım anlamına gelen "radi" ve hassâsiyet anlamına gelen Latince "esthesie" kelimesinden meydana gelmiştir. İnsan bedenindeki titreşim alanlarının, canlı ya da cansız nesnelerin enerji alanlarıyla rezonansa girdiğine inanılmaktadır.

Çağlar boyunca radyestezinin birçok şekilde uygulandığı görülmektedir. Genel olarak iki ayrı radyestezi yöntemi vardır: çatal çubuk yöntemi ve sarkaç yöntemi. Târihte daha çok çatal çubuk yöntemi kullanılmıştır.

Radyestezinin bugünkü biçimiyle MÖ 6 bin yıllarında mevcut olduğuna dâir kanıtlar vardır: Büyük Sahrâ'nın kuzeyinde, Tassili yakınlarında keşfedilen mağara resimleri arasında radyestezi işlemi yapar şekilde çizilmiş sığır çobanı tasvirleri mevcuttur. Bu resim bilindiği kadarıyla bir radyesteziste âit ilk temsîlî çizimdir. Güney Afrika Cumhûriyeti'nde de benzer mağara resimlerine rastlanmıştır. Bu resimlerin Neolitik Çağ'a âit oldukları tahmin edilmektedir. Mısır medeniyetinde de radyestezinin kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Hititlerde mâden arama amacıyla radyestezinin kullanıldığını gösteren deliller bulunmaktadır. İnkalarda da bu yöntemin bilindiğini gösteren oyma şekiller vardır. Bu da bize radyestezinin dünyânın her tarafına yayıldığını ispatlamaktadır.

Yunanlar, günümüzde olduğu gibi, hem su ve mâden cevheri aramak için hem de gâipten haber vermek amacıyla kullandıkları radyestezi sanatına "rhabdomancy" adını vermişlerdir. Her iki uygulama türünü de kapsayan bu terim, çubuk ve gâipten haber verme kelimelerinden oluşturulmuştur. Roma'da MS 500 yıllarında Büyük Theodorus'un, devlet vekîli Cassiodorus'a su aracıları bulması için emir verdiği kaynaklarda mevcuttur. Ayrıca Rossiter Raymond, "Radyestezi Çubuğu" adlı makâlesinde Persler, İskitler ve Medlerde radyestezinin gâipten haber verme amacıyla kullanıldığını belirtmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra bütün okült sanatlarla birlikte zayıflayan radyestezi, Rönesans ile tekrar canlanmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında radyestezi, İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in kalay aramaları için Almanya'dan radyestezistler getirtmesine yol açacak kadar yaygınlaştı. XVII. yüzyılda ise radyestezistlerin mâden damarlarının tespit edilmesinde yararlılıkları kesinlikle kabul edilmekteydi. XVII. ve XVIII. yüzyılda radyestezi, özellikle Avrupa'da en parlak dönemini yaşamıştır. Radyesteziyi su bulmak için sistematik bir tarzda kullanan ilk kişi muhtemelen Beau-Soleil Baronesi olmuştur. Ancak baronesin çalışmaları, mâden aramaya yönelik çalışmaların yanında ikinci planda kalmıştır.

Martin Luther'in 1518 yılında radyestezi uygulamalarını kınamasından sonra, radyestezi faâliyetleri daha çok karanlık güçlerin işi olarak mütâlaa edilmeye başlanmıştı. Radyestezistler, bu inancın doğurabileceği tepkilerden korunabilmek amacıyla bâzı önlemler almayı ihmal etmiyorlardı. Örneğin radyestezi çubuğunu vaftiz ediyorlardı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Alman mâdencilerinin radyestezistlerden yararlanma âdetinin giderek terk edildiğini görüyoruz. En son resmî radyestezist de 1778 yılında mâdencilik yetkilileri ile arasında çıkan anlaşmazlık sonucu işten çıkartılmıştı. Bundan sonra radyestezi azalmış ve Güney Fransa'ya kaymıştır.

Psikolojik tedâvilerden mâdenciliğe kadar geniş bir alana sâhip olan ve gizli bir ilim olarak târif edilen radyestezi, hâlen kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

¶ A. H. der Bell, *Practical Dowsing-A Symposium*, London, G. Bell & Sons, 1965.

¶ Barret, W., Besterman, T., *The Divining Rod*, New York, University Books, Inc., 1968.

¶ Dorey, S., "La Radiesthésie", *Nostra*, No.361 (7 March 1979), p. 19.

¶ Elliot, J. S., *Dowsing: One Man's Way*, London, Neville Spearman, 1977.

¶ de France, H., *The Elements of Dowsing*, London, G. Bell&Sons, 1948.

¶ Graves, T., *Dowsing: Its Techniques and Applications*, London, Turnstone Press, 1976.

¶ Hillman, M., "Divining the Unknown", *Fate & Fortune*, Issue 6, p. 8.

¶ Hitching, F., *Pendulum: The Psi Connection Glasgow*, Fontana, 1977.

¶ Mermet, A., *Principles and Practice of Radiesthesie*, London, Stuart and Watkins, 1976.

¶ Willey, R. C, *Modern Dowsing*, Arizona, Esoteric Publications, 1976.

¶ Williamson, T., "Dowsing Achieves New Credence", *New Scientist*, Vol. 81, No. 1141 (8 February 1979), p. 371.

Z Charles Richet'in *"Radyestezi. Maddî Tesirler Bilimi"* (Bilim Araştırma Merkezi, İstanbul, 1981) adlı eserinden derlenmiştir.

Su ve temizlik

MESUT GÖK

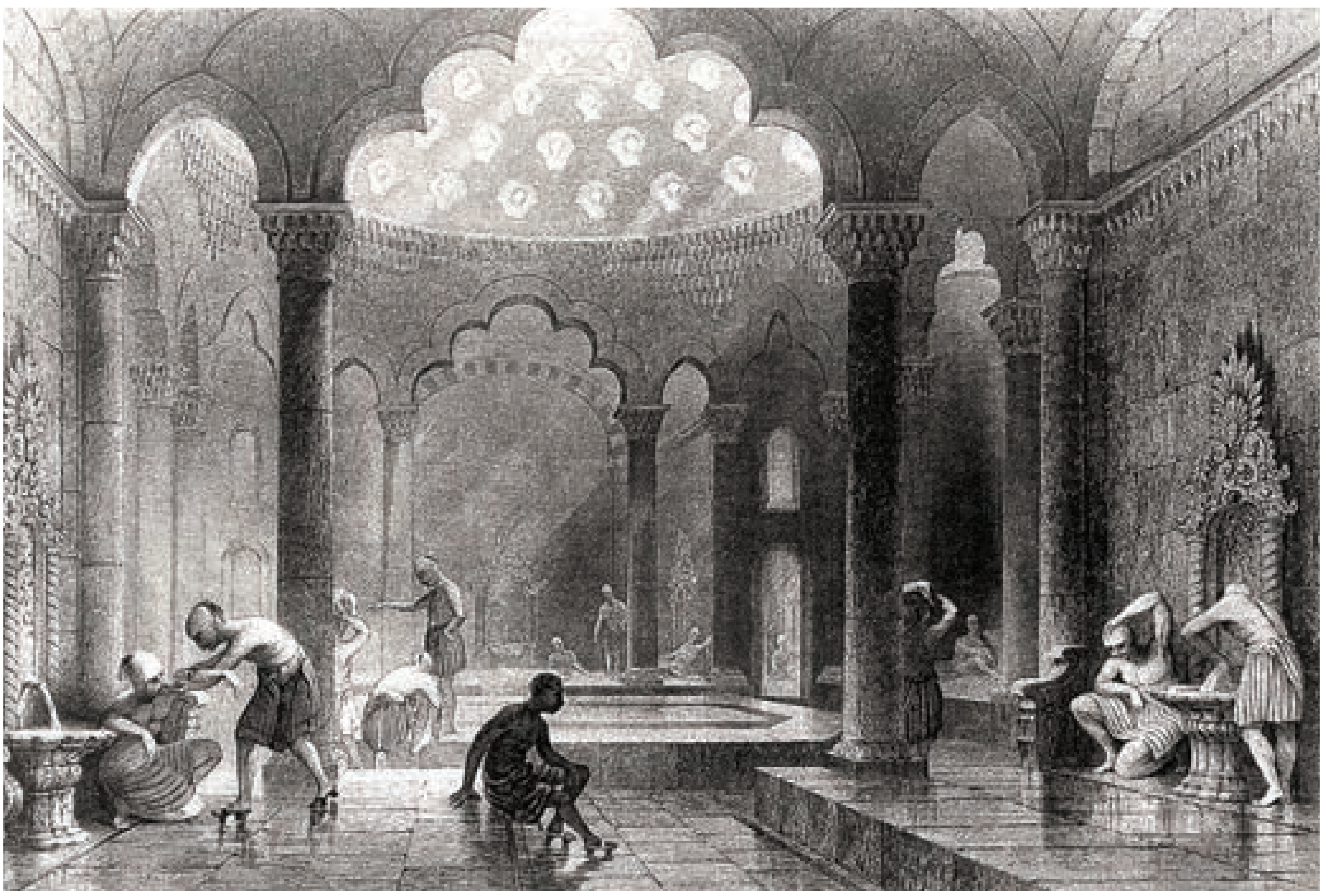
SU VE TEMİZLİK KÜLTÜRÜNÜN DİP TÂRİHİ

Suyun yaşamın temel öğelerinden biri olması, temizleyici/arındırıcı bir madde olarak kullanılmasının, insanın varoluşu kadar eskiye gittiğini düşünmemizi mümkün kılar. Çağdaş antropolojik veriler, farklı topluluklarda, elde edilebilirlik, koku, renk, antiseptik özellikler ya da yalnızca topluluğun kültüründe zamanla simgesel bir yere sâhip olması gibi nedenlerden dolayı, çok değişik sıvıların da temizleyici/arındırıcı olarak kullanılmış olduğunu gösterir. Buna karşın, suyun bu işlevleri yerine getiren temel madde olarak görülmesi, son derece yaygın bir düşüncedir.

Anadolu'da, komşu Yakındoğu ve Avrupa'da, târihin en erken devirleri için, suyun temizlenme/arınma öğesi olarak kullanılmış olduğu savının doğrudan kanıtlarının bulunması, arkeolojinin, antropolojinin ya da târih biliminin sınırlarının ötesinde bir sorundur. Çünkü arkeoloji, antropoloji ya da târih, ancak bâzı sorulara "geriye kalanlar" kadar yanıt verebilir; oysa bahse konu olan su ile ilgili eylemlerden târih öncesi dönemden geriye kalanlar sayıca son derece az, üstelik dolaylı ve muğlak arkeolojik kanıtlar hâlindedir.

Anadolu'nun zengin arkeolojik mîrâsı, bu konuda da bâzı veriler sunar. Burdur-Höyücek'te, kutsal işlevleri olduğu düşünülen bir yapının içinde ortaya çıkarılan ve "küvet" olarak yorumlanan bir taşınmaz ev eşyâsı, bizlere günümüzden yaklaşık 8 bin yıl öncesinde yaşayan insanların, ayrıntılarını bilemediğimiz bir şekilde, suyun içinde yıkanılmak sûretiyle gerçekleştirilen kutsal törenleri gerçekleştirmiş olabileceklerini gösteriyor.[1] Aksaray-Acemhöyük'te bulunan "banyo kabı" da yaklaşık 4 bin yıl öncesinin su ile temizlenme/arınma eyleminin bir diğer kanıtıdır.[2]

Söz konusu istisnâî kanıtlara kar-

T. Allom, Türk hamamı. Wellcome Koleksiyonu.

Roma hamamı, İngiltere. ABD Kongre Kütüphânesi.

Almanya'daki Roma hamamlarının lazer tarama teknolojisi ile rekonstrüksiyonu. Weißenburg.

şın, aslında insanlık târihinin çok uzun dönemleri için suyun -bedensel ve ruhsal- temizlenme/arınma işlevinin ayrıntılarından yoksunuz. İnsanlar, uzun binyıllar boyunca yapıldığından emin olduğumuz su ile temizlenme/arınma işlemini, bedensel bir ihtiyâcın sonucunda sıklıkla yapılan bir eylem -günümüzdeki yıkanmaya karşılık gelecek biçimde- olarak mı, yoksa kutsal/mistik/spritüel düşüncenin törensel bir uygulaması olarak belirli dönemlerde mi yerine getirmekteydiler? Bu soruların kesin yanıtları, târihin derinliklerinde kaybolup gitmiştir. Ancak yazılı kayıtların varlığı, geçmişin ete kemiğe bürünmesi anlamını taşır. Her ne kadar daha sonraki dönemlere âit olsalar da yazılı kayıtların yorumlanması, insanların hijyen anlamında bedensel temizlik uygulamalarından daha çok, dînî törensel uygulamalara yöneldiklerini göstermiştir. Anadolu'da sayısız eser bırakan Hititlerden günümüze ulaşan bir metnin yorumlanmasından, su ile yapılan temizlenme için, "Teknikler, temizlenmeye yönelik geliştirilmiş olsa bile, günümüz ölçütlerine uyacak türden, belirli 'kirlenme' nedenleri yoktur. Geniş anlamda düzenin bozulması da bir kirlenme nedenidir." açıklaması yapılmıştır.[3] Buna göre, aslında suyun görünür pislikleri temizlemesinin ötesinde, kötülüklerden arındırma, onları uzaklaştırma gücünün kullanılıyor olduğu anlaşılıyor.

Bu erken devirlerde yalnızca insanın değil, baskın kültür yapıları olarak günümüzdeki Irak ve Suriye topraklarında etkileri görülen eski Assur ve Babil uygarlıklarında olduğu gibi, toprağın bile su ile temizlenmesi/arındırılması da konumuz açısından oldukça anlamlı bir uygulamadır.[4]

Romalılarda, yıkanma ve hamam kültürü, önemli bir yer tutuyordu. Üstelik çok şey aldıkları, benzer emperyalist fikirlerle hareket etmiş olan Hellenistik Yunan şehirlerinde, göz alıcı mîmârî ve sanatsal zenginliğe karşın, herkese açık, yerleşmiş bir temizlik anlayışı yoktu; yâni bu, tam olarak bir Roma buluşuydu.

Suyun hamamlardaki belirli koşullarda, temizlik yanında rahatlatıcı etkisinin verdiği olumlu duygu, insanları cezbediyordu ve ayrıca yıkanmanın Eskiçağ tıp biliminde sağlığa iyi geldiğinin genel kabûlü ile birleşince hamamlar, Anadolu toprakları dâhil, bütün Roma topraklarında büyük bir hızla yaygınlaştı.[5] Ünlü hamamları dışında temizlik ve hijyen konusunda aslında hiç de özenli olmayan Romalılar,[6] sabunu da bulmuşlardı. Ancak rastlantısal bir şekilde bulunduğu anlatılan sabun, pis kokusu nedeniyle önceleri hemen hemen sâdece çamaşır yıkamada kullanılmış, hamamlarda ve kişisel banyolarda kullanılmaya başlanması çok yavaş gerçekleşmiştir.[7]

Roma toplumunun önemli bir parçası olan hamamların ve sabunun kullanımı, emperyalist bir devletin idârecileri ve askerleri vâsıtasıyla yayılan "küresel" bir temizlik anlayışının ilk örneği olarak zaman içinde insanlık târihinde çok önemli bir yere sâhip olacaksa da, Erken Hıristiyanlık dönemlerinin başlarındaki yanlış düşünceler ile birlikte, özellikle Avrupa'da yavaş yavaş kaybolmuş,[8] Hıristiyan vaftizinin dışında, Ortaçağ'ın sonlarına kadar suyun temizleyici özelliğinin kullanılması pek düşünülmemiştir.

İSLÂM TOPLUMLARINDA SU VE TEMİZLİK KÜLTÜRÜ

Hıristiyan Ortaçağ'ının karanlık dönemlerinde, Arap yarımadasında, Doğu Roma'nın (Bizans) hemen yanı başında doğan İslâm dîninde, birçok ibâdetin ön

koşulu olarak ve ibâdetlerden ayrı düşünülemeyecek şekilde, günlük yaşamda temizlik, özellikle su ile temizlik, temel bir öneme sâhipti. İlk zamanlarından îtibâren Müslüman toplumlarda, suyun temizlik ve şifâ kaynağı olarak kullanımıyla, medeniyet târihinin en yüksek noktasına çıkacak yeni bir su kültürü oluştu.

Genellikle yeni şehirler kurmak yerine, fethettikleri eski şehirlere yerleşip bunları birer İslâm şehri hâline getiren Müslüman fâtihler için, Doğu Roma (Bizans) şehirlerindeki hamamlar, İslâm dîninin emrettiği bedensel temizlikte kullanılmak için ilham kaynağı oldu.[9] Ancak İslâm'ın bir Müslüman için emrettiği temizlik, çok tanrıcı Romalıların temizlik anlayışından çok farklı, derin ve kapsamlı idi. Bedensel ve ruhsal temizliğin birbirinden ayrılamaz olgular olduğu kabulleniliyor, böylece suyun temizlik maddesi olmasının ötesinde, mânevî arındırıcı ve şifâ dağıtıcı özelliği de giderek belirginleşiyordu.

"Kur'ân-ı Kerim'de temizlik karşılığında en sık kullanılan kavram tahârettir. Bu kavram, içinde yer aldığı ondokuz âyetin üçünde hadesten tahâreti, sekizinde günahlardan, ahlâkî ve mânevî kirlerden temizlenmeyi ifâde eder; diğerlerinde ise hem maddî hem mânevî temizlik anlamı vardır. Nitekim Râgıb el-İsfahânî tahâretin beden ve ruh (nefis) temizliği diye ikiye ayrıldığını, âyetlerin genelinden her iki anlamın çıkarılabildiğini belirtir."[10]

Kur'ân-ı Kerim'de kirlerden temizlenmek için, yâni abdest ve gusül için gereken "aslî" temizlik aracının su olduğunun belirtilmesi özellikle önemlidir. Suyun böylesi bir önemi hâiz olması, İslâmî literatürde konu üzerine çok geniş çalışmalar yapılmasına neden olmuş,[11] daha önceki hiçbir medeniyetin yapmadığı şekilde, suların tasnîfi yapılmış, suyun kullanımı ve korunması için kurallar konmuştur. Hz. Peygamber de (sav) hadislerinde doğal niteliğini kaybetmeyen, kirlenmemiş suyun "temiz ve temizleyicilik" özelliğini koruduğunu belirtmiştir. Buna göre, yalnızca, "Mutlak olma niteliğini kaybedecek ölçüde rengi, kokusu ve tadı bozulmamış, içine pis madde karışmamış ve kullanılması mekruh veya şüpheli hâle gelmemiş sular temiz ve temizleyici sayılır."[12]

Konumuz açısından en önemli şey, "mutlak su" olarak ifâde edilen ve yukarıda tanımı yapılan suyun, insanın temizlenmesi için yeterli olmasıdır. Öyle ki hacda veya umrede ihrâma girenler için, bedenin ve bedeni saran giysinin su ile yapılan temizliğinin hâricinde, kalıcı özelliği olan güzel kokuların sürülmesinin dahi câiz olmadığı kabul edilmiştir.[13] Suya -mutlak su- böylesi bir önem ve değer atfedilmesinin sonucu olarak olsa gerek, yıkanma, giysiler veya diğer eşyalar için kullanılan temizlik maddeleri, yerel ürünler olarak kullanılmaya devam edilmiş, Anadolu ve Yakındoğu'nun ticâret ağı içinde, uzun zamanlar boyunca çok fazla aranılır ürünler olmamışlardır.

Divanda el yıkama.

OSMANLI VE CUMHÛRİYET DÖNEMLERİNDE TEMİZLİK KÜLTÜRÜ: GELENEK VE DEĞİŞİM

Kitleler hâlinde Müslüman olan Türkler, en başından îtibâren temizlik konusuna ayrı bir önem atfetmişler, yüksek İslâmî temizlik anlayışını yeni bir boyuta taşımışlardır. İstanbul

Diş macunu.

üzerine yazdığı eserlerle tanınan M. H. Bayrı'ya göre, "Esâsen 'Ennezâfete minel îmân=temizlik îmandan gelir.' sözünü bilmeyen ve lüzûmu hâlinde kullanmayan Türk yoktur."[14] Orta Asya'dan gelen Türk boylarının yıkanma yapıları ile ilgili bilgimiz olmasa da, bu bilgi eksikliğinin yapıların zamanla yitip gitmiş olmasından kaynaklandığı açıktır. Alâeddin Keykûbâd'ın "hammâm-ı seferî" denilen kişisel bir çadır hamamıyla sefere çıktığı bilinmektedir. Zamanla gelişen hamam mîmârîsinin, antik hamam geleneğinden etkilendiği noktalar olsa bile, mîmârî olarak Orta Asya'da görülen dört eyvan şemasını izlemiş olması,[15] Türk bedensel temizlik geleneğinin, İslâm'ın kabûlünden önce de var olduğunun bir kanıtı olsa gerektir.

Dünyânın en büyük devletlerinden birini kuran Osmanlılar, her alanda olduğu gibi, temizlikte de çağının çok ötesinde bir anlayışı ortaya koymuşlardır. Başta pâyitaht İstanbul olmak üzere,[16] devletin bütün toprakları üzerinde sayısız su tesîsi inşâ edilmiştir. Bu durum, büyük şehirlerden başlayarak temizlik kültürünün yeniden biçimlenişine neden olmuştur. Özellikle kişisel temizlik ve hamam kültürü, Batılı seyyahların hayranlıkla dile getirmekten kendilerini alamadıkları bir seviyede idi. Söz konusu dönemlerde (XVI.-XVII.yüzyıllar) bütün dünyayı kolonize etmeye çalışan Batılılar arasında, Müslüman toplumunda asla düşünülemeyecek olan, tuvaletsiz ev ve insan tuvalet atıklarının pencereden dışarıya atılması gibi iğrenç uygulamalar, Romalılardan geriye kalan bir gelenek olarak yaşamaya devam ediyordu.[17] Avrupa'nın, Elhamra'nın hamamları ile yıkanma kültürünü yeniden keşfetmesi gerekmiş,[18] Osmanlı toplumunda insanlar her vakit su ile temizlenirken, Batılı insanlar yalnız kokudan kurtulmayı düşünmüş, parfüm saplantısına kapılmış ve onu elde edemeyenler için kolonya geliştirilmiştir.

Osmanlıların bütün Akdeniz'e egemen olmaları, yeni temizlik alışkanlıkları ile birleşince, o zamana dek yerel olarak tüketilen bâzı mallar uzak mesâfelere ticâreti yapılan mallar hâline gelmiş, özellikle elbiselerin yıkanması için, sabun gibi temizlik maddelerine rağbet artmıştır.[19] Sabunun gittikçe artan şekilde kişisel temizlikte de kullanılmaya başlanması, özellikle büyük şehirlerde bir talep patlaması ortaya çıkaracaktır. Örneğin, 1766 yılında İstanbul'da sabun karaborsaya düşmüş ve bu durum kadıya şikâyet edilmiştir.[20]

XIX. yüzyılda, başta İstanbul olmak üzere, Avrupa ile ticâretin geliştiği şehirlerde, Batı tarzı yaşam öngörülemez bir hızla topluma yayılırken geleneksel su ve temizlik kültürü de doğal olarak değişime uğramıştır. Öncelikle, o dönemde denildiği üzere, "Alafranga" şeylerin yuvası olan apartman dâirelerinde, su da ortak kullanımdan çıkıp kişiselleşmiştir. Gelinen noktada, su ile temizliğin yerini, Batı îcâdı temizlik maddelerinin kullanımıyla, gittikçe daha önemli bir kavram hâline gelecek olan "hijyenik" ve konforlu bir temizlik kültürünün alması gibi, kırıcı bir değişim durumundan söz etmek mümkündür. Geç Osmanlı döneminin ticâret hayâtının en kârlı ürünleri arasında değişik sabunlar, tuvalet ürünleri

Yıkanmak, temizlenmek demek değildir ve küresel temizlik kültürü, bu ikisi arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır.

ve parfümler yer alıyordu.

Osmanlı'nın yeni alafranga elitinin yarattığı pazar, Edhem Eldem'in "Doğu'nun Doğululara satılması" olarak ifâde ettiği, tuhaf bir durumu ortaya çıkarmıştır.[21] Doğu'ya satılması için, Doğu'nun imgeleriyle süslenmiş temizlik maddeleri pazara sunulmaktaydı: Jewsbury and Brown'un "Oriental" (Doğu) isimli diş mâcunu ve hatta Türk hamamı ile hiçbir alâkası bulunmayan, basit, küçücük bir kabinden ibâret olan "Century Türk Hamamları" gibi.[22]

Temizlik ile alâkalı istekler o denli belirleyici oldu ki "alaturka" ve "alafranga" terimleri[23] artık birincil olarak tuvaletleri ifâde eder hâle geldi ve ilk olarak 1913 yılında, Cemil Topuzlu'nun şehremîniliği zamânında imzâlanan mukâvelenâmede resmiyete dökülen, günümüzde dahi bitmeyen bir ikiliği başlattı.[24]

Cumhûriyet dönemi, elbette Osmanlı temizlik kültürü ve alışkanlıklarıyla karşılanmıştı ama, değişimin hızı artarak devam etti. Batılı hayat tarzı ve temizlik kültürü, memurlar ve zenginler vâsıtasıyla biraz daha yayıldı. Bütün çabaların imkânsızlık ve sistemsizlik içinde akâmete uğradığı dönemlerden sonra,[25] daha hijyenik bir toplum olunduğu muhakkaktı; yine de her şeyin unutulduğu söylenemez. Cumhûriyet'in ilk önemli mîmarlarından Behçet Ünsal, bir incelemesinde: "Banyo odası değil, hakîkaten bir salon, beynovar öyle yarım vücut banyosu almak için değil, istediğiniz gibi su içinde uzanabilirsiniz. Fakat, belki banyoya girip de hasta gibi tedâvi için yatmayı sevmezseniz ne de olsa kurnada yıkanmak daha temiz." diyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini ve Cumhûriyet'in ilk dönemlerini yaşamış şehir üstâdı M. Halit Bayrı ise henüz yüzyılın yarısı gelmeden yazmış olduğu bir eserinde şöyle demektedir: "Şehirde gittikçe çoğalan yeni apartmanların hepsinde hamam ve banyo yerleri bulunduğunu unutmamak gerektir. Ancak, eski şehirlilere nispet edilecek olursa bugün İstanbul halkının yıkanmakta ve temizlenmekte az çok ihmâle düştüğü farz edilebilir."[26]

Bayrı'nın burada "yıkanmak" ve "temizlenmek" arasında yaptığı ayırım, yazımızın ana izleğini bize sunar: "Yıkanmak", "temizlenmek" demek değildir ve küresel temizlik kültürü bu ikisi arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır.

Her şeye rağmen yeni temizlik kültürünün kolayca oluştuğu söylenemez. Nüfûsunun büyük kısmının kırsal kesimde yaşamasından ötürü bilinirliği sınırlı kalmış ülkemizde, ancak XX. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde yerleşmiştir. Söz konusu dönem (XX.yüzyılın ikinci yarısı), Türk toplumu için, Batı ile ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı, şehirlerin hızla büyüdüğü, ekonomik olarak refah toplumuna doğru ileri adımların atıldığı dönemlere karşılık gelmektedir. Sonuç olarak günümüzde temizlik kültürü, artık insanımızın su ile kurduğu özel ilişkinin ifâdesi değil, pazar ekonomisinin, yâni tüketim kültürünün önemli bir parçasıdır. Gittikçe "özelleşen" ürünler, aynı üreticinin farklı ürünleri ile tüketiciye hitap etmesini mümkün kılarken, tabiattan uzaklaşıldığı ölçüde kırsal kaynaklı tabiî ürünlerin yarıştırılması sıradan bir durum hâline gelmiş, su ile temizlik, bütün bu ürün fırtınası içinde artık ne yazık ki dînî bir mecbûriyetin ifâdesi olmuştur.

1 Duru, R., "Höyücek Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999*), Ankara, 2000, s. 65.

2 Özgüç, N., "Acemhöyük Kazıları- Excavations at Acemhöyük", *Anadolu* (*Anatolia*), sayı: X (1966'dan ayrıbasım), TTK, Ankara, 1968, s. 5.

3 Kilinger, J., "Arınma Ritüelleri ve Kötülükleri Defetme Büyüleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu,* Bonn, 2002, s. 458.

4 Gaster, T., *Thespis- Eski Yakındoğu'da Mit ve Drama,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 76.

5 Yegül, F., *Roma Dünyasında Yıkanma*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 27.

6 Erdemir, H. P., "Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik", *Acta Turcica,* 2010, yıl: II, sayı: 2, s. 107 vd., e-dergi: http://actaturcica.com adresinden 11.11.2017 târihinde ulaşılmıştır.

7 Sevimli, Ş., Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005, s. 57.

8 Köylü, Z. S., "Kamusal Tuvaletlerde Kullanıcı Deneyimini Anlamak: Bir Araştırma Yöntemi Olarak Kültür Sondaları", *Tasarım-Kuram*, sayı: 15, 2015, s. 77.

9 Eyice, S., "Hamam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, 1997, s. 405.

10 Çağrıcı, M., "Temizlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, 2012, s. 427.

11 Günay, H. M., "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, 2009, s. 432-433.

12 Günay, H. M., *agm,* s. 434.

13 Öğüt, S., "İhram", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 21, 2000, s. 541.

14 Bayrı, M. H., *İstanbul*, Hayat Yayınları, İstanbul, târihsiz, s. 134.

15 Eyice, S., *agm*, s. 412

16 İstanbul'daki su yapıları üzerine toplu bir bakış ve kaynakça için bkz. Gök, M., "Osmanlı Dönemi Su Mimarisi: Yaşamsal Gereklilik ve İmgenin Uyuşumu", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü* (ed. Gök, M.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-ADELL, İstanbul, 2010, s. 35-69.

17 Erdemir, H. P., *agm*, s. 107.

18 Bercher ve Tamm, *Rialto Banyo Binası – Basel*, ARKİTEKT, 1936-1, s. 20.

19 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi- I. Kitap*, haz. Dankoff, R.,- Kahraman, S. A.- Dağlı, Y., YKY, İstanbul, 2006, s. 299.

20 Demirkol, A. S.- Gök, M. "Suyun Binbir İmgesi: Eski İstanbul Yaşantısında Su", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü* (ed. Gök, M.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-ADELL, İstanbul, 2010, s. 80.

21 Eldem, E., *Doğuyu Tüketmek,* Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 26.

22 Eldem, E., *age*, s. 26 ve 88.

23 "*Avrupa üslûbunda mânâsındaki "alafranga" tâbiri, Avrupa'nın "Türk usûlü" mânâsında XVII. yüzyılda kullandığı "alaturka" karşılığında kullanılmaya başlanır. Alaturka zamanla "Şarklılık", alafranga da sathî, şeklî "Batılılık" mânâsını kazanır.*" Bkz. Enginün, İ., *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi,* MEB, İstanbul, 1995, s. 15.

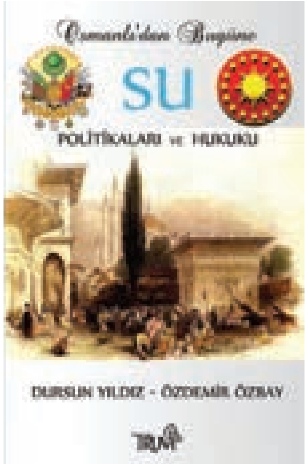
24 Mukâvelenâmede, belediye tarafından İstanbul'daki belli yerlere "*alaturka*", belli yerlere "*alafranga*" tuvaletlerin yapılacağı öngörülüyordu. I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle düşünce hayâta geçirilemedi. Bkz. Topuzlu, C., *80 Yıllık Hâtıralarım,* İstanbul, 1951, s. 128; ayrıca bkz. Köylü, Z. S., *agm*, s. 79-80.

25 Cemil Topuzlu'nun hâtıraları bu konuda son derece önemlidir. Özellikle bkz. Topuzlu, C., *age,* s. 106 vd.

26 Bayrı, M. H., *age, s.* 138.

HAZIRLAYAN: SALİHA UYDAŞ

SU LİTERATÜRÜ

DURSUN YILDIZ
ÖZDEMİR ÖZBAY

Osmanlı'dan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku

Truva Yayınları, 2012.

Bu değerli eserde; târihe yön vermiş bir cihan imparatorluğunun ve bundan sonra kurulmuş Türkiye Cumhûriyeti'nin, yâni 700 yıllık bir dönemin, su hukûku ve su politikaları anlatılmaktadır.

"Osmanlı'nın su hukûku nasıl işledi?", "Osmanlı'nın su kültürü nasıl gelişti?", "Cumhûriyet sonrası su yönetimi hangi dönemlerden geçti?" gibi önemli ve dikkat çekici sorulara cevaplar aranmaktadır.

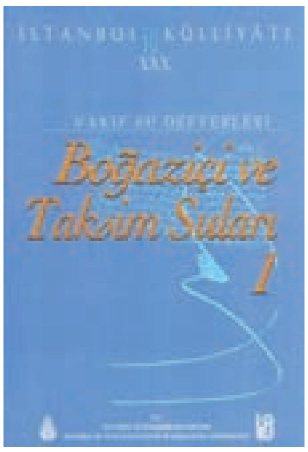

Eski Hamam Eski Tas

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2009.

Antik Roma çağından günümüze hamam kültürünü konu alan ve TOFAŞ Bursa Anadolu Arabaları Müzesi bünyesinde restore edilen Umurbey Hamamı'nda kurulan "Eski Hamam Eski Tas" sergisine eşlik eden katalog kitaptır.

Kitabın bütününe bakıldığında, büyük bir târihî mîrâsı derleme, toplama ve koruma kaygısı çok daha iyi anlaşılmaktadır. İçeriğinde ise uzman isimlerden makâlelerin yanı sıra hamam kültürünü yansıtan etkileyici eserlerin fotoğrafları yer almaktadır.

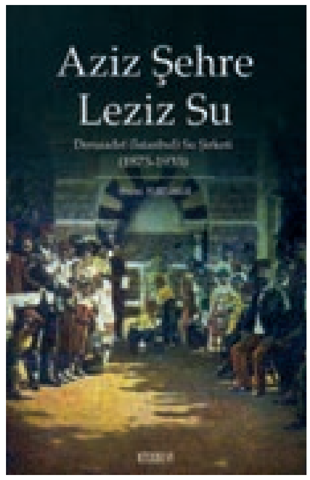
AHMET KAL'A
AHMET TABAKOĞLU

İstanbul Su Külliyâtı

Vakıf Su Defterleri

İSKİ, 2002/2003.

Osmanlılar İstanbul'da, suyun tedâriki ve dağıtımı husûsunda çalışmalar başlatmış, şehrin her yerine vâkıf olarak yüzlerce çeşme ve sebil yaptırmışlardır. Dışarıdan getirilen suların çeşme ve sebiller vâsıtasıyla ihtiyaç sâhiplerine ulaştırılması, İstanbul'da kendine has bir su medeniyetini meydana getirmiştir. İstanbul'daki suyun hikâyesi ile ilgili tüm konular bu eserde yer almaktadır.

İLHAMİ YURDAKUL

Aziz Şehre Leziz Su

Dersaadet Su Şirketi (1873-1933)

Kitabevi, 2010.

Kitabın konusunu; İstanbul'da târihî yarımada ile Galata ve Beyoğlu tarafının su ihtiyâcının karşılanması amacıyla kurulmuş Dersaâdet Su Şirketi'nin, İstanbul'un Rumeli yakasına su getirme ve dağıtma hikâyesi teşkil etmektedir.

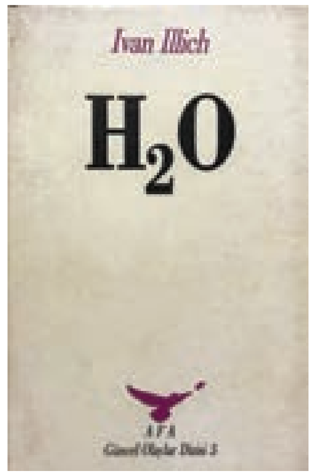

BURÇAK EVREN

İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları

İnkılâp Kitabevi, 2000.

Deniz bir bakıma Osmanlı'nın içinde, ama o denli de uzağındaydı. Yine de denizlerde savaşmaktan, saraylar ve yalılar kurup onu seyretmekten, üzerinde kayıklarıyla dolaşmaktan fırsat bulup içine girip onunla bütünleşmeyi çok ama çok sonraları fark etti. Osmanlı'nın çarşı hamamlarından deniz hamamlarına geçişi de uzun zaman aldı. Bu titiz ve derin araştırmanın yapıldığı eserde, bu konular kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.

IVAN ILLICH

H_2O

AFA Yayınları, 1991, çev. Lizi Behmoaras.

Zengin târihi, mitolojik ve dilbilimsel malzemeden yola çıkarak kentsel alanda dolaşan sularla ilgili algımızın nasıl değiştiğini irdeleyen Ivan Illich, suyun bir zamanlar arılığı yansıtırken, modern kentlerde ancak arındırıldığı ölçüde fayda sağlayan bir madde hâline geldiğini belirliyor. Illich Türkçe çeviriye yazdığı önsözde şöyle diyor: "Belki bu kitap bir vesile olur da okurlardan biri, hepimiz adına, H_2O'ya indirgenen Osmanlı sularını anlatır."

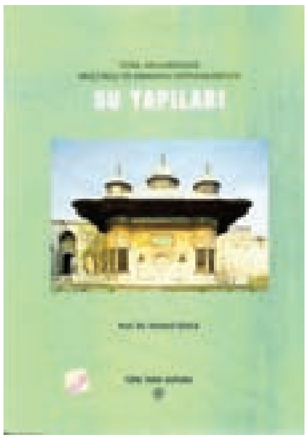

DİLAVER DEMİRAĞ
ADNAN ERTEN / MUSTAFA ŞEN

Suyla Gelen Kültür

İSKİ, 2006.

İSKİ Yayınları arasından çıkan Suyla Gelen Kültür kitabı; Su ve Medeniyet, Su ve Mitoloji, Su ve İnançlar, Kültürümüzde Su, Su ve Sanat ve Modernleşme ve Su başlıkları altında birbirinden değerli bilgiler içermektedir.

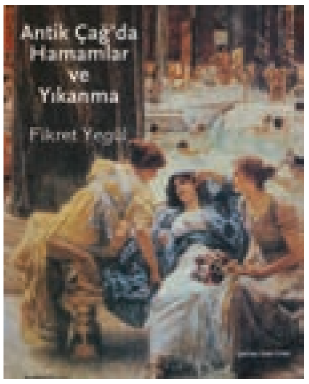

YILMAZ ÖNGE

Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları

Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Titizlikle hazırlanmış olan bu kaynakta; Selçuklulardan başlayıp XIX. yüzyıla kadar uzanan Anadolu su mîmârîsinin incelenmesi, Anadolu'da yer alan çeşme, sebil, şadırvan gibi yapılarının isimlerinin mânâları, târihleri gibi konular, resimler ve levhalardan yararlanılarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

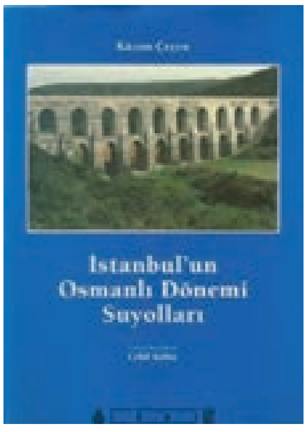

FİKRET YEGÜL

Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma

Homer Yayınları, 2006.

Baths and Bathing in Classical Antiquity adıyla 1994 yılında ABD'de MIT tarafından yayımlanmasının ardından mîmarlık târihî alanında ödül almıştır. Eserin Türkçe baskısı da yazarı Fikret Yegül tarafından güncellenmiştir. Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma hamam mîmârîsini incelemek, kültürel ve sosyal bir olgu olarak yıkanma geleneğini irdelemek üzere yazılmış bir eserdir.

KÂZIM ÇEÇEN

İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları

İSKİ, 2000.

Su tesisleri yapıp vakfetmek "Her şeye su ile hayat verdik." âyet-i kerîmesi dolayısı ile en büyük bir dînî ibâdet olarak sayılmış, Osmanlı topluluğunda bu sebepten su tesisleri hızla gelişmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, Roma dönemindeki su yolları tâmir edilmiş, kullanılmış ve yeni su yolları yapılmıştır. Bu eserde; bu yolların yapımı ve kullanımı haritalarla desteklenerek anlatılmıştır. Kitabın cep kısmında da katlanır haritalar bulunmaktadır.

ABDULLAH DEMİR

Su ve DSİ Tarihi

Devlet Su İşleri Vakfı, 2000.

AFFAN EGEMEN

İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri

Arıtan Yayınları, 1993.

AHMET KAL'A
AHMET TABAKOĞLU

İstanbul Su Külliyâtı-Vakıf Su Defterleri

İSKİ, 2002/2003

AHMET KAVAS

Osmanlı'da Yağmur Duası

Kitabevi, 2007.

AKİF KURUÇAY

İstanbul'un 100 Hamamı

İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2012.

ALİ POLAT

Bir Damla Su II

A4 Ofset Matbaacılık, 2011.

Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü

Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü, 2013.

ATİLA TÜRKYILMAZ

Dünyada ve Ülkemizde Su

Türkiye Belediyeler Birliği, 2010.

Belgenin Kaynağından Hayatın Kaynağı Su

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2008.

BURÇAK EVREN

İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları

İnkılâp Kitabevi, 2000.

BURHAN OĞUZ

Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, 1998.

CENAP REFİK ORKON

Türkiye'de Su ve Ağaç Meselesi

Balıkesir Halkevi, 1938.

ÇAĞATAY KOÇAR

Türkistan Halk Edebiyatında Yağmur Çağırma Törenleri

Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

DAVUT HUT

İstanbul'un 100 Su Yapısı

İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2010.

DENİZ ÖZTOK

Su: Suyun Yeryüzündeki Serüveni

WWF Türkiye, 2006.

DER. NİNA ERGİN
Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem
Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

DİLAVER DEMİRAĞ
ADNAN ERTEN
MUSTAFA ŞEN
Suyla Gelen Kültür
İSKİ, 2006.

DURSUN YILDIZ
Orta Asya'nın Stratejik Suları
Truva Yayınları, 2012.

DURSUN YILDIZ
ÖZDEMİR ÖZBAY
Osmanlı'dan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku
Truva Yayınları, 2012.

DURSUN YILDIZ
ÖZDEMİR ÖZBAY
Su ve Toprak
Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği, 2010.

ED. ARIN NAMAL
Tarihte Sağlık ve Su Kültürü
İstanbul Tıp Kitabevi, 2017.

ED. MESUT GÖK
Ab-ı Hayat
Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü
ADELL Armatür ve Vana Fabrikaları A.Ş., 2010.

ED. NİL SARI
Bezemeleri ve Minyatürleri ile Osmanlı Çeşmeleri
İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 2010.

ED. NURETTİN DEMİR
Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su
Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü, 2013.

ENGİN ÖZDENİZ
İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1995.

ENVER TOKAY
İstanbul Şadırvanları
1951.

Eski Hamam, Eski Tas
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2009.

FİKRET YEGÜL
Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma
Homer Yayınları, 2006.

FİKRET YEGÜL
Roma Dünyasında Yıkanma
Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

GÜL SARIDİKMEN
İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili
İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2013.

GÜLŞEN KILINÇER
Kaybolan Çeşmeler
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., 2007.

HALÛK PERK
İSMAİL GÜNAY PAKSOY
Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları
Halûk Perk Koleksiyonu
Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.

HARUN ÜRER
İzmir Hamamları
Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

HATİCE AYNUR,
HAKAN T. KARATEKE
III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri
İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, 1995.

HAZ. SABRİ KOZ
Yağmur Duası Kitabı
Kitabevi, 2007.

İBRAHİM AKIŞ
FERHAT ASLAN
Türk Kültüründe Su
Çantay Kitabevi, 2007.

İBRAHİM HİLMİ TANIŞIK
İstanbul Çeşmeleri I
İstanbul Ciheti
Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, 1943.

İBRAHİM HİLMİ TANIŞIK
İstanbul Çeşmeleri II
Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri
MEB Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, 1945.

İLHAMİ YURDAKUL
Aziz Şehre Leziz Su
Dersaadet Su Şirketi (1873-1933)
Kitabevi, 2010.

İRFAN UNUTMAZ
Anadolu'da Antik Dönemden Günümüze Su Mühendisliği Harikaları
2013.

İSMET ÜLKER
Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması
Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

KÂZIM ÇEÇEN
Halkalı Suları
İSKİ, 1991.

KÂZIM ÇEÇEN
Üsküdar Suları
İSKİ, 1991.

KÂZIM ÇEÇEN
CELAL KOLAY
Topkapı Sarayı'na Su Sağlayan İsale Hatları
İSKİ, 1997.

KÂZIM ÇEÇEN
II. Bayezid Suyolu Haritaları
İSKİ, 1997.

KÂZIM ÇEÇEN
İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları
İSKİ, 2000.

KÂZIM ÇEÇEN
Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri
İSKİ, 1988.

KÂZIM ÇEÇEN
Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi
İSKİ, 1999.

KÂZIM ÇEÇEN
Roma Su Yollarının En Uzunu
TSKB, 1996.

M. ZEKİ KARAGÜLLE
MAHMUT B. DOĞAN
Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi
Nobel Tıp Kitapevleri, 2002.

M. ZEKİ ORAL
Hazret-i Mevlana Dergahındaki Şaheserlerden Nisantası
Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

M. SABRİ DOĞAN
Konya Su Tarihi
KOSKİ Genel Müdürlüğü, 2003.

M.ŞİNASİ ACAR
Bentler ve Sinan'ın Su Yolu
Biryıl Kültür Sanat Ltd., 2010.

MEBRURE DEĞER
İstanbul'un Şifalı Suları
İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 2010.

MEHMET KARPUZCU
Su Temini ve Çevre Sağlığı
Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1985.

MUSTAFA BEKTAŞOĞLU
Anadolu Şehrinin Su Yapıları
Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü, 2013.

NECDET ERTUĞ
İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı
3 Cilt, İSKİ, 2006.

NERİMAN MERİÇ KÖYLÜOĞLU
Edirne'de Osmanlı'dan Günümüze Su Yapıları
TKD Edirne Şubesi, 2001.

NİL SARI
JALE YAVUZ
GAYE ÖZEN
Minyatür ve Bezeme Sanatıyla Türk Hamamı
Nobel Tıp Kitabevleri, 2014.

NURAN K. PİLEHVARİAN
NUR URFALIOĞLU
LÜTFİ YAZICIOĞLU
Osmanlı Başkenti İstanbul'daki Çeşmeler
Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1999.

OSMAN CEVDET
Su ile Tedavi
Becit Matbaa, 1934.

Osmanlı'dan Bugüne Musluklar
Elginkan Vakfı, 2000.

ÖMER FARUK ŞERİFOĞLU
Su Güzeli İstanbul Sebilleri
İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

RAMAZAN ADIBELLİ
Türk Kültüründe Su Kültü ve Çeşme Fenomenolojisi
Laçin Yayınları, 2012.

SAADİ NÂZIM NİRVEN
İstanbul'da Fatih II. Sultan Mehmed Devri Türk Su Medeniyeti
Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1953.

SAİD ÖZTÜRK
İstanbul'un Tarihi Su Yolları
İSKİ, 2006.

SALİH ŞAHİN
İstanbul Su Yolları ve Su Yapılarının Tarihçesi
İSKİ, 2006.

SELMİN KANGAL
ADELL Koleksiyonu'ndan Seçme Eserlerle
İstanbul Suları ve Su Kültürü
Korpus Kültür Sanat Yayıncılık Ltd. Şti., 2009.

SÜHA YILDIZ
İstanbul'da Suyun Serüveni
İSKİ, 2003.

Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su ve Kanalizasyon Sorunu
İSKİ, 1983.

Tarihi Su Yapıları
Konya, Karaman, Niğde, Aksaray
DSİ, 2009.

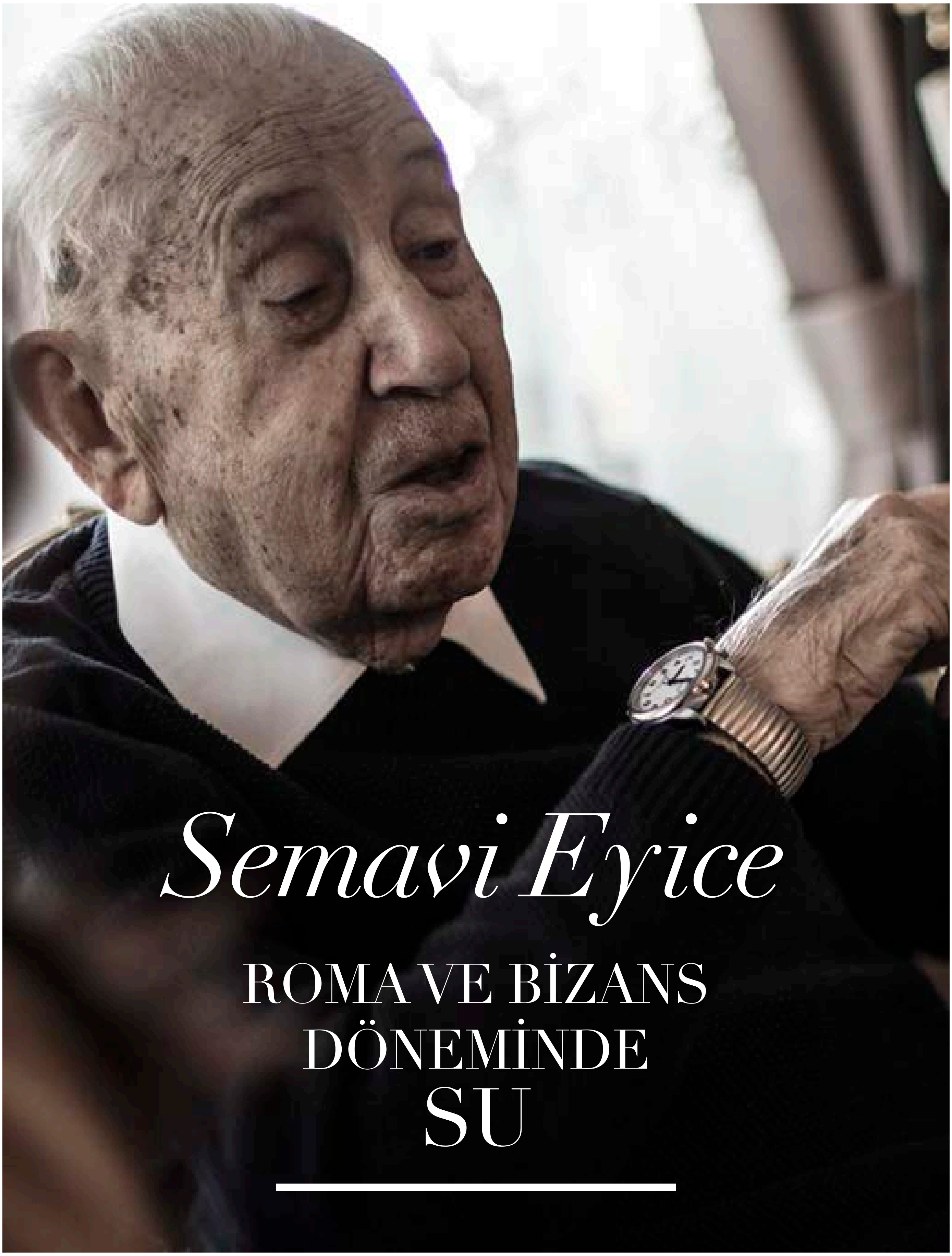
VEFİK ALTUĞ
Tarihi Su Tesisleri Bendler-Kemerler
Yeni Kitap Basımevi, 1946.

YELDA BALER
Anadolu'da Suyun İzinde
TSKB, 2012.

YILMAZ ÖNGE
Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları
Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

"II. Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesi"
Sergi Kataloğu,İstanbul Üniversitesi, 2015.

REŞAD EKREM KOÇU
İstanbul Ansiklopedisi
11 cilt, İstanbul, 1958-1971.

FOTOĞRAF: ALİ SİNA ÖZÜSTÜN

Semavi Eyice

ROMA VE BİZANS DÖNEMİNDE SU

RÖPORTAJ: BELKIS KAMUT AKTÜRK

TÂRİHİ binlerce yıl öncesine dayanan üç imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul'un etrâfı suyla çevrilidir, ancak şehre su getirmek her dönemde önemli bir mesele olmuştur. Hocam Prof. Dr. Semavi Eyice'yi, "Bizans Devri ve Su" konusunu konuşmak için evinde ziyâret ettim. Semavi hoca, yaşayan bir efsânedir, şehrin hâfızasıdır. Merhum Halil İnalcık'ın ifâdesiyle o, "İstanbul târihini ortaya çıkaran büyük Türk"tür.

Hocam, mâlûmunuzdur ki İstanbul için suya ulaşma problemi zihinleri her zaman meşgul etmiştir. Bu konuda İstanbul'un geliştirdiği tedbirlere dâir neler söylenebilir?

Bir tarafında Haliç bir tarafında Marmara olan ve zirve kısmı da Sarayburnu olan bir üçgen İstanbul. Konstantin zamânında yapılan surlardan îtibâren Sarayburnu'na kadar uzanan bu üçgen içerisinde su kaynağı yok, ancak toplama su elde edilebiliyor. Fakat İstanbul'un halkı en eski devirlerden beri nerede yaşıyordu? İncelenmesi gereken işte bu. Bunu bilhassa belirtmek isterim. Benim görüşüme göre, İstanbul'un ilk insanları çok daha verimli olan, suyu da, seli de daha mebzul ve bu hâliyle Altın Boynuz adını hak eden yerde yaşıyordu. Burası, Haliç değil, doğrudan doğruya iki tatlı suyun, iki derenin, Alibeyköy deresi ile Kâğıthâne deresinin boynuz şeklinde birleşip aktığı bir noktadadır. Orası, üzerinde bir zamanlar elektrik fabrikasının olduğu, sonra da üzerine üniversite binâlarının yapıldığı üçgen yarımadadır. Arkeolojik bakımdan toprağın derinine inildiğinde ne vardı ne yoktu bilinir. Esas nüve, hâlâ tespit edilmiş değil. Belki Sarayburnu'nda halkın yaşadığı, köy nev'inden 20-30 evlik bir yer vardı, fakat onun da derininde su var. İstanbul'da bugün sekiz metrede filan su çıkıyor. Bu bahsettiğim üçgende, surlarla çevrili olan İstanbul'da, arâzinin tam etüdü yapılmış değil.

Şehrin surlarla çevrilmesi antik devirden îtibâren başlıyor; yâni İlkçağ'ın oldukça yakın döneminde. Meselâ daha geç devre âit olan yazarların kitaplarından öğrendiğimize göre, Silivritepe denen ve şu an üzerinde Silahtarağa Elektrik Fabrikası binâsının bulunduğu yerde bir yerleşim mevcuttu. Bu bilgi araştırılmalı. Orası çok daha avantajlı. Bir defa burada, iki tatlı su kaynağı su yüzünden Haliç'in tuzlu suyunun tesîri az oluyor. Türk devrinde, XVII. yüzyılda bile balıkların, hatta midye, istiridye gibi deniz canlılarının oralarda çıktığı ve bunların gâyet lezzetli olduğu biliniyor. Bugün oralardan çıkan midyeyi yiyemezsiniz. Ama eski devirde bu insanlar yemişler; bugün toprağı kazdığınızda eski yerleşimin izleri arasında en sık rastlanan şey kabuklu deniz hayvanlarının kabukları. Bizanslılar bol miktarda istiridye ve midye yemişler. Ve bunlar da iç kısımlarda bulunuyor.

İstanbul halkının ilk olarak nerelerde yaşadığını bilmek önemli. Yarımburgaz mağarasının verileri çok kıymetli. Mağaraların varlığından XVII. yüzyılda yaşamış olan Evliyâ Çelebi bahsediyor. "Bu mağaraların ucu Bulgaristan'dadır." diyor. Doğru mu değil mi bilmem; ama muazzam bir mağara olduğu ve Trakya'nın altında hayli ilerilere gittiği muhakkak. Nereye kadar gidiyor? Bu mağaranın varlığını yabancılar bulmuş. İlk makâleyi de bir yabancı yazmış hatta bir krokisini de çizmiş; ama o da en dibe kadar gitmemiş.

Yâni İstanbul'da Bizans devri sarnıçlarından kaç tânesi tespit edilmiştir, kaç tânesi bugün mevcuttur, henüz etüdü yapılmamış kaç sarnıç vardır?

1894 yılında Mühendishâne Mektebi'nde görevli Forchheimer ile J. Strzgowski aslı iki yabancı, İstanbul'un Sarnıçları diye bir kitap yazmasalardı hiç öğrenmeyecektik belki de. Bu kitap hâlâ araştırmacılarımız için ana kaynaklardandır.

Bu durumda İstanbul'un su ihtiyâcının sarnıçlardan edinildiği bilgisi doğru değil mi?

Bunu iddia edemem. İstanbul'da akarsu var; ama şehir kalabalıklaşınca bu suyun yetmesine imkân yok. Ufak bir yerleşme yeri iken pekâlâ İstanbul'daki mevcut birkaç kaynak, birkaç kuyu vs ihtiyâcı karşılar. Ayrıca Forchheimer ile J. Strzgowski'nin bir hatâsı var. Bunlar toprak altında olan her inşaat planını sarnıç olarak kabul etmişler. Bu doğru değil, çünkü Bizans kiliselerinin, manastırlarının da alt yapıları var. Pek çok yerde bu alt yapı ortaya çıkmıştır. Meselâ Kariye'nin yanındaki ek kanadın altında, yukarıdaki binânın aynı planında mahzen vardır ve bunların bir kısmı sarnıç olarak da kullanılmıştır. Yâni duvarlarına su geçirmez sıva yapıldıktan sonra bunları bir boruyla diğer su haznelerine bağlamışlar ve böylelikle mekân sarnıç vazîfesi görmüştür. Bir de o çağlarda şehrin uzun kuşatmalara dayanması gerektiğini unutmamalıyız. Gelen tehlike, Trakya istikâmetinden geliyor. Deniz yolundan gelen tehlike, bilhassa Araplardan geliyor; ama Araplar hiçbir zaman şehre giremediler. Araplar sıcak iklimden geldikleri için İstanbul'un lodos fırtınaları ile kış başladığı zaman donarlar. Sekiz sene kuşatma var; ama sâdece müsâit mevsimlerde. Sâdece bir defa, 1204'de Haçlılar giriyor."

Trakya'daki su kaynaklarından su yolları ve su kemerleri aracılığı ile şehre bol akarsu sağlanmasının ancak Roma İmparatorluğu yıllarında mümkün olduğu doğru mu?

Trakya'nın kuzey kısmında, yâni Istıranca dağlarının çeşitli noktalarında su kaynakları var. O suları topluyorlar ve su kemerleri ile İstanbul'a getirtiyorlar. Bu su kemerlerinden birçoğu hâlâ duruyor. Üzerinde haç olduğu için Hıristiyanlığın ilk dönemlerine âit olduğu tespit ediliyor. Yâni bunlar Osmanlı su tesislerinin kalıntıları değil, Bizans su yollarının kalıntıları. Fakat Türkler bu yolları pek kullanmamışlar.Yapılan ilk isâleler Roma devrine dayanıyor. Bizans devrinde ise daha çok var olanlar kullanılmıştır.Yerebatan Sarnıcı'nı gezenler bilir, en ucunda devâsâ boyda -bu boy bilhassa Roma devrinde moda olur- Medusa heykeli vardır. Tersine konmuştur, çünkü devşirme parçadır. Kısa gelen kısmın altını beslemek üzere oraya konmuştur. Yâni bu Yerebatan Sarnıcı, Roma işi değildir, Roma'dan Bizans'a geçiş sırasında tamamlanmıştır. Tabanı da tuğla döşelidir. Yâni ilk isâlelerin, su yollarının Roma devrinde yapıldığını, Bizans'ta yeni isâle olmadığını bilmek zor, sanat ve mîmârî bakımından etüdünü yapmak lâzım.

L. Mayer, Belgrad Ormanları'ndaki su kemerleri, 1810.

Roma devrinin mermerleri toplama malzeme olarak Yerebatan'da kullanıldığına göre, Yerebatan da en büyük Bizans sarnıçlarından olduğuna göre, demek ki Bizans devrinde bu yağmalar başlamış. Eski devrin malzemelerini kullanmaya başlamışlar. O koca Medusa belli ki koca bir binâdan. Sütunlar da toplama sütunlar. Yerebatan için özel yontulmuş sütunlar değil. Budanmış palmiye ağacı gibi olan sütun da var, dümdüz olan da var. Ama buna mukâbil Binbirdirek yeknesaktır, bütün sütunları tezyînatsız, üzerinde başlık olmaksızın üs tüste bindirilmiş hâldedir. O bölgede çok sarnıç var. Düşünün ki hipodromun hayvanlarının tutulduğu bölümler bile sarnıca çevrilmiştir. Bizans'ın su ihtiyâcı arttıkça, şehir büyüdükçe Sphondone (Hippodrom'un duvarları) dedikleri kavisli yarım yuvarlak kısmın içindeki göz göz hayvan barınakları bile su geçirmez sıva ile sıvanıp sarnıç yapılmışlar ve bir süre de öyle kullanılmışlardır.

Roma devrinde şehre su getirmek için Vize-Pınarhisar'dan îtibâren kemerler yapılır. Bu kemerlerin kalıntıları var; ama bağlantısı kesin mi acaba? Burası İstanbul'a gelen suyun ilk yolu mu, yoksa başka bir yerde mi sonlanıyordu?
Suyun bol olduğu yer, dağların olduğu yerdir. Dağlar da, haritaya bakın, Istıranca dağlarından îtibâren gittikçe yükseklikleri azala azala Sarayburnu'na kadar geliyor. Sarayburnu onun son yüksek kısmı. Trakya'dan hatta daha yukarılardan başlıyor. Evliyâ Çelebi'nin de görüşü bu yönde oluyor.

Bu durumda İstanbul'un en eski su bağlantısı budur diyebilir miyiz?
Herhâlde. Ama Vize tarafından gelen suyun bâzı kemerleri var. Onları da Feridun Dirimtekin yayımladı. Kemerlerin kilit taşında haç motifinin bulunması Hıristiyanlıktan sonraya âit olduklarını gösteriyor.

Hadrianus dönemine gelirsek imparator ilk su tesislerinin yapımını başlatıyor ve sizin görüşünüze göre, imparator Valens'in adını alsa da Valens Kemeri projesinin esas fikir babası Hadrianus'tur. Peki, buraya sular nereden geliyor, Istıranca dağlarından mı?
Evet, istikâmet onu gösteriyor. Ama tam olarak etüt yapılmış değil. Meselâ Trakya'da irili ufaklı su kemerleri var. Ama bu sistemin nasıl kullanıldığının, suların nereye depolandığının tam olarak anlaşıldığını söylememiz mümkün değil.

Konstantin zamânında durum neydi? O zamanda da mı Istıranca'dan geliyordu?
Konstantin'in uzun uzadıya şehre pek bir şey yaptığını zannetmiyorum. Evet, efsânelere göre melek ona yol göstermiş, surların yönünü bile melek çizmiş. Konstantin de meleğin peşinden giderek hemen surları yaptırmış. Efsâneler bu şekilde. Hatta Konstantin'in gerçek Hıristiyan olup olmadığı bile şüpheli. Dolayısı ile Konstantin zamânında suların Istıranca'dan gelip gelmediği net değil.

Açık su hazneleri sarnıçlar arasında sayılsa da sizin bu ifâdeyi kabul etmediğinizi, hatta buna kızdığınızı biliyorum. Siz onları su haznesi olarak nitelendiriyorsunuz değil mi?
Onlara ben sarnıç diyemem, sarnıç

A. L. Castellan, Yerebatan Sarnıcı, 1811.

olmaları için suyu muhâfaza etmeleri lâzım. Siz bir çanak suyu alıp İstanbul'un güneşinin altına koyun bakalım, o sudan size ne kalıyor. Hele yaz sıcağını gördükten sonra o suda hayır kalır mı? Ne kullanılır ne içilir o su. O suyun sağlıklı bir su olmasına imkân yok. Zâten bu konuda çeşitli hipotezler ortaya koyan da oldu. Meselâ bir delikanlı ziyâretime geldi ve "Bu açık su hazneleri, surlarda gerektiğinde müdâfaaya hazırlanmış olan askerlerin garnizon merkezleridir." dedi. Ama bunlardan sur dışında da var. Doğru bir görüş olarak gelmedi bana; zâten delikanlı da kimseyi inandıramamış. İstanbul'da üç tâne var, hatta Fâtih ile Saraçhâne arasında Çukurçeşme denilen sâhada bir dördüncünün varlığı da konuşulur.

Üç tâne toplama havuzunu biliyoruz. Yavuz Sultan Selim Câmii yakınlarında olan Aspar, Karagümrük'te (Vefâ Stadı) Aetius ve Altımermer'deki Hagios Mokios. Ya dördüncüsü?

Dördüncünün Çukurçeşme denen yerde, Fâtih Camii'nden Bozdoğan Kemeri'ne doğru olan yamaçta olduğunu söylenir. Dikkat ettiniz mi, Fâtih Külliyesi'nin her parçası vardır; ama hamamı yoktur. Onun hamamının orada olduğu biliniyor ve hamam XVII. yüzyıla kadar orada duruyormuş. Hem de İstanbul'un en büyük hamamı imiş. Onu gören ve yazan seyyah var. Bizim bâzı kaynaklarda da adı Çukurçeşme Hamamı diye geçiyor.

Sizden okumuştum, Aetius adını Konstantinopolis'in vâlilerinden Aetius'tan alıyor. Kimi kaynaklara göre Bizans devrinde inşâ edilen kapalı sarnıç sayısı 70'ten fazla ve bu sarnıçların kapasitelerinin 200 bin m3 civârında olduğu kayıtlı.

Şimdi bakın, Forchheimer ile J. Strzgowski ne kadar mahzen varsa bunları da sarnıçtan saymışlar dedik, peki bu doğru mu? Bütün kiliselerin altında bir alt yapı var. Laleli Bodrum Mirelion Manastırı'nın altındaki mahzene halı yayılmış, cemaat fazla olduğu zaman orada da namaz kılınıyor şimdi. Pek çok sarnıç var, bâzıları da dev ölçülerde. Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda, Bâb-ı Hümâyun'dan girince Aya İrini'nin önünden îtibâren ağaçların altında, askerlerin bulduğu kocaman bir sarnıç var. Tahtadan bir iskele kurmuşlardı, ucuna dek gidilebiliyordu sarnıcın, içinde su vardı çünkü. Ama suyun nereden geldiği belli değildi. Aya İrini patrikhâne kilisesi olduğuna göre, birtakım ek binâları da olmalıdır herhâlde. 1928'de bulundu burası ve İngilizler tarafından yayımlandı; daha sonra da harap oldu. Askerler elektrik tesîsatı döşemişlerdi, pırıl pırıl idi, üzerinde sarnıcı bulan binbaşının adının yazılı olduğu levhası da vardı. Şu anki durumunu bilmiyorum.

Konstantin döneminde durum nedir peki? Su, o zamanda da mı Istranca'dan getiriliyordu?

Konstantin'in, bu konuyla alâkalı şehre kalıcı müdâhaleler yaptığını zannetmiyorum. Evet, efsânelere göre melek ona yol göstermiş, suların yönünü bile melek çizmiş. Konstantin de meleğin peşinden giderek hemen su yollarını yaptırmış. Efsâne bu. Dolayısıyla suların o dönemde Istranca'dan gelip

gelmediğini bilemiyoruz.

Valens döneminde (364-378) Belgrad Ormanları'nda yapılan bir bend ile Kağıthâne deresi suları toplanarak şehre getiriliyor. Halkalı tarafından mı geliyor yoksa Halkalı'dan Bayezit'e kadar getirilen su için kemer mi yapılıyor?
İstanbul'u besleyecek kaynak olmadığına göre, su oradan geliyor. Ama oraya nereden geliyor, emin değilim. Valens Kemeri'ni daha da özel kılan bir detay da II. Mustafa'nın yegâne kitâbesinin orada olmasıdır. Valens Kemeri'nin bulunduğu arâzinin yapısı da değişiktir. Bulvar, sel yatağıdır. Zamanla yağmur sularının yarattığı çukur arâzinin üzerinde binâ edilmiştir.

Valens Kemeri, Bozdoğan Kemeri, hatta Bozulgan Kemeri olarak da biliniyor. Bunun özel bir nedeni var mı?
Pek çok farklı şey anlatılır. Bâzıları Şehzâde Câmii'nin karşıdan rahat görülebilmesi için önünde mâni teşkil ettiği için o kısım kesilmiştir, diyerek bozulan kısma atıf yaparlar. Bâzıları ise o kısmın yıkıldığını ve bu nedenle Vefâ Bozacısı'nın olduğu yere doğru oluşan bir gölet nedeniyle adına Bozulgan Kemeri dendiğini söylerler.

Mazul Kemer'in Eyüp'ün gerisinde olduğunu biliyoruz. Trakya'dan, muhtemelen Vize'den gelen suları mı karşılıyor?
Mazul Kemer veya Mazlum Kemer, Türk devrinde de kullanılır. Bâzı su yollarına bağlanarak fonksiyonlarına devam etmiştir. Ama suların nereden geldiğini bilmiyorum. Vize'de bir akarsu var, doğrudan kaleye geliyor. Vize'nin etrâfını çeviren surlara geliyor, duvarına vuruyor ve surdan uzaklaşıyor. Ama yandan akmaya devam ediyor ve az bir miktârını kalenin içine alıyor. Yâni bunlar su kuleleri. Kalenin etrâfı çevrildiğinde su ihtiyâcını dış kanaldan sağlayabiliyor. Böylece hem kale korunuyor hem su ihtiyâcı sağlanıyor hem de su İstanbul'a gönderilecekse gönderiliyor. Yâni bu durumda, oradan gelme ihtimâli var. Ben gittim, gördüm.

Böyle başka su kulesi var mı?
Evet var. İstanbul'da çingenelerin yaşadığı semt olarak akıllara kazınan Sulukule adı oradan geliyor. İstanbul Bayrampaşa (eski adıyla Lykos) deresi, çukur nokta olan Vatan caddesinden giriyor. O zaman da oraya Sukulesi adını vermişler, zamanla Sulukule olmuş. Çingeneler de oraya iskân edilmiş.

Bu kemer Bayezit'teki nimfehuma (Romalılarda su ve orman perisi "nimf"lere adanmış, alanlarda sütun dizileri ve heykellerle bezenmiş nişli anıtsal çeşme) kadar geliyor. Kemerin fonksiyonu, bu merkez çeşmesine su getirmek idi. Merkez çeşmesi, her antik şehirde şehrin göbeğinde olur. Bâzıları devâsâ bâzıları küçük, farklı boyutlardadır. Bâzısı bir yapıyla bitişik bâzısı da müstakil inşâ edilmişlerdir.

İstanbul'un her köşesinin sizin için çok kıymetli; ama çocukluğunuzun geçtiği Kadıköy'ün sizdeki yerinin bambaşka olduğunu da biliyoruz. Kadıköy'ün çeşmelerinden bahseder misiniz biraz?
Birçoğunu yıktılar, kaldırdılar o çeşmelerin. O kadar söylediğim hâlde Kadıköy'ün en güzel çeşmesinin yerini değiştirdiler. Mermer, üç çeşme yan yana olan Halit Ağa Çeşmesi'nden bahsediyorum. Ana caddede iken söküp sanki utanılacak bir şeymiş gibi, sokak arasına getirdiler. Bâri meydana koysalardı.

Vakıf çeşmesi miydi?
Evet evet, vakıf çeşmesi. Zâten Halit Ağa'nın başka çeşmeleri de var. Bir su yolu getirdiği anlaşılıyor Halit Ağa'nın. Kadıköy'de 2-3 çeşme yaptırmış. Mermer cepheli, bir çeşmesinin iki yanında mermere işlenmiş müzik âleti vardı (III. Selim'in haremağası olan Halit Ağa'nın yaptırdığı ve Abdülhamid zamânında onarılan Haydarpaşa'daki diğer çeşmenin ise sâdece alınlık kısmı mevcut B.A). Kadıköy'e en fazla vakıf yapmış adamlardan biridir Halit Ağa.

Aslında üç harem ağası Kadıköy'ü paylaşmışlar. Diğer ikisi Cafer Ağa ve İbrahim Ağa. Kadıköy'de 10 tâne vakıf çeşme vardı, bâzıları kitâbeli bâzıları kitâbesiz. Bir tânesi çok enteresandı. "Kâdı kâriyesinde yaşayan (mukîm) Kürt Hasan Ağa'nın hayrâtıdır." yazılı idi; ama o kitâbe nedense yok edildi. Sonra çeşmeyi de yıktılar. Daha eski bir çeşme ise Rum Kilisesi'nin bitişiğindeki Gürcü Mehmet Paşa Çeşmesi idi.

Semtine adını veren Selâmiçeşme'nin başına gelenler de enteresan. Uzun bir kitâbesi vardı, onu tamâmen kazıdılar; ama bir gün bir müteahhit geldi bana, çeşmenin metnini bulduğunu ve aynen yazdıracağını söyledi ve yaptırdı da. Böyle müteahhit nâdir bulunur. Selâmiçeşme'nin karşısında namazgâhı da vardı; ama onu tahrip edip yok ettiler. Namazgâh taşı da vardı, iki basamak merdivenle çıkılırdı.

Hocam tekrar Bizans dönemine dönersek size sur dışında kalan bir yeri, Hebdemon'u, yâni Bakırköy su yolunu sormak istiyorum.
Bu Romalılar, her yere, aynı Osmanlılar gibi, su yolu yapmışlardır. Ve zâten kazdıkça çıkan su yolları için hani Ayasofya'ya yol var denir durulur ya... Ayasofya'ya yol falan yok efendim. Onlar, Roma devrinin su yollarıdır. Kazıyorlar bakıyorlar bir su yolu çıkıyor. Bizim su yollarımız da var. Taksim'de makseme gelen kanalları delip delip apartman yaptılar üstüne. Tabiî öldü o su yolları, mahvoldu. Sarıyer'in ardındaki bentlerden Sultan Mahmud Bendi, Vâlide Sultan Bendi, oralardan gelen sular vardı. Esrârengiz yollar diyorlar. Efendim esrârengiz falan değil; planları da var krokileri de var hepsinin. Eski Türkçeyi iyi bilen rahmetli Kâzım (Prof. Dr. Kâzım Çeçen) bunları topladı, kitaplarında yazdı.

Toplama havuzları diyorduk...
Toplama havuzlarının durumu da pek aydınlık değil. Ancak, Fâtih Câmii'nin önünde -Atpazarı ve onun doğusu- bir çukur arâzi olduğu muhakkak. Orada bir mesîre yeri varmış, semtin bir kısmının adına Halıcılar Köşkü deniyor. Yâni orada akarsu var, devamlı halılar yıkanıyor. Çukur arâzide ağaçlar da var, Yavuz Sultan Selim zaman zaman Halıcılar Köşkü denen bu yere gidip dinlenirmiş. Babası burayı seviyor diye Kânûnî de gidip Sultan Selim Câmii'ni yaptırıyor oraya. O câmi hâlâ durur, Sinan'ın eserleri listesinde de adı var. Ama karışıklık oldu, biri, "Keşfettim, buldum, Sinan'ın câmisini buldum. Sultan Selim Câmii Sinan'ındır!" diye feryat etti. Hâlbuki Sinan, risâlesinin başına yazmış,

Benim görüşüme göre, İstanbul'un ilk insanları çok daha verimli olan, suyu da, seli de mebzul ve bu hâliyle Altın Boynuz adını hak eden yerde yaşıyordu.

"İstanbul'da yapılan selâtin câmilerinin Sultan Selim Câmii gayrı kalmak üzere eserimdir." diyor. Câmi kanalıyla Halıcılar Köşkü denilen yerin Bayrampaşa deresinin kıyısında olduğu anlaşılıyor, oranın da ağaçlıklı, sulak bir yer, bir mesîre yeri olduğunu öğreniyoruz. Sonra birkaç büyük yangın, bölgeyi yakıp geçiyor. Böylece Bayrampaşa deresinin yatağı olan kısım yanıyor.

Peki, yer altında olanların hepsine sarnıç demek doğru mu sizce?

Sarnıç deyip kestirip atılamaz. Bâzıları sarnıç bâzıları mahzen olabilir. Meselâ Topkapı Sarayı'nın altında, altınların, paraların muhâfaza edildiği Osmanlı devrine âit hazîne var. Bizans devrinden kalma bir de mahzen var. Yukarılardan zorlukla iniliyordu, beni de indirmişlerdi; yamaç olduğu için epey yüksekte, denize nâzır bir yer. Ortada bir tâne mermer vaftiz teknesi var, herhâlde vaktiyle onun içine altınları doldurmuşlar, hazîne olarak kullanmışlar.

Çeşitli sebeplerle, dînî binâları, manastırları daha yüksek yapabilmek için alt yapı yapmışlar. Ya da yapıyı daha düzgün bir alana oturtabilmek için yapmışlar. Bunların hepsini sarnıç olarak kabul edemeyiz elbette. Bir kısmı da doğrudan doğruya mezarlıktır. Meselâ Molla Fenârî Câmii... Onun altında ta ben ortaokul talebesi iken bir mahzen olduğu söylenirdi. Pek çok kazı yapıldı. Bizans'ın son devrindeki imparator ve imparatoriçelerin 22'sinin o yapıya gömüldüğü biliniyor.

Hocam en son size Acı Musluk Sarnıcı'nı, Karagümrük Sarnıcı'nı ve Studios Manastırı Sarnıcı'nı sormak istiyorum.

Acı Musluk, içinde odalar olan bir sarnıçtır. Üzerinde mevcut sarayın, o yamaçta yapılmış, Haliç'e manzarası olan özel bir sarayın alt yapısı. Bâzı tahminlere göre devrin ileri gelenlerinden, hatta kısa bir süre de imparatorluk yapmış bir Bizanslının âile sarayıdır. Acı Musluk sokağındadır. Oldukça büyük bir alt yapıdır.

Karagümrük Sarnıcı'nda da ip bükücü Ermeniler çalışırmış. Oradaki rutûbet ip bükmeye-sarmaya faydalı oluyor ki orayı tercih etmişler. Vefâ stadyumunun ardında Kasım Ağa Câmii vardır. Onun müştemilâtı gibi kullanılmıştır. Hatta vakfiyesinde, vakıf kaydında sarnıç da vardır. Tertemiz bir sarnıçtı. İçine rahatça inilirdi, resimler çekerdik. O sarnıcı, bugün maalesef bulamazsınız. Çünkü mahalledekiler, o kubbelerini deldiler. O deliklerden çöp ata ata içini çöple doldurmuşlardı. Oldukça enteresan bir sarnıçtı. Bütün sütunlar ve başlıklar devşirmeydi. Âdeta bir başlık müzesi idi. Hatta gövde kısa gelmiş üst üste iki başlık koymuşlar, üzerine gövde üzerine gene başlık koymuşlar. Câmi restore oldu; ama sarnıç ne oldu, onu bilmiyorum.

Studios Manastırı Sarnıcı, İmrahor Câmii'nin yanındaydı. Bir de ayazması vardı. Yapının yamuk bir planı vardı. Vakıflar kirâya veriyordu ve bir dönem bir Rum, şarap doldurma deposu yapmıştı orayı. Ziyârete açık tutardı, öğrencileri de götürürdüm. O Rum gidince başka atölyeye kirâlandı. O sırada patladı, bütün tonozlar çöktü. Harap oldu, şimdi kim bilir ne hâlde...

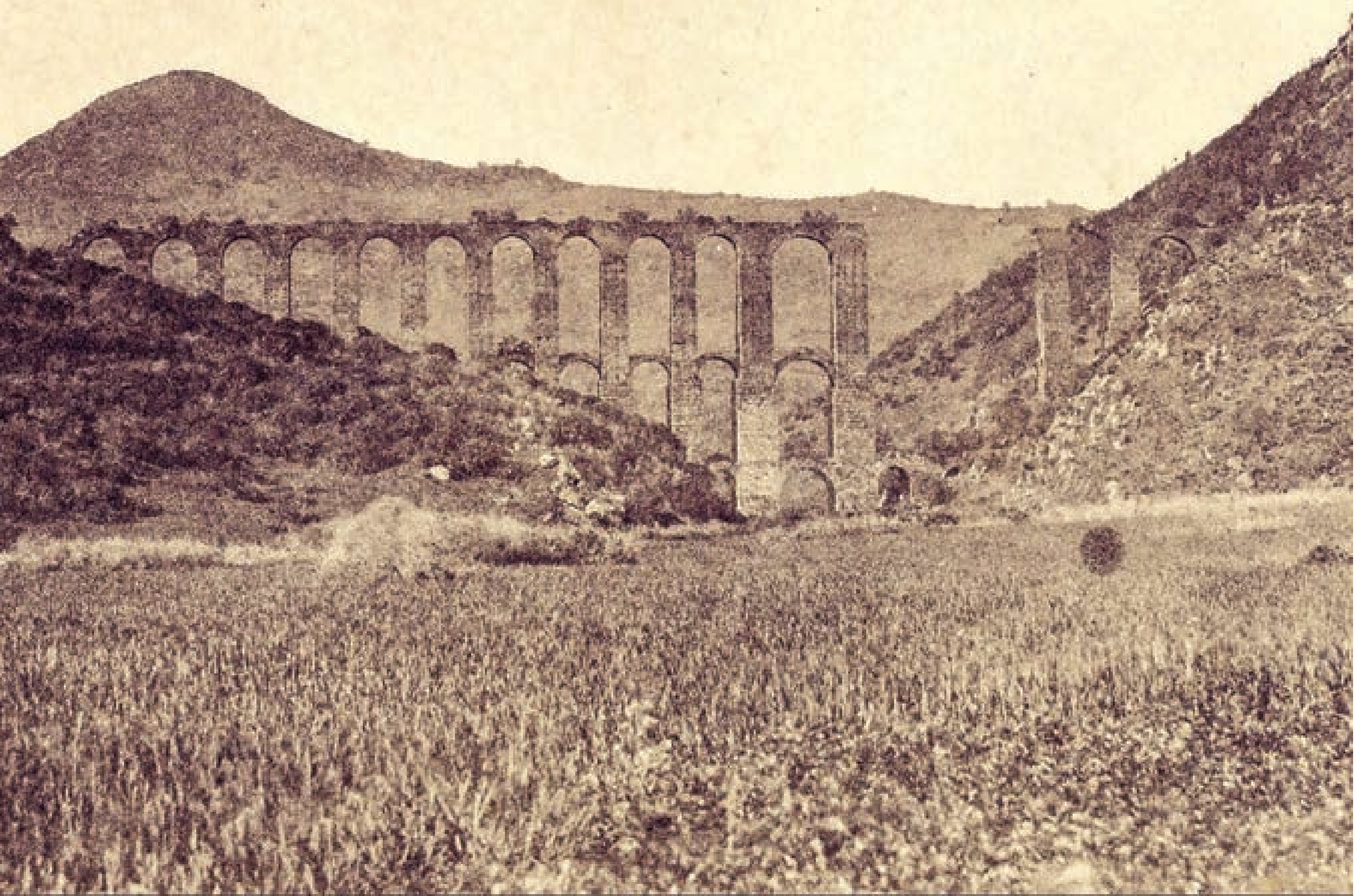
"Şehirler diridir. Kalıba bakma sen, onlar da hisseder." der Hz. Mevlânâ. Buna kalben inananlardanım. 95 yaşında, dupduru hâfızasıyla, bilgisini hâlen anlatma ve paylaşma telâşında olan hocam Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'ye bu sohbet vesîlesiyle bütün İstanbullular adına şükranlarımı ve saygılarımı arz ediyorum.

Romalılar tarafından İzmir Melez çayı üzerine inşâ edilen Kızılçullu (Şirinyer) su kemerleri.

Osmanlı şehirlerinin vakıf suları

SAİD ÖZTÜRK

J. B. Greene, İstanbul yakınlarındaki Justinyen Kemeri.

OSMANLI Devleti'nde şehirlerin îmârı ve halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıfların önemli rolü olmuştur. Vakıf müessesesi, zamanla büyük bir gelişme göstermiş ve Osmanlı asırlarında en mütekâmil dönemini yaşamıştır. Klasik Osmanlı asırlarında bayındırlık, sağlık ve eğitim hizmetlerinin îfâsı için devlet bütçesinden bir pay ayrılmamış, ekseriyet îtibâriyle hizmetler vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Toplumun bütün katmanlarında vakıf anlayışı yaygın bir şekilde kabul görmüş, en alt gelir grupları bile Allâh'ın rızâsını kazanmak için kamu yararına bir tahsîsatta bulunmak lüzûmunu hissetmişlerdir. Osmanlı kamu otoritesinin tam desteğini alan bu yaygın kabul, halkın refâhının artırılması gibi temel bir politikanın gerçekleşmesine hizmet etmiştir.

Toplumun aslî ihtiyaçları içinde suyun temîni hayâtî bir öneme sâhiptir. Bu sebeple su temîni meselesi,vakıf kurumunun üzerinde durduğu başlıca konulardan biri olmuştur. Zîra, Ömer Hilmi Efendi'nin *İthafu'l-Ahlaf fi Ahkâm-ı Evkaf* (İstanbul 1307, s. 15) adlı eserinde, "Vakfın efdalı nâsın kendüye eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakfetmektir." diyor. İstanbul'da insanların en zarûrî ihtiyaçlarından biri, yüzyıllar boyu değişmeyen su ihtiyâcının karşılanması idi. Osmanlı pâyitahtı İstanbul'un su ihtiyâcının temîni ise vakıfların belli başlı hizmet alanlarından biri olmuştur. Öyle ki İstanbul'un fethinden îtibâren yüzyıllar boyunca şehrin her tarafına çok sayıda su yolları inşâ edilmiştir. Bunların bâzıları kilometrelerce uzaktan suları getiren, yapımı masraflı ve uzun süren su kemeri ve diğer su yapılarını ve büyük şebekeleri ihtivâ eden su sistemleridir. Bunların yanında nisbeten kısa isâleli memba suları da vakıf suları olarak inşâ edilmiştir. Bu isâle hatları dışında değişik yerlere çeşmeler yapılmış ve kuyular açılmıştır. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nde bulunan "İstanbul Sularının Cârî Olduğu Vakıf Çeşme ve Sebillerle, Câmi, Tekke, Mescit, Mektep, Medrese, İmâret, Kışla, Kuyu ve Tulumbaların Defteri"nde İstanbul şehir sınırları

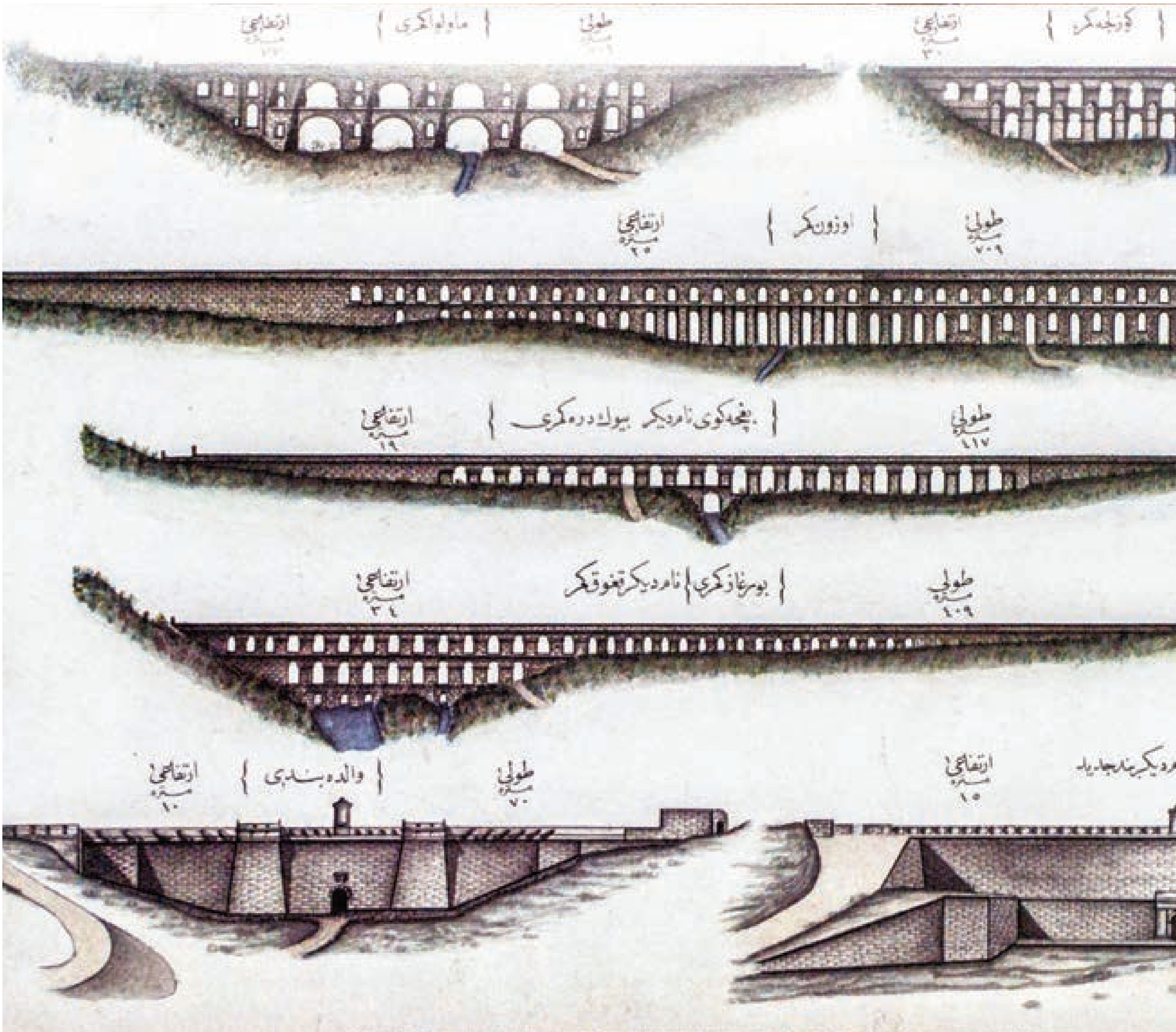
İstanbul'da bulunan su yolu ve bentlerinin harita ve planları, 1894-1895.

içinde 1553 adet vakıf çeşmenin tam listesi, yerleri, debileri ve vakfedenlerin isimleri yazılmıştır.[1] Defterin tanzim şekli şöyledir: Sıra no, semti, mahallesi, sokağı, nevi, vakfı, durumu, suyun cinsi, parmak, masura, lüle.

Başta Osmanlı sultanları olmak üzere Osmanlı bürokratları, İstanbul'un su meselesi ile bizâtihi ilgilenmişlerdir. Tursun Bey târihinde anlatıldığı üzere Fâtih Sultan Mehmed İstanbul halkının su ihtiyâcının giderilmesi için araştırmalar yapılmasını emretmiş, Bizans'ın kullanılamaz hâle gelen eski su yolları tesislerini tâmir ettirip yeniletmiş, sağlanan suyu saraylara, hamamlara ve mahallelere taksim etmiştir. Fâtih Suyu, Turunçlu Suyu, Mahmud Paşa Suyu, Davud Paşa, Murad Paşa, İshak Paşa, Gedik Ahmed Paşa ve Şadırvan Suyu olarak isimlendirilen su tesisleri, Fâtih devrinde yapılmıştır. Bu sular, vakıf sulardır. Bu tesisleri ilk inşâ edenler tarafından, bakım ve onarımlarında kullanılmak üzere gelir getirici muhtelif gayrimenkuller vakfedilmiştir.

İstanbul'un belli başlı vakıf su sistemleri şunlar idi:

İstanbul'da bulunan su yolu ve bentlerinin harita ve planları, 1894-1895.

Fâtih Sultan Mehmed, Bizans'ın kullanılamaz hâle gelen eski su yolları tesislerini tâmir ettirip yeniletmiş, sağlanan suyu saraylara, hamamlara ve mahallelere taksim etmiştir.

HALKALI SULARI

Fâtih döneminde inşâ edilen Halkalı ve Turunçluk suları yanında daha sonraki dönemlerde inşâ edilen biribirinden bağımsız 17 ayrı su yollarını ihtivâ ediyordu. Topkapı Sarayı'na kadar ulaşmıştır.

KIRKÇEŞME SULARI

İstanbul'un kuzeybatısında yer alan Kırkçeşme sularının yapımına Kânûnî Sultan Süleyman'ın emri ile Mîmar Sinan tarafından 1554'de başlanmış, 1563'de bitirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ilâveler, katmalarla takviye edilen su sistemi memba, bent, çok sayıda büyük kemerler ve sâir yapılardan oluşmuştur. Surlara kadar uzunluğu 24 km'dir. Su yollarının yapımına büyük kaynaklar ayrılmıştır. Kânûnî'nin şahsî vakfı olan Kırkçeşme Tesisleri'nin mâliyeti 50.054.207 akçedir (Kâzım Çeçen'in hesaplamalarına göre 32.084.746 kg 85 ayar gümüş). Bu meblağ, bugünün değeriyle yaklaşık 325 milyon TL'ye karşılık gelmektedir.

TAKSİM SULARI

Birincisi Sultan I. Mahmud zamânında 1731 yılında olmak üzere 4 aşama hâlinde hepsi vakıf su olarak değişik zamanlarda inşâ edilmiştir. Uzunluğu 25 km'dir.

HAMÎDİYE SULARI

Hamîdiye vakıf su yolları, Sultan II. Abdülhamid tarafından Boğaziçi tarafına ve Yıldız Sarayı'na su sağlamak için yapılmıştır. 1902 yılında hizmete girmiştir.

ATİK VÂLİDE SULARI

Üsküdar'da Osmanlı döneminde 18 vakıf su hattı inşâ edilmiş, 144 yere su dağıtılmıştır. Bu suların 3-4'ü hâriç 2000'li yıllara gelinceye kadar halka içme suyu sağlıyordu. Sultan II. Selim'in karısı, Sultan III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan 1583 yılında vefâtından önce muhtemelen 1582-3'te Atik Vâlide Suları diye isimlendirilen su yollarını inşâ etmiştir. İsâle hattının uzunluğu 15,3 km'dir.

KAYIŞDAĞI SULARI

Vakıf Kayışdağı sularına 27 ayrı membadan çıkan sular eklenmiştir. Toplam isâle hattı 18,5 km'dir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSKİ Genel Müdürlüğü'nün himâyesinde daha önce yürüttüğümüz ve tamamlanan bir araştırmada[2] İstanbul ve yakın çevresiyle sınırlı olmak üzere kurulan su vakıflarının sayısı 1000'in üzerindedir. Bu sayıya su kuyusu vakıflarını da ilâve ettiğimizde, sayı 2000'in üzerine çıkmaktadır.

Pâdişahların, saray mensuplarının, şeyhülislâmların, vezirlerin ve sivillerin su vakıfları vardı. Bu vesîleyle; Fâtih Sultan Mehmed (1444-1481), II. Bayezid (1481-1512), Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566), III. Ahmed (1703-1730), I. Mahmud (1730-1754), III. Mustafa (1757-1774), Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) II. Mahmud (1808-1839) gibi pâdişahlar önemli yatırımlara imzâ atmışlardır.

Bu vakıflar içinde Bezm-i Âlem Vâlide Sultan, Nurbânû Vâlide Sultan (Atik Vâlide Sultan- Alemdağ'da Taşdelen Suyu), Âdile Sultan gibi hanım sultanlara âit su vakıfları da bulunmaktadır. Tespitlerimize göre, sayıları otuzun üzerindedir. Geniş gelir kaynaklarına sâhip bu vakıfların en önemli harcama kalemlerinden biri su tahsîsatları olmuştur.

Devletin üst bürokrasisinde yer alan kimselerden Sokollu Mehmed Paşa, Ahmed Paşa, Kethüdâ Osman Ağa, Kavas Ahmed Ağa ve Beykoz'da Ahmed Ağa'nın "Karakulak Suyu" sayılabilir.

Yusuf Ağa'nın 1805 târihli vakfiyesinde, Yusuf Ağa'nın muhtelif hizmetler için vakfettiği gayrimenkulleri yanında Yoros nâhiyesine bağlı Dereseki köyünde Karakulak Suyu denilen beş masura akar içme suyu ve iki çeşmeyi, Bahçeköy'de ihyâ ettiği bentten elde ettiği toplam sekiz masura içme suyunu bütün müştemilâtıyla vakfettiği belirtilmiştir[3]:

(...) ve Medîne-i Üsküdar'a muzâfa Yoros Nâhiyesi'ne tâbi ' Dereseki Karyesi'nde vâki ' es-Seyyid el-Hac Ahmed bin Hüseyin nâm kimesnenin lede'l-ahâli ve'l-cîrân ma 'lûmü'l-hudûd bir kıt 'a bahçesi derûnunda nübu' iden Karakulak Suyu dimekle meşhûr beş mâsûrâ mâ-i lezîz-i cârînin kanavât-ı müsennâtına tâbi ' 'îyyet ile fi'l-asl nübû 'unun etrâf-ı selâsesinden onar zirâ ' mahal ile yine nübû 'undan ihyâsına muvaffak olduğum çeşmeye ve iki kıt 'a köşke ve andan Dereseki Karyesi tarîkine varınca bir araba geçidi yol olur mahall ile zikr-i mürûr iden iki köşkün ve 'arsa-i hâliyenin etrâf-ı selâsesi merkûm es-Seyyid el-Hac Ahmed'in cebel ve bahçe ve bağı ve taraf-ı râbi 'i tarîk-i 'âmm ile mahdûd tulen ve 'arzen bi-hesâb-ı terbi 'i altı yüz

Atatürk bulvarının yapımı sırasında yıkılan Kırkçeşmeler. Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi.

RÜSTEM PAŞA'NIN KIRKÇEŞME MUHÂLEFETİ

DEVRİN sadrâzamı Rüstem Paşa ile diğer bâzı kişiler Kırkçeşme Suları'nın İstanbul'a getirilmesine muhâlefet eder; hatta Rüstem Paşa, Sinan'ın yanında çalışan Kiriz (Gürz) Nikola adındaki bir su uzmanını hapsettirir. Rüstem Paşa, şehre bol su getirilirse devletin çeşitli yerlerinden insanların İstanbul'a geleceğini, şehrin nüfûsunun artacağını, şehrin iâşesinin zorlaşacağını ileri sürerek suyun getirilmesinin doğru olmayacağını söylerse de Kânûnî Sultan Süleyman suların kendi vakfı olarak getirilmesi ve inşaata devam edilmesi emrini verir. Bunun üzerine Sinan'ın bu işi beceremeyeceğini, paraların boşa gideceğini, yeteri kadar suyun bulunmadığını, suyun İstanbul'a gelmesinin mümkün olmadığını iddia edenler pâdişâhı karârından vazgeçirmeye çalışırlar. Kânûnî söylenenleri bizzat tahkik ederek bunların yanlış olduğunu tespit eder ve inşaatın sürdürülmesini tekrar emreder.

(Kâzım Çeçen, "Kırkçeşme Suları", *DİA*, c. 25, İstanbul 2002, s. 476.)

yirmi zirâ' arsayı ve kanavât-ı mezkûre ile cârî mâ-i lezîz-i merkûmu (...)

Osmanlı taşrasında da büyük su tesislerine imzâ atan bürokratlar içinde Ankara'da Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin, Bursa'da Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin, İzmir'de Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ve Kethüdâ Osman Ağa, Antalya'da Karaman Beylerbeyi Murad Paşa, Kıbrıs'ta Ebubekir Paşa, Pertev Paşa, Ahmed Paşa ve Silahtar Ağa'nın kurdukları vakıf suları sayılabilir.

Bâzı örnekler:

1- Sokollu Mehmed Paşa'nın 21 Nisan 1574 târihli vakfiyesinde Eyüp Câmii yakınında dârülkurrâ, türbe ve çeşmeler; Mekke'de dâruşşifâ, çeşme, bent ve sebiller; Kâğıthâne ve Ayazmabaşı denen mahallerden İstanbul'un muhtelif mahallelerine getirdikleri sular ve yaptırdığı sebil, su kuyusu, hazne çeşmeler; Lüleburgaz, Bosna, Halep ve buralara bağlı sâir yerlerde yaptırdıkları, çeşme, sebil ve su yolları.[4]

2- Ayşe Sıdıka bint-i Abdulfettah'ın 1867 târihli vakfiyesinde; vakfettiği 150 bin kuruşun yıllık neması ile, diğer hayır hizmetlerini ifâ ve senede dört yüz kuruş ayrılarak Çarşamba Pazarı civârında Beyceğiz Câmii bitişiğinde bulunan çeşmenin tâmiri ve senede yüz kuruş ayrılarak Çırçır Mektebi'nde bulunan su kuyusunun tâmirinin yapılması şart koşulmuştur. Ayrıca vakfın gelir fazlası ile aylık elli kuruş harcanarak Karakulak Suyu olarak bilinen sudan getirtilerek Meşîhat'ta ve Fetvâhâne'de ikram edilmesi.[5]

3- el-Hac Ebubekir Paşa bin İbrahim'in 1748 târihli vakfiyesinde[6] vakfettiği gayrimenkullerin geliriyle diğer hizmetleri hâricinde Kıbrıs'ta Tuzla şehrinde yaptırdığı su yolları ve çok sayıda çeşmelerinin bakım ve onarımının yapılması, görevli ücretlerinin karşılanması istenmiştir.

Ebubekir Paşa bin İbrahim'in, Kıbrıs'ta Tuzla kasabası dışında tespit edip ana su kanallarına îcar ödeyerek şehre getirdiği içme suyunun miktârı ve îcar bedellerini gösterir 1748 târihli kayda göre[7] dokuz buçuk masura ve bir çuvaldız su, on yedi farklı çeşmeye akıtılmıştır.

el-Hac Ebubekir Paşa'nın, ayrıca 1755 târihli düzenlenen vakfiyesinde şu bilgiler yer alır:[8] Mora'da, Tırapoliçe şehrinde Ceboli mevkiinde tespit edip çıkardığı altmışbir buçuk masura, bir çuvaldız suyu, şehirde bulunan câmi, çeşme, medrese ve muhtelif mahallere kanallarla götürerek vakfetmiş; bu hizmetlerin görülmesi için tâyin olunan görevlilere su yolu üzerine kurduğu üç değirmenin gelirinden ücret ödenmiştir.

4- Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, 1654 târihinde bir

vakfiye düzenlemiştir. Abdulaziz Efendi, vakfettiği çok sayıda gayrimenkulün gelirinin bir kısmını su hizmetlerine tahsis etmiştir. Bursa Uludağ'da Ayıalanı mevkiinden şehre su getirmiş, bu suyu, şehirde yaptırdığı veya tâmir ettirdiği 40 adet çeşmeye, üç adet maksime, dört adet şadırvana, bir adet küpe, dört adet hamama ve üç adet havuza akıtmıştır. Bu çeşme, şadırvan, maksim, hamam ve su yollarının zamanla ortaya çıkan bakım ve onarımlarının yapılması için görevliler tâyin etmiş ve görevli ücretlerini karşılamıştır.[9] Vakfiyede, suyun akıtıldığı bütün çeşmeler, şadırvanlar ve havuzlar, hamamlar bütün adres bilgileri ile ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

5- Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1678 târihli düzenlenen vakfiyesinde[10] İstanbul, İzmir, Rumeli, Ukrayna ve Girit'te vakfettiği gayrimenkullerin gelirinden diğer hizmetleri hâricinde İzmir'de yaptırdığı 55 adet çeşme, 7 adet su haznesi ile iki adet şadırvanın bakım ve onarımlarının yapılmasına, görevli ücretlerinin karşılanmasına kaynak ayırmıştır.

6- Mürselli İbrahim Ağa, 1307/1889 târihli vakfiyesinde, Ödemiş Yeni Câmii civârında yaptırdığı sebilhâneye haziran başından ağustos sonuna kadar her gün yeteri kadar kar konulmasını, kasaba hapishânesindeki mahpuslara aynı aylarda cuma ve pazartesi akşamları birer denk kar verilmesini, ayrıca câmi civârındaki leyleklerin beslenmesi için senelik yüz kuruş verilmesi şartını koymuştur.[11]

Su yollarının bakım ve onarımında, özellikle içme suyu temin edilmesi ve iskân mahalline getirilmesi noktasında başta İstanbul olmak üzere bütün Osmanlı şehirlerinde vakıfların büyük rolü olmuştur. Bir vakıf tarafından destek görmeyen su yollarının, çeşmelerin zamanla metruk kaldığına şâhit oluyoruz. Tekirdağ Belediyesi'nin 23 Haziran sene 1309/5 Temmuz 1893 târihli raporunda, "Ermeni mahallâtından Çekdirebayırı'ndaki çeşme su yollarının bozukluğu ve vakıfları olmaması hasebiyle kırk seneyi mütecâviz metrûk bir hâlde iken..." denilmektedir.[12]

İstanbul'da, halkın su ihtiyâcını karşılamak üzere yapılan çok sayıda çeşme ve sebillerin de vakıfların finansal desteği ile yapıldığını biliyoruz.

YAZ GÜNLERİNDE SOĞUK SU DAĞITAN VAKIF

ATÂULLAH Efendi, ünlü şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin talebesiydi. Ayrıca Sultan II. Selim'e, Manisa'da şehzâdeliği sırasında hocalık yaptığı için kendisine "Hâce-i Sultânî", yâni "Sultânın Hocası" deniyordu. Ömrü millete hizmetle geçmişti. Şimdi ise hasta döşeğinde her fânî gibi ölümü bekliyordu. Yanında bekleyenlere kısık bir sesle son hatırlatmasını yapıyordu:

- Vasiyetim yazılıdır. Yerine getirilmesini arzu ederim. Vakfımızın su dağıtma işi aman ihmal edilmesin! Sıcakta buz unutulmasın! Çünkü insanlara su dağıtmak çok sevaptır. Duâ almaya vesîle olur.

Bu hatırlatmaların ardından Atâullah Efendi'nin gözleri doldu. Hıçkıramıyordu; ama bembeyaz sakallarından aşağı süzülen damlalara da hâkim olamıyordu. Bir iki cümle daha kurabildi güçlükle:

- Hocam Ebussuud Efendi'den duymuştum. Buyurmuşlardı ki "Bir zaman gelecek bir bardak suyu bile insanlara parayla satacaklar." O günlere kalmayalım diye hep duâ ettim.

Ve bu mübârek zâtın vasiyetinde, vakfının su ile ilgili kısmında şu ifâdeler yer alıyordu:

"...Söz konusu yere bir sebil yapıla. Burada yaz mevsiminde buzlu veya karlı soğuk su bulundurula. Gelen geçen her susuza vakfın aldığı bardaklarla Allah rızâsı için ikram edile."

¶ Atâullah Efendi bin Şemseddin Vakfı, *İstanbul'da 1571 târihinde kurulmuştu.*
¶ *Tarihte İlginç Vakıflar*, ed. Mehmet Fatih Müftüoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2012, s. 27.)

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

Üsküdar su yolu haritasından bir kesit, TIEM 3336.

Su tesisleri için vakıflar kurulduğu gibi, başkaları tarafından kurulan tesislerin bakım ve onarımı için de vakıflar kurulmuştur. Buna bir örnek olarak, Mü'min Ali Ağa, Kumkapı'da Çadırcı Ahmed Mahallesindeki Bali Paşa Çeşmesi'nin tâmiri için vakıf kurmuştur.[13]

Osmanlı arşivinde su yollarının bakım ve onarımı konusunda çok sayıda belge vardır.[14] Ayrıntılı muhâsebeleri tutulmuştur. Burada bâzı örnekleri verelim:

Zilkâde 1004/Haziran 1596'da Ayasofya Câmii evkâfına ait olan Kırkçeşme su yollarının Küçükköy kısmında bakım ve onarımı yapılmış, karizleri tahliye edilmiştir. Bu çalışma için yapılan harcama kalemleri tek tek verilmiştir.[15] Yine, Kırkçeşme Suyu'nun bâzı lağım ve künklerinde zamanla çamur birikerek göl meydana geliyor, bu durum suyun ziyan olmasına sebep oluyordu. Muharrem 1263/Ocak 1847'de çamurun temizlenmesi, su yolunun tâmir ve bakımı için yaklaşık 20 bin kuruş civârında bir masraf tahmin edilmiştir. Fâtih, Bayezid, Ayasofya su yollarının sur hâricinde kabristan dâhilinden geçen kısmında demir boru döşenerek tâmir ve bakımı yapılmıştır. Bunun için 7133 kuruş harcama yapılmıştır. Bu harcama, 1322 yılı Evkâf-ı Hümâyun bütçesine dâhil edilmiştir.[16]

İstanbul dışındaki şehirlerin su temîni ve su yollarının tâmiri çoğu zaman vakıfların desteği ile yapılmıştır. Meselâ Şuhud kasabasına gelen Dedem Suyu denilen mâ-i leziz, yâni içme suyu yolları için nakit vakfı kurulmuştur.[17]

1860'da Söğüt'te (Bilecik) bulunan Ertuğrul Gâzi türbesine 3 saatlik mesâfeden su getirilmiş, kaynağından îtibâren su yollarının bakım, onarım ve inşâsı yeni baştan elden geçirilmiştir.[18]

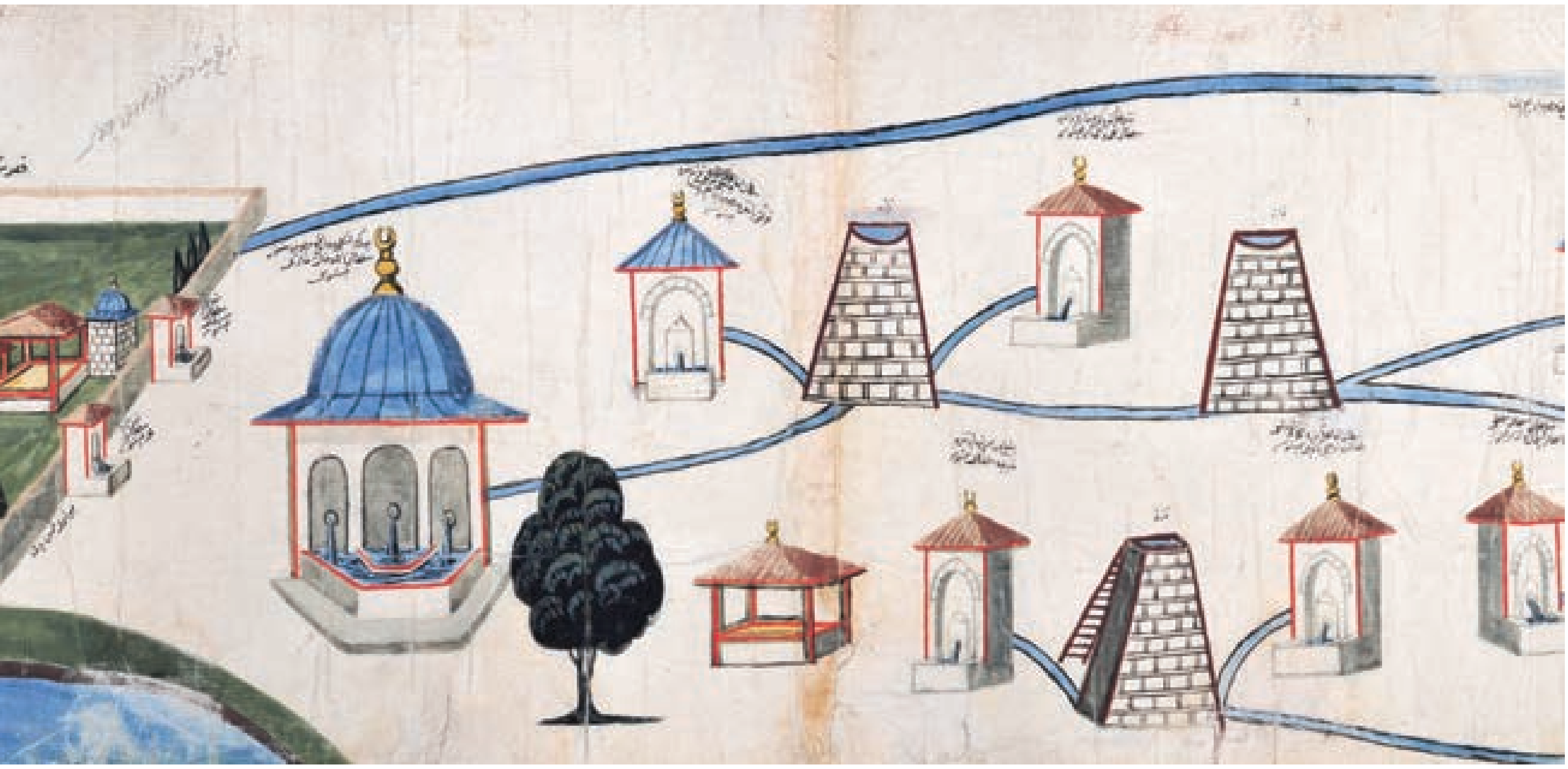
Rüstempaşa Vakfı'ndan Yalakabad'da (Yalova) câmi ve mektebin su yollarının tâmirine 85 bin kuruş keşif bedeli çıkarılmış ve icrâsına gidilmiştir.[19]

Bağdad Beylerbeyi'ne gönderilen 28 Rebîülâhir 976/20 Ekim 1568 târihli hükümde belirtildiğine göre, Hz. Ali'nin âsitâne-i mukaddeselerinde eskiden beri cârî olan suyun kârizi harab olmuş ve yeterince kaynak ayrılarak tâmir edilmiştir. Tâmire ihtiyaç duyulduğunda yapım masraflarını karşılamak üzere bâzı dükkânlar binâ edilerek vakfedilmiştir[20]. Bu sudan bâzı kimseler su alıp kendi mülklerine akıtmak istediklerinde su gelmiyor, zorluk çekiliyordu. Bunun üzerine gerek vakfı gerekse "kâriz"i gözetmek için iki kişi nâzır ve mübâşir tâyin olmuştur. Gönderilen hükümde suyun kârizinden hiç kimsenin su almaması, ark çıkarmaması ve tâmire ihtiyaç duyulduğunda da vakıf dükkânların gelirinden harcanmak üzere tâmir ettirilmesi istenmiştir.[21]

9 Temmuz 1296/21 Temmuz 1880'de Nevşehir'de İbrahim Paşa'nın inşâ ettiği vakıf çeşmelere gelen su künklerini bâzı müslim ve gayrimüslim (Hıristiyan) şahıslar kırarak evlerine, arâzi ve bahçelerine su almak sûretiyle halkın müzâyakaya düşmesine sebep oluyorlardı. Ayrıca evlerinde zahîre ve çamaşır yıkıyorlardı. Bu durumun önüne geçmek üzere, su yolcu evleri tek tek kontrol edecek, bu tür "hakk-ı sâkî" olmayan kimselerin usûlsüz aldığı suları kapatacak, su taksimi olan mahallere demir kapak konulacaktı.[22]

Turgutlu'da tesis edilen bir vakfiyede, câmi çevresinde ve çarşılarda bulunan bütün çeşmelerin bakım ve tâmirlerinin yapılması, kasaba civârındaki kuyuların ıslâhı ve temiz tutulması isteniyordu.[23]

Hâfız Hüseyin bin Hasan 1867 târihli vakfiyesinde, Selanik'te vakfettiği kahvehânenin gelirinin diğer hizmetleri hâricinde kahvehâne yanında olan sarnıcın su yollarının ve şehirde bulunan elli adet çeşmenin bakım onarımlarına sarf edilmesini şart koşmuştur.[24]

Finansman yöntemine gelince Osmanlı vakfiyelerinde kullanılan yöntemlere bakıldığında, vakfedilen gayrimenkulun îcâra verilmesi en yaygın yöntemlerden biridir. Kirâ gelirleri vâkıfın tahsîsatlarına harcanmaktadır. Para vakfedildiğinde ise yaygın olanı kredi kullandırılarak yıllık nemâsının vâkıfın tahsîsatlarına harcanmasıdır. Mâlûm olduğu üzere, nakit vakfının işletilme sistemi bellidir. Şer'î muâmele yapılarak "kefil bi'l-mal ve rehn-i kavî" alınarak ihtiyaç sâhibi esnaf, zanâatkâr vd kişilere kredi açılmasıdır. Nakit vakfının diğer bir işletilme yöntemi ise vakfedilen para ile gayrimenkul alınarak kirâya verilmesi usûlüdür. İstanbul ve çevresinde tâmir ve bakım işlerinde kullanılan yöntemlerden biri de vergi muâfiyeti idi. Tanzîmat'tan önce su yolu üzerindeki köylere vergi muâfiyeti karşılığında su yollarının tâmir ve bakımı yaptırılıyordu. Tanzîmat sonrası ise uygulama köylerin vergilerini Mâliye Nezâreti tahsil edecek, yapılan masraflar ise Evkâf-ı Hümâyun hazînesinden karşılanacaktı.[25]

II. Meşrûtiyet'in îlânından sonra (1908) Su Nezâreti tekrar Evkaf Nezâreti'ne devredildi ve daha sonra Miyâh-i Vakfiyye Müdüriyeti (Vakıf Sular Müdürlüğü) olarak yapılandı. Evkaf Nezâreti'nin 1912 târihli teşkîlât nizamnâmesinin 12. maddesi ile Nezâret'in merkez teşkîlâtlarından olan "İnşaat ve Tâmîrat Müdüriyet-i Umûmiyesi"ne bağlı bir müdür, yeteri kadar su mühendisi ve kâtiplerden meydana gelen ve İstanbul'a akan vakıf suların bakım ve onarımından sorumlu "Miyâh-ı Vakfiyye İdâresi" (Vakıf Sular İdâresi) kurulmuştur.

Vakıf sular, klasik statüleriyle Cumhûriyet dönemine kadar gelmiş, 28 Nisan 1926 târihinde kabul edilen 831 sayılı Sular Kânûnu ile su vakıfları, gelir kaynakları ve bu amaçla vakfedilen bütün mal varlığı ile birlikte belediye ve köy ihtiyar meclislerine devredilmiştir. 1 Ocak 1933 yılında, İstanbul Sular İdâresi kurulduktan sonra vakıf sular bu idâreye bağlanmıştır. Böylece yüzyıllardır şehirlerin su ihtiyâcının karşılanmasında en önemli aktör olan vakıflar, Cumhûriyet döneminde işlevini yitirmiş, su hizmetleri tamâmen kamu kurumlarının uhdesine bırakılmıştır.

1 VGM, Dersaâdet ve Civârındaki Sular ve Çeşmelere Âit Defter, nr. 653; Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, İstanbul 2000, s.101. Bu defterin İSKİ Vakıf Sular Arşivinde 13.5.1930 târihinde Latin harfleri ile tutulmuş bir nüshası bulunmaktadır. Defterin tamâmını İstanbul Su Vakıfları konulu araştırmamızda yayımlayacağız.

2 Bu araştırma sonuçları, *İstanbul Su Vakıfları* adı altında ve 10 cilt hâlinde yayına hazırlanmıştır.

3 İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Evkaf Müfettişliği, defter no: 289, sayfa no: 82-88.

4 Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi defter no: 572, sayfa no: 27, sıra no: 20.

5 İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Mahfel-i Şer'iyye Mahkemesi, defter no: 24, varak no: 82-84; VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi, defter no: 610, sayfa no: 137, sıra no: 173.

6 VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi defter no: 737, sayfa no: 11, sıra no: 1.

7 VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi defter no: 737, sayfa no: 1, sıra no: 1.

8 VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi defter no: 737, sayfa no: 3, sıra no: 3.

9 Bursa Şeriyye Sicilleri defter no: B-130, sayfa no: 46; VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi defter no: 2163, sayfa no: 60-61, sıra no: 45.

10 VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi defter no: 580, sayfa no:140, sıra no: 78.

11 VGM, Vakfiyeler.

12 BA, A. MKT. MHM. 531/9.

13 İMŞSA 26/36/110-a'dan aktaran Hüsnü Koyunoğlu, "Sosyal Politika Açısından Vakıflar: 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

14 Bkz. Said Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Târihî Su Yolları Muhâfaza ve Bakımı I-II,* İstanbul, 2006.

15 BA, Maliyeden Müdevver, nr. 4517, s. 39 vd.

16 BA, İ.EV, nr. Za 1326-2.

17 BA, Cevdet Belediye, nr. 1175.

18 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi,* Ankara,1995, s. 197.

19 BA, A.AMD, nr. 87/26.

20 BA, Mühimme Defteri, nr. 7, hüküm nr. 2316.

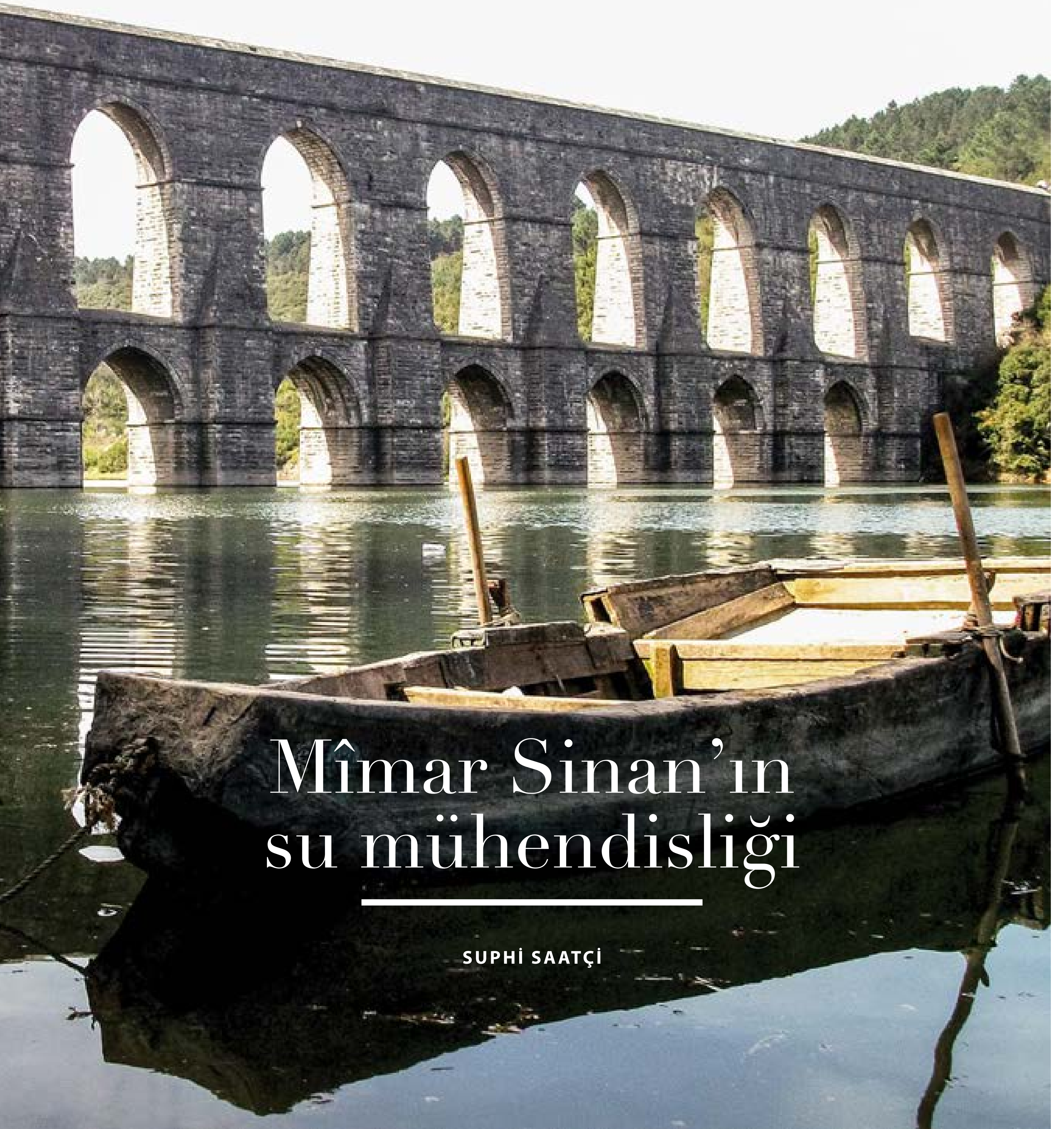
21 BA, Mühimme Defteri, nr. 7, hüküm nr. 2316.

22 BA, Y.PRK.UM, nr. 103/1.

23 VGMA, Yunus bin İsmail 1242:609/108-109; Nazif Öztürk, *age,* s. 44.

24 VGM, Vakıf Kayıtlar Arşivi Defter no: 989, sayfa no: 62, sıra no: 49.

25 BA, İrâde Meclîs-i Vâlâ, nr. 1767. Ayrıca bkz. İrâde Meclîs-i Vâlâ, nr. 192.

Mîmar Sinan'ın su mühendisliği

SUPHİ SAATÇİ

Kırkçeşme su yolu üzerinde Güzelce Kemeri.

YAVUZ Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde çok sayıda eser veren Sinan, aslında büyük bir mühendislik birikimine sâhiptir. Sinan'ın hayâtı incelendiğinde, onun mîmarlıktan önce mühendislik işlerine ilgi duyduğu görülür. Başka bir deyişle Sinan, câmi ve medreselerden önce köprü, su yolları ve kemerleri gibi, daha çok mühendislik alanına giren yapılar inşâ etmiştir. Önceleri marangozluğa olan ilgisinin, sonraları mîmarlığa, özellikle de köprü, su yolu kemeri, çeşme ve hamam gibi daha çok su yapıları üzerine yöneldiği anlaşılıyor.

SİNAN VE SU YOLLARI

Sinan'ın mühendislik bilgisini ortaya koyan en büyük eseri Kırkçeşme su tesîsidir. Her devirde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de İstanbul halkının karşılaştığı sorunların başında su sıkıntısı vardır. XVI. yüzyılda nüfûsu artan İstanbul'da, büyük bir susuzluk döneminin başladığı, dönemin şâirleri tarafından da dile getirilmiştir. Şâir ve nakkaş Sâî Mustafa Çelebi, aşağıdaki dizelerde, İstanbul'da suyun bulunmaz hâle geldiğini ve Kırkçeşme suyunun azaldığını, böylece su kemerlerinin yapıldığını dile getirmektedir:

Sitanbul'da çekilüp suya kıllet / Azaldı Kırkçeşme yaşı gâyet / O semtlerde yine sular bulundu / Su yolları yapılmak emr olundu / Yapub kavs-ı kuzeh gibi kemerler / Çıkardık suları şehre berâber.[1]

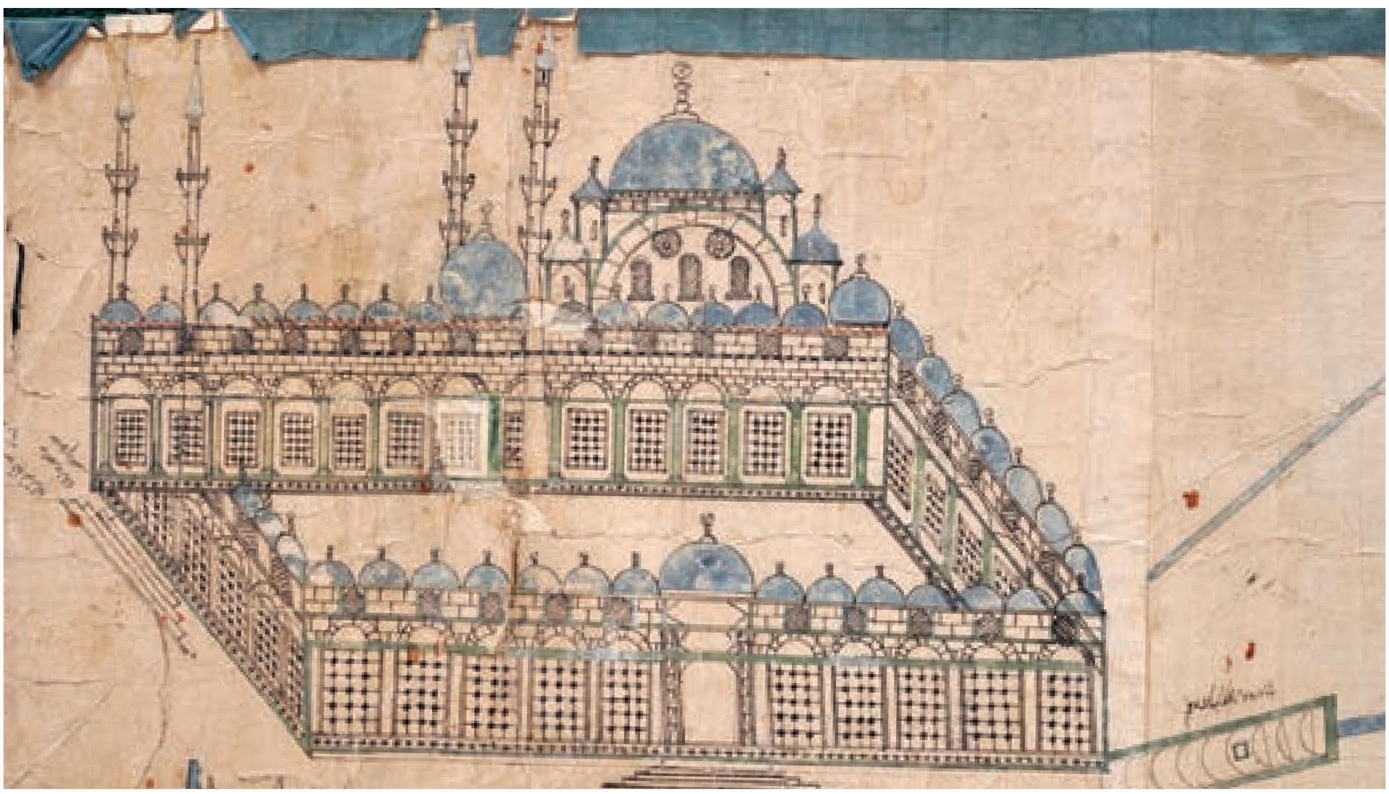
Eyyûbî'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman adlı eserinde, Kırkçeşme tesisleri üzerine olan 58 sayfalık bölümde tesîsin yapımına başlanmasından tamamlanmasına ve 1563 yılında meydana gelen sel felâketinde kemerlerin yıkılması ve tekrar yeniden yapılmasına kadar olan süre içindeki olaylar anlatılmıştır.[2] İstanbul'da çekilen su sıkıntısı ve Kırkçeşme'nin yapılış sebeplerinden şâir Eyyûbî, destansı bir dille bahsetmektedir:

Şitâ mevsimi geçse yaz olurdu / Giderek suyu onun az olurdu / Katı kaht olur idi suya Hakka / Alınmazdı beş on akçaya sakka / Ağustos kurbağası gibi yârân / Ağız açmış kalırdı teşne-hayrân.[3]

Su kıtlığının vardığı boyutları gösteren bu beyitler, Kırkçeşme tesîsinin yapılışından önceki durumu tasvir etmektedir. Bu arada Selânikî, bu devirde bir at tulumu suyun 15 akçaya, yâni çok yüksek bir ücretle satıldığını yazmaktadır.[4]

Kırkçeşme su tesislerinin yapımına başlamadan önce, Sinan'ın bu alanda ileri düzeyde bilgi ve deneyim sâhibi olduğunu, Kânûnî Sultan Süleyman'la olan görüşmesinden de anlamak mümkündür. Kânûnî Sultan Süleyman, av maksadıyla Kâğıthâne çevresinde gezinirken eski bir su yolunu görerek İstanbul'a su getirmenin mümkün olup olmadığını araştırmış, bu nedenle Mîmar Sinan'la da görüşmüştür. Mühendislik konusundaki bilgilerine güvenen Sinan, pâdişah ile görüşmesi esnâsında fikirlerini kendinden emin şekilde dile getirmiştir. Sinan'ın anılarını içeren Tezkiretü'l-Bünyan adlı yazma eserde, Sâi Mustafa Çelebi, Kırkçeşme su yolunun inşaatına geniş yer vermiştir. Bu önemli yazma kaynakta Sinan, Kânûnî'nin huzûrunda: "Saâdetli pâdişahım, ben kulunuzun, su yolları yapılmasında özel ihtisâsım vardır." diyerek iddiasını ortaya koyduğunu yazmıştır.[5]

Kânûnî Sultan Süleyman'ın emriyle bu işi çözmekle görevlendirilen Sinan, Kırkçeşme isâle hattının yapımına 1554 yılında başlamış ve bu büyük projeyi

Süleymâniye su yolu haritasından bir kesit.

1563 yılında tamamlamıştır. Uzunluğu 55 km olan Kırkçeşme su dağıtım şebekesi, dünyâda eşi ve benzeri olmayan bir mühendislik hârikasıdır. Teknik mükemmelliğe sâhip bu tesis, 450 yılı aşkın bir süreden beri çalışmaktadır. Kırkçeşme su tesîsinde; baş havuz, birçok çökeltme havuzu, sulama yerleri, galeriler, aynı zamanda âbidevî yapılar olan su kemerleri ve bentler, katmalar, maksemler, şehir içi şebekesi, su terâzileri ve birçok çeşme bulunmaktadır.

Kırkçeşme tesîsinin en göze çarpan parçaları, su kemerleridir. Aslında dereleri ve vâdîleri aşmak için birer viyadük olan bu kemerler, suyun geçişini sağlayan birer köprü işlevi görmektedirler. Kemerler mîmârî açıdan büyük değer taşırlar. Özellikle bir okuma yanlışlığı sonucunda Mağlova Kemeri diye adlandırılan ve aslında "asma kemer" anlamına gelen "Muallak Kemer", hem mühendislik alanında hem de mîmarî anlamda bir şaheserdir.

Sinan, Kırkçeşme isâle projesini başarı ile tamamlamış ve böylece İstanbul halkını suya kavuşturmuştur. Bu eseriyle herkesin hayranlığını kazanarak Kânûnî Sultan Süleyman'ın şânını da artırmıştır.

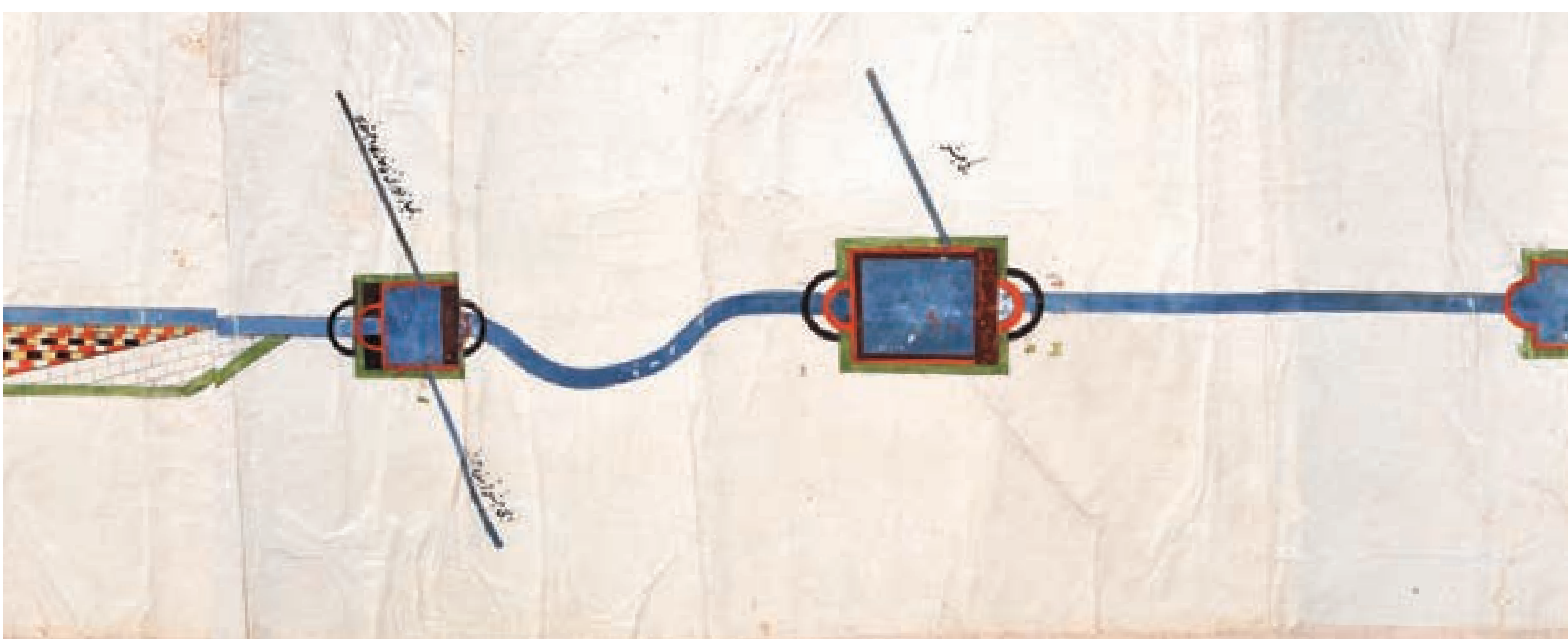
Bir şâir anlatımı ile bunu ele alan Eyyûbî, yukarıda söz edilen eserinde büyük ustayı göklere çıkarmakta ve pâdişâhın ağzından Sinan'ı övmektedir. Eyyûbî, zamânın filozofu ve yapı işlerinin keskin kılıcı diye nitelendirdiği Sinan'ın bütün ustaların rehberi olduğunu, dağların ve çöllerin onun önünde âciz kaldığını söylemektedir. Yerin derinliklerine de hükmeden Sinan'ın sözlerinin pahalı inciden daha değerli olduğunu, Allah'ın ona çok kerâmetler bahşettiğini ve göğsüne başka hâller koyduğunu ifâde etmekte ve "Aristo eğer Sinan'ı görseydi, onun candan mürîdi olurdu." diyerek onu yüceltmektedir.

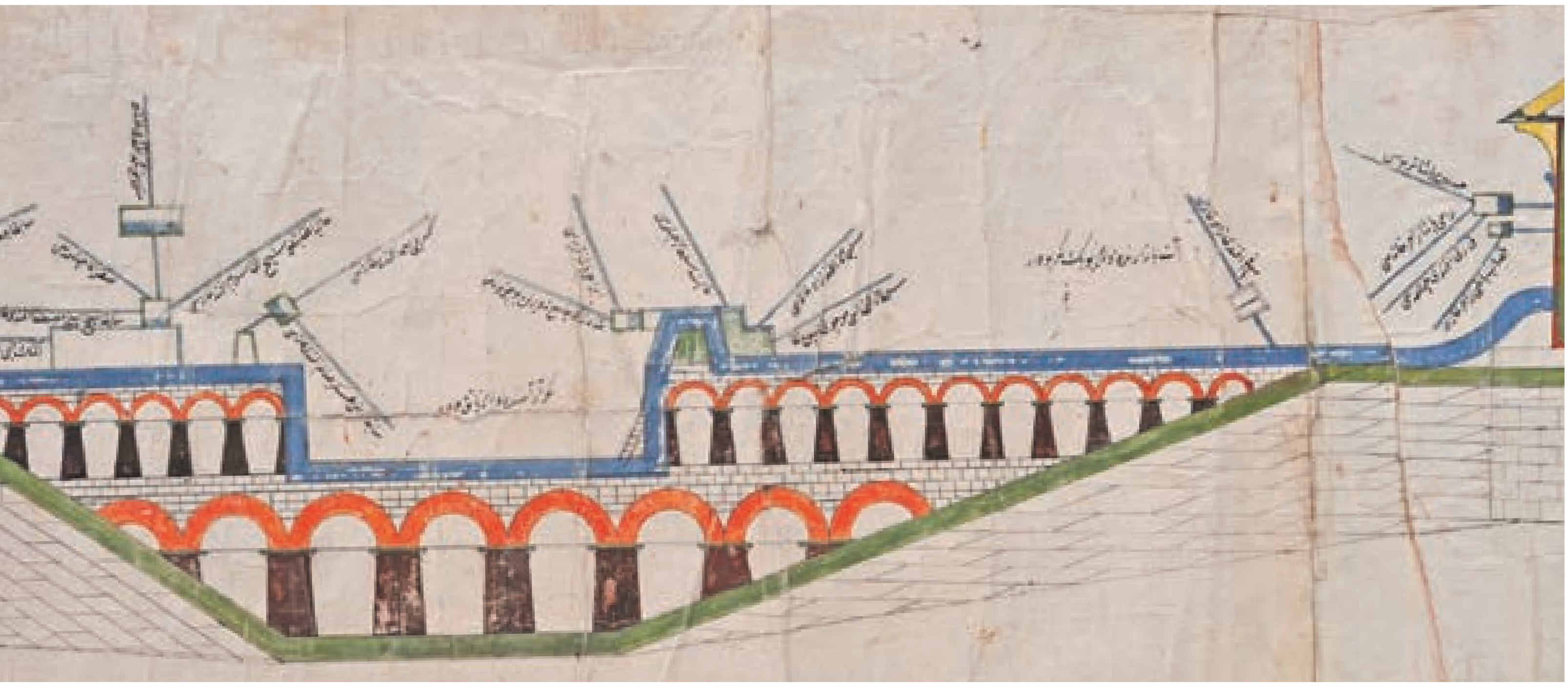
Şâir Eyyûbî'nin, Kânûnî'nin ağzından Sinan için söylediği dizeler şöyledir:

Odur şimdi zamâne feylesûfu / Binâ ahvâlinin keskin süyûfu / Kamu üstâdın oldur rehnümûnu / Ki kûh-i deşt ânın olmuş zebûnu / Geçer hükmü ânın ka'r-ı zemîne / Ki her sözü değer dürr-i semîne / Âna vermiş Hüdâsı çok kerâmat / Komuş sadrında ânın özge hâlât / Aristolar göreydi ol ferîdi / Olalardı ânın candan müridi.[6]

MÜHENDİSLİK ESERLERİ KEMERLER

1554 yılında Sinan'ın teknik sorum-

Süleymâniye su yolu haritasından kesitler, TIEM 3337.

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

luluğu altında inşaatına başlanan Kırkçeşme su tesîsinin yapım aşaması Kânûnî tarafından yakından tâkip edilmiş, sürekli denetlenmiştir. Bu dev proje 1563 yılında tamamlanarak hizmete girmiştir.

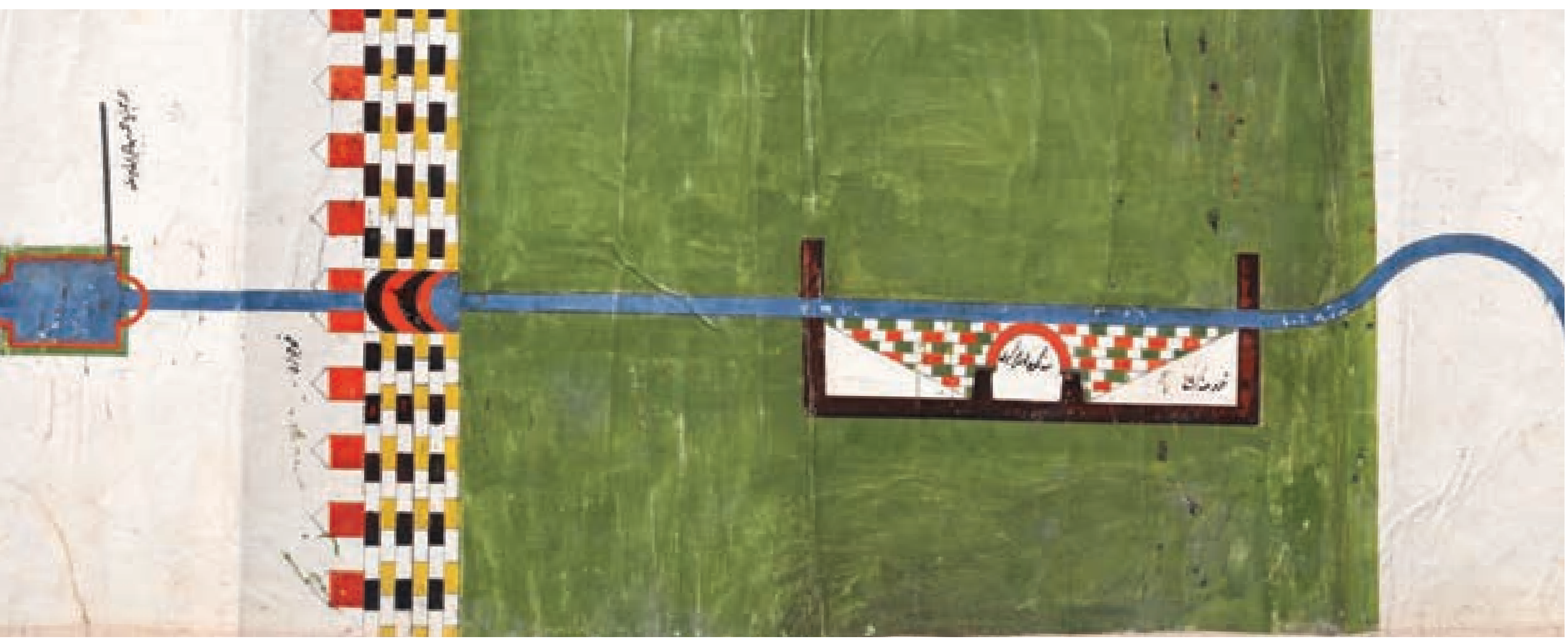
Uzunluğu 55 km olan Kırkçeşme isâle hattından birçok sebil, hamam, câmi ve vakıf defterlerine göre sayısı 580'e ulaşan mahalle ve sokak çeşmeleri beslenmiştir.

Kırkçeşme isâle hattı üzerindeki kemerlerin Bizans dönemine âit olduğu yolunda, özellikle yabancı literatürlerde verilen bilgilerin, yapılan araştırmalar sonucu tamâmen yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Konunun otoritesi olan Kâzım Çeçen'in araştırmalarına göre, Roma devrinden kalan bir iki yerdeki temel ve temele yakın duvardan başka, bütün tesîsin Osmanlı yapısı olduğu saptanmıştır. Özellikle Mağlova Kemeri'nde bir taşın bile Roma veya Bizans devrinden kalmadığı, bu dünya şaheserinin tamâmen Sinan eseri olduğu anlaşılmıştır.[7]

BAŞHAVUZ (İSTANBUL/KEMERBURGAZ)

Nakkaş Osman tarafından çizilen minyatürde "Havz-ı Kebir" diye adlandırılan Büyük Havuz, Tuhfetü'l-Mi'marîn'de, "ve Havz-ı Kebir ki sular anda cem' olur."[8] diye zikredilmiştir. Başhavuz denilmesinin sebebi, Kırkçeşme isâle hattının tamâmında çok sayıda küçük havuz olmasından dolayıdır. Kemerburgaz'ın 2,5 km güneybatısında, Kovukkemer'den çıkan yolun tepesinde ve sağdan Mağlova Kemeri'ne giden yolun üzerindedir.

Kırkçeşme su tesisleri Osmanlı'ya âittir. Mağlova Kemeri'nin bir taşının bile Roma veya Bizans'tan kalmadığı, tamâmıyla Sinan tarafından yapıldığı kesindir.

FOTOĞRAF: İHSAN İLZE

Büyükbent, Karanlıkbent ve Kirazlıbent ile Paşa deresi katmasını toplayan ve Kovukkemer üzerinden geçen Kırkçeşme isâlesinin doğu kolu olarak Başhavuz'da toplanır. Tesîsin batı kolu ise Ayvad Bendi, Orta Dere ve Bakraç Dere'nin sularını toplayarak Uzunkemer üzerinden Başhavuz'a dökülür. İki koldan gelen sular Başhavuz'a değişik kotlarda akarlar. İlki havuza daha yukarıda olan bir oluktan akarken, batı kolu havuzun su seviyesinin biraz yukarısından dökülür. İki kolun galerilerinin altında birer eşik vardır. Burada lülelerin yardımı ile iki koldan gelen ve kabartılan suların debileri ölçülür. Suların bol olduğu zamanlarda lülelerin üstü su ile kapandığı için görülmezler.

Tezkiretü'l-Bünyan'da, Başhavuz'un büyüklüğü ve derinliği için Sinan, "Galata Kulesi'ncedir." ifâdesini kullanmıştır.[9] Günümüze kadar ulaşan Başhavuz iyi durumda ve hâlâ sistem olarak çalışmaktadır. Burada toplanan sular da daha çok tarım işlerinde kullanılmaktadır.

SU KEMERLERİ

Kırkçeşme tesîsinin en önemli anıtları olan su kemerleri arasında Güzelce (veya Gözlüce) Kemeri (Cebeciköy), Kovukkemer (Kemerburgaz), Paşa Kemeri (Kâğıthâne), Uzun Kemer (Kemerburgaz) ve yanlışlıkla Mağlova denilen Muallak Su Kemerleri (Kemerburgaz) vardır.

İstanbul Kemerburgaz'da olan Muallak (Mağlova) su kemeri, Kırkçeşme su tesislerinin en önemli parçasıdır. İki katlı, her katta dörder büyük gözlü bir su kemeridir. Ayrıca çok sayıda küçük gözleri vardır. Yüksekliği 36, uzunluğu da 258 m'dir. İki defa selden yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Muallak, yâni Asma Kemer denilmesi, ortada ve iki sıra olarak yer alan dörder büyük gözden dolayıdır. Gerçekten asma köprüler gibi geniş açıklıklıdır. Büyük gözlerin açıklıkları üst sırada 13.45, altta ise 16.75 m'dir. Sinan'ın en başarılı yapıtlarından biri olan ve özgün bir plastiğe sâhip Muallak (Mağlova) Kemer, su kemeri mühendisliğinin en mükemmel ve nâdir rastlanan örneklerindendir.

KÖPRÜ MÜHENDİSLİĞİ

Sinan'ın su mîmârîsi alanında inşâ ettiği köprüler, onun en sağlam mühendislik projeleri arasında yer almaktadır. Sinan, henüz yeniçeri ocağında iken haseki rütbesiyle katıldığı seferlerde, ordunun nehirleri aşması için yaptığı köprülerle mühendislik yeteneğini kanıtlamıştır.

Onun mühendislik bilgisi sâyesinde inşâ ettiği köprülerin tamâmı günümüze kadar gelmiştir. Ancak doğal olarak bu köprülerinin bir kısmı onarım geçirmiştir. Özgün durumlarını koruyan Sinan köprülerinin tamâmı ise hâlâ kullanılmaktadır.

Sinan, mîmarbaşı olduktan sonra iddialı olduğu köprüler konusunda da büyük başarı sağlamıştır. Tezkirelerde zikredilen köprülerinin sayısı 9'dur. Konunun uzmanlarına göre bu 9 köprüden başka Edirne'de Yalnızgöz Köprüsü (1567) ile Sarayiçi'nde yapılan Kânûnî Sultan Süleyman Köprüsü (1550) de Sinan tarafından yapılmıştır. Bu arada Bolvadin'deki Kırkgöz Köprüsü, Sinan tarafından onarılmış ve uzatılmıştır.[10]

Sinan'ın yaptığı köprülerin adları şöyledir:

¶ Çoban Mustafa Paşa Köprüsü (Bulgaristan/Svilengrad)

¶ Kapıağası Köprüsü (İstanbul/Haramidere)

¶ Odabaşı Köprüsü (İstanbul/Halkalı)

¶ Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü (Kırklareli/Alpullu)

Mağlova Kemeri, Sultangazi.

¶ Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü (Tekirdağ/Marmaracık)

¶ Sokollu Mehmed Paşa Köprüsü (Bosna/Vişegrad)

¶ Sultan Süleyman (Büyükçekmece) Köprüsü (İstanbul/ Büyükçekmece)

¶ Sultan Süleyman Köprüsü (İstanbul/Silivri)

¶ Sultan Süleyman Köprüsü (Kocaeli/Gebze)

Bunların arasında en önemlisi, Sultan Süleyman adına yapılan Büyükçekmece Köprüsü'dür. Köprü Büyükçekmece gölü ile Marmara denizini birleştiren geçidin üstüne inşâ edilmiştir. Yapımına Kânûnî Sultan Süleyman'ın emri ile başlanmış, ancak köprü, oğlu Sultan II. Selim zamânında 1568 yılında tamamlanmıştır. Dört kısımdan oluşan köprünün en batıdaki kısmında karşılıklı duran iki kitâbe köşkü vardır. Hiçbir eserinde imzâsını kullanmayan ünlü mîmar, sâdece burada imzâsını atmıştır. Son yıllarda restore edilen ve iyi durumda olan köprü, günümüzde sâdece yayaların geçişine tahsis edilmiştir.

HAMAMLAR

Su mîmârîleri açısından Sinan'ın başarı sağladığı yapı türleri arasında hamamlar da önemli yer tutmaktadır. Mîmârî biçimleri ile birlikte hamamların çalışma sistemleri, ciddî mühendislik birikimi istemektedir.

İşlevleri uzun yıllar devam eden hamamlar, Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde olduğu gibi, Osmanlı mîmârîsinde de çok uygulanan bir tür olmuştur. Plan şemaları üç ana öğe üzerinde kurulu olan hamam yapıları soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşur. Mîmârî formunu belirleyen bu üç mekândan başka, ön planda görülmeyen su haznesi ile külhan bölümü, hamamın servis mekânlarıdır.

Çoğu kadın ve erkekler için iki bölüm hâlinde düzenlenmiş olan hamam planlarında Sinan, özellikle soyunmalık bölümünde kullandığı büyük kubbe örtüsünü ön plana çıkarmıştır. Böylece merkezî kubbeyi hamam tasarımlarına yansıtmış ve bununla da yapılarda anıtsal bir ifâde gücü sağlamıştır. Özellikle Haseki Hamamı ve Tophâne'deki Kılıç Ali Paşa Hamamı'nda soyunmalık kubbesinin çapı, câmi kubbesinden daha büyük tutulmuştur.

Tezkirelerde de zikredildiği gibi bizzat Sinan tarafından 60'a yakın hamam yapılmıştır. Bu hamamların 50 kadarı İstanbul'da uygulanmıştır. Bunların arasında özel bir yere sâhip olan Haseki Sultan veya diğer adı ile Ayasofya Hamamı, diğer klasik hamamlardan ayrılan birtakım yeni uygulamalarla birlikte, seçkin bir Sinan tasarımıdır ve hâlen işlevini sürdürmektedir.

Mîmarlığa nazaran inşaat mühendisliğinin daha ağır bastığı köprüler, su yolları ve kemerler dışında, yapı inşaatı mühendisliği bakımından da Sinan'ın en önemli eserleri câmilerdir.[11] Sinan yapılarının değerini kavrayabilmek için strüktürel biçimin, estetik düşünceyle bağını ve strüktürü güçlendiren her öğenin, estetik biçimin bir parçası olduğunu kavramak gerekir. Nitekim köprü ve su kemeri gibi tek işlevi olan mühendislik yapılarında bile Sinan'ın estetik kaygıyı göz ardı etmediği görülmektedir.

1 Tezkiretü'l-Ebniye, (târihsiz), s. 51a.
2 20 Eylül 1563'te, İstanbul'a yağan yağmur, "Seyl-i azîm" denilen ve İstanbul şehrine büyük zarar veren bir su baskınına sebep olmuştur. Bu olay, "Selânikî Târihi"nde ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.
3 Eyyûbî, 1991, s. 190-191.
4 Çeçen, 1988, s. 32.
5 *Tezkiretü'l-Bünyan* (târihsiz yazma), s. 8a.
6 Çeçen, 1988, s. 7.
7 Çeçen, 1988, s. 15-16.
8 Ve Büyük Havuz ki sular orada toplanır.
9 *Tezkiretü'l-Bünyan (târihsiz yazma), s. 8a.*
10 Çeçen, 1988, s. 429-430.
11 Çeçen, 1988, s. 429-430.
12 Yorulmaz, 1988, s. 501.

KAYNAKLAR

¶ Çeçen, K., *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul, T.C. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İSKİ İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü, 1988.

¶ Eyyûbî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Pâdişahnâme),* haz. Mehmet Akkuş, İstanbul, 1991.

¶ Günay, R., *Mimar Sinan,* Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul, 2005.

¶ Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyan* (târihsiz yazma), Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut Yazmaları No: 4911.

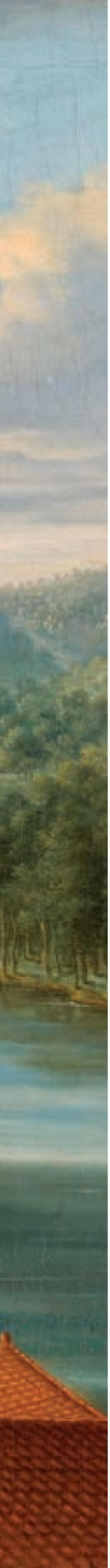
¶ Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Ebniye* (târihsiz yazma), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Emânet Hazînesi 1238.

¶ Yorulmaz, M., "Yapısal Özellikler", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul, 1988.

Belgrad Ormanları'ndaki bentler

ŞİNASİ ACAR

J. C. Vollerdt, Belgrad Ormanları'nda bent, XVIII. yüzyıl. Rijks Müzesi.

"Sudur mamûr eden cümle cihânı"

SU tesisleri İstanbul'da, kentin târihi kadar eskidir. Fetih'ten önce yapılan isâle hatları ve dağıtım şebekesinin tamâmı Geç Roma dönemine âittir.[1] 1204'teki Latin istîlâsı (IV. Haçlı Seferi) sırasında şehrin su şebekesi de tahrip edilmiş ve bir daha onarılamamıştır. Bu târihten başlayarak 250 yıl boyunca kentin su ihtiyâcı çok sayıda büyük sarnıç yapılarak karşılanabilmiştir.[2]

Fâtih Sultan Mehmed (1451-81), Fetih'ten hemen sonra eski su yollarının onarılmasını, yeni su kaynakları bulunmasını, ek isâle hatları tesis edilmesini ve şehre bol su getirilmesini emreder. Bu emir, kendisinden sonra gelen pâdişahlar tarafından da titizlikle izlenmiş olup kaynaklardan toplanan suların yeni isâle hatlarıyla şehre taşınması faâliyeti, XVIII. yüzyıl sonlarına değin sürdürülmüştür.

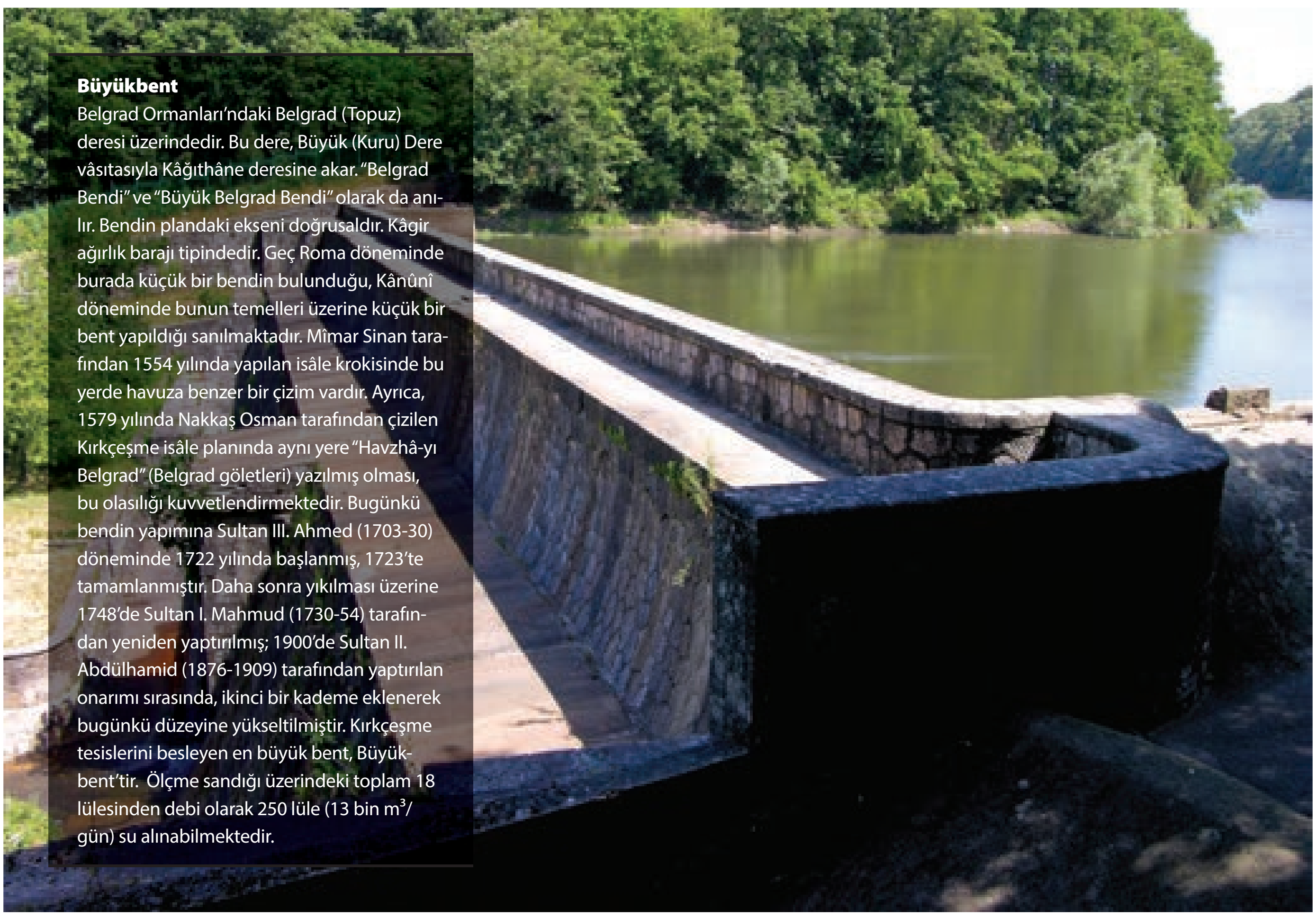
Osmanlı dönemi su tesislerini dört ana gruba ayırmak mümkündür:

Halkalı Suları Kentin batı ve kuzeybatısında bulunan Halkalı köyü ile Cebeciköy arasındaki alandan gelen bu su yolları, 1453-1755 yılları arasında yapılmıştır ve 16 bağımsız isâle hattından oluşur. Tamâmı kaynak suyu olan Halkalı suları, künk borular içinden geçerek şehre ulaşır ve târihî yarımadanın suyunu temin eder. Tesîsin kapasitesi 21 bin m3/gün dolayındadır. Günümüzde bu suların isâle hatları ve dağıtım şebekesi bütünüyle tahrip olmuş durumdadır.

Kırkçeşme Suyu Tesisleri İlk kez imparator I. Theodosius (379-395) döneminde yapıldığı tahmin edilen bu tesis, VII. yüzyıldan başlayarak kenti kuşatanlar tarafından bütünüyle tahrip edilmiş ve uzun yıllar onarılamamıştır. Ancak Fetih'ten sonra, Fâtih'in emriyle yeniden yapılırcasına onarılmış ve Bozdoğan Kemeri'nin Haliç tarafında bulunan Gazanferağa Medresesi'nin aşağısındaki sıra çeşmelere su verilmiştir. Bu çeşmeler, çok sayıda olmaları nedeniyle sonraları "Kırkçeşme" olarak anılır olmuştur. Günümüzde mevcut değildir; 1940'lı yılların başında yıktırılmıştır.

Kânûnî Sultan Süleyman'ın (1520-66), Belgrad Ormanları'ndan[3] şehre bol su getirilmesi için Mîmar Sinan'ı görevlendirmesi üzerine, sonradan Kırkçeşme Suyu adını alan ama aslında Kâğıthâne ve Kırkçeşme Suyu olan tesislerin yapımına 1554'te başlanmış, inşâsı 1564'te tamamlanmıştır. 55 km uzunluğunda isâle galerisi, beşi çok katlı ve çok gözlü anıtsal kemer olmak üzere 33 kemeri ve 300'ü aşkın çeşmesiyle bu tesis, dünya çapında bir eserdir.

Taksim Suyu Tesisleri İlk kez Sultan III. Ahmed (1703-30) döneminde Bahçeköy'deki derelerden şehrin Galata, Kasımpaşa, Beyoğlu ve Beşiktaş yörelerine su getirilmesi için projelendirilen tesisler, Sultan I. Mahmud (1730-54) zamânında 1731 yılında tamamlanmıştır. Bahçeköy'deki Balaban deresi ve Eskibağlar deresinin suları toplanıp içi sırlı künklerle Hacıosman Bayırı, Derbent, Maslak, Ayazağa, Zincirlikuyu, Mecidiyeköy, Şişli, Harbiye yoluyla

Büyükbent
Belgrad Ormanları'ndaki Belgrad (Topuz) deresi üzerindedir. Bu dere, Büyük (Kuru) Dere vâsıtasıyla Kâğıthâne deresine akar. "Belgrad Bendi" ve "Büyük Belgrad Bendi" olarak da anılır. Bendin plandaki ekseni doğrusaldır. Kâgir ağırlık barajı tipindedir. Geç Roma döneminde burada küçük bir bendin bulunduğu, Kânûnî döneminde bunun temelleri üzerine küçük bir bent yapıldığı sanılmaktadır. Mîmar Sinan tarafından 1554 yılında yapılan isâle krokisinde bu yerde havuza benzer bir çizim vardır. Ayrıca, 1579 yılında Nakkaş Osman tarafından çizilen Kırkçeşme isâle planında aynı yere "Havzhâ-yı Belgrad" (Belgrad göletleri) yazılmış olması, bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Bugünkü bendin yapımına Sultan III. Ahmed (1703-30) döneminde 1722 yılında başlanmış, 1723'te tamamlanmıştır. Daha sonra yıkılması üzerine 1748'de Sultan I. Mahmud (1730-54) tarafından yeniden yaptırılmış; 1900'de Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından yaptırılan onarımı sırasında, ikinci bir kademe eklenerek bugünkü düzeyine yükseltilmiştir. Kırkçeşme tesislerini besleyen en büyük bent, Büyükbent'tir. Ölçme sandığı üzerindeki toplam 18 lülesinden debi olarak 250 lüle (13 bin m^3/gün) su alınabilmektedir.

Karanlıkbent
Topuzlu deresi üstündedir. "Topuz Bendi", "Kömürcü Bendi" ve "II. Osman Bendi" olarak da anılır. Sultan II. Osman (1618 – 22) döneminde yapılmış ve 1620 yılında hizmete alınmıştır. Büyükbent'in kaynak tarafında ve 3 km kadar kuzeyindedir. Belgrad deresi vâsıtasıyla Büyükbent'i besler. Bendin plandaki ekseni doğrusaldır. Kâgir ağırlık barajı tipindedir. Kitâbesi yoktur. Karanlıkbent'in üzerinde debi ölçme düzeni yoktur. Dipten 1 adet 200 ve 1 adet 250 mm'lik iki boruyla su alınmaktadır.

Taksim'deki "maksem"e[4] ulaştırılmaktadır. İsâle hattı 25 km uzunluğundadır. Tesîsin yapımından îtibâren baş gösteren kimi ârızaların giderilmesi amacıyla, isâle hattının içi sırlı künk boruları – içinde yürünebilecek boyutlarda– kâgir galeri hâline dönüştürülmüştür.

Üsküdar Suları Osmanlıların Fetih'ten 101 yıl önce ele geçirdikleri Üsküdar'ın su ihtiyâcı, XVI. yüzyıl ortalarına değin küçük kaynaklardan sağlanmıştır. Üsküdar sularının hemen hepsi Çamlıca tepelerinin eteklerindeki su kaynaklarından getirilmiştir.

BELGRAD ORMANLARI'NDAKİ BENTLERİN ÖZELLİKLERİ

İstanbul'un Belgrad Ormanları'ndaki bentleri, Kırkçeşme Suyu tesislerinde 4 ve Taksim Suyu tesislerinde 3 olmak üzere toplam 7 tânedir. Kırkçeşme Suyu tesislerinde bulunan Ayvad Bendi ve Karanlıkbent'in kitâbeleri yoktur; Büyükbent ve Kirazlıbent'in üzerlerinde kitâbe bulunur. Taksim Suyu tesisleri üzerindeki Topuzlubent Vâlide Bendi ve Yenibent'in üçü de kitâbelidir.

Bu bentler isâle hatlarının hizmete girmesinden uzunca bir süre sonra, şehre verilen suyun özellikle yaz aylarında yetersiz kalmaya başlaması üzerine, yağışlı mevsimlerdeki suları biriktirmek, bir başka deyişle yaz aylarında azalan dere sularını takviye etmek amacıyla peyderpey inşâ edilmişlerdir.[5]

TESİS ADI	BARAJ ADI	YAPIM YILI	GÖL HACMİ (bin m³)	GÖL ALANI (bin m²)	GÖVDE UZUNLUĞU (m)	GÖVDE YÜKSEKLİĞİ* (m)	GÖVDE KALINLIĞI - DİPTE (m)	GÖVDE KALINLIĞI - TEPEDE (m)	VERDİĞİ SU (LÜLE)
KIRKÇEŞME SUYU	Karanlıkbent	1620	70	28	64,50	8,60	5,90-7,40	5,20	**
	Büyükbent	1723	1318	264	84,50	12,15	9,70	2,30	250
	Ayvad Bendi	1765	156	50	65,80	13,45	8,42	5,50-6,90	46
	Kirazlıbent	1818	104	27	59,45	11,25	9,00	7,15	56
TAKSİM SUYU	Topuzlubent	1750	160	26	80,65	14,00	7,00	5,47	24
	Vâlide Bendi	1797	225	53	103,90	11,25	6,32	4,75	56
	Yenibent	1839	343	49	101,55	15,45	9,40	6,90	73

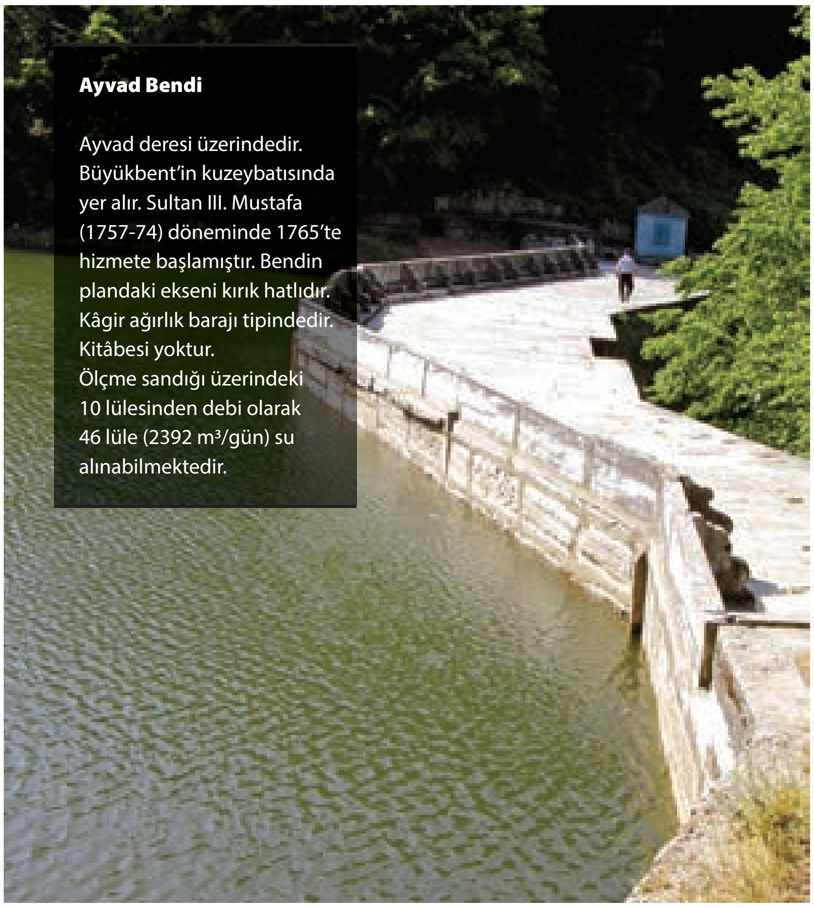
ÇİZELGE 1 Belgrad Ormanları'ndaki bentlerin karakteristik değerleri.

* Gövde yüksekliği, *mansap* tarafındaki dere tabanından, *memba* tarafındaki bent korkuluğu üstüne kadar ölçülen mesâfedir (*memba* [kaynak], suyun geldiği; *mansap,* suyun gittiği taraftır).

** 200 ve 250 mm iki boru

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, bentlerin en eskisi 1620, en yenisi 1839 yılında inşâ edilmiştir. Büyükbent büyüklük açısından diğerlerinden açık ara öndedir.

Osmanlı döneminde bentlerin civârının temiz tutulması, ârızaların gözlenmesi, feyezan (sel) zamanlarında dolu savakların açılması ve verilecek suyun ayarı için bent koruyucuları istihdam ediliyordu. Sur dışındaki isâle hatlarının, kemerlerin ve ek yapıların dolaşılarak kontrol edilmesi için korucular çalıştırılmaktaydı. Korucular küçük onarımları da yaparlar, ayrıca suların çalınmasına engel olurlardı. Sur

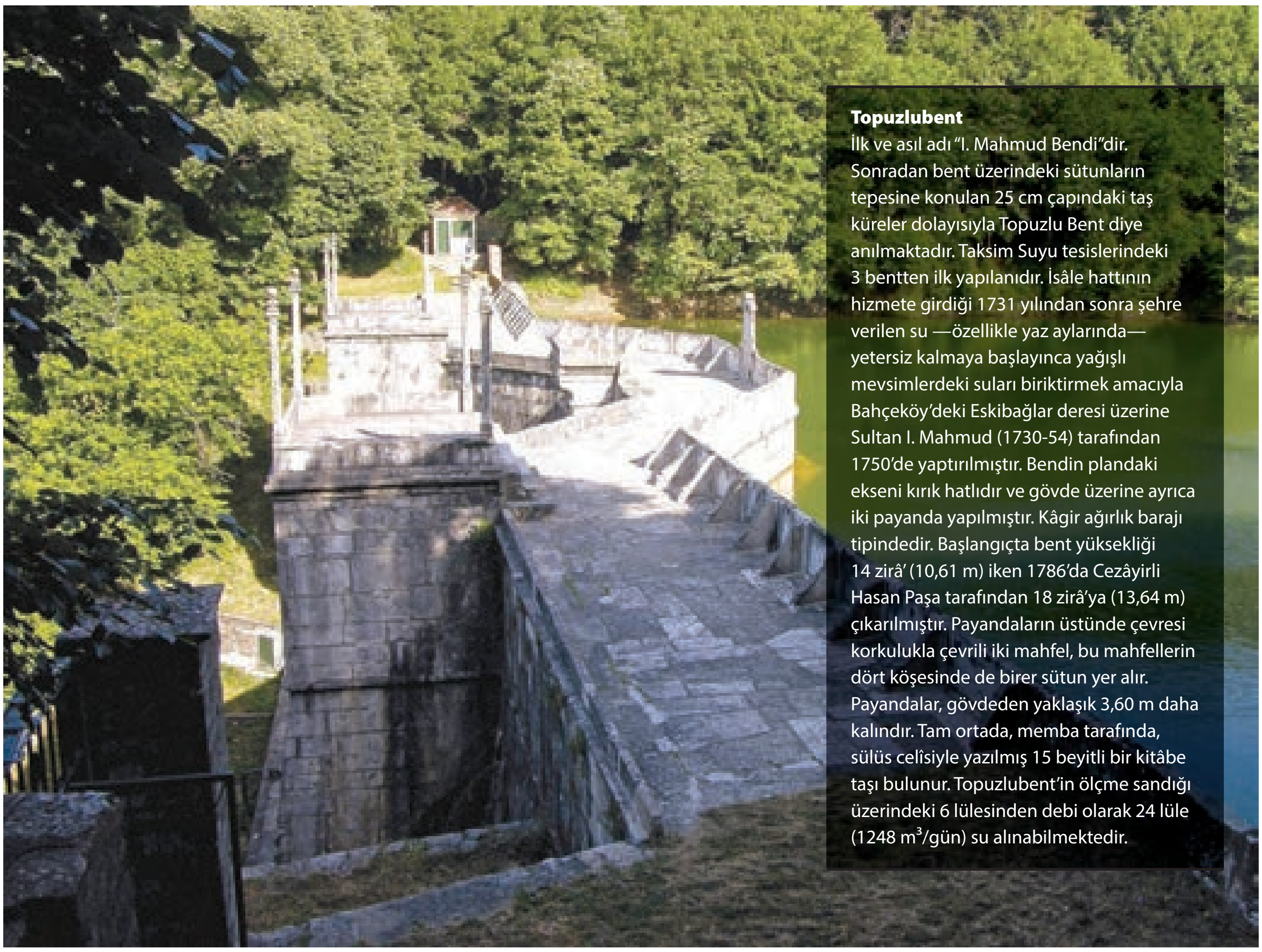
Ayvad Bendi

Ayvad deresi üzerindedir. Büyükbent'in kuzeybatısında yer alır. Sultan III. Mustafa (1757-74) döneminde 1765'te hizmete başlamıştır. Bendin plandaki ekseni kırık hatlıdır. Kâgir ağırlık barajı tipindedir. Kitâbesi yoktur.
Ölçme sandığı üzerindeki 10 lülesinden debi olarak 46 lüle (2392 m³/gün) su alınabilmektedir.

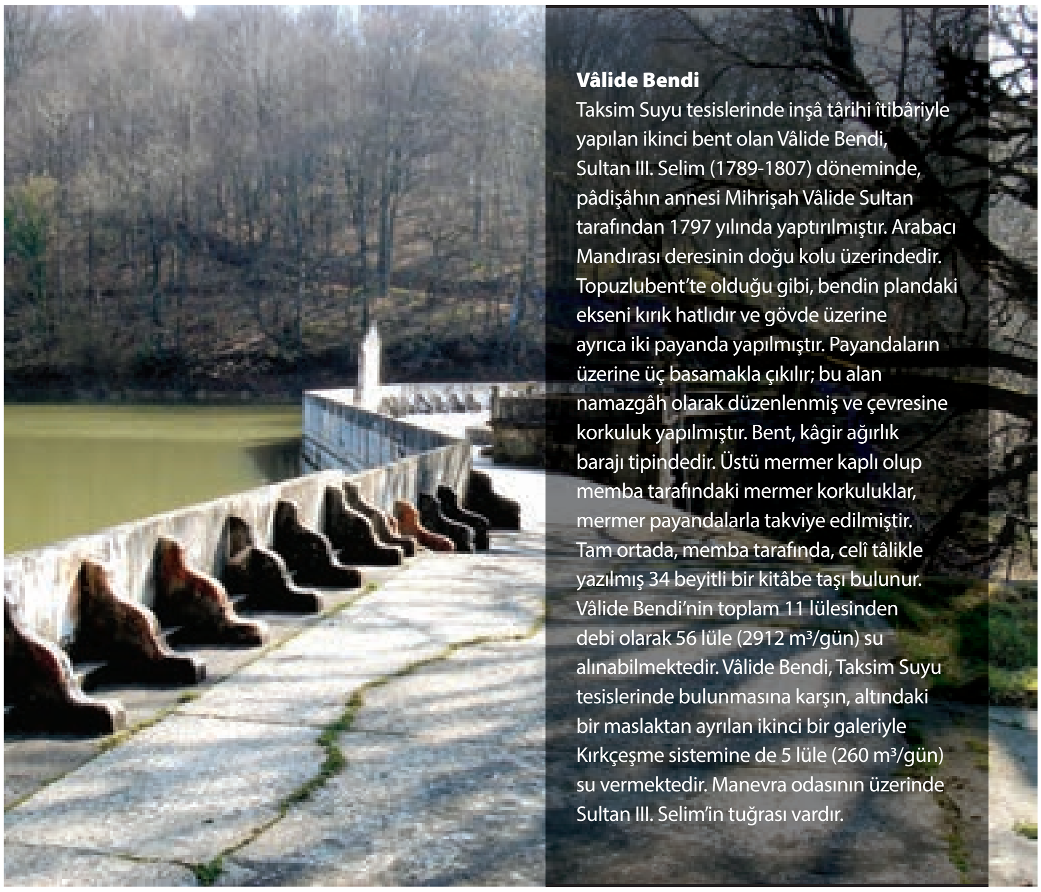

Kirazlıbent

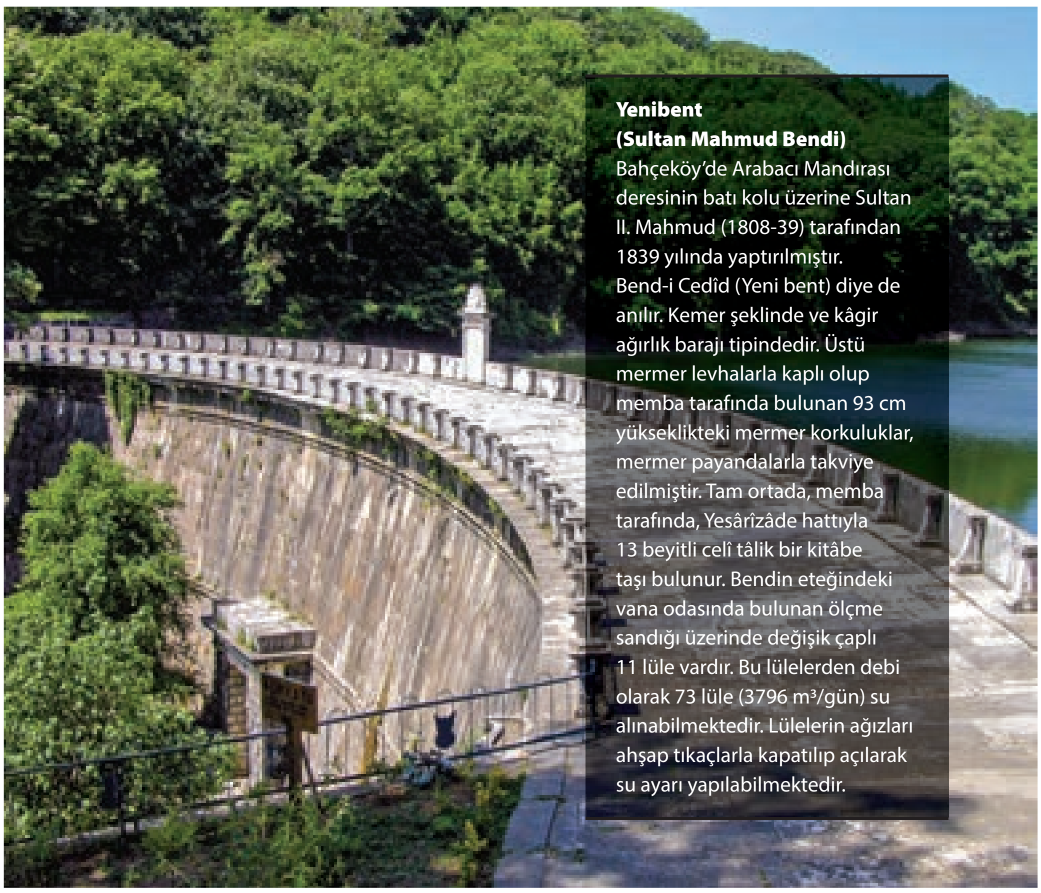
Kirazlı deresi üzerindedir. Büyükbent'in güneydoğusunda bulunur. Sultan II. Mahmud (1808-39) tarafından 1818 yılında yaptırılmıştır. Bendin plandaki ekseni doğrusaldır. Kâgir ağırlık barajı tipindedir. Ölçme sandığı üzerindeki 11 lülesinden debi olarak 56 lüle (2912 m³/gün) su alınabilmektedir.

Topuzlubent
İlk ve asıl adı "I. Mahmud Bendi"dir. Sonradan bent üzerindeki sütunların tepesine konulan 25 cm çapındaki taş küreler dolayısıyla Topuzlu Bent diye anılmaktadır. Taksim Suyu tesislerindeki 3 bentten ilk yapılanıdır. İsâle hattının hizmete girdiği 1731 yılından sonra şehre verilen su —özellikle yaz aylarında— yetersiz kalmaya başlayınca yağışlı mevsimlerdeki suları biriktirmek amacıyla Bahçeköy'deki Eskibağlar deresi üzerine Sultan I. Mahmud (1730-54) tarafından 1750'de yaptırılmıştır. Bendin plandaki ekseni kırık hatlıdır ve gövde üzerine ayrıca iki payanda yapılmıştır. Kâgir ağırlık barajı tipindedir. Başlangıçta bent yüksekliği 14 zirâ' (10,61 m) iken 1786'da Cezâyirli Hasan Paşa tarafından 18 zirâ'ya (13,64 m) çıkarılmıştır. Payandaların üstünde çevresi korkulukla çevrili iki mahfel, bu mahfellerin dört köşesinde de birer sütun yer alır. Payandalar, gövdeden yaklaşık 3,60 m daha kalındır. Tam ortada, memba tarafında, sülüs celîsiyle yazılmış 15 beyitli bir kitâbe taşı bulunur. Topuzlubent'in ölçme sandığı üzerindeki 6 lülesinden debi olarak 24 lüle (1248 m³/gün) su alınabilmektedir.

Vâlide Bendi
Taksim Suyu tesislerinde inşâ târihi itibâriyle yapılan ikinci bent olan Vâlide Bendi, Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde, pâdişâhın annesi Mihrişah Vâlide Sultan tarafından 1797 yılında yaptırılmıştır. Arabacı Mandırası deresinin doğu kolu üzerindedir. Topuzlubent'te olduğu gibi, bendin plandaki ekseni kırık hatlıdır ve gövde üzerine ayrıca iki payanda yapılmıştır. Payandaların üzerine üç basamakla çıkılır; bu alan namazgâh olarak düzenlenmiş ve çevresine korkuluk yapılmıştır. Bent, kâgir ağırlık barajı tipindedir. Üstü mermer kaplı olup memba tarafındaki mermer korkuluklar, mermer payandalarla takviye edilmiştir. Tam ortada, memba tarafında, celî tâlikle yazılmış 34 beyitli bir kitâbe taşı bulunur. Vâlide Bendi'nin toplam 11 lülesinden debi olarak 56 lüle (2912 m^3/gün) su alınabilmektedir. Vâlide Bendi, Taksim Suyu tesislerinde bulunmasına karşın, altındaki bir maslaktan ayrılan ikinci bir galeriyle Kırkçeşme sistemine de 5 lüle (260 m^3/gün) su vermektedir. Manevra odasının üzerinde Sultan III. Selim'in tuğrası vardır.

Yenibent
(Sultan Mahmud Bendi)
Bahçeköy'de Arabacı Mandırası deresinin batı kolu üzerine Sultan II. Mahmud (1808-39) tarafından 1839 yılında yaptırılmıştır. Bend-i Cedîd (Yeni bent) diye de anılır. Kemer şeklinde ve kâgir ağırlık barajı tipindedir. Üstü mermer levhalarla kaplı olup memba tarafında bulunan 93 cm yükseklikteki mermer korkuluklar, mermer payandalarla takviye edilmiştir. Tam ortada, memba tarafında, Yesârîzâde hattıyla 13 beyitli celî tâlik bir kitâbe taşı bulunur. Bendin eteğindeki vana odasında bulunan ölçme sandığı üzerinde değişik çaplı 11 lüle vardır. Bu lülelerden debi olarak 73 lüle (3796 m^3/gün) su alınabilmektedir. Lülelerin ağızları ahşap tıkaçlarla kapatılıp açılarak su ayarı yapılabilmektedir.

içindeki maksemlerin kontrolü için de çavuşlar kullanılmaktaydı.

DEBİ ÖLÇÜ BİRİMİ LÜLE

Suyun, debisini ölçerek dağıtımını yapmak için dikdörtgen biçiminde bir tekne kullanılır. Genellikle mermerden yapılan bu tekneye "ölçme sandığı" denir. Bu küçük havuzun bir kenarında, su düzeyini sâbit tutmak için bir dolu savak yapılmıştır. Su, giriş vanası yardımıyla ayarlanarak, bu savaktan[6] ancak "bir saman çöpü sürükleyebilecek kadar" (yaklaşık 1 mm) savaklanır. Böylece sandık içindeki su düzeyi sâbit tutulur. Eksenleri su düzeyinden 96 mm aşağıda bulunan değişik çaplı kısa pirinç borular, içte kalan uçları havuzun iç yüzeyiyle aynı olacak şekilde, sandığın bu yüzüne yerleştirilir. Borularda uzunluğun çapa oranı 2,5-3 mertebesindedir.

Ölçme sandığından alınan suyun debisi, eksenleri sandığın dolu savağı tepesinden 96 mm aşağıya yerleştirilmiş bu pirinç borular yardımıyla ölçülür. 96 mm su basıncı altında, iç çapı 26 mm olan borudan geçen suyun debisi "1 lüle" olarak tanımlanmaktadır. Bu debi, 36 lt/dakîka ya da 52 m^3/gün'e eş değerdir.

Evkaf Nezâreti'ndeki Hicrî 1140 (Mîlâdî 1727) târihli bir kayıtta "1 lüle içinden 30 ve yarım lüle içinden 11,5 ve kamış içinden 4,5 ve masura içinden 1,5 dirhem, yarım masura içinden 2,5 ve çuvaldız içinden 1 denk şeşhâne kurşunu geçtiğinde ölçü ve ayarın tam olacağı" yazılıdır. Bu kayda dayanarak yapılan hesaplamada 30 dirhem (96,22 gram) kurşun kürenin çapı 26 mm olarak değerlendirilmektedir.[7] Buna göre, Osmanlı debi ölçü birimi lülenin askatları Çizelge 2'de cetvel hâlinde verilmektedir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı debi ölçü sistemi, 2 tabanlı bir sistemdir. Lüleden büyük birimler, lülenin katı olarak ifâde edilir. Lülelerin (boruların) ağızları ahşap tıkaçlarla kapatılıp açılarak istenilen miktarda su alınmaktadır.

Farsça "lûle" sözcüğü "boru" anlamındadır. Osmanlı Türkçesinde lüle sözcüğü debi ölçü birimi olmakla birlikte, "içinden su akıtılan delik (boru)" anlamında da kullanılır.

1 LÜLE	2 YARIM LÜLE	4 KAMIŞ	8 MASURA	16 YARI MASURA	32 ÇUVALDIZ	64 HİLÂL	36 lt/dk
	1″	2″	4″	8″	16″	32″	18″
		1″	2″	4″	8″	16″	9″
			1″	2″	4″	8″	4,5″
				1″	2″	4″	2,25″
					1″	2″	1,125″
						1″	0,563″

ÇİZELGE 2 Lülenin askatları.

1 Örneğin, imparator Valens (364-378) döneminde yaptırılan galerinin üzerinden geçtiği "Saraçhâne'deki Bozdoğan Kemeri" bu isâle hatlarından biridir ve şehrin en eski su tesîsidir. Istranca dağlarından 242 km uzunluğunda bir su yolu ile şehre su getirilmiştir. Bu isâle galerisi, Romalıların dünya üzerinde yaptıkları su yolları arasında en uzun olanıdır. Belgrad Ormanları'ndan gelen büyük isâle hatlarının da I. Theodosius (379-395) zamânında yapılmış olduğu sanılmaktadır.

2 Bu dönemde yapılan kapalı sarnıçların sayısının 70'i geçtiği bilinmektedir. Bunların en büyüğü günümüzde Yerebatan Sarayı olarak anılan Basilika Sarnıcı'dır. İmparator Justinianus (527-569) döneminde yapılan bu sarnıcın taban alanı 138x65 m'dir; içinde 336 kolon vardır. Sultanahmet meydanındaki Binbirdirek Sarnıcı ise IV. yüzyılda yapılmış olup 64x50 m'lik bir taban alanına sâhiptir ve tavanı 224 kolon üzerine oturmaktadır. Bu sarnıçlar, şehrin o zamanlar bir yıllık su ihtiyâcını karşılayacak kapasiteye sâhipti.

Ayrıca, hâlen Vefâ Stadı olarak kullanılan Aetius Sarnıcı, Sultanselim'de bugün Çukurbostan olarak bilinen Aspar Sarnıcı ve Fatih'te günümüzde Altımermer denilen Hagios Makios Sarnıcı adlarında üç tâne dev boyutlu üstü açık sarnıç yapılmıştı.

3 Ormana bu adın verilmesi, Kânûnî'nin Belgrad seferinden dönerken getirdiği tutsakları bu bölgeye yerleştirmiş olmasından kaynaklanır.

4 Maksem ya da maksim, suların bölünerek dağıtımı (taksim edilmesi) için yapılmış özel binâların adıdır. En tanınmışı Taksim'deki maksemdir. Şâir Nâbî bir beytinde şöyle diyor:

Cevr ile çeşmimi pür-âb ederek cânânım/Döndü maksimde akan lûlelere müjgânım (Sevgilim eziyetiyle gözlerimi yaşla öyle doldurdu ki, kirpiklerim maksimde akan lülelere döndü).

5 Eski İstanbul suyu değerlendiren, onu sanat eserlerine kavuşturan bir şehirdir. Sebiller, selsebiller, şadırvanlar, çeşmeler, fıskiyeli havuzlar, su kemerleri, su terâzileri ve bentlerin her biri, ayrı bir güzellik kaynağı oluşturur. Bu su yapıları arasına herhâlde hamamları da koymak gerekir.

6 Suyun boşa akmasına "suyu savmak" denir. Savak sözcüğü buradan gelmedir.

7 Bu tanımlamayı Prof. Dr. Kâzım Çeçen'in kitaplarından aldık. Çeçen, boru çapına ilişkin olarak Evkaf Nezâreti'ndeki bir kayıttan söz etmekte ancak su basıncıyla ilgili 96 mm yüksekliği nereden bulduğunu belirtmemektedir. Bu rakamı, günümüze ulaşmış eski ölçü sandıkları üzerinden ölçerek saptadığını tahmin ediyoruz. Ama o dönemde kullanılan uzunluk ölçüsü —bilindiği gibi— metrik değildi; arşın esâsına dayalıydı. Kanımızca Osmanlı'nın lüle tanımı şöyleydi: Ekseni, ölçme sandığının dolu savak düzeyinden "3 parmak" aşağıda bulunan ve iç çapı "10 hat" olan borudan geçen suyun debisi "1 lüle"dir. Boru çapını belirtmek için verilen küre ağırlığının, işin standardını tanımlamak için ortaya konduğunu sanıyoruz.

Çeçen, bu uzaklığı 95 mm olarak ölçmüş, dolu savak düzeyinden bir saman çöpü savaklayacak kadar (yaklaşık 1 mm) su akıtılma koşulundan hareketle buna 1 mm ekleyerek 96 mm'ye ulaşmıştır. 3 parmak = 94,72 mm'dir; ölçme hatâsıyla bunu 95 mm ölçtüğünü tahmin edebiliriz. 10 hat = 26,31 mm'dir.

1 dirhem = 3,2074 ve 1 denk = 0,8018 gramdır. 1 zirâ' (1 arşın) = 24 parmak = 288 hat = 75,7738 cm'dir. Osmanlı ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri konusunda geniş bilgi için bkz. M. Şinasi Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri* adlı kitabında "Arşından Metreye, Dirhemden Grama" başlıklı bölüm, YEM Yayın, İstanbul, 2015, s. 38-61.

KAYNAKÇA

¶ Acar, M. Ş., *Bentler ve Sinan'ın Su Yolu*, Biryıl Kültür Sanat Ltd. Yayını, İstanbul, 2010.
¶ Çeçen, K., *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1988.
¶ *Halkalı Suları*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1991.
¶ *Üsküdar Suları*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1991.
¶ *Taksim ve Hamidiye Suları*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1992.
¶ *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, haz. Celal Kolay, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1999.
¶ *Kırkçeşme Su Yolu*, İSKİ Yayını, İstanbul.
¶ *Taksim Su Yolu*, İSKİ Yayını, İstanbul.

Büyükbent Kitâbesi
Kaynak tarafına doğru bakıldığında bendin sol ucunda yer alan, yaklaşık 1,75 m boyunda ve 0,90 m genişliğindeki mermer kitâbe taşının üst bölümü kırıktır. Taşın kırık bölümü sonradan tamamlanmış; ancak yazıları eksik bırakılmıştır. Taş, korunmak için bütünüyle beton bir çerçeve içine alınmıştır. Kitâbenin taç kısmında Sultan III. Ahmed'in tuğrası bulunmaktadır.
15 beyitli celî tâlik kitâbenin altıncı beytinde, bu suyun Fâtih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a götürüldüğü söylenmekte ise de aslında Fâtih'in getirdiği Halkalı Suları'nın kastedilmiş olması gerektir.
Manzum kitâbe, "Surnâme"siyle ünlü şâir Vehbî tarafından yazılmıştır. Son beytin her iki dizesinde de tam târih düşürülmüş; hicrî 1135 yılı, her iki dizenin altına ayrıca rakamla da yazılmıştır. Manzum metinde de söylendiği gibi, bent Sultan III. Ahmed döneminde, suyun İstanbul'a yetmemesi üzerine, 1722/23'de inşâ edilmiştir.

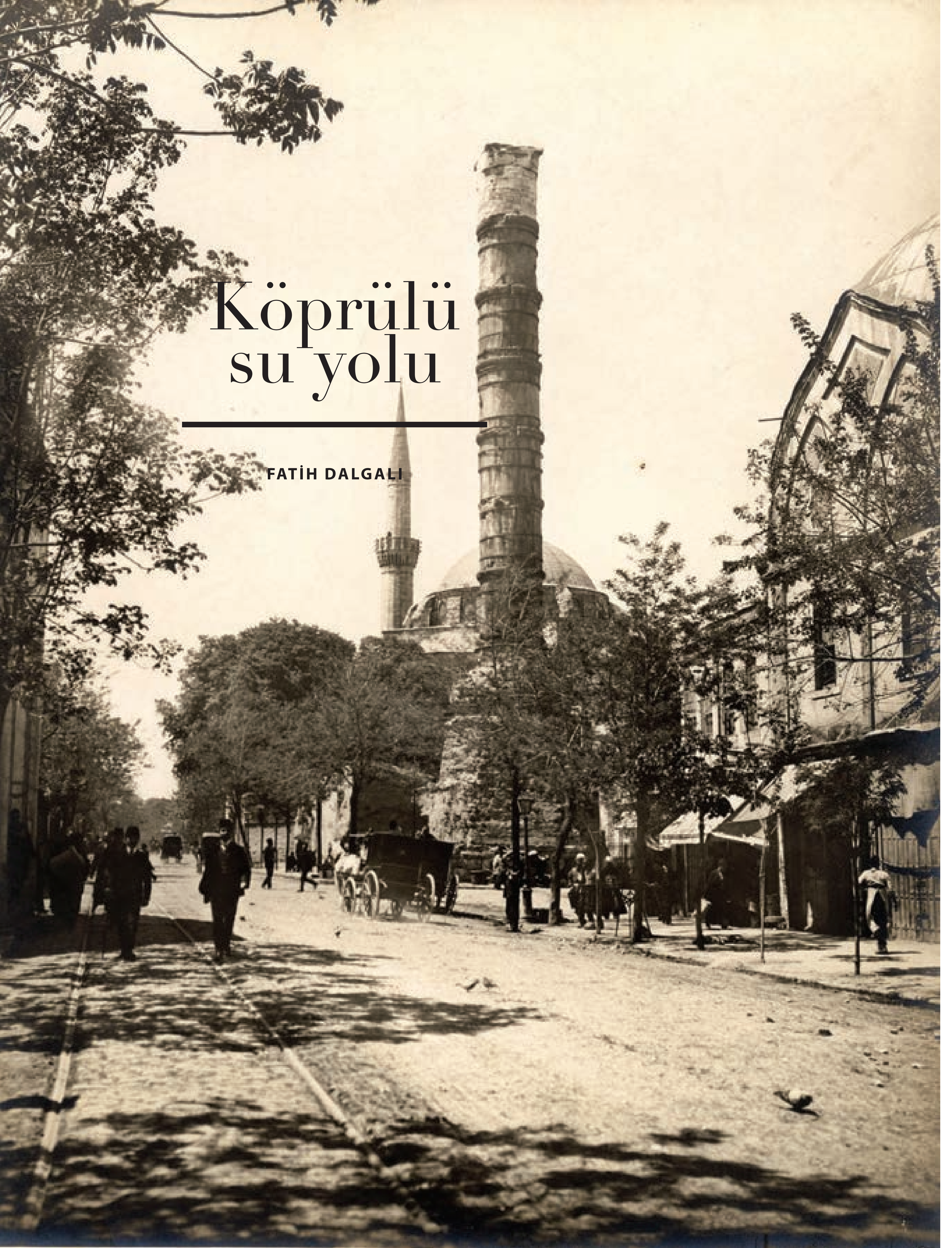

Topuzlubent Kitâbesi Bendin tam ortasında yer alan yaklaşık 2,70x0,80m boyutlarındaki yassı mermer taş, alçak bir kâide üstüne oturur. Yanlardan mermer korkuluklarla ve korkulukların üstüne oturan mermer köşebentlerle desteklenmiştir. Taşın üstünde kıvrık dal ve yaprak motifleriyle oluşturulmuş bir taç ve tâcın ortasında da bir madalyon vardır. Tâcın tepesinde istiridyeyi andıran bir motif ve her iki yanında küçük birer tepelik bulunur.
15 beyitli celî sülüs kitâbenin şâiri Nimet, son beytin her iki dizesinde de tam târih düşürmüş; hicrî 1163 yılı, her iki dizenin altına ayrıca rakamla da yazılmıştır. Kitâbe metninde de söylendiği gibi, bent Sultan I. Mahmud (1730-54) döneminde, özellikle sıcak mevsimlerde şehirdeki suyun yetersiz kalması üzerine 1750'de inşâ edilmiştir.

Vâlide Bendi Kitâbesi Bendin tam ortasında yer alan yaklaşık 3,40x1,90 m boyutlarındaki yassı mermer taş, yanlardan mermer korkuluklarla desteklenmiştir. Taşın üstünde kıvrık dal ve yaprak motifleriyle oluşturulmuş bir taç vardır. Tâcın ortasında oval bir madalyon içine Enbiyâ sûresinin 30. âyetinden "Ve min-el mâ kulle şey(in) hayy(in)" (Yaşayan her şey sudan) ifâdesi, celî sülüs yazıyla istifli olarak yazılmıştır.
34 beyitli celî tâlik kitâbenin şâiri Ârif, son beytin her iki dizesinde de tam târih düşürmüş; hicrî 1211 yılı, her iki dizenin altına ayrıca rakamla da yazılmıştır. Kitâbe metninde söylendiği gibi bent Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde, pâdişâhın annesi Mihrişah Sultan tarafından, özellikle Tophâne'deki askerî tesislerin ve genelde İstanbul'un artan su gereksiniminin karşılanması için 1797'de yaptırılmıştır.

Kirazlıbent Kitâbesi Bendin ortasında yer alan 3,70x1,80 m boyutlarındaki yassı mermer taş, bütünüyle alçak bir kâide üzerine oturur. İki tarafındaki pâyelerle birlikte yanlardan mermer korkuluklarla desteklenmiş; ayrıca korkuluk payandalarına iki kalın demirle bağlanmıştır. İki tarafındaki pâyelerin, ayrı birer kâidesi vardır. Pâye başlıkları sâdedir; üstlerinde birer küçük tepelik bulunur. Taşın üstünde kıvrık dal ve yaprak motifleriyle oluşturulmuş bir taç ve tâcın ortasında yapraklardan meydana gelmiş oval bir madalyonun içinde ünlü hattat Mustafa Râkım (1757-1826) tarafından çekilmiş Sultan II. Mahmud (el-Adlî) tuğrası yer alır.
18 beyitli celî tâlik kitâbenin şâiri İzzet, son beytin ikinci dizesinde tam târih düşürmüştür. Yazıyla da teyit edilen hicrî 1233 yılı, mîlâdî 1817/18'e denk düşmektedir.

Yenibent Kitâbesi Bendin tam ortasında yer alan yaklaşık 3,65x1,85 m ölçülerindeki yassı mermer taş, yanlardan iki pâyeyle desteklenmiş olup bütünüyle alçak bir kâide üzerine oturur. İki tarafındaki pâyelerin ayrı birer kâidesi vardır. Pâye başlıkları sâdedir. Taşın üzerinde yer alan kademeli bir başlığın üstünde, oval bir madalyon içinde Sultan II. Mahmud (el-Adlî) tuğrası yer alır. Madalyonun etrâfına, ondan güneş ışınları çıkıyor gibi, ucu sivri mermer çubuklar yerleştirilmiştir.
Şâir Zîver'in 13 beyitli celî tâlik kitâbesi, ünlü hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet (öl. 1849) tarafından yazılmıştır. Tuğra, Hattat Hâşim Efendi'ye (öl.1845) âittir. Kitâbe metninde de söylendiği gibi, bent Sultan II. Mahmud tarafından boğaz kıyılarının artan su ihtiyâcının karşılanması için hicrî 1255 (mîlâdî 1839) yılında yaptırılmıştır. Şâir Zîver, kitâbenin son beytinin her iki dizesinde de "mu'cem (noktalı harflerle) târih" düşürmüş ve bu husûsu, önceden "cevher" sözcüğü kullanarak belirtmiştir. Gerçekten son dizenin noktalı harflerinin ebced hesâbıyla sayı değerleri toplamı 1255 vermektedir. Hicrî 1255 yılı, her iki dizenin altına ayrıca rakamla da yazılmıştır.

Köprülü su yolu

FATİH DALGALI

MS 330 yıllarında imparator I. Konstantin onuruna yedi tepeli İstanbul'un ikinci tepesine yapılan ve sonradan semte adını veren Çemberlitaş sütunu.

G. Berggren, eski bir İstanbul mahallesinin geri planında görünen Valens (Bozdoğan/Bozulgan) su kemeri.

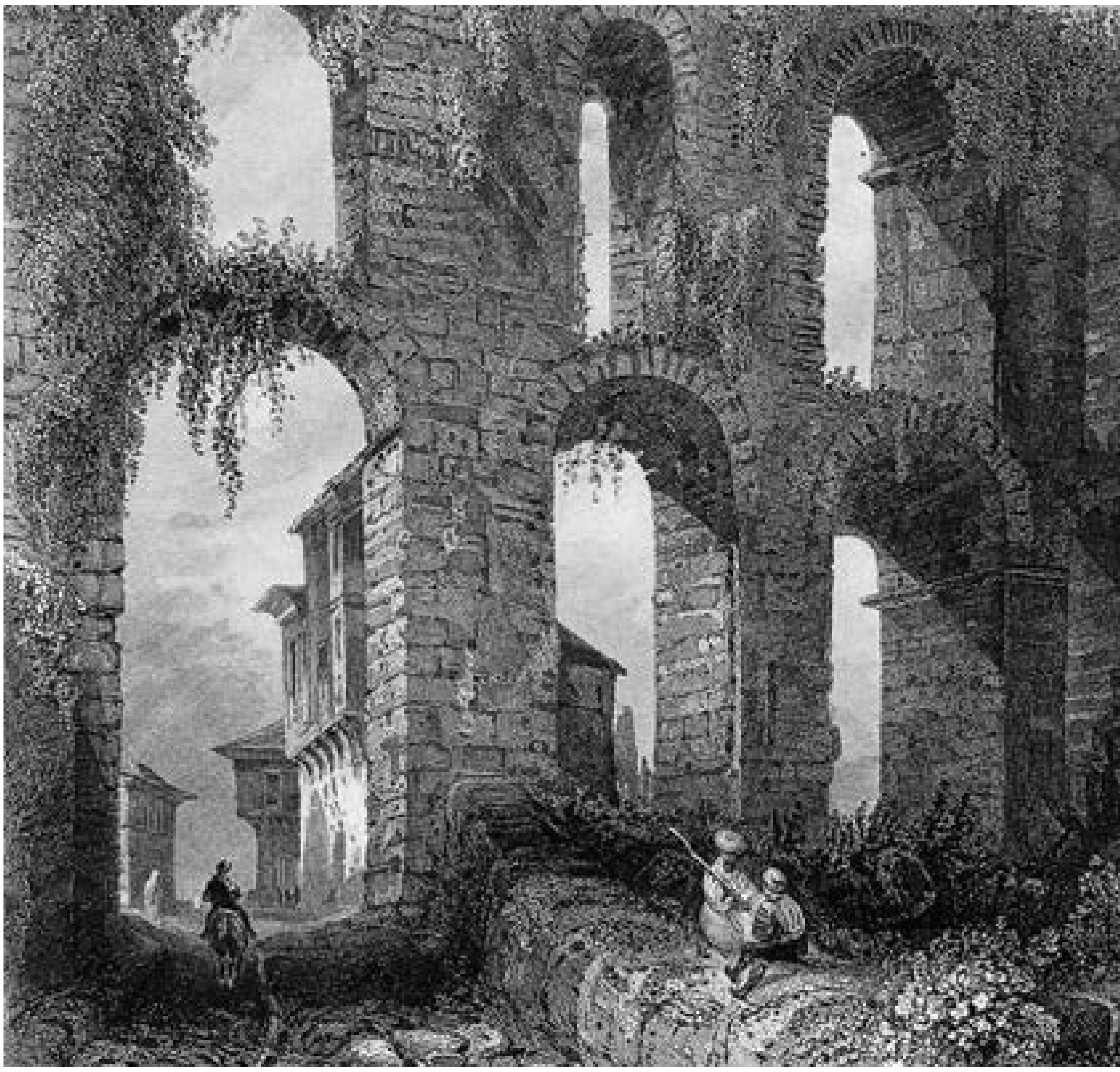
YERYÜZÜNÜN tamâmının ya da bir kısmının aktarıldığı haritalar, yeni coğrafyalar ve yeni kaynaklar bulma arzusuyla hareket eden insanoğlunun keşfetme duygusuyla ortaya çıkmış ve uygarlığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca haritalar, çizildiği dönemin coğrâfî değerlerini ve estetik beğenilerini de yansıtmaktadır.[1] Türk haritacılığında bir dönüm noktası olan Pîrî Reis, Atlantik haritasıyla ve Kitâb-ı Bahriyye adlı eseriyle bir şâheser meydana getirerek haritacılık çalışmalarında çığır açmıştır.[2] Osmanlı'da, birçok konuda yapılmış haritalardan biri de su yolları haritalarıdır. Bu haritalar, su medeniyetinin izlerini görsel anlamda en iyi biçimde sunan kaynaklardır. Su yapılarını, yerlerini ve yolun geçtiği yerlerde yer alan mülk sâhiplerini öğrenmemiz bakımından değeri ölçülemez yazılı ve görsel zenginliği olan kaynaklardır. Kentlerin târihsel topografyasının öğrenildiği, geçirdiği değişimlerin belirlendiği bu haritalar, projelendirmenin önemini de bizlere göstermektedir.

Fetihten sonra İstanbul'da başlatılan büyük iskân ve Türk İstanbul'un oluşturulması, İstanbul'da yeni îmar faâliyetlerini başlatmıştır. İstanbul'daki bu yapılanma, su sorununun oluşmaması için eski yolların onarımı ve yeni yolların yapımını gerektirmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Fâtih Sultan Mehmed, pâyitahtın su şebekesini elden geçirtmiş, böylece 1550'li yıllara dek Bizans'tan kalan şebeke ağı işler durumda tutulmuştur.[3] Kuruluşundan beri İstanbul'un en mühim sorunlarından biri, su sorunudur. Bu amaçla şehre sur dışında bulunan kaynaklardan su getirilmiş ve bu su kaynaklarını ve yollarını gösteren birçok harita çizilmiştir.[4]

Köprülü Kütüphânesi'nde Köprülü Su Yolları'nın isâle ve şehir içi dağıtımını gösteren 3 harita bulunmaktadır.[5] Çalışmamızın kaynağı EKLERVKFHV-SK2441 numara ile kayıtlı olan harita 1672[6] yılına âit olup 43x676 cm ebatlarındadır. Su yollarının belirtildiği harita, şehrin dışında bulunan Karaahmedli karyesi ve yanında yer alan Deli Birâder Çeşmesi ile başlayarak Tavuk Pazarı, Vâlide Hamamı ve Köprülü Medresesi'nde son bulmaktadır.[7]

Bu haritada belirtilen su yolu sırasıyla; Karaahmedli köyü, Deli Birâder Çeşmesi, Kadıyakuplu köyü, Mazul Kemer, Avas köyü, Hasan Efendi tarlası, Fethiye deresi, Müderris karyesi, Osman Paşa'nın evi, Gürcü çiftliği, Turunçlu Suyu Kemeri (Nifos çiftliğinden gelir)[8], Yusuf Efendi tarlası, Topçular köyü, Veli Bey bahçesi, Kasım Ağa çiftliği, Edirnekapı, Mihrimah Sultan Câmii, Muhammed Ağa'nın yeni çeşmesi, Kara Çavuş'un bahçesi, Solak Hüseyin menzili, Kara Gümrüğü binâsı, Mustafa Ağa Çeşmesi, Malta yolu, Karaman (Irgatlar) Hamamı, Şekerci Han, Fâtih Câmii Medresesi ve Büyük Karaman'da attar dükkânının yanından Bozdoğan Kemeri'ne, oradan da Bayezid Câmii karşısındaki Kuşbazlar içinde bulunan su terâzisinden Kara Mustafa Paşa Türbesi, Gâzi Sinan Paşa Türbesi, Ali Paşa Câmii,

Şehre ihtişamlı kemerler vâsıtasıyla getirilen sular, birer su köşkü ya da su saraycığı niteliğindeki meydan çeşmelerinden halkın her türlü ihtiyâcına sunulurdu.

Elçi Han ve Elçi Han'dan iki kola ayrılarak biri Köprülü Medresesi'ne ve oradan da Vâlide Hamamı'na giderken, diğer kol Tavuk Pazarı'na ve Tavuk Pazarı'nda bulunan Yeni Çeşme'ye gitmektedir.[9]

KÖPRÜLÜ SUYU

Köprülü Suyu, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın hayrâtına su temin etmek için yapılmıştır. Halkalı sularının gerek isâle gerekse debi bakımından büyüklerinden olup şehir dışındaki kısmı 21 km'dir. Kaynağı Büyükderbent civârında Karaahmetli çiftliği merasındadır. Uzuncaova deresi boyunca güneye doğru gelen isâle hattı, Mazul Kemer'in sol tarafından geçip Beylik ve Süleymâniye su yollarına paralel olarak onlara yakın bir noktadan Edirnekapı civârında şehre girer. Daha sonra Karagümrük, Bozdoğan Kemeri, Bayezit, Divanyolu güzergâhı ile Çemberlitaş'a varıp Köprülü hayrâtına, Vezir Han'a ve civardaki iki çeşmeye su verir.[10] Köprülü su yolları, 1656-1661 yılları arasında tamamlanmış, ancak bazı katmalar oğlu Fâzıl Ahmed Paşa döneminde yapılmıştır.[11]

MAZUL KEMER (MAZLUM KEMER)

Mahmutbey ile Atışalanı, yâni Avasköy arasındaki çizginin orasından 750 m kadar kuzeyde Uzuncaova deresi üzerinde bulunmaktadır. Bu kemer, Halkalı Suları'nın ilk kemeridir. Kemerin üst kotu denizden yaklaşık 80 m yüksekliktedir. Fâtih Sultan Mehmed zamânından beri sarayın suyunun bu kemer üzerinden geçtiği kayıtlıdır.[12] İncelemiş olduğumuz su yolu haritasında, Mazul Kemer olarak belirtilen çizimde kemer üstte 9, altta ise 5 gözden oluşmaktadır. Ayrıca kenarlarda da 3'er küçük göz bulunmaktadır.[13] Kâzım Çeçen, yazısında Mazul Kemer'in üstte 13 ve altta da 7 göz olduğunu kemerin boyunun da 110 m olduğunu belirtmektedir. Ancak toprak dolmasından dolayı ölçümün tam yapılamadığını da ayrıca belirtmiştir. Mazul Kemer'in İstanbul'un en eski yapılarından biri olma ihtimâli yüksektir.[14] Eyüp'ün yukarılarında yer alan Mazul veya Mazlum Kemeri, Geç Roma-Erken Bizans dönemi su sisteminin bir parçası olarak yapılmış, Türk döneminde de yeni su şebekesine bağlanmıştır.[15]

AVASKÖY VE AVASKÖY KEMERİ

Atışalanı'nda, eski adıyla Avasköy olarak bilinen yerdir.[16] Bu bölgenin en eski ahâlisi Litros (Esenler) ve Avas (Atışalanı) adlarıyla kurulan köylerde yaşayan Rumlardır. Esenler veya Atışalanı köyleri, Bizans devrinden İstanbul'un fethine kadar Bizans köyleri olup Bizans İmparatorluğu'na türlü tarım ürünleri yetiştirerek ekonomik katkıda bulunmuşlardır. Yerleşim yerinin adı olan Avas, 1937'den sonra değiştirilerek Atışalanı ismini aldı.[17] Eski haritalarda Avasköy Kemeri veya Yılanlı Kemer diye anılan bu kemerin üzerinden Süleymâniye ile Beylik sularının künkleri geçer. Kemer, Mîmar Sinan yapısıdır. Sinan'ın yaptığı su kemerleri arasında gerek Tezkiretü'l-Bünyan ve gerekse Tezkiretü'l-Ebniye'de, Avasköy Kemeri'nden bahsedilmektedir.[18] Su yolu haritasında ise Avasköy, toplu hâlde bulunan hâneler, çeşme ve ağaçlar ile çizilmiştir.[19]

MÜDERRİS KÖY

Metris Çiftliği adıyla anılan yerin Fâtih Sultan Mehmed tarafından hocası, müderris Alâeddin Tûsî'ye verildiği ve bundan dolayı da buranın adının

J. C. Bentley / W. H. Bartlett, Valens su kemeri. Wellcome Koleksiyonu.

Müderris köyü olarak anıldığı bilinmektedir. Kâzım Çeçen, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde yazmış olduğu Avasköy Kemeri maddesinde, Müderris köyünün yeni haritalarda, hatta XIX. yüzyıl haritalarında dahi belirtilmediğini, 1748 târihli Topkapı Sarayı'nda yer alan haritada Müderris köyünün, Avasköy'ün, yâni Atışalanı yanında çizildiğini belirterek Müderris köyünün de Metris Çiftliği olduğunu söylemektedir.[20] Su yolu haritasında Müderris köyü, toplu hâlde bulunan hâneler ve Avasköy'den daha fazla ağaç ile çizilmiştir.[21]

SU KEMERLERİ

Su kemerleri, iki yüksek arâzi arasında alçak seviyedeki vâdî, akarsu gibi engellerden suyu aşırmak amacıyla eş yükseltideki iki nokta arasını bağlayan, pâyeler ve kemerler üzerinde yükseltilmiş köprülerdir.[22] Su yollarının gerektirdiği su köprüleri arasında Mağlova Kemeri, İstanbul çevresinde bulunan benzerleri arasında mîmârî bakımdan en önemlisidir. Şehre bu sûretle getirilen sular birer su köşkü ya da su saraycığı niteliği taşıyan meydan çeşmelerinde halkın maddî, mânevî ve estetik ihtiyaçlarına sunulurdu.[23]

ÇİFTLİKLER

Köprülü Su Yolu'nu gösteren haritada belirtilmiş olan Gürcü çiftliği ve Kasım Ağa çiftliği, etrâfı kapalı ve içinde evlerin bulunduğu şekliyle gösterilmiştir.[24]

TOPÇULAR KÖYÜ

Su yolu haritasında Topçular karyesi, bir kısmı servi olan çok sayıda ağaç, ve evler ile resmedilmiştir. Evlerin olduğu yerde etrâfı çevrili bir yapı topluluğu da bulunmaktadır. Muhtemelen burası da aynı şekilde çizilen yerler gibi çiftlik olabilir.[25]

MİHRİMAH SULTAN CÂMİİ

Edirnekapı semtinde suriçinin en yüksek tarafındadır. 1562-1565 yılları arasında inşâ edilen eser; câmi, medrese, çifte hamam, çok sayıda dükkân, sıbyan mektebi, çeşme ve türbeden müteşekkil bir külliyedir.[26] Ayrıca Edirnekapı Mihrimah Câmii, 79 m râkımla Suriçi'nin en yüksek yeri kabul edilmektedir.

LÖKÜNCÜLER

Kireç, zeytin yağı, pamuk, yumurta akının karıştırılmasından elde edilen ve kırık, çatlak çanak çömlekleri, künkleri birleştirmekte kullanılan macuna lök denmektedir. Bu işi yapanlara da löküncü adı verilir. Necip Bey Haritası'nda da bu sokak görülmektedir.[27]

Edirnekapı surlarının altından geçerek Lököncüler'e ve oradan da Muhammed Ağa'nın yeni çeşmesine gelen su, Kara Çavuş bahçesine gitmektedir. Surlardan sonra yerleşim artık fazlalaşmış ve ev çizimleri de çoğalmıştır. Su yolu, Kara Çavuş bahçesinden sonra Solak Hüseyin menzilinden Kara Gümrüğü binâsı önünden devam etmektedir.[28]

KARA GÜMRÜĞÜ

Fatih ilçesine bağlı bir semt olan Karagümrük; Edirnekapı surları ve Vatan, Akşemseddin, Yavuzselim ve Draman caddeleriyle çevrilmiştir. Karagümrük adı, vaktiyle Edirnekapı yanında gümrük merkezinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Edirne ve Avrupa yönünden İstanbul'a girenlerin gümrük kontrolleri burada yapılmaktaydı.[29] Bu giriş çıkışlar kara tarafından olduğu için bu havâli, Kara Gümrüğü adını almış ve zamanla semtin adı Karagümrük olarak kalmıştır. Bu muhit, vaktiyle İstanbul'un seçkin bir yeri olmuş, hatta 1200 çeşit gül ve 240 çeşit lâlesi olan Hacı Şükrü Bey de burada ikâmet etmekteydi.[30] Karagümrük semti, kuruluşundan îtibâren önemli bir güzergâh olan Mese Yolu üzerinde ve yolun başlangıç noktasında yer almaktadır. Karagümrük'ün önemi, fetihten sonra da devam etmiştir. Su yolu haritasında Kara Gümrüğü binâsı, geniş bir yapı olarak çizilmiş ve giriş kısmı da diğer yapılardan farklı betimlenmiştir.[31]

Kara Gümrüğü'nden aşağı doğru inen su, bir mektebin ve iki mescidin önünden geçerek sâbık Ayasofya mütevellisi olan Mustafa Ağa'nın, duvarında su terâzisi olan çeşmesi önünden geçmektedir. Malta yolundan devam eden su yolu, Karaman Hamamı'na doğru devam eder.[32]

KARAMAN HAMAMI (KÜÇÜK KARAMAN HAMAMI-IRGATLAR HAMAMI)

Irgatlar Hamamı ismiyle de bilinen Karaman Hamamı, Fâtih Câmii civârında bulunan Şekerci Hanı arkasında Malta çarşısı ile Başimam sokağının birleştiği köşede ve Yedi Emirler türbesinin karşısında bulunmaktaydı. 1894 yılında meydana gelen depremde hasar alan hamam, 1918 büyük Fatih yangınında yanmış ve 1928 yılında da yıktırılmıştır.

Küçük Karaman Hamamı, 1463-1470

Fâtih Câmii.

târihleri arasında Fâtih Câmii'nin inşaatı sırasında yaptırılmıştır. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sinde bu hamamın ırgatların her gün boy abdesti alarak çalışması için 40 gün gibi bir sürede yaptırıldığını belirtmektedir.[33] Ayrıca Çelebi, İstanbul'da inşâ ettirilen ilk hamamın da Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Irgatlar Hamamı olduğunu belirtmektedir.[34] Haritada hamam, iki kubbeli olarak ve Şeker Han'a bitişik olarak çizilmiştir.[35] Günümüzde hamamın yerinde yeni bir binâ bulunmaktadır.

ŞEKERCİLER ODASI (ŞEKER HAN)

İstanbul hanlarının toplanmış olduğu Bayezit-Eminönü-Çemberlitaş üçgeninin çok dışında kalan Şekerci Hanı, İslambol caddesinde, Malta Çarşısı sokağı köşesinde bulunur. Kitâbesiz olan yapının, yaptıranı ve mîmârı bilinmemektedir. Ancak Fâtih devri eseri olduğu yönünde de düşünceler bulunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi, bu yapının, XV. yüzyıl yapısı olmayıp XVII. yüzyıl yapısı olduğunu belirtmektedir. Arâzi yapısı ve etrâfında bulunan yollar dolayısıyla muntazam bir plana sâhip olmayan han, tek avlulu ve iki katlıdır. İkinci katın üstüne yeni bir kat ilâve edilmiştir.[36] Su yolu haritasında ise han iki katlı ve çatı kaplı olarak çizilmiştir.[37] Zemin katları depo, üst katları ise ticarethâne olarak kullanılan Şeker Hanı günümüzde şahıs mülkündedir ve sâdece bodrum katlarında demirciler tarafından kullanılan dükkânlar bulunmaktadır. Üst katlar ise kullanılmamakta, han kapsamlı bir bakım çalışmasına ihtiyaç duymaktadır.

FÂTİH CÂMİİ

Fâtih Sultan Mehmed, kendi adına yapılan bu câmi ve külliye binâları için şehrin ortasında Bizans'ın büyük değer verdiği Oniki Havârî (Hagioi Apostoloi) Kilisesi'nin yerini özellikle seçmiş görünmektedir. Fâtih Câmii ve Külliyesi, bütün yapıları ile günümüze kadar topluca korunamamıştır. Bâzı elemanlar tamâmen kaybolduğu gibi bâzılarının arasına da XIX. yüzyıl sonlarından îtibâren yapılan binâlardan dolayı külliyenin kendine has tertîbi bozulmuştur.[38] Su yolu haritasında Fâtih Câmii; etrâfındaki medreseleri, Fâtih Sultan Mehmed'in türbesi ve dış avluda bulunan ağaçları ile çizilmiştir.[39]

BOZDOĞAN KEMERİ

Roma imparatoru Valens zamânında (364-378) büyük su sıkıntısı çeken şehre su taşımak amacıyla yeni kemerler yapıldığından bahsedilmektedir. Yıkılmış kısımlarıyla ortalama 971 metre uzunluğunda olan Bozdoğan Kemeri'nin erken Bizans döneminde daha da uzun olduğu tahmin edilmektedir. Su, eskiden kemerin üzerindeki açık bir kanaldan geçirilirken, sonraları kemere künk, daha sonra da demir boru döşenmiştir.[40]

Fâtih Câmii'nin râkımı 68 m'dir. Bozdoğan Kemeri'nin ayakta kalan kısmının kuzeybatı ucunun râkımı 60 m'dir. Güneydoğu ayağı ise 59 m râkımdadır. İki uç arasında 1 m fark olup su akışı bu sâyede soldan sağa gerçekleşir. Bozdoğan Kemeri, 7 tepenin 3 ve

İstanbul'da yaşanan îmar faâliyetleri, yıkımlar, gelişigüzel yapılaşmalar netîcesinde çok sayıda târihî eserimiz yok olmuş veya ağır tahrîbe uğramıştır.

4 olarak işâretlenen Bayezit ve Fatih tepelerini birbirine bağlar. Aralarındaki vâdîden Atatürk bulvarı akıp geçer. Vâdînin râkımı kemerin hemen kuzeyinde 39 m, hemen güneyindeyse 40 m'dir. Yâni kemerler, bu noktada su akışını ortalama 19-20 m kadar yükselterek zemindeki bombe farkını yok eder.[41]

Fâtih Câmii medrese duvarları altından geçen su yolu, Büyük Karaman'dan ilerlemektedir. Büyük Karaman'daki attar dükkânı altından Atpazarı'na ve oradan da Bozdoğan Kemeri'ne devam eden su yolu, Eski Saray duvarı köşesinden Kuşbazlar mevkiine ve oradan da Bayezid Câmii altından Kara Mustafa Paşa Türbesi ve Gâzi Sinan Paşa Medresesi önünden, Sultan II. Bayezid'in sadrazamlarından olan ve Gökçay Savaşı'nda şehit düşen Atik Ali Paşa Külliyesi'ne[42] doğru bir hat üzerinde gitmektedir. Buranın önünden geçen su yolu, Elçi Han'a doğru ilerler.[43]

ELÇİ HAN

Çemberlitaş'ın karşısında Elçi Hanı adında, Osmanlılar zamânında yabancı elçilerin misâfir edildiği büyük bir han bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda harap durumda olan bu han, Matbaacı lakabıyla tanınan Osman Bey tarafından 1880 yılında yıktırılarak yerine bir site inşâ ettirilmiştir. Yakın târihlerde bu site de yıktırılmıştır. XVI. yüzyılda Elçi Han'a gelerek burada konaklayan Alman seyyahlar, bu hanı yaptıran kişinin Çemberlitaş'ın dibinde bir câmi yaptıran Ali Paşa olduğunu yazarlar.[44] Büyük bir alanı kaplayacak şekilde çizilen Elçi Han'dan sonra iki kola ayrılan su yolunun bir kolu Köprülü Medresesi'ne ve oradan da Vâlide Hamamı'na giderken diğer kol ise Tavuk Pazarı'na gider ve Tavuk Pazarı önündeki çeşmede son bulur. Ayrıca haritada Dikilitaş adıyla Çemberlitaş da belirtilmiştir.[45]

DİKİLİTAŞ (ÇEMBERLİ)

Roma İmparatorluğu'nun son dönemine âit olan Çemberlitaş günümüze kadar gelmeyi başarmış bir anıttır. Civardaki yangınlar yüzünden kararan anıt, fetihten sonra da varlığını sürdürebilmiştir. Bu anıt, Dikilitaş veya Tavuk Pazarı Anıtı olarak adlandırılmıştır. Ancak çok geç târihlerde buraya Çemberlitaş demişlerdir. Batılılar ise buraya Yanıktaş demişlerdir.[46]

Medeniyetimizde suyun önemini, buna bağlı olarak da vakıf kültürünün ne denli geliştiğini ve geçmiş dönemlerde başka devletler tarafından yapılan yapıların onarılarak nasıl değerlendirildiğini bir yönüyle gösteren su yolları, geçmiş oldukları yerlere temizliği ve bereketi götürmüşlerdir. Bunun yanında su yolu güzergâhları üzerinde Türk İstanbul'unun en değerli damgalarından biri olan anıtsal çeşmeler yapılmıştır.[47] XVII. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bu haritanın günümüze uyarlanması epey güçtür. İstanbul'da yaşanan îmar faâliyetleri, yıkımlar, gelişigüzel yapılaşmalar netîcesinde çok sayıda târihî eserimiz yok olmuş ya da ağır tahrîbe uğramışlardır. Haritada belirtilen köylerin kent olduğu, çiftliklerin yüksek katlı konutlarla dolduğu ve gün geçtikçe daha da kalabalıklaşan bu kadim şehrimize, mîrâsımıza gereken değerin gösterilmesi elzemdir.

1 Ayşe Kubilay Yetişkin, "Batı Kaynaklı İstanbul Haritaları", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı: 13, 2012, İstanbul, s. 13.
2 Heyet, *Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarda İstanbul*, İstanbul, 2013, s. 14.
3 Demet Binan, "Su Kemerleri", *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, İstanbul, 2016, s. 338.
4 Ebul Faruk Önal, "Osmanlı Arşivlerinde İstanbul Haritaları", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı: 13, 2012, İstanbul, s. 45.
5 Fatma Şensoy, "İstanbul'un Su Yolu Haritaları", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergis*i, sayı: 13, 2012, İstanbul, s. 52.
6 Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, haz. Celal Kolay, İstanbul 2000, s. 166.
7 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
8 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1942, s. VII.
9 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, s. 167-169.
10 Kâzım Çeçen, "Halkalı Suları", *DİA*, c.15, s. 367; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*, târih yok, s. 119.
11 Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, s. 165,167.
12 Kâzım Çeçen, "Mazul Kemer", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1995, s. 314.
13 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
14 Kâzım Çeçen, "Mazul Kemer", s. 314.
15 Semavi Eyice, "Bizans Sanatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1994, s. 253-254.
16 Kâzım Çeçen, "Avasköy Kemeri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1993, s. 425.
17 Fatih Güldal-Ahmet Uçar, *Esenler'in Tarihi*, İstanbul 2013, s. 12-13.
18 Çeçen, "Avasköy Kemeri", s. 425.
19 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
20 Çeçen, "Avasköy Kemeri", s. 425.
21 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
22 S. Hakkı Eldem, *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, s. 29.
23 S. Hakkı Eldem, *Türk Mimari Eserleri*, İstanbul, s. 29.
24 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
25 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
26 İbrahim Hakkı Konyalı, *İbrahim Hakkı Konyalı'nın Kayıp Arşivinde İstanbul'da Mîmar Sinan Eserleri*, haz. Fatih Dalgalı, İstanbul 2016, s. 144.
27 Bkz. Necip Bey Haritası.
28 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
29 Karagümrük adı, semte Edirnekapı'dan şehre girenlerin kontrolü için burada bir gümrük eminliğinin bulunmasından dolayı konmuş gibi görünüyorsa da gerçekte İstanbul'un târihî topografyası içinde bunu kesinlikle tespit etmek güçtür. Karagümrük, surların batı kıyısına yakın bir yerleşme olduğu hâlde, İstanbul'un kenar mahallelerinin özelliklerini taşımaz. İlber Ortaylı, "Karagümrük", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1994, s. 452. (Bkz. Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Karagümrük Semti", *İstanbul'un Kitabı Fatih-I*, İstanbul 2013, s. 382-401.)
30 Heyet, "Karagümrük", İstanbul'un Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul, 1985, s. 2024; *Karayolu Gümrüğü*'nün kısaltılmış hâli olarak "Kara Gümrüğü" ifâdesi kullanılmaktadır.
31 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
32 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
33 Mehmet Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 230.
34 Semavi Eyice, "Hamamlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1994, s. 539; Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Fatih Semti", *İstanbul'un Kitabı Fatih-I*, İstanbul 2013, s. 33.
35 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
36 Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 98-99.
37 Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 98-99.
38 Semavi Eyice, "Fâtih Câmii ve Külliyesi", *DİA*, c. 12, s. 244.
39 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
40 Semavi Eyice, "Bozdoğan Kemeri", *DİA*, c. 6, s. 320.
41 Akın Kurtoğlu ile yapılan söyleşi notları.
42 Semavi Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar*, İstanbul 2006, s. 41.
43 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
44 Semavi Eyice, "Elçi Han", *Tarih Dergisi*, sayı: 19, İstanbul 1970, s. 93-103.
45 Köprülü Kütüphânesi, EKLERVKFHVSK2441.
46 Semavi Eyice, *age*, s. 39-40.
47 Saadi Nazım Nirven "Çeşme, Çeşmeler", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1965, s. 3853.

FOTOĞRAF: HAKAN KAVAS

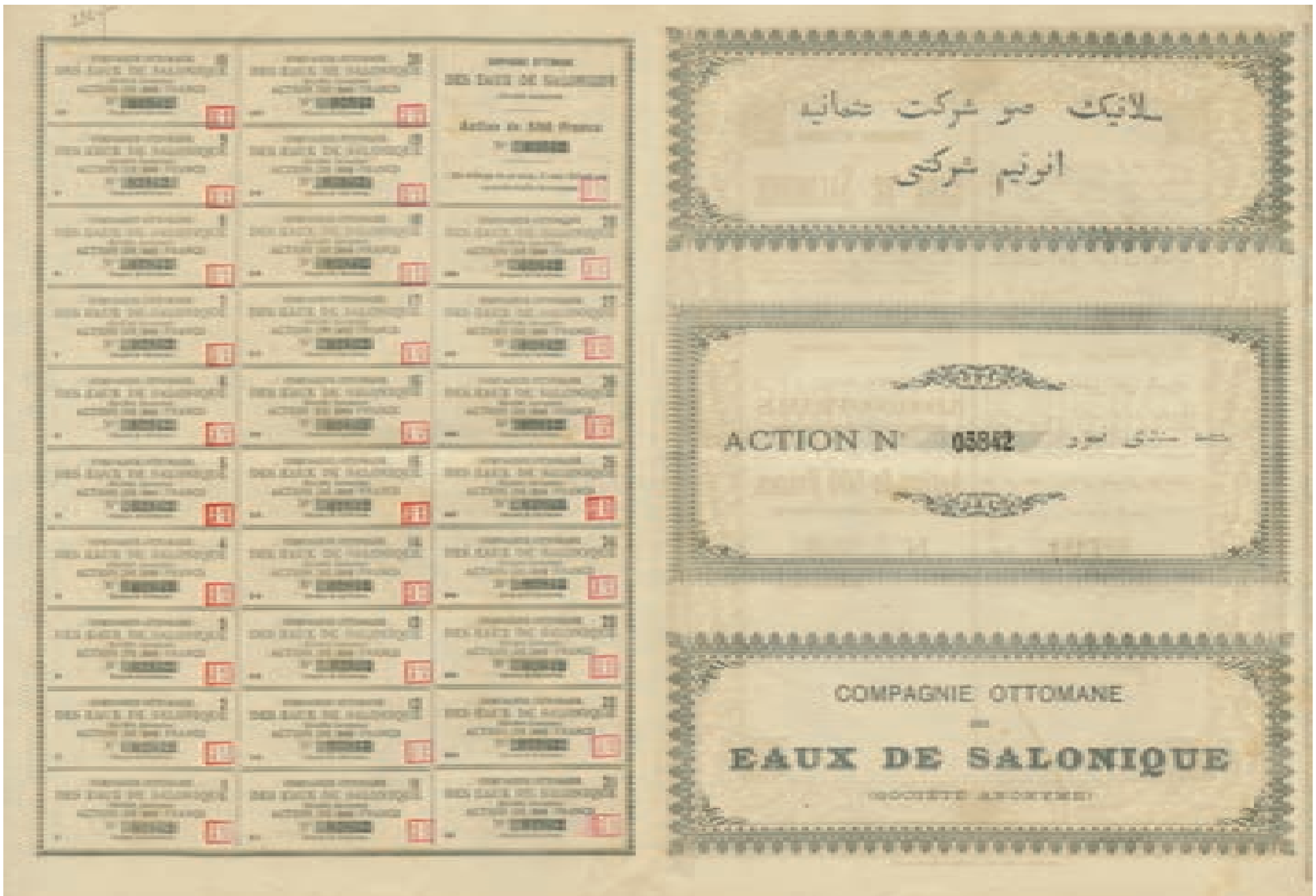
Terkos (Durusu) Gölü.

İstanbul'a içme suyu temîni:
Terkos suyu

İLHAMİ YURDAKUL

Selânik Su Şirket-i Osmâniyye Anonim Şirketi, 03842 numaralı hisse senedi. Halûk Perk Koleksiyonu.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın büyük şehirlerine içilebilir ve kullanılabilir temiz su sağlanamaması kamu sağlığı bakımından ciddî bir problemdi. Pek çok bulaşıcı hastalık salgın hâlinde ölümlere neden oluyordu. Bunun üzerine belediyeler şehir hizmetlerinin belirleyicisi ve düzenleyicisi oldu. Paris, Londra, Brüksel, Berlin, Amsterdam gibi birçok Avrupa şehrinde su temîni ve atık suyun uzaklaştırılması kamu hizmeti olarak görüldü. Bu arada sanâyileşme ve modernleşmenin bir sonucu olarak pek çok iş ve hizmet sektöründe özel şirketler kurulduğu gibi, şehirlerin içme suyu ihtiyâcını karşılamak için de su şirketleri tesis edildi.

XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da su sıkıntısını önlemek için şehre misâfir gelmesinin önlenmesi, yazları konaklarından yalılarına gidenlerin hamam, fıskiye ve selsebil sularının sokak ve meydan çeşmelerine verilmesi köklü çözümler getirmiyordu. Geleneksel su temin yollarının yeterli olmaması üzerine yeni arayışlar içine girildi. Uluslararası sermâyeye sâhip şirketler, başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Kudüs ve Selânik gibi büyük Osmanlı şehirlerinin içme suyu imtiyâzını almak üzere projeler sundu. Projelerde sanâyi devrimiyle yayılan buhar gücünden ve artezyen kuyusu açmak için geliştirilen burgulardan faydalanılıyordu.

10-20 Kasım 1846 târihlerinde, "tulumbalı burgu" ile su çıkarma işleminin Avrupa'da olduğu gibi ülkemizde de uygulanmasına dâir ticâret nâzırına ve İstanbul kadısına hüküm gönderildi. 1851 yazında İstanbul'da kuraklık nedeniyle su sıkıntısı olması üzerine Fransa'dan getirilen mühendis Degousee, Haliç'te ve şehrin diğer uygun yerlerinde açılacak artezyen kuyuları ile sağlanan suyun yüksek kesimlere isâlesini teklif etti, ancak mâliyetin yüksekliği ve Kırım Savaşı nedeniyle proje kabul edilmedi.

Özel su şirketine verilen su getirme ve dağıtma imtiyâzıyla İstanbullular ücreti karşılığında Terkos suyuna kavuştular.

Dersaâdet Su Şirketi hisse senetleri. Halûk Perk Koleksiyonu.

1855 yılında meydana gelen İstanbul depremi nedeniyle zarar gören kemerler ile Sultan Mahmud ve Vâlide bentleri, 1862 yılında Evkaf nâzırı Ahmed Vefik Efendi'nin girişimiyle tâmir edildi, su kaçağı olan maslak ve su terâzileri yerine demir borular döşendi.

1864 yılında Fransa Köprüler ve Yollar İdâresi mühendisi Ritter, sular müdürü ve evkaf temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyonun görevi, Terkos gölünün üst tarafında ve Karadeniz ile Marmara denizi arasında bulunan eski bir kemer veya gerektiğinde bir buhar makinesi vâsıtasıyla şehre su getirilip getirilemeyeceğini incelemekti. Kısa sürede uygulanması mümkün olmayan bu çalışma yerine, döşenecek boru hattı ve buhar makinesi ile Kâğıthâne deresi suyunun Taksim'e ulaştırılması teklif edildi.

1865 yılında Oppenheim, Stanifort ve Guarracino ortaklığı adına İngiliz mühendis Macneell, hükûmete proje sundu. Bu İngiliz yatırımcılar ülkelerinden getirdikleri uzmanlarla uzun süre tetkikler yapmıştı. Proje, Istıranca'dan 20 milyon galon (80 milyon lt), Boğazköy'den 8 milyon galon (32 milyon lt) ve mevcut haznelerden de 300 bin galon (1 milyon 200 bin milyon lt) su alınmasını teklif ediyordu. Şehrin nüfûsu 1 milyon olarak tahmin ediliyor ve kişi başına 135 lt (105 okka) su verilmesi düşünülüyordu. Toplanacak su, Alibey vâdîsinde inşâ edilecek bir barajda biriktirilecek ve güçlü buhar makineleriyle şehrin her tarafına verilecekti. Projenin mâliyeti, 1 milyon 650 bin sterlin olacaktı.

Hemen hemen aynı târihe denk düşen diğer bir proje ise Ottoman Financial Association'in müdürleri tarafından verildi. Proje sahipleri, Altıncı Dâire, İstanbul ve Boğaziçi yakasına su isâle etmek üzere imtiyaz talebinde bulunuyordu. Projeye göre, Altıncı Dâire'nin nüfûsu yaklaşık 60 bin idi. Kişi başına günlük 23 lt (18 okka) su sağlanacaktı. Bu su için Belgrad Ormanları yakınında bulunan Paşa deresi vâdîsi kapatılacaktı. Böylece yağmur suları ve civardaki kaynaklardan toplanacak suyla bir havuz meydana getirilecekti.

Özel şirketlerin Avrupa'da kamuya su sağlama uygulamalarından yaklaşık 20 yıl sonra, Sultan Abdülaziz devrinde İstanbul'a da aynı yöntemle su temînine dâir önemli bir karar alındı. 1873 yılında, aslen Fransız olan, Osmanlı tebaasından Terno (Ternau) Bey'e Terkos gölü ve bu göle akan Kızıldere'den İstanbul'un Galata ve Beyoğlu taraflarına su getirme ve dağıtma imtiyâzı verildi. Bu imtiyaz fermânından sonra gölün suları hakkında bâzı etüt çalışmaları yapılmasına rağmen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının sebep olduğu ekonomik ve siyâsî güvensizlik gibi nedenlerle su şirketi belirlenen süre içinde kurulamadı. Sultan II. Abdülhamid devrinde Terno Bey'e aynı şartlarda yeni bir imtiyaz fermânı verildi, şirketi kurması istendi.

İstanbul'da evlerin yaklaşık yarısında içme suyu vardı. Diğer yarısı ise içme suyu ihtiyaçlarını çeşmelerden temin etmekteydi. Terno Bey tarafından kurulan Dersaâdet Su Şirketi (Compagniedes Eaux de Constantinople), 1882 yılında evlere henüz su dağıtmadan önce gazetelere verdiği îlanlarla şehirde kurduğu perakende su depolarından Terkos suyunu satmaya başladığını duyurdu. 19 Ocak 1882 târihli La Turquie gazetesinde Tophâne'de kayık iskelesinin karşısında bulunan su deposunun her gün açık olduğu ve özellikle evlerinde su deposu ve sarnıcı olanlar için evlere su servisi yapıldığı îlan olundu. Depo, Terkos suyunu tatmaya gelenlerle doluyordu. Şirket abone kazanmak için, "Bütün dünyâda olduğu gibi İstanbul'da da şirketin suyu içilir." cümlesiyle süslü kartpostallar dağıtıyordu.

Nihâyet şirket, çalışmalarını tamamlayarak 1885 yılından îtibâren Beyoğlu tarafına Terkos suyunu vermeye başladı. Terkos su şirketi, bu târihten yaklaşık 4 yıl sonra İstanbul tarafına da su getirdi. 18 Mayıs 1890 târihinde İstanbul cihetine su tevziine başlanacağı ve Sultanahmet'teki "bahçe-i umûmî"de kurban kesilerek resmî tören yapılacağı sadârete bildirildi. Bu târihe kadar şehir sâkinleri parayla su kullanmamıştı, bu yüzden şirketin litre (kıyye/okka) ile sattığı su pahalı bulundu. Abonelik mürâcaatı yapan müşterilerin evlerine suyun akıtılabilmesi için tâlî sokak borularının

Demiryolları Müdürlüğü tarafından hazırlanan Terkos-Büyükçekmece arasındaki demir yolu hattı projesi keşif haritası.

döşenmesi ve evlerde su tesîsâtının yapılması işi de yine şirket tarafından yürütüldü. Terkos sularının tevziine dâir nizamnâmenin önemli sayılan pek çok maddesi, şirketin aboneleriyle yaptığı sözleşme senedinde Türkçe ve Fransızca olarak yer aldı. Düzenleme 1 Ocak 1889 târihinde yürürlüğe girdi. Abonelik her yılın ocak, nisan, temmuz ve kasım aylarının ilk gününden başlatılmakta ve en az bir yıl sürmekteydi.

İstanbul'un Rumeli yakası için hemen hemen yegâne su kaynağı Dersaâdet Su Şirketi tarafından getirilen, Terkos ve ona bağlı derelerin suyu idi. Ancak II. Meşrûtiyet'in îlânı, I. Dünya Savaşı'nın sonunda millî bir iktisat politikası geliştirme çabaları, dünyânın ekonomik şartları, şirketin beklentileri karşılayamaması ve su ücretlerine yapılan zamlar halkın şirkete karşı hoşnutsuzluğuna neden oldu. Halk ve hükûmet ile şirket arasında meydana gelen bâzı anlaşmazlıklar basının gündemine ve yargıya taşındı. İstanbul'un içme sularından Vakıf sularını Evkaf Nezâreti, Hamîdiye sularını Belediye, Terkos suyunu da Dersaâdet Su Şirketi idâre etmekteydi. 1931 yılında devletin istemesi hâlinde satın alma hakkının doğması üzerine şirketin kamulaştırılmasına karar verildi ve Aralık 1932'de imzâlanan antlaşmayla Ocak 1933'te şirket İstanbul Sular İdaresi'ne devredildi.

Dersaâdet Su Şirketi tarafından Terkos gölü ve Karamandere su havzasının sularını şehre getirmek için inşâ edilen isâle hattı I. Konstantin'in Istıranca dağlarından getirdiği eski isâle hattı güzergâhını tâkip etmişti. 1990'lı yıllarda İstanbul'un ciddî bir su kıtlığı içine düşmesi üzerine İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı Istıranca su isâle projesi de yine bu güzergâh üzerindeydi. İstanbul'un içme suyu temin havzalarının yüzyıllardır aynı olması, bu sahaların korunmasının önemini göstermektedir.

KAYNAKÇA

¶ İlhami Yurdakul, Aziz Şehre Leziz Su-Dersaadet Su Şirketi (1873-1933), İstanbul, 2010.

¶ -------------------, "İstanbul'da Suyun Hikâyesi (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul, (editör Feridun Emecen), İstanbul, 2010, s. 351-362.

¶ -----------------,"İstanbul'da İçme Suyu Kültürü, I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü), (editör Arif Bilgin, Özge Sabancı), Bilecik, 2012, s. 299-310.

¶ ------------------, İstanbul Suları-Terkos Gölü ve Bazı Suların İçme Suyu Olarak Kullanılmasına Dair Raporlar, İstanbul Araştırmaları, İstanbul, 1998, sayı: 7, s. 197-231.

¶ Muhammed Hafid Efendi, Mehâhü'l-miyâh-İstanbul'un Meşhur İçme Suları, (haz. İlhami Yurdakul – Zeki İzgöer), İstanbul Araştırmaları, İstanbul, 1998, sayı: 5, s. 129-161.

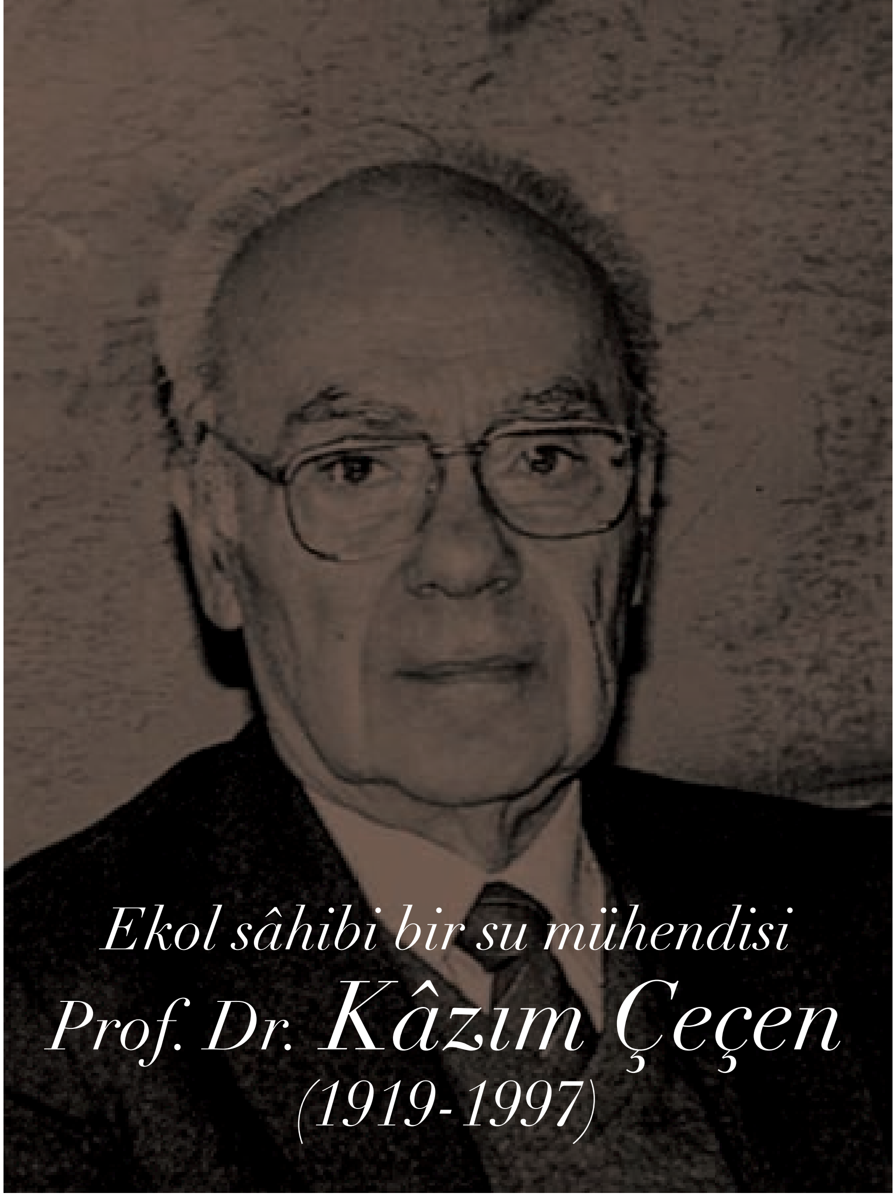
Dersaâdet Su Şirketi tarafından inşâ edilen isâle hattı da, 1990'lı yıllarda yapılan Istıranca su isâle hattı da, I. Konstantin'in Istıranca dağlarından getirdiği eski isâle hattı güzergâhını tâkip etmiştir.

SIÈGE SOCIAL
Rue Tepe-Bachi N°45.
SECRÉTARIAT GÉNÉRAL
SUCCURSALE À PARIS

Compagnie des Eaux de Constantinople.
Société Anonyme Capital 20.000.000 de Francs.
Péra, le 188

Dersaâdet Su Şirketi müdürünün Karadeniz'de Karaburun'dan Terkos'a kadar inşâ edilecek tramvay hattının tesîsine dâir Şehremâneti'ne hitâben yazdığı arz.

Ekol sâhibi bir su mühendisi

Prof. Dr. Kâzım Çeçen

(1919-1997)

TÜRKİYE'NİN su mühendisliği alanında kıymetli ve ekol sâhibi âlimlerinden biri olan Kâzım Çeçen, 1919 yılında Elâzığ'da doğmuştur. Âilesinin kökleri, Güneydoğu Anadolu'da XI. ilâ XIII. yüzyıllarda hükümran olmuş Artukoğullarına dayanmaktadır.

Otuzlu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı Ankara'da bir Teknik Üniversite kurmanın planlarını yapmaktaydı. Kâzım Çeçen, işte bu üniversite için öğretim elemanı yetiştirilmek üzere 1938 yılında Bakanlık tarafından Almanya'ya su mühendisliği eğitimi görmeye gönderilmiştir. Berlin Teknik Üniversitesi'ndeki eğitimini 1944 yılında başarıyla tamamlayarak yurda dönmüştür. Ankara'da kurulması düşünülen Teknik Üniversite'den vazgeçilince İstanbul Yüksek Mühendis Okulu, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) dönüştürülmüş ve 20 Kasım 1944'te açılmıştır. İTÜ'ye asistan olarak giren Kâzım Çeçen, kısa bir süre içinde, başarılı bir hoca ve bilim adamı olarak temâyüz etmiş ve 1950'de İTÜ Su Yapıları Kürsüsü'ne tâyin edilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın bitmesine az kaldığı ve Almanya için acı bir hezîmetin iyice yaklaşmış olduğunun bilinciyle doktora yapamadan yurda dönmüş olması onu tedirgin etmekteydi. Üniversitenin sağladığı bir imkânla 1958 yılında incelemeler yapmak üzere gittiği Graz Üniversitesi'nde bir yıl gibi, herkesi şaşkınlıkta bırakan, kısa bir sürede hacimli ve orijinal bir çalışmayla doktor mühendis unvânını iktisap edince bu yalnızca Graz Üniversitesi'nde değil, İTÜ'de de büyük hayranlık uyandırmıştı.

İTÜ'nün su mühendisliği laboratuvarları ve deneme tesisleri, onun sâyesinde gitgide gelişmiş ve yalnızca üniversitenin bilim ve eğitim ihtiyaçlarına değil, ayrıca, Türkiye'nin akarsularının, limanlarının ve yapımına başlanan irili ufaklı hidroelektrik santrallerinin model ve ön inceleme çalışmalarının gerçekleştirilmesine cevap verebilecek şekilde fevkalâde etkin ve verimli bir düzeye ulaşmıştır.

Kâzım Çeçen 1960 yılında profesörlüğe yükseltilmiş ve İTÜ'nün Hidroelektrik ve Su Kuvvetleri Kürsüsü'ne tâyin edilmiştir. Yaptığı orijinal çalışma ve incelemeleriyle artık yalnızca Türkiye'de değil, bütün dünyâda tanınmaktaydı. Bunu teslim edip de kendisini ilk defa mükâfatlandıran, Almanya olmuştur. Almanya'da su mühendisliği dalında dünyânın en îtibarlı kuruluşlarından biri olan Der Deutsche Wasserwirtschaft – und Wasserkraftband zu Berlin, su mühendisliği dalındaki üstün bilimsel araştırmalarını teslim, tescil ve takdir ederek 1967 yılında kendisine Gotthilf Hagen madalyası tevcih etmiştir.

Türkiye'nin Prof. Dr. Kâzım Çeçen'in değerini takdir etmesi ancak TÜBİTAK Bilim Kurulu'nun 1976 yılında kendisine Bilim Ödülü'nü tevcih etmesiyle mümkün olmuştur.

1962-1964 arasında İTÜ İnşaat Fakültesi dekanlığı görevinde bulunan Kâzım Çeçen, su mühendisliği konusunda dünyânın en büyük ilmî kuruluşu

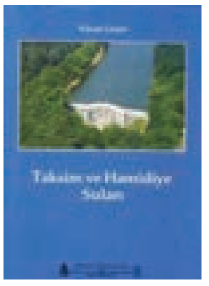
olan Uluslararası Su Araştırmaları Birliği'nin "Su Girişleri Komitesi"nin uzun yıllar başkanlığını yaptı. TÜBİTAK Mühendislik Araştırma Grubu Yürütme Komitesi'nde uzun yıllar üyelik yaptı. 1979'da büyük bir şevk ve gayretle ve de İTÜ'nün desteğiyle İTÜ bünyesinde Bilim ve Teknoloji Târihi Araştırma Enstitüsü'nü kurdu ve emekliye ayrıldığı 1986 yılına kadar da müdürlüğünü îfâ etti. 1983 yılında İTÜ'de yeni kurulan Hidrolik Anabilim Dalı başkanlığına getirildi. İrili ufaklı pek çok ilmî proje yanında NATO Science for Stability çerçevesi içinde de büyük bir projenin başkanlığını başarıyla yürüttü. Emekliye ayrılmasından vefâtına kadar ilmî faâliyetlerine devam etti ve İTÜ Su ve Deniz Bilimleri Teknoloji Araştırma Merkezi'nde sözleşmeli olarak çalıştı.

Yurdumuzda pek çok akarsu, hidroelektrik santrali ve liman bugünkü verimli durumlarını Kâzım Çeçen'in ve özenle yetiştirmiş olduğu talebelerinden oluşan ekibinin yapmış oldukları kapsamlı etüt ve çalışmalara borçludur. Orijinal yaklaşımlarıyla bir ekol teşkil eden bu ekibin Türk ekonomisine görünmeyen katkısı milyarlarca dolara bâliğ olmaktadır. Söz konusu etütler arasında Edremir limanını, İstanbul Terkos gölü bağlama kanallarını, Atatürk Barajı'nın Urfa tünelini, Düzce'de 653 m düşümlü hidroelektrik santralini, İkizdere ve Doğankent hidroelektrik santralleri ile Göksu-Yerköprü ve Sızır hidroelektrik santrallerini sayabiliriz. Bu son iki örnekte Kâzım Çeçen ve ekibinin ortaya koydukları orjinal inceleme metotları, dünyâda konuyla ilgili bütün bilim çevrelerinin ilgisini çekmiştir.

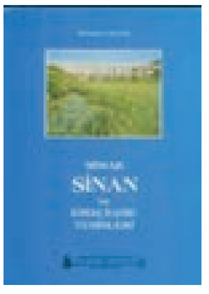
Prof. Dr. Kâzım Çeçen gerek ilmî çalışmaları, gerek yetiştirmiş olduğu sayısız talebe ve pek kıymetli ilim adamı mühendisler, gerekse etütlerinin Türk ekonomisine katkıları bakımından hakîkaten hocaların hocası unvânına lâyık, müstesnâ bir âlim/mühendis olmuştur. Hocanın ilmi ne kadar derin ve velût ise çelebiliği, onu allâme sıfatına lâyık kılan geniş ve mütenevvi kültürü ve kendisine pek yakışan tabiî tevâzu da insanı kendisine kısa zamanda meftun edecek seviyedeydi. Bu tevâzusu onun medyatik bir tip olmasına mâni olduğundan Türk mühendisliğine ve ekonomisine katkıları ancak pek az kimse tarafından bilinir ve takdir edilirdi. Almanca, İngilizce ve Fransızca bilen hoca evliydi ve her biri doktora yapmış iki kızı vardı. Dîvan edebiyâtına hârikulâde vukûfuyla erbâbını kendine hayran bırakmış olan Prof. Dr. Kâzım Çeçen, aynı zamanda ileri seviyede bir fotoğraf meraklısıydı. Geride, kendisinin bizzat çekmiş olduğu 10 bin'den fazla dia pozitif bırakmıştır.

Hoca ömrünün son yıllarını Türkiye'de bir Bilim ve Teknoloji Millî Müzesi kurulması ile İstanbul ve civârındaki eski su yollarının ortaya çıkarılıp incelenmesi konularında üstün gayret sarf etmekle geçirdi.

Merhum hoca İstanbul'un içinin ve civârının kadim su yollarının yeniden tespit ve teşhîsi hakkındaki tetkiklerini, beşi İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü ve biri de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası AŞ tarafından yayımlanmış olan battal boyda (yaklaşık 22x30cm ebadındaki) 6 ciltlik muhteşem bir külliyâtta toplamıştır. 1988-1996 yılları arasında yayımlanmış olan bu eser, olağanüstü hacmi, kompozisyonundaki estetiği, hepsi kendisi tarafından çekilmiş olan resimlerinin nefâseti ve sanat yönü, takdîmindeki edebî, tahlillerindeki ilmî üslûbu, ortaya koyduğu orijinal tespitleri bakımından idrak ve insaf sâhibi her ciddî bilim adamını hayran bırakan olağanüstü bir şâheserdir. Her aydının sâhip olamasa bile en azından bir kere olsun sayfalarını karıştırması gereken bu kültür âbidesi başlıklarıyla şöyledir:

¶ *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İSKİ, İstanbul 1988. ¶ *Üsküdar Suları*, İSKİ, İstanbul 1991. ¶ *Halkalı Suları,* İSKİ, İstanbul 1991. ¶ *Taksim ve Hamidiye Suları*, İSKİ, İstanbul 1992. ¶ *Roma Su Yollarının En Uzunu,* TSKB AŞ, 1996. ¶ *II. Bayezid Su Yolu Haritaları,* İSKİ, İstanbul 1997.

Bu eserlerden *Roma Su Yollarının En Uzunu* başlıklı eserde Romalıların şimdiye kadar bilinen en uzun isâle hattından 2,5 misli daha uzun olan bir isâle hattı ortaya çıkarılmış ve güzergâhı ile fizikî özellikleri tespit edilmiştir. 242 km uzunluğundaki bu isâle hattı, Istrancalardan başlayarak 0,00006'lık bir eğimle İstanbul'da Valens kemeri yakınlarına kadar ulaşmaktadır. Bu, Roma târihi açısından da teknoloji târihi açısından da çok mühim bir keşiftir. 242 km uzunluğundaki bir isâle hattında sâbit bir 0,00006'lık eğimi muhâfaza etmek ise Romalı mühendislerin insanı hayretlere gark eden bir başarısıdır.

Kâzım Çeçen'in Türk ilim târihine âit katkılarından bir başkası ve de çok önemlisi de İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi tarafından 1988 yılında yayımlanmış olan Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra" isimli eseridir.

Biri Almanca, ikisi de İngilizce olarak kaleme alınmış 19 telif kitabı; ayrıca Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış 50'nin üzerinde ilmî araştırma, makâle ve bildirisi vardır.

Ahmed Yüksel Özemre'nin *Portreler, Hâtıralar* (Kubbealtı Yayınları, 2001) adlı eserinden derlenmiştir.

..Çeçen, hocalığı bir memûriyet olarak değil, içinden kaynayan bir aşkın ürünü olduğu için yapan, öğrencisine oradan buradan duyduğunu değil, kendi akıl süzgecinden geçirip hazmettiği ve kendi buluşlarıyla zenginleştirdiği bilgileri vermekten haz duyan, araştırmayı .. dizgin vuramadığı sonsuz merâkı kendini mecbur ettiği için yapan büyük bir öğretmen, gerçek bir entelektüel ve üstün yetenekli, yaratıcı bir araştırmacıydı. ..

Kâzım Bey'in İstanbul çevresindeki eski su yolları ve tesisleri hakkındaki çalışmaları .. titiz bir arşiv ve arâzi çalışmasının eleştirel aklın elinde nasıl verimli olabildiğinin en güzel örnekleridir.

Kâzım Bey, arkeolojik kalıntıları bir mühendisin sezgisi ile izlemiş, bir bilim adamının hassâsiyetiyle belgelemiş ve bir târihçinin yansızlığıyla betimlemiştir. Bilim ve teknoloji târihî çalışmalarında, çalışmayı yapanın, târihi işlenilen bilim ve mühendislik dalının temellerine mutlaka hâkim olması gerektiğini vurgulardı.

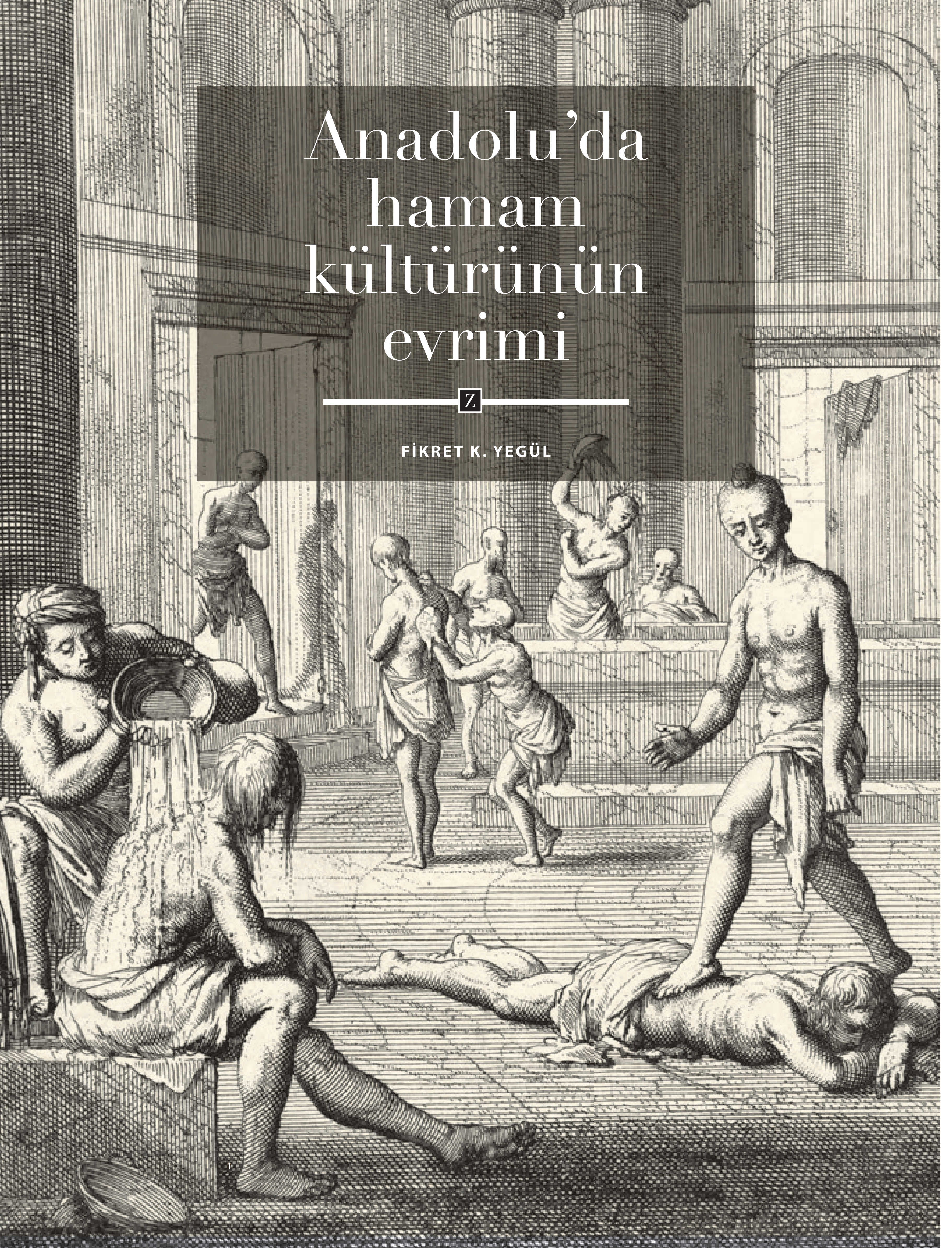
"Bir gün Jale (İnan) bir öğrencisinin Side'deki eski su yollarıyla ilgili bir çalışmasını denetlemek için yardımımı istediydi. Gittim, bulunan kanalları gördüm, daha sonra da bana bir ağız gösterdiler, 'Su buradan geliyormuş' dediler. Ancak kanal debisi çok daha büyük bir su için yapılmış. 'O küçücük ağız bu koca kanalı besliyor olamaz' dedim. 'Ama başka ağız yok' diye cevap verdiler. 'Vardır vardır, hele biraz daha geriye doğru kazın bakalım' dedim. Gerçekten de biraz geride koskocaman ana ağız çıktı..."

Çeçen'in bu gerçekçi, sorunları mümkün olan en basite indirgeyerek vâzedip ona çözüm arayan mühendis kafası, her sorunun temeline inme arzusunu durmadan kamçılayan bilimsel merâkı ve her bulduğunu olduğu gibi anlatan dürüstlüğü, onu hem yetiştiği mühendislik dalında, hem de kendi kendini yetiştirdiği bilim ve teknoloji târihçiliğinde eşsiz bir bilim adamı yapmıştır.

A. M. Celâl Şengör'ün *Bilgiyle Sohbet* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014) adlı eserinden derlenmiştir.

Anadolu'da hamam kültürünün evrimi

FİKRET K. YEGÜL

J. Luyken, bir Türk hamamının içi, 1681. Rijks Müzesi.

HAMAM sevincini canlı ve gürültülü bir biçimde göstermenin târihi, Türk veya Roma hamamlarından daha geriye gitmektedir. Herodotus'a göre, tavır ve gelenekleri Batı Asyalı Türkî kabîlelerinkini andıran İskitler, buhar banyosu sanatının ustası hâline gelmişlerdi. Çadırlarını kalın keçe katmanlarıyla örtüp akkor taşların üzerine tâze kendir otları atarlardı. MÖ VI. yüzyılın gezgin İskit kabîlelerinin Anadolu halklarıyla herhangi bir bağlantısı olması uzak bir olasılıktır. Ama yine de tıpkı Anadolu'nun toprakları gibi hamam gelenekleri de çok eskiye dayanmakta ve geçmişten birçok kültürü kapsamaktadır. Anadolu medeniyetlerinde hamamlar ve su, Hitit panteonundaki heybetli tanrıların koruduğu Platon'un Kutsal Pınar'ından hemen her Türk ili ve mahallesinde rastlanan mütevâzı kubbe öbeklerine kadar, gâyet içli dışlı ve ayrılmaz bir tema olmuştur. Eflatun Pınardaki büyük, kare biçimindeki havuzun önünde yer alan büyük, masif taş heykel anıt MÖ XIII. yüzyıla âittir. Burası, büyük olasılıkla daha öncesinde de Anadolu kozmolojisinde hâkim olan toprak ve su temasını vurgulayan bir akarsu tapınağıdır.

Hamamlar, Antik Çağ mîmârîsinde en sık rastlanan yapı tiplerindendir. Yıkanma kavramı, başta Romalılar olmak üzere, antik dünya insanları için temizlikle ilgili bir zorunluluk olmasının çok ötesinde bir anlam taşır. Kişisel bir yenilenme ve kökleri derinlere uzanan sosyal ve kültürel bir alışkanlık; kelimenin tam anlamıyla bir kurumdur. Hamam yapıları da, sâdece işlevsel bir etkinliğin çevresinde şekillenmiş binâlar değil, eski gelenekleri ve inançları anlamamız için bize çeşitli yollarla ışık tutan sosyal bir kurumun temsilcileridir.

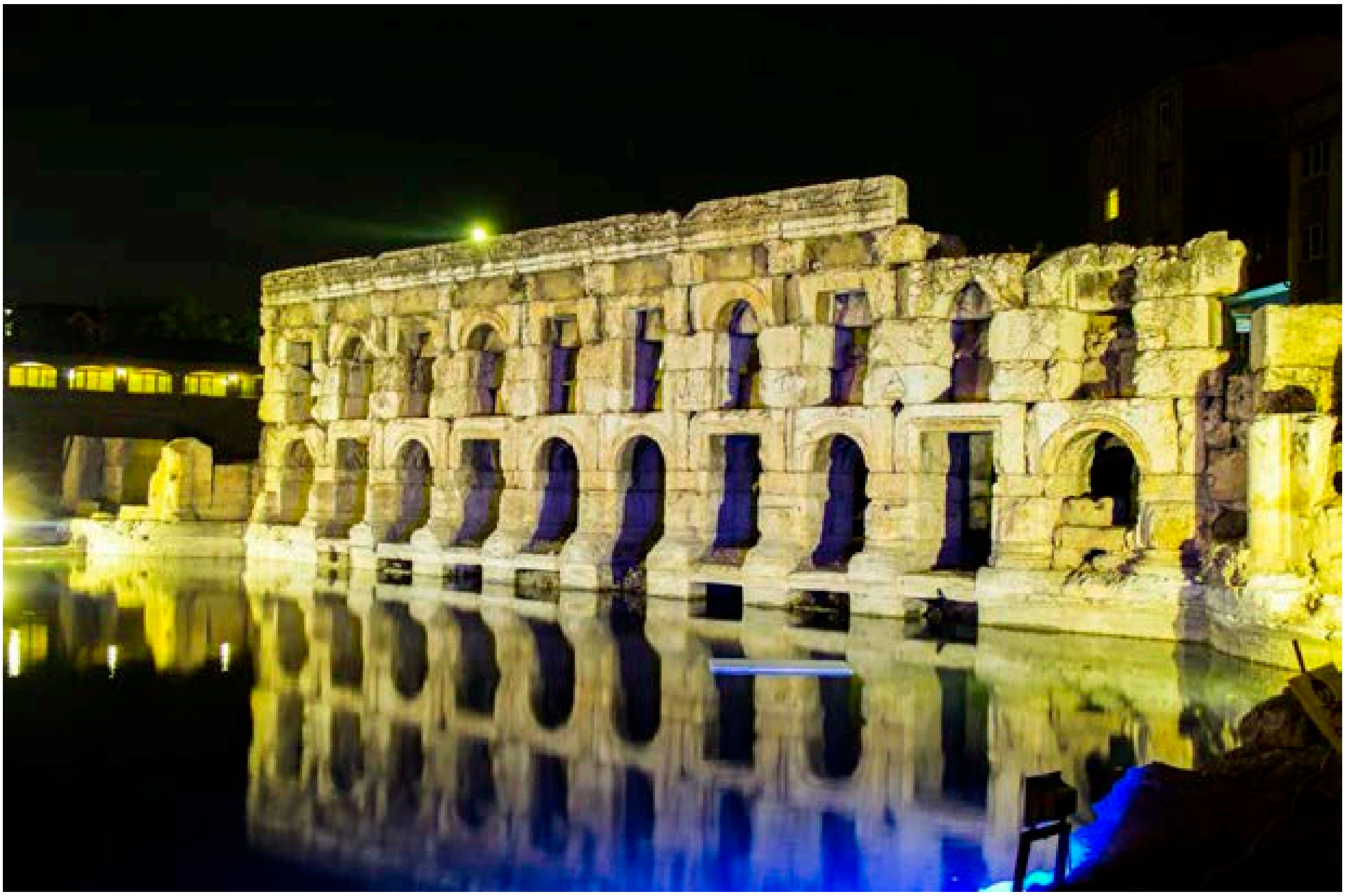
Halka açık yıkanma, Anadolu'da Yunan çağında esâsen sâdece Yunan kentinin birincil eğitim ve spor kurumu olan gimnazyum (gymnasium)[1] ile sınırlıydı. Priene'deki gimnazyumun sporcuların kullanımı için mermer kurnaları olması gibi, Anadolu'da özellikle yaygın olan Helenistik gimnazyumun gelişmiş planında zaman içinde özenle hazırlanmış soğuk ve sıcak yıkanma tesisleri yer almıştır. Basit soğuk suyla yıkanma tesislerinin, yâni palaestra[2] veya loutron[3]'un Helenistik dönem sonunda ayrıntılı sıcak hamamlara dönüşmesinin ardında, Anadolu'da Yunan gimnazyumu ile Roma hamamı arasındaki özel bağlantı yatar. Bu gelişme, Anadolu'da Romalıların varlığıyla ve aynı zamanda zevkli ve sosyal bir etkinlik olarak sıcak suyla yıkanmaya duyulan ilginin artmasıyla paralellik taşımaktadır.

Halka açık yıkanmanın ve halk hamamlarının Anadolu ve kadim Akdeniz havzasının diğer yerlerindeki altın çağının Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru Augustus'un rakiplerini yenerek imparatorluğunu îlân ettiği târihten geç Antik Çağ'a dek süren Romalılar dönemine denk geldiğini söylemek abartıya kaçmak olmaz. Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle Romalılar büyük hacimleri ısıtmayı sonunda becerebilmiştir. Bir başka nedeni de sistemin refâhını, gücünü ve siyâsî birlik arayışını gösterme isteğinde yatar. İmparatorluğun insan, teknik ve ekonomik olarak kaynakları hamamların inşâsı için araç sağlarken toplumsal ve siyasal politikaları, panayır ve arena gibi diğer kamusal eğlence biçimlerinin yanı sıra, hamamların da kentli kitleleri yatıştırmaya hizmet etmelerini temin eder. Gerçekten veya varsayımsal olarak hamamlar, çok etnikli ve heterojen bir toplumun hayırsever korumacılığı kapsamında eşitlik, birlik ve âidiyet hissine sâhip bir toplum yaratmaya yardımcı olurlardı. Hamamlar, bireyleri imparatorluğun özenle yarattığı kültürel gündeme katmayı ve onların imparatorluğun vizyonunu paylaşmaya katılmasını hedefler.

Roma kenti kayıtlarında 11 büyük thermae[4] ve 800'den fazla küçük hamamdan bahsedilmektedir. Konstantinopolis'te 153 tâne, Antiochia ve Ephesus'ta da muhtemelen birer düzine kadar hamam bulunmaktadır. İmparatorluğun zirvede olduğu zamanlarda başkent Roma'da yaklaşık günde yüz bin kişinin yıkanabildiği düşünülürse herhangi bir modern kitlesel eğlenceye katılım, bu sayının yanında sönük kalır. Bu büyük rakama rağmen, en büyük hamamda bile tasarım kalite ve çeşitliliği öyleydi ki gürültücü kalabalıkların doldurduğu kapalı alanlarda dahi tecrit edilmiş Japon hamamlarında olduğu gibi sâkin, rahat ve özel bir yer bulmak mümkündür. Antik Roma'da ve Osmanlı döneminde İstanbul'da hamama gitmenin büyüsü, bunun fiziksel ve psikolojik olarak memnûniyet verici bir deneyim olarak algılanmasında yatar. Berrak ve ılık su, parlak mermer yüzeyler, buğulu ortam, fısıltılar ve yankılar, ıtırlı yağların kokusunu içeren hamam deneyimi, bütün duyuların uyarılmasını içerir. Isıyla ilgili hassasiyet bile tek başına dinlenme, rahatlık ve iyilik hissinin ortaya çıkması için çok kuvvetli bir uyarıcıdır. Yıkanma fiziksel olduğu kadar ahlâkî lekeleri de temizler. Bütün kültürler ve toplumlarda yeni yıkanmış birisi kendini hafif ve iyimser hisseder.

Roma, cumhûriyet döneminde Romalıların Asya'daki toprakları olan Anadolu oldukça varlıklı ve mutlu bir yerdir. Güzîde şehirler, kendi paralarını bastırabildikleri ve birbirleriyle, (bâzen Roma'daki imparatorun araya girip şevklerini kırmasını gerektirecek kadar aşırıya kaçan) büyük halka açık yapılar yapma ve dînî bayram ve spor gösterilerine mâlî destek sağlama rekâbetine girebildikleri için, bağımsızlık kurgusuyla şenlenmektedir. Ekonomik durumun iyi olmasından da destek bulan halk hamamları her şehrin yapım gündeminde önemli bir yer tutmaktadır ve küçük kasabalarda bile serpilmekteydi. II. yüzyılın sonlarında hamamlara, Anadolu'nun en ücra kasabalarında bile uygar yaşamın temel bir gereği olarak bakılırdı.

Anadolu'nun Antik Çağ hamamları ve hamam kültürüne yaptığı en önemli ve belirgin katkı, Yunan gimnazyumdaki sıra sütunlu palaestra ile Roma hamamının büyük kemerli salonlarını birleştiren yeni bir mîmârî tarzdır. Bir Yunan gimnazyumu ile bir Roma hamamının mîmârî ve program olarak birleştirilmesi, yâni iki farklı biçimin yeni ve biricik bir varlık oluşturacak şekilde gerçek anlamda bir araya getirilmesi, Anadolu'nun iyi bilinen heterojen nüfûsunun eğitimsel, bedensel, hijyene ve eğlenceye dâir gereksinimlerinin karışımını yansıtan ve kutlayan nâdir ve ciddî bir olaydır.Anadolu'daki hamam-gimnazyumlar Roma'nın ve Batı'nın büyük

Yozgat Sarıkaya Roma Hamamı.

thermaeleriyle berâber IV. yüzyıldan îtibâren önemini kaybeder. Batı'da hamam yapımı tamâmıyla ortadan kalkar. Anadolu'da Bizans devletinin sunduğu siyâsî istikrar, eskiçağ ve eskiçağ sonrası kültürler arasında neredeyse kesintisiz bir devamlılık için gereken koşulları sağlar. VI. yüzyıldan sonra Konstantinopolis ve Antiochia gibi metropollerde az sayıda yeni hamam kompleksleri yapılır. Ancak, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde şehirler küçülüp önemleri azalırken bile küçük, iki ilâ üç odalı mahalle hamamları olan balneaenin[5] yaşama şansı oldukça fazladır. Eskiçağ sonrası ve Bizans doğusunda hamamların öneminin azalmasının ardında iki etken olduğu düşünülmektedir: Birincisi yerel idârelerin geniş ve karmaşık su dağıtım sistemlerinin devamlılığını sağlama konusunda teknolojik ve ekonomik yetersizlikleri, özellikle de su kemerlerinin güç ve masraflı olan bakımıdır. İkincisi de Hıristiyanlığın artan etkisidir.

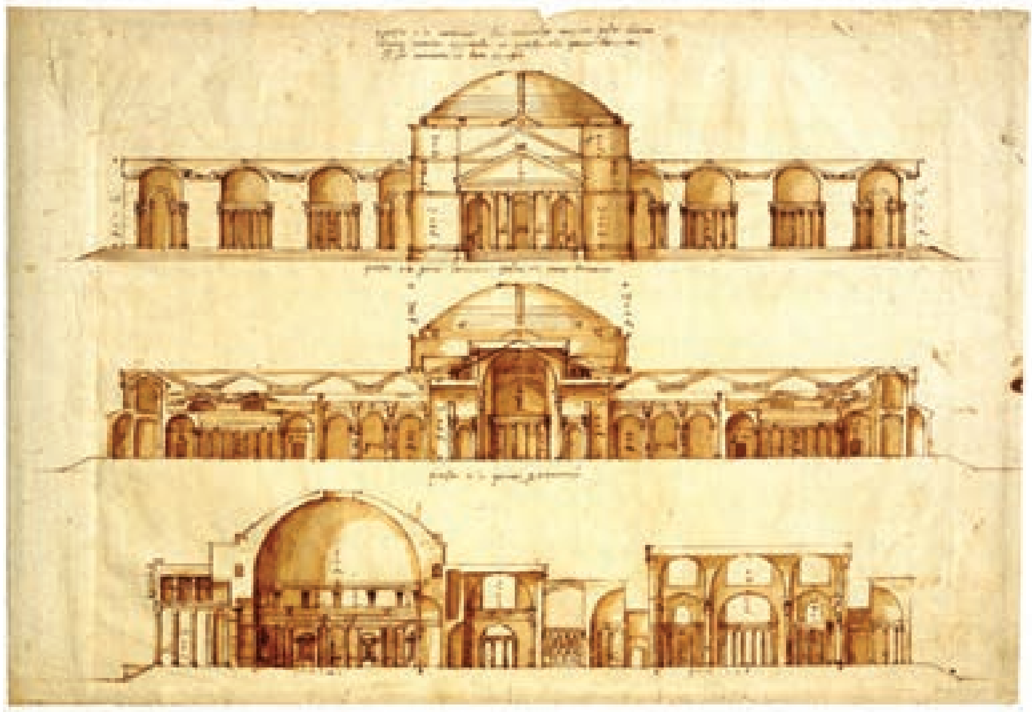
Erken Hıristiyanlığın, Geç Antik dönem ve Bizans şehirlerinde sevilen bir kurum olmaya devam eden küçük hamamlara ilişkin yaklaşımı da son derece muğlaktır. Pagan yıkanma ve hijyen alışkanlıklarını sürdürmeyi deneyen kimi alt kademe mensupları, aşırı müsâmaha gösterdikleri yönünde eleştirilmiş olsalar da özellikle Batı'da piskoposlar ve papalar saraylarının ve yazlık ikametgâhlarının bir bölümü olarak ifrata kaçan yıkanma tesisleri ve havuzlar yaptırmaktan geri durmazlar. Anlaşılan, dîne dâir hiyerarşinin basamaklarının en tepesinde yer alanların görevlerine dâir mûtat konforları arasında hamam safâları da yer almaktadır.

Genel kural olarak kilise, hamama iki koşul söz konusu olduğunda hoşgörülü yaklaşıyordu: Yıkanmaya ilişkin konfor ve hazsal bileşkeler ortadan kalktıysa ve hamamın pagan dünyâyla olan açık veya sembolik bağlantısı, bâzı durumlarda binânın okuyup üflenmesi yoluyla, silinmiş veya temizlenmişse. Yıkanma zevk olarak değil, ihtiyaç nedeniyle, işlevsel veya tıbbî bir etkin-

lik olarak yapılıyorsa özellikle kabul görmekteydi. Dolayısıyla Batı'da ve Doğu'da, Ortaçağ'dan günümüze kadar gelişme gösteren en sevilen hamam türü, Anadolu'daki binlerce büyüklü küçüklü kaplıcanın örneğini oluşturduğu tıbbî veya termal hamamlardır. Bursa ve Yalova'daki kaplıcalar gibi Roma Antikçağ'ından bu yana hizmet veren bazı ünlü kaplıcalar gâyet iyi bilinmektedir. Listeye sâdece bir kaplıca ekleyeceğim, o da Yozgat yakınında Sarıkaya'daki az bilinen Terzili Hamam (Basilica Therma). Günümüzde de yerel bir kaplıca olarak sevilen Terzili Hamam'ın Roma termal kompleksi olarak mîmârîsi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Tek istisnâ, bir zamanlar termal bir havuzun arka planıyken bugün geçmişin unutulmaya yüz tutmuş şâhidi olan Sardes'in Mermer Salonu gibi azametli ön cephesidir.

Kilisenin, hamamın din temelli reddine en yakın olduğu durum, erken dönem Hıristiyan çileci ideali olan alousia, yâni "yıkanmamış olma hâli" kavramıdır. Bu inancın genellikle râhipler, keşişler ve münzevîlerden oluşan tâkipçileri, rahmet ve takvânın ancak kişisel görünüm ve beden bakımının, yâni fiziksel varlığın yadsınmasıyla elde edilebileceğine inanıyorlardı. Alousia, dünyevî bir konforun göz ardı edilmesi vâsıtasıyla ruhun bedene galebe çalmasını vurguluyordu. Daha da önemlisi, vaftizin yıkanmanın kabul edilebilir tek biçimi olmasının altını çiziyordu, tıpkı Aziz Hieronymus'un ünlü vecîzesindeki gibi: "İsa'yla paklanmış birisinin ikinci bir yıkanmaya ihtiyâcı yoktur!"

Muzaffer Hıristiyan dîni uyarınca ikinci bir yıkanmaya îtiraz etmeyen, hatta bundan memnun olanlar için bile hamamların doğası ve yıkanma tarzı önemli biçimde değişmiştir. İlâveten, Doğu'da yükselişte olan İslâm'la, Arapların kıyı boyundaki toprakları boydan boya ele geçirmesi, XI. yüzyıldan îtibâren de Anadolu'ya yapılan etkili ve sürekli Selçuklu-Türk akınları kisvesinde yakın temas, toplumsal bir kurum olarak hamamı doğrulayıp tekrar tanımlamakla kalmayıp bir anlamda da canlandırmıştır. Yeni efendiler, Anadolu'daki Eskiçağ hamam geleneklerinin kalıntılarıyla yüzleştirirken bir yandan da gelişmekte olan İran ve Hazar sâhilindeki Ortaçağ İslâmî hamamlarıyla temasları vâsıtasıyla hamam gelenekleri ve hamam mîmârîsine yeni bir güdü sağlıyorlardı.

A. Palladio, İstanbul hamamları.

Klasik çağın hamamlarının ve hamam kültürünün Türk İslâm toplumlarına ulaşırken geçtiği yollar çok sayıdadır. XI. ve XV. yüzyıllar arasında Anadolu'yu fetheden Türkler, Bizans kentlerinde halk hamamlarının kalan temsilcileriyle doğrudan doğruya karşılaşırlar. Konstantinopolis'te kentin fethedildiği 1453 yılından önceki yüzyıllarda ve sonraki on yıllarda gerçekleşen ilişki ise özellikle önemli sayılmalıdır. Etkili ve yaşamsal kaynaklardan en önemlileri, Türklerin yakından tanıdıkları Suriye ve Mısır'daki Arap-İslâm hamamları ve Orta Asya Selçukluları tarafından Anadolu'ya getirilen İran kökenli hamam tipleridir. Büyük kültürel merkezler olan Şam ve Kahire bu etkileşimin başlıca kaynaklarıdır. Her iki ülkede ve her iki kentte de Arap hamamları, köklerini klasik çağ, Bizans ve geç Ptolemaios modellerinden almış, kendi içlerinde yüzyıllar süren gelişim sürecini tamamlamış durumdadırlar. Türk toplumu, kentsel yaşamında büyük ölçüde yüksek Arap kültürünü örnek aldığı için, hamamların da buna uyarlanması doğal bir süreçtir.

Faslı XIV. yüzyıl âlimi İbn Battuta, Rihle adlı kıymetli seyahatnâmesinde Anadolu'yu şöyle târif etmektedir:

"Bilâd el-Rûm denen bu ülke, dünyâdaki en güzel bölgelerden biridir; orada Allah diğer yerlere dağılmış olan nîmetleri bir araya getirmiştir. Orada yaşayanlar dış görünüş olarak en güzel insanlar, giysi olarak en temizleri, en lezzetli yiyecekler ve Allâh'ın en merhametli yaratıklarıdır."

O zaman îtibâriyle neredeyse tamâmen Selçukluların yerleştiği ve yerli Selçuklu ve Türkmen beyliklerince yönetilen Anadolu'nun İbn Battuta tarafından yapılan bu nefes kesici târifi, esâsen Battuta'nın orada gördüğü mükemmel karşılamanın bir sonucudur. İbn Battuta her gittiği yerde yerel gençlik dernekleri olan ahiler tarafından nâzikçe ve gösterişsiz biçimde ağırlanmaktaydı. Anadolu'ya özgü olan bu toplumsal kurumun destekçileri, eli açıklık, özü sözü bir olma, asâlet ve vefâ gibi Türk-İslâm değerlerini zihnen, bedenen ve kıyâfette temizlikle birleştirmekteydi. İbn Battuta hamama götürülmekten özellikle bahsetmemektedir; ama kanımca hamama götürüldüğüne (ki Anadolu dışındaki ziyâret ettiği başka İslâmî kentlerdeki hamamlardan söz eder) şüphe yoktur. Birçok handa misâfirlere sunulan hizmetlerden oldukça farklı olarak Selçuklular dönemindeki Anadolu şehirlerinde genelde mûtat câmiler, medreseler ve hastânelerin yanı sıra, hamamlar da bulunmaktadır. Bir bilim insanının dediği gibi, "Kadim

Anadolu'nun hamam kültürüne yaptığı en önemli katkı, Yunan gimnazyumundaki sıra sütunlu palaestra ile Roma hamamının büyük kemerli salonlarını birleştiren yeni bir mîmârî tarzdır.

Yunan şehirlerinin orta yerine câmi ve saraylarını dikerken Türk hânedanları elbette mîmârî ve âdetlerin etkisinde kalmıştır. Eskinin Türkmen reislerinin at sırtında koşturan savaşçılardan kentleşme meselelerine eğilen şehirli liderler hâline gelmelerindeki hız ve eksiksizlik gerçekten takdîre şâyandır."

Steplerin efendileri olan bu bey ve hâtunların ve onların İslâm'a inanan tâkipçilerinin, halka açık hamam ve hamam yaptırma geleneklerini, bu kadar isteklilik ve başarıyla benimsemelerinin ardında ne yatmaktadır? Ne de olsa, İstanbul'un Türk-İslâm fâtihleri fetihten hemen sonraki bir nesillik zaman diliminde yirmialtı tâne hamam yaptırmışlardır. Açıkça söylemek gerekirse meşhur "Türk Hamamı" başarısını neye borçluydu?

İslâm dîninin temizliğe verdiği öneme rağmen, bu sorunun bir tek yanıtı yoktur; bütün sosyal kavram ve olaylarda olduğu gibi birden çok etken rol oynamaktadır. İslâm dîni uyarınca yıkanmanın gerekliliği, genel anlamda temizliğe ve özellikle de namaz abdeste (ve bilhassa bedenin tamâmen yıkandığı boy abdesti veya gusül) verilen önem, klasik Antik Çağ hamamlarının ve hamam kültürünün kabul edilmesine kültürel anlamda doğru arka planı sağlamıştır. Leonard Koren'in, "İslâm dîninin temizliğe, arınmaya verdiği önemden dolayı hamamlar, târihsel olarak câmilerin tamamlayıcısıydı; dolayısıyla zengin ve güçlü kişilerin hamam vakfetmelerine dîne saygılı bir davranış olarak bakılmaktaydı." gözlemi konusunda tartışılacak çok şey vardır. Ancak, geçmişte kalmış bir düşüncenin sosyal, kültürel ve mîmârî kurumda vücut bulmasını sâdece dînî gerekliliklere atfetmek, işin aslını anlamamaktır. Nitekim basit bir boy abdesti için ayrıntılı ısıtma ve su tedârik sistemlerine ve geniş kubbeli mermer mekânlara gerek yoktur. Abdest düz bir zeminde bir kova suyla da alınır. İnanca dayalı yıkanma ihtiyâcı, sivil kuruluşlar vâsıtasıyla saygınlık ve meşrûiyet edinmeyi hedefleyen yeni kentli hânedanların birçok endişesinden sâdece biridir. Kamuya açık hamamlar (hanlar

Sardes hamam kompleksi.

ve hamamlar), Rumlar zamânından beri büyük şehirlerin, muntazam medeniyetlerin ve âdil hükümdarların sembolü hâline gelmiştir. Kubbeli ve ayırt edilen mîmârîsiyle hamam, tıpkı eski günlerdeki gibi, ama kuşkusuz yeni bir dînî esinlenişle, medeniyetle eş anlamlı hâle gelmiştir. Yeni İslâmî düzende hamam inşâ ettirenler, inananların ve Tanrı'nın indinde mağfiret edinmektedir. İster hoş bir hâtıra ister can çekişmekte olsun, küçük, mahalli hamamların birincil güdü ve örneğinin Roma-Bizans geleneği olduğunu farz etmek mâkuldür. Ancak göz önünde bulundurulması gereken bir nokta vardır: Batıya doğru Anadolu'ya ulaşan uzun yürüyüşleri sırasında Selçuklu-Türk boyları, yaşadıkları bu süreçte Fars ve Arap hamamlarına ilişkin bilgi sâhibi olarak bunu elbette hem kendilerine uyarlamışlar hem de yaşatmışlardır.

Anadolu'daki Bizans ve Türk hamam kültürleri ve alışkanlıkları arasındaki ilişki ve devamlılık hakkında mantıklı genellemeler yapabiliriz; ama kesinleşmiş mîmârî bağlantı ve karşılaştırmalar yapmamız güçtür. Beğeni ve teknik ve işlevde bâzı temel benzerlikler olduğu bilinmektedir. Gelişkin bir hypocaust sistemini kullanan odunla ısınan fırınlara sâhip Türk hamamları, Bizans ve Roma öncüllerini çok yakından tâkip etmektedir. Türk hamamlarında da birçok Bizans ve erken dönem İslâm hamamlarında olduğu gibi palaestraya gerek duyulmamaktadır, çünkü sıcak bir hamam öncesinde egzersiz ve spor yapılmasına dâir klasik inanış yıkanma gündeminin tamâmen dışına atılmıştır. Halka açık, ısıtılmamış bir havuzda soğuk suyla yıkanma mekânı olarak geleneksel frigidarium ortadan kalkmıştır. Büyük, halka açık havuzlar, sâdece kaplıcalarda bulunmaktadır. Geç Antik Çağ'da başlamış bir gelişmenin devâmı olarak yıkanma faâliyeti, kurnalarda [6], tamâmen suya batmadan yapılmaktadır. Eskiçağ hamamlarındaki frigidarium'un bâzı işlevleri Türk hamamlarında dinlenme odası-apodyterium bileşiminden oluşan bir mekân tarafından yerine getirilmekte ve buna genellikle soğukluk adı verilmektedir. Hamama gelen müşteriler, sıcak banyodan sonra yumuşak havlulara sarılmış durumda dinlenip soğuk içeceklerini yudumlayarak burada dinlenebilmektedir. Bu geniş, iyi ışıklandırılmış mekânın ortasında küçük, dekoratif fıskiyeli (Latince havuz anlamına gelen piscinadan gelmektedir) bir havuz ver almakladır. Soğukluk ve ortasındaki havuz belki de Roma frigidariumu ile çok derinden bir bağlanıma işâret etmektedir.

Yıkanma prosedüründe kabaca eskiçağ ve Bizans hamamlarında izlenen sıra geçerlidir; bunun en büyük istisnâsı, müşterilerin ılık hamam deneyimlerinin soğuk suyla sonlanmamasıdır. Türk-İslâm hamamlarında var olan tellâk ve natırlar da Roma hamamlarındaki hamam görevlileriyle karşılaştırılabilir; ancak Roma hamamlarındaki yağlı masaj ve ıtırlı muâmele, yerini sabunlu masaj ve keçi kılından bir eldivenle yapılan keseye bırakır. Kese genellikle, eski caldariuma denk gelen, kubbeli ve geniş ana sıcak yıkanma odasının ortasında yer alan hoş, ama bâzılarına aşırı sıcak gelebilecek derecede ısıtılmış mermer bir platform olan göbek taşında yapılır. Orta mekâna açılan küçük terleme odaları olan halvetler, klasik laconicumla karşılaştırılabilir. Müşteriler, normal koşullarda bellerine yumuşak pamuk kumaştan peştamallar sarar. Çıplaklığa kadın hamamlarında müsâmaha gösterilir, erkekler bu hususta daha çekingendir. Yüksek tabanlı tahta takunyalar olan nalınlar, sıcak ve ıslak mermer yerlerde sıklıkla kullanılır, tıpkı Antik Çağ'ın sandaletleri gibi. Türk hamamlarında gürültülü davranışlara pek rastlanmaz; ama müşteriler zaman zaman iyi yankı yapan kubbenin altında beklenmedik bir konserle karşılaşabilir. Batı'da Türk Hamamı'yla yakından bağdaştırılan şehvet düşkünlüğü ve eşcinsel temas gerçekte hiç vuku bulmamaktadır. Nihâyet, yemek ve alkolsüz içecekler hamamlarda tamâmıyla serbesttir. Bu özellikle de ayrı bir kısımda yıkanan kadınlar için geçerlidir. Geleneksel bir kadın hamam eğlencesi için yapılan bol çeşitli leziz yiyeceklerin hazırlığı günler öncesinden başlar. Halayıklar eşliğinde çocuklu kadınlar, komşularıyla gruplar hâlinde hamama giderler.

Planlama ile ilgili ayrıntıları incelemeye geldiğinde, Anadolu'daki orta ve geç Bizans hamamlarından pek az örneğin günümüze ulaşmış olduğu görülür. Konstantinopolis'te bile, MS. V. yüzyıl için Notitia[7] belirtilen küçük hamam sayısı 153 adetken, bu sayı daha çok gerçeğe değil, sâdece kayıtlara dayanmadadır. Klasik tek sıralı planı temsil eden Topkapı Sarayı Hamamları ve her ikisi de IV. yüzyıldan kalma olan Valens Su Kemeri ile Kalenderhâne Câmii arasında gün ışığına çıkartılan, kısmen korunmuş Kalenderhâne Hamamları, iyi örnekler arasındadır. Kalenderhâne Hamamlarındaki kavis ve yarım kubbelerin bol bol kullanımı ve üçlü caldarium, planlamaya yaklaşımda hoş bir çarpıcılığın altını çizmektedir. Bu yaklaşım genel anlamda Geç Antik tasarım tercihlerini yansıtmaktadır ve birçok kentli çağdaşı olan örnekle karşılaştırılabilir. Bunlar arasında Antiochia'daki B Hamamı, hatta Batı'dan bir örnek olarak Sicilya Piazza Armerina'daki Av Köşkü'nün özel yıkanma dâiresi yer almaktadır.

Osmanlı-Türk hamamlarının târihi çok daha geç olmakla birlikte, bu ha-

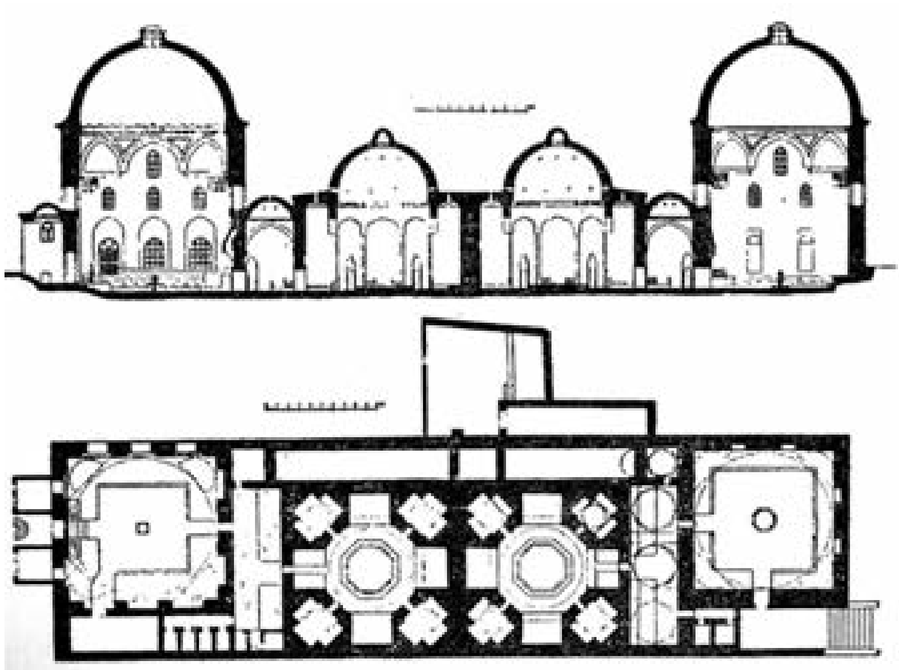
Harput Hamamı.

mamlarda planlamaya çok daha farklı bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımda genel anlamda Osmanlı mîmârîsinde çok sevilen bir uygulama olan net, şeklen geometrik biçimlerin tercih edilmesidir. Perge'deki Güney Kapısı Hamamları gibi klasik hamamlardaki alan ve işlevlerin alacalı, eklemeli ve lineer düzenlenmesinin veya yukarıda bahsedilen Kalenderhâne Hamamlarındaki akışkan dinamizmin aksine, XV. yüzyıldan Haseki Bostan Hamamı'nda veya Fatih Çukur Hamamı'nda olduğu üzere Osmanlı-Türk hamamlarında kubbeli meydanlar ve tekrarlanan birim-geometriler kullanma eğilimine rastlanmaktadır. Bu güçlü biçimsel gramer, bir tür donmuş mîmârî modeli olarak belirgin bir biçimde net ve sınırları belli mekân, biçim ve kavram birliklerine yol açmaktadır. Aynı netlik hissi ve biçimsel ve alansal kesinlik, Ayasofya yakınındaki iyi korunmuş çifte hamam olan Sinan'ın 1553 târihli Haseki Hamamı'ndaki modüler geometride de bulunmaktadır. Camdan yüzlerce tavan penceresi içeren birçok küçük kubbeden oluşan bu hamamda, ışık ve dolayısıyla mekân kalitesi, âzamî miktarda gün ışığının içeri girmesi için tasarlanmış büyük pencerelerin aydınlattığı çok daha büyük hacimli eskiçağ hamamlarınkinden farklı olarak "mütevâzı ve yumuşatılmış"tır. Burada yeni bir hamam ve hamam yapma kültürüne işâret eden referans noktaları bulunmaktadır. Bu yeni kültür, eski düzenle zaman içinde özümseme ilişkisinde olan yeni toplumdan kaynaklanmakta ve Anadolu'nun gelişen medeniyetlerini biçimlendiren değişim ve süreklilik temalarını örneklemektedir.

Geçiş ve değişim sürecinde Konstantinopolis şehrinin çok özel bir yeri olmalıdır. Konstantinopolis yeniydi; ama tanıdık bir yenilik hâliydi bu. Klasik geçmişini hiçbir zaman tam anlamıyla unutmuş veya terk etmiş olmamayan bu büyük metropol, diğer bütün kültürel girişimlerde olduğu gibi hamam kültürünün yayılmasında da belirgin biçimde ön ayak olmuştur. Paganlardan Hıristiyanlara ve Müslümanlara kadar Konstantinopolis/İstanbul bir kentselleşme/kentli olma hâli ikonu konumunu sürdürmüştür. Şehrin Bizanslı geçmişinden Türk-İslâm geleceğine yumuşak geçişi ve bu iki etken arasındaki yaklaşmayı zaman içinde bir boğazın iki yakasından birbirine bakmak (ve bu konuda bir şeyler yapmak) durumunda kalan iki topluluk arasındaki irtibat ve bağlantı geleneği mümkün kılmıştır.

Hamamları içeren bu geleneklerden biri, bir kilise veya manastırı, önde gelen soylu âilenin köşkünü ve bunlardan tamâmen bağımsız veya ikisinden birine bağlı küçük bir yerel hamamı içeren belirgin mahallelerin oluşturulmasıydı. "Mahalle üçlemesi" diye adlandırdığım bu bileşim, din, yerel yetke ve kamusal bir tesîsin sembolik olarak bir araya gelişinde ifâde buluyordu. Orta ve geç Bizans dönemlerinde büyük hamam ve thermaenin önemi ve hatta hâtırası bile silinirken bu yeni kentli üçleme dayanıklı bir sosyo-politik birim olarak ortaya çıkıyordu. Çünkü barındırdığı kültürlerin iç içeliğiyle birlik edinen bir şehirde mahallenin bağımsız bir birim olarak üstünlüğüne dayanmaktaydı. Mahallenin Konstantinopolis'in yaşamında o kadar temel ve içkin bir yeri vardı ki yüzyıllar sonra dahi yankılanmaya devam etmişti. Doğan Kuban'a kulak verirsek, "Türk-İslâm İstanbul'un en fazla devamlılık gösteren kurumu" câmi-konak-hamam üçlemesi olarak yeniden ortaya çıkmıştı.

Hürrem Sultan Hamamı planı.

1 Gymnasium, Antik Yunanistan'da halka açık yarışmalara katılan atletlerin beden eğitimi için düzenlenmiş, çevresinde revaklı avlular bulunan büyük binâ. Bu yer aynı zamanda sosyalleşme ve entelektüel uğraşılar için de kullanılırdı.

2 Aslı Yunan gimnazyumunun bir parçası olan ve atletik egzersizler için kullanılan etrâfı sütunlarla çevrili bir alan. Roma döneminde palaestra hamamlarının egzersiz için kullanılan açık hava avlusu veya bahçesi idi.

3 Yunan gimnazyumunda soğuk su ile yıkanılan oda.

4 Yıkanma dışında, sportif, eğitici ve sosyal birçok etkinlikleri de kapsayan çok büyük Roma hamamları.

5 Küçük hamamlar.

6 Hamamlarda musluk altında duran ve su birikmesi için bulunan mermerden tekne.

7 Normal olarak ısıtılmamış bir yüzme havuzu. Terim hem havuzu hem de bulunduğu mekânı tanımlamak için kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

¶ Aravumudan, S. (1999) *Tropicopolitans: Colonialism and Agency*, Raleigh: Duke University Press.

¶ Berger, A. (1982) *Das Bad in der byzantinischen Zeit* (Miscellanea Byzantina Monacensia 27), Münih: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologic.

¶ Blasquez, J. M. (1981) "Las Pinturas Hellennisticas de Qusayr Amra," *Archivo Espanol de Arqecologia*, sayı: 54, s. 157-90.

¶ Bohls, E. A. (1994) "Aesthetics and Orientalism in Lady Mary Wordey Montagu's Letters", *Studies in Eighteenth-Century Culture 23*: 179-205.

¶ de Bonneville, F. (1998) *The Book of the Bath*, New York: Rizzoli Publishers.

¶ Burney, C. (2004) *Historical Dictionary of the Hittites*, Lanham: Scarecrow Press.

¶ Butlcr, H. C. (1903) *Architecture and Other Arts*, New York: Century Company.

¶ Butler, H. C. (1920) *Ancient Architecture in Syria: Northern Syria*, Section B.

¶ (Princeton University Archaeological Expeditions in Syria in 1904-05 ve 1909 Yayınları), Leiden: E. J. Brill.

¶ Butler, H. C. ve W. K. Prentice (1901) "A mosaic pavement and inscription from the baths at Serdjilla", *Revue Archeologique* 39: 62-76.

¶ Clark, C. U. (1915) "Moors in Andalusia," *Arts and Archaeology* I: 232.

¶ Cook, J. M. (1959) "Bath-tubs in Ancient Greece," *Greece and Rome* 6:31-41.

¶ Craven, E. (1798) *A Journey through the Crimea to Constantinople*, yeniden baskı 1970. New York: Arno Press.

¶ Darblay, J. (1994) *Living in İstanbul*, Paris, New York: Flammarion.

¶ Dunn, R. E. (1986) *The Adventures of Ibn Battuta*, Londra: Croom Helm.

¶ Ettinghausen, R. (1972) " The Throne and Banquet Hall at Khirbat al-Mafjar," *Byzantium to Sasanian Iran and the Islamic World* (The L. A. Mayer Memorial Studies in Islamic Art and Archaeology 3) içinde, der. R. Ettinghausen, s. 17-6$. Leiden: Brill.

¶ Fıratlı, N. (1974) İstanbul, "Recent Archaeological Research in İstanbul", *Anatolian Studies*, sayı: 24, s. 35.

¶ Foerster, R., der. (1903-22) *Libanii Opera*, Leipzig: B. G. Teubner.

¶ Foss, C. (1986) "Inscriptions Related to the Complex," *The Bath-Gymnasium Complex at Sardis* (Archaeological Exploration of Sardis, Report 3), der F. K. Yegül, s. 169-72, Cambridge: The Cambridge Hakluyt Society.

¶ Gibb, H. A. R., çev. ve der, (1961) *The Travels of Ibn Battuta*, A.D. 1325-1354, 2. cilt, Cambridge: The Cambridge Hakluvt Society.

¶ Ginouvés, R. (1962) *Balaneutike*, Paris: E de Boccard.

¶ Grabar, O. (1954) "The Paintings of the Six Kings at Qusayr Amrah", *Ars Orientalis*, sayı: 1, s. 185-7.

¶ Grabar, O. (1955) "The Umayyad Palace at Khirbar al-Mafjar," *Archaeology*, sayı: 8, s. 228-35.

¶ Grabar, O. (1973) *The Formation of İslamic Art*, New Haven: Yale University Press.

¶ Griffiths, A. H. G. (1966) "Theocritius", *The Oxford Classical Dictionary* içinde, 3. baskı, der. S. Hornblower ve A. Spawforth, s. 1948-9, Oxford: Oxford University Press.

¶ Grotzfeld, H. (1970) *Das Bad im Arabisch-Islamischen Mittelalter: Eine kulturgeschichtliche Untersuchung*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

¶ Grundy, I. (1999) *Lady Mary Wortley Montagu*, Oxford: Oxford University Press.

¶ Haines, R. C. (1985) "Die Badanlage von Terzili Hamam," *Mitteilungen des deutschen archädologischen Instituts*, Abteilung İstanbul 35: 227-35.

¶ Halsband, R., der. (1965) *The Complete Letters of Lady Mary W. Montagu, I-III.*

¶ *(1708-1720)*. Oxford: Oxford University Press.

¶ Hamilton, R. W. (1959) *Khirbat al-Mafjar*, Oxford: Oxford University Press.

¶ Hamilton, R. W. (1978) "Khirbat al-Mafjar: The Bath Hail Reconsidered," *Levant*, sayı: 10, s. 126-38.

¶ Hanfmann, G. M. A. (1975*) From Croesus to Constantine: The Cities of Western Asia Minor and their Arts in Greek and Roman Times*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

¶ Harding, G. L. (1959) *The Antiquities of Jordan*, New York: F. A. Praeger.

¶ Haskan, M. N. (1995) *İstanbul Hamamları*. İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

¶ Herschong, L. (1979) *Thermal Delight in Architecture*, Cambridge: MIT Press.

¶ Hillenbrand, R. (1982) "La Dolce Vita in Early Islamic Syria: The Evidence of Later Umayyad Palaces," *Art History*, sayı: 5.

¶ İnalcık, H. (1973) *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, Londra Wedenfeld and Nicolson.

¶ Kafesçioğlu, Ç. (2010) *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*, Philadelphia: Pennsylvania State University Press.

¶ Kahf, M. (1999) *Western Representation of the Muslim Woman: The Termagant Odalisque*, Austin: University of Texas Press.

¶ Kietzman, M. J. (1998) "Montagu's Turkish Embassy Letters and Cultural Dislocation," *Studies in English Literature*, 1500-1900, sayı 38, s. 533-51.

¶ Koren, L. (1996) *Undesigning the Bath*, Berkeley: Stone Bridge Press.

¶ Krummen, E. ve D. A. Russell (1996) "Epithalamium," *The Oxford Classical Dictionary* içinde, 3. Baskı, der. S. Hornblower ve A. Spawforth, s. 548, Oxford: Oxford University Press.

¶ Kuban, D. (1996) *Istanbul: An Urban History*, İstanbul: The Economic and Social History Foundation of Turkey.

¶ Kuran, A. (1986) *Mimar Sinan*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

¶ Lloyd, S. (1967) *Early Highland Peoples of Anatolia*. Traveler's History of Anatolia. Berkeley: Londra: Thames and Hudson.

¶ Lloyd, S. (1989) *Ancient Turkey: A Traveler's History of Anatolia*, Berkeley: University of California Press.

¶ Melman, B. (1992) *Women's Orients: English Women and Middle East 1718-1918,* Ann Arbor: University of Michigan Press.

¶ Miltner, F. (1958) *Ephesus, Stadt der Artemis und des Johannes*, Viyana: Verlag Ernst Wasmuth.

¶ Müller-Wiener, W. (1977) *Bildlexicon zur Topograbie Istanbuls*, Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

¶ Musil, A. (1907) *KusejrAmra*, 2 cilt, Viyana: K.K. Hof- und Staatsdruckerei.

¶ Naumann, R. (1971) *Architektur Kleinasiens*, 2. Baskı, I Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

¶ Noyan, M. E. ve U. Öncü (1987) "Hamam Dosyası—İstanbul'da hamamlar: Bir varmış bir yokmuş," *Çağdaş Şehir*, sayı: 1, s. 60-79.

¶ Schede, M. (1965) *Die Ruinen von Priene. Berlin*: W. de Gruyter and Company.

¶ Seeck, O., der. (1876) *Notitia Dignitatum*, Berlin: Berolini.

¶ Steskal, M. ve M. La Torre (2001) "Das Vediusgymnasium in Ephesos," *Jahreshefte des* Österreichischen *Archäologischen Instituts in Wien*, sayı: 70, s. 221-44.

¶ Steskal, M. ve M. La Torre (2008) *Das Vediusgymnasium in Ephesos (Forschungen in Ephesos XIV/1)*, 2. cilt. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

¶ Steskal, M. ve S. Ladstätter (2004) "Vorbericht zur Baugheschichte des Vediusgymnasiums in Ephesos," *Jahreshefte des* Österreichhischen *Archäologischen Instituts in Wien*, sayı: 73, s. 237-49.

¶ Steskal, M. (2003) "Bumerkungen zur Funktion der Palästren in den Ephesischen Bad-Gymnasium in Ephesos," *Jahreshefte des* Österreichhischen *Archäologischen Instituts in Wien*, sayı: 72, s. 227-239.

¶ Stierlin, H. (1998) *Turkey: From the Selçuks to the Ottoman*, Köln: Taschen.

¶ Striker, C. L. ve D. Kuban (1971) "Work at Kalenderhane Camii: Fourth Preliminary Report," *Dumbarton Oaks Papers*, sayı: 25, s. 253-8.

¶ Striker, C. L. ve D. Kuban, der. (1997) *Kalenderhane in İstanbul*, Mainz: von Zabern.

¶ Valentini, R. ve G. Zucchetti (1940-53) *Codice topografico della citta di Roma*, cilt 1, Roma: Topografia del Senato.

¶ Vigarello, G. (1988) *Concepts of Cleanliness: Changing Attitudes in France since the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press.

¶ Vyronis, S. (1971) *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Precess of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California Press.

¶ Ward-Perkins, W. B. (1981) *Roman Imperial Architecture*, New York: Penguin Books.

¶ Yegül, F. K. ve T. Couch (2003) "Building a Bath for the Cameras," *Journal of Roman Archaeology*, sayı: 16, s. 1-24.

¶ Yegül, F.K (1982) "A study in architectural iconography: Kaisersaal and the ımperial cult," *Art Bulletin*, sayı: 64, s. 7-31.

¶ Yegül, F. K. (1986) T*he Bath-Gymnasium Complex at Sardis* (Archaeological Exploration of Sardis, Report 3), Cambridge: Harvard University Press.

¶ Yegül, F. K. (1992) *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, New York: The Architectural History Foundation.

¶ Yegül, F. K. (2000a) Baths and bathing in Roman Antioch," *Antioch, the Lost Ancient City* içinde, der. C. Kondoleon, s. 146-51, Worcester, Princeton: Princeton University Press.

¶ Yegül, F. K. (2000b) "Memory, Metaphor and Meaning in the Cities of Asia Minor," *Romanization and the City: Creation, Transformations, and Failures* içinde (Journal of Roman Archaeology Supplement Series 38), der. E. Fentress, s. 133-53, Portsmouth: Journal of Roman Archaeology.

¶ Yegül, F. K. (2003) "Cilicia at the Crossroads: Transformation of Baths and Bathing Culture in the Roman East," *Olba*, sayı: 8, s. 55-72.

¶ Yegül, F. K. (2006) "The Baths of Constantinople in Context: The Neighborhood Trilogy," *Common Ground: Archaeology, Art, Science, and Humanities, Proceedings of the XVIth International Congress on Classical Archaeology* 2003 içinde, der. C.C. Mattusch, A.A. Donahue ve A. Brauer, s. 200-4, Oxford: Oxford University Press.

¶ Yegül, F. K. (2007) "Adolf Loos and Decorating Classical Architecture," *Love of Lydia: A Sardis Anniversary Volume Presented to Crawford H. Greenewalt, Jr* içinde, der. N. Cahill, s. 203-26, Madison: University of Wisconsin Press.

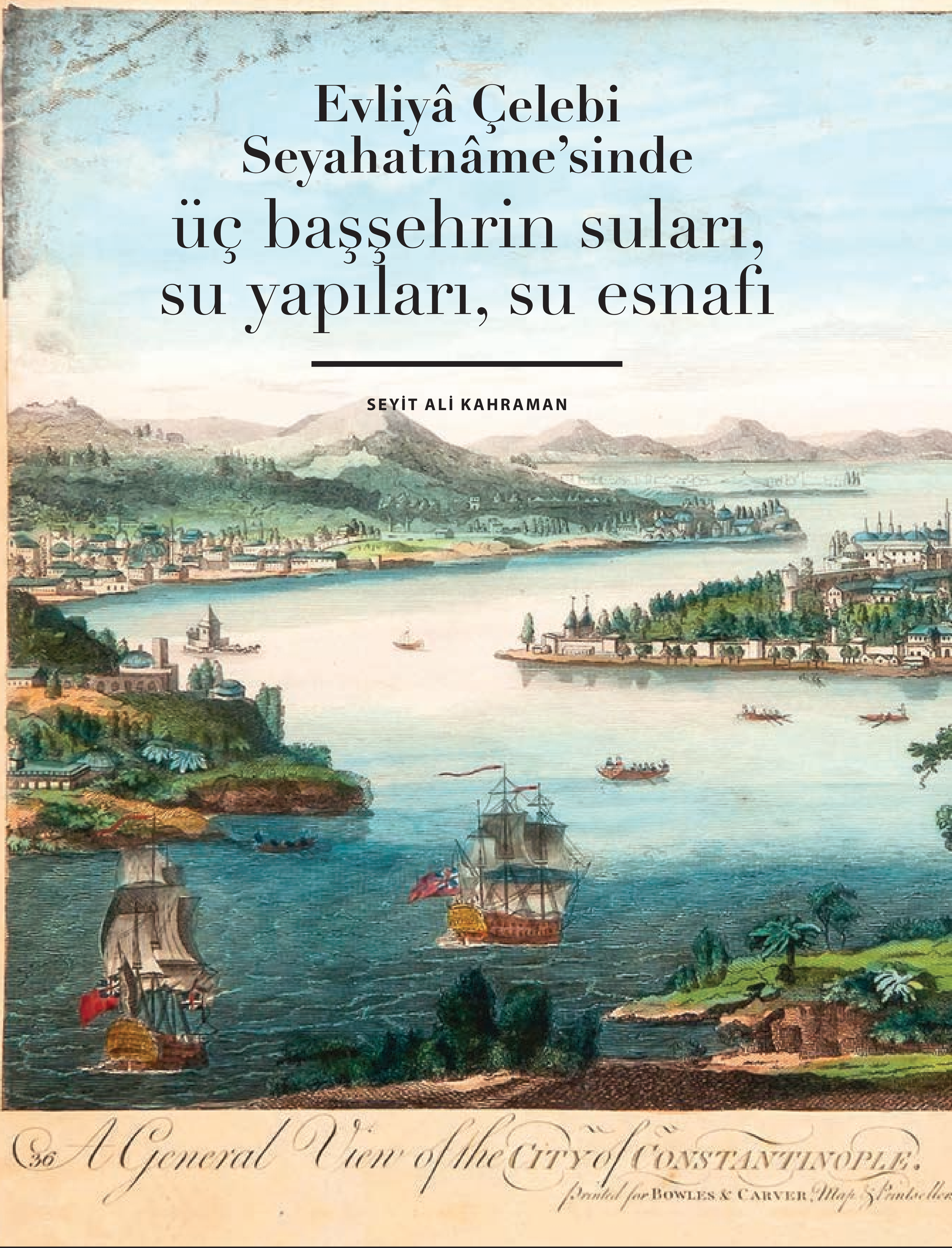
¶ Yegül, F. K. (2008) "The Baths of Constantinople: An Urban Symbol in a Changing World," *Archaeology and History in Roman, Medieval and Post-Medieval Greece: Studies on Method and Meaning in Honor of Timothy E. Gregory* içinde, der. W. Caraher, L. J. Hall ve R. S. Moore. Aldershot: Ashgate.

¶ Yegül, F. K. (2010) *Bathing in the Roman World*, Newyork: Cambridge University Press. (Türkçesi: *Roma Dünyasında Yıkanma*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.)

Z. Fikret Yegül'ün *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma* (çev. Emel Erten, Homer Kitabevi, 2006) adlı eserinden derlenmiştir.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde üç başşehrin suları, su yapıları, su esnafı

SEYİT ALİ KAHRAMAN

Vüe Generale de la VILLE de CONSTANTINOPLE.

...llers N.° 69 in S.t Pauls Church Yard LONDON.

EVLİYÂ Çelebi, Seyahatnâme'sinin ilk cildinde İstanbul, ikinci cildinde Bursa, üçüncü cildinde ise Edirne şehrinin özelliklerini özgün üslûbuyla, tafsîlâtlıca anlatmıştır. Meşhur seyyâhın Osmanlı'nın bu üç büyük merkezindeki su kaynaklarına, su yollarına, su yapılarına, su ve hamamcı esnafına dâir anlattıkları ilginç ve bir o kadar da eşsiz nitelikteki bilgiler, gerçek mânâda suyun etrâfında oluşmuş ve tâmamen bize özgü bir kültürün hulâsası değerindedir.

SULAR BAHSİ

İstanbul Suları

Kırkçeşme Sularının Hikâyesi Süleyman Han'ın İstanbul içinde bir büyük hayrâtı daha yürürlüktedir "Kırkçeşme Kemerleri Suyu"dur. Bir kat kemeri Yanko asrında yapılmış İstanbul içre 40 adet çeşme idi; ama günlerin geçmesiyle yer yer yıkılıp Süleyman Han zamânına gelince İstanbul halkı, bir içim suya muhtaç olup bütün tuzlu-acı (şorlu) su kuyularından içerek susuzluklarını giderip çok sıkıntı ve darlık çekermiş. Süleyman Han, İstanbul'un batısında bir menzil uzak yerde tatlı sular bulup hendese ilmiyle İstanbul'a getirmeyi isteyince Mîmar Sinan, "Pâdişâhım eğer bu büyük hayrat sana nasip olursa ta bu yerden İstanbul'a onbir saat menzildir. Keseleri uç uca dizip bu kadar bol mal sarf ederseniz bu hayrat size nasip olur ve yoksa bu hayrâta bu mülk kâdir değildir, doğru haber budur Pâdişâhım!" deyince hemen Süleyman Han, "Ey Mîmar Sinan, hele şu tatlı su İstanbul'a hendese üzere gitmek mümkün müdür?"

"Evet pâdişahım, mümkündür. Büyük nehir gibi akar. Eyi, imdi sen keseleri uç uca eğer dizersen bu su İstanbul'a varır, dedik. İnşâallah hakir keseleri yan yana ve kese kese bitişik iki konak yer dizeyim."

Hemen "Bismillâh" ile bir kese altını anılan pınarın başına saçıp temeline başlayıp yedi yılda 3700 göz kemerlerdir ki bâzı yerleri göklere baş çekmiş ikişer üçer kat kemerlerdir.

İstanbul içre girip Atpazarı yakınında Yanko'nun Kırkçeşme Kemerleri üzere geçirmek gerekip İstanbul şehri içre anılan tatlı suyu dağıtıp Kerbelâ şehitleri ruhlarını şâd eyledi.

Önce kâfir zamanında Kırkçeşme'den başka akar su yok idi. Yağmur suyuna yollar yaparak İstanbul içinde beş yerde üstü açık sarnıçlara akıtılarak bunlar yağmur suyuyla dolardı.

Üstü kapalı (---) adet sarnıçlara, kışın Kırkçeşme suyunu oluklarla getirerek doldurup temmuz ayında içerlerdi. Daha sonra (---) târihinde Fâtih, bu Makedonya'yı (İstanbul'u) fethedince câmi yapmış ve hayat suyu getirmiştir.

Fâtih Çeşmesi 200 adet, Bayezid Han Çeşmesi 70 adet, Süleyman Han Çeşmesi 700 adettir.

Daha sonra nice vezirler binlerce pınarlar bularak Süleyman Han kemerlerine ekleyip İstanbul'u suladılar. Ancak Süleyman Han'dan önce İstanbul şehrinde su azdı. Daha sonra Süleyman Han su kemerlerini yapıp İstanbul halkını susuzluktan kurtardı. Allah rahmet eylesin.

Bursa Suları

Kaynak suyu çeşmelerinin sayıları ve anlatılması; Hepsi 2060 adet can bağışlayan çeşmelerdir. Gerçi bu büyük şehir çeşmeye muhtaç değildir; ama gelen gidenler ve memleketinden ayrı kalmış garip susamışlar için hayır sâhipleri 2060 adet çeşme yapmışlar ki her biri hayat suyundan nişan verir.

Sürgün şeyhülislâm Aziz Efendi, 200 adet hayat pınarı çeşme yaparak her can bağışlayan çeşmenin üzerine "Sâhibü'l-hayrât fakir Aziz" diye yazıp birer "Fâtiha" istemiştir. 200 çeşmesi hemen Bezzâzistan önünde, Kavukçular içinde, Gelincik Çarşısı'nda, Ulu Câmii semtlerinde ve her köşe başında ikişer yerden adam boynu kalınlığında tatlı sular akar, birbirinden doğup geçerek bir çeşmeye daha varır. Bütün çeşmeleri böyle yapılmıştır.

Bu çeşmelerden başka, bu şehir içinde toplam 23 bin hânede birer akar su bulunmaktadır ki her biri birer su değirmenini yürütür. Bunlar evden eve gidip nice bin havuz, fıskiye ve şadırvanı, ev hamamlarını, bağ ve bostanları sular. Zîra bu Bursa şehri, Ruhban Dağı'nın eteğine düştüğünden bütün evleri birbirinden yüksekçe yapılmış olup hâneden hâneye su akıtmak mümkündür.

Bütün suların kaynağı 17 gözdür. Bunlardan en önemlisi, hayat suyu olan Pınarbaşı'dır ki Ruhban Dağı'nın eteğinde nice yerde kayalardan pâk, saf, beyaz ve temiz berrak su çıkıp Bursa şehrini istîlâ eder.

Sünderlibaşı, Çatal Kaynakbaşı, Kepizbaşı, Naşi Deresibaşı, Sobranbaşı, Ardıçlıbaşı, Hansunbaşı, Billûr Kaynağı,

Samanlı Kaynak. Keşiş Dağı'nda bir pınar vardır, akıp kaybolur, oradan saman dökülerek bu mahalden saman belli olduğu için "Samanlı Kaynak" derler.

Diğerleri, Şeker Kaynağı, Selâm Kayası Kaynağı, Kral Kaynağı ve Murad Dede Kaynağı. Kısacası 17 adet büyük kaynak vardır ki temmuz ayında bunların birine insanoğlu elini sokup üç taş çıkarmaya gücü yetmez. Tâ bu derece soğuk sulardır. Ancak zamanın geçmesiyle su yolları bozulup zâlim su yolcuları geceleyin su yollarına at fışkısı dökerek, yıkılmış ve bozulmuş olan yerleri fışkı ile kapanır, su akar. Ama elbette suların lezzeti ve rengi değişir. Fakat gündüz gözüne fışkı dökmek ihtimalleri yoktur, yoksa hâkim haklarından gelir. Ama ağız tadı olan ve zevk sâhibi kimseler anılan onyedi kaynaktan ve nice yüz temiz çeşmelerden su getirip içip safâ ederler. Kısacası Bursa demek, sudan ibâret bir sözdür.

Edirne Suları

Edirne şehrindeki üç nehir evvelâ Edirne beldesinin doğu tarafında, Tunca Nehri akar. İlk kaynağı, Kızanlık ve Niğebolu sancağı hudûdunda Torbakotran Dağları'dır. Oradan toplanıp Kızanlık kasabası yakınından kıble yönüne doğru akarak Edirne içinde Hünkâr Bahçesi çevresini dolaşarak Saraçhâne Köprüsü altından geçip Mihal Köprüsü'ne varır. Arda Nehri Edirne şehrinin güney tarafında (---) (---) (---) dağlarından gelip Mihal Köprüsü'nde Tunca Nehri'ne katılır.

Meriç Nehri Edirne şehrinin batı tarafında dört konak yerde Samakov Dağları'ndan, Köstence ve İhtiman Dağları'ndan gelir. Bu da Mihal Köprüsü altında Tunca Nehri'ne ve Arda Nehri'ne karışıp deryâ olur.

Meriç Nehri'nin Edirne şehrine faydası azdır. Ama Tunca Nehri ve Arda Nehri, Edirne şehrinin dört tarafında olan yetmiş adet adalar içindeki bağ ve bahçeleri, şebekeli bahçe ve bostanları ve bizzat cennet bahçesi olan Hünkâr Bahçesi'ni Tunca Nehri sulayıp şebboy gülistânı ve menekşe bostanı hayat pınarı Tunca ile bütün ağaçlar ve meyve ağaçları tâze can bulup sanki her yer İrem Bağı, Konya'nın Meram'ı olur.

Tunca Nehri, tâ bu derece hayat pınarıdır. Arda Nehri yine arı bir saf sudur. Bu, gülistan ve bostanlara faydalıdır. Şehre faydalı değildir.

Bu üç büyük nehir, Mihal Köprüsü altında deniz gibi olduklarında şehir etrâfında olan adalar içinde nice yüz bağları bostanları sel olup harap eder. Eski bilginler, "İşin sonunda bu üç büyük nehir Edirne şehrinin helâk olmasına sebep olalar." diye kafesli kapı üzerinde Latin dili ile yazmışlardır.

Bu büyük şehrin suya ihtiyâcı yoktur; ama eski belde olduğundan nice bin hayrat sâhipleri gelen giden yolcular ve çevredekiler için mahalleler ve çarşı pazar içinde hayat pınarı çeşmeler yapmışlar ki her biri zülâl suyundan nişan verir. Bunlardan başka nice bin at sakası ve arka sakası büyük nehir Tunca, Arda ve Meriç'ten su taşırlar.

SU ESNAFI BAHSİ

Dergâh ı âlî yeniçerileri sakaları esnafı 162 adet yeniçeri odalarının 700 sakası vardır. Her biri benekli, gül endamlı ve alacalı küheylân atlarının üzerlerine telâtin kırba ve telâtin kovaları yüklerler. Hasanî, Hüseynî, Kerbelâ kâtili, Tuna geçti kınalı atlarının yeleleri, kuyrukları, karınları, sineleri, kuskun ve paldımlarında çeşitli ziller ve çıngıraklar takarlar. Her atın başını beyaz ablak sorguçlar ile donatırlar, sakalar

F. Löwenheim, Piyâle Paşa Câmii, sol üstte Okmeydanı Mescidi ve Tekkesi.

> ### TÂRİH DÜŞÜRME
>
> Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinde İstanbul su yapılarının birçok özelliğini naklettiği gibi, bâzı çeşmelerin yapımına ebced ile târih de düşürmüştür:
>
> Lâleli Çeşme yakınında Dârüssaâde Abbas Ağa Sebîli'nin târihi:
>
> *Eyliyâ Çelebi bu târîhi dedi cemîl*
> *Âb-ı Kevser Hak için oldu sebîl,*
>
> sene 1081, M.1670-71
>
> Unkapanı kapısı içindeki Kaptan Köse Ali Paşa Sebîli'nin târihi:
>
> *Verince Evliyâ Çelebi teşnelere su*
> *Dediler târîhini yâ Gânî hû,*
>
> sene 1082, M.1671.

HAMAMLARIN DAĞITILMASININ ANLATILMASI

HASTALARA	EYÜP HAMAMI
ŞEYHLERE	AYASOFYA HAMAMI
SOFULARA	SOFULAR HAMAMI
AZEBLERE	AZEBLER HAMAMI
BOSTANCILARA	BOSTAN HAMAMI
PAZARCILARA	CUMAPAZARI HAMAMI
MÜLHİTLERE	ÇUKUR HAMAM
HİZLERE	HAVUZLU HAMAM
NAKKAŞLARA	ÇİNİLİ HAMAM
VÂSITALARA	HACI KADIN HAMAMI
KORUCULARA	KOCA MEHMED PAŞA HAMAMI
KINCILARA	SARAÇHÂNEBAŞI HAMAMI
YENİÇERİLERE	YENİ ODALARBAŞI HAMAMI
IRGATLARA	IRGAT HAMAMI
CERRAHLARA	CERRAHPAŞA HAMAMI
ERMENİLERE	SAMATYA HAMAMI
SARAYLILARA	AKSARAY HAMAMI
KARA ARAPLARA	SIÇANLI HAMAM
VELÎLERE	SULTAN BAYEZİD-İ VELÎ HAMAMI
DELİLERE	ALACA HAMAM
ZÂLİMLERE	ZİNCİRLİKAPI HAMAMI
MAZLÛMLARA	SULTAN SELİM HAMAMI
HAMALLARA	SIRT HAMAMI
ŞÂİRLERE	SULTAN SÜLEYMAN HAMAMI
DERVİŞLERE	HAYDAR PAŞA HAMAMI
ARAPLARA	TAHTAKALE HAMAMI

HASEKİLERE	HASEKİ HAMAMI
MÜNECCİMLERE	YILDIZ HAMAMI
BEZİRGÂNLARA	MAHMUD PAŞA HAMAMI
VÂLİDELERE	VÂLİDE HAMAMI
CÜNDÎLERE	ATMEYDANI HAMAMI
MÜFTÜLERE	MÜFTÜ HAMAMI
ZAİMLERE	GEDİK PAŞA HAMAMI
ZIRHÇILARA	DAVUD PAŞA HAMAMI
HOCALARA	HOCA PAŞA HAMAMI
SULTANLARA	SULTAN HAMAMI
MOLLALARA	MOLLA GÜRÂNÎ HAMAMI
RUMLARA	FENERKAPISI HAMAMI
HÂNENDELERE	BALAT HAMAMI
EŞKIYÂLARA	HANÇERLİ HAMAMI
SÂZENDELERE	LONCA HAMAMI
GEMİCİLERE	KADIRGA LİMANI HAMAMI
İMAMLARA	KÜÇÜK AYASOFYA HAMAMI
DÎVAN EHLİNE	BAYRAM PAŞA HAMAMI
HADIMLARA	MEHMED AĞA HAMAMI
VEZİRLERE	ALİ PAŞA HAMAMI
CÖMERTLERE	LÜTFİ PAŞA HAMAMI
BAHÇIVANLARA	YENİBAHÇE HAMAMI
ARNAVUTLARA	EDİRNEKAPISI HAMAMI
MEVLEVÎLERE	YENİKAPI HAMAMI
TAŞCILARA	SİLİVRİKAPISI HAMAMI
MAHPUSLARA	YEDİKULE HAMAMI

GİDİLERE	ÇARDAKLI HAMAMI
KÂTİPLERE	NİŞANCI PAŞA HAMAMI
TERCÜMANLARA	DRAĞOMAN HAMAMI
FELÇLİLERE	TİHTÂB HAMAMI
OTURAKLARA	LANGA HAMAMI
LAĞIMCILARA	SARIGÜRZ HAMAMI
HÜKEMÂLARA	MÂCUNCU HAMAMI
KADIASKERLERE	KADIASKER HAMAMI
ACEMİLERE	ACEM OĞLANI HAMAMI
KANTARCILARA	VEZNECİLER HAMAMI
ŞATIRLARA	PERTEV PAŞA HAMAMI
OYUNBAZLARA	TASVÎRLİ HAMAM
ŞÂFİÎLERE	DARPHÂNE HAMAMI
ZAMPARALARA	KAFESLİ HAMAM
AĞALARA	KÜÇÜK AĞA HAMAMI
ARPACILARA	ARPA EMÎNİ HAMAM
SEYYİDLERE	ABBAS AĞA HAMAMI
AVRATLARA	AVRATPAZARI HAMAMI
YAHÛDİLERE	ÇUFUT KAPISI HAMAMI
SEYİSLERE	AHIRKAPI HAMAMI
BUNAKLARA	KOCA MEHMED PAŞA
MASKARALARA	ŞENGÜL HAMAMI
KAPTANLARA	DENİZ HAMAMI
TEVHİT EHLİNE	KOCA MUSTAFA PAŞA HAMAMI
CÜCELERE	KÜÇÜK AĞA HAMAM
MAHBUPLARA	ÇELEBİ HAMAMI

İSTANBUL KALESİ DIŞINDA OLAN HAMAMLARI BİLDİRİR

MEVLEVÎLERE	YENİKAPI HAMAMI
ÇADIRCILARA	OTAKÇILAR HAMAMI
KAVARA-ZENLERE	TOPÇULAR HAMAMI
ATICILARA	KEMANKEŞ HAMAMI
KOCALARA	ZAL PAŞA HAMAMI
HASTALARA	EYÜP HAMAMI
MÜEZZİNLERE	BÜLBÜLDERESİ HAMAMI
DERBEDERLERE	EYÜP YAKININDA DERE HAMAMI
MEZARCILARA	ULU BEY HAMAMI
KÂĞITÇILARA	KÂĞITHÂNE HAMAMI
ÇOBANLARA	SÜTLÜCE HAMAMI
KİREMİTÇİLERE	HASKÖY HAMAMI
YAŞLILARA	PÎRÎ PAŞA HAMAMI
PEHLİVANLARA	KASIM PAŞA HAMAMI
SAĞIRLARA	KULAKSIZ HAMAMI
SARHOŞLARA	PİYÂLE PAŞA HAMAMI
HEKİMLERE	EMİR HEKİMBAŞI HAMAMI
KAPTANLARA	TERSÂNE'DE KAPTAN HAMAMI
AZEBİSTÂNA	AZEPKAPISI HAMAMI
OĞLANCILARA	GALATA'DA BOKLUCA HAMAM
MÜBTECİL KAVMİNE	GALATA'DA MÜBTECİL HAMAMI
ÜLEFCİLERE	KARAKÖYKAPISI HAMAMI
KULLARA	KULEKAPISI HAMAMI
YALANCILARA	TOPHÂNE YAKININDA YALANCI HAMAMI
TOPÇULARA	TOPHÂNE'DE ALİ PAŞA HAMAMI
ESKİCİLERE	TOPHÂNE'DE YAMALI HAMAMI
ÇAVUŞLARA	ÇAVUŞBAŞI HAMAMI
YAHÛDİLERE	TOPHÂNE'DE ÇUFUT HAMAMI
BEYLERE	GALATASARAY YAKININDA BEY HAMAMI

BALYOZLARA	GALATASARAY'DA BALYOZ HAMAMI
LAZLARA	FINDIKLI HAMAMI
MÂSUMLARA	BEŞİKTAŞ HAMAMI
HAYIR SÂHİPLERİNE	HAYREDDİN PAŞA HAMAMI
DİNDARLARA	YAHYA EFENDİ HAMAMI
FÂHİŞELERE	ORTAKÖY HAMAMI
BÎNAMAZLARA	KURUÇEŞME HAMAMI
HİSARLIYA	HİSAR HAMAMI
DİLENCİLERE	İSTİNYE HAMAMI
REİSLERE	YENİKÖY HAMAMI
İÇKİCİLERE	TARABYA HAMAMI
BALIKÇILARA	BÜYÜKDERE HAMAMI
SEVGİLİLERE	SARIYER HAMAMI
ÇÂRESİZLERE	KAVAK HAMAMI
PAPAZLARA	YOROS KALESİ HAMAMI
KOZBEKÇİLERE	BEYKOZ HAMAMI
KUŞÇULARA	AKBABA SULTAN HAMAMI
KANLILARA	KANLICA HAMAMI
GEZİNTİ EHLİNE	ANADOLU HİSARI HAMAMI
HIRSIZLARA	ÇENGELKÖY HAMAMI
KUZGUNLARA	KUZGUNCUK HAMAMI
YOLCULARA	ESKİ VÂLİDE HAMAMI
GARİPLERE	ORTA VÂLİDE HAMAMI
KÖSELERE	KÖSEM VÂLİDE HAMAMI
AVCILARA	ARSLAN AĞA HAMAMI
KASAPLARA	KASAPBAŞI HAMAMI
HACILARA	HACI PAŞA HAMAMI
MEZARCILARA	TÜRBEDÂR HAMAMI
BAĞCILARA	KADIKÖY HAMAMI

W. H. Leitch, Çeşme Meydanı, 1835. Edirne.

siyah çizme, siyah meşin dolamalarla başlarında turna telleri ile atlarını türlü türlü çiçekler ile süslerler. Yayaları tarafında olan Allah'ın kullarına mataralar ve sumaklar ile temiz su dağıtıp "Sakkâ sebîlullah, Kerbelâ şehitlerinin ruhları için sebil!" diye bağırırlar. Çünkü bu topluluk da ekmekçiye yamaktır, zîra ekmek susuz, ev tuzsuz olmaz.

Bu sakaların pîri, Selmân-ı Kûfî'dir. Selmân-ı Fârisî kuşağını bağladı, kabri Rey şehrindedir, 130 yaşında âhirete göçtü. Bütün sakaların silsilesi ona çıkar. Bu esnafın zâbitleri Yeniçeri Ocağı'nda bölükbaşılardan bir çorbacı sakabaşıdır ki gedik sâhibidir, yoluyla gelip kethüdâ yeri ve muhzır ağa olur.

Şehir sakaları esnaf bunlar şehir sakasıdır, askerî değildir. İstanbul içinde 9999 çeşmeden âyan ve eşrâfa su taşıyıp kâr ederler. Pirleri yine Selmân ı Kûfî'dir. Bunların hâkimi hünkâr sakabaşısıdır, iş yerleri Ayasofya'dadır. Bu at sakaları, 1400 sakadır. Bunlar da atlarını türlü yeşil yaprak ve çiçeklerle süsleyip saf su dağıtarak geçerler.

Arka sakası esnafı nefer 8 bin, bunların pirleri Ebülkevser Şâd ı Kürdî'dir, Selmân ı Fârisî kuşağını bağladı. Kerbelâ şehitleri için su dağıtırken İmam Hüseyin huzûrunda Yezidîler, Şâdü'l-Kürdî'yi şehit etti. Kabri Kerbelâ Meydanı'ndadır. Bu topluluğun da ağaları hünkâr sakabaşısıdır. Bu esnaf, hep yaya olup arkalarında telâtin kırbaları, giyecekleri baştan ayağa siyah meşin dolamalar, başlarında ciğa teller, türlü türlü çiçekler takarlar, ellerindeki cam, billûr, necef taslar ve kâseler içine saf suyu doldururlar. İçinde billûr, akik, yeşim, balgamî taşlar parıldar. Bu tür altın yaldızlı parlak taslar ile bütün Müslüman gâzilere, "Saka, sebil, sebil içene rahmet, sebil!" diyerek hayat suyu dağıtırlar. İçen canlara "Cân u gönülden sahhan ve âfiyen (afiyet olsun)!" derler. Bâzıları, "Su, Hasan ile Hüseyin aşkına su!" derler. Bâzıları bu beyitleri okur: "İçen dil teşneye târih olupdur / Hüseyn i Kerbelâ aşkına sahan." Bâzıları, "Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir." [İnsan sûresi, âyet 21] der. Bâzıları, "(Habîbim) hakîkat, biz sana Kevser'i verdik." [Kevser sûresi, âyet 1] der. Bâzısı, "Her diri şeyi de sudan yarattığımızı o küfredenler görmedi(ler) mi?" [Enbiyâ sûresi, âyet 30] deyip saf sular dağıtıp gazâlarda gâziler susuzluklarını giderirler.

Bâzıları caddeleri sularken şaka için seyircilerin üzerine rahmet suyunu mağfiret yağmuru gibi saçarlar. Bâzı sakalar kamıştan su patlangıcı ile halk üzerine gizlice su serpip şakalar ederek geçerler. Artları sıra, Yeniçeri Ocağı sakabaşısı, hünkâr sakabaşısı at başı berâber adamları ile tepeden tırnağa silâhlı geçerler.

Karcıbaşı esnafı iş yeri birdir, sebzehâneye bitişiktir. Hünkârın karcıbaşısı yaz ve kış orada mevcuttur, nefer 300, karcı kayıkçıları nefer 300. Bu kayıkçılar, dâima Katırlı Dağları'na ve Mudanya'ya varıp Keşiş Dağı'ndan (Uludağ) gelen karları, buzları ve tatlı suları gemilere koyup İstanbul'a getirip pâdişah mutfağına, helvahâneye, hareme, sadrâzama, hâsılı 150 âyan ve eşrâfa tayın kar verilir büyük masâriftir. Bu hizmete görevli, kar-buz kesici Bursa yürükleri ve taşıyıcı Mudanya katırcıları vardır.

Bu karcıbaşı hükmünde İstanbul etrâfında 9 karlık vardır; ama neferleri yoktur. Kış günlerinde kar rahmeti yağdığında bizzat sadrâzam, yeniçeri ağası, bostancıbaşı ve kaptan paşa, hepsi 250 bin eli kürekli, kızaklı asker olup Okmeydanı'nda Atıcılar Tekkesi dibinde Hünkâr Karlığı, Hasan Karlığı, Şücâ Karlığı ve Lendüha Karlığı'na derinti askeri gibi üşüşüp karları hamam kubbesi gibi top top edip yuvarlayarak karlıklar içine

itiverirler. Ağzına kadar karla dolduktan sonra yine Okmeydanı'nda Divdar Deresi'ni, Kepez, Ganizâde, Eyne Ayazma, Tozkoparan, Çoban ve Kanlı Deresi'ni, bütün bu dereleri rahmet karıyla deryâ gibi asker doldurup depme ile ökçe vurup yerleştirirler ki sanki tek parça kardan kale olur.

Sonra kaptan paşa, Okmeydanı Tekkesi'nde sadrâzama ve diğer vezirlere büyük ziyâfetler verir, karcıbaşı etek toplayıp bütün tâbileriyle hizmet eder, zîra bu karlıklar onun direğidir. Ancak Kasımpaşa'da olduğundan kaptan paşa ziyâfet eder. Okmeydanı, Atıcılar hükmünde olduğundan Yeniçeri Ocağı'ndan bir oda tâlimhânecibaşı, atıcıbaşı ve diğer kemankeş ve kemandâr pehlivanlar da gelip hizmet ederler.

Ertesi gün, yine bütün asker, kaptanpaşanın 12 bin hizmetçisi, bostancıları ve yeniçerileri mîrî kazma, çapa ve kürekler ile deryâ gibi derinti askeri hepsi Eyüp'e gidip İdris Köşkü sahralarında olan karları (   ) karlığına doldururlar. Yedi yerde de üstü açık karlıklar vardır. Önce Sultan Karlığı, Fâtih Karlığı, İdris Şeyh Karlığı, Korucu Karlığı adlı karlıkları doldururlar. Bundan başka Korudanı Vardamınc Deresi'ni, Boz Vâsıl Deresi'ni, Sütçü Deresi'ni, Nasıfpaşa Deresi'ni, bütün bu dereleri de ağzına kadar doldururlar. Bu günde nice yüz kazan yemek pişirip askere ve sadrâzama nefis yemekler ile yeniçeri ağası ziyâfet edip yine karcıbaşı etek toplayıp hizmet eder. Eyüp yoğurtçubaşısı, Eyüp subaşısı ve çobanlar kethüdâsı da hizmet ederler. Sonra temmuzda bu karistanı karcıbaşı korutup pâdişaha, vâlide sultana ve sadrâzama tâyin olunan yerlere dağıtır.

Bu ordu alayında karcıbaşı, bütün adamlarıyla silâhlı olup kimi çıplak, başında kardan molla sarıkları, mücevvezeler, buzdan harbeler ve kardan binlerce topları birbirlerine vururken iki tarafta duran seyircilere de kar topları vurarak şakalar ederler.

Yüzlerce kızaklar ve arabalar üzerinde hamam kubbesi kadar karları çekerler. 70-80 katar katırları renk renk bayraklar ile süsleyip her birinde birer yük billûr gibi Keşiş Dağı (Uludağ) buzlarını keçe çullara koyup katar katar geçerler.

Bâzı çıplak karcıların ellerinde kar, buz küsküleri, külünkleri ve kulaklarının yanlarını delip turna telleri ile geçerler. Bâzıları böğürlerini delip kalın çapa sırıkları sokar, bu tertip üzere karcıbaşı geçer. Bütün hoşafçı ve şerbetçiler karsız olmadığından karcıbaşının da bu bölük içinde büyük alay göstermesi Gâzi Murad Han fermânı oldu. Açık ve kapalı karlık, toplam 70 adettir, vesselâm.

HAMAMLAR – KAPLICALAR BAHSİ

İstanbul Hamamları

İstanbul'daki hamamların sayısı vezir saraylarındaki özel hamamlar, 14536, kale içindeki has ve avam hamamları 91, kale dışındaki hamamlar 65 adettir.

Tabiatımızdan dostlar arasında bir latîfe olması için bütün hamamları birer esnafa dağıtıp her çeşit sınıfa uygun hamamlar verdik. Böylece dört mevleviyette olan hamamları bildirir. Bu hamamlar, İslâm'ın güzel törelerindendir. Bütün Müslümanlar hamamlara girip yıkanarak temizlenirler, zîra Müslümanlara âyetlerle kesin hükümler inmiştir. "Eğer cünüp olduysanız, gusül abdesti alın." [Mâide sûresi, âyet 6] emrine uyarak bu hoş havalı hamamlarda temizlenip ibâdet ederler.

Önce İstanbul şehrinde kefere zamanında Azebler Hamamı, Tihtâb Hamamları var idi. Ancak İstanbul içinde ilk olarak Fâtih Câmii'nin amele ve ustaları için Irgat Hamamı yapılmıştır ki bütün işçiler yıkanıp câmiye temiz olarak hizmet etsinler.

Sonra ikinci hamam Azebler Hamamı, kefere tarzından çevrilip İslâm tarzı üzere yapılmıştır. Sonra Vefâ Hamamı, sonra Eyüp Hamamı yapılmıştır. Sonra Çukur Hamam yapılmıştır. Hâlâ bu hamamların onarımları Sultan Mehmed Gâzi vakfı tarafından yapılır. Mütevellileri her sene tâmir edip kirâya verirler. Büyük vakıftır.

İstanbul şehrinin içinde ve dışında, dört mevleviyet yerde toplam 151 hamam vardır. Ancak hakir Habeş, Sudan, İsvan (Asvan) ve Mısır ülkelerinde seyahatte iken İstanbul şehri içinde 17 hamam daha yapılmıştır, bunları görmedim. Ancak yukarıda yazılan hamamların hepsine girerek gezip görmek nasip olmuştur. Eğer her birinin hava-

J. C. Bentley, Keşiş Dağı. Bursa.

sını suyunu, güzel yapılarını ve biçimlerini yazsam Seyahatnâme mecmuamız çok büyük bir kitap olur.

Bursa Hamamları ve Kaplıcaları

Bursa şehrinin hamamlarının anlatılması tamâmı (---) adet eski hamamlardır. Ama hepsinden havası, suyu, yapısı, hizmet edenleri ve esvapları pâk Çelebi Sultan Mehmed Hamamı, anlatmaya ve târif etmeye ihtiyâcı olmayan aydınlık bir hamamdır.

İnebeyi Çarşısı Hamamı, Yıldırım Han'ın evkâfıdır. Tahtakale Hamamı, Kayağan Çarşısı Hamamı, Bostancı Hamamı, Kale Hamamı, Bıçakçı Hamamı, Murâdiye Hamamı ve Yıldırım Hamamı... Bu hamamlar tamâmen çifte hamamlardır ki bütün insanlar içindir. Ev hamamlarının hepsi 3 bin'dir. Bu şehrin suyu bol olduğundan ev hamamları gâyet çoktur. Birkaçını ev sâhipleri kâr etmek için herkese açık hamamlar hâline getirip dışarıdan yeni kapılar açmışlar.

İlâhî kudret kaplıcaları yâni ılıca suyunun anlatılması; Anadolu'da ılıca derler, Arabistan'da (---) [humma] derler, Acem'de germâb derler, Rum'da kaynarca derler, Bursa'da kaplıca derler, Moğolcada kerense derler, Rumeli'nde bana derler. Nice diyarlarda vardır.

Allah'ın işi bir tatlı su kükürt mâdenine uğrasa hekimlerin sözüne göre o su, ateşte kaynar gibi kaynayıp Allah saklasın pişirip helâk eder. Ama bu sıcak sulara, soğuk sular karıştırılarak ılık su hâline getirilir. Daha sonra insanoğlu ne kadar yıkanıp içse o kadar faydalıdır. Eski bilgeler ve hekimler yetmiş özelliğini yazmışlar. Çoğunlukla kükürtlü ve cıvalı hap kullananların dişleri dökülmüştür. Ama bu, Bursa'da nice yüz ılıca kaynakları vardır, kefere zamanındaki insanlar bu kaplıcaların özelliklerini bilmediklerinden üzerlerine bir yapı yapmamışlar.

Eski Kaplıca Gâzi Hüdâvendigâr'ın yapısıdır. Büyük bir kubbenin ortasında İmam Züfer görüşü üzere büyük bir havuzu var ki ona ondur. Dört tarafında Hanefî kurnaları ve iki adet halvetleri vardır. İnsan girdiğinde yeniden hayat bulur. İnsanoğlunun vücûdu kulak memesi gibi yumuşak olup teninden insan eli sabunda kayar gibi kayar. Ancak suyu gâyet sıcak ve harâretli yaratılmıştır. Kullanmadan önce soğuk su karıştırırlar, gâyet faydalı kaplıcadır. İçenin sıkıntısını, zâhir hastalığını ve yürek oynamasını giderir.

Ancak bu ılıcaya girmenin ilk şartlarını bilerek giren şifâ bulur, bilmeyip girenler zâtülcenp (akciğer iltihâbı) hastalığına tutulup bir gün ansızın Tanrı misâfiri deyip mezarlığa ve suskunlar vâdîsine korlar.

Faydalı şart odur ki ilk başta havuz kenarına varıp pâk abdest alıp abdestten sonra başını bir hayli sıcak suyla yıkaya. Daha sonra vücûduna döküp, vücûdunu haberdar edip, ondan sonra ayaklarını havuz içine sokup, bütün vücûduyla havuza girip safâ ede. Ancak çok durmayıp dışarı camekâna çıkıp çıplak durmaya. Zîra havuzda yumuşamış vücut dışarı soğukta çeşitli hastalıklara yakalanabilir. Hemen aceleyle örtünüp biraz dinlenmelidir. Yararlı olan terler dışarıda çıkıp peştamal ve havlu silecekleri tere bulaşır ki onları çıkarmalıdır. Daha sonra elbiselerini giyerek yeniden hayat bulur. Böylece etmeyen can, canından bıkıp halka karşı gönül kırıcı olur. Gâyet sakınmak lâzımdır. Ne kadar yararlı ise pes o kadar zararlıdır. Bursa kaplıcalarının en faydalısı bu Hüdâvendigâr ılıcasıdır. Ve dışarı camekânı eski tarz olduğundan soğuk değildir.

Çekirge Sultan Kaplıcası bu da büyük bir evliyâullâhın nazargâhıdır. Yapısı derli topludur, ancak suyu uyuz hastalığına ve cüzam illetine yararlıdır. Suyundan 40 gün içen cüzamlı, 40 yıllık cüzamdan Allâh'ın izniyle kurtulur. Saç sakal ve kılları eskisi gibi yerine gelip, nefesi Dâvûdî bülend nefes olup, nefis sâhibi de olup çoluk çocuğa karışa. Zîra cüzam ve miskinin kaşı ve kirpiği dökülüp nefesi ve nefsi bozulur. Allah saklasın, bulaşıcı hastalıktır ki aslandan kaçar gibi kaçmak gerek demişler. Onun için bütün Anadolu topraklarında miskinler mahallesi, şehirlerin dışında kurulmuş başka semttir.
Kükürtlü Kaplıca bu da bir ufak tefek binâlı ılıcadır; ama gâyet sıcaktır ve çok kükürtlüdür. Fakat faydası o derecedir ki bir insan Banaz ve Honaz kasabası halkı gibi giciyik yahut kızıl uyuz olsa, bu kükürtlü ılıcasında başka tellâklar vardır, uyuz hâllerini çok çok iyi bilip uyuzluktan haberdar olmuşlardır, onlar uyuz olan adamlara pâk keseler sürüp, kükürtlü halvetine girip yarım saat tahammül edene aşk olsun. Dışarı çıkıp bir eski gömlek giyip, bir gün bir gecede tâ ki acâyiplikler görüp Hüdâ'nın işini müşâhede ede. Bütün vücûdunun derisi kara kara soğan zarı gibi soyulup, vücûdu inci tânesine dönüp, gümüş tenli ve düzgün bedenli olur. Kükürtlü kaplıcası bu derece faydalıdır. Suyunu her zaman içse de yararlıdır.

Sözün kısası, bu Eski Kaplıca kasabasında 300 kadar bağ ve bahçeli evler vardır. Her birinde birer çeşit kaynar ılıcalar vardır. Kimi erkekler için ve kimi kadınlar için, kimi çocuklar için kimi gençler için, kimi yaşlı erkek ve kadınlar içindir. Her birinde birer çeşit büyük faydalar olduğunu Bursa halkı bildiklerinden çoluk çocukları ve âileleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelip beşer onar gün tanıdıklarının hânelerinde kalırlar, çoluk çocuklarıyla türlü türlü ılıcalara girip can sohbeti ederler. Erbâbına bellidir ki bu kadar kaplıcalar vardır, Cenâb ı Bârî her birinde birer özellik yaratmıştır.
Yeni Kaplıca bir kayalı yerde meydana gelmiştir. Bu da Eski Kaplıca gibi bütün binâları kurşun örtülü büyük bir yapıdır. Daha önce küçük bir yapı imiş. Süleyman Han gelip nice kere girip nikriz hastalığından şifâ bulunca sadrâzamı olan Sarı Rüstem Paşa'ya, "Şurada büyük bir binâ ile bir hamam inşâ eyle!" diye ferman edince ( ) târihinde bu Yeni Kaplıca'yı Rüstem Paşa yaptırmıştır. Semerkand, Belh, Buhara, Lûristan ve Moltan seyyahları, böyle sanatlı, sağlam ve büyük hamam görmedik derler. Camekânı geniş bir alan üzerinde büyük kubbelerdir ki sanki gök kubbedir. Camekânı bin adam alır büyük bir mekândır. "Gurûr etme libâs ı fahr ile ömr-i cihândır bu / Kabâ-yı cismini kor bunda herkes câme-kândır bu." diye duvar yüzünde iri tâlik yazısıyla yazılmıştır. Gerçekten mahallinde kaydolunmuştur.

Bu camekânın ortasında ham mermerden bir havuzu ve havuz içinde bir şadırvanı fıskiye gibi akmada, berrak bir tatlı sudur. Yüzden fazla nalın giyer natırları vardır. Ve nice mahbup yatır-kârları, pak tellâkları, pervâsız ve yüreği yaralı âşıkları vardır ve içeri büyük havuz üzerinde büyük bir kubbesi var ki bâzı hendese ilmi sâhipleri, yüz arşın yuvarlak yapı nurlu bir kubbedir, der. Tamâmı altıyüz adet billûr, necef ve moran camı ile süslenmiş gök bir kubbenin üzeri baştan başa lâcivert renkli kurşun ile kaplıdır.

Havuzu, fırdolayı, ona on büyük ada şeklinde geniş bir havuzdur ki sanki bir göldür. Dört tarafından altışar basamak mermer merdivenler ile inilir. Bu havuzun dört tarafında ham mermerden ejder ve arslan kelleleri heykelciklerinin ağızlarından sıcak su havuz içine akmadadır. Ve "sovukluk" dedikleri mahalde bir şadırvanı var ki fışkıran suları kubbeye çıkar.

Bu havuzun dört tarafında, sekiz adet kubbe üzerinde büyük kubbe oturtulmuştur. Her kemer altında birer Hanefî kurna vardır. Onlarda yıkanan insanlar havuz içinde yüzmekte olan insanları seyrederler, bir seyirlik yerdir.

Bu aydınlık hamamın bütün döşemesi renk renk mermerlerdir ki sanki kuyumcu elinden çıkmış mînâdır. İki halveti var, sağ tarafındaki halvette bir küçük havuz var, suyu gâyet sıcaktır. Ancak yakınında soğuk su vardır. Sıcak su ile soğuk suyu birbirleriyle karıştırırlar, ikisinin karışımından ılık su meydana gelir. Gerçi bu sıcak suyun yararları meşhur değildir; ama rahatlatıcı, gönül açan ve aydınlık yapı, ibret verici bir hamamdır.
Kaynarca Kaplıcası bu da yararlı ılıcadır. Daha nice ılıcalar vardır, ancak "Garip, kör gibidir." sözüne uygun olarak ilk seyahatimiz olup bu ellerin yabancısı olduğumuzdan isimlerini bilmiyoruz ve pek çoğuna da girip görmedik.

Edirne Hamamları

İbret verici hamamları bildirir tamâmı (---) adet gönül açan, hoş ve aydınlık hamamlardır ki elimizden geldiği kadar bildiğimiz derece yazılır. Evvelâ bunlardan bâzıları:
Üçşerefeli Hamamı; suyu, havası, yapısı ve hizmetçileri pak ve temiz büyük hamamdır. Bütün duvarlarından ve bütün kubbelerinden bir damla ter ve nem sızma ihtimâli yok bir hoş kokulu hamamdır. Tahtakale Hamamı; (---) (---) yapısı eski tarz büyük hamamdır. Murad Bey Hamamı; eski tarz ve büyük yapı hamamdır, ama suyu tatlıdır. Mezid Bey Hamamı; gerçekten de yıkananları çoktur. Kale içinde, Topkapısı Hamamı; beğenilir ve bilinir değildir. Bayezid Han Hamamı; câmiye yakın Tunca Nehri kenarındadır, ama biraz sovucaktır, ama paktır. Mihal Bey Hamamı, gâyet büyük hamam olduğundan birkaç halvetinde debbağlar gök rengi, kırmızı, sarı, gül rengi ve turuncu sahtiyan boyarlar. Ağa Hamamı; Kıyık mahallesinde bir hoş havalı hamamdır. Beylerbeyi Hamamı; acep gönül açan hamamdır. Ahî Çelebi Hamamı'na, Oğlan Hamamı derler. Zîra bir halvetinde bir kurna, yanında beyaz ham mermerden bir mahbup güneş parçası tellâk civânı resmi var ki sanki o resim canlıdır. Her ne tarafından o resme baksan o resim de bakıp tebessüm eder zannedersin. Onun için bu hamama, Oğlan Hamamı derler, ama câmi sâhibi Molla Ahî Çelebi hazretlerinin yapısı bir hoş havalı hamamdır. Kadıasker Hamamı; her malzemesi, tellâk hizmetçileri ve ham mermerleri pak hamamdır. Kızlarağası Hamamı; Sultan IV. Mehmed Han'ın Dârüssaâde Ağası Yusuf Ağa bu harap hamam fil damı iken münâsip bir yerde çok gerekli olduğundan tatlı bir hamam etmiştir ki Edirne şehrinde

A. Preziosi, hamam.

değil Rumeli diyârında benzeri yoktur. Gerçekten de yerinde büyük bir hayrat oldu.

Osmanoğlu taht merkezi olan Edirne şehrinde hânelerdeki özel hamamların anlatılması; Edirne şehri ileri gelenlerinin tanıklıklarıyla bu üçüncü taht merkezi olan Edirne'de toplam 3150 adet büyük hâne hamamları vardır ki nice yüz vezirler, devlet adamları sarayları ve ileri gelenlerin evlerinde ikişer üçer özel hamamları vardır. En sıradan hânede bir gusülhâne vardır, diye Edirne ileri gelenleri övünürler. Gerçekten de nicesine hakir vâkıfım ki ikişer üçer hamamları vardır. Edirne şehri içinde gördüğümüz sultan hayrat yapılarından başka nice bin yüksek yapılar, imâretler ve çarşılar sayısızdır. Ancak bu hakir, kısaltarak yazdık. Zîra bizzat imâretleri yazdığımızdan bin kez daha fazladır.

HAMAMCI ESNAFI BAHSİ

Hamamcılar esnafı İstanbul'un dört mollalık (kadılık) yerinde 151 hamamın esnafı, esnaf alayında bütün silâhlı geçerler, zengin ve iyi kimselerdir. Pirleri Muhsin bin Osman'dır. Hz. Ali huzûrunda Selmân ı Pâk'in kemerini bağladığı sekizinci pirdir. Bu hamamcıların hepsi küheylân atlara binip hizmetçileri arabalar üzere keçeden hamamlar edip aydınlık camlar ile süsleyip, "Gele Vefâ Hamamı'na canım, gire Hacı Kadın Hamamı'na hanım, göre Çinili Hamamı canım." diye mısra söyleyip; çıplak dilber tellâklar, "Nîlgûn futaya sarmış beden-i uryânın" diye çağırarak hamamlarıyla birlikte geçerler.

Tellâklar esnafı dükkân, nefer toplam 2 bin'dir. Pirleri Ubeyd i Mısrî'dir. Selmân ı Pâk belini bağladığı yedinci pirdir. Kabri yine Mısır'da, büyük mezarlıktadır. Bu tellâklar bütün çıplak olup ibrişim peştamallar ile dilberleri kâküllerini dağıtıp ellerinde kese, bellerinde bıçak taşı ve kokulu sabun ile birbirlerine kese ve sabun sürerek geçerler.

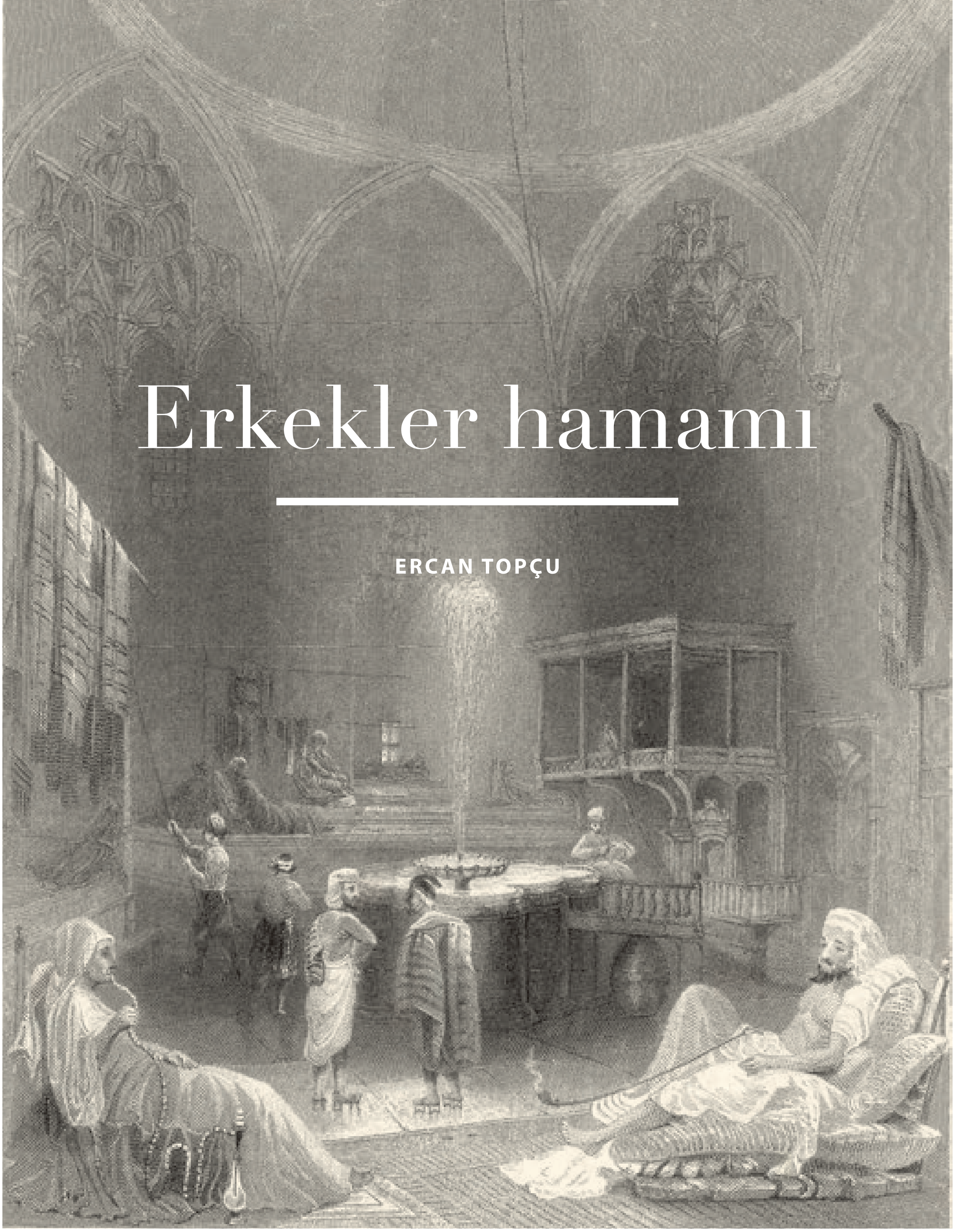
Natırlar esnafı nefer bindir. Pirleri Mansur bin Kasım'dır. Selmân ı Pâk'in belini bağladığı dokuzuncu pirdir, kabri Baalbek yakınında Cebel i Lübnan'dadır. Bu natırlar da bellerinde peştamallar üzere kılıçlarını kuşanıp ayakları ve baldırı çıplak olup çimşir, abanoz ve sedef işlemeli nalınlar ile silâhlı geçerek salındıklarında bütün halk gülüp hayran olurlar. Bu hâlleriyle geçerler.

Çamaşırcılar esnafı dükkân 300, nefer 500'dür. Pirleri (---), kabri (---)'dedir. Bunlar arabalar üzere dükkânlarında esvap yıkayıp pâk esvapları serip geçerler.

Lekeciler esnafı dükkân 10, nefer 20'dir. Pirleri (---)'dir. Bu kavmin dükkânları Bayezit Meydanı'ndadır. Bir esvapta leke olsa ona bir ilâç edip ol lekeyi kaybederler. Seçkin sanattır ki asla değerli esvâbın rengi değişmez.

Nûre, yâni hırızmacılar esnafı nefer 50, bunlar bâzı hamam kapılarında hırızma satarlar, dükkânsız bir alay fukaralardır. Bunlar da arkalarında torbalar ile nûre satıp, "Nûre ile pâk edüben nûr ederiz." diye bağırarak geçerler.

Bu hamamcılar, yamakları, hepsi silâhları ile geçip şeyhleri, yardımcıları, çavuşları ve hamamcıbaşısı hep küheylân atlar üzerinde, artları sıra sekizer kat mehterhâneler ile silâhlı geçerler. Yollarda herhangi dağ, bağ ve çayırlarda keçeden hamamlar yapıp içine kömürler yakıp Müslüman gâziler yıkanırlar. Bu hamamcılar yamağı hep 6 esnaftır, dükkânları (---)dır ve tamâmı (---) askerdir.

Erkekler hamamı

ERCAN TOPÇU

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

TÜRK hamamlarının cihanşümul şöhreti haklı birçok gerekçeye bağlıdır. Eskiden hamamlar, cemiyet hayâtının önemli bir parçasıydı. Dolayısıyla Türk hamamının ününü sağlayan âdet ve gelenekler bu sosyal yapı içerisinde, oldukça doğal ve samîmî bir yoldan oluşmuştur.

Türk hamamlarına halk arasında "çarşı hamamı" veya "halk hamamı" denirdi, hamamın kullanım saatine göre "kuşluk hamamı" dendiği de olurdu. Bâzı büyük konaklarda ve saraylarda ayrıca bahçe içerisinde "konak hamamları" olmasına rağmen üst düzey devlet görevlileri, îtibarlı tüccarlar da çarşı hamamlarına gitmeyi tercih ederdi.

Hamamlar çifte veya tekli hamam olarak inşâ edilirdi. Çifte hamam tasarımı, tamâmen toplumun dînî-kültürel yapısından kaynaklanan bir uygulamadır. Çifte hamamlarda kadın ve erkeklerin ayrı ayrı bölümlerde yıkanmalarına

T. Allom, Ağa Hamamı'nın soğukluk bölümü.

ve hamama birbirlerini göremeyecekleri farklı yerlerden giriş yapmalarına dikkat gösterilmiştir. Tam gün çalışan çifte hamamların kadınlar tarafının kapısı sokak içine, erkeklerinki ise caddeye bakacak şekilde konumlanmıştır.

Tekli yapılan "rical", "fert", "erkek" ve aynı zamanda "kuşluk hamamı" da denen yerlerde cuma günleri tam gün erkeklere hizmet verilmekteydi. Diğer günlerde hamamlar sabah namâzından kuşluk vakti denen gündüz 10.30- 11.00 saatlerine kadar erkeklere açık olup bu saatten akşam ezânına kadar kadınlara, akşam ezânından gece yarısına kadar yine erkeklere açık olurdu. Sayıları az olan tekli hamamlarda, karışıklığa mahal verilmemesi için kapıya renkli bir havlu asılır, böylece kadın veya erkek saati olduğu anlaşılırdı.

Gayrimüslimler, kendi geleneklerine uygun inşâ edilmiş hamamlarda yıkanırlardı. Ayrıca gayrimüslimlerin yıkanabileceği özel bölümlere sâhip Türk hamamları da mevcuttu.

Hamam tercîhi oturulan muhit ve mahalleye, şahısların mesleğine, maddî imkânlara göre değişirdi. Fakat toplumun her katmanından her tür insana göre bir hamam tipi mutlaka vardı.

Erkek çocukları, 5 ilâ 7 yaşlarına kadar anneleriyle berâber kadınlar hamamına giderdi. Çocuğun fiziksel görünümüne göre, kimi zaman 10 yaşına kadar bu durum devam edebilirdi. Tâ ki kadınlar hamamında bir gün hamam sorumlusu kadının veya hamamda yıkanmaya gelen diğer kadınların, kinâye yoluyla, "Bir dahaki sefere babasını da getir!" demesi, erkek çocuğuna takılıp kızdırmaları veya hamamcı kadının erkek çocuğunu son kez hamama alacağını söylemesiyle erkek çocuğunun kadınlar hamamındaki mâcerâsı sona ermiş olurdu. Bu vakitten sonra erkek çocukları, artık babalarıyla veya kendilerinden yaşça büyük erkek akrabâları ve komşularıyla, erkekler hamamının yolunu tutardı.

HAMAM ÇALIŞANLARI

Erkekler hamamında, "hamamcı" (destgâh), "tellâk" (dellak), "tellâk yamakları", "âyînedar", "külhancı", "kahveci", "peyke nöbetçisi", "yanaşmalar", "meydancı", "hamam berberleri" gibi görevliler çalışırdı.

Çalışan personel sayısı hamamın büyüklüğüne göre değişmekteydi. Hamamcı esnafı defterlerinden bu sayının ortalama 5 ilâ 20 arası olduğunu göstermektedir. Defterlerde yer alan bir kayda göre, Eyüp Sultân'ı ziyârete gelenlerin önce hamama gidip yıkandıkları, hamamda yirmiye yakın kişinin çalıştığı yazmaktadır ki bu sayı, Eyüp Sultan'daki hamamın gâyet yoğun çalıştığını göstermektedir.

Tellâklar Mesleğe genellikle 13-15 yaşlarında başlayan tellâklar, erkekler hamamında müşteriyi yıkar, keseler ve masaj yaparlardı. Tellâklar, Patrona Halil isyânına kadar Arnavutlardan seçilirdi. Bu târihten sonra Arnavut kökenlilerin hamamda çalışması yasaklandı; tellâkların Anadolu çocuklarından, özellikle de Sivas ve Tokatlılardan seçilmesine özen gösterildi. Tellâklar, müşteriden ayırt edilebilmeleri için siyah ibrişimli peştamal kullanırlardı.

Hamamcı ve tellâkların çalışma usullerini bağlı oldukları esnaf loncası düzenlerdi. Buna göre; tellâkların kullandıkları hamam taslarının kalaylı olması, peştemallarının temiz ve sağlam olması, usturalarının keskin olması, vücut tüyünü almak için kullandıkları ustura ile baş usturasının farklı olması, birden fazla tellağın çalıştığı hamamda tellâkların müşterilerini yıkarken birbirlerine ve veya müşterilere bakmamaları ve fazla konuşmamaları istenirdi. Tellâklar, vücut ovma ve çiğneme hünerlerini yanlarındaki yamaklarına öğretmek zorundaydılar. Tellâkların, özel kapalı bölümler olan halvetlere girmesi ve buralarda hizmet vermesi yasaktı.

Halk arasında, tellâklar hakkında, "Allah sevdiği kulu câmiye hâdim, sevmediği kulu hamama tellâk eder." gibi kimi olumsuz mânâya gelen birtakım sözler îcat edilmiştir. Yıkanma işi bitince müşteri, teşekkür anlamında sağ elini başına ve sonra ağzına götürür, bundan sonra hizmet edenlere bahşiş verirdi.

Âyînedarlar Hamamda yıkanıp temizlenen, saç sakal tıraşı olan müşteriye, ayna tutarlardı. Müşteri kendisini güzelce kontrol ettikten sonra âyînedar aynayı ters çevirir, bu yolla müşteri-

Hünernâme, Topkapı Sarayı Müzesi, envanter no H1524 / 148a.

ye aynanın üzerine bahşiş bırakması gerektiğini hatırlatmış olurdu.

Hamam berberleri Peşkir, ustura, hacamat âletleri, berber sitili, berber leğeni, karanfil yağı gibi koku ve yağlar, berberlerin kullandıkları eşyâsıdır.

Hacamat (vücutta baş, boyun bölgesi gibi bâzı noktalarda cildin kesilip kanın akıtılması), saç sakal tıraşı, istenmeyen vücut tüylerinin alınması, bâzı cilt lezyonları için merhemler hazırlaması gibi hizmetleri gerçekleştirirlerdi. Bununla ilgili esnaf loncasında; hacamat, sünnetçilik gibi cerrâhî ustalık öğrenmek isteyenlere beş yıldan önce, tıraş öğrenmek isteyenlere iki yıldan önce icâzet, yâni ustalık belgesi verilmemesi istenmekteydi. Kullandıkları leğen ve sitil yüzeylerinin kalaylı olmasına dikkat edilirdi.

Berber sitilleri, berberlerin kullandıkları musluklu mâdenî güğümlerdir. Zincirle duvara asılan, musluğu sarı pirinçten bakır alaşımı bu güğümlerle başlar yıkanırdı. Bâzen çift asılan güğümlerin birinden sıcak, diğerinden soğuk su alınırdı. Berberler tıraştan sonra, müşterilerine üşümeyi engelleyici karanfil yağı sürerlerdi.

Sakal tıraşı için kullanılan leğenlerin yüz ve boyun kısmına rahat otursun diye boyun hizâsına gelen kısımları boşluklu yapılırdı. Berber leğenleri bakır veya Süleymâniye işi pirinç ve Çin, Japon seramiklerinden yapılırdı. Tıraştan sonra ele aynanın tutuşturulması, bahşiş sırasının geldiğini gösterirdi.

HAMAM EŞYÂSI

Geçmişte, özellikle kadınlar hamamı kültüründe kullanılmış materyallerin hepsi sanatsal açıdan birer zarâfet timsâliydi. Buna rağmen, erkekler için kullanılanlar gösterişten uzak, sâde ve işlevseldir. Hamam eşyâsında hamam taslarının büyüklüğü dikkati çeker.

Bunun yanında peştamal, takunyalar (nalınlar), keseler, sabunlar, havlu takımları, hamam otu, lifler, tarak diğer önemli hamam eşyâsıdır. Erkek peştemalları (futa), göbeği kapatacak şekilde bele sarılır, yürümeyi engellemeyecek şekilde bir adım mesâfesi bırakılarak bir önden ucu üstte bırakılır, diğer ucu alttaki bölüme sıkıştırılırdı. Keselenme için siyah kıl keseler kullanılırdı. Cildi

hassas olanlar için ipek veya kumaş keseler tercih edilirdi.

Hamam taslarının büyük boy olanları, kalaylanmış bakırdan veya Süleymâniye işi sarı renk pirinçten yapılmıştır. Son dönem hamam taslarında tasın iç yüzünde, orta kısımda hareketli balık figürleri kullanılmıştır. Meselâ yandan çarklı İstanbul şehir içi vapurlarının (1820- 1850 arasında hizmet vermiştir) tasvir edildiği Trabzon işi gümüş hamam tası, oldukça nâdir bulunan bir örnektir. Havlu takımında üç parça olup baş için en küçük, omuzlara atmak için orta boy, bele sarmak için de büyük boyu kullanılırdı; öyle ki bele dolanan havlu ayak bileklerine kadar inerdi.

Hamamda alttan ısıtılıp kızgın hâle gelen mermer yer döşemelerinde ayağın yanmasını önlemek için nalınlar (takunyalar) kullanılırdı. Erkek hamam takunyaları veya nalınları tek parça tahtadan oyulurdu. Dayanıksız ağaçtan yapılırdı. Üstten tasma denen bir siyah kayış vardı. Oldukça sâde, gösterişsizdi. Günümüzde kadın hamam nalın örneklerinden pek çoğu bize ulaşmıştır; o devir erkek hamam nalınları, saklanmaya gerek duyulmadığından olsa gerek oldukça seyrektir.

Hamamda kullanılan taraklar kısa ve sık yapılı olanlardır. Sakal taraklarının bir tarafı yuvarlaktır. Taraklar, genelde ağaç ve kemikten olur ve kadifeden tarak keselerine konurdu.

HAMAM ÂDABI

Hamama besmele ile girmek, suyu idâreli kullanmak, sıcaklıkta yemek yememek, edep yerlerini başkalarının bakış ve dokunuşlarından korumak, başkasının mahrem yerlerine bakmamak, hamamda çok kalmamak, çok konuşmamak, yıkanma yerlerinin temiz kalmasına dikkat etmek hamam âdabından sayılırdı. Hamamdan çıkanlara, " Sıhhatler olsun." demek âdettendi. Hamamda peştemalsız yı-

T. Allom, erkekler hamamı, 1839.

Sağdaki hamam araçları sırasıyla:

Stilize Mevlevî figürlü hamam tipi pirinç musluk, XVIII. yüzyıl.

Yandan çarklı vapur tasvirli Trabzon işi gümüş hamam tası, XIX. yüzyıl.

Erkek tipi hamam peştemalları, XX. yüzyıl başları.

Erkek hamam ağaç nalınları, XX. yüzyıl.

kanmak, ayıp ve günah kabul edilirdi.

HAMAMLARDA SAĞLIK ÖNLEMLERİ

Keselenme, detoksifikasyon, hacamat etme, sırta vantuz çekilerek kan alınması ve sülük uygulamaları buna örnek verilebilir.

Hamamda sıcaklıkta bekleme esnâsında terleme yoluyla toksinler dışarı atılır, bu uygulama bir detoksifikasyondur. Hamam buhârında cildin nemlenmesi, solunum yollarının açılması, solunumun düzenlenmesi sağlanırdı. Bütün bunlara baktığımızda günümüzde yüksek ücretler ödeyerek beş yıldızlı otellerde alınan Spa hizmetinin temelinin Türk hamamı olduğu görülebilir. Ayaklardaki keratinize dokular, topuk taşları (ponza taşları) ile temizlenirdi.

Hacamat etme, peygamberimiz Hz. Muhammed tarafından da tavsiye edilmiştir. Bu işlem, vücutta baş boyun bölgesinde belli noktaların hacamat âleti denen mekanik küçük bıçaklı âletlerle kesilip kanın akıtılmasıdır. Vizkozitesi (akışkanlığı) azalan kan için bu uygulamanın çok faydalı olduğu tıbben kabul edilmiştir. Sülük tedâvisi, özellikle yaşlılar tarafından tercih edilmekte, ekseriyetle ilkbahar aylarında uygulanmaktadır.

HAMAM ÂDETLERİ

Sünnet hamamı Sünnet hamamında, âilenin erkekleri, akrabâlar, sünnet çocuğunun arkadaşları hamama dâvet edilir ve birlikte yıkanılıp eğlenilirdi. Sünnet çocuğunun sağ eline kına yakılması, saçından bir tutam kesilmesi âdettendi. Hamamda çocuklara Hacıvat-Karagöz seyrettirilir, yemekler yenir, duâlar okunurdu. "Asker ve dâmat hamamını da görelim inşallah." diye temennîlerde bulunulurdu. Çocuğa önce şehzâde elbisesi, ardından beyaz sünnet entârisi giydirilir, hediyeler verilirdi. Kimi yerde sünnet hamamlarına durumu müsâit olmayan komşuların çocukları da merâsime dâhil edilip topluca sünnet ettirilirdi.

Asker hamamı Kutsal bir görev kabul edilen askerlik çağına gelip askere gidecek gençler akrabâları ve arkadaşlarıyla hamama gidip yıkanırlar, yolculuğa hazırlanırlardı. Yemekler yenir, abdest alınır, asker hakkında hayır duâlar edilir; gencin, askerlik bitiminde kazâsız belâsız geri gelmesi temennî edilirdi.

Dâmat hamamı Dâmat hamamı-

Erkekler hamamı, kartpostal, İstanbul. XIX. yüzyıl.

na, halk arasında "güveyi hamamı", "güveyi çimme günü" de denmektedir. Düğünden bir gün önce dâmat, arkadaşları ve akrabâları berâberce yıkanmaya giderdi. Bâzen hamamlar, o gece sâdece bu misâfirler için kapatılırdı. İkramlar yapılır, duâlar edilir, dâmâdın akrabâları ve hocalar tarafından kendisine âile hayâtıyla ilgili bilgiler aktarılırdı. Ermeni âilelerin dâmat hamamı geleneğinde dâmâdın kafasında yumurta kırma ve arkadaşları arasında yumurta savaşının yapılması, âilenin neslinin bol ve bereketli olmasını dilemek mânâsındaydı. Bu gelenekler bugün de devam etmekte olup İstanbul hamamlarında zaman zaman rastlanmaktadır.

Bayram hamamı Erkekler hamamı bayram arifesinde sabah namâzına kadar açık tutulurdu. Erkekler arasında perşembe günleri, cuma sabâhı, ramazan gecelerinde hamama gitmek âdetti. Böylece temizlik ve vücut bakımı yapılır, bu vesîleyle komşular arasındaki dostluk ve kardeşlik bağları da pekiştirilirdi.

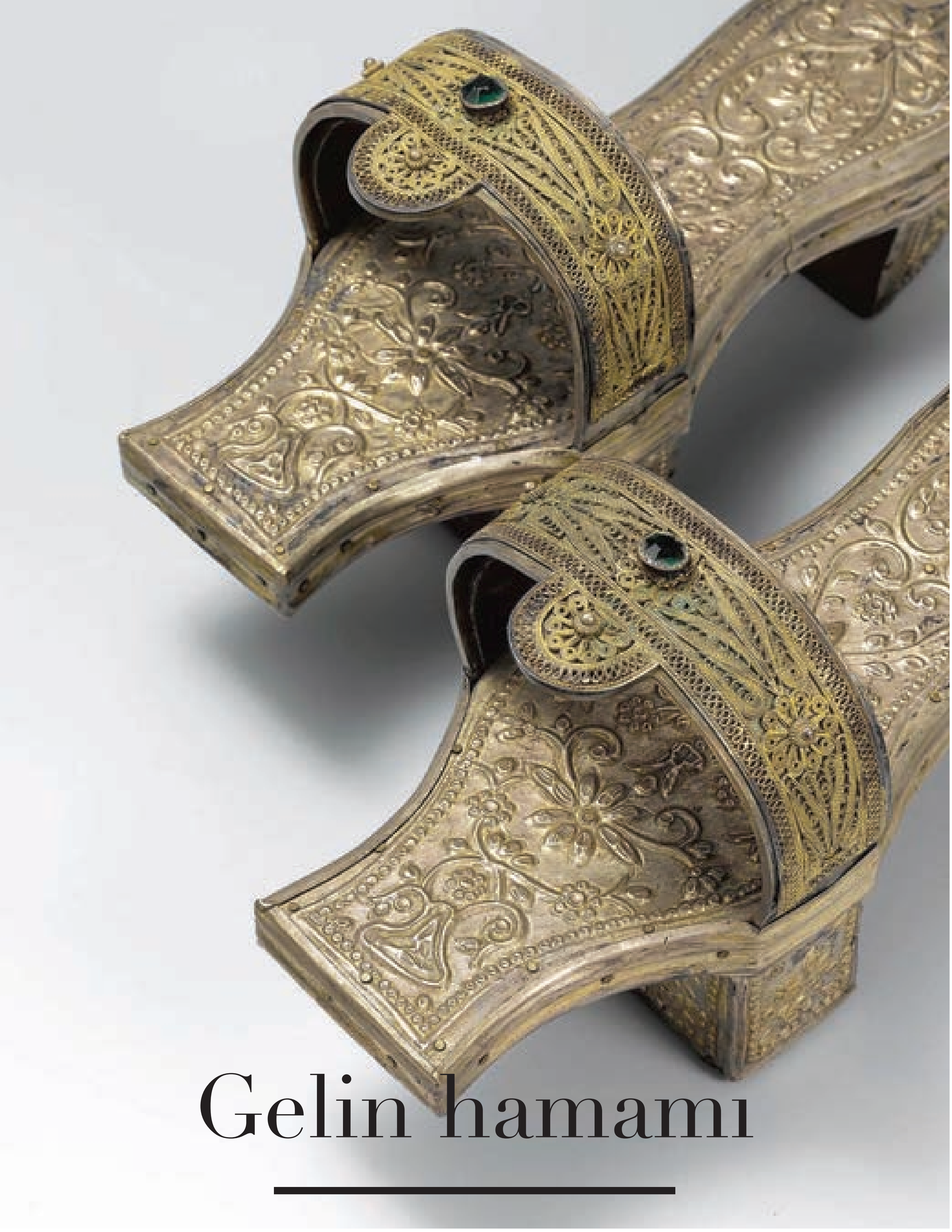
Tulumbacılar hamamı Yangını söndürmekle görevli olan tulumbacılar, yangın dönüşünde hamama giderdi. Gündüz yangın dönüşlerinde hamamcılar ücret almaz, normal bir müşteri gibi yıkanıp çıkarlardı. Gece yangın dönüşünde hamam tulumbacılara kapatılır, göbek taşında gazeller, semâîler, divanlar okunur, saz çalınır, bu esnâda yemekler yenirdi. Tulumbacılar hamamında edep ve ahlâka aykırı hareket ve sözler olmazdı. Giyime, yâni peştemallara âzamî dikkat edilirdi. Ramazan aylarında tulumbacılara hamamda iftar verilirdi. Hamamcıların dönüşümlü olarak bölgenin tulumbacılarına verdiği bu iftarlarda iftâriye, çorba, etli fasulye, tel kadayıfı vs yenirdi. Sonrasında kahveler ve şerbetler içilir, en nihâyet civardaki bir câmide terâvih namâzı kılınırdı.

GÜNÜMÜZDE ERKEKLER HAMAMI

Hamam kültürümüz her geçen gün yok olmaktadır. Çalışan hamamlar müşteri azlığı veya işletme masraflarının yüksek olmasından dolayı süratle kapanmaktadır. Harap hâldeki eski hamam yapıları ayakta kalma mücâdelesi vermektedir. Özellikle yerel belediye mülkiyetinde olan bâzı hamamların orijinal hâllerine sâdık kalınmadan restore edilerek kültür merkezi veya çeşitli etkinliklerin yapıldığı alanlara dönüştürüldüğünü müşâhade etmekteyiz.

Bugün az sayıda kalan orijinal, târihî Türk hamamları inadına hâlâ hizmet vermeyi sürdürmektedir. Turistik yönleriyle bir hayli uluslararası şöhrete sâhip olan, temizlik ve sıhhî şartlara âzamî dikkat edilen bu şanslı hamamlar arasında Çemberlitaş Hamamı, Galatasaray Hamamı, Cağaloğlu Hamamı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Hürrem Sultan Hamamı gibi hamamları sayabiliriz. Eskiden erkekler hamamında mevcut olan hamam berberleri ve hacamat etme gibi uygulamalar artık günümüz hamamlarında yoktur. Çemberlitaş Hamamı gibi bâzı hamamlarda binâ dışında kuaförler bulunmaktadır.

Bu hamamların dışında İstanbul'da hâlâ kıt kanaat imkânlarla çalışmaya devam eden hamamlar bulunmakla berâber bu hamamlarda temizlik ve sıhhî şartların, hijyenik ortam koşullarının tam olarak yerine getirildiğini görünen manzarada söylemek güç olacaktır. Ama ne olursa olsun bâzı düğün sâhiplerinin damat hamamına benzer âdetleri devam ettirdiğinden ve hâlâ sâdık hamam tutkunlarının varlığından söz edebiliriz.

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

Gelin hamamı

OSMANLI toplumunda neslin devâmını, yeni kuşakların yetiştirilip topluma katılmasını sağlayan âile birliği, her zaman çok önemsenmiştir. Türk hamamı etrâfında şekillenen geleneklerin bu yöndeki temâyüzünü anlamlandırmak bu sebeple çok önemlidir Kadın hamamları, geleneksel toplum yapısında son derece etkin sosyalleşme mekânları olarak kabul görülmekle birlikte, âilenin temeli kadınlarımızla alâkalı birçok duygu ve durumu göstermek bakımından elverişli bir ortamdır.

Gelin hamamı âdeti düğün öncesi gelin için son hazırlıkların, gelinin düğüne hazırlanması için yapılan faâliyetlerin bütünüdür. Gelinler düğünün yegâne odağıdır; bütün hazırlıklar geline göre yapılır, işte bu sebepten gelinin, âdeta seyredilecek bir sanat eseri hâline gelene kadar, süslenmesine özen gösterilirdi.

HAMAMA HAZIRLIK

Gelin hamamı, düğünden bir gün önce kız tarafınca tertip edilir. Bütün bir merâsimin müsebbibi gelin kızın bütün hazırlık süreçlerini; düğün sâhibi,

(üst) Bakır hamam kazanı, XIX. yüzyıl.
(orta) Sedef kakmalı nalın, XIX. yüzyıl.
(alt) Hamam tası XIX. yüzyıl.

komşu ve yakın akrabâ kadınların topluca yıkanmalarını, saç ve vücut bakımı yaptırmalarını, verilen ziyâfetleri ve renkli eğlenceleri içeren bir seremoniler bütünüdür.

Eski devirlerde gelin hamamı için çarşı hamamlarından biri tamâmen kirâlanırdı. Buna "hamam kapatmak" da denirdi. Genellikle hamama birlikte, toplu olarak gidilirdi. XVI. yüzyıl gravürlerinde gelin hamamı alaylarının detaylıca resmedildiğini görmekteyiz.

Hamamda fıskiyeli havuzun yanına Kütahya veya İznik saksılarda nâne, fesleğen, ıtır gibi kokulu bitkiler konur, mâdenî buhurdanlıklarda yakıldığı zaman güzel kokular çıkartan öd ve günlük ağacı yakılırdı. Misâfirlere, Beykoz gülâbdanlarından gül suyu ikram edilirdi.

Kahve ocağı bölümünde bakır cezvelerde Türk kahveleri pişirilir, misâfirlere zarflı porselen fincanlarda ikram edilirdi, şerbet sürâhilerinde şerbetler, sinilerde mevsimine göre çeşit çeşit kuru yemişler olurdu.

Hamam soyunmalık-câmegâh bölümünde oturtulan gelinlik kıza özel olarak hazırlanmış hamam cübbesi giydirilir, başına kırmızı duvak atılırdı. Gelin bir kolunda hamam anası diğer kolunda natır, arkalarında misâfirler onları tâkip ederdi.

Gelin kıza ve arkadaşlarının ellerine kına yakılır, gelinin sağ avcu içine kına tasında yakılan kına konur, kına üzerine bir altın lira bastırılıp ipek mendil ile bağlanırdı. Yine bu esnâda mâniler söylenirdi. Törensel bir şölene dönüşen bu geleneği sâdece seyretmek için bile yabancı misâfirlerin hamama doluştuğu çok olurdu.

HAMAMI EŞYÂSI

Günler öncesinden başlayan gelin hamamı hazırlıkları, hamama dâvetli kadınlar için de çok önem arz etmekteydi. Gelin hamamlarına gelişte kadınlar en güzel hamam takımlarını getirirlerdi. Özel işlemeli bohçalar, nalınlar, havlular sâhibinin zenginliğini ve zevkini yansıtırdı.

Hamam bohçasında, hamam kazanı (kirdenlik veya badya), havlu takımı, hamam cübbesi, nalınlar (takunya), pamuklu ve ipekli dokumalardan yapılmış Bursa işi peştamal (futa), temiz çamaşırlar, sabunluk, hamam tası, su tası, kına tası, el aynası, tarak, sürmedanlık, sabunlar, kokulu yağlar, hamam kesesi, tülbent ve yemeni gibi eşyâ bulunurdu.

Hamam raht, takım olarak bir gömlek ve iki havlu ve hamam bohçası ve yer döşemeliğinden (sedir örtüleri) oluşurdu. Havlular bir çift baş ve vücut havlusundan ibâretti. Makrama adı verilen havluların İstanbul işi olanları ve işlemeli Bursa havluları daha çok rağbet görürdü. Yıkandıktan sonra genellikle uzun olan saçlar kurulanır ve yemenilerle örtülürdü.

Kirdenlik veya badya denen hamam kazanları, bakır üzeri kalay kaplı olurdu. Hamama giderken hamam eşyâsı içinde taşınır, hamamda yıkanırken ters çevrilip üzerine oturulur, gerektiğinde su taşımak için ve son olarak da eğlence sırasında, darbuka olarak kullanılırdı. Sabunlar, kildan denen bakır kaplarda taşınırdı. Islak sabunun suları aksın diye kildanların alt kısmında küçük delikler vardı.

Geline bu güne özel oldukça yüksek yaklaşık 25-30 cm yüksekliğinde sedef kakmalı ahşap veya düşük ayar gümüş veya pirinç kaplamalı, tercîhen Şam işi ahşap nalınlar giydirilirdi. Edirne yöresinde çingeneler çeyizlerinde üzerinde hareketli kuşlar olan oldukça yüksek ve gösterişli nalınları hazırlar ve gelin hamamı merâsiminde bunları giyerdi.

Gelin kız, hamamın en güzel kurnasında yıkanırken arkadaşları mâniler söyler, bu esnâda görevliler tarafından gelin şerbeti dağıtılırdı.

Yıkanmayı tâkiben başına, sırtına, vücûduna ayrı ayrı sırmalı havlular sarılan gelin, câmegâh bölümüne getirilir, büyüklerin ellerini öper, hayır duâlarını alırdı. Diğer misâfirleri eliyle selamlardı.

Maddî imkânlar nispetinde gelinin üzerine çil çil paralar saçılır, genç kızlar kısmetlerinin açılması için çeyiz sandıklarında saklayacakları bu paraları kapmaya çalışırlardı. Hoca hanımlar tarafından duâlar okunurdu.

Gelinin çeyizinin bir bölümü hemen burada açılırdı. Çünkü çeyizler, gelinden sonra en çok merak uyandıran, izlemesi en zevk veren şeylerdi. Gelinlik, genç kız tarafından büyük bir sabır ve özenle yapılan el işlemesi para kesesi, saat kesesi, tarak kesesi, özenle işlenmiş çamaşırlar, havlular, namaz seccâdesi, evde yâhut mutfakta ya da diğer işlerde kullanılacak örgülerden vs oluşan çeyiz takımı, halk kültürü açısından da hâlâ özel bir yere sâhiptir.

Yemekler yenir, eğlence olarak

D. Morelli, Banyodan Dönen Sultan.

çalgı ve rakslar çengiler tarafından yapılır, alaturka mûsikî ile devam ederdi; merâsim akşam ezânına kadar sürerdi. Hamamdaki görevlilere, çengilere bahşişler dağıtılırdı. Gelin hamamı olduğu vakitlerde çocuklar için susamcı arap bacı, şekerci, muhallebici, yemişçi gibi satıcılar da hamamın önünde yer kaparlardı.

İSTANBUL'DA GELİN HAMAMI MERÂSİMİ

İstanbul folklorunda gelin hamamlarının ayrı bir yeri vardı. Gelin hamamları için, yaşanılan bölgeye en yakın kadın hamamları seçilmekle berâber, özellikle tercih edilen Sultanahmet'teki Haseki Hamamı, Kazasker Hamamı, Çinili Hamam gibi gözde hamamlar da vardı.

Sâdi Yâver Ataman, Türk İstanbul adlı eserinde, gelin yıkanırken söylenen ezgilerin, türkülerin yeni kurulacak âilenin mutluluğu için gerekli olduğunu, gelinin yıkandıktan sonra göbek taşının çevresinde üç kere dolaştırıldığını, sonrasında hamam taslarıyla başından üç kez su dökülmesini tâkiben bakır tas içinde geline şerbet ikram edildiğini anlatmaktadır. Kına yakıldığı vakit, gelinin sağ el avuç içi ve sağ ayağına kına sürmenin uğur getirdiğine inanılırdı. Geline kına yakılması âdeti, ana olma çağını idrak etmiş olmanın kutsallığına bir işâret olarak kabul edilmekteydi.

Günümüzde gelin hamamı âdetlerinin Kütahya, Afyon, Bursa gibi şehirlerde kısmen de olsa devam etse de eskiden kullanılan ve hepsi birer zarâfet ve estetik ürünü olan hamam eşyâsından birçoğunun günümüzde unutulduğunu görmekteyiz. İstanbul gibi büyük şehirlerimizde birtakım târihî hamamlarımızda gelin hamamı olarak düzenlenen turistik eğlencelerin kültürel dejenerasyon olmaktan öte gidemediği de açıktır.

KAYNAKÇA

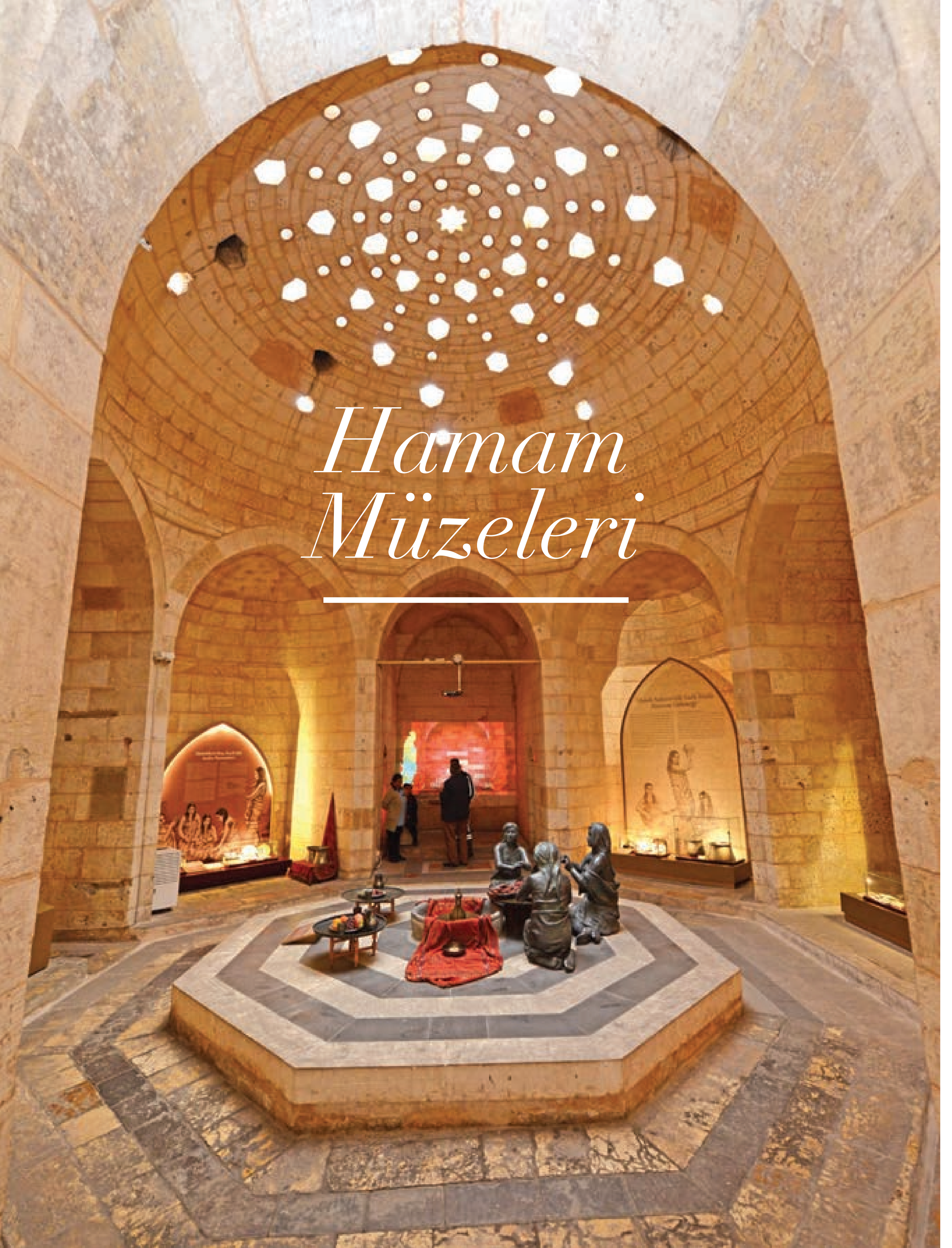
¶ Demirkol, A. S., Gök, M., *Suyun Binbir İmgesi, Eski İstanbul Yaşantısında Su- Ab- ı Hayat Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, Korpus Yayıncılık, 2010, s. 77-81.
¶ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yayınları, 2002, s. 299-306.
¶ Delibaş, S., *Osmanlı Sarayı ve İstanbul' da Berberlik Kurumu-Hamam*, Topkapı Sarayı Müzesi, 2006, s. 69-76.
¶ Haskan, M. N., *İstanbul Hamamları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1995, s. 10-16-25-37.
¶ Koçu, R. E., *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, 1981, s. 152- 157.
¶ Refik, A., *Onikinci Asr-ı Hicri' de İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, 1988, s. 262.
¶ Sezer, S.- Özyalçıner, A., *Bir Zamanların İstanbul' u*, İnkılâp Yayınevi, 2005, s. 113-114.
¶ Taşçıoğlu, T., *Türk Hamamı*, Duran Ofset, 1998, s. 124-127.
¶ Ulumay, E., "Hamam Kültürü Üzerine", *Eski Tas Eski Hamam*, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 11-25.
¶ Tezcan, H., "Osmanlı Tekstilinin Tarihçesi", *Eski Tas Eski Hamam*, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 114-115.
¶ Tezcan, H., *Osmanlı Tekstilinin Tarihçesi- Hamam- Osmanlı'da Yıkanma Geleneği Ve Berberlik Zenaatı*, Topkapı Müzesi, 2006, s. 30-31, 69-76.
¶ Vatansever, H., "Hamam", *National Geographic Türkiye*, Ekim 2011, s. 91-109.

Kayseri işi gelin hamam tası, gümüş, XIX. yüzyıl.
Yükseklik: 5.5 cm, çap: 20.5 cm

Hamam Müzeleri

GAZİANTEP HAMAM MÜZESİ

HALÛK PERK KOLEKSİYONU

HÜSEYİN ATEŞ

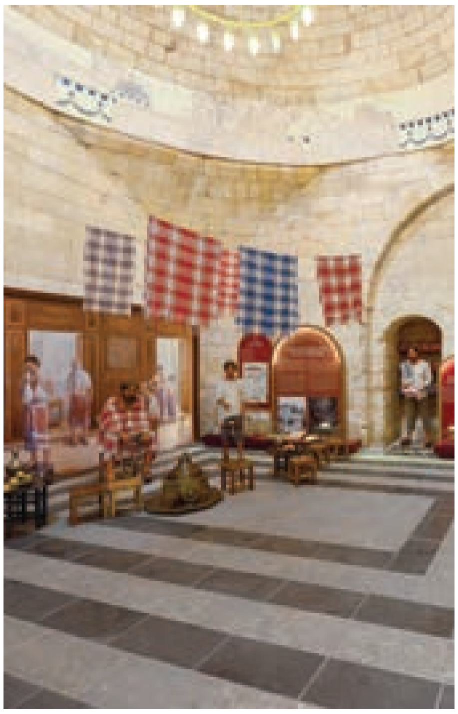
FOTOĞRAFLAR: MUSTAFA YILMAZ

TÜRKÜLERE konu olan, nâmı dilden dile dolaşan Antep hamamı müze oldu. Gaziantep kalesinin güneyinde bulunan târihî Lala Mustafa Paşa külliyesinin hamam kısmı olarak 1577 yılında inşâ edilen yapı, uzun yıllar Paşa Hamamı adıyla hizmet verdi. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından 2015 yılında aslına uygun restore edilen hamam, Halûk Perk koleksiyonundan derlenen hamam eşyâsıyla donatılarak bir hamam kültürü müzesine dönüştürüldü.

Hamamın ne zaman yapıldığını gösteren bir kitâbesi olmamasına rağmen Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığını gösteren vakfiyeler ve şer'î mahkeme sicilleri mevcuttur. Vakfiyesinin târihi (hicrî 985) 1577 olup 1563-1577 yılları arasında Lala Mustafa Paşa'nın Halep ve Şam beylerbeyliği görevinde bulunduğu yıllarda yapılmış olmalıdır. Külliyelerin ilk yapılan elemanı hamamlar olarak kabul edilmekte ve vakfiyeler de eser bittikten sonra düzenlenmektedir. Buna göre Paşa Hamamı 1564/1565 yıllarında yapılmış olmalıdır. Hamam, doğusundaki han, Susamhâne, şimdi mevcut olmayan Bedesten ve Mîrimîran Mescidi ile birlikte bir külliye (Lala Mustafa Paşa) durumundaydı. Osmanlı dönemi hamam mîmârîsini yansıtan eser, hemen hemen bütün Antep hamamlarında olduğu gibi zemin kotunun oldukça altında, yere gömülmüş olarak inşâ edilmiştir. Sokağa açılan sivri kemerli kapıdan dokuz basamak inilerek girilen hamam; soğukluk, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhandan oluşmaktadır. Hamamın ilk giriş yeri olan soğukluk kare planlı olup ortasında aydınlatma fenerinin bulunduğu kubbe ile örtülüdür. Soğukluktan bir koridorla büyük bir mekân olan ılıklığa geçilir. Ilıklık kare planlı bir merkezin karşılıklı iki tarafında eyvanların bulunduğu genişçe bir mekândır. Ilıklıktan doğrudan girilen sıcaklık ise merkezî mekânın ortasına denk gelen sekiz köşeli göbek taşının çevresinde sıralanan sekiz eyvan ve iki halvetten oluşmaktadır. Su deposu ve külhan, sıcaklığın devâmında yer almaktadır.

Ülkemizin ve Gaziantep'in târihî ve kültürel mirâsında hamamların önemini, bu yapıların şehrin mîmârî dokusunda yerini ortaya koymak ve unutulmaya yüz tutan hamam kültürünün gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amacıyla, Paşa Hamamı binâsının Hamam Müzesi'ne dönüştürülmesi planlanmıştır. Bu amaçla Hamam Müzesi'nin projesi hazırlanmış olup teşhir tanzîmi işi için ihâlesi yapılmış ve yer teslîminin yapılmasıyla da uygulamaya başlanmıştır. Târihî, kültürel ve sosyal açıdan şehir belleğinde önemli yeri olan hamam kültürüne dâir yerel, ulusal ve yabancı tüm araştırma ve yayınlardan faydalanılarak oluşturulan müze içerisinde; su kültürü, hamam kültürünün kökeni ve târihsel gelişimi, Türk hamamları, Gaziantep hamamları ve hamam mîmârîsi, hamam âdâbı, tellak, natır, erkek hamamı, güvey hamamı, gelin hamamı, lohusa hamamı, hamamda kız bakma, beraberindeki yeme içme ve eğlence kültürü gibi konular bal mumundan yapılmış mankenler, kiosklar, panolar, özel vitrinlerde sergilenen hamam eşyâsı, led ve dokunmatik ekranlar yardımı ile anlatılmaktadır.

Gaziantep Hamam Müzesi.

BAYEZİD TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜ MÜZESİ

A. ÇAĞRI BAŞKURT

Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesi'nden.

İstanbul'un fethinin ardından şehirde inşâ edilen ikinci selâtin câmi ve külliyesi olan II. Bayezid Câmii ve külliyesi, şehrin Bizans devrindeki en büyük meydanı olan "Forum Theodosiacum" veya "Forum Tauri"nin bir köşesinde XVI. yüzyılın hemen başında vücûda getirilmiştir. Câmi, türbe, imâret, sıbyan mektebi, tabhâne, medrese, kervansaray ve hamamdan müteşekkil olan ve bu külliyenin önemli bir parçasını oluşturan çifte hamam, Türk hamam mîmârîsinin erken târihli ve görkemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan II. Bayezid (1481-1512) tarafından inşâ ettirilen bu hamamın o sırada Trabzon Sancakbeyi olan Şehzâde Selim'in (Yavuz) vâlidesi Gülbahar Hatun'un Trabzon'daki imâretine vakıf geliri olarak tahsis edildiği bilinmektedir.[1]

Hamamın inşâsıyla alâkalı ilginç birtakım bilgilere ise ancak bir yüzyıl sonra Evliyâ Çelebi'nin seyahatnâmesinde tesâdüf edilmektedir. Evliyâ'nın verdiği bilgilere göre, Sultan Bâyezid-i Velî'nin inşâ ettirdiği hamamın yerinde eskiden seksen arşınlık, dört köşe ve tek parça olan bir Roma sütunu yer almakta ve bu sütun Gezbazya adlı bir kâhin tarafından şehrin vebâ salgınına maruz kalmaması için tılsımlanmış iken Sultan Bayezid'in onu yıktırarak yerine gönül açıcı bir hamam yaptırmıştır.[2]

İnşâ edildiği târihten 1930'lu yıllara kadar çalıştığı bilinen Sultan II. Bayezid Hamamı'nın bu târihlerden sonra caddeye komşu büyük kubbeli soyunma yerleri, yâni camekânları kullanım esâsının dışında deri deposu olarak kirâya verilmiş, arkadaki sıcaklık bölümleri ise kısmen demirci atölyesi olmuştur. Daha sonra da kendi hâline terk edilmiştir. Bu terk edilişin akabinde târihî hamamın kurşunları soyulmuş, filgözleri kırılmış, mermer ve kurnaları çalınmış, duvarlarında delikler ve geçitler açılmıştır.[3] Hamam bu şekilde harap olup yapılış amacının dışındaki kimselere yuva hâline gelince bu durumu fırsat bilenler hamamın yıktırılması için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Özellikle 1950-1960 arasında yapının yıktırılması için ortaya çıkan tenkitlere göre, "Hamamın yıkılmasıyla hem Ordu caddesi genişleyecek hem de bu perîşan harâbe ortadan sökülüp atılacaktı. Esâsında ise bu hamam zihinlerde meşum bir hâtırayı canlandırmaktadır. Yıkılmak istenen bu binâ güya Patrona Halil tarafından yaptırılmıştır. Onun için Patrona Hamamı diye meşhurdur.[4]

Devrin tanığı olan Reşad Ekrem Koçu ise bu hamamın kurtarılması için gayret edenlerin başında gelmekteydi. Koçu, hamamın vaziyetini ve alınması gereken önlemleri, "Yıllardan beri pek harap bir hâlde duran ve zannediyoruz ki bir deri deposu olarak kullanılan bu çifte hamamın hemen istimlâki ile devlet elinde gün geçirmeden dikkatle tâmir ve restore edilmesi ve işinin ehli bir hamamcıya kirâlanarak büyük bir çarşı hamamı olarak halka açılması gerekir." şeklinde ifâde ederken, yıkılması konusunda büyük gayret sarf edenler hakkında, "Bayezid Hamamı'na tezyif kâdı ile 'Patrona Hamamı' diyen bâzı yazarlar bu âbidenin yıkılması için âdeta çırpınmışlardır ki onların da ilelebet bednam olması için gazete koleksiyonlarında kendi yazıları kâfidir." diyerek sitemini belirtmekten geri durmamıştır.[5]

Tenkit oklarının belki de her şeyden daha çok hamama zarar verdiği bu târihlerde duruma tanıklık eden bir başka kişide o sırada henüz İstanbul Üniversitesi Sanat Târihi bölümünde asistan olan Prof. Dr. Nurhan Atasoy'du. Atasoy, bu mesele için esâsında hocalarının sergilemesi lâzım gelen duruşu kesin bir kararlılıkla ve cesâretle ortaya koyarak 1964 senesinden îtibâren hamamın kurtarılması için büyük bir gayret sarf etmekten geri durmamıştır. Bu bağlamda hamamın üniversite yapılarının arasında olması hasebiyle, üniversite tarafından kurtarılmasının gerekliliği vurgulayan

Atasoy'un, gerek üniversite ve gerekse yüksek idârî makamlarla yaptığı yazışma ve görüşmeler Nazım Terzioğlu'nun üniversitenin rektörlüğe (1969–71, 1971–74) gelmesi ile önemli bir aşamaya taşınmış oldu. Rektör Terzioğlu döneminde hamamın üniversitenin himâyesine geçişi gerçekleşti, cadde üzerindeki kubbeli iki soyunma yeri kütüphâneye ve okuma salonuna dönüşmek üzere tamir ettirildi. Ancak hocanın rektörlükten ayrılması ve akabinde vefat etmesi projenin rafa kalkmasına sebep oldu. Yine Atasoy'un o târihten 2010 senesine değin aralıksız devam eden gayretleri ile nihâyetinde bu defa rektör Prof. Dr. Yunus Söylet'in döneminde, 2010 senesinde hamam kapsamlı bir restorasyona alındı. Atasoy'un denetiminde 2015 senesine kadar devam eden restorasyon, yapının 2015 senesinde II. Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesi olarak kullanıma açılması ile son buldu.

Müzenin teşhirlerinin mükemmelen toplanması işini de yine Nurhan Hoca'nın kendisi üstlendi. Atasoy, imparatorluk devrine âit olan yazma, bohça, kıldanlık, şamdan, bakır ve pirinç hamam tasları, seccâde, tülbent, peşkir, ponza taşı, kahve değirmeni, bakır tepsi, katlanır kahve kavurma tavası ve takunya gibi yüzlerce parçadan oluşan hamam eşyasını uzun uğraşılar sonunda temin etti. Böylelikle hamam müzesi için eşsiz bir koleksiyon oluşturulmuş oldu. Atasoy, son olarak kendisine hediye edilen XIX. yüzyılın önemli devlet adamı ve târihçisi olan Ahmet Cevdet Paşa'ya âit oniki parçadan müteşekkil hamam eşyâsını da 2017 senesinde müzeye bağışlayarak müzenin koleksiyonu için önemli bir katkıda bulunmuştur.

1 Semavi Eyice, Beyazıt Hamamı", *DVİA*, c. VI (1992), s. 53.
2 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, 1/1, haz. Seyit Ali Kahraman–Yücel Dağlı, İstanbul, 2008, s. 34.
3 Semavi Eyice, Beyazıt Hamamı, *DVİA*, c. VI (1992), s. 53.
4 Emin Ali Çavlı, "Bayezit Hamamı Meselesi", İstanbul, 1957; a.mlf., "Patrona Halil Hamamı Değil, Bayezid Hamamı", *TTOK Belleteni*, sayı: 186-187, 1957, s. 6-7.
5 Reşad Ekrem Koçu, "Bayazıd Hamamı", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, s. 2240 – 224.

Hamam keyfi. Yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla; kulplu kahvedan ile pirinç kahvedan, XIX. yüzyıl; Avrupa işi altın yaldızlı çiçek motifli renkli cam bardak; Kütahya seramik turkuvaz zeminli kahve fincanı ve fırınlanmış kilden, kırmızı renkli topuk taşı.

ÇEŞME, SEBİL VE ŞADIRVAN

YILMAZ ÖNGE

A. I. Melling, Tophâne I. Mahmud Çeşmesi.

G. F. Brest, Kıyıda Çeşme.

LUGÂTLARDA kısaca ve genellikle, göz gibi olan delik ve bu delikten akan su, mânâsı ile îzah olunan "çeşme" kelimesinin Anadolu'da ne zamandan beri kullanıldığı, ayrı bir araştırma konusudur. Farsça göz mânâsına gelen bu kelimenin, bilhassa XIV. yüzyıldan îtibâren dilimize yerleşerek kitâbelerde veya yazılı metinlerde, yalnız olarak yâhut değişik terkipler hâlinde kullanıldığı bilinmektedir. Çeşme-i dilkûşa, çeşme-i âb-ı zülâl, çeşme-i revân, çeşme-i rânâ, çeşme-i kevser, çeşme-i hayat vb gibi Arapça veya Farsça kelimelerden yapılmış terkipler Osmanlı devri çeşme kitâbelerinde sık sık görülür.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda çeşme kelimesi yerine, Arapça yine göz mânâsına gelen "ayn" tâbiri ile "sikâye" isimlerinin kullanıldığı, bu devrin kitâbelerinden anlaşılmaktadır. Kitâbelerinde genellikle "ayn" tâbiri ile isimlendirilmiş Selçuklu devri çeşmelerine örnek olarak Sivas'ta 1271 târihli Gök Medrese'nin çeşmesi ile 1278 târihli Bolvadin Alaca Çeşme gösterilebilir. "Ayn" yerine, daha seyrek rastlanmakla berâber kitâbelerinde "sikâye" geçen çeşmeler arasında da 1239 târihli Pazar Hatun Çeşmesi, Afyon'da bugün mevcut olmayan 1372 târihli İki Lüleli Çeşme ve 1492 târihli Sinop Emir Şehabüddin Çeşmesi sayılabilir. İ. H. Konyalı, Konya'da bugün Sakahâne Mescidi olarak tanınan

eserden bahsederken "Mescid, Sâhib Ata'nın sikâye denilen ve eskiden pek meşhur olan çeşme ve musluğun civârında yapıldığı için Sikâye Mescidi adını almıştı. Sonra halk telaffuzu 'sikâye' şekline sokmuştur." demektedir.

Anadolu'da eski geleneklerin devam ettiği bâzı bölgelerde, "ayn" tâbirinin XVI-XVII. yüzyıllarda da çeşme kelimesinin yanı sıra kullanılmış olduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Meselâ, Tokat'ta Müftü Mahallesi'ndeki 1595 târihli çeşme, kitâbesinde "çeşme", buna mukâbil 1593 târihli Hacı Mahmud çeşmesindeki "ayn" kelimesi, ve yine Tokat'ta 1652 târihli Eski Kasabahâne çeşmesinin kitâbesinde de "ayn" ismi geçmektedir.

Rastladığımız tek örnek olarak Isparta'da 1519 târihli Yılan Kırkan Çeşmesi'nin kitâbesinde, yine Arapça "meska" adı geçmektedir.

Anadolu'daki kitâbe ve yazılı vesîkalarla mevcûdiyetini tespit edemediğimiz, ancak Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügâti't-Türk*'ünden öğrendiğimiz "alış: su ağızı, suyun havuzdan veya suvattan döküldüğü ağızlar; mıngar pınar, su gözü; muyanlık: yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat; yul/yolak: kaynak, pınar, su pınarı, kaynağı, gözü" gibi tâbirlerin çeşme yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşme ile ilgili en mühim terim olan "lüle" için de M. Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde şu îzâhat buluyoruz: "Lüle: Su ölçülerinden birinin adıdır. Dört (masura) bir lüle sayılırdı. Tapu kayıtlarında lüle yazılmaz, 'masura' nâdir olarak da 'hilâl' yazılırdı."

Sanat Ansiklopedisi'nde bunun için şu îzâhat vardır: Bendlerde toplanan ve şehre isâle edilen sulanır evler, çeşmeler, hamamlar ve sâireye muayyen miktarlarda verilmesi için suyu maksemlerde ölçmeğe mahsus üstüvânî şekilde küçük ve ince bir boru parçasıdır ki, su akan boruların ucuna veya maslak teknelerinin kenarındaki deliklere takılır. Lüle tâbir olunan bu ölçü yuvarlak bir küre şeklinde ve otuz dirhem sikletinde bir kurşunun girebileceği kadar bir delikten akan su miktârıdır. Bir lüle 4 masura ve her masura 4 çuvaldız îtibar edilir. Çuvaldız tâbiri bu delginin çuvaldız kalınlığında olmasındandır. Bir çuvaldız su, bir masuranın dörtte biri ve lülenin onaltıda biridir.

Vaktiyle hamam ve konaklara gelen sular, bunların sâhipleri tarafından bir meblağ (para) mukâbilinde satın alındığı cihetle senetlerinde (tapularında) mukayyet miktâra göre su almak hakları vardı. Filân konağın veya hamamın bir lüle, iki masura suyu var denirdi. Bu su hakkı emlâk gibi senetle (tapu ile) alınır satılırdı.

Lüle: Çeşme, musluk ve emsâline takılan küçük boruya da lüle denilir. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III. İst. 1946, 372 s.)

Sikâye: Musluk, yol üzerlerine yapılan ve içine su konulan kap, sebil anlamındadır. (İ. H. Konyalı, aynı eser, 1003 s.)

Meska: Su içilen yer.

Sebil, Arapça yol demek olup Kur'ân'da kullanılmıştır. Bunun için mîmar Sedad Çetintaş "Türklerde su, çeşme, sebil" adı makâlesinde, "Sebil kelimesi, Arapça maddî ve mecâzî mânâlarda yol demektir. Bizde hayır ve iyilik yolu mânâsına alınmış, bu îtibarla su tevzî yerlerine 'sebilhâne' ve ihtisar için yalnızca 'sebil' denmiştir. Şehirlerde halkın, gelip geçerken parasız ve kolaylıkla soğuk ve temiz bir su içebilmesini temin için düşünülmüş ve yapılmışlardır." denmektedir.

M. Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde "Sebil: Hayır için parasız su dağıtılan, etrâfı parmaklıklı ve ekseriya kubbe ile örtülü binâlar hakkında kulanılır bir tâbirdir. Bunun yerine 'Sebilhâne' de kullanılır." denilmekte ve "Yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binâlar ki pencerelerinde dâimî sûrette su ile dolu maşrapalar bulundurulup gelen geçen parasız olarak bu suları içerlerdi." sûretinde târif olunan sebil için *Sanat Ansiklopedisi'nin* "Sebil" maddesine atıf yapılmaktadır.

C. Esad Arseven'in *Sanat Ansiklopedisi'nde* ise "Sebil (Yol mânâsına sebl'den) yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binâlar ki pencerelerinde dâimî surette su ile dolu maşrapalar bulundurulup gelen geçen parasız olarak bu suları içerlerdi. Sebiller umûmiyetle yuvarlak ve üstü kubbe ile örtülmüş küçük bir odacık şeklinde olup cepheleri büyük pencere şeklinde açıktır. Pencerelerin iki taraflarındaki sütunlar arasına gâyet müzeyyen şebekeli tunç parmaklıklar konulmuştur; bu parmaklıkların altında ve yerden bel irtifâına kadar olan duvarın üstünde parmaklığın alt kısmına maşrapa geçecek kadar aralıklar bırakılmıştır. Bu gözler adedince küçük bakır veya pirinç taslar, saplarından uzun birer zincirle mezkûr parmaklığın bağlanmış olup bunlar boşaldıkça içeride dâimî sûrette oturan sebilci tarafından doldurularak isteyenlerin içmesine hazır bulundurulurdu. Sebiller, gelip geçenlere parasız su vermek üzere hayrat olarak yapılan müesseselerdi ki hemen hemen her

Türkler Arapça "sebil" tâbirini, Allah rızası için yapılmış çeşme, şadırvan, kuyu gibi çeşitli su mîmârîsi için ve hemen her devirde kullanmışlardır.

câminin yanında bir sebil inşâ olunurdu. Bu sebillerin Ayasofya'daki Sultan Ahmed Sebîli gibi çeşmesi olanları da vardır. Türk mîmârîsinde mühim bir şûbe teşkil eden ve üslûbları zamânın üslûbuna uyan mîmârî eserlerdir. Bunlara sebilhâne denirdi. İhtiras edilerek sebil edilmiştir." şeklinde bir târif ve mâlûmat bulunmaktadır.

İslâm Ansiklopedisi, sebil hakkında "Sebîl, yol demek olup Kur'ân'da da kullanılmıştır. Kelime bugün hayrat çeşmeler için kullanılır. Şark dinlerinin çoğu gibi, İslâm da tabiatıyla çorak bölgelerde ve iklimi kurak yerlerde, susuz kalmış yolcular için kuyular, sarnıçlar, çeşmeler tanzîmine büyük bir değer ve ehemmiyet vermiştir; sebîlin bu son mânâda kulanılışının, Allah rızâsı için yapılan eserler hakkında kullanılan sebil Allah tâbirinden çıkmış olması mümkündür." şeklinde bilgi vermektedir.

Yukarıdaki muhtelif îzâhattan anlaşılacağı üzere, Türkler Arapça "sebil" tâbirini, Allah rızası için yapılmış çeşme, şadırvan, kuyu gibi çeşitli su mîmârîsi için ve hemen hemen her devirde kullanmışlardır. Ancak târiflerde geçen sebil yapısı, genellikle XVII-XVIII. yüzyılların İstanbul ve çevresindeki Osmanlı devri sebillerine mahsustur.

"Sebil"e kelime olarak benzeyen, fakat ondan ayrı bir mânâ ve fonksiyona göre yapılmış bir çeşit su mîmârîsine verilen, diğer bir Arapça isim de "selsebil"dir. Bunun için *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde "Selsebil: Şakûlî vaziyette büyük çeşme aynası olup üzerinde muhtelif yalaklar bulunan ve su birbirinden geçerek aşağıya kadar gelen çeşmelerle suyu birbirine akan teknelerden müteşekkil çeşmelere verilen addır. Selsebil, Arapça tatlı ve hafif su demek olduğu gibi, cennette bir pınara bu ad verilir."

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır, Dehr sûresini îzah ederken selsebil için şunları yazıyor:

"Selsebil, ilk evvel Kur'ân'da işitilmiş bir kelime olduğu söylenmiş, bunun selsel ve selsal gibi selâset ve teselsül mânâlarıyla alâkadar olarak akımı müteselsil ve içimi ve yudumu boğaza dokunmayacak surette gâyet kolay ve tatlı mefhûmunu ifâde ettiği de söylenmiştir. Mücâhid, cereyânı kuvvetli, içimi kolay kolay demiş, Mukâtil de suyu istedikleri meclise diledikleri gibi teselsül eder bir ayn (menba) demiştir. Katade'den rivâyet olunduğuna göre arşın tahtında Adn cennetinden neben edip bütün cennetlere teselsül eden bir ayndır." izâhâtını buluyoruz.

Farsça "şâd: çok" ve "revan: akar" sözlerinden meydana gelen şadırvan kelimesini Şemseddin Sami, "Yüksek bir havuzun içine fıskiye hâlinde akıp oradan müteaddit yerlerden dökülen su ki ekseriya câmi avlularında bulunur." diye târif etmektedir. S. Kemal Yetkin ise "Câmilerde, umûmiyetle avluda, abdest almak için yapılan, üstü çadır veya kubbe tartında örtülü, havuz şeklindeki haznesinin etrâfında çepeçevre musluklar bulunan çeşme." demektedir.

M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde, "Şadırvan: Etrâfında bulunan müteaddit musluklardan ve bir fıskiyeden su akan havuz tarzında kubbeli çeşme adıdır. Şadırvanlar câmi avlularında halkın abdest alması için yapılırdı." denmektedir.

"Üstte çadır şeklinde bir dam ve yâhut bir ahşap kubbe ile örtülü yüksek bir mermer havuz olup içinde bir fıskiyeden veya bir lüleden akan sular toplanarak dış tarafına fırdolayı sıra ile takılmış musluklardan akar." sûretinde târif olunan şadırvan için Sanat Ansiklopedisi'nde şu îzâhat da verilmiştir: "Şadırvanların Türk mîmârîsinde mühim bir yeri vardır. Üslûpları da âit olduğu câminin mîmârî üslûbunda olur. Şadırvanların damları direkler veya sütunlar üzerine tutturulmuş olup ileriye taşkın saçakları olur. Muslukları önünde fırdolayı tahtadan sâbit oturacak sıralar ve ayak koyacak taşlar vardır. Musluktan akan suyun sıçramaması için derince olarak yapılmış yalakları olur. Bâzı şadırvanlarda kuşların suyu kirletmemesi için hazne denilen yüksek havuzun üstü tel kafesle örtülmüştür. Şadırvanlar umûmiyetle yuvarlak veya çok köşeli olduğu gibi dördül veya mustatil olanları da vardır. Her ufak câminin bile behemehal bir şadırvanı bulunur." ifâdesiyle mevcut bilgileri derlemektedir.

Yukarıda "şadırvan" olarak târifi yapılan tesîsin, Anadolu'daki terminolojik târihini kesinlikle bilmiyoruz. Ancak, saray, köşk, han, hamam gibi sivil yapıların yanı sıra câmi, medrese, tekke gibi dînî binâların iç veya dış avlularında, abdest almak için kullanılmayan, fıksiyeli havuzların mevcûdiyeti mâlûmdur. Nitekim, XI. yüzyılın ortalarında Diyarbakır Ulu Câmii'ni gören İranlı seyyah Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*'sinde "Mescidin ortasında büyük bir taş vardır, o taşın üstüne bir adam boyu yüksekliğinde, çevresi iki arşın gelen pek büyük yuvarlak taş bir havuz konmuştur. Havuzun ortasında pirinç bir lüle vardır ki oradaki fıskiyeden berrak su fışkırır, o suyun nereden gelip nereye aktığı görünmez." diyerek bugünün câmisinin iç avlusunda bulunan şadırvanın yerinde olması lazım gelen bir havuzdan bahsetmektedir. Kezâ XII. yüzyılda son şeklini almış olan Harran Ulu Câmii'nin avlusun-

F. Ziem, Küçüksu Çeşmesi.

daki şadırvandan da abdest almak için musluk görülmemektedir. Bugün Anadolu'daki XII-XIII. yüzyıl yapılarının iç veya dış avlularında bulunan şadırvanların çoğu muhdestir. Bunların yerinde olması gereken orijinal su tesislerinin büyük bir kısmı harap ve yok olmuşlardır. Sivas Ulu Câmii, Sinop Ulu Câmii, Malatya Ulu Câmii gibi (1228 târihli Divriği Darüşşifâsı, 1252 târihli Konya Karatay Medresesi, 1258 târihli Konya İnce Minâreli Dârülhadisi gibi bâzı yapıların iç avlularındaki hemzemin havuzları, değişik mîmârî karakterleri bakımından şadırvanların dışında mütâlaa ediyoruz).

Ortasında kâideli bir çanaktan ibâret fıskiyeli göbeği, kenarları musluklu ve oturak taşı, üstü örtülü havuzu ile yukarıda târifi yapılan şadırvanın ilk örneği 1470 târihli İstanbul Fâtih Câmii'nde görüyoruz. Evliyâ Çelebi, her ne kadar bu tesisten havuz olarak bahsetmekte ise de câminin vakfiyesinde "şadırvan-ı hurşit-nişan" şeklindeki ifâdeye göre şadırvan tâbirinin XV. yüzyılın sonlarından îtibâren bugünkü mânâsıyla kullanılmaya başlandığı kabul edilebilir. 1512 târihli Konya Mevlânâ Dergâhı şadırvanının, 1752 târihli Kastamonu Nasrullah Câmii şadırvanının kitâbelerinde "şadırvan" ismi geçmektedir.

1557 târihli İstanbul Süleymâniye Câmii'nin iç avlusundaki şadırvandan bahsederken Evliyâ Çelebi'nin "... Tuhaftır ki, başka havuzların suları aşağıdan yukarı çıktığı için şadırvan denilmiştir." şeklindeki ifâdesi dikkati çekmektedir. İstanbul Süleymâniye, Sultanahmet, Edirne Selimiye câmileri gibi fevkânî selâtin mâbetlerin yan cephesinde tesis olunan sıra abdest muslukları için, su yolcuları ve câmi hademelerinin kullandığı "zembil şadırvan" tâbirinin ortaya çıkışı ise bu tip tesislerin ilk örneğini ihtivâ eden 1557 târihli Süleymâniye Câmii'nden sonra olsa gerekir.

KAYNAKÇA

¶ S. Göncer, *Afyon İli Tarihi*, I. İzmir, 1971.
¶ A. Gökoğlu, *Paphlagonia Garyrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, I, Kastamonu, 1952.
¶ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul, 1927.
¶ *Divanü Lügati't-Türk*, B. Atalay, Ankara, 1943.
¶ H. Zübeyr Koşay, "Türkiye Halk Dilinde Yapı ile İlgili Sözler", *Yıllık Araştırmalar*.
¶ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul, 1946.
¶ S. Çetintaş, "Türklerde Su, Çeşme, Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, V, İstanbul, 1944.
¶ C. E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1951.
¶ *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964.
¶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Türkçe Kur'ân Tefsîri*.
¶ S. K. Yetkin, *İslâm Mîmârîsi*, Ankara, 1959.
¶ N. Hüsrev, *Sefernâme*, İstanbul, 1967.
¶ Z. Danışman, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1969.
¶ E. Tokay, *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul, 1951.

Z. Yılmaz Önge'nin *Türk Mimarîsinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997) adlı eserden derlenmiştir.

Mîmârî, süsleme ve kitâbelerine göre İstanbul çeşmelerinin dönemsel özellikleri

GÜL SARIDİKMEN

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

I. Mahmud'un yaptırdığı Tophâne Çeşmesi.

FOTOĞRAFLAR: GÜL SARIDİKMEN

BİZANS başkentinin 1453'te Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle bu güzel kent, Türk-İslâm inanç ve hayat kültürüne âit mîmârî ile donatılmaya başlanır. Susuz bir yaşam mümkün olmadığından, vazgeçilmezimiz olan suyu insanlara birebir ulaştıran çeşme ve sebiller çok özel ve önemlidir. Sâdece insanlar değil, diğer canlıların da su ihtiyâcını giderebilmek için bâzı çeşmelere yalak eklenerek hayvanların su içebilmesine uygun tasarımlar yapılmıştır. İslâmiyet'te en büyük sevapların başında, susuzlara içme suyu temîni gelir; birçok âyet ve hadiste de suyun önemi vurgulanır. İstanbul'da pâdişahlar ve yakın çevresindekiler başta olmak üzere maddî gücü yeten herkes, su temîni için gerekli çeşme ve sebil gibi hayrat yapıları yaptırmaya çalışmış ve bunların onarımlarını, bakımlarını üstlenmiştir.

Osmanlıda çeşme terimiyle en öz şekilde, su akıtılan yapılar akla gelmelidir. Çeşmelerde, sürekli su akışını sağlayan lülelerin yerini, su israfını önlemek için zaman içerisinde suyun boşa akmasını engelleyecek burmalı lüle olan musluklar almıştır. Suyun aktığı lüle ya da musluğun yer aldığı taşa, musluk tablası denir. Hepsinde olmamakla birlikte, musluğun yanlarında veya üst kısmında, su içmek için kullanılan tasların konulduğu tas nişi/maşrapa yuvası bulunur. Çeşme nişi, musluğun olduğu bölümü diğer alanlardan ayırır ve çeşme nişini çoğunlukla kesme taş, tuğla ya da mermer kemer belirler. Çeşme cephesinde, nişi belirleyen kemerin üzerindeki bölümler köşelik olarak adlandırılır ve niş kemeri ile üzerindeki kitâbe bölümü arasında kalan köşelik bölümlerine bâzı örneklerde simetrik birer rozet yerleştirilmiş ve bâzıları dönemin zevkine uygun motiflerle süslenmiştir. Çeşme nişinde iç yüzeyde, taş veya mermer kaplı olarak ayna taşı/çeşme aynası vardır. Çeşme önlerinde, lüle veya musluktan akan suyun toplandığı alanlara, tekne, kurna, yalak gibi isimler verilir. Bu bölümlerin iki yanında, taş ya da mermerden oturmaya veya su kaplarını koymaya yarayan set/seki taşı/tekne seti yer alır. Bâzı örneklerde, çeşmenin iki tarafına dinlenme amaçlı nişler de yapılmıştır. Bâzı çeşmelerde su depolanır ve suyun depolandığı bölüme hazne adı verilir. Hazne üzerini hazne örtüsü örter ve kapalı hazne bölümünün üzerinin çatısız düz tasarlanıp namazgâh olarak kullanılan örnekleri de vardır. Bâzı çeşmelerde, güneşten ya da yağmurdan korunma amacıyla üst örtü olarak çatının geniş saçak olarak devam ettiği görülür. Bâzı çeşmelerin, hazne köşelerine veya çeşme kemerinin iki yanına musluk seviyelerinden daha yukarıya, insanların rahat su içmelerini sağlayacak çeşmecik yerleştirilmiştir. Bu dekoratif çeşmeciklerin de önlerinde küçük kurna ya da tekne yer alır.

Çeşmelerde belgeleme amaçlı yerleştirilmiş olan kitâbeler oldukça önemlidir. Kitâbe, yapının bânîsi (yaptıran kişi), yapım târihi ve yapılış amacı gibi bilgileri veren yazılı levhalardır. Çoğunlukla nazım/şiir ağırlıklı olup çok azında nesir görülebilir. Bâzı yapılarda ayrıca, besmele, âyet ve duâ yazılı kitâbeler de bulunur. Enbiyâ sûresinin 30. âyetinde geçen, *"Ve her canlı şeyi sudan yarattık."* ve İnsan sûresinin 21. âyetinde geçen *"Rableri onlara tertemiz bir içecek sunar."* ifâdeleri bâzı kitâbelere aktarılmıştır. Kitâbeler genellikle, kemer alınlığı olarak geçen kemerin üst kısmındaki bölümde ya da niş içinde ayna taşının üst kısmında yer alır. Genellikle sülüs ya da tâlik yazı çeşitleri kullanılmıştır. Kabartma olarak yazılan bu kitâbeler, hat sanatının en güzel örnekleri arasında ayrıcalıklı bir yerde değerlendirilmelidir. Eminönü Süleymâniye Kaptan Paşa Mektebi sokağındaki çeşme (H.1115/M.1703) ve Kasımpaşa Cezâyirli Gazi Hasan Paşa (Kışla Câmii) Çeşmesi (1199/M.1784) örneklerinde görüleceği üzere, çok az kitâbede çift ve karşılıklı yazılmış aynalı yazı biçimi ör-

Esma Sultan Çeşmesi, Kadırga.

Mîmârîsine, süsleme ve kitâbelerine göre İstanbul çeşmelerinin, içinde bulundukları dönemin karakteristiğini, teknik, estetik ve edebî bakımdan yansıttığı görülür.

neği olan müsennâ hat uygulanmıştır. Bâzı kitâbelerde kitâbeyi yazan hattatın ismine de "ketebehû" kelimesiyle yer verilmiştir. Kitâbe metninin uzun ya da kısalığına göre yazılar kartuşlarla bölümlenir. Kitâbe kartuşları, genellikle oldukça sâde, yatay dikdörtgendir veya bu dikdörtgen kartuşların yatay olarak iki ucu sivri kemer, dilimli kemer gibi dekoratif kemerlere dönüşür. Dönemin süsleme anlayışına göre sâde ya da süslemeli olan bu kartuşların aralarına ve yazı kuşaklarına bâzı örneklerde çiçek, yıldız, ay-yıldız, fener gibi motifler de işlenmiştir.

Kitâbelerin bir kısmında yapının inşâ ya da onarımına âit bilgiler verilirken târih açıkça yazıldığı gibi, bir kısmında ebced hesâbı ile târih düşürülmüştür. Târih düşürme, ayrı bir edebî alandır. Kitâbelerde, çeşmeyi yaptıran ya da onartan kişinin adı, kişiliği vurgulanır ve yapının târihi edebî dille belirtilirken şâirin ismi ya da mahlası da burada ifâdelendirilir. İstanbul çeşmelerinde manzum şiirle târih düşürme geleneği, XVI. yüzyıldan kalan örneklere kadar gider. Kitâbe şiirleri, XVIII. yüzyıla kadar fazla uzun değildir. III. Ahmed devrinde, uzun kitâbe yazma eğilimi başlar, kitâbe şiirlerinin kalitesi artar ve âdeta dönemin şiir anlayışı ve beğenisi, yaşayan edebiyat olarak çeşme kitâbelerine de yansıtılır. Şiirle târih düşürme geleneği, kitâbe şâirlerinin önemini belirler. Sarayla bağlantılı kişilerin, devlet adamlarının yaptırdığı çeşmelerde, kitâbeler daha da zenginleşir. Saray şâirleri, çeşme, sebil kitâbeleri için şiirler hazırlamıştır. Dâmat İbrahim Paşa ile başlayan çeşme yaptırma gayreti, kitâbe şâirlerinin popülerliğini artırır. Şiirlerin gizini ve değerini artıran tâmiyeli târihler ve aynı yapı üzerinde farklı şâirlerin, farklı şiirlerinin olması bu dönemin Türk çeşme kitâbelerine kazandırılan yeniliklerindendir (Aynur-Karateke 1995: 71). İstanbul'daki çeşme kitâbelerinde kullanılan târihler, hicrî takvime göredir.

Çeşmelerde belgesel unsur olarak yer alan kitâbe gibi, bâzı örneklerde yine belgeleme açısından önemli olarak çeşmeyi yaptıran sultânın imzâsı olan tuğra bulunur. Çeşmelerde, XVIII. yüzyılda yapılan örneklerde tuğra görülmeye başlanır ve XIX. yüzyılda yaygınlık kazanır. Çeşmeyi yaptıran veya onartan pâdişâhın tuğrası, mermer kartuş ya da madalyon içine dekoratif olarak işlenmiştir. Dönemin ünlü hattat veya tuğrakeşlerinin elinden çıkan bu dekoratif tuğralar, kitâbeler gibi hat sanatı açısından güzel örnek oluşturur. Çeşmelerdeki kitâbe ve tuğralar, belgeleme işlevi yanında, aynı zamanda yapıyı süsleyici unsurlardır.

Çeşmeler, konumlarına, yapılış amaçlarına, mîmârî ve inşâ edildikleri dönemin estetiğini yansıtan üslûp özelliklerine göre farklılık gösterirler.

KONUMLARINA GÖRE ÇEŞMELER

Menzil Çeşmeleri Şehirler arası yollar, kervan yolları ve diğer konaklama yerlerinde yer alan, yolcuların ve hayvanların su ihtiyâcını karşılamak üzere, lülelerinden sürekli su akan ve önünde ya da yanlarında hayvanların sulanması için yalak bulunan çeşmelerdir.

Çoban Çeşmeleri Genellikle açık arazideki çeşmelere verilen isimdir ve hayvanların su ihtiyâcını gidermek için yalakları vardır.

Namazgâhlı Çeşmeler Namazgâh ile çeşmenin birlikte tasarlandığı örneklerdir. Çeşmenin hazne üzeri düz bırakılıp namazgâh olarak kullanılmıştır ya da çeşmenin ön yüzü çeşme, arka yüzü namazgâh taşı işlevi görmüştür.

Duvar/Cephe Çeşmeleri Sıbyan mektebi, kütüphâne, câmi avlusu, tekke avlusu, türbe, hazîre duvarı gibi önemli yapıların duvarlarında örnekleri görülebilir. Ayrıca, köşe çeşmeleri bulunmaktadır ve iki ya da üç cepheli olanlarına çatal çeşme ismi verilir. Bulundukları yer îtibâriyle çevrelerine göre zemin seviyesinin altında kalan ve basamaklarla inilen, çukurda kalan çeşmelere ise "çukur çeşme" denilmiştir. Üsküdar Bulgurlu'daki Demirci Çeşme, yol seviyesinin çok altında, basamaklarla inilen çukur çeşmelere güzel bir örnektir.

Meydan Çeşmeleri Şehirlerde, önemli merkezlerde, çarşı ya da iskele meydanlarında yer alan, serbest konumda inşâ edilmiş, anıtsal çeşmelerdir. Üsküdar Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi, Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi, Tophâne (I. Mahmud) Meydan Çeşmesi gibi, XVIII. yüzyılda özellikle Lâle Devri ve sonrasında örnekleri yapılmaya başlanmıştır. Meydan çeşmelerinin bir kısmı, Topkapı Sarayı girişindeki Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebîli ile Azapkapı Sâliha Sultan Meydan Çeşmesi ve Sebîli'nde olduğu gibi görkemli örnekler sunan sebil ve çeşme birlikteliğinde sebilli çeşme olarak tasarlanmıştır. Meydan çeşmesi tasarımı dışında, XVII. yüzyılda Eminönü'nde Hatice Turhan Vâlide Sultan Çeşmesi ve Sebîli; XVIII. yüzyılda Şehzâdebaşı'nda Nevşehirli Dâmat İbrahim Paşa Çeşmesi ve Sebîli, Vezneciler'de Hasan Paşa Çeşmesi ve Sebîli, Eyüp'te Mihrişah Vâlide Sultan Çeşmesi ve Sebîli gibi pek çok örnekte, çeşme ve sebil birlikte veya yan yana planlanmıştır. Önceleri sebilhâne olarak adlandırılan ve sonra kısaca sebil adı verilen eserler, halka parasız içilecek su dağıtılan hayır yapılarıdır. Mecâzî anlamda Allah yolunda anlamına gelen "Fi-sebîlillâh", Allah rızâsı için başka hiçbir karşılık beklemeden yapılan hayır anlamı taşır ve sebil, bu amaca hizmet eder. Sebillerden mutlaka içilebilecek nitelikte su ve diğer meşrûbatlar verilirken çeşmelerden akan suyun kalitesi ve soğukluğu yerine göre değişebilir. Sebillerde su, sebilci tarafından özel taslarla insanlara sunulur (Sarıdikmen 2013: 16).

Rumelihisarı Çeşmesi.

Sütun Çeşmeler Sütun biçimli çeşmelerdir. XVIII. yüzyıldan îtibâren örnekleri görülen sütun çeşmelerde, su haznesi yoktur. Teknolojinin imkânlarından yararlanılarak boru sistemleriyle ince, uzun, yuvarlak ya da dörtgen çeşme gövdesinden bir lüle veya musluk aracılığıyla şebeke suyu öndeki küçük tekne/kurnaya akıtılır. Kocamustafapaşa Câmii avlusundaki Hacı Beşir Ağa Çeşmesi, Tarabya parkındaki Sultan II. Mahmud Çeşmesi, Çengelköy'de karakol önündeki Lahana Çeşmesi, bu çeşme türünün örnekleridir.

Oda Çeşmeleri Saraylarda, köşklerde, konutlarda, oda, sofa, mutfak, helâ gibi iç mekânlarda yer alan küçük çeşmelerdir. Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi iç mekânlarda, içerideki konuşmaların dışarıdan duyulmasını engellemek gibi ayrı bir fonksiyonu da vardır.

Şadırvan Çeşmeleri Havuz ortasında, su akan lüleli taş örnekleri vardır. Ayrıca, câmi avlularında abdest almak için kullanılan şadırvanların da çeşmeleri bulunur. Ancak, şadırvan çeşme ile karıştırılmamalıdır. Şadırvan, câmi avlularında yer alan, abdest almak için kullanılan üzeri açık ya da kapalı hazneli ve cephelerinde musluk yer alan yapılardır.

Bu çeşmelerin dışında, İstanbul'da çok sayıda örneğine rastlanan musluklu taş tekneler, taşınabilir düzenlemeleriyle diğer örneklerden farklılık gösterirler. Ayrıca, selsebil olarak düzenlenmiş, genellikle bahçeler için tasarlanmış çeşme sayılabilecek dekoratif örnekler vardır.

Klasik Üslûptaki Çeşmeler İstanbul'un fethiyle birlikte, XV.-XVII. yüzyıllardan kalan örneklerde görüleceği üzere, sâde tasarımlarıyla dikkat çekerler. Kesme taş ya da mermerden yapılan bu çeşmelerde, genellikle cephede sivri kemer ya da kaş kemer kullanılmıştır. Çoğunluğu oldukça sâde olan bu çeşmelerin süslemelerinde, rozet, rûmî, palmet, mukarnas gibi motiflere yer verilmiştir. Kemerli niş içinde, kitâbe, tas nişi ve dikdörtgen çerçeve içinde içi boş kartuş motifi, Bursa kemeri ya da kaş kemer motifi, rozet ile bitkisel motiflerle süslü musluk tablası ve ayna taşı yaygındır. Kesme küfeki taştan tek cepheli ve sivri kemerli nişe sâhip yalın tasarımdaki Kocamustafapaşa'daki Davutpaşa Çeşmesi ve Rumelihisarı'nın deniz tarafındaki Rumelihisarı Çeşmesi gibi XV. yüzyıldan günümüze ulaşan çeşme sayısı çok az olup XVI. ve XVII. yüzyıldan çok sayıda kitâbeli ve kitâbesiz çeşme günümüze ulaşmıştır. Kitâbe olan çeşmelerde, kitâbeler genelde kısa olup birçoğunda celî sülüs yazı tercih edilmiş, bâzılarında tâlik yazı kullanılmıştır.

Rumelihisarı sur dibindeki Rumelihisarı Çeşmesi, piramidal taş çatılı ve kesme taştan silmelerle belirlenen dikdörtgen cephede sivri kemerli nişe sâhip, klasik üslûpta oldukça sâde ve küçük bir çeşme örneğidir. İstanbul'un en erken târihli çeşmelerinden olan yapının ayna taşında kitâbe yeri boştur. Basit lülesinin üst iki yanında küçük kaş kemerli simetrik birer tas yuvasına sâhiptir.

Kocamustafapaşa'da Davutpaşa Câmii avlu kapısı önünde, duvara bitişik tek cepheli bir çeşme olan Davutpaşa Çeşmesi, kitâbeli olarak İstanbul'daki en eski târihli klasik üslûptaki çeşmedir. Kesme küfeki taşından yapılan çeşmenin basık sivri kemerli nişteki dikdörtgen çerçeve içinde, *"Sâhibü'l-hayrât merhûm Davud Paşa, sene 890."* yazılı kitâbesi vardır.

H.890/M.1485 târihini veren kırık durumdaki mermer kitâbedeki yazılar, kabartma olarak yazılmıştır. Üstteki satırdaki *"Sâhibü'l-hayrât"* yazısında iki uca kabartma olarak sağda dal ve yaprakları sümbül olması muhtemel bir çiçek, sola ise dal ve yapraklarıyla bir gül motifi işlenmiştir. Kitâbedeki merhum tâbirinden anlaşılacağı üzere, kitâbe, bânîsi Davud Paşa'nın ölümünden sonra konulmuş olmalıdır. 1483'te Fâtih Sultan Mehmed'in vezîriâzamı görevine getirilen ve 1497'de emekli olan Davud Paşa, 1499'da ölmüştür. Kitâbenin alt kısmında, sonradan konulduğu anlaşılan mermerden kabartma deniz kabuğu, akantus yapraklı S ve C kıvrımlı, rokoko süslemeli ayna taşı yer alır. Önünde, mermer teknesi vardır.

Klasik üslûptaki XVI. ve XVII. yüzyıl çeşmelerinin çoğunluğu, genellikle tek yüzlü duvar çeşmesi veya köşe çeşmesi örneğidir. Menzil çeşmesi, namazgâh çeşmesi, tek yüzlü meydan çeşmesi ile

Kânûnî Sultan Süleyman Çeşmesi, Büyükçekmece.

Semiz Ali Paşa Çeşmesi'nin kitâbesi, Eyüp.

çeşme ve sebil birlikteliğinde örnekler de görülür.

Eyüp'teki Semiz Ali Paşa Çeşmesi (H.966/M.1558), iki cepheli köşe çeşmesidir. Klasik üslûptaki kesme taş çeşmenin cephelerinden biri daha alçaktır. En üstte palmet bordürlü korniş cepheleri taçlandırır. Hazneli çeşmenin üzeri çatı örtülüdür. Yüksek olan dörtgen cephesinde çeşme nişini oluşturan sivri kemerin kilit taşında rozet kabartması ve niş içindeki mermer kitâbe, oldukça sâde olan çeşmenin süslemesine katkı sağlar. Sivri kemerli niş içinde dikdörtgen panoda üç sıra uçları dilimli kemerli altı kartuş içinde kitâbe ve yatay dilimli kemer biçimli kartuşların arasında ortada 966 târihi vardır. Kitâbenin târih beyti, *"Binonüçde bilüb aslını didim Bülbülî târih / Döküb mâli bu zîbâ çeşmeyi yapdın Ali Paşa, 966."* şeklindedir.

Fatih Karagümrük'teki Kalın Ali Paşa Çeşmesi (H.973/M.1565) ve Edirnekapı'daki Yakub Kethüdâ Çeşmesi (Çınarlı Çeşme) (H.993/M.1585) gibi örneklerde silmelerle belirlenen dörtgen çeşme cephesindeki sivri kemerli nişte, sivri kemerin iç çizgisi dilimli olarak tasarlanmıştır.

Büyükçekmece'deki Kânûnî Sultan Süleyman Çeşmesi (H.974/M.1566), yan cepheler ortadakine göre biraz açılı yerleştirilmiş olarak sivri kemerli, üç cepheli çeşme örneği olup Üsküdar'da Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılan Mehmed Ağa Çeşmesi (1581) gibi yan yana sivri kemerli üç cepheli planlanmış örnekler de vardır. Büyükçekmece'deki üç cepheli meydan çeşmesi olan Kânûnî Sultan Süleyman Çeşmesi'nde ortadaki geniş cephede, çeşme nişini oluşturan basık sivri kemerin alt kısmında, kilit taşının alt hizâsında kabartma bir rozet ile dikdörtgen çerçeve içinde iki satırlık kitâbe yer alır. İkili kartuşlar hâlindeki kitâbe, iki yandan ve üstten dalgalı kaş kemer motifiyle süslenmiştir. Kitâbenin târih beyti, *"Dedi târîhin anın ehl-i târîh / Yine aktı cihâna âb-ı Kevser, sene 974."* şeklindedir.

Üsküdar'da Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa tarafından yaptırılan El Hac Mehmed Ağa Çeşmesi (H.995/M.1586) ve Kadıköy'de Mısırlı Osman Ağa'nın yaptırdığı Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi (H.1020/M.1611), kesme taştan basık sivri kemerli niş, oldukça sâde musluk tablası ile klasik üslûbun sâdeliğini yansıtan örneklerdir. Silmelerle çerçevelenen dörtgen cephede, sivri kemer nişi üzerindeki alanda yer alan mermer kitâbeleri bu yalın cephe tasarımına dekoratif olarak zenginlik katar. Dârüssaâde Ağası Mehmed tarafından H.995/M.1586'da yaptırılan klasik üslûbun sâdeliğindeki çeşmede, dörtgen hazne önündeki ön yüze, silmelerle çerçevelenen dörtgen alana, iki satırlık kitâbe ve basık sivri kemerli niş yerleştirilmiştir. Haznesinin üzeri piramidal çatı örtülü olan kesme taş çeşmede, kabartma olarak üstte palmet bordür ve sivri kemerin kilit taşında rozet motifi vardır. Dikdörtgen mermer musluk tablasına ise Bursa kemeri motifi işlenmiştir. Dikdörtgen mermer levha hâlindeki sülüs hatlı kitâbe, yatay olarak uçları kaş kemerle sonlanan iki kartuş içine yazılmıştır. Kitâbesi, *"Sâhibü'l-hayrât Dârü's-saâde Ağası merhûm ve mağfûr / Mehmed Ağa'nın âsâr-ı celîlesidir, sene 995."* şeklindedir.

Kadıköy'deki Mısırlı Osman Ağa Çeşmesi (H.1020/M.1611), klasik üslûpta, tek yüzlü duvar çeşmesidir. Kesme taştan yapılmış olan çeşmenin dikdörtgen cephesi, pahlı iki köşede ince birer sütunla belirlenir. Haznesi düz çatılı olan çeşmenin silmelerle çerçevelenen dikdörtgen cephesinde, ortada ikili kartuş içinde iki satırlık sülüs hatlı kitâbe ve basık sivri kemerli nişe sâhiptir.

(sol) Beşiktaş Maçka'daki Bezmiâlem Vâlide Sultan Çeşmesi.
(alt) Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi, Bayezit.

Ayna taşında, mermerden dikdörtgen çerçeve içinde boş bir kartuş ve kaş kemer kabartma olarak yer alır. Önünde teknesi ve setleri vardır. Kitâbesi, *"Mısırlı Osman Ağa hayra mâil / Cû yapdı Hak için bu çeşme-sârı / Geçüb nûş eyleyen her teşne-câne / Cinândan âb kevser vire Bâri, 1020."* şeklindedir.

XVII. yüzyılda, Küçük Çamlıca'da Sultan IV. Mehmed Çeşmesi (H.1064/M.1653) ve Fatih'te Mustafa Ağa Çeşmesi (H.1092/M.1681) gibi tek yüzlü meydan çeşmesi ile Eminönü'nde Hatice Turhan Vâlide Sultan (Yeni Câmii) Çeşmesi ve Sebîli (H.1074/M.1663) örneğinde olduğu gibi, çeşme ve sebil birlikteliğinde tasarlanmış örnekler görülmeye başlanır. Hatice Turhan Vâlide Sultan Çeşmesi (H.1074/M.1663) ve Bayezit'te Köprülü Mehmed Paşa Medresesi duvarındaki Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi (H.1072/M.1661) örneklerinde süsleme çoğalmıştır. İki renkli basık sivri kemerli mermer nişin içindeki alanda ve kemer üst kısmındaki köşeliklerde simetrik birer kabartma rozet ve yoğun bitkisel süsleme vardır. Genellikle, palmet, rûmî, kıvrık dallar, rozet gibi motifler süslemede kullanılmıştır. Klasik üslûptaki mermer duvar çeşmesi olan Köprülü Mehmed Paşa Çeşmesi'nin tâlik hat ile yazılmış târihsiz kitâbesi, *"Sâhibü'l-hayrât sadr-ı esbak merhûm Köprülü Mehmed Paşa."* şeklindedir.

Klasik dönemin anıtsal çeşme örneklerinden olan ve Hatice Turhan Vâlide Sultan tarafından H.1074/M.1663'te yaptırılan Hatice Turhan Vâlide Sultan (Yeni Câmii) Çeşmesi, sebil ile birlikte geniş bir saçak altında yer alır. Duvara bitişik olan çeşme, klasik üslûptadır. Saçak altına kadar devam eden dikdörtgen cephede, pahlı iki uçta gövdeleri burmalı ince birer sütun vardır. Silmelerle çerçevelenen dörtgen yüzeyde, üstte dikdörtgen kitâbe panosunda üç satır dört sütun olarak on iki kartuş içinde hattat Sâmi Efendi'nin hattıyla celî sülüs kitâbe yer alır. Sebîlin kitâbesi, çeşmenin üst kısmında yer alır. XX. yüzyıl başındaki yangında harap olan kitâbeyi, 1907 yılında Sâmi Efendi yeniden yazmıştır (Derman 2011: 9-11). Kitâbenin târih beyti, *"Ânın itmâmın görüp târîh için / Dedi Hâtif kâne hayren fî sebîl, 1074."* şeklindedir.

XVIII. yüzyıl başlarında, çeşme cephesinde tüm yüzeye yayılan yoğun süsleme başlar. Cephede kullanılan kemerlerde çeşitlilik ve farklılıklar görülür. Üsküdar'da, Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan Çeşmesi (H.1121/M.1709), Lâle Devri'nde de Üsküdar'da Ahmediye Çeşmesi (H.1134/M.1721), Ortaköy'de Dâmat İbrahim Paşa Çeşmesi (H.1136/M.1723) örneklerinde olduğu gibi yarım yuvarlak formda ışınsal olarak gelişen istiridye kabuğu biçiminde belirlenen niş kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda hem önceki yüzyıllardaki gibi klasik üslûp sâdeliğinde çeşmeler yapılmış, hem de çoğunlukla boyut ve süsleme açısından oldukça gösterişli, süslü çeşmeler inşâ edilmiştir. Batılılaşma etkisiyle Osmanlı mîmârî ve süslemesini etkileyen tüm yenilikler, Lâle Devri'nin ardından Barok-Rokoko üslûptaki çeşmelerde kendini gösterir. Bu yüzyılda, ayrıca sütun çeşmeler yapılmaya başlanır. Önceki döneme göre daha uzun olan XVIII. yüzyıl kitâbeleri, genellikle tâlik hatla yazılmıştır, celî sülüs daha azdır.

Lâle Devri Çeşmeleri XVIII. yüzyılda Lâle Devri'nde (1718-1730),

Dâmat İbrahim Paşa Çeşmesi, Ortaköy.

klasik üslûpta inşâ edilen çeşmelerin yanında, boyut ve süsleme açısından daha gösterişli çeşmeler inşâ edilmiştir. Mermer kaplı cephelerde lâle, gül gibi çiçekler başta olmak üzere çeşitli çiçek aranjmanları, sehpa üzerinde vazolarda çiçekler, kâseler içinde meyveler, saksılarda ağaç gibi natüralist çiçek ve meyve motifli kabartmalar dikkat çekicidir. Bu dönemde genelde sivri kemer, dilimli kemer, dalgalı kaş kemer ve yuvarlak kemer içinde ışınsal istiridye kabuğu kemerler kullanılmıştır. Lâle Devri'nde yapılan çeşmelerde genelde kitâbeler uzun yazılmıştır. Bu dönemde, kitâbe yazılarında celî sülüs yerine, tâlik daha çok kullanılmıştır. Kısa metinli olanlarda sülüs, uzun ve zor metinli şiirlerde ise tâlik tercih edilmiştir (Aynur-Karateke 1995: 73).

Ortaköy Câmii yakınında, meydanda yer alan Dâmat İbrahim Paşa (Hibetullah Hanım) Çeşmesi, Sultan III. Ahmed'in sadrâzamı Dâmat İbrahim Paşa'nın hazînedârı ve dâmâdı Kethüdâ Mehmed Ağa ile eşi Hibetullah Hanım tarafından H.1136/M.1723'te yaptırılmıştır. Kesme taştan dörtgen su hazneli meydan çeşmesinin, denize bakan mermer kaplı ön cephesi çeşme olarak tasarlanmıştır. Yapının mermer cephesi, mukarnaslı bordür ve palmet dizisinden oluşan tepelikle taçlandırılır ve ön cephe kenarları, kum saati biçimli ince, zarif sütunçelerle yuvarlatılmıştır. Silmelerle çerçevelenen dikdörtgen alanda yedi satırlık kitâbe ve yarım yuvarlak içinde istiridye kabuğu kemerli çeşme nişi vardır. Önünde tekne ve setleri olan çeşmenin dışa taşan orta bölümünün iki yanında, önlerinde kurnası olan küçük birer çeşmecik vardır. Çeşmenin üç sütun altı satır ve yedinci satırda iki sütun olan tâlik hatlı uzun kitâbesi, Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa'ya âittir (Tanışık 1945: 54). Alttaki yedinci satırda târih veren son iki kartuşun iki ucundaki kartuşların içlerine palmet motifli dekoratif süsleme yapılmıştır.

Kitâbenin târih beyti, *"Şâkirâ didim leb-i âdâb ile târîhini / İç bu zîbâ çeşmeden ayn-ı hayât-ı canfezâ, 1136."* şeklindedir.

XVIII. yüzyılda, özellikle Lâle Devri ve sonrasında anıtsal, gösterişli meydan çeşmeleri yapılmıştır. Üsküdar iskele meydanındaki Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi, H.1141/M.1728'de, Sultan III. Ahmed tarafından, annesi Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan için yaptırılmıştır. Lâle Devri'nin bu mermer kaplamalı dört yüzlü anıtsal yapısının her yüzünde, sivri kemerli nişli, bezemeli ve önlerinde tekne olan birer çeşme vardır. Pahlı köşelerdeki burmalı sütunlar arasına küçük birer çeşmecik yerleştirilmiştir. Lâle Devri'nin diğer meydan çeşmelerindeki gibi bütün yüzeyi bezenmemiş; sâdece cephelerde, ortadaki sivri kemerli nişlerde, kemerlerin kilit taşlarına birer kabara ve mukarnaslı bordür altında dikdörtgen içine alınan ayna taşlarına yaprak, dalgalı kemer, çiçek ve rozet işlenmiştir. Cephelerde, sivri kemerli nişlerin yan tarafları, düz mermer levhalarla kaplıdır. Çeşmenin denize bakan cephesindeki tek satırlık kitâbe, Sultan III. Ahmed hattıyla celî sülüs olup diğer üç cephedekiler dikdörtgen içinde üç sütun altı satır olarak tâlik hatla yazılmıştır. Kuzey cephesinde Nedim, güney cephesinde Şâkir, doğu cephesinde Rahmî tarafından söylenmiş üç kasîdede Sultan III. Ahmed'i öven mısrâların dışında, sadrâzam Dâmat İbrahim Paşa tarafından Üsküdar'da Şerefâbâd Kasrı'nın ve Üsküdar'a bol su temin etmek amacıyla bu çeşmenin yaptırıldığı bilgisi de yer almakta ve H.1141 târihi verilmektedir. Denize bakan cephede, bir satır hâlinde köşeleri çiçeklerle bezeli iki kartuş içinde, Sultan III. Ahmed hattıyla yazılan ve Sultan III. Ahmed ile Dâmat İbrahim Paşa'nın birlikte söylediği iki mısrâlı bir târih beyti ve bu târih beytinin altında, *"Ahmed İbn-i Mehmed Han"* olarak Sultan III. Ahmed'in imzâsı yer alır.

"Didi Hân Ahmed ile bile İbrahim târîhin / Suvardı âlemi dest-i Muhammed ile cevâdullah, 1141."

Şâir Şâkir'in kitâbesinin târih beyti: *"Tamâm oldukda atşâne didi târîhini Şâkir / Gel iç mâ-i hayâtı çeşme-i Sultan Ahmed'den, 1141."* Şâir Nedim'in kitâbesinin târih beyti: *"Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın / Bu şehri mâ ile Sultan Ahmed eyledi sîr-âb, 1141."*

Şâir Rahmi'nin kitâbesinin târih beyti: *"Şâkirâ Rahmî içüb âbın didi târîhini / Hükm-i Sultan Ahmed icrâ itdi el-hâk Zemzemi, 1141."*

H.1145/M.1732'de Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılan Tophâne (I. Mahmud Han) Meydan Çeşmesi'nde de Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi ve Sebîli'ndekine benzer süsleme zenginliğine rastlanır. Rûmî, palmet, kabara, rozet, kıvrım dallar, çiçekler, meyveler gibi pek çok motifle birlikte, hat sanatının muhteşem örnekleri olan kitâbeler de bu kompozisyona ayrı renk katar. Dört cephede de sivri kemerli çeşme nişi ve iki yanında birer niş düzenlemesi vardır. Cephelerde, üstte ikişer satır olarak celî sülüsle yazılmış kırk mısrâlık târih kasîdesi, Nahîfî Süleyman Efendi'nindir. Nahîfî'ye âit kasîdenin hattatı kitâbenin altına *"Ketebehû Mustafa kâtib-i sırr sabıkâ"* olarak kendini belirtmiştir. Çeşme cephesindeki nişler üzerinde yer alan birer beyitlik onaltı mısrâlık tâlik hatla yazılmış ikinci târih kasîdesi, Hanif İbrahim Efendi'nindir. Hattatı, *"Ketebehû Ali hâce-i Serây-ı cedîd"* olarak kendini belirtmiştir. Dörtgen çeşmenin pahlı köşelerindeki tâlik hatla yazılmış dörder satırlık, onaltı mısrâlık târih kasîdesi ise şâir Rahmî Mustafa Efendi'nindir.

Şâir Süleyman Nahîfî'nin kitâbesinin târih beyti: *"Dedi bu çeşme-i zîbâ Nahîfî târîh / Râh-ı Hakk'ta hasenât eyledi Sultan Mahmûd, 1145. / Ketebehû Mustafa Kâtib-i sırr sabıkâ, 1145."*

Şâir Rahmi Mustafa Efendi'nin kitâbesinin târih beyti: *"Teşnegâne Rahmîya târîhin işrâb eyledim / Sa'yedip Sultân Mahmûd etti icrâ zemzemi, 1145."*

Hanif İbrahim Efendi'nin kitâbe-

Sultan III. Ahmed Çeşmesi.

sinin târih beyti: *"Dedî Hanîfâ çâkeri târîh-i ayn-ı enverî / İç âb-ı nâb-ı kevseri hep ayn-ı dil-cûdan hemîn / Ketebehu Ali hâce-i Serây-ı cedîd, 1145."*

Barok ve Rokoko Üslûptaki Çeşmeler XVIII. yüzyıl ortalarına doğru, Lâle Devri'nin natüralist çiçek ve meyve motiflerinin yerini, akant yaprağı, istiridye gibi deniz kabuğu ve S / C kıvrımlı motifler almış, kartuşlar ve dekoratif, kademeli kemerler kullanılmıştır. Mîmârîde Antik Yunan sanatından kaynağını alan korint sütun başlığı gibi Batılı mîmârî elemanlara yer verilmiştir. Avrupa'da XVII. yüzyılda görülen barok üslûbuyla XVIII. yüzyılda iç dekorasyonda ortaya çıkan rokoko üslûbu, Osmanlı mîmârî ve süslemesinde sevilerek uygulanmıştır. Barok ve rokoko üslûptaki çeşme ve sebillerde hat sanatının muhteşem örneklerini sunan kitâbeler, S ve C kıvrımları, deniz kabuğu, yaprak motiflerinden oluşan rokoko kartuşlar içinde verilir. Cephe süslemesi ve kitâbesi açısından sâde tasarımda olan çeşme örnekleri de vardır.

Ayasofya'nın karşısında, su terâzisinin önündeki Beşir Ağa Çeşmesi (H.1157- M.1744), oldukça sâdedir. Mermerden sâde olan cephede, C ve S kıvrımlarından oluşan kemer ve üzerindeki iki sütun altı satır hâlindeki uzun dikdörtgen kitâbe, çeşme dekorasyonunda öne çıkar. Kitâbede, şâir Rahmi tarafından kaleme alınan ve Beşir Ağa'nın kendisi tarafından sülüs hatla bizzat yazdığı târih manzûmesi vardır: *"Hurûf-i bî-nukatla Rahmiyâ târîhin işrâb et / Suvardı dehri hakka hayr-i câriyle Beşir Ağa, 1157."* (Tanışık 1943: 172; Egemen 1993: 199)

Günümüzde Alemdar caddesindeki Hamîdiye Sebîli ve iki yanındaki çeşmeleri (H.1191/M.1777), Eyüp'te Mihrişah Vâlide Sultan Sebîli ve iki yanındaki çeşmelerinde (H.1210/M.1795) ve Emirgan'da Emirgan (I. Abdülhamid) Meydan Çeşmesi (H.1197/M.1782) gibi pek çok örnekte görülen S ve C kıvrımları ve deniz kabuğu motiflerinden oluşan dekoratif rokay kemerler, kademeli olarak cephe tasarımlarında kullanılmıştır. Sultan I. Abdülhamid tarafından H.1197/M.1782'de yaptırılan Emirgan Meydan Çeşmesi, rokoko üslûptadır. Dörtgenin kenarlarının kesilmesinden oluşan sekizgen plandaki çeşmenin sülüs yazılarının hattatı, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan Mehmed Emin'dir. Musluksuz olan dört cephedeki tâlik hatlı kıtalar şâir Tevfik'e âittir, bunların hattatı ise Mehmed Es'ad el-Yesârî'dir. Sekiz cephesinden birer atlamalı olarak dördü üzerinde, dörder mısrâlı beyitler hâlinde, târih beytinin ikinci bendi başına Sultan I. Abdülhamid'in bir tuğrası, diğer bentlerin başına ise celî sülüs hatla birer âyet-i kerîme işlenmiştir. Çeşmenin deniz tarafına bakan cephesindeki C ve akantus kabartmalı madalyon içinde, Sultan I. Abdülhamid'in tuğrası, karanfil ve gül kabartması ile H.1197 târihi vardır. Madalyon, üst kısmında *"Bârekallah"* yazısı olan deniz kabuğu ile taçlandırılmıştır.Kitâbenin târih beyti, *"Zebân-ı lülesi atşâna' der târîhini Tevfîk / Muhammed aşkına mâ iç su bu nev-ayn-ı sâfîden, 1197."* şeklindedir.

Kadırga'daki üstü namazgâh olarak yapılan Esmâ Sultan Meydan Çeşmesi (H.1193/M.1779) gibi bâzı örneklerde, rokoko motifler ve kemerler daha yalın ve az kullanılmıştır. Kitâbeler, daha sâde kartuşlar içinde verilmiş ve çeşme dekorasyonunu zenginleştirmiştir. II. Ahmed'in kızı ve sadrâzam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın eşi olan Esmâ Sultân'ın yaptırdığı namazgâhlı çeşmedeki sülüs hatlı kitâbelerdeki mısrâlar şâir Tevfik Efendi'nin, yazılar ise Mehmet Şevki Efendi'nindir.

Batı cephesindeki kitâbenin târih beyti: *"Dedi Tevfîk âbın nûş edip atşâna*

Yerebatan Sarnıcı su terâzisinin önünde, Beşir Ağa Çeşmesi, Sultanahmet.

târîhin / Bu zîbâ çeşmeden iç besmeleyle âfiyet bâdâ, 1193."

Doğu cephesindeki kitâbenin târih beyti: "*Dedi itmâmına Tevfik-i duâ-gû târîh / Dil-küşâ kıldı bu nev çeşmeyi Esmâ Sultân, 1193, Ketebehû Mehmet Şevki gufiraleh.*"

Ampir Üslûptaki Çeşmeler XIX. yüzyıl başında, Fransız ampir üslûbu özellikleri taşıyan çeşme ve sebiller yapılmaya başlanır. Fransızca imparatorluk anlamına gelen "Ampir/Empire", sanat alanında anıtsal Antik Yunan ve Roma mîmârîsini temel alarak 1800-1830 arasında yaygınlık kazanan bir üslûptur. Neoklasik akımın bir evresi olan ampir, Fransa'da Napoléon'un imparatorluk sürecinde (1804-1815) görülür. Barok üslûbun abartılı çizgi ve formlarına karşı çıkan ampir üslûp, Fransa ile yakın ilişkiler içinde bulunan Osmanlı'da Sultan II. Mahmud'un saltanat yıllarında (1808-1839) benimsenmiş ve âdeta millî bir karakter kazanarak mîmarlık örneklerinde uygulanmıştır. Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde de ampir üslûpta yapılar inşâ edilmiştir. Özellikle XIX. yüzyıl başlarında görülen ampir üslûptaki çeşmelerde, cephe süslemelerinde akantus yaprağı, vazo, çiçek, çelenk, girland, madalyon, rozet, tuğra, ay-yıldız, perde, püskül ve II. Mahmud güneşi gibi ışınsal motifler ile meşale, kılıç gibi silâh motifleri kullanılmıştır. Dekoratif barok-rokoko kemerlerin yerini, yuvarlak ve basık kemerler almıştır. Çeşme cephelerinde, Antik Yunan mîmârîsindeki üçgen alınlık, akroter ile dor, iyon, korint düzenindeki sütunlara benzer sütunlar, pilastrlar kullanılmıştır. XIX. yüzyıl kitâbelerinde, tâlik ve sülüs yazı kullanımı sürer ve sülüs yazıda önceki yüzyıla göre artış görülür. Bâzı çeşmeler oldukça zengin süslemeye sâhipken bâzı çeşmelerde sâdece kitâbe ve tuğra süsleme olarak öne çıkar.

Çubuklu-Kanlıca yolunda, Seyir ve Hidrografi Dâiresi yanındaki Berberbaşı Ali Ağa Çeşmesi, Sultan II. Mahmud'un berberbaşısı Ali Ağa tarafından H.1238/M.1822'de yaptırılmıştır. Haznesi taş-tuğla örgülü olan çeşmenin denize bakan ön cephesi mermer kaplıdır. Oldukça sâde olan çeşme cephesi, üçe bölünmüş ve iki yanı düz mermer panolarla kaplanmıştır. Oldukça yalın tasarlanan çeşme cephesinde, süsleme olarak kitâbe ve tuğra öne çıkar. Düşey eksende iki pilastr arasında düz ayna taşı ve pilastrları kesen iki silme kuşak arasında, Keçecizâde İzzet Mehmed Efendi'ye âit beş satırlık tâlik hatlı kitâbe yer alır. Yapının üst kısmı, içinde Sultan II. Mahmud'un tuğrası olan oval madalyonun olduğu yarım yuvarlak kemerle taçlandırılır. Kitâbenin târih beyti, "*Dil-cû değil mi târîh-i İzzet / Ayn-ı Ali'den hemçu Kevser, 1238.*" şeklindedir.

Önceden Bostancı'da karakol yanındaki meydanda iken buradaki namazgâhın mihrap taşıyla birlikte 1982'de Bağdat Caddesi'ndeki meydana taşınan Sultan II. Mahmud Çeşmesi, H.1247/M.1831'de Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Ayna taşında kitâbenin üst kısmına, tepesi fiyonklu kabartma çerçeve oval madalyonda Sultan II. Mahmud'un *"Adlî"* unvânı ve tuğrası ile iki yanında simetrik olarak oval madal-

I. Abdülhamid Han Çeşmesi, Emirgan.

yonlarda hilâl ve çiçek görünümlü yıldız kabartması vardır. Altta dikdörtgen panoda kartuşlar içinde şâir Rıfat'ın beş satırlık kitâbe kuşağı yer alır.

Üstteki kitâbe: "*Bânîsi Mahmûd-ı adlî Gâzî Hân / Bendesi binâ-i şeref kıl bi-yed-i ihsân, 1247.*"

Kitâbenin târih beyti: "*Cevherîn târîh-i dil-cû yazdı Rif'at bendesi / Kıldı Hân-ı Mahmûd-ı adlî çeşmeden cûdun revân, sene 1247.*"

Tarabya'daki nişan taşı görünümündeki sütun çeşme örneği olan Sultan II. Mahmud Çeşmesi (H.1247/M.1831), Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Ampir üslûptaki sütun çeşmenin gövdesi dörtgendir ve iki cephede musluk ve kurna vardır. Üstte, dört cephede de iki satır hâlinde şâir Rıfat'ın şiiri, kartuşlar içinde sâde gövdeye dekoratif özellik katar. Tâlik hatlı kitâbe üzerinde sütun başlığı niteliğinde akantus yapraklı kabartma dekoratif tepelik yer alır.

Şâir Rıfat'ın elinden kitâbenin târih beyti, "*Bende Rif'at görüp târîh-i dil-cû söyledi / Hân-ı Mahmûd âb'a zîbâ çeşme bünyâd eyledi, 1247.*" şeklindedir.

Sultan II. Mahmud tarafından Sarıyer Boyacıköy'de yaptırılan Sultan II. Mahmud Han Meydan Çeşmesi (H.1253/M.1837), dörtgen hazneli mermer kaplamalı anıtsal bir çeşme örneğidir. Oldukça sâde olan çeşmenin ön cephesindeki tuğra ve kitâbe cephenin süslemesinde öne çıkar. Âdeta heykelsi nitelikte trompet, silâh, kılıç gibi motiflerin olduğu arma biçimindeki mermer kabartma oval madalyonda, Sultan II. Mahmud tuğrası vardır. Tuğranın alt kısmında, dikdörtgen kartuş içindeki beş satırlık uzun kitâbe Akif Mehmed Paşa'ya âittir ve Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi tarafından tâlik hatla yazılmıştır. İki taraftan pilastrlarla belirlenen dikdörtgen çeşme aynası düz mermer levha hâlindedir.

Kitâbenin târih beyti, "*Su gibi bir mısrâ-ı berceste akdı hâmedan / Yapdı bu nev çeşme-i pâkîzeyi Mahmûd Hân, 1253.*" şeklindedir.

Ampir üslûptaki meydan çeşmelerden biri olan Beşiktaş Maçka'daki Bezmiâlem Vâlide Sultan Meydan Çeşmesi (H.1255/M.1839), diğer örneklere göre süsleme açısından oldukça zengindir. Anıtsal dörtgen çeşmenin, dört cephesinde yivli pilastrlar arasında dikdörtgen çeşme nişinde meşale, kurdele, girland, çiçek ve yaprak motifleriyle süslü ayna taşı vardır. Üst kısımda, dörtgen çerçeveli beş satırlık kitâbe kuşağı bulunur. Sultan Abdülmecid tuğrası bulunan cephelerdeki celî tâlik hat ile yazılmış olan ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultân'ı öven manzum kitâbelerden güney cephedeki Şükrü ve batı cephesindeki Zîver tarafından yazılmıştır. Diğer iki cephede tek satır olarak yer alan kitâbelerde âyet yazılıdır. Doğu cephede, *"Kâlellâhu Te'âlâ"* yazılı yapraklı çelenk biçiminde oval madalyon ve altta dikdörtgen çerçevede Enbiyâ sûresinin 30. âyetinde geçen, *"Ve cealnâ minel mâi külle şey'in hayy"*; kuzey cephedeki oval madalyonda *"Kal aleyhi's-selâm,"* ve altta dikdörtgen çerçevede ise *"Hayrü'l-mâl mâ ünfika fî sebîlillâh."* yazılıdır.

Ampir üslûpta tek yüzlü bir duvar çeşmesi olan Fındıkzâde Vakıf Gurebâ'daki Bezmiâlem Vâlide Sultan için yaptırılan Bezmiâlem Vâlide Sultan (Abdülmecid Han) Çeşmesi (H.1261/M.1845), cephe tasarımı olarak Antik Çağ esinlidir. Mermer kaplamalı cephede, en üstteki dikdörtgen alınlıkta, kabartma çiçeklerden oluşan oval çerçeveli madalyon içinde Sultan Abdülmecid tuğrası ile 1261 târihi vardır ve madalyon kabartma ışınsal olarak gelişen üçgen alınlık oluşturan bir düzenleme sunar. Altında kornişlerle belirlenen dikdörtgen alanda, dört satır üç sütun hâlinde kartuşlar içinde kitâbe yer alır. Zîver tarafından hazırlanan kitâbede târih beyti, iki yanda yaprak kabartmalarıyla süslü kartuşların olduğu son satırda, ortadaki kartuşta verilmiştir. Yivli pilastrlarla belirlenen dikdörtgen ayna taşına kabartma olarak Antik Çağ Roma palmeti motifi işlenmiştir. Çeşmenin mermer tekne ve iki yandaki set yüzeyinde kabartma olarak ışınsal birer güneş ve yıldız motifi vardır.

Ampir üslûpta, hazneli duvar çeşmesi olarak Pertevniyal Vâlide Sultan tarafından yaptırılan Eyüp'teki Pertevniyal Vâlide Sultan Çeşmesi (H.1273/M.1856), oldukça yüksek kabartmalarıyla dikkat çeker. En üstteki, ışınsal üçgen alınlıkta çiçekler, üzüm salkımı, kıvrımlı akantus motifleri ve oval madalyon kabartmaları bulunur. Hemen altında dikdörtgen panodaki tek satırlık kitâbe kuşağında besmele ve âyet yazılıdır. Kornişlerle belirlenen alt kısımdaki dikdörtgen kitâbe kuşağı, beş satır üç sütun hâlinde kartuşlardan oluşur. Kitâbe metni, Şeyh Ahmed Muhtar Efendi'nindir. Kitâbe, hattat hâfız Mehmed Emin el-Eyvânî'nin yazdığı güzel bir hat örneği sunar. İki yandan iyon başlıklı ve yivli gövdeli pilastrlarla belirlenen dikdörtgen alana yuvarlak

Sultan II. Mahmud Çeşmesi'nin kitâbesi, Tarabya.

kemerli niş görüntüsü verilmiştir. Köşeliklere kıvrımlı yapraklar ve kemer kilit taşı gibi içine *"Mâşallah"* yazılı olan küçük dekoratif kartuş yerleştirilmiştir. Yuvarlak kemerle belirlenen ayna taşında akantus, girland ve çiçekler yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Çiçeklerden oluşan girland motifi ve akantus yapraklarıyla çevrili yuvarlak madalyon içine ise bir hadis yazılmıştır.

Üsküdar Bulgurlu'da, Teberdar Mehmed Ağa Çeşmesi (Haskan 2001: III. 1055) olarak da adlandırılan Bulgurlu Köyü Çeşmesi, H.1292/M.1875'te inşâ edilmiştir. Ampir üslûptaki çeşmenin bânîsi bilinmemektedir. Kesme taştan yapılan çeşmenin arkasında, taş ve tuğla hatıllı haznesi vardır. Ön cephede iki yanda başlıklı yarım sütunlar ve üst kısmında sütun başlıkları üzerinde çıkıntı yapan kornişler üzerinde düz alınlıklı ikinci bir kornişle taçlandırılır. Dikdörtgen mermer kitâbesinde tâlik hatla âyet ve târih yazılıdır. Oldukça sâde olan yapının ayna taşı, uçları kıvrımlı sırt sırta C motifleriyle süslüdür. Kitâbe, *"Kâl Allâhu teâlâ ve sekâhüm Rabbühüm şarâben tahûrâ, sene 1292."* şeklindedir.

Diğer Geç Dönem Çeşmeleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı mîmârîsini etkileyen yeni sanat akımlarının etkisi, çeşmelerde de görülür. Çeşitli târihsel üslûpları bünyesinde barındıran eklektik üslûp başta olmak üzere, yeniden canlandırmacı üslûplar olarak neogotik, neorönesans, neobizans gibi akımların etkisi çeşme mîmârîsinde görülmüştür. 19. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında (1880-1910) Avrupa'da moda olan art nouveau akımı, Osmanlı çeşme mîmârîsini etkilemiş ve XX. yüzyıl başında İtalyan mîmar Raimondo D'aronco art nouveau etkili çeşmeler yapmıştır. Ayrıca, XX. yüzyıl başında, klasik Osmanlı mîmârîsi esinli I. Ulusal Mîmarlık dönemi çeşmeleri görülür.

Hamîdiye Suyu Tesisleri'ni yaptıran Sultan II. Abdülhamid, birbirinin eşi ya da benzeri nitelikte çok sayıda çeşme yaptırmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in Beşiktaş Asariye caddesi, Eğriçınar sokağındaki tek yüzlü duvar çeşmesi, H.1318/M.1900 târihlidir. Mermer Hamîdiye Çeşmesi, üstte klasik dönem çeşmelerine benzer palmet tepelikle taçlandırılır. İki köşede yüzeyi rûmî motifli birer palmet ve ortada üst kısmı dalgalı kemer oluşturan kıvrımlı düzenlemeye sâhip alınlıkta kabartma yuvarlak madalyon içinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası vardır ve 1318 târihi ile madalyonun iki alt yanında *"Hamîdiye Çeşmesi"* yazılıdır. Kabartma süslemeli korniş altındaki dikdörtgen alanda etrâfı klasik dönem rûmîleri benzeri rûmî motifli kabartmalı dalgalı kemerli niş düzenlemesi vardır. Ayna taşı düz olup önüne kabartma süslemeli dekoratif kurna yerleştirilmiştir. Esenler, Küçükçekmece, Beyoğlu ve Beşiktaş gibi birçok yerde benzer örnekleri vardır. Hamîdiye Çeşmeleri ile birlikte, Batı etkili barok, rokoko üslûpları ile ampir ve art nouveau gibi akımların sonrasında, Osmanlı klasik döneminde ve Lâle Devri çeşmelerinde görülen motifler, çeşme mîmârîsinde yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid tarafından meydan çeşmesi olarak döküm çeşmeler de yaptırılmıştır (Sarıdikmen 2013: 133).

Son dönem Osmanlı çeşmeleri içinde farklı bir örnek olarak 1900'lerin başında yapılmış olan ve D'Aronco Çeşmesi olarak da tanınan Lâleli Çeşme, art nouveau akımın etkilerini taşıyan, iki cepheli köşe çeşmesidir. Yuvarlak kemer düzenlemesi ve niş içindeki ayna taşı, kabartma süslemelerle hareketlendirilmiştir. Rozet görünümünde helezonik tasarımda akantus yaprakları motifi vardır. Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrılan D'Aronco, Maçka Parkı'ndaki H.1319/M.1901 târihli Sultan II. Abdülhamid Meydan Çeşmesi'nin de mîmârıdır. İlk yapıldığında Tophâne'deki Nusretiye Câmii önünde olan mermer çeşme, 1957'de yol çalışmaları sırasında sökülerek Maçka Parkı'na yerleştirilmiştir. Art nouveau ve rokoko süslemeleriyle eklektik üslûpta dört cepheli bir meydan çeşmesidir. D'Aronco, Beşiktaş'taki Şeyh Zafir Külliyesi önüne de iki yüzlü bir duvar çeşmesi tasarlamıştır. Art nouveau etkili Şeyh Zafir Türbesi Çeşmesi, H.1322/M.1904 târihlidir.

H.1326/M.1908'de yaptırılan ve bânîsi belli olmayan İstinye İskele Çeşmesi, beton sıvalı çokgen haznelidir ve mermer kaplamalı çeşme bölümü, iki mermer sütûna oturan iki renkli sivri kemerlidir. Klasik üslûpta sivri kemer ile kabartmalarda rûmî ve palmet motifleri dikkat çeker. Sivri kemerin köşelik kısımları, simetrik olarak iki yanda birer kabara ve rûmî motifleri ile bezenmiştir. Çeşme aynası, rûmî ve palmet motiflerinden oluşan kabartma süslemelere sâhiptir. Oymalı mermer saçağı ve küçük kubbe örtüsü vardır. İstinye İskelesi'nde Yeniköy caddesi köşesindeki mezarlık duvarında yer alan çeşme, 1958'de taşları numaralandırılarak sökülmüş ve şimdiki yerinde yeniden kurulmuştur. Sivri kemerli niş içinde palmet tepelikli kartuş içindeki tek satır kitâbeye, İnsan sûresinin 21. âyetinden, *"Ve sekâhüm Rabbühüm şarâben tahûrâ."* kısmı ve *"1326"* târihi celî sülüs hat ile yazılmıştır.

Yerebatan Sarnıcı'nın karşısındaki Ayasofya Üç Yüzlü Çeşme, H.1330/M.1911'de Sultan V. Mehmed Reşad tarafından yaptırılmıştır. I. Ulusal Mîmarlık döneminin etkileri görülen mermer çeşme, üç yüzlü bir köşe çeşmesidir. Ortadaki bölüm iki yan cepheden daha yüksek ve geniş olup üst kısmı kubbeyle sonlanan yüksek birer pâye ile iki yandaki alçak ve geride açılı olarak konumlandırılan yan bölümlere bağlanır. Mermer alınlığına, yedi tâne sekiz kollu yıldız oyma olarak işlenmiştir. Üç yüzü de iki renkli mermerden basık sivri kemerli nişe sâhiptir. Ortada dikdörtgen çerçeveyle

Pertevniyal Vâlide Sultan Çeşmesi.

belirlenen ayna taşında, tek satırlık kitâbe kartuşu altında küçük birer kurnası olan iki niş, tas yuvası olarak tasarlanmıştır ve aradaki alan kabartma kemerli motiflerle süslenmiştir. İki yan cephede de benzer düzenleme görülür, bu bölümlerde sivri kemerin üst kısmında birer satırlık kartuşlarda kitâbe yer alır. Çeşmedeki kitâbelerde, besmele ve çeşitli âyetler yazılıdır. Târih kitâbesi, "*Aynen fîhâ tüsemmâ selsebîlâ, 1330.*" şeklindedir.

Üsküdar Kısıklı'daki H.1333/M.1914 târihli Kısıklı Çeşmesi, sivri kemeri ve süsleme özelikleriyle klasik üslûba dönüş yapan son dönem Osmanlı çeşmelerindendir. I. Ulusal Mîmarlık dönemi örneğidir ve klasik Osmanlı üslûbunu yeniden yaşatma isteğini doğrudan yansıtır (Ödekan 1992: 286; Pilehvarian-Urfalıoğlu-Yazıcıoğlu 2000:196). Kitâbedeki târih, çeşmenin yenilenme târihidir. Mermerden kırma çatı olarak eğimli küçük bir çatısı olan tek yüzlü mermer çeşmenin dikdörtgen cephesinde, üstte oymalı tepelikli ve mukarnaslı korniş altındaki alınlıkta, üç kabartma rozet yer alır. İki renkli mermerden çeşme nişi, basık sivri kemerlidir ve köşelikte birer kabara vardır. Silmelerle çevrelenen dikdörtgen alanda, dekoratif kartuş içinde İnsan sûresinin 21. âyeti, Ömer Vasfi tarafından sülüs hatla yazılmıştır. Düz çeşme aynasında süsleme yoktur ve önündeki mermer teknesi günümüzde yol seviyesinin altında kalır. Kitâbesi, "*Ve cealnâ minel mâi külle şey'in hayy, 1333, Ketebehû Ömer Vasfi.*" şeklindedir.

Haliç Ayakapı'daki Cumhûriyet Çeşmesi, mermer bir duvar çeşmesidir. Dikdörtgen cephenin iki köşesine ince birer sütun yerleştirilmiş olan yapıda, profilli saçak altında, yüzeyi kabartma süslemeli pilastrlara oturan Bursa kemeri formunun büyük kilit taşında kabartma olarak 1341 târihi yazılıdır. İki yanda kabartma birer rozet vardır. Bursa kemerli niş içindeki ayna taşı, dikdörtgen olarak belirir ve üstte tek kartuş içinde kitâbe ve altında kemer motifli çeşme aynası yer alır. Önünde çokgen olarak dışa taşan teknesinin yüzeyine, kabartma aylama askı ve oval güneş motifi işlenmiştir. Eklektik üslûptaki çeşmenin kitâbesi, "*Cumhûriyet Çeşmesi, 1341.*" şeklindedir.

KAYNAKLAR

¶ H. Aynur ve H.T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 1995.

¶ K. Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 2000.

¶ M. U. Derman, *Yeni Câmii Çeşme ve Sebîli'nin Kitâbesi,* Meşk Yayıncılık, İstanbul, 2011.

¶ A. Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993.

¶ M. N. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. 3, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, 2001.

¶ İ. H. Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Târihi*, c. 2, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

¶ A. Ödekan, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul, 1992, s. 281-298.

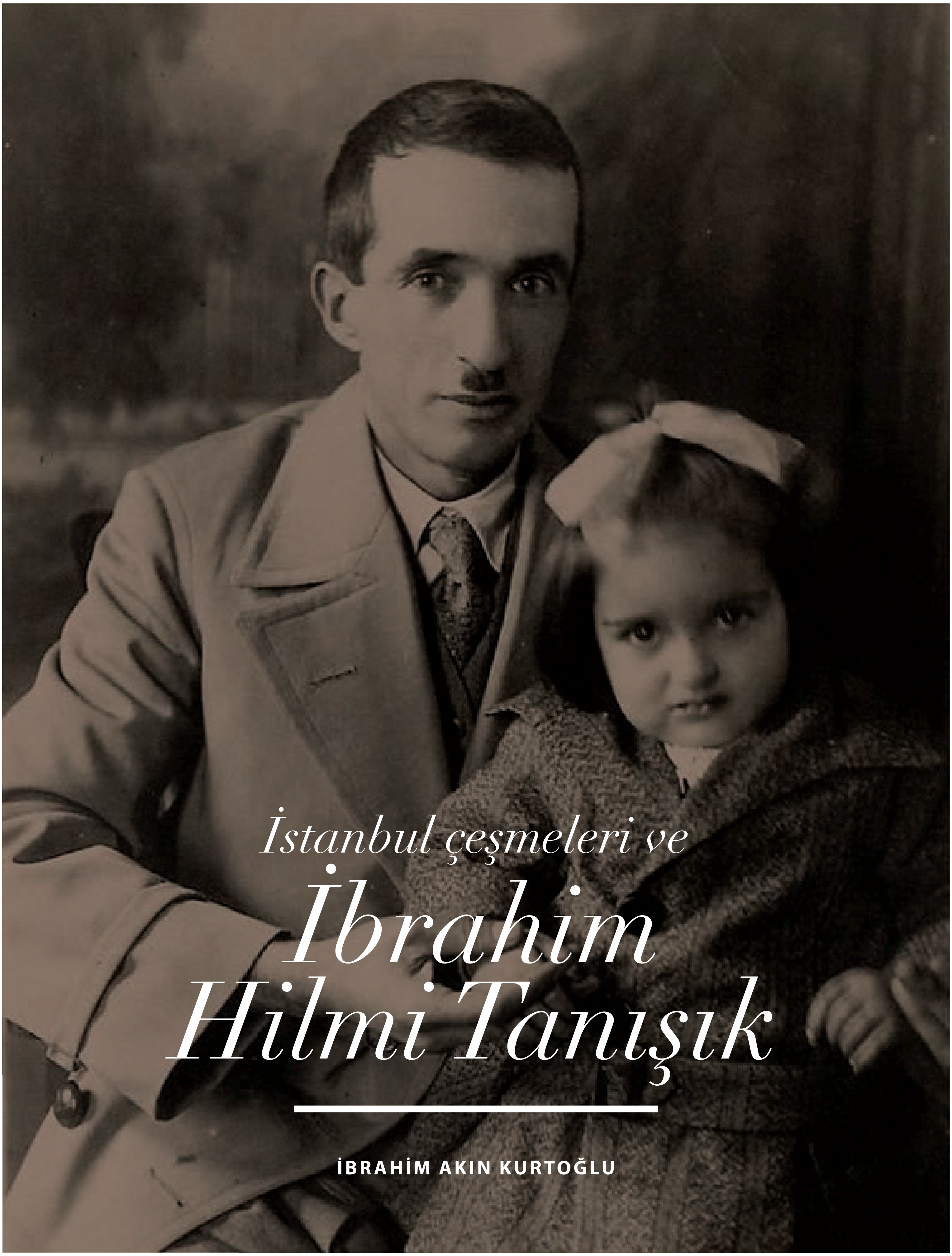
¶ E. Özdeniz, *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1995.

¶ N. K. Pilehvarian, N. Urfalıoğlu, L. Yazıcıoğlu, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.

¶ G. Sarıdikmen, *İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2013.

¶ İ. H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I – İstanbul Ciheti,* Maârif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1943.

¶ İ. H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri II – Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri*, MEB Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 1945.

İstanbul çeşmeleri ve *İbrahim Hilmi Tanışık*

İBRAHİM AKIN KURTOĞLU

İbrahim Hilmi Bey ve kızı Türkân Hanım.

HER ayak bastığı ilde medenî bir iz bırakmak hasletiyle yaratılmış olan Türk'ün hayırsever rûhu, topraklarımızın hemen her adım başında okul, medrese, imâret, dârüşşifâ ve mâbet gibi genel yapılar dışında; çeşme, sebil, bentler ve su yolları şeklinde yüzler ve yüzlerce eser bırakmıştır. Küçük, büyük, tek ve toplu olarak görülen bu anıt ve âbideciklerin en sık ve çok bulunduğu yer ise şüphesiz ki İstanbul şehri ve civârıdır.

Aziz okuyucuların ellerine sunduğumuz 'İstanbul Çeşmeleri' şu sayısız nevi ve şekilleri olan anıtlardan yalnız bir çeşidinin, 'çeşme' dediğimiz kısmının İstanbul şehrindeki binlerce mevcûdundan yine yalnız yaptıranı ve yapıldığı yılı belli olan, başka bir deyişle 'kitâbeli' bulunanlarını ihtivâ etmektedir ki buna 'denizden katra' demek, çok yerinde olur.[1]

Onüç yıl boyunca büyük emek vererek âdeta ilmek ilmek dokuduğu monografisine bu sözlerle başlıyor İbrahim Hilmi Tanışık... Yetmişaltı yıllık ömrünün bilhassa son yarım asrını İstanbul'u araştırmaya adayan Hilmi Bey, çeşmeler husûsunda gerçekleştirdiği çalışmayla günümüz araştırmacılarına güzel bir kaynak eser bıraktı.

Hayat çizgilerimizin birbirine teğet geçerek maalesef hiç kesişemediği, vefâtından tam beş ay sonra dünyâya gelmem üzerine, göbek adıyla şereflendirildiğim dedem İbrahim Hilmi'nin İstanbul'a ilişkin kapsamlı çalışmalarından kısaca bahsederek tek torunu sıfatıyla onu hayırla yâd etmeyi bir görev, bir vefâ borcu addediyorum.

*****

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'dan Bursa'ya göç eden Kırım Tatarı bir âile olan Bursalı hattat ve hakkâk Ahmet Hamdi Bey ile Ayşe Hanım'ın ilk çocuğu olarak 1891 (1308) yılında Bursa'da doğan İbrahim Hilmi Bey, 1914 (1332) senesinde İstanbul Dârülmuallimin İptidâîsi'nden âlâ dereceyle mezun olur. 1914-1915 yılları arasında Balıkesir Dârülmuallimin Tatbîkat Mektebi Başmuallimliği ve Bursa Müdâfaa-i Millîye Hoca İlyas Vakıf Mektebi Muallimliği görevlerini îfâ ettikten sonra, yurdun içinde bulunduğu yıpratıcı harp sürecinde memleket müdâfaası için 1916 nihâyetinde yedek subay olarak Erzurum'a savaşmaya gider. Bölgeyi işgal eden Ruslar tarafından esir edilerek kâfileyle Kırım'a götürülür.

1917 Ekim'indeki Rus Devrimi'ni tâkip eden kış aylarında, yakın arkadaşlarıyla birlikte bir yük gemisinin güverte malzemeleri arasına saklanarak çok uzun süren meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a geri döner. Karadeniz'in sert havası yüzünden ayakları ağır derecede rahatsızlanır ve kesilme tehlikesi geçirir. Neyse ki uzuvlarını kaybetmeden hastalığını yener. 1918'de Bursa'ya geçtikten bir yıl sonra, 1919'da Şahbaz (Şaybaz)'ların en büyük kızı Ayşe İsmet Hanım ile evlenir.

1927'de hanımıyla birlikte tekrar İstanbul'a dönerek Fatih'te Hırka-i Şerif semtindeki âile konağına, ardından da birkaç sokak altındaki Yenibahçe mevkiinde satın aldığı iki katlı müstakil eve taşınır. Bursa'da yaşadığı sekiz yıl zarfında üç evlâdını doğum aşamasında yahut henüz birkaç aylıkken kaybeden İbrahim Hilmi'ye Fatih semti uğurlu gelir ve aynı yıl ilk kızı Türkân Hanım dünyâya gözlerini açar. Bu mesut hâdiseyi yedi yıl sonra ikinci kızı Ülker Hanım'ın gelişi izler.

İstanbul'a yerleştikten sonra araştırmacı karakterinin getirdiği merakla, kentin her türden târihî kıymetini kayıt altına almaya başlar. Bu kapsamlı çalışmasında, daha çok kitâbesi olan eserleri, yapıları ön plana çıkarır. Öncelikli ilgi alanlarıysa toplam 21 alt başlık hâlinde grupladığı kitâbeli yapılar içinde yer alan câmiler, mescitler, namazgâhlar, türbeler, muvakkithâneler, medreseler, dikilitaşlar, toplar, çeşmeler ve sebillerdir.

Temmuz 1930'da Sultanahmet'teki Devlet Matbaası'nda Nakit İşleri Muhâsibi olarak 2500 kuruş aylıkla göreve başlayan İbrahim Hilmi Bey, hafta içi mesâî bitiminden sonra ve hafta sonları da tam gün olmak üzere neredeyse bütün vaktini kitâbe toplamaya vakfetmiştir artık... İstanbul'da ulaşım olanakları şimdiki gibi rahat, konforlu ve çeşitli olmadığı için şehri gezmek o dönemde pek zordur. Araştırmalarında genellikle yaya dolaşmakta, mecbur kaldığı vakitlerde de tramvay, vapur ve banliyö trenlerini kullanmaktadır.

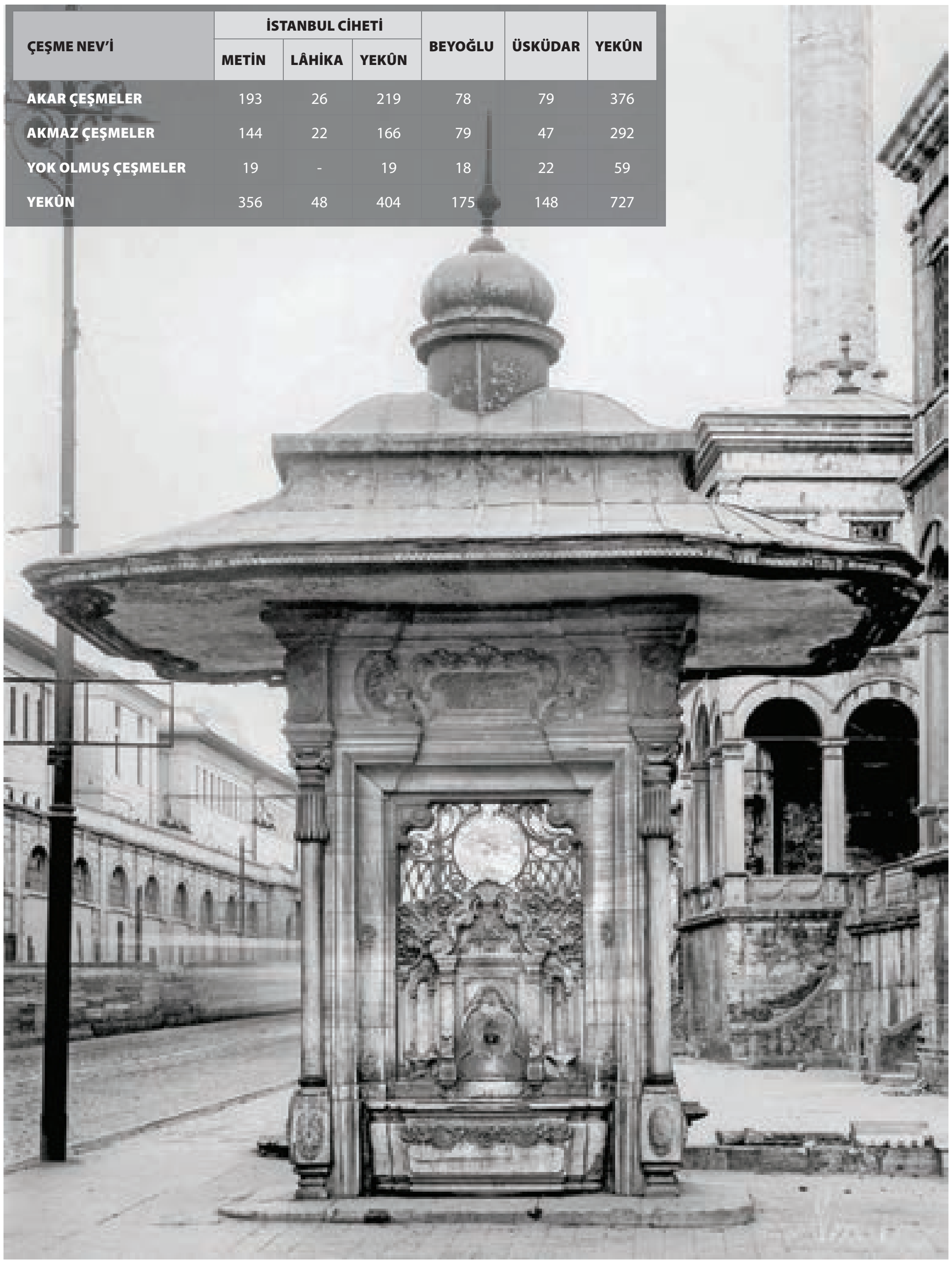
Bu gezileri sırasında sürekli olarak yanında taşıdığı malzemeleri de oldukça ilginçtir: Listeleri, not defterlerini ihtivâ eden bir çanta ve büyüteç, kitâbeleri daha rahat okunur hâle getirmek için gerekirse üzerlerine sıvamak zorunda olacağı tebeşir tozu torbası, eserlerin siyah-beyaz görsel kaydını almak üzere Leica marka fotoğraf makinesi ve çantası ile bir de katlanır ahşap merdiven... Evet, rahmetli, göz hizâsının üzerinde kalan alanlara da bir şekilde ulaşmak üzere 3-4 basamaklı portatif tahta merdivenini de genellikle yanından ayırmaz. Çünkü her gittiği yerde etrafta merdiven aramak, sürekli şekilde başkalarına bu hususta ricâcı olmak yerine, olabilen her türden malzemeyi imkânları dâhilinde yanında taşıyarak kendi işini kendi gören bir karaktere sâhiptir.

Çantası ve tebeşir torbası bir elinde, fotoğraf makinesi omzunda asılı, katlanır tahta merdiveni de diğer elinde olmak üzere İstanbul'u karış karış dolaşır. Kimi zaman taşıdıklarından dolayı vapura, tramvaya binerken türlü çeşit sıkıntıyla karşılaşır; bu şekilde ya vâsıtaya alınmak istenmez yahut ilâve bilet kesilerek aracın bir köşesinde ayakta seyahat etmek mecbûriyetinde kalır. O da bu durum karşısında çoğunlukla gücünün elverdiği yere kadar yayan yürür, tâkati kesilmedikçe toplu taşıma araçlarını kullanmaz.

Kitâbelerini topladığı yapıların içinde, büyük bir oran kaplayan çeşmeler yanında, câmi ve mescitler de bulunmaktadır. Araştırmaları sırasında rastladığı bir câmiyi kayıt altına aldıktan sonra, ibâdethâne görevlisinden izin alarak muhakkak minâresine de çıkar. İlginçtir, kendince geliştirdiği hesaplamaya göre bir minâreye iki defa tırmanır ve her çıkış-inişte basamaklarını sayarak not alır. Şâyet iki hesap birebir tutarsa bu rakamı o minârenin basamak sayısı olarak defterine kaydeder. Eğer biri diğerinden farklı çıkarsa, bu kez üçüncü defa daha tırmanır ve bu üç sayımın sonucunda çıkan rakamı, o minârenin toplam basamak sayısı olarak kabul eder.

Mütevâzı mahalle mescitlerinde ve küçük ölçekli câmilerin minârelerinde bu durum pek bir sorun teşkil etme-

ÇEŞME NEV'İ	İSTANBUL CİHETİ			BEYOĞLU	ÜSKÜDAR	YEKÛN
	METİN	LÂHİKA	YEKÛN			
AKAR ÇEŞMELER	193	26	219	78	79	376
AKMAZ ÇEŞMELER	144	22	166	79	47	292
YOK OLMUŞ ÇEŞMELER	19	-	19	18	22	59
YEKÛN	356	48	404	175	148	727

Tophâne'den Maçka'ya taşınan Sultan Abdülhamid Çeşmesi.

yerek sayım sonuçları birbiriyle aynı çıksa da, yüksek ve birden fazla sayıda minâresi bulunan selâtin câmiler onu fazlasıyla yorar. Her biri yüz küsur basamaklı ve çok minâreli Sultanahmet, Süleymâniye, Fâtih, Yavuz Sultan Selim, Bayezit, Lâleli, Aksaray Vâlide, Şehzâde, Yeni Câmii, Nusretiye, Dolmabahçe, çifte Mihrimâhlar, Beylerbeyi, Yeni Vâlide ve diğerleri, kırk yaşını aşmış bir araştırmacı için zorlu çalışma alanları olmakla birlikte, her biri onun gözünde kayıt altına alınması için can atılan ecdat yâdigârları, İstanbul'un emsalsiz süsleridir.

İbrahim Hilmi Bey, çeşmelerin kitâbelerini okumaya çalışırken birtakım zorluklarla da karşılaşır. Göz hizâsından daha yüksekte kaldığı için rahat okuyamadığı kitâbelere ulaşabilmek amacıyla yanında portatif bir merdiven taşımaktadır. Lüzum hissettiğinde merdiveni kurup üzerine çıktıktan sonra, kitâbe beytini kâğıda aktarması esnâsında kimi zaman etraftan yanlış anlaşılmalara da sebep olur. Çeşmenin sırtını verdiği ahşap evin alt kat cumbası, bâzen kitâbenin aksi gibi tam da göz hizâsında kalır. İbrahim Hilmi Bey çalışmasına odaklanıp hızlı hızlı okumasını gerçekleştirirken komşu evin sâkinlerince içeriyi gözetlemekle itham edilir. Birkaç defa başına gelen bu enteresan ve istenmeyen olaylar genellikle karakolda nihâyetlenir; dedem kendini aklar, karşılıklı özürler dilenir ve mesele kapanır.

Bu tarz menfî hâdiseler neyse ki onu İstanbul araştırmalarından alıkoymaz ve ilk günkü hevesle çalışmalarını devam ettirir.

Kitâbelere yazılan beyitler ebced hesâbıyla değerlendirildiğinde, bu edebî cümlelerin içinde saklı olan hicrî yapılış târihleri ortaya çıkmaktadır. İbrahim Hilmi Bey, yazıları analiz ederken ihtivâ ettiği manzûmeyi hesaplayarak o çeşmenin, câminin, mescidin, sebîlin inşâ târihini bulduktan sonra kayıt altına alır. İlerleyen yıllarda çevresinin değişeceği yahut yapının taşınacağı veya yok olacağı ihtimâlini göz önünde bulundurup bir siyah-beyaz fotoğrafını çekerek arşivler.

1934 yılında Belediye'nin yayımladığı "İstanbul Şehir Rehberi", onun vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biri olur. Kaydettiği çeşme, mescit vesâir kitâbelerinin bulunduğu noktaları, rehberde yer alan semt haritalarında ilgili oldukları yere işâretler, böylece kendine bir yol haritası çizer.

Şehir geneline yayılı hâldeki bu latif eserlere ulaşmak için gereken kondisyonu her zaman belli bir çizgide tutmak için spora, bilhassa yüzmeye çok zaman ayırır. Sultanahmet'deki Devlet Matbaası'nda çalışırken yaz öğlenleri Akbıyık üzerinden Cankurtaran'a iner, Ahırkapı sâhili boyunca Kadırga'ya kadar yüzer, vakti bol olduğunda da kıyıya paralel ilerleyerek Yenikapı açıklarına kadar gider gelir. O dönem İstanbul'unun cömertçe sunduğu (lâkin günümüzde artık hayal olan) bu nimetlerden olabildiğince faydalanır ve zindeliğini korur.

Yirmili yılların sonunda başladığı ve büyük bir sabırla genişlettiği çalışması, İstanbul Dârülmuallimi (Öğretmen Okulu) Riyâziye (Matematik) Hocası Eyüplü Hâfız Kemal Sun'un dikkatini çekmektedir. Aslında Hâfız Kemal, İbrahim Hilmi Bey'i kitâbe toplama konusunda ateşleyen, heveslendiren ilk kıvılcımdır. Geçen on yıl zarfında önceleri câmi kitâbelerini toplamak sûretiyle başlayan merak, zaman içinde çeşmelerle genişlemiş, buna diğerleri de ilâve olunca ortaya oldukça detaylı bir araştırma çıkmıştır. İbrahim Hilmi Bey, artık İstanbul'da mezar taşları dışında toplanacak hiçbir kitâbe kalmamış olduğuna kanaat getirince önüne yığılan

kitâbe kopyalarını olduğu gibi bastırmak arzusunu duysa da, buna hemen imkân olmayacağını fark eder. Çünkü İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar olmak üzere üç bölüme ayırdığı kitâbelerin yekûnu 1610'dur ve 2 bin daktilo sayfasını aşkındır.

Topkapı Sarayı Müdür Yardımcısı İzzet Kumbaracılar'ın "İstanbul Sebilleri" adlı kitabının basılmakta olduğu 1938'de, Maârif Vekilliği eski Neşriyat müdürü Tâlim ve Terbiye Heyeti âzâsı Faik Reşit Unat'tan şehrin su kültürüne ilişkin bir de İstanbul Çeşmeleri'nin yazılması direktifini alır.

O güne dek listesinde mevcut 1610 kitâbe kopyası içinde yer alan, akan ve akmayan çeşmelerin toplamı 547'dir. Bu sayıya su yolları, sebiller, kuyular, sarnıçlar, tulumbalar, su depoları, yalaklar, musluklar ile havuz ve şadırvanlar da eklendiğinde sayı 678'e ulaşmaktadır.

1930-37 yılları arasında kataloglanan kitâbeler içinden çeşmelerle ilgili olanları 1938'den îtibâren ayıklayarak ayrı bir dosya hâlinde tasnîfe başlayan İbrahim Hilmi, arşivindeki fotoğraflarla mevcut maddeleri görsel anlamda bire bir destekler. Bu aradaki zaman diliminde, yaklaşık 50 çeşme kitâbesine daha ulaşarak toplam sayıyı 727'ye yükseltir.

İbrahim Hilmi Tanışık, 1942 yılında tamamladığı kitabının önsözünde, İstanbul'un muhtelif semtlerine yayılmış hâlde bulunan çeşmelerin meydan çeşmeleri, köşebaşı çeşmeleri, sokak çeşmeleri, sebilli çeşmeler ve âbidevî çeşmeler olmak üzere beş farklı türde olduklarının, Terkos, Kırkçeşme, Halkalı, Elmalı ve Hamîdiye olmak üzere beş ayrı kaynaktan beslendiklerinin altını çizer. Çalışmaya dâhil ettiği 727 çeşme hâricinde İstanbul'da târihsiz ve kitâbesiz yüzlerce çeşme daha olduğunu, fakat bunları kitaba almadığını, ilk aşamada yalnızca târihi belli olanlar üzerinde bir tasnif yaptığını da ilâve eder.

Eserin sonuna koyduğu üç fihristten "A" işâretlisi İstanbul'un en eski çeşmesinden en yenisine doğru târih sırasına göre tertip edilmiş olup yapılış yılı bilinen herhangi bir çeşmeyi bu sâyede okuyucunun kolaylıkla bulmasını amaçlar. "B" fihristinde, çeşmeleri bulundukları semtlere göre düzenleyerek alfabetik sıralamayı esas alır. "C"

fihristi ise yaptıranların adlarına göre tertip olunmuş bir indekstir. Bunda da aranılan çeşmenin kimin olduğunu bilmek, yerini bulmak için kâfidir. Ayrıca kitapta geçen has isimlere âit bir "umûmî indeks"i de çalışmasının en sonuna ekler.

Kitabı hazırlarken faydalandığı kaynaklar olarak; Atâ Târihi, Sicill-i Osmânî, Mir'at-ı İstanbul, Hadîkatü'l-Cevâmî, İstanbul Şehremâneti'ne Evkaf'tan (Vakıflar İdâresi) devrolunan Sular Hakkında Rapor (Nazım 1341), Tuhfe-i Hattâtîn ve yıllardır kendi tutmakta olduğu İstanbul Kitâbeleri adlı eserleri gösterir.

Eserin basımı öncesinde Neşriyat Müdürü Adnan Ötüken ile birlikte çalışarak, formaları detayıyla gözden geçirir ve kusurları en aza indirmeye gayret ederler. Çalışmanın Suriçi (Şehrî) ve Eyüp (Eyyûbî) bölgelerini içeren ilk cildi İstanbul Çeşmeleri-I, İstanbul Ciheti ismiyle Maârif Vekilliği Neşriyat Müdürlüğü'nün 1942 yılındaki izniyle 1943 yılında Antikite ve Müzeler Müdürlüğü yayınları kapsamında II. seri ve 3. sayı numarasıyla 2 bin nüsha şeklinde yayımlanır.

Beyoğlu (Galata), Üsküdar-Kadıköy ve Boğaziçi'nin her iki yakasını kapsayan diğer cildi ise 1945 yılında, yine Müzeler Müdürlüğü tarafından İstanbul Çeşmeleri-II, Beyoğlu ve Üsküdar Ciheti adıyla, yine ilki gibi 2 bin adet basılır.

Günümüz İstanbul araştırmacılarına kapsamlı bir kaynak eser bırakan İbrahim Hilmi Tanışık, çeşmelerden sonra İbâdete Açık İstanbul Câmileri adlı yeni bir çalışmaya başlar. İki ciltlik çalışmasını baskıya hazır hâle getirerek Mart 1967'de son noktayı koyduktan sonra, yapılan anlaşma mûcibince geri döndüğünde basılmış hâlde olması şartıyla eserini yayınevine teslim eder ve üçüncü defa hac farîzasını yerine getirmek üzere otobüs kâfilesiyle yola çıkar. Ancak 11 Mart 1967'de 76 yaşındayken Medine'ye 3 km kala yolda vefat eder, Cennetü'l-Bâki yakınlarında defnedilir.

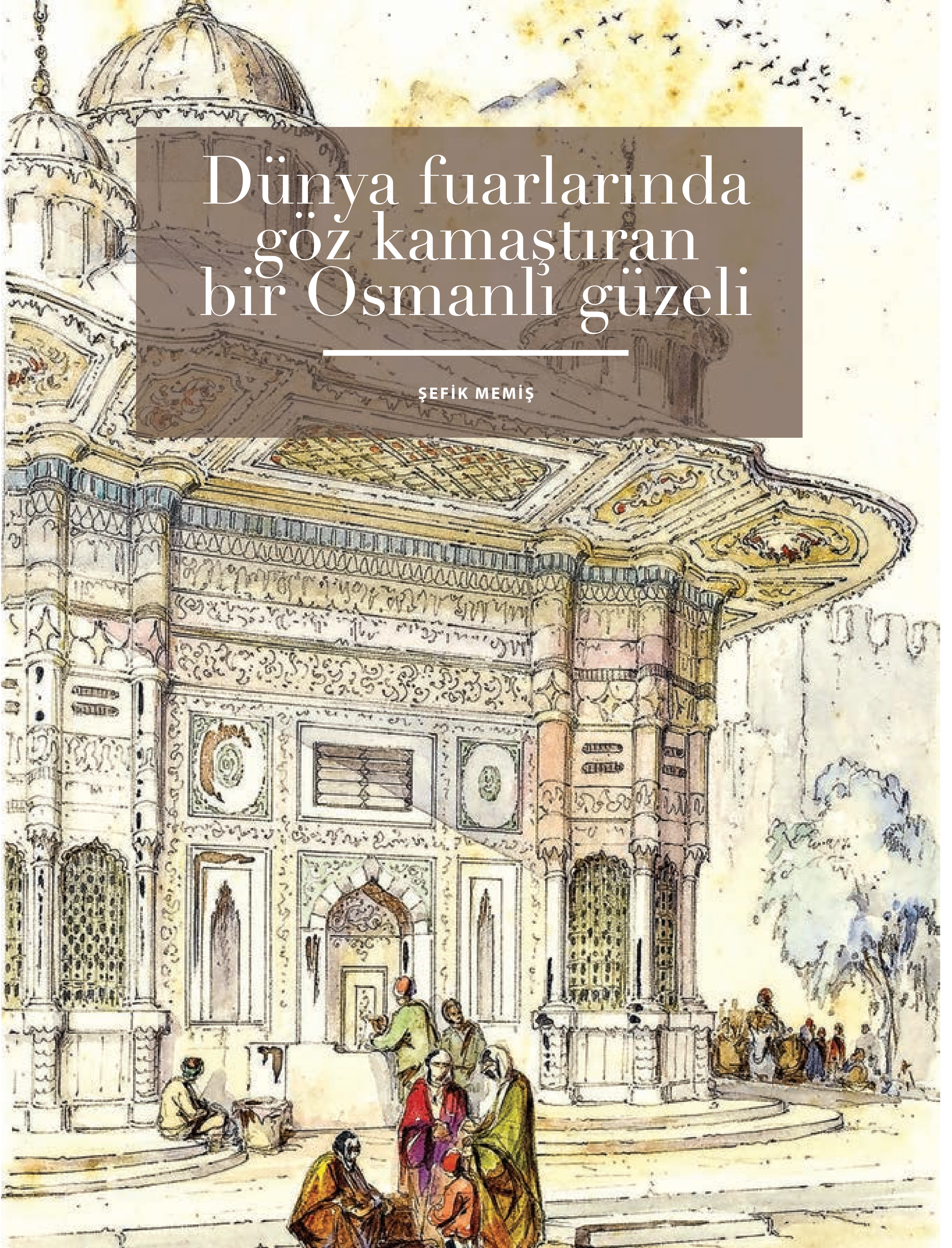
Günümüzde, ilgili olduğu alanda önde gelen başvuru kaynaklarından biri olan İstanbul Çeşmeleri, hazırlandığı döneme göre oldukça zorlu şartlarda vücûda getirilmiş bir çalışmadır. Harp yıllarının getirdiği yokluk, ekonomik imkânsızlıklar, ulaşım problemleri, kaynak sıkıntısı ve teknolojik yetersizlikler, kitabın meydana getirilmesi aşamasında İbrahim Hilmi Bey'in önünü kesmek, çalışmayı sekteye uğratmak için âdeta sıraya dizilmiş sıkıntı silsilesinin mütemmim cüzleridir. Bu mânialara rağmen hevesini kırmaksızın çalışmasını yürütmek azmini hiç elden bırakmayan sevgili dedem, kitapta yer alan birtakım eksiklikleri baştan kabul ettiğini, yazmış olduğu önsözünde alçakgönüllü bir özür cümlesiyle şöyle dile getirmektedir:

"Görülecek kalmış hatâ ve noksanların tamâmen benim bidâasızlığıma verilmesi lâzım geleceğini îtiraf ve ilâve etmeliyim. İstanbul Çeşmeleri için yapılacak tenkit ve ihtarların beni bahtiyar ve minnettar kılacağını ve Türk târihine hizmet bakımından bunun şükranlara lâyık bir himmet olacağını da, ayrıca kayda lüzum görüyorum."

Kitabın yayımlandığı yıldan ancak yarım asır sonrasında ve daha ötesinde, yine bu çalışma kaynak kabul edilerek hazırlanan çeşmelerle ilgili diğer bâzı eserlere baktığımızdaysa günümüz şartlarının elverdiği teknolojik yenilikler, kolaylıklar, ulaşım rahatlığı ve maddî yeterlilik çerçevesinde değerlendirildikleri vakit, matbuat anlamında hâliyle çok daha modern çizgiler taşıdıklarını, göze daha hoş geldiklerini kabul etmek gerekir. Fakat bundan 75 sene evvel meydana getirilmiş olan mütevâzı bir kitap çifti için sarf edilen onca emeğin; fotoğraf ve baskı kalitesinin düşüklüğü yâhut kimi maddelerdeki atıflarda rastlanan birkaç hatânın sık sık öne çıkarılarak günümüzde bâzen hoyratça ve kolaycılıkla tenkîde uğraması insanı kırmakta, üzmektedir.

İstanbul husûsunda geride kıymetli eserler bırakmayı başarabilen bütün şehir muhiplerinin mekânı cennet olsun.

1 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-I, İstanbul Ciheti*, Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1943;
İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri*, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1945.

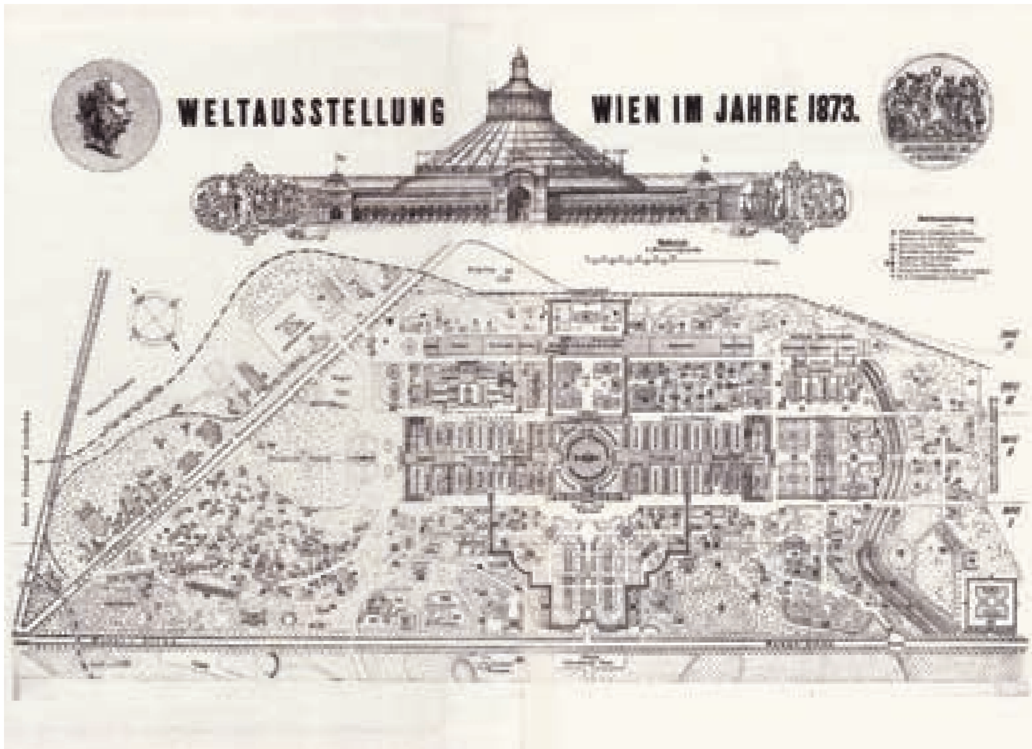

Dünya fuarlarında göz kamaştıran bir Osmanlı güzeli

ŞEFİK MEMİŞ

“Aç besmeleyle iç suyu”

Viyana Dünya Fuarı zemin planı, 1873.

TOPKAPI Sarayı’nın Bâb-ı Hümâyun kapısı yakınında, XVIII. yüzyıla girilirken tahta oturan III. Ahmed, Dâmat İbrahim Paşa’nın tavsiyesiyle bir çeşme inşâ etmeye karar verdiğinde, bunun, târihe “Lâle Devri” olarak geçecek, devr-i iktidârını yeni yüzyılla bütünleştirecek ve iktidârının haşmetini simgeleyecek bir eser olduğunu bilmiyordu. Şiirden, edebiyattan, sanattan anlayan ve sanatçıları koruyan bir pâdişah olan III. Ahmed’in kendisi de bir sanatçıydı, usta hattatlardan ders almıştı. Bu yeteneğini de yaptırdığı kitâbesinin son beytini bizzat kendisi yazarak göstermiştir. Rivâyetlere göre çeşmenin her cephesinde bulunan çeşme ve sebillerin üzerine işlenen ondört kıtalık kasîdeyi Seyyid Vehbi kendi söyleyip kendi yazarken, kasîdenin son beytini yazma şerefi sanatçı pâdişah III. Ahmed’e âittir: *“Aç besmeleyle iç suyu, Han Ahmed’e eyle duâ.”*[1]

Ne var ki pâdişah, Patrona Halil İsyânı ile iktidardan ferâgat etmek zorunda kalmıştır. Bânîsi ile ilgili bu trajik gelişmeye inşâ çalışmaları devam ederken şâhit olan çeşmenin mîmârının kim olduğu konusunda bir bilinmezlik söz konusudur. Her ne kadar dönemin mîmarbaşısı Kayserili Mehmed Ağa olsa da onun çeşmenin mîmârı olduğuna dâir kesin bilgi bulunmuyor. Bu konuya ilişkin tek bilgi, “alem ve şebekelerinin yaldızlanmasının onun tarafından yapılmış olması" şeklindedir.[2]

III. Ahmed Çeşmesi’ni önemli kılan bir diğer husus, onun inşâsıyla birlikte Osmanlı çeşme mîmârîsinin duvar cephe çeşmesinden Batılı mîmârî modaların etkisine kapılarak farklı bir tarza evrilmiş olmasıdır. Bir başka ifâdeyle çeşme, hem bezemeli yuvarlatılmış köşe sebilleri hem geniş saçakları hem Avrupa’nın çeşmelerle süslü meydanlarını çağrıştıran konumu ile Osmanlı mîmârîsinde Avrupâî tarzda bir şehircilik anlayışının öncüsüdür. Dolayısıyla III. Ahmed Çeşmesi, Osmanlı klasik döneminden Batı etkisine geçişin “en güzel” örneklerinden biridir. Mîmârı konusundaki bilinmezliğe sıkça yapılan vurgulamalar, belki de özellikle bu sebepten ötürüdür.

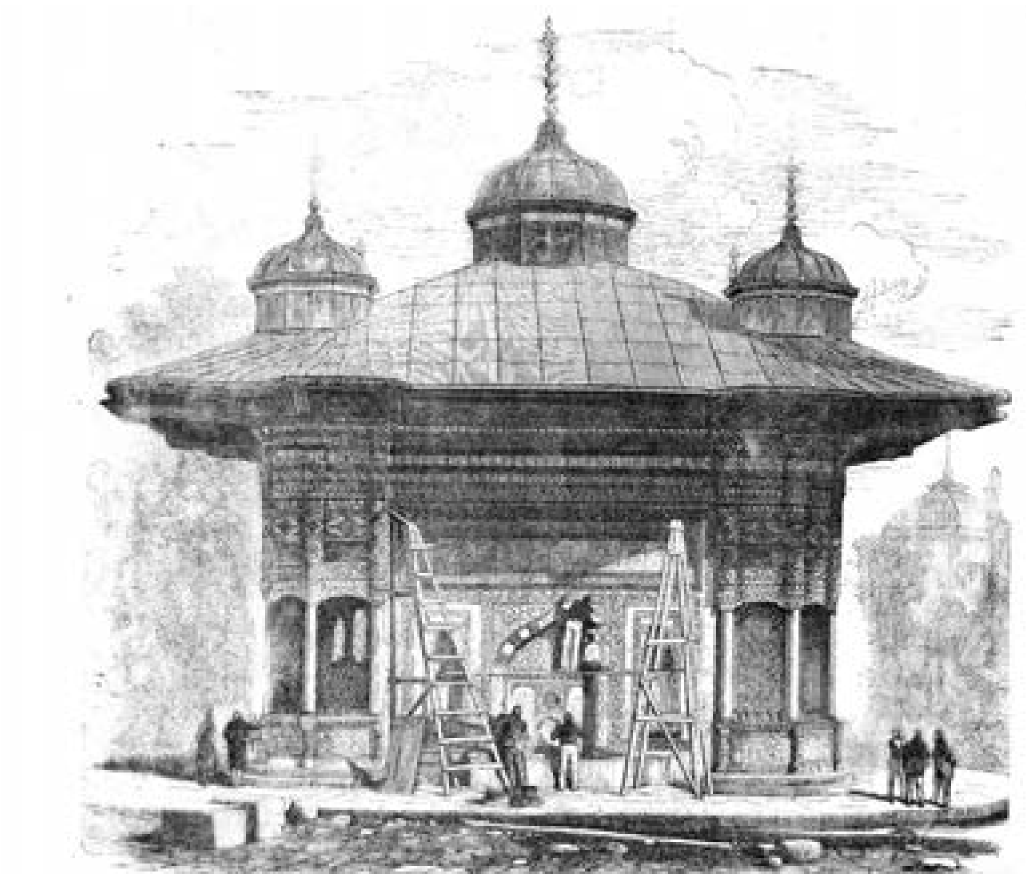
BATI ÜSLÛBUNUN TÜRK SANATINA SIZDIĞI ESER

Çeşmenin Osmanlı kültürü için ifâde ettiği anlama ilişkin önemli bir tespiti, Semavi Eyice yapar: “III. Ahmed Çeşmesi, Türk sanatına Batı sanat üslûbunun sızmaya başladığı bir dönemin eseridir. Bu bakımdan onda klasik çağın sâdeliği yoktur. Bütün satıhlar hiçbir boş yer bırakılmadan tezyin edilmiş olup bu bezemelerin bir kısmının Türk süsleme sanatına âit olmasına karşılık aralarında Batı Avrupa sanatından alınmış motifler de görülür. Bu motifterin tamâmen hâkim olduğu yer, geniş saçağın alt yüzü ile çeşmelerin etrâfını çeviren dal kıvrımlarıyla bezenmiş çerçeve şeritleridir.”[3]

Dört cepheli bir meydan çeşmesi olarak III. Ahmed Çeşmesi, su mîmârîsinin zarif bir örneğidir. Kare biçiminde olan çeşmenin dört bir köşesinde dışarı yarım yuvarlak çıkıntılar hâlinde taşan üçer şebekeli sebilleri bulunan çeşmenin her cephesinde birer çeşme yer alır. Çeşmenin sâdece Marmara denizine bakan cephesinde, diğer üç cephede bulunan ikişer nişin yerine iki küçük kapı bulunur. Bu kapılardan çeşmenin içine girildiğinde ortada sekizgen bir su haznesi ve dış duvarları dolaşan bir dehlizin olduğu görülür. Su, bu dehliz vâsıtasıyla dört bir köşede bulunan sebillere ulaşır.[4] Çok geniş saçakları, kurşun kaplı ahşap bir çatısı olan çeşmenin çatısında -kenarlarda dört tâne küçük, ortada bir tâne büyük olmak üzere- beş kubbe,

A. Preziosi, III. Ahmed Çeşmesi.

III. Ahmed Çeşmesi replikasında Osmanlı ustaları çalışırken, 1873.

Viyana Dünya Fuarı'nda III. Ahmed Çeşmesi, 1873.

bu kubbelerin içlerinde oyma yazı olan altın yaldızlı tunç alemler bulunur. Bir köşk görünümünde olan çeşme, köşk olarak kullanılmak için 1893 yılına kadar bir benzerinin Chicago'da inşâ edilmesini bekleyecekti.

III. AHMED ÇEŞMESİ, DÜNYA FUARLARINDA

1851'de başlayan dünya fuarlarında, Osmanlı da iddia sâhibi bir devlet olarak yerini almış, temsil ettiği coğrafyanın zenginlikleriyle birlikte ülkenin gücünü ve kat ettiği mesâfeyi teşhir etmeye özen göstermiştir. Günümüz expolarının ilk örneği olan dünya fuarlarında, katılımcı ülkeler, memleketlerinin ihtişâmını yansıtan mîmârî eserlerinin replikasını inşâ eder, böylece bir anlamda o ülkeye âit bir mahalle teşkil ederlerdi. Benzer şekilde Osmanlı Devleti de ana sergi binâlarında tahsis edilen pavyonların dışında Osmanlı mahallesi ya da Türk köyü diye isimlendirilen yapı öbekleri kurmuştu. Osmanlı mîmârî eserlerinden olup da neredeyse bütün fuarlarda yer alan yapılarından biri de III. Ahmed Çeşmesi idi.

III. Ahmed Çeşmesi'nin birebir örneğinin inşâ edildiği ilk fuar, 1873 Viyana Dünya Fuarı'ydı. Bu fuara iştirak eden Osmanlı Devleti, sergi binâlarının ortasındaki geniş alana, III. Ahmed Çeşmesi'nin replikasını inşâ etti. Osmanlı'da ilk müzenin kurucusu ressam Osman Hamdi Bey'in başkanlığını yaptığı sergi komisyonunda üye olan Mösyö Baltacı'nın çalışmaları yerinde denetlemek için Viyana'ya yaptığı ziyaret sonrasında tuttuğu rapor, bu konuda çok önemli bilgiler verir. "Mösyö Baltacı'nın Viyana dönüşü sunduğu sergi binâları inşaatı hakkındaki raporu"[5] adıyla dönem gazetelerinde neşredilen bu rapora göre III. Ahmed Çeşmesi ve sergideki diğer bâzı Osmanlı yapı ve ürünleri, çok sayıda Osmanlı ustası tarafından orada "işlenmiş", yâni yapılmıştı. Bunun için Viyana Sergi Komisyonu, özel izin vermişti. Mösyö Baltacı, bu husûsu raporunda, "Sergi Müdîriyet-i Umîmiyye'sinden verilen mezûniyet üzerine camlı dolaplar ile çeşmenin ameliyât-ı mîmârîyesinde bir hayli amele işlemekte, ve bu imâlâtta meş-

hûd olan (şâhit olunan) gayret serginin sâir mahalleri ameliyesinde görülmemektedir." diye anlatıyordu.

III. Ahmed Çeşmesi'nin Viyana'daki konumu, iki görkemli fuar yapısının, Sergi Sarayı ile Güzel Sanatlar Sarayı'nın ortasında bulunuyordu. Çeşmenin iki tarafında geniş bahçe ile havuzlar mevcuttu. İşte bu son derece âsûde alanda, özel sûrette seçilmiş bir mahalle, Sultan Ahmed Han'ın "Ayasofya'da vâki çeşmesinin bir numûnesi yaptırılmakta" idi. Çeşmenin yapımı sürerken etrâfı tahtalar ile çevrilmişti. Çeşmenin yapımında ve ince işçiliğinde; Mösyö Baltacı'nın ifâdesiyle "Bu îmâlâtta, yalnız Osmanlı üstatları işlettirilmekte bulunmuştur." 15 Kasım 1872 târihi îtibâriyle inşâ çalışmaları sona ermiş, geriye sâdece çeşmenin yerine konulmasıyla, yaldız işleri kalmıştı. Çok açıktı ki Osmanlı mîmârîsinin bütün inceliklerini yansıtan çeşme, sergiyi temâşâ edeceklerin nazarıdikkatini celbedecek, onlara Osmanlı su kültürünün taşa yansıyan inceliğini ve ortaya koyduğu mükemmel mîmârîyi gösterecekti.

Baltacı, raporunda Osmanlı mahallesinde inşâ edilen yalı ve hamam için ihtiyaç duyulan "yaldızlı ve boyalı saçaklar", "cesîm (büyük) ocaklar", "sekiz adet büyük camlı pencere", "Osmanlı biçimindeki iki kurna ve porselenin" Dersaâdet'ten geldiğini, bu tür ürünlerin gerek İstanbul'da gerekse Viyana'da "yerli ustalar" ya da "Osmanlı üstatları" tarafından inşâ edildiğinin altını özellikle çiziyordu. Bu da gösteriyordu ki III. Ahmed Çeşmesi'nin replikası Viyana'da inşâ edilirken, sâdece yerli üstatlar tarafından müzeyyen hâle getirilmemiş, aynı zamanda çinisinden kurnasına kadar gerekli malzemeler de Memâlik-i Mahrûse'den getirilmişti.

Viyana Dünya Fuarı'nda III. Ahmed Çeşmesi, 1873.

ÇEŞME, ARTIK KÖŞKTÜR

"Eski Dünyâ"nın ayakta ve güçlü olduğunu göstermek isteyen kadim bir ülkesi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu, "Yeni Dünyâ"nın yıldızı hızla parlayan devleti ABD'ye, bu kez 1893 Chicago Dünya Fuarı için gelmişti. Aslında imparatorluk eşyâsı, 1876 yılında bağımsızlığın 100. yılı anısına düzenlenen Philadelphia Dünya Fuarı'na da katılmış, burada ürünlerinin yanı sıra geleneksel Türk kahvehâne kültürünü, mîmârîsinden Amerikan hanımlarına kahve ikram eden leventlerine kadar yansıtmayı başardığı için büyük ilgi çekmişti. Ama Chicago Dünya Fuarı'na özel bir hazırlık yapan Osmanlıları, burada temsil eden en önemli yapıt, III. Ahmed Çeşmesi idi. Bu kez temsîliyet biraz farklıydı. III. Ahmed Çeşmesi'nin benzerinin inşâsının yerine mîmârîsinden mülhem tasarlanan müstakil Osmanlı Dâiresi, bir başka ifâdeyle "Osmanlı Pavyonu" ve yönetim binası inşâ edilmişti. Bu amacı temin etmek, yâni çeşmeden bir pavyon binâsı çıkarabilmek için de bâzı değişiklikler yapmak kaçınılmaz olmuştu. Bu değişiklerin en önemlisi "cesâmet" bakımından ortaya çıkmış, pavyon binâsı çeşmeden çok daha büyük ölçekte inşâ edilmişti. İlâveten, çeşmenin köşelerindeki kavisli sebiller kaldırılmış, ayrıca ortadaki girişe bir merdiven eklenmişti. Çeşmeye nazaran daha sâde bırakılan üç bölmeli cephesi ile yapı, dikdörtgen planlı tutulurken üst kotta yapıya yataylığını vurgulayan geniş saçaklı bir çatı eklenmişti.[6]

III. Ahmed Çeşmesi'nden ilhamla yapılan Osmanlı pavyonunun dört köşesinde, tıpkı çeşmede olduğu gibi küçük kubbe, ortasında ise daha büyük bir kubbe bulunuyordu. Çeşme-köşkün

Bu görkemli çeşme Doğu'nun bütün birikimini, egzotikliğini ve esrârengizliğini taşıdığı için Batı'nın hayranlığını kazanır. Batı etkisinde yeni bir tarz oluşturduğu için ise Doğu'nun ümîdini temsil eder.

duvarları Beyrut'tan getirilen oymalarla süslenmiş, kapılarının üzerinde Feshâne-i Âmire'nin kırmızı çuhaları, onların da üzerine ay yıldız süslemeleri konmuştu. Tavanlar ipekli kumaşlarla kaplanırken iç duvarlarda Hereke kumaşları asılmıştı. Zemîne, Uşak halıları serilmişti. Kapının sağ ve sol köşelerine ise Tersâne-i Âmire'de yapılan kütüphâne ve yazıhâneler konmuştu. Pencerelerde sırmalı Şam perdeleri ile muhâcir dokuması perdeler asılmış, iskemleler ise sedef kakmalı ve yuvarlak olarak yapılmıştı.[7] Yâni çeşme-köşkün içinde ne suyun depolandığı hazne ne de çeşmelere ve sebillere dağıtıldığı dehliz bulunuyordu.

1893 Fuarı anısına, sergi süresince Chicago'da Osmanlıca yayımlanan Musavver Chicago Sergisi isimli mecmuada, çeşmenin esin kaynağı olduğu Osmanlı pavyonu ve yanı başındaki yönetim binâsı şu şekilde târif ediliyordu:

"Solda, yâni Balıklar Dâiresi'nin tam karşısında, etrâfı ağaçlarla çevrili gâyet zarif bir köşk (pavyon) bulunmaktadır. Bu köşkün ne kadar zarif, ne kadar süslü olduğunu târif etmek imkânsızdır. Köşk, ağaçlar arasında gizlendiği için köprüden birdenbire göze çarpmaz ise de üzerinde dört köşesindeki küçük kubbeler ile ortadaki büyük kubbe ve bu kubbenin zirvesinde dalgalanan Osmanlı sancağı sâyesinde derhâl göze çarpmaktadır. Sancağı gören kimse o tarafa yöneldiği zaman ağaçların dalları arasından köşkün Beyrut'tan gelme oymalarla süslü duvarlarını görür. Bu manzara gerçekten pek güzeldir. Biz yanına varıp seyredelim. Bu köşk, dört köşeli olarak düz bir yüzey üzerine, yoldan biraz içeriye yapılmış ve dört tarafına da birer kapı açılmıştır. Bu kapılar tamâmen dört bir tarafa nâzırdır. Köşkün yalnız kuzey ve güney kapılarının önü yol için ayrılarak etrâfına dâire şeklinde çimen ekilmiş ve bu çimenliğin içerisine çiçeklerle yer yer ay yıldız şekilleri yapılmıştır. Köşkün asıl cephesi Balıklar Dâiresi'ne nâzır güney cephesi olduğundan o taraftaki kapısı ziyâretçilere ayrılmış ve kuzey kapısı komiserlere mahsus olan dâireye nâzır olduğu için açık bırakılmıştır. Doğu ve batıya bakan kapıları dâhilen kullanıldığı için kapatılmış ve işlemeyeceği için bu kapıların önüne yol açmaya gerek görülmeyerek çimen ekilmiştir.

Köşkün zemîni yerden yüksek olduğundan işleyen kapıları önüne sekiz on basamaklı merdivenler yapılmıştır. Köşkün güney ciheti cephe îtibar olunduğu takdirde karşısında Balıklar Dâiresi, arkasına, yâni kuzeyine Komiserler Dâiresi, doğusuna Venezuella ve batısına da Brezilya cumhûriyetleri tarafından inşâ olunan köşkler tesâdüf eder. Köşkün dış duvarları tamâmen Beyrut'tan gelme oymalarla yapılmış ve kapıları üzerine Feshâne'nin kırmızı çuhaları kaplanarak üzerleri ay-yıldızlarla süslenmiştir."[8]

Osmanlı Pavyonu'nun açılışında konuşan Sergi Komiseri Hakkı Bey, bu binâ için "1703'ten 1730'a kadar süren III. Ahmed'in saltanatında ihtişam ve muhteşemliğin bir dönüm noktasıdır." diyecekti.[9] III. Ahmed Çeşmesi, bu fuarda replika şeklinde yer alamasa da 1/20 ölçeğinde bir maketi ile bulunmuştu. Günümüzde Topkapı Sarayı'nda gümüş eserler arasında sergilenen bu maket üzerinde, "16 Ağustos 1893 tarihinde yapıldığı, Sultan II. Abdülhamid'e yirmibeşinci cülûs kutlamalarında kızı Zekiye Sultan tarafından hediye edildiği" yazılıdır.[10]

Çeşme mîmârîsinden mülhem yapılan Osmanlı pavyonu, Colombia Fuar Albümü.

ZARÂFET, SABIR VE SERVETİN HÂRİKASI

Sonuç olarak Eyice'nin de ifâde ettiği gibi, "III. Ahmed Çeşmesi, meydan çeşmelerinin bütün Türk sanatı târihi içinde ortaya konulmuş en göz kamaştırıcı örneğidir. Bu anıt, çeşme mîmârîsinde XVIII. yüzyılda başlayan zengin bezemeli yeni akımın da temsilcisi olup bütün benzerlerini aşan bir güzelli-

R. Ernst, III. Ahmed Çeşmesi.

ğe sâhiptir."[11] Bu "güzelliği" ve "göz kamaştırıcılığı" ile III. Ahmed Çeşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun mîmârîden siyâsete, kültürden ekonomiye, sanattan sosyal hayâta kadar geçirdiği köklü değişimin başlangıcını içinde barındıran sembol bir eserdir. Bu yüzden III. Ahmed Çeşmesi, sâdece su kültürünün somutlaştığı bir çeşme değildir; aynı zamanda, biraz sonra bütün dünyâyı kökten etkileyecek olan büyük sanâyi devriminin önderliğinde başlayacak değişimin Osmanlı'daki işâret fişeğidir. Osmanlı medeniyetinin bütün özelliklerini en ince noktasına kadar içeren bu eser, bir anlamda klasik dönemin muhteşem bir özeti, bir diğer açıdan ise Avrupa etkisindeki geleceği haber veren bir başlangıç noktasıdır.

Hâl böyle olunca, Doğu ile Batı'nın buluştuğu İstanbul'da, iki kıtanın kucaklaştığı bu şehirde, bütün heybetiyle Sarayburnu üzerine kurulan ve yedi iklimin yönetildiği Topkapı Sarayı'na girişi ifâde eden Bâb-ı Hümâyûn'un hemen önünde, yine bütün nitelikleriyle Doğu ile Batı'yı birleştiren bu görkemli çeşme yükselir. Doğu'nun bütün birikimini, egzotikliğini ve esrârengizliğini üzerinde barındırdığı için Batı'nın hayranlığını kazanır. Batı'ın etkisinde yeni bir tarzı oluşturduğu için ise Doğu'nun ümîdini temsil eder. Bu yüzden olsa gerek, III. Ahmed Çeşmesi'nin taşıdığı anlamları en iyi, bir İtalyan yazar, Edmondo de Amicis özetler: "İnsan elinin oyup işlemediği yer kalmamıştır. Zarâfet, sabır ve servetin hârikasıdır. Hiç şüphesiz billûr bir fânus altında korunmaya değer. Bu eşsiz koca pırlanta, ilk günü kim bilir nasıl parlıyordu? Onu bir defa görmek, hayâlinin ölünceye kadar hâfızadan silinmemesi için yeterlidir."[12]

1 Semavi Eyice, "Ahmed III Çeşmesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, Ankara, 1989, s. 38.

2 Belkıs Özel, "III. Ahmed Çeşmesi", s.12, https://www.academia.edu/17520872/III._Ahmet_%C3%87e%C5%9Fmesi.

3 Eyice, *agm,* s. 38-39

4 Eyice, *agm,* s. 38-39

5 *Basîret*, 3 Teşrînisânî 1288 (15 Kasım 1872), Sayı 779, s. 2-3.

6 Yeşim Duygu Ergüne, Nuran Kara Pilehvarian, "XIX. Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron*, c. 10, sayı: 2, 2015, s. 226.

7 Aytaç Işıklı, *Türkiye Fuar Albümü Osmanlı Dönemi*, İFM Yayınları, İstanbul, 2012, s. 115-116.

8 *Musavver* Şikago *Sergisi*, sayı: 2, s. 22.

9 Aytaç Işıklı, Mümin Balkanlı, *Türk Fuarcılık Tarihi*, İFM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 102.

10 Ergüne, Pilehvarian, *agm,* s. 228.

11 Eyice, *agm,* s. 39.

12 R. Karakuş, S. Kızıltoprak, H. Aykut, A. Önuçak, S. Doğan, *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı*, c. 1, İstanbul, 2006, s.195.

Suyun kayıp hâneleri

NAZLIGÜL BULUT

FOTOĞRAFLAR: DİLRUBA KOCAIŞIK

Kırkçeşmeler'in kırık ayna taşı.

“Eyleyip su yerine akça sebîl
Yaptı bu çeşmeyi latîf u cemîl”

HER diriliğin kaynağı suyla râbıta kurmayı nazarıdikkate alan başta pâdişahlar, hanım sultanlar, vâlide sultanlar, sadrâzamlar, şeyhülislâmlar ve hayır sâhipleri, çeşme bânîliğine îtibar etmişler, şehirlerin çeşmelerle donatılmasına vesîle olmuşlardır. Bu çeşmeler ayrıca devrinin mermer ve taş işlemeciliğinin zinde örnekleridir. Tezhip sanatının ya da kitâbe üslûbunun o zamandan günümüze devreden şahâne numûnelerini de çeşmeler sâyesinde gözlemlebilmekteyiz.

Zamânın tahrîbâtı başta gelmek üzere pek çok neden yüzünden bu çeşmelerden bir kısmı bugüne, bize ulaşamadan yok olup gitti. Mâlûm olduğu üzere 1940’lı yıllarda başlayıp 1950’lerin ortalarında yoğunlaşan, İstanbul’a yeni bir çehre kazandırma iddiasıyla yapılan îmar çalışmaları netîcesinde Suriçi’ndeki pek çok özellikli çeşme yapısı sistemli bir şekilde ortadan kaldırıldı. Göç ve benzeri nedenlerden dolayı yaşanan hızlı demografik değişiklerin yarattığı ulaşım ve konut ihtiyâcının giderilmesi niyetiyle girişilen yoğun inşâ süreci boyunca yol ve apartmanların yapımı esnâsında bu güzelim çeşmelerden vazgeçildi. Kimi yerde yol genişletme kimi yerde yeni bir yol açma bahânesiyle kimi yerde de kayda değer bir kıymetinin bulunmadığı gerekçesiyle –ki en incitici olanı da bu– yıkılan bu yapıların çokluğu gerçekten hayret verici boyuttadır.

İlk olarak varlığından hoşnut kalınmayarak yok edilen bu zarif yapılardan târihî yarımadadaki Sultan I. Mahmud Çeşmesi’nin üzücü hikâyesine değinmek yerinde olacak. Bu anıtsal yapı, Fatih İskenderpaşa Câmii’nin karşısına denk düşmekteydi. 1748 (h. 1161) senesine âit çeşmenin bânîsi, kitâbesinden anlaşıldığı üzere I. Mahmud’dur. İnce ve detaylı süslemeleriyle semtine zarâfet katan bu çeşme, XVIII. yüzyılda Osmanlı İstanbul’unda belirginlik kazanmaya başlayan yeni bir tarzda, barok üslûpta inşâ edilmişti. Çeşmenin kitâbesi, ayna taşını çevreleyen bezemelerin üzerine, orta kısma yerleştirilmişti. Kitâbenin şâiri Neylî’dir. Kitâbe taşının alt köşesinde ayrı bir çerçeve içerisinde yer alan “Ağa-yı Dârüssaâde” ibâresi, Eyice’nin tespitiyle hem yapının binâ olunduğu târihi hem de hattat kimliğinden dolayı Hacı Beşir Ağa’yı işâret etmekteydi.[1] 1920 yangınından zarar görüp harap duruma düştükten sonra çeşmenin tâlihi ken-

Kırkçeşmeler'in tavus kuşu kabartmalı levhası. Aya İrini Müzesi.

Bir semte adını veren Kırkçeşmeler. Nicholas V. Artamonoff Koleksiyonu.

disine bir daha yâr olmayacaktır. Ancak sâdece mermerleri kırılmış ve tezyînâtı parçalanmış olsa da saygı uyandıran hâliyle ayakta kalmaya direnecektir bir müddet. Eyice, çeşmeyi 1946 senesinde bizzat incelediğini söyler. Onun ifâdesiyle "çeşme yarıya kadar toprağa gömülmüş, üst kısmından bâzı parçalar eksilmiş"tir. 1978'e kadar etrâfı çöplerle doldurulmuş, yanı başına dikilen yapıların arasına sıkışıp kalarak âdeta gözden kaybolan bu yapı, bir zaman sonra parçalanarak tamâmen ortadan kaldırılır. Boş kalan arsası üzerine ise bir apartman kondurulur. Parçaları, İskender Paşa Câmii'nin avlu duvarına herhangi bir numaralandırma ve kayıt altına işlemi yapılmadan öylece bırakılır. Burada yıllarca bekletildikten sonra, yine Eyice'den öğrendiğimize göre, nihâyet Fâtih Câmii civârında bir arsaya gelişigüzel atılarak yok edilir. Bu sûretle klasik devir mîmârî geleneğinden yeni bir üslûba geçişin temsilcisi mâhiyetindeki çeşmenin sonu gelmiştir. Ondan bize kalan ise son fotoğraflarından okunabilen kitâbe kaydıdır:

Söyledi dâ'î-i dîrînesi Neylî târîh / Ayn-ı dilcûy-ı şifâ çeşme-i Sultân Mahmûd [2]

Fatma Tiryal Hanım Çeşmesi'nden bahis açalım akabinde. Bu, daha yakın târihli bir çeşme. 1906 (h. 1324) yılında inşâ edilen eser, Mirlivâ İbrahim Hakkı Paşa'yla eşi Fatma Tiryal Hanım'ın hayrâtından. Aksaray'da Çakır Ağa Câmii'nin (günümüze ulaşamamıştır) avlu kapısına bitişik duvar çeşmesi örneklerinden biriydi. Atatürk Bulvarı'nın yapımı sırasında câmiyle berâber sağlam hâlde olmasına rağmen yıkılmış ve yalnızca iki parçadan ibâret kitâbesinin tek parçası kırık hâlde zamânımıza ulaşabilmiştir. Kitâbenin üst kısmında yazının girizgâhını yaptığımız âyet (Enbiya 30) sülüs istifli hat ile yer almakta iken her iki yanı yıldızlı motifli rozetle çevrili diğer parçasında ise *"Merhûm İbrâhim Pâşâ ve halîlesi Fatma Tiryâl Hanımın hayrâtıdır."* satırı işli idi. Alt parçayı, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde (Amcazâde Külliyesi olarak bilinmektedir) fotoğraflama imkânı bulabilmiştik. İşte karı-kocanın hayrâtından kalan tek bakiye, iki parçaya ayrılmış gövdesini kaybetmiş bu taş parçası.

Arnavut Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın adıyla anılan çeşmesi de yıkım tutkusunun bir diğer mağduru. Yalnız Paşa hayli tâlihsizdir, zîra kendisinin Çarşıkapı ve Üsküdar'daki hayrâtı da aynı kötü âkıbete uğramıştır. Konu edeceğimiz yapı ise Kıztaşı'ndaki çeşmesi. 1637 (h. 1047) târihli sivri kemerli, kesme taştan yapılma, kilit taşı üzerinde istifli kitâbesiyle klasik devir çeşme örneklerinden biri olan yapı, 1940'lı yıllarda dahi tekne taşı toprağa gömülü hâlde, suyu akmaz durumdaymış.[3] 1936'ya âit bir fotoğraf, gerek çeşmenin son vaziyetini gerekse de mekânların değişen yüzlerini belgeliyor. Fotoğraftan anlaşılan o ki henüz caddeyi aralıksız sıra sıra dizili apartmanların doldurmadığı taş kaldırımlı sâkin Kıztaşı yolunda, öylece bekleyen bir çeşme yapısı imiş. Bilindik son hikâyesi Mustafa Paşa'nın çeşmesi için de geçerli: Bir müddet suyu akmadan harap bırakılma, böylelikle değersizleştirilme ve sonrasında civârındaki yapılaşma zorunluluğundan (!) ötürü yol açma/yol genişletme adına ortadan kaldırılma. Şimdi, arsası üzerinde bir apartman yükseliyor.

Çeşme kıyımlarından payını alanların belki de en tâlihsizi Yenibahçe Halil Attar Çeşmesi'dir diyebiliriz. Aslında yapının ilk inşâ yeri, Rüstem Paşa Câmii'nin bulunduğu alandır. Burada kiliseden çevrilme Attar Halil Mescidi kâim idi, çeşme de bu mescidin bir parçasıydı. Ancak Sadrâzam Rüstem Paşa'nın buraya kendi câmisini inşâ ettirme arzusundan ötürü çeşme mescitle birlikte yerinden sökülerek bugünkü Vatan caddesinin sonunda surlara yakın bir mevkide mescidin parçası olarak yeniden yapılır. Vatan caddesini boydan boya geçen Yenibahçe (Lykos) deresi üzerinde görülen yapı, caddenin bugünkü hâli düşünüldüğünde uzak geçmişte kalan hayâlî bir resmin parçası gibi gelebilir. 13 basamaklı bir merdivenle çıkılan minâresiyle İstanbul'un en eski çatal çeşmelerinden olma özelliğine sâhip yapının, Hıristiyan bir kalfanın eseri olduğu söylenir. 1957'de Vatan caddesinin yapımı sırasında mescitle berâber varlığına son verilir.

Sultan III. Ahmed'in sadrâzam-

larından Nevşehirli Dâmat İbrahim Paşa'nın 1722 (h. 1135) târihli klasik mîmârîdeki çeşmesi, Fatihlilerin haberdar olmadığı bir diğer yitik mîras. Bulunduğu sokakta İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi'nin ikâmet etmesine istinâden Zülâlî Çeşme adıyla da mâruftur ki çeşme artık yerinde olmasa da sokak aynı isimle anılmaya devam ediyor. Yıkımından evvel kitâbesine kadar neredeyse tamâmen yolun altında bırakılarak unutulmaya terk edilen çeşmenin, semtin mâruz kaldığı yapılaşma sürecinde, muhâfazası yerine yıkımı tercih edilir. Yalnızca Keçecizâde Seyyid Vehbî'ye âit kitâbesi parçalar hâlinde sökülerek Türk İslâm Eserleri Müzesi depolarına rastgele atılır. Fakat kitâbenin durumu da yıkımı kadar üzüntü vericidir. Kimi parçaları bütünüyle kayıp, var olan kısımlarının tamâmı ise büyük oranda parçalanmış, bütünlüğü bozulmuş vaziyettedir.

Sokak çeşmesi gibi, yâni herhangi bir yapıya eklenmemiş bağımsız çeşmelerin yıkımının yanı sıra birçoğunun da bir câminin ya da mescidin manzûmesinde iken bağlı oldukları yapıyla berâber ortadan kaldırıldıkları vâkidir. Bunlardan ikisi, Camcılar Câmii'ne bitişik duvar çeşmeleridir. Mezkûr câmi, Aksaray Vâlide Sultan Câmii'nin gerisinde bugün park olarak kullanılan alan üzerindeydi. Câminin caddeye bakan cephesindeki çeşme, lülesi söküldüğü için suyu akmayan basit bir yapıdır. Fakat arkasında, Şekerci sokağı üzerindeki çeşme, ayna taşındaki istiridye kabuğu kompozisyonuyla, köşebentlerindeki rûmî süslemeleriyle, dış çerçevesinin her iki yanında yer alan çiçek kabartmalarıyla ve meyve motifleriyle barok üslûbun klasik örneklerindendi. Koçu, bu çeşme için, " (...) küçük bir çarşının ve kalabalık bir semtin suyunu sağlamakta ve başında dâima üç beş kişi su doldurmak için sıra beklemektedir." der.[4]

İlçenin en kalabalık mahalli olan Fevzipaşa caddesi üzerinde iken yıkılan Fatih Rüştiyesi Çeşmesi'nden de kısaca bahsedelim. Millet Kütüphânesi adıyla bilinen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi Medresesi'nin karşısında yapım târihi ve bânîsi bilinmeyen bir yapıdır

1940'larda yok edilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa Çeşmesi, Fatih. Encümen Arşivi.

Mîmârî eser açısından hayli zengin bir sâha olan Fatih'te çok sayıda nitelikli çeşmenin muhâfazası ekseriyetle mümkün iken keyfî kararlarla imhâ yoluna gidilmiş; maalesef yolu tam olan ama kuraklaşan mekânlar üretme arzusu gâlip gelmiştir.

bu. İki cephelidir. Bir cephesi cadde üzerinde diğeri askerî rüştiye binâsının bulunduğu Aslanhane sokağındaydı. İki cepheli çeşmenin mîmârî tarzı çok da yaygın olmadığı için nâdirattandı. 1940 yılında yıkıldığı boş kalan arsası üzerine bir müddet sonra apartman inşâ edildiği İbrahim H. Tanışık'tan mâlûmattır.

Bir câminin parçası iken topyekûn bir kıyımla, câmiyle birlikte yok edilen çeşmelerden biri de Musâhip Mustafa Paşa Çeşmesi'dir. Bânîsi, IV. Murad devri kaptanıderyâlarından Silâhlı Bıyıklı Mustafa Paşa'dır. Ayrıca kendisi çeşmenin âit olduğu Aynalı Mescidi'nin de bânîsiydi. Bu yüzden yapı, Aynalı Çeşme adıyla da kaydedilmiştir. Bugün mescitten geriye kalan küçük bir hazîre var. Mescidin arsası üzerinde ise çoktandır bir çocuk parkı bulunmaktadır. İstanbul Ansiklopedisi'nde bütün bu yapı grubu için şöyle bir not düşülmüş: "Bir avlu duvarı ile harap avlu kapısı, harap ve ayna taşına moloza gömülmüş çeşme ve çeşmenin yanı başında minâre kâidesi, mihrap duvarının alt kısımları ve cenup duvarının köşesi müstesnâ yer ile bir olmuş hâlde idi."[5]

Kayıp çeşmeler, ismiyle müsemmâ olduğu üzere mevcûdiyetinden haberi olunmayanları imlemekte. Fakat bâzılarının hikâyesi ise umûmun mâlûmudur. Kırkçeşmeler gibi... Bu yapı grubu, Unkapanı'nda Bozdoğan Kemeri ayağında yer alan sıralı dört adet çeşmeden mürekkepti. Atatürk bulvarının inşâsı sırasında parçalarının numaralandırılarak nakillerine karar verilmesine rağmen tasarı gerçekleştirilememiş ve bir semte adını veren bu nâdir eser, bulvarın ortasında kaldığı gerekçesiyle yıkılmıştır. Çeşmeler tezyînâtsız, yalın bir üslûba sâhipti. Yalnızca birinin ayna taşında karşılıklı birbirine bakan iki tavus kuşu figürünün -ki bu figür, Bizans sanatında sıklıkla kullanılmıştır- muhtemelen bir başka yerden nakledilerek muhâfaza maksadıyla çeşmeye monte edildiği düşünülebilir.[6] Kırkçeşmeler'in tek bakiyesi de işte bu ayna taşı üzerindeki tavus kuşu kabartmalı levhasıdır. VI. yüzyıla âit olduğu düşünülen levha, kırık bir vaziyette Aya İrini Müzesi depolarında muhâfaza altındadır. Burada tavus kuşu motifli taş parçasını görme imkânı elde edebildik. Buna göre levha, motiflerin bütünlüğünü bozacak biçimde tahrip olmamış idi, yalnızca çeşmenin lülesinin takılı olduğu kısımda kırıklar vardı. İbrahim H. Konyalı, mîmârî ve tezyînî açıdan kıymetli görmediği Kırkçeşmeler'in yıkım gerekçesini de şu şekilde açıklar: "(...) ilk dört çeşmenin târîhî birer yâdları vardır. Bu yâdı da buradaki sokaklara ve kemer bıraktıkları için Atatürk bulvarı açılırken yıkılmasında hiçbir mahzur yoktur. Zâten çeşmeler haraptır, susuzdur. Musluk taşlarına kadar da yere gömülmüşlerdir. Arkaları mezbele hâline gelmiştir. Yıkılmalarında ve kaldırılmalarında hiçbir mahzur yoktur."[7]

Yukarıda anlatmaya, hatırlatmaya çabaladığımız eserler, kalabalığın içinde küçük işâretler sâdece. Mîmârî eser açısından hayli zengin bir sâha olan Fatih'te çok sayıda nitelikli çeşmenin muhâfazası ekseriyetle mümkün iken keyfî kararlarla imhâ yoluna gidilmiş; maalesef yolu, caddesi tam olan ama kuraklaşan mekânlar üretme arzusu gâlip gelmiştir.

Umarız ki bu yazıyla "hayat kaynağı" çeşmelerin bir zamanlar târihî yarımadanın her sokağında kâim olduğu hatırlanır ve kalan "kayıp yapıların" gün yüzüne çıkarılması için güçlü uğraşlar verilir.

Camcılar Câmii'nin Şekerci sokağına bakan cephesindeki barok çeşme.

1 Semavi Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar,* Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 153-156.

2 *Ağa-yı Dârüssaâde 1161*

3 İbrahim H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, c. I, İstanbul, 1943, s. 76.

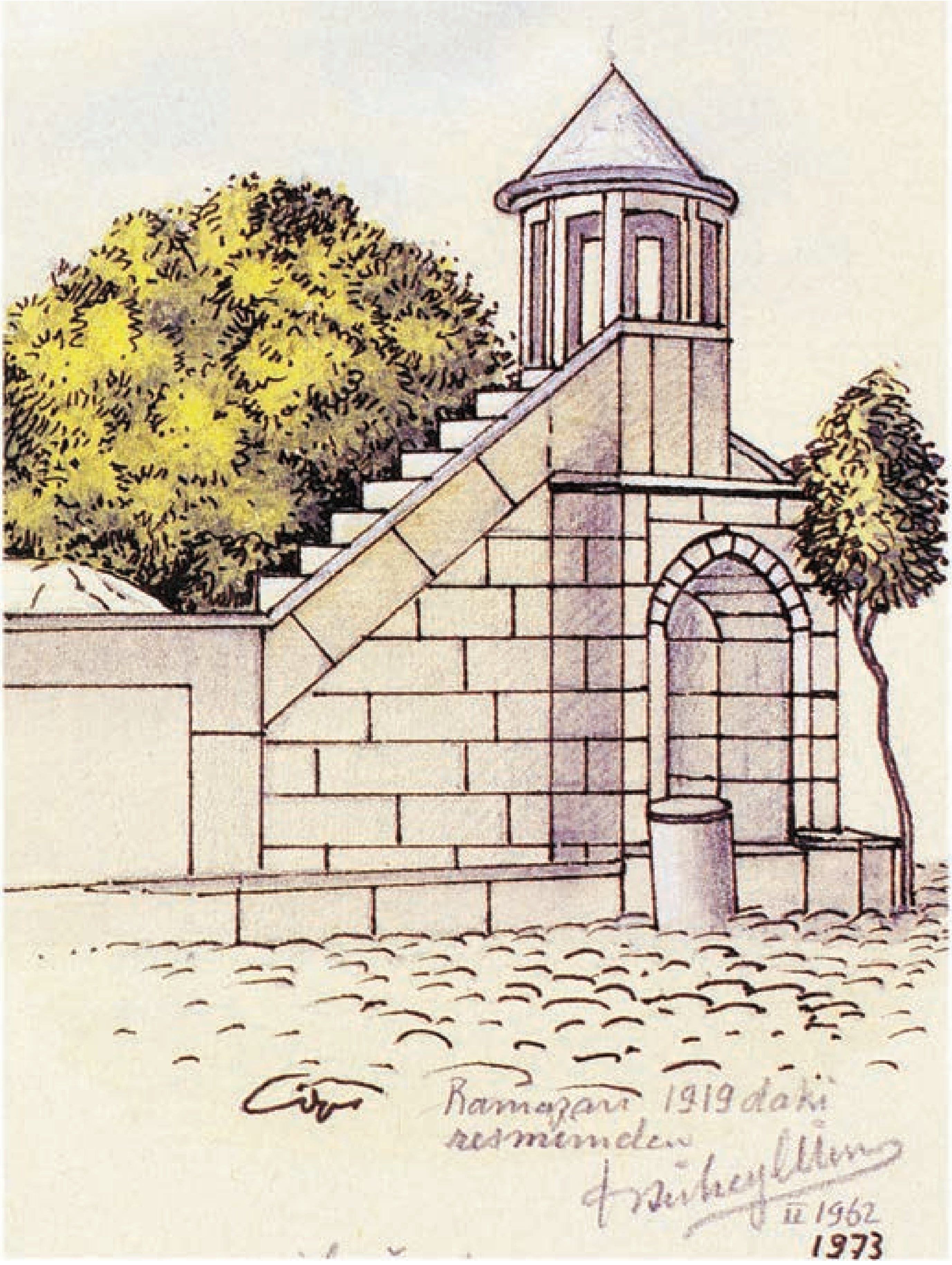
4 Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1958-1974, s. 434-435.

5 "Aynalıçeşme Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, s. 1610.

6 Tavus kuşu figüründen dolayı çeşmenin Bizans eseri olduğu yönünde bir görüş ileri sürülmüşse de Eyice, bu ihtimâle îtiraz ederek yapının Osmanlı mîmârî ürünü olduğunda ısrar eder. Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar*, s. 157.

7 İbrahim H. Konyalı, "Yeni Açılan Unkapanı-Yenikapı Güzergâhı", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Ağustos 1941, sayı: 194, s. 5.

A. **Süheyl Ünver**, Halil Attar Çeşmesi.

Çeşmebaşı kültürü

ERCAN TOPÇU

Bir çeşme açılışı töreni ve Osmanlıca "Padişâhım çok yaşa." yazılı pankart.

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

OSMANLI toplumunda 1870'li yıllara kadar evlerde su tesîsâtı yoktu. Su ihtiyâcı dışarıdaki çeşmelerden, evin bahçesindeki kuyulardan, sarnıçlardan karşılanırdı. 1873 yılında Osmanlı tebaasından Fransız Ternau (Terno) Bey'e Terkos gölü ve bu göle akan Kızıldere'den İstanbul'un Galata ve Beyoğlu taraflarına su getirme ve dağıtma imtiyâzı verildi. 1882 yılında Terno bey vâsıtası ile Dersaâdet Su Şirketi (Compagnie des Eaux de Constantinople) kuruldu. 1885 yılından îtibâren Galata'da, Beyoğlu'nda, Boğaziçi sâhillerinde, 1890 yılından îtibâren de İstanbul sur içindeki evlere Terkos suyu verilmeye başlandı. Üsküdar-Kadıköy Su Dağıtım Şirketi'nin kurulmasıyla da Anadolu yakasında evlere su tesîsâtı çekilerek şebeke suyunun kullanılmasına başlandı.

Eski dönemlerde gündelik su ihtiyâcı için, varsa bahçelerdeki kuyulardan, diğer türlü meydan ve sokak çeşmelerinden karşılanırdı ve toprak testiler, güğümler vâsıtasıyla su, genellikle kadınlar, genç kızlar tarafından evlere taşınırdı. Ayrıca yaya veya atlı olarak çeşmelerden, su kaynaklarından su temîniyle görevli, saka tâbir edilen bir esnaf teşkîlâtı vardı. Yaya (arka) sakalar, kendilerine ayrılan çeşmelerden kırba denen deri su taşıma tulumlarıyla, atlı sakalar da eşek veya at üzerindeki su tulumlarıyla çalışırdı. Kırbaların yaklaşık 23-25 litre su taşıma kapasitesi vardı. Sakalar, dışarıdan evin bahçesindeki gömülü toprak su küplerine bir hortum vâsıtasıyla suyu boşaltırdı. Su getirdikçe evin kapısına çentik atılır ve belli sürelerde bunun için bir ücret alınırdı. İçme suyu ihtiyâcı da Rumeli yakasındaki Hamîdiye, Sarıyer'deki Çırçır, Hünkâr, Kocataş, Şifâ, Kestâne, Emirgan'da Kanlıkavak, Anadolu yakasındaki Yuşa tepesinde Âbıhayat, Büyük ve Küçük Çamlıca, Beykoz'da Karakulak, Alemdağı'nda Taşdelen, Kayışdağı'nda Kayışpınarı veya Kayışdağı ve Yakacık (Ayazma suyu) gibi memba suları, sakalar vâsıtasıyla evlere ulaştırılırdı. Bu suların içim kaliteleri kendi aralarında farklılık göstermekteydi. Halk hangi suya alışmışsa o suyu arardı. Kimi kahveyi

Cumhûriyet dönemi köy çeşmesi.

"Şarkın sembolü, bir çınarla çeşme başıdır." diyen Nureddin Topçu'ya göre kâinattaki hareketin, temizliğin, saflığın ve en önemlisi sonsuzluğun remzi sudur.

(alt) Sultan Ahmed Çeşmesi.
(üst) Maçka II. Abdülhamid Çeşmesi.

Taşdelen suyundan içmeyi severdi kimi gazoz içeceği zaman lezzetini Çamlıca suyundan alan Çamlıca Gazozu'nu arardı. Hacca gidenlerin yanlarında Karakulak suyu götürdükleri de vâkidir.

MAHALLE KÜLTÜRÜNDEN ŞEHİR KÜLTÜRÜNE GEÇİŞ

Çeşmeler âit oldukları yere, bulundukları mekâna ve mîmârî tasarımlarına göre literatürde farklı şekillerde isimlendirilir; meydan çeşmesi, sokak çeşmesi, duvar çeşmeleri, namazgâhlı çeşme, çukur çeşme, çatal çeşme, cami-şadırvan çeşmesi, çoban çeşmesi, çeşme ve sebîlin birlikte olduğu kombine su yapıları gibi. Özellikle meydan çeşmeleri, saltanat üyeleri tarafından mîmârî birer anıt olarak yaptırılmış olup döneminin en güzel eserleri arasında hak ettiği yeri bulur. Bu çeşmeler, XVIII. yüzyıldan îtibâren görülmekle birlikte, mahalle kültüründen şehir kültürüne geçişin birer numûnesidirler.

İstanbul, bânîsi kadın olan eserlerin sayısının çokluğuyla ayrı bir üne sâhiptir. Saltanat âilesinden hanım sultanlar bu hususta öne çıkarlar. Bunların ihtişamlı örnekleri arasında; Azapkapı'daki Sâliha Sultan Çeşme ve Sebîli'ni, Eyüp'teki Mihrişah Vâlide Sultan Çeşme ve Sebîli'ni, Maçka'daki Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Çeşmesi'ni, Kadırga'daki Esmâ Sultan (namazgâhlı) Çeşmesi'ni ve Sirkeci'deki Zeynep Sultan Çeşme ve Sebîl'ini sayabiliriz. Azapkapı Saliha Sultan Çeşme ve Sebîli, yaptırılış hikâyesiyle diğerlerinden ayrılır: Azapkapı civârında dolaşırken küçük bir kız çocuğunun kırık bir testi ile çeşme başında ağladığını gören Emetullah Gülnuş Vâlide Sultan (dönemin pâdişâhı IV. Mehmed'in eşi; II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi), çocuğa bir miktar para gönderir. Bunun üzerine çocuk testinin parası için değil, verilen görevi yapamadığı için ağladığını söyleyince Vâlide Sultân'ın hoşuna gider; sultan, âilesinin izniyle çocuğu saraya aldırır ve büyütür. Evlenme çağına gelince haremin gözdelerinden biri olan bu kız, dönemin pâdişâhı II. Mustafa ile evlenen Sâliha Sultan'dır. Çeşme başında bir kırık testi ile çâresizce ağlayan kız çocuğundan saraydaki

Küçüksu Mihrişah Sultan Çeşmesi.

en yüksek makâma, sultanlığa varan hayat yolculuğunu hiç unutmayan Vâlide Sultan, çocukluğunun geçtiği Azapkapı'ya hep çeşme-sebil yaptırmayı düşünür. Oğlu I. Mahmud da annesi adına Azapkapı Sâliha Sultan Çeşme ve Sebîli'ni 1732'de yaptırır.

ŞARKIN SEMBOLÜ: ÇINARLI BİR ÇEŞME BAŞI

Türklerde suya ihtiram, Müslümanlıktan önceki devirleri de kapsar. İslâmiyet'in kabûlüyle berâber suya saygı, derinleşerek kültür ve an'anelerde kök salmıştır. Bedensel ve rûhî temizliğe aracılık eden suyun kıymeti toplumumuzda, "Su gibi aziz ol" temennîsiyle taçlanmıştır.

Büyük mütefekkir Nureddin Topçu, "Şarkın sembolü, bir çınarla çeşme başıdır." diyerek âdeta suyun kâinattaki hareketin, temizliğin, saflığın en önemlisi sonsuzluğu arayışın bir remzi (simgesi) olduğunu söyler. Ayrıca suyun başında oturup saatlerce tefekkür ettiğini mülâkatlarında ifâde etmiştir. Bu aslında bir nevi su terapisidir.

Anadolu'daki birçok şehirde, köy meydanlarında meşelerin, söğüt ve çınarların gölgesi altında çeşmeler, bunların hemen yanında köy kahveleri, çay ocakları, kıraathâneler bulunur.

Bu satırları yazan olarak çocukluğumun Bursa'sındaki çınarların altında geçirdiğimiz vakitlerin coşkusunu ve tadını unutmam mümkün değil. Özellikle yaz aylarında, ramazan akşamlarında, bayramlarda kuvvetlice yaşardık bu tadı. Semtimiz, adını bir çınardan almıştı: Duâçınarı. Şükrâniye, nâm-ı diğer Mâcır Mahallesi'nde oturuyorduk. Adından da anlaşıldığı üzere mahallemiz Batı Trakyalı, Bulgaristan muhâciri, Arnavut, Boşnak, Gürcü vatandaşların ağırlıkta olduğu, bunun yanında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelip şehre yerleşen âilelerin oluşturduğu bir göçmen mahallesiydi. Suyu buz gibi akan bir çeşmemiz, çeşmemizin hemen yanı başında mahalle kahvesi ve çay ocağımız vardı. Dondurmacıları dört gözle bekler, o zamanki tatları bir başka olan iki ayaklı lahmacun arabalarında satılan lahmâcunları âfiyetle yerdik. Sünnet, düğün gibi mutlu merâsimler yapılacağında bu alanlar seçilir, özenle hazırlanırdı; ikram edilen bir bardak limonata ve üçgen kesilmiş bir dilim yaş pasta en büyük keyfimizdi.

Çeşmeler, özellikle nahalle kadınlarının bir sosyalleşme alanı idi. Bir taraftan evin su ihtiyâcı karşılanırken cemiyetteki en son havâdisler buradan alınırdı. Çeşme başları gündelik hayâtın dedikodu kültürünü çevresinde yaşatırdı. Hurâfeler, rivâyetler, destanlar kulaktan kulağa çeşme başlarında yayılırdı. Konu komşuyla dertleşilir, sevinçler paylaşılırdı. Çeşme başları toplumda kaynaşmaya vesîle olurdu. Genç kızlar burada görücüye çıkar, yavuklusuna, sevdiğine mektup, mendil bırakmak gibi âdetler buralarda yaşatılırdı. Bâzen sıra yüzünden veya değişik sebeplerden dolayı saç saça baş başa kadınlar arasında kavgalar da olurdu elbette.

Çeşme başları, adres ve yol târifleri için çok işe yarardı. Eski İstanbul'da sokak adı ve evin kapı numaraları yoktu. Târifler için odak noktası çeşme başları olurdu. Hemen her mahallede ve sokakta birçok çeşme adres târifinde kullanılır, bir nevi pusula vazîfesi görürdü.

Bâzı çeşme ve çeşme başlarında uğurlama ve karşılama esnâsında bir araya gelinirdi. Osmanlı döneminde hac vakti hacca gidecekler Kadıköy Acıbadem'de bulunan Ayrılık Çeşmesi'den uğurlanır; seferden dönen ordu, hacılar ve birtakım önemli misâfirler Selamet Çeşmesi'nden karşılanırdı.

Çeşme başlarının en önemli kullanım alanlarından biri de mesîrelerdi. Osmanlı döneminde ulaşımının kolay olması nedeniyle en çok tercih edilen ve en meşhur mesîre alanı Kağıthâne deresi çevresindeydi. Küçük Çamlıca ve Büyük Çamlıca bölgelerindeki leziz sular etrâfında yapılmış çeşmeler, buraya piknik için gelen İstanbullulara hizmet vermiştir. Kayışdağı, Alemdağı (Taşdelen suyunun çıktığı yer) yine tercih edilen mesîre alanlarıydı. Göksu ve Küçüksu, Üsküdar tarafında oturanların en gözde mekânlarıydı. Boğaziçi'nin de en îtibarlı mesîre yerleriydi. Cuma günleri özellikle, çok kalabalık olurdu. Çeşmenin bulunduğu yerin manzarası çok güzel olup eski deyişle "temâşâgâh-ı zevk ü safâ"ydı. Bu yerde, çınarların

altında denizden hafif esen ve "Mekkizâde Poyrazı" denen rüzgârın esintisi olurdu. Tepelerden denize doğru zümrüt gibi inen ağaçların arasından boğazın seyrine doyum olmazdı.

Kanlıca, Kavacık, Çengelköy (eski ismi Feyzâbad) çeşme başları mesîre alanlarıydı. Beykoz bölgesinde "Beykoz Paçası" o dönemler pek meşhur ve makbuldu. Halk, Beykoz'da paça yiyip İshak Ağa Çeşmesi başında çubuk ve kahve içerdi.

Hünkâr, Kestâne, Fındık, Çırçır sularının olduğu Sarıyer tarafları pek rağbet görürdü. İstanbul sularına hâkim olan Belgrad Ormanları'nda Sultan Mahmud ve Vâlide bentlerinin olduğu bölümlere yemekleri hazırlayıp cuma günleri Müslüman ahâli, pazar günleri gayrimüslim ahâli arabalarla giderlerdi. Belgrad Ormanları'ndaki zümrüt gibi çimenlerin üzerinde, sarı, mor, pembe çiçeklerin ve ağaçların tâze yaprakları arasında, kuşların, bülbüllerin nağmeleri eşliğinde yapılan bu ziyâretler, insanları mest ve hayran ederdi. Özellikle tabiat tutkunu olanlar için bu manzaranın târifi imkânsız bir hazzı vardı. İnsanlar huzur içinde neşeli ve mesut zamanlar geçirirdi. Balıkhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey, "Geçmiş zaman olur ki hayâli cihan değer." diyerek çeşme başında mesîre yerlerinde yaşadığı güzelliklere âit hâtıraların düşlerini hâlâ süslediğini ifâde etmiştir.

Mesîre alanlarına gelenler çeşme başlarına yakın yerleri tercih ederek yanlarında getirdikleri halı ve kilimleri ulu çınarların gölgesine, dere kıyısındaki salkım söğütlerin, kavak ağaçlarının altına yayarlardı. Etraftaki satıcılar simit, yemiş, meyve ve tatlı satardı. Dondurmacılar, yoğurtçular, şerbet ve limonatacılar insanları serinletme yarışına girerdi.

Çeşme başları, aynı zamanda yolculuklarda mola, dinlenme amacıyla da tercih edilen mekânlar olmuştur. Yollarda insanların su içip alabileceği şekilde musluklu kısımlara sâhip ve hayvanların su içebileceği şekilde dar, uzun su kanalı olan ve ekseriyetle hayrat olarak yaptırılan yol çeşmeleri olurdu. Bu tip çeşmelerde kıblenin yönünü belli edecek bir taş ve namaz kılınabilecek bir bölüm de olurdu. Literatürde "Namazgâhlı Çeşmeler" olarak adlandırılan bu yapılar, dönem îtibârıyla oldukça işlevseldiler. Meselâ Kadırga'da hâlâ yerinde olan Esmâ Sultan Namazgâhlı Çeşmesi'nin üst bölümü namazgâh olarak kullanılabiliyordu, bâzılarında ise namazgâh bölümü çeşmenin yan tarafında yer almaktaydı.

CUMHÛRİYET DÖNEMİ ÇEŞME BAŞLARI

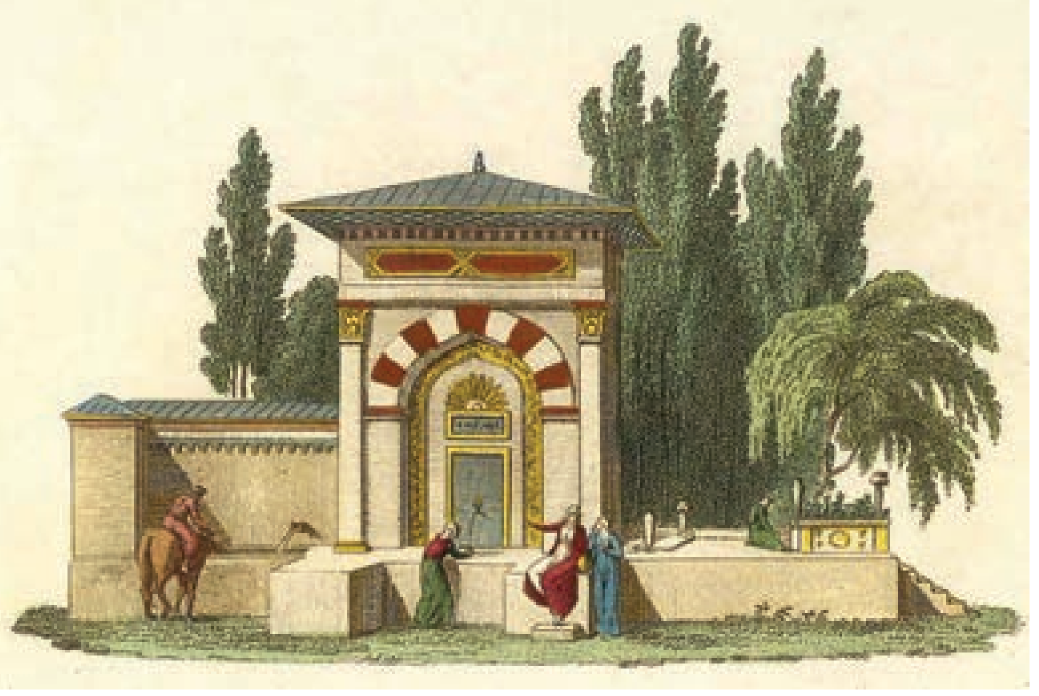
İstanbul'da 1970'li yıllara kadar çeşme başı kültürü devam etmiştir. 1870'li yıllardan sonra evlere su tesîsâtı çekilerek şebeke suyu kullanıldıysa da özellikle gecekondu bölgelerinde çeşmeden su alma işi devam etmiştir. Ayrıca İstanbul'da meskenlerde sık yaşanan su kesintileri halkı bir anlamda çeşme başlarında toplanmaya mecbur etmiştir. Evdeki suyun kesik olduğu zamanlarda en yakın sokak veya mahalle çeşmesinden bidonlarla su almaya gidilirdi. Bu çeşmelerin önünde bâzen uzun kuyruklar olurdu. Birçok evde tedbir amaçlı dolu tutulan musluklu plastik bidonlar vardı.

Eskiden olduğu gibi, Cumhûriyet döneminde de çeşme başları mesîre yeri, piknik alanı olarak kullanılmıştır. Özellikle hafta sonlarında, tâtil günlerinde çoluk çocuk pikniğe gidildiğinde ilk aranan şey bir çeşme başı veya su kaynağı olmuştur. Çeşme başına en yakın ve gölgelik alanı kapmak için sabah erkenden yola çıkılırdı. Piknikçiler yanlarında götürdükleri karpuz, kavun gibi meyveleri soğutmak için bu çeşmelerin yalaklarına bırakırlardı. İstanbul'da Vâlide Suyu, Göksu Çeşmesi mesîre alanları, Haliç-Kâğıthâne civârındaki mesîre yerleri pikniklerin yapıldığı, hıdrellezlerde eğlencelerin tertip edildiği mekânlar olmayı sürdür-

T. Allom, Pera'da Çeşme.

A. L. Castellan, Çeşme (ve namazgâh).

dü. Âileler çocuklarıyla birlikte oyunlar oynar, ağaçlara kurulan salıncaklarda eğlenirlerdi. Bâzen sudan sebeplerden kavgalar da çıkardı.

Cumhûriyet'in ilk yıllarında çeşme başlarına gelen genç kız ve kadınlarımız hangi yörelerden gelmişseler o yörenin geleneksel kıyafetleriyle çeşmeden su almaya gelirlerdi. Su testileri, güğüm ve bakraçlar yöresel özellikler gösterirdi. Karadeniz tarafından gelenlerde Trabzon güğümü, Balkanlardan gelenlerde Bosna işi güğümler olurdu. Toprak testilerin kulp yapıları ve görünümleri de birbirinden farklı olurdu. Çeşme kuyruğunda dolmayı bekleyen su kapların malzemesi genellikle bakır veya bakır alaşımlı mâdendendi.

Bâzen su taşıma için "Su Ağacı" denen taşıma sopalarının iki ucuna birer güğüm veya teneke konur ve bu sopa bir omuzda taşınır diğer ele de başka bir dolu su kabı alınırdı.

1970'li yıllara gelindiğinde çeşme başına gelen kadın ve genç kızlarımızın tercih ettiği yöresel kıyâfetler, o günkü dış giyim modasına yenik düştü. Her şey gibi su kapları da değişen hayat tarzlarından payını aldı. Mahallî çizgiler taşıyan bakır güğümler ve toprak testiler, yerlerini başlangıçta alüminyum leğen, kazan ve kovalara, sonrasında da plastik su kaplarına bırakmıştır.

Birçok ressam, şâir, yazar esin kaynağı olarak çeşmeleri, çeşme başlarını ilham almışlardır.

Çeşmeler ve su kültürü üzerinde edebiyâtımızda çok sayıda örnek bulunmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir kitabında İstanbul bahsine İstanbul'a hayat veren kaynak sularıyla girer. Babasının görevi nedeniyle çocukluğunun geçtiği Arabistan'ın bir şehrinde komşuları olan ihtiyar bir kadının sık sık hastalandığını ve humma başlar başlamaz kadının "Çırçır, Karakulak, Şifâ Suyu, Hünkâr Suyu, Taşdelen, Sırmakeş..." diyerek sayıkladığını belirtir. Ve bunun kendisine ilâç, tılsım gibi geldiğini, İstanbul'un bu kadın için serin, berrak, şifâlı suların şehri olduğunu ifâde eder. Kendisinin de İstanbul sularının ismini duyduğunda dört yanının su sesleriyle, gümüş tas ve billûr kadeh şıkırtıları, güvercin uçuşlarıyla dolu zannettiğini ifâde eder. Emirgan korusunda kahvede çay, kahve içmenin çeşmenin su seslerini işitmenin o güzellikleriyle insanlarda ayrı ayrı duygular uyandırdığını söyler. Tanpınar, İstanbul'un büyük mîmârî eserlerin olduğu kadar küçük köşelerin, sürpriz peyzajların da şehri olduğunu belirterek bu küçük köşelerinde şehrin mahremiyetinde âdeta eriyip ona karışmış hissi veren

Osmanlı'da bir kartpostal.

çeşmelerin olduğunu, yolda yürürken köşe başını döndüğünüzde birdenbire hiç beklemediğiniz bir yerde mermer bir çeşme aynasının size gülümsediğini yazar satırlarında.

Hoca Ali Rızâ, İstanbul peyzajına âşık bir ressamdı. Onun özellikle Boğaz ve Göksu Çeşmesi konulu resimleri meşhurdur. Göksu Çeşmesi, oryantalist ressamlara da ilham kaynağı olmuştur.

1940'lı yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi'nde ders veren Profesör W. Schütte'nin çeşmelerle alâkalı nefis bir yazısı vardır. "Yabancı Mîmar Gözüyle Türk Çeşmeleri" adlı yazısında Schütte, "Çeşmeler, İstanbul sokaklarının örgüsü içine, bayramlık elbiselerdeki pırlantalar gibi serpilmişlerdir. Ve insan şehirde dolaştığı zaman, gözleri bu küçük veya nispeten büyücek yapılara, dâima tâze bir hazla dalar gider. Küçük olsunlar, büyük olsunlar, hepsinin de seve seve meydana getirildikleri göze çarpar. Çeşmelerin bize dâima tâze bir haz veren nefis tezyînat şekilleri, o bereketli suya karşı duyulan minnettarlık hissinin kuvvetinden mütevellit bir mânâ ifâde eder. Kupkuru teknik bir ifâdeyle çeşme, sâdece taştan mâmul, alelâde delikli bir su kabıdır; ekseri çeşmelerin esas müşekkili dört köşe böyle bir kutu şeklidir, fakat öyle dört köşe bir kutu ki! Geniş bir çatı, suya gelenleri, güneş ve yağmurdan korur ve çeşme duvarlarını geniş bir gölgeye boğar. Duvarlar, kitâbe, her çeşit tezyînat, çiçekler ve beyitlerle örtülüdür. Böylelikle bu alelâde taş kap, heybetli bir kisveye bürünmüştür. Bâzı çeşmeler bütün bir mahallenin şah damarı mesâbesindedir. Ve eski basma resimlerde, meselâ Tophâne Çeşmesi etrâfındaki beşerî faâliyet ve kaynaşmanın alâka verici hatlarını görürüz." demektedir. Yabancı bir entelektüelin çeşmelerimizin ihtişâmını bu denli güzel anlatması takdîre şâyândır.

Eski İstanbul'un birçok semti çeşmeleriyle anılmaktadır. Vâlideçeşme, Horhor, Kuruçeşme, Çukurçeşme, Söğütlüçeşme gibi. Maâlesef İstanbul çeşmelerinin çoğunun sâdece adı kalmıştır. Birçok çeşmenin suları akmayıp çeşmeler kurumuştur. İstanbul çeşmelerinin içler acısı hâli, gittikçe yok olmaları birçok entelektüel sanatçı, aydın, edebiyatçı, şâir ve yazarın dikkatini çekmiş ve yazılarına, mısrâ ve dizelerine, çalışmalarına konu olmuştur.

Reşad Ekrem Koçu'nun, "Niçin kestiler suyumu? / Kim çaldı pirinç lülemi? / Ne zaman gömüldüm topraklara / Okunmuyor alnımın altın yazısı." ifâdeleri içler acısı durumu dillendirmektedir.

Tophâne semtini çok seven ve belli bir süre Tophâne Çeşmesi'nin karşısında bir evde oturan Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun, Tophâne Çeşmesi'nin hazin hâli karşısında hisettiği üzüntü az değildir. Susuz İstanbul çeşmelerini, "Genç yaşta sütü kurumuş analar gibi" tâlihsiz görür.

Selim Sırrı Tarcan, 1938 târihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında İstanbul'un, Üsküdar'ın, Boğaziçi'nin birçok yerinde vaktiyle hayırsever ecdâdımızın birçok çeşme yaptırdığını ve halkın en büyük ihtiyâcı olan billûr gibi suları bol bol şehrin her tarafında akıttıklarını yazar. Anlattığına göre, bir dostunu ziyâret için Harbiye'den Fatih'e gidişinde yol boyunca çeşmelerin perîşan hâlini gözlemlemiştir, çeşmelerin tamâmı kurumuş, harap hâldedir.

YOK OLMA SÜRECİ

Çeşmeler, yapıldıkları döneme tanıklık etmeleri, dönemsel mîmârî özellikler içermeleri gibi sebeplerden ötürü temel, somut birer kültürel mîrastır. Geleneksel hayâtımızda merkezî konumda olan çeşmeler, ne yazık ki modern dönemde en çok tahrip edilen ve gözden düşen eserler arasına girdi. Cumhûriyet'in ilk yılları ve Menderes dönemi yol açma, caddeler oluşturma, alt yapı çalışmaları gibi şehir yatırımlarında eski İstanbul tâbir edilen bölgenin korunması ve belki bu hizmetlerin şehrin bâkir alanlarına kaydırılması îcap ederken maalesef bu olmadı, pek çok târihî eserle birlikte hamam ve çeşme türünden yapılar da imhâ edildi.

Evlere şehir şebeke suyunun bağlanmasıyla yavaş yavaş önemini kaybeden çeşmelerle birlikte sakalık mesleği de ortadan kalktı. Müstakil, ahşap evlerden apartmanlara taşınmalar, yeni yaşam alışkanlıkları, mahalle

Üsküdar'da bir çeşme.

kültürü olgusunu tamâmıyla altüst etti; çeşme başı kültürü yeni kentlerin ücrasında kalan varoş mahallelerde ancak bir süre daha devam edebildi. Nitekim bu bölgelerdeki gecekondulara da suyun bağlanmasıyla artık bu kültür tamâmen nihâyet buldu.

Abonelere ücretli olarak verilen suyun mahalle çeşmelerinden ücretsiz olarak akıtılması maddî bir külfet kabul edildiği için Vakıflar'dan belediyelere geçen sokak çeşmelerinin suları belli bir süre sonra kesilmesiyle, susuz çeşmelerin âtıl kaldı. Bu vaziyette öylece beklemeleri, çeşmelerin bilinçsizce tahrip edilmelerinin önünü açmıştır. Zaten öyle de oldu; bâzılarının kitâbeleri çalındı, birçoğunun taşları bakımsızlıktan karardı, orijinal muslukları sökülerek yok edildi.

Çeşmelerin muslukları pahalı ve geri dönüşüm imkânı olan, endüstride birçok sektörde kullanılan bakır alaşımlı tunç veya pirinç malzemeden yapıldığı için maalesef birçokları eritilmek üzere hurdacılara satılmak üzere bakır haddehânelerinin yolunu tutmuştur. Cumhûriyet'in ilk yıllarında sanâyileşme hamleleriyle artan ham madde ihtiyâcı maalesef en kolay yoldan sağlanmak istenmiş, halkın elindeki bakırdan mâmul kap kacak, musluk, semaver, mangal, ibrik vs gibi gündelik hayatta kullanılan akla gelecek ne varsa toplanmış, çoğunlukla da eritmeye gönderilmiştir. Bugün ne mutludur ki müzelere kayıtlı özel koleksiyonlar var. Eğer bu koleksiyonlar da olmasa bir adet eski musluğu görme imkânı kalmayacaktı.

Zamânında birer hayat kaynağı olan bu çeşmeler, şimdilerde su medeniyetimizi gösteren mîmârî anıtlar olarak caddeleri, sokakları süslemekte. Birçokları bakımsız, ayakta kalma mücâdelesi vermekte. Tek bir kişi veya kurumu direkt olarak suçlamak haksızlık olacağı gibi sâdece eleştiri yapmak da hakkâniyetli olmaz. Su medeniyetimizin seçkin eserlerini koruyabilmek, hatta eski ihtişâmında diriltebilmek için daha kapsamlı çözümlere ve şuurlu müdahâlelere ihtiyâcımız var.

KAYNAKÇA

¶ Aksel, M., *Sanat ve Folklor*, Kapı Yayınları, 2011, s. 260-262.

¶ Ceylandağ, H. –Tokalı M., *Folklora Doğru*, sayı: 31, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 33- 40.

¶ Çoruk, A. Ş., *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı – Balıkhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey*, Kitabevi Yayınları, 2007, s. 88-144.

¶ Efendi, M. H., *Mehâh-ı Miyah*, Süleymâniye Kütüphânesi, 2006, s. 26- 30.

¶ Göncüoğlu, S. F., *Su İstanbul-Kültür,* Kış 2007, s. 29-39.

¶ Işın, E., *İstanbul'da Gündelik Hayat*, YKY, 1999, s. 246-258.

¶ İşli, N., *Su Müesseseleri-Kültür,* Kış, Yarım Elma Yayınları, 2007, s. 84- 85.

¶ Kılınçer, G., *Kaybolan Çeşmeler*, Kuveyt Türk Yayınları, 2007.

¶ Özel, A. M., *Su Medeniyeti ve Çeşmeler*, İSKİ, 2009, s. 28-44.

¶ Schiele, R.- Wiener, W. M., *19. Yüzyılda İstanbul Hayatı*, Roche Yayınları, 1988, s. 90-94.

¶ Şeker, F. M., *Kâl ile Hâl Arasında Su- Kültür,* Kış, Yarım Elma Yayınları, 2007, s. 25-27.

¶ Şerifoğlu, Ö. F., "İstanbul'un Su Macerası ve Edebî Yansımaları", *Keşkül*, Sufi Kitap Yayınları, 2010, s. 108-119.

¶ Şerifoğlu, Ö. F., "Çeşmeler, Sebiller, Şadırvanlar Su Güzelleri", *P Dergi*, 2001, s. 35-36.

¶ Tanışık, İ. H., *İstanbul Çeşmeleri*, c. I, Maârif Yayınevi, 1943, s. XI-XIV.

¶ Tanpınar, A. H., *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, 2008, s. 117-120.

¶ Yurdakul, İ., *Aziz Şehre Leziz Su*, Kitabevi Yayınları, 2010, s. 28-36.

İslâm mîmârîsinde şadırvan

NURAN KARA PİLEHVARİAN
SELİM KILIÇOĞLU

FOTOĞRAF: ULRICH WAACK

Ayasofya Câmii şadırvanı.

FOTOĞRAF: GUILLAUME BERGGRE

Su yapıları içerisinde yer alan şadırvanlar, genellikle saray, câmi, medrese gibi anıtsal ölçekteki yapılar içerisinde anılır. Şadırvan (şârbân, şâdurbân) sözcüğü Farsçada suyun aktığı, yukardan döküldüğü anlamında kullanılan "şadurvan" kelimesinden gelmektedir.[1] Etimolojik kökenine bakıldığında neşeli, mutlu, sevinçli anlamlarına gelen şâd ile; akan, yürüyen, ruh, can anlamlarına gelen revan sözcüklerinin birleşiminden oluşur.[2] Buna göre şâdurvan, ruh/can dinlendiren ya da mutluluk akan, sevinç akan anlamında kullanılan kültürümüze mahsus kelimedir.

Kâmûs-ı Türkî[3] ve Devellioğlu sözlüğünde şadırvan (şâdırvan/şâdurvân) genellikle câmi avlularında bulunan çok musluklu duvarlarla çevrili su haznesi olarak tanımlanmaktadır.[4]

İşlevsel olarak rûha/cana dinginlik, neşe vermesinin yanı sıra şadırvanlar, câmi, medrese vb kamusal alanlarda el-yüz yıkama, su içme, abdest alma amaçlı da kullanılırlar. Şadırvanlar, üstü örtülü ya da açık bir su haznesinden, kimi örneklerde hazne üzerindeki bir fıskiye düzenlemesinden, su haznesini kir ve diğer etkilere karşı koruyan bir hazne kafesinden, musluklu ise akan su için bir su kanalı ve kimi örneklerde de oturma elemanlarından oluşmaktadır.

Târihî süreçte çeşitli İslâm devletlerinde şadırvanlar genellikle iç avluların merkezinde kare, çokgen ya da dâire planlı olarak inşâ edilmişlerdir.[5]

İlk İslâm devleti olan Emevîlerin saraylarından Hırbet el-Mefcer (743-744)'in ön avlusunda bulunan baldaken planlı üstü kubbe ile örtülü kare havuz, İslâm mîmarlığındaki ilk şadırvan örneği sayılabilir.

Üst örtüsü olmayan açık havuzlu şadırvan tipine bilinen ilk örnek Eyyûbîler tarafından yapılmıştır. Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-Sahrâ arasında yer alan "birke" (büyük havuz) şadırvan havuzu, 589 hicrî/1193 mîlâdî yılında inşâ edilmiş Selçuklu Halep emîri Seyfeddin Tengiz tarafından 728 hicrî/1327 mîlâdî yenilenmiş XIX. yüzyılda ise Osmanlı Devleti tarafından yeniden yapılmıştır.[6]

IX. yüzyılda yapılmış olan Tolunoğlu Ahmed Câmii'nde yer alan dört ayak üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülü şadırvan, İslâm mîmârîsinde Türk etkilerinin görülebildiği ilk şadırvan yapısı örneklerindendir. 986 yılında yanan şadırvanın, İbn Duqmaq'ın tasvirlerinden, revaklı olduğu, ahşap kubbesinin on adet sütûna oturduğu ve şadırvanı çevreleyen dâiresel planlı mermer kâideli onaltı mermer sütûnu, fıskiyesi ve mermer su lülesi olduğu bilinmektedir. Şadırvanın bütün yüzeyleri üzerinde pencereler ve çatısı üzerinde bir de güneş saati bulunmaktadır.[7] Döneminde iki katlı bir yapıya sâhip olduğu bilinen şadırvanın üzerinde ezan okunduğu da söylenmektedir.

Şerife Tali, "Osmanlı Dönemi İstanbul Câmilerinde Şadırvanlar" başlıklı doktora tezinde[8], "beytülmal"[9] yapılarının şadırvanların gelişim sürecine etkisi olduğundan söz etmektedir. Câmi avlularında yer alan beytülmalin yerden sütunlar üzerinde yükseltilmiş bir yapı olduğunu, altında da bir havuz bulunduğunu belirten Tali, günümüze ulaşmış olan Ma'arrat an-Numan ve Hama Ulu Câmii beytülmal yapılarının bu mîmârî düzende inşâ edildiklerinden bahsetmektedir. Çokgen plana sâhip olup altında havuzlu fıskiyesi (Arapçası fevvare) olan beytülmal yapılarının bir diğer önemli örneğini de Fâtımî halîfesi el-Azîz'in emîri vezir Abu'l-Faraj İbn-i Kilis'in 989 târihli Amr Câmii'dir.

786 târihli Kurtuba Câmii'nin portakal bahçesi olarak bilinen avlusunda, abdest almaya mahsus bir şadırvanın olduğundan kaynaklarda bahsedilmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti ve onların geleneklerini devam ettiren Safevî Devleti'nde, şadırvan öğesi yerine, câmi avlularında yer alan süs havuzları kullanılmıştır. İsfahan Cuma Câmii'nde benzer bir havuz mevcuttur.[10]

Endülüs Emevî dönemine âit El-hamra sarayında XII. yüzyıldan kalma olan arslanlı avluda yer alan çeşme öncül bir şadırvan örneği olarak düşünülebilir.

Geometrik veya poligonal planlara sâhip olan Selçuklu şadırvanları, ortasında fıskiyesiyle havuzlu ve herkesin rahatça görebileceği bir yapıya sâhiptir. Mukarnas dilimlerle süslenmiş olan Sivas Gök Medrese şadırvanı, Selçuklu dönemi şadırvanlarına örnek olarak gösterilmektedir.[11]

Musul'da Atabekler döneminde inşâ edilen hemen her câmide şadırvan mevcuttu. Seyfettin Gazi (1148) tarafından onarılan Şam Emeviye Câmii'nin avlusuna bu esnâda bir şadırvan eklemiştir.

Anadolu'da bilinen en eski şadırvan örneği, Harran Ulu Câmii'nde inşâ edilen sekizgen planlı şadırvandır.[12] Diyarbakır Ulu Câmii'nde günümüzde yer alan şadırvanın yerinde insan büyüklüğünde yuvarlak bir havuzun olduğu, XI. yüzyılda İranlı seyyah olan Nâsır-ı Hüsrev'in Sefernâme'sinde belirtilmiştir.

Anadolu'da avlusu olmayan câmilerde şadırvan iç mekânda konumlandırılmıştır, Divriği Ulu Câmii (1229) ve Niğde Alâddin Câmii (1223) şadır-

Şam Ulu Câmii şadırvanı.

(üst) **Tolunoğlu Câmii şadırvanı, Kahire.**
(alt) **Harran Ulu Câmii kalıntıları.**

Anadolu'da bilinen en eski şadırvan örneği, Harran Ulu Câmii'nde inşâ edilen sekizgen planlı şadırvandır.

vanları bu tipe örnektir. Günümüzdeki şadırvan örneklerine benzeyen ortası fıskiyeli, havuzlu, musluklu abdest şadırvanları "Beylikler Dönemi" yapılarında görülmektedir. Saruhan Beyliği döneminde yapılan Manisa Ulu Câmii şadırvanı (1366), Aydınoğlu Beyliği döneminde yapılan Hacı İsa Bey Câmii şadırvanı (1375) bu örneklerdendir.[13]

Baldaken plana sâhip şadırvan örnekleri daha çok Osmanlı mîmârîsinde yaygın bir şekilde kullanılmış ve geleneksel bir şadırvan formu olarak tekrar etmiştir. Bu şadırvan formu iki ana bölümü olup ilk bölüm kare veya çokgen plana sâhip olan ve ortada yer alan hazneyi[14] örten dış örtü, ikinci bölüm ise abdest almak için kullanılan havuz bölümüdür. Osmanlı mîmârîsinde şadırvan diye adlandırılan ilk yapı Fatih Câmii'nde (1470) bulup vakfiyesinde "şadırvan-ı hurşîd-nişan" diye bahsedilen sekizgen baldaken plana sâhip şadırvandır.[15]

EYÜP SULTAN CÂMİİ ŞADIRVANI

1766 depreminden sonra zarar gören Eyüp Sultan Câmii/Halid bin Velid Câmii III. Selim döneminde 1212 hicrî/1798 mîlâdî yeniden inşâ edilmiştir. Günümüzde dış avluda bulunan şadırvan bu dönemde inşâ edilmiştir.

Şadırvan sekizgen plana sâhip olup mermer malzeme kullanılmıştır. Şadırvan sekiz sütunlu, revaklı, kubbeli bir yapı ile örtülmüştür. Süsleme açısından şadırvan Osmanlı baroğu özelliği taşımaktadır.[16]

CEZERÎ KASIM PAŞA CÂMİİ ŞADIRVANI

1515 yılında Cezerî Kasım Paşa tarafından yaptırılan câminin avlusunda yer almaktadır. Şadırvan üzerinde 1850 mîlâdî/18 Şevval 1226 hicrî târihli onarım kitâbesi bulunmaktadır. Semavi Eyice'ye göre onarım işi Hatice Sultân'ın kethüdâsı Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Sekizgen plana sâhip olup mermer malzemeden inşâ edilmiştir. Şadırvan Kırkçeşme Suları ile beslenmiş olup mermer haznesi onikigen plana sâhiptir. Süsleme açısından Osmanlı klasik dönem özellikleri gösteren şadırvanın sekiz ahşap direk üzerine oturan üst örtüsü de mevcuttur.[17]

ZAL MAHMUD PAŞA CÂMİİ ŞADIRVANI

Kânûnî Sultan Süleyman'ın dâmâdı olan Zal Mahmud Paşa'nın zevcesi Şah Sultan için 1557 mîlâdî/958 hicrî târihinde yapılmıştır. Câminin mîmârı Sinan'dır. 1961-65 târihleri arasında külliye ile berâber şadırvan da restore edilmiştir. Klasik dönem süsleme özelliği gösteren şadırvan sekizgen

Zal Mahmud Paşa Câmii şadırvanı.

plana sâhiptir. Mermer haznesi onikigen plana sâhip olup hazne içerisinde silindirik bir kâide üzerine oturan tek çanaklı su lülesi bulunur. Şadırvan üst örtüsü üstünde alemi bulunup sekiz sütun üzerine oturtulmuştur.

ŞEYH MURAD EFENDİ TEKKESİ ŞADIRVANI

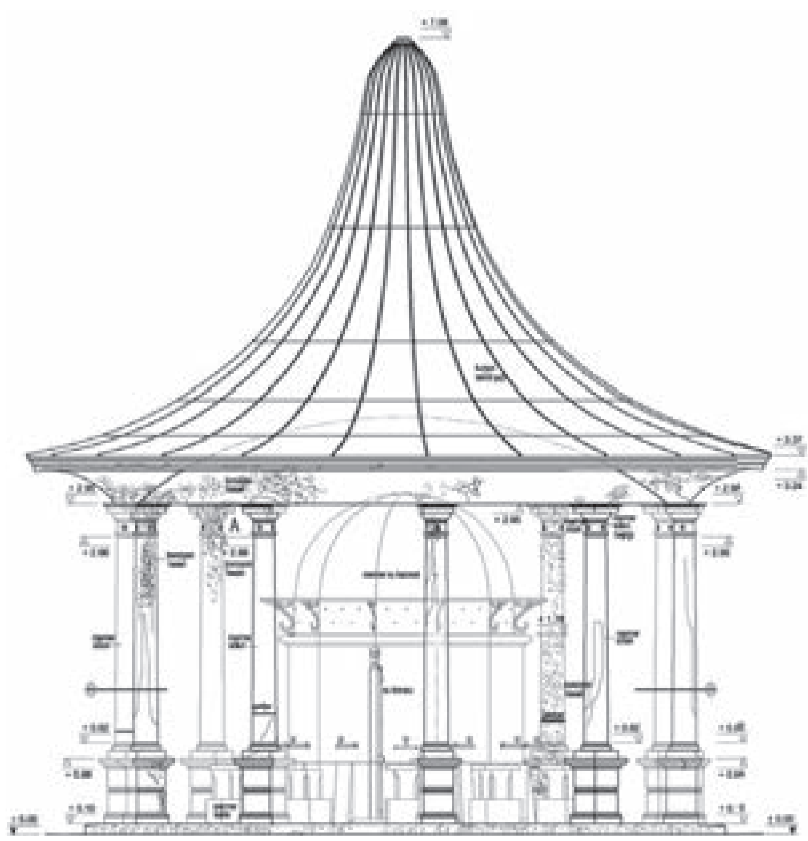
Tekke, Eyüp'te Nişancı Mustafa Paşa caddesi ile Davutağa caddesinin kesişim noktasında yer almaktadır. Yakınında Mîmar Sinan eseri olan Nişancı Mustafa Paşa Câmii bulunmaktadır. Tekkenin bânîsi Minkârizâde Yahya Efendinin dâmâdı Anadolu'da vefat eden Kangırlı (Çankırılı) Mustafa Efendi'dir.[18] Vakıf, (Mustafa Efendi'nin mahlası) Râsih Mustafa Efendi'ye âittir. Mustafa Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi 1741 mîlâdî/1154 hîcrî tarafından Buhâralı Şeyh Murad Efendi vefat edince adına tekkeyi yaptırmıştır. Murad Efendi'nin vefâtından sonra Nakşibendî zâviyesi Hâmzavî-Melâmî tekkesi olarak kullanılmıştır. Tekke, Kırkçeşme isâle hattı ile beslenmiştir. Zaman içinde bakımsızlık yüzünden harap duruma gelmiş, son yıllarda restorasyon işleri tekrardan başlamıştır. Tekke içerisinde mescit, semâhâne, türbe ve medrese ve şadırvanı bulunmaktadır.[19]

Şadırvana düşürülen târih, Suyolcuzâde Mehmed Necib Eyyûbî'nindir. Bir beyitten iki târih çıkar:

Eyledi Pîri Murâd üzre Mehmed-i mükerrem / Tekye'de ehl-i dili şâd-ı revân eyledi âb, 1143 H. (1730).[20]

KAŞGARÎ MURTAZÂ EFENDİ TEKKESİ ŞADIRVANI

Tekke, Piyer Loti Kahvesi'ne giden İdris Köşkü caddesi ile Hüsam Efendi sokağı arasında yer alır. Hadîkatü'l-Cevâmî'de bânîsini kibar hâcegândan ve Devlet-i Âliyye'den olup Tersâne Emâneti ve sâir hizmetlerde kullanılarak Büyük Ruznâmecilikten ayrıldıktan sonra vefat eden Yekçeşm el-Hac Murtazâ Efendi olarak belirtilmiştir. Nakşibendî tarîkatından Kaşgarî Şeyh Abdullah Efendi'ye müntesiptir. 1744 senesinde yapılan tekkenin avlusunda kitâbesiz ongen plana sâhip bir şadırvan bulunmaktadır.[21] Mevcut durumunda şadırvan etrâfı altıgen ahşap bir kulübe ile örtülmüştür.

1 Eyuboğlu, İ. Z., "Şadırvan", *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1989.
2 Doğan, M., "Şad", *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, İstanbul, 2011.
3 Sami, Ş., "Şâdırvan", *Kâmûs-ı Türkî*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011.
4 Devellioğlu, F., 1990.
5 Tali, Ş., "Osmanlı Dönemi İstanbul Câmilerinde Şadırvanlar", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2009.
6 Kılcı, A., "Şadırvan", *DİA*, İstanbul, c. 38, 2010, s. 219-221.
7 Tali, Ş., *age.*
8 Tali, Ş., "Türk İslâm Sanatında Şadırvan Mimarisinin Ortaya Çıkışı Üzerine", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları, Biltur Basım Yayın AŞ, İstanbul, 2009.
9 Kelime anlamı ile "mal evi" olan beytülmal fizikî bir yapı karşılığının yanında devlete âit taşınır veya taşınmaz malların bütünü ve bunların idâresi ile ilgili olan hukûkî kurumu ifâde etmektedir.
10 Kılcı, A., *age.*
11 Önge, Y., "Anadolu Beylikler Döneminin Çeşme Sebil ve Şadırvanları", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1997.
12 Kılcı, A., *age.*
13 Tali, Ş., *age.*
14 Taş veya mermerden inşâ edilmiş havuzlara verilen ad.
15 Kılcı, A., *age.*
16 Tali, Ş., "İstanbul Su Mimarisinde Selatin Cami Şadırvanları Üzerine Bir Değerlendirme", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012.
17 Tali, Ş., *age.*
18 Haskan, M. N., *Eyüp Sultan Târihi*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
19 Şenalp, M. H., "Eyüp Sultan'da Şeyh Murad Külliyesi", *Lâle Dergisi*, İstanbul, sayı: 1, yıl: 1, 1982.
20 Haskan, M. N., *age.*
21 Haskan, M. N., *age.*

Neptün çeşmeleri

SERHAT KULA

AVRUPA şehirlerinin târihî meydanlarını süsleyen gösterişli havuz ve çeşme yapıları arasında denizlerin, deniz canlılarının ve nehirlerin tanrısı Neptün'e adanmış olanları bilhassa dikkatleri üzerinde toplar. Neptün'ün Yunan mitolojisindeki adı Poseidon'dur; göklerin tanrısı Zeus'un ve yeraltı tanrısı Hades'in kardeşidir. Ekseriyetle trident, yâni üçlü çatal mızrağıyla tasvir edilen Neptün'ün diğer sembolü de yunus balığıdır. Karısı ise Amphitrite adıyla bilinen bir su perisidir.

Hikâye o ki Neptün, okyanusun en derin yerinde mercanlar ve deniz çiçekleriyle süslenmiş, fosforlu kızıl bir ışıkla aydınlanan sarayında yaşayan bir tanrı olarak suyun saflığına ve zarâfetine sâhipti. Altın at arabası ile denizin altındaki sarayından suyun üzerine gezintiye çıkıyor, bu gezintilerinde fırtınalar, yağmurlar ve denizin azgın dalgaları duruluyordu.

Yunan devrinden bu tarafa, Avrupalılar, Neptün (Poseidon) inanışında varlığın güzelliğini ve saf duyguyu hissettiler. Önlerinde açılıp giden uçsuz bucaksız deniz, bu bakımdan onlar için sanatın ilhâm kaynağı olabilirdi. Nitekim deniz tanrısını da estetiğin kaynağı olarak tanımladılar. Bu nedenle Neptün Çeşmeleri, genellikle denize kıyısı olan şehirlere yerleştirilmiştir. Avrupa, MS 300'lerden îtibâren Roma İmparatorluğu ile Hıristiyanlığı kabul etmiş olsa da pagan âdetlerin bütünüyle terk edildiği ileri sürülemez. Şehirleri haşmetli heykellerle süsleme geleneği, aynı zamanda Avrupa düşüncesinde egemen mitleri de açığa vurmaktadır.

Bilhassa Rönesans ile birlikte, Avrupalı heykeltıraş, ressam ve mîmârlar Ortaçağ'dan kalan kural ve kâidelerden âzâde sıra dışı eserler ortaya koydular. İnsan merkezli hümanist akımın en zirve noktalarından birini, Michelangelo'nun "Davut" heykelinde müşâhede etmek mümkündür. Gerçekten de bu hârikalara ruh veren sanatçıların, haleflerinin önündeki çıtaları aşılması güç bir noktaya yükselttikleri de bir gerçektir.

Heykel ve resim sanatından bağımsız değerlendiremeyeceğimiz XVI. yüzyıl mîmârîsini, menkıbelere dayalı, mübâlağalı anlatımlar içeren sahnelerin temâşâ edildiği bir sanat galerisi gibi algılamak yanlış olmayacaktır. Usta heykeltıraş Bartolomeo Ammannati'nin yapımına 1563 yılında başladığı ve sonrasında Avrupa'nın birçok şehrine yapılan Neptün Çeşmesi, suyun şehre kanalize edilmesini kutlayan Floransa'ya şık bir hediyeydi. Piazza del Signoria'daki eserin Michelangelo tarafından lüzumsuz ve israf olarak görülmüş olmasına rağmen önemli bir geleneği başlattığı kesindir.

Bu furyada büyük pay sâhibi olan

Priego de Córdoba, İspanya.

Linderhof Kalesi, Almanya.

Schönbrunn Sarayı, Viyana.

Avrupa'da, MS 300'lerden îtibâren Roma İmparatorluğu ile Hıristiyanlığı kabul edilmiş olsa da pagan âdetlerin bütünüyle terk edildiği ileri sürülemez. Şehirleri haşmetli heykellerle süsleme geleneği, aynı zamanda Avrupa düşüncesinde egemen mitleri de açığa vurmaktadır.

diğer sanatçı da, Ammannati'nin yardımcısı olarak çalışan ve eş zamanlı olarak Bologna'da bir başka Neptün çeşmesinin üretimine başlayan Giambologna'dır. Bologna'daki bu ikinci Neptün çeşmesinde kullanılan üçlü çatal mızraklı (zıpkın) Neptün figürü, Giambologna'yı tâkip eden heykeltıraşların elinde maniyerist bir tutumla güçlü bir akıma dönüşür. İlk çeşme

Trevi Çeşmesi, Roma.

örnekleri, kendine âit gövde ve havuz formlarıyla olsun meydan konumlandırmalarıyla olsun bir geleneğin belirleyicisi olurlar.

Floransa'da çok daha natürel bir tavra sâhip olan Neptün, kare formdaki bir havuz ortasında alçak bir kâideye yerleştirilmiş olarak görülür. Ağırlıklı olarak insan şeklinden türemiş canlılar ve hayvan figürleriyle kalabalık bir kompozisyonun tasarlanmıştır. Birçok Neptün çeşmesinde, mitolojide Neptün'den atların yaratıcısı olarak söz edilmesinden dolayı at figürleri de bulunur. Neptün, her örnekte olduğu gibi, konunun/yapının merkezinde yer alır.

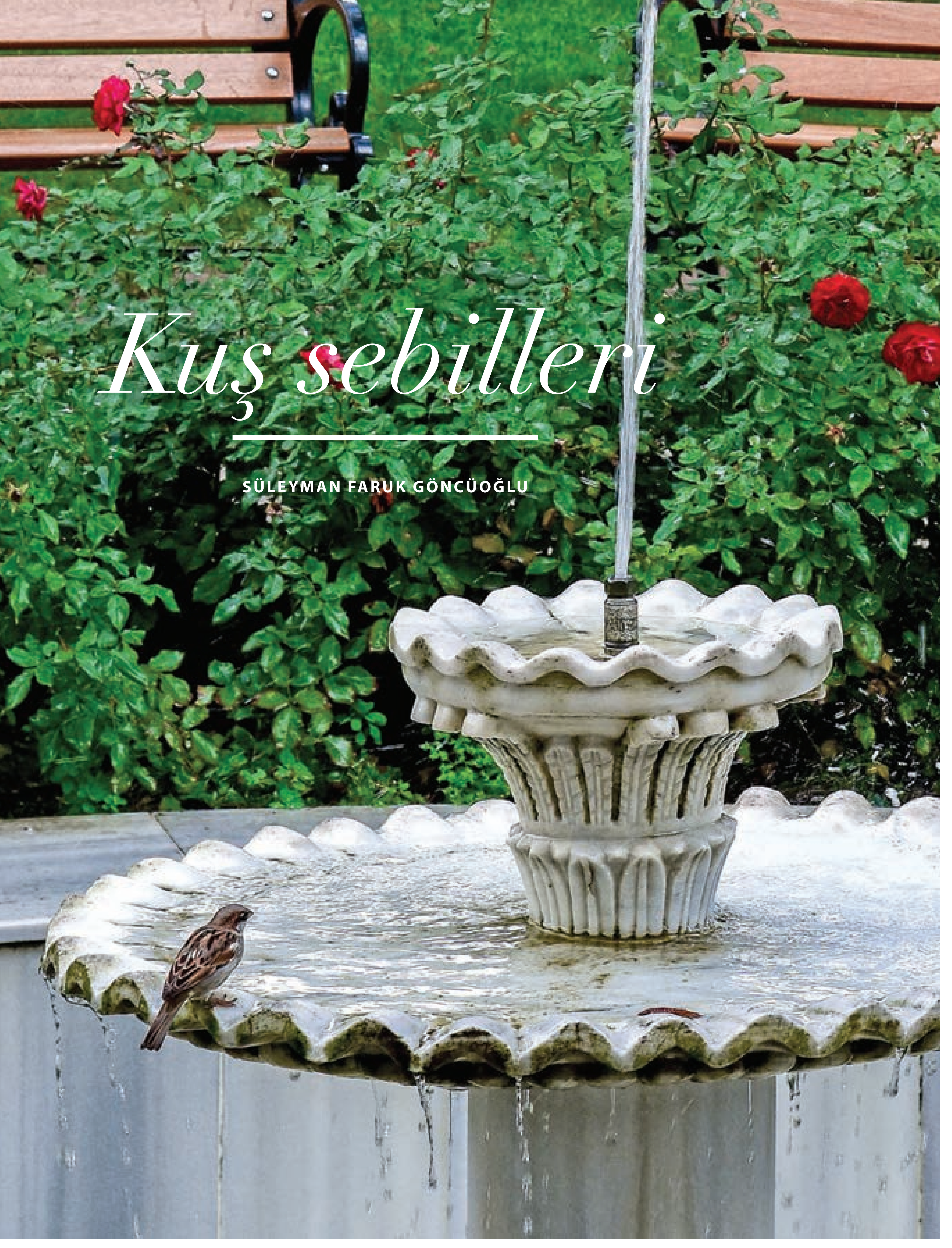
İtalya'daki benzerlerinin birçoğu aynı simetrik formlara sâhip olmasına rağmen Nicola Salvi'nin XVIII. yüzyılda tamâmen barok bir üslûpta tasarladığı Trevi Çeşmesi, oldukça farklılık arz eder. Diğer çeşmelerle, sahne tipi tasarımı ve panoramik formu nedeniyle ayrışır. Her ne kadar Cordoba'da XVII. yüzyılda yaptırılan duvar önü Neptün çeşmesi ile benzerlikler taşısa da, hemen hemen yakın târihlerde inşâsı tamamlanan Viyana Schönbrunn Sarayı'nın arka bahçesinde bulunan devâsâ fıskiyeli Neptün çeşmesi, Trevi ile asırlardır süren bir rekâbet içerisindedir.

Dillere destan mîmârîsi ve bezeme kültürü ile nam salan Versailles Sarayı'ndaki göletin tam ortasında ve ayrıca kuzey köşesinde uzanır vaziyette duran Neptün, St. Petersburg Sarayı'nın bahçe göletinin ortasına rustik barok tarzda yapılmış olan fıskiye tipi Neptün çeşmesi ile benzerlik arz eder.

Viyana Altestadt, Tübingen, Madrid, Budapeşte, Frederiksborg, Poznan ve Baja'daki Neptün örnekleri ise dâiresel alt kâideler, küçük havuz ve kenar heykel fıskiyeler ile karakteristik çeşmelerin özelliklerini taşırlar. Almanya'da bulunan Linderhof Kalesi'nin bahçesine bir geçit şeklinde sıralı perspektif oluşturularak hazırlanan çeşme, genel ortalamanın çok dışında kalan nâdîde tasarımlardan biridir. Barok sanatına âit nakış misâli ince detaylı mermer ve bezemeli ferforjeleriyle bir şâheser kabul edilen Nancy'deki Neptün Çeşmesi ise görülmeyi hak eder.

Kuş sebilleri

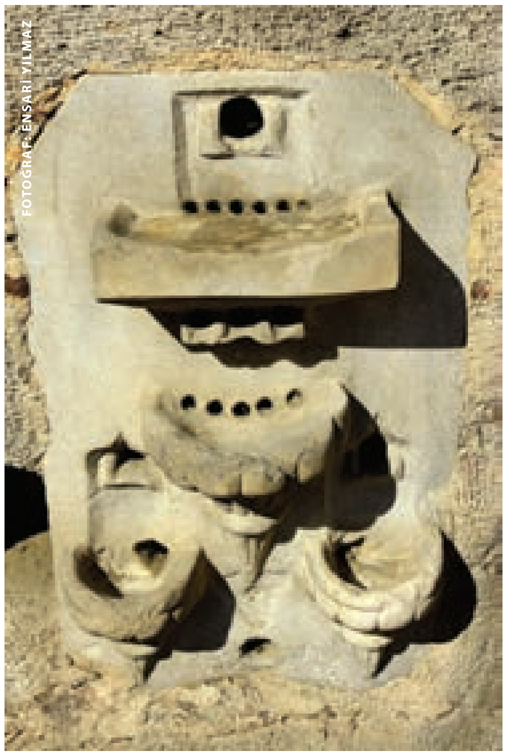
SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

Topkapı Sarayı bahçesi, fıskiye ve kuş sebîli.

Münzevî Câmii çeşmesi.

Merkezefendi Mezarlığı.

Sümbülefendi Câmii.

Manisa Saruhan.

ANADOLU'NUN pek çok yerinde Osmanlı dönemi mîmârî örnekleri olan câmi, medrese, meydan çeşmesi ve mesken yapılarının dış duvarları üzerinde "kuş evleri" veya "kuş köşkleri" diye ifâde edilen evcikler mevcuttur.

İhtişamlı birer estetik hârikası bu zarif kuş evleri veya kuş köşkleri, bulundukları mîmârî yapının bir parçası olarak apayrı bir âleme hitap etmektedirler. Bu kuş yuvaları, kimi muhteşem örnekleri göz önünde bulundurularak bağımsız birer mîmârî değer olarak kabul görmelidir. Kimi yerde ise taş ve tuğla oyuklarında, derz aralarında küçük yuvacıklar hâlinde veya daha basit bir ahşap düzenleme şeklinde yapılmışlardır. Her biçimde bu örnekler bize, Osmanlı medeniyetinin hayvan hakları konusunda zamânının çok ilerisinde olduğunu göstermektedir.

Asırlar öncesinde Osmanlı coğrafyasında, şehir hayvanlarını korumak, yaşatmak için kurulmuş vakıflar, çağımızda hayâttan dışlanmış canlılarla dolu modern kentlerin noksanlığını ifşâ eder. Gökyüzündeki sâhipsiz kuşları bile sâhiplenen, göçmen leyleklere evlerinin bacalarında yuvalar hazırlayan vâkıflar eliyle mâmur olmuş şehirlerimizde hayvan sevgisinin ve canlı hassâsiyetinin nişâneleri hâlâ mevcuttur.

Bugün, modern hayatın akışı içinde yaz ayları ve yağışsız geçen kurak günlerde, "Evinizin ve dükkânınızın önüne bir tas su bırakın." şeklindeki anonsları sık duyar olduk. Artık kuşların konacağı yeşil alanlar, yuva yapacağı ağaçlar, damlar kalmadı. Yeni câmilerimizde bırakın kuş evlerini veya kuş köşklerini, duvarların derz aralarında kuşların yuva yapmalarını sağlayacak küçücük bir açıklık bile bırakılmaz oldu. Bayezit'teki târihî medrese binâlarının gergi demirleri üzerine kuşlar tünemesin diye dikenli çiviler koyarken, her fırsatta kendisiyle gurur duyduğumuz ecdâdımızın şehir ve tabiata duyduğu saygı, canlı hayâtına gösterdiği hürmet hürmet niçin aklımıza gelmiyor acaba? Şehre ve tabiata verilen ehemmiyet, onları, bugün kendileriyle iftihar ettiğimiz çözümler bulmaya sevk etmişti. Meselâ onlardan en güzel ve sevimlisi kuş sebilleridir. Kuşların rahatsız edilmeden su içmelerini sağlayacak mîmârî bir form îcat etmek, yalnızca bizim değil bütün dünyânın hayranlığını kazanmayı hak eder.

Sümbülefendi Câmii'nin avlusunda yer alan kuş sebîli, tepesine yerleştirilmiş 1,5 m yüksekliğindeki sütun ile mîmârî ve ergonomik açıdan en güzel örnekler arasındadır. Eyüpsultan'daki Süleyman Subaşı Mescidi, diğer adı ile Münzevî Câmii'nin caddeye bakan bahçe duvarı üzerindeki –bugün ne yazık ki suyu akmayan– çeşmede ilginç ve nâdîde bir kuş sebîline rastlarız.

Bize dünya ile ebedî hayat arasında bir köprüyü hatırlatan Osmanlı mezar taşlarının tepelerindeki kuş ve hayvan sebilleri de dikkati çeker. Mezar manzûmemiz bu hâliyle klasik edebiyâtımızdaki tezat sanatının bir örneği gibidir. Ölüm sükûneti ile hayâtın hengâmesi, burada insicâm içindedir. Mezarların bâzılarında, mermer zemînin ortasındaki kısımda kedi ve köpekler için yapılmış küçük ölçekte bir su yalağı bulunur. Bütün bu ayrıntılar, "İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlik bilir." düstûrunun sâdece sözden ibâret kalmadığının canlı bir delîlidir.

Yerebatan Sarnıcı.
FOTOĞRAF: HERVE BRY

Suyun hâmîsi SARNIÇLAR

BEKİR SIDKI ALBAYRAK

T. **Allom,** Yerebatan Sarnıcı.

SARNIÇLAR, devâsa su depoları olup inşâ edildikleri dönemlerin büyük projelerindendi. Yer altında olmaları hasebiyle çok dikkat çekmeseler de geçmiş dönemlerde şehirlerin susuzluk problemine karşın üretilmiş en etkin ve pratik çözümler arasındaydılar. Bununla berâber, saklı kalmalarından mütevellit güzel örnekleri ne mutlu ki günümüze tevârüs edebilmiş mîmârî yapılardır.

Roma döneminde, suyun şehre ulaştırılması husûsunda inşâ tekniği ve mühendislik niteliği yüksek su projeleri tasarlandı. Projelerin başarıyla uygulanması netîcesinde şehre getirilen suyun muhâfazasıyla ilgili yeni bir problem baş gösterdi. Zîra kurak geçen yaz ayları yâhut uzun süren düşman muhâsarası gibi durumlar, ciddî su krizlerinin yaşanmasına sebep oluyordu. Meselâ bir şehrin kuşatma günlerinde ilk tahrip edilen nokta, mevcut su yolları oluyordu. Bu gibi olağanüstü anlar da dâhil, suyun kullanımında sürekliliğin sağlanması gâyesiyle arayışa giren Romalılar mükemmel bir teknik ve işlevsellikteki su depolarını, sarnıçları tasarladılar. Kısa zamanda şehircilik hizmetlerinin vazgeçilmez bir rüknü olarak kabul gören sarnıçlar, imparatorluğun su sıkıntısı çeken diğer bütün bölgelerinde yapılmaya başlandı.

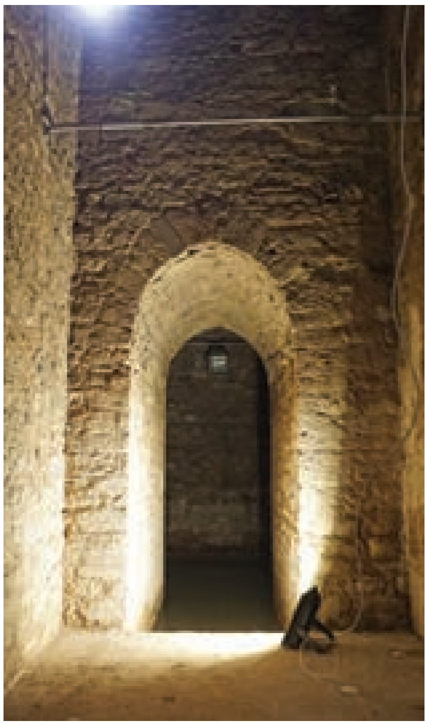
Sarnıçların târihi ve yapımı konusunda, MS VI. yüzyılda Justinianos devrinin büyük târihçisi Filistinli Kaisareia Prokopios, eserinde, “Yazın imparatorluk kentinde su sıkıntısı çekiliyordu; diğer mevsimlerde ise su yeterince vardı. Nitekim yazın her zaman su sıkıntısı çekilir, su kaynakları diğer mevsimlere göre daha az cömert olduklarından kente su az taşınır. Bu yüzden imparator şöyle düşündü: Avukat, davacı ve bu işlerle ilgili başka kimselerin davalarını hazırladıkları imparatorluk stoasında (porticus) çok uzun ve çok geniş bir avlu vardır ve bu avlu dört tarafında sütunlarla çevrilidir; yapının temelleri toprağa değil, kayaya (petrasaxum) üstüne atılmıştır. Avluyu her biri bir kenarda olmak üzere dört adet sütun sıralı stoa (porticus) çevreler; imparator Iustinianos, güneye bakan stoanın çok derin olarak kazılmasını emretti ve buraya, yaz mevsimi dışındaki mevsimlerde çok bol olduğu için ziyan edilen suyun, yaz mevsimi için toplanacağı uygun bir su haznesi (eluthra-cisterna) yaptırdı.” diyerek suyu depolama sorununun nasıl ele alındığı bilgisini vermektedir.

Târihî yarımadanın, yâni nefs-i İstanbul’un altı sarnıçlarla dolu denir ki bu görüş pek abartılı sayılmaz. Bugün Fatih sınırları içerisinde gerçekleştirilen inşaatların pek çoğunda mevcut veya yıkılmış sarnıç yapısı ile karşılaşılmıştır. Kimi korunmuş ama çoğu da zarar görmüştür. İstanbul’da; yer altı su depoları olan kapalı sarnıçlarla devâsa ölçülere sâhip açık sarnıçlar olmak üzere iki sarnıç planıyla karşılaşmaktayız. Kapalı sarnıçların, şehrin su ihtiyâcını karşılamanın dışında farklı bir amaç için daha kullanıldığını göz ardı etmemek gerekir. Evet, her kapalı sarnıç su deposu olarak kullanılmamıştır. Engebeli toprak yapısına sâhip İstanbul’da arâziyi düzleyerek buraya yapılacak yapı için düzgün bir teras sağlamak, yâhut üzerindeki yapıya çevredeki diğer yapılardan daha fazla yükseklik vermek üzere inşâ edilmiş sarnıç örnekleri de mevcuttur. Sultanahmet meydanı yakınındaki Binbirdirek Sarnıcı gibi meselâ; imparator Konstantin döneminde senato üyesi Philoxenus tarafından burada yaptırılan IV. yüzyıla âit saray, Binbirdirek Sarnıcı’nın üzerinde yükselmekteydi. Osmanlı döneminde de bu tür örnekler bulunur. Bunlardan en bilineni, Rumelihisârı Mescidi altındaki sarnıçtır. Karagümrük’te, bir Bizans yapısı olan aslı bir mahzen veya bir alt yapı iken zamanla sarnıca dönüştürülen, Kasım Ağa Câmii yanındaki sarnıç da bu tipe güzel bir örnektir.

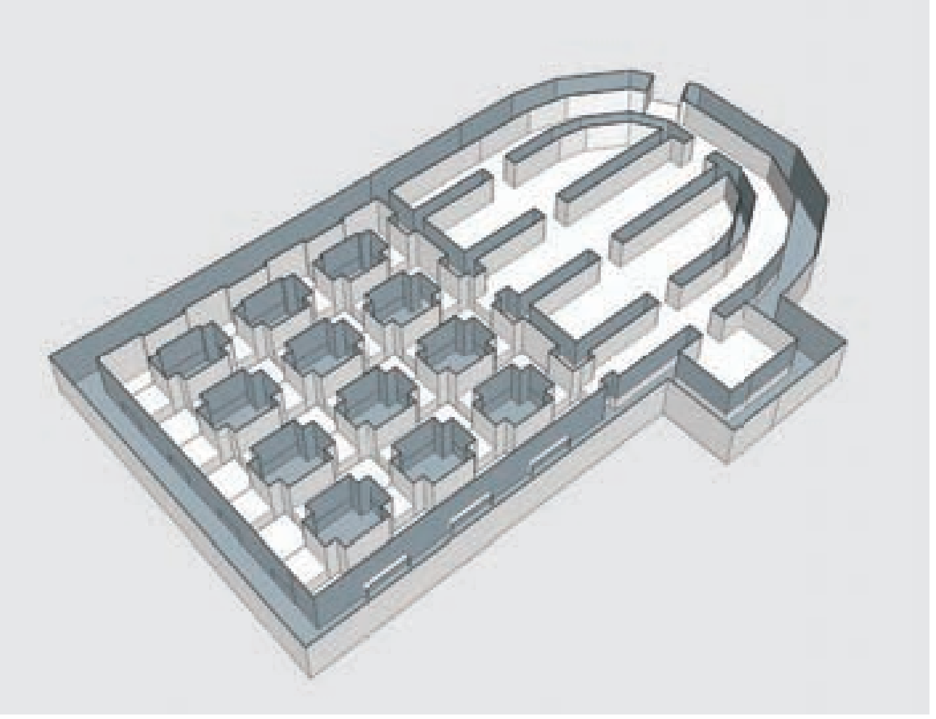
Bizans’ın İstanbul’dan ibâret bir şehir devleti olarak mevcûdiyetini koruduğu devirlerde suyun önemi daha da artmıştı. İstanbul’un sur dışından gelen su yollarının tamâmen işlemez hâle gelmesiyle, pek çok yapı, hatta kiliselerin altındaki mahzenler (krypta) bile su geçirmez harç ile sıvanarak su depose hâline dönüştürüldü. Mahzenden bozularak yapılan sarnıçların en tipik örneği, eski Hipodrom’un “sphendone” denilen yuvarlak kısmıdır. Yine eski bir Bizans yapısı olan Kariye ve Eski İmâret câmilerinin altındaki sarnıçlar, evvelden birer mahzen iken sonradan su deposuna dönüştürülmüştür.

Osmanlı döneminde, Binbirdirek, Sultan Selim civârında Sakızağacı mahallinde bulunan târihî sarnıçlar ve Saraçhâne’deki Yayla Kambur Mustafa

Nuruosmâniye Sarnıcı.

Nuruosmâniye Sarnıcı, izometrik kesit.

Paşa Câmii altındaki sarnıç ile Nuruosmaniye Câmii yakınında Ni'melceyş Ali Baba Türbesi bitişiğindeki bir diğer târihî sarnıç, iplikçilerin yüzyıllar boyu depo ve atölye olarak kullandığı mekânlardı. Bu mekânların sâhip olduğu rutûbetli havanın ipliklerin işlenmesinde fayda sağladığı bilinmekteydi ve bu nedenle sarnıçlar tercih ediliyordu. "İpek Bodrumu" adıyla bilinen, ayrıca "Cin Ali Köşkü" olarak da ifâde edilen Karagümrük semtindeki Salmatomruk Sarnıcı, 1919 yılında geçirdiği yangına kadar ipekçi esnafının merkeziydi.

1552-1556 yıllarında İstanbul'a gelen Manuel Serrano Y. Sanz, "Bodrumlar mermer sütunlu ve her yeri taşla tuğlayla örülmüş kümbetli bodrumlar. Hemen hepsi de gezilebilecek kadar geniştir. Eğilmeyi gerektirmeyecek kadar yüksek tavanları vardır. Çünkü yüksekliği 30-40 ayağı bulur. Bâzılarının bir fersaha yakın eni ve boyu vardır. Direkler, içlerini daracık sokaklara böler. Şehrin ihtiyâcı olan ipek ve iplik burada eğrilir. Aralıklı yapılmış, sokağa açılan pencereleri vardır." demek sûretiyle iplikçi esnafı tarafından kullanılan sarnıçların o dönemki durumlarını bildirir.

Açık sarnıçlara gelince; adı üstünde şekli îtibâriyle üstü açık tarzda inşâ edilen su depoları, büyük alanlara sâhip birer su tesisleriydiler. Bu açık su toplama havuzları (sarnıçları), tabanları suyu tutacak şekilde büyükçe taş plakalarla örtülmüştü. Bunların suyu sızdırmasını önlemek maksadıyla bu taş plakaların araları özel bir derz dolgusu ile yalıtılıyordu. Ortalama yüksekliği 10, genişliği 5 m'yi bulan duvarların iç cephesi ve tabanı suyun dışarı sızmaması amacıyla su geçirmez bir sıva ile sıvanmalıydı. Osmanlı döneminde içerisinde mahallelerin kurulduğu Karagümrük, Sultan Selim ve Altımermer'deki sarnıçlar, üstü açık sarnıç tipine güzel birer örnektir.

Bizanslı târihçi Prokopios'dan, bu devâsa açık sarnıçların uzun süre hizmet veremediğini öğrenmekteyiz. Bizans döneminin sonlarından îtibâren fonksiyonlarını kaybederek bostana dönüştürüldükleri görülmektedir. Târihçi Prokopios'a göre, İmparator Heraklius, onların birçoğunu doldurtmuş ve bahçeye çevirmiştir. Kezâ bâzı sarnıçlar, XIV. yüzyılda Khrisoloras'ın zamânında bahçe hâline getirilmiş bir kısmı da damları yıkılmış göl hâline gelmişti ve içinde kayıkla dolaşılırdı.[1]

MS V. yüzyıl boyunca inşâ edildiği anlaşılan bu görkemli su havuzlarının neden ve niçin yapıldıkları üzerine bugün yeni görüş ve araştırmalar da söz konusudur. Meselâ Geç Roma döneminde benzer ölçeklerde kurulmuş askerî kışlaların varlığı bilinmekle birlikte, sarnıçların aslında askerî yapılar olduğuna dâir bir tespit dikkat çekicidir. Buna kanıt olarak ise Geç Roma döneminin ünlü komutanlarından Aetius, Aspar ve Bonus'un isimlerinin mevcut yapılara verilmiş olması gösterilmektedir. Bu türden sıra dışı okumalar bâriz biçimde bize, İstanbul'un sarnıçlarına daha farklı bir gözle bakmamız gerektiğini salık verir.

1 P. G. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand de Andreasyan, İstanbul, 1956, s. 57.

KAYNAKÇA

¶ Erdem Yücel, "İstanbul'da Bizans Sarnıçları", XXXVI/ 325, İstanbul 1967, s. 16-20

¶ Enis Karakaya, "Etmeydanı Sarnıcı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, 1994, s. 224-225.

¶ Manuel Serrano Y. Sanz, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul, 1974, s. 181.

¶ Nedret Bayraktar, "Bizans Sarnıçlarının Türk Devrindeki Durumları Hakkında", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 79-308, 1990, s. 34.

¶ Nezih Başgelen, "İstanbul'da Antik Su Mimarisi: Sarnıçlar", *İlgi Dergisi*, 92, Bahar 1998, s. 23.

¶ P. G. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand de Andreasyan, İstanbul, 1956, s. 57.

¶ Petrus Gyllius, *İstanbul'un Tarihî Eserleri*, İstanbul, 1997, s. 190.

¶ Semavi Eyice, "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 5, 1987, s. 3-14.

¶ http://ozhanozturk.com/2017/09/03/istanbul-sarniclari-konstantinopolisin-su-depolari/

Dara antik kenti ve sarnıcı

SELVANUR ŞÖLEN

FOTOĞRAFLAR: MEHMET ÇİMEN

DARA, Mardin'in 30 km güneydoğusunda, Oğuz köyünde bulunan antik bir sınır yerleşimidir. Dara antik kenti, MS 505-507 yıllarında Roma imparatoru Anastasius (491-518) tarafından imparatorluğun doğu sınırını Sâsânîlere karşı korumak için bir garnizon şehir olarak kurulmuştur. Anastasius'un döneminde kente metropolis statüsü verilmiş ve Mezopotamya bölgesi yönetim merkezi hâline getirilmiştir. İmparator Justinianus döneminde Dara'da, I. Anastasius tarafından yaptırılan kent surları onarılmış ve ilâveler yapılmış; sarnıçlar inşâ edilmiştir.

Dara kenti, büyük su sistemlerine sâhiptir. Kent; surları, iç kale, burçlar ve hendek gibi savunma yapılarıyla iç içe geçmiş hâldedir. Uzun süren kuşatma dönemlerinde kente sığınan ordunun daha uzun süre direnebilmesinde bu su sistemlerinin varlığı etkili olmuştur. Dara antik kentinden günümüze ulaşan kalıntıların çoğu, erken Bizans dönemine âittir. Bununla birlikte kentte, Geç Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı yapıları bir arada görülmektedir. Bu yapılar; agora, sütunlu cadde, büyük kilise, mozaikli yapı, baldaken planlı yapı, köprüler, sarnıçlar, setler, nekropol alan, kent surları ve kapıları ile İslâmî dönem kalıntıları olan türbeler, mezar taşları ve câmiden oluşmaktadır.

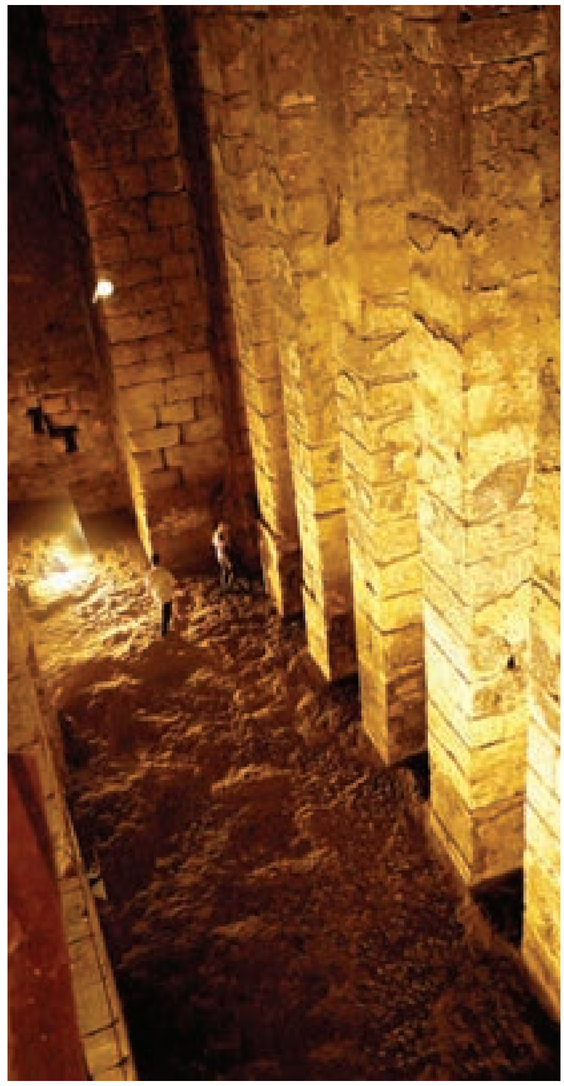
1300'lü yıllarda Dara'ya seyahat eden İbn Battuta, seyahatnâmesinde Dara için, "Eski ve büyük bir şehir. Manzarası güzel. Yukarılardan bakan bir kalesi var. Şimdi harap; içinde kimse yaşamıyor. Dışında mâmur bir köy vardı. Orada konakladık.'' ifâdelerini kullanmıştır. İstahri ise Dara'nın dağın eteğinde kurulmuş küçük bir şehir olduğundan bahsederek şehrin ağaç ve bitkileri bol olan bir yer olduğunu ve içerisinde akan bir nehir olduğunu aktarmaktadır. Onun çağdaşı İbn Havkal, Dara'yı su kaynakları ve ekili arâzinin bol olduğu küçük bir kasaba olarak anlatmaktadır. Yine bölgeye seyahat eden önemli seyyahlardan Makdisi, Dara'yı küçük ama güzel bir şehir olarak betimler. Şehirdeki su kanalı sâyesinde suyun, kireç taşından yapılmış evlere kadar taşındığından bahsetmektedir.

Şehrin mîmârî ve sosyal yerleşiminin durumunu belirleyen en önemli faktörlerden biri, içerisinden akan çaydır. Anadolu'da Roma su mîmârîsinin temsil edildiği nâdir yerlerden biri olan Dara'da Mygdonius (Hirmas-Çağaçağ) nehrinin bir kolu olarak bu çay şehre hayat vermiştir. Ancak antik kentteki köprü kemerlerinin kavî mîmârîsi dikkate alındığında küçük bir akarsu olmadığı da anlaşılır. Su kapıları, su sarnıçları ve su hazneleri, şehre gelen suyun intizamlı bir şekilde işlenmesi ve tahliyesi için inşâ edilmiş, Roma mîmârîsinin önemli su yapıları arasında gösterilmektedir. Bu yapılarda en dikkat çekici unsurlardan biri, şehirdeki suyun güvenli bir şekilde tahliyesini sağlayan su kapılarıdır.

Seyyahların Dara'yla ilgili tasvirleri, bölgedeki sarnıçların günümüzdeki görüntüsüyle büyük ölçüde aynı olduğunu gösterir. Honatio Southgate, Müslüman yerleşiminin bulunduğu tepenin yanında bulunan 10 adet sarnıçtan her birinin yaklaşık 150 adım uzunluğunda, 75 adım derinliğinde ve 15 ya da 20 adım genişliğinde olduğunu belirtmektedir. Günümüzde bu on adet sarnıçtan üçü yok olmuştur. Geri kalan yedisi köylüler tarafından aktif bir şekilde kullanılmasa da târihe meydan okumaktadır. Bu sarnıçlar, anakayayı oyarak daha sonra üst taraflarını küçük taşlarla tamamlayarak yapılmıştır. Anakaya yukarıdan aşağı doğru oyularak inşâ edilmiş ve bu şekilde dağlarda oluşan sular israf olmadan bu sarnıca ulaşarak depolanmıştır.

Bazı târihçilere göre Dara, Mezopotamya'nın ilk barajının ve sulama kanallarının kurulduğu şehirdir. Su sarnıçları suyun akışını, oranını ya da bekletilmesini kontrol edebilen bir sistemden oluşuyordu. Dara antik kentinde, sur duvarlarının dışında kalan yerde VI. yüzyıla târihlenen ve halk arasında zindan olarak bilinen bir sarnıç daha tespit edildi. Üst örtüsü yıkılan sarnıcın içi 18 m toprak ile dolmuştur. Ahır olarak kullanılan sarnıcın içindeki toprak dolgusu kazı çalışmaları sonucu boşaltılarak tonozlu üst örtüsü hiçbir yeni taş kullanılmadan kendi orijinal taşları bulunmak sûretiyle restore edilmiştir.

Dara Sarnıcı, Mardin.

KAYNAKÇA

¶ Harman, A.-Can, C., "Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliğinin Korunabilirliği: Oğuz/Dara Antik Kenti", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 16, sayı: 62, 2017, s. 1063-1080.

¶ Kütük, A., "19. Yüzyıl Batılı Seyyahlarının Antik Dara (Anastasiopolis) Şehri ile İlgili Gözlemleri", *Artuklu İnsan ve Toplum Bilimi Dergisi*, sayı:1, 2016, s. 55-63.

¶ Gemi, A., "Arap Edebiyatında Seyahatnâme/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin", *Doğu Araştırmaları*, sayı: 16, 2016.

¶ Dara Antik Kent'teki Su Sarnıcı ve Galeri Mezar Yeniden Ziyarete Açıldı, 25 Mayıs 2017 târihinde http://www.artukluhaber.net/haber-dara-antik-kent-teki-su-sarnIcI-ve-galeri-mezar-yeniden-ziyarete-acIldI-29093.htmlAntik adresinden erişildi.

¶ Antik Kent Mardin Dara, 1 Temmuz 2012 târihinde http://mardindara.blogspot.com.tr/ adresinden erişildi.

¶ Antik Şehir Su Sarnıcı Mardin Dara, 12 Mayıs 2016 târihinde https://www.youtube.com/watch?v=bvzfEDMUMYk adresinden erişildi.

¶ Antik Şehir Mardin Dara, 23 Şubat 2016 târihinde https://www.youtube.com/watch?v=_LZFuPnW4iE adresinden erişildi.

¶ Mehmet ŞELLİ-Trt-Uzak Diyarlar-Dara, 29 Haziran 2013 târihinde https://www.youtube.com/watch?v=X1klzF7f0Vc&t=1499s adresinden erişildi.

¶ Mardin Dara Antik Kenti, 21 Mayıs 2017 târihinde https://www.youtube.com/watch?v=t8oKggdcSlg adresinden erişildi.

Dara antik kenti, Mardin.

İstanbul'un kaynak sularından hâtıralar

Halûk Perk Koleksiyonu
İçme Suyu Pul ve Mühürleri

NİL SARI

LEZZETLİ ve içimi hafif olan kaynak suları (âb-ı leziz) "memba suyu" diye tanınır. Eskiden İstanbul'un su tiryâkileri memba sularının tatlarını birbirinden ayırt ederlerdi, çünkü içme suyu bir zevk meselesiydi. Mîdede şişkinlik yapmayan bu suların meraklıları vardı. Farklı membalardan gelerek birleşen yer altı suları birbirine katılır, bu suların bağlandığı çeşme, sebil ve şadırvanlardan İstanbul halkına hizmet verilirdi. Sakalar memba sularını kırbalarla[1] ve damacanalarla evlere taşırdı.[2]

Göçlerle nüfûsu artan şehrin büyüyen su ihtiyâcını karşılama amacıyla şehir içi su şebekesine dere, bent ve daha sonra da göl sularının katılmasıyla birçok memba suyu, şehrin akarsuyuyla karışmaya başladı.[3] Memba sularının diğer su kaynaklarıyla birleştirilerek sıhhî borular içine alınmasından sonra memba suları çevresinde oluşan mesîreler de eski ihtişâmını kaybetti.[4]

Çeşmeden akan musluk suyu makbul sayılmadığından 1960'lı yılların sonuna kadar damacanalarla dağıtılan tatlı memba suları, Cumhûriyet döneminde de İstanbul halkının içme sularıydı. Günümüzde İstanbul'un memba sularından birkaçı azalarak hâlen akmaya devam etse de târihî içme sularından birçoğunun gözleri kapanıp kaybolmuş ya da kirlenmiştir. İstanbul'da boş arâzi bırakılmadan yan yana yapılan inşaatlar yağmur suyunun topraktan yer altına sızmasını ve yer altı sularının toplanmasını önlemiştir.[5]

İstanbul'un târihî içme sularıyla ilgili en çok yararlanılan târihî kaynak, Kazasker Mehmed Hafid Efendi'nin (Mustafa Aşir Efendizâde) "Mehah-ı Miyâh" isimli taş baskısı kitabıdır (1797 / 1212 H). Mehmed Hafid Efendi, İstanbul'un lezzetli içme sularını anlatır ve bu suların çeşitli özelliklerinin yanı sıra, suların sertlik derecelerini de verir.[6] Cumhûriyet döneminde yayımlanan iki kitapta, İstanbul'da durdurulamayan inşaatlarla alt üst edilen yer altı içme sularıyla ilgili son bilgilere ulaşıyoruz. 1946 yılında Dr. Sadi Nazım Nirven, "İstanbul Suları" isimli kitabı yayımlar.[7] 1969 yılında ise Hakkı Günal, İstanbul İli İçme Suyu Târihçesi isimli

İstanbul'da memba sularının taşındığı damacanalar ve hasırdan yapılı koruyucu kılıfları.

تقسیم جوارنده کی چشمه‌نك رسم کشادی

نشانطاشنده کی چشمه‌نك رسم کشادی

(üst) Taksim civârındaki çeşmenin resm-i küşâdı; (alt) Nişantaşı'ndaki çeşmenin resm-i küşâdı.

kitabı yayımlanmıştır.[8] Prof. Dr. Kâzım Çeçen ise İstanbul'un târihî su yollarını ve su tesislerini anlatan kapsamlı ve özgün çalışmalar ve yayınlar yapmıştır.[9] Söz konusu suların bir kısmının şifâ verici olarak tanınıyor olması sebebiyle, 1986 yılında doktora öğrencim Mebrure Değer'e "İstanbul'un Şifâlı Suları" konulu doktora tezini verdim; tez 1988 târihinde tamamlandı.[10] 2013 târihinde yayımlanan, Davut Hut'un "İstanbul'un 100 Su Yapısı" kitabında da bâzı içme sularından söz edilmektedir.[11] İstanbul'un târihe karışan kaynak içme sularının en somut kanıtları ise içme suyunun isminin yazılı olduğu pullar ve mühürlerdir. Çeşme kitâbelerinde ise suyun adına çok kere yer verilmez.

İÇME SUYU PULLARI VE MÜHÜRLERİ

İstanbul'un Ayazma, Büyükdere, Kısıklı Büyük ve Küçük Çamlıca, Çırçır, Göztepe, Hünkâr, İmrahor, Kara Kulak, Kanlı Kavak, Kayış Dağı, Keçe, Silâhtar ve Taşdelen gibi meşhur içme sularının damga (fiskal)[12] pulları ve mühürleri günümüze yâdigâr kalmıştır. Vergiye veya hazîneye ilişkin içme sularının damga pulları ve kurşun mühürleri İstanbul'un kaynak sularının târihî kanıtlarındandır. Doldurulan damacana ve kaplara, muhâfaza ettiği suyu niteleyen bir kurşun mühür vurulurdu. Her bir kaynak suyunun isminin bulunduğu, yaklaşık 2,5 cm uzunluğunda kurşundan fiskal mühürler doldurulan suların alâmeti olarak kullanılırdı.[13]

Vakıf suları, vakıflar idâresinden şehremânetine devredildikten sonra halka satılan memba sularını tâkip amacıyla çıkartılan damga pullarının bir görevli tarafından işleme konduğu pulcu kulübesi adı verilen sucu dükkânları yaptırılmıştı. İstanbul'da XIX. yüzyıl sonundan 1960 târihine kadar caddelerin köşe başlarında pulcu kulübesi bulunurdu. Meselâ, Kadıköy ve Üsküdar sâkinlerinin içme suyu, pulcu kulübelerinden alınıp arabalarla dağıtılırdı. Rüsûm, yâni kimi mallardan devletçe alınan vergilerin toplanması için kullanılan fiskal pullar çeşitli damgalar ile veya imzâlanarak ya da delinerek tekrar kullanılmamaları için iptal edilirdi. Gerekli ücretin ödendiğini göstermesi bakımından su pulları (damacana etiketleri) idârelere kolaylık sağlamaktaydı.

Türkiye'de basılan fiskal su pullarının bir kısmı kataloglarda yer almış[14], su mühürleri ise yayımlanmamıştır. Bu çalışmada, İstanbul'un târihî içme suları sâdece Halûk Perk Koleksiyonu'ndaki su pul, mühür ve bandrol örnekleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Diğer koleksiyonlarda başka örnekler de bulunmaktadır.[15]

Üstte ortada "Şehremâneti", altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur.", altta "Yalnız yirmi paradır.", köşelerde "para" ve "20" yazılı damga pulu. Pullar haftanın yedi günü için farklı renkte basılmıştır. Ortada dâire içinde, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" diye her bir pulun kullanılacağı gün ayrı ayrı yazılarak belirtilmiştir.

İSTANBUL'DA ANADOLU YAKASI MEMBA SULARI

Anadolu yakasının memba suları, bulunduğu bölgenin ismiyle anılır.
Büyük Çamlıca tepesi, Kayış Dağı, Alem Dağı ve Boğaziçi'nin meşhur su kaynakları damacanalarla halka satılırken kullanılan kurşun mühürler ve su rüsûmu pulları suyun ismiyle ayırt edilmektedir.

ÇAMLICA SULARI

İstanbul'un Anadolu yakasında zengin su membaları olan Çamlıca Suları, Büyük Çamlıca ve Küçük Çamlıca eteklerinden ve vâdîlerindeki tabakalardan toplanır. 1461 senesinde Fâtih tarafından akıtıldığı söylenen Büyük Çamlıca Suyu'nun kaynağı, Büyük Çamlıca tepesinin eteğinde, Boğaz yönündeki bir ağacın altından çıkmaktaydı. Bu memba, Yusuf İzzettin Köşkü'nün bahçe kapısı önündeydi.[16] Küçük Çamlıca Suyu ise Küçük Çamlıca tepesinin Büyük Çamlıca'ya bakan güney yamacından çıkardı. Bu su, önce IV. Mehmed (1648-1687) tarafından yaptırılan çeşmeden, sonra da Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından bugün olmayan Hünkâr Köşkü bahçesinden geçirilerek Küçük Çamlıca çeşmesinden akıtılmıştı. Zengin konaklarında misâfirlere ikram edilen buzlu şerbetler bu suyla yapılırdı. Mehmed Hafid Efendi, bu suyun idrar söktürücü ve sindirimi kolay, hafif bir su olduğunu yazar.[17]

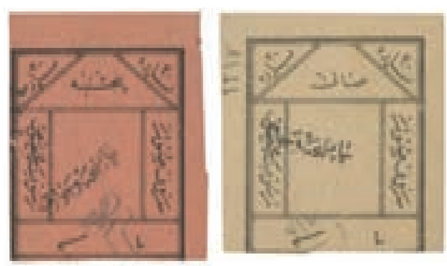
Çamlıca Suları'yla Üsküdar ve civârının su ihtiyâcı karşılanmış, çeşme ve sebillerin suyu sağlanmıştı. Çamlıca Suları'yla birleşen çeşitli su katmanları olup bunlar farklı isimlerle anılırdı. Çamlıca tarafındaki Tomruk, Şekerkaya, Tiryal Hâtun, Kısıklı ve Ömer Efendi Suları, çeşitli yollarla câmi, sebil, tekke gibi vakıf kuruluşlara ulaştırılırdı.[18] İçerenköy tarafında Merdiven Köyü ile Karaman Çiftliği civârında akan Sazlıdere yanından çıkan kaynaklardan gelen sular, üstü kapalı ufak bir havuzda toplanır; buradan çıkan su, civardan gelen katma suları alarak dolduktan sonra Küçük Çamlıca tepesinin güney eteklerinden gelerek Acıbadem, Nuhkuyusu, Duvardibi, Paşakapısı ve Doğancılar civârındaki çeşmelerden akıtılırdı.[19] Zamanla su yollarının çoğu harap olarak kayboldu.

Sekiz köşeli bir çerçevenin üst kısmında Arap harfleriyle Türkçe, solda Latin harfleriyle, sağda Rumca, altta Ermenice "Çamlıca Suyu" yazısı;
sağ ve sol üst köşelerde ay ve yıldız tasvîri; altta sağ ve sol köşelerde 20 [para] ve fıçı tasvîri.
Pullardan dördüne basılmış olan mühürler kullanıldıklarına işâret ediyor.
Bu pullara soldan sağa, 9 Haziran, 23 Eylül, 27 Mayıs, 27 Mayıs târihleri damgalanmış.

Ortasında "Çamlıca ve civârı" mührü basılı pulun en tepesinde Arap harfli Türkçe olarak "Şehremâneti"; onun altında, "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur."; altında "Yalnız yirmi paradır." yazısı yer alıyor. Ayrıca, pulun üst köşelerinde "para", alt köşelerde "20" sayısı tekrarlanmış.
Pulların alt kısmındaki kutucuklarda, soldan îtibâren, "Çarşamba", "Cuma, [el yazısıyla] 1 Şubat", "Pazar, [el yazısıyla] 17 Eylül" yazılı.

Yedi bölüme ayrılmış olan pulların ortasında Arap harfleriyle Türkçe "Çamlıca ve civârı"; üstte ortada "Salı [sarı], Perşembe [kavuniçi], Cumartesi [yeşil]"; sağ ve sol köşelerde "20 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rüsûmuna mahsus" yazıları; altta "sene 1317".
Suyun ismi mühürle basılmış, sene el ile yazılmış.

"Çamlıca" yazılı kurşun mühür.

Üstte ortada Arap harfleriyle Türkçe, solda Rumca, sağda Latin harfleriyle, altta Ermenice "Çamlıca" yazısı; üst köşelerde yıldız ve hilâl tasvîri, alt köşelerde sağda ve solda 20 [para]; ortada, içinde "su rüsûmu" yazılı fıçı tasvîri.
Pullardan üçüne vurulan damgalar kullanılmış olduklarına işâret ediyor.

KAYIŞ DAĞI SULARI

İstanbul'un Anadolu yakasında eski ve yeni iki Kayış Dağı Suyu vardır. Asıl eski kaynak suyu, Kayış Dağı'nın şehre bakan batı ciheti eteklerinden çıkardı. Kayış Dağı'ndan çıkan bu suyun özelliği çam suyu olmasıydı, yâni yağmur suyu çamların altından süzülerek kaynaklardan fışkırmaktaydı. Evliyâ Çelebi, Kayış Pınarı'nın ağaçlar içinde tatlı bir hayat suyu olduğunu söyler. Sultan III. Ahmed'in sadrâzamı Nevşehirli İbrahim Paşa, Kayış Dağı eteklerinden bulduğu üç su kaynağını Kadıköy ve Üsküdar ile Kavak-Bağdat ve Şerefâbad kasırlarına akıttırmıştı. Vakıf suları şehremânetine geçtikten sonra İbrahim Paşa'nın adı unutuldu. Kayış Pınarı'nın yanındaki av kasrından ve biraz ilerisindeki sultan çiftliğinden eser kalmamıştır. Eski Kayış Dağı suyunun bulunduğu yaşlı çamların yerini çalılar kaplamıştır.[20] Mehmed Hafid Efendi, bu suyun idrar söktürücü sulardan olduğunu ileri sürmüştür.[21]

Kayış Dağı'nın kaynak suları, katma sularla beslenerek çevredeki ve uzaktaki birçok semte (Erenköy, İçerenköy, Başıbüyük, Maltepe, Bostancı, Yeditepe, Ferhatpaşa, Üsküdar vd) ve kırk kadar çeşmeye ulaştırılmıştı. 1926'da dağın sağında ve solundaki sular toplanarak "Kayış Dağı Suyu" adıyla Kadıköy'e kadar akıtıldı. 1965 yılında eski isâle (akıtma) hattı yenilenerek İçerenköy, Kozyatağı ve Kadıköy semtindeki 16 halk çeşmesine su verildi.[22] Günümüzde bu çeşmelerin neredeyse hiçbirinden artık su akmıyor.

Erenköy'deki 1926 târihli Kayış Dağı Çeşmesi'nin benzeri bir çeşme etrâfında fıçılarla ve tenekelerle su almaya gelenler.

İçerenköy'de cadde üstünde bulunan demir döküm çeşmenin dört ayrı yüzünde Osmanlıca, "Kayış Dağı Suyu, sene 1926, numara 1. Şehremâneti" yazılıdır. Daha sonra çivilenen küçük tabela ile "İstanbul Sular İdâresi" ibâresi eklenmiştir.

Üstte ve altta Arap ve Latin harfleriyle Türkçe, yanlarda Ermenice ve Rumca olarak "Kayış Dağı" yazısı ile "20 para" ibâresi ve bir fıçı tasvîri ortasında "su rüsûmu" ifâdesinin bulunduğu pulun üstüne, kullanıldığını gösteren, "13" ve "Ağustos" damgası basılmış.

Çerçeve içinde üstte; her iki köşede ay yıldız tasvîri; ortada Arap ve sağda Latin harfli Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Kayış Dağı Suyu" yazısı; altta sağ ve sol köşede "20 [para]", "30 [para]", "40 [para]", ve "50 [para]" birimleriyle fıçı tasvîri bulunuyor. Ortasındaki boşluğa "Mâruf Sular Rüsûmu İdâresi" yazılı mühür ve târih basılı olan pulların kullanıldığı anlaşılıyor. 20 paralık iki pula, "8 Haziran" ve "1 Teşrînievvel"; 30 paralık bir pula "14 Haziran", 50 paralık bir pula "27 Mayıs" târihi basılmış.

GÖZTEPE SUYU

Göztepe Suyu'nun İstanbul'un Anadolu yakasında, Elmalı bendinin kuzeyinde, Kanlıca'nın doğusunda deniz üstünden 385 m kadar bir yükseklikten çıktığı belirtilmektedir.[23] Göztepe Suyu'nun Mehmed Said Efendi Suyu olarak da bilindiği söylenir.[24]

Ortasında "Göztepe Suyu" mührü basılı pulun en tepesinde "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur.", altında "Yalnız yirmi paradır." yazısı yer alıyor. Ayrıca, pulun üst köşelerinde "para", alt köşelerde "20" sayısı tekrarlanmış.
Pulların alt kısmındaki kutucuklarda, sağdan îtibâren "Pazartesi, [el yazısıyla] 1 Ağustos", "Perşembe, [el yazısıyla] 6 Mayıs [1]320", "Pazar, [el yazısıyla] 7 Ağustos [1]312" yazılı.
"Perşembe" yazılı kırmızı renkteki Göztepe Suyu pulunda ise "Yalnız 30 paradır." yazılı olup "[el yazısıyla] 25 Nisan [1]312" târihlidir.

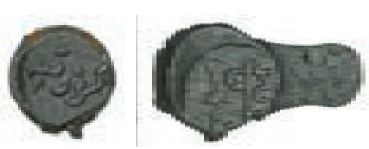
Her üç pulun üst köşelerinde birer ay yıldız, dört bir yanında Arap ve Latin harfleriyle Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Yunanca "Göztepe" yazısı; altta köşelerde "20"; ortada damacana tasvîri içinde yatay olarak "su rüsûmu" yazısı yer alır.
Pulların üstüne soldan sağa "4 Teşrînievvel", "27 Teşrînisânî", "3 Teşrînievvel" târihleriyle "şehremâneti" mührü vurulmuştur.

Pulların üst köşelerinde birer ay yıldız, dört bir yanında Arap ve Latin harfleriyle Türkçenin yanı sıra, Ermenice ve Yunanca "Göztepe" yazısı; altta köşelerde "20"; ortada fıçı tasviri içinde yatay olarak "su rüsûmu" yazısı yer alır.
Pulların üstüne "22 Teşrînievvel", "20 Ağustos", "28 Teşrînievvel", "5 Eylül", "6 Teşrînisânî" gibi farklı târihlerin mühürleri vurulmuştur.

Üstte her iki köşede ay yıldız tasvîri; çerçeve içinde üstte Arap ve solda Latin harfli Türkçe, sağda Rumca, altta Ermenice "Göztepe Suyu" yazısı; altta sağ ve sol köşede "20 [para]" ve fıçı tasvîri bulunuyor.
Pulların ortasındaki sekizgenin içine "Mâruf Sular Rüsûmu Dâiresi" mührü ve pulun kullanıldığı târih basılmış.
Mavi ve yeşil pullar "3 Teşrînievvel", kavuniçi renkteki pul "3 Teşrînievvel", kavuniçi renkteki pul "4 Teşrînievvel" olarak kullanılan günü belirten farklı târihlerle mühürlenmiştir.

Bir yüzünde "Göztepe", diğer yüzünde "Şehremâneti" ve "İdâre-i Merkeziyye" yazılı mühür.

KARA KULAK SUYU

Boğaz'ın meşhur içme sularından olan Kara Kulak Suyu, İstanbul'un Anadolu yakasında, Beykoz'da Dereseki Köyü'nün güneyinden ve kısmen de doğusundan çıkar. Suyun denizden seviyesinin 200 m civârında olduğu kaydedilir.[25] Suyun, Karakulak Ahmet Ağa ya da Giritli Yusuf Ağa tarafından bulunduğu nakledilir. Mehmet Hafid Efendi, Kara Kulak Suyu'nun idrar söktürücü ve hazmettirici olduğunu yazar.[26]

Çevrede fazla yapılanma olmaması sâyesinde Kara Kulak Suyu günümüzde de içme suyu olarak satılmaktadır. Ayakta olan Kara Kulak çeşmesinin tâmir kitâbesinde şu satırlar yer alır:

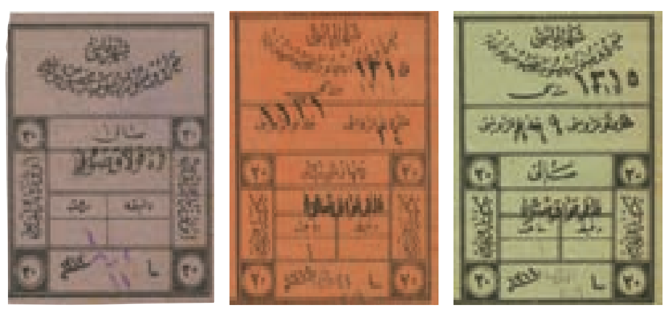
"Kara Kulak Suyu'dur çeşmesi olmuşdu harâb / Kıldı ihyâ yeniden pâdişeh-i deryâ-cûd / Tâ ki rîzân ola mizâb-ı semâdan bârân / Rışhasınca ede eyyâmını Hak nâ-ma'dûd / Akdı ağzım suyu târîh yazarken Pertev / Bî-misil oldı zehî çeşme-i Sultân Mahmûd." Sene 1836/1837 (1252)

Şehremâneti mâruf sular rüsûmuna mahsustur, yalnız yirmi paradır." yazılı, haftanın her günü için ayrı basılı, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" ibâreli yedi adet pul.
Kullanılmış olan pulların üstüne, "Kara Kulak Suyu, Dâire 13" damgası basılmış olup gelirin Belediye'nin 13. dâiresine âit olduğunu gösteriyor

Pulun çerçevesi içinde üst köşelerde birer ay yıldız; üstte ve solda Arap ve Latin harfleriyle Türkçe, sağda ve altta Yunanca ve Ermenice "Kara Kulak" yazısı; alt köşelerde sağda-solda "20" [para] yer alıyor.
Boşluktaki fıçı tasviri üstünde "su rüsûmu" yazısı bulunuyor.
Pulların ikisine, "Mâruf Sular Rüsûmu idâresi" mührü vurulmuş.

On dört kutuya bölünen pulun en tepesinde "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsus pullar", iki pulda en altta "1314 senesi" yazılı.
Soldan îtibâren sırayla; ortadaki kutucuklarda yukarıdan aşağıya iki pulda "Salı", ortadakinde "Çarşamba" günü belirtilmiş.
Sonraki kutularda, "Kara Kulak Suyu" mührü, "dakîka", "saat" (altında el ile 6, 1,1), ve el ile "11 Mart 1312, 26 Eylül 1314, 28 Eylül 1314" târihleri yer alıyor.
Sağ ve sol sütunların dört bir köşesinde dâire içinde "30" ve "20" orta kısımlarda "Yalnız yirmi paralıktır." ve "Yalnız otuz paralıktır." yazıları bulunuyor.

Yedi bölüme ayrılmış olan pulların ortasında Osmanlıca "Kara Kulak Suyu"; üstte ortada "Salı [sarı], Perşembe [yeşil]"; sağ ve sol köşelerde "30 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rüsûmuna mahsus"; altta "sene" yazılı.
Suyun ismi mühürle basılmış, târihler elle yazılmış.

İki adet "Kara Kulak Suyu" pulunun üst köşelerinde ay yıldız, alt köşelerinde "20 [para]" ve küçük birer fıçı tasvîri yer alıyor.

Cumhûriyet döneminden. Ortada dâire içinde "Kara Kulak Suyu" ve "TC", kıvrımlı bir bant içinde "İstanbul Belediyesi'nin memba suyu şişelerine mahsus bandıroldur."; üstte "İstanbul Belediyesi" ve altta sağ ve solda "para 10" yazılı, on para değerindeki bandrol. Bandrol, taşlı bir tepeden akan su resimleri ve rûmî desenleriyle süslenmiş (Açıldığı anlaşılsın diye satılan içi dolu şişelerin ağzına yapıştırılan ve bandrol adı verilen şerit/etiket ile verginin alındığı da gösterilir).

Cumhûriyet döneminden Taşdelen Suyu'na âit kırmızı yazılı ve süslü bandrol. Ortada dâire içinde, Türkiye Cumhûriyeti'ni temsîlen, iç içe geçen "T" ve "C" harfleri ve altında "Taşdelen Suyu"; iki yanda bant içinde "Memba Suyu Tesislerine Mahsus Bandıroldur."; üstte solda "İstanbul" ve sağda "Şehremâneti"; altta sağ ve solda, "Para 10" yazıları ile ortada sağlı sollu rûmî desenleri ve tepeden akan pınar tasvirleri bulunur.

SIRMAKEŞ SUYU

İstanbul'un Anadolu yakasında, Beykoz sırtlarında Dereseki Köyü'ndeki özel Müezzinoğlu ormanlarından çıkan cam gibi berrak bir sudur. Ahmed Mithat Efendi satın aldığı bu suya "Sırmakeş" adını vermiş ve çatanalarla taşıttığı Sırmakeş Suyu'nu İstanbul halkının kullanımına sunmuştu. Su, her gün kağnılarla rıhtıma indirilir, oradan kayıklarla İstanbul'a sevk edilirdi. Sırmakeş Suyu'nu kayıklarla Boğaziçi'nden Suriçi'ne götürüp tulumlarla ve küplerle saraya ve konaklara taşıyan özel sakalar vardı. İstanbul'un en sevilen içme sularından biriydi. Şişelenmiş Sırmakeş Suyu yüksek erkâna sunulurdu. Su tiryâkilerinin sofralarından eksik etmediği Sırmakeş Suyu ile misâfirlere kahve pişirilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde dış ülkelere gönderilen hediyeler arasında bir damacana veya şişe Sırmakeş Suyu da bulunurdu. Geleneksel tarzda süslenmiş Sırmakeş su şişeleri, yabancı elçilere hediye edilirdi. Hac ve umreye gidenler de Sırmakeş Suyu'nu hediye olarak götürürdü.[27]

Türkiye'nin ilk ambalajlı sularından olan Sırmakeş Suyu, 2 ve 5 lt'lik cam şişelerde satılırdı.

ÇUBUKLU SUYU

Çubuklu, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Beykoz ilçesine bağlı bir mahalledir. 150 bin m2'lik alana yayılmış olan Beykoz'a bağlı Çubuklu Korusu aynı ismi taşıyan suyu ile ün yapmıştı. Boğaziçi'nin Anadolu kıyısındaki dokuzuncu iskelesi olan Çubuklu Vapur İskelesi'nin arkasında, yolun köşesindeki bir su haznesinde toplanan memba suları, "Çubuklu Suyu" ismiyle satılırdı. 1800'lü yıllarda Hasan Bey Gazozu nâmı ile meşhur olan meşrûbat Çubuklu'daki sularla yapılmaktaydı.[28]

Bir yüzünde "Çubuklu Dubadan" ve "İdâre-i Merkeziyye", diğer yüzünde "Şehremâneti 2" yazılı kurşun mühür. Diğer mühürde, "Çubuklu" ve "Şehremâneti" yazılıdır.

TAŞDELEN SUYU

İstanbul'un Anadolu yakasında Alemdağ'dan çıkan Taşdelen Suyu'nun 1582 yılında Sultan II. Selim Han'ın eşi Afîfe Nurbânu Sultan tarafından vakfedildiği kaydedilir. Taşdelen Suyu'nun, hac farîzası için yola çıkan Surre Alayı'ndaki küplere doldurulduğu anlatılır. Hac dönüşü bu küpler zemzem doldurularak geri getirildiği için, Taşdelen Suyu "Zemzem'in yol arkadaşı" olarak yüceltilirmiş. Böbrek taşlarının düşürülmesine yararlı olduğu inancı yaygındır.[29]

Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1889 târihinde Taşdelen Suyu'nun şişelenip satılma imtiyâzı verildikten sonra, 1897 yılında "ahâlinin menfaatini koruyacak şekilde" tekel (inhisar) altına alınmasına izin verildi.[30] 1934 yılında Vakıflar Müdürlüğü (Evkaf Müdüriyeti) suyun kaynağını ve galerisini koruma altına aldı ve suyun toplanmasını ve dağıtımını/satışını düzenledi.[31] Günümüzde Vakıf Taşdelen Kaynak Suyu, Üsküdar- Şile TEM yolundan 18. km'den girilince Taşdelen'in merkezinden 1 km uzaklıkta üretime devam etmektedir. Taşdelen Suyu'nun bulunduğu mesîre alanı çam, meşe, kayın ve köknar ağaçlarıyla kaplıdır.[32]

Yeşil camdan Taşdelen Suyu şişesi.

İSTANBUL'DA RUMELİ YAKASI MEMBA SULARI

Rumeli yakasında, Sarıyer ve Büyükdere civârındaki tepelerin eteklerinden çıkan meşhur kaynak suları ile Kâğıthâne suları İstanbul'da halkın su ihtiyâcını sağlayan meşhur içme sularıydı.

AYAZMA SUYU

Ayazma Suyu, Kâğıthâne köyünün ilerisinde akan derenin solunda, bir tepenin eteğindeki çayırlığın kenarında bulunurdu. Kâğıthâne'nin Ayazma Suyu, Sultan Abdülaziz döneminde Yıldız Sarayı'na getirildi. Zamanla Ayazma Suyu'nun yolları ve hazneleri harap oldu. Sultan II. Abdülhamid döneminde Kâğıthâne Ayazması'na yerleştirilen yeni pompalarla su Mecidiyeköy'e kurulan terfî istasyonuna aktarıldı ve Mecidiyeköy'den de Yıldız Sarayı'na akıtıldı. II. Abdülhamid devrinde sarayın sâkinleri Ayazma Suyu'na pek rağbet edermiş. Ayazma Suyu'nu halk da kullanılabilsin diye II. Abdülhamid Kâğıthâne mesîresine bir de çeşme yaptırdı. Yeni su yollarından akıtılıp bir haznede toplanan su halka satılıyordu.[33] 1937 yılında incelenen su numûnesinin berrak ve lezzetli olduğu kaydedilir.[34]

On dört bölüm olarak tasarlanan pulun en tepesinde "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsus puldur." yazılı.
Alttaki bölümde ortada haftanın günleri, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" yer alıyor.
Sonraki bölümlerde, ortada sırayla "Ayazma Suyu" damgası, "saat" ve "dakîka"; yanlarda "Yirmi paralıktır." yazısı var.
Su saatleri sırayla, "6, 2, 1, 1, 12, 1", köşelerde dâireler içinde 20 [para] tekrarlanıyor.
En alttaki boş kutuya sırayla, "31 Mart 1313, 17 Mart 1313, 12 Teşrînisânî 1313, 22 Teşrînisânî 1313, 21 Mart 1313, Teşrînisânî 1313, 29 Ağustos 1313" târihleri elle yazılmış.

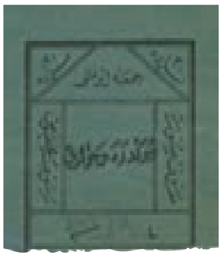
Yedi bölüme ayrılmış olan pulların ortasında Osmanlıca "Ayazma Suyu";
üstte ortada "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi" olarak haftanın günleri;
sağ ve sol köşelerde "20 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rüsûmuna mahsus"; altta "sene" yazılı.
Suyun ismi mühürle basılmış, târihler elle yazılmış.

HAMÎDİYE SULARI

İstanbul'un Rumeli yakasında, Kemerburgaz'ın doğusundan başlayıp güneye doğru sık ağaçlar ve sık fundalıklar arasından, sert taşlı arâzi içinden akan altmıştan fazla kaynak Sultan II. Abdülhamid döneminde bir araya getirildi. Kağıthâne'den Kemerburgaz'a giden yollar üstündeki çeşmelerden akan sularla Kemerburgaz'ın güneydoğusundaki Karakemer ve Kovukkemer civârındaki membalar 20 maslakta toplandı ve kirlenmelere engel olmak için maslaklara demir kapılar yapılarak kilitlendi. Tesîsin büyük bölümünün tamamlanması 1900 senesini bulmuştu. Hamîdiye Suları, 133 çeşme vâsıtasıyla İstanbul halkına ulaştırılmaktaydı. Hamîdiye Suyu, 1902 târihinde sokak çeşmelerinin yanı sıra saraya, hastânelere, okullara vd mekânlara da verildi. Osmanlı su tesislerinde sular pişmiş kilden yapılmış künk borular içerisinden isâle edilirken ilk defa Hamîdiye Suları, dökme demir (font) borular içerisinden basınçla akıtılmış ve vanalarla şebekede manevra yapma imkânı sağlanmıştı.[35]

BÜYÜKDERE (VE CİVÂRI) SULARI

Büyükdere, Boğaziçi'nde İstanbul'un Sarıyer ilçesine bağlı bir semttir. Memba suları Büyükdere civârında fundalıklarla örtülü bir tepenin eteğinden toplanarak Boğaz'a getirilir. Büyükdere vapur iskelesi karşısında çeşmesi bulunur.[36]

Yedi bölüme ayrılmış olan yeşil renkteki pulun ortasında Osmanlıca "Büyükdere ve civârı" mührü vurulmuş. Üstte ortada "Cumartesi"; sağ ve sol köşelerde "20 para"; ortada sağda "mâruf sular", solda "rüsûmuna mahsus"; altta "sene 1316" yazılı.

ÇIRÇIR SUYU

Sarıyer deresinin ilerisindeki tepelerden çıkarak maslaklarda toplanan kaynak sularındandır. Sarıyer dere yatağına bakan tepelerden birinin eteğinde küçük bir haznesi ve suyun dışarı aktığı musluklu bir mermer taşı varmış. Vaktiyle yaz-kış verimi değişmeyen Çırçır Suyu numûnesinden 1943 yılında yapılan inceleme sonucunda suyun berrak ve lezzetli olduğu belirtilmiş.[38]

Çırçır Suyu'nun şifâlı bir su olduğuna inanılıyor. Çırçır Suyu mesîre yeri, Sarıyer'in en güzel mesîre yerlerindendir. Mesîrenin içinde bulunan çeşmeden (1914) artık su akmıyor. Atatürk'ün Çırçır Suyu mesîresine gelip dinlendiği günün anısına, her yıl burada kutlanmalar düzenleniyor.[39]

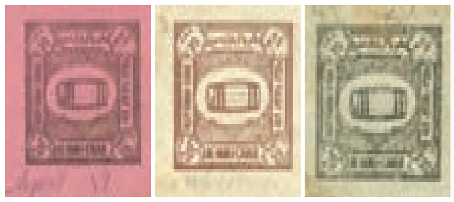

Her biri haftanın farklı bir gününü temsil eden değişik renklerde basılmış "20" para değerinde su rüsûmu pulları. Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, sağında Latin harfleriyle Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Çırçır Suyu" yazılı. Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fıçı tasvîri ve "20 [para]" yer almakta. Pulların hiçbiri kullanılmamış.

KANLI KAVAK SUYU

Kanlı Kavak Suyu'nun membaı, İstanbul'un Rumeli yakasında Zincirlikuyu-Maslak yolunun kuzeyinde, Baltalimânı vâdîsine inen dere yatağının sağındadır. Hakkı Günal, suyun dere civârındaki bir çiftlik binâsının karşısındaki sırttan, toprak üstünden çıktığını; suyun akıntı galerilerinin önüne bir çeşme yapıldığını ve Kanlı Kavak Suyu'nun bu çeşmeden alındığını yazar. Ayrıca, belediye sâhile kadar boru döşeyerek Baltalimânı'ndaki çeşmelere de bu suyu akıtmıştı. Mehmed Hafid Efendi, bu suyun idrar söktürücü olduğunu yazar.[37]

Mermer ve hazneli Emirgan Hamîd-i Evvel Çeşmesi (1781) üstüne çakılı tabelada bu çeşmeden Kanlı Kavak Memba Suyu'nun akıtıldığı yazılıdır. Ne var ki su ağza alınmayacak kadar kötü bir tada sâhiptir. Çeşmeden akan suyun memba suyu olmadığı aşikârdır.

Osmanlı Türkçesiyle "Hâlis Kanlı Kavak Suyu", Ermenice, Rumca ve Fransızca "Eau Kanlı Cavak" olarak rüsum pullarının dört bir yanında tekrar edilmiş. Ortasında damacana resmi olan, 20 para değerindeki pullara damga basılmamış; ancak pulların üstüne el ile Fransızca ay ve gün yazılmış.

Kullanılmış olan pulların çerçevesi içinde köşelerde birer yıldız, üstte Arap ve Latin harfleriyle Türkçenin yanı sıra Ermenice ve Yunanca "Kanlı Kavak" yazısı; çerçeve içinde altta yatay olarak fıçı tasvîri ve üstünde "su rüsûmu" yazısı, sağda-solda "20 para" ifâdesi yer alır. Pulların üstüne soldan sağa "2 Temmuz", "9 Ağustos", târihleri mühürlenmiştir.

Üç pulun her iki köşesinde ay yıldız tasvîri yer alıyor ve dört tarafta Arap ve Latin harfli Türkçe, Ermenice ve Yunanca "Kanlı Kavak" yazıyor. 20 para değerindeki rüsûmât pullarının üstüne "Şehremâneti" damgası ve her birine "17, 19, 26" gibi farklı gün ve sayılar mühürlenmiştir.

Çerçeve içinde, üstte ortada Arap, sağda Latin harfli Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Kanlı Kavak" yazısı; üstte sağ ve sol köşede birer hilâl sembolü; altta "20 [para]" yer alıyor.

Çerçeve içindeki fıçı tasvîri üstünde "su rüsûmu" yazılı. Pulların tümünde çerçeve içindeki boş alan mühürlenmiş. Soldan sağa; "9, 17, 20, 29 Şubat" târihleri basılmış.

Ortasında "Kanlı Kavak Suyu" mührü basılı pulun en tepesinde Osmanlıca "Şehremâneti", onun altında "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur.", altında "Yalnız yirmi paradır." yazısı yer alıyor. Ayrıca, pulun üst köşelerinde "para", alt köşelerde "20" sayısı tekrarlanmış. Pulların alt kısmındaki kutucuk içinde sağ köşede "Çarşamba", ve "Pazar" yazılı. Pazar pulu "[1]324" târihinde kullanılmış.

Üstte çerçeve içinde Arap harfleriyle Türkçe, sağda Rumca, solda Latin harfleriyle, altta Ermenice "Kanlı Kavak"; üst köşelerde ay yıldız sembolü; alt köşelerde damacana tasviri ve "20 [para]" ile "30 [para]" yazılı pullar. Pembe pula "10 Ağustos" ve "mâruf su rüsûmu" mührü vurulmuş.

(Soldan 1) "Kanlı Kavak" yazılı kurşun mühür.
(Soldan 2) "Şehremâneti" yazılı kurşun mühür.
(Soldan 3) "Şehremâneti" yazısı ile hilâl tasvîri olan kurşun mühür.
(Soldan 4) "Kanlı Kavak" ve "Merkez-i İdâriyye" ile bir yıldız tasvîri olan mühür.

HÜNKÂR SUYU

Sarıyer deresinin ilerisindeki tepelerden çıkarak maslaklarda toplanan memba sularındandır. Hünkâr Suyu'nun kaynağı, Kestâne Suyu'nun 200 m kadar yukarısında aynı tepe üzerindeydi. Sarıyer ve civârında bulunan memba suları arasında Hünkâr Suyu'nun haznesi, vaktiyle en bakımlısıymış. 1943 yılında alınan su numûnesinin billûr ve lezzetli olduğu bildirilmiş.[40]

Ormanlık mesîrelerin yerine Hünkâr Suyu Su Fabrikası kurulmuş ve 1930-1974 yılları arasında faâliyet göstermiş. Bir zamanlar İstanbul halkı Hünkâr Suyu mesîresine pek rağbet ederken artık günümüzde bu yer mesîre olarak kullanılamıyor.[41]

Çerçeve içinde, üstte ortada Arap, solda Latin harfli Türkçe, sağda Rumca, altta Ermenice "Hünkâr" yazısı; üstte sağ ve sol köşede birer ay yıldız sembolü; altta "20 [para]" ve "30 [para]" yer alıyor. Çerçeve boşluğunda fıçı tasvîri üstünde "su rüsûmu" yazılı.

Pulların tümünde fıçı tasvîrinin üstü, "Mâruf Sular Rüsûmu Dâiresi" mührüyle damgalanmış. 20 para değerindeki pullara, soldan sağa sırayla, "12 Nisan, 14 Nisan, 15 Nisan, 27 Mayıs, 1 Haziran"; 30 para değerindeki sarı pula "3 Haziran" târihi basılmış.

Hünkâr Suyu'na âit "20" ve "40" para değerindeki su rüsûmu pulları. Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, solunda Latin harfleriyle Türkçe, sağda Rumca, altta Ermenice "Hünkâr Suyu" yazılı.

Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fıçı tasvîri ve parası yer almakta. Aynı serideki renk renk Hünkâr Suyu pullarının hiçbiri kullanılmamış.

MAKRİKÖY ÇOBAN ÇEŞMESİ SUYU

"Uzak köy" anlamına gelen Yunanca bir kelime olan Makriköy, bugün Bakırköy olarak tanınıyor. Bakırköy, Osmanlı ve erken Cumhûriyet dönemlerinde İstanbul'un sayfiye yeriydi. Bakırköy'ün yer altı sularıyla Tuna nehrine bağlandığına inanılıyordu. 1319 târihli bir vesîkaya göre Makriköyü'ne getirilecek su imtiyâzının Posta Müdürü Fahri Beyefendi'nin uhdesine verilmesine hükmedilmişti.[44]

Kaynağı Bakırköy'de olan Çoban Çeşmesi Suyu, rağbet edilen memba sularındandı. Bakırköy ilçesinin Osmaniye mahallesinde Çoban Çeşme sokağı bulunmaktadır.

Üstte ortada, "Makriköy Çoban Çeşmesi Suyu", sağda "varak"; altta solda "pul bahâsı fî para 2,5", ortada "fuçı 1", sağda "fî para 25" yazılı. Ortada bir fıçı tasvîri bulunuyor.

KEÇE SUYU

İstanbul'un Rumeli yakasında bulunan Keçe Suyu'nun, Rami'nin kuzeyinde iki kaynağı vardı. Su kaynağının, Keçe Deresi Kemeri'nin karşısında yer alan Kırkçeşme galerisinin geçtiği tepenin diğer yamacında bulunduğu kaydedilir. Keçe Suyu'nun, Küçük Köyden Ali Bey Köyü'ne giden yolun altından demir boru ile geçirilerek Kırkçeşme haznesinde toplandığı bildirilir. Keçe Suyu membaları için bir korunma mıntıkası yapılmadığından, Küçükköy halkı su galerilerinin ve bacalarının üstüne tarlalar açmış ve evler yaptırmıştır.[42] Gaziosmanpaşa, Bağlarbaşı mahallesindeki târihî vakıf Keçe Suyu'nun gözü kapanmıştır.[43]

On adet Keçe Suyu pullarının tepesinde "Şehremâneti", üstte ortada "Mâruf sular rüsûmuna mahsustur." ibâresi, üstte iki köşede "para", altta iki köşede "20", altta ortada "Yalnız yirmi paradır." yazılı olup pulun dışında alt kısımda haftanın yedi günü için ayrı basılı, "Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi, Pazar" ibâresi yer alıyor. Pulların tam ortası boş bir dâire şeklinde basılı olup içlerine "Keçe Suyu" damgası vurulmuştur. El ile bir paraf ve sayı yazıldığından pulların kullanıldığı anlaşılıyor. Meselâ, Pazar günü târih "26 Kânûnievvel sene [1]318" olarak kayıt düşülmüş.

Her biri haftanın farklı bir gününü temsil eden değişik renklerde basılmış "30" para değerinde su rüsûmu pulları. Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, sağında Latin harfleriyle Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Keçe Suyu" yazılı. Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fıçı tasvîri yer almakta.

Keçe Suyu'na âit sarı ve pembe renkteki iki pulda sâdece ay yıldız sembolü var. 20 para değerindeki pullara "Mâruf Sular Rüsumu Dâiresi" mührü, birine 20 Mart târihi vurulmuş.

Çerçeve içinde, üstte ortada Arap, sağda Latin harfli Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Keçe" yazısı; üstte sağ ve sol köşede birer ay yıldız sembolü; altta "20 [para]" yer alıyor. Çerçeve içindeki fıçı tasvîri üstünde "su rüsûmu" yazılı. Soldan sağa pullara "27 Mayıs" ve "6 Temmuz" târihleri basılı.

Her biri haftanın farklı bir gününü temsil eden değişik renklerde basılmış "20" para değerinde su rüsûmu pulları. Sekiz köşeli çerçevenin üst kısmında Arap, sağında Latin harfleriyle Türkçe, solda Rumca, altta Ermenice "Keçe Suyu" yazılı. Üst köşelerde ay yıldız sembolü, alt köşelerde fıçı tasvîri yer almakta. Aynı serideki iki pula "Mâruf Sular Rüsûmu Dâiresi" mührü vurulmuş.

Halûk Perk Koleksiyonu'nda bulunan bâzı mühürlerin ve pulların hangi suya âit olduğu tespit edilemedi. Meselâ, üstünde "Cadde-i Kebir" yazılı bir kurşun mühür bulunuyor. Bu mühürde, "Cadde-i Kebir" yazısının yanı sıra, "su" ifâdesi yer almıyor. İstiklâl caddesi, XIX. yüzyılın ortalarından sonraki Osmanlı döneminde Cadde-i Kebir (büyük cadde) ismiyle tanınıyordu. Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) caddenin girişine yapılan (1732) ve suyu taksim etmeye yarayan "Maksem" sebebiyle bölgeye Taksim de denmeye başlandı. İki katlı bu taş binâ ile birlikte çeşmeler ve terâziler de inşâ edilmişti. Su dağıtma sandığı ve lüleler yardımıyla kuzey batıdan gelen Taksim suları, çevredeki çeşmelere ve diğer yapılara verilirdi.[45]

Koleksiyonda tek örneği olan "Kirazlı" yazılı mührün de hangi suya âit olduğu belirlenemedi. Altunizâde çiftliğine giderken

ARAŞTIRILMASI GEREKENLER

çıkan Kirazlı Suyu, Çamlıca memba sularının katma sularından biri olup Tophâneli Oğlu Mustafa Efendi Suyu olarak tanınan suyla birleşirdi. Bu suyun 1969 yılında artık akmadığı yazılıdır.[46] Diğer yandan, Rumeli yakasındaki, Belgrad Ormanları'nda Kırkçeşme suları olarak tanınan bent sularından biri "Kirazlı" adını taşımaktadır.[47] Kirazlı Suyu ismiyle tanınan ve içme suyu olarak kullanılan bir diğer memba suyu ise Eskişehir'in güneybatısında Türkmen dağındaki Kalabak ormanlarında bulunan çam, kayın, meşe ve kavak ormanlarından geliyor.[48] Mührün bu sulardan birine âit olup olmadığını bilemiyoruz.

Elimizde pulları bulunan "Silâhdar Suyu" ile ilgili net bilgilere de ulaşılamadı. İstanbul'da silâhdar ünvanlı şahısların (Silâhdar Mehmed Ağa, Silâhdar Seyyid Abdullah Ağa, Silâhdar Yahya Efendi) yaptırdığı çeşmeler vardır. Ancak bunlardan birinin "Silâhdar Suyu" olarak tanındığına dâir bilgi edinilemedi.[49] Kâğıthâne Köyü'nün sırtındaki tepelerde Silâhtarağa-Kemerburgaz yolu üstünde bir zamanlar boş olan kırlardan fışkıran ve tepeleri aşıp Kâğıthâne vâdîsine doğru kaybolduğu kaydedilen su ise "Kumbarahâne Suyu" olarak bilinir.[50] Kıbrıs'taki bir suya ise "Silâhdar Suyu" adı verilmiştir. Su vakıfları kurarak Kıbrıs halkının, özellikle de Lefkoşa halkının su ihtiyâcını sağlayan en önemli vakıf kurucularından biri 1796-1798 yıllarında görev yapan Kıbrıs vâlilerinden Silâhdar Mustafa Paşa'dır. Vakfın su kaynağı Lefkoşa'nın 1,5 km kadar güneyinde yer alır. Silâhdar Mustafa Paşa tarafından açtırılan bu vakıf suyu "Silâhdar Suyu" olarak bilinir.[51]

Koleksiyonda üç örneği olan "Simkeş Dubadan" yazılı mühür de aydınlatılamadı. "Haddeden gümüş ve altın teller çeken, sırma yapan sanatkâr" anlamına gelen "sîm-keş" tâbirinin bir memba suyuyla ilişkisi var mıdır, bilemiyoruz. "Sırmakeş" kelimesi de "gümüşü ya da başka mâdenleri haddeden çekerek sırma yapan kimse" anlamına geliyor. İki isim de aynı suya işâret ediyor olabilir mi? Çubuklu Suyu'nun kurşun mühründe de "dubadan" yazısı kayıtlı. Fıçı biçiminde, kapalı ve içi boş, su üstünde yüzen araca "duba" adı veriliyor. "Duba" ile "fıçı" kelimeleri aynı anlamda kullanılmış olabilir mi?

Osmanlı'nın son dönemine âit kurşun su mühürleri ve damga pulları ile Cumhûriyet'in ilk dönemine âit içme suyu bandrolleri bize, bir zamanlar İstanbul sofralarının vazgeçilmez lezzeti olan suların nasıl kirlenip kuruduğunu, kurum, mevki ve isimlerinin değiştiğini, hatta unutulduğunu gösteriyor.

---

1 Sakaların su taşımakta kullandıkları, deriden yapılmış, alt yanı geniş, ağzı dar su kabı.

2 Dilaver Demirağ, Adnan Erten, Mustafa Şen, *Suyla Gelen Kültür*, ed. Mustafa Sencer, İSKİ, İstanbul, s. 110-112.

3 Hakkı Günal, *İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi,* Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, yayın no. 725, Ankara, 1969.

4 Elif Gürbüz, "Tarih İçerisinde İstanbul'daki Mesire Olgusu ve Mesîre Alanlarının Geçirdikleri Değişimin Kâğıthâne Mesiresi Örneği Üzerinden İrdelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009.

5 Dr. Akgün İlhan - Nuran Yüce, İstanbul'da kentsel dönüşüm ve su kaynakları. http://www.suhakki.org/2012/11/istanbulda-kentsel-donusum-ve-su-kaynaklari/#.VuU_2fm-LSM8. 29 Kasım, 2012. Ayşe Hür, "Su İçinde Olup Susuz Kalmak," *Radikal*, 27.07.2014.

6 Şeyhülislâm Âşir Efendi'nin oğlu olan Mehmed Hafid (ölm. 1811 / 1226) Süheyl Ünver, İstanbul'da taşbaskı olarak *Dârü't-Tıbaât il-Mâmure*'de yayımlanan eserin ismini "*Mihahü'l-miyâh*" ve baskı târihini de 1855 (1271) olarak verir. Bkz. Dr. A. Süheyl, "*İstanbul'un Bâzı Acı ve Tatlı Sularının Halkça Mâruf* Şifâ *Hassaları Hakkında*" İstanbul Belediye Matbaası, 1934. *Mehah-ı Miyâh*'ın bir örneği Bavyera Devlet Kütüphânesi'nde bulunuyor. Bkz. http://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb10251578_00036.html

7 Dr. Sadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul, 1946; Dr. Nirven, İÜ Tıp Fakültesi ve Paris'te Collège de France mezûnudur.

8 Hakkı Günal, *İstanbul İli İçme Suyu Târihçesi,* Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, yayın No. 725, Ankara, 1969. Hakkı Günal, kitabının önsözünde, Dr. Nirven'in kitabından yararlandığını ifâde eder.

9 Kâzım Çeçen'in eserleri: *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İSKİ Yayınları, İstanbul, 1988; İstanbul'un Eski Su Tesisleri ve Kırkçeşme," *Târih Boyunca İstanbul Semineri: Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 107-129; *Halkalı Suları*, Yay. İSKİ, İstanbul, 1991; *Üsküdar Suları*, Yay. İSKİ, İstanbul, 1991; *Taksim ve Hamidiye Suları*, Yay. İSKİ, İstanbul, 1992; *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, haz. Celâl Kolay, Yay. İSKİ, İstanbul, 1999.

10 Mebrure Değer'in, danışmanlığımda yürüttüğü doktora tezi "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti" projesi kapsamında, *"İstanbul'un Şifalı Suları"* ismiyle kitap olarak yayımlanmıştır. Kitabın sunuş yazısını kaleme alan Ajans Başkanı Şekib Avdagiç, tezin 1986 yılı başında vefat etmiş olan A. Süheyl Ünver tarafından yönlendirildiğini yanlışlıkla yazmıştır.

11 Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2013.

12 Fiskal pul, harç, vergi, resim, bağış ve benzeri ücretlerin toplanması için kullanılan yapışkanlı bir etiket çeşididir. Harç, damga ve yardım pulları bu türdendir.

13 Semra Tunç-Emine Yeniterzi, "Osmanlı Mühür Sanatı ve Klasik Türk Şiirinde Mühür" *Turkish Studies*, Vol. 8/1, Winter 2003, s. 2633-2650.

14 *Revenue Stamps of Ottoman Empire and Early Period of Turkish Republic, Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Dönem Cumhuriyet Fiskalleri,* haz. Emir Eray Süleymaniye, Ankara, 2010.

15 2-5 Mayıs 2011 târihinde İstanbul Uluslararası *Su Forumu*'nda "Kaynaktan Damacanaya" sergisinde Adell Armatür Âb-ı Hayat Koleksiyonu bünyesinde su pulları ve mühürleri de sergilenmiştir.

16 Hakkı Günal, *age*, s. 40. *Suyla Gelen Kültür*, *age*, s. 112.

17 Hakkı Günal, *age*, s. 40. *Suyla Gelen Kültür*, *age*, s. 112.

18 *İstanbul'da Suyun Serüveni*, İSKİ, İstanbul, s. 63. Hakkı Günal, *age*, s. 34-36.

19 Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2013. www.uskudaristanbul.com. Hakkı Günal, *age*, s. 36-39.

20 Hakkı Günal, *age*, s. 36, 43. Şükrü Yazıkoz: "Kayış Dağı Suyu'nun kaynağı, terâzileri, maksimleri, ızgaraları, katmaları, çeşmeleri, maslaklarını gösteren 1807/1808 (1222) târihli bir harita vardır. Bkz. Türk-İslâm Eserleri Müzesi, No. 3366." https://eksisozluk.com/kayisdagi-suyu--2026373; 9. Ocak 2009.

21 A. Süheyl (Ünver), *age*, s. 7.

22 https://eksisozluk.com/kayisdagi-suyu--2026373 7. 7. Ekim. 2009.

23 Hakkı Günal, *age*, s. 48.

24 *İstanbul'da Suyun Serüveni*, *age*, s. 63. Vaniköy - Kandilli yolu üzerindeki Mehmed Said Efendi Çeşmesi (1196 / 1871) aynı suyun çeşmesi midir, araştırılmalıdır. http://www.suvakfi.org.tr/cesme/mehmed-said-efendi-cesmesi-h-1196-m-1871/1707/. 21. 1. 2017.

25 Hakkı Günal, *age*, s. 48-49. http://www.beykoz.bel.tr/beykoz/detay/istanbulun-su-kulturu-karakulak-suyu

26 A. Süheyl (Ünver), *age*, s. 5-6.

27 Zekeriya Kurşun-Mehmet Mazak, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, İstanbul 2006.

28 Hakkı Günal, *age*, s. 47.

29 *Târihin Tanıklığında Vakıf Taşdelen Doğal Kaynak Suyu*, haz. Hayrettin Mustafa Dayıoğlu, 2012.

30 http://www.vakiftasdelensu.com/tr/tarihce.html; http://www.vakiftasdelensu.com/tr/Sultan-II-Abdulhamid-Han.html

31 Hakkı Günal, *age*, s. 45-46.

32 http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=309343. 10 Ağustos 2006.

33 http://www.kagithane.istanbul/kagithane_hakkinda/tarih_detail/Atiye-Sultan-Sarayi-Kagithane-Kasri-Humayunu-Kucuk-Zabit-Mektebi/112/136/0; https://muratdursuntosun.wordpress.com/2016/03/22/yildiz-sarayina-goturulen-kagithane-ayazma-suyu/

34 Hakkı Günal, *age*, s. 28.

35 *İstanbul'da Suyun Serüveni*, *age*, s. 62. Hakkı Günal, *age*, s. 25-28. Ayşegül D. Erdemir, "Arşiv Belgeleri ve Bâzı Dokümanlar Işığında Hamidiye Sularının Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi ve Yorumlamalar." *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 2013, sayı 204, s. 9-32. http://www.filosssszof.net/Turkce/tarihi-eserler-h/13119-hamidiye-suyu-tarihcesi-nerede-cesmeleri-hakkinda-bilgi.html 7. Ekim. 2009.

36 Hakkı Günal, *age*, s. 33.

37 Hakkı Günal, *age*, s. 28. http://sedat34.blogcu.com/sariyerimizin-menba-sulari/6658081; http://www.yvik.org.tr/index.asp?pg=kh&newID=1590, 7. Ekim. 2009. A. Süheyl (Ünver), *age*, s. 7.

38 Hakkı Günal, *age*, s. 31.

39 http://www.circirsuyu.com/circir-tarihi/

40 Hakkı Günal, *age*, s. 32.

41 www.sariyer.gov.tr/tarihi-ve-turistik-yerler

42 Hakkı Günal, *age*, s. 21-22. Kâzım Çeçen, "Halkalı Suları," *DİA*, cilt: 15, 362-363. A. Süheyl Ünver, *Fatih'in Oğlu Bayezid'in Su Yolu Haritası Dolayısiyle 140 Sene Önceki İstanbul* (İstanbul, Belediye Matbaası, 1945), 37-38; aynı yazar, *İstanbul Risâleleri*, c. 1, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 163-164.

43 www.ihale.gen.tr/yilan.php?foy=00841637. 13. Nisan. 2011.

44 01/Ra/1319 (Hicrî)Dosya No:113Gömlek No:1Fon Kodu: Y..A...RES. http://eskidenbakirkoy.blogcu.com/sayfa/3

45 Taksim Suları için bk. Hakkı Günal, *age*, s. 22-25.

46 Hakkı Günal, *age*, s. 38.

47 Hakkı Günal, *age*, s. 67.

48 www.2eylul.com.tr/gundem/kirazli-suyuna-akin-var-h38476.html. 24 Kas 2014

49 http://osmankaganyucel1.blogspot.com.tr/https://www.google.com.tr. 3 Nisan 2015. Silâhdar Mehmet Ağa, *XVII. inci Asır Saray Hayatı*. Mustafa Nihat Özen tarafından seçilerek bir önsöz ilâve edilmiştir. Ankara, 1947, Aksa Kitabevi.

50 Hakkı Günal, *age*, s. 25.

51 http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/2-1/MJH-4-Guven_Dinc-Cemil_Celik Osmanli_Donemi_Kibris_Su_Vakiflari_1571-1878.pdf. 2012.

İstanbul'un bâzı acı ve tatlı sularının halkça mâruf şifâ hassaları hakkında

A. SÜHEYL ÜNVER

Osmanlı dönemi İstanbul su yolu haritası.
TİEM 3339.

İSTANBUL'DA halkın bâzı hastalıklar üzerine müdrir olması gibi bâzı tesirlerine kâil oldukları birçok içme suları vardır. Bu suların bâzıları rivâyete göre İstanbul'un beş asır evvel Türkler tarafından zaptına tekaddüm eden zamanlara kadar uzanmaktadır. Bizanslıların sulara çok îtikatları vardır. Hâlâ mevcut ayazma suları, buna birer misaldir. O zaman halk ne gibi sular kullanırlardı? Bizans tetkiklerile meşgul âlimler belki bunu aramışlardır. Lâkin o zamandan beri gelen bâzı suların aynı sûretle kullanıldıkları birkaç misâl ile görülüyor. Meselâ Balıklı Ayazması'ndan Müslüman halk eskiden su alırdı. Samatya'da Sulu Manastır yanındaki acı çeşme suyunun tâ Bizanslılardan beri göz hastalıklarına iyi gelir îtikâdı vardır. Bu itikatlar şüphesiz ki eski bir an'aneye istinat ediyor. An'ane ile berâber bu suları herhangi bir vesîle ile kullananların tavsiyeleri ve sûret-i istîmallerinin bu sûretle genişlemesi de büyük bir rol oynuyor. Bâzı suların filhakîka mühim tesirleri vardır. Bunları hâlen hastalarımızda görüyoruz ve istîmâlini de tavsiye ediyoruz. Bunlarda rûhî telâkkilerin de az çok tesîri vardır. Lâkin meşhur olmakla berâber bâzı sular aynı tesîri yapmıyor. Aynı suyun aynı derecede müessir olduğunu söyleyenler olduğu gibi, yine aynı suyun müessir olmadığını, kullananlardan bâzıları bildirmektedir.

Her ne de olsa İstanbul ve civârında çok meşhur ve âlemşümul içme sularından mâadâ devâî tesirleri düşünülerek içilen sular da az değildir Bunların bir kısmı biz hekimlerce de mâruftur ve tecrübe olunmuştur. Bir kısmının tesirlerinden istifâde olunduğu söylenir. Bu arada sırf menfaat maksadile ortaya bâzı terkîbi karışık ve içilmesinde şüphe görülen sular çıkarılmakta ve sonra müdâhale ounarak terk olunmaktadır.

Bütün bu suların tesirlerine ekseriya ampirik sûrette vâkıf bulunuyoruz. İçlerinden bâzıları fennî sûrette tahlil edilmiştir. Evliyâ Çelebi, İstanbul sularından bahsederken bu gibi nâfi suları işâret etmiştir.

Ekseriya çok idrar söktürmek, ufak taşları ve kumları düşürmekle mâruf olan bu sular hakkında "Sefîne-i Sâfi" gibi mühim, lâkin gayrımatbû eserlerde ve sâir yerlerde müteferrik malûmâta tesâdüf edilir. Lâkin bunlar kâfi değildir. Şeyhülislâm Âşit Efendi mahdûmu ve 1811 (1226)'de ölen Rumeli kadıaskeri Mehmed Hafid Efendi'nin İstanbul civârında kâin lâtif suların mikyâs-ı mâ dereceleriyle sâir hususlarından bâhis Mihâhu'l-Miyah nâmında 1855 (1271)'de taş basması bir eseri vardır. Evliyâ Çelebi'den sonra bu zat, İstanbul sularından bahsediyor.

Ben bu suların tesbîtini düşündüm. İmdi bunlar hakkında eserlerde gördüğüm ve halktan işittiğim malûmâtı sırası ile yazmakla iktifâ edeceğim. Aralarında bâzı müessir sular vardır ki bunlardan ne şekilde istifâde olunabileceği ilmî bir sûrette tetkîke şâyândır. Bu sularla İstanbul, Evian gibi bir içme suyu şehri olmaya namzettir.

Bu kabil sular yalnız İstanbul'a has değildir. Anadolu'da da ampirik tarzda sırf şifâ maksadıyla içilen sular pek çoktur.

İstanbul'da mülgâ tekkeler ve câmilerde de şifâ hassaları tevâtüren zikredilen bâzı sular vardı. Bunların ekserisi de şifâ addedilen kuyu ve sarnıç sularıdır. Bunlar da sırf halkın tevâtüre müstenit îtikatlarına göre kullanılmıştır. Bunların târifini Evliyâ Çelebi'den alıyorum:

Ayasofya Kuyusu hassası: Bir adam yürek oynamasına ve hafakan marazına müptelâ olsa üç cumartesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan seher vakti ve aç karnına üç defa içse iyi olur (c. 1, s. 134).

Merkezefendi suyu: Su diyor: Ben şurada yedibin yıl bir kırmızı renkli zülâlden leziz aynü'l-hayâtım. Senin emrinle vech-i arza çıkmaya memurum. Hak beni humma marazına müptelâ olanlara devâ kılmış. Her kim bu sudan sabahleyin bir şey yemeden üç gün içse hummâ-yı muhrikadan halâs bulur (c. 1, s. 372).

Eyüp'teki Küplüce Ayazması: Kâğıthâne yolu üzerinde, Haliç'e nâzır mürtefi tepe üzerinde etrâfı ağaçlıklıdır. Hummâ-yı rub'a müptelâ olan kimse üç hafta bu sudan seher vakti içse şifâ bulurmuş (c. 1, s. 398).

Eyüp Türbesinde: Sahrınç (sarnıç) suyunu ziyâret edenler içer. Hafakan illetine ilâçtır (c. 1, s. 405).

Pîrîpaşa ayazmiyon nam su kaynağı: Haliç'tedir. Temmuzda hummâya tutulan bir adam üç kere suyundan içip ve bedenini yıkasa kusup halâs olur. Ekseri Rum tâifesinin müşirleri bu mahalde olduğundan bu ayazmayı çok ziyâret ederler (c. 1, s. 412).

Hasköy ayazma suyu: (Yahûdi meşatlığı). Mahmûm-ı rub'a müptelâ olanlar yedi defa içip yıkansalar sıtmadan kurtulurlar. Bu hummâ iki gün koyuverip dördüncü gün yine tutan sıtmadır (c. 1, s. 414).

Koca Mustafa Paşa suyu: Sünbül Efendi türbesi kuyusundan her sene muharremin birinci günü alınır ve burada yapılan süslü ve renkli şişelere konurdu. Alanlar her derde devâ olduğunu ve ne niyetle içilirse ona iyi geldiğini rivâyet ederlerdi. Hâlen metrûktur. Daha buna benzer birçok su vardır.

Elyevm şifâ maksadıyla kullanılan sular bunlardır:

Sarıyer Çırçır suyu: Bu su, 24 saatte iki ton akar. Mikyâs-ı mâ: 5, klorürler 0.035, mevadd-ı uzviye 0.0001, nitritler yoktur. Bu suyun lezzetini merak edenlerden durdukça ağırlaştığı ve hatta bozulduğu rivâyet olunur. Lâkin halk ekseriya bunun başına gidemez, bir vâsıta ile doldurtup evinde kullanırlar. Arada oraya gidip içenler de vardır. Bu suyun müdrir hassasından istifâde ile biz hekimler ufak cesâmetli taşı ve kumları olan ve kum döken hastalara lâzım gelen ilâçlarla berâber tavsiye eder ve ekseriya gayri muntazam değil, müdrir hassasından istifâde için muayyen zamanlarda birer bardak içmelerini tavsiye ederiz. Burası Evian su şehrinde olduğu gibi bir içme yeri yapılmaya şâyândır. Bu su, İstanbul'un içme suları meyânındadır. Lâkin çok az akar.

Eyüp Oluklubayır Çırçır suyu: Bu su Ramis'in altından sızar, çok müdrir diye mâruftur. Hastalar ekseriya kullanıyor. Günde muhtelif zamanlarda dört beş bardak içilir. "Fade", tatsız ve lezzetsiz bir sudur. Lâkin kolay içilebiliyor. Çeşmeden akar. Civar halk bu suyu kum için çok kullandığı gibi şehrin diğer taraflarından aldıranlar da vardır. Yalnız kilyeler için müstâmeldir.

Eyüp'te Kalenderhâne sokağında bir bahçede bir kuyuda olduğu mervî

L. Mayer, Pera'da bir çeşme, 1810. New York Halk Kütüphânesi Arşivi.

müdrir bir su, son zamanlarda meydana çıkmış ise de bunun doğru ve suyun kabil-i şürb olmadığı beyânile men olunmuştur.

Yine Eyüp üstünden Münzevî kışlası yanındaki çeşmenin suyu gâyet müdrirdir. Lâkin biraz ağır sudur, derler. Kullananlar vardır.

Sarıyer kestâne suyu: 24 saatte iki (?) ton akar. Mikyâs-ı mâ 4,5, klorürler litrede 0,053, mevadd-ı uzviye 0,0005, nitritler yok. Bu suyun ilk kitâbesini 1809 (1224)'de Gâzi Kaptan Ali Paşa, 1851 (1267)'de Ahmed bin Ali de bir çeşme yaparak bir kitâbe koymuştur. Kitâbenin bir mısrâı şudur:

"İç bu nev âb-ı zülâli sadrına versin şifâ"

Müdrir hassasından bahsedilir. Taş ve kum düşürüyor derler. Bir hasta bundan Çırçır suyuna nazaran daha çok istifâde etmiştir.

Karakulak suyu: Beykoz'da, Dereseki karyesindedir. 24 saatte 30 ton ak ar. Mikyâs-ı mâ 1, mevadd-ı uzviye 0,0005'tir. Bir diğer tahlil raporunda mikyâs-ı mâ 2'dir (Sefîne-i Sâfî). Klorürler 0,033 (112,5 dirhemde). Diğer bir tahlilde tuz 21 miligram, mevadd-ı uzviye litrede 0,25 miligram ve azotitler 0,1 miligramdır (Sefîne-i Sâfi). Mehmed Hafid Efendi risâlesinde bu suyu müdrir ve hâzım olduğunu kabul ederse de "Çamlıca suyu derecesinde değildir." der.

Akbaba civârındaki suyu Karakulak Ahmed Ağa bulmuştur. Dûçar olduğu mühlik bir hastalıktan bu su sâyesinde kurtulduğundan, oraları, sâhibi olan Cennet Hâtun'dan alıp îmar etmiştir. 1741 (1154)'de ölmüş ve suyun civârına defnedilmiştir. Diğer bir kayda göre bu su Giritli Yusuf Ağa'nın suyudur. Dereseki karyesine 5-10 dakîka ilerisindeki menbadan gelir.

Karakulak suyunun durdukça güzelleştiğini ve hafif bir su olduğunu meraklıları söylüyor. Hatta bir meraklı adamın hacca giderken götürdüğü Karakulak suyundan artıp gelenin daha güzel ve daha lezzetli bulduğunu hikâye de ederler. Müessir sular meyânında zikrederler. Müdrir hassası olduğunu işitmedim. İstanbul'un esâsen iyi menba sularından mâduttur. Mehmed Hafid Efendi risâlesinde bu suyu müdrir olarak tavsif eder.

Tomruk suyu: Büyük Çamlıca altında Tomruk Ağa suyu diye mâruftur. Mikyâs-ı mâ 1, klorürler (112,5 dirhemde) 0,0117'dir. Mevadd-ı uzviyesine bakılmamıştır (Sefîne-i Sâfi).

Halk arasında müdrir gibi telakkî olunuyor. Bir kısmı kabul etmez. Ağır bir sudur derler. Müdrir olarak ve kum için ekseriya Kadıköy ve Üsküdar halkı getirip kullanırlar. Diğer sular gibi içilir ve şehrin mâruf menba sularındandır.

Şifâ çeşmesi: Kandilli ile Vaniköy arasında bir çeşme suyudur. Su durmakla teressüp veriyor. Müdrirdir. Kuma ve mesâne illetine çok iyi gelir diyorlar (Esat Fuat Bey).

Beykoz'da tepede diğer bir müdrir sudan bahsolunur. Kum için ve müdrir

L. Mayer, küçük bent, 1810. New York Halk Kütüphânesi Arşivi.

olarak kullanıyorlarmış.

Samatya'da acı çeşme: Mesânede taş için, Ağa Hamamı'ndan Samatya'ya giderken tramvay yolunun sağ cihetin köşe başındaki üst tarafı yokuşça bir sokaktadır, orada dâima akar bir acı su vardır. Kum hastalığına giriftar olanlar ve sudan devam üzre yarımşar bardak içerse mezkûr hastalıktan kurtulur. Taamda, salatada domates yemeli. Sarıyer'deki Çırçır suyundan ziyâde bu suyun bu hastalığa fâide-i azîmesi vardır (Sefîne-i Sâfi). Sâfi Efendi bu suyun göz hastalıklarına nâfi olduğundan bahsetmez. Bizanslılardan beri bu su varmış. Rumlar göz hastalıklarına iyi geldiğine kânidir. Civardan gözü hastalıklı olanlar buraya gelip gözlerini bu suyla çarpa çarpa yıkarlar. Birisini gözlerini yıkarken gördüm, onu ferahlandırdığını söyledi. Suyu acıdır.

Toptaşı çeşmesi: Üsküdar'dadır. Göz hastalıklarına iyi geldiği ve bu cihetle mâruf olduğu mervîdir. Gözünde hastalık olan gelir, yıkar, geçermiş (Mehmed Ali Bey).

Ayazma suyu: Yakacık'tadır. Mikyâs-ı mâ 5, litrede klorürler 21 miligram, mevadd-ı uzviye 0,45 miligram, azotiyetler 0,2 miligramdır (Sefîne-i Sâfi). Bu su hazım olarak mâruftur. İstanbul'un diğer meşhur menba sularının bu tesîrinden çok bahsolunur. Diğer içme suları hazım olarak mâruftur.

Kısıklı suyu: Büyük Çamlıca ile Küçük Çamlıca arasındadır. Bu su çok lezizdir. Kavak bayırı caddesinde Ayşe Hâtun mektebi arkasındaki arâziden nebean edip iş bu çeşmeye akar. 24 saatte 4 ton akıyor. Mikyâs-ı mâ 3, litrede klorürler 0,045, mevadd-ı uzviye 0,0001, nitritler yoktur.

Buradan bir asır evvel yazılan ve Mehmed Ali bey tarafından bana iâre olunan tıbbî formüllerden mürekkep el yazması bir mecmuada Kısıklı suyu safra-ı muhrikayı ve baş dönmesini iyi etmek için bir muâcele tertîbine girmektedir.

Kısıklı suyu 1 vukiyye

Safras 2 dirhem

Çorba gibi pişirilecek ve galeyandan sonra indirilip su yerine kullanılacaktır.

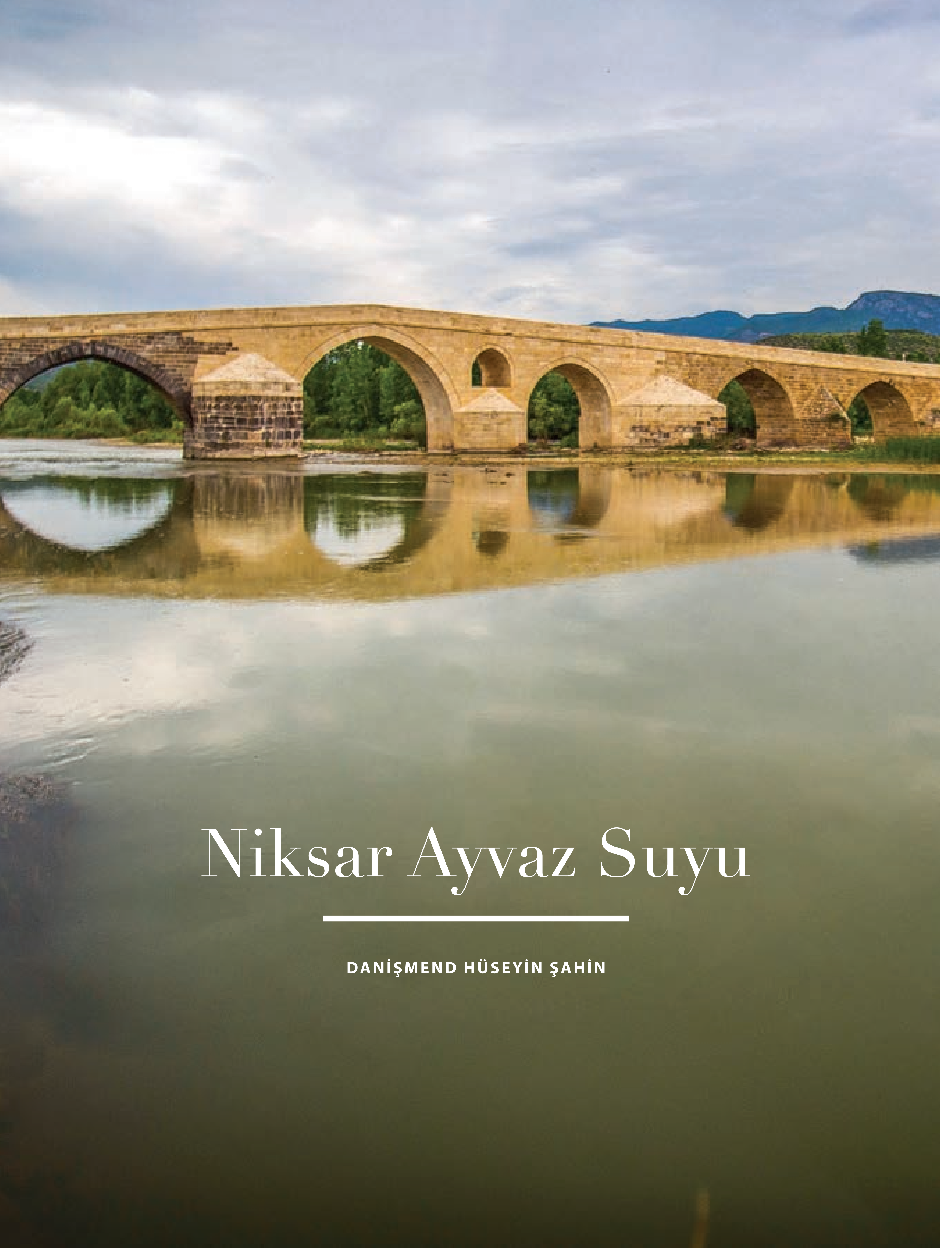
Kısıklı suyu şehrimizin mâruf içme sularındandır. Lâkin eski müfriğ-i safra bir tertîbe bilhassa konması nazar-ı dikkati câliptir. Mehmed Hafid Efendi risâlesinde bu suyu kâbız ve müdrir olarak kaydeder.

Mehmed Hafid Efendi, eserinde Çamlıca suyunu hâzım ve müdrir olarak çok metheder. Bu su naklolunursa bozulur iddiasındadır.

Kayışdağı (pınarı) suyu mahallinde müdrirdir, naklonursa hiffeti artıyor mütâlaasında bulunur.

Aynı zamanda Bulgurlu karyesinde (Kısıklı yanında) Temürcü suyunun Boğaziçi'nde Baltalimanı'nda Kanlıkavak (Narhcı) suyunun ve bir de Turunçlu suyunun müdrir sulardan mâdut olduğunu zikreder.

İstanbul'un bâzı acı ve tatlı sularının halkça mâruf tesirleri hakkında bu tetkîkim çok noksandır.

Niksar Ayvaz Suyu

DANİŞMEND HÜSEYİN ŞAHİN

Niksar Talazan köprüsü ve Kelkit ırmağı.

FOTOĞRAFLAR: KEMAL ÖZBAY

İyon miktârı en az sular sınıfında bulunan Niksar Ayvaz Suyu'nun mâzîsi tahmînen 3 bin yıl önceye dayanır.

SU coğrafyayı, coğrafya insanın yaşam sürekliliğini, insan kültürü oluşturur. Hepsinin terkîbinden de medeniyet vücûda gelir. İnsanoğlunun, hayat mücâdelesi verdiği coğrafyanın kaderini bir bakıma su belirler.

Niksar, Anadolu'nun kuzey kenarının en önemli geçit noktalarından biridir. Bu târihî şehir, Kelkit vâdîsinin ovaya dönüştüğü Canik ve Dönek dağları arasında ve târihî İpek Yolu'nun geçtiği stratejik bir coğrafyada bulunur. Bu târihî şehir, üretmeyi seven asil insanları, verimli toprakları, yaylaları ve su kaynaklarıyla tanınır.

Roma İmparatorluğu'nun büyük bölümünü dolaşan Eskiçağ'ın ünlü coğrafyacısı Amasyalı Strabon (MÖ 65 - MS 23) Geographika (Coğrafya) adlı eserinde, Anadolu târihinde bilinen ilk su değirmenlerinin Niksar yakınlarındaki "Kabeiria"da, "Lykos" (Kelkit) ırmağı üzerinde Mithridates Krallığı döneminde (yaklaşık olarak MÖ I. yüzyılda) inşâ edildiğini yazmaktadır. Belgeye dayalı olarak varlığı bilinen en eski su değirmeni budur. Bu şehir, MÖ 63 yılında Romalılarca alınmış ve bu ilginç yapıya (su değirmenine) Roma askerleri oldukça ilgi göstermişlerdir. Su değirmenleri hakkındaki ilk teknik bilgiler, ünlü Romalı askerî mühendis (fabri) Vitruvius (MÖ I. yüzyıl sonları) tarafından Latince yazılan De Architectura adlı eserin 10. bölümünde kaleme alınmıştır. Romalılar, târihin bilinen bazalt-kum taşlı ilk su değirmenlerinin dünyâya yayılmasına da öncülük etmişlerdir.

Niksar, imparator Hadrianus zamânında (MS 117 - 138) tam bir Roma kenti, olmuş, bu yıllarda îmar ve bayındırlık işlerine önem verilmiştir. Büyük Pontus eyâletinin Metropolis'i îlân edilen Niksar, Anadolu'nun siyâsî başkenti hâline gelmiş, "Koinon" (eyâlet meclisi) burada toplanmaya başlamıştır. Bizans döneminde dînî fonksiyonları ile ön plana çıkan şehir, Hıristiyanlar için dînî bir merkez olmuştur.

ORTAÇAĞ'IN AYDINLIK YÜZÜ DANİŞMENDLİLER

6 bin yıllık târihi boyunca stratejik gelişmelerin şâhidi olarak gâyet stratejik bir konumda bulunan Niksar, Anadolu'nun İslâmlaşmasında Ahlat ve Harput'la birlikte üç önemli karargâh merkezinden biri olmuştur.

Danişmendliler, târih sahnesinde çok uzun kalmamış olmalarına rağmen, Anadolu'ya bir güneş gibi doğmuştur; zîra Anadolu'nun ilk Türk eğitim merkezini Niksar'da kurmuşlardır. Türk gazâ geleneğinin devâmını sağlayarak Türkleşmenin önünü açan iskân politikalarının ilk uygulayıcısı olmuş, tekke ve zâviyelerin ilk örneklerini inşâ ederek Anadolu'da İslâm anlayışının yayılmasına öncülük etmişlerdir.

ÂB-I HAYAT VE SARI SALTIK GÂZİ DESTÂNI

Anadolu destan geleneği, Hz. Ali cenknâmeleri ile başlamış, Battal Gâzi Destânı ile devam etmiş, Danişmend Gâzi Destânı ile zirve yapmış, Sarı Saltuk Gâzi Destânı ile de halka tamamlanmıştır. Sarı Saltuk Gâzi'nin mücâdelelerini konu alan destan, Cem Sultan tarafından yazılı bir esere dönüştürülmüştür. Konunun tam da burasında, destanda geçen bir hikâye, ana temamız olan Niksar Ayvaz Suyu'nu anlatması bakımında hayli dikkat çekicidir. Eserin II. cildinin beşinci bölümündeki "Frengistan'ın Fethi ve Sedd Hikâyesi"ne göre:

Sarı Saltuk Gâzi, Kaf dağına doğru yola çıkar, karanlık bir yere gelir. Zor durumda kaldığı zamanlarda çağırdığı Menucher ismindeki ecinniyi çağırır yine ve ona karanlığın sebebini sorar. Menucher, "Kaf dağının öncesindeki karanlıktır." der ve sözlerine devam ederek âb-ı hayâtın peşindeki İskender'in onu bulup almak için buraya geldiğini, ama âb-ı hayâtın ona değil, Hızır'a nasip olduğunu söyler. Sarı Saltuk Gâzi, "Gel, biz de arayalım, belki onu buluruz." der. Hikâyenin bu yerinde ecinni Menucher, şöyle devam eder: "Ey gâzi, bir gün dikkatsizce yürürken yer içinde bir ecinniye rastladım. Kim olduğunu sordum. Âb-ı hayâtın bekçisi olduğunu söyledi. Ona sordum âb-ı hayat neredir diye. O da bana, 'Rum ile Acem arasında bir şehir vardır, adına Niksar derler. Niksar'da Süleyman Peygamber bir şehir kurdu ve burada bir de kendisine saray yaptırdı. Günlerden bir gün Süleyman Peygamber'in huzûrunda

Leylekli (Yılanlı) köprü, Niksar.

ölüm anılınca ecinniler ona âb-ı hayat içip ölümsüz olmasını tavsiye ettiler. Emir üzerine su getirildi. Süleyman Peygamber, suyu içmeden önce vezîrine danıştı. Vezir Âsaf bin Berhiyâ, 'Ey Allâh'ın peygamberi, bu sudan içen Akik isminde bir kral vardır ve hâlâ hayattadır, yerin altında kendisine bir makam yapmış orada yaşamaktadır.' deyince Süleyman Peygamber gitti, Akik'i yerinde buldu ve onun bu hâlini gördükten sonra, 'Ölüm onun için dirilikten daha iyidir.' diyerek suyu içmekten vazgeçti ve yerin altında kendine bir yer yaptı (...) " Efsâne bu şekilde devam eder.

Bu türden hikâyeler, olaylara ve insanlara olağanüstü, mistik bir görüntü katsa da hikâyeden çıkarılacak üç önemli husus vardır. Birincisi ölümün insan için nîmet oluşu, ikincisi Niksar şehrinin târihî ve tabiî değeri, üçüncüsü de Süleyman Peygamber ile ilişkilendirilen suyun, yâni Ayvaz Suyu'nun kıymetidir.

NİKSAR AYVAZ SUYU

Niksar Ayvaz Suyu'nun mâzîsinin 3 bin yıl önceye dayandığı tahmin edilmektedir. Cam şişeleme fabrikasının hemen arkasında bulunan târihî mozaikler bir târihlendirme kaynağı olarak ciddî bilgi ve kanıt içermektedir.

"Ayvaz" ismi, eski adıyla ayazma olarak bilinen meskûn mahalden gelmektedir. Ayazmalar, bilindiği üzere, Hıristiyanlık dünyâsında Ortodokslarca şifâ verdiği kabul edilen ve bu nedenle kutsal sayılmış ya da sonradan kutsanan su kaynakları üzerine inşâ edilmiş binâlardır. Sözü edilen mozaiklerin, geçmiş dönemlerde burada var olan bir ayazmaya âit olabileceği ileri sürülmektedir. Hulâsa, âb-ı hayat, Hagiasma-Ayazma-Ayvaz şeklinde bir dönüşüm geçirmiştir. Kadim anlatılardan da yola çıkarak eski çağlardan beri, suyun etrâfında bir kült oluştuğunu, farklı dönemlerde yaşayan insanların, kendi inançları, dilleri, kimlikleri nispetinde buraya âzamî seviyede önem atfettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ancak Niksar Ayvaz Suyu'nun ifâde ettiği değer, bununla sınırlı değildir. Hidrojeolojik olarak incelendiğinde suyun üstün özellikleri ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Ayvaz Suyu, Türkiye'de şişelenen ve ekonomik olarak değerlendirilen ilk kaynak suyu olma özelliği taşımakta olup 1 numaralı ruhsata sâhiptir.

Bilim adamlarınca kabul edilen bir görüşe göre, volkanik kayalardan beslenen su kaynakları, oldukça nâdir ve kıymetlidir. Ayvaz Suyu kaynağının beslenme alanını, Ustahasan köyüne doğru doğu yönüne uzanan volkanik kayalar oluşturmaktadır. Bu tür kayalardan çıkan kaynakların suları, her zaman iyon miktârı az olan kaliteli sulardır. Ayvaz Suyu da dünyâda iyon miktârı en az olan sular sınıfındadır.

Yeryüzündeki suların %98'i atmosferiktir, yâni tamâmına yakını yağmur sularından oluşur. Kalan kısmı ise juvenil su olarak kabul edilmektedir. Su, hidrojeolojik bir döngü içindedir. Dünyânın var oluşundan bugüne dek, bu döngü devam etmektedir. Şöyle düşünelim, su üzerinde yapılan izotop çalışmaları, suyun yer altındaki serüvenini açığa vurur ve bize hidrojeolojik döngünün yaklaşık 80 yıl boyunca sürdüğünü anlatır. Yâni, yağmur suları, uzun ve meşakkatli yolculuklarını 80 yıl boyunca devam ettirir, iyi bir doğal filtrasyondan sonra da karşımıza çıkarlar. İlginçtir ki bu süre içinde suyun yer al-

Sulugöl, Niksar.

tındaki serüveni devam ederken temas ettiği her kayaçla kimyasal bir etkileşim yaşanır ve bu etkileşim aslında suyun kimyâsını oluşturur. Peki bu kadar uzun yol katettiği halde Ayvaz Suyu'nun mineralizasyonu neden düşüktür?

Bu durumu iki sebeple açıklamak mümkündür. Birincisi binlerce yıldır kendine yol edindiği kayaçlardan aldığı mineralleri, olduğu gibi geri veriyor olabilir. İkincisi ise kat ettiği bu yoldaki kayaçların temas yüzeylerini nötr duruma getirmiş olabilir. Bu ihtimaller Niksar Ayvaz Suyu'nun gizemini çözmeye yetmiyor. Suyun lezzet ve güzelliği araştırılmaya değer bir konu olarak gündemdeki yerini koruyor.

Ayvaz'ı diğer kaynak sularından farklı kılan niteliklerden birisi de suyun kaynağından 28°C derecede çıkmasıdır. Mevsimsel açıdan hiçbir değişim yaşamayan sular, sıcaklığı bakımından benzerlerinden ayrılırlar. Konunun uzmanları, suyun sıcaklığı ile kat ettiği derinlik arasında mutlak bir bağ bulunduğunu söylüyor. Jeotermal olmayan ve 28°C çıkan bir su, yaklaşık 1000-1200 m derinlikten yüzeye ulaşmaktadır. Bu da, bu tür sularda hiç de alışık olmadığımız hidrojeolojik bir yapıyı işâret etmektedir. Kaptaj içinde 3 ayrı noktadan çıkan suyun sertlik parametreleri de değişkendir. Niksar Ayvaz Suyu 9,4 pH'a sâhip olmasından dolayı bazik karakterdedir. Bu farklıkları ile Niksar Ayvaz Suyu incelenmeye değer su kaynakları sınıfındadır.

Evliyâ Çelebi, meşhur *Seyahatnâme*'sinde Ayvaz Suyu'ndan bahisle şunları der: "Şehrin kıble tarafı dışında, haylice mesâfede güzel ve küçük binâlı bir ılıca vardır. Suyu çok faydalıdır. Gâyet güzel ve lezzetli hayat suyudur. Birçok hastalığa faydalı olduğundan dört taraftaki memleketlerden temmuzda buraya nice bin âile gelip tedâvi için yıkanırlar, suyundan içip memleketlerine dönerler. Meşhur ve güzel bir ılıcadır."

Şehirler, varlıklarını büyük oranda tabiî zenginliklerine borçludur. Niksar'ın Ayvaz Suyu'yla karakterize olmuş doğal kimliği, asırlar boyunca farklı medeniyetlerden devşirdiği zengin kültürle harmanlanmış, bugüne tevârüs etmiştir. Bunu korumak da bize düşmektedir.

KAYNAKÇA

¶ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. II.

¶ Ersal Yavi, *Tokat*, İstanbul, 1986.

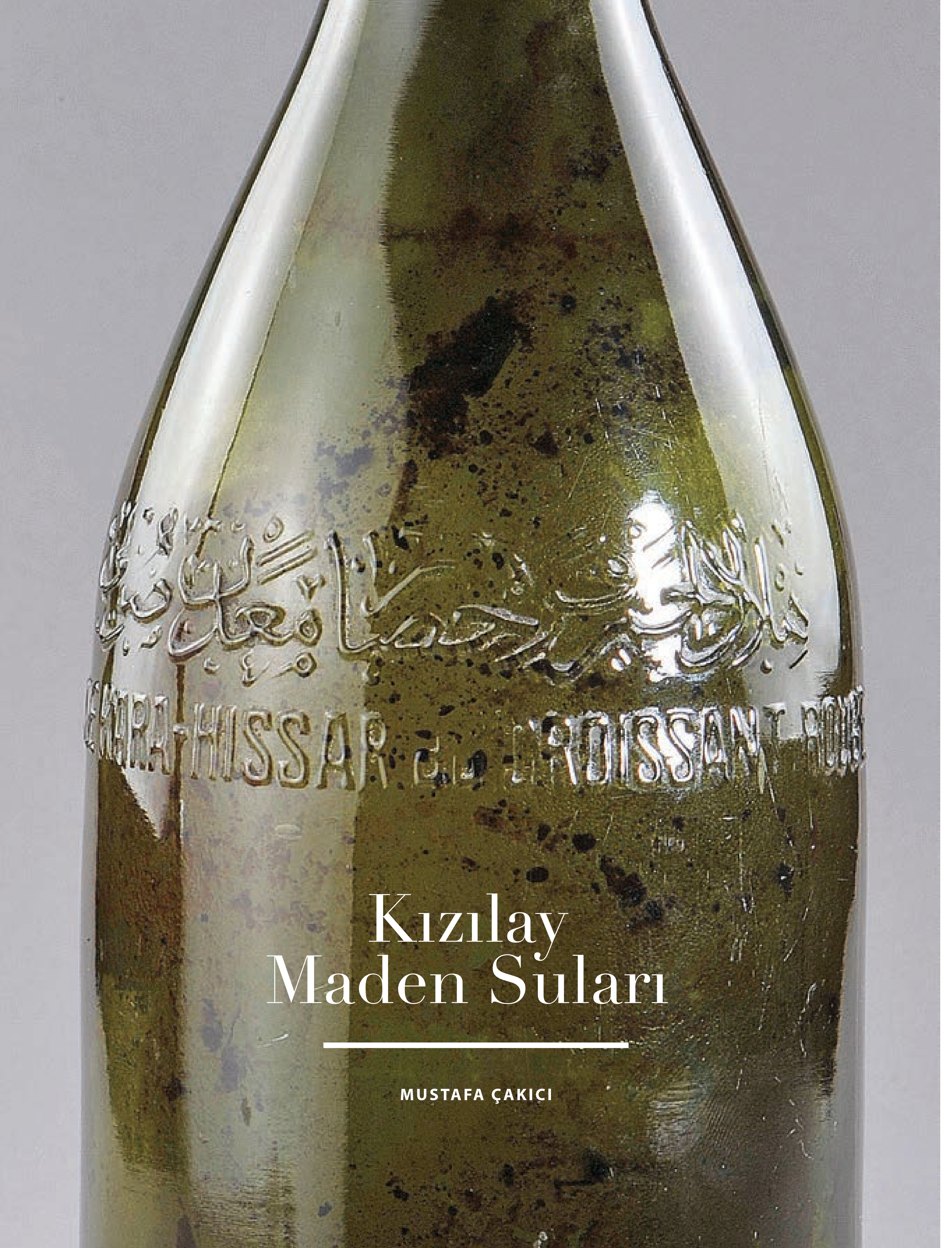
¶ Hasan Akar, Necati Güneş, *Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler*, 2002.

¶ Necati Demir, M. Dursun Erdem, *Saltık Gazi Destanı*, 2013.

¶ Strabon, *Anadolu Antik Coğrafyası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

¶ Şinasi Acar, Atilla Bir, Mustafa Kaçar, *Su Değirmenleri*, 2010.

¶ Strabon, *Coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kızılay Maden Suları

MUSTAFA ÇAKICI

GÖRSELLER: HALÛK PERK KOLEKSİYONU

KIZILAY'IN KISA TÂRİHÇESİ

Fransız ve İtalyan orduları, 24 Haziran 1859'da kanlı bir savaşın sonunda Solferino'da Avusturya ordusunu yenmiş ve 40 bin yaralı, savaş alanında büyük acılar çekmişti. Bu yaşananlara şâhit olan İsviçreli Henri Durant'ın 1862'de yayımladığı Bir Solferino Hâtırası isimli eseri, hasta ve yaralı askerlere yardım etmenin bir insanlık borcu olduğu fikrini dünya kamuoyunda yaydı. Netîcede birçok devletin katılımıyla 1863 yılında başlayan toplantılar, 22 Ağustos 1864 târihinde Cenevre Sözleşmesi'nin, 16 devlet tarafından imzâlanmasıyla sonuçlandı. Sözleşmede savaşan devletlerin kuracakları hastâne, can kurtarma teşkîlâtı, istihdam edilecek sağlık personeli ve gönüllü hemşîreler ile yaralılar ve sivil halka yapılacak yardımlarla ilgili hükümler bulunmaktaydı. Ayrıca bu şekilde kurulan kurtarıcı teşkîlâtın alâmeti olmak üzere "beyaz zemin üzerine kızıl haç" kabul edildi. Osmanlı Devleti de sözleşmeyi kabul ettiğini belirten imzâyı, 5 Temmuz 1865'te attı.

Yukarıda zikredilen hususlarda hizmet etmek üzere 11 Haziran 1868'de, Marko Paşa başkanlığında "Mecrûhîn ve Marda-yı Askeriyyeye İmdâd ve Muâvenet Cemiyeti" kuruldu ve 14 Nisan 1877 târihinde "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" adını aldı. İlk ciddî sınavını 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında başarıyla veren cemiyet, 1897'de meydana gelen Osmanlı-Yunan savaşında da yararlı hizmetler gerçekleştirdi.

Hilâl ismini ve sembolünü tercih eden Osmanlı, üzerinde haç işâreti bulunan bayrağı kullanmakta başından beri hiç de istekli görünmedi. Londra'da 1907'de toplanan Kızılhaç toplantısına Osmanlı temsilcisi olarak katılan Dr. Besim Ömer Bey'in gayretleriyle, Osmanlı'da haçın yerine kullanılmakta olan hilâl sembolünün uluslararası alanda da kabul edilmesi sağlandı.

Kızılay, Balkan savaşları sırasında da önemli hizmetlerde bulundu. Özellikle I. Balkan Muhârebesi'nin başarısızlıkla netîcelenmesiyle Rumeli'nin elden çıkması, milyonlarca kişinin birçok kayıp vererek büyük güçlüklerle Anadolu'ya göç etmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine İstanbul'da birçok hastâne ve kurum açıldı, buna rağmen Kızılay'ın çabaları yaşanan felâketin telâfisinde yetersiz kaldı. Mısır ve Hindistan'dan gelen Kızılay heyetleri de bu kritik dönemde önemli hizmetlerde bulunmuştur.

I. Dünya Savaşı başladığında bankada sâdece 100 bin lira parası bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ambarları boş durumdaydı. Yine de halkın güveni sâyesinde dört yıl süren savaş boyunca Kızılay'ın yaptığı yardım miktârı 10 milyon liraya ulaşmıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, I. Dünya Savaşı süresince Çanakkale, Suriye, Kafkasya gibi cepheler ile Çanakkale, Bağdat, Musul, Medine, İstanbul gibi yerlerde, hastâneler kurdu. Sâdece İstanbul'da 7 hastâne ile birçok dispanser açtı.

Millî Mücâdele başladığında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde hastâne ve nekâhethâneleri bulunmaktaydı. Cemiyetin merkezi olan İstanbul ile Anadolu arasında iletişim problemleri ortaya çıkınca Ankara fiilî merkez hâline getirildi. Yunan işgâli

Kızılay Maden Suyu kasası.

Kızılay Maden Suyu şişeleri.

Eskişehir'e doğru ilerleyince tahrip edilen Gördes ve Bilecik çevresine, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından imdat heyetleri gönderildi. Bölgede ihtiyaç sâhiplerine çeşitli aynî ve nakdî yardımlar yapıldı. Cemiyet, Millî Mücâdele'nin devâmında da ihtiyaç duyulan yerlere yardım götürmeye devam etmiş, gerekli yerlere aşevleri açmış, sağlık ekipleri göndermişti.

Cumhûriyet'in îlânından sonra 1925 yılında yapılan seçimlerde Kızılay başkanlığına Dr. Refik Saydam seçilirken tüzükte de bâzı değişiklikler yapılarak merkezin Ankara'ya taşınması kararı alındı ve taşınma işlemi gerçekleştirildi.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1923'te "Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti", 1935'te "Türkiye Kızılay Cemiyeti", 1947'de ise "Türkiye Kızılay Derneği" adını almıştır. Kuruma "Kızılay" ismi, Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir.

Hulâsa Kızılay, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan 1974'teki Barış Harekâtı'na kadar Türkiye'nin taraf olduğu savaşlarda, cephe gerisindeki sağlık hizmetleri ile Mehmetçik'in ve düşman askerinin bakım ve tedâvisine yardımcı olmuştur. Ayrıca kurulduğu andan îtibâren Türkiye'de meydana gelen doğal âfetler, salgın hastalıklar ve felâketlerde, felâketzedelerin kurtarılması, bakımı, barınması ve beslenmesi husûsunda hizmetler yapmıştır. Uluslararası yardım faâliyetlerinde de dünyânın her tarafında kendini göstermiş ve göstermeye devam etmektedir. Yurt içinde hemşirelik ve ilk yardım eğitimi ile kanla ilgili hususlarda öncü bir rol üstlenmiştir.

Kızılay'ın yukarıda zikredilen faâliyetleri yapabilmesi için elbette gelire ihtiyâcı vardır. Bu sebeple kurulduğu andan îtibâren gelir kalemleri oluşturmaya ve bu gelirleri geliştirmeye çalışmıştır. Kızılay'ın başlıca gelir kaynakları şunlardır:

¶ Üye âidatları ¶ Bağışlar ¶ Konser ve benzeri gösterilerden elde edilen gelirler ¶ Eşyâ piyangosu ¶ Şefkat pulları ¶ Röntgen filmleri ¶ Bâzı ilâçlar ¶ Mâden suyu gelirleri ¶ Kirâ gelirleri vs.

Mâden suları, Kızılay'ın önemli ve eski gelirlerinden birisidir. Afyonkarahisar ve Erzincan Maden Suyu olmak üzere Kızılay bünyesinde, iki mâden suyu işletmesi bulunmaktadır. Ayrıca Manisa Alaşehir'deki Sarıkız Maden Suyu bir dönem Kızılay'ın bünyesine alınarak bu rezervden de mâden suyu üretimi gerçekleştirilmiştir.

AFYONKARAHİSAR MADEN SUYU

Afyonkarahisar, Romalılar döneminde "Şifâlı Frigya" ismiyle meşhur olmuştur. Özellikle Sandıklı ve Gazlıgöl kaplıcaları, Frigler ve Bizanslılar döneminden beri kullanılmaktaydı. Osmanlı zamânında "Ekşi Su" olarak meşhur olan mâden suyu, Gazlıgöl Hamamı hududu içerisinde bulunmaktaydı. 1890'lardan önce devlet hazînesine âit olup herhangi bir kimsenin tasarrufunda bulunmayan Gazlıgöl Hamamı'ndaki kaplıcalar ile mâden suyu, Afyonkarahisar Belediyesi tarafından üzerine binâlar yaptırılarak kirâya verilmiş ve geliri biri kız biri erkek olmak üzere iki ilkokulun masraflarına tahsis edilmişti. Mâliye hazînesinin 1894 yılında gelirlere el koyması üzerine, durum Şûrâ-yı Devlet'te müzâkere edilmiş ve netîcede, pâdişâhın fermânıyla, mâden suyu gelirlerinin zikredilen okullara, dolayısıyla Maarif Nezâreti'ne tahsis edilmesine karar verilmiştir.

Eskiden beri bölgede meşhur olan mâden suyunun şöhreti günden güne daha da artmaktaydı. Dolayısıyla civar yerlerden gelerek bu sudan alanlar çoğalmaktaydı. 1899 yılında şişelenerek satılmasının geliri artıracağından şişe başına maktû bir bedel belirlenerek müzâyedeyle iltizâma verilmesi, Afyonkarahisar Maârif Meclisi'nden talep edilmekteydi. Ayrıca aynı yıl, "Ekşi Su" diye bilinen bu mâden suyu için binâ yapılmasına karar verilmiş ve binânın 5395 kuruşa yapılacağı öngörülmüştür. İnşaatın yaklaşık bir yılda bitirilmesi ve 1900 yılında binâların hizmete girmesi planlanmıştır.

Maârif Nezâreti'nde bulunan mâden suyu imtiyâzı, 24 Haziran 1903 târihinde pâdişah tarafından Hamîdiye Etfal Hastânesi'ne verilmiştir. Mâden suyunun fennî kurallara göre yeniden düzenlenmesi ve suyun iyi bir şekilde akmasının sağlanması için bir mühendis gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Suyun uygun bir yerine, bir memur ile 5 jandarmanın ikâmetine mahsus bir binâ inşâsı ile tedâvi için geleceklere, mükemmel bir misafirhâne yapılması uygun bulunmuştur. Zikredilen binâlara ilâve olarak tren hattına yakın bir yerde, gönderilecek mâden suyu şişelerinin konulacağı bir deponun da inşâ edilmesi gerekli görülmüştür. Mâden suyu şişesi sandıklarının, tren yoluyla belirli bir ücret karşılığında Haydarpaşa'ya, boş şişelerin ücretsiz olarak Gazlıgöl'e nakledilmesi husûsunda Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi tarafından taahhütte bulunulmuştur. Aylık 10 bin şişenin satışa sunulmasının temîni için gerekenlerin yapılması istenmiştir. Mâden suyu için Avrupa'dan getirtilecek malzemelerin gümrükten geçirilmesinde, suyun yurt içine ve dışına naklinde bütün vergilerden muaf tutulması, pâdişah fermânı ile karar altına alınmıştır.

Yıllık bir milyon şişe mâden suyunun piyasaya arz edilmesine karar verildikten sonra, ihtiyaç duyulan şişelerin îmal edilmesi için Avusturya'nın Prag şehrinde bulunan Zefişman Mahdumları isimli fabrika sâhipleri ile 13 maddeden oluşan bir sözleşme imzâlanmıştır. Buna göre:

1 lt'lik 700 bin, yarım lt'lik 300 bin olmak üzere 1 milyon adet şişe îmal edilecek ve karşılığında 143 bin Frank ödenecekti ve şişelerin îmâlâtına 1904 yılı Nisan ayının birinci gününde başlanacak ve Ekim ayının sonuna kadar tamâmı îmal edilmiş olacaktı.

Mâden suyunun Hamîdiye Etfal Hastânesi'ne geçen imtiyaz hakkının, tekrar Maârif'e verilmesi için Meşrûtiyet'in îlânından sonra 1909 yılındaki Hüdavendigâr Vâliliği'nin talepleri uygun bulunmamıştır. Bilâhare 1911'de Afyonkarahisar milletvekilleri de devreye girerek mâden suyunun Maârif'e tahsîsi husûsunda talepte bulunmuşlar, ancak bu talep de uygun bulunmamıştır. 11 Ekim 1912 târihli Bakanlar Kurulu kararıyla daha önce Etfal Hastânesi'ne verilen mâden suyu imtiyâzı karârının değiştirilmesine yer olmadığı ortaya konmuştur. Sürekli gündeme getirilen mâden suyu imtiyâzı konusu, 1919 yılında yapılan incelemede de imtiyâzın, Hamîdiye Etfal Hastânesi'nde olduğu bir kere daha anlaşılmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra mâden suyu imtiyâzı, Afyonkarahisar İl Özel İdâresi'ne verildi. 1924 yılından îtibâren özel kişilere kirâlanarak üretime devam edildi.

Cumhûriyet sonrasında 12 Nisan 1925 târihli ve 608 numaralı kânûnun 1. maddesi hükmü gereğince Afyonkarahisar Maden Suyu imtiyâzı, gelir getirmek amacıyla 60 yıllığına Kızılay'a (Hilâl-i Ahmer) devredilmiştir. Konuyla ilgili 17 Ekim 1926'da Bakanlar Kurulu imtiyaz kararnâmesi çıkarılmıştır. Ayrıca bu kararnâmeye ek olarak 10 Kasım 1926 târihinde, Ticâret Baka-

Kızılay Maden Suyu reklam örneği.

Kızılay Maden Suyu reklam örneği.

nı Mustafa Rahmi ve Kızılay Başkanı Doktor Refik (Saydam) imzâlarıyla 7 maddelik Afyonkarahisar Maden Suyu İmtiyaz Sözleşmesi ile 1 Kasım 1926'da 25 maddelik Afyonkarahisar Maden Suyu Şartnâmesi kabul edilmiştir. Mâden suyu imtiyâzının verilmesi ile Kızılay iyi bir gelir kaynağı elde etmiş ve bunun yanında şifâlı özellikleri bulunan dünyânın en iyi mâden sularından birisine sâhip olmuştur.

Kızılay (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti), mâden suyu imtiyâzını aldıktan sonra, sağlık ve temizliğe özel önem vermiştir. Bundan dolayı mâden suyunun sağlığa zarârı olmadığına dâir raporların yaygın bir şekilde halka duyurulması benimsenmiştir. Suyun bileşimi ve sağlığa yararları, mâden suyu reklamlarına eklenmiştir.

Kızılay, mâden suyunu incelemek üzere Almanya Bad Ems kaplıcaları mühendisi ve mâden suları uzmanı Arnold Sherrer'i Türkiye'ye dâvet etti. Sherrer, suyun değerini gösteren bir rapor düzenledi. Mâden suyunun mâdensel değerinin tanınmış bir uzman tarafından da belgelenmesinin ardından, 1928 yılında yapılan Hilâl-i Ahmer genel kurulunda, mâden suyu üzerine modern bir fabrika kurulması kararlaştırıldı. Zaman geçirilmeden fabrikanın yapımına başlanarak kısa zamanda bitirildi. 1930 yılında vapur, tramvay, tren, lokanta gibi halkın yoğun olarak bulunduğu yerlere, mâden suyu îlânları asıldı.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, mâden suyunu tanıtmak ve satışları artırmak için 1 Ekim 1930 târihinde İstanbul Sirkeci'de depo açtı. Açılışın hemen ardından Ekim ayında 3400, Kasım ayında 4584 ve Aralık ayında 4965 şişe satış rakamlarına ulaşılmıştı. Kısa zamanda Türkiye çapında bakkal ve eczânelerde satılmaya başlanan mâden suyunun tüketimi hızla arttı ve bâyiler çoğaldı. 1932 yılında Londra'da yapılan, suların mineral içeriği ve kalitesinin değerlendirildiği bir yarışmada, Afyonkarahisar Maden Suyu "altın madalya" kazandı. 1935 yılında İstanbul Eminönü'ndeki satış büfesinde, aylık yaklaşık olarak 37 bin şişe satış yapılmıştır. Şişelerin 1 lt'lik olduğu dikkate alınırsa satışın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. 1951 yılına gelindiğinde Avrupa'ya yapılan mâden suyu ihrâcâtının yanında, Mısır, Filistin, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve Kıbrıs'tan da talep gelince mevcut üretim, talebi karşılayamaz hâle gelmiştir. Fransa'dan ithal edilen yeni su şişeleme makineleri ile üretim tamâmen otomatik hâle gelmiş ve üretim

Kızılay Maden Suyu'nun 1932 yılında kazandığı altın madalyanın beratı.

artırılarak talepler karşılanmıştır.

Mâden suyu üretimi, 1958 yılındaki aşırı yağışlar sebebiyle kesintiye uğramıştır. 1980'li yılların başında, bir kısmı özel sektöre devredilerek üretime başlanmışsa da, istikrarlı bir şekilde devam ettirilememiş ve tesisler uzun bir süre kapalı kalmıştır. Tesislerin 2000'li yılların başında yeniden Kızılay'a devredilmesiyle üretim istikrar kazanmıştır. 1950'de Afyonkarahisar Maden Suyu üretimi yıllık 5 milyon şişe iken 2012 yılında yaklaşık 600 milyon şişe üretim kapasitesine ulaşmıştır. Ortadoğu ve Balkanların en büyük mineralli su fabrikası olan Afyonkarahisar Mineralli Su İşletmesi'nde, 2017 yılında saatlik üretim 160 bin şişe, yıllık üretim kapasitesi de 2012'de olduğu gibi 600 milyon şişedir. Sâde mâden suyunun yanında 9 farklı tat ve lezzette mâden suyu da tüketiciye sunulmaktadır. Cumhûriyet'in ilk, günümüzün ise en modern mineralli su fabrikası olan tesislerde üretilen mâden suyu, bütün Türkiye'nin yanı sıra son on dört yıldır Almanya, Arabistan, Avusturya, Avustralya, Azerbaycan, Belçika, Fransa, Filistin, Hollanda, İngiltere, İsveç, İsviçre, KKTC, Norveç, Rusya, Türkmenistan ve Irak olmak üzere 17 ülkede de satılmaktadır.

AFYONKARAHİSAR MADEN SUYU'NUN SAĞLIK YÖNÜNDEN YARARLARI

1903 yılında İstanbul'daki Yıldız Hastânesi'ne gönderilen 90 şişe mâden suyu, hastânede bulunan bâzı asker hastalar üzerinde, doktorlar tarafından denenmiş ve adı geçen mâden suyunun, böbrek, karaciğer, mîde, bağırsak ve romatizma rahatsızlıklarının tedâvisinde faydalı olduğu anlaşılmıştır.

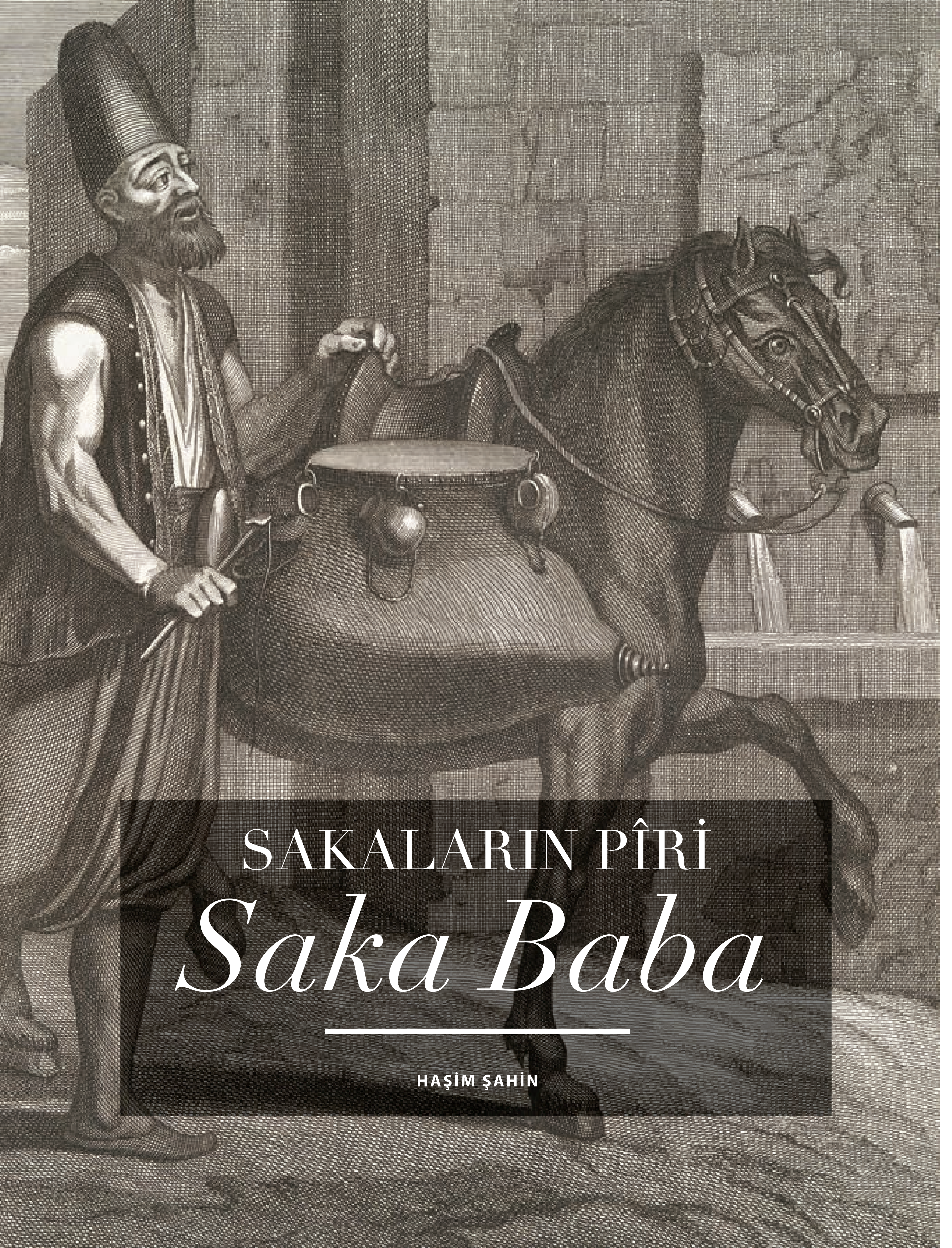
Mâden suyunda bulunan siyah, hafif, suda yüzer tortular, Hamîdiye Etfal Hastânesi doktorları tarafından üç defa kimyasal tahlîle tâbi tutulmuştur. 1904 yılında yapılan bu tahlil sonucunda içinde bulunan tortuların demir olduğu anlaşılmıştır. Fransa ve Almanya'da çıkan mâden sularında da bu şekilde demir tortuların bulunduğu ve bu durumun sağlık açısından faydalı olduğu tespit edilmiştir. Afyonkarahisar Maden Suyu'ndaki bu demir tortularının vücûda faydalı olduğu ve kana kuvvet verdiği yapılan tahliller sonucunda doktorlar tarafından tasdik edilmiştir.

ERZİNCAN MİNERALLİ SU İŞLETMESİ

Kızılay, mineralli su üretiminde kapasiteyi artırmak için Erzincan'da bulunan "Ekşi Su"yu satın almış ve 2014 yılında 11 bin m^2 kapalı alanı bulunan fabrikayı hizmete sokmuştur. Fabrikada son teknoloji makineler kullanılmıştır. Bu fabrikada saatte 50 bin, yıllık 200 milyon şişe üretim yapılması planlanmıştır. Kızılay, bu fabrika ile Asya ve Ortadoğu pazarına girerek bir dünya markası hâline gelmeyi planlamaktadır.

ALAŞEHİR SARIKIZ MADEN SUYU

Alaşehir'de ilk açılan eczânenin sâhibi İlya tarafından, Sarıkız Maden Suyu'nun 1860 yılında tahlîli yaptırılmıştır. 1898 yılına gelindiğinde İlya ve ortakları mâden suyunu, inşâ ettikleri binâya nakletmişlerdir. Buradan teknik yöntemlere uygun olarak şişeledikleri mâden sularını eczânelere vermişler ve böylelikle suyun satışı başlamıştır. 1922 yılına kadar mâden suyu üretimi, İlya ve ortakları tarafından devam ettirilmiş ve artık tanınır hâle gelmiştir. 1922 yılından sonra, ara verilen üretime Kızılay tarafından tesislerde onarım yapılarak devam edilmiştir. Ancak Kızılay bir süre sonra Sarıkız Maden Suyu'ndaki faâliyetlerini durdurmuştur. 1970'li yılların başında Alaşehir Belediyesi'nin, bu suyu özel işletmecilere kirâlamasıyla bugünkü Sarıkız Maden Suyu'nun temelleri atılmış, Aralık 2007 târihinden îtibâren günümüzdeki işletmecilere devredilmiştir. Tesis modernize edilmiş, yeni makineler getirilmiş ve üretim kapasitesi artırılmıştır.

SAKALARIN PÎRİ
Saka Baba

HAŞİM ŞAHİN

G. Scotin, Saka, 1714.

GELENEKSEL Anadolu evlerinde çocuklara ilk olarak büyüklerine su servisi yapması öğretilir, suyun, su vermenin önemi nesilden nesile aktarılan menkıbeler/hikâyeler vâsıtasıyla insan hâfızasına âdeta kazınırdı. İslâm kültüründe su, meş'um Kerbelâ hâdisesi ile ayrı bir boyut kazanmıştır. Kerbelâ'da suya hasret bir şekilde şehit edilen Hz. Hüseyin ve Ehlibeyt'in diğer mensuplarının hâtırası gönülleri yaralamış, zaman içinde geleneklere etki etmiştir. Anadolu'nun en ücra kasabasında bile, kendisine verilen suyu içen bir yaşlı teyze, şükrünü "İmam Hüseyin efendimizin rûhunâ değsin!" duâsıyla dile getirir.

İslâm medeniyetinde su kadar suyu dağıtan kişiye de önem atfedilmekteydi. Su veren, sulayan anlamıyla sözlüklerde yer alan "saka" kelimesinin farklı anlamlar verilerek tasvir edilmesi, bunun en somut göstergesidir. Saka terimi tasavvuf literatüründe de özel bir yere sâhiptir. Terimin tasavvuftaki karşılığı mürşid-i kâmil ve pîr-i tarîkattı. Bu kuruma Bektâşî ve Alevî gelenek içerisinde ayrı bir önem atfedilmekte olup cemdeki başlıca hizmetlerden birisi saka/sakka hizmetiydi.

Su temîninde sıkıntı yaşanan mahallelerde halkın su ihtiyâcını karşılamakla görevli şahısların mesleği olan sakalık, Osmanlı döneminde en önemli meslekler arasında yer alıyordu. XV. yüzyılda evlere para karşılığı su taşıyan sakaların bir araya gelmesiyle "saka loncası" kurulmuştu. Hemen her mahallede bu loncaya kayıtlı bir saka bulunurdu. Su genellikle sebillerden temin edilirdi. Sakalar sâdece İstanbul halkının değil Yeniçeri Ocağı'nın suyunu da temin ederlerdi. Pâdişâhın sarayında su temînine ayrı bir önem atfedilmiş olup bu işten sakacıbaşı sorumluydu. Sakacıbaşı sarayın su hizmetlerini kendisine bağlı görevliler vâsıtasıyla yürütürdü.

İslâm medeniyetinde ve bu medeniyetin en önemli temsilcilerinden biri olan Osmanlı Devleti'nde su, insanoğlunun şifâ kaynağı olarak pek çok hayırseverin başlıca sevap vesîlesi olarak görülmekteydi. Halkın su ihtiyâcını gidermesi için devlet erkânı, hanım sultanlar, varlıklı kimseler tarafından yaptırılan çeşmeler, sebiller bu hayırseverliğin mücessem örnekleridir. Bu durum sakalar için de geçerliydi. Yukarıda bahsedilenler gibi, suyu gelir aracı olarak gören ve parayla satan esnaf sakaların yanında, bu işi sâdece hayır vesîlesi olarak gören sakalar da vardı. Meselâ, derviş sakalar adı verilen bir zümre, halka parasız su dağıtırdı.

Kânûnî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı başkentini ziyâret eden İtalyan Luigi Bassano'nun verdiği bilgiler, konunun anlaşılması bakımından hayli önemlidir. Bassano'ya göre, su dağıtımı Türklerin hayırseverliği söz konusu olduğunda önemli bir yere sâhipti. Bâzı kimseler büyük masraflar ederek evlerinin yakınlarına borularla getirir, bu sâyede insanların hem abdest almalarını hem de susuzluklarını gidermelerini sağlarlardı. Yine, ayakkabıcı, derici vs esnaf da dükkânlarının önüne koydukları su dolu küpler ile yoldan geçenlerinin susuzluklarını gidermelerine yardımcı olurlardı. Bâzı sakalar -bunlar yukarıda sözünü ettiğimiz derviş sakalar olmalı- dörtgen bir kumaşla örttükleri büyük bir küpü omuzlarında taşır, elinde gümüş bir tas ile şehir boyunca yürüyerek insanlara Tanrı adına su dağıtırlardı. Onlar için insanlara yiyecek ve içecek vermek yeterli olmuyordu, onlar Tanrı adına köpekleri bile beslerlerdi.[1]

Sakalar, savaşlarda da en önemli görevliler arasında sayılıyordu. Bu görevliler savaş sırasında yürüyüş yapan ya da cephede savaşan Kapıkulu Ocakları'na mensup askerlere su dağıtıyorlardı. Savaş sırasında su taşımak hayâtî bir görevdi. Sakalar atlarına su dolu kırbaları yükleyerek bu görevi îfâ ederlerdi. Su genellikle sefer güzergâhına yakın dere, göl ya da nehirlerden temin edilirdi. Sakalar sürekli asker arasında dolaşarak su ihtiyâcını giderirler, eksik olursa derhâl takviye ederlerdi. Bu yüzden hiç dinlenmeden ordu içerisinde bilhassa yaz günlerinde yoğun bir tempoyla çalışırlardı.[2]

Gerek İslâm gerekse Osmanlı târihi içerisinde hâfızalarda yer edinmiş bâzı savaş veya kuşatmalarda, ordunun su ihtiyâcını karşılayan bâzı sakalar ön plana çıkmıştı. Bu şahsiyetlere en az diğer gâziler kadar değer verilmiş, pek çoğu mistik bir karakter olarak sonraki dönemlerde de saygı görmüşlerdi. Bilhassa Osmanlı öncesi dönemdeki İstanbul kuşatmaları, Osmanlılar devrinde Bursa'nın fethi, İstanbul'un fethi gibi toplum hâfızasında derin izler bırakmış savaşlarda askerlere su yâhut ayran dağıtmak sûretiyle, savaşın veyâhut kuşatmanın en çetin zamânında gâzilerin susuzluklarını gideren evliyâ-meşrep bu şahsiyetlere müşterek bir isim olarak "Saka Baba" adı verilmişti.

PÂYİTAHTIN SAKA BABALARI

Saka Baba adını taşıyan mezarlara, türbelere, sokak isimlerine İstanbul'un bilhassa târihî semtlerinde rastlamak mümkündür. Bu durum, İstanbul içerisinde birden fazla Saka Baba'nın mevcûdiyetini akla getirmektedir. Bu mezarların birisi istisnâ olmak üzere hemen hepsinin sur dışında yer almaları dikkat çekicidir. Bu durum onların

Mısır'da bir saka, 1922.

hemen hepsinin Emevîler devrindeki İstanbul kuşatmaları veya İstanbul'un fethi ile ilişkilendirilmelerinden ileri gelmektedir. Bu çalışma esnâsında İstanbul'da Balat, Eyüp, Rumelihisarı, Galata, Cihangir ve Ayasofya'da olmak üzere altı Saka Baba'nın varlığı tespit edilmiştir. Savaş ve kuşatmalarda çok sayıda sakanın bulunduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, aynı adı taşıyan ve muhtelif yerlerde mezarları bulunan çok sayıda şahsiyetin bulunması gâyet normal bir durumdur. İstanbul'daki Saka Babaların hemen hepsi ni'melceyş, yâni Fâtih Sultan Mehmed devrinde İstanbul'un fethine katılan askerler arasında sayılmış, Balat'taki Saka Baba ise sahâbeden kabul edilmiştir.

Balat'taki mezârı, Hoca Kasım Günânî, yâhut yaygın bilinen adıyla Meydancık Câmii'nin hazîresinde yer alan bu zâtın sahâbeden Halid b. Zeyd'in, yâni halk arasında daha yaygın olarak Eyüp Sultan adıyla bilinen Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin sakası Câfer-i Ensârî olduğu rivâyet edilir. Dolayısıyla bu mezar aynı zamanda bir sahâbe mezârı olarak ziyâret edilmekte, yaşadığı dönem ise İslâmiyet'in ilk târihlerine kadar götürülmektedir. Orhan Okay'ın naklettiği bilgiye göre, onun çocukluğunda bu mezar ahâli tarafından sıkça ziyâret ediliyor, kabrinde mum yakılıyordu.[3]

İstanbul'daki bir diğer Saka Baba mezârı Eyüp'te bulunmaktadır. Yusuf Efendi Çiftliği sokağı ile Çövenci sokağının birleştiği yerde, yokuşun hemen başında bulunan bu mezardaki Saka Baba'ya dâir halk arasında dolaşan söylencelerin ötesinde bir bilgi yoktur. Ahâli, Saka Baba'yı ni'melceyşten birisi olarak kabul etmekte, onun Fâtih Sultan Mehmed devrinde İstanbul kuşatmasında askerlere su dağıtan bir evliyâ olduğu belirtilmektedir.

Rumelihisarı şehitliğinde yer alan bir mezar taşından hareketle İstanbul'da bir başka Saka Baba'nın daha mevcûdiyeti anlaşılmaktadır. Söz konusu bu şahıs da tıpkı Eyüp'teki Saka Baba gibi, İstanbul'un fethi ile ilişkilendirilir. Saka Baba'nın Fâtih Sultan Mehmed ile birlikte İstanbul'un fethine katıldığı, diğer bir deyişle ni'melceyşten olduğu ifâde edilir. Ancak hayâtı hakkında somut bir bilgi edinebilmek şimdilik mümkün gözükmemektedir.[4]

Yine, Süheyl Ünver tarafından Ayasofya'da hamam dibinde mezârı olduğu zikredilen Saka Baba ile Cihangir'deki Sakabaşı da isimleri İstanbul'un fethi ile birlikte anılan diğer Saka Baba'lardır.[5] Ayasofya'daki Saka Baba'nın ismi zikredilenlerin aksine sur içindeki tek Saka Baba olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Buraya kadar sayılanların hâricinde 953 (1546) târihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde yer alan bir kayıttan, o dönemde Galata'da Saka Baba Şems Zâviyesi'nin mevcûdiyeti anlaşılmaktadır. Defterde, adı geçen zâviyede yer alan ve bir sakanın kullandığı malzemelerin mâhiyetinin anlaşılmasına yardımcı olabilecek eşyânın isimleri sayılmaktadır. Buna göre, adı geçen zâviyede tâc-ı saka, kemer, alem, tihtab tas, kâse-i saka, kazğan, sini-i nuhas, kapaklı tas, çarhî sahan, tepsi, tava ve kefkir yer almaktadır.[6]

EDİRNE'DE BİR UŞŞÂKÎ DERVİŞİ: SAKA BABA

İstanbul'da sözü edilen Saka Babaların hâricinde Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü muhtelif coğrafyalarda ve farklı târihlerde yaşamış, ancak hayatlarına dâir verilen bilgilerin birkaç satırdan öteye gitmediği, çoğunluğu tıpkı diğerleri gibi halk efsânelerinde karşılık bulan Saka Babaların varlığı bilinmektedir.

İstanbul dışındaki Saka Babalardan biri, Osmanlıların İstanbul'dan önceki başkenti Edirne'de yaşamış, Saka Baba adıyla bir tekkenin şeyhliğini yapmıştı. Saka Baba Tekkesi, Fahri Fatma Hatun ve Salı Tekke isimleriyle de bilinmekte olup Halvetiye tarîkatının Uşşâkiye koluna mensup Şeyh Yazıcı Mehmed Safvetî Efendi için yaptırılmıştı. Söz konusu bu tekkeye Saka Baba adının verilmesi Yazıcı Mehmed Efendi'nin halîfesi Şeyh Ahmed Efendi ile ilişkiliydi. Şeyh Cemâleddin Uşşâkî ile pîrdaş olan bu Şeyh Ahmed Efendi, yaşadığı dönemde Saka Baba adıyla biliniyordu.[7]

Saka, XIX yüzyıl.
New York Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonu.

ANADOLU'NUN SAKA BABALARI

İstanbul'daki kadar fazla olmamakla birlikte Anadolu'daki bâzı şehir, kasaba ve köylerde Saka Baba adıyla bilinen şahısların varlığı bilinmektedir. Tıpkı diğer Saka Babalar gibi Anadolu'daki Saka Babalara da kutsiyet atfedilmiş ve velî yâhut ermiş olarak kabul edilmişlerdir. Baba lakâbını taşımamakla birlikte Saka Dede ismiyle bilinen ve mezârı Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Yalınyazı köyünde bulunan bir evliyâ bunlardan birisidir. Adı geçen bu zâtın mezârı halk tarafından ziyâret edilmektedir.

Anadolu'da bir diğer Saka Baba kabri, Çanakkale'dedir. Mir'ât-ı Zafer Fırkateyni'nin seyir jurnalinde yer alan bir kayda göre, Osmanlı donanmasının sefere çıktığı sırada top atışıyla selâmladığı kabirler arasında Gelibolu'daki Yazıcızâde Muhammed ve kardeşi Ahmed Bîcân'ın yanı sıra, Havuzlar önündeki Saka Baba'nın mezârı da yer almaktaydı.

BURSA'NIN SAKASI DÛĞLU BABA

Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında, Osman Gâzi ve Orhan Gâzi devirlerinde yaşamış olup Kalenderî-meşrep karakteriyle tanınan dervişler arasında

Forbes Mac Bean, Sakalar, İstanbul ve Ege Adalarında Karakter ve Kostüm, 1854.

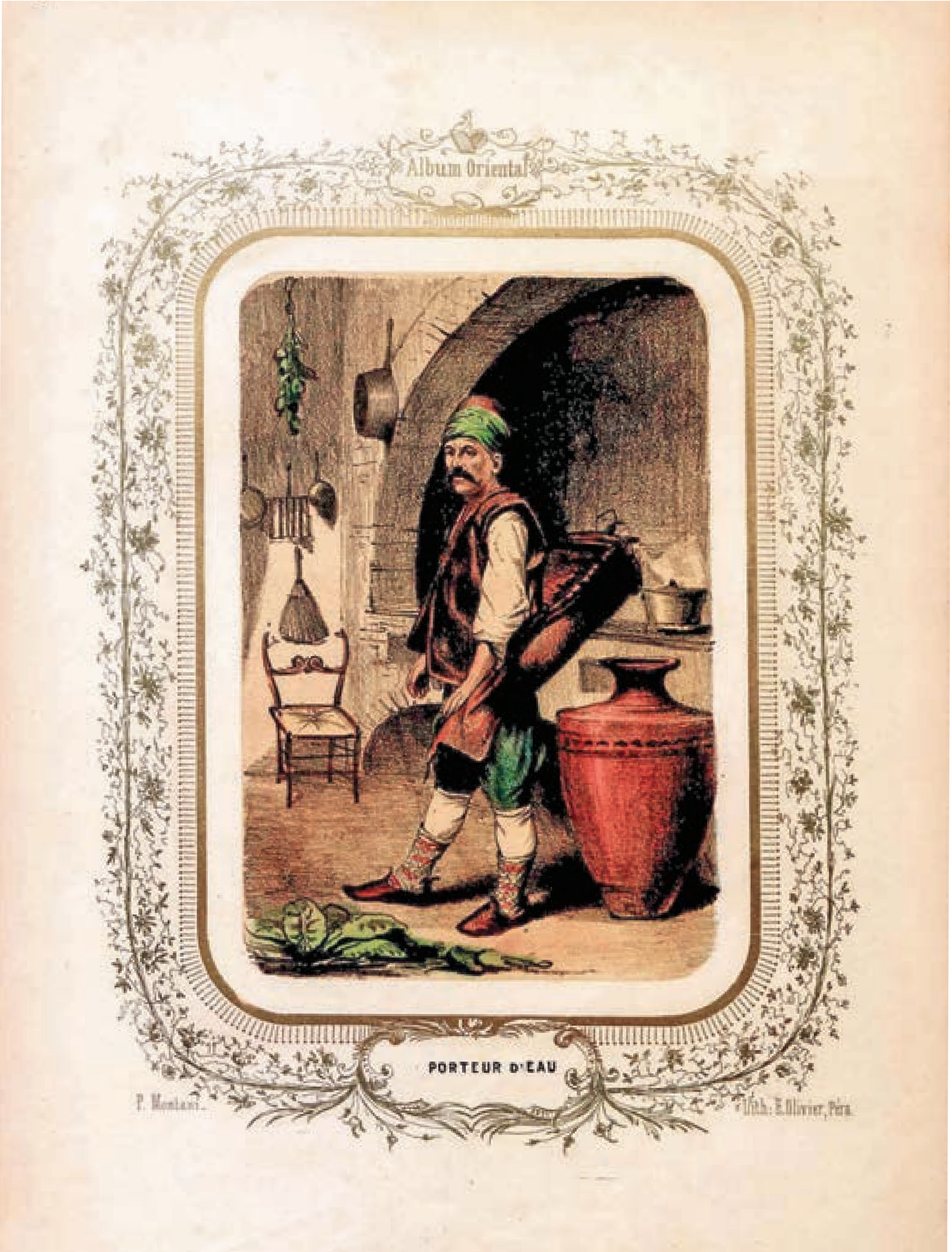

yer alan Dûğlu Baba, savaşlarda askerlerin susuzluğunu gideren derviş saka tipinin en önemli temsilcilerinden birisidir. Hayâtı efsânelerle örülmüş olan Dûğlu Baba'nın gerek doğum yeri ve târihi gerekse ölüm târihiyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Adı Osmanlı kroniklerinde Bursa'nın fethi esnâsındaki faâliyetleri dolayısıyla zikredilen Dûğlu Baba, devrinin diğer dervişleri Geyikli Baba, Karaca Ahmed, Abdal Musa gibi fetih sırasında büyük başarılar göstermiş, savaş esnâsında, iki taraf arasında çarpışmaların hızlandığı bir dönemde gâzilerin ve dervişlerin sıcaktan bîtap düştükleri bir sırada, elinde süte su katılarak elde edilmiş bir ayran bakracı olduğu hâlde gâzilerin yardımına koşmuştur. Taşköprîzâde, Mecdî, Nişancı Mehmed Paşa ve Lâmiî Çelebi gibi kaynaklarda Dûğlu Baba'nın gâzilerin sıcak nedeniyle yükselen harâretlerini ve susuzluklarını giderdiği, bu sebeple duâlarına mazhar olduğu nakledilir.[8] Gerçek adı bilinmeyen bu zâta, bu olaydan sonra, Farsçada ayran anlamına gelen dûğ kelimesine izâfeten Dûğlu Baba adının verildiği tahmin edilmektedir.

Dûğlu Baba, Bursa'nın fethinden sonra, Uludağ'ın doğusunda yer alan

P. Montani, Saka, İstanbul.

Sakalar sâdece İstanbul halkının değil, Yeniçeri Ocağı'nın suyunu da temin ederlerdi; savaşlarda ordu içindeki görevleri, bilhassa yaz aylarında hayâtî boyutlardaydı.

ücra bir bölgeye yerleşerek Orhan Gâzi'nin, Turgut Alp'in delâletiyle bağışladığı bir arâzide kurduğu tekkesinde faâliyetlerini sürdürmüştür. Onun yeni fethedilen bu bölgenin îmar ve iskânına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Lâmiî Çelebi'nin, "velâyeti zâhir ve kerâmeti bâhir, mazhâr-ı envâr-ı fütüvvet ve masdâr-ı âsâr-ı mürüvvet derviş imiş[9]" sözlerinden Dûğlu Baba'nın sâhip olduğuna inanılan vasıfları hakkında bâzı ipuçları elde etmek mümkündür.

Orhan Gâzi devrinde Bursa'da vefat eden Dûğlu Baba'nın tekkesi Uludağ'ın yüksek bir mevkiinde, Karbelen tepesi denilen yerde bulunmakta olup vefâtından sonra pâdişah tarafından kendisi için bir türbe, türbenin yanına da bir câmi yaptırılmıştır.

GİRİT'İN SAKA BABA'SI: DERVİŞ AHMED

Buraya kadar bahsedilenlerin hâricinde, İstanbul ve Anadolu sınırları dışında mevcut Saka Baba örneği olarak XVII. yüzyılda Girit'te yaşamış Bektâşî şeyhi Horasânîzâde Derviş Ali Baba'nın neferlerinden Derviş Ahmed verilebilir. Hacı Bektâş-ı Velî Tekkesi postnişîni Dimetokalı Vahdetî Dede'nin halîfesi sıfatıyla, 20 Haziran 1645 târihinde Osmanlı ordusu hizmetinde bir Bektâşî alayı ile Girit'in fethine katılan, verdiği vaazlarla ordunun ve gâzilerin mâneviyatını yükselten Derviş Ali Dede, fetih sonrasında adadaki ilk Bektâşî tekkesini kurmuş, böylece tarîkatın Girit'e girişini sağlamıştı.[10] Bu sefer sırasında Derviş Ali Dede'nin hizmetinde bulunan pek çok Bektâşî dervîşi şehit düşmüş, kendileri için yapılan mezarlar, XIX. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Saka Baba adıyla bilinen Derviş Ahmed, bu Bektâşî birliğinin sancaktarlığı görevini üstlenmişti. 1674 yılının başlarında vefat ettiği bilinen Derviş Ahmed, sancaktarlığın yanı sıra ordu efrâdına su dağıtma, yâni sakalık görevini de uhdesinde bulunduruyordu. Savaştaki bu hizmetinden dolayı kendisine Saka Ahmed Baba denilmiş, mezârı daha sonra bu isimle anılmaya başlanmıştı. Orhan F. Köprülü'nün rivâyetine göre Derviş Ahmed, gürbüz bir kahraman olup gâyet gür bir sese sâhipti. Bu münâsebetle sakayı arkasına alıp ordu içerisinde dolaşır, heybetli akisler ile "İbâdullah! Sebîlullah! Selâmullah alâ rûhü'l-Hüseyn! Lânetullah alâ kâtilü'l-Hüseyn!" nâralarını herkese işittirirdi. Saka Baba'nın türbesi, Horasanlı Tekkesi yakınında bulunuyordu. Mezar taşı kitâbesinde şunlar yazılıydı: "Yâ Hû, Derviş Ahmed Horasânî Baba'nın Kandiye fethinde alemdârı iken eyleyip sıdk u kerâmetle gazâ, aldı gülzâr-ı cinânı mesken sene 1085."[11]

Sakalık, gerek gündelik hayat içerisinde gerekse savaşlarda tıpkı suyun kendisi gibi hayâtî bir öneme sâhipti. Sakaların gerek yaşadıkları dönemde gerekse öldükten sonra velî kabul edilmelerinin kökeninde de muhtemelen hayatlarında üstlendikleri bu kutsal görev etkili olmuştu. Çok daha detaylı bir inceleme yapıldığı takdirde, bu yazıda sözü edilenlerin hâricinde gerek pâyitaht İstanbul gerek Anadolu ve gerekse Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki geniş coğrafyada başka Saka Babaların da tespit edilmesi mümkün olabilecek, bu sâyede sakaların halk ve iktidar nezdindeki pozisyonu daha somut ve detaylı bir şekilde ortaya konulabilecektir.

1 Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 125-126.

2 Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 42-43.

3 M. Orhan Okay, *Bir Başka İstanbul,* Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 38.

4 Söz konusu Saka Baba'nın mezar taşı hakkında bkz. Günay Kut-Edhem Eldem, *Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Mezar Taşları,* İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010, s. 19-22.

5 A. Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 22.

6 *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 953 (1546) Târihli, nşr. Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s. 51.

7 Nesrin Ç. Akçıl, "Edirne'nin Mimarlık Tarihinde Tekkeler", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011),* ed. İ. Sezgin-H. Demiroğlu-C. Fedakar, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2012, s. 268.

8 Taşköprîzâde, 13; Mecdî, 24; Nişancı Mehmed Paşa, 105. Lâmiî bu olayı şu şekilde nakletmektedir: *"Dirler ki, belde-i Brusanun fethi eyyâmında ve mücâhidîn-i kirâmun sâ'y-i hengâmında Duğlu Baba didükleri 'aziz dervişlerle ol şugra nigehbân ve ol memerde mizbân olub, âyende vü revendeden her sühte-cigere ve ashâb-ı seferden her ehl-i güzere bir çanak duğ vazife-i mukarreri var imiş."* (bkz. Lâmi'î Çelebi, *Münâzara*, s. 226.)

9 Lâmi'î Çelebi, *Münâzara-i Sultân Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ (Bir Bursa Efsanesi),* haz. Sadettin Eğri, İstanbul, 2001, s. 226.

10 Bu konuda bkz: Orhan F. Köprülü, "Usta-zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşîliğin Girid'de İntişârı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sayı: 8-9 (1979-1980), s. 49-50; Fahri Maden, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Girit/Kandiye'de Horasanlı Ali Baba Tekkesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi,* VI/12 (2016), s. 15.

11 Köprülü, s. 50, n. 10. Ayrıca bkz: Maden, s. 15.

KAYNAKLAR

¶ Akçıl, Nesrin Ç., "Edirne'nin Mimarlık Tarihinde Tekkeler", *Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011),* ed. İ. Sezgin-H. Demiroğlu-C. Fedakâr, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2012.

¶ *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953 (1546) Târihli,* nşr. Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

¶ Köprülü, Orhan F., "Usta-zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makâlesi Bektâşîliğin Girid'de İntişârı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* sayı: 8-9,1979-1980.

¶ Kut, Günay-Edhem Eldem, *Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Mezar Taşları,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.

¶ Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

¶ Lâmi'î Çelebi, *Münâzara-i Sultân Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ (Bir Bursa Efsanesi),* haz. Sadettin Eğri, İstanbul, 2001.

¶ Maden, Fahri, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Girit/Kandiye'de Horasanlı Ali Baba Tekkesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi,* VI/12 (2006).

¶ Mehmed Mecdî, *Hadâiku'ş-Şakâik,* neşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.

¶ Nişancı Mehmed Paşa, *Târih,* İstanbul 1290.

¶ Okay, M. Orhan, *Bir Başka İstanbul,* Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2012.

¶ Taşköprîzâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* terc. Muharrem Tan, İstanbul, 2007.

¶ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

¶Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Hidroterapi, SPA, Balneoterapi, Talassoterapi

ZEKİ KARAGÜLLE

Mavi Lagün, İzlanda.

Rasyonel hidroterapi; hidriyatik işlemlerin fizyolojik ve terapötik etkileri ve tedâvide uygulama teknikleri, 1902.

SUYUN değişik biçimlerde terapötik kullanımı hidroterapi kavramı ile ifâde edilir ve uygarlığın başlangıcına kadar geri gider. Hidroterapi, suyun üç hâlinin sıcak veya soğuk uygulamalar şeklinde sağlığı koruma ve hastalıkları tedâvi etme amacıyla kullanımı diye genel olarak tanımlanır. Başlıca hidroterapi yöntemleri tam vücut veya lokal ve oturma banyoları, buhar banyoları, kolon irrigasyonu ve sıcak ve/veya soğuk kompres ve buz uygulamalarıdır. Balneoterapi ise mineralli ve termal sular (şifâlı sular), peloidler (şifâlı çamurlar) ve gazlar gibi doğal unsurların banyo, içme ve inhalasyon yöntemleriyle kullanılması ile yapılan bir tedâvi yöntemidir.[1] Balneoterapi, kaplıca ve kür merkezlerinde özgün tedâvi modalitesi olarak kullanılmaktadır. Klimaterapi, iklimsel faktörlerin sistematik kullanımıyla gerçekleştirilen bir tedâvi yöntemidir. Talassoterapi ise bir deniz kıyı şeridinde ve tıbbî denetim kontrol altında prevensiyon veya tedâvi amacıyla uygulanan özel bir klimaterapi yöntemidir; deniz ortamının, yâni deniz iklimi, güneş, deniz suyu, deniz çamuru, deniz yosunu, deniz kumu ve denizden elde edilen bâzı diğer maddelerin değişik yöntemlerle kombine kullanımıdır. Kaplıca tedâvisi ya da kaplıca kürü ise balneoterapinin başka tedâvi yöntemleriyle birlikte, kompleks bir kür programı çerçevesinde kullanılmasını ifâde eder.[2]

Diğer yandan, son zamanlarda yabancı bir sözcük ya da kavram yaygınlaştı: SPA. Tam karşılığı kaplıcadır. Belçika'daki Spa adındaki kaplıca kasabasından gelmektedir. SPA'nın Latince "Salus Per Aquas" (Su ile Sağlık) deyiminin baş harflerinden oluştuğu öne sürülmüştür. Doğal balneolojik kaynaklar yerine normal çeşme suyu ve paketlenmiş SPA ürünleri (çamur, yosun ve mineral tuzları gibi) kullanılmaktadır. Burada söz konusu, düz su ile sağlıktır; ama daha çok güzellik, estetik, vücut ve cilt bakımları ağırlık kazanmıştır. SPA kavramı o kadar yaygınlaşmıştır ki artık birçok termal kaplıcada da karşımıza çıkmaktadır. Termal su kaynaklarıyla bağlantılı, klasik termal ya da kaplıca kavramı, SPA ile yer değiştirmiştir.

Kaplıca tedâvisinin çoğunlukla ortam değişimi ile birlikte olması, günlük yaşantının fiziksel, ruhsal ve sosyal streslerinden uzaklaşmayı sağlaması ve bir rekreasyon, dinlenme olanağı olması gibi özellikleri, kaplıca ziyâretlerinin, bir tâtil ya da bir turistik fenomen niteliğini taşımasını sağlamıştır.

Kaplıca tedâvisi; termal ve mineralli "şifâlı" suların doğal yoldan yeryüzüne çıktıkları yerler olan kaplıcalarda değişik hastalıkların tedâvisinde başta banyo şeklinde gelenekselleşerek günümüze kadar ulaşan bir tedâvi yöntemidir. Kaplıca tedâvisinin özgün yöntemi olan balneoterapi ise termal ve/veya mineralli suların, peolidlerin ve gazların, yöntem ve dozları belirlenmiş, banyo, paket, içme ve inhalasyon uygulamaları şeklinde, düzenli aralıklarla seri hâlde tekrarlanarak kullanılmasıyla, belirli bir zamanda ve kür tarzında gerçekleştirilen bir uyarı-uyum tedâvisidir.[3] Balneoterapinin en yaygın kullanılan yöntemi, banyo uygulamalarıdır. Balneoterapi, kaplıca suyunda (termal ve mineralli suda) daha çok omuz hizâsında pasif immersion biçiminde, genellikle de termal ve hipertermal sıcaklıklarda yapılır.[4] Kişi banyo sırasında hareketsiz kalsa da aslında bir dizi etken organizma üzerinde önemli sonuçlara yol açacak tarzda etki gösterir. Ancak çağdaş kaplıca kürü, balneoterapi yanında diğer tedâvi yöntemlerinin de uygulanabildiği kompleks bir tedâvi modalitesidir. İklimin biopozitif elementlerin hastalıkların önlenmesi, tedâvisi ve rehabilitasyonunda kullanımı diye kısaca tanımlayabileceğimiz klimaterapi ve onun özel bir biçimi olan talassoterapi de giderek kaplıca kürlerinin bağımsız bir yöntemi olarak gelişmiştir.[5] Balneotalassoterapi ise daha kapsamlı bir kavram olarak kaplıca küründe balneolojik kaynaklarla birlikte denize âit faktörlerin de tedâvi amaçlı kullanımını ifâde eder.

1 Karagülle M. Z., "Kaplıca tedavisi, balneoterapi ve klimaterapi", Karagülle M. Z., Doğan M. B. (editörler), *Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi*, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 2002, s. 1-48.

2 Karagülle M. Z., "Kaplıca tedavisi, balneoterapi, hidroterapi", Beyazova M., Gökçe-Kutsal Y. (editörler), *Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon*, Güneş Kitabevi, Ankara, 2000, s. 878-908.

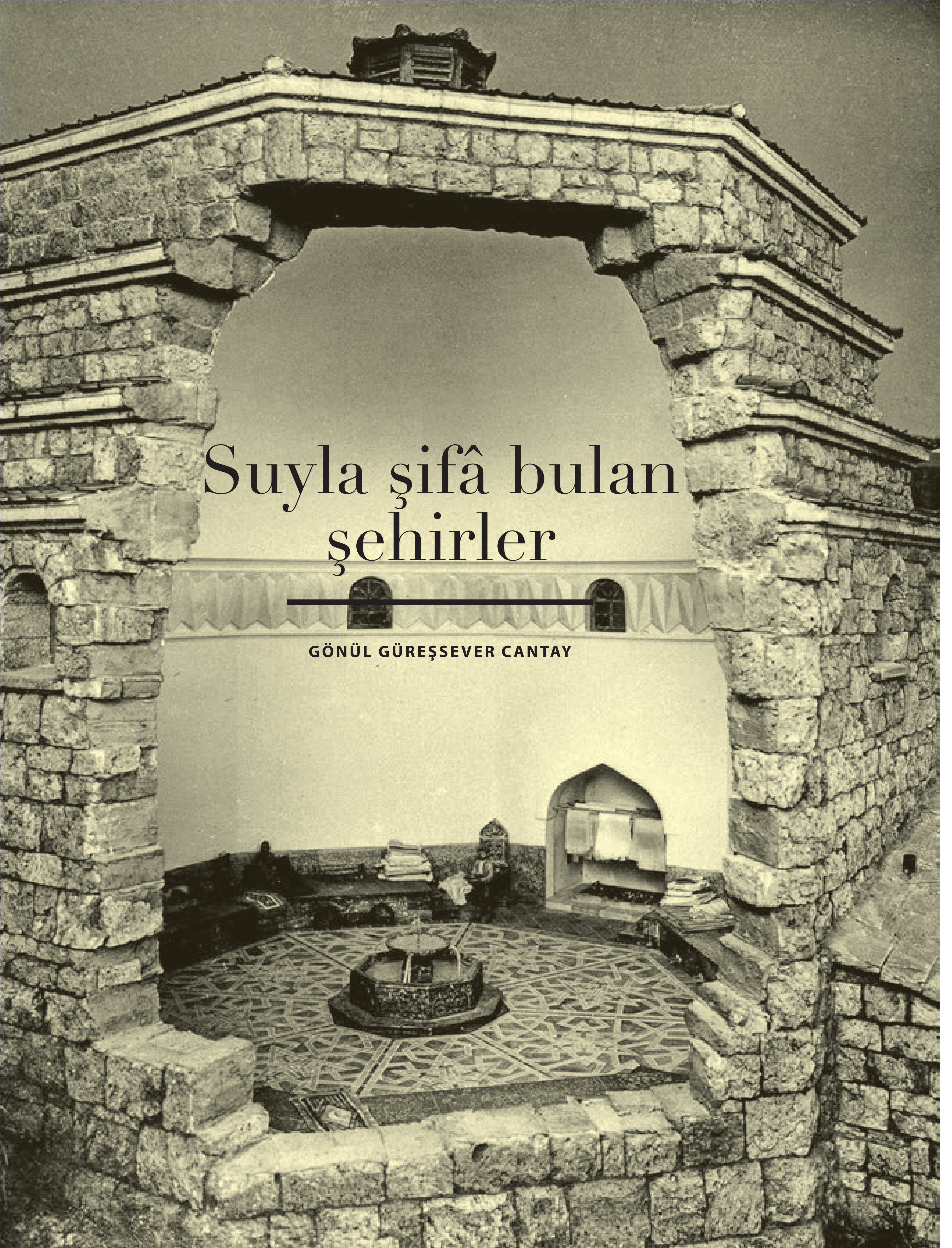
3 Karagülle M. Z., "Kaplıca tedavisi, balneoterapi ve klimaterapi", Karagülle M. Z., Doğan M. B. (editörler), *Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi*, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 2002, s. 1-48.

4 Karagülle M. Z., "Kaplıca tedavisi, balneoterapi ve klimaterapi", Karagülle M. Z., Doğan M. B. (editörler), *Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi*, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 2002, s. 1-48.

5 Karagülle M. Z., "Kaplıca tedavisi, balneoterapi, hidroterapi", Beyazova M., Gökçe-Kutsal Y. (editörler), *Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon*, Güneş Kitabevi, Ankara, 2000, s. 878-908.

Suyla şifâ bulan şehirler

GÖNÜL GÜREŞSEVER CANTAY

Türk hamamı, Bursa. Wellcome Koleksiyonu.

Diyadin kaplıcaları, Ağrı.

BİRÇOK önemli hastalık, şifâ özelliği olan sular vâsıtasıyla tedâvi edilebilmektedir. Mineralli sularda içmeler, sıcak mineralli ve radyoaktif özellikli sularda ise kaplıcalar târih boyunca tedâvi merkezleri olarak rağbet görmüştür.

Evliyâ Çelebi, eserinde, "Suyu çok olduğundan hamamları da çoktur." dediği Bursa şehrinin su ile münâsebeti olan yapılarını, su yolları, depolar, çeşmeler, sebiller, hamamlar, ılıcalar şeklinde sıralar. Üstelik, "Allah'ın kudreti Ilıcalar" dediği başlık altında terminolojik bilgi de verir. Acemlerin "kermâbe", Rumların "kaynarca", Moğolların "kerense" dedikleri ılıcaya, Rumeli'nde "bana", Bursa'da ise "kaplıca" denildiğini bildirir.[1]

Modern dünyâda (daha çok Batı kültürü içinde) SPA'larda, bizde ise kaplıca ve içmeler olarak ifâde edilen tedâvi merkezlerinde uygulanan geleneksel tedâvi kürleri, geçmişten bugüne insanlığın sağlık arayışı ile su arasındaki ilişkiyi gözler önüne serer. Bu merkezler, ayrıca sağlık turizmi sâhasında ayrıcalıklı bir konumda incelenmeyi hak ederler.[2]

Akdeniz coğrafyasında hamam yapılarının örneklerini art arda üç dönemde (Helen, Roma, Türk) bulmak mümkündür. Helen dönemi yapıları gibi hamam yapıları da Roma döneminin baskıcı mîmârî anlayışının kurbânı olmuştur. Ancak Roma dönemi hamam mîmârîsi ile Türk dönemi hamam mîmârîsi de birbirinden ayrılır. Bunun gibi hamam ile kaplıca yapıları da birbirinden farklıdırlar. Kaplıca yapıları, ılıcanın üstüne inşâ edilen yapı olarak tanımlanmakla birlikte, ılıcaların kaplıcanın kaynağı olduğu bir gerçektir. Bu nedenle kaplıca yapılarının kaynağını, tabiattan çıkan sıcak su oluşturur. Bu özelliğiyle kaplıcada, hamam yapılarının olmazsa olmazı olan döşeme altı kanal ısıtma sistemi (hipokast)[3] ile su ısıtma mekânı olan külhan bulunmaz. Bu yapısal özellikler, kullanım amaçlarının neden farklı olduğunun anlaşılmasını da kolaylaştırır. Kaplıcada bulunan doğal kaynak suyun bulunduğu havuzun yerini hamam yapılarında yıkanma sekileri, kurnalar, ayna taşlı sıcak-soğuk su muslukları alır. Ancak Bursa'da bulunan kaplıcalarda sonradan yapılan mîmârî ekler sırasında mekâna kurnalar da konmuştur.

Ülkemizde kaynak sularıyla, dolayısı ile içmeleri ve kaplıcalarıyla ünlenmiş yerleşme ve şehirlerimiz konuya derinlemesine açıklık kazandıracak nicelik ve niteliğe sâhiptirler. Bu yerleşmelerin başında İlkçağ'dan başlayarak Amasya, Afyon, Bursa gibi şehirlerimiz gelir. Strabon'dan başlayarak pek çok coğrafyacı ve târihçinin eserinde şifâlı su kaynaklarından bahsedilen Bursa, hâlâ ülkemizde kaplıca dendiğinde akla ilk gelen yerlerdendir.[4]

Orhan Gâzi'nin, Bursa'yı îmâra başladığında karşılaştığı en büyük sorun, Uludağ'dan inen kaynak suları olmuştur. Şehrin bir tarafında Gökdere'yi oluşturan kaynak ve kar suları diğer ucunda, yâni batıda ise sıcak kaynak suları... Her iki su kaynağının şehre kazandırdığı zenginlik bir yana, bu suların sistematik olarak şehir dokusunda kullanılabilmesi için yaptırılan çeşitli türdeki su yapılarının varlığı da Bursa'yı diğer şehirler arasından istisnâî bir yere taşır.[5] Aynı zamanda bütün bu suların kaynağı olarak bilinen

(sağ ve sol) **Bursa Eski Kaplıca.**

Uludağ (Olimpos)'ın çevresindeki yerleşimler (Bursa'nın eski semtleri), bu su kaynaklarına bağlı olarak oluşmuştur. Ancak dikkat edilirse Uludağ'daki soğuk su kaynakları şehrin doğusunda, sıcak su kaynakları ise şehrin batısında ortaya çıkmıştır. Evliyâ Çelebi, "Bursa şehrinin güney tarafındaki Keşiş Dağı sanki âb-ı hayât mâdenidir (...) velhâsıl Bursa sudan ibârettir." der.[6]

Bursa'nın batısındaki sıcak su kaynakları, Çekirge semtinin bir kaplıca yerleşmesi olarak doğmasına neden olmuştur. Çekirge'deki ilk yapıların daha Roma hâkimiyeti sırasında kaplıca binâları olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Osmanlı Türk hâkimiyetinin daha ilk yıllarında da Murat Hüdavendigâr Külliyesi etrâfında şekillenen yapılaşmayla birlikte Çekirge bir kaplıcalar semti olarak temeyyüz etmiştir. Böylece Çekirge kaplıca yapıları ve çevre yapılaşmasıyla bu bölge, Anadolu'daki Selçuklu dönemi kaplıcalarının devâmı niteliğinde olup Türklerin Doğu Roma'nın hâkimiyetine son vermesinden sonra, bu kültürden devşirilen mîmârî katılımlarla birlikte de âdeta bir sağlık turizm merkezi olarak günümüze dek var olmuştur. Çekirge'deki Eski Kaplıca ve Kükürtlü Kaplıcalarına, tabiî sıcak suları nedeniyle "Hammâm-ı İlâhî" denildiği bilinmektedir.[7]

Ülkemizin soğuk ve sıcak doğal su kaynaklarına sâhip diğer önemli yerleşimlerinden biri de Afyon'dur. Yanar dağların yükselerek su akıntılarını dört tarafa dağıttığı ve yer yer kapalı yer altı nehirlerine rastlanan oldukça karışık yayla yapısıyla ve elbette dağların ve yarıklarının etkisi nedeniyle, bu şehrimizde mâden suları ve sıcak su kaynakları çoktur. Karahisar Kızılay Maden Suyu mineral yapısıyla gâyet zengin olup dünyânın en değerli içme ve sofra sularından biridir. 1902 yılında, Sultan II. Abdülhamid, bu suyun gelirini İstanbul'da kendisinin inşâ ettirdiği Hamîdiye Etfal Hastânesi'ne bağlatmışsa da savaş yılları sürecinde bu devamlı olamamıştır. 1926 yılında Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam tarafından Kızılay (Hilâl-i Ahmer)'a tahsis edilmiştir.

Üç gözeden kaynayan mâden suyunun, hemen yakınındaki Ablak Höyük halkı tarafından binlerce yıldır içile gelmiş olduğu, bölgede yapılan kazılarda otuz metre derinlikten bulunan ardıç ağacı oluk kalıntılarından anlaşılmaktadır.[8]

Afyon'a 22 km mesâfedeki Gazlı Göl Kaplıcası da hâkezâ derin mâzîsi ve

altıgen planlı havuz mekânıyla dikkat çekmektedir. Burası Fâtih Sultan Mehmed'in hasları arasında yer almaktaydı ve geliri İstanbul'daki Okçular Tekkesi'ne vakfedilmişti.

Afyon-Kütahya yolu üzerindeki Gecek Kaplıcası, etrâfındaki mesîre yerleriyle birlikte, ülkemizde rağbet gören yerlerdendir. Büyük ve Küçük Hamam şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Büyük; Çelikli Hamam, Kapualtı Hamamı ya da Eski Hamam olarak da isimlendirilirken Küçük Hamam, Kükürtlü Hamam veya Hâcethâne adlarıyla bilinir. Ömerli Kaplıcası ise başta köyü olmak üzere civâr yerlerin kalkınmasını sağlayan önemli bir sağlık merkezidir.

Yine Afyon'da Uyuz ve Kızık Hamamları olarak da bilinen Kaya Hamamı, insanların suyunda özellikle deri hastalıklarına şifâ aradıkları jeotermal bir kaynağa sâhiptir. Burada, su sıcaklığının fazlası, kaya üzerine döşenmiş kanallarla soğutularak kullanılır. Heybeli Kaplıcası (Kızıl Kilise), kükürtlü, kalsiyumlu ve klorlu suları ve büyük açık havuzuyla tam bir kaplıca tesîsidir. Afyon Sandıklı'nın güneybatısındaki Hüdâyî Kaplıcaları, dört kaynaktan fışkıran ve her biri farklı ısı derecelerindeki sularıyla dikkati çekmekte, siyatik ve romatizma hastalığı tedâvisi için tercih edilmektedir. Afyon havzasındaki bu şifâlı sular, 9 ile 16 eman[9] arasındaki radyoaktif özelliğe sâhiptir; çevrede oluşan çamur banyosu alanları da hidroterapiye elverişlidir.[10]

Amasya Kaplıcaları, Cumhûriyet târihinin yazılı ilk belgesinin hazırlandığı günlerde Mustafa Kemâl'in rahatsızlığına şifâ aradığı bir yer olması bakımından özel bir anlam taşır. Havsa, Göynücek'in yakınındaki Terziköy Kaplıcası'nın varlığı Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Buranın, üriner sistemle ilgili hastalıklar kadar sindirim sistemi ve romatizma için de faydalı olduğu bilinmektedir. Amasya'nın yakın coğrafyasında yer alan Armut, Gözlek (Gözhöyük), Hamamözü kaplıca suları da cilt hastalıklarından romatizmaya kadar birçok hastalığa çâre olabilecek vasıflardadır.[11]

Ülkemizde su ve sağlık ilişkisini "İdroloji İçme ve Kaplıca Tedavisi" adlı kitabıyla ilk kez bilimsel şekilde ele alan rahmetli Dr. Nüzhet Şakir Dirisu'dur. Yazar, Bursa'da mecbûrî görevinde iken, kaplıcalarda ve sıcak-soğuk su kaynaklarında incelemeler yapmış, elde ettiği kimyâsal analiz bilgilerini de eserinde yayımlamıştır. [12]

Sıcak kaynak suyunun özellikleri kaybolmadan sağlığa tesîri dikkate alındığından, kaplıca yapılarının inşâsında, sıcak su kaynağına yakınlık esas olmuştur. Yapı elemanları arasındaki sıcak su havuzunun kaplıca planlamasında öne çıktığı belirlenmiştir. Sıcak kaynak sularından tam mânâsıyla faydalanmak isteyen, başlayan hastaların, bu havuzlar içinde belirli hareketlerle kendilerini tedâvi kürlerine hazırlamaları amaçlanmıştır. Türk minyatür sanatında bu görüşü destekleyen çizimlere rast gelmek mümkündür.

Anadolu'da prehistorik çağlardan beri varlığı kaynaklarda bildirilen bu su kaynaklarının çoğu günümüzde de işletilmekte olup yaygın olarak içme, kaplıca, çermik gibi isimlerle bilinmektedirler. Su ile tedâvi kültürü, geçmişteki gibi, günümüz dünyâsında yeniden yükselişe geçmiştir. Ülkemizdeki söz konusu mekânlar, bu hususta ne kadar şanslı, avantajlı bir konumda olduğumuzu göstermektedir.

1 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, (Zuhûri Danışman Tabı), c. 3, İstanbul, 1970, s. 25.
2 Gönül Güreşsever Cantay, "Hamam-Kaplıca (Terimler, Mimari, Yıkanma, Tedavi)", *Tarihte Sağlık ve Su Kültürü Sempozyum Bildirileri,* İstanbul, 2017, s. 53-72.
3 "Hypocauste", *Petit Larousse illustré,* Paris, 1974, s. 521. (kelimenin aslı 'Hupo', Yun.); ('Hipo', Lat.).
4 Strabon, *Coğrafya* (Geographika), (çev. Adnan Pekman), Kitap XII, Bölüm IV-VIII, İstanbul,1972, s.12 vd; *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*. H. 1324/m.1906; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, c.1, İstanbul 1989, s. 61'de Neşrî; Faik Reşid-Mehmet Köymen tab'ı, ae, s. 186.
5 Kâzım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul, 1982.
6 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 3, İstanbul 1970, s. 15.
7 Ekrem Hakkı Ayverdi; *age*, c. 1, s. 534 "havuzlu hamamlar" da demektedir.
8 30 m. derinde bulunan ardıç ahşap kadar önemli bir diğer durum da kaynak çevresindeki çorak birikimlerden toplanıp kaynatılarak elde edilen ve Türk çini ve keramik üretiminde kullanılan borakstır.
9 Eman, radyoaktif ölçü birimi.
10 Süleyman Göncer, *Afyon Tarihi,* Karaca Matbaacılık ve Ticâret Kollektif Şirketi, c.1, İzmir, 1971, s. 20-24.
11 Bedi N. Şehsuvaroğlu; *Atatürk'ün Sağlık Hayatı,* İstanbul, 1981; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya 1881-1938*, Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi.
12 Nüzhet Şakir Dirisu, "Deniz Banyosunun Faydaları", *Ilıca Dergisi*, sayı:1, yıl: 1, Ağustos 1935, s. 1-30.

İstanbul'un şifâlı termal kaynağı

KEMAL ÇONTAY

TUZLA İçmeleri İstanbul sınırları içinde bilinen tek termal kaynaktır ve târihi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Kaynağın suyunun şifâ maksadıyla MÖ VIII. yüzyıldan beri içildiği yapılan akademik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Çevre halkının dilden dile anlattığı bir hikâyeye göre, bölgenin sularının şifâlı olduğu atlar sâyesinde anlaşılmıştır: Türklerin bölgeye gelmesinin ardından Rumeli'ye yapılan seferler için bu bölgeden geçilirdi. Türk ordusu aylar süren seferler sırasında yola devam edemeyecek hasta atlarını, Tuzla bölgesindeki otlaklarda bırakırdı. Askerler, bıraktıkları cılız atları dönüşte diğerlerinden çok daha gürbüz buldular, ayrıca rahatsızlığı olan askerlerin de bu bölgeden geçerken iyileştiği görülünce durum hekimlere bildirildi. Böylece bölgedeki kaynak suyunu inceleyen hekimler, suyun şifâlı olduğunu keşfettiler.

Evliyâ Çelebi de Tuzla içme suyunun ününü duymuş ve burayı ziyâret etmiştir. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'de Tuzla İçmeleri'nden şöyle bahsetmektedir:

"Her sene temmuz ayında, yâni kiraz mevsiminde, bütün İstanbul'dan ve diğer bölgelerden binlerce insan gelip burada toplanırlar. Çadırlarını kurduktan sonra saz söz meclisleri tertip ederler, eğlenirler ve içerler. Böylece kırk gün kırk gece deniz kıyısında top, tüfenk ve fişek şenlikleri ve eğlenceleri olur ki dillerle söylemek ve sözlerle anlatmak mümkün değildir. Dert sâhibi olup da hasta edici ve sağlığı bozucu rahatsızlıklara yakalanmış olanlar, burada üç gün üç gece bu içme suyundan içince Allâhu Teâlâ'nın emriyle ve izniyle kusmaya başlarlar. Sarı sarı ve yeşil yeşil safra, kara safra, balgam ve diğer usâreler çıkarırlar ki pis ve kötü kokusundan insan ölüm mertebesine varır. Bâzı insanların da alt tarafından safra, sevdâ, usâreler, kara balgam, namazbur, okran ve sıranca isimli çeşitli hastalıkların sebebi olan şeyler çıkar ki insan yeniden hayat bulur. Bâzı insanlardan, benzetmek gibi olmasın, tespih gibi dizilmiş çıkınca şeyler çıkıp, kırkar ellişer boğum bağırsak gibi çıkılar çıkar. Bunları çalılara sererler, gelip gidenler bakıp seyrederler. Acip hikmettir ki bâzı çıkıları yarınca içinden nice yüz siyah başlı kurtlar gibi rahatsız edici haşerât çıkar."

Evliyâ Çelebi, suyun nasıl içilmesi gerektiğini de eserinde şöyle açıklamaktadır:

"Öncelikle üç gün asla tuzlu ve canlı kısmı yiyecekler yemeyip perhiz edilmelidir. Dördüncü günün sabah ve akşamında birer fincan su içilmelidir. Ancak kişi kendini sıcak tutmalıdır. Üç gün bu hâl ile vücûdunu haberdar edip muğlap içmiş gibi olur. Bundan sonra üç gün dahi üç sefer daha bu sudan içilmeli ve tuzsuz piliç maslukası suyu içilmelidir. Tamam onbeş amel ettikten, alttan ve üstten faydaları görüldükten sonra limon sulu ekşi çorba içilerek amelini kesmesi gerekir. Bundan sonra nice faydaları görülür."

Her ne kadar şifâlı suların etkisi Çelebi tarafından mübâlağalı bir üslûpla anlatılmış gibi görünse de dönemin içinde suyun iyi bilindiği ve birçok kişi tarafından da kullanıldığı kesindir. Dönemin insanlarının içmelerden faydalandıktan sonra gemilerle karşıya, Yalova'ya geçerek ılıcalarda rahatladığı da Çelebi tarafından aktarılmaktadır. İçmelerin şifâlı sularının geleneksel hâle gelmesinin ve tanınmasının çok uzun zaman alacağı varsayıldığında ise Evliyâ Çelebi'den çok daha eski dönemlerden îtibâren bu suların bilinip kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Önceleri "Yunak", sonra "İçmeler" diye adlandırılan bölgenin ilk tesîsatlandırma çalışmaları 1900'lerde başlamıştır. 1923'te suları Fransızların işlettiğini belgelerden öğrenmekteyiz.

Tuzla şifâlı sularının modern anlamda sağlık turizmine hizmet edecek şekilde yapılandırılması, Cumhûriyet dönemine denk gelmektedir. Atatürk, başta Yalova Termal Tesisleri olmak üzere, Türkiye'deki âtıl şifâlı suların, modern anlamda kaplıca hizmeti verecek duruma getirilmesi ve konaklama tesisleriyle donatılması için çaba göstermiştir.

Cumhûriyet döneminde, ülkemizde bilinçli bir sağlık politikası uygulanmak isteniyordu; bu düşünceyle

numûne hastâneleri ve Hıfzıssıhha Enstitüsü kuruldu. Tuzla İçmeleri'nin değerlendirilmesi ve modern bir tesis kurularak termal suyun halk sağlığı için kullanıma sunulması, bu dönemde gerçekleştirildi.

İlk olarak 10 Aralık 1926 yılında Ticâret Bakanlığı'nın yazısı, Atatürk'ün imzâsı ve Bakanlar Kurulu karârıyla Tuzla İçmeler için "Kâmil Bey'e 77 yıllığına imtiyaz hakkı" verildi.

1927 yılında 100 bin TL sermâye ile Tuzla İçme Maden Suları Türk Anonim Şirketi kuruldu. Şirketin ilk kurucuları, dört hekim ve bir iş adamı oldu. Atatürk'ün de hekimleri olan Dr. Mehmet Kâmil (Berk), Dr. Âkil Muhtar (Özden), Dr. Neşet Ömer (İrdelp) ve Dr. Hikmet; iş adamı Kâmil Abduş Bey ile birlikte yeni şirketin yönetimini de üstlenmiş oldular.

İktisat Vekâleti'nden yazılan 24 Mart 1929 târih ve 7132-13 numaralı tezkere ile imtiyaz sâhibi Kâmil Bey tarafından Tuzla İçmeleri mâden suyunun Tuzla İçme Maden Suları Türk Anonim Şirketi'ne satılması istendi ve 27 Mart 1929 târihli ve 7820 sayılı karar ile Reîsicumhur Gâzi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet ve Bakanlar Kurulu'nun imzâlarıyla satış izni onaylandı. Karar, 13 Nisan 1929 târihli Resmî Gazete'de yayımlandı.

Tuzla İçmeler Kaplıcası'nın kurularak, halkın kullanımına sunulduğu 1930'lu yıllar, Türkiye'de sanâyileşmenin yoğun olarak yaşandığı, her şehirde sanâyi yapılarının faâliyete geçirildiği bir dönemdi.

Satışın onayından sonra, 1929'da Tuzla İçmeleri AŞ bir faâliyet raporu hazırladı. Bu rapora göre idâre heyeti, mevcut şirketin, sermâyesini daha verimli hâle getirebilmesi için öncelikli olarak bir otel inşâsını uygun görmüştü. Çok yönlü bir mîmar ve sanatçı olan Avusturyalı Robert Oerley ile sözleşme imzâlandı, ardından mîmâra İçmeler için genel bir yerleşme planı da hazırlatıldı.

Oerley, şirketin istediği iki ayrı otel planı hazırlamıştı; Tuzla İçmeleri AŞ, hazırlanan keşif raporuna uygun olarak müteahhit Simota Efendi ile 47 maddelik bir sözleşme imzâladı. Oerley, oteli İçmeler arâzisinin en yüksek kotuna, manzaraya hâkim bir biçimde konumlandırdı. Otelin yapılış dönemi 1930 sonları ile 1932 yılları arasındadır.

1934'de "Grand Hotel" (Büyük Otel), revir, personel yatakhânesi tamamlandı; en son 1940'larda binâ kompleksine Küçük Otel de eklendi. Böylece kuruluşunun üzerinden 13 yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen, Tuzla İçmeler Kaplıcaları genç Cumhûriyet'in hızlı büyüme ve kalkınma hamlelerine ayak uyduruyordu. Kaplıca Oteli, erken Cumhûriyet dönemi mîmârlığımızın izlerini günümüze taşıyan önemli bir târihî ve kültürel mîras olarak çevresi ile birlikte özenle korunması gereken bir yapıdır.

Yığma yapı ve betonarme karkas teknikleriyle karma sistemde inşâ edilmiş olan yapı bodrum, zemin, birinci ve çatı katlarından oluşur. Bodrum katının bir bölümünde mutfak, ofis ve antre yer alır. Resepsiyon, oda ve tuvaletler zemin kattadır. Odalar, uzun bir koridorun iki yönünde konumlanmıştır. Günümüzde doktor ve tedâvi odaları da bu kattadır. Koridorun bir ucunda giriş holü, merdivenler ve yemek salonu yer alır. Koridorun diğer ucu, sonradan eklenen kaplıca havuzuna ve otele açılmaktadır. Yemek salonu, günümüzde otelin lobisi olarak kullanılmakta olup otele bir geçit ile bağlanan tek katlı eski gazino binâsı, günümüzde yemek salonudur.

Tesis çevresine 1929 yılından îtibâren 3 bin ağaç dikilerek rekreasyonel bir ortam sağlanmıştı. Ancak, Tuzla İçmeleri'nin kurucusu olan Kâmil Abduş Bey'in 1969'daki vefâtından sonra, tesisler, âtıl bir duruma düştü. Vârislerin tesislerle yeterli düzeyde ilgilenmemesi nedeniyle 2 bekçi tarafından burada 20 yıl boyunca sâdece açıp kapama görevi yerine getirildi, bu zaman zarfında tesislerde hiçbir onarım ve bakım hizmeti yapılmadı.

1990'da, bir inşaat mühendisi olan Köksal Köse'nin hisselerin %50'den fazlasını almasıyla Tuzla İçmeleri bir yenilenme sürecine girdi.

1992 yılında İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi Tıbbî Ekoloji ve Hidroklimatoloji kürsüsü ile temâsa geçildi. Suyun analizi yaptırılarak şifâlı suların etkileri bilimsel olarak kanıtlandı. Sonraki süreçte "Tuzla İçmeleri Bütünleştirme ve Yeniden Değerlendirme Master Proje" kapsamında Büyük ve Küçük Otel'e ek olarak modern konaklama tesisleri yapıldı.

ŞİFÂLI SULAR

Tuzla İçmeler Kaplıcaları'nı oluşturan şifâlı sular, esas îtibâriyle iki ana çıkışa sâhiptir. Bunlar, sırasıyla Büyük İçme ve Küçük İçme'dir. Büyük İçme'nin sıcaklığı 19°C olup debisi yaklaşık olarak 1-1,5 lt/s'dir. 19°C olan ve bu özelliğiyle soğuk diyebileceğimiz sular kategorisine giren bu kaynak suları, 37-38°C'ye kadar ısıtılarak kaplıca turizminde, açık havuzlarda, banyolarda ve karbondioksit gazı olmaksızın şişelenip mâden suyu olarak kullanılabilmektedir.

Bir diğer kaynak olan ve Büyük İçme'ye ortalama 200-250 m mesâfe uzaklıkta bulunan Küçük İçme kaynağının suları ise ortalama 17,5°C civârında ve ortalama debisi 0,6°C lt/s ile sızıntı şeklindedir. Sızıntı hâlindeki suların toplanmasıyla kullanılabilen bu kaynak suları, hâlihazırda sâdece içme faâliyeti olarak hizmet verebilecek durumdadır.

Tuzla şifâlı suları, sâhip olduğu yüksek mineralli özelliği sâyesinde değişik kullanım türlerinde çok çeşitli hastalıkları tedâvi edici bir karakter göstermektedir. Tuzla şifâlı suları, yüzyıllar boyunca içten tedâvi yöntemi olarak adlandırdığımız içme kürü yoluyla ziyâretçilerine hizmet vermiştir.

Sâhip olduğu çeşitli anyon ve katyonlar spesifik olarak değişik hastalıklara iyi gelmektedir. Örneğin yüksek sodyum klorür içeriği sâyesinde hiper veya hipoasidite (asit azlığı), hazımsızlık ve mîde yanması gibi sindirim sisteminin fonksiyonel rahatsızlıklarında, gut ve şeker hastalığı gibi metabolik rahatsızlıklarda, sıvı ve tuz yetersizliğinin giderilmesinde etkili olmaktadır. Buna ek olarak sâhip olduğu magnezyumlu yapısı ise ani kardiyak ve inme gibi hastalıkların engellenmesinde; egzersiz sonrası, hâmilelik-laktasyon dönemlerinde ve yaşlılıkta artan magnezyum ihtiyâcının karşılanmasında etkili olmaktadır.

Tuzla şifâlı sularının kalsiyumlu yapısı, içme kürüyle doğrudan alındığında sağlıklı bir kemik gelişimine iyi geldiği, kalsiyuma bağlı olarak oluşan kalsiyum

Tuzla İçmeler.

oksalat taşları ve üriner sistem taşlarının oluşumunu engelleyici ve vücuttan atıcı bir etki gösterdiği bilimsel çalışmalarla desteklenmiştir.

Tuzla şifâlı sularının ısıtılıp kaplıcalarda banyo kürü olarak kullanılması üç sıcaklık derecesine göre değişmektedir. Bütün sıcaklık değerlerinde suların kronik bel ağrılarına pozitif yönde etki ettiği bilimsel çalışmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Bu rahatsızlıkların giderilmesine ek olarak inme, nevraljiler, ortopedik ameliyat ve kırıklar sonrası iyileşme süreçlerine katkılar da banyo kürlerinin pozitif etkisine örnek olarak gösterilmektedir.

Bir diğer uygulama türü termal çamur tedâvisidir. Vücuttaki kan dolaşımını düzenleyip zararlı toksinlerin vücuttan atımında yardımcı olan bir tedâvi kürüdür. Katı bileşenler ve mineralli sudan oluşan bu karışımda bölgesel sıvama, bölgesel banyo veya bütün vücûdu sıvama şeklinde uygulama yapılabilmektedir. Şifâlı suların diğer kullanım şekillerinden biri ise inhalasyon yoluyla soluma kürleridir.

Bahsedilen üç uygulama küründen tam verim alınması, kaplıca tedâvi yöntemlerinin doğru kullanılmasına bağlıdır. En verimli tedâvi, doktor kontrolünde, 21 gün süreli 10-15 dakîkalık banyo kürleriyle sağlanmaktadır.

***

Tesisler, konum olarak İstanbul'un en doğusunda bulunan Tuzla ilçesindedir. Batısında Pendik, doğusunda ise Kocaeli'ne bağlı Gebze yer alır.

Tuzla İçmeler Kaplıcaları'na ulaşım problemi yoktur. Tesîsin kuzeyinden, eski Ankara Yolu adıyla tanınan D-100 karayolu geçer. TCDD demir yolu hattının "İçmeler İstasyonu", tesis yakınına kurulmuştur. İstasyon, yakın gelecekte Marmaray hattı kapsamına dâhil olacaktır.

Kadıköy, Bostancı, Pendik, Tuzla, Sabiha Gökçen Havalimanı ve Kartal Metro baş duraklarından hareket eden otobüs hatları, İçmeler "Şifâlı Sular Durağı"ndan geçmektedir. Tuzla ve Pendik'ten kalkan minibüsler de kaplıcaya ulaşım hizmeti vermektedir.

1990'lı yıllardan sonra adı kamuoyunda yeniden duyulmaya başlanan Tuzla İçmeler Kaplıcaları, 2000'li yıllardan sonra çok fazla kullanılır hâle gelmiştir. Özellikle hem şifâlı suyun doğrudan içilebilmesi hem de ısıtılarak kaplıcalarda kullanılması Tuzla İçmeler Kaplıcaları'nın avantajlı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Şifâlı sular özelinde tartışmaya en açık hususlardan bir tânesi sulardaki kirlenme meselesi olmuştur. Tuzla, özellikle 1980'li yıllardan sonra artan konut sayısı ve sanâyileşmeyle birlikte nüfûsu hızla artan yerleşmeler arasında yer almaktaydı. Gelişen nüfus baskısı dışında, Tuzla İçmeleri, özellikle tersânelerin kurulması ve çevresindeki sanâyi faâliyetleriyle birlikte birtakım olumsuz şartların etkisinde kalmıştır.

Su üzerinde çeşitli dönemlerde yapılan analizler, sulardaki kirlilik seviyesini açıklamaya yaramaktadır. Araştırmalar, Tuzla şifâlı sularının temel karakterini yansıtan klorür, sodyum, potasyum, magnezyum ve kalsiyum değerlerinde de ciddî düşüşler olduğunu göstermektedir. Tuzla İçmeler Kaplıcaları'nın suyu son dönem restorasyonu ile koruma altına alınarak kirlenmeye neden olacak tehditler tamâmen giderilmiştir. Kaplıcaların şifâlı suları, geçirdiği restorasyon sâyesinde, bugün hâlihazırda hem içme olarak hem de kaplıca tedâvisinde kullanılmaya uygundur.

2015 yılında, tesisler tamâmen yeni bir görünüme kavuşmuştur. Târihî yapıların bir kısmı ve bahçe alanları korunmuş, bir kısmı da yeniden inşâ edilmiştir. Yeni yapılar, sâdece İçmeler'in değil, bütün Tuzla'nın çehresinin değişmesine katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

¶ Aktaş, A., "Kronik Noninflamatuar Bel Ağrılarında İki Farklı Kaplıca Kür Uygulamasının Karşılaştırılması", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1997.

¶ Ateş, S., "Robert Oerley'in İstanbul'da Bilinmeyen Bir Yapısı: Tuzla İçmeleri Kaplıca Oteli", *Mimarlık Dergisi*, Eylül Ekim 2011, s. 26.

¶ Ayık, U., "Türkiye'de Alternatif Turizm Faaliyetlerinin Gelişen Bir Kolu Olarak Kaplıcalar: Tuzla içmeler Örneği", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 2016, s. 149-169.

¶ Dağlı , Y., Kahraman, A., *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa- Bolu- Trabzon- Erzurum- Azerbaycan- Kafkasya- Kırım- Girit*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

¶ Gürdal, H., Başak, E., Dermirtaş, H. "Tuzla İçmelerinin Bugünkü Durumu" II. Ulusal Balneoloji ve Tıbbi Biyometeoroloji Kongresi, *Tıbbî Ekoloji ve HidroKlimatoloji Dergisi*, 1991, İstanbul-Yalova, s. 126-131.

¶ İÜ Tıp Fakültesi Hidro-Klimatoloji Kürsüsü, *Türkiye Maden Suları 2 Marmara Bölgesi*, İstanbul, 1971.

¶ Karagülle, Z., "Tuzla-İçmeler Büyük İçme- Ana Kaynak Mineralli Su Tıbbi Balneolojik Değerlendirme Raporu", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, İstanbul, 2003.

¶ Özer, N., *Tuzla Mineralli (Maden) Suyunun Uygulama Türlerine Göre Kür Tedavisinin Uygun Olduğu Hastalıklar (Endikasyonlar)*, İÜ Tıbbı Ekoloji ve Hidroklimatoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 1992.

¶ *Tuzla İçmeleri AŞ. Tuzla İçmeleri AŞ Raporu*, İstanbul.

¶ *Tuzla İçmeleri AŞ. Tuzla İçmeleri AŞ Broşürleri*, İstanbul.

¶ Türkiye Sağlık Vakfı, *Sağlık Turizmi 2010 Durum Analiz Raporu ve Çözüm Önerileri*, Efil Yayınevi, Ankara, 2010.

¶ Ülker, İ., Sağlık Turizmi ve Kaplıca Sularımızın Değerlendirilmesi, *Turizm Yıllığı*, 1986.

İstanbul'un sayfiye yeri

Yalova kaplıcaları

MUSTAFA NOYAN

Yalova Termal târihî açık havuz.

Ayak suyu.

GÖRSELLER: YALOVA TERMAL TESİSLERİ

HÂTIRALARIMIN en hoş zamanları âilece gidilen tâtillerdi. Bu tâtillerin en güzelleri, o zamanlar İstanbul sâkinlerinin büyük ekseriyetinin, dinlenmek için seçtiği yemyeşil ormanları ve tertemiz sularıyla hâfızamda silinmez bir iz bırakan, Yalova Termal beldesinde geçirilmiş olanlarıdır.

1970'li yıllara kadar İstanbullular, yaz mevsimi gelince hava değişimi arar, Boğazda sezonluk kirâlanan bir köşk veya yalı ya da mütevâzı bir hânede Boğaziçi'nin tertemiz havasını soluyarak âdeta gençleşirlerdi. Yaz sonuna doğru, başta Yalova olmak üzere Bursa, Armutlu, Gönen, Oylat gibi şifâlı sularıyla tanınmış bir ılıcada, kaplıca tâtili yaparlardı.

Yalova, gerek İstanbul'a yakınlığı gerek Adalar bağlantılı vapur seferleriyle gerekse de idârî bakımdan İstanbul'a bağlı olma avantajıyla, İstanbul halkının kaplıca tâtillerinde ilk tercih edilen yer olmuştur. İstanbulluların bir kısmı ise Yalova çevresinde yazlık bir ev sâhibi olmayı yeğleyerek sayfiye sürelerini uzatmayı başarmışlardır.

Günümüzde bile Yalova'nın Çınarcık, Esenköy gibi beldelerindeki yaz nüfûsu, çoğu İstanbullu sayfiyecilerin etkisiyle yükselmeye devam etmektedir. Her ne kadar yazlıkçılar artık deniz kıyılarını seçiyor olsalar da eskiden beri yazlık konutlar için Yalova çevresinin tercih edilmesinde, soğuk ve sıcak su kaynaklarının etkisi büyüktür. O hâlde Yalova'yı geçmişten günümüze "İstanbul'un Sayfiye Yeri" diye tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Yalova Termal Kaplıcaları, yaklaşık 4 bin yıl önce bir deprem sonucu oluşmuştur. Termal Kaplıcaları, Yalova il merkezinden 12 km uzaklıkta, iki dağ arasında, muhteşem bir bitki örtüsü ile kaplı bir vâdînin içindedir. Yalova'nın Termal ilçesi sınırları içerisinde bulunan tesisler, 3.600 dönüm orman arâzisine sâhiptir.

Antik dönemde "Pythia" adıyla bilinen bu bölgede kurulmuş kaplıcalar, tahmînen MÖ VI. yüzyıldan îtibâren "Pythia Therma" ismiyle tanınmıştır. Pagan dönemde, toprak yarıklarından çıkan buhar ve sıcak suların, yer altı güçlerine âit olduğuna inanılmaktaydı.

Anadolu'da kültür ve inanışlar değişim geçirdikçe su ve şifâ bağlamında birçok farklı hikâye oluşmuştur, ancak bu anlatılar, genellikle "sıcak suların arayıcısı ve koruyucusu Herkül" kültü etrâfında şekillenmiştir. Zamanla Herkül'ün yerini "Sağlık Tanrısı Asklepios" almış, Termal'e gelen hastalar, Asklepios adına adaklar adayarak şifâ aramışlardır.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sinde tekfur Yanko'nun kızı Eleni'nin çâresiz bir hastalığa yakaladığını, kızın kaş ve kirpiklerinin döküldüğünü anlatır. Genç kızın, dağ ve deniz havası alması amacıyla Yalova'ya gönderildiğini; Termal'de gezmeye çıkan kızın, kaplıcalar civârında yaralı bir geyiğin sıcak suya ve çamura girdiğini gördüğünü; aynı yerde 40 gün boyunca yıkanarak iyileşip evine döndüğünü yazan Evliyâ Çelebi, kızı şifâ bulan tekfurun, bu su kaynağının üzerine bir hamam yaptırdığından da bahseder.

Bir başka efsânede ise Menedora, Metrodora ve Nymphadora isimli üç kız kardeşin IV. yüzyıl başlarında Hıristiyan olduktan sonra termal hamamları civârına çekilerek burada ibâdetle meşgul olduklarına inanılır. Sıcak sulara gelen hastaları iyileştirmeleriyle ün salan kız kardeşler, dönemin Bizans imparatoru ve bölge vâlisini rahatsız ettikleri ileri sürülerek işkenceyle îdam edilmişlerdir. Bölge halkının Hıristiyanlaşmasında etkili olan kız kardeşler, azîze kabul edilmişler, kaplıcaya gelenlerce ziyâret

Sultan Abdülmecid annesine şifâ vesîlesi olan sulardan halkın da kolaylıkla faydalanması için îmar faâliyetlerine girişti, hâlen kullanılan yolları açtırdı.

edilen mezarları da kutsal sayılmıştır.

Asırlar boyunca medeniyetlerin şifâ merkezi sayılan Yalova Termal Kaplıcaları, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden günümüze dek kesintisiz biçimde bu işlevini korumayı başarmıştır. İstanbul'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti îlân edilmesiyle birlikte, şehrin yakın çevresinin de îmârına girişildiği târihî bir gerçektir. Meselâ Termal'de ilk anıtsal hamam, hastâne, kilise ve saray yapılarının Roma imparatoru Konstantin devrinde yapıldığı bilinmektedir. Kudüs'ten hac

Göz suyu.

yolculuğu dönüşü sonrası kaplıcalara gelen imparator Konstantin'in annesi Helen'in, burada tedâvi olana kadar kaldığına ve şifâlı sular sâyesinde büyük bir hastalıktan kurtulduğuna inanılmaktadır.

Bizans İmparatorluğu döneminde kaplıca çevresine kilise ve ayazma gibi dînî yapılar eklemiştir. VI. yüzyılda imparator Justinianus, hamamları yenileterek eşi Theodora ile birlikte kaplıcaları ziyâret eder. 1932 yılında başlatılan arkeolojik kazılarda, araştırmacılar tarafından Bizans İmparatoru II. Justinianus monogramlı sütunlar, muhtelif mezar anıtları, adak stelleri, bir kilise ve dehliz bulunmuştur. Kalıntıları koruma altına alınan bu dehlizin, kilisenin günah çıkarma tüneli olarak kullanıldığı ve hastaların gelecekten haber almak üzere burada uykuya yattıkları düşünülmektedir.

Kaynaklarda hamam veya dağ hamamı olarak adlandırılan Termal, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir sağlık ve dinlenme merkezi olarak önemini korumuştur. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan, tıpkı Bizanslı Helen gibi, Yalova Kaplıcaları'nda tedâvi olmuş ve romatizma hastalığına şifâ bulmuştur. Vâlide Sultân'ın iyileşmesiyle Termal daha da ün kazanır. Sultan Abdülmecid, annesine şifâ vesîlesi olan sulardan halkın da kolaylıkla faydalanması için birtakım îmar faâliyetlerine girişmiş; hâlen kullanılan yolları açtırarak yeni banyolar ve köşkler inşâ ettirmiştir.

Nitekim geçmişte, Romalılar zamânında altın çağını yaşayan kaplıcalar, XIX. yüzyılda bu gelişmeler eşliğinde ikinci altın çağını yaşamıştır. Sözü edilen dönemde, bütün dünyâda özellikle kaplıca tâtilleri yaygınlaşmıştır. Yalova Kaplıcaları da bu modadan nasîbini almış; başta İstanbullular olmak üzere aralarında devlet adamlarının da olduğu pek çok ziyâretçi, gerek şifâ bulmak gerekse tâtilini geçirmek gâyesiyle kaplıcalara gelmiştir.

Kaplıcalara özel ilgi gösterdiği bilinen Sultan II. Abdülhamid'in pâdişahlığı döneminde Termal, dünyânın en gözde sağlık ve eğlence merkezlerinden biri hâline gelmiştir. 25. cülûs yıl dönümü münâsebetiyle, 1898 ile 1900 yılları arasında Yalova Kaplıcaları büyük bir onarım görmüş, kaplıca suyunun ilk tahlilleri 1892 yılında yaptırılmıştır. Böylece Cem'iyyet-i Tıbbiyye tarafından incelenen suların, dünyâca ünlü Fransa "Aix Les-Bains" sularına eş değer olduğu tespit edilmiştir. Yalova Termal, 1911 yılında Roma'da yapılan kaplıcalar arası yarışmaya katılarak burada da "Suları En Şifâlı Kaplıca" unvânını kazanmıştır.

XX. yüzyıl başında, kaplıcaların işletilmesi, Reşit Hayat adında zengin bir Suriyeliye 51 yıllığına kirâya verilmiştir. Reşit Hayat, çoğu yabancılardan oluşan bir grup ortakla "Boğaziçi Park Şirketi"ni kurmuş, böylece Termal'in îmârına başlanmıştır. 1907 yılında üç katlı ve 55 odalı Büyük Otel ile Büyük Gazino inşâ edilir, ancak I. Dünya Savaşı yıllarından bütün memleket gibi, Yalova Kaplıcaları da menfî etkilenmiştir. Yabancı ortaklı şirket, I. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Yunan işgâli nedeniyle 1914 yılına kadar işlettiği termal kaplıcalardan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Bir süre kaderine terk edilmiş hâlde bekleyen Yalova Kaplıcaları, Cumhûriyet'in îlânıyla birlikte hak ettiği ilgiye yeniden kavuşmuştur. Atatürk, 19 Ağustos 1929 târihinde Yalova'ya ilk defa geldiğinde kaplıcaları beğenip harp yıllarında yıpranmış olan Termal Otel ile civârındaki yapıların tâmir edilerek halka açılması tâlimatını verince mezkûr bölgenin genç cumhûriyetin bir su ve şifâ merkezi olması yolunda önemli bir adım atılmış olur. Ayrıca aynı yıl çıkarılan kânunla, Yalova İstanbul'a bağlı ilçe statüsü kazanır. Bununla birlikte Yalova Kaplıcaları'nın işletmesi Türkiye Seyr-i Sefâin İdâresi'ne verilir. Bakımsız hâldeki tesisler, İdâre umum müdürü Sadullah Güney ve kaplıca müdürü Dr. Reşat Belger'in gayretleriyle, kısa sürede onarılarak hizmete açılır. 2 Aralık 1929 târihinde İstanbul-Yalova arasında vapur seferlerinin başlamasıyla da Yalova Kaplıcaları tam anlamıyla câzibe merkezi hâline gelir. Yalova Termal'in hizmete başlaması, Türkiye'de turizm işletmeciliğinin gelişmesinde önemli bir adım kabul edilmektedir.

Atatürk'ün, son yıllarında dinlenmek amacıyla sık sık Yalova Termal'e geldiği, burada zaman geçirmekten hoşnut olduğu bilinmektedir. Çalışmalarını yürütebilmesi üzere burada inşâ edilen Termal Köşkü'nde kaldığı dönemlerde Ankara'nın üst düzey bürokrasi kadrosu âdeta Yalova'ya taşınmaktaydı. Artık köşk, hükûmetin yaz dönemi çalışmalarını yaptığı bir mekân olmuştur; Serbest Fırka'nın kurulması, Yerli Malı Haftası gibi Cumhûriyet târihinin bâzı önemli kararları burada alınır. 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu, Yalova'da Atatürk'ün talimâtları

(üst) Mîde suyu.
(alt) Termal su.

ile devam eden çalışmaların ardından kurulur. Termal Atatürk Köşkü, 1984 yılında yapılan restorasyondan sonra, müze olarak ziyârete açılmıştır.

Kaplıcaların işletmesini yürüten Seyr-i Sefâin İdâresi, 1933 yılında AKAY, 1937'de Denizbank, 1939'de Devlet Denizyolları, 1952'de Denizcilik şeklinde değişen kurum isimleriyle, toplam 50 yıl hizmet vermiştir. İşletme 1980'de Turizm Bankası'na, 2001 yılında ise hâlen yönetimi devam ettiren Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir.

1995 yılında il olan Yalova'nın, idârî anlamda ayrılmış olsa da İstanbul ile olan bağı her zamankinden güçlüdür. İstanbul'dan Yalova Termal'e kadarki kara yolları bugün artık yüksek standarttadır, yolun bâzı bölümlerinde ücretli otoyol olanağı da bulunmaktadır. 2016 yılında hizmete giren Osman Gâzi Köprüsü ile de iki şehir arasındaki ulaşım süresi oldukça kısalmıştır.

Ayrıca İstanbul Deniz Otobüsleri (İDO) Yenikapı-Yalova ve Pendik-Yalova hatlarında hızlı feribotlar; Gebze Eskihisar ile Yalova Topçular iskeleleri arasında arabalı vapurlar ile düzenli deniz seferleri düzenlemektedir. Yolcu motorları ile de İstanbul'dan Çınarcık ve Yalova'ya ulaşmak mümkündür. Yalova il merkezinden 12 km mesâfedeki kaplıca merkezine otobüs, minibüs ve taksi ile ulaşım sağlanmaktadır.

Kaplıca buharı etkisiyle yörenin iklimi yumuşaktır. Orman kenarında kurulu olan Termal'de yeşilin her tonunu bulmak mümkündür. Rengârenk ortanca ve güller, kaplıca suyuyla ısıtılan seralarda yetiştirilen yüzlerce çeşit bitki, gezinti alanlarını süslemektedir. Termal'in tabiî güzelliği, konaklama ve yeme-içme hizmetlerindeki çeşitlilik, bölgeyi turizm için câzip bir yer hâline getirmektedir.

Kaplıcanın suları doğal çıkışlı, banyo ve içme kürleri için elverişlidir. Barındırdığı ideal orandaki radyoaktivite ile hücreleri canlandırmakta, insan bünyesinde gençlik ve tâzelik hissi uyandırmaktadır. İçme ile birlikte yapılan banyo uygulamaları; metabolizma hastalıklarında, kanda biriken yağın temizlenmesinde, fazla ürik asit birikiminin vücuttan atılmasında etkili olmaktadır.

Yalova Kaplıcaları suları romatizma, beslenme bozuklukları, solunum yolları, kalp hastalıkları, kan dolaşımı, kas yorgunluğu, idrar yolları ve psikolojik hastalıklar gibi rahatsızlıklara olumlu tesir etmektedir. Kaplıcada birbirinden farklı özellikler gösteren dört kaynak bulunmaktadır.

1 Termal ana kaynağı, sıcaklığı 57°C, pH değeri 7,66.

2 Vâlide Hanım kurna başı, sıcaklığı 56°C, pH değeri 7,46.

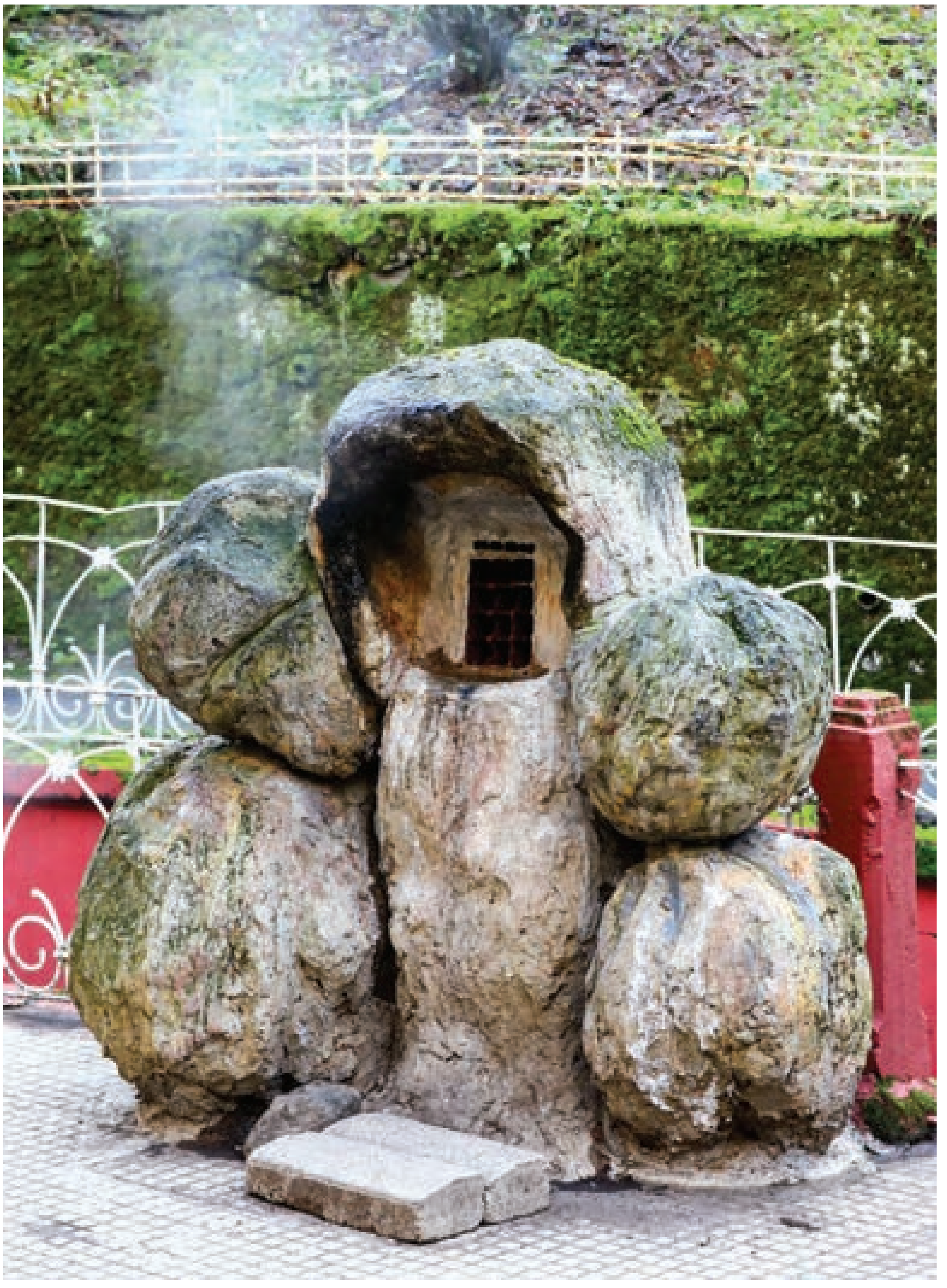
3 Yeni Kaplıca, sıcaklığı 64°C, pH değeri 7,48.

4 Göz Suyu, sıcaklığı 55°C, pH değeri 6,88.

Kaplıca suları, mâdeni az ılıca ve içmeler grubunda değerlendirilmektedirler. Sülfat, sodyum, kalsiyum ve az miktarda da florür içeren sularda, hafif kükürt kokusu duyulmaktadır.

Yalova Termal Tesisleri'nin girişinde, "Yedi Havuzlar" adı verilen sun'î bir çağlayan bulunmaktadır. Ortancalarla süslü Ata Park bahçesinden, merdivenlerle Atatürk Köşkü'ne çıkılmaktadır. Ata Park'ın karşısında Termal Otel, Açık Havuz ve Kurşunlu Banyo sıralanmıştır. Yalova Termal bünyesinde Kurşunlu ve Vâlide Hamam adlarını taşıyan iki târihî hamam; Sultan özel banyo odaları, sıra banyolar

Nefes darlığına iyi gelen buhar kürü.

ile termal suyla doldurulan açık yüzme havuzu mevcuttur.

Dünyâca ünlü Termal açık yüzme havuzu, Kurşunlu Hamam ile paylaştığı "Napolyon Şapkası" şeklindeki mîmârîsi ile misâfirlerinin göz zevkine hitâp etmektedir. Türkiye'nin tescilli ilk havuzudur. Hava şartlarına göre su sıcaklığının ayarlanabildiği havuz, kaplıca suyu ile doldurulmakta, yaz-kış kullanıma açık tutulmaktadır.

Yalova Termal'in ilk yapısı olan Vâlide Hamamı, târihî özelliklerini koruyarak kadın ve erkekler için iki ayrı bölümde hizmet vermeyi sürdürmektedir.

İmparator Justinianus döneminde yapılan ve zaman içinde toprağın altında kalarak işlevini yitiren Kurşunlu Hamam, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle ortaya çıkarılmış, yenilenerek hizmete alınmıştır. Fin Hamamı olarak tasarlanmış tesiste, kapalı yüzme havuzu ve sauna bulunmaktadır. Dış cephesinde mermer bir kitâbe yer alan hamam, kurşunla kaplı kubbeleri nedeniyle "Kurşunlu Hamam" olarak adlandırılmaktadır.

Termal bünyesinde toplam 212 yatak kapasiteli üç otel bulunmaktadır. Kaplıcaların en tanınan oteli olan Termal Otel'in yapımı iki yıl sürmüş, yapı 1938'de hizmete açılmıştır.

Mîmârı Sedad Hakkı Eldem, Yalova Termal Oteli'ni "Millî Mîmârî hareketinin ilk ürünü" olarak nitelemiştir. Otel zamanla eskiyip yıprandığından, 1982'de yıktırılmış; aslına uygun olarak tekrar inşâ edilerek 2009 yılında tekrar hizmete açılmıştır. Adını bahçesindeki 200 yıllık târihî çınardan alan Çınar Otel, XIX. yüzyıl sonlarında yapılmış olup 1982 yılında aslına uygun olarak restore edilmiş ikinci dereceden bir târihî eserdir.

Çınar Otel'in yanında büvet şeklindeki yapı "Mîde Suyu" adıyla tanınmaktadır. Ziyâretçilerin içerek şifâ aradıkları su, doğrudan kaynaktan gelmektedir. Soğutularak mâden suyu gibi içilebildiği gibi, sıcak içildiğinde de gastrit, kolit kabızlık gibi hastalıklara iyi gelmektedir. Buradan Çamlık Otel'e uzanan yaklaşık 750 m'lik gezi parkuru içinde ilk görülen ünite "Göz Suyu"dur. Atatürk'ün emri ile faâliyete alınan bu kaynak, çeşitli göz hastalıklarının tedâvisinde kullanılmaktadır. Kaplıcanın ana kaynağı olan memba ise yürüyüş parkuru üzerindedir. Kaynaktan çıkan buhar, solunum yolu hastalıkları, nefes darlığı, astım ve kan dolaşımına iyi gelmektedir.

Membaın alt kısmında sürekli akan su yolu, "Ayak Suyu" olarak bilinmektedir. 98°C sıcaklığa ulaşabilen su mantar, çıban, romatizma ve kırık tedâvilerinde tercih edilmektedir. Ünite girişinde bulunan havalandırma tüneli, ortama mistik bir hava vermektedir; ziyâretçiler burada dilek de tutarlar.

Bütün bu zenginlikleriyle Yalova Termal bir "su ve şifâ" yeridir ve sınıfında bir dünya markası olmaya adaydır.

KAYNAKÇA

¶ AKAY İşletmesi, *Yalova Kaplıcaları Broşürleri*, İstanbul, 1936.
¶ Giray, S., *Yalova Kaplıcaları Tarihçesi ve Şifalı Suları ile Tedavi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1949.
¶ Göncüoğlu, S. F., *İstanbul'un İlkleri Enleri*, EP Yayıncılık, İstanbul, 2004.
¶ Karagülle, M. Z., Doğan, M. B., *Kaplıca Tıbbı ve Türkiye Kaplıca Rehberi*, Nobel Kitapevi, İstanbul, 2002.
¶ Karagülle M. Z., Doğan M. B., *Türkiye Kaplıca ve Talasso Terapi*, Nobel Matbaacılık, İstanbul, 2005.
¶ Kurtoğlu, A., Noyan, M., *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2015.
¶ Özer, N., *Yalova Kaplıcalarının Tarihsel Gelişimi. Doğal Özellikleri, Tıbbi Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, Tıbbi Ekoloji ve Hidro-Klimatoloji Birimi, İstanbul, 1981.
¶ Sağlık Bakanlığı Kaplıcalar Yönetmeliği, Ruhsatlı Kaplıcalar, Doğuşum Grup, Ankara, 2005.
¶ Seyr-i Sefâin Umum Müdürlüğü, *Yalova Kaplıcalar, Yalova Kaplıcaları Tahlil Raporları, Tedâvi Edilen Hastalıklar, Tedâvi Şekilleri, Otel ve Lokanta Târifesi*, Seyr-i Sefâin Matbaası, İstanbul, 1930.
¶ Seyr-i Sefâin İdâresi, *Zümrüt Yalova Kaplıcaları*, Ahmet İhsan Matb., 1931.
¶ Yalova Termal Kaplıcaları, *Sağlık Bakanlığı Yalova Termal Kaplıcaları İşletme İdaresi Broşürleri,* Yalova, 2017.
¶ Yalova Valiliği, *İl Turizm Envanteri*, Yalova Valiliği İl Turizm Müdürlüğü, Emek Ofset Matbaa, Yalova, 1988.

İSTANBUL'UN DENİZ HAMAMLARI

ÖNDER KAYA

Halil Paşa, Bostancı Deniz Hamamları, 1913.
Sakıp Sabancı Müzesi.

DENİZ ve plajlara dâir İstanbul'un sosyal târihinde bilinen pek bir şey yoktur. Eski gravürlerden tek tük de olsa şehir halkının Salacak gibi bâzı kıyılardan denize girdiğini öğreniyoruz. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde de Salacak ve Eyüp gibi mesîre yerleri anlatılırken burada denize girenler betimlenir. Osmanlı padişâhları arasında da yüzmeyi bir îtiyat, bir alışkanlık hâline getirdiğini bildiğimiz ilk kişi Sultan II. Abdülhamid'dir. Şehzâdeliği zamanında bir süre Tarabya'da yaşayan ve denize açılan Abdülhamid, geçirdiği bir rahatsızlık netîcesinde doktoru olan İtalyan Masiro Efendi'nin tavsiyesiyle düzenli olarak denize girmeye başlar. İlerleyen yıllarda da bu uğraşısını devam ettirir.

Boğaziçi'ndeki deniz hamamları konulu *Servet-i Fünûn* dergisi kapağı. Halûk Perk Koleksiyonu.

İstanbulluların sıcak yaz günlerinde serinlemek için kullandıkları deniz hamamlarının ilk olarak ne zaman kurulduğunu tespit etmek zordur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Marmara denizi ve Boğaziçi'nde pek çok deniz hamamının varolduğu bilinmektedir. 1872 yılına gelindiğinde İstanbul'da 28'i kadınlara, 34'ü erkeklere âit olmak üzere toplam 62 deniz hamamı vardır. Deniz hamamına sâhip olan yerler arasında Çengelköy, Beykoz, Paşabahçe, Büyükdere, Üsküdar, Salacak, Moda, Bostancı, Caddebostan, Yedikule, Yenikapı, Kumkapı, Ahırkapı, Çatladıkapı, Kartal, Maltepe, Pendik ve Tuzla ilk akla gelen semtlerdir. Bu yerlerin hemen hepsinin ortak noktası (Üsküdar, Beykoz gibi bir iki merkez dışında), Müslüman nüfûsun azınlıkta olduğu mekânlar olmasıdır.

Deniz hamamları ile ilgili düzenleme 14 Mart 1875 târihinde çıkarılan özel bir nizamnâme ile belirlenmişti. Bu nizamnâme ile umûma açık yerlerden denize girmek yasaklanmış, yalı sâhiplerinin de evlerinin önünde açıktan denize girmeleri menedilmişti. Yalı sâhipleri denize girmek istiyorlarsa basit de olsa meskenlerinin önüne bir deniz hamamı inşâ etmek zorundaydılar. Yine bu nizamnâme ile deniz hamamları açma ve işletme yetkisi doğrudan şehremânetine, yâni belediyeye verilmişti. Bu târihten önce ise deniz hamamlarını işletme ve kontrol işi ile Tersâne-i Âmire ilgileniyordu.

Deniz hamamlarının özel ve kamusal olmak üzere ikiye ayrıldığı bilinir. Özel olan deniz hamamları genellikle yalıların önünde tesis edilirdi. Eğer derinlik yeterli ise yalının hemen önüne, değilse yalının önünde yer alan ve gerekli derinliğe kadar uzatılan bir iskelenin bitiminde kurulurdu. Denize girme mevsimi bittikten sonra da İstanbul'un şiddetli lodoslarında yıkılmaması için sökülür, gelecek yaz tekrar kurulmak için kaldırılırdı.

Hâneye özel olsa da deniz banyosuna girmenin bâzı kuralları vardı. Meselâ kadınlar bu hamamları her evde kullanamazdı. Kullanacak olsalar dahi deniz hamamını çevreleyen ahşap

perdeden, çok iyi yüzücü olsalar dahi, dışarı çıkamazlardı. Yeri gelmişken belirtmekte fayda var ki kadınların özel mülk kıyısında denize girmesi için ille de deniz hamamlarına ihtiyaç yoktu. Bilindiği üzere Boğaz kıyısındaki yalıların pek çoğunda kayıkhâneler mevcuttu. İşte zaman zaman bu kayıkhânelerin önüne genişçe bir çarşaf gererek buradan denize girildiği de olurdu. Hâne erkekleri ise bu konuda şanslı idiler. Öte yandan Boğaz'da yazlık sarayları olan yabancı ülke temsilciliklerinin de kendi personeline mahsus deniz hamamları olurdu.

İstanbullular eskiden beri denize girme mevsimi için "Karpuz kabuğunun denize düşmesi" ifâdesini kullanırlar. Bundan maksat, yaz aylarına gönderme yapmaktır. İstanbul'un deniz mevsimi mayıs sonu haziran başı gibi açılır ve eylül ayının sonlarına kadar devam ederdi. Yine İstanbullular arasında denize girmek için en uygun saatler güneşin görece etkisinin az olduğu 9-11 saatleri ile 14-19 saatleri arasıydı.

Kamusal deniz hamamlarının kurulacağı yer ise genellikle şehremâneti tarafından belirlenirdi. Kurulan deniz hamamları ihâle yoluyla işletmecilere belli süreliğine kirâlanırdı. İşletme hakkını alan kişi hamamın güvenliğinden, edebe aykırı faâliyetler yapılmamasından sorumlu idi. Bunun için hamamda "çavuş" adında belediye tarafından belirlenmiş bir görevli bulunurdu. Bu kişinin ücreti işletme sâhibi tarafından ödenirdi. Kadınlara âit deniz hamamlarında bu görev yaşı biraz geçkince ancak güçlü kuvvetli bir kadına verilirdi. Hamamlarda zaman zaman can kaybı ile sonuçlanan vak'alara da tesâdüf edildiği için en azından bir iki iyi yüzücünün istihdam edilmesi beklenirdi. Bu kişiler ayrıca talep eden olursa yüzme öğretmenliği hizmeti de verirdi.

Mayo kültürü sonradan ortaya çıktığı için erkekler bellerine havlu sararak dolaşır, iç donları ile denize girerlerdi. İç donlarını ıslatmak istemezlerse küçük bir ücret mukâbilinde hamam işletmecisinden bir kirâlık don temin edebilirlerdi. Sonrasında ıslanan bu iç donlar deniz hamamlarının içinde bulunan çengellere asılarak kurutulurdu. Kadınların hamam giysisi ise boğazdan ayak bileğine kadar uzanan gecelik gömleği idi.

Kadın ve erkek deniz hamamlarının birbirlerine uzak yerlerde kurulmasına dikkat edilirdi. Genellikle de ölçüt, bir taraftan bağırıldığında diğer tarafa sesin gitmemesi idi. Olası bir iletişimi engellemek için iki hamam arasında bir sandalın görevlendirildiği de olurdu. Buna rağmen bâzı kişilerin her türlü rezilliği göze alarak kadın hamamlarına sokulduğu da görülürdü. Böylesi bir durumla karşılaşıldığında evvelâ görevli var gücüyle düdüğünü çalarak kat'î ihtârını yapar, eğer bu para etmezse sandalını o noktaya sürerek böylesi bir davranışa sebebiyet veren kişiyi kayığa çektikten sonra en yakın karakola teslim ederdi. Hâliyle sandaldaki kişinin yüzme bilen, güçlü kuvvetli bir kişi olması gerekiyordu.

Erkekler deniz hamamında suya girdikten sonra yüzücülük yeteneklerine göre istedikleri kadar açılabilirdi. Tabiî ki karma hamamların olduğu yerlerde kadınların yüzme alanına sokulmamaya dikkat etmek gerekiyordu. Ancak kadınların deniz hamamından çıkmaları kat'iyetle yasaktı. Bu yasağın da etkisiyle pek çok kadın yüzme bilmez, zâten boyu aşmayan hamamın içinde serinlemek ve eğlenmekle yetinirdi. Hamamların ayrıca yiyecek-içecek sattıkları da biliniyor. İşletmecilerin bütün engelleme

(üst) **Yeşilköy Deniz Hamamı.** (alt) **Moda Deniz Hamamı. Halûk Perk Koleksiyonu.**

Deniz hamamlarının kurulacağı yer şehremâneti tarafından belirlenir, deniz hamamları ihâle yoluyla işletmecilere belli süreler için kirâlanırdı. İşletmeciler hamamın güvenliğinden de sorumluydu.

çabalarına rağmen bilhassa dondurma ve mısır satıcıları sandallarla deniz hamamlarının etrâfına kadar sokulur ve açıkta yüzen erkeklere satış yaparlardı. Bununla birlikte deniz hamamlarına hem sarhoş olarak gelmek hem de alkol getirmek yâhut satmak kesin olarak yasaklanmıştı. Serinletici olarak limonata gibi içeceklerin satılmasına müsâade edilmişti.

Şehrin en meşhur deniz hamamlarından biri Salıpazarı'nda bulunurdu. Bu semt Cihangir, Fındıklı, Tophâne, Karaköy, Eminönü, Perşembepazarı gibi hem iş yerlerinin hem de azınlıkların nispeten daha çok bulunduğu mevkilere yakındı. Hamamın girişinde kıymetli eşyânın makbuz mukâbilinde görevliye teslîmi istenir, aksi hâlde olacaklardan müessesenin sorumlu olmadığı açık şekilde bildirilirdi. Bundan da anlaşılacağı üzere deniz hamamlarında hırsızlık vak'ası eksik olmazdı.

Bakırköy açıkları da deniz hamamları açısından son derece tercih edilen yerlerdendi. 1884 yılına gelindiğinde Bakırköy açıklarında ondan fazla deniz hamamı bulunuyordu. Ancak bunlardan bir tânesi Yenikapı Liman Müdürlüğü tarafından nizamnâmeye uymadığı gerekçesi ile yıktırılmıştır. Bakırköy'ün biraz ilerisi ise bilindiği üzere azınlık ve levantenlerin sayfiye yeri idi. Burada daha ziyâde aralarında Parisi ve Ferri âilelerinin de bulunduğu özel deniz hamamları revaçta idi. Ancak XX. yüzyıl başlarında kadın ve erkeklere mahsus umûmî deniz hamamları da kurulacaktır.

Anadolu yakasının en meşhur iki hamamı ise Moda ve Fenerbahçe'de idi. Bunlardan Fenerbahçe Deniz Hamamı'nın kadınlar kısmı anlaşıldığı kadarıyla ilk zamanlar dışarıdan görünür bir hâldeydi. Zîra 9 Mayıs 1850 târihli bir Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye tâlimatnâmesinde kayıkla bölgeye gelerek kadınları gözetleyen kişilere karşı gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Fenerbahçe'deki hamamın erkekler kısmının müdâvimleri arasında Galatasaray Lisesi'nin efsâne Beden Eğitimi hocası Ali Faik Üstünidman ile onun yetiştirdiği öğrencilerden olan ve ülkemizde İsveç Jimnastiği denince ilk akla gelen Selim Sırrı Tarcan yer alıyordu. Öte yandan gerek Fenerbahçe gerekse Moda Deniz Hamamı, önemli oranda levanten ve Batılıyı ağırlayan semtlere olan yakınlıklarından dolayı çokça rağbet görürdü. Moda'daki deniz hamamı sonradan plaja dönüşmüş olsa da halk arasında Moda Deniz Hamamı adı uzunca bir süre daha kullanılmıştır. Yeldeğirmeni semtinde oturan Mûsevî cemâatinin kadınları da Moda Deniz Hamamı'nı tercih ederdi.

İstanbul'da deniz hamamına sâhip semtlerden birisi de Çengelköy'dü. I. Dünya Savaşı'na kadar Çengelköy koyunda biri kadınlara diğeri erkeklere mahsus olan iki deniz hamamı bulunuyordu. Bu hamamların arası hayli açıktı ve hamama giden sokak aralıkları da birbirine mesâfeliydi. Hamam, bir Rum tarafından işletiliyordu. Hamamdan en çok istifâde edenler arasında Kuleli Askerî Lisesi talebeleri de bulunuyordu. Ancak askerî lise talebesinin sivil halkla birlikte denize girmesine sıcak bakılmadığı için haftada iki gün okul idârecileri yarım günlüğüne erkekler hamamını kirâlar ve askerî okul öğrencileri başlarında zâbitleri olduğu hâlde burada denize girerlerdi. Talebenin bunun dışında hamamı kullanması okuldan atılmayı göze alması anlamına geliyordu. İlk zamanlar bu deniz hamamında bir can kurtaran kayığı bulunmuyordu. Ancak Cemal isminde bir adamın boğulması üzerine sonradan bir kayık da denize girenlere refâkat eder olmuştur.

Osmanlı'nın son demlerinde işgal kuvvetlerinin Florya'da işlettikleri, kadın ve erkeklerin berâber denize girdiği plajlar âdeta deniz hamamlarının târihe karışacağının habercisidir. 1920'lerden sonra Rusya'daki iç savaştan kaçarak İstanbul'a gelen Beyaz Ruslar, İngilizlerin işlettiği plajları tekrar işler hâle getirmişler, plaj kültürü ve mayo giyme alışkanlığının yayılmasına öncülük etmişlerdir. Cumhûriyet devrinde bu plajların halk ahlâkını bozduğu ve bu sebepten kaldırılması gerektiği şeklinde fikirler beyan edilmiş, ancak İstanbul Belediyesi plajların arkasında durmuştur.

Kamusal alanda denize girme, deniz hamamlarının yaygınlaşmasının bir sonucudur. Zaman içinde deniz hamamları, İstanbul folklorunun bir parçası olarak anılarda yaşamak sûretiyle ortadan kalkmıştır.

KAYNAKÇA

¶ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Deniz Hamamları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 5, İstanbul, 2004, s. 53-73.

¶ Victor Eskenazi, *Yolculuk İçin Teşekkürler Bir İstanbul Musevisinin Anıları (1906-1987)*, çev. Tunç Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

¶ Burçak Evren, *İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2000.

¶ Reşad Ekrem Koçu, "Deniz Hamamları", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul, 1966, s. 4439-4441.

¶ Reşad Ekrem Koçu, "Deniz Hamamları", *Hayat Tarih Dergisi*, 1 Eylül 1972, s. 20-22.

¶ Ferda Mazak, *Sultan II. Mahmud'un Kızı Âdile Sultan*, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul, 2000.

¶ Gökhan Önce, *Kendine Özgü Bir Semt Moda*, Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

¶ Kamil Şahin, "Deniz Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 13, Ankara, 1994, s. 243-254.

¶ Lütfü Tınç, "Umûmi Deniz Hamamlarından Halk Plajlarına Denize Nasıl Girdiler?", *Popüler Tarih*, Haziran 2005, s. 48-53.

¶ Hasan Toper, "Çengelköyü Deniz Hamamları", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1965, s. 3831-3832.

¶ Turgay Tuna, *Minyatür ve Fotoğraflarla Makri Hori'den Bakırköy'e Ayastefanos'tan Yeşilköy'e*, Mîmarlar Odası, İstanbul, 2009.

¶ Turgay Tuna, *Bir Zamanlar Bakırköy*, E Yayınları, İstanbul, 2015.

¶ Eser Tutel, "Buyrun Plaj Sefasına", *Yıllar Boyu Tarih*, sayı: 6, Haziran 1979, s. 29-33.

İSTANBUL'UN İLK PLAJLARI

İSTANBUL'DA deniz hamamlarından plajlara ilk geçiş, 1919 yazında, işgal kuvveti askerlerinin daha çok gayrimüslim yerleşimi olan Bakırköy ve Yeşilköy'de toplu hâlde denize girmeleri ile başlamıştır.

Devrim sonrası Rusya'dan kaçan Beyaz Rusların İstanbul'a gelmesi, halkı plajla tanıştırmıştır.

Plaj anlayışı, 1920'lerin sonlarından îtibâren gelişmenin ve sınıf göstergesinin bir gerekliliği gibi benimsenmiştir.

Moda Plajı, deniz hamamından plaja dönüşmeyen, direkt plaj olarak kurulan tek plajdı. Hızla İstanbul halkına sirâyet eden bu kültür, esâsında "Batılılaşma"nın ilk göstergelerinden olmuştur.

1929 yılında, köşklerin yeni yerleşim mekânı Suadiye ve Caddebostan sâhilleri düzenlenirken buralarda Anadolu yakasının en lüks ve pahalı plajları kurulmuştur. Ardından Fenerbahçe kumsalı da 1938 yılında plaj olarak faâliyete geçirilmiştir.

Cumhurbaşkanlığının yazlık köşkü inşâsıyla birlikte Florya Plajı, 1930'lu yılların gözde yeri olmaya başlayacaktır. Cumhûriyet dönemi plaj kültürünün sembolü olan Florya Plajı, İstanbul'un en büyük ve en modern plajı olarak da şehrin târihinde yerini alacaktır.

1957 yılına gelindiğinde ise, 4 bin kişi kapasiteli Ataköy Plajı açılacaktır. İlerleyen târihlerde de, deniz suyunun belirgin biçimde kirlenişine kadar, İstanbul kıyıları küçüklü büyüklü plajlarla dolu hâle gelecektir.

İstanbul'un ilk plajlarından Küçüksu Plajı, Küçüksu Kasrı ile Kıbrıslılar Yalısı arasındaki alüvyonlu, kumlu arâzinin plaj sâhası olarak düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu arâzinin asıl sâhipleri ise Kıbrıslılar Yalısı'nın o dönemki sâhipleridir. Yalı sâhipleri, bu plaj yerini İstanbul halkına bağışlamışlardır. Bugün pek çok yalı sâhibi, yalısı önündeki, yaya yolu ve arâziyi Millî Emlak'a işgâliye bedeli ödeyerek kapatırken, bahsedilen arâzinin kamu yararına bağışlanması takdîre şâyândır.[1]

İstanbul plajları, ibretlik pek çok hâtıra ve olayla da ilginçlikler taşır. Meselâ plajlara halkın yoğun ilgi göstermesi sonucu söylenen "Halk plajları doldurdu, vatandaş denize giremiyor." ifâdesi, bilerek veya bilmeyerek, bir dönemin anlayışını dile getirmekteydi.

[1] Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un İlkleri ve Enleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 224-225.

HİKMET ŞERBETÇİOĞLU

Moda Deniz Hamamı. Ahmet Yamaç Koleksiyonu.

Bir su yolu medeniyeti: Boğaziçi

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

KARADENİZ ve Marmara denizi arasındaki boğazın Asya ve Avrupa kıyılarının tamâmına verilen bir isim olan Boğaziçi, antik kaynaklarda pek çok farklı isimle ifâde edilmiştir. Halic-i bahr-i rum, Halic-i bahr-i siyah, Halic-i Konstantiniyye, İskender Boğazı, Konstantiniye Boğazı, Merecü'l-bahreyn, Mecmaü'l-bahreyn, İslambol Boğazı ve en nihâyetinde küçük telaffuz farklılıklarıyla bugün İngilizce, Fransızca, Almanca gibi birtakım Avrupa dillerinde kullanılmakta olup "öküz geçidi" mânâsına gelen Yunanca kökenli bir isim: Bosphorus.

İstanbul boğazı, oluşumu açısından jeolojik bir fay çöküntüsüdür. Fay çöküntüsü ile oluşan vâdînin zamânımızdan 8 bin yıl önce deniz sularında meydana gelen yükselme ile birlikte suyla dolarak Karadeniz ve Marmara denizlerini birleştirdiği tahmin edilmektedir. Boğazın kuzeyden güneye doğru derinliğinin giderek azalması, vaktiyle güney girişindeki yüksekliğin Marmara sularına karşı bir engel teşkil ettiği, ancak deniz sularının yükselmesi sonucu bu engelin aşıldığı tezini güçlendirir. Marmara denizi ve Çanakkale boğazı da jeolojik fay çöküntüsü sonucu oluşmuşlardır.

Boğaziçi su yolu, bir elmayı elle iki parçaya bölercesine ayrılmış bir bütünün iki parçası gibidir. İki yakayı birleştirme imkânı olsa eksiksiz birleşiverecek bir topografik ayırıma sâhiptir. İşte bu sebeptendir ki Boğaziçi'nde Üsküdar çıkıntısı Dolmabahçe girintisine, Ortaköy çıkıntısı Çengelköy koyuna, Kandilli burnu Bebek koyuna, Yeniköy çıkıntısı Paşabahçe koyuna karşılık gelir. Bütün boğaz su yolu boyunca, birbirinden farklı her biri ayrı coğrâfî özellik ve güzelliklere sâhip toplam oniki karşılıklı girinti ve çıkıntı bulunmaktadır.

Boğaziçi'nin kıvrımlı coğrâfî yapısında su yolunun daralma yerlerindeki körfez çıkıntılarında (burunlarında) su bir başka hız alırken buraların her bir tepesinde yer alan doğal seyir terasları da güzelliklere güzellik katar. İster "öküz geçidi" anlamında Bosphorus ister Halic-i Bahr-i Rum diyelim, Boğaziçi bir medeniyeti temsil eder. Öncelikle "Boğaziçi" kelimesi her dilde bir geçidi ifâde eder. Doğu ile batının, kuzey ile güney yollarının, kara ile denizin bir araya geldiği, iş birliği yaptığı bir geçittir. Medeniyet târihinin bütün aşamalarına şâhitlik etmiştir.

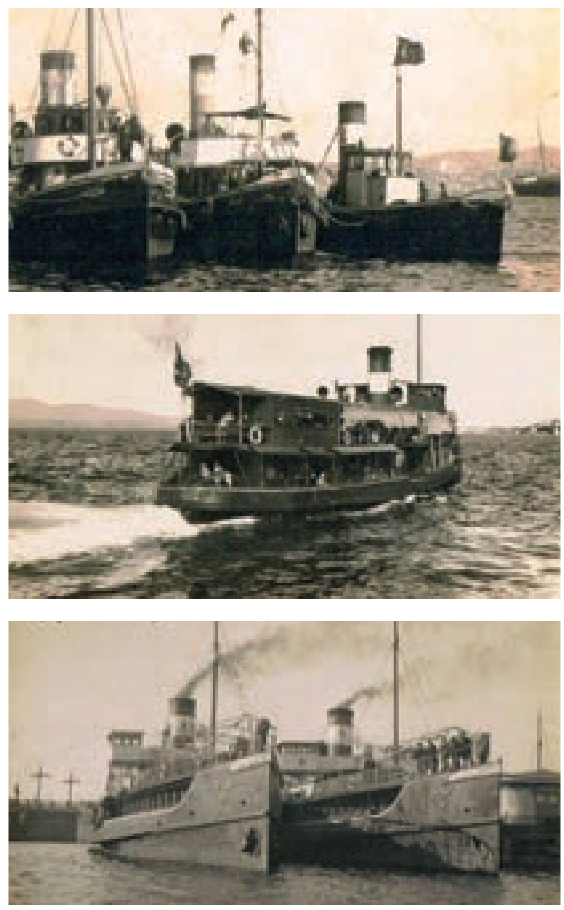
Boğaziçi, öteden beri kavimlerin güzergâh olarak kullandıkları bir su yolu idi. Meselâ Fenikeliler ve eski Yunanlar bu su yolunu sıkça kullanmış, hatta Yunan kolonileri, boğazın kuzeyindeki sâhillerde bulunan doğal sütunlar ve mağaralar nedeniyle buraya, "birbirleriyle vuruşan kayalar" anlamında "Sympleades" demişlerdir.

Kendine has sert akıntıları ve deniz yolunun çetin zorlukları nedeniyle, anlatılara mitolojik bir zemin oluşturan Boğaziçi, Karadeniz çevresi zenginliklerinin Akdeniz dünyâsına ulaştırılmasındaki pozisyonu ve önemi nedeniyle de Herodot, Polybios, Strabon, Plinius, Arrian ve Philostratos gibi pek çok târihî şahsiyetin eserinde anlatılır.

Osmanlı'da Boğaziçi'nin sınırları, Anadolu yakasında Çengelköy, Avrupa yakasında Yahya Efendi Dergâhı'nın bulunduğu noktadan Anadolu ve Rumeli Kavaklarına kadar olan kısmı kapsamaktaydı. Çengelköy'de eski Bostancı Kolluk Karakolhânesi olan şimdiki polis noktasının bulunduğu yer, başlangıç noktalarından birini oluşturması hasebiyle ilginç bir detayı içerir: Lahana çeşmesi. Bu bölgede vazîfe yapan Yeniçeri kolluğunun alâmeti lahanaydı. Çeşmenin tepeliğindeki lahana figürü ise bânîsi Kavas Ahmed Ağa'nın Merzifonlu süvâri alaylarına bağlı olmasından kaynaklıdır. Osmanlı'nın ilk zamanlarında Merzifon'da kurulan süvâri alayları "lahanacılar", Amasya'da kurulanlar da "bamyacılar" diye adlandırılırdı. Bugün ilgisizlikten ve bir o kadar da bilgisizlikten bakımsız kalmış olan bu târihî çeşme kendi hâline terk edilmiş vaziyettedir.

Bugünkü tanımıyla Boğaziçi, kıvrım ve akıntılarıyla düz bir çizgi hâlinde ölçülecek olsa Karadeniz'e açıldığı Anadolu ve Rumeli Feneri ile Sarayburnu-Kız Kulesi arası, 29 km 900 m'yi bulur ve kıyı boyunca kıvrımlara uğrayarak devam edildiğinde Boğaziçi'nin uzunluğu Rumeli Feneri-Ahırkapı arası, Haliç dâhil 46 km, Anadolu Feneri-Kız Kulesi arası ise 34 km'dir.

17 Ocak 1851'de Sultan Abdülmecid'in fermânıyla kurulan, 1854'ten 1945'e kadar Boğaziçi'nde yolcu ve yük taşımacılığı yapan Şirket-i Hayriyye'nin vapurları.

J. B. Vanmour, Pera'daki Hollanda sefâretinden İstanbul panoraması, XVIII. yüzyıl. Rijks Müzesi.

Türklerin, İstanbul'un fethi öncesi ilk yerleşim yerleri Boğaziçi olmuştur. Anadolu ve Rumeli Hisarları başlangıçta askerî bölge olmakla berâber, ilk Türk mahallelerinin de kurulduğu yerler idi. Fetih sonrası, özellikle Karadeniz'in bir iç deniz hâline dönüştürülmesinin ardından Boğaziçi kendi adı ile ifâde edilmeye başlandı. Mîmârîsi, yerleşim düzeni, sayfiye alanları, kültür ve edebiyattaki rolüyle, kısaca kendine has yaşam biçimiyle birlikte Osmanlı medeniyeti içerisinde müstakil bir sâha olarak târihteki yerini aldı.

Buna karşın Boğaziçi, Bizans döneminde pek câzip olmayan, kullanılmayan bir yerdi. Yazlık sarayların varlığı bilinmekle berâber kaynaklarda burada sâdece altı yazlık sarayın olduğu tespit edilebilmektedir. Bu yazlık sarayların da nasıl olduğu bilinmemektedir. Yine, dağınık vaziyette otuz kilise ve manastırın, dört düşkünler evinin, bir de öksüzler yurdunun bulunduğu Boğaziçi tepelerinde konumlandığını da dikkate aldığımızda, burasının tıpkı Yunanistan'daki Aynaroz yarımadasındaki kutsal bölge gibi iskân edildiğini söylemek yanlış olmaz. Bu manastırlardan en meşhûru da Vaniköy sırtlarındaki Günahkâr Kızlar Manastırı'ydı.

Kânûnî Sultan Süleyman döneminden îtibâren hızla şenlenen Boğaziçi, XVI. yüzyılın sonu, XVII. yüzyılın başlarında, neredeyse 300 yıl sürecek olan muhteşem bir yaşam zenginliğine ev sâhipliği yapacaktır.

Yazlık ve kışlık ayırımı yapılmaksızın Boğaziçi'ne iskânın yoğunlaşması, Sultan II. Abdülhamid dönemine denk düşer. Elbette bu gelişmede, 1828 yılından îtibâren faâliyete geçen buharlı gemilerin katkısını da unutmamak gerekir. Buharlı gemiler hızla yaygınlaşırken sırasıyla 1849 yılından îtibâren düzenli olmayan vapur seferleri hizmete başlamış, ardından 1850 yılından îtibâren ise Şirket-i Hayriyye'nin kurulmasıyla seferler düzenli ve sık yapılır hâle gelmişti. Dolayısıyla deniz ulaşımının gelişimi, Boğaziçi'ne iskânı teşvik eden unsurlar arasında başta sayılmalıdır.

1926 yılından îtibâren Boğaziçi yerleşimlerine kara vâsıtalarıyla ulaşma imkânının artması sâyesinde önceden sâdece deniz yolu ile gidilebilen yerleşimlere artık alternatif bir yol da oluşmuştu. Boğaziçi su yoluna paralel bu kara güzergâhı yüzünden, Boğaziçi'nin tabiî büyüsü kısmen bozulmuştu.

Dört adet otobüs ile ilk seferlerine başlayan kara yolu boğaz hattı, 1930'lu yılların başında yeni Boğaziçi yollarının açılmasıyla genişletildi. O güzel, gizli koylara İstanbulluların bir çırpıda

İstanbul su yolları ve yakın yerleşimler haritası, Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı, XVII. yüzyıl.

Türklerin, İstanbul'un fethi öncesi ilk yerleşim yerleri Boğaziçi idi. Anadolu ve Rumeli Hisarları askerî bölgeler olmakla berâber, ilk Türk mahallelerinin de kurulduğu yerler olmuştur.

erişmesi korkunç boyutlarda bir tahrîbi de berâberinde getirdi. 1950-1960 ve 1983-1991 yılları arasında uygulanan devlet politikaları ulaşımı büyük ölçüde kolaylaştırmış görünüyordu; ancak Boğaziçi'nde nüfûsun kontrolsüzce artmasına, buna bağlı olarak da doğal güzelliğiyle meşhur Boğaziçi tepelerinin sonunu getiren iskân alanlarının açılmasına da bir sebep oldu.

BOĞAZİÇİ SU YOLU VE AKINTILARI

Boğaziçi, su yolu yapısı düz bir kanal şeklinde oluşmuş olsaydı, Karadeniz'den Marmara'ya veya tam tersi istikâmette bir ulaşımdan söz edilemezdi. Çünkü su yolu ulaşımı, onun kıvrımlı coğrâfî niteliğiyle bağlantılı, aynı zamanda boğaz akıntılarıyla ilişkilidir. Boğaziçi akıntıları, çok eski devirlerden beri gemilerin seyrini etkilediği için denizcilerin korkulu rüyâsı olmuştur. Ancak diğer yönüyle bu akıntılar, onların zorlanmadan kolaylıkla Haliç limanına ulaşmalarını da sağlıyordu. Mîlâttan önce yazılmış kaynaklarda Boğaziçi'ndeki bu akıntılara dâir tafsîlâtlı bilgilere rastlamak mümkündür.

Boğaziçi su yolu akıntılarının, efsâneler ve gerçeklik arasındaki çeşitliliği başlı başına bir yazı konusu olabilir. Genel hatlarıyla ele almak gerekirse başlıca dört akıntıdan söz edebiliriz. Bu akıntılar, rüzgârların aksine geldikleri yönün değil, gittikleri yönün adını alırlar. Bu boğaz akıntıları kimi zaman deniz ulaşımını durduracak denli güçlüdür. Kuzeyden güneye doğru giden büyük akıntı, Karadeniz'in fazla sularının Marmara'ya doğru akması şeklinde îzah edilir. Boğazın kuzeyinde ortadan gelen bu akıntı, Avrupa yakasında Yeniköy'e yaklaştıktan sonra Kanlıca'ya yönelir. Buradan boğazın dar kısmına girer ve Rumelihisarı önünde "Şeytan Akıntısı"nı meydana getirir, akabinde Kandilli Burnu'na akar. Sonra Avrupa yakasındaki Arnavutköy'e yönelerek Vaniköy önlerinde "Maskara Akıntısı"nı oluşturur. Beylerbeyi-Üsküdar arasında Anadolu Yakası'na yakın akar. Kız Kulesi'nden Sarayburnu'na doğru devam eder ve buradan Marmara'ya karışır. Saatte ortalama beş km hızda olan bu akıntı, boğazda kuzey rüzgârlarının etkili olduğu günlerde daha da süratlenir.

Karadeniz'den Marmara'ya olan üst akıntının ortalama hızı 0,90 km/h ise de Kandilli önlerinde bu akıntının saatteki hızı 5 km/h'e kadar yükselmektedir. Çok şiddetli güney rüzgârı olduğu zaman bu üst akıntı kısmı ortadan kalkar ve kuzeye doğru gemicilerin "Orkoz" dedikleri hafif bir akıntı meydana gelir.

Boğaziçi'nde üst akıntıdan başka bir de Marmara'dan Karadeniz'e devam eden bir alt akıntı bulunmaktadır. Üst akıntıya nazaran sürati daha az olan bu akıntı, Kuzguncuk'ta saatte 1,22 metre ile âzamî hızını kazanır.

Bu akıntılara göre, Boğaziçi'nin tuzluluk oranı da değişmektedir. Alt ve üst akıntının tuzluluk oranları tamâmen farklıdır. Karadeniz'den gelen suların tuzluluk oranı binde onyedi iken, Marmara'dan gelen suların tuzluluk oranı ise binde otuzbeştir.

İstanbul boğazının dünyâda bir örneği daha bulunmamaktadır. Akdeniz'den Karadeniz'e deniz yolu ile gidiş ve geliş istikâmetinde en zor geçitlerden biri İstanbul boğazıdır. Boğazın altındaki tamâmen değişik bu su rejimi, İstanbul için yaşanabilir bir hayat da sunmaktadır. Bu su yolu içerisinde Karadeniz'den gelen su, Marmara'nın yüzeyini üç ayda bir yenilemektedir. Bu doğal temizlikle birlikte bir de bu akıntılardan yararlanarak İstanbul'un atık suları Marmara iç denizinin derinlerine basılmaktadır. Atık su arıtma tesislerindeki bu atık sular 25 m'nin altına verilerek boğazın altından Karadeniz'in ölü dip noktasına doğru ulaştırılmaktadır. Bu akıntılar Marmara'yı temizleyen, İstanbul'u kurtaran doğal bir sistemdir. Bu düzenin bozulması demek, yaşanabilir İstanbul şehrinin bir bakıma yok olması demektir.

Boğazın akıntıları aslında merak celbeden bir soruya da cevap vermektedir: Kış soğuklarında boğaz sularının donması mümkün müdür? En soğuk kış günlerinin yaşandığı varsayımından hareket edilse bile boğazın, muhtelit akıntı rejimi nedeniyle donma ihtimâli imkânsızdır. Bundan farklı olarak kapalı, bir göl gibi hareketsiz olan Karadeniz'in 673 ve 800-801 kışlarında iki kez donmuş olduğu bilinmektedir. Diğer bir temel neden, tuzlu suyun donmasının öyle kolay gerçekleşmediğidir.

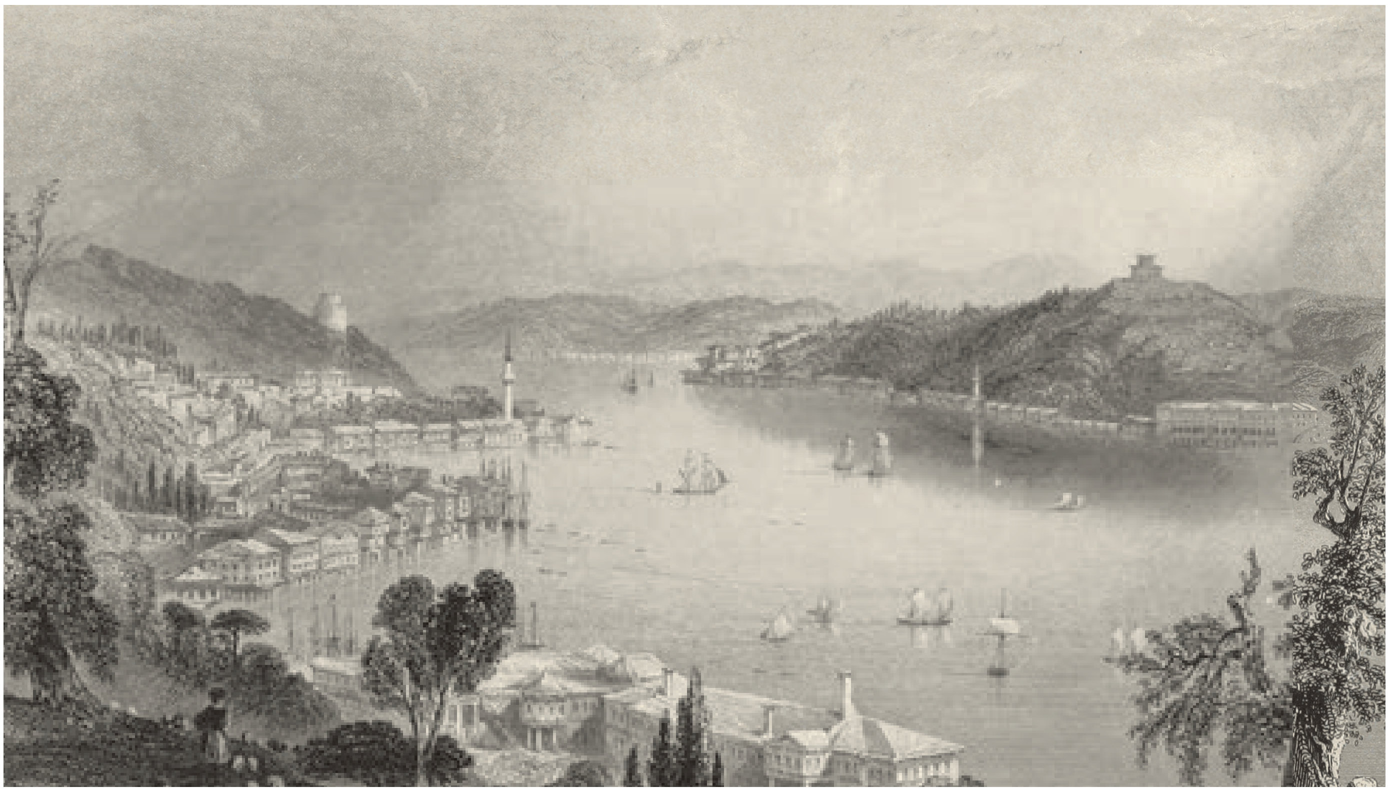
1929 ve 1954 yıllarında İstanbul boğazı buzlarla kaplanmış, ancak bu şaşkınlık verici hâdiseye Tuna ve Volga nehirlerinden kopan dev buz kütlelerinin sürüklenerek boğaza kadar ulaşması sebep olmuştur.

Boğaziçi'ndeki kuvvetli akıntıların enerji üretimine dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği meselesi 1950'li yılardan beri gündemde olan bir konudur. Akıntı ve dalga enerjisi yoluyla elektrik üretimi bugün dünyâda bilinen ve uygulanan bir teknolojidir. Yapılan araştırmalar, İstanbul boğazının yenilenebilir enerji kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu konuda da Boğaziçi'nde, Arnavutköy burnunda bu yolla enerji üretimi hakkında projeler geliştirilmektedir.

KANDİLLİ YEDEKÇİLER İSKELESİ

Akıntılar bahsinden, Osmanlı'ya özgü ilginç bir uygulamayı dile getirmeden geçmek olmaz. Aslında uygulamayı Boğaziçi'ne has bir meslek çeşidi olarak tanımlamamız da mümkün. Boğazda

W. H. Bartlett, Beşiktaş sırtlarından Boğaziçi.

akıntıya kapılan veya akıntıya karşı ilerleyemeyen kayıklara, teknelere özel halatlarla yardım edip bir anlamda kurtarma görevini yapan görevliler vardı ve bu insanlara "Yedekçiler" denmekteydi. Bir Bostancı teşkîlâtı olan Yedekçiler, Boğaziçi'nin önemli akıntı noktalarında yılın her günü ve saatinde nöbet tutardı. Yedekçilerin maaşları da yalı sâhipleri tarafından ödenirdi.

Onların görev yaptığı bu akıntı noktalarına da "Yedekçiler İskelesi" denmekteydi. Yedekçiler iskelelerinden biri de Kandilli de XIX. yüzyıl başlarında inşâ edilmiş olan târihî Edip Efendi Yalısı'nın önüydü. Yedekçiler iskelesinin olduğu mevkiler asla yalılar tarafından kapatılamazdı ve kamuya açık olarak mevcûdiyetlerinin bizzat yalı sâhipleri tarafından korunmak zorunluluğu bulunmaktaydı. Kandilli Yedekçiler iskelesi, Osmanlı döneminden kalan bu geleneği sürdüren tek Yedekçiler iskelesidir.

BOĞAZİÇİ MESKENLERİ

Türklerin Boğaziçi'ndeki ilk yerleşimleri İstanbul'un fethine yapılan hazırlıklar kapsamında Anadolu ve Rumelihisarı'nın inşâ edilmesi ile başlar. Kale içi ve çevresine, yâni ilk mahalleler diyebileceğimiz bu yerlere yeni komşuların alınması ise Kânûnî Sultan Süleyman döneminde gerçekleşebilecektir.

Boğaziçi içerisinde sayabileceğimiz Üsküdar, Tophâne ve Beşiktaş semtleri ve gerisindeki tepeler fetih ile berâber gelişim göstermiştir. Fâtih Sultan Mehmed dönemi ile başlayan Boğaziçi yerleşimleri, bu mıntıka ile sınırlı kalmıştır. Boğaziçi'nin ilk yalılarının ise Bostancıbaşılara verilen arâzilerde kurulduğu bilinir; ama bunların sayıları da bir elin parmaklarını geçmez. Ayrıca bu yalılar bir yılın bütün mevsimlerinde sürekli kullanılan mekânlar olamamıştır.

Boğaziçi'ni şenlendiren ilk iskân, Neslişah Hanım Sultân'ın, İstinye Deresi'nin batı kıyısı üzerinde, Gazi Ali Paşa'nın yaptırdığı hamamın karşısında câmi, mektep, çeşme, şadırvan, kuyu ve hazîreden oluşan küçük bir külliye inşâ ettirmesiyle başlar. Mesîre alanlarının popüler oluşuyla birlikte, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarından îtibâren hızlı bir şekilde Boğaziçi yerleşimleri kurulmaya ve zamanla gelişmeye başlayacaktır.

Ortaköy, Beylerbeyi ve Çengelköy gibi küçük çaplı balıkçılık ve tarım ile geçinen eski Boğaziçi köyleri küçük ölçekli yerleşimler idi. Bu yerleşimler Kânûnî Sultan Süleyman döneminden îtibâren hızla gelişmiştir. Bugün târihî kayıtlardan öğrenebildiğimiz kadarıyla Fâtih'in Beykoz'da inşâ ettirdiği Tokat Bahçesi, Sultan II. Bayezid'in Beşiktaş ve Beykoz Sultâniye Çayırı'na yaptırdığı kasırlar, Sultan III. Murad'ın Kandilli'ye yaptırdığı Hasbahçe gibi yapılar, boğazdaki en eski yazlık saray yerleşimleriydi.

Kânûnî döneminin ardından Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde verdiği bilgiye göre; Boğaziçi yalıları ve sarayları Viyana seferiyle başlayan dâimî savaşlar nedeniyle bakımsız ve harap duruma düşmüş, bu dönemin ardından Boğaziçi kıyıları tekrar eski canlılığına kavuşmuştur. Boğaziçi'nde ilk toplu yapılaşma Sultan III. Ahmed döneminde, Nevşehirli Sadrâzam Dâmat İbrahim Paşa'nın girişimleriyle gerçekleşmiştir. Böylece Boğaziçi'nde yaşam, sâdece yaz mevsimiyle sınırlı kalmaktan kurtularak yılın oniki ayına yayılmış olur.

Boğaziçi medeniyetinin mîmârî terimi olan "yalı"yı, Münevver Ayaşlı, "penceresinden elini uzattığında elin

suya değecek mîmârîyi hâiz meskenler" olarak tanımlar. Eskilerin deyimiyle, yalının "leb-i deryâ"da olması gerekir. Kâmus-i Türkî'nin müellifi Şemsettin Sâmi ise yalı kelimesinin Bizans kökenli olduğunu ve su kıyısına yapılan yazlık köşk anlamına geldiğini yazmıştır.

Boğaziçi kıyılarında birer inci tânesi gibi sıralanan ve mîmârî açıdan her biri birer câzibe merkezi olan yalıları tek başına bir yapı olarak düşünmemek gerekir. Boğaziçi kıyılarının hemen gerisinde boğaza dik yükselen tepeler, yalıların arkasından başlayan bahçe ve koruluklara dönüştürülmüştür. Bu bahçe ve koruların içerisine hâkim tepeler üzerinde de kıyıdaki yalılarla ilişkili köşkler inşâ edilmiştir. Bu bahçe ve korularda yapılan çevre düzenlemeleri de İstanbul bahçeleri diye bilinen bahçe düzenleme anlayışının gelişimi açısından çok önemli örnekler idi. İğne yapraklı denilen ve yeşil dokuyu yılın oniki ayında muhâfaza eden ağaçların yanında, Boğaziçi'ne rengini veren erguvanlar, yalıların bahçesindeki manolya ve kestâne ağaçları da bu bahçelerin vazgeçilmeziydi.

Boğaziçi yalıları, iki, en fazla üç katlıydı. Yalının alt katı boş tutulur, üst kat ise yaşam alanı olarak tanzim edilirdi. Bu nedenle cumbalar kademeliydi. Çatı katı kabîlinden bir üçüncü kata sâhip olanlarına günümüzde rastlamak hayli zordur. Sanki kıyıya oturmuşçasına yayvan ve geniş duran yalıların, "yalı hamamı" diye tâbir edilen birer hamamı da bulunmaktaydı. Bunlar, kimisinde yalı arkasındaki dik yamacın başında kimisinde de iki yalı arasında, bâzen de yalının yanı başında olurdu.

Boğaziçi'nde ilk taş yapı, 1866'da tamamlanarak Sultan Abdülaziz'e takdim edilen Beykoz Kasrı'dır. Ancak, bu yapıya denize olan mesâfesinden ötürü Beykoz Bahçe Köşkü denmesi daha uygundur. Çünkü kasırların da tıpkı yalılar gibi denizin hemen kenarında olmaları gerekir. Buna uygun olarak bugün Boğaziçi'ndeki tek kâgir kasır, Küçüksu Kasrı'dır. Boğaziçi'ndeki kâgir yalılara güzel bir örnek olarak Baltalimanı ile Anadoluhisarı arasında kalan ikinci boğaz köprüsünün altına denk gelen kıyı üzerinde yer alan Tophâne müşîri Zeki Paşa'nın yalısını gösterebiliriz. XIX. yüzyıla âit taş yalının

BOĞAZ'DA YÜRÜMEK

İstanbul'da kara kış, gün dönümü denilen 22 Aralık'tan sonra gelir. Kara kışı ifâde eden, Arapçada kırk anlamına gelen bir zaman vardır, buna "erbaîn" denir. Yaz dönemi boyunca fayrap çalışan vücûdumuz rölantiye girer. Harâret derecemiz asgarîye düşer. Erbaînden sonra, Arapça elli demek olan "hamsîn" gelir. Halk dilinde, hamsînde erbaînden daha soğuk havalar olduğunu, daha kötü kış yaptığını anlatan bir söz vardır: "Hamsîn, erbaînden kemsin."

İstanbullular, 1620 yılının şubat ayında, bir hamsîn sabahında, şehirlerinin ortasından geçen su yolunun, Boğaziçi'nin hâlini hiç unutamayacaklardı. Yaptığı şiddetli soğuklarla kendisini hiç sevdirmeyen erbaîn birkaç gün evvel uğurlanmamıştı sanki. Hamsînin onbirinci günü yataklarından kalkan İstanbullular, Üsküdar'la Sarayburnu arasının donmuş olduğuna şâhit oldular. Galata'dan İstanbul'a, Hasbahçe'den Kireçkapısı'na doğru birçok kimse donan denizi yürüyerek geçti. Donan deniz, gemilerin şehre yiyecek getirmesine mâni olduğundan yetmiş dirhem ekmek bir akçeye ve etin okkası da onbeş akçeye yükseldi. Devrin şâirlerinden Hâşimî, o zamâna kadar tesâdüf edilmeyen bu şiddetli soğuğa ve denizin donmasına aşağıdaki târihi düşürmüştür: *"İstanbul'la Üsküdar arası dondu kış katı oldu / Geçer her cânibe âdem yürür havf etmeyip buzda / Denizle yer bir oldu, var âna ibret gözüyle bak / Silüp gaflet gubârın dahi, ger kim var ise gözde / Yürü sûz u güdâz ile, tazarru eyle Mevlâya / Umarız kim burûdet def olup tesîr ede sözde / Dedim ey Hâşimî târîhin lafz u ma'nide / Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz dondu binotuzda."*

Yine devrin şâirlerinden olup denizin donmasını görmüş olan Neşâtî de şöyle târih düşürmüştür: *"Emr-i Hak ile İstanbul'da olan kış bu sene / Belki dünyâ duralı olmadı bir böyle şitâ / Üsküdar ile İstanbul dondu, deryâ kurudu / Her gören kimse sanırdı deniz olmuş sahrâ / Bunu kim gördü ki deryâda buzun üstünde / Kara yer gibi gider niceleri bî-pervâ / Müncemid oldu dehende nefesi insanın / Nice mahlûku helâk eyledi berd-i semâ / Lafz u ma'nîde âna dedi Neşâtî târîh / Be meded dondu binotuzda soğuktan deryâ."*

İstanbul, bu târihten sonra çok şiddetli kışlar geçirmesine rağmen, bir daha denizin donduğuna şâhit olmadı; ama zaman zaman kuzeyden, Tuna'dan kopup gelen dâvetsiz misâfirlere, mini aysberglere ev sâhipliği etmiştir.

mîmârı Fransız kökenli Valaury'dir. Güzel bir işçilikle taştan inşâ edilen yalının ilginç bir özelliği de kıyıya bitişik olamamasıydı, çünkü yalıyla kıyı arasında bir Yedekçiler iskelesi kurulmuştu.

Mısır'da hânedanlık kuran ve Hidiv unvânını alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın soyundan gelenler, Nil nehrinin verimli topraklarından ve Süveyş kanalından elde ettikleri gelirlerini Boğaziçi'nde yaptırdıkları kasır, köşk ve yalılara yatırdıkça kıyılarda taş yalıların sayısı artmaya başladı. Hidiv âilelerin hanımlarının gösterişli Boğaziçi yaşamları, İstanbul'un ileri gelenlerini de etkilemiştir. Özellikle 1850'lerden sonra Boğaziçi âdeta yalı şantiyesine dönmüştür. XIX. yüzyıl, Boğaziçi'nin parlak devirlerinden biri olarak kabul edilir. Söz konusu dönemde, Boğaziçi'nin her iki kıyısında yüzlerce yalı, saray gibi uzayıp gitmekteydi. Tanzîmat dönemi ve sonrasında İstanbul'a getirtilen İtalyan Fossati, İngiliz Smith, Fransız Garnier, Bourgeosis, Alman Barnarnodt ve Zaranko gibi yabancı mîmarlara, Boğaz'da büyük ve gösterişli yalılar yaptırılmıştır.

Osmanlı hânedanının gücünün azaldığı 1900'lü yıllarda, kimilerinin bir fırsatını bularak Boğaziçi'nde kendi yalılarını inşâ etmeleri ise bugünlere kadar uzanan başka bir serüvenin başlangıcını oluşturur. Boğaziçi'ne baktığımızda iyi ki Hidiv âileleri varmış diyoruz; çünkü Boğaziçi zevkini bugün biraz olsun teneffüs etmemizi sağlayan Beykoz'daki Hidiv Kasrı (köşkü) ve bahçesi, Bebek Parkı, Emirgân Korusu gibi pek çok yeşil alan onların sâyesinde bugünlere ulaştı. Boğaziçi yalılarının sayısı kayıtlarda irili ufaklı 600 yapı

J. B. Vanmour, Boğaziçi'nde düğün alayı. Rijks Müzesi.

olarak gözükmektedir. Bunların 366'sı târihî eser niteliği taşırken birinci derecede sit alanı olarak tanımlanan tarihî yalıların sayısı 65'tir.

Boğaziçi'nde, Hıristiyanlara âit yalılar ekseriyetle gri renge, Müslümanlara âit yalılar ise aşı boya, beyaz ve yeşile boyanırdı. Büyükdere, Tarabya ve Yeniköy kıyıları, Osmanlı topraklarında görev yapan elçiler ve efrâdı yanında, gayrimüslimlerin de tercih ettiği yerleşimlerdi. Bebek, devlet yöneticilerine; Rumelihisarı, bilim adamlarına; Kuruçeşme ve Ortaköy hânedan üyelerine âitti. Anadolu yakasındaki Beylerbeyi ise ulemâ ve ilim ehlinin tercih ettiği bir yer idi. Bu Boğaziçi yerleşimlerinden Sarıyer'de yalı sayısı kadar konak ve köşk vardı ki Sarıyer'e "Paşalar Köyü" denmesinin bir nedeni de paşalara âit yalı, konak ve köşk sayısının çokluğudur.

Havaların ısınma durumuna göre, İstanbul yazlıkçıları genelde 5 Mayıs'ta Hıdrellez ile yalılara taşınır ve 12 Kasım'a, yâni zemheriden 40 gün önceye kadar burada kalırlardı. Boğaziçi'ne taşınma, pâdişahlar tarafından çıkartılan irâdeyle başlar ve dönüş de yine bir başka irâdeyle olurdu. Boğaziçi'ne taşınmadan önce, yâni Hıdrellez öncesi, boğazda ikâmet edilecek bölgenin bostancıbaşısına gidilerek bir nevi ikâmet bildirimi yapılırdı. Kolluk kuvvetleri haberdar edilir ve kayıt düşülürdü. Mevsimlik bile olsa Boğaziçi'ne taşınma işi yönetim ve kolluk kuvvetleri tarafından ciddîye alınırdı.

Devlet erkânının Boğaziçi'ne gelişinin de bir protokolü bulunmaktaydı. İlkbahar aylarında pâdişahlar Haliç'teki kasra geçerlerdi. Sadrâzam başta olmak üzere vezirler de Haliç yalılarına taşınırdı. Havaların ısınmasıyla birlikte pâdişah, Beşiktaş Sarayı'na geçer, sadrâzam ve vezirler de Boğaziçi'ndeki yalılarına taşınırlardı.

Boğaziçi târihi ile ilgili elimizdeki en büyük kaynak eser, Bostancıbaşı Defterleri'dir. Bostancıbaşı tarafından tutulan bu defterlerde, kimin hangi yalıda oturduğu ve yalı ile ilgili bilgilere yer verildiği gibi, câmiler, mescitler ve kahvehâneler, kayıkhâneler vs gibi pek çok mülkiyet ile ilgili bilgiye de ulaşılmaktadır. Dönemin pâdişâhı boğaz gezisine çıktığında, Bostancıbaşı kayığın dümen kısmına geçer ve pâdişâhın hangi yalının kime âit olduğuna ilişkin sorularına defterine bakarak yanıt verirdi. Osmanlı döneminde, eğer yalı sâhibi paşa, efendi veya ağa sürgündeyse yalının pencereleri ve kapıları kapalı durur, yalı sâhibi affedilmeden bu yalılarda bir canlılık görülmezdi.

Edebiyâtımızın büyük isimlerinden Abdülhak Şinasi Hisar, Boğaziçi'ndeki hayâta dâir yazdıklarıyla özel bir ilgiyi hak eder. Kendisi de bir yalıda dünyâya gelen Hisar'ın şu sözleri, bize yalılardaki nev'i şahsına münhasır yaşantı ve kültürel zenginliğe dâir ipuçları sunabilir: "Eski büyük yalılar Osmanlı İmparatorluğu'nun küçücük birer minyatürü gibiydiler. Burada her tür görev görenler yalının ortak hayâtından faydalanırlardı. Dadı Çerkez, bacı Zenci, hizmetçi Rum, evlâtlık Türk, sütnine melez, kâhya kadın Trakyalı, ayvaz Ermeni, aşçı Bolulu, kayıkçı Türk veya Rum, harem ağası Habeş, bahçıvan Arnavut olurdu. Müslüman, Hıristiyan bu unsurlar bu çatı altında toplanarak imparatorluk içindeki anlaşmayı ve anlaşmazlığı, burada devam ettirirlerdi."

Mîmârî çeşitliliği ve renkliliği yanında Boğaziçi geceleri, özellikle mehtap âlemleri edebiyat ve mûsıkî ile meşgul sanatkârlara hep ilham kaynağı olmuştur. Yine Boğaziçi zevkinin hünerli kalemi Abdülhak Şinasi Hisar'ın, Boğaziçi mehtap âlemlerine dâir şu pasajıyla satırlarımıza son verelim: "Mehtap demek, mehtaplı bir gecede Boğaziçi'nde dolaşan bir kayıkta bir saz takımı peşinden onu dinleyerek yapılan gezinti demekti. Vâlde Paşa'nın mehtâbı demek, bu saz âlemini onun tertip ettiği anlamına gelirdi. Mehtapçı ise bu geziye katılanlar demekti."

Kanallar üzerinde yaşayan şehirler

FARUK FIRAT

Büyük Kanal, Venedik.

KANAL şehirleri, nehirler ve denizler etrâfında şekillenen şehirlerden farklı olarak damar damar şehrin içine işleyen su yollarıyla farklı bir câzibeye sâhiptir. Kanallar, şehri âdeta kucaklayan kollar gibi, sımsıkı kendine bağlar ve hayâtı bütünüyle biçimlendirir.

VENEDİK – İTALYA

Kanal şehirleri dendiğinde şüphesiz akla ilk gelen Venedik'tir. Belki de dünyânın en etkileyici ve büyüleyici kanal şehri olma unvânını günlük ortalama 50 bin ziyâretçiyle korumayı başarmaktadır. Venedik, kendine has özellikleri olan ve her biri birbirinden ayrı 118 adacığın kanallarla ayrılmasından oluşmaktadır. Bu adacıklar birbirine köprüler vâsıtası ile bağlanmaktadır. Venedik kanal şehrinde tam 170 kanal ve bu kanallar üzerinde ise 400 kadar köprü mevcuttur.

Coğrâfî yapısıyla benzersiz olan bu kanal şehri, dünyânın en güzel kanal şehri olma unvânını fazlasıyla hak etmektedir.

Ayrıca Venedik, Avrupa'nın araç kullanımının olmadığı en büyük şehridir. Şehirde ulaşım geleneksel bir motif hâline gelen gondollarla sağlanmaktadır. Şehir bugün îtibâriyle 350 gondola sâhiptir. Eğer Venedik'i ziyâret edip de gondol gezisi yapmadıysanız bâzı şeyler yarım kalmış demektir.

Şehrin en büyük su yolunu 3800 m uzunluğundaki "Büyük Kanal" oluşturmaktadır. Bu su yolu boyunca ve adacıklar arasında yapılacak bir gondol gezisi, şehrin çok büyük bir kısmının görülmesini sağlayacaktır.

SUZHOU – ÇİN

Suzhou kanal şehri, Çin'in batısında Asya'nın en uzun, dünyânın ise Nil ve Amazon'dan sonra üçüncü en uzun nehri olan Yangtze veya Yangzi Jiang (Uzun Irmak) nehrinin aşağısında yer almaktadır. Suzhou şehrini çekici kılan en önemli özelliği, hiç şüphesiz Yangtze nehrinin beslediği su yollarının şehrin içinden geçerken oluşturduğu eşsiz güzellikteki kanallardır. Şehre güzellik katan diğer bir unsur ise benzersiz bahçe tasarımları ve şehrin mîmârîsine karakteristik bir görünüm kazandıran taş köprülerdir.

Suzhou, aynı zamanda dünyâdaki en önemli su yolu ticâretinin yapıldığı büyük kanala (Grand Canal) yakın oluşu nedeniyle gelişmiş ipek ticâreti ile de meşhurdur. Suzhou dînî yapıları, şatoları ve ılıman iklîmi ile doğu Çin'in popüleritesi hiç düşmeyen yerleşim yerlerinden biridir.

BRUGGE – BELÇİKA

Batı Avrupa'nın en çok ziyâret edilen şehirleri arasında olan Brugge, filmlere ilham veren güzelliğiyle, Ortaçağ'dan günümüze, sanki hiç bozulmadan kalmış gibidir. Sokak aralarına dağılan su kanallarında yapılan tekne gezintileri, Brugge'un seyir zevki açısından Venedik'ten hiç de geri kalmadığını gösterir.

Brugge.

Bangkok.

BANGKOK – TAYLAND

Bangkok sâhip olduğu ihtişamlı tapınak ve saraylarıyla Asya kıtasının en kozmopolit şehirlerinden biridir. Şehrin Tanburi mevkiinde gondolların üzerinde giyim eşyâsından el yapımı sanatsal ürünlere birçok şeyin satıldığı turistik bir pazar kurulur. Kanal sâyesinde şehir trafiği önemli ölçüde rahatlamıştır. Halkın çoğu kendi teknesine sâhiptir; tekne taksiler, ulaşımı sorun olmaktan çıkarır.

Kanalların etrâfına çakılmış kazıklar üzerine inşâ edilmiş gecekondu tarzı evleri, tapınakları, meyve bahçeleri ve elbette kanal pazarıyla Bangkok nev'i şahsına münhasır bir su kentidir.

GIETHOORN – HOLLANDA

Su yollarının çaprazlama bir şekilde birbirini kestiği olağanüstü güzellikteki kanallarıyla ünlü bir Hollanda şehridir. Ülkenin doğusunda yer alan bu masal şehrin dar kanalları, aynı zamanda, klasik Hollanda evleri ve ahşap köprüleriyle donatılmış bir gezi rotasıdır. Adacıkların üzerine yapılan evlere köprü ve tekneler vâsıtasıyla ulaşılabilmektedir. Yerel halk ve ziyâretçiler, ulaşım için ekseriyetle bot ve bisikleti tercih ettiklerinden şehirde motorlu araç trafiği yok denecek kadar azdır.

BIRMINGHAM – İNGİLTERE

Sanâyi devrimi sırasında önemli bir ticâret merkezi olan Birmingham İngiltere'nin en büyük ikinci şehridir. Birmingham kanalları, ticârî amaçlı olarak yükleme ve taşıma işlerinin kolaylıkla yapılabilmesi için açılmıştır. Kanal etrâfındaki yapılara bakıldığında soğuk grafit taşların sıklıkla kullanıldığı kolaylıkla görülür. Aslında kanal, yerli halk tarafından bâzı dînî ve resmî günlerdeki kutlama ve bayramlar dışında fazla kullanılmamaktadır. Fakat geçen son yüzyıl içinde kanal boyunca inşâ edilen parklar, bisiklet ve yürüme

Giethoorn.

yolları ile bu görüntü biraz olsun değişmiştir. Birmingham'ın, aynı zamanda toplam uzunluk olarak Venedik'ten daha fazla kanala sâhip olduğu söylenmektedir.

CAN THO – VİETNAM

Can Tho, tabiî kanallarla oluşmuş bir su şehridir. Kanalların oluşumundaki en önemli jeolojik etmen Mekong nehridir. Tho, çeltik tarlalarını, meyve bahçelerini, sâhil köylerini birbirine bağlayan su kanalları ile doludur. Ana su yollarında yüzen sallar üzerinde kurulan tezgâhlar, büyük, canlı bir halk pazarı oluşturur.

Şehirlerin içinden geçen kanalların şehre kattığı en önemli değer hiç şüphesiz ekonomiktir. Önceleri ticâretle sınırlı ekonomik faâliyetlere zamanla turizm de eklenmiş, hatta sonraki dönemlerde kimi şehirlerin turistik niteliği daha fazla ön plana çıkarak şehrin iktisâdî canlılığının ana unsuru olmuştur.

KAYNAKÇA

¶ http://www.themost10.com/marvelous-canal-cities-accept-venice/

¶ http://themysteriousworld.com/most-beautiful-canal-cities-in-the-world/

¶ http://www.mnn.com/lifestyle/eco-tourism/photos/beyond-venice-8-must-see-canal-cities/giethoorn#top-desktop

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

Yeşilırmak ve Amasya

AMASYA, Hititler döneminden bu yana birçok medeniyetin katman katman iz bıraktığı bir şehirdir.

Harşena dağındaki kale eteklerinde bulunan beş adet Pontus kral mezarı bizi 2 bin 300-200 yıl öncesine götürür. MÖ 69 yılında şehri kuşatan Romalılar tarafından içlerindeki hediyeler Roma'ya götürüldükten sonra boş kalan mezar odaları, depo, Bizans döneminde şapel, Selçuklu ve Osmanlı döneminde hapishâne ve yangınlarda sığınak olarak kullanılmıştır.

Yeşilırmak kenarında târihî sur önünde sıralanan Yalıboyu evleri, mektebi, câmisi, hamamı, çeşmeleriyle tipik bir Osmanlı mahallesinin özgün yüzüdür. Ressamı bilinmeyen bir tablo gibi, hiçbiri diğerini taklit etmeden ama ahenk içinde inşâ edilmiş bu ahşap-karkas, eliböğründe, cumbalı evler zamânın zevkini yansıtır.

Evlerin sokağa açılan bahçelerinde su kuyusu ve ocak bulunur. Evde sofaya çıkan her oda bağımsız birim hâlinde oturma, yatma, yıkanma, yemek yeme, hatta yemek pişirme mekânı olarak kullanılabilir. Sedir (makat) duvara yaslanır, odanın ortası boştur. Az sayıdaki eşyâ, amaca dönük olarak yüklükten çıkarılır, işi bitince kaldırılır. Ahşap tavan, kapı, dolap bezemeleri eve zenginlik katar.

Evliyâ Çelebi, Amasya'daki su dolaplarının meşhur olduğunu yazar.

— MURAT D. ÇEKİN

Tuna nehri, Regensburg.

Tuna

AHMET APAYDIN

"Türk'ün gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır."
— Yahya Kemal

AVRUPA'NIN, Volga'dan sonra en uzun nehridir Tuna. Ta Almanya sınırları içindeki Karaormanlardan (Schwarzwald) doğar ve uzunca bir yol katettikten sonra Karadeniz'e dökülür. Tuna'nın Almanya'da başlayan 2840 km'lik yolculuğu Avusturya, Slovakya, Macaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna üzerinden Karadeniz'de son bulur. Tuna, geçtiği bu ülkelerin birçoğunun aynı zamanda doğal sınırıdır ve Avrupa içinde batıdan doğuya doğru akan tek nehirdir.

Sırplardan, Slovaklara Macarlardan Bulgarlara pek çok milletin suyundan içtiği, mahsûlünü yahut hayvanını suladığı Tuna, 300'den fazla kola sâhiptir. Yukarı kesimlerde buzul sularıyla, aşağı kesimlerde ise kar sularıyla beslenir ve Tuna'nın suyu her dâim boldur. Kışın sert geçtiği zamanlarda Tuna'nın bâzı bölgeleri donar. Hatta 1954 kışının bitiminde eriyerek kopan buzul parçaları, Karadeniz üzerinden İstanbul Boğazı'na kadar ulaşmıştır.

OSMANLI AKINCILARI TUNA KIYILARINDA

Suyun önemi herkesçe mâlûm. Hâl böyle olunca Tuna'ya yakın veya hâkim olmak için devletler her dâim savaş hâlinde oldular. Tuna'nın doğu hav-

zasında hâkimiyet kurabilen ilk İslâm devleti ise Osmanlılardı. Başından beri yönünü Batı'ya, Balkanlara dönen Osmanlıların hedefindeki ilk yerler önemli kara ve su yolları oldu, özellikle Tuna mühim bir hedefti. İlk Osmanlı akınları, Yıldırım Bayezid devrinde başladı; XV. yüzyıldan sonra Osmanlılar, atlarını uzunca bir süre artık bir Türk nehri olan Tuna'nın bereketli kıyılarında suladılar.

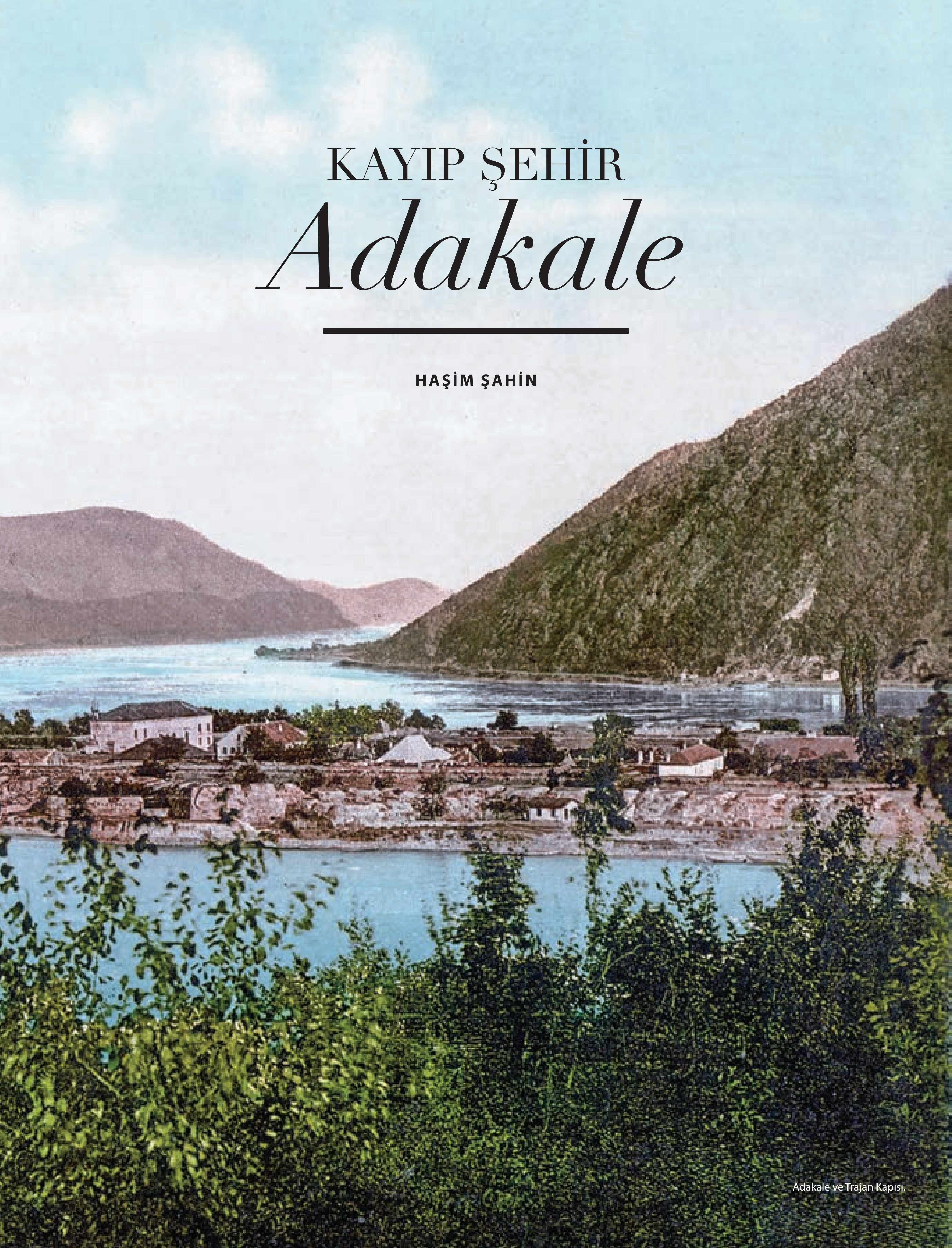
Bu geniş çaplı hâkimiyet sonrası Tuna, özellikle askerî açıdan büyük önem kazanmıştı. Macarlar, Erdelliler, Eflaklılar, Boğdanlılar ve Polonyalılar üzerine yapılan seferlerde askerin, top ve tüfek gibi ağır silâhların ve erzâkın savaş mahalline intikâli noktasında nehir yolu büyük kolaylık sağlıyordu. Tuna'nın kara yoluna göre daha güvenli ve hızlı oluşu, Osmanlılara üstünlük kazandırıyordu. Ayrıca Osmanlılar, Tuna'nın güvenliği için sayıları 50-60 civârında olan hafif savaş gemisini her dâim Tuna'da bulunduruyordu. Vidin ve Rusçuk, bu Tuna donanmasının başlıca üstleriydi.

Seferlerin hâricinde rutin seyahatler için de Tuna oldukça rağbet gören bir tercihti. Vapurla İstanbul'dan Köstence'ye, sonra oradan nehir gemileriyle Tuna üzerinden istenilen yere gidilirdi. Fransa imparatoru III. Napolyon, Uluslararası Paris Sergisi (Fuarı) münâsebetiyle Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya dâvet etmişti. Dâvete icâbet eden sultan, çıktığı Avrupa seyahatinin dönüş güzergâhında trenle Viyana'ya gelmiş, buradan Budapeşte'ye 31 Temmuz 1867 târihinde Tuna üzerinden vapurla geçmişti. Biraz daha eskilere gidersek Habsburg elçisi Busbecq, 1555 târihli ilk mektubunda Viyana-Budin-Belgrad-İstanbul yolcuğunu anlatırken Budin'de Tuna kıyısından gemiye binerek Belgrad'a hareket ettiklerini, böylece en az 10 gün sürecek yolu 5 günde rahat ve güvenli bir şekilde gittiklerini anlatır.

KAYIP ŞEHİR
Adakale

HAŞİM ŞAHİN

Adakale ve Trajan Kapısı.

Adakale.

Adakale çarşısı.

BÜKREŞ radyosunda ilk defa 1965 yılında, 1960'lı yılların sonlarına doğru ise Romanya'nın tamâmında yapılan yayınlarda ve haberlerde Tuna nehri üzerine bir baraj yapılacağı bildiriliyordu. Gündelik hayat içerisinde bu gâyet normal bir haberdi. Normal olmayan ise Türk târihinde önemli bir yere sâhip olan, derin hâtırası bulunan, adına ağıt ve türküler yakılan ve içerisinde sâdece Türklerin yaşadığı Ada-i Kebîr'in, yaygın bilinen adıyla Adakale'nin de yapılacak bu barajın sularının altına gömülecek olmasıydı.

Bir zamanlar, Tuna nehrinin anahtarı, Orşova şehrinin ön karakolu ve Belgrad'a giden yolun kapısı olan bu kale, Osmanlılar ile Avusturyalılar (Habsburglar) arasındaki savaşlarda sonucu etkileyebilecek derecede stratejik bir nokta olma özelliğini taşıyordu. Bu nedenle ada, pek çok ülkenin sâhip olmak istediği bir toprak parçasıydı. Adakale, Orşova şehrinin yaklaşık 4 km doğusunda, Tuna nehrinin, Karpat dağlarının uzantısını yararak Eflak ovasına çıktığı ve Demirkapı boğazına girmek üzere keskin bir dirsek yaptığı yerde bulunuyordu. Nehrin ortasında, yüzaltmışbin m2 alana sâhip olan Adakale'nin uzunluğu 800, genişliği ise 200 metreydi. Osmanlılar, Avusturyalıların sık sık yaptığı saldırıları önlemek amacıyla adadaki kasabanın çevresini surlarla tahkim ettikleri için adaya bu isim verilmişti.

Adakale, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından îtibâren hâkimiyet alanı içine girdi. Sultan Murad Hüdâvendigâr'ın emirlerinden Fîruz Bey, 1390 yılında, Vidin ve Orşova'yı kısa süreliğine fethettiğinde kale de doğal olarak Osmanlıların eline geçti. 1442 yılına gelindiğinde, Hunyadi Yanoş, Osmanlı ordusunu mağlup edip adayı geri aldı ve savunmasını güçlendirdi.

İlerleyen dönemlerde ada sık sık Osmanlılar, Avusturyalılar, Sırplar ve Macarlar arasında el değiştirdi. Kânûnî Sultan Süleyman devrinde, Belgrad, Klodove (Feth-i İslâm) ve Orşova şehirlerinin hâkimiyet altına alınmasıyla yeniden Osmanlıların eline geçti. Bu dönemden îtibâren Tuna'daki gemilerin geçişi ve güvenliği için adanın önemi artmaya başladı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar, Adakale üzerinde Osmanlılar ve Avusturyalılar arasında en yoğun mücâdelelerin yaşandığı dönemlerdi. 1688'de Avusturya ordusu, Tuna'daki Osmanlı savunma hattını yararak Belgrad'ı geri alınca bölgedeki üstünlük bu devletin eline geçti. Avusturyalılar, Osmanlı askerlerini nehir boyunca sıkıştırarak kısa bir süre içerisinde Feth-i İslâm ve Orşova şehirlerinin kontrolünü de ele geçirdiler. Hâliyle Adakale de onların hâkimiyetine girdi. Avusturya İmparatorluğu adına kalenin kumandasını eline geçiren General Vaterani, adanın stratejik

önemini hemen fark etti. Adada güçlü bir savunma hattı meydana getirmeye çalıştı. Amacı, Osmanlı gemilerinin Tuna nehrinden geçişini engellemekti.

1689 yılında, Osmanlı ordusu, Avusturya İmparatorluğu'yla anlaşmazlığa düşen Sırpları ve bağımsızlık mücâdelesi için isyan eden Macar Imre Tökely ile yandaşlarını da kendi safına çekmek sûretiyle harekete geçti. Hüseyin Paşa, Tuna Kaptanı Bıyıklı Mehmed Paşa ve Tökely'nin yandaşlarının yardımıyla Feth-i İslâm'ı ele geçirdi ve Transilvanya bölgesini kontrol altına aldı. Ardından da devlet tarafından bu bölgeyi idâre etmekle görevlendirildi.

1691 yılına gelindiğinde Sultan II. Süleymân'ın ve Sadrâzam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın emriyle ilerleyişine devam eden Osmanlı ordusu, Niş ve Belgrad'ı ele geçirmişti. Çarpışmalar Adakale üzerinde yoğunlaşmış, çetin bir muhârebeden sonra ada ele geçirilebilmişti. Bu fetih ile ada ilk kez tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiş oluyordu. Adanın stratejik önemini iyice kavrayan sadrâzam, derhâl adada tahkîmat yapılmasını istedi. Kale yeniden inşâ edildi. Bu sâyede Demirkapı'dan geçiş tamâmen kontrol altına alınmış oldu.

1699 Karlofça Antlaşması'nda adanın Osmanlılarda kalmasına karar verildi. Adakale bu dönemde Osmanlılar için bölgedeki en önemli savunma merkezlerinden birisi hâline geldi. Pâdişahlar bizzat adanın durumuyla ilgileniyorlardı. Örneğin, 1701'de Sultan II. Mustafa, Mîrimîran İbrahim Paşa'ya gönderdiği tezkerede bölgenin güvenlik ağının tekrar gözden geçirilmesini ve kalenin güçlendirilmesini istiyordu. Bu konuda geniş araştırma yapan Romen târihçi Popescu, Adakale'nin Osmanlı donanması için, bu dönemde Orşova'daki iskele olanaklarını da kullanmak sûretiyle, düşman ordularının saldırılarına karşı nehri koruyan en önemli merkez hâline geldiğini yazmaktadır.

1717 yılına Adakale'nin kaderi yine öncekilerin aynıydı. Bu târihte Belgrad'ı ele geçiren Avusturya ordusu, Diyarbakır Beylerbeyi Vezir Recep Paşa kumandasındaki kırkbin askerlik Osmanlı ordusunu yenince ada tekrar

Bego Mustafa, Adakaleli bir Türk.

Avusturya hâkimiyetine geçmiş oldu. 1718 Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlılar adadaki Avusturya egemenliğini resmen tanımak zorunda kaldılar.

1735 yılında Osmanlılar ile Avusturyalıların arası tekrar bozuldu. Sadrâzam Yeğen Mehmed Paşa, 1738 yılında büyük bir orduyla harekete geçti ve adayı tekrar ele geçirerek Vidin sancağına bağlı bir muhâfızlık hâline getirdi. Sadrâzam, adadaki savunma merkezlerini tekrar gözden geçirdi. Fransisken kilisesinin câmiye çevrilmesini emretti. Adaya imam ve hatip gönderildi. Bu târihten îtibâren adaya Adakale ismi verildi. Sultan I. Mahmud, adanın ve bölgenin tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesinden çok memnun kalmıştı. Bu fetih mükâfatsız kalmamalıydı. Başarısından dolayı derhâl Yeğen Mehmed Paşa'yı ödüllendirdi. Adakale'nin fethiyle Tuna'nın kontrolü yeniden Osmanlıların eline geçmişti. Şimdi Belgrad'ın üzerine yürümek ve şehri tekrar Osmanlı idâresine almak için hiçbir engel yoktu. Bu, Osmanlı Devleti'nin uluslararası îtibârı için büyük önem arz ediyordu. Osmanlı ordusu, bu amaçla kısa süre sonra tekrar Belgrad önlerinde göründü. Şehir derhâl kuşatıldı. Kahramanca savaşan Osmanlı askerleri, mücâdelelerinin mükâfatını kaleyi bir kez daha ele geçirerek aldılar. Belgrad şehrinin fethedilmesi,

Adakale iskelesi.

Tuna'nın târihine canlı tanıklık eden ve baraj suları altına gömülen Adakale, Romanya sınırları içinde halkın bütününü Türklerin oluşturduğu tek yerleşim yeriydi.

Osmanlılar açısından Tuna nehrinin iki kıyısının da kontrol altına alınması anlamına geliyordu. 1739'un eylül ayında imzâlanan Belgrad Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu-Rusya ve Avusturya arasındaki anlaşmazlığa son verildi. Antlaşma sonunda Adakale ve St. Elisabeth Kilisesi Osmanlılara bırakıldı.

Sonraki dönemlerde de bâzen Avusturyalıların bâzen de Osmanlıların elinde kalan Adakale, Sırbistan'ın bağımsızlık mücâdelesine giriştiği dönemlerde Sırp isyancılarının Osmanlılar tarafından yakalanıp getirilerek ağır bir şekilde cezâlandırıldığı infaz yeri hâline gelmişti. 1804 yılında patlak veren ilk ayaklanmanın önde gelen isimlerinden olan bâzı Sırplar yakalandıktan sonra adaya getirilerek Adakale ve Feth-i İslâm muhâfızı Recep Ağa tarafından 1809 yılında idam edilmişlerdi.

1810 yılında, Sırplara isyanları sırasında yardım vaadinde bulunan ve bu vaadini tutan Rus kumandanlardan Binbaşı Redrikov kumandasındaki Rus taburu ile ortak hareket eden Sırp eşkıya Tudor Vladimirescu, adanın üzerine yürüdü. Bu sırada ada muhâfızı Recep Ağa'ydı. Recep Ağa, adaya yardım göndermeleri için merkeze haber gönderdi. Beklediği yardım gelmeyince adanın kontrolünü kaybetti, fakat morali çok bozulmuştu. Recep Ağa, yardım gelmemesini kendine hakâret sayarak Osmanlı idâresinin bu olaydaki vurdumduymazlığını bahâne edip isyan etti. Lâkin Devlet-i Aliyye'ye karşı isyânın cezâsını 1814 yılı sonunda yakalanıp kellesini vererek ödedi. Onun ortadan kaldırılması üzerine bu kez de kardeşleri intikam peşine düşerek ayaklandılar. Recep Ağa'nın kardeşi Salih, yandaşlarıyla birlikte adaya sal-

dırarak bütün adayı hâkimiyeti altına aldı. Adada yaşayanlardan oluşan bir çete kurdu ve pek çok yeri yakıp yıktı. Tüccarları soydu. Devlet ağabeyi gibi Salih'e de haddini bildirmek istiyordu. Salih'in isyânını bastırmak için meşhur ayan Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Veliyüddin Paşa görevlendirildi. Durumun ciddiyetini ve bu işin sonunda kellesini kaybedeceğini anlayan Salih, çâreyi af dilemekte buldu. Osmanlı idâresi Salih'i ve yandaşlarını bağışladı, böylece olay kapanmış oldu.

1830 yılında Sırbistan bağımsızlığını kazanınca yeni devletle eski sâhibi arasında toprak pazarlıkları başladı. 1867 yılında Osmanlı askerleri Sırp kalelerini boşalttılar. Ancak Adakale, Osmanlı hâkimiyetinde kalmaya devam etti. 3 Mart 1878'de imzâlanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nda adanın boşaltılması kararlaştırıldı. Fakat, Adakale çok ilginç bir noktada kalmıştı. Avusturya-Macaristan, Romanya, Sırbistan ve Osmanlı sınırlarının kesiştiği noktada bulunuyordu. Bu yüzden hangi devlette kalacağına karar verilemedi. Osmanlılar adaya hükmetmeye devam ettiler, diğer devletler de buna pek ses çıkarmadı. 13 Haziran-13 Temmuz 1878 târihinde yapılan Berlin Kongresi'nde Adakale'nin durumu unutulunca adada Osmanlı hâkimiyeti devam etti. Osmanlı Devleti'nin buradaki hâkimiyetinin daha da meşrû hâle gelmesi için adaya bir hâkim ve nâhiye müdürü gönderildi.

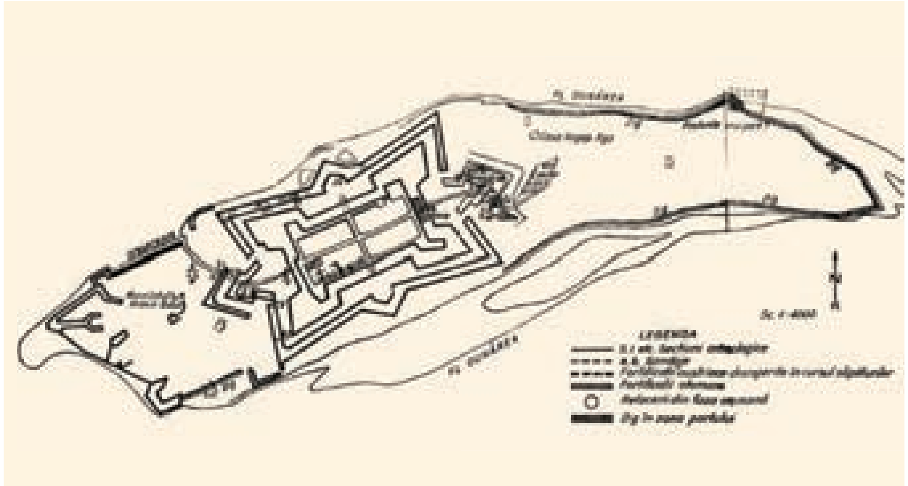
II. Meşrûtiyet'in îlânından sonra adaya temsilci gönderen Adakaleliler böylece Meclis-i Mebusan'da temsil edilmiş oldular. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 4 Haziran 1920'de imzâlanan Trianon Antlaşması'yla adanın hâkimiyetinin Romanya'ya geçtiği kabul edildiyse de, ada ancak 1923'te Lozan Antlaşması ile Romanya hâkimiyetine girdi.

Adanın resmen Romanya toprağı olmasından sonra da adada sâdece Türkler yaşıyordu. Baraj yapım kararının alındığı 1960'larda adada yaşayan Türk nüfûsu yüzelli hâneden meydana gelmekte olup nüfusları yüzelli kişiydi. Burada yaşayan Türkler, Tuna nehri üzerinde faâliyet gösteren vapurlarda kahve işletmeciliği işi ile meşgul oluyorlardı. Bunlar, bilhassa Türk kahvesi ve Türk lokumu satmakla ünlenmişlerdi.

Barajın yapımından sonra sular altında kalan adada taş ve tuğladan inşâ edilmiş kale, III. Selim tarafından yaptırılmış bir câmi ve Miskin Baba'nın türbesi bulunuyordu. Horasanlı dervişlerden olan Miskin Baba, onsekizinci yüzyılın başlarında adaya gelerek Bektâşî tarîkatının adada tesîsi için uğraşmıştı. Hayâtı boyunca oldukça rağbet görmüş ve adanın Türkleşmesinde büyük katkıları olmuştu. Miskin Baba ölümünden sonra da buradaki türbesine gömüldü.

Tuna bölgesinin târihine canlı tanıklık eden ve Romanya hükûmetinin aldığı bir kararla barajın suları altına gömülen Adakale, Romanya sınırları içinde halkın bütününü Türklerin oluşturduğu tek yerleşim yeriydi.

D. Bondoc, Adakale haritası.

Adakale'den bir manzara.

KAYNAKLAR

¶ Alptekin, C., "Adakale", *TDVİ*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 341-342.

¶ Hertz, A. Z., "The Ottoman Conquest of Ada Kale 1738", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, p. 151-210.

¶ Önder, M., "Romanya'da Sulara Gömülecek Olan Bir Türk Adası: Adakale", *Türk Kültürü*, Ankara, 1967, s. 427-433.

¶ Özel, S., "Tuna'da Bir Türk Adası: Adakale", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 1/1, 2002, s. 227-250.

¶ Popescu-Judetz, E., *Adakale*, çev. A. Kıran-O. Yıldırım, haz. B. Aksoy, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2006.

¶ Şahin, H., "Rumeli'de Elimizden Çıkan Son Toprağı da Barajın Suları Yuttu", *Hürriyet Tarih*, 19 Kasım 2003, s. 20-22.

¶ Yund, K., "Unutulmayan Adakale", *Türk Dünyası Araştırmaları Tarih Dergisi*, sayı: 101, İstanbul, 1995, s. 30-32.

Şifâlı suyun izinde bir seyyah

Michel Eyquem de Montaigne

MEHMET YAŞAR ERTAŞ

Abano Montegrotto kaplıcaları, İtalya.

E. Desmaisons, M. E. de Montaigne. Wellcome Koleksiyonu.

TÂRİH boyunca insanlar, yeni yerler keşfetmek, bilinmeyen ülkeleri ve şehirleri görmek, farklı toplumları ve kültürleri tanımak, kazanç sağlamak, resmî veya dînî bir görevi yerine getirmek yâhut sâdece mâcerâ peşinde koşmak sâikleriyle seyahate çıkmışlardır. Buna rağmen ulaşım zorluğu, yol kesen haydutlar, bulaşıcı hastalıklar ve savaşlar, uzun mesâfeli seyahat imkânlarını son derece kısıtlıyordu. Temel ihtiyaçlarını büyük ölçüde köylerinden karşılayan tarım toplumlarında insanların seyahate çıkması, zor olmasının yanı sıra gereksiz ve lüks denebilecek bir faâliyetti. Dolayısıyla yerlerini yurtlarını geride bırakarak uzak bölgelere seyahat edenler, çoğunlukla ya tüccarlar ya da askerlerdi. Müslüman ve Hıristiyanlar arasında, hacı olmak amacıyla yollara düşenlerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktu. Ancak ibâdet maksatlı yolculukların büyük kısmı, yakınlarda bulunan evliyâ ve azizlerin kabirlerine yapılan ziyâretlerden oluşuyordu. Mâcerâ arayışında olanlar ise seyahate çıkanlar arasında en özgür olanlarıydı.

Bütün zorluklarına rağmen kısa veya uzun seyahatleri göze alan bir başka grubun üyeleri ise şifâ umuduyla yollara düşen hastalardan oluşuyordu. Özellikle varlıklı, seyahat için harcayacak parası olan hastalar devâ bulmak ümidiyle günler, hatta aylar sürecek seyahatlere çıkmaktan kaçınmıyorlardı. Geçen yüzyıla kadar zamânının tıbbî bilgilerine hâkim, tedâvi konusunda mâhir bir hekim bulmak hiç de kolay değildi. Bu yüzden, işinin ehli bir hekime veya cerrâha görünmek ve şifâ bulmak, hiç de küçümsenmeyecek mesâfeleri kat etmeyi gerektiriyordu. Mâmâfih bütün dünyâda şifânın tek kaynağı hekimler de değildi. Avrupa'da ağır hastalıklara yakalananlar, günahlardan arınmak ve şifâ bulmak için kilise ve manastırlara sığınıyor, kutsal kabul ettikleri azizlerin kabirlerinde dua ediyorlardı. İslâm coğrafyasında da hasta olanların önemli kısmı duâya ve ibâdete sığınıyor; dervişlerin, şeyhlerin, baba ve dedelerin kabirlerini ziyâret ederek şifâ niyaz ediyorlardı. Hava değişimi de modern öncesi dünyâdaki tedâvi yöntemlerinden biriydi.

Hastaların medet umduğu şifâ kaynaklarından biri de kaplıcalardı. Mineral ve iyonlarla yüklü mâden suları dünyânın her yöresinde şifâlı olarak bilinmekteydi. Erken târihlerden îtibâren şifâlı suların etrâfında çok yönlü bir kaplıca kültürü oluşmuştu. Sağlık merkezine dönüşen kaplıcalar, geniş bir insan sirkülasyonu ortaya çıkarmıştı. Sıradan insanlar kendilerine yakın kaplıcaları tercih ederken zenginler meşhur kaplıcalara gitmek için uzun yolculukları göze alabiliyorlardı. Kaplıca mevsiminde kurulan pazar ve panayırlar da bu insanlar için birer câzibe merkeziydiler. Havuzlarda sergilenen oyunlar, eğlenceler ve mesîre gezileri, ziyâretçilerin vazgeçilmezleri arasındaydı. Kaplıcalar, dertli ve hastalıklı insanların uğrak yeri olsa da zannedildiğinin aksine oldukça eğlenceli ve neşeli mekânlardı.

Kaplıcalarda şifâ arayışı o kadar yaygındı ki târih içinde hükümdar-

Liege SPA planı, 1780.

lardan yazarlara çok sayıda ünlü sağlıklarına kavuşmak için meşhur kaplıcalara doğru yollara düşmüştür. Hatta Avrupa'da kaplıcalar imparator, kral ve asilzâdeler için bir toplanma yeriydi. *Seyahatin Kültür Târihi*'ni yazan Winfried Löschburg'a göre kaplıcalar balo, eğlence ve politik buluşmalar için özellikle seçilmekteydi. Avrupa'da en fazla tercih edilen kaplıcalardan biri bugün Çekya sınırları içerisinde yer alan Carslbad (Karlovy Vary)'ın ünlü kaplıcalarıydı. Çar I. Petro, imparator VI. Karl, Klemens von Metternich, Goethe, Gogol, Beethoven ve Paganini gibi çok sayıda ünlü, Carslbad'ı ziyâret etmişti. Almanya ve Balkan seyahatinden sonra rahatsızlanan ve İstanbul'da bir türlü sağlığına kavuşamayan Mustafa Kemal de Carslbad'a tedâvi maksadıyla gidenlerdendi.

Şifâlı suyun izinde dolaşan ünlülerden biri de meşhur deneme yazarı Fransız Michel Eyquem de Montaigne'dir. 22 Haziran 1580 târihinde çıkılan seyahatte, önce kâtibine tutturduğu daha sonra da bizzat kendinin yazdığı *Seyahat Günlüğü*'nde bu yolculuğun sebebleri açık bir şekilde zikredilmemiştir. Seyahat günlüğünü Türkçeye kazandıran Ömer Bozkurt, Monteigne'in seyahatini; bilgilenmek, yeni şeyler öğrenmek ve sağlığına kavuşmak üzere başlıca iki hedefi olan keyfî bir yolculuk olarak değerlendirir. Stephan Zweig de kişisel işleri ya da resmî görevleri îcâbı defalarca seyahate çıkmış olan Montaigne'in 1580 yılındaki yolculuğunun belli bir amacı olmadığını, dolayısıyla keyfî olduğunu belirtir. Ona göre Montaigne, "Yolculukta neler göreceğini bilmemektedir; önceden bilmeyi de istemez; nereye gittiğini soran çıktığında da neşeyle şu karşılığı verir: Yabancı diyarlarda ne aradığımı bilmiyorum, fakat neden yuvadan kaçtığımı çok iyi biliyorum."

Montaigne, kendini kapadığı, kitaplarla donatılmış odasında neler aramışsa bu uzun yolculuğunda da onun peşine düşmüştür. Peşine düştüğü şey özgürlük kadar öğrenme arzusudur da. Avrupa'yı etkileyen İtalyan Rönesansı Fransız entelektüel ve bilginlerini cezbediyordu ve Montaigne de buna bigâne kalamazdı. Montaigne'den önce XVI. yüzyılda çok sayıda Fransız yazar İtalya yarımadasını ziyâret etmişti. Bunların arasında Erasmus, Rabelais, Marot, Calvin, Joachim du Bellay, Montluc, Brantome, Henri Estienne gibi isimler bulunmaktaydı. Montaigne'den sonra ise Descartes, Montesquieu, De Brosses, Rousseau, Stendhal, Nerval, Zola ve Gide yarımadaya yolculuk yaptılar. Stefan Zweig'in ifâdesiyle Erasmus hümanizminin potasında yoğrulmuş olan Montaigne için yolculuğu İtalya'ya kadar uzatmış olması, her ne kadar

*Montaigne'in bu uzun seyahatinin notları,
hem bilginin peşine düşmüş bir Rönesans aydınının
hem şifâlı suyun izinde dolaşan bir hastanın hikâyesini yansıtır.*

kâtibinin, "Öyle sanıyorum ki tamâmen kendi kafasına göre hareket etseydi, İtalya turunu yapacak yerde Krakov'a ya da kara yolundan Yunanistan'a gitmeyi yeğlerdi." ifâdelerine rağmen pek şaşırtıcı değildir. Ancak Seyahat Günlüğü'nü okuyanlar, bir Rönesans aydını kadar sıradan bir insanla, hatta acılarından kurtulmak için kaplıcadan kaplıcaya koşuşturan acınası bir hastayla karşılaşacaklardır.

Montaigne, yola çıkarken, kendini yolculuktan vazgeçirmek isteyen âilesine pek aldırış etmemiş, âilesinin, "Ya yabancı diyarlarda hasta olursan ne yaparsın?" şeklindeki îkâzını ciddîye almamıştır. O, bilakis, çıktığı bu seyahatte, yeniden sağlığına kavuşmayı da ümit ediyordu. Yolculuğun ilk günlerine âit notlarda, Montaigne'in sağlığıyla ilgili bir arayış içinde olduğu, özellikle de kaplıcalara büyük bir ilgi gösterdiği açıkça görülmektedir.

Epernay şehrinde, felsefî ve dînî konularda ihtisaslaşmış Mösyö Maldonat ile karşılaşan ve uzun uzun sohbet eden Montaigne için bu görüşmedeki en etkileyici konu, hiç şüphesiz, kaplıca tedâvisi olmuştu. Maldonat'ın yenice döndüğü Liege'deki kaplıca sularıyla ilgili anlattıkları, diğer konulara nazaran Montaigne'in ilgisini daha fazla çekmişti. Sindirim rahatsızlığı ve böbrek taşlarından muztarip olan Montaigne'in konuya gösterdiği alâka, Maldonat'ın Liege kaplıcasını ve tedâvi amaçlı kullanımındaki incelikleri husûsundaki ayrıntılı anlatımının esas sebebi bile olabilir. Günlüğü tutan kâtibin verdiği bilgiye göre, Maldonat'ı dinleyen Montaigne, Liege kaplıcası ile kendinin âşinâ olduğu Gaskonya kaplıcasını karşılaştırmış ve bu iki kaplıcanın sularının aynı nitelikte olduğuna hükmetmiştir.

Liege kaplıcaları, Belçika. WBT-JPRemy.

Baden-Baden Kur & Tourismus GmbH, Almanya.

Daha yolculuğun başında Epernay'daki bu sohbet ve kâtibin aktardığı son not, Montaigne'in yola çıkmadan önce kaplıcalarla ilgili önemli bilgiler edindiği ve tedâvi amacıyla mineralli sularla ilgili bilgi topladığına işâret etmektedir. Hatta yol üzerinde uğranılan kaplıcalar ve tedâvi kürleri hakkında günlükte yer alan ayrıntılar, Montaigne'in mineralli sularla tedâvi konusunda epey uzmanlaşmış olduğunu gösteriyor. Epernay'dan birkaç gün sonra Montaigne, sancıları yüzünden yol üzerindeki Mauvages isimli küçük bir köyde durmak zorunda kalmış; yine aynı sebeple yol üzerinde uğramayı planladığı birçok şehirden vazgeçerek bir an evvel Plombieres kaplıcalarına uğramak üzere rotasını değiştirmiştir. Bu durum, Montaigne'in yolculuk amacı ne olursa olsun seyahat rotasını, yolculuğun bu ilk günlerinde olduğu gibi, önemli ölçüde kaplıcalara göre belirlemiş olduğunu gösteriyor. Montaigne, yol boyunca, adını duyduğu hemen her kaplıcaya uğramış, buralarda bir müddet kalarak suyun vücûdu üzerindeki etkilerini dikkatlice gözlemlemiş ve bunları da günlüğe not etmiştir. Notlarında, hastalığı ve tedâvisi ile ilgili detaylara okuyucuyu rahatsız edecek derecede yer vermiştir. Öyle ki kaplıcalarda kaldığı süre içinde uyguladığı suların özelliklerini, tedâvi kürünü, ne kadar süre suda kaldığını, ne kadar su içtiğini ve ne kadarını boşalttığını gün ve saat vererek kaydetmiştir. Ayrıca taş düşürme sürecini bütün aşamaları ile kayda geçirmiştir. Düşürdüğü taşın büyüklüğü, rengi ve biçimini, taş düşerken yaşadığı ıztırabı not etmiştir. Girdiği kaplıcaların ve içtiği mineralli suların vücûdundaki etkisini tespit etmek ve kayda geçirmek amacıyla aldığı bu notlar, Montaigne için kaplıca sularını karşılaştırma ve değerlendirme imkânı da sunmuştur. Seyahat Günlüğü'nde kaplıcalara dâir kayda geçirilen bilgiler ve termal tedâviye ilişkin aktarılan tecrübeler göz önüne alındığında Montaigne, kaplıcalar ve kaplıca tedâvileri hakkında, müstakil kitap kaleme almış bir yazar izlenimi uyandırmaktadır.

Montaigne'in Paris'ten sonra 16 Eylül 1580'de ulaştığı ilk önemli termal merkezi Plombieres kaplıcaları olmuştur. Hem sıcak hem de soğuk su kaynakları bulunan bu kaplıcaların, hasta ve ziyâretçilerin her türlü ihtiyâcını karşılayacak şekilde donatılmış olması Montaigne'i oldukça etkilemiştir. Montaigne, bu kaplıcada havuza hangi kıyâfetle girileceğine dâir bir de gelenekten bahsetmektedir. Erkeklerin küçük bir iç donu, kadınlarınsa yalnızca bir gömlekle havuza girmeleri bekleniyormuş; bu kıyâfetlerin dışındakiler ise görgüsüzlük addediliyormuş. Günlükte Plombieres ile verilen önemli bir ayrıntı da önceleri sâdece Almanların ilgi gösterdikleri, birkaç yıldan beri ise Fransızların da büyük kalabalıklar hâlinde kaplıcaya teveccüh ediyor olduklarıdır. Notlarda, Plombieres kaplıcaları için en uygun mevsimin ilkbahar, özellikle de mayıs ayı olduğu belirtilmiştir. Ziyâretçilerin en az bir ay kaldığı bu kaplıcaya ağustostan sonra hava soğuduğu için hiç rağbet olmadığı da aktarılan bilgiler arasındadır. Montaigne, kaplıca suyunun kullanımı ve tedâvi yöntemiyle ilgili bir geleneğin oluştuğunu, ancak bu geleneğin, kendisinin bizzat benimsediği uygulamalardan oldukça farklı olduğunu belirtmektedir. Öyle ki kaplıca suyunu pek içmeyen, buna mukâbil her gün iki üç kez banyo yapan, hacamat yaptırdıkları ve şişe çektirdikleri kaplıcada içlerini söktürdükten sonra yemek yiyen Plombieres'in müdâvimleri, Montaigne'in uyguladığı kürü yadırgamışlardır. Montaigne her sabah yedide, bir testi miktârında, yani sekiz dokuz bardak su içip ardından öğle yemeği

yediğini aktarmaktadır. Genellikle gün aşırı suya giren ve suda bir saat kadar kalan Montaigne, bu günlerde akşam yemeğinden vazgeçiyordu.

Şifâlı suyun izindeki Montaigne'in ikinci önemli durağı, sonbaharda uğradığı Baden kaplıcalarıdır. Baden'de, kaplıca suyu kadar, ziyâretçileri ağırlamak için yapılmış hanlar ve kaplıcada sunulan hizmetler de Montaigne'in dikkatini çekmiştir. Günlükte, târihi çok eskilere dayanan Baden kaplıcalarında, tedâvi amacıyla gelen ziyâretçilerin konaklaması için çok sayıda görkemli hanın bulunduğu kayıtlıdır. Montaigne'in kaldığı handa yüzyetmiş yatak ve onbir mutfak vardır; günde üçyüz kişilik yemek çıkarılabilmektedir. Suyun ılık olması sebebiyle banyoların içi çok rahat ve nezihtir. Birbirinden camekânlarla ayrılmış banyoların temiz ve aydınlık olması da Montaigne'i etkilemiştir. Günlüğü tutan kâtip, odaya benzeyen ve oturma yerleri bulunan bu banyolarda, isteyenlerin kitap okuyabileceği ve oyun oynayabileceğini belirtmiştir. Montaigne burada sıkı bir şekilde uyguladığı kürün etkilerini somut bir şekilde görmüş ve biraz da olsa kum dökebilmiştir.

Montaigne, Augsburg'tan Bruck'a geçerken yalnızca bir günlük mesâfede bulunan ve övgüyle bahsedilen, baş ve mîde ağrılarına iyi gelen soğuk suyuyla meşhur Sauerbrunnen kaplıcasını göremediği için çok üzülmüştür. Padova'ya geldiğinde ise ilk olarak Titus Livius'un doğduğu Abano'daki kaplıcalara gitmiştir. Günlükte verilen bilgilere göre, buradaki kaplıca suyu kaynar derecede sıcak çıktığından banyo yapmak ve suyunu içmek mümkün değildir. Tadı kükürtlü ve az tuzlu olan bu su, aktığı yerde kül gibi kurşunî bir iz ve katı sünger biçiminde bir çökelti bırakmaktadır. Hastalar için bir iki bakımsız ev dışında su kaynağına yeterince yatırım yapılmamış olması, Montaigne'nin Padova'daki bu suyu pek beğenmemesinin sebeplerinden biri olmalıdır. Abano'dan sonra mineralli su kaynaklarına sâhip Saint Pietro'ya geçen Montaigne, buradaki suyu Gaskonya ılıcasının suyuna benzetmiştir. Kükürt kokusu oldukça az, tadı yumuşak ve biraz tuzlu olduğu için de bu suyun diğerlerinden daha fazla demir içerdiği hükmüne varmıştır.

Montaigne'in yol üzerinde uğradığı yerlerden biri de Battaglia ılıcasıdır. Buraya gelen hastalar, köy içinde bulunup kaynaktan gelen suyun üzerine kurulmuş on kadar odası ve havuzu olan bir evde konaklama imkânına sâhiptirler. Havuz dışında suyun damla damla akıtıldığı bir düzeneğin de bulunduğu bu kaplıcada, suyun, çoğunlukla hastanın ağrıyan uzvuna –ve çoğunlukla alnına– damlatılması sûretiyle tedâvi yapılmaktadır. Ayrıca suyu taşıyan kanallar üzerinde tedâvi amacıyla taştan yapılmış küçük hücreler vardır. Bu küçük hücrelere giren hastalar, hücrenin alt kısmında kanalla bağlantıyı sağlayan hava deliğini açmak sûretiyle, buhar ve ısıdan yararlanarak bir tür kuru buhar banyosu yapma imkânına sâhiptirler. Günlükteki notlara göre Battaglia'daki hastalar en fazla çamur banyosuna rağbet etmektedirler. Mâmâfih Montaigne, bu yöredeki kaplıcaları kaba ve sevimsiz bulmuş; bu kaplıcaların, Venedik'e yakın olmasının dışında hiçbir câzibesinin olmadığını düşünmüştür.

Montaigne, yolculuğu esnâsında, görmeyi en fazla arzuladığı şehir olan Roma'da uzun bir müddet konaklamıştır. 1 Aralık 1580'de Roma'ya giren Montaigne, dört ayı aşkın bir süre ikâmet ettiği bu imparatorluk şehrinden 19 Nisan 1581'de ayrılmıştır. 1581 yılının ekim ayında ikinci defa uğradığı Roma'da yalnızca onbeş gün vakit geçirmiş ve ardından memleketine gitmek üzere yola çıkmıştır. Roma'da bulunduğu süre içinde yakın bölgelere yaptığı kısa seyahatlerin dışında, zamânının büyük kısmını şehri gezmeye ayırmıştır. Roma'da bulunduğu sırada çıktığı kısa süreli seyahatlerinde de sık sık kaplıcalara uğramıştır. Bu seyahatlerin birinde Tivoli'de rastladığı "eski tarzda" inşâ edilmiş iki kaplıca ve tapınak kalıntılarından günlüğünde bahsetmiştir. Yine Roma-Tivoli yolunu kesen kükürtlü bir akarsuyu günlüğüne kaydeden seyyah, suyun sağlık alanında kullanılmadığının da altını çizmiştir.

Montaigne, nisan ve ekim aylarında yaptığı iki Roma ziyâreti arasında, yaklaşık beş aylık uzun bir seyahat yapmıştır. 1581 yılı bahar ve yaz mevsimini kapsayan bu yolculukta Narni, Spoleto, Foligno, Macerata, Loreto, Ancona, Urbin, Floransa, Lucca, Pisa ve Siena gibi kentlere uğramıştır. Bu seyahati sırasında Lucca yakınlarındaki La Villa kaplıcaları, Montaigne'in rahatsızlıklarından kurtulmak ve istirâhat etmek niyetiyle uzun süre konakladığı bir sığınak olmuştur. Montaigne, La Villa Kaplıcaları'nda, ilki 8 Mayıs-20 Haziran; ikincisi 14 Ağustos-11 Eylül târihlerinde olmak üzere iki kez bulunmuş, burada, toplamda iki ayı aşkın bir vakit geçirmiştir.

Seyahat günlüğünde bu kaplıcaya geniş yer verilmiştir. La Villa kasabasının insanları ve doğasına dâir bilgilerin hâricinde, Montaigne'in anlattıklarının büyük kısmı kirâladığı ev, kaplıca olanakları, suyun özellikleri, hastalığı ve uyguladığı kür hakkındadır. Ona göre ziyâretçiler La Villa'ya, genellikle haziran ile eylül arasında ve daha çok dinlenmek maksadıyla gelmektedir. Düzlük bir yerde bulunan kaplıcanın hemen üst kısmında kaplıca ziyâretçilerine hizmet etmek amacıyla düzenlenmiş otuz-kırk kadar ev bulunmaktadır. Her birinin ayrı tuvaleti ve müstakil odaları olan bu evlerin kirâları, kaplıca mevsiminde oldukça artmaktadır. Bölgede oluşan bu kaplıca turizmi, köylülerin yaşam tarzını, geçim kaynaklarını değiştirmiş ve eczâcılığa olan ilgilerini arttırmıştır. Yoğun zamanlarda, pansiyonlar dışında kendi evlerini kirâya veren köylüler ek gelir elde ettikleri gibi, hemen hepsi ilâç yapımında mahâret kazanmışlardır. Bundan dolayı köyde ziyâretçilere satış yapan çok sayıda dükkân ve eczâne bulunmaktadır.

Seyahat Günlüğü'nde aktarıldığına göre, La Villa'daki kaplıca suyu banyo yapılabilir ve aynı zamanda içilebilir niteliktedir. Burada kadınlara ve erkeklere mahsus ayrı ayrı yapılmış tonozlu, üstü kapalı ve karanlık iki hamam mevcuttur. Günlükte, "Bunlar sıcak suyu, gövdenin değişik yerlerine ve özellikle başa yönlendiren borulardan oluşuyor; durmadan sizin üzerinize dökülen ve gövdenizin bir bölümünü döven su orasını ısıtıyor ve sonra su, çamaşır teknelerindekine benzer ahşap bir oluğa gidiyor ve oradan boşalıyor." şeklinde tasvir edilen ve doccia adı verilen, günümüzdeki

Abano Montegrotto kaplıcaları, İtalya.

duş sistemini andıran bu su akıtma düzeneği Montaigne'i etkilemiştir.

Montaigne, La Villa'nın eteklerinde kurulu olduğu dağın arka yüzündeki Cosena kaplıcalarının hem banyo hem de doccia (duş) îtibâriyle daha ünlü olduğunu belirtmektedir. Ona göre La Villa kaplıca sularının, içme dışında sağlık açısından hekimlerce önerilen ya da halk tarafından uygulanan kabul görmüş bir kullanımı yoktur. Montaigne, halkın büyük ilgi gösterdiği Cosena kaplıcalarının târihinin çok eskilere dayandığına dâir rivâyetleri, kaplıcalarda Roma dönemine âit bir ize rastlamaması sebebiyle şüpheyle karşılamıştır. Cosena'daki ortasında hava deliği bulunan tonozlu hamamları karanlık ve sevimsiz bulmuştur. Suyu içilmeyen bu kaplıcanın mûcizevî şifâ kaynağı olduğu ve her hastalığa iyi geldiği şeklindeki rivâyetlere de mesâfeli yaklaşmıştır. Cosena ile La Villa kaplıcalarını karşılaştıran Montaigne, Villa'nın konaklama imkânlarının çok daha iyi ve ucuz olmasına mukâbil, Cosena suyunun hastalar nezdinde daha mûteber olduğunu, bu sebeple hastaların, Villa'da konaklayıp Cosena'ya banyo yapmaya gittiklerini belirtmiştir.

Montaigne'in tespitlerine göre, her yörede kaplıca sularının kullanımına dâir farklı gelenekler vardır. Bâzı kaplıca suları yalnızca içilirken bâzılarında yalnızca banyo yapılması bir teâmül hâline gelmiştir. La Villa kaplıcalarında ise tedâvi amacıyla suyun içiminde katı bir kuralcılığın bulunduğunu belirtir. Vasat sıcaklıktaki suyun tadı ve lezzetini daha önce denediği kaplıca sularından daha zayıf bulan Montaigne, aynı zamanda su içmekten pek fayda görmediğini de gezi notlarına kaydetmiştir. Her ne kadar kendisi çok memnun kalmasa da La Villa sularına olan ilginin çok büyük olduğunu, eşek ve katırlara yüklenen suyun içilmek üzere Reggio'ya, Modena'ya ve Lombardia'ya kadar taşındığını kaydetmiştir. Yine de suyun ne çok faydalı ne de zararlı olduğuna kanaat getirmiş ve belki de ortamın güzelliğinin etkisiyle kendisini iyi ve canlanmış hissettiğini de notlarına eklemiştir. Suyun etkisi konusundaki tereddütleri ve yöre halkının uygulamaları karşısındaki şüpheleri yüzünden Montaigne, bildiği gibi davranmış ve kendine yapılan önerileri pek dikkate almamıştır.

Montaigne'e şifâ gibi gelen şey, La Villa'daki termal suyundan ziyâde, kaplıcanın doğal güzelliği ve konakladığı mekânın manzarasıdır. Hamamların iç dizaynı, aydınlığı ve düzeni onu memnun etmese de kaplıca mahallindeki manzara onun gönlünü mest etmiştir. Konakladığı yerdeki râhatın ve keyfin Roma'da bile olmadığını belirten Montaigne, buna karşın odasındaki tefrîşâtı epey zayıf bulduğunu ise gizlememiştir.

Montaigne, 20 Haziran'da ayrıldığı La Villa kaplıcalarına uzun bir aradan sonra, 14 Ağustos'ta geri dönmüştür. La Villa sâkinleri tarafından çok sıcak karşılanan Montaigne, daha önce kaldığı odayı yeniden ve aynı şartlarda kirâlamış ve yaklaşık bir ay daha burada kalmıştır. Keyfi yerinde olsa da sağlık sorunları artmış olan Montaigne, günlüğünde, La Villa'ya yaptığı bu ikinci ziyâretinde, daha çok hastalığı, ağrıları ve kaplıca suyunun vücûdu üzerindeki tesirlerine dâir kayıt düşmüştür. Bu döneme âit düştüğü notlar, muhtemelen hastalığın şiddeti ve acıları sebebiyle, Montaigne'in ölüm ve intihâra dâir düşüncelere ciddî anlamda odaklandığını gösteriyor. İçine düştüğü bunalım yüzünden, La Villa'ya gelişinden iki hafta sonra kaplıca hayâtından sıkılmış ve insanlardan uzak durmaya çalışmıştır. Yalnız kalmak ve insanlardan kaçmak için erkek hamamındansa -herhâlde pek kullanılmadığı için- kadınlara mahsus hamama gitmeyi tercih etmiştir. Kronik rahatsızlıklarının üstüne bir de diş ağrısı çekmeye başlamış olması, bu sıralarda Montaigne'in hayâtını daha da zorlaştırmıştır.

Çektiği acılar ve içine düştü-

Montaigne şifâ yolculuğuna çıkmadan önce kaplıcalarla ilgili önemli bilgiler derlemiş, yolunun üzerindeki mineralli suların nitelikleri ve tedâvi kürleri üzerine tuttuğu notlarını da yanında götürmüştür.

ğü sıkıntılar Montaigne'in La Villa kaplıcalarına bakışını da etkilemiştir. Ayrılışından birkaç gün öncesinde tuttuğu notlar, onun duygu ve düşüncelerindeki değişimi yansıtmaktadır. Köylülerle yaptığı sohbet sırasında bir yaşlının kaplıcayla ilgili söylediklerini önemsemesi ve günlüğüne kaydetmesi, termal tedâviye olan inancında şüphelerin oluştuğunu göstermektedir. Montaigne, sohbet sırasında köylülere kaplıcayı kullanıp kullanmadıklarını sorduğunda, bir yaşlı adam, hemen yanı başlarında bulunmasına rağmen kaplıcalara gitmediklerini ve kaplıcalardan yalnızca yabancıların ve uzaktan gelenlerin yararlandığını söylemiş ve ardından kaplıcayla alâkalı, Montaigne'in önemsediği değerlendirmelerde bulunmuştur. Yaşlı adam, birkaç yıldan beri bu kaplıcaların ziyâretçilere yarar yerine zarar verdiğini bizzat gözlemlediğini ifâde ederken esas suçlu olarak para kazanma hırsıyla gözü dönmüş eczâcıları işâret etmiştir. Eskiden köyde tek bir eczâcı bulunmadığı gibi, hekime de ender rastlandığını söyleyen ihtiyar, La Villa'da faâliyet gösteren eczâcı ve hekimlerin sonradan ortaya çıktığını ve bunların hastaları değil, kendi çıkarlarını düşündüklerini belirtmiştir. İhtiyara göre bunlar, kaplıca suyuyla banyo yapmadan önce veya yaptıktan sonra bâzı ilâçların alınmaması veya suyun tesîrinin ilâçlarla desteklenmemesi hâlinde tedâvinin mümkün olmadığı şâyiasını yaymışlardır. İhtiyar adam, bu durumun hastalara büyük zarar verdiğini, son zamanlarda kaplıcalarda iyileşenlerden ziyâde ölenlerin çok olduğunu, dolayısıyla kaplıcaların faydası olmadığını kaplıca uzmanı Montaigne'in yüzüne söylemiştir. Montaigne'in yaşlı adamdan aktardığı "kısa bir süre içinde bu kaplıcaların bütün dünyâda gözden düşeceği ve bütünüyle terk edileceği" şeklindeki son cümle ise yazarın iç dünyâsında yaşadığı karamsarlık ve çatışmayı yansıtacak şiddettedir.

Battaglia kaplıcaları, Catajo Kalesi, İtalya.

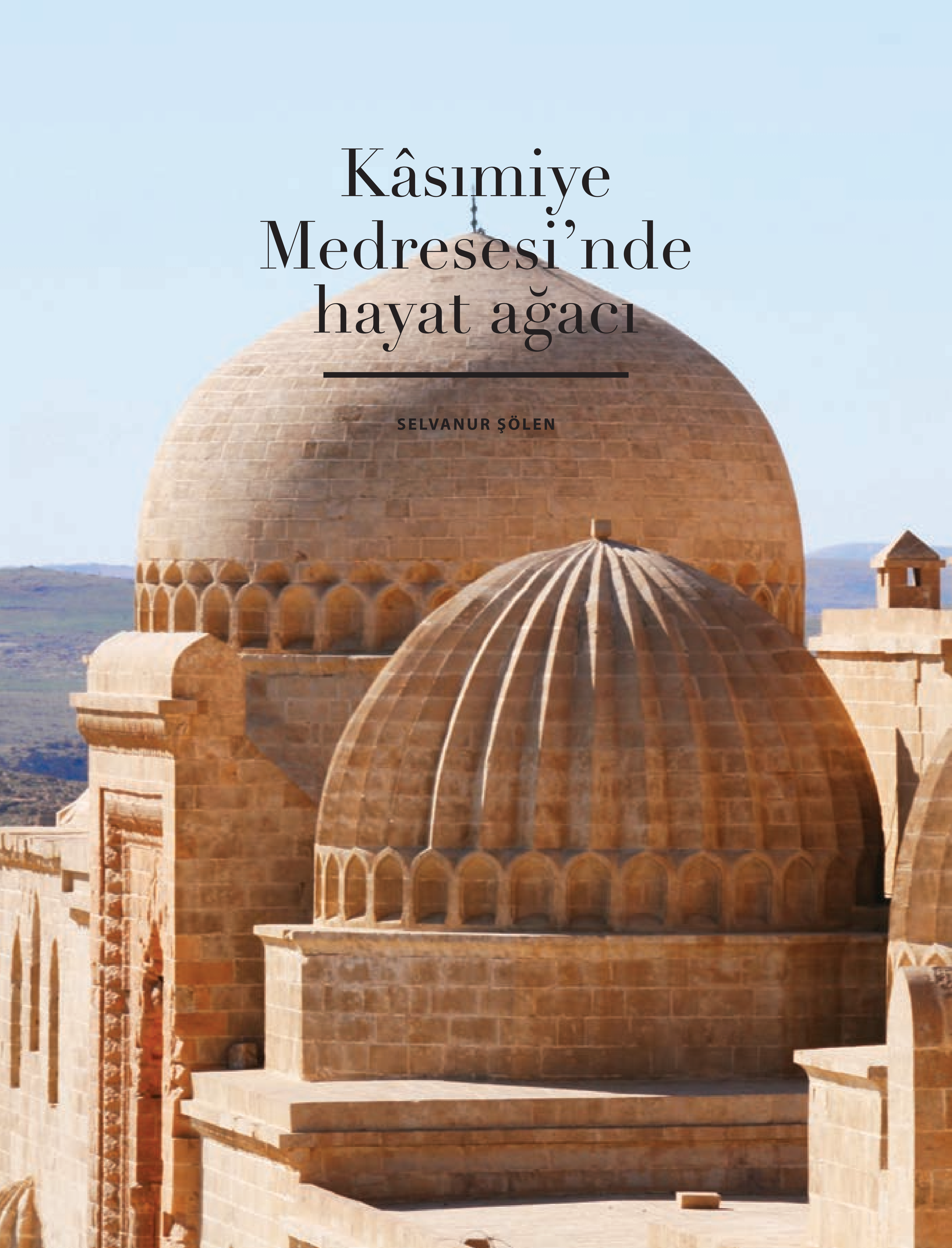

FOTOĞRAF: GINO CIANCI

Montaigne'in evinden uzakta geçirdiği bu uzun seyahatin notları, bilginin peşine düşmüş bir Rönesans aydınının yolculuğunu yansıttığı kadar, şifâlı suyun izinde dolaşan bir hastanın kişisel hikâyesini de yansıtma başarısını göstermektedir. Her ne kadar La Villa'daki ihtiyar adamın söyledikleri Montaigne'in zihninde iz bırakmış ve bir şüphe oluşturmuşsa da umudunu şifâlı sularda arayan insanların hikâyeleri o günden bu zamâna dek tükenmemiştir.

Kâsımiye Medresesi'nde hayat ağacı

SELVANUR ŞÖLEN

FOTOĞRAFLAR: MEHMET ÇİMEN

KÂSIMİYE Medresesi, Mardin'de, Mezopotamya ovasına hâkim bir tepede, oldukça eğimli bir arâzi üzerinde bulunmaktadır. Artuklular döneminde yapımına başlanan Kâsımiye Medresesi'nin inşâsı Timur'un Anadolu'ya hâkim olduğu yıllarda yarım kalmış, XV. yüzyılın sonlarında Akkoyunlu sultânı Kâsım İbni Cihangir döneminde tamamlanmıştır. Medresenin, dönemin en iyi eğitim kurumlarından biri olduğu bilinmektedir. Kâsımiye Medresesi'nde hem dînî hem fennî ilimler icrâ edilmiş ve bu iki ilim birbiri ile uyum sağlamıştır. Medrese duvarlarında ve sınıf tâbir edilen küçük odaların üstünde dersliğin hangi bilime ayrıldığını gösteren astronomi ve tıp bilimine âit simgeler mevcuttur.

Medrese, yöreye özel sarı, doğal dikdörtgen taşların üst üste eklenmesiyle oluşmuş, câmi ve türbesiyle birlikte bir külliye görünümündedir. Artuklu medreselerinde genel olarak rastladığımız çift kubbeli yapı burada da mevcuttur. Biri diğerine göre daha büyük olan kubbe, ana dersliğe diğeri de yapının bânîsi Kâsım Bey'in metfun bulunduğu türbeye âittir. Burada Kâsım Bey'in kız kardeşinin de metfun olduğu bilinmektedir. Medrese, bir ucundan diğer ucuna yaklaşık 30 m genişliğe, 20 m de yüksekliğe sâhiptir. Tuğla tonozlu revaklar ve yanlara doğru derin tonozlarla genişletilmiş tromp kubbeli câmi, revaklı avluda; büyük eyvânın selsebîli kanallarda ortadaki havuza bağlanmıştır. İki teras üstüne iki katlı medrese, câmi ve türbe ile birlikte külliye şeklindedir. Kapıdan girildikten sonra sol tarafta üst kata ulaşan bir kapı, sağdaki yoldan devam edildiğinde insanları geniş bir avlu karşılamaktadır. Avlunun ortasında geniş bir havuz, yan duvarlarında sütunlar; sütunların arkasında, iki katında medrese odaları bulunmaktadır. Kâsımiye Medresesi, özgün bir mîmârî üslupla tasarlanmıştır. Güneşin doğuşundan batışına kadar, cephe fark etmeksizin bütün medrese odaları güneş ışığından faydalanabilmektedir.

Medresenin iç avlusu, etrâfı dört taraftan revaklarla çevrili, ortasında havuzu olan dikdörtgen bir plana sâhiptir. Avlunun kuzey kanadında da iki kat yüksekliğinde bir kotaya sâhip, içinde çeşmesi olan büyük bir eyvan yer alır. Eyvandaki çeşme, suyunu kanallar yoluyla avlunun ortasındaki büyük havuza iletir.

DOĞUM VE ÖLÜM ARASINDA SUYUN DEVİNİMİ

Bir benzeri yine Artuklu döneminde inşâ edilen Mardin Zinciriye Medresesi avlusunda da bulunan yapı ve suyun akışı, âdeta topraktan gelip toprağa dönen insanın hayat akışını simgeler. Suyun "hayat çeşmesi"nden çıkışı doğum, döküldüğü ilk havuz bebeklik ve çocukluk, geniş oluktan ağır ağır akması gençlik, daha büyük ikinci havuz orta yaş, dar oluktan hızla akması yaşlanma, mezar şeklindeki büyük üçüncü havuz ölüm ve sonraki hayattır.

Rivâyete göre Kasım Bey, burada katledilmiştir. Kız kardeşi, Kâsım Bey öldüğünde kanlı gömleğini ağıtlar eşliğinde eyvânın duvarlarına sürmüştür. Duvarlara su döküldüğünde bu menfur eylemin izi olan kan lekelerinin belirginleşip ortaya çıkacağına da inanılır.

KAYNAKÇA

¶ Aslanapa, O., *Türk Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2016.

¶ Doğan, B., Doğanay, A., "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Mimari ve Sanat Üslubu Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 6, sayı 1, 2017.

¶ Çaça, S., Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Bir Medrese: Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013.

¶ "Mardin Hayat Çeşmesi ve Hayatı Anlamak", www.recepalitopcu.com

Eski mîmârîde iç havuzlar

ALİDOST ERTUĞRUL

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

A. I. Melling, Tophâne'de bir kahvehâne, 1819.

FENG Shui düşüncesine göre, bir ev bulunduğu yere bağlı olarak havuza, ırmağa ya da denize bakmalıdır. Feng Shui'ye göre suyun niteliği de çok önemlidir. Su temiz, canlı ve aktif olmalıdır, enerji taşımalıdır. Evlere yapılan havuzlar iyi Feng Shui'dir ve evde yaşayanların başarıya ulaşmalarına yardımcı olur. Ancak havuzun ve suyun bu enerjisi, suyun temiz ve tâze olmasına bağlıdır, bunun göstergesi de suyun içinde yaşayan balıklardır. Schumm'un ifâdesiyle (2004), Feng Shui'ye göre yapılarda suyun varlığı bizleri sâkinleştirir, korkuları uzaklaştırır, insanlar arasında güven duygusunu ve iletişimi kuvvetlendirir. Benzer şekilde Hinduizm de suyun temizleyici gücüne inanmış, Hindû kutsal alanları nehir, deniz vb su kenarlarına konumlandırmışlardır. Hindûlar, özellikle, kutsal kabul edilen nehirlerin büyük dengeleyici olduğuna inanmaktadırlar.

Yaşadığımız coğrafyada ise meseleye İslâm dîninin temellendirdiği derinlikli, kozmolojik bakış hâkimdir. En başta, fizikî ve mânevî temizliği birbirinin tamamlayıcısı kabul eden İslâmî yaklaşımda su her iki boyutun da başat arındırıcısıdır. Bu nedenle de saygı duyulan, yüce ve mukaddes mânâlarına gelen, aynı zamanda Allâh'ın güzel isimleri arasında yer alan "Aziz" kelimesi suyun nitelikleriyle özdeşleştirilmiştir. Müslümanlar, cennette "Havz-ı Kevser" adı verilen mukaddes suyun başında Hz. Peygamber ile bir araya gelmenin özlemiyle yanıp tutuşurlar. Bu inanışın maddî dünyâdaki zarif yansımalarını, gündelik hayatta kullandığımız havuz ve selsebil benzeri mîmârî elemanların anlam muhtevâsında görebiliriz. Ölümden sonraki sonsuz hayatta, Müslümanlara bahşedileceği vâdedilen cennet bahçelerinin ve Kevser havuzunun manevî yolu nasıl dünyâdan geçiyor ise onların görünmeyen âlemdeki yansımaları da mîmarların, sanatçıların tasavvurundan geçip taşlara, mermerlere dökülerek âdeta bu dünyâda cisimleşiyor.

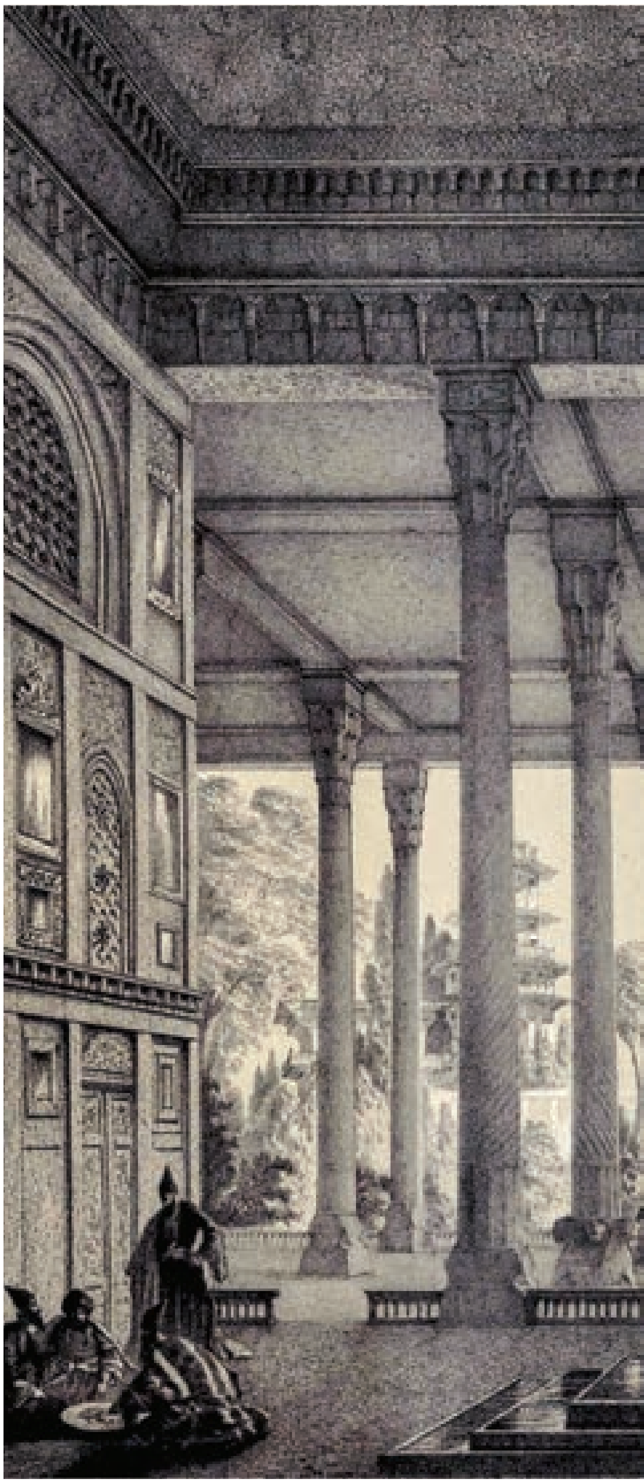
İslâm medeniyetinin kapsadığı coğrafyalarda suyla birlikte gelişen bir mîmârînin varlığı fonksiyonelliği ve zarâfetiyle hemen dikkati çeker. Câmi ve mescitlerin bahçelerindeki havuz ve şadırvanlar, sokak köşelerindeki çeşmeler, büyük küçük külliyelerin tamamlayıcı birimi hamamlar bu başlık altında akla gelmektedir. Orta Asya şehirlerinden, İran ve Ortadoğu şehirlerine, Kuzey Afrika'dan Endülüs'e ve Anadolu coğrafyasına kadar bütün yerlerde, başta yöneticilere âit saray ve köşkler olmak üzere ülkenin zenginliğine ve coğrâfî durumuna bağlı olarak daha sıradan insanların yaşam alanları olan diğer sivil mîmarlık ürünü bütün yapılara değin, suyla ilişkili mîmârî elemanlar yaygın şekilde kullanılmıştır. Mîmârî kültürü günümüzde yaşadığımız ülkelerin coğrâfî sınırları kadar keskin çizmek mümkün olmasa da bu sınırlarla konuyu tartışmak mümkündür. Yazının bundan sonraki bölümünde, özellikle günümüzde yaşadığımız Anadolu coğrafyası sivil mîmarlık ürünü yapılarında suyun kullanımı üzerinde durmaya çalışacağız.

Yaşadığımız ülke içerisinde, farklı coğrafyalarda farklı iklimler yaşanmak-

Asmazlar Konağı, Safranbolu.

Havuzlu ev, Endülüs.

tadır. Bu şehirlerdeki yaşam alanlarında farklı koşullara bağlı olarak değişik mîmârî biçimlenişler ortaya çıkmıştır. İklimin kuru ve sıcak olduğu Güneydoğu, İç Anadolu gibi bölgelerde nem isternirken, tersine nemli Akdeniz çevresindeki yerleşimlerde nemi azaltacak hava akımını arttırmayı amaçlayan mîmârî çözümler geliştirilmiştir. Yapılarda suya ilişkin kullanılacak detaylar da hep bu zihniyetin izlerini taşımaktadır. İklimi sıcak ve kuru bölgelerde kullanılan havuzlar nemlendirme ve ses etkilerini dikkate alırken, nemli bölgelerde daha çok ses vermesi düşünülen küçük boyutlu havuzlar yapılmıştır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan şehirler, iklimin aşırı sıcak ve açık alanda geçirilen zamânın fazla olduğu yerleşim birimlerdir. Buna göre, mîmârî biçimleniş de hep bu iklimsel koşula bağlı olmuştur. Sıcaklığın fazla olduğu bu coğrafyada su, kuzey bölgelere göre daha da kıymetli olmuştur. Kullanıcıların güneşte çok kalmamaları beklendiğinden, mîmârîde gölgeli alanlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Eyvan adı verilen üç tarafı kapalı bir tarafı açık mekânsal çözümler sâyesinde, yarı açık mekân ihtiyâcı giderilmiştir. Şehirden şehire eyvânın kullanımı da farklılıklar göstermektedir. Geleneksel yerleşimlerde konut yapıları bulunduğu konuma göre suyla farklı ilişkiler geliştirmiştir. Evlerin su ihtiyâcını gidermek için bâzı bölgelerde yapıların içerisine sarnıçlar ve kuyular yapılmıştır. Akarsu, kaynak suyu imkânı bulunan yerlerde suyun yapı ve bahçe içerisinde akması temin edilmiştir. Yapıların, özellikle yazın kullanılan bölümlerine suyun serinletici, dinlendirici etkilerinden yararlanmak için çeşitli havuz ve selsebil düzenlemeleri yapılmıştır. Suyun temîninde güçlük yaşanan yerlerde ise su ihtiyâcı ortak kullanıma sunulan mahalle çeşmelerinden giderilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, meselâ Mardin örneğinden hareketle diyebiliriz ki iklimin hayli sıcak olması yanında, topografyasının da eğimli oluşu kentin oluşumunu ve kentteki yapıların biçimlenişini etkilemiştir. Suyun da görece az olduğu bu coğrafyada yer altı su kaynakları ve yağışlı mevsimlerde toplanan su, büyük önem taşımaktadır. Mardin'in içinde yer alan anıt eserler, büyük konaklar ile şehrin sayfiyesi sayılabilecek alanda yer alan kasır yapıları, su mîmârîsinin güzel örneklerini barındırmaktadır. Artuklu devrinden îtibâren kullanılarak günümüze gelen teknik uygulamayla, eğimli arâzide yer alan eyvanlı hacimlerin içerisinden akıtılan su eyvan önündeki havuza dolmaktadır. Sıcak yaz aylarında Mardin çevresinde selsebil olarak adlandırılan çeşmeden akan su, oluşturduğu nem ile çevreyi serinletmekte, selsebilden akan suyun sesi de insanlara dinginlik vermektedir. Mîmârî terminolojide daha geniş tanımlamalara imkân veren "kasır" kelimesi, Mardin halk dilinde şehrin sayfiyesi sayılabilecek alanlarda yer alan selsebilli eyvanları ve havuzlu yapıları tanımlamakta kullanılmaktadır. Mardin'in içindeki başta Ulu Câmi olmak üzere, Zinciriye, Kâsımiye Med-

E. Flandin, Çehel Sütun Sarayı, Isfahan.

reseleri ile diğer anıtsal eserler ve pek çok konakta da benzer düzenlemeler yer almaktadır. Eyvanlardan suyun çıktığı selsebiller ile suyun toplandığı havuzlar, neredeyse her yapıda birbirinden farklı özellikler göstermektedir.

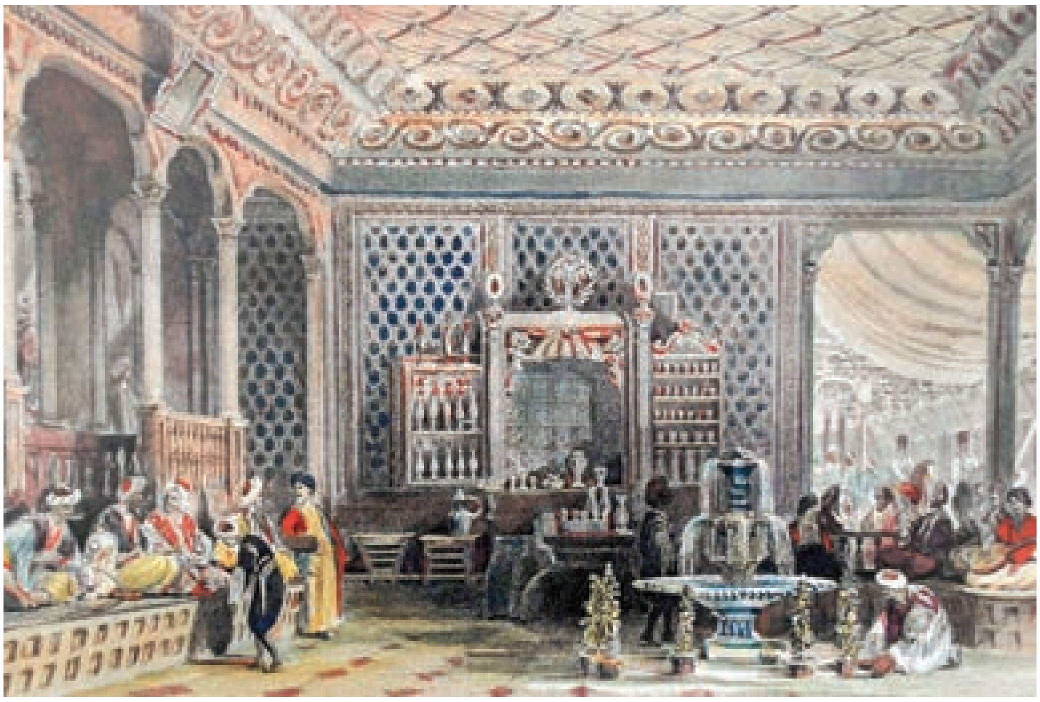
Topografya olarak Mardin'den daha düz olan Diyarbakır'da da Mardin'e benzer yönler bulunmakla birlikte, şehrin tamâmen kendine özgü niteliklerinden söz etmek mümkündür. Diyarbakır'da târihsel olarak en eski ve özgün örneklerden biri İç Kale'de yer alan Artuklu sarayının kazılarında ortaya çıkan havuzdur. Dîvanhâne bölümü olduğu düşünülen mekânda eyvanların ortasında yer alan havuz kalıntısının altında üzerinde balık resimleri bulunan çiniler bulunmuştur. Eyvanların ortasına konumlanmış zemîninde dahi suya gönderme yapan bir havuzun varlığı ilginçtir. Diyarbakır Sur içinde yer alan sivil mîmârî örnekleri, bölgede suyun mîmârîyle nasıl uyumlu kullanıldığına dâir çarpıcı detaylar içerir. Sur içinde yer alan bahçeli evlerin eyvan ve revaklarında farklı düzenlemeler dikkati çekmektedir. Söz konusu evler, yüksek duvarların içinde su kuyusu, eyvan ve havuzu ile kendine özgü zengin düzenlemelere sâhiptir. Diyarbakır evlerinde havuzun kullanımı ile ilgili üç tür düzene rastlanmaktadır. Birincisi; avlunun ortasına konumlandırılmış fıskiyeli havuz yöntemidir. Bunu en güzel örneklerinden biri harem ve selâmlık bölümlerinden oluşan Behrampaşa Konağı'ndaki düzenlemedir. Yapının her iki bölümünün ortasında yer alan avlulara avlunun büyüklüğüyle orantılı olarak havuzlar yerleştirilmiştir. Bir diğer düzenleme ise Ziya Gökalp Müze Evi'nde olduğu gibi, revakların altında kullanılan havuz tekniğidir. Son örneğe ise Gazi Paşa Köşkü gibi yapılarda tesâdüf edilmektedir; kullanımının bütün bu uygulamalardan daha eski olduğu düşünülen, bu gibi yapılar Mardin'deki yapılara benzer şekilde inşâ edilmiş olup eyvan içerinde suyun olduğu ve eyvan önündeki havuzlarda suyun toplandığı tasarımlardır. Söz konusu düzenlemelerin bir arada kullanıldığı varyasyonlara da rastlamak mümkündür. Diyarbakır evlerinde, özellikle XIX. yüzyıldan günümüze ulaşmış târîhî konutlarda kare, dikdörtgen, dâire, çokgen ve oval, birbirinden farklı formlarda, sanatlı taş işçiliklerine sâhip çok sayıda havuz ve fıskiye düzenlemeleri yapılmıştır.

Urfa, Antep ve Maraş evlerinde ise sokaktan yüksek duvarla ayrılmış avlu içerisine girildikten sonra, genelde kuyular ve çok zengin taş işçiliklerine sâhip havuz uygulamaları görülmektedir. Mardin ve Diyarbakır evlerinde havuzlar bahçe kotunun altında yer almasına karşın, söz konusu bölgelerde bunun benzeri havuz uygulamalarının yanı sıra, şadırvan havuzlarına benzer yüksek taş, mermer havuzlar da yapılmıştır.

İç Anadolu'da Konya ve Kayseri evlerinde de sıcak mevsimlerde gündelik hayâtın geçtiği evlerin bahçelerinde serinletme ve sesiyle dinlendirmeye yönelik havuzlar olduğu gibi bağ evi denilebilecek şehrin sayfiyesi olan bölümlerde küçük havuzlara ilâveten sulama havuzları da yer aldığı belirtilmektedir.

Ege bölgesinde kıyıdan görece

(üst) **T. Allom,** Kahvehâne. (alt) **J. B. Vanmour,** Sohbet, XVIII. yüzyıl başları.

Sarayların dışında idâreci ve üst zümre mensuplarının konaklarında, özellikle misâfirlerin kabul edildiği selâmlık bölümlerinde süs havuzlarının varlığı bilinmektedir.

içeride yer alan Muğla'da, evlerin avlularındaki havuzlar ilginç bir sistemle birbirine bağlanmış görünmektedir. Buna göre şebekenin düzenine bağlı olarak su, bir evin havuzunu doldurduktan sonra yandaki diğer evlerin havuzuna doğru akmaktadır. Ayrıca geçen yüzyılda yapılan havuzların bir kısmının yalnızca süs amaçlı yapıldığı da tespit edilmiştir (Ekim, 2012).

Günümüze ulaşmış güzel ev içi havuz örneklerini barındıran Safranbolu da bu bağlamda çok değerlidir. Târihî Safranbolu evlerinin yazlık olarak kullanılan bölümlerinde, yerden 50-60 cm yükseklikte taş veya mermerden yapılmış havuzlar etrâfında duvar diplerinde sedirlerin yer aldığı düzenlemeler yaşadığımız coğrafyadaki özgün örnekler arasında yer alır. Evlerin bahçelerinde yer alan selâmlık köşklerinin ana oturma alanında havuzlar bulunmaktadır. Yine bâzı evlerde alt katta yer alan selâmlık odalarında da havuzlar vardır. Safranbolu'nun içinde ve Bağlar bölgesinde büyük konaklarda havuz, havuzun etrâfını çevreleyen sedirler, kahve ocakları, mekânın ahşap tavanları, kalem işi süslemeler bu yapılardaki zevk inceliğini göstermek bakımından da işlevseldir. R. Günay, *Safranbolu Evleri* kitabında, Safranbolu'da Asmazlar adıyla bilinen konakta ve Bağlar'da yer alan Rauf Beyler Evi'nde bu emsal örneklerden söz etmektedir.

Osmanlı idârecileri, havuzları yaşanan mekânların içerisine ve bahçesine inşâ etme gibi geçmişten gelen bir geleneği geliştirerek kullanmışlardır. Osmanlı'nın başkenti olmuş şehirlerde ve şehzâdelerin yaşadığı Amasya, Manisa gibi şehirlerde inşâ edilmiş saray yapılarının içerisinde havuzların olduğu bâzı minyatür ve seyyah anlatımlarından bilinmektedir. Osmanlı'nın son başkenti İstanbul'da inşâ ettiği iki saraydan birisi olan Üsküdar Sarayı ve Topkapı Sarayı'nda da sözü edilen havuzlara rastlanır. Günümüzde yalnızca Topkapı Sarayı içerisinde inşâ edilen havuz, selsebil, çeşmeler bize kadar ulaştığı için bu konudaki zengin uygulamaların hepsinden söz etmek mümkün değildir.

İstanbul'da yapının içinde veya bahçesinde yer alan havuz benzeri su mîmârîsi örnekleri, saraylardan

köşklere, yalılardan ahşap konutlara kadar çok sayıda bulunmaktadır. Bu su yapıları, yapıldıkları devrin niteliğine bağlı olarak farklı mîmârî üslûplara göre biçimlenmiştir. Lâle Devri'ne kadarki süreçte klasik Osmanlı mîmârî anlayışına uygun kare dikdörtgen ve çokgen formlu havuzlar yaygınken tâkip eden yıllarda hâkim barok, ampir vb üslûplara sâhip dâiresel, elips formlarda havuzlar, selsebiller ve çeşmeler yapı süsleri olarak uygulanmıştır. Özellikle Lâle Devri'nde Kâğıthâne'de inşâ edilen köşkler ile Boğaziçi'ndeki yalılarda mekâna güzellik katması için çeşitli su oyunlarına mürâcaat edilmiştir. XIX. yüzyıla gelinceye değin yapılarda kullanılan su ile ilgili unsurlarda, genelde suya hareket kazandıran tekniklere rastlanırken XIX. yüzyıl içerisinde yapılan sun'î gölet ve havuzlarda durgun suyun kullanıldığı görülmektedir.

Saray yapıları dışında idâreci ve üst seviyedeki kişilerin konutlarında, özellikle misâfirlerin kabul edildiği selâmlık bölümlerinde havuzların varlığı bilinmektedir. Günümüze kısmen ulaşan Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı, yapı içerisine inşâ edilmiş havuz uygulamasının en güzel örneklerinden birisine sâhiptir. İstanbul'daki en eski ahşap yapılardan birisi olduğu düşünülen Amcazâde Yalısı, XVII. yüzyılın sonuna doğru inşâ edilmiştir. Harem ve selâmlık bölümüyle birlikte büyük bir kompleks olan yalıdan günümüze, selâmlık bölümünün bir parçası olan dîvanhâne ulaşabilmiştir. Dîvanhâne bölümü, düzen olarak üç yönde eyvânı olan ve ortada birleşen plan anlayışına uygun olarak tasarlanmıştır. Böylece yalıdan boğaza üç yönde bakış imkânı sağlanmıştır. Öte yandan üç eyvanlı bu hacimleri birleştiren ana mekânın ortasına ise mermerden kare formlu, ortasında suyun aktığı zarif şekilde işlenmiş mermer bir tabla yerleştirilmiştir. Dîvanhânenin boğaz kenarındaki zarif konumlanışı, yapının içerisinde de sürdürülmüştür. Yapı hem içeriden hem dışarıdan suyla ilişki kurmaktadır; dışarıda boğazın akıntısı, içeride havuzun üzerinden akan su ile tamamlanmaktadır. Dîvanhânenin kendisi gibi ortadaki havuz da şiirsel bütünselliğin bir parçasıdır.

Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı, 1938. Nicholas V. Artamonoff Koleksiyonu.

Boğaziçi'nde Amcazâde Yalısı'ndan neredeyse yüzyıl sonra, XVIII. yüzyıl sonuna doğru inşâ edilen Emirgân Şerifler Yalısı da öncekine benzer şekilde selâmlık bölümünün ortasında yer alan havuzu ile günümüze ulaşmıştır (Erdenen, 2006). Yalı deniz kenarında iken günümüzde açılan sâhil yolu nedeniyle içeride kalmıştır. Şerifler Yalısı selâmlık bölümü de Amcazâde Yalısı ile benzer biçimde ortada havuzun yer aldığı üç yanda eyvanların yer aldığı plan düzenine sâhiptir. Şerifler Yalısı, yapıldığı dönem îtibâriyle "Osmanlı baroğu" denilen üslûba ve tezyînâta sâhiptir. Söz konusu yaklaşım salonun ortasında yer alan havuzda da kendini zarif şekilde gösterir. Selâmlık içerisinde yer alan duvar çeşmesi de barok üslûbun izlerini taşımaktadır. Selâmlığın harem yönündeki bölümünde oturanların bahçeye baktığı yönde ikinci bir havuzla, yapının suyla kurduğu ilişki pekiştirilmiştir.

İstanbul yapılarında yer alan havuzların tam olarak hepsinden söz edebilmek, bu yazının sınırlarını aşar. Geçmişten günümüze ulaşabilen yapılardan hareketle, suyun yalnızca temel ihtiyaçlar için değil, günlük hayâtı âdeta cennet metaforlarını andıracak biçimde güzelleştirmeyi amaçlayan estetik uygulamalarla birlikte kullanıldığına da şâhit olmaktayız.

KAYNAKLAR

¶ Arat, Y., *Geleneksel Türk Evi İç Mekan Donatılarının Antropometrik Verilere Dayalı Analizi*, 2011.
¶ Büyükmıhçı, G., *Kayseri'de Yaşam ve Konut Kültürü*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, yayın no: 148, Kayseri, 2005.
¶ Çağlayan, M., "Geleneksel Mardin Kasırlarının Mimari Özellikleri ve Korunması Üzerine Bir Yöntem Araştırması", Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2010.
¶ Dalkılıç, N. ve Bekleyen, A., "Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır*, ed. İrfan Yıldız, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, 3, Diyarbakır, 2011.
¶ Eldem, S. H., *Boğaziçi Yalıları*, c. I-II, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 1994.
¶ Ekim, E., "Türk Evinde Yaşam Alanı: Avlu", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
¶ Erdenen, O., *Boğaziçi Sahilhaneleri-II Avrupa Yakası*, Kültür Yayınları AŞ, İstanbul, 2006.
¶ Günay, R., *Safranbolu Evleri*, Yem Yayın, yayın no: 94, İstanbul, 2003.
¶ Schumm, C., *Feng Shui Im Krankenhaus Architektur und Heilung*, Springer- Verlag Wien Gmbh, Wien - Newyork, 2004.
¶ Rossbach, S., *Interior Design with Feng Shui*, Penguin Books, 1991.
¶ Tamer, C., *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve Onarım Serüvenleri ile Amcazade Hüseyin Paşa Manzumesi Restorasyonu (1957- 1963)*, Turing Yayınları, İstanbul, 2001.

İSTANBUL'DA KAYIK YARIŞLARI

ALİ RIZA İŞİPEK

F. Ziem, Boğaziçi'nde kürek çekenler.

DÜNYÂNIN en güzel su yollarından birine sâhip olan İstanbul, binlerce yıllık târihi boyunca her zaman için bir câzibe merkezi olmuş, imparatorluklara başkentlik yapmış, limanları dünya ticâretini yönlendirmiş, özellikle Galata, Venedik ve Cenevizliler tarafından asırlarca bir merkez olarak kullanılmış, kıyılarının güzelliğiyle tüm dünyâyı kendisine hayran bırakmıştır.

Doğal bir güzelliğe sâhip olan bu muhteşem denizi bırakamayan insanların özellikle kıyı hattı boyunca yoğunlaşan yerleşimi, berâberinde diğer bir güzelliğin de yaratılmasına vesîle olmuştur. Bu da İstanbul'a özgü adıyla ve Türkçe "kaymak" fiilinden üretilen "kayık"tır.[1]

İstanbul'u ziyâret eden seyyahlar, Boğaziçi'nin güzelliği anlatırlarken her zaman için kayıkları baş köşeye oturtmuşlar, ressamlar da tuvallerinin en çarpıcı köşelerini kayıklara ayırmışlardır.

Seyyah Josephus Grelot, XVII. yüzyıl İstanbul'unda gündelik yaşam, mîmârî, din ve diğer konularda gözlemlerini aktardığı kitabında şunları söylemektedir: "Sayıları 16 bin'i geçen ve kent sâkinlerinin ihtiyâcına göre, kimi yelkenli kimi kürekli, sürekli seyir hâlindeki kayıklar, gondollar ve küçük gemiler, tüm izleyicilere, sanki güzel bir anfiteatrdan bir deniz savaşı eğlencesi, sunar gibidir."[2]

Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları* adlı eserinde Boğaziçi'ndeki kayıklar ve gezintiler için şunları yazar: "Boğaziçi kayıkları, dünyânın en ince ve eşsiz güzelliğini göz ve ruh için yaşanmış bir rüyâ hâline getirmek üzere yapılmışlardır. Sanki ancak rüyâlarda binilen birtakım salıncaklardır."

Dünya üzerinde Venedik, Amsterdam gibi şehirler de birer deniz kentidir. Onların kanallardan oluşan yapısı, bu şehirlerde fazla süratli olmayan teknelerin kullanımını gerektirmiştir.

Ancak İstanbul'un farklı bir yapısı vardı. Haliç'i hâriç tutarsak, mesâfeler çok uzundu ve çoğu yerlerde şiddetli akıntılar mevcuttu. Dolayısıyla bu akıntıları yenmek ve istenilen yere ulaşmak maksadıyla süratli ve hafif teknelere gereksinim vardı. İşte bu yüzden İstanbul'un kendine özgü bir su taşıtı da yaratılmış oluyordu.

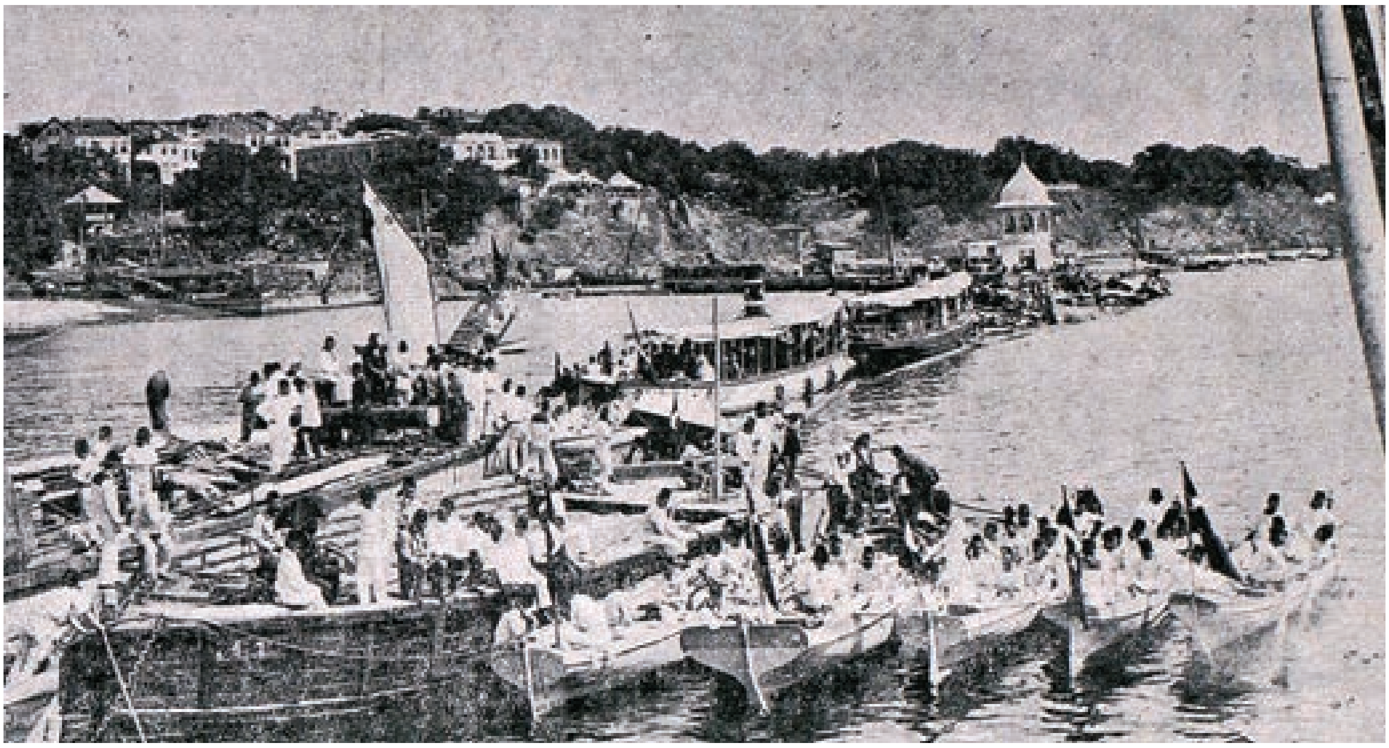
Gemi inşâ tekniği açısından tamâmen mükemmel olan kayıklar da Osmanlı tekne inşâ sanâyinin, usta ve mühendislerinin ne kadar ileri olduğu gösteren en önemli kanıtların başında gelmektedir. Bunun aksi olsaydı, XIX. yüzyılın başlarında İstanbul Tersânesi, o zamânın en büyük ve güçlü gemisi olan Mahmûdiye kalyonunu nasıl inşâ edebilirdi?

İstanbul gibi bir yerde ulaşım büyük oranda denize bağımlı olunca sâdece seyahat için değil, eşyânın taşınması ve diğer hizmetler için de mecbûren hep tekneler kullanılır. Dolayısıyla günün her saatinde denizin üzerini değişik tiplerde, büyüklüklerde, renklerde ve isimlerde binlerce tekne doldurur. Bu isimlerden bâzıları: peremeler, piyâdeler, pazar kayıkları, filikalar, tebdil kayıkları, saz kayıkları, mavnalar, kebap kayıkları.

Kayıkların bu üstünlüğü, 1851 senesinde Şirket-i Hayriyye'nin kurulması ve dolayısıyla İstanbullunun yaşamına vapurların girmesiyle sona ermiştir.

Boğaziçi'nin Güzelleri isimli kitabında Miss Pardoe, İstanbul'u ve kayıkları şu şekilde tanımlar[3]: "Kayıkların kendileri güzeldir; uzun ve incedir. Yüksek pruvalarının cilâları parıldar. Büyük bir olasılıkla, dünyâda bunlar kadar zarif başka bir tekne yoktur. Kızılderililerin kanoları, Venediklilerin gondolaları, hatta antik-klasik görünümlü Arap

Osmanlı dönemindeki kayık yarışlarından bir görüntü.

tekneleri, kendi başlarına güzeldirler; ama Boğaz'ın peri masalındaki gibi güzel kayıklarının üstünlüğünü kabul etmek zorundadırlar."

Osmanlı zamânında, İstanbul'da halkın en büyük eğlencelerinden birisi de mesîre yerlerine gitmek, buralarda cemiyet yaşantısına karışmaktı. Bu mesîre yerlerinin ise ağaçlarla kaplı ve yeşil ağırlıklı olması, çevresinde bir akarsuyun bulunması en çok aranan özelliklerin başında gelirdi. Bu akarsuların kenarındaki mesîrelere Batılılar "Tatlı Su" adını vermişlerdir. İkindi sularında hanımlar ve beyler için sandalla gezinmek âdetti. Cuma ve pazarları Küçüksu, Göksu, Kalender, Çubuklu gibi ince saz yerlerine, mesîrelere gidilirdi.

İstanbul'un en sevilen ve en ünlü mesîre yerleri Batılıların "Anadolu'nun Tatlı Suları" dedikleri Göksu ile "Avrupa'nın Tatlı Suları" adını verdikleri Kâğıthâne'dir. Kâğıthâne, en görkemli dönemini XVIII. yüzyılda, Lâle Devri'nde geçirmiş, İstanbul'a gelen yabancı ressamların ve seyyahların dikkatlerini üzerinde toplamıştır. Gravür ve tablolara konu olan Kâğıthâne'ye dâir oldukça detaylı bilgiler devrin hemen hemen tüm seyahatnâmelerinde kendine yer bulmuştur.[4]

Birçoklarına göre Kâğıthâne safâsının asıl zevki, dönüş yolunda yaşanırmış. Özellikle de deniz yoluyla dönülüyorsa kayıklar dereden Haliç'e çıkarak Boğaz'a doğru yollanırken bâzı kayıklarda fasıl çalınıp şarkılar söylenir, oyunlar oynanırmış. Bâzı kimseler dönüş şenliklerini seyretmek için Eyüp'ün önündeki adacıklara yanaşırlar, bir süre de orada oyalanırlarmış. Aralarında Boğaz köylerine ya da Fenerbahçe'ye kadar gidecek olanlar bile çıkarmış. Kâğıthâne'ye kadar gidemeyenler ise çoluk çocuklarını alıp Fener ve Cibâli kıyılarında oturarak hiç olmazsa Kâğıthâne' den dönenleri seyrederek tesellî bulmak isterlermiş.

1730 yılı öncesi İstanbul'unda en önemli mesîre yeri olarak Kâğıthâne ön plandadır. Ancak, Patrona Halil İsyânı'ndaki olayların merkezinde yer alan Kâğıthâne kapatılınca burada güzel saatler geçiren İstanbullular yeni bir yer arayışına girmiş ve bunun sonucunda da Göksu ve Küçüksu mesîrelerinin yıldızı parlamaya başlamıştır.

Göksu Deresi ve çevresindeki çimenlik alan, özellikle cuma günleri ortaoyunu gibi sanatsal ve kültürel faâliyetlerin merkezi hâline gelirdi. Kayıklarıyla dereyi dolduran halka arabalarıyla gelen insanlar da eklenir, çimlerin üzerinde piknik yapılır, en güzel kıyâfetlerini giyen zenginler, soylular ve yabancı misyon mensupları bir bakıma burayı bir moda merkezine dönüştürürlerdi.[5]

İngiliz kadın yazar Lady Dorina Neave, günlük yaşamı ve Göksu'daki sandal safâlarını şu şekilde anlatmaktadır:

"Geçen asrın sonlarına doğru, o zamanki âdetlere göre, Türk hanımlarının yapabilecekleri güzel yaz gezmelerinden biri cuma günleri Göksu'ya gitmekti. Burası çok rağbet gören bir buluşma yeri idi. Ecnebiler ise kendilerine pek yakışan yaşmaklı millî kıyâfetleriyle onları yakından görmek imkânını bulurlardı. Yaşmağın tülü güzelliklerini gizler, yalnız câzip gözler görünürdü. Kürekçiler, bol beyaz pantolon, zengin işlemeli cepken, beyaz gömlek ve mutlaka kırmızı fes giyerlerdi. İki veya üç çifte kayıklardaki hanımları dereden içeriye veya dışarıya doğru gezdirirlerdi. Beyler ise hanımların kayıklarını cesâret edebildikleri kadar yakından tâkip ederlerdi."

Göksu, Türk mûsikî târihinin çok önemli değerlerinden olan "Deniz Kızı Eftelya"ya da ev sâhipliği yapmıştır. Ferda Kazancıbaşı, 1930'lu yıllarda, Göksu'yu ve Deniz Kızı Eftelya'yı şu satırlarla anlatır;

"İrili ufaklı teknelerin oluşturduğu büyük bir kalabalık, önce Göksu deresi içinde toplanır ve daha sonra saz heyetinin çekirdek teşkil ettiği büyük bir kalabalık hâlinde denize açılırdı. Göksu deresinden boğaza açılma tamamlandıktan sonra Türk mûsikîsinin ustalarının seslendirdikleri kültür ve sanat zenginliklerimizin en güzel besteleri, mehtaplı yaz gecelerinde boğazın her iki kıyısının dağlarında çın çın yankılanırdı."

Boğaziçi, Tophâne - Salıpazarı'n-

Fransız yazar Edwin de Leon, 1890 yılında kaleme aldığı eserinde kayığı şöyle târif eder: "Kayık, Boğaziçi'nin tadının çıkarılması demektir."

Kayık yarışları, Moda, 1910.

dan, Rumeli Feneri'ne ve Harem iskelesi - Salacak'tan Anadolu Feneri'ne kadar çevresinde yalı, rıhtım, bahçe, çiçek, yol, ağaç, kayıkhâne, kayık, duvar, parmaklık, iskele, merdiven, kısacası kıyısında gezinmesi saatlerce süren, dünyânın belki de en geniş, en güzel, muntazam ve muhteşem görünüşlü emsalsiz bir caddesidir.

Kayık, asırlarca İstanbul sosyal yaşantısının en önemli öğeleri arasındaki yerini korumuş, bir taşıma aracı olmasının yanı sıra bu şehir sâkinlerinin doğadan, engin denizden, temiz hava ve mehtaplı geceleden bir nebze olsun tat almasını sağlamıştır.

Fransız yazar Edwin de Leon ise 1890 yılında kaleme aldığı eserinde, kayığı şu şekilde târif edecektir; "Kayık, Boğaziçi'nin tadının çıkarılması demektir."

Kayık yarışları, eski İstanbullular için en önemli sosyal olaylardan biri hâline gelmiştir. Yarışlar genellikle ağustos ayı ortalarında Moda, Büyükada, Heybeliada, Yeşilköy, Tarabya, Büyükdere veya Beykoz'da yapılırdı. Her sene icrâ edilen bu yarışların İstanbul sosyal yaşantısındaki önemi ve katılımın yüksek oluşu nedenleriyle önceden muhakkak pâdişâhın izni alınırdı. 1893 yılı Büyükdere'de icrâ edilecek olan yarışlar için 8 Ağustos 1893 târihli bir belge ile pâdişâhın izni talep edilmiştir.[6]

Pâdişâhın himâyesinde yapılan bu yarışlar için bir amiral tefrik edilir ve tüm yarışlar onun koordinesinde icrâ edilirdi. 1893 târihli bir belgede, o sene yarışlarının 16 Ağustos'ta Kadıköy Moda burnunda yapılacağı ve Faik Paşa'nın yarışların icrâsı ile ilgili olarak görevlendirildiği yer almaktadır.

Yarışların olacağı gün gazetelerde yarışla ilgili bilgiler verilir ve seyircileri yarışlara götürecek olan vapurlar ile ilgili îlânlar yayımlanırdı. Seyirciler için hem Köprü'den hem de Boğaziçi iskelelerinden özel olarak vapur kaldırılırdı.

Sportif bir müsâbaka izleme heyecânını tatmanın yanında bu kayık yarışlarını câzip kılan ve etrâfında büyük kalabalıkların toplanmasına neden olan hususlardan biri de özellikle genç kadın ve erkeklerin birbirilerini daha yakından görebilme ve belki de bir tanışma fırsatı bulma olasılığıdır.

Yarışların Beykoz, Tarabya veya Büyükdere'de olması durumunda, daha çok Boğaz'ın iki kıyısında oturanlar yarışlara rağbet eder; Moda, Büyükada, Heybeliada ve Yeşilköy'de icrâ edilen yarışlarda ise İstanbul'da bulunan yabancılar ile azınlıklar ve adalarda oturanlar çoğunlukta olurdu. Bu yarışlara şehzâdelerin de iştirak etmesi arzu edilir ve yarışları izlemeleri için dâvet edilirlerdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgede, 1880 yılında Büyükada'da yapılacak yarışları izlemek üzere şehzâdelerin teşrîfinden mutluluk duyulacağı ifâde edilmektedir.[7]

Şirket-i Hayriyye ve İdâre-i Mahsûse ile İstanbul'da bulunan diğer vapur şirketleri, gemilerini tahsis ederlerdi. Bu gemilerin içinde erkek ve kadınların oturacağı yerler, tentelerle ayrılırdı. Limandaki vapurlar içinde, sürat rekoru, şirketin 37, 38, 44, 45 numaralı vapurlarında olduğundan herkes bunlara binmek isterdi.[8] Bâzen de Müslüman kadınlar için ayrı bir vapur kaldırılırdı.

1899 yılında yarışlar Büyükada'da icrâ edilmiştir. Buna âit bir belgede hangi vapurların kaldırılacağı ve yapılması gereken hususlar detaylı bir şekilde açıklanmış, aksine hareket edilmemesi sıkıca tembihlenmiştir.[9]

Tahsis edilen vapurlar hâricinde denizde yüzebilen kayık, sandal, yelkenli, römorkör gibi her türlü deniz aracı da kendilerine ayrılan mevkilerde tüm yarışları izlerdi. Yarışlar öğlen saat bir civârında başlayıp akşam saat sekize kadar devam ettiğinden herkes yanında tüm gün boyunca yetecek kadar yiyecek ve içecek getirir, özellikle güneşin altında kalınacağından buzlu içecekler tercih edilirdi. Büyük teknelerde her türlü saz âleti de bulunur dolayısıyla seyirciler bir yandan yarışları seyreder, bir yandan da müzik dinleyerek güzel bir gün geçirirdi.

Yarışların diğer bir faydası da organizasyonun, Donanma Cemiyeti veya diğer hayır işleri için bir gelir kaynağı olmasıydı. İzlemeye gelen tüm tekne ve vapurlardan, daha önce belirlenmiş bir ücret târifesi üzerinden bilet kesilirdi. 1927 yılında Moda koyunda yapılan

T. Allom, Haliç girişinden İstanbul.

yarışlarda seyirci römorkörlerden elli lira, motor, istimbot ve kotralardan yirmi lira, pazar kayıklarından beş lira, bütün sandal ve kayıklardan üç lira alınmıştır.[10]

Vapurla gelenler ise bulundukları mevkie göre beş ya da on lira ücret vermişlerdi. Yarışları sâhilde ayrılan yerlerde veya sâhil gazinolarından izlemek de yine ücret karşılığıydı. Buralardaki seyirciler için yerine göre yarım, bir ve üç liralık bilet kesilmiştir.

Sâhilden yarışı izlemek isteyen izleyiciler için de yine farklı bilet ücreti olan mevkiler tahsis edilirdi. Yarışların başlangıç ve bitiş hattına en yakın olan yerlerin ücreti doğal olarak yüksek olur, bunların dışındaki yerler için ise daha ucuz bilet ücreti ödenirdi. 1917 yılında Heybeliada'da icrâ edilen yarışlarda en iyi yerlerin bilet ücreti 20 kuruş, daha dışarıdaki yerlerin ücreti ise 5 kuruş olarak belirlenmiştir.

Yarışlar sâdece kayıklar arasında yapılmazdı. Kayıkların yanı sıra, gün boyunca çeşitli kategorilerde yüzme, atlama, yat, kotra ve motorbot yarışları ile tahlîsiye botlarının manevraları icrâ edilirdi. Bu yarışlar, başlıca şu kategorilerde yapılırdı:[11]

¶ Bahriye takımları,
¶ Hanımlar,
¶ Profesyoneller,
¶ Amatörler,
¶ Umûmî.

Değişik mesâfelerde yapılan bu yarışların ödülleri de yarışın özelliğine katılım sayısına ve zorluğuna göre farklı olurdu. Müsâbakalar sonunda birinciye ve bâzen de ikinciye, para ödülü, kupa veya madalya verilirdi.

Yarış programına sıkı sıkıya bağlı kalınırdı. Programda yer alan yarışlarda daha önceleri ilgili komiteler tarafından titizlikle tespit edilir, belli esaslara uyulurdu. Dışarıdan farklı bir yarış kategorisi talebi olduğu takdirde de buna ilgili komiteler karar verir ve uygun görüldüğünde de programa dâhil edilirdi.

Yarışların büyük bir çoğunluğu, seyirci teknelerinin ve alanının bulunduğu parkur içinde icrâ edilirdi. Her sınıf tekneye göre farklı mesâfelerde yarışlar yapıldığından belirli şamandıralar atılır ve bunlar çevresinde dönen tekneler başlangıç noktasından tekrar bitiş hattına gelirlerdi.

Yarışların sona ermesinden sonra bir gazinoda akşam eğlence tertiplenir ve dâvetliler doğrudan tahsis edilen vapurlarla buraya intikal ederlerdi. Eğlenceden sonra da vapurlar yine dâvetlileri Boğaziçi ve Adalara geri götürürdü.

Yarışların sona ermesinden sonra da yarışlara başkanlık eden amiral tarafından pâdişâha yarışlar hakkında bilgi verilir, herhangi bir olay vuku bulup bulmadığı rapor edilirdi.[12]

Şehbal Dergisi'nin II. cildinde Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliyye Cemiyeti (Osmanlı Donanması'na Yardım Cemiyeti) yararına 7 Eylül 1913 Pazar günü yapılan Moda kayık yarışlarına âit ayrıntılı bir yazı çıkmış ve yine yarışlara âit muhtelif görüntüler yer almıştır. Bu yarışların yapıldığı iskele ve çevresi hakîkaten görülmeye değer bir görünüm almıştır.[13]

Neredeyse İstanbul'da mevcut tüm vapurların o gün burada bulunduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır. İskelenin tam karşısı boyunca denizin ortasında öncelikle yarışların yapılacağı alan markalanmış ve bu işâretlerin deniz tarafında vapurlar ve büyük tekneler, kara tarafında ise küçük kayıklar hemen mevkilerini almıştır.

XX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu yarışlar, maalesef giderek gözden düşmüş, kara yolları ve demir yollarının yapılması netîcesinde motorlu taşıtların ulaşımda daha sık kullanılmaya başlanmasıyla deniz ulaşımı ikinci plana gerilemiştir. Dolayısıyla bir Boğaz eğlencesi olan kayık yarışları da süratle târih sahnesinden silinmiştir.

1 İşipek, A. R., *İstanbul'un Kuğuları, Saltanat Kayıkları*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.
2 Grelot, J., *İstanbul Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1988, s. 99.
3 Pardoe, M., *Beauties of the Bosphorus*, Londra.
4 İşipek, A. R., *age*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 18.
5 İşipek, A. R., *age*, s. 23.
6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.PRK.EŞA. Dosya:18, Gömlek: 42, 25 M 1511; Göncüoğlu, S. F., "Osmanlı'yla Yarış Kazanılmaz", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, 25. Sayı (Ocak 2016), s. 69-72.
7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MF, MKT, Dosya No: 65, Gömlek No: 80, 12/Ş/1297.
8 Alus, S. M., "Masal Olanlar", *Akşam Gazetesi*, 28 Haziran 1932, s. 166-167.
9 İstanbul Deniz Müzesi Deniz Târihi Arşivi, Mektûbî Bölümü, Defter No 1210, s. 80.
10 "1927 yılı Moda Kürek ve Yelken Yarışları" program broşürü.
11 İşipek, A. R., *age*, s. 426.
12 İstanbul Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi, Mektûbî Bölümü, Defter No 1210, s. 81.
13 İşipek, A. R., *age*, s. 449.

TÜRK YÜZME TÂRİHİ

Yüzen adamlar; Asurlu döneminden kalma bir rölyef.

TÜRKLERİN Orta Asya'dan göç etmeden önce suyla iç içe yaşadıkları, nehir ve göllerde yüzdükleri bilinmektedir. Londra'daki British Museum'da yer alan Uygur Türklerine aât bir buluntuda kulaç stilinde yüzen insan kabartmaları görülür. Nitekim Fırat ve Dicle arasında yaşamış Asur ve Babillilerin yüzme sporuyla uğraştıklarına dâir târihî belgeler mevcuttur. MÖ VIII. yüzyıla âit olduğu düşünülen bir Asur kabartmasında, düşman oklarından kaçan Asur savaşçılarının yüzerek karşı kıyıya çıktıkları görülmektedir. Öte yandan Hun Türklerinin de yüzme ve kürek sporlarıyla ilgilendiği târihî kaynaklarda mevcuttur.

Osmanlı'da İstanbul ve İzmir gibi büyük şehir kıyılarında kurulan ahşap deniz hamamlarında halk yüzme öğrenebiliyordu. İlk Türk millî yüzücülerin bu deniz hamamlarında tâlim yaptıkları bilinmektedir. Deniz hamamlarının tahta perdelerinin dışına çıkarak kulaç atan ve kıyılardan açılma merâkında olanların, Türkiye mukâvemet yüzücülüğünün gelişmesine katkısı mutlaka olmuştur.

İlk yüzme denemeleri Anadolu'nun göl, nehir ve deniz kıyılarında köpekleme stildeki yüzme teknikleridir. Bu stilde kollar, su içinde kısa dâireler çizmek sûretiyle hareket hâlindedir. Eski yüzücüler buna "Hz. Adem stili" derler. Kulaç stiline geçiş, "Karadeniz kulacı" denen ve kolu dirsekten bükmeden ileri doğru sert hareketle atmaya dayanan uygulamalarla başlamıştır. Karadeniz'in dalgalı deniziyle mücâdelede etkili olan bu stil, bu nedenle Karadeniz kulacı adını almıştır. Bu stille yüzen yüzücülerin göğüslerinin su hizâsına kadar çıktığı görülür. Yine bu stile benzeyen ancak daha sert ve çabuk kulaç atılan yüzme tekniğine "Devr-i Mahmûdiyye kulacı" denmektedir. Bu kulaç şekli, Sultan Mahmud zamânında donanmanın yeniden ıslâhı yapılırken denizcilerin özel bir eğitime tâbi tutulmaları sırasında ortaya çıkmış ve donanmada öğretildiği için de bu adla anılmıştır. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde Kâğıthâne şenliklerinde yüzme yarışları yapıldığını bildirmektedir. Ayrıca Osmanlı donanmasındaki leventlerin de çok iyi yüzme bildikleri saptanmıştır.

Türkiye'de modern anlamda yüzme sporuna ilk adımın 1973 yılında Galatasaray Sultâniyesi'nde Fransız beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux öncülüğünde atıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca Heybeliada'daki Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye'nin (Deniz Harp Okulu) iç yönetmeliğinde okulun her öğrencisinin denize girmek ve yüzme öğrenmekle mükellef olduğu belirtilmekteydi. Bu yönetmeliğe istinâden öğrenciler bellerine ipler bağlayarak yüzme öğreniyorlardı. 1900'lü yılların başında yabancı uyruklu kişiler kendi aralarında yüzme yarışı düzenlemekteydi. Bu yarışlara zamanla Ahmet İhsan, Bedri Ziya gibi Türk gençleri de katılmaya başlamıştır. Bu gençler, Türkiye'de yüzme sporunun öncüleri ve ilk Müslüman Türk yüzücüleri olarak bilinmektedir. Yüzme sporuna kulüp düzeyinde ilk eğilen Fenerbahçe olurken onu Galatasaray kulübü izlemiştir. Fenerbahçe kulübü sporcularından Salahaddin Türsen, Türkiye'nin ilk mukâvemet yüzücüsüdür.

Türkiye'de ilk düzenli yarış, 1923'te Büyükada'da yapıldı. 1931'de Ekrem Rüştü Akömer'in çabaları ile Türkiye'de ilk yüzme havuzu olan İstanbul Büyükdere Yüzme Havuzu açıldı. Uluslararası Amatör Yüzme Federasyonu FINA (Fédération International de Natation Amateur) kurulmasıyla birlikte, Türkiye kulüpleri yönetmeliğe uygun eğitim ve yarışlar düzenlemeye başladı. 1931 yılında ilk bayanlar arası yüzme yarışları düzenlendi. Avrupa'da doğup büyüyen Leyla Asım Turgut, Türkiye'de kadın yüzme sporcularının öncüsü oldu. Türk yüzücüler ilk uluslararası karşılaşmaya 1934'de Sovyetler Birliği'nde katıldı. 1937'de Türk ve Macar takımları Moda'da karşı karşıya geldi. 1942'de Ortaköy'de ilk modern yüzme havuzu açıldı.

SU EŞYÂSI

Süleymâniye işi su kapları

HALÛK PERK

GÖRSELLER: HALÛK PERK KOLEKSİYONU

EVLİYÂ Çelebi Seyahatnâme'nin birinci kitabını İstanbul'a ayırarak İstanbul esnâfına bu bölümde genişçe yer vermiş; Süleymâniye'deki dökümhâneleri "esnâf-ı dökmecibaşı" başlığı altında ele almıştır. Buradaki bilgilerden dökümhânelerin, Kânûnî Sultan Süleyman tarafından gerekli malzemeyi sağlaması için Süleymâniye Câmii'nden önce inşâ ettirildiğini öğreniyoruz. Sultanlar tarafından yaptırılan câmilerin tunç pencere kalıpları ve ince işçilik gösteren kalıplar, bu işliklerde üretilmiştir. Süleymâniye'deki dökümhâneler, toplam bin dükkân ve binüçyüz çalışanı kapsayan dökümcülük iş kolunun dört sınıfından birini oluşturur. Dökmecibaşı da sürekli burada otururdu. Evliyâ Çelebi, dökümcülerin ilk pîri olarak kimyâ ile uğraşırken tunç yapımını bulan Kârun'u, İslâmiyet döneminde ise tunç sahan ve taslar yapan sahâbe Talha b. Ubeydî'yi gösterir. Süleymâniye dökümcüleri tahtırevan biçimli (iki katlı) işliklerde üretim yaparlar.

Odağında Süleymâniye Câmii bulunan Süleymâniye Külliyesi; medreseler, sağlık kurumları, hamam, misafirhâne gibi yapılar ile canlı bir kültür merkezi olarak tasarlanmıştır. Kânûnî, dökümhâneleri Süleymâniye Câmii'nden önce inşâ ettirerek kurmakta olduğu külliyenin ekonomisini garanti altına almayı hedeflemiştir. 1970 yılına kadar Süleymâniye ve Mercan'da varlığını sürdüren işliklerde çok çeşitli eşyâ üretilmiştir. Kum kalıplar kullanılarak tunç ve pirinçten yapılan ürünler arasında mangal, şamdan, alem, terâzi, el terâzisi, kantar, mum makası, takatuka, buhurdan, gülâbdan, küp ve kavanoz kapakları, tepsi, havan, kandil, kapaklı sahan, sefertası, hamam tası, sebil tası, maşrapa, sebil ve türbe parmaklıkları, kapı aplik ve tokmakları bulunur. "Süleymâniye İşi" olarak anılan bu ürünler kalitesi ve üslûbu ile ayırt edilmiştir. Pirinç mangal ve şamdanlar, Süleymâniye işliklerinin karakteristik ürünleri olarak öne çıkmıştır. Ürünlerin bâzılarında kitâbeler, kazıma ya da kafes tekniği ile işlenmiş bezemeler mevcuttur. Kitâbeler ürün sâhibini ya da bir duâyı ifâde edebilir.

Osmanlı arşiv belgelerinin tetkîkinden, 1890'lı yıllarda Süleymâniye'de bir dökümcülük okulu olduğunu ve dökmeci esnâfının kullandığı mâden kömüründen çıkan zararlı kokunun çevreye zarar vermemesi sebebiyle yasaklandığını anlamaktayız.

Süleymâniye eserleri Anadolu'daki benzer bakırdan üretimlerden farkı olarak bronz veya pirinç (sarı) mâdeninden üretilmişlerdir. Süleymâniye eserlerinde döküm yanında kesme, dövme, kazıma tekniklerini de kullanan dökmeci ustaları, âdeta sanat eseri sayılabilecek ürünleri elleriyle meydana getirmişlerdir.

Osmanlı kânunlarına göre, değerli olmayan mâdenden üretilen mâmullerin üzerlerine halkın aldanmaması için pirinç, bakır gibi damgaların vurulması gerekmektedir. Ürünlerde bu tür damgalar yanında, ürünü yapan ustanın isimlerine de rastlanmaktadır.

Anadolu'dan gelen ustalar, yörelerinin geleneklerini İstanbul'a taşıyarak

Bardak, pirinç, XX. yüzyıl.

Kulplu bardak, pirinç, XX. yüzyıl.

Kadeh, pirinç, XIX. yüzyıl.

zengin Süleymâniye üslûbunun gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu atölyelerin üretimleri özgün özellikler taşımakta olup Anadolu'ya satıldığı gibi, zamanla Avrupa'ya da ihraç edilmiştir.

Süleymâniye dökümcülüğü, yazar ve seyyahların eserlerinde de yer bulur. Öncü oyun yazarlarımızdan Musâhipzâde Celâl, eski İstanbul yaşantısının bir parçası olan Dökmeci Çarşısı ve ürünlerinden oyunlarında söz etmiştir.

Fransız mozaikçisi ve ressam Pretextat Lecomte, XIX. yüzyılın sonlarında Türkiye'deki sanat ve zanâatlar hakkında yaptığı çalışmada Süleymâniye dökümcülüğüne de yer verir. Döküm işliğindeki üretim aşamalarını, ürünleri ve ustaların tavrını canlı bir biçimde betimler. Ayrıca, dökmeciler için şunları yazmaktadır: "Bütün Uzunçarşıbaşı Sokağı ve İstanbul'daki Kapalıçarşı'nın dolayları hemen hemen tamâmıyla dökmeciler tarafından işgal edilmiştir. Hepsi de mahzenvâri ufak dükkânlarda çalışmaktadırlar. Oradan geçenler uzaktan, loş dükkânların içinde birden parlayan ışıklı noktacıklar görür; bunlar söner, gene parlar çekiç sesleri ve ateşin homurtuları duyulur. Titanların atölyesi dersiniz; ama yaklaştığınızda manzara değişir; bitmiş parçalar kaba saba raflara sıralanmıştır; altın röfleli taptâze bakırlar alıcılarını bekliyor. Zanâatçıya gelince ağır ağır metotluca ve sizin varlığınızdan bîhabermiş gibi işine devam eder."

A. Paspatis ise 1862 yılında yayımladığı ve meslek hastalıklarını konu edindiği kitabında Avrupa'dan ithal edilen sobaların mangalın yerini almasından üzüntüyle söz eder. Saptamasına göre, yine Avrupa'dan gelen makine işi kap-kacak, bakırcılığın gerilemesine ve bu iş kolunda işsizliğe yol açmaktadır.

1970'li yıllarda Süleymâniye'den taşınan işlikler, Râmi'de Sanâyiciler Sitesi'nde hizmet vermeye devam etmektedir. Günümüzde tablo Paspatis'in çizdiği kadar karanlık olmasa da geleneksel formların yok olması kültürümüzün bir parçasını eksik kılmaktadır.

Kalitesi ve üslûbu ile rahatlıkla ayırt edilebilen "Süleymâniye İşi" veya "İstanbul İşi" olarak da anılan ürünler, çeşitliliği ile dönem yaşantısının her kesiminde yer almıştır. Süleymâniye ürünleri için rahatlıkla bütün İstanbul yaşantısını yansıtan özgün zanâat eserleridir denebilir.

(üst) Berber seyyar su deposu, pirinç, XX. yüzyıl. (orta) Hamam tası, bronz, XIX yüzyıl. (alt) Hamam tası, pirinç, XIX. yüzyıl sonu.

Şerbetlik, bronz, XIX. yüzyıl sonu.

Su ısıtıcısı, pirinç, XIX. yüzyıl.

Leğen ve ibrik, pirinç, XIX. yüzyıl.
İbrik: El yıkamak ve abdest almak amacıyla akıtacağı olan tek kulplu kaplardır. Genellikle dökülen suyu saklamak amacıyla leğenle birlikte üretilmişlerdir. Leğen üstünde delikli ve yuvalı bir kapak da yapılmıştır. Delikli kapaktan kirli su leğene dökülür ve gizlenmiş olur. Kapaktaki özel kâide ibriğin oturması ve gerektiğinde abdest alınırken ayak dayamak için kullanılmıştır.

Anadolu hamam taslarının serüveni

GÖRSELLER: HALÛK PERK KOLEKSİYONU

YUVARLAK gövdeli, geniş kenarlı ve göbekli hamam tasları, kurnadan veya kazandan su alıp yıkanmak için kullanılmaktadır. Hamam taslarının çapları 18-25 cm arasında değişmektedir. Ülkemizde kullanılan hamam tasları altın, bakır, pirinç, bronz, gümüş ve tombaktan yapılmışlardır. İslâm dîninin israfı hoş görmemesinden ve çok değerli olmasından dolayı altın hamam tasına pek az rastlanır, ancak altın görünümlü tombak taslar bunların yerine kullanılmıştır. Tasın kenarlarının tırtıklı yapılmasıyla ıslak elle tutulduğunda kayması engellenmektedir. Hamam taslarının diğer taslardan farkı ortalarında çoğunlukla göbek bulunmasıdır. Tasların göbekli olmasının sebebi içine su konulduğunda, göbekte yer alan havadan ötürü tasın suda batmamasıdır; ayrıca bu sâyede tabanda ıslak tası kavramayı kolaylaştıran bir girinti de oluşturulur. Efsâneye göre ortadaki çıkıntı, Anadolu ana tanrıçası Kybele'nin göbeğini temsil etmektedir.

Hamam taslarının göbeksiz düz örnekleri de üretilmiştir. Göbekli formlu olanların bezemeleri göbek etrâfında yoğunlaşırken, göbeksiz formluların bezeme kısımları tasın tabanında yoğunlaşmıştır. Tasların süslemeleri de en az tasın kendisi kadar önemlidir. Kabartma resimli, kazıma, ve kakma tekniğiyle yapılmış geometrik, bitki ve manzara desenli olanları vardır.

Süslemeler, Anadolu'nun değişik yörelerinin kendi kültürüne göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Erzincan bölgesi hamam taslarının içinde hareketli balık figürü, geç dönemde İstanbul'da üretilen hamam taslarının üzerinde ünlü târihî binâların resimleri görülebilir.

Göbekli tasların en erken örneğini MÖ VIII-VII. yüzyılda Frig Dönemi'nde görmekteyiz. Bakır alaşımdan (bronz) üretilmiş ilk göbekli taslar, bir Anadolu medeniyeti olan Friglerin âdeta markasıdır. Bu dönem göbekli tasların hamamda kullanılıp kullanılmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Mevcut örnekler, birer hamam tası olabilecekleri ihtimâlini doğurmakta; ancak bu kaplar, sıvı taşıma kabı veya ritüellik içme kapları olarak da kullanılmış olabilir.

Hamam tası olduğu kesin olarak kabul edilebilecek bir numûne, Roma dönemine âit ve o zamanki adı "Patera" olan, saplı tava formunda bir tastır. Pateranın özelliği, sığ ve geniş ağızlı çanak formunda olmasıdır. Bu kabın, dînî törenlerde şarap sunumlarında da kullanıldığı bilinmektedir. Roma döneminde yaygın olarak kullanılan pateralar hakkında incelemelerde bulunan Willers, bu eserlerin MS 1. yüzyılda üretilmeye başlandığını söylemektedir.

Koleksiyonumuzda bulunan patera,

Hamam takımı, bronz, patera ve strigilisler, Roma dönemi.

(üst) Bosna hamam tası, XIX. yüzyıl sonu.
(orta) Erzincan hamam tası, XX. yüzyıl, hareketli balık figürlü.
(alt) Kastamonu hamam tası, XIX. yüzyıl sonu.

iki strigilisle birlikte takım olarak bulunmuştur. Strigilisler, vücûda sürülen yağı temizlemek için sporcular tarafından kullanılmaktaydı. Buna göre sporcular strigilisi kullandıktan sonra, patera yardımıyla yıkanıyorlardı.

TEMENNÎ (DUÂ) YAZILI HAMAM TASLARI

Duâlı hamam ve şifâ taslarının dünya târihi boyunca halk inancında özel bir yeri vardır. Duâlı taslar, kişiyi mânevi anlamda hastalıklardan ve kötülüklerden koruyucu özelliğe sâhiptir. Şifâ taslarında ise belli bir hastalığın iyileştirilmesi hedeflenmiştir.

Hamam taslarında, kullanana iyi gelmesi için yazı yazılması âdetinin erken dönem örneklerinden birini son Roma döneminde (Bizans) görmekteyiz. Bakır alaşım bakraç formunda tasın üzerinde sonradan nokta bezeme tekniği ile "Sağlıkla kullan bunu hanımefendi, uzun yıllar boyunca." yazısı işlenmiştir. Aynı ibârenin, o dönemin hamam tasları olarak kabul edilen pek çok eşyâda kullanıldığını görmekteyiz.

Bu uygulamanın Osmanlı'da da benzer örneklerine rastlanmaktadır. İstanbul'a özgü Süleymâniye işi iki duâlı bir hamam tasında, "*Acab ra'nâ-i pesendîde ne hoştur bû hammâm tâsı / Sezâdır hüsnile bâşa çıkârsa bû hammâm tâsı* (Bu hamam tası seçkin parlaklığın eşi benzeri olmayan hoş bir hamam tasıdır. Bu hamam tası güzel bir biçimde başa taç gibi konmaya layıktır.)" ve "*Bu tâs îçr[e] koyûb mâ'-i kırâ[ʻa]tı / Şehâ nûş et bula hayâtın cinânı* (Okumanın suyunu bu tasın içine koyup ey şah! Sağlıkla suyu içip hayâtın cennetlerini bul!)" yazıları okunmaktadır.

—HALÛK PERK

KAYNAKÇA

¶ *Âb-ı Hayat Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, İstanbul, 2010.
¶ Atasoy, S., *Geleneksel Bakır Kaplar*, Semahat ve Nusret Arsel Koleksiyonu, İstanbul, 2013.
¶ Bilgi, Ö., *Anadolu Dökümün Beşiği*, İstanbul, 2004.
¶ Mahboubian, H., *Art of Ancient Iran (Copper and Bronze)*, The Houshang Mahboubian Family Collection, ABD, 1997.
¶ Perk, H., Paksoy, İ. G., *Duanın Sudaki Gizemi: Şifa Tasları*, İstanbul, 2011.
¶ Şahin, F., Patara Metal Buluntuları, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
¶ Weber, M., *Antik Badekultur*, Ch. Beck Verlag, Münih, 1996.
¶ Yegül, F., *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*, çev. Emel Erten, İstanbul, 2006.

Güneydoğu bölgesi hamam tası,
Kalay kaplı bakır, XX. yüzyıl.

İstanbul işi hamam tası,
pirinç, XX. yüzyıl.

Suyun iyileştirici gücü şifâ kapları

SERKAN GEDÜK

GÖRSELLER: TOPKAPI SARAYI KUTSAL EMÂNETLER BÖLÜMÜ

ŞİFÂ KAPLARININ KISA TÂRİHÇESİ

İnsan, yaşamının ilk dönemlerinden îtibâren hastalıklarla, nazar ve büyüyle mücâdele etmeye başlamıştır, bunlardan korunmak ve kurtulmak amacıyla da çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Geleneksel inançlara bağlı olarak gelişen korunma şekilleri arasında en yaygın olanı âyet ve duâların yazılı olduğu, şifâ kaplarıdır. Şifâ kapları genellikle bronz, pirinç ve bakır gibi mâdenlerden yapılmasına rağmen az da olsa seramik ve porselenden yapılmış olanlarına da rastlanmaktadır. Şifâ kapları halk hekimliğinin en somut örnekleri olup şifâ tasından su içen insanların ve hayvanların hastalıklardan kurtulacağına inanılmıştır.[1]

İslâmiyet'ten önce şifâ taslarına benzeyen en yakın örnek Ârâmî[2] taslarıdır. Geniş bir coğrafyada yaşayan Ârâmîler, ruhlarını kötü güçlerin etkisi altına aldığını düşündükleri hastaların tedâvi edilmesi için şifâ taslarını kullanmışlardır. Bu taslar genel hatlarıyla merkezde bulunan figürü çevreleyen yazı şeritlerinden oluşan basit bir şemaya sâhiptir.[3]
İslâm'ın, Suriye bölgesinde yayılması sonucu yerleşik kültürlerle güçlü bir etkileşim gözlenir. İslam dîninin kendi kuralları doğrultusunda şifâ taslarının ilk örneklerini Ârâmî şifâ tasları oluşturur.[4] Bunun dışında Anadolu'da şifâ tasları, Türk hamam taslarına ve Gordion'da rastlanan Frig taslarına çok benzemektedir. Kenar ve göbek şekilleri, hemen hemen bir birinin aynısıdır. Aralarındaki fark ise şifâ taslarının içlerinin çiçek veya diğer şekillerle süslü olmayıp âyetlerle bezenmiş olmasıdır.[5] Anadolu'da hastalıklardan kurtulmak ve şifâ bulmak için kullanılan şifâ taslarına farklı isimler verilmiştir. Sivas, Konya, Gaziantep ve Malatya gibi yörelerde şifâ taslarına tihtap tası[6], Erzurum'da çiçek tası[7], Ankara'da botça tası[8], Çorum'da korku tası[9] denmektedir.

Şifâ kaplarıyla aynı işlevde kullanılan nisan tasları da ayrı bir inceleme konusudur. Bu tasları şifâ kaplarından ayıran en önemli özellik, bereketli ve şifâlı olduğuna inanılan nisan yağmurlarının toplandığı kaplar olmasıdır. Şifâ kaplarının üzerinde görüldüğü gibi, nisan taslarının yüzeyinde de âyet ve duâlar görülebilir. Bu kaplar da genellikle pirinç, bronz ve tunçtan yapılmıştır. Nisan tasları, Topkapı sarayında da kullanılmıştır. Enderun hastânesinde kalan hastalar için ilâçlar da hazırlayan Kilerci koğuşu içoğlanları, Nisan ayında şifâlı olduğuna inanılan "Nisan yağmuru" suyunu toplayarak pâdişâha sunarlardı.[10]

ŞİFÂ KAPLARININ KULLANIMI

Şifâlı kaptan su içen kimse, içtiği suyun okunmuş olduğuna inanır ve dolayısıyla yakalandığı hastalıktan kurtulacağına bütün varlığıyla inanmış olur ve hasta ruhsal açıdan rahatlardı. Bu inanç, hastada plasebo etkisi gösterirdi.[11]

Günümüz tıbbında da uygulanan telkinle iyi etme yönteminin bâzı hastalarda olumlu sonuçlar gösterdiği çeşitli araştırmalarla kanıtlanmıştır.[12]

Şifâ kabına suyun konması sırasında ve su içilmeden önce yapılması gereken bâzı kurallar vardır. Şifâ kabına konacak suyun kıbleye karşı akan bir pınardan, çeşmeden veya çaydan, gün doğumundan önce alınması, su alınırken köpeklerin görmemesi, alınan suyun ayak basılan bir yere dökülmemesi ve yeni ayın ilk çarşamba günü (kimi yörelerde cuma günü) alınması gibi kurallara uyulması istenirdi.[13]
Şifâlı kaptan su içerken niyet temizliğinin olmasına dikkat edilirdi. Suyun kıbleye dönerek içilmesi, kalpte şüpheye yer verilmemesi, duâların belli sayılarda tekrarlanarak okunması, herhangi bir maddî beklenti içine girilmemesi gibi birtakım kurallara uyularak suyun üç yudumda içilmesi gerekirdi. Aksi hâlde yapılan tedâvinin hiçbir yarar sağlamayacağı ve hastalığın şifâ bulmayacağı düşünülürdü.[15]

Telkin gücünü artırmak amacıyla mümkünse bir de hoca efendi bulundurulur ve hasta suyu içtikten sonra hoca okur üflerse hastanın tamâmıyla iyi olacağına inanılırdı. Doğum sancısı çeken hâmile kadınlar, şifâ kabına konan sudan üç yudum içip bu suyla yıkanırlarsa doğumun sorunsuz geçeceğine inanırlardı.

SARAYDA KULLANILMIŞ ŞİFÂ KAPLARI

Mâdenî Şifâ Tasları Topkapı Sarayı'nda kullanılan mâdenî şifâ taslarının çoğunluğunu bakır (tombak), pirinç ve bronzdan üretilmiş eserler oluşturur. Bu tasların çoğunluğu tüm şifâ taslarında olduğu gibi biçim olarak Frig dönemi (MÖ 750-MÖ 300) bronz kaplarına benzemektedir. Sarayda kullanılan

Şifâ tası, Selçuklu dönemi,
sarı mâden (pirinç), Çap: 15 cm,
Kutsal Emânetler Bölümü, TSM 21/86.

Eserin dış yüzeyinde yer alan kitâbesinden 739/1339 târihine kadar Bağdat hazînesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu târihte Bağdat hazînesinden çıktığı bilgisinden hareketle en erken Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle Osmanlı sarayına getirildiği tahmin edilmektedir.

Pirinçten (bakır, çinko alaşımı) yapılmış olan tasta, sihirden, köpek saldırısından, akrep ve haşerelerden, kulunçtan korunmak maksadıyla içinden üç kez su içilmesi durumunda şifâ vereceğine dâir bilgiler yer almaktadır. Şifâ tası üzerinde yer alan figürlerin birçoğu antik dönemlerden îtibâren kullanılan tılsım figürleridir. Vefklerin içinde tılsım veya kuyrukları sarmal olarak birbirine bağlanmış ejder figürü ve tasın orta kısmında köpek, yılan ve akrep figürleri bulunmaktadır. Şifâ tasının iç yüzeyindeki yazılar üç bölümden oluşmaktadır. İç içe iki halkanın içinde de sayılardan oluşan tılsımlar mevcuttur. Tastaki vefklerin yanlarında dört adet Davut yıldızı görülmektedir. İki vefkten birinde, diğer şifâ taslarında da olduğu gibi sayılar, soldan sağa, yukarıdan aşağı ve çapraz olarak toplandığında 15 sayısı elde edilmektedir. Diğer vefk ise yatay durmakta ve farklı bir görünüm sergilemektedir.

mâdenî şifâ taslarının, yarı değerli taşlarla süslenmiş olanlarının yanında tombaklanmış ve kalaylanmış örnekleri de bulunmaktadır. Çok nâdir de olsa usta adı ve yapım târihine de rastlanır. Ağız çapları 10-20 cm, yükseklikleri 3-9 cm arasında değişir. Şifâ taslarının iç ve dış yüzeyleri Arapça âyet ve duâlarla süslenmiştir. Bu yazılar aynı stilde kopyalanarak yazılmış olduğu için şifâ taslarında bulunan yazıların okunmasını zorlaştırır. Yazılan yazılar daha çok sülüs ve tâlik tarzdadır. Genellikle şifâ taslarının iç kenarlarının üst kısmında içi yazıyla doldurulmuş "mihrap" olarak bilinen kartuşlar bulunur. Tasların iç yüzeyinin ortasında "göbek" olarak isimlendirilen çıkıntı (bombe) yer alır. Bu göbek bâzı şifâ taslarında bulunmaz. Bu göbeğin işlevsel bir fonksiyonu vardır. Özellikle akıtılan suyun etrâfa sıçramasını ve tasın elden kaymasını engellemektir. Kabın içindeki su sâdece ayak basılmayan bir yere dökülebilir, eğer dökülmez ise hastalığa ve nazara iyi gelmeyeceğine inanılır.

Mâdenî şifâ taslarındaki yazı ve şekiller, tasların iç ve dış yüzeylerine yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Çoğunlukla âyet ve sûreler bulunur. Saff, Fâtiha, Felâk, İhlas, Fetih, Yâsin ve Nâs sûreleri, Kalem sûresinin 50-51-52. âyetleri, Kâfirûn sûresinin 1-6. âyetleri ile âyete'l-kürsî yazılmaktadır. Bunun dışında Allâh'ın isimleri, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye salavatlar, Hz. Fatma ve torunları Hasan ve Hüseyin'e salavatlar, Dört Halife'nin ve dört büyük meleğin adları, Ashâb-ı Kehf'in adları, Mühr-i Süleyman ve çark-ı felek motifleri, Hz. Ali'ye ve Oniki İmam'a yönelik duâlar, tılsımlı yazılar, cifirler, vefkler, astrolojik simgeler, yılan, akrep, aslan ve ejderha gibi hayvanların figürleri yer almaktadır. Bu sembol, âyet ve sûrelerin yazılması, şifânın Allah'tan geleceği, Allâh'ın istemediği hiçbir şeyin olmayacağı inancı sebebiyledir.

Pirinçten yapılmış olan bu kâsenin ise akrep ve yılan sokması, köpek ısırması, burun kanaması, karın ağrısı için faydalı olacağına ve şifâ arayan kişinin bu tastan üç defa su içtikten sonra Allah'ın lütfu ile kurtulacağına inanılmıştır.

Seramik ve Porselen Şifâ Kapları

Sarayın Çin ve Japon porselenleri bölümüne kayıtlı içi duâ ve âyetlerle bezenmiş 37 adet porselen kâse ve tabak mevcuttur. Arapça bilmeyen Çinli ustalar tarafından yazılmış olan bu kapların üzerinde yer alan âyet ve duâlar, tam olarak okunamamaktadır. Bu kapların en belirgin özelliği, Çin

Şifâ tası, Selçuklu dönemi, sarı mâden (pirinç)
Çap: 16 cm, Kutsal Emânetler Bölümü, TSM 21/38.

Pirinçten yapılmış olan bu kâsenin ise akrep ve yılan sokması, köpek ısırması, burun kanaması, karın ağrısı için faydalı olacağına ve şifâ arayan kişinin bu tastan üç defa su içtikten sonra Allâh'ın lütfu ile dertten kurtulacağına inanılmıştır.

Şifâ tası, Osmanlı dönemi, XVIII. yüzyıl, bakır (tombak)
Çap: 12 cm, Bakır Bölümü, TSM 25/3483.

Tasın tam ortasında mavi bir boncuk bulunmaktadır. Eski çağlara kadar uzanan nazar değmesinden korunmak için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. En yaygın olanlarından biri ise mavi boncuk kullanımıdır. İç yüzeyinde silme Arapça yazılar, dış yüzeyinde ise altı adet yuvarlak içinde tuğra şeklinde bezemeler bulunmaktadır.

Şifâ tası, Osmanlı dönemi, XVIII. yüzyıl, bakır (tombak)
Çap: 18 cm, Bakır Bölümü, TSM 25/3365.

Tabanında yer alan yıldız dekoruna dört kez "Hz. Ali" ismi yazılmıştır. İçinin ağza yakın olan bordüründe ise Ayete'l-Kürsî'nin "Yuhîtûne"ye kadar olan kısmı yazılıdır. İçi ve dışı Arapça yazılarla bezenmiştir. Ağız kenarının üzeri çepeçevre: "4 38282828382842838282848283838383842838382828282428 283822828282828214283828214838838282828" rakamlarıyla donatılmıştır. Yarım küre şeklindeki göbeğin üst kısmında, "Muhammed, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin vesselâm." yazısı vardır. Göbek kısmının alt bordüründe bir şerit hâlinde "438438438438438438438438" rakamları yazılıdır.

kökenli motiflerin arasında Arapça duâ ve âyetlerin yazılı olmasıdır. Bu duâlar, porselen kaplara sır altı ve sır üstü tekniklerle yazılmıştır. Kaplara bakıldığında yazıların yoğun ve iç içe geçmiş olduğu görülür. Bunun nedeni, âyet ve duâların yarıda bırakılmadan tam olarak yazılmak istenmesidir. Süslemede kullanılan âyet ve duâlar, kabın işlevine yönelik olarak Allâh'a bir yakarış ve ondan şifâ umudunu yansıtır. Porselenlerde İsrâ sûresinin yanı sıra Allâh'ın isimleri, kelimeitevhit, âyete'l-kürsî, İhlas sûresi ve Kevser sûresinin de kullanıldığını görmekteyiz. Porselenlerin üzerinde tılsım amaçlı yapılan vefk düzenlemeleri ve çeşitli rakam dizilerinin gizli tutulması, taslar üzerindeki gizemin çözülmesini zorlaştırmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Pâdişah Elbiseleri bölümünde bulunan "Tılsımlı Gömlekler"de yine bu duâ ve âyetlerin olduğu bilinmektedir. Bu gömlekler vefk[17] ve cifrlerle dekorlanmış olup şifâlı taslar gibi hastalık ve kötülüklerden koruduğuna ve hastalara şifâ verdiğine inanıldığı için tercih edilmişlerdir. Bu tılsımlı gömlekler, genel olarak savaşa giderken zırh altına giyilerek kullanılmıştır.

Ortadoğu pazarı için Çin'de üretilmiş olan şifâ kabının ağız kenarı kıvrımlıdır. Orta kısmı kare dekorlu olup Arapça yazı ve sayılarla süslenmiştir. Kare dekorun dış hatları kırmızı, içindeki Arapça numaralar siyah emaye ile yapılmıştır.

İç yüzeyindeki duâ ve âyetlerin birinci satırında, "Bismillah Şifâ, Allâh'ın adıyla şifâ, Allâh'ım! Ey insanların Rabbi! Şifâ ver! Şifâ veren ancak Sen'sin! Sen'den başka şifâ verecek kimse yoktur.", ikinci satırında "kelimeitehvit", üçüncü satırında tamamlanmamış "şifâ âyeti", dördüncü satırında "âyete'l-kürsî", beşinci satırında "Ya Allah, Ya Muhammed Mustafa, Ya Ali", orta kısımdaki kare içinde "duâ ve Allah'ın isimleri" yer almaktadır. Çevresinde ise "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr (Zülfikar'dan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur.)" yazılıdır.

1 Serkan Gedük, *Topkapı Sarayı Müzesi Çin Porselenleri Koleksiyonundaki Şifâ Kapları*, s. 97.

2 Ârâmîler MÖ XX. yüzyılda Suriye çölü sınırlarında yaşayan Sâmî ırktan göçebe bir kavimken, daha sonra Lübnan'dan Yukarı Mezopotamya'ya, Basra körfezinden Amanos dağlarına uzanan bir alana yayılmıştır.

3 Şinasi Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, s. 102.

4 Aysun Akı, *Ankara Etnografya Müzesindeki Şifâ Tasları*, s. 25.

5 Yasemin Masaracı, *İnanç Dünyamızın Gizemli Objeleri*, s. 156.

6 Tihtap: bir şeyin iyi yapıştığını, bir tedbîrin hastalığa birebir geldiğini, tihtabı budur, ilâcı budur, bu ilâç hastalığı tihtap gibi kesti manalarında kullanılmaktadır.

7 Erzurum taraflarında şifâ taslarına çiçek tası denmektedir. Koyun ve keçilerde meydana gelen çiçek hastalığı, tedâvisinde şifâ tası kullanılır. Hasta olan hayvan için şifâ tasına su doldurulur. Âyete'l-kürsî ile İhlas ve Fâtihâ sûreleri üçer defa okunur ve tasa üflenir. Şifâ tasından temiz bir süpürge ile hayvanların üzerine su serpilir.

8 Ankara'nın Kızılcahamam taraflarında çiçek hastalığına botça hastalığı denmektedir.

9 Korkulan hastalıklardan korunmak için korku tası denilmiştir. Özellikle halk arasında genellikle "karabasan" denen gece korku basmasının tedâvi edilmesinde kullanılmaktadır.

10 Korkulan hastalıklardan korunmak için korku tası denilmiştir. Özellikle halk arasında genellikle "karabasan" denen gece korku basmasının tedâvi edilmesinde kullanılmaktadır.

11 Plasebo etkisi, farmakolojik olarak etkisiz bir ilâcın telkîne dayalı bir etki ortaya çıkarma hâlidir. Aslında plasebonun fiziksel anlamda tedâviye yönelik bir gücü yoktur. Sâhip olduğu tedâvi gücünü tamâmen hastanın verilen ilâcın işe yarayacak olduğunu düşünmesinden alır. Plasebo tıbbın bilimsel olarak açıklayamadığı bir yöne, insanların istemeleri hâlinde kendi kendilerini iyileştirme gücüne yöneliktir.

12 Bkz (2) Gedük, s. 100.

13 http://www.toprakisveren.org.tr/2014-101-sinasiacar.pdf

14 Abdulbaki İşcan, *Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü*, s. 118.

15 Bkz (9), Acar, s. 106.

16 Vefk üzerinde belli kâidelere göre sayıların harflerin veya kelimelerin yazıldığı hânelere bölünmüş satranç tahtası gibi bir kare (veya dâire) olup hastalıklara karşı sihir büyü için diğer bütün maksatlar için muska (nüsha) olarak yapılır. *İslâm Ansiklopedisi*, s. 256.

KAYNAKÇA

¶ Acar, Ş., *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, Yem Yayınları, İstanbul, 2015.

¶ Akı, A., Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimlere Enstitüsü, Ankara, 2013.

¶ Aksoy, O., "Şifa Tasları", *Türk Etnografya Dergisi*,15, 1967, s. 35-54.

¶ Argunşah, M. (haz.), Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, *Tuhfe-i Murâdî*, TDK Yayınları, Ankara, 1999.

¶ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman, Âşıkpaşazâde Târihi*, haz. Ali Bey, İstanbul, 1970.

¶ Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1998.

¶ Erdoğdu, A., Gedük, S., *Topkapı Sarayının Mücevherli Çin Porselenleri, II. Uluslararası Türk Sanatları Târihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri: 05/10.04.2014-Bosna - Konya: Bildiriler*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 283-289.

¶ Gedük, S., "Topkapı Sarayı Müzesi Çin Porselenleri Koleksiyonundaki Şifâ Kapları", *Sağlık Târihi ve Müzeciliği Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

¶ İşcan, A., *Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü*, ASKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.

¶ Masaracı, Y., İnanç Dünyamızın Gizemli Objeleri, *İSMEK El Sanatları Dergisi*, c. 4, 2007, s. 156-160.

¶ Sakaoğlu, N., *Saray-ı Hümâyun*, Deniz Bank Yayınları, İstanbul, 2002.

¶ http://www.toprakisveren.org.tr/2014-101-sinasiacar.pdf (09.11.2015)

Mavi-beyaz tabak (şifâ kabı), Çin, XVI. yüzyıl üçüncü çeyreği, porselen
Çap: 36,5 cm, Çin ve Japon Porselenleri Koleksiyonu, TSM 15/3168.

Kıvrımlı ağız kenarlıdır. Sır altına Arapça mavi renkle yazılı ve geometrik şekil bezemelidir. Ağız ve iç kenarında, Arapça harflerle yazılmış Âyete'l-Kürsî, ortasında ise mavi bordürlü rozet içinde İhlas sûresi yer almaktadır. Arka yüzünde yer alan üç adet ağaç motifi, Çin mitolojisinde dayanıklılığı simgeleyen ve soğuk mevsimin üç arkadaşı olarak bilinen; çam, bambu ve erik ağacıdır.

Porselen tabak (şifâ kabı), Çin, Qing Hânedanlığı 1770-1800, porselen
Çap: 21cm, Çin ve Japon Porselenleri Bölümü, TSM 15/ 5510.

Ortadoğu pazarı için Çin'de üretilmiş olan şifâ kabının ağız kenarı kıvrımlıdır. Orta kısmı kare dekorlu olup Arapça yazı ve sayılarla süslenmiştir. Kare dekorun dış hatları kırmızı, içindeki Arapça numaralar siyah emaye ile yapılmıştır. İç yüzeyindeki duâ ve âyetlerin birinci satırında, "Bismillah şifâ, Allâh'ın adıyla şifâ, Allâh'ım! Ey insanların Rabbi! Şifâ ver! Şifâ veren ancak Sen'sin! Sen'den başka şifâ verecek kimse yoktur.", ikinci satırında "Kelimeitehvit", üçüncü satırında tamamlanmamış "şifâ âyeti", dördüncü satırında "Âyete'l-kürsî", beşinci satırında "Ya Allah, Ya Muhammed Mustafa, Ya Ali", orta kısımdaki kare içinde "duâ ve Allâh'ın isimleri" yer almaktadır. Çevresinde ise "Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikar (Zülfikar'dan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur.)" yazılıdır.

Mavi-beyaz porselen kâse (şifâ kabı),
Çin, İmparator Zhengde Dönemi (1506-1521), porselen,
Çap: 24 cm , Çin ve Japon Porselenleri Bölümü, TSM 15/2663.

Ortadoğu pazarı için Çin'de üretilmiş olan İmparator Zhenge dönemine (1506-1521) âit kâsenin ortasında Arapça "Ya Rahman", kenarında dört madalyon içinde Arapça "Zülfikardan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur." yazılıdır. Ağız kenarında ise besmele ile başlayan bir âyet yazılıdır. Dış tarafında, iki bordür içerisinde zarif yapraklı kıvrımlar içinde lotus çiçekleri ile ağızları açık ve omurgaları uçuşan iki yılan şekilli ejderha dekoru yer almaktadır. İç yüzündeki dört madalyonda Hz. Ali'nin meziyetlerini, ağız kenarındaki frizde ise bir duâ yazmaktadır. Böylece bu eserin Mısır veya Türk piyasasına değil de İran piyasasına hazırlandığını göstermektedir. Kâide ve sır altında çift bordür içinde de Ming Zhengdenianzhi (Büyük Ming Hânedanlığı Zhengde döneminde yapıldığı) yazmaktadır.

Suyun yârenleri Musluklar

ERCAN TOPÇU

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

ESKİDEN şehir şebeke sistemi, su tesîsatları olmadığından evlerde sular akmazdı. Evlerin su ihtiyâcı, mahalle, sokak, köy çeşmelerinden karşılanırdı. Kaynaktan çeşmeye kadar gelen su, oradan "musluk" ile dışarı akardı. 1850'li yıllardan sonra da su şirketlerinin kurulmasıyla evlere de terkos şebeke suyu bağlandı ve artık evlerdeki lavabolarda musluklardan akan su, para karşılığı kullanılmaya başlandı.

MUSLUK TÂRİFLERİ

"Musluk" kelimesi, devamlı su akan boru anlamına gelen Arapça "maslak" kelimesinden dilimize geçmiştir. Şemseddin Sâmi, musluk kelimesini, Kâmus-i Türkî'de, "Suyu istenildiği vakit akıtıp istenildiği vakit kapamak üzere çeşme vesâireye takılan burma" olarak tanımlamıştır.

Celal Esat Arseven ise *Sanat Ansiklopedisi*'nde musluğu, "Borudan gelen suyu istenildiği vakit kesmeye veya akıtmaya mahsus olarak çeşmelerdeki boru ağızlarına takılan tunç veya pirinçten bir âlettir ki üstünde bulunan kulak gibi yerinden burulduğu vakit içindeki delik yana gelerek suyun geçmesine mâni olur." şeklinde tanımladıktan sonra şunları eklemektedir, "Burulduğu için eskiden buna burma denirdi. Sonraki maslak kelimesinden gelen musluk tâbiri taammüm etmiş ve burma tâbiri terk olunmuştur." Aynı eserin "Burma" maddesinde ise "Musluğa verilen eski isimdir. Su borularının çeşmedeki ağzına takılan ve burularak açılıp kapatılan eski şekil musluklar ki bunlara 'çeşme burması' denirdi." tanımını verir.

Musluk, günümüzde kullanılan ansiklopedilerden *Meydan Larousse*'da ise "Dışarıdan idâre edilen bir tapa yardımı ile bir boru içindeki akışkanı durduran veya yeniden başlatan cihaz" olarak tanımlanmaktadır. Musluk, sâdece su için değil, diğer sıvılar ve gazlar için de kullanılan bir aparattır. Bununla birlikte vanalar da suya yön vermek, akışı kontrol etmek için kullanılan unsurlardan biridir.

Eski musluklar kullanıldıkları yerlere ve şekillerine göre; çeşme muslukları, sebil muslukları, semaver ve kazan muslukları, şadırvan muslukları, lavabo muslukları, fıçı musluğu, köşk ve kasırlarda bayanlar tarafından el yüz yıkamak için kullanılan musluklar, hamam kurnaları üzerine takılmış musluklar gibi sıcak ve soğuk suyu birlikte akıtan musluklar olarak sınıflandırılmaktadır.

Musluk terminolojisinde burma, çeşme tâbirlerinin yanında açma kapatma düzeneği olmayan devamlı akar olan musluklar için "Horhor musluğu", "Lüle" tâbirleri de kullanılmıştır. Mahalle çeşmelerinde kullanılan horhor tipi, özellikle tazyikli suyun sesinden ismini almış olan musluklardır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ'nin yayımladığı, İstanbul'un ilçe ve semtlerinin hikâyelerinin anlatıldığı kitapta, İstanbul Fatih ilçesindeki Horhor semtinin konu edildiği bölümde, fetihten sonra Fâtih Sultan Mehmed'in, o bölgede dolaşırken kulağına yer altından kuvvetli su sesinin geldiği, bunun üzerine buraya bir çeşme yapılmasını istediği aktarılır. Yapılan çeşmeye "Horhor Çeşmesi" adının verilmesinin nedeni bu rivâyettir. Çeşme, daha sonra içinde bulunduğu mahalleye de adını vermiştir.

Avrupa dillerinden esinlenerek günümüzde musluklara, bataryalara armatür de denmektedir. Muslukların soğuk ve sıcak su kullanımına imkân veren tiplerine ise batarya denir. Bunun yanında, batarya ve musluklar, açma-kapama mekanizmalarına göre de salmastralı musluklar, seramik diskli musluklar, küresel salmastralı musluklar olarak sınıflandırılmaktadır.

Günümüzde genel olarak "banyo ve mutfak armatürleri" tanımı daha çok kullanılmaktadır. Armatürler, kullanım şekline göre manuel, zaman ayarlı ve fotoselli otomatik olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, yangın musluğu, boşaltma musluğu, şamandıralı musluk, şadırvan musluğu, çamaşır musluğu, tahâret musluğu ve laboratuar musluğu gibi pek çok musluk çeşidi farklı kullanım alanlarına ve kullanım amaçlarına göre üretilmekte ve tanımlanmaktadır. Kullanım suyu musluğu ya da içme suyu musluğu olarak da tanımlanan ve kullanılacak suya göre üretilen musluklar da mevcuttur.

ÇÖRTENDEN LÜLEYE MUSLUK GELİŞİMİNE BAKIŞ

İlk dönemle taş çörten tâbir edilen uzun oluklardan sular akıtılmış, daha sonra mâdenî oluklar kullanılmıştır. Antik devirlerde, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hayvan figürlü çörtenleri ve mâdenî lüleri görmekteyiz.

Çok eski çeşmelerde, su doğrudan yalağa dökülmeden önce bâzen bir taş oluktan veya ağaçtan oyulmuş bir çörtenden, bâzen de mâdenî bir borudan yalağa akardı. Ancak, Anadolu Selçuklularından günümüze kadar gelebilen çeşme ve bu çeşmelerden çörteni orijinal olanların sayısı yok denecek kadar azdır.

Musluğun öncüsü olarak kabul edilen ve çeşmelerde suyun aktığı yerlere takılan bu mâdenî borulara daha sonraları lüle adı verilmiştir. Selçuklu çeşme mîmârîsinde çok kullanılan ve aynı zamanda bir su ölçme birimi olan lüle, Osmanlılar zamânında da kullanılmıştır. M. Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Târihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde şöyle denmiştir: "Dört (masura) bir lüle sayılırdı. Tapu kayıtlarında lüle yazılmaz, 'masura' nâdir olarak da 'hilal' yazılırdı." Sanat Ansiklopedisi'nde ise "Bendlerde toplanan ve şehre isâle edilen suların evler, çeşmeler, hamamlar ve sâireye muayyen miktarlarda verilmesi için suyu maksemlerde ölçmeye mahsus üstüvânî şekilde küçük ve ince bir boru parçasıdır ki su akan boruların ucuna veya maslak teknelerinin kenarındaki deliklere takılır. Lüle tâbir olunan bu ölçü, yuvarlak bir küre şeklinde ve otuz dirhem sıkletinde bir kurşunun girebileceği kadar bir delikten akan su miktârıdır. Bir lüle dört masura ve her masura dört çuvaldız îtibar edilir. Çuvaldız tâbiri, bu delginin çuvaldız kalınlığında olmasındandır. Bir çuvaldız su, bir masuranın dörtte biri ve lülenin onaltıda biridir."

Zamânında büyük konaklara ve hamamlara gelen sular, mülk sâhipleri tarafından bir para mukâbilinde satın alınır ve herkesin, tapusunda yazan miktâra göre su alma hakkı olurdu. "Falan konağın veya hamamın bir lüle, iki masura suyu var." denirdi. Bu su hakkı, emlak gibi tapu ile alınır satılırdı.

MUSLUKLARDA KULLANILAN MOTİFLER BİZE NE ANLATIR?

Eski Yunan, Roma ve diğer Anadolu medeniyetlerinde ve Selçuklu dönemlerinde, musluklarda ejder, yılan, aslan başı gibi güçlü hayvan motifleri stilize edilmek sûretiyle sıkça kullanılmıştır.

Hunlarda güçlü bir hayvanın şeklinde biçimlendirilmiş gündelik bir eşyânın, sâhibine o hayvanın gücünü vereceğine inanılırdı. Bu inanış, varlığını uzun asırlar sürdürdü, hatta popülaritesini özellikle Selçuklu sanatında ve kısmen de Osmanlı'da kendini gösterebildi. Anadolu'da İslâmiyet'in kabûlüyle berâber insan ve hayvan tasvirleri azalmış, İslâm inancıyla uyumlu motifler kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre çok yaygın olarak birtakım bitkisel motifler, suyun ağız kısımlarında sarık figürleri, burma kısımlarında Mevlevî formlu sikkeler veya Bektâşî tekkelerinde Ehlibeyt sembolleri olan Hz. Ali'nin kılıcı, stilize oniki imam figürleri kullanılmıştır.

Mahalle çeşmelerine takılan burma lüleli musluklar, oldukça sâde, hatta kaba görünümlüydüler. Buna karşın, konaklarda ve saraylarda kullanılanlar tahmin edileceği üzere, son derece estetik ve gösterişliydi. Buna bakarak muslukların bezeme özelliklerinden yola çıkarak onların nerede kullanılmış olabileceklerine dâir bir fikre ulaşabiliriz. Örneğin Topkapı Sarayı'ndaki çeşmelerin, ayna taşları, muslukları ve yalaklarıyla bir bütün olarak ele alındıkları anlaşılmaktadır. Seyahatnâmelerde yazılanlara bakıldığında, çeşme ve musluklardan, sarayı ziyâret eden yabancıların hayranlık dolu sözcüklerle bahsettikleri görülmektedir.

Osmanlı klasik döneminin muslukları sâde ve zarif modelleriyle dikkat uyandırır; açma kapama düzeneklerinde de stilize kubbemsi yapılar mevcuttur. XVIII. yüzyıl başlarından îtibâren süslü ve gösterişli musluklar ortaya çıkmak-

tadır. Selçuklular döneminde kullanılan ejder başı, musluk tasarımında stilize edilmiş olarak suyun aktığı çıkış uçları ters lâle görünümüne dönüşmüştür. Yine XVIII. yüzyılda açma kapama düzenekleri bitkisel palmet, istiridye-ışınsal motiflerle güçlendirilmiştir. Bu dönemde suyun aktığı çıkış uçları sarık motifli musluklar zarifliğiyle dikkati çekmektedir.

Saray ya da konaklara, XIX. yüzyıldan îtibâren hem sıcak hem de soğuk suyu akıtmak için çift kollu musluklar konulmuştur. Örneğin Topkapı Sarayı hamamlarında, soğuk ve sıcak suyu birleştirerek tek ağızdan veya iki kolu birleşerek iki ayrı ağızdan ya da sıcak ve soğuk suyu iki ayrı ağızdan akıtan yan yana iki musluğun yerleştirildiği görülür.

Pirinçten yapılan târihî bir Bektâşî tekke musluğu nâdir görülen bir detaya sâhiptir. Musluğun ağız kısmı stilize aslan başlıdır; açma kapama düzeneği ise stilize oniki imâmı temsil etmek üzere oniki köşelidir ve merkezinde zülfikar vardır.

İSTANBUL'UN MUSLUKLARI

Osmanlı dönemi İstanbul'unda muslukların durumuna göre iki tip çeşme vardı. Birincisi "sâde lüleli" denen ve sürekli akan çeşmeler diğeri de "burma lüle" ya da "burma lüleli" denen çeşmelerdi. Burma lüleli çeşmelerin farkı, basit lülelilerin yerine konan burma lüleli musluklardı.

İstanbul'daki her şey gibi, burma lüleli muslukların üretimi de bir loncaya bağlı olarak gerçekleştiriliyordu. "Dökümcüler Loncası" diye bilinen bu esnaf grubunun Süleymâniye'de, Odunkapısı civârında faâliyet göstermiş olduğu bilinmektedir. Dökümcülere, Dökmeciler de denmekteydi.

Halk arasında bakır mâdeni kutsal sayılmıştır. Dolayısıyla su için kullanılan birçok eşyâ, bakır ve bakır alaşımlarından yapılmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bakır-kalay alaşımı olan bronz, XVIII.–XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında bakır-çinko alaşımı olan ve halk arasında renginden dolayı sarı diye bilinen pirinç alaşımı kullanılmıştır. Süleymâniye işi sarı musluklarda Osmanlıca "Birinç" damgası bulunmaktadır.

Türk-İslâm şehri olarak İstanbul'da suyun mümkün olan her yere götürülmesine çalışıldığı gibi, yerinde kullanılmasına, zâyi ve israf edilmemesine de dikkat edilirdi. Aslında daha ilk başta bunun önüne geçilebilecek şekilde davranılır, su verilecek yerin suya ne kadar ihtiyâcı olduğu hesaplanır ve o miktar su verilirdi. Ancak çeşme ve musluklara takılan küçük boruyla, yâni lüleyle sağlanan akar sistemi, suyun sürekli akmasına neden olduğu için su isrâfının önüne geçilemezdi. Su, boş yere akar, sokakları çamur kaplardı. Ancak XVI. yüzyılla birlikte su sıkıntısı baş göstermiş, muslukların kullanımı da herhâlde en çok bu nedenle teşvik edilip yaygınlaştırılmıştır. İlk olarak 1560'lı yıllarda çeşmelere "burma lüle" adı verilen musluklar takılmaya başlandı. Sürekli akan çeşmelerdeki sâde lüleler

burmalıya çevrilince tasaffuf sağlandı. Bu sâyede biriken parayla ihtiyâcı olan diğer yerlere de çeşmeler yapılabildi. 1577 târihli mühimme defterinde rastlanan bir kayıt, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Kayda göre, suyun çeşmeden boşuna akmaması için konulan burma lüleden tasarrufla kazanılmış su sâyesinde yeni çeşmeler yapılabilmiştir.

Osmanlı'da ilk defa Kânûnî Sultan Süleyman döneminde, 1564 yılında bir ferman yayımlanarak burmalı lülelerin kullanılması zorunlu hâle getirilmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman dönemindeki bir diğer ilginç ferman, İstanbul'un su sorununu büyük projeler gerçekleştirerek çözen Mîmar Sinan hakkında çıkarılmıştır. Ama öncesinde Mâlik Aksel'in sanki Sinan'ı özetleyen şu sözlerini hatırlamak yerinde olacaktır: "İstanbul'da Bizans'ın bin yılda sarnıç ve mahzenlerde hapsettiği sular, fetihten sonra, sebiller, selsebiller, şadırvanlar çeşmeler, fıskiyeli havuzlar, sertablar ve bentlerle hürriyetine kavuştu."

Kânûnî'nin fermânıyla Sinan'ın, su hattını evinin içine kadar çekmesine izin verilmişti. Ancak İstanbul'da yine su sıkıntısının baş gösterdiği bir vakit Mîmar Sinan hakkında evine izinsiz su hattı çektirip su kullandığı dedikodusu halk arasında dolaşmaya başladı. Şikâyetler saraya kadar ulaşınca pâdişah III. Murad, 1577 târihli bir fermanla İstanbul kadısından olayı soruşturmasını istedi. Bu ferman ile yapılan soruşturma netîcesinde ömrünün son demlerinde Mîmar Sinan huzûra çıktı ve dîvanda alınan karar netîcesinde evindeki suyun kesilmesine karar verildi. Vefat anlarında yanında bulunanlar, dudaklarını ıslak bir bezle ıslatmak istediklerinde evdeki çeşmenin akmadığını gördüler. Hâsılı, İstanbul'u suya kavuşturan Mîmar Sinan, ne yazık ki suya hasret bir şekilde bu dünyâdan ayrıldı.

CUMHÛRİYET DÖNEMİ MUSLUKLARI VE MUSLUK ÜRETİMİ

Cumhûriyet döneminin ilk yıllarında, Osmanlı sanatının son devrine âit olan yeni klasik üslûpta geliştirilmiş motifli muslukların ve çift musluk şeklinde olan bataryaların üretimine devam edilmiştir. Bu yıllarda musluk ve bataryaların îmâlâtı, Ermeni ve Rum ustalarca sâdece kum kalıplara döküm yapılarak küçük atölyelerde yapılmaktaydı. Bu musluk kalıpları o dönemlerde el tipi tezgâhlarda ilkel yöntemlerle dökülmekteydi. Hurda parçalar, kok kömürüne hava üflenmesiyle eritiliyordu, 1950'li yıllardan îtibâren atölyelerde kok kömürü yerine brülör-mazotlu ocaklar kullanılmaya başlanmıştır.

Ayrıca musluk üretiminde daha düşük mâliyetli -işlemesi de kolay- olduğundan, bakır- çinko alaşımı olan pirinç malzeme tercih edilmiştir.

Musluk îmâlâtı yapan Ermeni ustalar ve âileler aynı zamanda musluk satışlarını da yine kendileri yapmaktaydılar. Dükkânlar, Galata'da Perşembe Pazar'ında ve Karaköy civârında yoğunlaşmaktaydı; bu muslukçu dükkânları eskiden beri hâlâ burada varlıklarını sürdürmektedir. Bu zaman zarfında işinin erbâbı Ermeni ve Rum ustalar, yanlarına Müslüman çıraklar da alıp bu kimseleri meslekte yetiştirmişlerdir.

Önceden musluk gövdesinde sızdırmazlık sağlamak amacıyla cam suyu kullanılmakta, dökümden kaynaklanan hatalar lehim ile doldurulmaktaydı. Sonrasında ürünlerin sağlamlığını artırmak ve sıhhî niteliğini yükseltmek için tesviye ve polisaj işlemleri uygulanarak musluklar kromla kaplanmaya başlanmıştır.

1960'lı yıllarda, ithal ürünleri aratmayacak kalitede ve kâfi miktarda üretim kapasitesine sâhip yerli sanâyi faâliyete geçmiştir. Hemen sonrasında artık musluklar, döküm tekniğinin yanında, "preste sıcak şekillendirme" yöntemiyle de üretilmeye başlanmıştır. Böylelikle muslukların yüzey kalitesi arttırılmış, dökümden kaynaklanan sızdırma problemlerine büyük oranda son verilmiştir. Çelik kalıpta döküm önce elle yapılırken zaman içerisinde "kokil döküm" denen makineli döneme ve alçak basınçlı döküm tekniğine geçilmiştir.

Talaşlı îmâlât denilen musluk işleme usûlleri de bu dönemde gelişmiş, tek tek basit muslukçu tezgâhları da zaman içerisinde yerini bütün mekanik işlemlerin neredeyse kusursuz yapıldığı transfer tezgâhlarına, bilgisayarlı CNC işleme merkezlerine, özel tasarımlı teknolojik makinelere bırakmıştır.

1980'li yılların başında iki el ile sıcak-soğuk suyun karışımını sağlayan bataryaların yanı sıra, tek el hareketi ile sıcak-soğuk suyun karışımının ve açıp kapama işleminin sağlandığı küresel ve seramik diskli, salmastra gruplu miks seriler devreye girmiştir. Bugün ülkemizin musluk ve vana sanâyicileri, dünya şirketleriyle boy ölçüşecek teknoloji ve bilgi birikimine sâhiptir. Türk ürünü musluk ve bataryalar, pek çok ülkede suyu insanlarla buluşturmaktadır. Türk malı musluk ve bataryaların üretiminde insan sağlığına zarar vermeyen, içinden geçen suya karışmayan ve yıllar içinde kronik metal zehirlenmesine yol açmayan, Avrupa normlarında pirinç bakır alaşımları kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

¶ Alantar, H., *Motiflerin Dili*, İTKİB, 2007, s. 211- 215.

¶ Arseven, C. E., *Sanat Ansiklopedisi*, MEB, c. 1, 1950, s. 302; c. 3, 1950, s. 1475.

¶ Belli, O., *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*, Suna–İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2004, s. 117-118.

¶ Çetintaş, S., "Türklerde Su- Çeşme- Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, sayı: 5, Maârif Basımevi, 1944, s. 125-147.

¶ Elginkan Vakfı, *Osmanlı'dan Bugüne Musluklar*, 2001, s. 55- 85.

¶ Işın, E., *İstanbul'da Gündelik Hayat*, YKY, 1999, s. 245-258.

¶ Koçu, R. E., *Acı Su Şiirler*, Koçu Yayınları, 1965, s. 33.

¶ Kültür AŞ, *İstanbul'un İlçe ve Semt Adları 11*, İBB, 2007, s. 25.

¶ Refik, A., *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayâtı*, Enderun Matbaası, 1988, s. 17.

¶ Tanışık, İ. H., *İstanbul Çeşmeleri,* Maârif Matbaası, 1943, s. 286.

¶ Topçu, E., "Geçmişten Günümüze Musluğun Tarihi", *Âb-ı Hayat Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, Korpus Yayıncılık, 2010, s. 99-107. www.adell.com

Güğümler Maşrapalar

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSIYONU

Maşrapalar Kulplu su kapları olan maşrapalar, Anadolu'da çok eski devirlerden beri kullanılmıştır. Genellikle kalaylanmış bakırdan olup sarı-pirinç alaşımından yapılmışları da vardır. Saray işi "Eser-i İstanbul" ve Rumeli işi "tombak" türünden maşrapalar gerçek birer sanat eseridir.

Hayrat olarak yaptırılan çeşme ve sebillerin mîmârî taş yapılarında, tekkelerde, sıbyan mektebi olarak bilinen ilkokullarda uygun bir köşeye yerleştirilmiş musluklu su küplerinden su almak için maşrapalar kullanılmıştır. Evlerde çeşmelerden alınan veya sakaların getirdiği sular, toprak su küplerinde muhâfaza edilirdi. Küpten su almak veya çamaşır yıkarken leğene su koymak için büyük kulplu bakır maşrapalar bir dönem her evin vazgeçilmeziydi.

Bakırcılığın yoğun olarak yapıldığı Osmanlı coğrafyasında, Rumeli'de üzerleri kalem işçilikle süslenmiş, bitkisel motiflerle bezenmiş Bosna işi maşrapalar gibi, Tokat, Kastamonu, Bursa gibi şehirlerde yapılan maşrapaların da kendilerine özgü karakteristik özellikleri bulunmaktadır.

Edirne işi Çingene Çeribaşı maşrapasısının yapı îtibârıyla özel bir yeri vardır. Pirinç maşrapaların üzerine işlenmiş bitkisel motifler dikkati câliptir. Ayrıca bu maşrapalarda çeşitli hayvan figürlerine nâdir de olsa tesâdüf edilmektedir.

Maşrapaların üzerlerinde bâzen sâhibinin bâzen yapan ustanın mühür gibi kazınmış hâlde isimleri, yapıldığı târih, birtakım beyitler, iyi dilek temennîleri yazılıdır. Yazılar Osmanlı Türkçesiyle, Rumca, Ermenice, İbrânice gibi farklı dillerde olabilmektedir. Yine farklı dinlere âit birtakım alâmetler, uzun ömrü tasvir eden hayat ağacı-servi motifleri, gemi resimleri, ay yıldız sembolleri, bolluk bereket kaynağı olarak stilize işlenmiş kuş, inek figürleri maşrapaların üzerinde görülen süslemelerdir.

Ayrıca bâzen maşrapalar hayır için yaptırılıp câmi, kilise veya başka yerlere halkın kullanması için hediye edilmiştir. Meselâ Adell Koleksiyonu'nda bulunan bir maşrapanın üzerinde Latin alfabesiyle "Magia P. ve 1892" yazılı olup haç işâreti bulunmaktadır. Yine üzerinde Osmanlıca, "İçin efendiler için, afiyet olsun." yazan bakır maşrapanın, o dönem için bir lokanta veya şerbetçide kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Günümüzde maalesef maşrapa kültürü evlerimizden kaybolmuştur. Yeni nesillerimiz maşrapaları bilmemektedir. Ne mutlu ki sevindirici olarak geleneksel Anadolu mutfağından örnekler sunan sayıları son derece az bâzı lokantalarda veya kebapçılarda şerbet ve ayran ikramları maşrapalarla yapılmaktadır.

Muhtelif maşrapalar.

Bakır güğüm, Kastamonu işi, XIX. yüzyıl.

Güğümler Anadolu'da çeşme kültürünün en önemli öğelerinden biri olan güğümler, taşıma kulplu ve kapaklı mâdenî su kaplarıdır. Eski dönemlerde evlerde su tesîsâtı olmadığından kullanma ve içme suyu ihtiyâcı köy, mahalle, sokak çeşmelerinden güğümler vâsıtasıyla sağlanmaktaydı.

Evin genç kızları, yeni gelinler çeşmeden eve güğümle su taşırlardı. Güğümler baş ve omuz arasında veya bel kısmına oturtularak taşınırdı. Türkülere mevzû olan birçok aşk hikâyesi, çeşme başından güğüm yâhut testiyle su alma zamanlarında yazılmıştır.

Güğümler ayrıca evlerde sıcak su temîninde kullanılırdı. Ateşin veya sobanın üzerinde biteviye bekletilen güğümlerdeki su, mutfak işlerinde, günlük temizlikte, abdest ve gusülde kullanılmaktaydı. Hatta ocak başında hazır tutulan güğümler için çeşitli mâniler de söylenmiştir: *"Kaynıyor işte bizim su güğümü / Siz buna hamlediniz güldüğümü."* Evlilik çağına gelen kızların çeyiz takımları hazırlanırken içinde mutlaka birkaç takım gusül güğümü, şerbet güğümü olmasına dikkat edilmiştir. Şerbet güğümleri, mevlîd-i şerif okunurken şerbet ikramlarında kullanılmıştır.

Her yörenin güğümleri, kendi bölgesine göre biçimsel özellikler göstermektedir. En meşhurları; Trabzon, Bolu- Gerede, Tokat, Kastamonu, Kayseri, Erzurum, Erzincan, Mardin, Siirt ve Bosna işi güğümlerdir. Bâzen güğümlerin üzerinde çeşitli beyitler, temennîler de yazar. Kastamonu işi bakır bir güğüm, bu bakımdan ilginçtir: *"Bu güğümden su şifâlar olsun / Eğer dahi kâfir içerse İslâm'la müşerref olsun / 1266/ Cümle içene hakkında hayır olsun / Fetoğlu Hüseyin Ağa tûl-i ömrüyle muammer olsun."*

—ERCAN TOPÇU

Osmanlı dönemi nâdir bardaklar

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

ESKİ devirlerden beri gündelik yaşamda kullanılan su kapları içinde, bardaklar en büyük kısmı oluşturur. Basit ve yalın formlarıyla bardaklar, en çok pişmiş toprak ve seramikten ya da mâdenî malzemeden yapılmaktaydı. Pişmiş toprak ve seramikten yapılmış nârin yapılı bardakların güzel örnekleri, günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kütahya işi seramik bardaklar çiçek bezemeleri ve olağanüstü renk zenginlikleriyle benzerleri arasından kolayca fark edilir. Sırlı ve genelde çok renkli boya bezemeli îmal edilmiş bardaklar, şehrin kibar muhitlerinde zevkle kullanılmıştır.

XIX. yüzyıldan îtibâren, özellikle Avrupa'dan ithal edilen bardaklar çok revaçtaydı. Batılı sanat anlayışında üretilmiş süslü bardaklar ve Osmanlı toplumunda "billûr" denilen cam ve kristal bardaklar bu dönemde hızla yaygınlaşmıştır.

SU BARDAKLARINDA YÖRESEL İSİMLER

Bukbuka (Adana), Cendere ve Cırdak (Giresun), Sabak (Silifke), Çotuk (Kırşehir), Çömce (Çankırı-Çerkeş, Bolu), Şapşak ve Şapşalak (Kastamonu), Şapşap (Balçova- İzmir), Dafa (Bozüyük-Bilecik), Dobuç (Trabzon), Gilden (Fethiye), Savacık (Edirne).

ÜZERİ YAZILI OSMANLI DÖNEMİ BARDAKLARI

Bakır ustaları, mâdenî bardakların dip

Pirinç seyahat bardağı, Rumeli işi, XIX. yüzyıl. Osmanlıca "Sâhib-i Fazîletlü Ayırıcızâde Hacı Ahmet Efendi, sene 1299." yazılı.

kısımlarında Osmanlıca veya Ermenice usta damgalarını kalem işçilikle yazmışlardır. Antep ve Erzincan işi olan bakır bardaklarda, özellikle Ermeni ustaların damgaları ve "nuhas" alâmeti dikkati çekmektedir.Tuğralı gümüş bardaklarda hangi pâdişah döneminde yapıldıysa onun tuğrası, Osmanlıca yazılmış "Âfiyet olsun efendim." cümlesi, "Souvenier" ibâresi ve Latin harfleriyle işlenmiş inisiyaller görülebilmektedir.

Önemli zevâtın kişisel kullanımı için yapılmış bardaklarda sâhibiyle yapan ustanın ismi ve yapım târihi yazılıdır. Turistik amaçlı yapılmış Kütahya işi seramik bardaklarda "Yâdigâr-ı Kütahya" yazıları dikkati çeker.

Eski aşevlerindeki bardakların üzerlerinde Osmanlıca, "Buyrun efendiler, âfiyet olsun."; zemzem ikramlarında kullanılan Mekke işi bardaklarda Osmanlıca "Şifâ niyetine." cümlelerinin ve kelimeitevhîdin yazıldığı da vâkidir.

TEKKE SU BARDAKLARI

Tekkelerde dervişlerin ve ziyâretçilerin içme suyu ihtiyâcına cevap vermek için hazır tutulan güğüm veya su küplerine elin ulaşabileceği bir mesâfede zincirle veya iple bağlı olan; kuka, boynuz, ahşap gibi malzemelerden yapılmış su kapları vardı.

SEYAHAT BARDAKLARI

Bakır, pirinç ve gümüş örneklerine rastladığımız tuğra işlemeli, oldukça pratik, ergonomik, taşınması kolay bardaklardır. Koleksiyonda bulunan seyahat bardakları incelendiğinde; Ermeni ustasının damgasını taşıyan Erzincan işi bakır bardaklara; üzerlerinde sâhibinin ismi ve Osmanlıca beyitler yazılı olan Bosna ve Süleymâniye işi pirinç bardaklara; İstanbul işi, "Aznavur" gümüş işçilikli bardaklara ve ustasının damgasını taşıyan, ziyâret hâtırası olarak satışa sunulmuş Van işi, tuğralı, gümüş bardaklara tesâdüf edilebilir. Özellikle Aznavur işçilikli gümüş seyahat bardağı, türünün son derece nâdir bir örneğidir.

MEKKE (HACI) BARDAKLARI

Hacıların kullandıkları veya hac hediyesi olarak dönüşte yakınlarına getirdikleri, genelde pirinç veya bakırdan yapılmış, Hint işi, üzerinde Osmanlıca "Âfiyet olsun, şifâ niyetine." gibi cümlelerin, Arapça esmâ-i hüsnâ ve birtakım duâların yazıldığı bardaklardır.

ZÂTÎ BARDAKLAR

Osmanlı hânedânına veya saray eşrâfına mensup olanlara ve tüccar tâifesinden kimi şahıslara özel yapılmış bardaklardır. Tahmin edileceği üzere bardakların üzerinde bardağı kullanacak zâtın ve yapan ustanın ismi, bardağın îmal edildiği târihi görmek mümkündür.

SEBİL BARDAKLARI

Ücretsiz su ikrâmı için yapılmış sebillerde görevli sucular, mevsim koşullarına göre kışın ılık, yazın karlı, salgın hastalık durumlarında ise kaynatılmış su dolu bardakları hazırlayıp halka dağıtmışlardır. Bu sebil bardakları, her kullanımdan sonra yıkanıp tekrar doldurulurdu. Sebillerin, insanların en çok gelip geçtikleri cadde ve sokakların köşe başlarında, meydanlarda inşâ edilmelerine büyük özen gösterilmiştir.

—ERCAN TOPÇU

Sultan Abdülaziz tuğralı, kuş ve bitki motifli su bardağı.

Sultan II. Abdülhamid tuğralı ve iç içe geçmeli gümüş seyahat bardağı.

Temizliğin alâmet-i fârikası sabunlar

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

SABUN, Latince "Sapo" ve Fransızca "Savon" kelimesinden Türkçeleşmiş bir sözdür. Bitkisel yağ, soda ve kil karışımından yapılan ilk sabunlar, Eski Mısır ve Akdeniz çevresindeki ülkelerde, Anadolu'da da Fenikelilerde kullanılmıştır. Sümer tabletlerinde sabun formülü yazılı olarak kaydedilmiştir. Alkalisi bol olan ağaç külü ve hayvansal yağ karışımından elde edilen sabunların kumaş temizliğinde kullanıldığı da bu tabletlerde yazmaktadır.

Su ve sabunla yıkanma kültürünün pek yaygın olmadığı Avrupa'da kötü vücut kokularını engellemek adına parfümün îcat edildiği bir vâkıadır. Aradan geçen uzun senelerden sonra Avrupalılar sabunu yeniden keşfetmiş, ardından da sabun sektörü gelişmiştir. Avrupa'da ilk kez 1884 yılında ambalajlı sabun üretimi yapılmıştır.

Sabunlar, yağ asitlerinin alkali tuzlarından oluşmaktadır. Bitkisel yağlardan, özellikle zeytin yağı, sabun îmâlâtında çok önemlidir. Zeytinliklerin, dolayısıyla zeytin yağı üretiminin fazla olduğu yerlerde sabunculuk daha fazla gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda sabun üretimi Batı Anadolu, Midilli ve Girit adaları, Şam, Halep, Nablus, Ayvalık, Edremit, İzmir, Edirne gibi yerlerde yapılmaktaydı. Osmanlı'nın en kaliteli ve aranan sabunları zeytin yağı kalitesi yüksek Girit, özellikle de Kandiye işi sabunlardı; bu ürünlerin taklit edildikleri bile olurdu.

Edirne işi, özellikle Rum sabuncuların îmâlâtını yaptığı misk ve meyve sabunlarının ayrı bir yeri vardır. Misk sabunları, saraya sunulan hediyeler arasında yer alırdı. Edirne işi meyve sabunlarının yapılışı şöyleydi: Geniş kazanlara alınan sabunlar kızgın ateşte eritilirdi. Sıvı hâle getirilen eriyik ateşten alınıp soğumaya bırakılırdı. İçine birkaç damla gül yağı konurdu. Hafif sıcakta hamur iyice yoğrulurdu. Daha sonra ustanın el becerisine göre meyveler oluşturularak istenen renge boyanırdı.

Osmanlı döneminde seyahatlerde kullanılan kâğıt şeklinde cepte taşınabilen sabunlar, ambalajlı olarak îmal edilmiştir. Bu sabunların üzerinde sabunhânenin alâmet-i fârikası damga bulunmakta ve Osmanlıca "Tuvalet Cep Sabunu" yazmaktadır. Kişisel hijyen açısından kişiye özel olması ve oldukça pratik kullanımı sebebiyle ayrı bir yeri olan seyahat tipi kâğıt sabunlar ise temizliğe verdiğimiz önemi göstermektedir.

Edirne işi ahşap sabun kutusu, XIX. yüzyıl. Osmanlıca, Rumca, Fransızca, Ermenice, İbranice ve Bulgarca "Hristaki Misk Edirne sabuncusu"; "Misk-i amber ve ıtır ve gül ve benefşe vesâir güzel kokular ile fürüht olduğundan, arzu edenler teşrif etmeleri temennî olunur." yazılı.

Sabun kalitesini belirleyen en önemli husus, içindeki zeytin yağı idi. Hem zeytin yağının kalitesi hem de sabundaki zeytin yağı yüzdesi sabunun evsâfını belirler. Sabun; gâyet hâlis, hâlis, mahlût ve topraklı nevinden dört kısımdı. Gâyet hâlis sabun %100 zeytin yağından yapılırdı. Hâlis sabunda %5-8 katkı maddesi, mahlûtta %10-15 katkı maddesi, topraklıda %20-50 arası katkı maddesi bulunurdu. Sabunların hamamın sıcak ortamında, göbek taşında hemen erimemesi istenirdi. Ayrıca bol köpüklü ve eridiğinde mermer yüzeylerde leke, iz bırakmayan sabunlar daha makbul idi.

AHŞAP SABUN DAMGALARI MÜHÜRLERİ

Osmanlı'da ve Cumhûriyet'in ilk dönemlerinde sabun îmâlâtı, "Sabunhâne" denilen atölyelerde yapılırdı. Sergi sabunculuğu denen geleneksel yöntemde, sabunlar kalıp olarak döküldükten sonra geniş alana sergi şeklinde açılarak üzerinde sabun îmâlâtını yapan ustanın adının ve atölyenin isminin kazındığı ahşap damgalarla sabunlara bir nevi marka basılırdı.Sabun îmâlâtının sanâyileşmesiyle berâber, ahşap damgalar kullanımdan kalkmıştır.

SABUNLA İLGİLİ ÂDETLER

Gelin hamamına dâvet edilecek komşulara Edirne misk sabunu göndererek haber vermek âdettendi. Çeyiz takımlarında bir kutu dolusu Halep yâhut Edirne misk sabunları mutlaka çeyize konurdu. Eskiden Dîvân-ı Hümayûn yemeklerinden sonra vezirlere leğen, ibrik, ulemâya sabunlu destimal (sabunlu su ile ıslatılmış mendil) getirilmesi de âdetti. El yıkarken elinden sabunu kaçırmak yüksek mevkili insanlar arasında ayıp kabul edilirdi.

Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme'sinde sabuncu esnâfından bahsetmektedir. Evliyâ Çelebi, 200 sabuncu dükkânında 500 çalışanı ve pirlerinin Cemşid olduğunu belirtmektedir. Cemşid'in başlangıçta sabunu zeytin yağından îcat edebilmek için çok uğraştığını, ama muvaffak olamadığını ve buna çok üzülüp ağlarken bir damla göz yaşının sabun kazanı içine düşmesiyle donup taş gibi olduğunu gördüğünü söyler. Göz yaşının tuzlu olduğunu bildiğini, böylece sabun kazanına tuzlu su katılması gerektiğini öğrendiğini ve sabunu îcat ettiğini belirtir.

Evliyâ Çelebi, ayrıca sabunun mûcizevî bir karışım olduğunu ifâde ederek, "Eğer ki sabun kazanlarda kaynarken içine canlı kısmından ne düşerse Allah'ın emriyle mahvolup sabun olur." diye yazmaktadır. Sabunların küplerle İstanbul bezirgânına getirildiğini, arabalar üzeri dükkânların rengârenk sabunlar ile süslendiğini, nicesinin ellerinde dizi dizi ve başlarında tablalar ile "Sabun alın, pak olun!" diyerek gezdiklerini belirtir.

—ERCAN TOPÇU

Damgalı sabunlar, Osmanlıca "Ayvalık mâmûlâtı Hacı Cemâlizâde hâlis....", "Sabuncuzâde Hacı Şâkir gül râyihalı nezâfet sabunu", " Mehmet sabunu, ekstra", " İbrahim...., hâlis Ayvalık" yazılı.

(üst) Osmanlıca "Edirne yâdigârı" yazılı sabun.
(alt) Ahşap sabun mührü, XIX. yüzyıl.

El emeği göz nuru havlular-peşkirler

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

GÜNDELİK yaşamın hemen her sahâsında kullanılan peşkirler, temizlik kültürünün Türklere mahsus bir eşyâsı; genç kızların el emeği göz nuru ile ekseriyetle de kendi çeyizlerine koymak üzere işledikleri birer sanat eserleriydi. Peşkirler dokuma (el) tezgâhlarında beyaz keten veya pamuktan dokunurdu. Yağlıkçı esnafı peşkir ihtiyâcını karşılardı. Dokunan havlulara nakkaşlar tarafından önce desen çizilirdi. Daha sonra bunların, atölyelerde veya para karşılığı evlere dağıtılıp işlemeleri yapılırdı. Çizim ve nakış işleminden sonra ateş makineleri tâbir edilen ütülerde bu işlemeler düzleştirilir ve peşkirler satışa sunulurdu. İstanbul'da Kapalıçarşı ve târihî birçok şehirde hâlâ yağlıkçıların, nakışçıların olduğu hanlar veya sıra dükkânlar olup gelenek sürdürülmektedir.

Peşkir işlemeciliğinde iğne, iplik, tığ, yüksük, gergef, makas, mezura gibi malzemeler kullanılır. Gergef ve kasnaklarda yapılan işlemelerde ipek iplikler kullanılmıştır. Bitkisel motiflerin yoğun kullanıldığı işlemelerde âdeta bir çiçek ve renk cümbüşü vardır. En ince detayına kadar işlenen rengârenk çiçekler göz doldurur. İpliklerde kök boyası kullanılmıştır. Kök boyaları, bitkilerin gövdesinden, yaprağından, tohumundan, çiçeğinden, ağaç kabuğundan, böcek kabuklarının özlerinden elde edilmiştir. Aradan yüzyıllar geçmesine, yıkanma ve yıpranmalara rağmen boyalar özelliğini kaybetmemiştir. Tercih edilen renkler arasında en çok; yeşilin tonları, meselâ küf yeşili, yağ yeşili, fıstık yeşili, çimen yeşili, yaprak yeşili, su yeşili, yosun yeşili, diğer renklerden ise şeftali pembesi, kırmızı, vişne çürüğü, gök mâvisi, sütlü kahve, kiremit kırmızısı, amber sarısı, devetüyü rengi, tarçın rengi, mercan kırmızısı, mor, gül kurusu bulunur.

Havlular, beyaz keten veya pamuklu dokumadan olup kenar süslemeleri sırma veya renkli ipek ipliklerle yapılırdı. Havlu işlemeleri, haddeden geçirilerek iplik hâline getirilmiş olan altın ya da altın yaldızlı ve sırma denen telle yapılan sırmalı ağır ve sâdece iplikten yapılan hafif işlemeli havlular olarak ikiye ayrılırdı. Ayrıca çok ince işçilikle ipek ipliğin beze işlenmesiyle elde edilenlerine saray işi denirdi. İşlemeli havluların büyük çoğunluğu, XVIII. ve XX. yüzyıllar arasında üretilmiştir.

Bursa, Kütahya, Konya, Ege yöresinde; Tire, Ödemiş havlularında işlemeler, İstanbul Tepebaşı ve Yedikule'de ise işleme ve dokumacılık ön plana çıkmıştı. Özellikle Tepebaşı işlemeleri, ince işçilikleri sâyesinde yüksek sanat eseri sayılmış, büyük ün yapmıştır. Bursa havlu ve işlemeleri de eskiden beri tercih edilirdi, halk arasında epey meşhurdu. Osmanlı

İşlemeli havlu, XIX. yüzyıl başı. Türk İslâm Eserleri Müzesi.

İşlemeli havlu (peşkir), Bursa işi, XIX. yüzyıl sonu.

İşlemeli havlu (peşkir), Bursa işi, XIX. yüzyıl sonu.

coğrafyasının diğer iki önemli merkezi Selânik ve Lübnan'da dokumacılık ve işlemecilik de hayli revaçtaydı. Bursa havlularında, genelde dokuma atölyesinin işâreti sayılan mîmârî bir simge kullanılmıştır; meselâ stilize bir minâre veya gemici feneri, kırmızı veya mavi renk iplikle iç yüz bir kenarda işlenmiştir.

Kullanılan her motifin kendine göre bir anlamı vardır. İşleyen kişinin hâletirûhiyesi, düşüncesi, arzûsu, saygı gereği sözle ifâde edilmemiş duyguları bu motiflerle anlatılmak istenir. Peşkirlerde sıkça kullanılan nar, üzüm, karpuz, incir, hurma, kavun gibi meyve şekilleri, bolluk ve bereketi temsil eder. Ayrıca Lâle Devri'nde dönemin modasından etkilenilip lâle motifleri sıkça yapılmıştır. Karanfil, lâle, gül ve sümbülden oluşan ve Türk buketi olarak adlandırılan desenler de oldukça yaygındır. Osmanlı dönemine âit Ermeni ve Rum işi işlemeli havlularda, at, deve, kuş motifleri yanında, gizlenmiş haç sembolleri de görülür.

İşlemeli peşkirlerde en önemli özellik, işlemelerin havlunun iki yüzünde de aynı olmasıdır. Yâni bugünkü makine işlerinde olduğu gibi ön yüzü, arka yüzü diye bir durum yoktur. İki yüzey de birbirinin aynısıdır.

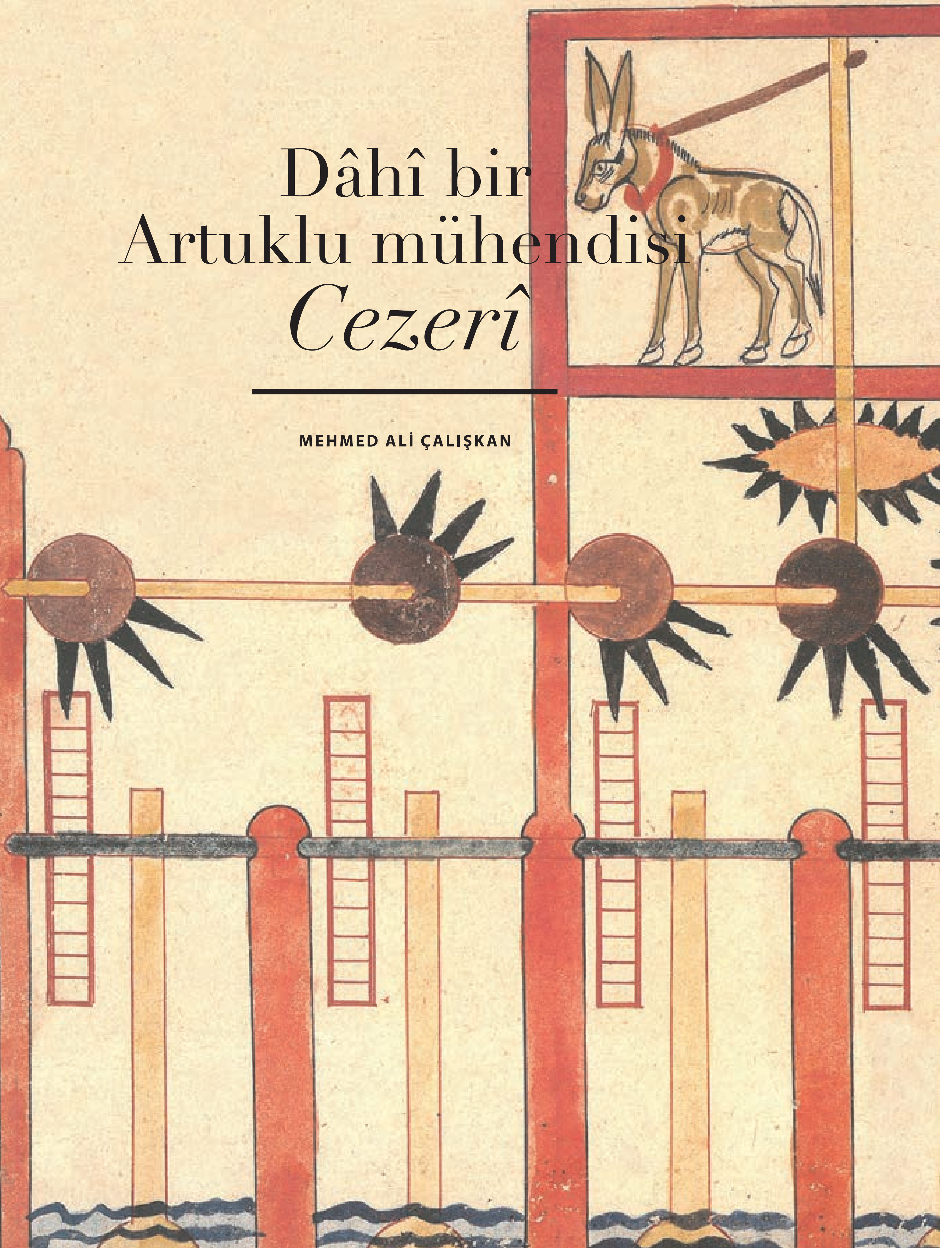
Genç kızların çeyizlerini tamamlamak, lohusa ve sünnet yataklarını süslemek için birçok işlemeli havlu hazırlanırdı. Seremoni havasında geçen ve öncesinde îtinâyla hazırlıkları yapılan bu özel günlerde, el işi peşkirlerin sergilenmesiyle, harcanan emek gözler önüne serilmiş olurdu. Bu işler aynı zamanda âilenin varlık durumunu da ortaya koyardı. Osmanlı Âdet Merâsim ve Tâbirleri kitabının yazarı Abdülaziz Bey'in anılarında, saraylı veya ekâbir takımından bir âilenin çeyizinde, sırma ve ipek işlemeli 60 adet yüz, abdest ve yemek havlusu; Bursa, Selânik ve Lübnan'da dokunmuş 10'ar adet keten, pamuk, ipek, düz beyaz veya ipek nakışlı (baş, omuz ve arka havlusundan oluşan) hamam havlu takımı ve Selânik kırmızı minâresinden ve en iyi Bursa keteninden, iki tarafı tüylü, başları sırmalı, ipek işlemeli 50 adet büyük boy yemek havlusu bulunduğunu yazar.

Son olarak Türklerde misâfirler için evin en geniş ve güzel odası hep hazır tutulur, yatıya kalacak misâfirler için ayrı bir döşek, yorgan takımı, havlu takımı verilirdi. Ev sâhibi tarafından "Tanrı misâfiri" kabul edilen misâfir, izzet ü ikram görür, misâfir odasında, işlemesi güzel bir havlu, leğen ibrik takımı, "Mushaf-ı Şerif" mutlaka bulunur, misafirin namâzını kılabilmesi için kıble yönü işâretlenirdi. Birçok evde cam altı levha olarak şöyle bir beyit yazılı olurdu: *"Ey misâfir, kıl namâzın, kıble bu cânipdedir / İşte leğen, işte ibrik, işte peşkir iptedir."*

—ERCAN TOPÇU

Dâhî bir Artuklu mühendisi *Cezerî*

MEHMED ALİ ÇALIŞKAN

1 Cezerî'nin aynı anda iki havuza farklı fazlarda su yönlendiren mekanizması. İkinci fazda havuzlardaki suyun davranışı yer değiştirecektir.

2 Cezerî; el yüz yıkamak veya abdest almak için yaptığı tavus kuşu formunu bu otomatik lavaboda da kullanır. Hizmetli tavus kuşunu aracın en üstüne koyarken kuyruğunun üzerindeki tutamağı etrâfa belli etmeden biraz çevirmektedir. Bir süre sonra kendiliğinden tavus kuşunun gagasından su akmaya başlayacaktır. Bu arada Cezerî'nin köşk adını verdiği kapalı bölmenin iki kapısından biri açılmakta ve içinden bir çocuk çıkarak elindeki sabun kabını uzatmaktadır. Tavus kuşunun gagasından akan su tükenmek üzereyken köşkün ikinci kapısı açılmakta ve içinden başka bir çocuk çıkarak havlu uzatmaktadır.

ANADOLU'da 1200'lü yıllarda hüküm süren Artuklu Beyliği'nde yaşamış bir bilim adamının su mühendisliğindeki ilginç mahâretleri, günümüz tarîhçilerini ve bilim insanlarını şaşkınlığa düşürmüş; dâhîce fikirlerle îcat ettiği orijinal, şık ve eğlenceli su âletleri, kendisinden sonraki mûcitlere de ilham kaynağı olmuştur.

BİR ARTUKLU MÜHENDİSİ CEZERÎ

Artuklular; Hasankeyf, Mardin ve Harput olmak üzere üç ayrı merkezde, XIII. ve XV. yüzyıllar arasında birbirleriyle ilişkili ama bağımsız üç beylik hâlinde yaklaşık 300 yıl hüküm sürdüler. Selahaddin Eyyûbi'nin 1183 yılında Diyarbakır'ı (Amed) Artukluların yardımıyla fethedip yönetimini Hasankeyf Artuklu Beyi Nureddin Muhammed'e vermesiyle, Hasankeyf Artukluları Amed'e taşındılar ve beyliğin bu kolu yıkılana kadar bu şehirde hüküm sürdüler. Artuklular savaşlar, kaybedilen ve kazanılan şehirler, güç kaybı ve güç kazanımı gibi med cezirli bir siyâsî hayâtın ortasında olmalarına rağmen sanat, bilim ve mîmarlıkta Anadolu'da zamânının ötesinde bir birikimin oluşmasına katkıda bulundular. Diyarbakır'a taşınan Artuklu beyi Nureddin Muhammed'in sarayı bir sanat eseriydi; sarayın bilinen son kalıntıları, 1961 yılında Oktay Aslanapa tarafından Diyarbakır kale içinde yapılan kazıda ortaya çıkarılmıştı.

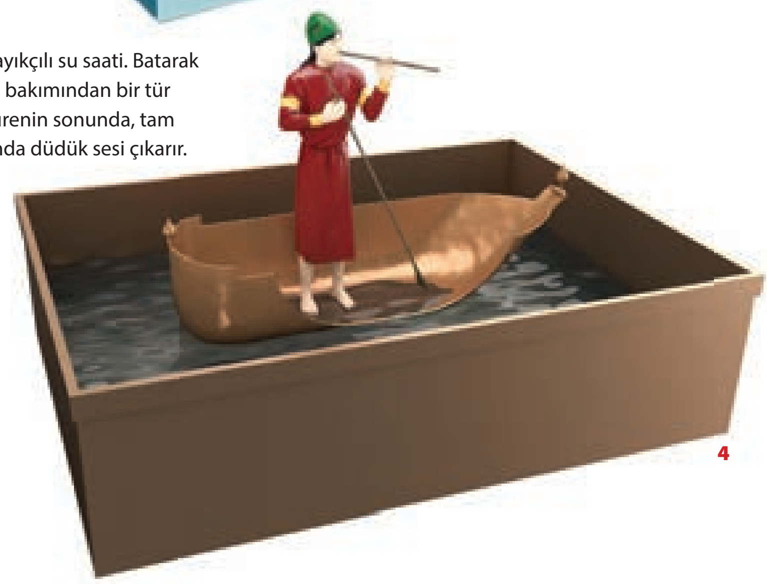
Cezerî, Artuklu sarayında çalışan bir mühendis idi. Hasankeyf Artuklularından üç beye, Nureddin Muhammed ve onun oğulları Kutbüddin II. Sökmen ile Nâsırüddin Mahmud'a 1180 ve 1206 yılları arasında en az 26 yıl hizmet etti. Dolayısıyla beyliğin hem Hasankeyf (3 yıl) hem Diyarbakır (23 yıl) zamânında sarayın başmühendisiydi.

Kendisi hakkında edindiğimiz bütün bilgiler, kendi yazdığı *Kitâbü'l-Hiyel* adlı ünlü mühendislik eserininin girişindeki açıklamalar ile sınırlıdır. Cezerî hakkında, bu kitap dışında başka hiçbir târihî belgede henüz keşfedilmiş kesin bir bilgi yoktur.

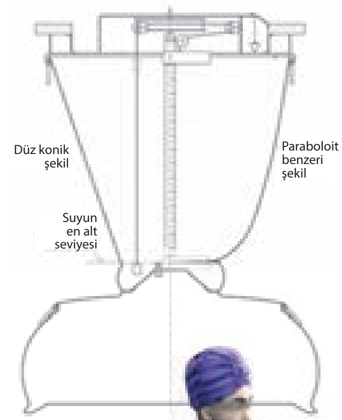
Buradaki bilgilerden yola çıkarak Cezerî'nin XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlarında yaşadığını, Artuklu hükümdarlarına sarayda başmühendis olarak hizmet ettiğini biliyoruz. Doğum yeri, etnik kökeni, doğum yılı ve ölüm yılı hakkında elimizde bir

3 Cezerî'nin bir çok âletinde kullandığı tarceharlara bir örnek. Su alarak yavaşça batmasıyla bir tür zamanlama düzeneğidir.

4 Cezerî'nin kayıkçılı su saati. Batarak süreyi ölçmesi bakımından bir tür tarcehardır. Sürenin sonunda, tam batma esnâsında düdük sesi çıkarır.

5 Cezerî'nin bir çok âletinde kullandığı tarceharlara bir örnek. Su alarak yavaşça batmasıyla bir tür zamanlama düzeneğidir.

bilgi yok. Cezerî hakkında edinilen bu sınırlı bilgi hâricinde üretilen bütün bilgiler târih yazımı açısından delilleri olmayan yakıştırmalardır. Tek bildiğimiz *Kitâbü'l-Hiyel* adlı bir mühendislik kitabının yazarı olan ve kitabında îzah ettiği âletleri tasarlayıp îmal eden, Artuklu Beyliği'ne bağlı son derece dâhî bir mühendis olmasıdır. Dolayısıyla Cezerî bir Artuklu mühendisidir.

KİTÂBÜ'L-HİYEL

Cezerî'nin, tam adı "Kitâb câmi' beyn 'ilm ve 'amel en-nâfi' fi sınâa'ti'l-hiyel" olan eseri, kitap sonundaki "Hiyel" kelimesine atıfla kısaca *Kitâbü'l-Hiyel* olarak anılır. *Kitâbü'l-Hiyel* dönemin bilim dili Arapça ile yazılmıştır. Kitapta 50 adet araç veya makinenin tasarımları görsellerle desteklenerek açıklanmaktadır. Cezerî, esâsen araçları sarayda kullanılmak üzere üretirken hükümdârın isteği üzerine ürettiği eserleri kendinden sonraki nesillere bırakabilmek için bir kitap yazmıştır. Dolayısıyla kitap hayal ürünü âletleri değil, gerçekten îmal edilip test edilmiş ve çalıştırılmış âletlerin îzâhını içeren bir mühendislik kitabıdır.

Kitapta, su ile çalışan saatler, robotlar, kan alma cihazları, mumlu saatler, kilit ve kapılar, fıskiyeler, sulama ve su yükseltme mekanizmalarından oluşan 50 âlet yer almaktadır. Kitabın Cezerî tarafından yazılan ilk versiyonu günümüze kadar gelmemiş olsa da birbirlerinden küçük farklara sâhip 17 adet el yazma nüshası dünyânın çeşitli müze ve kütüphânelerinde bulunmaktadır. Kitap üzerinde günümüze kadar yerli ve yabancı birçok bilim târihçisi ve mühendis çalışmıştır. Eilhard Wiedemann, kitap hakkında 1910'lu yıllarda Almanca yayınlar yapmış, Donald Hill 1974 yılında kitabı İngilizceye çevirmiş ve kitabın sonuna birkaç âletle ilgili teknik açıklamalar koymuştur. Ülkemizde ise kitap ve içinde yer alan âletlerle ilgili İbrahim Hakkı Konyalı (1951), Kazım Çeçen (1981) ve Atilla Bir gibi birçok bilim adamımız makâleler yazmıştır. Nihâyet kitabın bütün araçlarını tam detaylı bir şekilde, metin ve görselleri analiz ederek modern mühendislik bilgisine açık olarak îzah eden son çalışma 2015 yılında Durmuş Çalışkan tarafından yapılmıştır. Yaklaşık 15 yıllık bir çalışmanın ardından *Cezerî'nin Olağanüstü Eserleri*

adıyla basılan bu yayında, Şükran ve İhsan Fazlıoğlu'nun çevirdiği orijinal metne ek olarak, Çalışkan tarafından bütün araçların tasarımları çözülerek mühendislik îzahları yapılmış ve Cezerî'nin makinelerinde karanlıkta kalan bir husus bırakılmamıştır.

CEZERÎ VE SU MÜHENDİSLİĞİ

Cezerî'nin geliştirdiği 50 âlet içerisinde, kan ölçüm cihazları, mumlu saatler, içecek otomatları, kilitler ve kapıları dışarıda bıraktığımızda kalan 25'ten fazla düzenek, su mekanizması bulunmaktadır. Cezerî'nin su saatleri, abdest otomatları, fıskiyeler ve su yükseltme düzenekleri gibi araçlarında olağanüstü incelikte su mühendisliği kullanılmıştır. Yazımızın bu bölümünde Cezerî'nin su tekniklerini fonksiyonları açısından gruplayarak mühendisliğinin detaylarını vermeye çalışacağız ve devâmında onun suyun kullanımında bir şâheser sayılacak olan Anıt Su Saati'nin detaylı bir anlatımına yer vereceğiz.

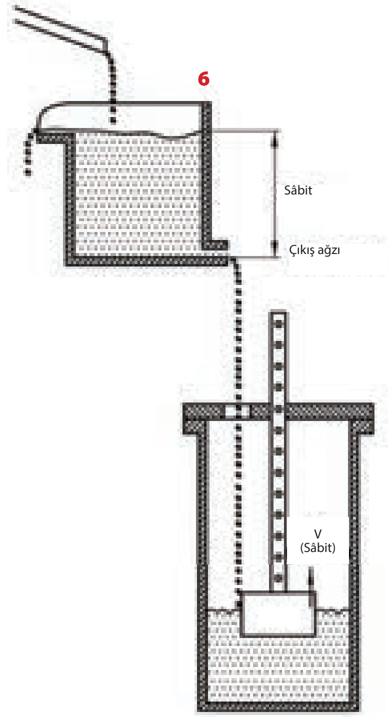
ZAMANLAMA

Cezerî'nin âletlerinin önemli bir kısmı, zamânı ölçmek üzere kullanılan su saatleridir. Bu saatlerin sâdece bir kısmında su, enerji kaynağı olarak kullanılırken, hepsinde su akışı zamanlama mekanizması olarak kullanılmaktadır. Bir nehre baktığımızda akan suda zamânın akışını görürüz, bu açıdan su ile zaman arasında çok kadim bir ilişki vardır. Cezerî'nin zamanlama mekanizmaları, sâdece zamânı ölçmek için değil, belirli mekanik eylemleri çeşitli aralıklarla gerçekleştirmek için de kullanılmıştır. Cezerî'nin âletleri içine zaman mefhûmunu şu üç yolla yerleştirmiştir: batan bir kabın batma süresini esas alarak, dolu bir su deposunun boşalma süresini esas alarak ve son olarak boş bir kabın dolma süresini esas alarak. Şimdi bu zamanlama tekniklerinin detaylarını inceleyelim.

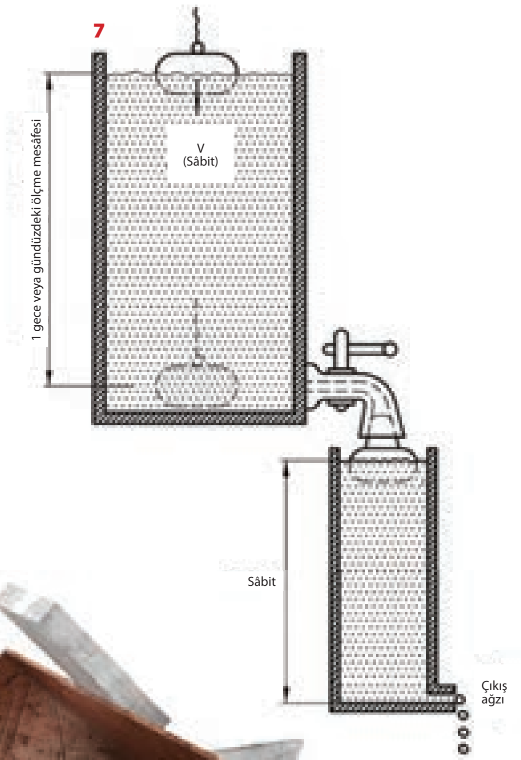
BATAN KAPLAR TEKNİĞİ - TARCEHAR

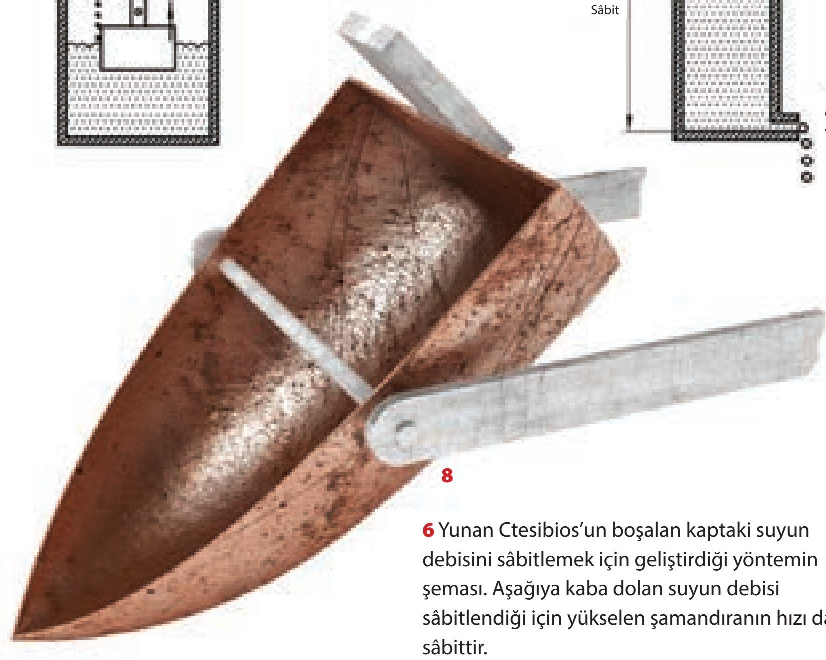
Cezerî, bir kısım âletlerinde süreyi ölçebilmek için bir su haznesi veya havuzunda yüzen bir kap tasarlamıştır. Bu tip kaplara "tarcehar" adını vermektedir. Tarceharlar genellikle

6

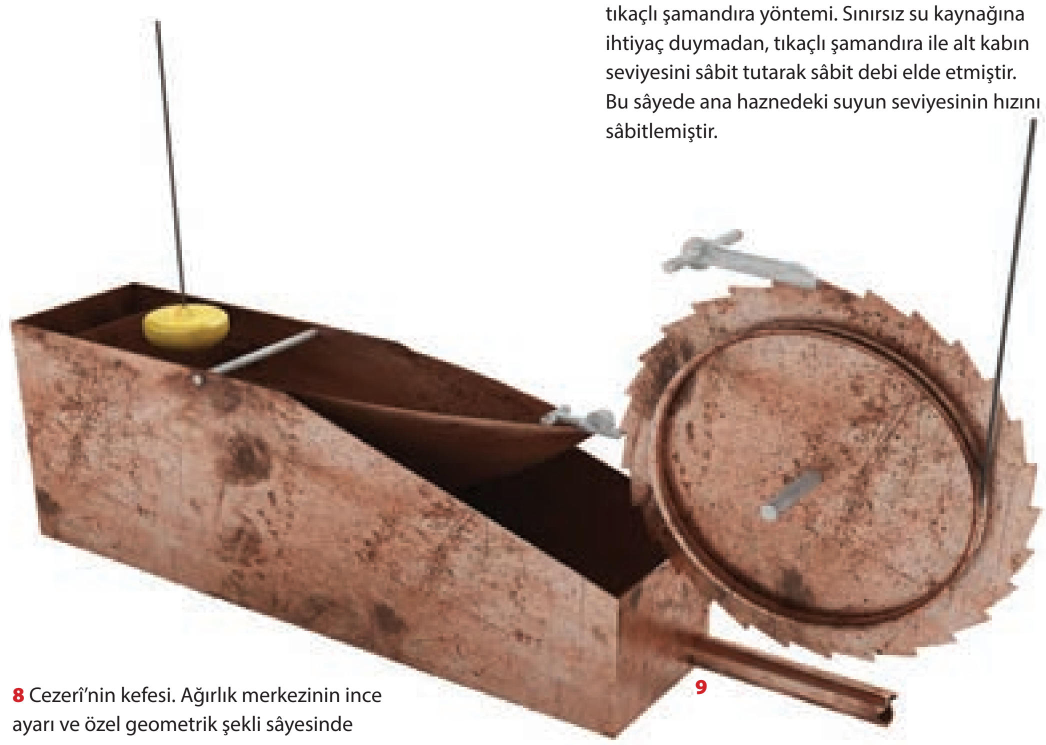
7

8

6 Yunan Ctesibios'un boşalan kaptaki suyun debisini sâbitlemek için geliştirdiği yöntemin şeması. Aşağıya kaba dolan suyun debisi sâbitlendiği için yükselen şamandıranın hızı da sâbittir.
7 Cezerî'nin Ctesibios'un sisteminden daha gelişmiş tıkaçlı şamandıra yöntemi. Sınırsız su kaynağına ihtiyaç duymadan, tıkaçlı şamandıra ile alt kabın seviyesini sâbit tutarak sâbit debi elde etmiştir. Bu sâyede ana haznedeki suyun seviyesinin hızını sâbitlemiştir.

9

8 Cezerî'nin kefesi. Ağırlık merkezinin ince ayarı ve özel geometrik şekli sâyesinde tam dolduğu zaman devrilir, suyu boşaltır ve tekrar dolmaya başlar.
9 Cezerî'nin kefesinin gelişmiş bir kullanımı. Kefe her dolumunda çarkı bir tırnak daha çevirerek bir zaman kadranını harekete ettirmektedir.

10

11

12

10 İçeçek sunan çocuk robotunda Cezerî, içeceği kefede biriktirerek iki sunum arasında bir zaman kazanmaktadır. Kefe dolunca devrilir ve içeceği bardağa dökecek balığa iletir.
11 Çocuklu otomatik lavabo, Cezerî'nin abdest aldıran özel otomatlarından birisidir.
12 İçecek sunan bir otomat örneği. Sıvı hem mekanik hem pnömatik (hava) hareketine neden olmaktadır.

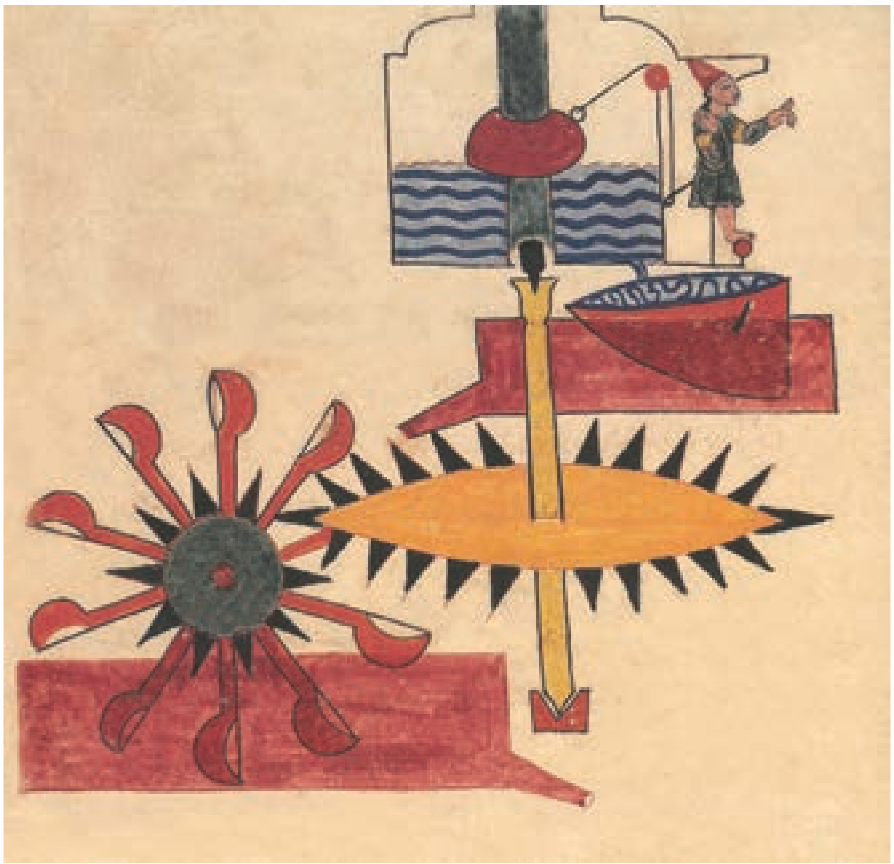
bakırdan îmal edilir ve tabanlarında bulunan ufak bir delikten su alarak gittikçe ağırlaşır, bu sâyede su yüzeyinde yüzer vaziyette olmasına rağmen zaman içinde daha fazla kısmı suya batar. Cezerî, bu yavaş batma sürecini genellikle zamânı ölçmek için kullanır. Örneğin Filli Su Saati'nde filin gövdesindeki havuzda yavaşça batan tarcehar, yarım saatlik süre boyunca alçalarak su yüzeyinde kalmaktadır. Bu alçalma sâyesinde bir zinciri çekerek yarım saatlik bir zaman kadranını homojen olarak çevirir. Tarceharlar tam olarak suyla dolduklarında yüzme kâbiliyetlerini yitirirler ve hızla dibe batarlar. Cezerî, bu hızlı batma ânını da kullanır; tarcehar daha güçlü bir çekme kuvveti üretir veya daha derine battığı için boşluğu daha fazla ikinci bir zinciri harekete geçirebilir.[3] Yine Filli Su Saati'nde, tarcehar yüzer vaziyetteki alçalmayla yarım saatlik sürenin eş parçalarını gösterebildiği gibi, bu süre sonunda hızla batarak mekanizmada sesli ve görüntülü bir animasyon gerçekleştirerek sürenin geçtiğini de haber vermiş olur.

Cezerî'nin Kayıkçılı Su Saati de bir havuzda dolaşan kayık şeklinde tasarladığı bir tarcehardır.[4] Tarcehar, yâni kayık, su alarak yavaşça batar, 1 saatlik süre boyunca bu su alma işlemi devam eder. Sürenin sonunda kayık tam su alır ve hızla batmaya başlar. Cezerî, tam bu esnâda bir animasyon yaratabilmek için kayığın içine yerleştirdiği kayıkçının içine, batan kayığa dolan suyun havayı sıkıştıracağı bir boşluk koyar. Sıkışan hava, kayıkçının baş kısmındaki düdüğü çalar, böylelikle söz gelimi havuz kenarında bir saatlik keyif yapan hükümdâra sürenin dolduğu haber verilmiş olur.

Yâni Cezerî'nin tarceharları basit bir batan kap olmakla birlikte birçok gelişmiş mekanik ve pnömatik devre ile birleştirilebilir.

BOŞALAN SU HAZNELERİ TEKNİĞİ - DEBİ REGÜLATÖRLERİ

Zamânı ölçmek için kullanılan bir başka teknik ise bir hazneden boşalan suyu kullanmaktır. Su boşaldıkça haznedeki seviye alçalır ve alçalan seviyeye bağlı olan bir mekanizma bir tür saat kadranını çevirir. Lise fiziği okumuş herkes buradaki meydan okumayı fark edecektir. Suyun seviyesi azaldıkça düşen basınç (p = h.d) yüzünden suyun tahliye debisi azalacaktır ve gittikçe azalan debi yüzünden zamanı eşit aralıklarla ölçmek mümkün olmayacaktır. Cezerî, azalan debi problemine yönelik kendinden önce geliştirilen düzeneklerden çok daha ileri seviyede

13 İçecek sunum âletlerinden Hakem'in bir iç mekanizması.
14 Cezerî'nin öküzlü içeçek otomatı. Sıvıları karıştırmadan ana haznede tutar, ve daha sonra istenilen oranda karıştırarak misâfirlere sunar.

13 14

debi regülatörleri yapmıştır.

Kâtipli Su Saati adını verdiği âletinde Cezerî, hazneden boşalarak seviyesi azalan su ile zamânı ölçen bir sistem yapmıştır.[5] Bu sistemde Cezerî'nin îcat ettiği yenilikçi yaklaşım, haznenin şeklini parabolik bir hacim olarak önermesidir. Böylelikle suyun debisi gittikçe azalsa da parabolik kesit sâyesinde her defasında eşit seviyede seviye azalması için daha az suyun tahliyesi yeterli olmuştur. Yâni azalan debiyle uyumlu olarak seviyeyi düşürecek su miktârını da kesiti dizayn ederek azaltmıştır.

Azalan debi problemine çözüm olarak geliştirdiği bir diğer yöntem ise "Destur" adını verdiği regülatördür. Destur, Cezerî'nin en kapsamlı eseri olan Anıt Su Saati'nde kullanılmıştır. Cezerî, Yunan mekaniğinde debi problemine yönelik geliştirilen çift kap yöntemini alarak ona, bugün için bile bize oldukça modern bir yaklaşım olarak gelecek bir geri besleme tekniği eklemiştir.

Yunanlı Ctesibios'un çift kap yöntemi şu şekilde çalışır. Zamânı ölçmek için tahliye ettiğimiz suyun debisini sâbit tutmak için suyu ana su haznesinden ayrı olarak araya yerleştirilmiş daha küçük ve su seviyesi sâbit tutulan bir kaptan tahliye ederiz. Ana hazne veya ana su kaynağı, bu kabı devamlı besler ve seviyesini sâbit tutar. Fazla su üst kısımdan dışarı akar Böylelikle tahliye olan suyun debisi sâbitlenmiştir. Ancak ana hazneden gelen suyun tahliyesi düzensizdir ve sistemden su kaybı olur. Dolayısıyla debi sâbitlenmiştir, sâbit debi ile sistemin çıkışında bir süre mekanizması kurulabilir. Ancak ana haznedeki seviye değişimi, güvenilir bir ölçümleme sunmaz.[6]

Cezerî, ikinci kaptaki suyun seviyesini tıkaçlı bir şamandıra ile sâbitlemiştir. Bu şamandıra, seviyenin istenen değerden az veya çok olmasını kontrol ederek ana hazneden gerektiği kadar suyu ikinci hazneye alır. İkinci hazneden eksilen su, sâbit yükseklik sâyesinde sâbit debidedir; dolayısıyla tıkaçlı şamandıra eksilen su kadar üst hazneden su aldığı için üst haznede sâbit debi ile eksilmiş olur. Dolayısıyla bu sistem sâyesinde su kaybı olmaz, her iki haznedeki tahliyeler eşit debidedir ve en güzeli, ana haznede su seviyesinin alçalması sâbit bir hızda gerçekleşir. Bu sâyede zaman eşit aralıklarla ölçülmüş olur.[7]

TETİKLEYİCİ KEFELER

Zamânı ölçmenin bir diğer yolu ise bir kaba su doldurup kap içinde artan su seviyesine bağlı bir şamandıra ile süreyi ölçmek veya kabın dolması için gereken süreyle sistemi ilişkilendirmektir. Cezerî, kefe adını verdiği özel geometriye sâhip bir makine elemanı geliştirmiştir.[8] Kefe aracılığıyla, çoğunlukla belirli bir süreyi ölçme ve o süre sonunda belirli bir eylem tetiklemesi gerçekleşmektedir.

Cezerî, kefeyi birçok kombinasyonda kullanabildiği gibi en genel çalışma prensibi şu şeklinde, kefenin ön kısmı kayık şeklinde arka kısmı ise dikdörtgen prizma şeklindedir. Kefe boş iken arka kısmın ağırlık farkı nedeniyle düz durmaktadır, su aldığında ise ön hem kayık kısmının hacim farkı hem de ağırlık merkezinin devrilme eksenine olan mesafesinin uzaması yüzünden kaldıraç etkisiyle aşağıya doğru devrilir. Devrilme, kefe tam olarak suyla dolduğunda gerçekleşir. Böylelikle suyun debisi veya kefenin büyüklüğü ile oynanarak istenen dolma süresi elde edilebilir. Süre sonunda kefe devrildiğinde, içindeki suyu boşaltır ve ucundaki bir mekanizma ile bir sistem tetiklemesi gerçekleştirebilir.[9] Devrilen kefe, içindeki suyu boşalttığı için ağırlık merkezi değişir ve tekrar eski konumuna geri döner. Kefenin bir diğer kullanımı ise belirli miktarda suyu biriktirip belirli bir amaç için kullanmaktır. Örneğin içecek otomatlarında

15 16

bir kişiye yetecek kadar içecek (bir bardak miktârınca) küçük bir kefede toplanır ve süre sonunda devrilerek otomatın tahliye sistemine ulaştırılır.[10]

KULLANMA

Cezerî'nin, suyu günlük hayatta kullanmak için geliştirdiği araçlarda da yine ilginç teknikler geliştirmiştir. Cezerî'de su kullanımı, genellikle abdest alma robot ve otomatları olarak ortaya çıkmıştır. Bu otomatları bir tür otomatik lavabo veya çeşme gibi düşünebiliriz. Çeşme otomatlarında haznede bulunan kullanım suyu, sultânın abdest alması için dışarıya tahliye edilecektir. Ancak bu esnâda aynı su, sistemin çeşitli aksiyonları gerçekleştirebilmesi için iç düzeneklerde de kullanılacaktır.

Örnek olarak sultânın abdest için hazırlık yapmasını sağlayacak kadar süreyi ona tanımak için sesli uyarıya sâhip sifonlu bir ibrik sisteminde suyu biriktirecektir. Biraz sonra sultânın ellerine akacak olan su, burada aynı zamanda havayı sıkıştırarak mekanizmadan düdük sesi çıkmasını da sağlamaktadır. Aynı şekilde bu otomatlarda, kişinin kullanımından sonra kirli su deposuna akan su da hâlâ belirli düzeneklerde işe yaramak üzere görevlidir. Örneğin aynı abdest otomatında kirli su haznesinde biriken suyun miktârına göre abdestin bittiği varsayılarak sultâna havlu ve tarak uzatan kol harekete geçmektedir. Bu çerçevede Cezerî'de su, bir kullanım nesnesi olarak bâzı düzeneklerinin amacı olmakla berâber, aynı suyun bir araç olarak düzeneğe hayat verdiğini belirtmemiz gerekiyor.[11]

Cezerî'nin içecek otomatlarını da sıvı dinamiği kullanması açısından bir tür su kullanım cihazları olarak düşünebiliriz. Abdest alma otomatlarından farklı olarak bu makinelerde Cezerî, sıvının (su, meyve suyu veya şarap) içecek olarak kullanılmasını sağlayan eğlenceli düzenekler geliştirmiştir. Bu düzeneklerde sıvının mekanik hareketi sâyesinde dönen elemanlar veya havayı sıkıştırmasıyla öten düdüklerle içecek sunumunu eğlenceli hâle getirmiştir.[12]

Cezerî'nin oldukça karmaşık bir sohbet meclisi âleti olan Hakem (2.Türün 3.Şekli), saatler süren sohbetlerde ortada durarak içinde hareket eden sıvı mârifetiyle çeşitli robotik hareketler gerçekleştiren, vurmalı ve nefesli çalgı sesleri üreten muhteşem bir tasarımdır. Köşk şeklinde tasarlanan âletin taht kısmında sâki oturur ve 20 dakîkada bir sıradaki kişiye içecek ikram eder. İkrâmın kime yapılacağını ise köşkün tepesindeki atlının mızrağının yönü belirlemektedir. İlerleyen saatlerde köşkün üst kısmındaki kapı açılır ve içinden çıkan insan görünümündeki robot, eliyle sâdece iki kadehlik içecek kaldığını haber verir; bu iki kadeh de tüketilince aynı robot tekrar çıkar ve diğer eliyle artık içecek kalmadığını haber verir.[13]

Cezerî'nin Öküzlü İçecek Otomatı olarak adlandırılan bir diğer düzeneği ise sıvı karıştırma konusunda çok zekîce bir vana sistemi içerir. Sistemin öncelikli görevi, küp içine aynı yerden dökülen farklı renk ve nitelikteki sıvıları karıştırmadan ayrı haznelerde biriktirmektir. İkinci görevi ise geliştirilen özel vana sistemiyle ayrı haznelerde bulunan sıvıları kullanıcının istediği oranlarda karıştırarak içecek olarak sunmaktır.[14]

Sıvıları birbirine karıştırmadan ayrı hazneler doldurmak için Cezerî, farklı seviyelerde çalışan sifon sistemleri kullanmaktadır. Belirli bir sıvı, kendi haznesini dolduracak kadar küpe döküldüğünde kendi sifonundan kendi haznesine geçmekte, bu hazne dolunca sonraki sıvı zorunlu olarak bir sonraki yükseklikteki sifondan geçip bir sonraki hazneye gitmektedir. Sıvıları karıştıran valf ise çok daha fazla heyecan vericidir. İç içe geçmiş silindirlerden oluşan valf sisteminde, sıvıların çıkış delikleri iç silindirin açısal konumuna göre farklı açıklıklara sâhip sıvıyı nihâî karışıma istenilen oranda karıştırmış olur. Bu vananın geometrik yapısı dâhîce bir mühendislik içermektedir.[15]

Cezerî'nin bu ve benzeri birçok otomatında, sistem içinde kullanım amacıyla (temizlik veya içecek) bulunan sıvı aynı zamanda sistemin dinamiğine de kaynaklık eder. Genellikle yüksek bir hazneden alçak bir hazneye inen sıvının potansiyel enerjisinden yararlanan Cezerî, sıvıyı hem dinamik hem zamanlama hem de tüketim amacıyla sisteme dâhil etmiştir.

YÖNLENDİRME VE FAZLAR

Su yönlendirme, özellikle süs havuzlarında (veya bahçe/tarla sulama amaçlı) kullanılan fıskiyelerde önemli bir gereklilik. Cezerî'nin fıskiyeleri, kitabında önemli bir yer tutar ve bu araçlar suyu yönlendirme amaçlı olmak

üzere gelişmiş yöntemler içermektedir. Su yönlendirmek için Cezerî genellikle iki fazlı sistemler kullanmıştır; su ilk fazda bir borudan, ikinci fazda ise bir başka borudan ilerlemektedir. Fıskiyelerde genellikle kesintisiz bir su kaynağı kullanılmakta ve bu sûrette su havuzda veya bahçede farklı yerlere yönlendirilebilmektedir. Süs fıskiyelerinde su bir havuzun göbeğinden fışkırmaktadır. İlk fazda, yâni belirlenen bir süre boyunca su örneğin göbeğin merkezinde dik olarak havaya doğru, ikinci fazda ise merkezin etrafındaki deliklerden etrâfa yay şeklinde fışkırmaktadır.[16]

Cezerî'nin su yönlendirme amaçlı fıskiyelerin hepsinde işe yarayabilecek ortak bir teknik ürettiği ek bir yöntemi de vardır. Bu yöntem, kefe veya şamandıra kullanımına ihtiyaç bırakmamakla berâber çok basit bir sistemdir. Kaşıklı yönlendirme sistemi ile Cezerî, kaynak suyu terâzinin düşen tarafından akıtırken bir miktârı ile terâzinin dingil sistemine tutturulmuş çift kaşıklardan birisini doldurur. Kaşık dolana kadar terâzi mevcut fazını korur, daha sonra ağırlaşan kaşık düşer ve sistemi ikinci faza geçirmiş olur. Bu fazda sâdece yön değişmiştir ve şimdi diğer kaşık dolana kadar sistem ikinci fazda kalacaktır. Bu sistem, hem Cezerî'nin fazlı fıskiyelerinde hem de suyun iki ayrı yöne kesintili ve sıralı gönderilmesi gereken her türlü tarımsal ihtiyaçta işe yarayacaktır.[17]

YÜKSELTME

Su yükseltme düzenekleri, su kaynakları seviyesinin üstünde kalan tarım alanlarını sulayabilmek için gereken önemli araçlardır. Çok eski medeniyetlerden günümüze kadar kullanılan bu düzenekler çeşitli yöntemleri kullanmaktadır. Günümüzde kullanılan motorlu sistemlerden önce su yükseltme düzenekleri insan, hayvan veya suyun kendi gücüyle çalışıyordu. Cezerî, kendi zamânında kullanılan hayvan gücü ile çalışan tipik su dolaplarını teknik olarak geliştirmiş ve çeşitli su yükseltme metotları îcat etmiştir. Cezerî'nin su yükseltme araçlarında, günümüzde mekanikte önemli yere sâhip belirli prensipler de ilk defa îcat edilmiştir.

17

18

19

15 Öküzlü içecek otomatının karışım vanası, mükemmel bir mühendislik örneğidir.
16 Cezerî'nin havuz fıskiyelerinde kullandığı yönlendirme mekanizması. Yine kefeli zamanlamaya bağlı olarak terâzi, suyu sırasıyla iki ayrı havuza akıtır.
17 Cezerî'nin basit ama etkili bir su yönlendirme aracı. Dolan kaşık sistemi ikinci faza devirir.
18 Cezerî'nin birçok âletinde kullandığı segment dişliler. Dişlinin sâdece belirli bir kısmı doludur, dolayısıyla sistem bir dolu bir boş olarak farklı zamanlara sâhip iki faz imkânı doğurur. Mekanik târihinde ilk kez Cezerî kullanılmıştır.
19 Cezerî'nin, hayvan gücüyle su yükseltme düzeneği. Segment dişli sâyesinde tahrik sâdece kepçe kalkarken verilir, dişli boşaldığında kepçe düşerek suya dalar.

21

20

20 Cezerî'nin geliştirdiği krank mili. Mekanik târihinde ilk kez Cezerî'de kullanılmıştır.
21 Cezerî'nin krank mili sistemi ile kuyudan su çıkaran düzeneğinin orijinal çizim minyatürü.
22 Cezerî'nin elevatörlü su yükseltme düzeneği. Sistemi inek çeviriyor zannedilir, ancak gerçek güç aşağıdaki gizli mekanizmadan gelir.

22

Bunlara krank milini, segmentli çarkları, pistonlu pompayı ve dört silindirli motorun çalışma prensibini örnek verebiliriz.

Cezerî, su yükseltmek için hayvan gücünden veya suyun kendi kuvvetinden istifâde etmiştir. Suyu yükseltmek için üç yöntem kullandığını görüyoruz: kepçe, döner kova ve pompa.

KEPÇE YÖNTEMİ - SEGMENT DİŞLİLER VE KRANK MİLİ

Bir milin etrâfında dönebilen bir kepçe, alçak seviyedeki suyu hazne kısmına aldıktan sonra yukarıya doğru kalkerken kendi kolu üzerindeki oluk vâsıtasıyla milin bulunduğu seviyedeki bir diğer oluğa akıtarak üst seviyeye taşımış olur. Kepçe sisteminde kritik olan husus, kepçenin mil etrâfında 90 derecelik bir açıdan daha fazla dönme gerekliliğidir. Çünkü bu, şekilsel olarak sistemin çalışmasını imkânsız kılar. Ancak mile bağlı güç kaynağı, örnek olarak hayvan, devamlı dönecektir ve eğer bir çözüm geliştirilmezse bu devamlı hareket kepçeyi en üst kısma çıktıktan sonra dâiresel dönüşüne devam ederek ters tarafa geçmeye, yâni şeklen imkânsız bir harekete zorlaya-

caktır. Hayvanı durdursak bile kepçe havada asılı kalacaktır.

Cezerî'yi dâhî yapan çözümlerden birisi de segment dişli sistemidir.[18] Yâni mili çeviren dişli sistemi, milin tahrik sistemine sâdece zamânın ¼'ünde değmektedir. Bu zamânın dışında milin kafes çarkı dişli çarktan kurtularak boşalmakta ve bu sâyede kepçenin ağırlığıyla ters yöne dönerek kepçenin inmesine izin vermektedir. Kepçe suya daldığında, dişli çarkın boş kısmının dönüşü tamamlanmış ve tekrar dişlerin milin kafes çarkına temas zamânı gelmiştir. Bu kenetlenme ile kepçe tekrar 90 derecelik yolculuğuna çıkar, haznesindeki suyu yukarı kaldırıp kanalından boşaltır.[19] Bu dâhîce çözüm Cezerî'ye çok daha gelişmiş sistemleri yapmanın yolunu açmıştır.

Cezerî'nin kepçeli su yükseltme düzeneklerinin bir diğerinde ise bizi şaşırtan tanıdık bir düzenekle karşılaşıyoruz. Bilim târihi kaynaklarında ilk kullanımına ilişkin 1450'li yıllarının verildiği krank milini, 250 yıl önce Cezerî'de görebiliyoruz.[20]

Krank mili, Cezerî'nin 5. türünün 4. şekli olan kuyudan hayvan gücüyle su çıkarma aracında kullanılmıştır. Modern krank mili, doğrusal kros hareketi dönme hareketine çevirmektedir. Örneğin bir piston ileri giderek bir tekerleği döndürmektedir. Cezerî'nin bu aracında ise krank mili ters amaçla kullanılmıştır. Cezerî'den önce görmediğimiz bu krank sistemi, kepçe hareketini istenen konumlarla sınırlamak için dâhîce düşünülmüş bir çözümdür.[21]

DÖNER KOVA YÖNTEMİ VE KONİK DİŞLİLER

Cezerî'nin araçları arasında suyu döner kova mârifetiyle kaldırdığı tek bir aracı vardır. Bu araç, suyu yükseltmek amacıyla geliştirmiş bir düzenek olmakla berâber Cezerî'nin mizâhî yönünü de gösterir. Dışarıdan sistemi inceleyen kişi, döner kova sisteminin bir inek tarafından çevrildiğini düşünmektedir; oysa inek sâdece bir makettir; sistem, su seviyesinin altına gizlenmiş olan özel bir odada suyun gücüyle dönen bir çarklı düzenek tarafından hareket ettirilmektedir.[22]

POMPA YÖNTEMI - WORTHINGTON TULUMBASI'NIN ATASI

Cezerî'nin su yükseltmek için kullandığı üçüncü bir yöntem emme basma yana pompa yöntemidir. 5. türün 5. şeklinde gördüğümüz bu yöntem, suyun kendi gücünü kullanarak onu 10 metre yüksekliğe pompalayabilen bir sistemdir.[23] Dahası Cezerî, yine mekanik bir fazlama kullanarak çift silindir ile çift etki yaratmış, bir silindir suyu emerken diğeri ile basarak kesintisiz su tedâriki sağlamıştır. Tıpkı önceki bölümde gördüğümüz krank örneğinde olduğu gibi, bu tip dâhîce bir çözüme Cezerî'den önce rastlamıyoruz.[24]

Emme basma tulumbaları, Avrupa'da XV. yüzyılda görebiliyoruz ve Cezerî'nin bu çift etkili pompasındaki benzer fonksiyonu baz aldığımızda, 1840 yılında Henry R. Worthington tarafından tek silindirle çift etkili buhar pompası olarak geliştirilen pompanın atası olduğunu söyleyebiliriz.

SU MÜHENDİSLİĞİNİN ŞÂHESER ÖRNEĞİ: ANIT SU SAATİ

Cezerî'nin kitabında ilk makine olarak, kendisinin güneş saatine göre zamânın geçişini bildiren su saati şeklinde tanımladığı anıtsal bir saat bulunur. 4 metre yüksekliğinde büyük bir hacme sâhip olan ve bilim târihçileri tarafından Anıt Su Saati, Kale Su Saati veya Astronomik Su Saati olarak isimlendirilen bu düzenek, kitapta en çok yer verilen, bahsedilen diğer âletlerdeki birçok prensibi bünyesinde toplayan muhteşem bir mühendislik örneğidir.[25]

Saatin fonksiyonlarını sıralarsak şunları söyleyebiliriz:

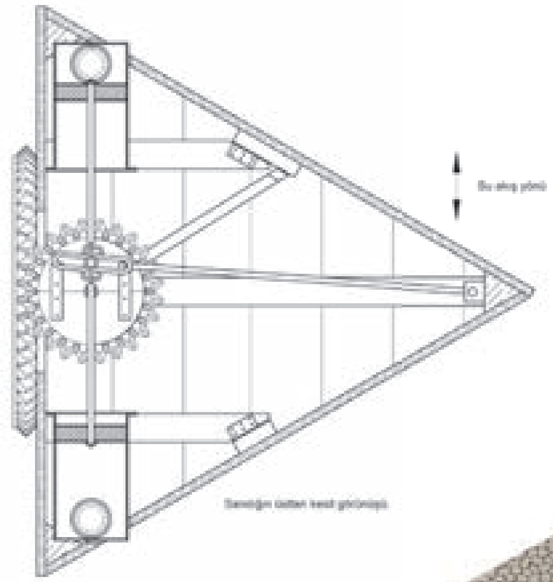
Saatin arka kısmında yılın hangi ayında olduğumuzu belirlediğimiz bir günler kadranı vardır. Bu bir nevi modern makinelerde alışık olduğumuz türden bir arabirimdir.

Saat seçilen târihe göre gün uzunluğunu bilir ve günün toplam uzunluğunu 12 eşit parçaya bölerek çalışır. Düzenek, günlerin uzunluğunu Cezerî'nin yaşadığı coğrafyayı baz alarak yapar. Örnek olarak yazın 14,5 saat olan bir günde, makinenin birim saati bizim dakîkamızla 72,5 dakîkaya eşit olur. 9 saatlik kısa bir günde ise makinenin birim saati

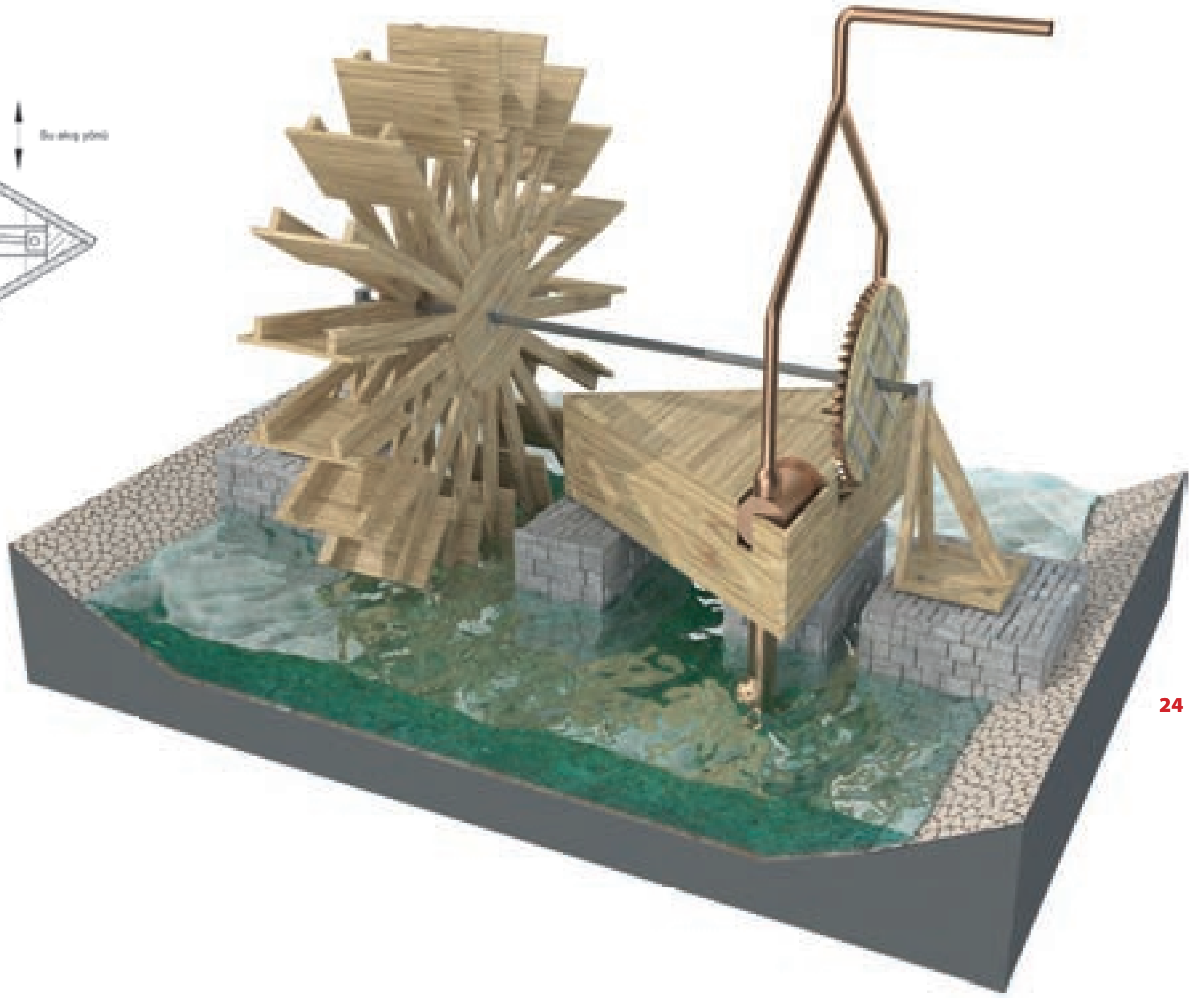

23

24

23 Cezerî'nin muhteşem su pompası. Su gücüyle çalışan araç, suyu 10 m yüksekliğe çıkarır. İki pompa ile çift etkili olduğu için bir yandan su emerken bir yandan su basabilir.
24 Cezerî'nin su pompasının teknik çizimi, göbekteki dişliye yerleştirilmiş kızak mekanizmasını da göstermektedir. Mekanizma ile dâiresel hareket pompalarda emme-basma hareketine dönüştürülür.

bizim dakîkamızla 45 dakîkadır. Bugün ancak modern elektronik saatler ile geliştirebileceğimiz, astronomi ile bu derece uyumlu bir saat Cezerî'nin dehâsını göstermesi bakımından çok önemli bir örnektir.

Güneş saat sistemi, güneşin doğuşu ve batışı arasını 12 saat kabul eder; akşam ezânı saat 12'de, öğle ezânı saat 6'da, ikindi ezânı ise saat 9'da okunur. Cezerî'nin bu aracında, saat bu karmaşık gün uzunluğu sistemini dikkate alarak tam zamânında öğle, ikindi ve akşam ezanlarının vakitlerini önündeki müzisyen robotların animasyonu ile duyurur. Bu üç vakitte üç vurmalı çalgıcı robotik hareketler ile çalgılarına vururlar, iki nefesli çalgıcının seslerini temsilen ise düzenek düdük sesi üretir

Her bir saat geçtiğinde, yâni toplam günün 12 eşit parçasından biri için, saatin ön duvarında bir pencere açılır ve özlü bir söz gösterilir, duvarda bulunan şâhinlerden birisi eğilir ve ağzından pirinç bir küre bırakır.

Yukarıda anlatılan bütün fonksiyonlar zamâna bağlı olarak çalışan çeşitli otomatik kontrol tertîbatlarıdır. Dolayısıyla bu saatte zamanlama çok önemlidir. Diğer saatlerinden farklı olarak bu saat güneş saati sistemine dayandığı için, düzenekte bir birim saat için zamanlama mekaniği her gün değişen miktarda bir süreyi esas alır. Cezerî'nin yukarıda değindiğimiz Destur regülatör motoru burada devreye girmektedir.

Destur düzeneği ile Cezerî, iki soruna çözüm geliştirmiştir. Öncelikle büyük silindir ve küçük silindir arasındaki su geçişini yöneten tıkaçlı şamandıra, geri besleme sistemi aracılığıyla sistemdeki debinin su yüksekliğinden etkilenmeyerek sâbit bir şekilde kalmaktadır. Tıkaçlı şamandıra, ikinci silindirdeki seviyeyi sâbit tutar; buradan su, sâbit bir debiyle boşalır. Eksilen su kadar büyük silindirden suyun akmasına izin veren tıkaçlı şamandıra hem ikinci silindirdeki su seviyesini hem de ana silindirden eksilen suyun debisini sâbitlemiş olur.

Destur'un ikinci fonksiyonu ise debiyi günün uzunluğuna göre ayarlamasıdır. Yâni gün içinde hep sâbit tutmaya çalıştığı debi, aslında her gün farklı bir debidir. Desturun ön kadranı size kullanışlı bir arabirim sunar, yapmanız gereken hangi günde olduğunuzu sisteme bildirmektir. Aslında kadranı çevirdiğinizde, ikinci silindirden suyu tahliye eden sifonun tahliye yüksekliğini belirlemiş olursunuz. Böylelikle bu yükseklik suyun toplam yüksekliğini etkilediği için o güne özel bir debi seçmiş olur. Böylece büyük silindirdeki bütün suyun tam olarak o günün gün uzunluğu kadar sürede boşalması sağlanmış olur.

Bundan sonrası bir mühendis için daha kolaydır. Silindirin su seviyesini

25 Cezerî'nin en gelişmiş âleti olduğuna dâir târihçi ve mühendislerin ittifak ettiği "Anıt Su Saati".

25

12 eşit birime bölerek gün içinde bütün saatlerin zamânını belirlemiş olur. Su seviyesi tam ortadayken saat 6'yı gösterir, müzisyenler öğle ezânı vaktini haber verirler. ¼'lük seviyeye geldiğimizde saat 9'dur ve akşam ezânının vaktindeyiz. Su tam olarak tükendiğinde ise saat 12'dir ve vakit akşam ezânı vaktini gösterirken müzisyenler son gösterilerini yaparlar.

Zamânı ölçmek için kullanılan su, aynı zamanda robotların hareketini sağlar. Su seviyesi alçaldıkça hareket eden şamandıra saat içinde yürüttüğü bir araba mekanizması ile her bir saatte bir özlü söz penceresi açar ve şâhinleri harekete geçirir. Öte yandan Destur'dan akan su boşa gitmez, bir tepside birikir ve vakti geldiğinde bu su iki iş yapar; robot kollarını hareket ettirecek çark sistemine düşerek bunu döndürür ve bir sifonlu kap içine dolarak düdük sesi çıkaran sistemi çalıştırır.

SUKÜRE İLE GÖKKÜREYI BİRLEŞTİREN DÂHÎ

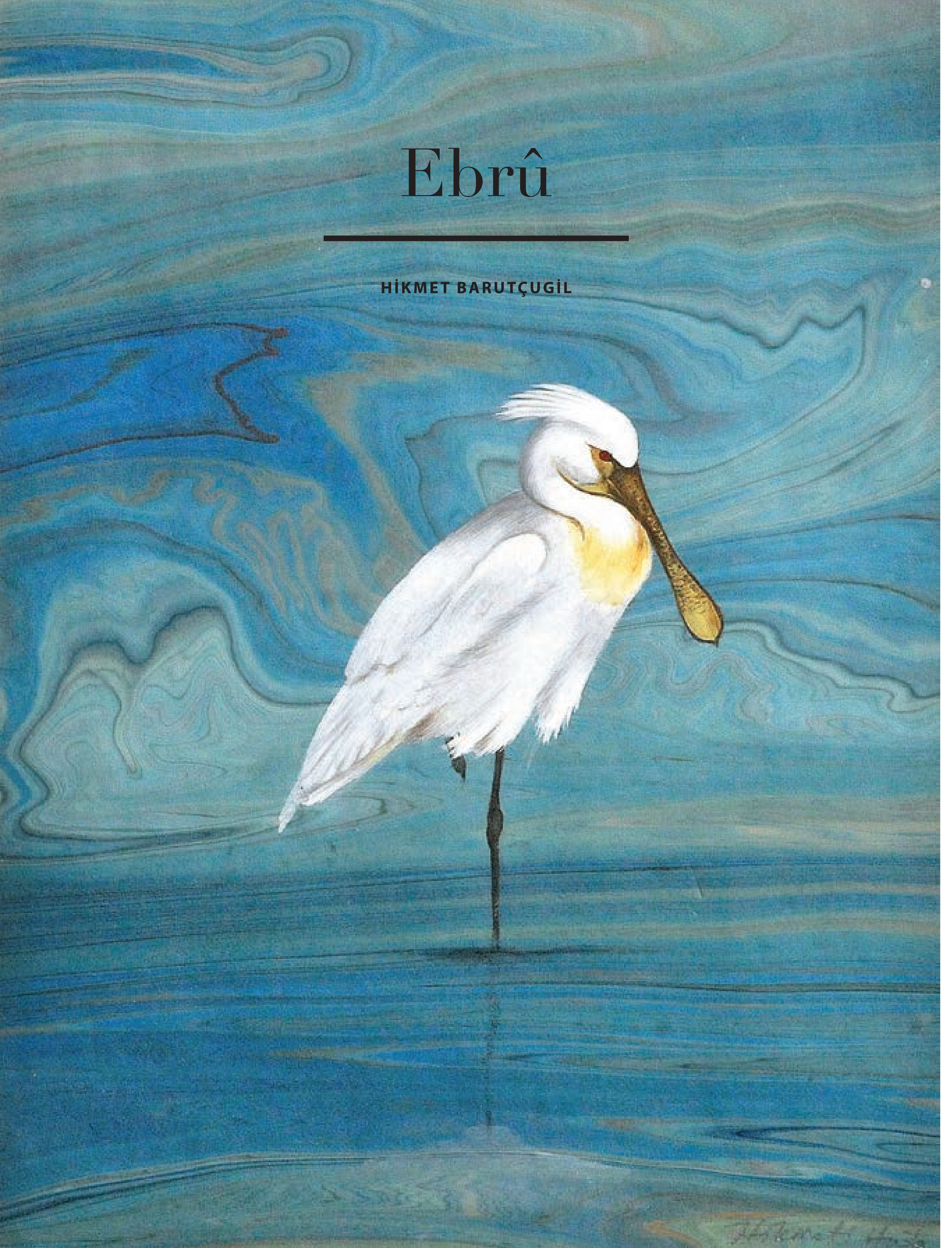
Günümüzden 8 asır önce neredeyse ömrünün tamâmını bilimsel çalışmalaraa vakfederek su ve zamanla ilgili olağanüstü makineler geliştirmiş olan Cezerî'nin makineleri hakkında artık her şeyi biliyoruz; nasıl îmal edildi, hangi malzeme kullanıldı, nasıl çalışır? Bütün bunlar, geçtiğimiz yüzyılın başından beri kitap üzerinde yapılan çalışmalarla aydınlanmış oldu.

Ancak Cezerî'nin kendisi hakkında yeterli bilgimiz yok; medrese sisteminden gelmediği, yâni bir icâzet sistemine bağlı olarak yetişmediği için yaşam öyküsü hakkında kaynaklarda bilgi geçmiyor. Ancak titiz bir bilim târihi çalışması ile Cezerî'yi yetiştiren, dehâsını bilgi ile buluşturan târihsel hikâye hakkında daha çok bilgi sahibi olabiliriz. Cezerî hakkında karanlıkta kalan bir diğer nokta ise onun Ortaçağ ve Batı Rönesans mekaniğine etkisinin hikâyesi. Cezerî'nin âletlerinde ilk defa kullanılan çeşitli mekanik prensiplerinin daha sonraki mekanikçilerde de görülmesinden yola çıkarak bir etkiden bahsedebiliyoruz, ancak yine titiz bir bilim târihçiliği ile Cezerî'nin kitabının nüshalarının dolaşımlarına ve bu nüshalara diğer dönem yazmalarından yapılan atıflara bakarak veya henüz ortaya çıkmamış diğer dillerde muhtemel çevirileri bularak Cezerî'nin modern mekaniğin oluşumundaki rolünün tam hikâyesini yazabiliriz.

Cezerî suküre ile gökküreyi birleştiren, gökyüzündeki burçların kadim rûhunu suyun rûhu ile temsil edebilen bir mühendis, sanatçı, dâhî ve aydınlanma adamı. 800 yıl önce Artuklu sarayında kurduğu bu olağanüstü dünyânın sonraki yüzyıllarda kimi nasıl etkilediğini tam olarak bilemesek de, onun renkli dünyâsının bu yüzyıldan seyreden bizleri ne kadar etkilediği açık.

Ebrû

HİKMET BARUTÇUGİL

GÖRSELLER: HİKMET BARUTÇUGİL

BİLİNEN ilk adı 'ebre' olan sanat İran'a geldiğinde, Farsça bulutumsu anlamına gelen 'ebrî' adını aldı. Yine Farsça bir isim tamlaması olan 'âb-rû (su yüzü)' olarak da anıldı. Ebrûyu kısaca 'su yüzü resmi' olarak târif edebiliriz. Kitre gibi doğal bir zamk ile yoğunlaştırılmış suyun üzerinde yüzdürülen metal oksit boyalar, yine suyun yüzeyinde şekillendirilip kâğıda veya başka yüzeylere aktarılarak elde edilir.

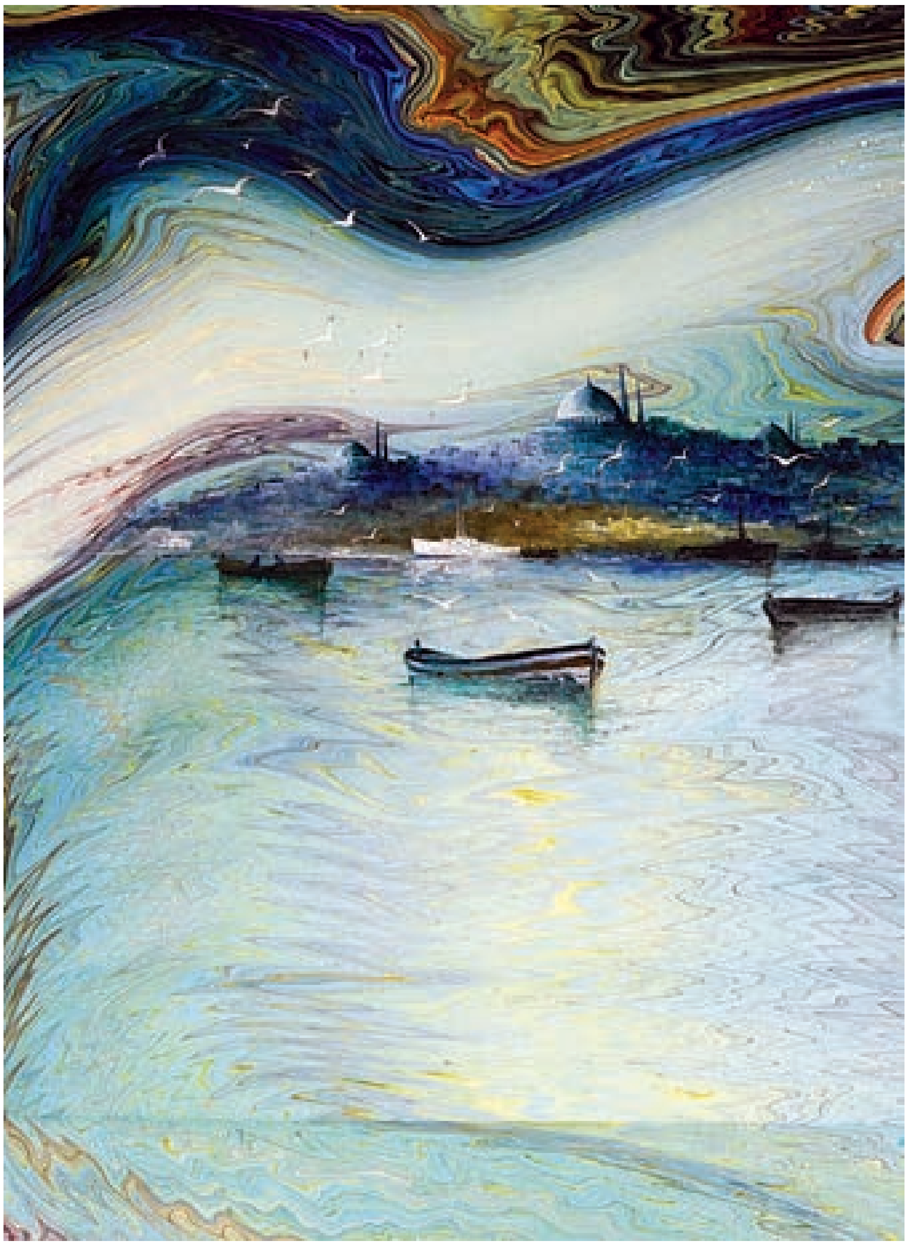
Ebrû malzemelerinin hazırlanmasında yaklaşık formülleri biliyoruz. Ancak, çıkan görüntülerin gerçekte ne olduklarını tanımlayamıyoruz. Ebrû yapan kişinin o desenlere bütünüyle müdâhale etme şansı çok az, cüzi irâdesi kadar. Fırçayı alır vurur. O fırçadaki boya damlalar hâlinde suyun üstüne yayılır; ama hangi boya nereye gidecek, ne kadar büyüklükte açılacak, yanına gelen boya onu ne kadar sıkıştıracak? Bunun kontrolü pek mümkün değil. Dolayısıyla bir gizemlilik var. Küllî irâdenin tecellîsini seyretmek gibi bir şey.

Suyun yüzeyinde biraz kendiliğinden biçimlenen desenler, mikro ve makro kozmos arasındaki sonsuzlukta karşılaştığımıza benzer görüntülerdir. Venüs gezegeninden gelen fotoğraflar, bir kan hücresinin elektromikroskoptaki görüntüsü, hekimlerin kullandığı histoloji atlaslarındaki mikroskobik resimler, bir sabun köpüğünün yüzeyinde oluşan ya da arabalardan damlayan yağların yağmur suyunda oluşturduğu desenler, ebrû desenleri ile büyük bir yakınlık gösterir. Acaba ebrûlar, beşer idrâki ile anlaşılması, görülmesi zor olan soyut olayların görünür hâle gelmesini sağlayarak bizlere bâzı dersler mi vermek istiyor? Mikro veya makro kozmostan haberler mi veriyor? Yoksa yaratılışla ilgili sırlar mı ifşâ ediyor? Varlıklar görüntüye gelmeden, daha hiçbir şeyin olmadığı, biçimlerin, şekillerin oluşmadığı bir dönemde, yâni Allah kendinde saklı hazîneyi dışarı salmak istemeden önceki görüntüleri mi temsil ediyor? Ebrû öyle bir şey ki anlamak ve târif etmek sanki sonsuzluğu anlayıp anlatmak gibidir.

İlm-i ezelî diye tâbir ettiğimiz, Allâh'ın düşünceleri, hayalleri, gibi sözler söylüyoruz; ama bunlar hep beşerlikle ilgili ifâdelerdir. Bizler, istesek de istemesek de bu beşerlik kalıplarından soyutlanamıyoruz. Her şeyi kuşatan O, bizler de kuşatılanız. Kuşatılan, kuşatanı ne ile, nasıl ifâde edebilir ki? Kullandığımız kelimelerle bunları ifâde etmekten âciziz. Allah bir ifâdesizliktir. Ebrû, sanki bu ifâdesizlik içindekilerin, şekil olarak görüntüye gelmeyen mahlûkatın ana dokularının, sonsuzluğunu, önsüzlüğünü çağrıştırıyor, bu ifâdelere sığmaz özelliğinin, güzelliğinin iç içe, iç içe, uzantılarını veriyor. Dolayısı ile sonunu göremiyoruz. Hep sonsuzluk... Ebrû, görüntünün arka planındaki ilâhî güzellikleri, bâzen çıplak gözle görülmeyen görüntüleri, önü ve sonu olmayan güzellikleri suyun üzerinde belirli kesitler hâlinde bizlere gösteriyor. Suda oluşan şekiller, "Her şeyin sudan yaratıldığını bilmezler mi, inanmazlar mı?" âyetini hatırlatıyor. İç içe bir sırlar yumağı. Belki de biz bu desenleri çok daha evvelden gördük, hissettik, biliyoruz ama hatırlamıyoruz. Acaba "O"nu mu arıyoruz? Bu karmaşanın sonu nedir, neredendir? Bilmiyorum ancak, su üstünde olup bitenler gâliba sâdece bir renkli kâğıt hikâyesi değildir.

Renklerin, dokularını, hareketlerini ve seslerini harmanlayan bu sonsuzluk armonisi içinde herkes, kendi yeteneği doğrultusunda bir şeyler yakalar. Bu hârikalar panayırında, bu âlemler paza-

rında herkes kendince bir şeyler derler toparlar. Bu tefekkür teknesinde neler neler olup bitiyor, düşünen ve gören gözlere neler anlatıyor neler...

Hz. Mevlânâ diyor ki: "Maksat kıssadan hisse almaktır. Yoksa sana hikâye anlatmak değil. Hâşâ benim anlattıklarım kupkuru hikâyeler değildir. Tefekkür eyle. Bu benim ve senin bu günkü hâlimizdir." Acaba ebrû teknesinde tefekkür ile bâzı sırların farkına varabilir miyiz? Yüzeyin ötesinde, boyalı kâğıdın arkasında bir şeyler var mı? Hz. Mevlânâ devam ederek, "insanın, nefis (benlik) engelini aşamadan, ilmin irfan hâline yükselemeyeceğini, yaratılış gâyesine ve insan olma haysiyetine kavuşamayacağını, hilm sâhibi olamayacağını ve kendi cevherini keşfedemeyeceğini" ifâde ediyor. Böylece insanlar güzele kavuşamayacak, yâni hüsran içinde olacaklardır.

Merhum Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre'nin deyişi ile ebrû yapımı, insanın: 1) Kevnî Âlem'deki hilkatin esrârını ve edebini idrâk etmesi, 2) nefsinin oyunlarını teşhis ve tespit edebilmesi, 3) Ezel Hükmü'nün edebine riâyet edebilmesi ve 4) bu Âlem'e daha rahmânî bir nazarla bakabilmesi için dâimâ bir mânevî eğitim aracı olarak telâkkî edilmiştir. Yine merhum Özemre'den bize intikal eden, İslam sanatlarının da evrensel beyannâmesi gibi bir duâ var. Eski ustalarımız ebrû yapmaya başlarken bu duâyı okurlarmış. Boy abdesti alarak ebrû teknesinin önüne oturan ebrûcu, Âlem-i İmkân olarak idrâk ettiği bu tekne karşısında besmele çekip şöyle duâa eder: "İlâhî, yâ Rabbî! Ezeldeki hükmüne uygun olarak bu teknede zuhûr edecek olan nakışların, Hilkat'inin nakışlarında gizli hikmet sırlarını idrâkten âciz olan bu fakîrin nefsini aldatıp benliğini azdırmasına izin verme! Nefsimi, Senin gibi bir Hâlık olma vehminden de, bu vehmin doğuracağı gizli şirkten de, baş olma sevdâsından da koru, yâ Hafîz! Fakîri "Lâ fâile illâllâh" sırrının edebiyle teçhiz et! Bu tekne başındaki mesâiyi Senin zikrinle yücelt ve sana olan kulluğumun bir nişânesi olarak kabul et! Destur yâ Hakk!"

Sonra ilk fırça darbesiyle yayılacak olan boyaların ihtişâmını, gönlü iftihârla dolan bir üstat olarak değil de aksine, ilâhî kudretin basit ve mütevâzı bir aracı

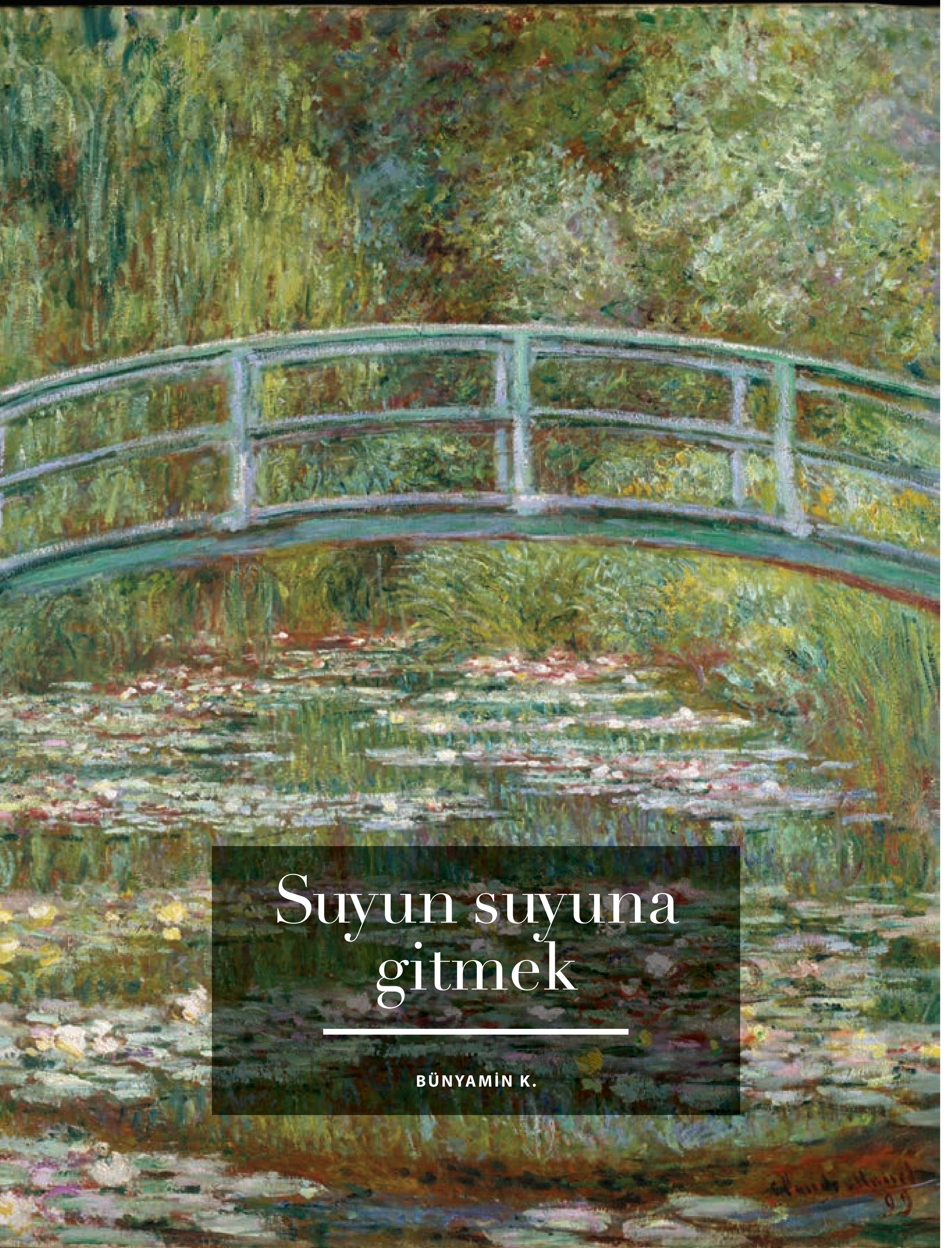
olduğunun idrâkiyle müşâhede etmesi beklenirdi.

Duâda geçen, "Sana olan kulluğumun bir nişânesi olarak kabul et!'' ifâdesinden şunu anlamalıyız: Hakîkî sanat duygusunun farkındalığına ulaşmış kimselerde, sanat eseri, beden ile olduğu kadar şuur olarak da teslîmiyet içinde, ibâdetler gibi sevgiyle, zevkle, canla başla, huşû ve vecd ile kendinden geçercesine ve bir tür boyut değiştirme idrâki ile yapılır. İbâdet, insanı alt frekanslardaki bedenî hâlden yüksek frekanslardaki bilinç hâllerine yükseltir, herkesin kendi hakîkatini ortaya çıkarır. İşte bu duygularla ebrû yapmak, ibâdet etmek gibidir. İbâdetler gibi, sanat eserleri de, şuûruna varmadan, tefekkürden uzak, kendine âit olmayan duygularla, başkalarını taklitle yapıldığında, vazîfe gereği yerine getirilen, zahmet ve külfete dayalı zoraki bir hizmet gibidir, hakîkî amacına hizmet edemez.

Kadim Türk sanatlarının amacı ve güzellik ilkelerinin özü, yaratılmış güzellikleri taklit ederek Yaratan'ı aramak, Yaratan'a yaklaşmak, O'nunla birleşmektir. "Vahdet-i vücut" olarak târif edilir ki irfan mektebinin nihâî gâyesidir. Her olay, her düşünce, her hareket hedef olarak temelinde bu prensibi taşır. İrfan mektebinin öğretmenleri vardır. Bu insan-ı kâmil olan mâneviyat rehberlerinin en önemli görevleri, kişiye nefsini, yaratılışının sırrını tanıtmak ve bir vicdan muhâsebesi hassâsiyetini kazandırmaktır. Böylece insan ilâhî kudret karşısındaki âcizliğini idrak ederek ve haddini bilerek kendini tanımaya başlar. İnsanlığını arayanlar için sanat da aynen böyle, insanın içindeki duyguları işleyerek açığa çıkarması, iç dünyâsını yaptığı eserlerle dışa vurmasıdır. XI.-XIX. yüzyılda birçok tekke, usta-çırak yöntemi ile talebe yetiştiren "sanat atölyeleri" hâline gelmiştir. Mükemmellik derecesindeki birçok eserin altına, "derviş terbiyesi"nin verdiği alçak gönüllülük ile imzâ bile atılmamıştır.

Ebrû sanatında derslerimizin kurallarından biri, sürekli olarak olumlu düşünmektir. Çünkü su, canlı ve farkındadır. Ebrû yaparken düşüncelerimizi, duygularımızı hisseder ve ona göre davranır.

Hoş olmayan hisler, düşünceler ebrûnun yapımını zorlaştırır, kalitesini bozar. Suyunuzu severseniz, o da sizi sever, yolunuzda size yar ve yardımcı olur. Ebrûda nihâî amacımız boyalı bir kâğıt üretmek değil, kendimizi olgunlaştırmaktır.

Suyun suyuna gitmek

BÜNYAMİN K.

C. Monet, Nilüfer havuzu üzerindeki köprü, 1899. MET Müzesi.

HAYAT, saydam bir su damlası ile başlar. İnsan o hayat toprağına su olup iner, sonrasında da buhar olup çekilir toprağa. Yağmur gibi indirildik yeryüzüne, katıksız su ile başladık hayatlarımıza…

Suyun saydamlığı sanat çerçevesinde dikkate değer bir durumdur. Su, insanın hayâline de hayat verir. Târihin bilinen en eski dönemlerinde insanın, anlatmaya su ile başladığını görürüz. Resim sanatının ilk örnekleri sayılan mağara duvarlarına işlenmiş çizimlerin, boyamaların su, toprak ve bitki karışımından yapıldığını biliyoruz. İlk örneklerin yaklaşık otuzbin yıl önceye âit olduğunu bildiğimiz mağara resimlerindeki figürlerin bitkisel boyaların su ile inceltilmesi sûretiyle yapıldığını dikkate alarak "ilk resim sulu boya ile yapılmış" diyebiliriz. Sulu boya, malzeme olarak bitki özlerinden, mâden ve toprak unlarından üretilmektedir ve sâdece su ile uygulanmaktadır. Sanat târihinde ismi anılan ünlü ressamların birçoğu sulu boya tekniğini kullanma ihtiyâcı duymuştur. Bâzen ön çalışma bâzen de esas eser olarak yaptıkları çalışmaların hikâyelerine baktığımızda sulu boya tekniğini kullanmalarının birkaç önemli sebebi vardır. Uygulama pratikliği ve her ortamda kullanılabilirliği, sulu boya tekniğine çokça rağbet edilmesinin baş sebeplerindendir. Ne ki yağlı boya ressamlarının, çoğunlukla sulu boya çalışırken tutuk ve kontrollü çalıştığını görürüz. Oysa sulu boyanın özünde tesâdüfî biçimlendirmeler vardır; leke, ışık, gölge ve renk tutarlılıkları ancak sanatçının doğal gücü ile tekniğin kendi hükmü arasında oluşturulacak bir uyum ile sağlanabilir. Suyu suyla resmetmenin en mümkün yolu, sulu boyadır. Sulu boya, resim sanatının bir gizem ve efsun tekniğidir. Sulu boya çalışmak için malzemeyi iyi tanımak gerekir. Çeşitli malzemeler

Bünyamin K., Zülfü dolaşık.

vardır ve bu malzemelerle farklı sonuçlar almak mümkündür.

Sulu boya ile birebir gerçekliği yakalama uğraşısı, tekniğin doğasına uygun değildir, bilakis sulu boyanın kendi gerçeğiyle hemhâl olarak ortaya çıkarılan eserlerin tadı ve dimağda bıraktığı saydam iz çok farklıdır. Hâsılıkelâm "suyun suyuna gitmek" sulu boyanın en önemli şartı diyebiliriz. Sulu boyayı kullanmayı gerekli kılan bir diğer ayırıcı özellik ise kapatıcı özelliğinin olmamasıdır. Bunun anlamı şudur: sanatçı, sulu boya tekniğiyle çalışırken ışık geçirgenliğinin ve arka planlar ile ön planların birbiriyle olan geçişlerdeki saydamlığını açık, katıksız ve net bir duruşla, yâni dürüst bir anlatımla kâğıda işlemek durumundadır. Su ile başlayan sulu boyada, kâğıtta kalan, görünen, var olan şey renklerdir; su ise çekilir, "yok" olur. Sulu boya hızlı bir şekilde yapılır ve hatâ kabul etmez. Yâni bir maraton değil, yüz metre koşusudur. Resme hangi hislerle başladıysanız, resmi bitirdiğinizde muhtemelen hâlâ aynı hisler içinde olursunuz. Bu da bir an içinde hâlden hâle giren insanoğlunun, bulduğu her yerden akan, önüne set çekildiğinde onun kenarını dolanıp yine akan, akacak hiçbir yer bulamazsa toprağa çekilen yâhut buhar olup uçan, o da olmazsa buz tutan suyun hâlleriyle özünde nasıl bir benzerlik arz ettiğini gösterir. Yâni şekilleri, hatta şekillerine göre ismi değişse bile, özü aynıdır; "su"dur.

İzlenimci (Empresyonist) ressamlardan Claude Monet, resimlerini yaparken yağlı boya tekniğini sulu boya ifâdesiyle (ki bu diğer izlenimcilerde de hissedilir bir durumdur) yapardı. Suya yaslanan birer defter gibi, göl yüzeylerinde sere serpe dağılmış "nilüfer yaprakları" temalı resimlerinde su imgesini en iyi kullanan ressamların başında gelir Monet. Uzun yaşamının son kırk yılını bir kasabada, kendi uğraşlarıyla oluşturduğu geniş bahçeli bir evde geçirir. Evinin bahçesine diktiği çeşitli bitkilerle âdeta canlı bir tablo yapar ve sonrasında bu bahçedeki nilüfer havuzlarını 250 farklı açıdan devâsâ boyutlarda resimler. Resimlerinde nilüferler serisinin dışında da su konusunu çokça işlemiştir.

Tabiatın olağanüstü unsurlarından olan su, çerme çeşit hâlleriyle resim sanatı içinde gerek uygulamada gerek konu olarak her dâim asliyetini sürdürür. Ressamların, şâirlerin denizleri, gölleri, ırmakları ve yağmurları olmasa sanat kurak bir iklim yaşar.

Deniz ressamlarının yanı sıra, genel olarak resimlerdeki su unsurunun çokluğuyla ilgili genel gerekçe, resim meraklılarının, tüccarların tercihleriyle ilgili bir durumdur. Müzelerde, galerilerde, koleksiyonerlerde görüp göreceğimiz resimlerin birçoğunda uzak yakın su teması bir şekilde vardır. İnsan uçsuzluğa ve tabiatın uyumlu hareketlerine her zaman hayranlık duyar. Resimlerin iki büyük unsuru "gök denizi" ve "yer denizi" iki büyük oyuncudur. Ucundan bucağından bile olsa ressamlar onlarsız imzâ atmazlar. Ya resim alanlarının büyük bölümünü ayırırlar onlara ya da bir parça olsun yer verirler.

Yakın dönem ressamlardan Fausto Zonaro, Civanyan, Aivazovsky eserlerinin çoğunluğu deniz konuludur. Özellikle Aivazowsky, alışılmış manzaradan ziyâde konu içeren tablolarında deniz yüzeylerindeki geniş satıhları kusursuz fırça vuruşlarıyla boyayan büyük bir sanatçıdır. Zonaro ve Aivazovsky, Türk resim sanatının gelişmesinde de tesîri olan iki önemli isimdir. Türk ressamların özendiği bu iki ressamın genel olarak tabloları, gerçek hayattan hikâyeleri konu ediniyordu. Türk ressamların deniz çalışmaları ve özellikle Osmanlı çeşmelerini sıkça resmetmelerinde, bu öncü ressamların tesîri büyüktür. Diyarbakırlı Tahsin Bey, Hoca Ali Rızâ, Halil Paşa, Hikmet Onat, Vecih Bereketoğlu birer açık hava ve deniz ressamı olarak da anılabilir. İsmini zikrettiğimiz ressamlar, kopya resimlerin yanı sıra özgün ve sanatsal anlamda güçlü eserler veren ressamlardı. Osmanlı İstanbul'unun resimlerini yapan yirmi civârında yabancı ressamı da anmadan geçmemeliyiz. Her biri için ayrıca deniz ressamı da diyebileceğimiz bu sanatçılar İstanbul konulu birçok eser vermişlerdir. Deniz ressamı yâhut İstanbul ressamı diyebileceğimiz sanatçıların sulu boya eserlerinde, diğer tekniklerden daha tesirli sonuçlar aldıklarını görüyoruz.

İstanbul resmi yapan her ressamın ortak yanı, içinden deniz geçen bu aziz

şehri resmederken suların toprağa değdiği her kıyıda denize yansıyan uçsuz bucaksız Osmanlı izlerinin ihtişâmını ürperen fırçalarla vurmalarıdır. O günlerde olduğu gibi bugün de suyun her hâlini; katılığını, yumuşaklığını, şeffaflığını, akışını, duruşunu, yağışını, anlatmak için elimizde bir sulu boya fırçası olması kâfidir.

Bünyamin K., Bakışma.

Su ile başlayan sulu boyada, kâğıtta kalan, görünen, var olan şey renklerdir; su ise çekilir, "yok" olur.

Düşü düşe birleştiren nüans

PELİN ULCA

C. Monet, Şemsiyeli Kadın, 1886. Orsay Müzesi.

MANZARA imgesi resim sanatının önemli kaynaklarından biri olmuştur. Romantizm öncesi akımlarda, genellikle arka plan olarak kullanılmış olmasına rağmen, romantizm akımı ile birlikte dramatik manzara resimleri kendini gösterir. Manzara resimleri dağlar, ovalar, nehirler, göller gibi motifleri kapsayan ve sanatçının genellikle gördüklerini tuval üzerine aktarması ile oluşan görüntülerdir. Her yeni akım ile birlikte, tuvallerdeki su veya diğer objeler farklı ifâdelere bürünmüştür. Bunun sebebi suyun çok farklı hâl ve biçimlerine karşı duyulan büyük ilgidir. Havadaki bulutta gaz, nehirler veya denizlerde sıvı, soluk renklerle gösterilen soğukta da buz kristalleri olarak karşımıza çıkar. Bâzı Hollandalı ressamların XVII. yüzyıl civârında kendileri için yaptıkları manzara resimleri, XVIII. yüzyılın İngiltere'sinde John Constable, Richard Bonington ve William Turner ile yeniden ortaya çıkar. Kuzey ve Normandiya sâhillerindeki sulu boya ustası İngilizler, Fransızları etkiler. Böylelikle sâhillerin manzara resmine girmesi, yine sâhillerden yayılarak olur. Su, sâyesinde sanatın biçim değiştirdiği yegâne maddedir. İzlenimciler, neredeyse bütün eserlerini suya adamıştır. İzlenimcilik, Fransızlara özgü bir akım olmasına rağmen, yarattığı etki ile kitleleri etkilemiş, sanatçıları devrimler yapmaya özellikle de açık havada resim yapmaya yöneltmiştir. Ressamlar doğanın büyüklüğü ile karşı karşıya kaldıklarında kendilerine en çok şu soruyu sormuşlardır: "Görünmeyeni nasıl görünür kılarız?"

XV. yüzyıldan îtibâren bir fon elemanı olan dağlar, ancak XVIII. yüzyıl sonunda resim sanatına girebilmiştir. Görünmeyeni görünür kılmak için de krater göllerinin bile resimleri yapılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıla geldiğimizde, resim târihindeki anlaşmazlıkların teknik konulardan ziyâde estetik üzerine yoğunlaştığını görürüz. Anlaşmazlığın konusu genelde doğa olur. Acaba ressam kendi duyusal algılarıyla gördüğünü yeniden mi üretmelidir, yoksa gördüklerini değiştirme hakkına sâhip midir?

Klasisizmde doğa, bütün kötülüklerin yuvası olarak görülürken XVIII. yüzyıldaki yeni anlayış ile iyilik tarafına geçebilmiştir. Manzara ressamlığı da bu

J. M. W. Turner, Kar Fırtınası, 1842. Tate Britain.

I. K. Aivazovsky, Gökkuşağı, 1873.

zamanlardan îtibâren târih sayfasında kendini göstermeye başlamıştır.

Monet ve öğrencileri, doğaya sâdık kalma görüşünü benimserken Manet ve Cezanne'ın izinden gidenler daha özerk bir doğayı tercih etmişlerdir. Kariyerinin en başlarında izlenimci sergilerde yer alan Gauguin, sâdece yansımaları izlemekten vazgeçip insandan önceki doğayı benimseyecektir.

Sembolistlerde ise doğa ve sanatın ayrımı gerçekleşmiş, bu akımı tâkip eden sanatçılar gördükleri ile tuvalleri arasına kalın bir perde çekmiş ve eserlerini o perdelere işlemişlerdir (Klimt).

Fovistler, renklerin doygunluğu ve tüpten çıkan rengin direkt olarak tuvale uygulanmasını savunan bir grup olarak manzara resimleri yaparken geleneksel mekân anlayışına karşı çıkarlar. Matisse, resimlerine hacim vermek için gölge veya modelleme yapmak yerine ana renklerin kontrastlarını kullanarak bu duyguyu elde eder. Van Gogh'un insan ve doğanın içsel mâneviyatını ifâde etmeye olan bağlılığı; çarpıcı, yaratıcı, ritmik ve duygusal tuvalleri yaratır. Kübistlerde ise doğa artık tasvir edilmekten çıkar, anlamlandırılmaya başlanır.

Bütün bu akımlarda sanatçılar, doğa ile ilgili iki farklı tutum benimsemiştir: Boyun eğme ve baş kaldırma. Bu durumda her sanatçının doğa karşısında benimsediği bir tavır oluşur. Ivan Aivazovsky gibi romantikler de realist olabilir. Bâzıları insanın doğa karşısındaki şaşkınlığını esas alır (Sticks), bâzıları ise dağ manzaralarını daha baş döndürücü bir şekilde (Brodszky) resmeder. Kimisi de su, yer ve gök arasındaki ilişkiyi izleyiciye güven verici bir ışık ile sunar (Breansky).

Ivan Aivazovsky, zaman üzerine sorgulamalar yapan bir ressamdır. Ressamın "Açık Denizde Gemiler" adlı resmi, sis içinde yitip gitmekte olan fâni insanı betimler. Her tuvalde insanın betimlenmesi bambaşka şekillerde olur. Saego'nun "Kıyı Boyu Tekneler, Norfolk" resminde insan, kıyıda resmedilmiş kayıktır. Suyun yaydığı bereket, tuvaldeki fırça darbeleri ve renk yoğunlukları ile betimlenebilir. Tuvallerdeki ırmaklar, ressam tarafından hem havaya hem de geçen zamâna birleştirilir.

William Turner'ın doğanın dört elementini tuval üzerinde gösterişi, akıllara durgunluk verecek cinstendir. Toprağın sınırları, su ve havanın karışması uğruna silinirken, hepsi dördüncü element olan ateşin ışığı ile çevrilir. Suyun farklı hâllerinin bir ışık çemberinde birleştiği görülür. Alexander Humbolt'a

göre, doğanın büyülü resmi, ressamın elinde, yazılı çalışmalarda olduğu gibi, az sayıda ve basit izlerle kendini gösterir. Edebiyat ve resim, bilim insanlarına sentez yapmayı gösteren öğelerdir.

Baudelaire'e göre Corot, manzarayı mükemmel kurar. Bunun sebebi, ondaki kusursuz titizlik ve derin kompozisyon duygusudur. Bunun yanında Boudin'in özellikle pastel çalışmaları, Baudelaire'in methiyelerini toplamıştır; Corot'a "gökyüzü kralı" der. Corot hârika bir deniz ressamıdır ve deniz ve kıyılarındaki ilişkiyi beklenmeyen bir şekilde resmeder. Çünkü anlık değişen hava, bulutlar ve dalgalar gibi objelerin resimlerini çizmek oldukça zordur. Baudelaire'in resme olan ilgisi, "Les Phares/Deniz Fenerleri" şiirinde görülür. Resmin, "Düşü düşe birleştiren nüans" tanımı da işte buradan kaynaklanır.

Manzara resmi için Türkiye'ye geldiğimizde, Osmanlı döneminde bilinen ilk manzara ressamı Abdullah Buhârî'dir. Yaşamı hakkında pek fazla mâlûmat yoktur, eserleri İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde bulunur. Genellikle portre ve çiçek gibi natürmort resimler yapmış olmasına rağmen, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde bulunan bir kitabın kapağına yaptığı iki manzara resmi, bilinen en eski târihli manzara resmidir. Türk resim sanatının doğuşu, XIX. yüzyılda başlamıştır. Batı resminden etkilenen ve tekniğini bu yönde geliştiren ressamlarla Türk resmi yükselişini devam ettirmiştir. Bu dönemde ressamlar, genellikle askerî kökenli idi. Diğerlerinin arasında izlenimci akımın öncüleri olarak Halil Paşa ve Hoca Ali Rızâ gösterilebilir. Avrupa'ya giderek resim bilgisini arttıran birkaç askerî ressam da Ferik İbrahim Paşa, Ferik Tevfik Paşa, Hüsnü Yusuf Bey, Üsküdarlı Cevat, Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyit bey ve Osman Hamdi Bey olarak sayılabilir. Şeker Ahmet Paşa, İstanbul'da ilk kişisel sergi açan ressamdır.

Sanâyi-i Nefîse Mektebi'nin kurucusu olan Osman Hamdi Bey'in ise Türk resim târihinde ayrı bir yeri vardır. Modern Türk resminin yükselişi, bu okulun kurulmasından sonra artar.
Bu dönemin önemli sanatçılarından bâzıları da şunlardır: Halil Paşa, Şevket Dağ, İbrahim Çallı, Hikmet Onat... Bu sanatçılar, Cumhûriyet döneminde de önemli eserler üretmişlerdir. Abidin Dino, Elif Naci, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Fahrünnisâ Zeyd ve Fikret Muallâ gibi isimler de Cumhûriyet döneminin öne çıkan ressamları arasındadır.

(üst) **Halil Paşa,** Heybeliada, 1930.
(alt) **Hoca Ali Rıza,** Çubuklu Sırtlarından Boğaza Bakış, 1924.
Arkas Koleksiyonu.

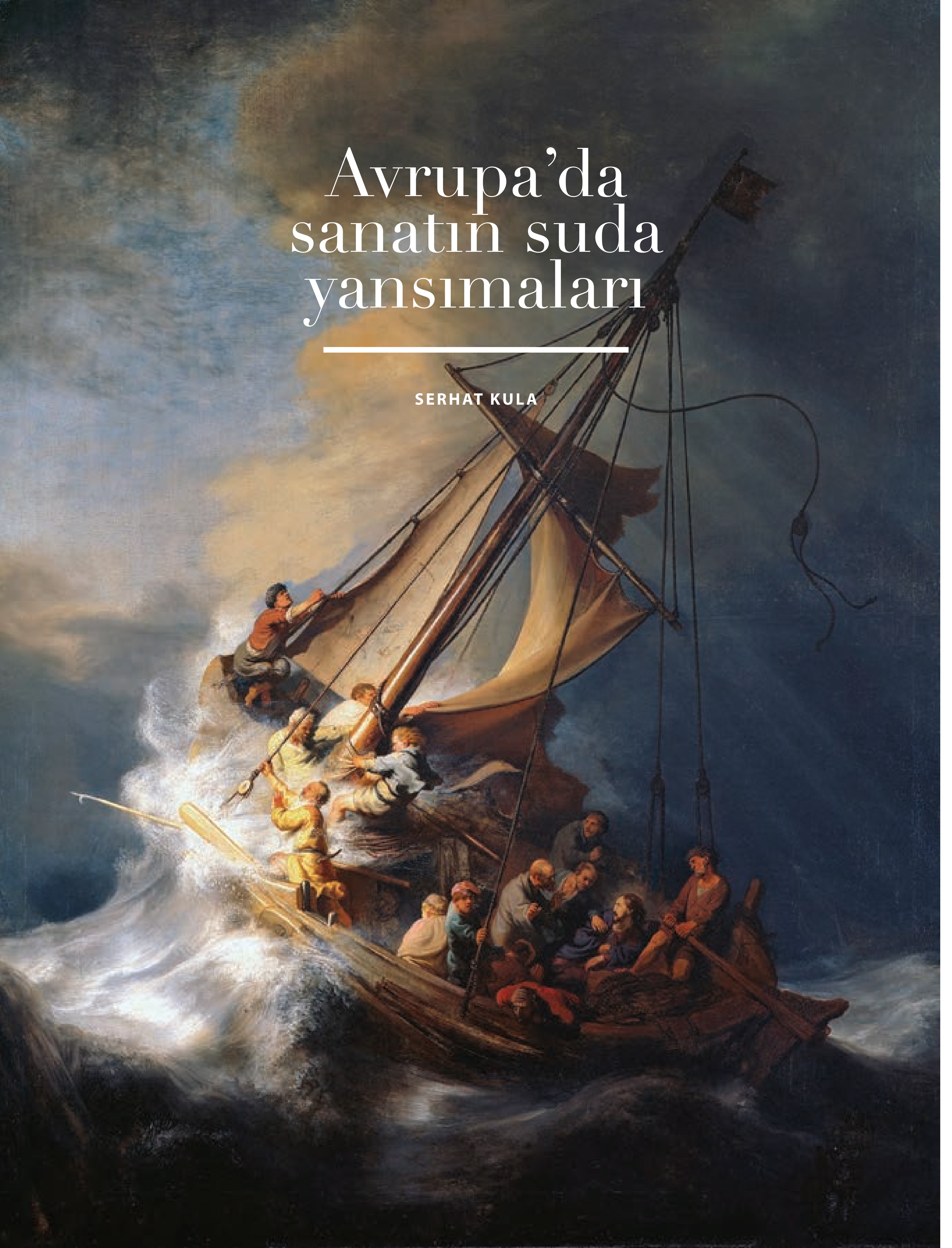
KAYNAKÇA

¶ *"Arkas Koleksiyonu'ndan Su Manzaraları",* Arkas Sanat Merkezi.

¶ *"Asker Ressamlar",* Arkas Sanat Merkezi.

Avrupa'da sanatın suda yansımaları

SERHAT KULA

Rembrandt, Celile Gölü Fırtınasında Mesîh.

P. Bruegel, Karda Avcılar. Kunsthistorisches Müzesi.

ANTİK Yunan'da gelişen felsefe ile birlikte suyu, Batı medeniyetinin düşünsel geleneğinin temelinde, kurucu bir unsur olarak görürüz. Düşünce sistematiğinin ilk temrinlerini başlatan suyun etkisi bununla sınırlı kalmamış, hayâtın pratiklerine de sızmıştır. Artık, şehirlerin planlanmalarında ve mitolojik canlandırmaların üç boyuta dönüştüğü sanat eserlerinde, "Atina Okulu" diye isimlendirilen mîmârî akımın birçok örneğinde, saflığın ve arınmanın bir sembolü olan suyun ışıltılı yansımaları vardır.

Yunan sözlü ve yazılı târihinin en önemli efsânelerinden olan Odysseia destânına konu edilen deniz savaşları ve su ile hayat ilişkisini anlatan kahramanlık hikâyeleri, sonraki dönemlerde yaşayan sanatçılara ilham kaynağı olarak antik kent kalıntılarındaki mozaiklerde ve seramik süslemelerinde yaşamaktadır. Roma döneminde inşâ edilen hamam ve güzellik banyoları için yapılan havuzlar, su kültürünün diğer eserleri arasında zikredilebilir.

Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Roma'da suyun ifâde ettiği anlam yeni bir boyut kazanır; yeni paradigmada su, günahlardan arınmanın, saflığın en güçlü sembolüdür. Bu algılama biçimi aynı zamanda sanatta da imgesel bir derinliğin oluşmasına imkân sağlar. Ortaçağ el yazmalarındaki minyatürlerde Hz. İsa'nın vaftiz edilme sahnesi sıkça betimlenir. Bu betimler, hem ikonografik niteliğiyle hem de renk tercîhi, kompozisyon tekniği gibi üslup özellikleriyle birçok ilki barındırır. Kilise ve şapel mîmârîsinde kullanılan vitray minyatürlerde, melek ve aziz konulu tasvirlerin suyun sağladığı ilâhî arınmışlıkla ve söz konusu teknikler kullanılarak işlendiği görülür.

Ortaçağ ve Rönesans çağında resmin gelişimi, teknik buluşların üretimine zemin hazırlaması bakımından oldukça önemlidir. Tarım kültürü içinde oluşan su ihtiyâcını gidermek, suyun fizikî imkânları ile enerji elde etmek ve hastalıklardan korunmak için su temîni sağlamak adına üretilen çözümlerin resmedildiği eskiz ve tablolar, dönemin estetik algısını da yansıtmaktadır. Bu konuda en zengin koleksiyona sâhip sanatçı, Leonardo Da Vinci'dir. Su hareketlerinden yola çıkarak tasarladığı kara kalem teknik çizimler, büyük ustanın estetik algısınının nasıl pratiğe evrilebildiğini dâhîce ortaya koymaktadır.

Rönesans dönemi resimleri, efsânelerden ve din merkezli göndermelerden tam olarak arınmış sayılmaz; ancak tarım kültürünün ve gündelik hayâtın içinde insan, tabiat mekânlarıyla birlikte toplum, değer

V. van Gogh,
Ren Nehrinde Yıldızlı Bir Gece. Orsay Müzesi.

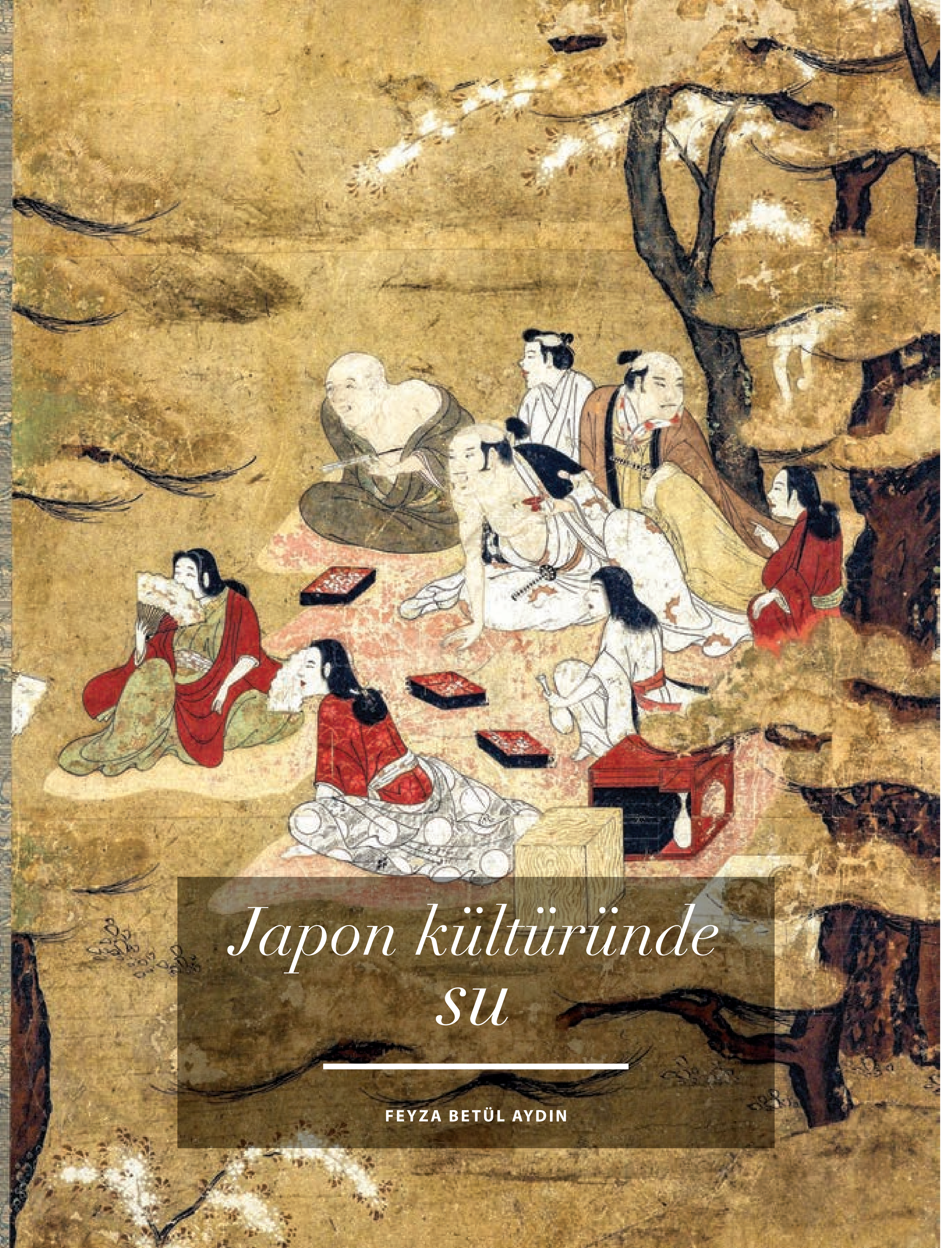
gören bir mesele olarak ele alınmıştır. Dönemin ruhûyla özdeşleşmiş sanatçılardan Pieter Brueghel'in ilginç resimlerinde suyun kent hayâtındaki görünümlerini tâkip etmek gerçekten heyecan vericidir.

Rönesans'ta, resim sanatının yanı sıra insanın mükemmel formlarını ortaya koyan heykel sanatı da temeyyüz etmiştir. Bu dönemde meydan heykelleri ve fasad portreleri ile sanat târihine muhteşem örnekler kazandırılmıştır. Âbidevî meydan çeşmeleri bundan pekâlâ nasîbini alır. XVII. ve XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İtalya, İspanya ve Fransa'da inşâ edilen meydan çeşmeleri ve saray havuzları, heykel sanatının hayranlık uyandıran örnekleriyle donatılmıştır.

XVII. ye XVIII. yüzyıla damgasını vuran barok üslûbun kendine özgü detayları yine su yapılarında kendini göstermektedir. Bu dönemin sanatçılarının hayat tarzlarından anlaşılacağı üzere, eserlerde sıkça çıkılan seyahatlerden edinilen izlenimlerini yansıtan eklektik vurgular tespit edilebilir.

Bugün dünya müzelerinde su kültürünü yansıtan sanat eserleri arasında en çok rastladığımız örnekler hiç kuşkusuz neoklasik ve romantizm akımları ile ortaya konmuş, XIX. yüzyıla damga vuran çalışmalardır. Ludolf Bakhuizen, Caspar David Friedrich, Johann Martin von Rohden gibi isimleri klasikleşmiş ressamların su betimleri gerçekten büyüleyicidir.

XX. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa sanatının geçirdiği kabuk değişimini yorumlamak isteyenlere, yine mezkûr tema üzerinden iz sürmek etkili sonuçlar verir. Sanatçıların zihinlerinde oluşan estetik kompozisyonlar, öznel duyarlığa son derece açık ve belki de ona tamâmen teslim olmuş durumdadır. Empresyonizm akımı, bu yeni düşünce tarzının su üzerindeki izdüşümünü birbirinden enfes örneklerle ortaya çıkarır; C. Monet bu alanda başı çeken isimlerden biridir. Van Gogh ve C. Pissarro gibi ustaların kanal, göl, deniz kıyısı gibi, durgun veya dalgalı resmettikleri su tabloları, tabiat kültürünün zaman içinde sürekli değişen insan zihniyetiyle nasıl ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu kanıtlar.

Japon kültüründe su

FEYZA BETÜL AYDIN

Su kenarında ve çiçek açan ağaçların altında piknik partisi, Ukiyo-e adı verilen tahta kalıp resmi sanatı, VIII. yüzyıl.

SUYUN sembolik anlamları üç temaya indirgenebilir: Hayâtın kaynağı, temizliğin aracı ve yenilenmenin merkezi. Bu üç tema, kadim geleneklerin birçoğunda bulunur. Yaradılış mitolojilerinin birçoğunda da su, canlıların neşet ettiği iptidaî sıvıdır; ama aynı zamanda yaratılanların yok oldukları maddedir de. Suyun sükûneti ve acımasızlığı, bu ikilik genesis anlatılarında, sembolizmde, felsefede muhakkak bulunur. Su, her an en küçük bir kıpırdanmada harekete geçmeye hazırdır. Akan su, duygular dâhil olmak üzere dünyâda form bulmamış şeyleri temsil eder.

Yunan filozofu Herakleitos'a göre temel element ateşken, Japonya'nın yerli inancı olan "Şinto"da (Tanrıların Yolu) sudur (sui). Şintoizm'de "Kami"ler bu inancın merkezini oluşturur. Tabiat üstü varlıklar ve güçler diyebileceğimiz kamilere ibâdet edilir. Kamiler etrâfında, ilkel bir tabiatçılık anlayışından beslenen ve tabiatla insan arasında mevcut, görünen ve görünmeyen her türlü ilişkiye önem atfeden güçlü bir ahlâk sistemi geliştirilmiştir. Kamilerle insanlar arasındaki ilişki, hayâtın her yönünü kapsayacak bir biçimde sâdeliği ön plana çıkartacak bir üslûptadır. Aynı zamanda Şinto öğretisinde, her durumda tabiatla uyum içinde olmak esastır. Tabiatla bir olma, ancak suyun akıntısına kendini bırakmakla, "su gibi olmakla" gerçekleşebilir.

Kamilere ibâdet edilen mekânlar olan "Jinja"lar genellikle bir su kaynağının yanında bulunurlar. Bu tapınaklara girmeden önce ziyâretçilerin, yukarıda kısaca değindiğimiz arındırma ritüelinden geçmesi gerekir. İbâdet edilsin ya da edilmesin, kutsal kabul edilen bu jinjalara girmeden önce kişi, mekânın kutsallığını kirletecek maddî ve mânevî kirlerinden temizlenmelidir. Bu arınma ritüeli, genellikle bir akarsuda gerçekleştirilir. Ritüel için suyun biriktiği bir çanak olan "Temizuya" ile, suyun taşınmasını sağlayan ve genellikle bambudan îmâl edilen kaşık benzeri bir araç olan "Hishaku", tapınakların girişlerinde bulunur. İslâm'dakine benzer bir şekilde, Japon yerel dîni Şinto'da da kutsal mekânlara, yâni jinjalara girmeden ve ibâdete başlamadan önce kişinin kendini suyla, ellerini ve ağzını temizlemek sûretiyle temizlemesi gerekir. Buna benzer bir diğer ritüel de evlerin girişine sabah ve akşamları su serpilmesi şeklinde görünmektedir.

Taoist literatürde de su, yaygın olarak "hayâtın yolu" metaforu olarak kullanılır. Tepelerden gelen su, önüne çıkan yolun kıvrımlarına, engellerine uyum sağlayarak ilerler, sıklıkla kendine garip yollar bulsa da durmadan ilerler. Tıpkı hayat gibi.

Wen-Tzu, doğası gereği suyun, saflaştırma gücüne mâlik olduğunu söylerken, Lao-Tzu ise suyu, "münâkaşadan âzâde" oluşu nedeniyle erdemin sembolü olarak kabul eder. Lao-Tzu, suyun yeryüzünden gökyüzüne ve oradan yeniden yeryüzüne doğru geçirdiği dâiresel süreç üzerinde önemle durur. Hayat bağışlayan yağmur ve gökteki cennetten inen su. Lao-Tzu, su ile ilgili olarak şunları söyler: "Su, hiçbir zaman -ne gece ne gündüz- dinlenmez. Yukarıdan aktığında yağmur ve çiy, aşağıdan aktığındaysa nehir ve dere şeklini alır. Eğer karşısına bir set dikersen durur. Eğer onun için yapılmış bir yol varsa onun yolunca akar. Bu yüzden onun direnmediği söylenir. Bütün bunlarla birlikte yok etme husûsunda da bir benzeri yoktur."

Japonya'nın VI. yüzyılda tanıştığı Budizm'de ise su; söz, beden ve zihinde berraklığı ve sükûnet erdemlerini yetiştirme arzûsunu sembolize eder. Cömertlik, merhamet ve bilgelik üretmek sûretiyle bağımlılık, hoşlanma gibi aldatıcı duygulardan ve onları doğuran mânevî eksikliklerden kendimizi arındırmamızı hatırlatır. Aydınlanma (Gerçek Mutluluk ile eş anlamlı olarak) ancak bu nitelikler mükemmelleştikten sonra gelecektir.

KAYNAKÇA

¶ *A Dictionary of Symbols*, Jean Chevalier and Alain Gheerbrant, Penguin Books, 1996.
¶ *A Dictionary of Symbols*, J. E. Cirlot, Routledge&Kegan Paul, 1962.
¶ *Dictionary of Symbolism*, Hans Biedermann, Facts on File, 1992.
¶ *Encyclopedia of Shinto*, http://eos.kokugakuin.ac.jp.

Çini su kapları.

Klasik Türk şiirinde su ile ilgili metaforlar

MUHAMMET NUR DOĞAN

Âb-ı hayat çeşmesi.

Hüsrev ve Şirin, 1498–99. MET Müzesi.

DİLİMİZE Fransızcadan gelen "metafor", edebî düşünüşün hayal gücünü keskinleştiren, verilmek istenen mesajın çok daha kolay ve etkin bir şekilde muhataba ulaşmasını sağlayan, duyguları coşturup harekete geçiren bir mecaz (eğretileme, istiare) çeşididir. Kelimenin kökeni Yunancadaki "taşıma, aktarma" anlamına gelen "metaphora" sözcüğüdür. Eski dildeki "mecaz" sözcüğünün tam karşılığı olan metafor, farklı anlamlara gelen, ancak bir ya da birkaç benzer özellikler taşıyan iki şeyi bu özellikler açısından birbirine benzetmek demektir. Metaforu, benzetmeden (teşbih) farklı kılan husus iki şey arasında bulunan benzeme yönlerinin (vech-i şebeh) metinde telaffuz edilmemesi ve "gibi", "sanki", "âdeta", "tıpkı" gibi benzetme edatlarının (edat-ı teşbih) kullanılmamasıdır. Metaforda, benzeyen (müşebbeh) ve kendisine benzetilen (müşebbehün bih) unsurları arasında belirtilmeyen bir yön üzerinden sıfat aktarımı yapılır ve nitelikçe güçsüz bir varlık nitelikçe güçlü bir varlık ile aynileştirilerek doğrudan benzetme işlemi gerçekleştirilmiş olur. Örnek olarak "O gerçek bir bukalemundur." cümlesinde bukalemun ile insan arasında doğrudan bir benzerlik ilişkisi bulunmamasına rağmen, bukalemunların her ortamda ayrı bir renk alıp farklı bir görünüme bürünmesi yönü ile iki yüzlü, ilkesiz kişiler bukalemuna benzetilmiştir. "Ecel bir sakidir." (Ecel insanlara ölüm şarabını sunar); "Sevgilinin dudağı âbıhayattır." (Aşk insana hayat verir.); "Ömür bir akarsudur." (Akar su gibi ağır ağır geçer.) cümleleri metafor için verilebilecek güzel örneklerdendir.

Üç büyük dilin (Türkçe, Arapça, Farsça) inanılmaz zenginlikteki söz varlığını kullanan ve başta Orta Doğu olmak üzere Doğunun ve Batının bütün köklü kültür ve kadim medeniyetlerinden ilhamını alan klasik Türk edebiyatı, denilebilir ki, metinlerde teşbih, istiare, mecaz, metafor ve alegoriye yer vermedeki başarısı ile dünyanın en kudretli edebiyat geleneklerinden biridir. Klasik edebiyatımızı mecaz (istiare) hatta alegori açısından besleyen en

(sol) Hz. Muhammed, çölde serin ve saf bir su kaynağı yaratarak bir başka mûcize daha gerçekleştiriyor, Siyer-i Nebî.
(sağ) Kulak misâfiri, Nizâmî' nin Yedi Güzel adlı eserinin 47. yaprağı. MET Müzesi.

önemli kaynak Kur'an'dır. Divan şairleri Kur'an'daki mecaz, istiare ve alegorilerden metodolojik anlamda istifade ettikleri gibi bu mecazlara, mecazî söyleyiş ile kurgulanmış irsal-i mesellere telmih yaparak da şiirlerini bu vesile ile güçlü lafız ve mana yapılarına, muhteşem edebiyat/söz saraylarına dönüştürmüşlerdir.

Yeri gelmişken şiirde mecaz, istiare, metafor ve alegorilerin kullanılışı ile ilgili olarak klasik edebiyatımızın çok önemli bir yapısal özelliğinden söz edelim. Bu özellik, edebî metinlerde hakikat (realite) ve mecaz anlamlarının paralel bir şekilde bulunduğu; sözün/sözcüğün bir ve tek olan hakikat anlamının yanında/etrafında bazen bir, bazen de birden çok paralel mecaz anlam katmanlarının kurgulanmış olduğu hususudur. Bu yapısal özellik divan şiirini çok anlam katmanlı bir şekle büründürmüş ve onu her biri kristalizasyon harikası mısraların, beyitlerin mahşerine dönüştürmüştür. Klasik şiirimizin ustaları işte bu en köklü yapısal özelliği kullanmak sureti ile edebiyatta ve şiirde âdeta imkânsızı gerçekleştirmişler; bir koyundan birden çok post çıkarırcasına birkaç kelimeden oluşmuş beyitlerde bazen iki, üç, dört, beş, hatta yedi anlam katmanlı mucizevi sözler söylemeyi başarmışlardır.*

Bu yazıda klasik edebiyatımızda su ve su ile ilgili kelime ve kavramlarla yapılan metaforları ele alacak, bu vesile ile divan şiirinin büyük ustalarının söze nizam vermedeki başarılarının şahidi olacağız. Klasik Türk şiirinde su ve su ile ilgili olarak akarsu, deniz, yağmur, sel, kevser, sebil, selsebil, gözyaşı, âbıhayat, horhor, çeşme, bulut, gülsuyu vb. birçok kelime ve kavram akıcılık, berraklık, temizlik, göz pınarlarından fışkırma, insana ölümsüz hayat bahşetme, sevgilinin ahenkli bir şekilde salınışı, güzel koku, gökyüzünden rahmet olarak yağma, enginlik, derinlik, yansıtıcılık gibi yönlerden metaforlara konu edinilmiştir. Biz bu yazıda önce başta "su" olmak üzere su ile ilgili bazı kelime ve kavramları ele alacak, daha sonra su ve su ile ilgili kelime ve kavramların divanlar ve mesnevilerden seçilmiş beyitler içerisinde kullanılışları ile ilgili örnekler üzerinde duracağız. Seçilen beyitlerin altlarında italik harflerle nesre çevirileri de yapılmıştır.

ADÂLET/ADL–SU

Su, canlılığın ve hayatın nasıl temel kaynağıysa toplumsal hayatın olmazsa olmazı da adalettir. Adalet aşağıdaki iki beyitte su ile benzeştirilmiş ve şehrin bağ ve bostanını yeşerten; ülkeyi zulüm rüzgârlarının etkisinden kurtaran yağmura benzetilmiştir:

Mîve yirine bitürmezse 'acebdür güher / Kandı 'adlünsuyına bâğla bostân şehr. *Ey padişah! Bağ ve bostan, adaletinin suyuna öylesine kandı ki şehirde meyve yerine inciler biterse buna şaşılmamalıdır.*

Saçalı 'adli suyın mülki sitem yilinden / Konmadı hâtırına kimsenenün gerd-i melâl. *O (padişah) adalet suyunu yağdıralı, hiç kimsenin hatırına zulüm yelinden melal tozu konmadı.*

AHKÂM/DEVLET – SU

Topluma düzen veren, onu adalet ile yaşatan devlet, hükümet ve devletin kanunları (ahkâm/hükümler) cennetin ortasında tatlı ve berrak suyu ile akan Kevser ırmağına benzemektedir. Kevser ırmağı nasıl cennetin güzelliğine güzellik katıyorsa adalet ve devletin adil hükümleri de topluma düzen, intizam ve esenlik sağlamaktadır. İnsanların iyi niyetli emellerinin fidanları devletin adalet ve himaye suyu ile yeşerecek ve ağaçlar gibi dal budak salacaktır. Toplum içerisinde cari

* Divan şiirinde metaforik kullanım ile ilgili olarak iki makale yazmış ve daha sonra bunları 2016 yılında neşredilen Aynaya Yolculuk adlı kitabımızın içerisine almıştık. Bunlardan ilki "Edebiyat: Söz ve Anlamın Esrarlı Yolculuğu" ikincisi ise "Divan Şiirinde Şarap Metaforları" başlıklarını taşıyordu. Bu makalelerin ilkinde söz, anlam, lafız, şiir, hayal, ilham, kelime, şair, kitap, divan, gazel, kaside, beyit gibi edebiyatın temel unsurları metaforik bağlam içerisinde ele alınıp klasik şiirimizde çok güçlü bir damar hâlinde teşekkül etmiş bulunan poetik düşünce çerçevesinde inceleniyor; ikinci makalede de şarap ve meyhane kültürü içerisinde vücut bulmuş çok sayıda kelime ve kavramın metaforik macerası ele alınıyordu.

Vahdetin vatanından kopup kesretin gurbetine yuvarlanan insan rûhu, aşkın çeşmesinden su içmeden, kirini pasını aşkın suyu ile yıkamadan tekrar vahdet yurduna dönüp insan-ı kâmil makâmına vâsıl olamaz.

kanunların cennetteki Kevser ırmağına benzetilmesi, benzetme yönünün uygun, mantıklı ve ileri derecede estetik oluşu nedeni ile oldukça şairane bir düşünüşün eseridir.

Tîb-i ahlâkı havâsı ile cinân oldı cihân / Câri ahkâmı suyı niteki cennetde zülâl. *(O padişahın) ahlakının güzel kokusu ile cihan cennet bahçelerine benzedi; ahkâmının suyu da cennetteki Kevser ırmağı gibi ülkenin içinde akmakta.*

Tal'atün nûrı ile bedr hilâl-i ümmid / Devletün suyı ile sebz nihâl-i âmâl. *(Ey pâdişah!) Ümit hilali senin aydınlık yüzünün nuru ile dolunay oldu; devletinin suyu da arzu fidanlarını yeşertiyor.*

VUSLAT – SU

Vuslat, kendisinden ayrı kalınan sevgiliye, dosta kavuşma, ona ulaşma, onunla buluşma anlamına gelir. "Vuslat"ın zıddı "hicr, hicran", yani ayrılıktır. Dosttan veya sevgiliden ayrı kalış kalbi yakan, ruhu ateşlere atan yahut insanı kavuran susuzlukların çölünde yalnız başına bırakan bir hâldir. Bazen de aşk, yakıcı bir ateş olur ve âşığın canını, ruhunu ve bedenini helak eder. İşte o zaman vuslat suyudur ki âşığı bu cehennemî ateşlerden kurtarır, onun ölümcül susuzluğunu giderir ve onu cennet ırmağına gark eder. Vuslatın su ile benzeştirilmesi, ayrılığın ateşe ve susuzluğa teşbihi dolayısıyladır. Ayrılığın ateşinde kıvranan âşığın vuslat arzusu; ateşler içinde yanan birinin suya dalma isteği; susuzluktan ciğeri yanmış birinin suya kavuşma, suyun kaynağına ulaşma beklentisi gibidir. Aşk, gam ve ayrılık insanı yakar, susuz çöllere terk eder; vuslat ise bu yangının ateşini söndüren su olur. Aşkın ve ayrılığın çöllerinde susuz kalmış âşığı, vuslatın suyu cana getirir.

Şâhâ sinün cemâlüni göreyim andan öleyim / Susamışam visâlüne ireyüm andan öleyim. *Ey padişah! Senin güzel yüzünü göreyim de ondan sonra öleyim. Vuslatına susamışım; kavuşayım da ondan sonra öleyim.*

Ne revâdur bu ki ben hecr odına yanmış iken / Degme hayvânı iledüp vasl suyına yıkalar. *Yazık değil mi; ben aşk ateşine böylesine yanmışken, önüne gelen hayvanı götürüp vuslat suyuna yıksınlar!*

Vasl suyıyla yudı 'ışk odını / Buldı rûşen gün gibi kara düni. *Aşkın ateşini vuslatın suyu ile söndürdü; karanlık gecesi gündüze döndü.*

Dil pür-leme'ân-ı şevk-i kurbet
Can teşne-i selsebîl-i vuslat. *Gönül yakınlık arzusunun ateşi ile parıldamakta; ruh ise vuslat gözesinin suyuna can atıyor.*

Selsebîl-i vasl içün olmaz şebîh ey teşne-dil / Cân sebîl it ger bisât-ı kurba istersen sebîl. *Ey susamış gönüllü âşık! Vuslat ırmağının bir benzeri yoktur; eğer yakınlık makamına yol arıyorsan canını (bu yolda) sebil etmelisin.*

Gâh vuslat suyına gark gehi oda yanar / Yanmayanlar ne bilür hâl-i dil-i müştâkı. *(Âşıklar) kâh vuslat suyuna gark olurlar kâh ateşlere yanarlar. Yanmayanlar susamışların gönül hâlinden ne anlasınlar!*

AŞK – SU

Klasik şiirimizde aşk, varlığın oluşumunu anlatır. Tasavvuf felsefesinde de aşk, Allah'ın varlığa vücut veren iradesi olarak kabul edilir. Allah, canların ve tenlerin hamurunu aşkın suyu ile yoğurmuştur. Vahdetin vatanından kopup kesretin gurbetine yuvarlanan insan ruhu, aşkın çeşmesinden su içmeden, kirini pasını aşkın suyu ile yıkamadan tekrar vahdet yurduna dönüp insanıkâmil makamına vasıl olamaz. İrfan yolunun yolcusu, gözlerinden akan aşkın suyunu içmelidir. Aşk ile su arasında kurulmuş bulunan benzerlik; aşkın insanı her türlü kirden arındırıcı özelliği, hayat kaynağı olarak telakki edilişi ve varlık meselesinin yakıcı etkisini yatıştıran bir unsur oluşundan dolayıdır:

'Işk suyıyile durur toprağı cânun hamîr / Anun içün zülfüne oldı bu cânum esîr. *Canın toprağı aşkın suyu ile mayalandı. Onun için (ey sevgili) bu canım senin zülfünün esiri olmuştur.*

Bu dem 'ışkun suyıyla gayrı yudum
'Aceb 'ârif benem 'irfân içinde. *Aşkın suyu ile kalbimi Allah'tan gayrı şeylere bağlılığın kirinden arındırdım: artık irfan yolunun gerçek arifi ben oldum.*

'Işkun dime ki içmemişem bir sovuk suyın / Çekdi Necâtî uşda sana mâhazar yaşum. *Ey Necâtî! Deme ki "Aşkın bir soğuk suyunu bile içmemişim!" İşte gözyaşlarım sana bir ikram sundu.*

ÖMÜR – SU

İnsanın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı zamanı ifade eden ömür; ağır ağır geçtiği ve sanki nehir gibi uzun bir vadide aktığı için akarsuya benzetilmiştir. Ömrün akarsuya benzetilmesinde esas olan husus, zamanın suya teşbihidir. Hayatın asıl unsuru olan zamanın su ile benzeştirilmesi son derecede estetik bir düşünüşün eseridir. Zaman, şeffaflığı, arılığı duruluğu, hayatın çok önemli bir bölümünü (denizler, nehirler ve göller) bütünü ile kuşatmış olması yönü ile zamana benzemektedir. Çünkü zaman da bütün bir hayatı kapsamaktadır. Klasik edebiyatımızın etkilendiği eski âlem telakkisinde (Batlamyus astronomisi) dünya evrenin merkezinde yer almakta; dünyanın üzerinde dokuz tabaka (felek/çarh) ve onların üzerinde de bütün evreni kuşatan ulu bir deniz/okyanus (bahr-ı muhit) bulunmaktadır. İşte zamanın su ile benzeştirilmesine sebep, bahr-ı muhitin evreni kuşattığı gibi, hayatı şeffaf bir örtü hâlinde bütünü ile kucaklamış oluşudur:

Kuyudan çıkan Yusuf, Yusuf ile Züleyhâ'dan bir yaprak, XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Şiraz. MET Müzesi.

'Ömr ahar suya benzer geçene yitilmez / Bir iki dem var ise şimdi bakını görünüz. *Ömür akan suya benzer; geçene yetişilmez. Bir iki dem var ise şimdi bakıp görünüz.*

'Ömr su gibi geçer iy cânı kadrin bilen / Yâr ile 'ayş ide gör âb-ı revân üsdine. *Ey canının değerini bilen kişi! Ömür su gibi geçiyor; sevgili ile akan ırmak üstünde yiyip içip eğleniver.*

Pîr-i tarîkat bana bu sözi togru didi / Cisme libâs-ı fenâ ‹ömre akar su didi. *Tarikat ulusu bana bedene yokluk elbisesi; ömre de akarsu diyerek çok doğru bir söz söylemiş oldu.*

Geçdi 'ömrüm su gibi eşk-i revânum çağlar / Acıyup deryâlar ağlar hâlüme ırmağlar. *Ömrüm su gibi geçti; gözyaşlarımın ırmağı çağlayıp duruyor. Hâlime denizler acıyor; ırmaklar ise ağlayıp duruyor.*

Kıl vefâ mir'ât-ı hüsne virmedin hattun keder / Bu safâ kalmaz geçer su gibi 'ömrüm çağlar. *Ey ömrüm, zaman su gibi geçer; sende bu safa, bu hoşluk kalmaz. Yüzündeki ayva tüyleri güzelliğin aynasını tozlandırmadan âşığına vefa kıl!*

DUDAK (LEB) – SU

Klasik Türk şiirinde sevgilinin dudağının kırmızılığı (şarap); yok denecek kadar küçüklüğü (mim harfi, nokta, atom); görünmeyecek kadar küçük olduğu hâlde âşıklara hayat verici şekilde konuşması (Hz. İsa); içinden âşığı sevinçlere gark eden vuslat vaadi/ müjdesinin çıkması; âşıkları mest edici özelliği (şarap); âşıkları hayran ediciliği (esrar) gibi yönlerden hareketle çeşitli benzetmelere konu edilmiştir. Bu benzetmelerin birisi de "su"dur. Sevgilinin dudağının su ile benzeştirilmesi, ondaki hayat vericilik, parlaklık, berraklık, tatlılık vb birtakım üstün özellikler dolayısıyladır. Sevgilinin âşığın yüreğine bıraktığı aşk ateşini ancak onun dudaklarının veya ağzının suyu söndürebilir. Bu ise ancak sevgilinin âşığa lütfedeceği bir buse ile gerçekleşecektir:

Odluyidi 'ışkunı yüregüme kodun / Sun tutagun ağızuma sulu degül mi. *(Ey sevgili!) Alevli aşkını yüreğime bıraktın. Su gibi dudağını ağzıma sun!*

Âşık, sevgilinin ağzından ölümsüz hayat elde etmiştir. Çünkü sevgilinin dudakları Hızır'ın bulup ebedî hayata

kavuştuğu âb-ı hayat ile Hz. İsa'nın nefesinden daha etkilidir:

Hızr suyı birle 'Îsî nutkına yok hâcetüm / Leblerüngdin kim hayât-ı câvidân buldum yana. *Hızır suyu ile Hz. İsa'nın nefesine ihtiyacım yok. (Ey sevgili!) Ben ancak senin dudaklarından ölümsüz hayatı elde ettim.*

Sevgilinin güzel yüzü cennet, dudağı ise cennetteki Selsebil ırmağıdır. Sevgilinin yanağındaki benler de suya düşmüş gül yaprağına benzemektedir:

Tal'atun cennet dudağun Selsebîl ırmağıdur / 'Ârızunda ruhlerün su içre gül yaprağıdur. *(Ey sevgili!) Işıklı yüzün cennet, dudağın ise Selsebil ırmağıdır. Yanağının üzerindeki benler ise su içindeki gül yaprağıdır.*

Sevgilinin tatlı dudağı bir içim sudur. Bu hâliyle o peri gibi güzel (sevgili) Adn Cenneti'ndeki Selsebil ırmağının Tesnim şarabı gibi tatlı suyunu dağıtan bir sakidir:

Bir içim sudur leb-i şîrîni benzer ol perî / Selsebîl-i bâğ-ı 'adnün sâki-i tesnîmine. *Dudakları bir içim su gibi tatlı olan o peri (sevgili) sanki cennetteki Selsebil ırmağının Tesnim şarabından suyunu dağıtan bir sakidir.*

Âşık, sevgilinin Kevser ırmağını andıran dudağından âb-ı hayatı içmiş ve aşkın ölümsüz hayatına ulaşmıştır:

Çün dudağun Kevserinden bulmuşam âb-ı hayât / Selsebîlün 'aynıyam Hızrun zülâli bendedür. *(Ey sevgili!) Dudağının Kevserinden âb-ı hayatı bulmuşum. Ben artık (cennetteki) Selsebil ırmağının aynı/kaynağı oldum. Hızır'ın içtiği ölümsüzlük suyu da bendedir.*

Sevgilinin ağzı (dudakları) âb-ı hayat havuzuna; ağzının içindeki dili ise havuza düşmüş kırmızı lale yaprağına benzemektedir:

Zebânun mı dehânunda ya berg-i lâle-i hamrâ / Düşüp âb-ı hayâtun havzına olmış-durur gûyâ. *(Ey sevgili!) Ağzının içindeki dilin midir, yoksa ölümsüzlük suyu havuzuna düşmüş/konuşan kırmızı lale yaprağı mıdır?*

Hristiyan kaynaklarında Hz. İsa'nın kanı şarap, eti ise ekmektir. Şaraba batırılmış ekmeği yemek Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın maddi ve manevi varlığı ile bütünleşmek ve ebedî hayata kavuşmak anlamında bir ritüeldir (Ekmek-Şarap Ayini/Evharistiya).

Kendini öven kuyuda nasıl boğuldu, Nizâmî'nin kitabından. MET Müzesi.

Şâir Atâî ustasına şiir okurken, Hamse-yi Atâî. Walters Müzesi.

Divan şiirinde şarap bu bilgiye telmih yapılmak sureti ile "İsa suyu" olarak vasıflandırılır. Sevgilinin dudağı da parlak kırmızı rengi ve âşıklara hayat soluğu üflemesi gibi nedenlerle şaraba benzetilmiş ve dolayısıyla "İsa suyu" olarak adlandırılmıştır:

Cân virür 'Îsî suyı diyü leb-i handânuna / 'Ömri içinde şarâb-ı ergavânı bilmeyen. *Ömründe erguvan renkli şaraptan haberdar olmayanlar, senin gülümseyen dudaklarına İsa suyu budur diye canını verirler.*

Nidermen 'Îsî vü Hızrung dem ü suyın manga çünkim / Lebüng tek rûh-bahş olmış hatung tek cân-fezâ bolmış. *Ey sevgili! Dudağın gibi hayat veren (bir nefes); yanağındaki ayva tüyleri gibi (bir su kaynağı) varken İsa'nın nefesini/kanını ve Hızır'ın (bulduğu) âb-ı hayatı ne yapayım!*

İy yüzündür bâğ-ı cennetden cemîl / V'iy lebün aynen tüsemmâ selsebîl / İdegör cânân yolında cân sebîl / Ger bisât-ı kurba istersen sebîl. *Ey yüzü cennet bahçelerinden daha güzel ve dudağı Selsebil ırmağının kaynağı (kadar tatlı) olan (sevgili)! Eğer yakınlık makamına yol bulmak istersen sevgilinin yolunda canını sebil etmelisin.*

KILIÇ – SU

Kılıç, hançer, bıçak, ustura, okun temreni (peykân) gibi çelikten mamul kesici, delici ve yaralayıcı aletler ateşte kor hâline getirilip suya sokularak keskinleştirilirler. Buna çeliğe su verme tabir edilir. Keskinleştirme (su verme) işlemi kullanılan mayinin adına ve niteliğine göre değişik isimlerle adlandırılır. Çelikleştirilmek istenen cisim kızdırıldıktan sonra suya sokulmuşsa buna su çeliği, yağa sokulmuşsa yağ çeliği adı verilir. Klasik edebiyatımızda kesici, yaralayıcı ve delici aletler, bunlar su yardımı ile keskinleştirildiği, su gibi parlak oldukları ve suyun bir oyuktan, bir menfezden akıp gittiği gibi, bedende açtıkları delikten içeriye su misali akmaları nedeniyle su ile özdeşleştirilir ve su olarak kabul edilirler. Sevgilinin kirpikleri, âşığın yüreğini parçalayan hışımlı yan bakışları (gamze), her biri eğri bir hançere ve kılıca benzeyen kaşları da gözlerinin öfke, kibir ve zulüm suyunda çelikleştirilmiş silahlar gibi düşünülür ve bunlar da su ile özdeşleştirilir. Şairler de şiir yazma kabiliyetini vurgularken dillerini kılıca benzetirler ve bu kılıcın Allah'ın kendilerine bahşettiği tab' veya tabiatlarının suyu yahut Hızır'ın bulduğu âb-ı hayat ile keskinleştirildiğini -mübalağa tariki ile- söylerler:

Umaram tîğunı bir kez dahi sînemde görem / Bu meseldür ki su akduğı yire girü akar. *Umuyorum ki (gamzenin) kılıcını bir kez daha sinemde göreyim (Zira) bu meseldir: Su aktığı yere geri döner.*

Gılâfından akarken tîğı sordum didi ol kâtil / Hayât-ı câvidân bulur içenler bir akar sudur. *(Sevgilinin hışımlı yan bakış) kılıcını, (göz kapaklarının) kılıfından akarken, katil (gözüne) sordum; dedi ki: Bu bir akar sudur; içenler ebedî hayata kavuşur.*

Müjem tîğına kim eşküm virür su / Helâk-ı cânum içündür benüm bu. *Göz yaşlarım kirpiğimin kılıcına su veriyor. Bu, benim canımın helaki içindir.*

Mesîhî tîğ-i zebânun suyıdur âb-ı hayât / Meger ki Hızrdan aldun kemâl-i kurbiyeti. *Ey Mesihî! Senin dilinin kılıcından âb-ı hayat akıyor. Galiba Hakk'a yakınlığı Hızır'dan almışsın/Hızır'ın suyunda o kılıcı keskinleştirmişsin.*

Kime kim sen gazab idüp sanemâ tîğ urasın / Haşre dek ol kişi rahmet suyına ola garîk. *Ey put (gibi güzel sevgili)! Sen kime kızıp da kılıç çalacak olursan, o kişi haşre dek rahmet suyuna gark olur.*

Döndürdi Allâh emri ile Selsebîl-var / İslâm bûsitânını bâğ-ı cinâna tîğ. *(Padişahın) kılıcı Selsebil ırmağı gibi, İslam ülkesini Allah'ın izni ile cennet bahçesine döndürdü.*

Kılıcun suyı ile hışmun odı içinde düşmenler / Güher-mânend mâhîdür gehi misl-i semenderdür. *(Ey padişah!) Kılıcının suyunda boğulan düşmanlar denizin içindeki inciye; gazabının ateşinde yanan düşmanlar da (ateşin içinde yaşayan) semendere benzemektedir.*

SÖZ/SÜHAN/ŞİİR/ŞÂİR – SU

Klasik şiirimizin bilim ve edebiyat çevrelerince henüz farkına varılamamış olmasına karşılık onu dünyanın bütün edebî gelenekleri içerisinde ön sıralara taşıyabilecek en önemli yapısal özelliği, şiirin ve sanatın felsefesini (poetika ve sanat ontolojisi) bünyesinde çok güçlü bir damar hâlinde barındırıyor olmasıdır. Divan şairleri poetik düşünce çerçevesinde söz (sühan, kelam), şiir, lafız ve mana, şair, gazel, kaside, beyit, kalem, mürekkep, kitap, şiir kabiliyeti (tab', tabiat), hayal, düşünce (endişe) gibi söz ve anlam sanatı ile ilgili kavramları şiirin en güçlü unsurları olarak kabul etmişler ve bunları çok estetik benzetmelerin ve metaforların temel malzemesi olarak kullanmışlardır. Söz, şiir ve

şair ile ilgili teşbih ve metaforlar içerisinde belki de en estetik olanı "su" benzetmesidir. Söz, edebiyat ve şiir ile "su" arasında kurulan benzerlik ilişkisi akıcılık (selaset), şeffaflık, rahmet, ruh bağışlayıcılık/hayat vericilik gibi müşterek hususlardan hareket edilerek kurulmuştur. Söz (şiir) ruhlara çiçek kokuları getiren ve gönülleri ölümün kışlarından hayatın baharlarına ulaştıran bir seher yeli ve bahar mevsiminde coşan ve taşan ırmaktır:

Sözüm nesîm-i seherdür bahâr vasfında / Akarsudur sühanum cûybâr vasfında. *Bahar tasviri yaptığımda sözüm (şiirim) seher yeli gibi (dimağlara güzel kokular bahşeder); nehir tasviri yaptığımda da bir akarsu oluverir.*

Şiir, bahar rüzgârı gibi eser ve ruhlara hoş kokular getirir. Şiirde sözün ve anlamın mevzunluğu ve akıcılığı, insan üzerinde coşkun akan bir ırmak etkisi uyandırır:

Söz oldur kim ola gül gibi hoş-bû / Selâsetde dahı gûyâ akarsu. *Söz (şiir) ona denir ki; gül gibi hoş kokulu olur; akıcılıkta da sanki bir akarsudur.*

Şairin ağzından dökülen su gibi berrak ve şeffaf sözler/şiirler, tıpkı yine su gibi, güzelliğe ve aşka susamış gönüllerin yangınını dindirir:

Teşne-diller şi'rüni görse harâret def' ider / Ey Nisârî şi'r-i mevzûnun akar bir su mıdur. *Ey Nisari! Bu mevzun şiirlerin bir akarsu mudur ki susamış gönüllü (insan)lar onları gördüklerinde susuzluklarını gideriyorlar.*

Oda yanar gönülüm ger zamîre ‘ışkı geçe / Çü şi'ri lebleriyiçün diyim sözüm sulanur. *Eğer (o sevgilinin) aşkı kalbime girse gönlüm ateşlere yanar; onun dudakları için şiir söylesem sözüm/şiirim sulanır (su gibi parlak hâle gelir).*

Söz suyı çün yir bırakdı gönline / Hak anun rahmet bırakdı gönline. *Söz suyu onun gönlünde yer etti; Allah onun gönlüne rahmet (suyu) yağdırdı.*

Sohbetümüz ilâhîdür sözümüz Kevser suyıdur / Şâhumuz şâhlar şâhıdur çalgumuzdur dost firâkı. *Sohbetimiz ilahî; sözümüz Kevser havuzudur. Padişahımız şahlar şahı (olan Tanrı); çalgımız ise dost ayrılığı(nın iniltisi)dir.*

Sühan-perdâzlıkda sihr itdüm / Ana her bir dereden su akıtdum. *Söz/şiir söylemede sihirler yaptım; ona her bir dereden sular akıttım.*

Şairler de akarsuya benzetilir. Bu akarsuyun içinde akan su ise estetik bir şekilde söylenmiş şeker tadında, parlak, berrak ve akıcı şiirlerdir:

Firdevsî bir akarsuyıdı bâğ-ı nazımda / Ol itdi sühan âbını bu ravzaya icrâ. *Şair Firdevsî nazım bağının akarsuyu idi. Söz/şiir suyunu bu bahçeye o akıttı.*

Âb-ı hayvan mı yahud Kevser midür ya Selsebîl / Ya zülâl-ı nazm-ı pâkün meydür ey bahr-i hüner. *Ey sanat ve hüner ırmağı (şair)! Şiirinin arı duru suyu âb-ı hayat mı, Kevser havuzu mu, cennetteki Selsebil ırmağı mı, yoksa şarap mıdır?*

TEVBE – SU

Arapça asıllı olan "tevbe" sözcüğü lügatte "geri dönmek", "ilk asla dönmek" ve "yönelmek" anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak da geçici olan günah hâlini bırakıp asli olan salah (iyilik) hâline dönmeyi ifade eder. "Tevbe"nin bu terimsel anlamında, işlediği bir günahtan veya yaptığı bir hatadan dolayı pişmanlık duyarak tevbe eden kişi, sahibinden kaçtıktan sonra tekrar ona geri dönen köleye benzetilmiştir. Bu, günah işleyen veya hata yapan kişinin tevbesidir. Efendisi onun bu pişmanlığını kabul ettiği takdirde, iyiliklerle ve mükâfatlarla yönelerek onu affeder. Bu da efendinin tevbesi (kölesine yönelmesi) olur. Yakıcı bir duygunun, psikolojik bir hâlin soyut ifadesi olan "tevbe" işlenen günahları, yapılan hataları ortadan kaldırması, günahların kalpte bıraktığı kirleri yıkaması, ruhu temizleyip arındırması gibi nedenlerden dolayı her türlü kiri gideren, kötü birikimleri ortadan kaldıran ve kirlenmiş nesneleri temizleyip aslına döndüren suya benzetilmiştir:

Tevbe suyı yumaz mı ‘isyânı / Feyz irişüp ‘inâyet olmaz mı. *Tevbe suyu isyanı yıkamayacak mı? Lütuf ve iyilikler yağmur gibi üzerimize yağmayacak mı?*

Tevbe suyı hışm odın söyündürür / Rahtını yazuklarun köyündürür. *Tevbe suyu gazap ateşini söndürür; günahların ise evini yakar.*

Gerek ki tevbe suyıyıla ağzunı yuyasın / Diler isen ki olasın lâyık-ı şarâb-ı tahûr. *Eğer (cennetteki) temiz şarabı içmeye layık olmak istersen, tevbe suyu ile ağzını yıkamalısın.*

Oda yanmakdan kaçan yil komaya / Toprağ olup tevbe suyında yuna. *Toprak olup tevbe suyunda yıkanan kişiyi rüzgâr ateşe yanmaktan nasıl alıkoymasın!*

Mevt yili esmezden öndin tevbe suyında yunup / Meskenet toprağı içre ‘ışk odına yanmadun. *Ölüm rüzgârı esmeden önce, tevbe suyunda yıkanıp yoksulluk toprağı içinde aşk ateşine yanmadın.*

ÂB-I HAYAT/HAYAT SUYU/DİRLİK SUYU/ BAKİ SUYU

Âb-ı hayat efsanesinin divan şiirinde çok defa metafor olarak kullanıldığını görürüz. Özellikle yapımına tarih düşürülen çeşmelerden akan su âb-ı hayat olarak nitelendirilir:

Bâreke‘llah bâreke‘llah çeşme-i âb-ı hayât / Su degil bu nurdur amma ki olmuş mevc-zen. *Allah mübarek etsin bu âb-ı hayat çeşmesini! (Bu çeşmeden akan), su değil; dalgalanan nurdur.*

Aynı şekilde, sevgilinin yüzmek veya serinlemek için girdiği su da ona ölümsüzlük niteliği kazandırdığı için âb-ı hayata benzetilir:

Suya girdi didüm neyçün didi âb-ı hayât olsun / Tağıtdı saçını aydur ki bu gün rûm u şâm olsun. *(O sevgili) suya girdi. Dedim ki: "Ne için?" Dedi ki: "Âb-ı hayat olsun (diye)." Saçını dağıtarak dedi ki: "Bugün, Rum/gündüz ve Şam/akşam olsun!"*

Aşk yağmuru âşığın gönlüne yağdığı zaman gönül bahçesinin otunu

Hz. İbrahim'in alevlerden kurtarılması, Kısas-ı Enbiya, XVI. yüzyıl. Berlin Halk Kütüphanesi Dijital Arşivi.

sümbül, suyunu âb-ı hayat, toprağını da güzel kokulu parfüm yapar:

Gönül bâğına yağdıkda semâ-i ‘aşk emtârı / Otın sünbül suyın âb-ı hayât hâkin 'abîr itdi. *Gönül bahçesine aşk göğünden yağmur yağdığında, o bahçenin otunu sümbül, suyunu âb-ı hayat, toprağını da abir (güzel kokulu parfüm/ ilaç) hâline getirdi.*

Âşığın sevgilinin elinden içtiği zehir, azbün furat (tatlı içimli su) olur; onsuz içilen âb-ı hayat ise milhün ücâc (acı ve tuzlu su) hâline gelir:

Zehr elünden ‘âşıka ‘azbün furât / Sensizin dirlik suyı milhun ‘ücâc. *Senin elinden içilen zehir, âşıklar için tatlı içimli su; sensiz (içilen) dirlik suyu ise acı ve tuzlu sudur.*

Sevgilinin dudakları da âşığa ölümsüz hayat bağışladığı için Hızır suyu, yani âb-ı hayat olarak düşünülmüştür:

Hızr suyı birle ‘Îsî nutkına yok hâcetüm / Leblerüngdin kim hayât-ı câvidân buldum yana[53] *Hızır suyu ile Hz. İsa'nın nefesine ihtiyacım yok. (Ey sevgili!) Ben ancak senin dudaklarından ölümsüz hayatı elde ettim.*

Sevgi ve aşk da insanı bir nevi ölümsüz hayâta kavuşturduğu için âb-ı hayat ile benzeştirilmiştir:

Bâkî suyın içmiş iken belürmez ölüm çeşnisi / Niçe zevâl ire bana sevmegile varurısam[54] *Ebedîlik suyunu içtiğinde ölümün tadı alınmaz. Eğer sevgi ile gidecek olursam bana nasıl zeval (yok oluş) erecek!*

Âşık için gam her şeyden daha önemlidir. Gam aslında aşk ile özdeş bir kavramdır. Çünkü aşk âşığın kalbini harap eder ve onu hüzünlendirir, gamlar kulübesine çevirir. Bu ise âşık tarafından beklenen ve istenen bir hâldir. Âşık için asıl âb-ı hayat gam (aşk) çölünün serabıdır:

Şâd olup hayvân suyın ey Hızr sen nûş eyle kim / Gam beyâbânı serâbı âb-ı hayvândur bana[55] *Ey Hızır, sen ölümsüzlük suyunu içerek sevinçlere gark oluver! Benim için âb-ı hayat, gam (aşk) çölünün serabıdır.*

1 Mecmu'a-i Kasâid-i Türkiyye, k.73/15.
2 Mecmu'a-i Kasâid ve Gazeliyyât, b. 1360.
3 Necâtî Divanı, k. 16/20.
4 Necâti Dîvanı, k. 16/28.
5 Kadı Burhaneddin Divanı, g. 226/1.
6 Necâti Divanı, g. 168/3.
7 Mu'înî Mesnevî-i Murâdiye, 182.
8 Neşâti Divanı, k.4/40.
9 Dukakinzâde Ahmed Divanı, kıt. 23.
10 Livayî Divanı, g.448/5.
11 Kadı Burhaneddin Divanı g. 927/1.
12 Yunus Emre Divanı, 332/2.
13 Necâti Divanı, g. 373/8.
14 Kadı Burhaneddin Divanı, g. 253/2.
15 Kadı Burhaneddin Divanı g. 1297/6.
16 Şeyhülislâm Yahya Divanı, 1.
17 Şem'î Divânı, g. 39/1.
18 Şem'î Divânı, g. 39/6.
19 Kadı Burhaneddin Divânı, g. 96/5.
20 Cemilî Divânı, g.607/4.
21 Edirneli Nazmî, Mecma'ü'n-nezâir, 1.
22 Divan-ı Hayrî, g.182/3.
23 Nesîmî Dîvanı, g. 140/5
24 Emrî Divanı, 1.
25 Necâti Divanı, g. 418/5.
26 Cemîlî Divanı, g.299/5.
27 Dukakinzâde Ahmed Divanı, kıt.23.
28 Emrî Divanı, 2.
29 Emrî Divanı, 2.
30 Hevesnâme, 3651.
31 Mesîhî Divanı, g. 261/7.
32 Mesîhî Divanı, g. 125/3.
33 Necâti Divanı, k. 11/8.
34 Mecmu'a-i Kasâid-i Türkiyye, k.42/41.
35 Şeyhülislâm Yahya Divanı, g.360/1.
36 Heşt Bihişt, mes.1007.
37 Nisârî Divanı, g.55/5.
38 Kadı Burhaneddin Divanı, g. 1312/6.
39 Tuhfetü'l-uşşâk, 478
40 Yunus Emre Divanı, 183/2.
41 Hevesnâme, 1366.
42 Süheylî Divanı, k.48/40.
43 Feyzî-i Kefevî Divanı, k. 5/41.
44 Âhî Divanı, g. 137 / 3.
45 Mantıku't-tayr, mes.682.
46 Ahmedî Divanı, k. XXIV/31.
47 Kemâl-i Ümmî Divanı, g. 3/13.
48 Kemâl-i Ümmî Divanı, g. 62/12
49 Nedîm Divanı, kıt.58/6.
50 Kadı Burhaneddin Divanı, g. 412/6.
51 Kâdî Divanı, îg.312/2.
52 Ayn Divanı (Karamanlı), g.86/4
53 Cemîlî Divanı, g.607/4.
54 Yunus Emre Divanı, 190/4.
55 Sehabî Divanı, g.16/4.

KAYNAKÇA

¶ Akdoğan, Yaşar (1979). "*Ahmedî Divanı (Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri) I-II*". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¶ Aksoyak, İ. Hakkı (2006). Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Tâkipçisi: Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk. Ankara: Bizim Büro Yay.

¶ Ayan, Hüseyin (2002). Nesîmî: hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Türkçe Divanının tenkitli metni. 2 c. Ankara: TDK.

¶ Bayak, Cemal. (1998) "Sehâbî Divanı: Metin-İzahlı İndeks". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¶ Çağlayan, Nagihan (2007). "Nisârî Divanı". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

¶ Eflatun, Muvaffak (2003). "Feyzî-i Kefevi Divanı: Tahlil-Metin". (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi.

¶ Ergin, Muharrem (1980). Kadı Burhaneddin Divanı. İstanbul: İÜEF.

¶ Gençtürk-Demircioğlu Tülay (2002). "Cemîlî Divanı: İnceleme-Metin". (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.

¶ Gölpınarlı, Abdülbâki (1951-1972). Nedîm Divanı. İstanbul.

¶ Halil Nihâd [Boztepe] (1338-40). Nedîm Divanı. İstanbul

¶ Harmancı, M. Esat (2007). Ahmed b. Hemdem Kethudâ Süheylî. Divan. Ankara: Akçağ.

¶ Kaplan, Mahmut (1996). Neşâtî Divanı. İzmir: Akademi Kitabevi.

¶ Kara, Ayşegül (1998). "Divan-ı Hayrî: İnceleme-Metin". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

¶ Karavelioğlu, Murat (2014).Şem'î Divanı. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu.

¶ Kavruk, Hasan (2001). Şeyhülislâm Yahyâ Divanı. Ankara: MEB

¶ Köksal, Fâtih (2012). Edirneli Nazmî, Mecmaü'n-nezair. (e-kitap) Ankara: Kültür Bakanlı KYGM.

¶ Köksal, M. Fâtih (2004). "Kâdî". Türk Dünyası Edebiyatçılar Yazarlar ve Şâirler Ansiklopedisi. C. 5. Ankara: AKM Yay. 278.

¶ Köksal, Seyhan (2002). "Livâyî Divanı: Metin-İnceleme". (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.

¶ Macit, Muhsin (1997). Nedîm Divanı. Ankara: Akçağ.

¶................. Mecmu'a-i Kasâid-i Türkiyye,Esad. Ef. 3418,

¶................. Mecmua-i Kasâid ve Gazeliyyât, b. 1360. (Hâlet Ef. Mülhakı 245)

¶ Mengi, Mine (1995). Mesîhî Divanı. Ankara: AKM Yay.

¶ Mermer, Ahmet (1997).Karamanlı Aynî ve Divanı. Ankara: Akçağ.

¶ Saraç, M. A. Yektâ (1991). "Emrî ve Divanı". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¶ Sarıçiçek, Ramazan (1997). "Kemâl Ümmî Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)". (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

¶ Sungur, Necâti (1994). Âhî Divanı. Ankara: Kültür Bakanlığı.

¶ Sungur, Necâti (hzl.) (2006). Tâcî-zâde Câfer Çelebi, Heves-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin). Ankara: TDK Yay.

¶ Süzen, Hüseyin (1994). "Dukakinzâde Ahmed Beg Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

¶ Tarlan, Ali Nihad (1963). Necâtî Beg Divanı. İstanbul: MEB.

¶ Tatcı, Mustafa (1990). Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin. Ankara: KB.

¶ Tatcı, Mustafa (1991b). Yunus Emre Divanı III, Risaletü'n-Nushiyye. Ankara: KB.

¶ Yavuz, Kemal (2007). Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) (Metin ve Aktarma). Ankara: KB.

¶ Yavuz, Kemal (1982). Mesnevî-i Murâdiyye. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

¶ Yeniterzi, Emine (2001). Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi. İstanbul: Kitabevi.

SU İLE İLGİLİ DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

DEYİMLER

Aralarından su sızmamak.
Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak.
Başından aşağı kaynar sular dökülmek.
Bin dereden su getirmek.
Bir bardak suda fırtınalar koparmak.
Bir kaşık suda boğmak.
Ekmek elden su gölden.
Ayakları suya ermek.
Planları suya düşmek.
Havanda su dövmek.
Huyu huyuna suyu suyuna uygun olmak.
Huyunu suyunu değiştirmek.
İçecek suyu olmak.
İçtiği su ayrı gitmemek.
İşin suyunu çıkarmak.
Köprünün altından çok sular akmak.
Kulağına kar suyu kaçmak.
Pişmiş aşa su katmak.
Saman altından su yürütmek.
Üstüne bir bardak soğuk su içmek.
Su gibi akmak.
Su gibi ezberlemek.
Su götürmemek.
Su koyuvermek.
Eşek sudan gelinceye kadar dövmek.
Su akarken testiyi doldurmak.
Su yüzüne çıkmak.
Sudan bahane uydurmak.
Sudan çıkmış balığa dönmek.
Sudan ucuz olmak.
Sular seller gibi bilmek.
Suya çizgi çizmek.
Suya götürüp susuz getirmek.
Suya sabuna dokunmamak.
Suyu bulandırmak.
Suyu ısınmak.
Suyu yokuşa sürmek.
Suyun başını tutmak.
Suyuna gitmek.
Suyuna tirit etmek.
Taşı sıksa suyunu çıkarmak.
Yelkenleri suya indirmek.
Yüreğine su serpmek.
Yüzü suyu hürmetine.

ATASÖZLERİ

Akan su yosun tutmaz.
At görür aksar, su görür susar.
Beylik çeşmeden su içilmez.
Damlaya damlaya göl olur.
Dibi görünmeyen sudan geçilmez.
Su içene yılan bile dokunmaz.
Irmak kenarında çeşme yapılmaz.
Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar.
Malın iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın.
Su akar yatağını bulur.
Su alçağa akar.
Su bulanmayınca durulmaz.
Su bulununca teyemmüm bozulur.
Göle su gelene kadar kurbağanın gözü patlar.
Su küçüğün, sofra büyüğün.
Su testisi su yolunda kırılır.
Su, başından bulanır.
Suyu getiren de bir, testiyi kıran da.
Suyu havana koy, döv döv yine su.
Suyun sessizinden, insanın sözsüzünden kork.
Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork.
Taşıma su ile değirmen dönmez.
Yedi adım yolun, bir yudum suyun hakkı vardır.

“Su uyur, düşman uyumaz” diye söylenen atasözünün aslı “sü uyur, düşman uyumaz”dır. ‘Sü’, eski Türkçede ‘asker, ordu’ anlamına gelir.

Çocuksu

MÜRSEL SÖNMEZ

G. F. Brest, İstanbul'da Bir Mahalle, 1857.

Su için, "madde ile mânâ arasında bir berzahtır" desek yeridir.

SU için, "madde ile mânâ arasında bir berzahtır" desek yeridir. Görünürdeki varlığı görünmezliğe dönüşebilen, yerde iken göğe ağabilen su; bu hâlleriyle de düşünsel ve imgesel çağrışımlar mâdenidir. Sudan yola çıkarak, sudan bahâneler bularak, suya sabuna dokunarak varlık ve ötesinde göz kamaştıran nice gezintilere çıkılabilir. Suyun tam anlamıyla "hayâtiyeti"ne dâir çok şey söylenebilir, çünkü bu hamur çok su götürür.

Su yolundan yürürken hayatların ve hayâtımızın tam ortasından geçmiş oluruz. Hayâtı verenin maddî hayâta bahâne kıldığı su, varlığından geçip başka varlıklarda hayâta dönüşme ustasıdır. Varlığı varlığa fedâdır suyun, çünkü var oluş kumaşı üzerindeki merkez hat ondan geçmektedir. Büyük evrensel âhengin düğüm noktalarındandır. "Suya yazı yazmak" kudretine sâhip olanın hârikasıdır. Yoldan yola hayalden hayâle "başını vurup gezer âvâre su." Varlığın anlam dünyâsının da ortasından geçer, kâh çağıldayarak kâh su/skun.

"Bir çocuk boyuna bir suyu söylerdi. Mâvi."diyor C. Süreya. Su ise renkten renge, cenkten cenge girer ve hep şunu söyler: Yaşatarak yaşamaya doğru ak, yaşayarak hayâtı yaşat! Suyun seyyah hâllerinin çeşme serencâmı da, biteviye akmak ve tüm canlılara can katmaktır. "Çeşme-i âb-ı hayat", otu dikeni, insanı hayvanı ayırt etmeksizin suvarır. Hiçbir ayırım gözetmeksizin varlığı süresince hep bunu yapar. Canlılar arasında ayırım gözetmediği gibi, insanlar arasında da ayırım gözetmez, ırk, dil, din, sosyal statü vb hiçbir şey onun hayat taşıyıcılığı görevini engelleyemez. Suyun bu huyuna vurgu yapan Fethi Gemuhluoğlu, "Çeşme ahlâkı ile ahlâklanınız." der. Çünkü suyun huyu budur; ayırmaz, kayırmaz. Çeşmeler birer "verme anıtı"dır.

İnsânî duygular bakımından gittikçe kuraklaşan, çölleşen günümüz insanının, sudan; suyun seslendiği çeşmelerden dinlemesi gereken, çağıltılarca söz ve hikmet var. Benmerkezciliğe karşı diğergâmlığı, bireyci yaşama sevincine karşı herkes için yaşatma ve yaşama sevincini, parçadan bütüne doğru akma bilgeliğini coşa çağlaya söyler. "Ateşten kızaran bir gül arar da/ Gezer bağdan bağa çoban çeşmesi" derken yangınlarımıza yetişen çeşmeleri ne güzel de anlatır. "Büyüdüm; çeşmeler aktı yanımda." der, Nuri Pakdil. Gönül de gönül olunca çeşmeler akar yanında. Sonra, dünyâya ve içindekilere bir başka "âb-ı hayat" olan sevgiyle bakmaya başlar. Sular nasıl ulaştıkları yerlere hayat taşırsa, suların imlediği sevgi, sevginin çeşmesi olan kalp de aynı şeyi yapmaya başlar. Her merhabâsından bir gül açar, her cümlesinden bir esenlik bildirisi çıkar.

"Suyun sesinden anlayanlar" evrendeki büyük âhengin insanlar arasında da geçerli ve yürürlükte olmasının ne denli önemli olduğunu bilirler. Yaşama hakkına saygı da, oluşa olumlu katkı da, zâten zor olan hayâtı olumlama da suyun sesinden anlayanlarca gerçekten anlaşılabilir. İnsanın hayat içinde karşılaştığı zorluklardaki sızlanmaları ile suyun çağıltısı nasıl benzeştirilebilirse hakîkat arayışı da aynı şekilde düşünülebilir.

Su aynadır, doğası saf ve durudur çünkü. Bize doğruyu gösterir ve söyler, öyle de yapmamızı öğütler. Gerçekliğimizin üstünde bir varlık, olduğumuzdan çok bir değer peşinde koşmaktan alıkoyar bizi. Yangınları, yangınlarımızı söndürür su. Varlık çölünde bir vâha açmak için nice sarp yollar aşar. Eksiğimizi tamamlamamız, yanlışımızı düzeltmemiz için, bizi bize gösterir, olmadığı zaman olmayacağımız çocuk su.

İnsanın geldiği bu "yabancı" yere alışması ve nerede olup nereye varacağına dâir soruları da suyun akışına benzer bir "mâ-cerâ"(olup biten şey, serüven)dır. Denizi arayan ırmak, hakîkati arayan insan, aynı serüvende buluşurlar ve bulduklarında ise sükûta gark olurlar. "Cûylar kim erdiler deryâya hâmuş oldular."

E. Flandin, Galata Sokağı, 1853.

Sûistîmal kaynağı olarak su

DİLAVER DEMİRAĞ

TABİATIN üzerindeki kutsal ve şeffaf örtünün modernizmle birlikte çekilip alınmasından sonra, suyun gizemi ve kıymeti, Ivan Illich'in meşhur risâlesi H_2O'da söylediği gibi, düştü. Su, artık borulara hapsedilerek "çivilenmesi" gereken ve bir yere kımıldayamayacak hâle sokulmuş yarı esir yarı düşman bir imgeye dönüştürüldü.

Târihsel serüvenine baktığımızda suyun, geçmişte hep kamusal bir mesele olduğunu ve suyun temîninden dağıtımına kadarki bütün aşamaların, kamu tarafından halledilen ve asla ticârete konu edilemeyecek bir mesele olarak kabul edildiğini görürüz. Ancak günümüzdeki küreselleşme dalgası ile suyun yönü değişti, şimdilerde deyim yerindeyse bir yeryüzü karteli inşâ edilmesinde su bir silâh görevi görüyor. Bunun için üretilmiş kullanışlı kozlar var: Meselâ dünyânın bâzı bölgelerinde yaşanan iklim değişikliklerinin sebep olduğu şiddetli kuraklıklar bahâne edilerek kalkınmakta olan -eski ifâde ile az gelişmiş kabul edilen- Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde suyun temîninin ve dağıtımının kamusal bakımdan verimli olmadığına dâir bir algı yaratıldı. Böylece bütün bu süreçlerin dünyâdaki belli başlı büyük şirketler eli ile yürütülmesinin önü açılmış oldu.

Yine Birleşmiş Milletler (BM), hiçbir biçimde küresel menfaat odaklarının, rekâbetçi şirketlerin güdümüne girmemesi gerekirken, maalesef bu önemli konuda bunun tersi gerçekleşti. Bugün literatüre "su avcıları" olarak geçen bir kavramın îcat edilmesinde BM'nin direkt yâhut dolaylı bir payı bulunuyor.

Susuz Afrika'da temiz su sevinci.

Gana'da kadınların su temîni.

Önce büyük ve çok uluslu enerji tekellerinin menfaatine işleyecek bir su kıtlığı efsânesi yaratıldı ve hâlihazırda kârlılık açısından petrolü bile ardında bırakan "mavi altın"ın, yâni suyun etrâfında bir pazar oluşturuldu.

Oysa hakîkat suyun kıtlığı değil, büyük oranda bölgesel iklim şartlarının da etkisi ile temîninde birtakım sıkıntıların yaşandığıdır. Yâni sorun, suyun doğal bakımdan kıtlığı değil, yapay bakımdan kıtlığıdır. Bu algıyı yaratanlar da söz konusu çok uluslu şirketler elbette.

Buna ilişkin Clive Custler'ın uyarı dolu *Mavi Altın* kitabından kısa bir pasajı buraya almak yerinde olur:

"Dünyanın temiz su kaynaklarının tümünü ellerinde tutmak istiyorlar. Temiz su, dünyanın toplam su kaynaklarının ancak yüzde birini oluşturuyor. Geri kalanı ya deniz suyu ya da buzulların ve toprağın altındaki sular. Suların büyük çoğunluğu kullanılamayacak kadar kirli ve dünyânın gereksinimi gün geçtikçe artıyor. Gogstad, temiz su kaynağı bulunca dağıtımını üstlenmek için öneri yapıyor ve bir sürü vaatte bulunuyor. Bir ayağını kapıdan içeri sokunca da rüşvet vermek, gasp etmek gibi yöntemlerle özelleştiriyor. Yeni uluslararası ticaret anlaşmalarına göre, ülkeler kendi sularına sahip olamıyorlar. Artık karşılarında muhalefet edecek kimse de kalmadı. Gogstad'ın kukla şirketleri, her yerde su sistemlerini satın alıyor. Küreselleşmenin anlamı, iletişim, tarım, besin maddeleri ya da güç kullanım tekellerinin geliştirilmesinden başka bir şey değildir. Suyu niçin farklı düşünelim? Yeni imzalanan uluslararası anlaşmalara göre hiçbir ülke kendi suyunun sahibi değil artık. Sular daima en yüksek fiyatı önerenlere satılıyor ve Gogstad da hep en yüksek fiyatı ödemeye hazır. Kaos bizim dostumuz olacak. Dünyanın suyunu elinde tutan biri, dünyâyı da eline geçirmiş demektir. Suyun akışını kontrol edenler en üst siyasi güce sahip olacaklardır. Ağzından

Dünyâda içme sularının kirlenmesi önemli bir uyarı niteliğinde.

çıkacak bir sözcükle sizi ve ülkenizi susuzluktan ölmeye mahkum edecek birine nasıl karşı durabilirsiniz?"[1]

Bu roman, basit bir kurgu değil, dünyânın önündeki geleceğin tasvîridir. Eğer yayımlanan iklim raporları tamâmı ile sahte değilse -ki olmadığı anlaşılmakta- dünya gerçekten de ısınmadan kaynaklanan bir kuraklık riski ile karşı karşıya. Bu arada araştırma ve teknoloji geliştirmek *geoengineering* denilen hava mühendisliğinin olduğu kadar, şirketlerin alanına da giriyor. Yasak olsa da, şirketlerin bu konuda çalışmalar yaptığı, iklim silâhları geliştirdikleri biliniyor. Hâsılı, imkân bulmaları hâlinde bâzı bölgelerde kuraklık yaratarak bu güçten istifâde edebilirler, ki hâlihazırda öncelikle Ortadoğu, Afrika, Akdeniz gibi coğrafyalar kuruyor ya da çok yakın zamanda kuruyacak. Ön görülere göre bu kuraklık ile Orta ve Güney Avrupa 2070'de tanışmış olacak.

Tam da senaryoya uygun biçimde, "su avcıları", nerede temiz su kaynağı ve toprak parçası varsa onu hemen kapatarak kendi tekellerine alıyor. Su ve toprak ikilisi aynı zamanda gıdâ da demektir. Bir yeryüzü karteli olabilmenin yolu bu iki kaynağa da sâhip olmaktan geçer. Yâni suyu ve gıdâyı tekeline alan, başkalarını istediği gibi yönetip deyim yerindeyse rehin alabilir.

Dolayısıyla bir yanda doğal olarak yaşanan su darlığı, diğer yanda ise bu darlığı kendi menfaatleri doğrultusunda hepten kıtlığa çevirme gayreti söz konusu. Su kıtlığı olarak değil de su darlığı şeklinde adlandırılması gereken hâdiseye neden olacak iki faktörden şöyle bahsedebiliriz; ilki doğal nedenlerle veya insan faâliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan iklim değişikliğinin yaratığı kuraklık, diğeri de kaynakların kirletilmesi nedeniyle su temîninin zorlaşması. Bütün bunlar, suya ulaşmayı mâliyetli, külfetli bir iş hâline getiriyor.

SUYU YOKSUNLAŞTIRAN KITLIK: SU KİRLİLİĞİ VE ATIK ÇAMURU SORUNU

Su konusunda sıra dışı fikirleri ile bir referans teşkil eden Jean Robert, atık su endüstrisinin açmazına dikkat çekerek kanalizasyonlarda uzaklaştırıcı olarak kullanılan suyun deterjan vb kirleticilerin yanında sanâyi atıkları ile de kirletilmesinin büyük bir sorun olduğuna işâret eder.

Su kirliliği meselesi, çok boyutlu bir konu. Öncelikle, insan haklarıyla iç içe düşünülmesi gereken en temel sorun, hâlâ birçok ülkenin, temiz bir içme suyu ve atık arıtımı sağlayan bir kanalizasyon şebekesinin olmayışıdır. Her yıl, çoğunluğu çocuk olmak üzere 2 milyon insan bu sebeple ölmektedir. Ancak bu yönde kısmen de olsa ilk adımlar atıldı ve BM verilerine göre 1990 ile 2004 yılları arasında 1,2 milyar insan temiz su alt yapısına kavuştu.

Su kirliliğinin ikinci önemli boyutu, sanâyi toplumu sonrası başlayan kirlenmedir ki bu, yüksek oranda endüstriyel olmakla birlikte, tarımsal ve evsel kaynaklı atıklarla da oluşmaktadır. Burada arıtım endüstrisi devreye giriyor. Arıtım endüstrisinin geçim kaynağı, kirliliktir. Kirliliğe bağlı olarak arıtma endüstrisi, her geçen gün daha gelişmiş teknolojiler kullanma iddiasıyla yerini güçlendirmektedir. Ancak bu pahalı yatırımlar, suyu ekonomik açıdan kıtlaştırmaktadır, çünkü arıtma ihtiyâcı ile birlikte, su hizmetlerinin özelleştirilmesi, yüksek meblağda fiyatlandırılması gündeme gelir. O zaman da su, herkesin eriştiği ortak bir kaynak olmaktan çıkıp ekonomik bir metâya dönüşür. Hizmetlerden parası olanlar faydalanabilirken olmayanlar hijyenik bir suya erişim imkânından yoksun kalırlar.

Su kirlenmesi dendiğinde bundan, genellikle suya yabancı maddelerin karışması anlaşılır; ama gerçek bu değildir. Çünkü kayalardan kopan maddeler de, suya karışan temiz toprak da suya yabancıdır ve su, uzun ya da kısa vâdede bunları temizleyebilir.

Son yıllarda içtiğimiz ve kullandığımız sularda kalite hızla düşmektedir, bu da bizi ciddî bir krizle karşı karşıya bırakmakta. Çünkü su kirlenmesi, sözü edilen su kaynaklarının gün geçtikçe azalmasına bir nedendir. Kirlenme "su kaynağının kimyâsal, fiziksel, radyoaktif ve ekolojik özelliklerinin olumsuz yönde değişmesi" şeklinde gözlenir. Suya hava ya da toprak vâsıtası ile ulaşan doğal maddelerin çoğu kükürt, azot, karbon, güneş ışınlarındaki ultraviyole ile parçalanırlar. Ancak suya bunlardan aşırı miktarda girerse, yâni insan eliyle kurşun, cıva, krom vb ağır metaller suya karışırsa su kendini temizleme özelliğiyle bütün bu maddeleri absorbe edemez. Edemeyince o kaynak artık canlı sağlığı için bir tehdit oluşturmaya başlar. Bilhassa yoksul ülkeler, bu kirlilikleri temizleyecek harcamaları yapamadıklarından hastalığa neden olan sudaki mikroorganizmaların, kimyâsalların etkisine mâruz kalmaktan

kurtulamazlar.

Ancak Avrupa'da bile temiz su şebekesi olmayan ülkeler vardır. Meselâ İspanya, nüfûsunun %18'ine alt yapı hizmeti sunamaz. Bu oran İrlanda'da %11, Yunanistan'da ise %1'den daha azdır.

Kanalizasyon atıklarının büyük bir kısmı, evsel atıklar ve sanâyi atıkları okyanuslara, denizlere ve akarsulara boşaltılır. Bu atıkların denetim eksikliği kıyıdan uzaktaki suların kalitesine de yansır. Polonya'da yüzey suyunun %95'i içmeye uygun değildir. Vistula nehri -ülkenin endüstri bölgesine doğru akar- 1978'de o kadar kirlendi ki sâdece 432 km'si kullanılabilir durumdaydı. Bu nehirde canlı hayâtının bittiği açıklandı. 1980'de Polonya hükûmeti, atıkların yok edilmesi ve nehrin temizlenmesi için bir program hazırladı. Sovyetler Birliği'nde de Aşağı Volga nehrine her yıl boşaltılan 300 milyon ton katı, 20 trilyon lt sıvı atık nedeniyle nehrin felâketin eşiğinde olduğu açıklandı.

Güney Amerika, Afrika ve Asya'daki ülkelerin su kalitesi, Avrupa'nın fakir ülkelerinden bile daha kötüdür. Atıkların iyileştirilmesi de çok yetersizdir. Ağır sanâyinin; kirlenmeyi önleyici yasaların daha müsâmahasız işlediği ülkelerden bu hususta görece zayıf kalan üçüncü dünyâ ülkelerine taşınması; düşük teknolojik imkânlar, çarpık şehirleşme ve yoksulluk gibi etkenler durumu giderek kötüleştiriyor. Hindistan'daki yüzey sularının %23'ü insan sağlığı için tehlike saçıyor. Yeni Delhi'deki Yamuna nehri 100 ml'de 7500 bakteri içermekte; şehirden her gün 20 milyon lt endüstri atığını almaktadır. Dolayısıyla buradaki insanların hayat sürelerinin kısa olması hiç de şaşırtıcı değil. 3119 Hindistan kasaba ve şehrinden sâdece 217'si alt yapı hizmetlerine sâhiptir.

Malezya'da 42-50 arasında nehrin, canlı hayat ve insan sağlığı için tehlikeli olduğu açıklandı. Palmiye yağı atıkları, lastik fabrikaları, tropikal ormanlardaki erozyonlar nedeniyle kopan ağaçlar nehirdeki hayâta zarar veriyor. Filipinler'de Pasig nehrindeki kirliliğin %60-70'i evlerden gelen atıklar yüzünden meydana geliyor. Ancak binlerce insan, bu nehri yalnızca banyo yapmak ve çamaşır yıkamak için değil, içme suyunu

Burkina Faso'da kirli içme suyu.

temin için de da kullanıyor. Çin, atıklarının sâdece %2'sini iyileştirebiliyor. Çin'deki 78 nehirden 54 tânesinin ciddî olarak tehlikede olduğu açıklandı. Ayrıca Çin'deki 44 büyük şehirden 41'i kirli su kullanıyor.

Kirlilik, sâdece yüzey sularını değil, yer altı su kaynaklarını da etkiliyor. Yenilenmesi ve kendini temizleyebilmesi çok uzun zaman aldığından, yer altı suyunu temizlemek yüzeydeki akarsu ya da gölleri yâhut denizleri temizlemekten çok daha mâliyetli ve zor olabilmektedir. Ayrıca yer altı suyu kullanımı, pek çok ülkede temel su kaynağı konumundadır.

Meselâ Amerika'daki insanların yarısı içme suyu olarak yer altı sularını kullanmaktadır. Bu hayâtî kaynaklar birçok bölgede zehirlenme tehdîdi altındadır. Bâzı bölgelerde endüstri atıkları, evsel ve tarımsal atıklar, bu suları kullanılamaz hâle getirmekte. Onlarca yıl boyunca kirliliğin yer altı sularına geçmediği farz ediliyordu. Çünkü toprağın kimyâsal atıkları tuttuğu ve suya geçirmediği düşünülüyordu. Teknoloji Ofisi, septik tanklardan, lağım çukurlarından, tarım alanlarından her gün yaklaşık 4,5 trilyon lt kirli suyun yer altına boşaltıldığı bilgisini veriyor.

EPA, yer altı sularına giden sızıntıları önlemek için çift duvarlı ya da beton kemerler içine yerleştirilmiş yeni depolara ihtiyaç duyuyor. Amerika'da her yıl 38 milyar ton kimyasal atık, yakma ya da başka yöntemlerle yok edilmek isteniyor, meselâ alternatif bir çözüm olarak atıklar derin kuyulara pompalanıyor. Bu yöntem de hâliyle yer altı sularını tehdit ediyor. EPA, tehlikeli atıkların %58'inin bu türden kuyulara pompalandığını tahmin ediyor. Bu işlem için ne izin isteniyor ne de işin bir sınırı var. Üstelik, bu kuyuların yer altı sularıyla bir bağlantısı olup olmadığı bile tam olarak bilinemiyor. Şu anda 300 kadar kuyu kullanımda ve bu zamâna kadar milyarlarca ton atık buralara boşaltıldı. Birçok kuyu, atıkların yer altı sularına karışmasını engellemek için gerekli kaplamaya sâhip değil.

Kıyı bölgeleri, büyük nehir ağızları ve büyük şehir kıyıları da kirlilikten etkileniyor. Yüksek düzeyde toksik atıklar ve ağır metaller, sudaki üretici organizmaların ölümüne neden oluyor. Bu kirliliğin en büyük nedenleri arasında tarımsal atıklar ve şehirden gelen atıklar bulunmakta. Tarlalardan gelen atıklar yağ, metal, tuz, lastik gibi maddelerle birleşiyor ve bunlar da nehirler vâsıtasıyla denizlere taşınıyor. Endüstri atıkları ve belediyeye âit atıklar da okyanus kirliliğine neden olmakta. Her yıl İngiltere 10 milyon ton, Amerika 7 milyon ton (cıva, kadmiyum gibi) ağır metal-

Varillerle su taşıma.

lerle karışmış endüstri atığını okyanusa boşaltıyor. Bu atıklar, okyanusun dibini kaplıyor, böylece sudaki organizmalar ölüyor, besin zinciri bozuluyor. Balıkçılar Atlantik kıyılarında midyelerin hızlı artışına dikkat çekmekte.[2]

BM Çevre Programı'nın 2002 yılında yayımladığı raporda, dünyâda bulunan ve kullanılabilir durumdaki su kaynaklarının yaklaşık %50'sinin kirletilmiş durumda olduğu belirtilmekte. Her gün, içinde suya yabancı kimyâsallar bulunan 2 milyon ton atık su, su kaynaklarına boşaltılıyor. Uzmanlar, 1 lt atık suyun 8 lt tatlı suyu kullanılamaz hâle getirdiğine, atık su tasfiyesinin önemine dikkat çekiyorlar. Yine BM verilerine göre, sanâyileşmekte olan ülkelerde endüstriyel atık suların %70'i, su kaynaklarına hiçbir arıtma işlemine tâbi tutulmadan dökülmekte. Yine 1991 ile 2000 yılları arasında 665 bin'den fazla kişi, su kirliliğinden kaynaklanan hastalıklara yakalandı.

Bütün bu sorunlara su endüstrisinin verdiği cevap ise hiç de şaşırtıcı değil: daha büyük, daha karmaşık, daha gelişmiş ve daha pahalı teknolojilere dayalı arıtma cihazları/sistemleri. Oysa sorunun temel kaynağı, atık çamuru denen şeyin evsel atıklarla, sanâyi atıklarıyla beslenip ürkütücü bir yığına dönüşmesidir. Sorunu çözmek için bu denli karmaşık ve pahalı teknik çözümler üretmek yerine, atıkları birbiri ile karıştırmamak en mantıklı çözüm. Ancak bu yapılamadığından, atıkları temizlemek için tonlarca su kullanılıyor. Dahası bu sorunları çözmek için kullanılan arıtma sistemlerini çalıştırmada kullanılan elektriği üretmek için bile yine tonlarca su harcanmakta. Jean Robert, sorunu çözmek için mevcut atık uzaklaştırma ve arıtma tesislerinin kapasitesinin arttırıldığına, bunun da atık çamuru miktârının dört katına çıkartılması anlamına geldiğine dikkat çekiyor. Bu zehirli çamurun yol açacağı riskler ise apayrı bir sorun zinciridir. Ancak ne olursa olsun, su kirlenmesi denen olgu, suyu hem ekonomik hem fizikî anlamda kıtlaştırmaktadır ve bunun en büyük sorumlusu da Batı tipi sosyoekonomik gelişmedir. Modern su stratejisinin yarattığı bir diğer sorun ise suyun bir siyâsî gerginlik konusu hâline gelmesi/getirilmesidir.

İKLİM DEĞİŞİMİ: YENİ BİR KRİZ NEDENİ

"İklim değişimi", BM İklim Değişikliği Konvansiyonu tarafından "doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini değiştiren insan faâliyetlerine bağlı, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen iklim değişikliği" olarak tanımlanıyor. İklim değişimine yol açan, sera etkisidir. Güneşten yeryüzüne düşen ışınların bir bölümü, geri dış uzaya yansır. Bu nedenle de yer yüzeyi fazla ısınmaz. Ancak bunu bozan, karbon döngüsü olmuştur. Karbon, doğada dolaşıma girerek kaynağına döner. Ancak insan faâliyetleri, doğadaki bütün döngülerde olduğu gibi, karbonun da dengesini bozar. Karbon önce atmosferde birikir ve güneş ışınlarının geri dış uzaya yansımasını engeller. Bunun sonucu olarak ışınların yol açtığı ısı, bir cam serada olduğu gibi, içeride kalarak ısıyı yükseltir. Yapılan tahminler, sera etkisi olarak adlandırılan küresel ısınma yüzünden yeryüzü ısısında bir yüzyılda ortalama 0.75 ilâ 1 derecelik bir artış olduğu yönünde. Bu ısı artışı, hiç şüphesiz beklenmeyen olaylara yol açıyor. Bunlardan biri de buzul erimesidir ki bu, tatlı su kaynaklarının zarar görmesine yol açacak önemli bir hâdisedir. Yine tahminler, ısı artışındaki bu eğilimin sürmesi ve bunun iki derecenin üzerine çıkması hâlinde 2100 yılına kadar ortalama hava sıcaklığının sıcak yerlerde 50'li derecelere varabileceğini öngörmekte. Öte yandan aşırı hava olayları da bekleniyor. Buna bağlı olaraksa kimi zaman kuraklıkla kimi zaman seller yüzünden su kaynakları zarar görecek. İklim kuşaklarının yer değiştireceği, bugün için buz örtüsü altındaki yerlerde sıcaklığın artması netîcesinde ılıman iklim koşullarının hâkim olacağı, buna karşılık ılıman iklim koşullarına sâhip bölgelerin bâzılarında (özellikle Akdeniz havzasında) ise tropikal iklim koşullarının baş göstereceği yönünde beklentiler de mevcut.

Bütün bu karamsar varsayımlara ek, nehirlerin içinde bulundukları durum da hiç iç açıcı değil. Dünyânın önemli su kaynaklarından biri sayılan Colorado nehri denize dökülemeden kuruyor. Çin'deki ünlü Sarı Irmak da yılın bir bölümünde denize ulaşamadan kuruyup kalıyor. Oysa her iki nehir de târihteki uygarlık havzaları içinde yer almakta.

İklim değişimi ile ilgili ilk rapor 2001 yılında BM gözetiminde kurulan IPCC (Hükûmetler Arası İklim Değişimi Paneli) tarafından 200 civârında uzmanın katılımı ile Cenevre'de yayımlandı. O günden bu yana, iklim değişiminin yol açacağı olumsuz sonuçlar konusunda öne sürülen görüşler değişmedi. Öncelikle sanıldığı gibi ısınma, dünya yüzeyinde her yerde aynı oranda yaşanmayacak. Sıcaklık artışının özellikle yüksek enlemlerde ve kutup bölgelerinde daha şiddetli bir biçimde

Her gün septik tanklardan, lağım çukurlarından ve tarım alanlarından 4,5 trilyon litre kirli suyun yer altına boşaltıldığı tahmin ediliyor.

hissedilmesi bekleniyor. Yâni şu anda en soğuk bölge olan Grönland, Kuzey ve Güney Kutbu, Antarktika gibi buzul kıtalar ile Everest, Alpler vb dağ buzullarının olduğu yerler, ısınmanın etkisini daha şiddetli hissedecek. Bu bölgelerde beklenen sıcaklık artışı, şimdikinin iki katı olacak. Bunun sonucu olarak Kuzey Buz Denizi, Antarktika vb buzullarının erimesi hızlanacak. Uzun süreçte bu bölgelerin geçmişte olduğu gibi, yine ormanlarla kaplı bir yer olacağı tahmin ediliyor.

Öyle görünüyor ki küresel ısınmanın en önemli netîcesi, deniz seviyesinin yükselmesi olacak. Sıcaklık artışı 3-4 derece yükselir ise eğer, 2100 yılında yükselme 66 cm'yi bulacak. Bu, kıyı bölgelerinin büyük ölçüde su altında kalması demektir. Söz konusu tahmînin gerçekleşmesi hâlinde dünyâda en geniş topraklara sâhip ülke olan ABD'nin toprak kaybı 23 bin km2 olacak. Bangladeş gibi topraklarının büyükçe bölümü alçak delta olan bir ülkenin toprak kaybı ise bütün karalarının %10'ununu kapsayacak. Tarımın elverişsiz hâle gelmesiyle birlikte, büyük göç dalgalarının, ardından şiddetli çatışmaların ve büyük savaşların önü açılacak.

Suyla ilgili ürkütücü varsayımlara daha birçok örnek eklenebilir. Görüldüğü üzere küresel ısınma ve devâmında yaşanacak kuraklıklar da, insan eliyle yaratılan kirlenme de su kaynakları için büyük tehlike. Sûistîmal kaynağı suyun etrâfında dillendirilen senaryoların bütünüyle gerçekleşmesi, umulur ki mümkün olmaz. Ancak bundan önce, kuraklığın yer küredeki canlı hayâtını can evinden vurmaya hazırlandığı şu kritik noktada, su avcıları tarafından su kaynaklarına el konmasına ve bütün insanlığın hakkını gasp eden bu kartelin, modern bir kölelik düzeninin koşullarını hepimize dayatmasına, küresel bir bilinç geliştirerek karşı koymamız, su adına hep birlikte mücâdele etmemiz gerekiyor.

(üst) Petrol sondaj kulelerinin patlaması ve yangını söndürme çalışmaları. (alt) Buzul erimesi.

KAYNAKÇA

¶ Vahap Balman, *"Mavi Altın"*, http://www.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8f3ed1237cdfa46_ek.pdf?dergi=172.

¶ "Dünyâda Su Kirliliği Tehlikesi", http://www.cocukpinari.com/index.php/content/view/1262/9/.

¶ Sedat Karaman-Zeki Gökalp, "Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri", *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi* sayı: 3, yıl 1, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, 2010, s. 59-66.

¶ "Climate Change and Water", http://www.pacinst.org/topics/water_and_sustainability/climate_change/

¶ "Climate Change and Water", IPCC technical Paper VI http://www.ipcc.ch/pdf/technical-papers/climate-change-water-en.

Sinemada su mülkiyeti

Susuz Yaz

KERİME YILDIZ

OSMAN ve Hasan adlı iki kardeşin çiftliğinden su çıkar. Ağabey Osman, suyun kendilerine âit olduğunu iddia ederek etrâfını çevirir ve köylülerin sudan faydalanmasına izin vermez. Kardeşi Hasan, aynı fikirde değildir. Köy halkı, bıçak kemiğe dayanınca kânûna mürâcaat eder. Kânun, suyun önündeki seti kaldırır. Bunun üzerine Osman da kânûna mürâcaat eder. Bu sefer su Osman'ın arâzisinden çıktığı için onun malı olduğuna hükmedilir ve tekrar suyun önüne set çekilir. Susuz kalan köylüler, Osman'la kavga ederler. Osman bir köylüyü öldürür. Suçu Hasan üstlenir ve hapse girer.

Osman'ın su üzerindeki mülkiyet hırsı, kardeşinin eşi Bahar'a yönlenir. Hasan'ın öldüğü yalanını söyleyip Bahar'a zorla sâhip olur. Afla hapisten çıkan Hasan, köye gelmeden evvel gerçekleri öğrenir. Osman'ı öldürür ve suyun önündeki engeli kaldırarak serbest bırakır suyu. Böylece Hasan sevdiğine, köylü de suya kavuşur.

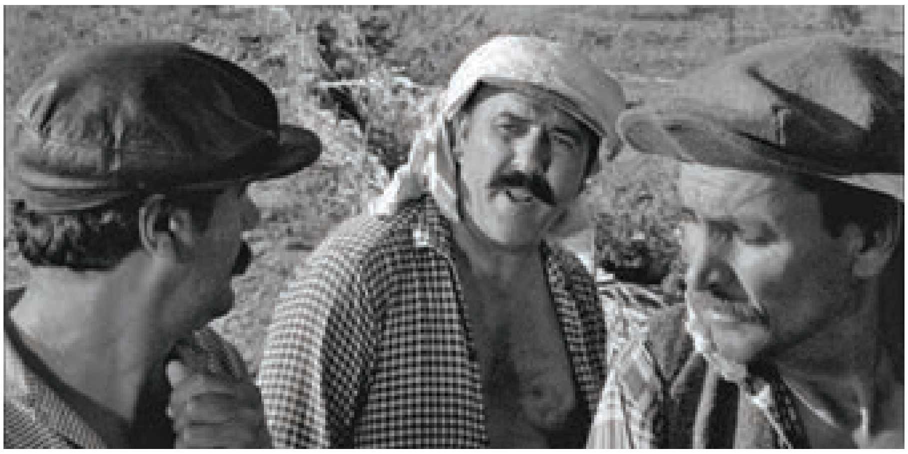
Metin Erksan'ın 1963 yılında çevirdiği Susuz Yaz filminin konusu özetle böyle. Film, Metin Erksan'ın mülkiyet üçlemesinin ikinci filmi. Birincisi, Fakir Baykurt'un romanından uyarladığı Yılanların Öcü (1962), üçüncüsü ise bir gazete haberinden ilham aldığı Kuyu (1968).

Gösterime girdiğinde büyük ilgi gören Susuz Yaz, Berlin Film Festivali'nden dâvet alınca Sansür Kurulu tarafından incelenir ve hakkında "Bu film Türkiye'yi temsil edemez." karârı verilir. Bunun üzerine Metin Erksan ve Ulvi Doğan, devletten bağımsız olarak katılmaya karar verirler. Ulvi Doğan, filmin negatiflerini bir otomobilin bagajında Almanya'ya götürüp yarışmaya sokar. Fakat yaptırdığı afişte yönetmen Metin Erksan'ın adını İsmail Metin olarak değiştirir. Film, festival jürisi tarafından "Habil-Kabil hikâyesini çok çarpıcı ve modern bir şekilde anlattığı için" Altın Ayı ödülüne lâyık görülür.

Ödül haberi, Türkiye'ye bomba gibi düşer. Filme sansür koyan devlet, filmin onuruna hemen bir kokteyl düzenler. Başrol oyuncuları Hülya Koçyiğit ve Erol Taş'a da birer plaket verilir.

Susuz Yaz filminden kareler.

Ancak yapımcı Ulvi Doğan'ın filmle birlikte memleketine dönmesine izin verilmez. Çünkü devlete rağmen yarışmaya katılmıştır. Ulvi Doğan, ödülün ardından filme erotik sahneler ekler. Susuz Yaz'ın adını da "I Had My Brother's Wife" (Kardeşimin Karısına Sâhip Oldum) şeklinde değiştirerek filmi Avrupa'da vizyona sokar.

Bir röportajda Metin Erksan, "Festivalleri sevmiyorsunuz. Nasıl oldu da

Susuz Yaz film afişi.

Metin Erksan, Kuyu filmi setinde.

Gösterime girdiğinde büyük ilgi gören Susuz Yaz, Berlin Film Festivali'nden dâvet alınca Sansür Kurulu tarafından incelenir ve hakkında "Bu film Türkiye'yi temsil edemez." karârı verilir.

Susuz Yaz'ı Berlin Film Festivali'ne gönderdiniz?" sorusuna şöyle cevap verir: "Yıl 1963. Bir gün bana ressam Cemal Tollu, Alman Konsoloslugu'ndan telefon etti. 'Çok heyecanlıyım Metinciğim,' dedi, 'Burada Berlin Film Festivali'nden gelmiş adamlar var ve filmini festivale götürecekler.' Aldılar götürdüler. Sonra işte bu Ulvi Doğan uyandı, devreye girdi."

İlginç değil mi? Filme, Almanlar tâlip oluyor. Üstelik filme, başrol oyuncusu ve yapımcı Ulvi Doğan tarafından erotik parçalar ekleniyor. Metin Erksan'ın bilgisi hâricinde... Susuz Yaz, Avrupa'da gösterime böyle giriyor.

Altmışlı yıllar, Anadolu köylüsünün Almanya'ya işçi olarak gitmeye başladığı dönem. Susuz Yaz, asıl meselesi olan "mülkiyet"i bir tarafa koyarsak kavga, tecâvüz, adam öldürme gibi sahnelerle Anadolu köylüsünün ilkelliğini gösteren bir film. Yâni aslında âile içinde, eksilerinizi ve yanlışlarınızı tartışmak ve düzeltmek adına yapılan bir film çalışmasını, yabancı, zâten sevmediği ve istemediği sizi aşağılamak adına kullanıyor, hem de ödül veriyor.

Susuz Yaz filminin mâcerâsı böyle. Peki, Metin Erksan'ın, uygunsuz sahneleri ve aldığı ödülle hatırlanan Susuz Yaz filmini çekme amacı gerçekte neydi?

MÜLKİYET DERDİ OLAN YERLİ SOSYALİST

Ülkemizde sinemanın toplumsal meselelere eğilmesi, 1960'larda başlamıştır. Toplumsal gerçekçilik denen bu akımın en özgün, en yetenekli ve en cesur sinemacısı Metin Erksan'dır. Sırf sinemaya yakın bir dal olduğu için sanat târihi okuyan ve Türk târihine çok meraklı olan Erksan, gençlik yıllarında sosyalist düşüncenin etkisinde kalmıştır. Fakat onun solculuğu, aynı zamanda arkadaş olduğu Kemal Tâhir'in solculuğuna yakındır. Yâni geleneğe saygı duyan, halkın değerlerini ve inancını küçümsemeyen, geçmişimize sâhip çıkan bir solculuk... Her ne kadar bu özellikleri sebebiyle tıpkı Kemal Tâhir gibi Türk solu tarafından dışlandıysa da Erksan, entelektüel kimliği ve hayal gücüyle kendisinden sonraki sinemacılara ilham kaynağı olmuştur.

Metin Erksan, 60'lı yıllarda daha 30 yaşlarında bir gençken mülkiyet meselesine ciddî ciddî kafa yormuştur. Kendi ifâdesiyle mülkiyet meselesi, kâlûbelâdan beri onu ilgilendirmiş, "Mülkiyet nedir? Nereden çıktı?" sorularının cevâbını aramıştır.

SU, MÜLKİYET TANIMAZ!

Erksan'ın su mülkiyetine odaklanmasının mühim sebeplerinden biri, o yıllarda cârî olan kânundur. Bu kânûna göre Türkiye'de göller, karasuları ve akarsular kamunun; yalnız kaynaklar, kimin tapulu arâzisinden çıkıyorsa onun malıdır. Suyun etrâfını çevirenin suya sâhip olamamasına dikkat kesilen Erksan, bu meseleyi bir röportajında şöyle îzah etmiştir:

"Filme şöyle başlamak isterdim, tutun ki avucunuza toprak aldınız. O toprağı gücünüz yettiği sürece avucunuzda tutabilirsiniz. Ama avucunuza suyu aldığınız zaman aynı şeyi yapamazsınız. Su, parmaklarınızı istediğiniz kadar sıkın, akıp gidecektir. Kaynaktan çıkan bir su. Kaynak devamlı kaynıyor. Nasıl sâhip olabilirsiniz buna? Mülk sâhibi baraj da yapsa gene tutamaz suyu. Su muhakkak bir yere gidecek. Suyun mülkiyet sınırlarını tanımayan bu öğesi, beni çok ilgilendirdi."[1]

HASAN İLE OSMAN, YER DEĞİŞTİRDİ

Erksan, suyun mülkiyetine odaklandığı sırada bir hikâye üzerinde çalışmaktadır; ama Necâti Cumalı'nın "Susuz Yaz" hikâyesi dikkatini çekince bu hikâyeden vazgeçmiştir.

Yukarıda da ifâde ettiğim gibi Metin Erksan, inançlı bir yönetmendir. Halkın inancına saygılıdır. Necâti Cumalı'nın "Susuz Yaz"ında kötü adamın adı Hasan'dır. Erksan, -kendi ifâdesiyle- Peygamber Efendimizin torununun adını kötülükle özdeşleştirmek istememiş ve başrollerin isimlerinin yerini değiştirmiştir. İyi adamın adı, Hasan olmuştur.

Filmde suyu vermeyen Osman'a bir köylünün ağzından, "Başımıza Yezid mi kesildin?" denilerek Peygamberimizin diğer torunu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki susuzluğuna atıf yapılmıştır. Suyu vermeyen Yezid'dir.

Susuz Yaz filminin en büyük hizmeti, Türkiye'de su mülkiyetine bakışı değiştirmiş olmasıdır. Erksan, bu konu üzerinde kimsenin durmadığından esefle bahseder:

"1969 yılında hükûmet bir kânun çıkardı, bu da es geçilmiştir. 'Türkiye'de kimin tapulu mülkünden kaynak çıkıyorsa o kânûnundur.' dendi. Ancak devlet, arâzi sâhibine ilk kullanım hakkı tanıdı. Peki, benim Susuz Yaz'ın mülkiyet sisteminin içinde aşamalar gösteren bu büyük kânûnun çıkmasına hiç mi etkisi olmadı? Burası üzerinde hiç durmadılar. O kânun belki çıkacaktı günün birinde, ancak o târihlerde çıktıysa buna Susuz Yaz ve ben neden oldum. Şimdi başka bir tarafına geliyorum işin. Susuz Yaz'ın sorunu ortadan kalktı bugün. Susuz Yaz bitti. Şimdi Susuz Yaz, köy filmi, bilmem ne..."[2]

Evet, Susuz Yaz bitti. Fakat mülkiyet derdimiz hiç bitmedi. Bu yüzden Metin Erksan sineması, güncelliğini dâima koruyacak.

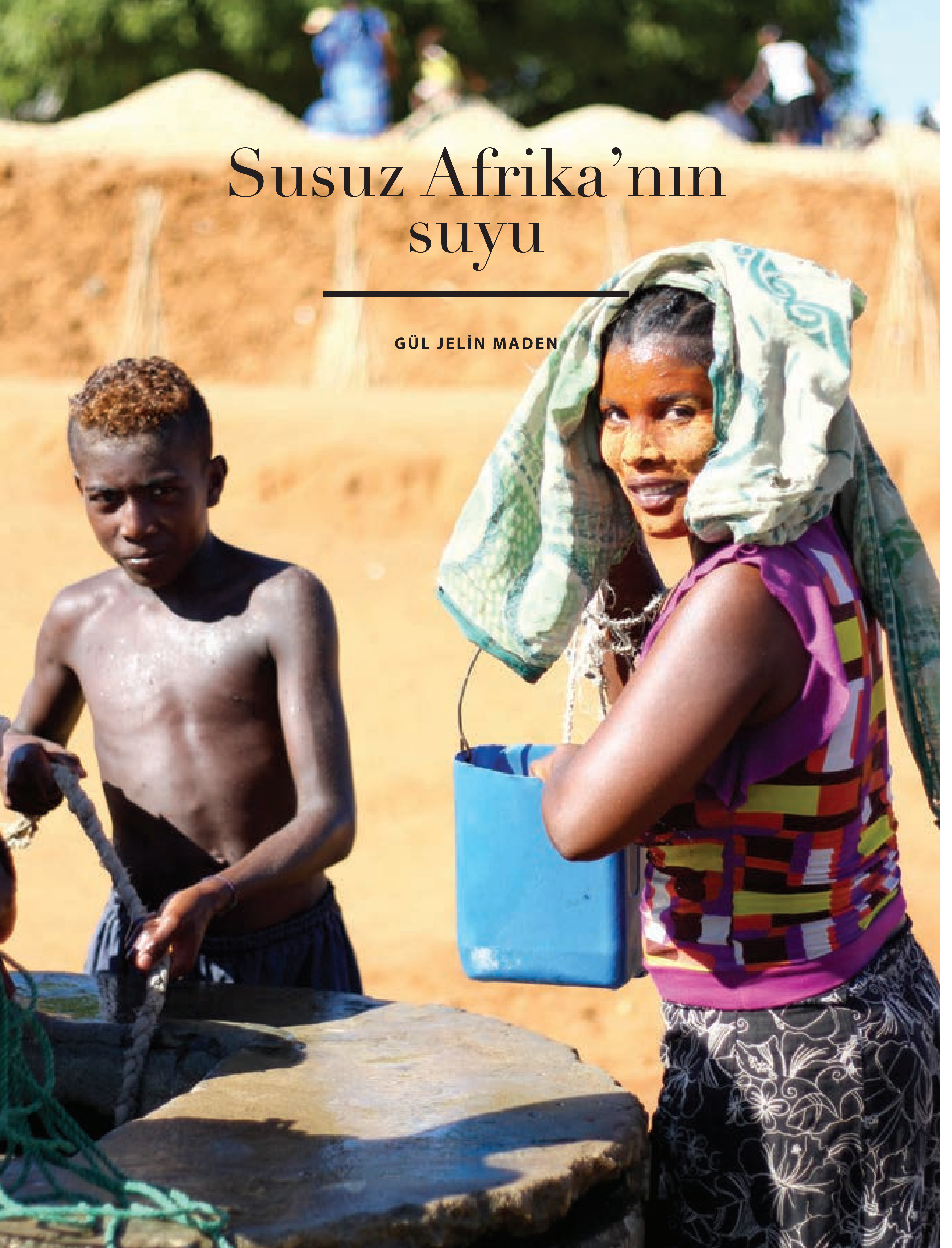
KAYNAKÇA

1 Söyleşi: Hüseyin Sönmez, Serhat Öztürk (Ve Sinema, Sayı 1, Aralık 1985).

2 Aynı söyleşi.

Susuz Afrika'nın suyu

GÜL JELİN MADEN

Afrika'da bir su kuyusu.

AFRİKA su sorunlarının yaşandığı kıtaların başında gelmektedir. Bir taraftan yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlikle mücâdele edilirken diğer taraftan siyâsi istikrarsızlık, etnik çatışmalar, iklim değişikliği, beşerî ve doğal kaynaklı sorunlar nedeniyle temiz su kaynaklarına ulaşım problemi her geçen gün artış göstermektedir. Öyle ki Afrika'da yaklaşık bir milyar insan, sağlıklı ve temiz suya ulaşım imkânlarından mahrumdur. Bu durum küresel ölçekte her sekiz kişiden birinin suya erişememesi anlamına gelmektedir.

Afrika kıtasının çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan Etiyopya ve çevre ülkelerindeki çöl alanlarında temiz suya ulaşım kısıtlı olduğu için halkın büyük bir kısmı aynı su kaynağını kullanmak zorunda kalmaktadır. Kabîle kültürünün hâkim olduğu Afrika ülkelerinde bu durum silâhlı çalışmalara varan gerginliklere yol açabilmektedir. BM verilerine göre Afrika'daki insanların %66'sı, kurak ve yarı kurak yerlerde susuzluk problemi yaşamaktadır. Küresel ısınmanın en fazla hissedildiği Afrika kıtasında bu oran giderek artış göstermektedir. Örneğin Afrika boynuzu ve Namibya çölüne neredeyse hiç yağış düşmemektedir. Öte yandan, Somali, Cibuti, Kenya, Uganda ve Etiyopya gibi ülkeler, uzun bir aradan sonra târihlerindeki en ciddî kuraklık dönemlerini yaşamaktadırlar. Aylardır toprağa tek damla yağmurun düşmediği Afrika'nın bu tâlihsiz coğrafyasında yaşanan şiddetli kuraklık, 10 milyonu aşkın insanın hayâtını tehdit etmeye devam etmektedir. Yine BM verilerine göre, sâdece Somali'de 3,5 milyon insan açlık ve temiz suya ulaşım sorunundan dolayı ölüm tehlikesiyle yüz yüze ve dünyâda her gün yaklaşık 1000 çocuk kirli su nedeniyle hayâtını kaybetmektedir. Boko Haram ile olan çatışmalar nedeniyle su ve kanalizasyon alt yapısının yüzde 75'inin yok olduğu kuzeydoğu Nijerya'da 3.8 milyon insanın güvenli suya erişimi mevcut değildir. Somali'de ise kısa süre içinde suya ihtiyâcı olan insan sayısının 3.3 milyondan 4.5 milyona çıkması beklenmektedir. Su kaynaklarının yarısının yıkıldığı Güney Sudan'da 5.1 milyon insan, güvenli su, sıhhî koşullar ve hijyenden yoksun yaşam savaşı vermektedir. Yemen'deki savaş en az 14.5 insanı yerlerinden ettiği gibi, onları temel sıhhî koşullar ve yeterli içme suyundan da mahrum etmiş durumdadır. Son rakamlara göre Yemen'de 2 milyon çocuk zâten 5 yaş altı çocuklar arasında ikinci ölüm nedeni olan ishâle yakalanma riskindedir. Bu durum, susuzluk ve açlık çeken ülkelerden sosyoekonomik olarak biraz daha iyi durumda olan komşu ülkelere yönelik kitlesel göçlerin artarak devam etmesine neden olmaktadır.

Afrika'da bir köy akarsu yakınında kurulmuşsa şanslı sayılmaktadır. Fakat küçük bir akarsudan birkaç köy içme ve kullanım amaçlı su çekiyorsa bu durum ciddî problemlere neden olmakta ve köylüler, kilometrelerce uzaktan başlarının üstünde kaplarla evlerine su taşımak zorunda kalmaktadır. Bu su sorunları, sağlık sorunlarını da berâberinde getirmektedir. Temiz su yoksunluğu çeşitli salgın hastalıklara yol açarken akarsuyun yakın olduğu yerlerde de suyun taşıdığı bilharzios, uyku hastalığı, nehir körlüğü, gine kurdu, sıtma gibi hastalıklar yaygın olarak görülmektedir. Kolera, tifo, dizanteri, zâtürre gibi hastalıklar kıta genelinde rekor sayıda çocuğun ölümüne sebep olabilmektedir. UNI-

Afrika'da su kuyusunun açılışı esnâsında çocukların sevinci.

CEF Acil Programlar Direktörü Manuel Fontaine, güvenli olmayan suların yetersiz beslenmeye neden olacağını ya da var olan yetersiz beslenme durumunu daha da kötü hâle getireceğini, yetersiz beslenmiş bir çocuk ne kadar yemek yerse yesin içtiği su kirliyse iyileşemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca, “Bu ülkelerdeki çatışmalar sona ermeden, ihtiyâcı olan çocuklara sürdürülebilir ve kesintisiz erişim olmadan çabalarımız yetersiz kalacaktır.” değerlendirmesini yapmıştır.

Environmental Research Letters dergisinde yayımlanan araştırmada, Afrika kıtasındaki yer altı sularının miktârının 0.66 milyon kilometreküp, yâni yüzey sularının 100 katından fazla olduğu ifâde edilmiştir. Uzmanlar hazırladıkları haritayla yer altı sularının yoğunlaştığı noktaları da ortaya koymuştur. İngiltere Jeoloji Araştırmaları Dâiresi ve London College Üniversitesi’nden araştırmacılar, Afrika’daki su kaynaklarına ulaşmanın yolunun rastgele sondaj çalışmaları olmadığını vurgulamıştır. Araştırmanın yöneticisi Dr. Alan MacDonald, “Yer altı suları, Afrika’da çok önemli bir rezerv ve içme suyu kaynağının büyük bir kısmını oluşturuyor. Uygun biçimde işletildiğinde, az su getiren sondaj kuyuları ve el tulumbaları başarılı olacak ve iklim değişikliğine karşı bir çözüm olabilecek.” demiştir. MacDonald, çok su getiren sondaj kuyularının ise yerel su koşulları incelenmeden açılmaması gerektiğini belirtmiştir.

Bir köyde açılacak bir-iki su kuyusu, civardaki köylerin de sağlıklı suya erişimini kısmen sağlayabilmektedir. Fakat yoksulluk ve az gelişmişlik nedeniyle birkaç yüz metre derinlikteki suya ulaşmak kırsal kesimlerde yaşayan Afrikalı halk için mümkün olamamaktadır. Bu durumun uluslararası bir yardım desteği olmadan çözülmesi pek mümkün gözükmemektedir. Fakat yapılan yardımlar ihtiyâcın çok altında bir seyir göstermektedir. Türkiye’den kurumsal anlamda TİKA başta olmak üzere birçok kamu kurumunun yanı sıra merkezi Türkiye’de bulunan birçok uluslararası sivil toplum kuruluşu, Afrika kıtasının tamâmına gıda ve sağlık yardımları ulaştırmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda her yıl yüzlerce su kuyusu açılarak bölgede binlerce kişinin temiz su kaynaklarına ulaşımı sağlanmaya çalışılmaktadır. TİKA’nın su ve sanitasyon alanında gerçekleştirdiği çalışmalar, ağırlıklı olarak 2 ana başlık altında yürütülmektedir:

1- Kırsal alanda sağlıklı içme suyu temînine yönelik kuyu açma çalışmaları.

2- İçme suyuna sağlıklı erişimin ve su hijyeninin sağlanması adına su şebekelerinin iyileştirilmesi.

TİKA Afrika’daki 8 Program Koordinasyon Ofisi aracılığıyla bölge ve ülke temelinde yaptığı çalışmalar kapsamında halkın ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli projeler uygulamış ve bu projelerin başında da içme suyu projeleri gelmiştir. Bu bağlamda Nijer, Etiyopya, Sudan, Burkina Faso, Mali, Batı Afrika bölgesi ve Somali gibi birçok ülkede TİKA tarafından su kuyusu açılmıştır. Ayrıca Somali Temiz Suya Erişim projesi kapsamında 19 derin sondaj kuyusu hizmete sunulup muhtelif noktalara depo ve şebeke tesis edilerek çeşmeler yaptırılmıştır. TİKA ve DSİ iş birliğinde

gerçekleştirilen sondaj çalışmalarının sonucunda, Somali Derin Sondaj Kuyusu projesi kapsamında yaklaşık 126 bin kişinin ihtiyâcı karşılanmıştır. Etiyopya'nın Shinille bölgesinde ise su probleminin çözümü için bir adet sarnıç ve bir keson kuyu yapımı gerçekleştirilerek halkın hizmetine sunulmuştur.

TİKA dışında merkezi Türkiye'de bulunan birçok STK da Afrika'da su kuyusu açma faâliyetlerinde bulunmaktadır. Yeryüzü Doktorları, İHH, Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Hasene International, İyilikder, Yardımeli Uluslarası İnsani Yardım ve Dayanışma Derneği, Tüm Afrika'nın Dostları Derneği, ALİKEV, Sen de Gel Derneği gibi organizasyonlar Afrika'nın su sorununa bağış yoluyla çözüm üretme çalışmaları yürütmektedir.

Meselâ İHH'nın 2000 yılından bu yana Afrika'nın birçok ülkesinde binlerce su kuyusu açmıştır. Temiz suya ulaşımı koruyucu sağlık hizmeti olarak değerlendiren Yeryüzü Doktorları Derneği de 2013'ten beri Afrika'da su kuyuları açmakta, kirli sudan kaynaklanan hastalıklara karşı koruyucu sağlık önlemleri projesi yürütmektedir. Buna göre STK'lar eliyle Afrika'da 10 bin'in üzerinde su kuyusu açılmış olup faâliyetler hâlen sürdürülmektedir.

Sonuç olarak Afrika'nın açlık ve susuzluk sorununun sâdece küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi doğal şartlardan kaynaklandığını söylemek pek mümkün değildir. Sorunun kökeninde Afrika kıtası üzerinde yüzyıllardır süren jeopolitik ve ekonomik çıkar çatışmaları da yatmaktadır. Özellikle sömürgecilik sonrası dönemde Afrika'da güçlü merkezî hükümetler kurulamadığı gibi, iç siyâsi çekişmeler de Afrika ülkelerinin gelişimini her bakımdan engellemiştir. Öyle ki yüzyıllar süren sömürgecilik dönemi, bir yandan halkın yüzlerce yıl gıda üretimi anlamında kendi kendine yetmesini sağlayan üretim sistemini bozmuş, diğer yandan yerel ticâret ağlarını da öldürmüştür. Bu durumun, ekonomik olarak gelişemeyen Afrika ülkelerinin temiz su kaynaklarına ulaşmalarını engellemesi, olayın bir insanlık dramı hâlini almasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

¶ Bilbay, Ömer Faruk, "Bir İnsanlık Dramı Olarak Afrika'da Su Sorunu", 30.04.2015, http://akademikperspektif.com/2015/04/30/bir-insanlik-drami-olarak-afrikada-su-sorunu-2/.

¶ Demirci, Cihan, "Afrika TİKA sayesinde suya kavuşuyor", Anadolu Ajansı, erişim tar. 21. 03.2015. http://www.aa.com.tr/tr/dunya/265974–afrika-tika-sayesinde-suya-kavusuyor.

¶ Sağlam, Zeliha, "Afrika'da Susuzluk", İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, erişim tar. 16.03.2015 http://www.ihhakademi.com/afrikada-susuzluk/.

¶ Su Kuyusu Projesi Raporu, İHH İnsani Yardım Vakfı, 2017.

¶ *Bianet*, "Susuz Afrika'nın Suyu", 02.10.2003, https://bianet.org/bianet/bianet/24455-susuz-afrikanin-suyu.

¶ *Hürriyet*, "Kuraklıktan Kırılan Afrikalılar Dev Su Kaynağı Üzerinde Oturuyor", 20.04.2012, http://www.hurriyet.com.tr/kurakliktan-kirilan-afrikalilar-dev-su-kaynagi-ustunde-oturuyor-20384862.

¶ İHH (İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı), "Afrika'da Su Sorunu", http://sukuyusu.ihh.org.tr/tr/main/pages/afrikada-su-problemi/297.

¶ İNSAMER ,"Afrika'da Susuzluk", 02.07.2014, http://insamer.com/tr/afrikada-susuzluk_121.html.

¶ "TİKA'nın Su Projeleri", http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tikanin_su_projeleri-3937.

¶ "Türkiye İhtiyaç Sahibi Ülkelere Su Kuyuları Açıyor", 19.08.2015, http://www.trthaber.com/haber/yasam/turkiye-ihtiyac-sahibi-ulkelere-su-kuyulari-aciyor-199444.html.

¶ Yeryüzü Doktorları Derneği, *Faaliyet Raporu 2015*, https://www.yyd.org.tr/wp-content/uploads/raporlar/YYD_2015_Faaliyet_Raporu.pdf.

İNFOGRAFİK

NE KADAR SU TÜKETİYORUZ?

Her türlü ürün oluşma sürecinde suya ihtiyaç duyar.
İnfografik, günlük hayâtımızda en çok tükettiğimiz ürünlerin, sıfır noktasından önümüze gelene kadar kullandığı ortalama "saklı su" miktârını gösteriyor.*
Örneğin, 1 lt sütte, bu sütü sağlayan ineğin yediği tahılda kullanılmış sulama ve yağmur suyu ile endüstriyel işlemlerde sarf edilmiş su miktârı saklıdır.

*İnfografikteki değerler muhtelif raporlardan derlenmiştir.

SUYUN DAĞILIMI
%95,0000 OKYANUSLAR, DENİZLER
%4,0000 KUTUPLAR
%0,9855 YER ALTI SULARI
%0,0100 GÖLLER
%0,0020 TOPRAK
%0,0010 NEHİRLER
%0,0010 ATMOSFER
%0,0005 BİTKİ ÖRTÜSÜ
TÜKETİM ORANLARI
DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER
%87
%8
%5
ORTA GELİRLİ ÜLKELER
%75
%13
%12
YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER
%59
%11
%30
TARIM
SANÂYİ
EV
EV TÜKETİMİ
% 26
% 22
% 17
% 16
% 14*
% 2
% 3**
* Tesîsat sızıntısı.
** Diğer.
Biftek 1 kg için 15.500 LT
Hamburger 150 gr et için 2.325 LT
Tavuk eti 1 kg için 3.900 LT
Koyun eti 1 kg için 6.100 LT
Keçi eti 1 kg için 4.000 LT
Soya 1 kg için 1.800 LT
Buğday, Arpa 1 kg için 1.300 LT
Şeker 1 kg için 1.500 LT
Buğday ekmeği 1 dilim için 40 LT
Darı 1 kg için 5.000 LT
Pirinç 1 kg için 3.400 LT
Pilav 1 porsiyon için 100 LT
Mısır, Patates 1 kg için 900 LT
1 adet A4 80 gr/m² için 10 LT
A4
17.000 LT
16.000 LT
15.000 LT
14.000 LT
13.000 LT
12.000 LT
11.000 LT
10.000 LT
9.000 LT
8.000 LT
7.000 LT
6.000 LT
5.000 LT
4.000 LT
3.000 LT
2.000 LT
1.000 LT

Su damlası fotoğrafçılığı

FOTOĞRAFLAR: YOUSEF SAYYADİ

HAYÂTIMIZIN hemen her merhalesinde var olan suyun tek bir damlasının içinde gizlenen dünyâyı bir düşünün.

Kimyâsal olarak iki hidrojen ve bir oksijen atomundan meydâna gelmiş polar yapıda, inorganik bir madde su. Bilim dünyâsında hakkında en çok araştırma yapılmış kimyâsal bileşim olmasına rağmen esrârını hâlen korumakta. Su molekülleri arasındaki etkileşim o kadar hızlıdır ki ne ara bağlanıp ne ara ayrıldıklarını anlamaya imkân yoktur, sınırlı duyumuza kaotik gelecek bir hızdır bu. Ama bu bağlar şiir gibi uyumlu, müthiş kuvvetlidir de. Dünya üzerinde katı, sıvı ve gaz formunda bulunan tek maddedir ve evrensel çözücülük özelliği ile neredeyse her şeyi kendi bünyesinde çözer.

Suyu bir bütün olarak anlamlandırmak, meselâ bir gölü, bir akarsuyu ya da bir okyanusu hayal etmek kolaydır. Ya bütün bu yekûnu oluşturan damlaların tek tek hâlini ve onların her birinin büründüğü değişik formları görebilmek nasıl olurdu acaba? İşte bu düşünceyi zihninden geçiren fotoğraf sanatçısı Yousef Sayyadi, bize bu imkânı sağlıyor. Çektiği inanılmaz su damlası fotoğrafları ile önümüze hayâtın özünün özünü serimliyor âdeta.

Su damlası fotoğrafı çekmek hiç de kolay bir iş değil. Öncelikle teknik niteliği yüksek iyi bir ekipmana sâhip olmak gerekir, asistan desteğine de ihtiyaç duyulmakta elbette; ama en önemlisi, fotoğrafçının kendisini zihnen bu işe tam hazır hissetmesidir.

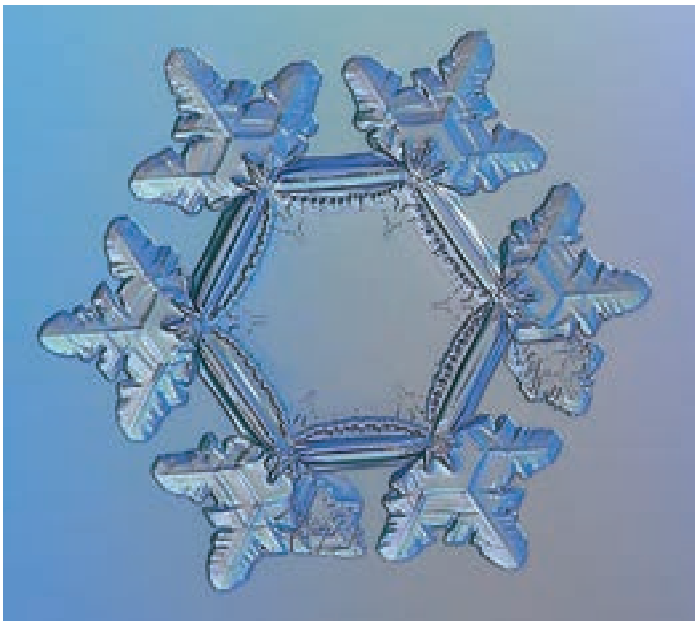
Akabinde yapılacak birkaç deneme ile neyi ne kadar gördüğümüzü kavramak gerekir. Su damlası fotoğrafçılığındaki rastlantısallığın boyutları tahminlerin ötesinde seyreder; sonuçta nasıl bir görüntü elde edeceğimizi tespit etme oranımız oldukça düşük. Bu, çok fazla deneme ve az sonuç elde etme anlamına gelir. Belki o güzel fotoğrafı yakalayabilmek için bütün bir gününüzü harcayıp yüzlerce kez deklanşöre basacaksınız, kim bilir.

Önce ekipmanları, yâni fotoğraf makinesi, flaşlar, masa ve tripodunuzu hazırlayıp gereken ortam koşullarını sağlamanız gerekir. Mutlaka bir stüdyoda olmanız îcap etmez; ama stüdyo ortamı muhtemeldir ki işinizi daha kolay gerçekleştirmenizi sağlayacaktır. Uygun ışıkları doğru açılarla yerleştirip makinenizin çekim hızına yakın ayarlarda kullanacağınız flaşları da hazırladıktan sonra tek yapılması gereken deklanşöre basmak ve en güzel sonucu sabırla beklemek.

Suyun *kar hâli*

FOTOĞRAFLAR: ALEXEY KLJATOV

SUYUN 3 hâli de gizem doludur. Su, 0 ile 100 derece arasında sıvıdır, 0 derecenin altındaysa katılaşır; 100 derecenin üzerinde kaynayarak su buhârına, yâni gaza dönüşür. Gerçi son zamanlarda suyun 4. hâli olduğunu iddia eden yaklaşımlar var. Kuantum tünelleme deneyinde, nano ölçekte su moleküllerinin klasik fizik kurallarına aykırı hareket ettikleri tespit edildi. Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı'nda yürütülen bu çalışmanın başındaki isimlerden Alexander Kolesnikov, keşfi şu şekilde değerlendiriyor: "Klasik fizikte moleküllerin enerji olmadan bariyeri atlamaları mümkün değil. Bu, suyu oluşturan oksijen ve hidrojen atomlarının yöresizleştiği ve bu nedenle eş zamanlı olarak 6 simetrik eşit formda aynı anda bulundukları anlamına gelir. Sâdece kuantum mekanikleriyle oluşturulan bu olay, hep şâhit olduğumuz bir durum değil." Suyun katı hâline dönecek olursak bulutları oluşturan su damlacıkları atmosferin üst katmanlarında soğuk havayla karşılaştığında buz kristallerine dönüşür, böylece kar oluşur. Ayrıca çok soğuk zeminler üzerindeki yoğuşma da suyun buz kristallerine dönüşmesini sağlar.

Kar şekillerinin ne anlama geldiğini merak eden araştırmalar çok eskilere kadar gider. Meselâ ünlü astronom Kepler'in buz kristalleriyle özel olarak ilgilendiği, yine Descartes'ın kar tânesi gözlemleri yaptığı biliniyor. Günümüzdeki teknolojik imkânlar sâyesinde, bu şekillerin sıcaklık ve nem gibi bâzı atmosfer koşullarından etkilenerek oluştuğu ortaya çıktı. Buna göre, düşük nem koşullarında tâneler daha basit yapıda şekillenirken nem oranı yükseldikçe buz kristalleri daha karmaşık motiflere dönüşür. Nem oranının aşırı yükseldiği durumlarda ise kar şekilleri ince uzun, iğne biçimlidir. Bu şekillerin kataloglanması için yapılmış çalışmalar da var. 1940'lardaki sınıflandırma çizelgesi, 41 kar tânesi formunu içermekteydi. Bu sayı 1960'larda 80'e çıktı ve son zamanlarda 121 farklı kar tânesi şekli kataloglandı.

Fotoğraf sanatçısı Alexey Kljatov, kendi imkânlarıyla oluşturduğu objektifle makro kar tâneleri çekiyor. Eski fotoğraf makinesi parçalarını bir araya getirerek kendine has bir makine yapan fotoğrafçı, soğuktan buz tutmuş balkonunu bir stüdyo gibi kullanıyor. Sanatçının cam ve yün kumaş üzerinde çektiği fotoğraflardaki, her biri ayrı bir tasarıma sâhip; parlaklık, şekil ve ton açısından her biri diğerinden farklı kar tânelerinin büyülü geometrisi insanı gerçekten hayrete düşürüyor.

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

ZEYTİNBURNU SU MEDENİYETİ

Târihî yarımadaya hayat veren su yolları

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

EVLİYÂ Çelebi, Seyahatnâme'sinde Kazlıçeşme'yi "Leb-i deryâda mâmur bir kasaba" diye tanımlar ve "bir câmi, yedi mescit, bir han, bir hamam, yedi sebil, üç tekkesi olan üçyüz ahi evran kârhânesi, yâni debbağ dükkânı, elli adet tutkalcı kârhânesi, yetmiş adet kirişçi kârhânesi cümlesi mücerretler pazarıdır." diyerek yüzyıllar boyunca İstanbul'un dericilik merkezi olma özelliğini koruyacak olan bu bölgenin XVII. yüzyıldaki sosyal ve ticârî yapısını aktarır.

İstanbul debbağhânelerinin ilki olan Kazlıçeşme tabhâneleri, Fâtih Sultan Mehmed tarafından Ayasofya Kebir Câmii Vakfı akarı olmak üzere Yedikule dışında teşekkül ettirilmiştir. Bu iktisâdî ve sosyal yapılanmanın Kazlıçeşme'de kurulmasının ana sebebi, Fâtih Vakfiyesi'nde de belirtildiği şekliyle, burasının yer altı ve yer üstü suyunun bol bulunduğu bir yer olmasıdır. Suyun varlığı, yalnızca iktisâdî açıdan değil, dînî, kültürel, sosyal açıdan da târih boyunca bölge insanlarının yaşantısını etkilemiştir.

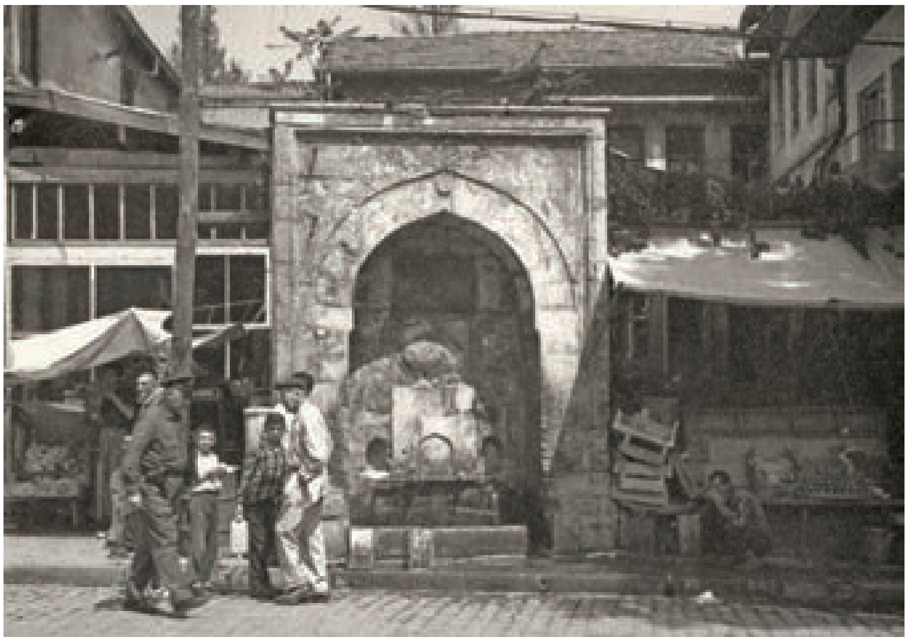
Zeytinburnu, eski şehrin surlarının dışında azizlerin yaşadığı, içinde küçük ayazmalı köylerin bulunduğu bir yerdi. Daha sonra bu kutsal suların çevresi kalabalıklaştı; iki ayrı dîne, beş ayrı mezhebe mensup insanların, barış içinde bir arada yaşadığı çok kültürlü bir hayat merkezine dönüştü. Mezarlıklar, manastır, câmi, tekke, cemevi yapıları, hem tıbbî hem rûhânî işlevi olan hastâneler, buradaki canlı hayâtın manzûmeleri arasındadır.[1]

Ufak bir ayazma ve onunla berâber gelişen ibâdethânesiyle bugün Balıklı Mahallesi olarak bilinen alandaki Silivrikapı Balıklı Rum Meryem Ana-Pargia Pege Manastır Kilisesi, su-kutsal ve su-şifâ ilişkisinin bölgedeki bilinen ilk örneği sayılır.

"Hayat bağışlayan kaynak" anlamına gelen bu kutsal suyun, İstanbul'un Hıristiyanlık ile tanışmadan önceki pagan dönemde de var olduğu ve Asklepion Mâbedi olarak bir hastâne/ibadethâne görevi gördüğüne dâir elimizde bilgiler bulunmaktadır.[2]

Eski adı ile Paria Kilisesi, 457-474 târihlerinde, imparator I. Leon döneminde inşâ edilmeye başlandı. VI. yüzyılda yaşamış Romalı târihçi Prokopios, bu kilisenin Pege Kapısı yanındaki su kaynağı üzerinde Meryem Ana adına yaptırıldığını söyler. Bu kilise, depremlerle defalarca yıkılmış, yanmış, Latin istîlâsında tahrip edilmiş olmasına rağmen, önemini ve şifâ geleneğindeki değerini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Zeytinburnu bölgesi, daha sonra XI. yüzyılda Balıklı Ayazması civârına imparator I. Basileios tarafından Pigi Sarayı'nın yapılması ile dînî ziyâretlerin yoğunlaştığı, zengin bitki örtüsü sebebiyle de mesîre alanı olarak tercih

Kazlıçeşme'nin eski günlerinden kareler.

Kazlıçeşme.

edilen bir yer olmuştur.

Kazlıçeşme-Maltepe arasında bir Roma (Bizans) bahçesi olduğu da bilinmektedir. Her tür av hayvanının çayırlarında gezindiği geniş kanal ve göletlere sâhip bu bahçenin kaz tasvirli çeşmelerinin varlığı da târihi kaynaklarda geçer.[3] Bölgenin sembolü olan ve 1537 yılında yaptırılan Kazlıçeşme'ye adını veren kaz kabartması, X.-XI. yüzyıl Bizans yontuculuğunun güzel bir örneğidir, aynı zamanda Bizans bahçesinden bu zamâna kalan tek hâtıradır.[4]

Sur dışı bölgesindeki ilk yerleşimlerin başlangıcını oluşturan bu ayazmalardan bir diğeri Yılanlı Ayazma'dır. Şinasi Akbatu, İstanbul Ansiklopedisi'nde şöyle bir bilgi aktarır: "Merkezefendi cihetinden gelen yolun solunda Şehitler Mezarlığı denen ve hepsi de nîme'l-ceyşten fetih şehitlerinin gömülü olduğu bir mezarlık vardı. O zamandan kalma kitâbesiz taşları dikkati çekerdi. Buraya kadar, iri tabla gibi düz kayalarla döşeli olan bu yola Sultan Mahmud Kaldırımı deniyordu. Kavşaktan sonra yol bozuk ve toprak olarak bağlar içinden geçer, Yılanlı Ayazma'nın üstünden, vakıf tarlalar arasından Çırpıcı Çayırı'na ulaşırdı." Sözü edilen ayazmadan sâdece geriye ayazmanın adını taşıyan bir cadde kalmıştır.[5]

Târihî sur dışının, hassaten bugünkü Zeytinburnu bölgesinin, su kaynakları açısından zengin olduğuna değinmiştik. Aya Paraskevi Ayazması, kaynakların etrâfındaki şifâ kültünü besleyen mekânlardan biridir. Hâlen Demirhâne caddesinde, Müezzin Hasan sokağı girişindeki Cuma Kilisesi'nin avlusunda yer alan Aya Paraskevi Ayazması, VI. yüzyılda yaşayan Bizans târihçisi Prokopios'un anlatımıyla, şöyle tasvir edilir: "İmparator, Pege olarak anılan yerde Meryem'e başka bir kilise adadı. Sık bir selvi koruluğunun bulunduğu bu yerde, çiçeklerle süslü bir çayır uzanır. Bahçe, meyve ağaçlarıyla doludur. Topraktan usulca çıkan su kaynağı çevresine içimi hafif, tadı hış bir su yayar. Kısaca, burada hiçbir şey onurlandırılan inanca aykırı düşmez. Kelimeler, burayı anlatmak için yetersiz kalır."[6]

Fetihten sonra, İslâm kültürünün etkisi de bölgede kendini göstermeye başladı, suyun kutsal ve şifâyla münâsebetinde yeni yeni isimler ve ziyâret yerleri ortaya çıktı.

Fethin arifesinde, Osmanlı ordusunun su ihtiyâcını karşılayan Saka Ali Baba'nın kuşatma boyunca gösterdiği kerâmetler, bir bakıma Zeytinburnu bölgesinde, Osmanlı döneminde doruk noktasına ulaşacak bir su ve şifâ medeniyetinin habercisi olarak görülebilir.

Aynı bölge içinde, Mevlânâkapı dışında, Halvetî-Sünbülî şeyhi ve bir âlim olan Merkez Efendi'nin kurduğu zâviye-tekkenin hemen yanında şifâlı olduğuna inanılan bir kuyunun varlığı sebebiyle ve onun su kaynağına bağlı bir hamamın inşâ edilmesiyle burası gerçekten de ismiyle mâruf bir merkez hâline gelmiştir.

Merkez Efendi'nin çilehânesinin içinden doğan tatlı su kaynağından, yâni "göze"den akan şifâlı su ile ilgili Ahmed Süheyl Ünver, "Acı ve Tatlı Suların Halkça Mâruf Şifâ Hassaları" adlı makâlesinde, "İstanbul'da mülgâ tekkeler ve câmilerde de şifâ hassaları tevâtüren zikredilen bâzı sular vardı. Bunların ekserisi şifâ addedilirdi." diye bahseder ve Merkez Efendi Suyu'nu şöyle anlatır:[7] "...Su diyor; Ben şurada yedibin yıl bir kırmızı renkli zülâlden leziz aynü'l-hayâtım. Senin emrinle vech-i arza çıkmağa mecbûrum. Hak beni humma marazına müptelâ olanlara devâ kılmış. Her kim bu sudan sabahleyin bir şey yemeden üç gün içse hummâ-yı muhrikadan halâs bulur."

Şehrin su ihtiyâcını karşılayan tesislerin her biri bir kaynaktan suyu

Zeytinburnu eski şehrin surları dışında ve kutsal suların çevresinde farklı dinlere ve mezheplere mensup insanların barış içinde bir arada yaşadığı çok kültürlü bir hayat merkezidir.

taşıyıp getirirken Şehr-i İstanbul hayat bulmaktadır. Kimi mîrî kimi vakıf kimi de özel katma bu sular[8], güzergâhları üzerindeki namazgâh çeşmelerinden yolcu çeşmelerine, imâret çeşmelerinden câmi ve mescit çeşmelerine ve türlü çeşit mahalle çeşmelerine yükünü pay ederek yüzyıllar boyunca İstanbul halkının su ihtiyâcını karşılamıştır.

Halkalı Suları, şehrin batısından Halkalı köyü ve Cebeci köyü arasındaki alandan gelen sulardır ki Zeytinburnu'ndan geçen su yollarının çoğu bu isimle anılırdı.

Târihî Zeytinburnu üzerinden sur içi İstanbul'una ulaşan diğer târihi su yolları da şunlardır:

Ebussuud Su Yolu Demirkapı'daki Cico mecrâsından doğan bu su kaynağı, Takyeci Mahallesi civârından geçerek Mevlevîhâne Kapısı'yla (Mevlânâkapı) Topkapı arasından şehre ulaşmaktaydı. Bu su yolu Şehremini, Macuncu taraflarındaki çeşmelere su vermekteydi.[9]

Turunçlu Su Yolları Cicos civârında, Turunçlu bahçelerinin olduğu alandan gelerek Mevlevîhâne Kapısı'ndan şehre girerek Haseki-Bayrampaşa taraflarındaki hayrat çeşme ve vakıf binâlarına su verirdi.[10]

Cerrahpaşa Su Yolu Cicos arâzisindeki Kuyubaşı nâmındaki bir kaynaktan beslenir; Eski Maltepe Askerî Hastânesi'nin arkasından Demirkapı'ya ve oradan da Topkapı'nın alt tarafından şehre dâhil olup Cerrahpaşa Câmii ve hayrâtına su verirdi.[11]

Hekimoğlu Ali Paşa Su Yolu Çıfıt Burgazı diye ifâde edilen mevkiideki bir kaynaktan doğan suyun târihî yarımadaya aktarıldığı bir su yolu idi. Mevlevîhâne Kapı'sından içeri girerek Altınmermer, Hekimoğlu Ali Paşa Câmii, Koca Mustafa Paşa ve Samatya civârındaki çeşme ve hayratlara ve diğer binâlara su sağlanmaktaydı.[12]

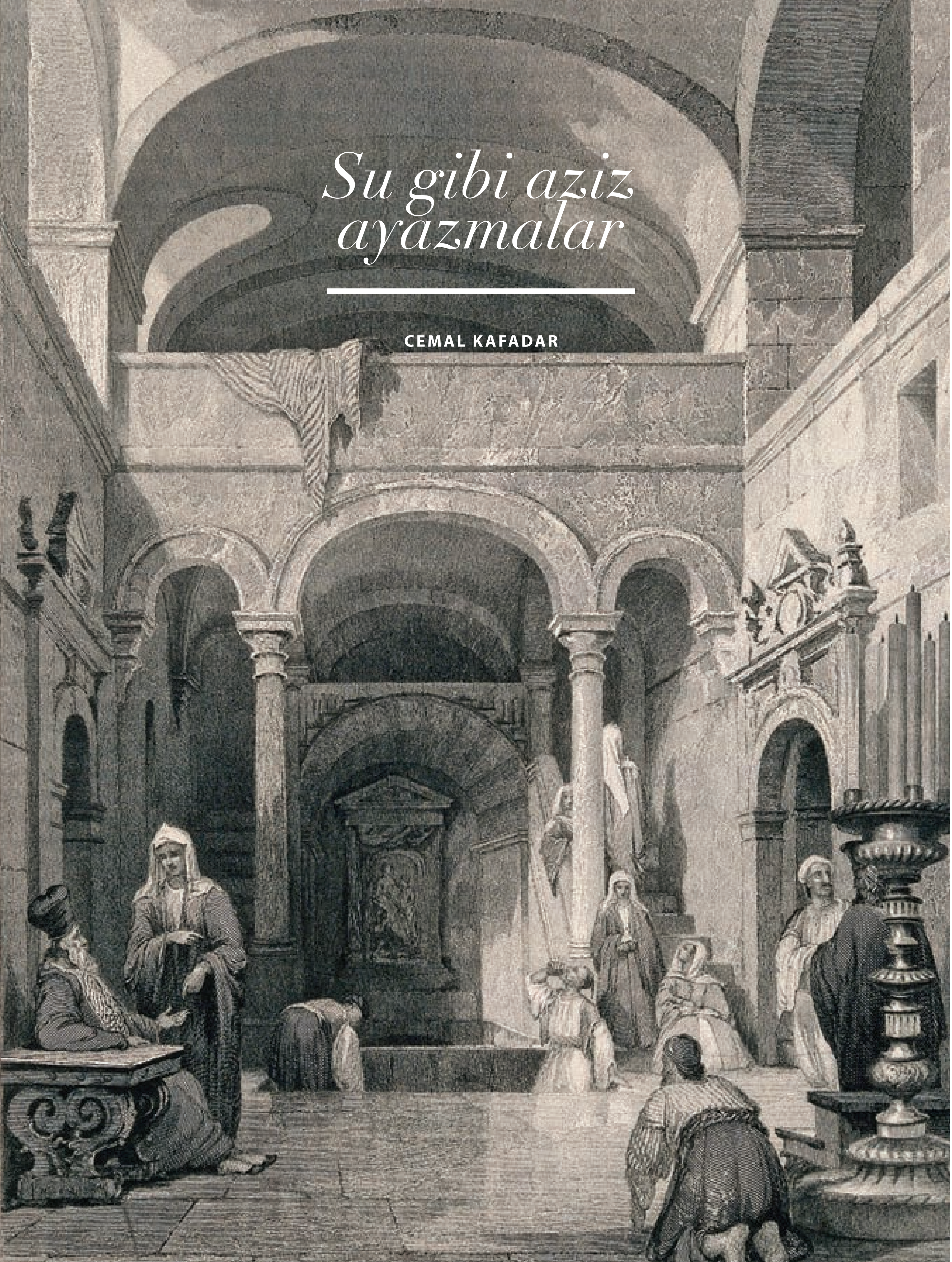
Saray Çeşmeleri Su Yolu Maltepe Hastânesi civârında Demirkapı mevkiindeki bir kaynaktan doğan su Mevlevîhâne Kapı civârından şehre girerek Sultan I. Mahmud, Sultan IV. Murad ve Fatma Sultan'ın vakfı olan Şehremini civârındaki çeşmelere su sağlardı.[13]

Bu kadar önemli su yolları, ayazma ve çeşmeleriyle Zeytinburnu'nun, su medeniyetimizin en mâmur köşelerinden birini teşkil ettiğini unutmamamız gerekir.

1 *İstanbul Topografyaları – Zeytinburnu Sur ve Suyun İzindeki Kültürlerin Mirası*, Beykent Üniversitesi Yayını, İstanbul 2005, s. 254.
2 N. Sarris –H. Göktürk, "Balıklı Ayazması ve Rum Ortodoks Kilisesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, 1960, s. 2016-2017.
3 Henry Maguire, "Konstantinopolis'te Bahçe ve Parklar", *Dumbarton Oaks Seminerleri – Konstantinopolis: Şehrin Dokusu*, çev. Hazal Yalın, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 216-217.
4 *age*, s. 226-227.
5 Necdet Sakaoğlu, "Çırpıcı Çayırı", *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, İstanbul, 2011, s. 477.
6 Anonim, İstanbul Topografyaları – *Zeytinburnu Sur ve Suyun İzindeki Kültürlerin Mirası*, Beykent Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 30, 210.
7 Anonim, "19. ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları", *İstanbul Su Külliyatı*, XII., İSKİ Kültür Yayını, İstanbul 2000, s. 229.
8 Gülfettin Çiçek, *Su Hukuku ve Teşkilatı*, İSKİ Kültür Yayını, İstanbul 2000, s. 41.
9 Anonim, *19. ve 20 yüzyılda İstanbul Suları*, İSKİ Kültür Yayını, İstanbul 2000, s. 136.
10 *age*, s. 136.
11 *age*, s. 136.
12 *age*, s. 172.
13 *age*, s. 172.

Su gibi aziz ayazmalar

CEMAL KAFADAR

T. Allom, Balıklı Ayazması, XIX. yüzyıl.
Wellcome Koleksiyonu.

–Müverrih-i meravil Suna Hâtun'a–

RAHMETLİ annem ve babam son aylarını Balıklı Rum Hastahânesi'nde geçirirlerken, onların düşkün hâllerine şâhit olmanın verdiği elemle defalarca Balıklı Ayazması'na yürüyüp suyundan içtim, şifâ diledim, kendilerine de götürdüm. Ölüme çâre yok ama şifâ dediğimiz şey, herkesin durumuna göre; mutlak bir sağlık hâli değil, varsa öyle bir hâl... Gönlüm dertlerinin azıcık da olsa dinmesini diledi, gerisini bilemem. Sanırım yüzyıllar boyunca milyonlarca insan, inanç veya inançsızlıklarının şekli ve derecesi ne olursa olsun, bu gönülden dileme hâlinin, duâ veya niyazlarının, bereketine dâir bir umut taşımışlardır. Nice dinden, kavimden, dil ailesinden insanlar tarafından böylesi bir bereketin ve rahmetin odaklaştığı yerler olarak bilinen "yer"ler arasında, pınarlar ve ayazmalar başı çeker.

Su ve şifâ deyince zâten İstanbullu bir târihçi için ayazmaların akla gelmemesi mümkün değil. "Mübârek" su kaynakları için kullanılan Rumca sözcük, bugün birçok yer adında (semt, mahalle, sokak, hatta câmi vb) yaşamakla birlikte, anlamı ve bu isimle bilinen kaynaklar etrâfında yüzyıllar boyu sürdürülmüş âdetler, şehrin büyük çoğunluğu tarafından unutulmaya yüz tuttu. İstanbul Ansiklopedisi'nin 1960 senesinde yayımlanan 3. cildindeki "Ayazma, Ayazmalar" maddesine göre: "Putperestlikten Hıristiyanlığa intikal ederek bir aziz veya azîzenin adına bağlanmış kuyu ve pınarlardır ki, halk arasında suyunun türlü maraz ve illetlere karşı şifâlı olduğuna inanılır, ziyâret edilir; adını taşıdıkları aziz veya azîzenin gününde, bu ziyâretler bir panayıra inkılâb eder." Öte yandan, "ayazmalar gittikçe azalmaktadır; bir kısmı şahıs mülkü olmuş; bir kısmı, suyu kirli görülerek kapatılmış; bâzıları tamâmen terk edilip harap olmuştur... Bu arada zamânımızda [1960?] şifâlı suya îtikâdın da gevşemiş olduğunu kaydetmek lazımdır."

Reşad Ekrem Koçu'nun "halk arasında" derken dînî bir sıfat kullanmamış olması, elbette yerindedir; zîra ayazmalar, İstanbul'da olsun Ortodoks Hristiyanların ve Müslümanların birlikte yaşadığı diğer yerlerde olsun, bütün halk tarafından şifâlı addedilmiş, "başkalarının azizleri/evliyâsı bize yaramaz" gibi bir tavrı olmayan kitlelerin ziyâretleriyle canlılığını sürdürmüştür. Hatta bâzen bunca insanın iştiyakla paylaştığı bir yer ortaklığı zorlayacak derecede değer kazanmış, paylaşılamayana dönüşmüş, meselâ Rum ve Ermeni kilisesi mensupları arasında bâzı ayazmaları sâhiplenmek adına zaman zaman çekişmeler yaşanmıştır.

Nikos Acemoğlu'nun 1990 yılında Atina'da *T'Agiasmata tis Polis* ("[Konstantinu]polis'in Ayazmaları") adıyla yayımladığı eserine eklediği listede, 509 ayazmanın ismi ve semti verilir. Bunların 160 küsûru, Reşad Ekrem Koçu'nun dev eserinde ayrı ayrı birer madde başlığıyla yer alır. Bâzısı kilise veya manastır toprakları dâhilinde, bâzısı özel mülkiyete geçmiş yerlerde, irili ufaklı ayazmaları 1947-48'de gezerek tespitler yapan Hakkı Göktürk (ve yer yer Osman Tolga), anlaşılan yayından önce 1959'da en azından bâzılarını tekrar ziyâret etmiş ve son durumlarını da dikkate alarak ansiklopedinin tahrir heyeti adına bu maddeleri yazmıştır. O yıllarda tasvirleriyle, kitâbeleriyle bakımlı veya tanınır bir hâlde bulunan hatta panayırı yapılan ayazmaları belirtmenin yanı sıra birçoğu için "... aşçı dükkânının altındadır ... metrûk bir hâldedir ... mülk sâhibi tarafından böyle bir ayazma olmadığı söylenmiştir" gibi ifâdeler kullanmak zorunda kalmıştır.

***

İstanbul'un, hatta belki geniş Osmanlı coğrafyasının ayazmaları arasında en ünlüsü, bugün Zeytinburnu Belediyesi'nin sınırları içinde olan "Zoodohos Piyi"dir (Hayat Bağışlayan Kaynak), yâni daha yaygın olarak bilindiği adıyla Balıklı Ayazması. Aynı ansiklopedinin "Balıklı (Zoodohos Piyi) Ayazması ve Rum Ortodoks Kilisesi" maddesini yazan Neoklis Sarris (1940-2011), o sırada İstanbul Üniversitesi öğrencisi olmalı. Onun ayazmayı târihî açıdan ele alan yazısına bir de Hakkı Göktürk'ün 1950 yılından gözlemleri ve bizzat Koçu'nun, bilhassa avludaki Karamanlıca mezar kitâbeleriyle ilgili, kendi tespitleri eklenir.

Bugünkü görünümü îtibâriyle Balıklı için, yanındaki kilisesi ve kabristanıyla birlikte, 1830'lara ve sonrasına âit bir külliye diyebiliriz. Zâten yukarıda sözünü ettiğim ayazmaların birçoğu XIX. yüzyılın ilk yarısına âittir. Ancak, ve en önemli yanıyla bu pınar, sanırım

Su ve şifâ deyince İstanbullu bir târihçi için ayazmaların akla gelmemesi mümkün değil.

1802'de Balıklı Ayazması'ndaki –şimdi elimizde bulunmayan– asıllarından kopya edilerek çizilen Yeniköy Meryem Koumariotissa Kilisesi ikonalarından ayrıntılar:

(üst) Hz. Meryem (Hayat Bağışlayan Pınar = Zoodohos Piyi = Balıklı Ayazması) Hz. İsa ile.

(yan sayfa sol) Asker, kör bir adama kutsal pınara (Balıklı Ayazması) doğru eşlik ediyor.

(yan sayfa sağ) Refâkatçi, felçli bir adamın üzerine kutsal pınardan (Balıklı Ayazması) su döküyor.

şehrin bugüne kadar süreklilik gösteren en kadim mânevî odağıdır. Hıristiyan Bizans kültürü içinde şekillenmeden önce de bir şifâ kaynağı olarak bilinmiş olsa gerek. Neoklis Sarris, burayı bir Asklepios şifâ kültü ile ilişkilendirmekte haklıdır bence. Her hâlükârda, altıncı yüzyıldan îtibâren aktarılan rivâyetlere göre, mûcizevi ve şifâlı etkilerinden yarar gören Bizans imparatorlarının yakın ilgisine mazhar olmuştur. Bunların başında I. Leon gelir ("Trakyalı", 457-474). Rivâyete göre, ipsiz sapsız gençliğinde surların dışında dolaşırken kör ve âciz bir yaşlı adama rastlayan Leon, ona yardım etmek ister, su isteyen adamı bir süre sırtında taşır. Bir noktada, gâipten gelen bir sesin yönlendirmesiyle adamın gözlerine orada bulunan çamurlu sudan sürer, o görmeyen gözler açılır. O ses, Leon'a ihtiyarın derdine devâ olmaktan öte kendisinin de imparator olacağını fısıldamıştır. Genç adam hemen orduya yazılır (bâzı rivâyetlerde zâten askerdir), yükselir, yıllar sonra imparatorluk tâcını giyer ve burayı ihyâ eder. En geç altıncı yüzyılda Justinyanus'dan başlayarak inşâ edilen yapılar çeşitli muhasaralarda ve toplumsal çalkantılarda tahrip edildiği için mîmârî sürekli değişse de buradaki denklemin tek sâbitesi, "yer"in ziyâretçilere sunduğu "mânâ"nın tek odağı suyun ta kendisi olmuştur.

Balıklı Ayazması'nın Osmanlı arşivine yansıyan izlerinde, bu şifâlı kaynağın ne kadar iyi bilindiğini, memâlik-i mahrûse coğrafyasının uzak yerlerinden, hatta dışından devâ bulmaya gelenler olduğunu görmek mümkün. Meselâ, 1844 yılında Sinoplu bir Rum kadın ayazmanın suyundan içmek için İstanbul'a gitmek istemiş, kocası eşinin hastalığından bahsederek ona seyahat izni almak üzere yetkili makamlara başvurmuştu. XIX. yüzyılın başlarından bir belgede, Fransa'nın hükmü altına giren Dalmaçya/Hırvatistan bölgesinden bir askerin ayazma yolunda şüphe çektiği için soruşturmaya uğradığından bahis geçer. Bir diğer arşiv belgesi, 1855

yılında devâ bulmak için kızını Balıklı'ya götüren ve başındaki iğnesi çalındığı için zaptiyeye başvuran bir Fatma Hâtun'dan söz eder. Şehrin o bölgesi Balıklı ile öylesine özdeşleştirilmişti ki bâzı belgelerde ayazmanın yakınındaki Seyyid Nizameddin Dergâhı'ndan "Balıklı kilisesi yakınında Mâhî zâviyesi" diye bahsedilir.

Ayazmanın olağan hâlini bilmeyenler dahi, baharı her yıl farkına vararak karşılamayı sevmiş ve âdet edinmiş bu şehrin erguvânî neş'esine peşrev yapan panayırından haberdardı muhakkak. Ortodoks takviminin belki de en önemli noktası olan "Paskalya günleri"ni ya da Evliyâ Çelebi gibi bâzı Osmanlı yazarlarının deyimiyle "kızıl yumurta günleri"ni tâkip eden panayır büyük kalabalıklar çektiği için birçok belgeye konu olmuştur. Hem ziyâret hem ticâret hem de bol eğlence vesîlesi her panayır gibi aynı zamanda bir ticâret fuarı addedebileceğimiz bu cümbüşlü olay, bilhassa küçük esnaf için yılın en büyük fırsatlarından birini teşkil etmişe benziyor. Tabiî toplumun değişik kesim ve katmanlarından bunca farklı insanı bir araya getiren panayır, "istenmeyen olaylar"a da sahne oluyordu. Elimizdeki belgelerden bâzılarında ya bu olaylardan bahsedilir ya da meselâ 1850 yılında, "Paskalya ve Balıklı günleri"nin vukûat yaşanmadan bitmiş olduğu kayda geçirilir. Özellikle 1918-23 yılları arasında birbirine rakip millî iddiaların yol açtığı gerginlikler, silâh kullanımına varan çatışmalara yol açmış ve panayırı eski hâliyle sürdürülemez kılmıştır. Bugün özenle bakılan ayazma, yaklaşık ikibin yıldır, belki de daha uzun süredir olduğu gibi, suyundan içip şifâ dilemeye gelen ziyâretçilere açık.

Balıklı Ayazması'nın ve XX. yüzyılın başlarına kadar her yıl çevresinde binlerce insanın katılımıyla gerçekleştirilen panayırın, şehrin en kadim ve en yoğun bostan bölgesinde, ünlü Yedikule marullarını yetiştiren toprakların hemen yanı başında bulunması bir tesâdüf olabilir mi? Aralarından gecen asfalt yol ve şehrin orasına burasına hâlâ pervâsızca yerleştirmeye devam ettiğimiz beton yapılar unutturmasın. Su ile yeşil her zaman birbirine yakın olmuş, yakışmış, bereketin bu iki farklı tezâhürünün birbirine, toprağa ve tabiatın hassas dengelerine bağlı olduğunu bilen insanlar, köylüsü şehirlisi, onları maddî ve mânevî değerleriyle korumaya özen gösterdikleri sürece talihli olduklarını bilmişlerdir. Ama hâlâ biliyor muyuz?

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

Derviş Paşa Çeşmesi.

Zeytinburnu'nun târihî çeşmeleri

GÜL SARIDİKMEN

ZEYTİNBURNU, Fâtih Sultan Mehmed zamânından beri, dericilik ve sanâyi merkezi olarak gelişme göstermiştir. Su kaynakları açısından zengin olan ve geniş çayırlıkların, bostanların olduğu bölgede, esnaf ve halkın su ihtiyâcını karşılayacak birçok çeşme yapılmıştır.

Zeytinburnu'nda günümüze ulaşan çeşmelerin, kitâbeli olan örneklerinden anlaşıldığına göre, XVI. yüzyıl ve XIX. yüzyıl yapısı oldukları ortaya çıkar. Mîmârî özelliklerine göre, klasik ve ampir üslûpta gruplanabilir olsalar da genellikle sâde, cephelerindeki sivri kemerli nişleriyle klasik dönemin sanat anlayışını yansıtırlar.

KAZLIÇEŞME

Zeytinburnu'nda Kazlıçeşme mahallesi, Abay caddesinde yer alan Kazlıçeşme, klasik üslûpta yapılmış Osmanlı çeşmelerindendir. Çeşme aynasındaki kaz kabartmasından dolayı, "Kazlıçeşme" olarak bölgeye adını veren yapı, tek yüzlü meydan çeşmesi niteliğindedir. Çeşmenin arkasında bir namazgâhı bulunuyordu. Çeşme arkasındaki bu alan uzun, yıllar kahvehâne olarak da kullanılmıştır. Kazlıçeşme'nin sülüs hatla yazılmış olan kitâbesinde, H.953/M.1546 târihi ve Mehmed Bey adı geçer. İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri adlı kitabında, kitâbede birinci beyit ile târih beyti arasındaki, "Mehemmet Bey ki yapdı hayr-i âli / Getürdi âleme bir mâ-i câri" bilgisine dayanarak kitâbede adı geçen Mehmed Bey'in, 979 yılında Üsküp'te vefat eden müderris ve kâdı olan Âşık Pir Mehmed Çelebi'ye âit olması gerektiğini bildirmiş ve kitâbe ile kaz kabartmasını da gösteren bir fotoğraf yayımlamıştır.

Kitâbe: *Kim nazar etdi bu âb-ı sâfiye / Dedi buna Kevser olmaz kâfiye / Mehmed Bey ki yapdı hayr-i âlî / Getürdü âleme bir mâ-i cârî / Gördü bir âşık dedi târîhini / Nûş iden yârâne sahhan âfiye. Sene 953.*

Kitâbede ebced hesâbıyla hicrî 953 târihi verilmektedir.

Haznesiyle birlikte kesme taştan yapılmış olan çeşme, tek cephelidir ve silmelerle belirlenen bu dikdörtgen cephede, basık sivri kemerli çeşme nişi vardır. Sivri kemerin kilit taşına kabartma olarak küçük bir rozet işlenmiştir. Kemerin alt kısmında, çeşme aynasında dikdörtgen mermer kitâbe yer alır. Kitâbe, dilimli beş kartuşa yazılmıştır. Kitâbenin alt kısmında ise önünde yıldız biçiminde yaprak olan bir dal ile kaz kabartması bulunur. Bizans kabartması olduğu düşünülen orijinal beyaz mermer kaz kabartması, 2002'de yerinden sökülerek çalınmış ve 2010 yılında Zeytinburnu Belediyesi tarafından yapılan restorasyon sırasında yerine yenisi konulmuştur. Kaz kabartmasının alt kısmında düz mermer levha devam eder ve musluk tablası olan yer basık sivri kemer biçimindedir. İki yanda kesme taş yüzeyde yuvarlak kemerli birer tas nişine sâhip olan çeşmenin önünde, sivri kemerli niş derinliğinde teknesi yer alır. Günümüzdeki tekne yenilenmiştir. Çeşmede, günümüzde musluk yoktur. Çeşmenin sağında biraz geride duran iki lüleli ayrı tekne, 1930'lu yıllardaki fotoğraflarda görülmektedir. Bu tekne yanında bir de sadaka taşı vardır.

Çeşmenin Nicholas V. Artamonoff tarafından Aralık 1935 târihinde çekilen bir fotoğrafında, çeşme başında su içmek üzere olan üç çocuk vardır ve kullanılır durumda olan çeşmenin teknesinin yüzeyinin kırık olduğu görülür. Çeşme yanındaki sütun parçası günümüzde de mevcuttur. Ayrıca, çeşme kemerinde derzlere denk gelen ve kemerli niş içinde kalan tüm çeşme yüzeyinin boyanmış olduğu dikkati çeker.

Bitki ve kaz kabartması olan mermer levha, Bizans devşirme malzemesi olarak çeşmede kullanılmıştır. Bozdoğan/Valens Kemeri yakınında, 1942'de Atatürk Bulvarı açılırken yıktırıldığından günümüze ulaşmayan Kırkçeşmeler'de de benzer şekilde, bitki motifleriyle birlikte iki tavus kabartması vardı. MÖ VII. yüzyıla târihlendirilen bu Bizans mermer panosu, yuvarlak kemerli nişe sâhip olan çeşmenin ayna taşına yapıştırılmıştı.

Eremya Çelebi Kömürciyan (1637-1695), İstanbul Tarihi adlı kitabında Yedikule'den bahsederken burada dükkânlar, hanlar, meyhâneler ve Kazçeşme olduğunu bildirir. Meşin yapan debbağların burada olduğunu, hallaç ve sazlar için kirişlerin de yine burada yapıldığını belirtir. Kömürciyan, Kazlıçeşme'ye verilen adın ise otlarken yeri eşeleyen bir kazın eşelediği yerden su çıkması üzerine, halkın burayı kazarak bir memba bulup bir çeşme yapmasına bağlar. Kömürciyan'ın kitabının çevirisini yapan Hrand D. Andreasyan, Kazlıçeşme için ek bilgi

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

Kazlıçeşme'ye adını veren kaz kabartması.

olarak Evliyâ Çelebi'nin 1314/1896 yılı baskısı olan Seyahatnâme'sinden alıntı yapar ve verdiği bilgileri aktarır: "Yedikule kasabasının hâricinde bir çeşm-i canfezânın kemeri altında çârköşe bir beyaz mermer üzere üstâd-ı mermer bir kaz tasvîr etmiştir ki dillerle tâbiri imkânsızdır. Gören, zîruh zanneder. Buna binâen o çeşme Kazlıçeşme nâmı ile şöhretyâb olmuştur (Kömürciyan 1988: 191)." Çelebi, çeşmedeki dörtgen beyaz mermerdeki kaz kabartmasının oldukça gerçekçi olduğunu belirtmiştir.

Kazlıçeşme, Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında, restorasyona alınmıştır. 2007 yılında, çeşmenin rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış ve 2010 yılında restorasyonu tamamlanmıştır. Çalışmalar sırasında kaz kabartmasının yerine yenisi konmuştur ve sivri kemerin üst kısmına da "Ve ce'alnâ mine'l-mâi külli şey'in hayy." âyetinin yazılı olduğu tek satırlık bir kitâbe eklenmiştir.

HACI BAYRAM ÇEŞMESİ

Telsiz mahallesi Seyitnizam caddesinde yer alan Hacı Bayram Çeşmesi (H.955/M.1548), sâde cephe tasarımıyla klasik üslûptadır ve sivri kemerli bir nişe sâhiptir. Haznesiyle birlikte kesme taştan yapılmış olan çeşmenin kemer iç kısmında, çeşme aynasındaki kitâbede "Çeşme-i Hacı Bayram bin Hacı, sene 955." yazılıdır. Sâdece sol tarafında kemerli küçük bir tas nişi olan çeşmenin aynası oldukça sâdedir. Çeşmenin suyu oluktan akıtılmıştır. Uzun yıllar içinde çeşme, teknesiyle birlikte yol seviyesinin oldukça altında kalmıştır.

Çeşmenin bânîsi Hacı Bayram'ın kim olduğunun bilinmediğini bildiren Tanışık, çeşmenin teknesinin kırık olduğunu ve lülesinden devamlı akan suyun aşağı gittiğini kaydetmiştir (Tanışık 1943: 6). Affan Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri kitabında, çeşme ile ilgili Tanışık'ın verdiği bilgileri aktarır ve Tanışık'ın "Silivrikapı dışında mezarlıklar ortasından geçen yol üzerindedir." bilgisinden hareketle çeşmenin yerinin bulunamadığını bildirir (Egemen 1993: 177).

Çeşme, aslında bir namazgâh çeşmesidir. Restorasyon için yapılan kazı

çalışmalarıyla çeşmenin etrâfı açılmış ve arka duvarında bir mihrap ve namaz sofasının olduğu anlaşılmıştır. İ. Fâzıl Ayanoğlu'nun İstanbul Namazgâhları'ndaki Silivrikapı Namazgâhı bilgilerinde (İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphânesi ve Arşivi'ndeki Numara 5340'a kayıtlı Namazgâhlar Dosyası), çeşmenin namazgâha âit olduğu yazılıdır.

Çeşme, Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında, restorasyona alınmıştır. 2007 yılında, rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış, 2010 yılında temel kazısı yapılmış ve 2014 yılında çeşmenin restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır. Yol seviyesinin altında kalmış olan çeşmenin etrâfı açılarak çevre düzenlemesi yapılmıştır. Restorasyon öncesinde, mezarlık duvarı önünde kesme taştan yapılmış bir duvar çeşmesi görünümü sergileyen sivri kemerli çeşme, kesme taştan yapılmış haznesiyle birlikte, küçük bir meydan çeşmesi görünümüne kavuşmuştur. Çeşmenin sağ tarafında üç tekne daha vardır ve bu tekneler gerisindeki alan namazgâh olarak düzenlenmiştir.

TAKKECİ/TAKYECİ ÇEŞMESİ

Maltepe mahallesinde, Londra asfaltında yer alan çeşme, burada bulunan Takyeci İbrahim Ağa (Takkeci/Takkeci İbrahim Çavuş) Câmii yakınındaki Takkeci/Takyeci Sebîli'nin cephesindedir. Sebîlin eski Edirne yolu üzerindeki cephesinde yer alan çeşme, içerideki su haznesine bağlıdır. İ. Aydın Yüksel, çeşme üzerindeki üç beyitlik kitâbede, İbrahim Ağa ve H.986/M.1578 târihinin yazılı olduğunu ve sebîlin diğer köşesinde de pencere üst başlığındaki kitâbede su âyeti ve bir hadis yazılı olduğunu bildirir (Yüksel 1994: 195).

"Gûyâ bu bir çeşme-i sakkadürür / Her tarafda teşne eyler cüst u cû, İbrahim / Önüne gelene ben deyüb târîh / Mâ ile Hüseyin Hasan aşkına sû / Ağa / Tamâm oldukta irişmişdi târîh / Dokuzyüzseksenin altıncısına, 986-1578." (Yüksel 1985: 9)

Tanışık, H.986/M.1578 târihli Takyeci Çeşmesi için, burayı kimin yaptırdığının bilinmediğini, çeşmenin hâlen muattal olduğunu ve tarih kitâbesini kaydetmiştir (Tanışık 1943: 30, 32).

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

Seyyidnizam Çeşmesi.

Davutpaşa Haseki Sultan Meydan Çeşmesi.

Çeşme için Egemen'in kitabında da Takkeci Çeşmesi adıyla Tanışık'ın verdiği bilgiler ve kitâbe aynen aktarılmıştır. Egemen, sebîle bitişik çeşmenin görülemediğini yazmıştır (Egemen 1993: 792)

SEYYİDNİZAM ÇEŞMESİ

Telsiz mahallesi Seyitnizam caddesinde yer alan Seyyidnizam Çeşmesi, tek yüzlü meydan çeşmesi niteliğindedir. Kitâbesiz çeşmenin sivri kemerli cephesi ve sâde tasarımı, klasik üslûptaki çeşmelere uygundur. Haznesiyle birlikte kesme taştan yapılmış olan çeşmenin oldukça sâde olan dikdörtgen cephesinde, sivri kemerli çeşme nişi vardır. Kemerin kilit taşına kabartma bir rozet motifi işlenen çeşmede, hemen üst kısmında kitâbe olması gereken yere yazısız düz mermer bir levha yerleştirilmiştir. En üstte cepheyi profilli korniş belirlerken, çeşmenin iki yan köşesi pahlı olup buralara da kitâbe yerine sonradan yerleştirilen mermer levha gibi, silindir gövdeli ince birer mermer sütun yerleştirilmiştir. Çeşme aynasındaki mermer levhaya kaş kemer motifi ve bir kabara işlenmiştir. Çeşme önünde niş genişliğince tekne ve teknenin iki yanında seki taşı/testi seti yer alır. Sekilerin üst kısmına doğru niş dışında kalan kesme taştan çeşme yüzeyine iki yanda simetrik birer tas nişi açılmıştır. Genellikle tas nişleri, çeşme aynasında yer alır, ancak burada çeşme aynası mermer pano kaplı olup tas nişleri bu alan dışına yerleştirilmiştir. Çeşmede, günümüzde lüle ya da musluk yoktur. Tekne cephesi mermer, testi setleri kesme taştır. Çeşmenin iki yanında birer tekne daha vardır.

Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında, restorasyona alınmıştır. 2009 yılı Haziran ayında, Seyyidnizam Çeşmesi'nin rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış ve kurul onayı alınmıştır. 2011 yılında çeşmenin onarımının gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Restorasyonu gerçekleştirilen çeşmenin iki yanında uçta bulunan kırık tekneleri tamamlanmış ve kesme taş olan seki/testi setlerinin üzerine de birer mermer levha yerleştirilmiştir. Çevre düzenlemesi de yapılan çeşme, iki cadde ortasında kalmaktadır.

SEYYİDNİZAM ÇEŞMESİ

Telsiz mahallesi Seyitnizam caddesinde yer alan tek yüzlü meydan çeşmesi niteliğindeki tek cepheli çeşme, yuvarlak kemerli bir nişe sâhiptir. Oldukça sâde olan çeşme cephesinde yuvarlak kemerin kilit taşına bir rozet ve iki yanda köşelik kısımlarına da birer kabara işlenmiştir. Yapının kitâbesi yoktur. Dikdörtgen çeşme cephesinin üst kısmında saçak biçiminde silme yer alır. Yuvarlak kemerli çeşme nişinde kemerin oturduğu üzengi taşının iç yüzeyine tas nişi yapılmıştır. Çeşme aynası düz olup musluk tablası kırıktır. Çeşmenin niş genişliğinde olan teknesi, yol seviyesinin altında kalmıştır. Çeşmenin arkasında tuğla örgülü dörtgen haznesi vardır. Hazne örtüsü olarak yine aynı tuğla duvar örgü malzemesi kullanılarak çeşme cephesi gerisinde bir üst örtü oluşturulmuştur.

Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında diğer Seyyidnizam Çeşmesi gibi, bu çeşmenin de 2009 yılı Haziran ayında rölöve-restitüsyon ve resrorasyon projeleri hazırlanmış ve kurul onayı alınarak 2011 yılında çeşmenin onarımının gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

ÇÖREKÇİ ÇEŞMESİ

Veliefendi mahallesi Seyitnizam caddesinde yer alan Çörekçi Çeşmesi, tek yüzlü bir meydan çeşmesidir. Haznesiyle birlikte kesme taştan yapılmış olan çeşmenin geniş dörtgen cephesinde, basık sivri kemerli bir çeşme nişi vardır. Kitâbesiz çeşmenin sivri kemerli cephesi ve sâde tasarımı, klasik üslûptaki çeşmelere uygundur. Klasik üslûbun sâdeliğindeki çeşmede, sivri kemerli çeşme nişi içinde iki yanda simetrik olarak basık sivri kemerli küçük tas nişi vardır. Çeşmede, günümüzde musluk yoktur. Çeşmenin üst kısmı saçak kornişle belirlenir ve haznesinin üzerini kesme taştan kırma çatı ile örtülüdür.

Çeşme, uzun yıllar bakımsız durumda kaldıktan sonra, Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında, restorasyona alınarak günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur. Çeşmenin restorasyon çalışmaları, 2014 yılında tamamlanmıştır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi.

MEVLEVÎHÂNE ÇEŞMESİ

Merkezefendi mahallesi Mevlevihâne caddesinde yer alan Mevlevîhâne Çeşmesi, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin Hâmûşan Mezarlığı duvarı cephesinde olup duvarın arka kısmında da bir su terâzisi bulunur. Kitâbesi olmayan çeşme, hazîre duvarı boyunca yükselir. Kesme taştan dikdörtgen cephesinde sivri kemerli, tek cepheli bir duvar çeşmesidir. Kitâbesiz çeşmenin sivri kemerli cephesi ve sâde tasarımı, klasik üslûptaki çeşmelere uygundur. Üstte profilli bir saçak ve iki yanda silmelerle belirlenen dikdörtgen cephede, sivri kemerli çeşme nişine sâhiptir. Kemerin oturduğu üzengi taşları profillidir. Sâde tasarımdaki çeşmenin sivri kemerli nişinde, simetrik olarak sivri kemerli küçük birer tas nişi ve altta yüzeyinde kabartma kaş kemer ve bir rozet motifi olan dikdörtgen mermer levha hâlinde ayna taşı ve önünde niş genişliğince teknesi ile iki yanda seki taşları vardır. Çeşmede, günümüzde musluk ya da lüle yoktur. Çeşmenin sol tarafına, hazîre duvarı önüne ayrıca çeşme teknesinden daha yüksekte kalan bir tekne daha yerleştirilmiştir.

Mevlevîhâne Çeşmesi, Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında, Mevlevîliğin önemli merkezi olan yapı, Hâmûşan Mezarlığı ve su terâzisi ile birlikte restorasyona alınmıştır. 2009 yılında Hâmûşan ve Mevlevîhâne Çeşmesi'nin rölöve-restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. 2014 yılında restorasyon çalışmalarına başlanarak mezarlık duvarı, çeşme ve su terâzisinde kapsamlı bir restorasyon gerçekleştirilmiştir. Çeşmenin bağlı olduğu taş mezarlık duvarı tamâmen yıkılıp yerine yeni kesme taşlarla yeniden duvar örülmüştür. Son onarımla çeşme ve su terâzisi iyi durumdadır, ancak çeşmenin suyu akmamaktadır.

DAVUTPAŞA-HASEKİ SULTAN MEYDAN ÇEŞMESİ

Maltepe mahallesi Yılanlı Ayazma sokağında bulunan Davutpaşa-Haseki Sultan Meydan Çeşmesi (H.1054/M.1644), klasik üslûpta mermerden sivri kemerli tek yüzlü bir meydan çeşmesidir. Çeşmenin arkasında, Haseki Sultan Namazgâhı (Yılanlı Ayazma Namazgâhı ve Burmalı Çeşme Namazgâhı olarak da bilinir) sofası vardı. Burası uzun yıllar kahvehâne olarak kullanılmıştır.

Kesme taştan olan çeşme haznesinin üzeri, yine kesme taştan beşik çatı biçiminde üst örtüye sâhiptir. İki yandan silmeler ve kum saati biçimli burgu gövdeli dekoratif birer sütunçe ve üstte halka motifli kabartmalı bordürle belirlenen dikdörtgen mermer cephede, saçak altında silmelerle belirlenen dikdörtgen alanda kitâbe vardır. Kitâbe, dikdörtgen mermer levha üzerine beş satır, altı sütun hâlinde uçları dilimli kemer biçimindeki dekoratif kartuşlara sülüs hatla yazılmıştır. 22 kartuşta kitâbe yer alırken alttan iki uçtaki birer kartuş rûmî ve palmet motifleriyle doldurulmuştur. Sivri kemerli çeşme nişinde, kemer aynasında rûmî motifleriyle kıvrık dallardan oluşan yoğun süslemeler görülür. Mermer ayna taşında, dikdörtgen içinde kaş kemer motifi belirgindir. İ. Fâzıl Ayanoğlu'nun İstanbul Namazgâhları'ndaki Haseki-Sultan Namazgâhı (Yılanlı Ayazma Namazgâhı) bilgilerinde, müsennâ kabartma besmele yazıları ile maşrapa resmi olduğu bilgisi yer almaktadır.

Tanışık, Topkapı dışında Davutpaşa Kışlası alt tarafında, Genç Osman Köprüsü berisindeki çeşmenin kitâbesindeki müderris ve kâdı olan şâir Yümnî Mehmed Efendi'nin onbir beyitlik manzûmesinin târih mısrâsını, "Çeşmede âb-ı revân olmak meğer, 1054 (1644 M.)." olarak kaydetmiştir (Tanışık 1943: 78). Egemen, çeşme için Tanışık'ın bilgilerini aktarır ve belirtilen yerde çeşmenin görülemediğini bildirir (Egemen 1993: 358).

Merkezefendi Çeşmesi.

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

SADRÂZAM ALİ PAŞA ÇEŞMESİ

Tanışık, H.1132/M.1719 târihli çeşmenin Mevlevîhânekapı kurbunda olduğunu ve Yeni Çeşme adıyla anıldığını belirtir. Tanışık'ın bildirdiğine göre, çeşmenin büyük haznesinin duvarları kesme taştandır. İlk bânîsi sadrâzam Çorlulu Ali Paşa'dır ve Evliyâ Câmii'ni yaptıran Tevfik Efendi'nin zevcesi Hanife Hâtun 1320 (1902 M.) târihinde tecdit ve ihyâ etmiştir. Baltacızâde Fehmi Abdullah Efendi'nin beş beyitlik kitâbesinin târih mısrâları şudur: *"Bir su içtim Fehmi âmin-han olup târîhini / Nâilî Kevser ola ervâhı pâk-i müslimîn, 1320 (1902 M.)"*

İki satırlık eski kitâbesi de: *"Sâhibü'l-hayrât Sadrâzâm-ı esbak merhûm ve mağfûr / Çorlulu Ali Paşa hazretleri 1132 (1719 M.)"* Tanışık, çeşmenin bir fotoğrafını da yayımlamış olmasına karşın, anıtsal çeşmenin ayrıntıları seçilememektedir (Tanışık 1943: 118). Âbidevî kesme taş çeşmenin dörtgen haznesi, hazne örtüsü ve önde dışa çıkıntı yapan teknesi belirgindir.

VELİEFENDİ ÇEŞMESİ

Veliefendi mahallesi Prof. Dr. Turan Güneş caddesinde yer alan çeşme, tek yüzlü olup namazgâhlı çeşmelerdendir. Haznesiyle birlikte kesme taştan yapılmıştır. Dikdörtgen ön cephesinde sivri kemerli çeşme nişi olan çeşmenin arkasında namazgâh alanı vardır.

Bânîsi, şeyhülislâm Veliyüddin Efendi olarak kabul edilir. 1760'da şeyhülislâm olan Veliyüddin Efendi, 1761'de azledilerek Bursa'ya gönderilir ve 1767'de görevine iâde edilerek tekrar şeyhülislâm olur. İâde-i îtibar olarak aynı yıl kendisine tahsis edilen büyük Çırpıcı Çayırı'na bir çiftlik kurdurur ve aynı zamanda bereketli olan bu geniş arâzide botanik bahçesi oluşturmaya başlar. Çiftliğinin giriş kısmına namazgâh ile bir çeşme inşâ ettirmiştir. 25 Ekim 1768'de vefat eden Veliyüddin Efendi, iyi bir hattat olup tâlik yazıda usta olarak üne sâhiptir. Hayır sâhibi olarak bu çeşme ile birlikte günümüzde Veliefendi Hipodromu'nun da olduğu mesîre alanı, Bayezit Câmii'nde bir kütüphâne gibi hayratları vardır. İyi bir hattat olan Veliyüddin Efendi, Fâtih'teki Nevşehirli Dâmat İbrahim Paşa Çeşmesi'nin kitâbesini yazmıştır.

İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphânesi'ndeki arşivde arkasında "Veli Efendi Çayırı Yeşiltepe Namazgâhı" yazılı olan fotoğrafta, ağaçlar arasında duvarla çevrili alanda, kesme taştan dikdörtgen cepheli, sivri kemerli tek yüzlü bir çeşme olarak görülür. Oldukça sâde olan çeşme cephesinde, sivri kemerin kilit taşında, kabartma bir rozet bulunur ve sivri kemerli nişteki ayna taşı da çok yalındır.

1980'lerde namazgâh çevresinde çoğalan gecekonduların arasında, yarısına kadar toprağa gömülmüş vaziyette kalan Veli Efendi Çeşmesi, 2011 yılına kadar bakımsız, harap hâlde kalmıştır. Zeytinburnu Belediyesi tarafından 2007'de restorasyon projesi başlatılarak çeşmenin etrâfı açılmıştır. Kazı çalışmalarının sonunda, çeşmenin önündeki üç teknesi ve testi setleri ile arkasındaki namazgâh alanının duvarları ortaya çıkarılmıştır. Arkasındaki namazgâh alanıyla birlikte çeşmenin, 2011 yılında projeleri hazırlanarak restorasyon süreci başlatılmıştır.

MERKEZEFENDİ CÂMİİ ÇEŞMESİ

Merkezefendi mahallesi Mevlevîhâne caddesinde yer alan çeşme (H.1227/M.1812), Merkezefendi Câmii avlu cümle kapısının sağında, duvara bitişik olarak cadde üzerindedir. Düşey eksende dikdörtgen mermer çeşme cephesi, iki yandan derinliği fazla olmayan iki sütunçe ve üstte saçak oluşturan korniş ile belirlenir. Korniş altında basık sepet kulpu kemer görünümü vardır ve düz mermer ayna taşında iki satır hâlinde kitâbe yer alır. Çeşmede, günümüzde musluk yoktur. Suyu akmayan çeşmenin önündeki teknesi yol seviyesinin altında kalmış ve teknenin içi doldurulmuştur. Tanışık'ın, Merkezefendi Câmii ve Tekkesi'nin avlu kapısı dışında metrûk olarak kaydettiği çeşme (Tanışık 1943: 232) için Egemen'in kitabında da Tanışık'ın verdiği bilgiler aktarılmıştır (Egemen 1993: 593). Ayna taşında tek süsleme öğesi olarak yer alan iki satırlık kitâbeden ebced hesâbıyla çeşmenin H.1227/M.1812 yılında yaptırıldığı anlaşılır. Oldukça sâde tasarımdaki çeşme,

ampir üslûpta değerlendirilebilir.

erMerkezefendi Külliyesi'nin ilk bânîsi olan ve Merkez Efendi olarak tanınan Şeyh Musa Musliheddin Efendi (? - 1552), Halvetî tarîkatının Sünbüliye kolu şeyhlerindendir. Merkez Efendi, vefat edince türbesi de buraya yaptırılmıştır. Bir tarîkat külliyesi niteliğinde, buraya zaman içinde yeni yapılar eklenmiş ve çeşitli onarımlar gerçekleştirilmiştir. H.1227/M.1812'de cümle kapısının yanına bu çeşme yaptırılmıştır. Sultan II. Mahmud, H.1252/M.1836 yılında tekkede büyük bir yenileme ve onarım gerçekleştirmiştir. Câmi-tevhithâne ve türbeler yenilenmiştir. Merkezefendi Türbesi, genişletilerek yeniden inşâ edilmiş, avluya kuyu bileziği ve şadırvan eklenmiştir. Sultan II. Mahmud dönemi, ampir üslûbun revaçta olduğu bir dönemdir ve buradaki yapılarda da ampir üslûp özellikleri görülür. Merkezefendi Külliyesi; cümle kapısı, çeşme, küçük türbe; câmi-tevhithâne; Merkezefendi Türbesi ve çeşmesi; çilehâne, kuyu ve şadırvan; mutfak, taamhâne, derviş hücreleri, selâmlık ve hünkâr köşkü, harem, darülkurra, hamam ve hazîrelerden oluşur (Tanman 1994: 396-400).

MERKEZEFENDİ CÂMİİ ÇEŞMESİ

Merkezefendi Türbesi duvarına bitişik, ampir üslûpta mermer bir duvar çeşmesidir. Dörtgen planlı tek katlı ve ampir üslûpta yuvarlak kemerli pencereleri olan türbenin pahlı kuzeydoğu köşesine yerleştirilen küçük bir çeşmecik niteliğindeki yapı, duvarda yuvarlak kemerli bir ayna taşı görünümündedir. Üstte yuvarlak kemer yüzeyinde kabartma perde motifi ve altta simetrik bitkiler arasında yüksek kabartma olarak dört ayaklı, kısa, yuvarlak sehpâ üzerinde tarîkatın simgesel tâcı olan Sümbülî sikke kabartması öne çıkar. Kabartmalarda sehpânın ayakları yuvarlak kemer üzerine oturur ve yuvarlak kemer formunun alt kısmında püsküllü perde motifi yer alır. Musluğun üst kısmında ayna taşına, ampir üslûba uygun olarak bir fiyonkla bağlı dekoratif bir sümbül motifi işlenmiştir. Basit bir musluk takılmış olan çeşmenin önünde, dış yüzeyi kabartmalı ve dışa oval olarak taşan deforatif bir kurna vardır. Çeşme, türbede yapılan son onarımda sökülmüştür ve ayna taşı türbenin içine konmuştur.

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA ÇEŞMESİ

Kazlıçeşme mahallesi Abay caddesinde yer alan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Câmii'nin duvarına bitişik bir duvar çeşmesidir. Moloz taş-tuğla duvarlı, kiremit kaplı çatı örtülü olan câminin, çokgen kâideli silindirik gövdeli minâresinin yanındaki duvarda, âdeta yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı gibi görünen çeşme, moloz taş duvarlı câmi duvarı bütünlüğündedir. Tek cepheli çeşme, yuvarlak kemerli bir nişe sâhiptir. Yuvarlak kemeri kesme taş ve cephesi de kesme taş olarak devam eden çeşmenin önündeki teknesi ve iki yanındaki seki taşları da kesme taştır. Yuvarlak kemerli niş içinde kalan çeşme aynası, oldukça sâde olup düz devam eder. Çeşmede, günümüzde musluk yoktur. Câminin pencere açıklıklarının bâzıları dikdörtgen söveli ve tuğladan yuvarlak kemer alınlıklı olup bâzıları ise sâdece tuğladan yuvarlak kemerlidir. Çeşmenin kesme taştan yuvarlak kemer formu, pencerelerdeki bu tuğla yuvarlak kemer formuyla uyumludur.

Tanışık, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Çeşmesi kitâbesini H.1329/M.1823 târihli olarak kaydetmiştir (Tanışık 1943: 248): *"Vedûda ihsân eyle cennet-i firdevsi / Sâhibü'l-hayrât Mustafa Paşa Merzifonî, 1239 (1823 M)."* Bu târih, çeşmenin tâmir târihidir.

Bu bölge, Fâtih Sultan Mehmed zamânından beri tabakhâne merkezi olarak gelişmiştir. Dericilik sanâyisi ve kasaplarıyla meşhur bu bölgede, câmiye de genellikle kasaplar geldiğinden, Kasaplar veya İskele Mescidi adıyla da tanınmıştır.

Çeşmede var olan yuvarlak kemer, genellikle ampir üslûptaki yapılarda kullanılmıştır. H.1329/M.1823 yılında yenilenmiş ve bu yenilenme sırasında da dönem üslûbu olarak ampir üslûba da en yalın hâliyle uydurulmuş olmalıdır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Câmii, XVII. yüzyıl yapısı olup sonrasında çeşitli onarımlar geçirmiştir.

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

Merkezefendi Türbe Çeşmesi.

Yenikapı Mevlevîhânesi Çeşmesi.

Son olarak Zeytinburnu Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında, 2011 yılında başlatılan onarımla günümüzdeki görünüme kavuşmuş, 2015'te yeniden ibâdete açılmıştır. Câmi duvarındaki yuvarlak kemerli çeşme için de gerekli bakımlar, bu restorasyonda gerçekleştirilmiştir.

DERVİŞ PAŞA ÇEŞMESİ

Maltepe mahallesi Topkapı Maltepe yolundaki Topkapı Kültür Park içinde yer alan Takkeci İbrahim Ağa (Takkeci/Takkeci İbrahim Çavuş) Câmii'nin köşesinde, yol seviyesinden aşağıda kalan ve basamaklarla inilen Derviş Paşa Çeşmesi (H.1235/M.1819), ampir üslûpta tek yüzlü bir duvar çeşmesidir. Sadrâzam Derviş Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çukur çeşme konumunda yol seviyesinden aşağıda yer alan çeşmeye, sekiz-dokuz basamakla inilir. Bir köşe çeşmesi olarak bağlı olduğu duvarda, yolun iki tarafına doğru iki yanda kesme taştan açılı olarak duvarlar devam eder. Kesme taş cephelerin birleştiği köşede yer alan çeşme cephesi mermerdir. İki yandan pilastrlarla belirlenen dikdörtgen çeşme cephesinde, üstte dikdörtgen alınlık kısmında küçük bir kabara motifi üzerine oturan kabartma yapraklardan oluşan oval madalyon içinde Sultan II. Mahmud'un tuğrası vardır. Çeşmenin önünde mermer teknesi ve iki yanda seki taşları yer alır.

Târih beyti, *"Erenler himmetiyle söyledim târîhini Hayrî / Zülâli cûdunu Dervîş Paşa eyledi icrâ, Fî Câ 1235."* şeklindedir.

Çeşmenin bânîsi sadrâzam Derviş Mehmed Paşa, H.1233/M.1817'de sadrâzam olup H.1235/M.1819 yılında Şam ve Kudüs vâliliğinde bulunmuştur. Ayrıca, Zeyrek'te Şah Huban Sokağı köşesinde yaptırdığı bir çeşme daha vardır.

BEZMİÂLEM VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ

Topkapı TEAŞ Trafo Merkezi yanındadır. H.1259/M.1843 yılında Sultan Abdülmecid tarafından annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan için yaptırılmış olan Bezmiâlem Vâlide Sultan Çeşmesi, tek yüzlü duvar çeşmelerine güzel bir örnektir. Âbidevî yapıdaki çeşme ilk inşâ edildiğinde, Beşiktaş'ta Yıldız Saat Kulesi karşısındaki sokağın başındaydı. Buradan sökülerek 1943-1945 yılları arasında Topkapı dışına nakledilmiştir.

Reşad Ekrem Koçu, 1961'de yayımlanan İstanbul Ansiklopedisi'nde, Beşiktaş'ta Yıldız'da saat kulesinin karşısında olan ve uzun zamandan beri suyu kesik ve muattal durumdaki çeşmenin 1943-1945 yılları arasında, Topkapı dışına nakledilerek suya kavuşturulduğunu ve 1957-1959 yılları arasında ise tekrar sökülerek Davutpaşa ve

Hacı Bayram Çeşmesi.

FOTOĞRAF: MESUDE BÜLBÜL

Maltepe yollarının çatal kavşağına götürüldüğünü, nakiller sırasında çok hırpalandığını ve tekrar susuz kaldığını yazmaktadır (Koçu 1961: 2736-2737). Çeşme günümüzde, Topkapı Mezarlığı 10. Yıl caddesi üzerinde yer alır.

Ampir üslûptaki çeşmede günümüzde musluk yoktur. Çeşmenin önündeki mermer teknesi, düz mermer panolardan oluşur. Orijinal teknesinin dış yüzeyinde çiçek ve yapraklardan oluşan kabartmalar vardı. Çeşmenin Zîver tarafından yazılmış beş kıtalık kitâbesinin târih beyti şöyledir: *"Cevherîn târîhini Zîver dedim içüp suyun / Kevser olsun rûhuna Mâhmud Hân'ın bu zülâl, 1259."*

HÜSEYİN BEY ÇEŞMESİ

Beşiktaş'tan sökülerek getirilen Bezmiâlem Vâlide Çeşmesi'nin kurulduğu yerde, daha önceden Hüseyin Bey Çeşmesi vardı. H.1267/M.1850 târihli Hüseyin Bey Çeşmesi, Tanışık'ın kitabında 283 numarada yer alır. Topkapı dışında kapının tam karşısında olduğunu belirttiği çeşme için şu bilgileri verir: "Sâde bir çerçeve ve başlıklı düz iki sütun üstündeki kitâbesi, üçer mısrâ, dört satırdır. iki tam târih gösteren beyit vardır: *"Topkapıda çeşme inşâ eyledi mîri Hüseyn, İç bu dilcû çeşmeden mâü'l-hayât oldu revân, 1267 (1850 M.)"* Bu çeşmenin yerine Yıldız'dan nakledilen Bezmiâlem Vâlide Sultan Çeşmesi tanzim edilirken Hüseyin Bey Çeşmesi'ne âit kitâbe buradan kaldırılmış ve nereye götürüldüğü bilinmemektedir (Tanışık 1943: 267). Kitaptaki fotoğrafa göre, dikdörtgen bir duvar çeşmesi olan ampir üslûptaki çeşmede, iki yandan Dor başlıklı pilastrlarla belirlenen çeşme nişi dikdörtgen olup ayna taşı düzdür. Çeşmenin üst kısmında kornişlerle belirlenen dikdörtgen levhada, kartuşlar içindeki uzun kitâbesi ve iki uçta dekoratif kabartmalar görülür.

KAPICI İSMAİL AĞA ÇEŞMESİ

Tanışık'ın H.1321/M.1903 târihli olarak Zeytinburnu yakınlarında cadde üzerinde olduğunu kaydettiği Kapıcı İsmail Ağa Çeşmesi hakkındaki bilgiler, Tanışık'ın verdiği bilgilerden ibârettir (Tanışık 1943: 302). Kitâbesi şu şekildedir: *"Kapıcı İsmail Ağa yaptı bir çeşme-i rânâ / Gelen geçen suyun içüp sâhib-i hayra etsün duâ, 1321 (1903 M)."*

KAYNAKLAR

¶ Egemen, A., *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri* (Resimleri ve Kitâbeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993.

¶ Koçu, R. E., "Bezmiâlem Vâlide Sultan Çeşmesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1961, s. 2736-2737.

¶ Kömürciyan, E. Ç., *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988.

¶ Kumbaracılar, İ., *İstanbul Sebilleri*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Sarıdikmen, G., *İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2013.

¶ Tanışık, İ. H., *İstanbul Çeşmeleri I – İstanbul Ciheti*, Maârif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1943.

¶ Tanman, M. B., "Merkez Efendi Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 396-400.

¶ Yüksel, İ. A., "Takkeci İbrahim Çavuş Camii", *Lale*, sayı: 3, Kasım, 1985, s. 2-11.

¶ Yüksel, İ. A., "Takkeci İbrahim Ağa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 194-195.

SEYYİDNİZAM Tekkesi, Yavuz Sultan Selim zamânında, Bağdat'tan İstanbul'a yerleşen Nakşibendî tarîkatı şeyhlerinden Seyyid Nizâmeddin/Nizam (öl. 1550) tarafından yaptırılmıştır. Tekkenin kuruluş târihi tam belirlenememekle birlikte, XVI. yüzyılda yaptırılmış olduğu bilinmektedir. Mermer dikdörtgen prizma biçimli bir abdest teknesinde, 1267/1850 târihinde Seyyid Ebubekir Şâmi tarafından vakfedildiğini belirten bir kitâbe ve Taşçı Celâleddin adına bir imzâ mevcuttur. Seyyidnizam Külliyesi avlusunda yer alan Seyyidnizam Câmii şadırvanı, klasik üslûptaki Osmanlı şadırvanlarının yorumlandığı yeni bir örnektir. Mermer sekiz sütunla taşınan ve sivri kemerlerle birbirine bağlanan sekizgen planlı taşıyıcı sistem üzerinde, kurşun kaplı geniş saçak ve sekizgen kasnak üzerinde, üzeri kurşun kaplı kubbe örtülü bir üst örtü sistemine sâhiptir. Kurşun kaplı kubbenin hilâlle biten alemi vardır. Geniş saçağın iç yüzeyi geometrik süslemelidir. Sekizgen kâide üzerindeki taşıyıcı sistemde, çokgen mermer sütun kâidesi üzerindeki sütun gövdesi de çokgen olarak devam eder ve klasik dönem Osmanlı sütun başlıklarından baklavalı başlıklar üzerine sivri kemerler oturur. Cephelerde dönüşümlü olarak sivri kemer ve basık sivri kemer kullanılmıştır. Sivri kemerlerin mermer köşeliklerine simetrik olarak dâiresel birer madalyon yerleştirilmiş ve içlerine Arapça Oniki İmam ve Dört Halîfe'nin isimleri yazılıdır. Sekizgen gövdeden iki sıra sâde kabartma dizisiyle geniş saçağa geçilir. Sekiz sütun ve kemerlerle oluşturulan revakta, abdest alacakların oturmaları için tasarlanan oturaklar da sütun kâidelerine benzetilmiştir. Şadırvanın mermer havuz

Seyyidnizam Câmii Şadırvanı

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

kısmı çokgen planlıdır. Sekizgen kâide üzerine oturan dikdörtgen mermer panolardan oluşan bu hazne kısmı, üstte yine mermer panolarla çevrelenir ve köşelerde dekoratif mermer alınlıklarla taçlandırılır. Üstteki yatay dikdörtgen mermer panoların yüzeyinde, kitap ciltlerinde sıkça örneği görülen salbekli şemse motifi benzeri kabartma süslemeler vardır. Alttaki profillerle dikdörtgen olarak belirlenen abdest musluklarının takılı olduğu mermer panolara ise dalgalı basık kaş kemer motifi kabartma olarak işlenmiştir. Dekoratif abdest musluklarının boruları, rozet benzeri kabartmalara yerleştirilmiştir. Yapıyı üstten örten sekizgen kasnak üzerindeki kubbe, şadırvanın çokgen havuzunun üst kısmına denk gelir.

Zeytinburnu Belediyesi tarafından câmi-tevhithâne-türbe ile müştemilâtı, hazîre ve çevresi, 2013-2014'te kapsamlı bir restorasyondan geçirilmiştir. Yanı başına inşâ edilen Seyyidnizam Külliyesi ve yeni Seyyidnizam Câmii, Nisan 2016'da ibâdete açılmıştır.

Günümüzde, Seyyidnizam Külliyesi bütünlüğündeki yeni Seyyidnizam Câmii avlusundaki sekizgen planlı mermer şadırvan, bu süreçte inşâ edilmiştir.

Zeytinburnu'nun târihî sebilleri

FOTOĞRAF: PELİN ULCA

ZEYTİNBURNU'NDA insanların içme suyu ihtiyâcını gidermek üzere hayrat yapıları olarak çeşmeler gibi sebiller de inşâ edilmiştir. Günümüze ulaşabilen sebiller, bu bölgede yapılmış olan çeşmeler gibi mîmârî ve süslemeleri açısından klasik veya ampir üslûptadır. Günümüze sağlam olarak ulaşabilen iki sebil, Takkeci İbrahim Ağa (Arakiyeci İbrahim Ağa/Takkeci) Câmii yakınındadır. İstanbul'un en erken târihli sebil örneklerinden olan bu yapılar, XVI. yüzyılda yapılmıştır.

TAKYECİ (TAKKECİ İBRAHİM AĞA) SEBÎLİ

Topkapı'da sur dışında, Topkapı Kültür Park içindeki Arakiyeci İbrahim Efendi'nin H.1000/M.1592 yılında yaptırdığı Takkeci İbrahim Ağa (Arakiyeci İbrahim Ağa) Câmii'nin doğusunda, Takyeci Câmii Sokağı girişinde, yol seviyesinden aşağıda kalan ve basamaklarla inilen Derviş Paşa Çeşmesi'nin karşı köşesindedir.

İstanbul sebilleri ile ilgili ilk araştırmaları yapan İzzet Kumbaracılar, sebîlin Mîmar Sinan'ın mîmarbaşılığı zamânında yapılmış olduğunu bildirir. H.986/M.1578 târihli olan sebil, klasik üslûptadır. Dörtgen planlı, düz taş söveli dikdörtgen açıklıklı pencerelere sâhiptir ve bu açıklıkları, her birinde altışar su verme aralığı olan lokmalı demir parmaklıklarla örtülüdür. Sebîlin sokağa bakan cephesinde üç pencere açıklığı, caddeye bakan cephesinde bir pencere açıklığı ve duvar yüzeyinde sâde bir çeşme vardır. Eski fotoğraflarda, öncesinde ahşap olarak görülen ve 2000'li yıllarda beton sıvalı olan yapının üzerinde yer alan ikinci kat sonradan eklenmiştir. Günümüzde sebil ve çevresinde yapılan çevre düzenleme çalışmaları ile üzerindeki ikinci kat ve yanındaki eklentileri yıktırılmıştır. Yıktırılan yan bölüm duvarında da sebîlin dikdörtgen açıklıklı iki penceresi ve basık kemerli kapı açıklığı ortaya çıkmıştır. Yapının arkasında H.1004/M.1595'te ölen Takyeci/Takkeci İbrahim Ağa ve H.995/M.1587'de vefat eden oğlu Halil Çavuş'un da defnedildiği bir hazîre vardır ve sebîlin bu taraftaki cephesinde de dikdörtgen açıklıklı pencereleri bulunur.

Edirne yolu üzerindeki cephede, içerideki su haznesine bağlı bir çeşme yer alır. İ. Aydın Yüksel, çeşme üzerindeki üç beyitlik kitâbede, İbrahim Ağa adının ve H.986/M.1578 târihinin yazılı olduğunu ve diğer köşesinde de pencere üst başlığındaki kitâbede su âyeti ve bir hadis yazılı olduğunu bildirir ve H.986/M.1578 târihiyle, buranın câmiden 14 yıl önce yapıldığını belirtir. Eski fotoğraflarında seçilebilen kitâbeler, günümüzde yerinde yoktur. Sebîlin penceresi yanında kesme taş ve düz mermer levhayla belirlenen çeşme cephesi düzdür. Yatay dikdörtgen cepheli çeşmenin önünde teknesi vardır.

Yapının caddeye bakan cephesindeki çeşmedeki kitâbede, *"Gûyâ bu bir çeşme-i sakkadürür / Her tarafda teşne eyler cüst u cû*

İbrahim: Önüne gelene ben deyüb târîh/ Mâ ile Hüseyin Hasan aşkına su

Ağa: Tamam oldukta irişmişdi târîh/ Dokuzyüzseksenin altıncısına. 986/1578." yazmaktadır.

Sebîlin Takyeci Sokağı'na bakan cephesindeki kitâbede iki kartuş içinde ikişer satır hâlinde Enbiyâ sûresi, 30., Furkan sûresi, 48., İnsan sûresi, 18. âyetler ve suyla ilgili bir hadis yazmaktadır.

İstanbul çeşmeleri ile ilgili kapsamlı bir kitap hazırlayan İbrahim Hilmi Tanışık, H.986/M.1578 târihli olarak Takyeci Çeşmesi için Topkapı dışında, Takyeci İbrahim Ağa Câmii berisindeki köşedeki sebîle bitişik olan çeşmeyi kimin yaptırdığının bilinmediğini ve kullanım dışı olduğunu belirterek kitâbedeki târih beytini vermiştir.

TAKYECİ İBRAHİM AĞA (TAKYECİ / TAKKECİ) SEBÎLİ

Maltepe mahallesinde, Topkapı Maltepe yolundaki Topkapı Kültür Park içinde yer alan Takyeci İbrahim Ağa Câmii'nin kıble tarafında, Takyeci Câmii Sokağı'ndaki avlu kapısı girişinde sağdadır. Bânîsi, Takyeci/Takkeci İbrahim Ağa'dır. Sebîli, Takkeci İbrahim Ağa Câmii ve sıbyan mektebi ile birlikte yaptırmıştır. Câmi avlusunun kıble tarafındaki kapının sağına bitişik olarak üstü açık sebil, su kuyusu ve haznesi ile bitişiğinde küçük bir mektep yer alır. Sebîlin üzerinde üst örtü yoktur. Üstü açık (yazlık) sebiller grubunda değerlendirilebilecek yapıya, Takyeci Câmii Sokağı'ndaki ayrı bir kapıdan girilir. Sebîlin avluya bakan penceresi yanında kartuşlar içinde iki sütun dokuz satır olarak celî sülüsle

Takyeci İbrahim Ağa Sebîli.

Derviş Paşa Çeşmesi karşı köşesindeki Takyeci İbrahim Ağa Sebîli.

kitâbe yazılmıştır. Câminin kitâbesini yazan Nûşî tarafından yazılan sebil kitâbesinde, H.1002/M.1593 târihi vardır.

Kitâbe metninde, *"Yâ İlâhî neccinâ mimmâ nihâf iş bu çeşme sâhibine(i) kıl belâlardan muaf / Hem ana ilm ü amel nasîb eylesün habîbin hörmetiyçün yâ mucîb / Hediyye sundı sun'undan sana lütfeyleyüb Allah / Sebilhânesin yapdun ki suyun kıldın sebîlullah / Ola âb-ı hayât her kim gelüb içerse bu sudan / Şerâb-ı havz-ı kevserden suna yarın Habîbullah / Hüdâ bâ hubb-i hayr-i visâl-i cûdan eyle müstedâm / Ki yapdı bir sebîlhâne dahi bir âli beytullah / Dem-i âhirde yâ Râb ana iymânı yoldaş it / Çün adın sen kodın yâ Râb İbrâhim Halîlullah / Didi târîhini Nûşî içüb âb-ı sebîlinden / Hasan Hüseyn'in aşkına açılsun bu sebîlullah, sene 1002."* ve "Bir kâfire su veren, bir sene oruç tutmuş gibidir. Bir hayvanı sulayan, yirmi sene oruç tutmuş gibidir. Bir ağacı sulayan, kırk sene oruç tutmuş gibidir. Bir mümine su veren, yetmiş sene oruç tutmuş gibidir." anlamındaki hadis Arapça yazılıdır.

İzzet Kumbaracılar, H.1000/M.1593 yılında Takkeci İbrahim Ağa'nın yaptırdığı klasik üslûptaki sebîlin, mîmarbaşı Davud zamânında yapıldığını belirtir.

Genellikle, yağışsız ve sıcak yaz mevsimlerinde kullanılabilen üstü açık (yazlık) sebiller; külliye, câmi veya hazîrelerin duvarlarına açılmış pencerelerden oluşur. Bu tür sebillerde, parmaklıklı pencereler arkasındaki bahçe ya da avluda günün belirli zamanlarında görevli bir sebilci bulunurdu ve bu sebilci, su isteyenlere yanındaki sebil teknesinden taslarla su servisi yapardı.

SÂKİNE HATUN (İLYASZÂDE) SEBÎLİ

Topkapı surları dışında, İlyaszâde Şücâüttin Câmii'nin sol tarafında bulunuyordu. İlyaszâde Şücâüttin Câmii'nin bânîsi İlyaszâde'nin kızı Sâkine Hâtun tarafından XVI. yüzyılda yaptırılmıştır. Fâzıl Ayanoğlu, Tezkiretü'l-Bünyan'da İlyaszâde Câmii'nin Mîmar Sinan tarafından yapıldığını yazdığından, sebîlin de Mîmar Sinan tarafından yapıldığını düşünür ve İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü sicil defterinde câmi ile birlikte imam meşrûtası, sebil ile sebil meşrûtası ve türbenin İlyaszâde'nin kızı Sâkine Hâtun adına tescil edilmiş olduğu bilgisini verir. Sebil, günümüzde mevcut değildir. 13 Haziran 1956 târihinde, Topkapı yolu açılırken yanındaki câmi ile birlikte belediye tarafından yıktırılmıştır. Egemen, Sâkine Hâtun Sebîli hakkında, Kumbaracıların verdiği bilgileri aktarır ve sebîlin görülemediğini belirtir.

Klasik üslûptaki sebil, sâde bir görünümdeydi. Kumbaracıların bildirdiğine göre "... bir yanında Kırklar Sofrası demekle mâruf sofra; mermer ve etrâfı murabba şekilde somaki taşlarla müzeyyendir. Ve kenarında tuzluk şeklinde bir alâmet vardır." Sâkine Hâtun vakfiyesine göre, sebilde mermer su kuyusundan tatlı su ile birlikte, her gün o yoldan geçenlere yedi sofra

Genellikle yağışsız ve sıcak yaz mevsimlerinde kullanılan üstü açık (yazlık) sebiller; külliye, câmi veya hazîrelerin duvarlarına açılmış pencerelerden oluşur.

yemek de veriliyordu. Bu yüzden Yedi Sofralı Sâkine Hâtun adıyla meşhur olmuş ve yıktırılana kadar buradaki su ve yemek servisi kesintisiz sürmüştür (Ayanoğlu 1969: 330). Sebil ile birlikte Topkapı yolu açılırken 1956'da yıktırılan İlyaszâde/Sâkine Hâtun Câmii'nin yerine, Topkapı meydan düzenlemesi sırasında yenisi yaptırılmış olmasına karşılık, sebîle âit hiç bir iz yoktur.

NÂFİZ EFENDİ (YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ) SEBÎLİ

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kapısından girilince sağ taraftadır. Sultan Abdülmecid döneminde Mâliye Nâzırı Abdurrahman Nâfiz Paşa tarafından H.1265/M.1848 târihinde, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kuzey yönündeki Mevlevîhâne Caddesi üzerindeki cümle kapısının sağına sebil ve simetrik olarak kapının sol tarafına muvakkithâne yaptırılmıştır. Abdurrahman Nâfiz Paşa, H.1268/M.1850 târihinde bir kütüphâne de yaptırmış ve vefat edince buranın bitişiğindeki türbeye gömülmüştür. Ampir üslûptaki muvakkithâne günümüze sağlam olarak ulaşmış olmasına karşılık, sebil günümüze orijinal olarak ulaşamamıştır.

Yenikapı Mevlevîhânesi, selâmlık binâsı, semâhâne-türbe, muvakkithâne-sebil, ahşap harem konağı, kütüphâne yapılarına sâhiptir. Mevlevîhâne, 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra uzun süre bakımsız kalmıştır. Süheyl Ünver, Yenikapı Mevlevîhânesi kapatılıp mektebe çevrilince okul müdürünün odasının manzarasını kapattığı düşüncesiyle sebîlin yıktırılmış olduğunu bildirir. Sebil yeri, uzun yıllar boş kalmıştır. Zeytinburnu Belediyesi tarafından Yenikapı Mevlevîhânesi ve çevresinde yapılan restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları kapsamında, sebîlin olduğu yere muvakkithânenin tam simetriği niteliğinde yeniden binâ yapılmıştır. İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü denetiminde, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde restorasyon çalışmaları 2005'te başlayıp 2009 yılında tamamlanmıştır.

Her iki yapı da ampir üslûpta yapılmıştır. Sebil, mîmârî olarak muvakkithânenin ikizidir. Her iki binânın da dışarıdan 2 m uzunluğunda, tuğla örgülü küçük kubbelerle örtülü sekizgen mekânı vardır. Sebîlin arkasında dikdörtgen planlı bir su haznesi mevcuttur (Tanman 1994: 482). Girişi, güneydoğuya bakan sebîlin biri cümle kapısını izleyen üstü açık geçide diğeri ise caddeye bakan pencereleri olduğu bilinir. Sebîlin yuvarlak kemeri üzerindeki dikdörtgen mermer panoda herhangi bir kitâbe yoktur.

Encümen Arşivi 436 numaralı Yenikapı Mevlevîhânesi Dosyası'ndaki 1940 yılından kalan fotoğraflarda, sebîlin yola bakan cephesinin ve yuvarlak kemerli pencere açıklığı ile demir şebekesinin sağlam olduğu ortaya çıkar, ancak, geri kalan kısımları yıkılmıştır.

Kumbaracılar, sebille ilgili olarak, 1265/1854 yılında Nâfiz Efendi tarafından yaptırıldığını ve Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kapısına girilince sağ tarafta olduğu bilgisi ile sebîlin bir penceresinin 1930'lu yıllardaki hâlini gösteren bir fotoğrafa yer vermiştir. (Kumbaracılar 1938: 54-55). Bu eski fotoğrafta, pencerelerde demir şebeke olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı fotoğrafta, arka cephedeki ikinci pencere de seçilebilmektedir. Ampir üslûptaki profilli yuvarlak kemerli pencere açıklıkları ve açıklıklarda aynı tarz demir şebekeler olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

¶ Akbatu, Ş., "Çırpıcı Caddesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, 1965, s. 3950-3951.

¶ Ayanoğlu, F., "İstanbul'da Yola Kalbedilen Câmi Vesâire", *Vakıflar Dergisi*, sayı: VIII, Ankara, 1969, s. 329-345.

¶ Egemen, A., *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitâbeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil)*, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1993.

¶ Sarıdikmen, G., 17.-19. Yüzyıl İstanbul Sebillerindeki Madeni Şebekeler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2001.

¶ Sarıdikmen, G., *İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2013.

¶ Öz, T., *İstanbul Câmileri I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

¶ Şerifoğlu, Ö. F., *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

¶ Tanışık, İ. H., *İstanbul Çeşmeleri I – İstanbul Ciheti*, Maârif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1943.

¶ Tanman, M. B., "Yenikapı Mevlevîhânesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 476-485.

¶ Ünver, A. S., "Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakkithâneler", *Atatürk Konferansları V (1971-1972)*, Ankara 1991, s. 217-257.

¶ Yüksel, İ. A., "Takkeci İbrahim Çavuş Camii", *Lale*, sayı: 3, Kasım, 1985, s. 2-11.

¶ Yüksel, İ. A., "Takkeci İbrahim Ağa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 194-195.

Merkezefendi hamamı ve su kuyusu

MURAT ÖZTABAK

FOTOĞRAF: MUSTAFA YILMAZ

ASIL adı Musa Muslihuddin olan Merkez Efendi, 1463 yılında Denizli'nin Sarı Mahmudlu köyünde doğmuştur. Tahsilini büyük ölçüde Bursa'da tamamlayan Merkez Efendi, Halvetiyye şeyhlerinden Habib Karamânî'ye mürit olmak istemişse de, şeyh mânevî kemâlinin başkasının eliyle olacağını işâret ederek kendisine "Muslihuddin" lakâbını vermiş ve halka vaaz etmesini tavsiye etmiştir. İstanbul'a geldiği yıllarda da, Koca Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi Sünbül Efendi'ye intisap etmiş ve kendisinden el almıştır. Bir müddet Manisa'da Kânûnî Sultan Süleyman'ın vâlidesi Hafsa Sultân'ın yaptırdığı külliyenin şeyhliğini yapan Merkez Efendi, Sünbül Efendi'nin vefâtı ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nın postuna oturarak Sünbül Efendi'nin halîfesi olmuştur. Buradaki hizmeti esnâsında, bugünkü Zeytinburnu Merkezefendi Mahallesi'nde yer alan tekkeyi, Halvetî geleneğe göre tesis etmiş, burada bulunan çilehânede halvete girmiş ve bu tekkenin de şeyhliğini yürüterek vefat ettiği târih olan 1552 yılında da buraya defnedilmiştir. Tâkip eden yıllarda Kânûnî Sultan Süleyman'ın kardeşi Şah Sultân'ın Mîmar Sinan'a yaptırdığı yenilemeler ve eklemelerle bu tekke, câmi-tevhithâne, çilehâne, derviş hücreleri, selamlık, harem, mutfak, taamhâne, türbe, hazîre ve hamamdan oluşan tam teşekküllü bir tarîkat tesîsi hâlini almıştır. Fakat oluşturulan bu külliye topluluğundan, binâları çeşitli târihlerde onarım ve yenilemeler geçirmesine rağmen günümüze yalnızca câmi, türbe, çilehâne ve hamam ulaşabilmiştir.

MERKEZEFENDİ HAMAMI

Merkezefendi Hamamı, az önce zikrettiğimiz gibi, İstanbul kara surlarının bugün "Mevlânâkapı", "Mevlevîhâne Kapısı" veya eski ismiyle "Yeni Kapı" adı verilen kapısı karşısında yer alan Merkezefendi Külliyesi'nin bir parçası olarak inşâ edilmiştir. Hamam, Merkezefendi Caddesi ile Mevlevîhâne Caddesi'nin kesiştiği köşede yer almaktadır. Kaynaklarda bu yapı "Yenikapı hâricinde Merkezefendi Hamamı" olarak geçmektedir. Merkez Efendi'nin bu hamamdan çıkardığı şifâlı su ile hummalıları tedâvi ettiği rivâyet edilmektedir. İstanbul'daki Sünbülî şeyhlerinin 10 Muharrem sabahı, namazdan önce Merkezefendi Hamamı'nda toplanmaları, burada tarîkat âdâbına riâyet ederek topluca yıkandıktan sonra tören giysilerini giymiş olarak önce tekkenin câmi-tevhithânesinde sabah namâzını edâ etmeleri, daha sonra kâfile hâlinde Kerbelâ şehitlerine mersiyeler okuyarak yürümeleri ve öğle namâzına müteakip büyük bir aşure cemiyetinin tertip edildiği Sünbül Efendi Tekkesi'ne gitmeleri gelenek hâline gelmişti.

Merkezefendi Hamamı, geleneksel yapım teknikleriyle inşâ edilmiş ve değişik dönemlerdeki ilâvelerle günümüze kadar gelmiştir. Hamamların sıcaklık, ılıklık ve helâ gibi doğrudan suya mâruz bölümleri yığma moloz taş ile mekânın yapısına göre kubbe tonoz gibi örtü öğeleriyle örtülmüştür. Soyunmalık bölümleri ise mekânın büyüklüğüne, yapının yeri ve önemine bağlı olarak ahşap karkas sistemle veya yığma duvarlı kubbeli olarak yapılmıştır. Merkezefendi Hamamı ılıklık, sıcaklık, hela gibi bölümleriyle geleneksel yapıyla örtüşen bir şekilde yığma moloz taş duvarla ve kubbe – tonoz örtülerle; soyunmalık bölümü ise hem erkekler hem de kadınlar kısmında ahşap karkas sistemli içeride bağdâdî çıtalı duvarı, dışarıda ahşap kaplama ile inşâ edilmiştir.

Çifte hamam olarak yaptırılmış olan Merkezefendi Hamamı'nın kadınlar kısmı özgün olarak günümüze kadar ulaşamamıştır. Kadınlar kısmının bugünkü yapısı, 1960'larda yenilenmiştir. Erkekler kısmı ise soyunmalık kısmı hâricinde geçirdiği ufak tâmirler dışında özgün durumunu korumaktadır. Soyunmalık kısmı birçok hamamda olduğu gibi ahşap karkas sistemde inşâ edilmiş olup yapının eskimesi veya diğer fizikî problemler nedeniyle XIX. yüzyılda yenilenmiştir. Erkekler kısmı sıcaklığı, Selçuklular devrinden beri uygulanan klasik eyvanlı ve köşelerde halvet hücrelerinin bulunduğu plan anlayışına göre düzenlenmiştir. Giriş kapısına göre sağ tarafta yer alan hücre, Merkez Efendi'nin yıkandığı hücre olarak bilinmektedir. Kapı üstünde bunu belirten mermerden bir kitâbe yer almaktadır. İki parçalı olan ılıklık kısmına girişte sağ tarafta tıraşlık ve onun yanında dışarı taşmış şekilde tuvalet yer alır. Ilıklık kısmının üzerini iki adet tekne tonoz, tuvalet üzerini de beşik tonoz örtmektedir. Ilıklığın sol tarafında bölme duvarı ile ayrılmış iki kurnanın yer

Merkezefendi türbesinin hemen arkasında bulunan ve içinde kırmızı balıkların yüzdüğü bir kuyu üzerine oturtulmuş çilehâne.

FOTOĞRAF: FATİH BALKAN

Merkezefendi Hamamı.

aldığı yıkanma bölümü vardır. Yapıda farklı bir mîmârî öğe olarak dolaplı kuyu mevcuttur.

Merkezefendi Hamamı 2014 yılında, Kültür Vâdîsi Projesi kapsamında aslına uygun olarak Zeytinburnu Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Restorasyon sürecinde öncelikle çevresel sorunların giderilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Zaman içinde etrâfı niteliksiz yapılarla kuşatılmış olan hamamın avlu duvarı yok olmuştur. Yapılan çevre düzenlemesiyle hamamın avlu duvarını yok eden bu niteliksiz yapılar kaldırılmıştır. Böylelikle hamam dışarıdan algılanabilir hâle getirilmiştir. Külhanın üzerine oturtulan betonarme yapı da kaldırılarak İstanbul'da sâdece birkaç hamamda bulunan dolaplı kuyusuyla, hamamın avlusu düzenlenmiştir.[1] Merkezefendi Hamamı, geleneksel üslûp ile inşâ edilmiş, bölgenin XIX. yüzyıla âit tek târihî hamamı hüviyetindedir.

MERKEZEFENDİ SU KUYUSU

İstanbul'un en îtibarlı ziyaretgâhlarından Merkezefendi Külliyesi'nin bölümlerinden olan ve Merkez Efendi'nin bizzat kullanmış olduğu çilehânenin muhtemelen Bizans döneminden kalma bir sarnıç içerisine yerleştirildiği düşünülmektedir. Avludan yaklaşık yedi metre kadar aşağıda kalan çilehânenin içinde, ayazmada biriken fazla suyun çilâhaneyi basmaması için kuyuya aktarılmasını sağlayan bir dehliz bulunmaktadır. Bu kuyu ile alâkalı zaman içinde birçok rivâyet türetilmiş ve İstanbul'un dînî folklorunda önemli bir yer tutmuştur. Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde burada bu kuyuda mevcut bulunan su ile alâkalı şöyle bir rivâyet nakletmektedir: "Aziz Pîrî Merkez Efendi hayatta iken dervişlerine, 'Şu yerde bir kere secde ederken, ya şeyh, ben şu yerde yedibin yıl mahpus bir kırmızı renkli lezzetli bir pınarım, senin sebebinle yeryüzüne çıkmaya memurum ve beni Tanrı humma hastalığına tutulanlara çâre olarak yaratmıştır. Elbette beni bu hapisten kurtar.' diye yer altından bir ses geldi. 'Gelin ey dostlar, sizinle şu seccâdemizin olduğu yerde bir kuyu kazalım!' deyip Bismillah ile ilk olarak kendileri yere bir ayak tabanı vurdu. Daha sonra bütün dervişler üşüşüp bir su kuyusu kazdılar." naklini yaptıktan sonra, "Hâlâ kırmızı renkli büyük bir pınardır. Bir kimse bu hoş lezzetli suyu sabahleyin üç kere kahvaltı etmeden içse Allâh'ın emriyle ateşli ve yakıcı sıtmadan kurtulur. Merkez Efendi Ayazması adıyla meşhur bir su kuyusudur." demektedir. Bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere bu kuyu zaman içinde İstanbul'un önemli niyet kuyularından biri olmuştur. Eski zamanlarda çocuğu olmayan kimseler bir adak adayarak kuyunun bulunduğu yerden aldıkları bir taşı evlerinde kıbleye karşı muhâfaza ederlermiş, çocukları olduğunda bu kimseler taşı kuyuya atarlar ve adaklarını yerine getirirlermiş. Editörlüğünü Burçak Evren'in yaptığı Surların Öte Yanı Zeytinburnu kitabındaki M. Baha Tanman'ın "Zeytinburnu İçindeki Tekkeler" makâlesinde, M. H. Bayrı'dan yaptığı nakle göre, "…Merdivenden indikten sonra gelen dar yolun günahlıları sıkacağı iddia edilir. Dar yoldan geçmek ve nihâyetindeki kuyuya varmak isteyenlerin önüne bir zenci kadın, elinde yanmış bir fener olduğu hâlde düşer. Yolu geçip kuyuya varanlar oradan bir taş alır ve geri dönerler. Bu taş hangi murat için alınmışsa o murat gerçekleşince tekrar kuyuya atılırdı." Yine başka bir rivâyete göre de, muratlarının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isteyenler, içeriye ışık sızmasına mâni olmak için üzerlerini örtüp kuyuya eğilir, duâlar okuyarak dakîkalarca kuyunun içine bakar ve suyun yüzeyinde murâda dâir herhangi bir ışık, şekil veya hayal belirmesini beklerlerdi. Yine avludaki çeşmenin suyu yıllar boyunca sıtma tedâvisinde kullanılmış, gün doğmadan aç karna, üç defa içenlerin sıtmadan kurtulacaklarına ve sıtma yüzü görmeyeceklerine inanılmıştır. Merkezefendi su kuyusu ve türbesi ile ilgili bu ve bunun gibi birçok inanışı sıralamak mümkündür. Bu inanışların neredeyse tamâmının "şifâ" odaklı olmasında Merkez Efendi'nin takvâ ehli bir zat olmasının yanı sıra devrin önemli tıp âlimleri içinde yer alması da kuşkusuz önemli bir etkendir. İstanbul'da önemli adak mekânlarından biri olan bu kuyunun ağzı, 1925'ten sonra bu geleneğin unutturulması amacıyla kilitli demir bir kapakla kapatılmıştır.

1 Merkezefendi Hamamı'nın mîmârî ve restorasyon bilgileri Zeytinburnu Şehircilik Atölyesi (ZEŞAT)'nden alınmıştır.

KAYNAKÇA

¶ Evren, B., *Surların* Öte *Yanı Zeytinburnu*, İstanbul, 2011.

¶ Sertoğlu, E., "*Merkez Efendi*" (ed. Murat D. Çekin), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

¶ Tanman, M. B., "*Merkez Efendi Külliyesi*", Diyânet İslâm Ansiklopedisi.

¶ Merkezefendi Külliyesi restorasyon raporu, Zeytinburnu Şehircilik Atölyesi (ZEŞAT).

¶ Öngören, R., "Merkez Efendi", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*.

¶ Kahraman, S. A. - Dağlı, Y., *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ* Çelebi *Seyahatnâmesi*, c. 1, İstanbul 2012.

¶ Göncüoğlu, S. F., *Zeytinburnu - Yollar ve Kapılar*, İstanbul 2013.

SAKA DERYÂÎ BABA

Fâtih Sultan Mehmed'in sakabaşısı Deryâî Baba Türbesi.

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

OSMANLI ordusunda sakabaşı olarak vazîfe yaptığı için Saka Ali Baba veya Deryâî Baba diye meşhur olmuş, İstanbul'un fethine katılan alperenlerden biridir.

Doğum yeri, doğum ve vefat târihleri bilinmemekle birlikte İstanbul'un fethi sonrası gâzi olarak İstanbul'da vefat etmiştir. Türbesi, İstanbul Kazlıçeşme'dedir.

İstanbul'un kuşatması sırasında münâfıklar, "Ordu susuz kalma tehlikesiyle karşı karşıya, kuyular boş, çeşmeler akmıyor." şeklinde bir söylenti yaymaya başlatarak ordu içinde huzursuzluk çıkarmaya yönelirler. Ordunun sakabaşısı Ali Baba, bu söylenti üzerine Fâtih Sultan Mehmed'in huzûruna çıkartılır.

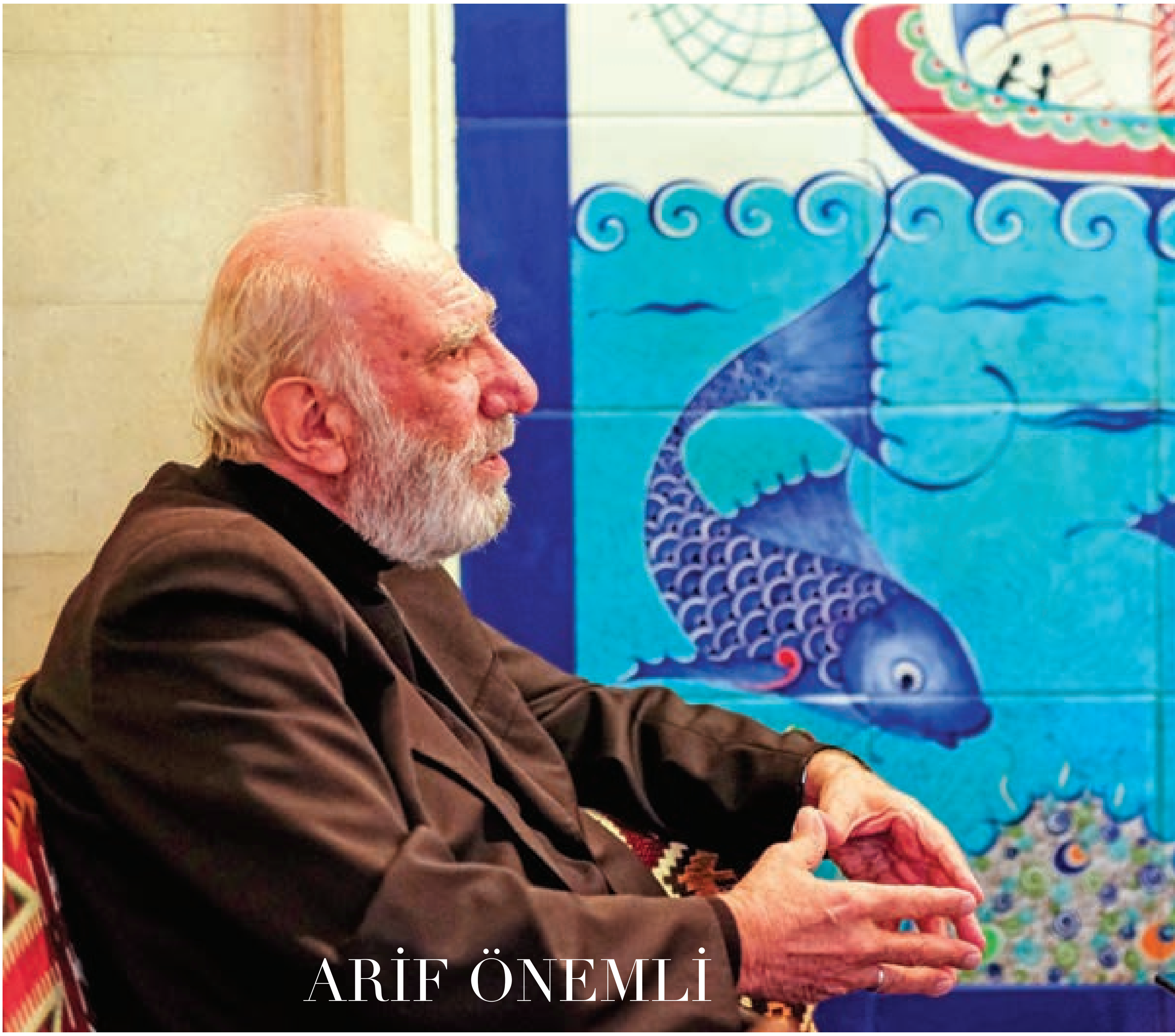
Hafif beli bükük Sakabaşısı Ali Efendi sırtında kırbası olduğu hâlde Fâtih Sultan Mehmed'in huzûruna vardığında, genç pâdişah telâşlı ve üzüntülüydü. Saka Ali Efendi ise soğukkanlı hâlde, sâkince bekliyordu. Gözlerinde en ufak bir endîşe emâresi bulunmuyordu. Pâdişah onun böyle kritik bir anda gâyet sâkin ve aldırmaz bir tutumda olduğunu görünce iyice celallendi ve ona şöyle seslendi: "Olanlardan haberin yokmuş gibi duruyorsun Ali Efendi! Ordu susuz kalmış, asker susuzluktan kırılıyor. Neden gerekli tedbîri almazsın da bizi müşkil hâle düşürürsün? Şimdi ne olacak. Bu hâle nasıl çâre bulacağız?" Sakabaşı Ali Efendi, gâyet sâkin, tebessüm ederek, "Devletlü pâdişâhım! Merak etmeyiniz. Su çoktur." diye cevap verdi. Onun bu hâli karşısında daha da hiddetlenen Fâtih, "Su çok mu dersin? Alay mı edersin sen askerle? Ordu susuzluktan kırılırken ne biçim laf edersin?" Sultânın iyice öfkelendiğini ve üzüldüğünü gören Sakabaşı Ali Efendi, arkasını pâdişâha dönüp sırtındaki su kırbasını pâdişahtan tarafa çevirir ve "Ben yalan söylemem sultânım. Bakın isterseniz ne kadar çok suyumuz var!" der.

Sakabaşı Ali Efendi'nin bu sözünden pek bir şey anlamayan Fâtih Sultan Mehmed, Ali Efendi'nin sırtındaki kırbanın içine baktığında bir de ne görsün? Kırbanın içinde bir deryâ, büyük bir okyanus görünmekte. Göz alabildiğine uzanan su, bir değil, binlerce orduyu doyuracak kadar çok. Gözlerine inanamayan pâdişah, yanındakilerin de bu kırbanın içine bakmalarını emreder. Sırasıyla kırbanın içine eğilip bakan devlet erkânı da büyük bir şaşkınlık ve hayret içinde aynı manzarayı görürler.

Bunun üzerine Fâtih, "Su bulunmasına rağmen nedir senin bu yaptığın?" dediğinde Sakabaşı Ali Efendi, "Ey cihan pâdişâhı! İstediğin kadar su işte burada. Fakat ben askere suyu doyumluk veremiyorum. Çünkü onlar kahramanca savaşıyor, yorulup terliyorlar. Eğer istedikleri kadar suyu versem hepsi hastalanıp yatacaklar. Sonra da zaferimiz tehlikeye düşecek düşüncesiyle böyle yapıyorum." dedi ve sırtındaki kırbayı hızlıca yere bıraktı. Kırbanın düşüp parçalandığı yerde bir su kaynağı ortaya çıktı. Şırıl şırıl akan bu kaynağından ordunun da, fetih sonrası buradaki esnafın da su ihtiyâcı giderildi. Bu hâdise üzerine Fâtih, Sakabaşı Ali Efendi'ye Deryâî Baba ismini verdi.

İstanbul'un fethi sonrası, Kazlıçeşme'nin kurulu bulunduğu bu geniş arâzi, Deryâî Baba'ya tahsis edildi. Üzerinde Erikli Baba Tekkesi'nin de bulunduğu bu arâziyi daha sonra Sakabaşı Ali Baba, "Bunlardan fakir fukarâ sebeplensin." diyerek vakfetmiştir. Kabri bugün Kazlıçeşme Demirhâne caddesi üzerindeki türbededir.

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

FOTOĞRAF: MURAT GÜR

ARİF ÖNEMLİ

Zeytinburnu su kuyularına dâir

RÖPORTAJ: MURAT ÖZTABAK

BEN Zeytinburnu'na ilk geldiğimde hiç su yoktu. Ondört metre derinliğinde bir tâne kuyu vardı, su kova ile çekiliyordu. Babam da Zeytinburnu'ndaki bu su sıkıntısını gördü ve bir su kuyusu açmaya karar verdi. Ben çocuktum, bu su kuyusunu açarken babam beni kuyunun başına bağlardı, iple aşağıya salardı. Kovayla çekerdik toprağı. Tam 27 m derine kazmıştık bu yöntemle. 27. m'de bir kayaya rastladık ve onu delmek için bir Rizeli kuyucu bulduk. Adamın taşı delerken, "Attım da vuramadım ormanın çakalını..." diye bir türkü söylerdi, o hâlâ aklımdadır. Taşı delerken birden su fışkırmaya başladı, az kalsın boğuluyorduk. Birdenbire dokuz metre yükseldi su, itfâiye çağırdık sabaha kadar su çektik kuyu çökmesin diye. Daha sonra İSKİ, bu su kuyusunu kapatmak istedi. Dedik ki "Biz bu kuyudaki suyu çekmezsek denize karışacak, yazıktır." Bu şekilde onları iknâ ettik kuyuyu kapattırmadık.

53. Sokak'taki su değil mi?

Evet, biz o suyu içerek büyüdük. Şimdi artık kanalizasyon atıkları kuyuya karıştığı için temizliğini kaybetti. Kuyuyu ilk açtığımızda bizden alıp at arabalarıyla, eşeklerle satmaya başladılar. Biz onlara satıyorduk onlar halka. Derken, Zeytinburnu'nda yerin altında çok su olacak ki herkes bir su kuyusu açmaya başladı. Su kuyuları arttıkça İSKİ buraları denetlemekte zorlandı ve her su kuyusuna su saati takma kararı aldı. Bu uygulamaya göre, kuyudan çıkan suyun dörtte üçüne karşılık gelen kazancı İSKİ kullanım bedeli olarak almaya başladı. İşte o dönem, bu gelişmelerden sonra, su kuyusu sâhipleri birleştik, beni su kuyucularının başkanı yaptılar. Ben de dönemin İSKİ genel müdüründen randevu talep ettim ve su saatlerine dâir yeni bir düzenleme yapması konusunda kendisine bir teklifte bulundum. Bunun üzerinde İSKİ, su kuyularındaki saatleri kaldırarak yıllık âidat sistemine geçti.

Kuyular ihtiyâcı karşılayabiliyor muydu peki?

Zeytinburnu'nda 2000'li yıllara kadar İstanbul'un her yerinde olduğu gibi bir su kıtlığı vardı. Ben o zaman günde yüz tanker su satıyordum ve çok iyi paralar kazanıyordum. Surların hemen dibinde bir su kuyusu var, buradaki su kuyusu İstanbul'un en zengin kuyusudur. Yine Zeytinburnu'nda ikinci bir su kuyusu daha vardı, oradan da tankerlerce su alırdım.

Yine Balıklı semtinde bir su kuyusu varmış?

Evet, orada da vardı. Susuzluk olduğu zamanlarda çok kuyular açılmıştı, şimdi yok Allâh'a şükür, bu yüzden su işini yapanların sayısı çok azaldı. Çobançeşme'de bir su kuyum daha vardı, oradan çıkan günlük ortalama yetmiş tanker suyu, Ören Bayan Fabrikası'na veriyordum sâdece.

At arabasıyla falan mı götürüyordunuz?

Yok tankerle. İlk zamanlar bu kadar susuzluk yoktu, dediğim vakitler Zeytinburnu'nun belediye olmadığı zamanlar. Ben at arabaları ve eşeklerle evlere su taşırdım o zaman, doksanlarda tanker kullanmaya başladık. Yanımızda bir câmi ve Kur'an kursu vardı, rahmetli babam yerin altından hortumlarla su bağlamıştı bizim kuyudan oraya. Sonra bir depo yapıp evlere de su bağladı, Terkos suyu evlere gelene kadar evler bizim kuyudan kullandı suyu.

O dönem Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları nasıldı?

Çırpıcı'da meşhurdur Çırpıcı Suyu vardı, çeşme suyu akıyordu o da yok şimdi ne yazık ki. Eskiden biz Çırpıcı'ya dereye giderdik, yüzerdik, top oynardık. Zeytinburnu'nun ilk yazlık sinemasını babam kurmuştu; Önemli Sineması'ydı adı. Hacdan geldikten sonra kapattı orayı. Biz Zeytinburnu'nun en eskilerindeniz. Hikâyemiz de böyle işte...

Süheyl Ünver'in Veliefendi Çayırı ve Çeşmesi'ne yaptığı gezi

MURAT CANDEMİR

Süleyman Faruk Göncüoğlu arşivi.

SÜHEYL Ünver Hoca, öncelikle Vezneciler'e gelmiş ve Bakırköy Veliefendi'ye gidecek bir vâsıtayı soruşturmaya başlamıştır. Genç ve bilgili bir otobüs şöförünün kendisine 88 veya günümüzde hâlâ Bakırköy hattına çalışan 94 numaralı otobüslerden birine binmesi tavsiyesine uyarak Lâleli'ye inmiştir. Osmâniye'den geçtiği ve oradan da Veliefendi'ye geçilebileceği bilgisini aldığı bu 94 numaralı otobüsün kalktığı durağa çok geçmeden ulaşmıştır. Lodoslu bir havada, otobüsün açık pencereli ve gölgeli tarafına oturduğu gibi ayrıntıları dahi aktardığı bu gezisinde, Topkapı'dan çıkıp Merkezefendi önünden geçerken tâzim ile ayağa kalkmıştır. Ayrıca bu kabristanda gömülü bulunan büyükbabası Şevki Efendi, dayısı Hulûsi Efendi, annesi ve kabristanda gömülü diğer insanlara ve yakınlarına Fâtihalar okumuştur. Ardından Yedikule'ye geldiklerini ve buradaki Yaldızlıkapı'nın onarılmış olmasına sevindiğini nakletmektedir. Peşi sıra Kazlıçeşme'ye gelip de kokuyu duyduğunda "*debbâğ*"ların, yâni dericilerin kokusuna alışmış küçük bir kızın dışarıya gelin gittiğinde baba evini bu koku için aradığını yazan Evliyâ Çelebi'yi rahmetle andığını kaydetmektedir. Bundan başka Zeytinburnu'na ulaştığında yolun berbat, kirli ve tozlu olduğunu, sağ tarafında gecekonduların dolduğunu ve îmar değil "ihdâs-ı mezbelelik" yapıldığını bildirmektedir. Ayrıca, bu karışık ve düzensiz görünüme sebep olan Sümerbank Bez Fabrikası önünden geçtiğini burasının da berbat, kirlenmiş ve bakımsız bir hâle geldiğini dile getirmektedir.

Süheyl Ünver, halkın "Velefendi" diye telaffuz ettiği Veliyyüddin Efendi'nin mükemmel bir tâlik üstâdı iken çeşmesine bir kitâbe yazmamış olmasından hayretle söz eder.

Bakırköyü'nü geçtikten sonra Osmâniye'ye gelince biletçinin "İniniz!" tâlîmâtıyla otobüsten inen Süheyl Hoca, Veliefendi Çeşmesi'nin yerini soruşturmaya başlamıştır. Ancak, kendisine burada Çoban Çeşmesi'nin bulunduğu ve on dakîka yürümekle varılabileceği söylenince, "Belki bu çeşme Veliefendi Çeşmesi'dir." diye oraya gitmeye karar verdiğini belirtmektedir. Yolda Sinop'tan kalkıp iş aramaya gelmiş ondört yaşında bir çocukla karşılaştığını ve söz konusu çeşmeyi bildiğinden bahisle, kendisini oraya götürebileceğini söylediğini anlatmaktadır. Kirli ve kaldırımsız bir asfalttan yürürlerken, üç aydır iş arayan çocuk kendinden medet ummuş ve perîşan durumda olduğunu belirterek kendisinden yardımcı olmasını istemiştir. Süheyl Hoca, bu yaşta ve "eşkâlce" de minyon tipli bir çocuğa herhangi bir müessesenin iş vermeyeceğini düşünerek kendisine bir dükkâna çırak olarak girmesini veya şeker satmasını söylemiştir. Ancak, çocuk söylenenlerin hepsine peki diyecek bir karakterde olmamakla birlikte, bozulmamış bir yapıda olduğundan, Süheyl Hoca'nın şeker alması için verdiği yarım lirayı almayı zorlukla kabul etmiştir. Bu sırada Çoban Çeşmesi'ne geldiklerinden, ayrılmak zorunda kalmışlardır. Süheyl Hoca, çeşmeyi incelemeye başlamış ve hemen namazgâhı olmadığını fark etmiştir. Dörtyol ağzında olduğunu söylediği bu çeşme, harıl harıl ve kesintisiz akmaktadır. Çeşmenin taşlarının düşmüş olduğunu gören Süheyl Hoca, taşların nasıl düştüğüne aklının pek ermediğini, çeşmenin kendisine bâzı saldırgan şahısların düşürdüğünü söyler gibi hüzünle baktığını belirterek bu konudaki düşüncelerini aktarmaktadır. Çeşmenin kitâbesini, "Sâhibü'l- hayrât ve'l- hasenât ve râ'ifetü'l- cenneti ve'd-derecât Mumcu el-Hâcc İsmail Ağa" şeklinde okuduğunu, ayrıca hem çizimini yaptığını hem de fotoğrafını aldığını bildirmektedir. Târihini ise (15 Zilkade 1236/9 Aralık 1908) olarak kaydetmiştir. Bu noktada Veliefendi hipodromu, ahırlar ve bu müştemilâta âit yapıların sona erdiğini, hemen karşısında bir çayırın başladığından söz etmektedir. Çayırın etrâfının ihmal edilmiş olmakla birlikte, ana alan olarak yeşillik içinde olduğunu, bu arada Veliefendi'yi sorduğunu zikretmektedir.

Kendisine buradan kıvrılıp dar bir asfaltı tâkip etmesi söylenince yine yola koyulmuş ve bir 15 dakîka daha yürüdükten sonra vardığı Veliefendi Çayırı'nı, iki-üç asırlık çınarlarından tanıdığını anlatmaktadır. Çınarların yanına geldiğinde yaklaşık yirmi kadarını saydığını bildirmektedir. Çeşmenin bozulmuş namazgâhını ondördü büyük, üç asırlık çınarların sardığını ve bunların her birinde bir kahve açılabileceğini esefle söylemektedir. Bu çınarları Küçükçekmece istasyonu yanındakine benzeten Süheyl Hoca, o çınarın yola mâni oluyor diye kesildiğini belirterek, "Fakat onları kestirenlerin kafası niye kesilmez bilmem." diyerek kızgınlığını ve konuya olan hassâsiyetini dile getirmektedir. Yine Süheyl Hoca'nın anlattığına göre, Küçükyalı'da Fâtih Sultan Mehmed'in diktirdiği beş asırlık iki çınar ile ibâdet ettiği namazgâhın, muhtarın uygun bulması ve kaymakamın onayıyla yok edilmiştir. Bahâne olarak yola mâni oldukları öne sürülmekle birlikte gerçek sebep, orada birisinin dükkânının önünü kapaması ve ticârî kazancına engel olmasıdır. Veliefendi'de de nüfûzunu kullanmanın yol açtığı kötü sonuçlardan biri olarak elektrik çifte direği çakıldıktan sonra "güzel olmuyor" diye üç asırlık iki çınarın kesilip yerde ruhsuz varlıklar gibi yatmasına işâret etmektedir. Bu çınarların ileride buradan geçecek Londra Asfaltı'na da engel olmayacağını, bu gaddarlığı yapanların belli olmadıklarını, ne yapılsa bulunamayacaklarını ve baş suçluların da buraları denetime tâbi tutmayanların olduğunu sözlerine eklemektedir. Marmara'nın şöyle bir dönümlük yerinde şiddetli bir lodosunu söndüren bu asırlar görmüş güzel çeşmenin bulunduğu alana baktıktan sonra, ömründe böyle bakımsız bir yer görmediğini ve utandığını söylemektedir.

Ayrıca, çocukların eğlence yeri olan bu alanda, kadın ve kızları çeşmeden su doldururken rahatsız etmesinler diye, demokratlar zamânında en kötü cinsinden briketlerle bir dirsekli duvar yapıldığını kaydetmektedir. Ancak duvarın burasını târif edilmez derecede öylesine karartıp kirlettiğini kaydederken, sanki birisinin utanç duvarının bir parçasını getirip buraya diktiği benzetmesinde bulunmaktadır. Sanki burasının İstanbul'un bir köşesi değil de, çeşmesiyle buraya atılmış bir mezbelelik olduğunu ve Veliefendi'nin asırlardır pitoresk güzelliğinin şâhidi olan çınarlardan utandığı şeklinde ifâde etmektedir. Bu alanın utanılacak bir hâlde olmasında, ne Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin ne Anıtlar Yüksek Kurulu'nun ve özellikle ismi var cismi yok yerel belediyenin suçu olmadığından bahsederken, söz konusu durumdan İstanbul Belediyesi'nin bile haberleri olmadığını eklemektedir. Aslında buraya her zaman ulaşımı sağlayan hafif bozuk da olsa bir asfalt yolun Osmâniye'den uzandığını, ancak buna rağmen gelip göreninin olmadığını belirtmektedir. Diğer taraftan, Veliefendi Çayırı'nın perîşanlığının da kendisine başka bir üzüntü kaynağı olduğunu, kışın su biriktiğinden gecekondu olmadığına sevinmektedir. Ne var ki burasını çevreleyen yamaçlarda en kötü hâldeki gecekonduların sefâlet içindeki halk ile dolduğundan söz ederken "Adı gecekondu ama bunların hiç gündüz kontrolü ve düzeni yok, yok." demektedir.

Çeşme hakkında bilgilere de yer veren Süheyl Hoca, kesme taşla yapıldığını, îtinâ edilmekle birlikte kitâbesinin bulunmadığını, yâni aslında var olmakla birlikte sonradan kaybolmadı-

ğına dikkati çekmektedir. Halkın telaffuzuna göre "Velefendi" diye söylenen Veliyyüddin Efendi'nin mükemmel bir tâlik üstâdı olmasından dolayı kendisinin bir kitâbe yazmamasına şaşırdığını ve bir kitâbe yerinin dahi olmadığını bildirmektedir. Ancak yol seviyesine göre çeşmenin biraz aşağıda olduğunu, zamânında kenarlarına yine kesme taşlarla iki metre kadar duvar yapıldığını ve duvarın alt kısmının kalitesiz, üst kısmının kesme taşlarla örüldüğünü kaydetmektedir. Bundan başka, çeşmenin arkasında oyuk bir şekil gözüne çarpmıştır. Ne olduğunu anlayamamakla birlikte, mihrap işâretine benzetmektedir.

Namazgâhla ilgili ayrıntılara devam eden Süheyl Hoca, dış duvarlarının ortadan kalktığını, bunun da civar halkının taş ocağı ayağımıza gelmiş diye taşları sökmesinden kaynaklandığı düşüncesindedir. Zîra, çeşmenin yalağı önünde serili Roma kaldırım taşlarından oluşan alana iki üç basamak merdivenle inilmektedir ve on metre kadar yakınında yere gömülü bir su mahzeninin iki kapağı da kapalı durumdadır. Muhtemelen etraftaki temiz bir su sızıntısı taşınca bir yerden su sızmaktadır ve gittikçe kirlenen ufak bir dere oluşturmaktadır. Bundan istifâde eden kadınlar, aralıklarla çamaşır yıkamaktadırlar. Bunun dışında, çeşme sâhasında inen söz konusu basamakların yanında toprağa gömülü bir sütun parçası görülmektedir ve üzerinde bir kandil işâreti oyulmuştur. Bir mihrap taşı olabileceği konusunda şüpheli olan Süheyl Hoca, belki de bir zamanlar buraya taşınmış olabileceğini aklına getirmektedir.

Çeşmenin suyunun içilebildiği ve dolayısıyla Veli Efendi tarafından uzak bir yerden getirtilmiş olabileceği ihtimâlinin altını çizen Süheyl Hoca, belirli bir seviyeden aşağıda olmasını da bu ihtimâle bağlamaktadır.

Süheyl Hoca, namazgâhın etrâfının kesme taş olduğunu söyledikten sonra ve döneminin zengin, fakat biraz yapmacık bir yapı olarak değerlendirmektedir. Sonuç olarak alanı bir bütün olarak ele alan Süheyl Hoca, burasının İstanbul'un ünlü çayırlarından birisinin mesîre yeri olduğunu ve ağaçlarıyla berâber onbeş dönüm kadarlık bir alanı kapsadığını belirtmektedir. Bu kadar geniş bir alanı kapsayan Veliefendi Çayırı'nın deniz tarafının hipodrom hâline getirilerek ikiye bölündüğünü, böylelikle ortada kalan Veliefendi Çayırı'nın ilerisinde Çırpıcı Çayırı ile birleştiğini ifâde etmektedir. Ayrıca elli sene önceye âit bir hâtırasına atıf yaparak şöhretinden yararlanmak gâyesiyle Çırpıcı bağlarının kirazı diye vaktiyle Hasköy'de, Üsküdar'da bulunan değirmenler etrâfında yetişen kirazların satıldığını bir anektot olarak zikretmektedir. Ancak asıl önemli nokta, Çırpıcı Çayırı'nda da XVI. asırdan kalma bir çeşme olduğu, üst büyük taşının kötü insanlar eliyle yatırıldığı ve kitâbesini bulamadığı bilgisini vermektedir. Yerini tâyin etmekle birlikte, çeşmenin yanındaki ağaçların ortadan kalktığını, berbat ve pis bir durumda olduğunu da ayrıca ilâve etmektedir. Çırpıcı ile Veliefendi arasındaki yamaçta gecekondular için iki berbat kahve yapıldığını ve içi dışı süpürülmediğinden ortaya çıkan pisliğin târifinin imkânsız olduğunu belirtir. Bundan başka, dükkânların yığıldığından şikâyet ederken, bu alanın başsız bırakılması yüzünden böyle bir sonucun ortaya çıktığını da söylemektedir. Genel olarak Osmâniye, Bakırköyü, Çoban Çeşmesi, Veliefendi Çeşmesi ve Çırpıcı Çeşmesi'ni düzgün bir hat şeklinde tâkip edip yaklaşık bir saatte tamamlandığını söyleyerek gezi hakkındaki bilgilerini sonlandırmıştır. Süheyl Hoca, Tınaz Tepe (Tepe Bağı altlarında bir yer)'ye gelip, oradan Londra Asfaltı'na çıkmış ve bir dolmuşla saat beş civârında dönmüştür. Bu arada Karaköy'den yedi buçuk vapuruna bindiğini de hatırlatalım.

Z Murat Candemir'in *İstanbul'da Mesîre Kültürü Çırpıcı ve Veliefendi Çayırları* (Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014) adlı eserinden alınmıştır.

2017/2

Z

KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR

Mevsimlik Tematik Dergi

1844 Nüfus Sayımında Merkezefendi ve Çevresi

İstanbul'da Bir Zangoç

Bir Kent Hareketi Olarak Ufkî Şehir

Fârâbî'nin Medeniyetinden İbn Haldun'un Umrânına

Byzantıon'dan Konstantinopolis'e Şehrin Kuruluş Efsâneleri

"Kapitalist Kurumların Gücüyle İnsanların Gücü Arasında İnanılmaz Bir Asimetri Var."

Rüyâlar ve Hâtıralar Arasında İstanbul

Bükülen Mekân

Abdülbâkî Nâsır Dede

die alte Wasser leitung
49. ein Besesten zugewölbte mit Kauffmanns Läden durchaus versehene Gassen
50. die Grose Cistern.
51. Grosses Wasser-behaltnus.
52. Wasserleitung.
53. Verfallener Pallast Constantini.
54. Verfallenes Rath-Haus deren alten Griechen.
55. Grieche. Gebaude, darinnen fremde Thiere aufbehalten werden.
56. Narren-Spital.
57. Sarsana, Leder Marck.
58. Egyptischer Besesten.
59. Idsch Oglan Seraj zu Pera.
60. Sehr schöner Bronnen auf dem Platz zu Top-hana.
61. Top-Hana, das eigentliche Gebaude oder Stukgieserey, woven diese Vorstadt den Nahmen hat.
Uber die Oben angezeigte Muheme. u. Grieche. Patriarche. Kirchen, seynd in der Stadt so wohl als in denen Vorstädten noch der menge Kirchen, Hospitaler u. Ordens Klöster Muhemede. Grieche. u. Armene. Glaubens, auch Jüdische Synagogen. In Galata haben die Dominicaner u. Jesuiten, in Pera aber, die Franciscaner u. Trinitarier ihre offentliche Kirchen u. Klöster, die Capuziner eine Capelle. Die Bothschafftere, Ministri u. Abgeordnete deren Muhemet. oder anderer Asiatischer Höfen haben ihre Quartire zu Scutari, die deren Christe. Mächten aber haben ihre Pallaste zu Pera.
Dschiftlik
Dschiftlik
Weg von Adrianopel
St. Stephano
BISANTZ
CONSTAN
ISTAN
Portus
Kiaghe
Sep. Judaeorum

1844 NÜFUS SAYIMINDA MERKEZEFENDİ VE ÇEVRESİ

AHMET ERGÜN

OSMANLIDA ÇAĞDAŞ NÜFUS SAYIMLARI

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde savaş gâileleri arasında birçok reformun ardı ardına gerçekleştirildiği, devlet açısından büyük dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldır. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra asker ihtiyacının karşılanması için hâneyi değil, bireyi esas alan ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Aslında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının hemen akabinde bir nüfus sayımı yapılmaya başlanmıştı. Ancak Rusya ile olan savaş münâsebetiyle bu sayım sonuçlandırılamamıştır. Osmanlı-Rus savaşının Edirne Antlaşması'yla sonuçlanmasından sonra 1831 yılında devlet yeniden bir sayım yapmaya girişmiştir.[1]

1831 yılındaki tahrir şer'i memurlar tarafından yapılmıştır. Tahrir işleminde bütün yerlerde halk, İslâm ve reâyâ olmak üzere belli başlı iki gruba ayrılmıştır.[2] Anadolu'daki aşîretler ise nüfus defterlerinde ayrı ayrı gösterilmişlerdir.

Müslüman nüfus, genellikle matlûba muvâfık ve matlûba gayri muvâfık diye iki kısma ayrılarak yazılmıştır. Nüfûsun bu şekilde ayrılmış olması, erkeklerin askerliğe elverişli olup olmaması ile ilgilidir.[3] Burada matlûba muvâfık (istenilen şartları taşıyor) olanlar, askerliğe elverişli olanları ifâde etmektedir. Matlûba gayri muvâfık (istenen vasfın dışında) olarak gösterilen kişilerin yanına ihtiyar, sabî, sakat, amelmande, âmâ gibi açıklamalar eklenmiştir.

Osmanlı Devleti 1831 yılındaki sayım sonuçlarına göre, 3.722.738 erkek nüfûsa sâhip idi. Bu rakam, kadınları da dâhil etmek üzere ikiyle çarpıldığı takdirde, bu târihte Osmanlı nüfûsunun 7.5 milyon civârında olduğu görülmektedir. Bu sayımda kayıt altına alınamayan nüfus oranının yaklaşık %50 civârında olduğu ileri sürülmektedir.[4]

Karal'ın "İlk Nüfus Sayımı" adını verdiği bu sayım –Karpat'ın şüpheyle karşılamasına rağmen– artık literatürde bu şekilde anılacaktır. Mübahat Kütükoğlu, Mühimme defterlerindeki kayıtlara dayanarak bu sayımla ilgili ilk fermânın 1830 yılı Temmuzunun ilk yarısında Karaman eyâletine gönderildiğini, sayımın aynı yılın Aralık ayı içerisinde tamamlandığını belirtmektedir. Kütükoğlu, 1830 tahrîrinin aynı yıl içerisinde bütün Osmanlı topraklarında tamamlanamadığını, bâzı yerlerde sayımın 1831 yılına sarktığını da belirtmektedir.

Karaman eyâleti ilk nüfus sayımı için başlangıç noktası olarak tespit edilmiş ve "asâkir-i mansûre tahrîri" gâyesiyle kaleme alınan lâyiha Karaman vâlisi Esat Paşa'ya gönderilmişti. Karaman eyâletinin sayımı diğer eyalet ve livâlara bir başlangıç olacağından bu konuda gâyet akıllıca davranılarak işi şiddet gösterisine muhtaç etmeyip renk verilmeksizin kolaylıkla halletmek yolunu bulmanın çâresine bakmak lazımdı. Tahrir işine ahâli birdenbire anlam veremeyip türlü mütâlaalarda bulunacaklarından üzerlerine asker ve top gönderilmesi dedikoduya sebep olacaktı. Ahâliye devletin maksadının görünürde vergi konusunun tadil ve düzeltilmesi şeklinde yansıtılması istendi. İşin iç yüzünün hissettirilmemesi ve yazıyı kaleme alanların kendi aralarında bile gâyet gizli tutulup asıl meram ve maksadın başka bir şekilde ifâde edilmesi gerekmekteydi. Gönderilecek muharrirlere (yazıcılara) sayım esnâsında her şahsın yalnızca ismini sorup eşkâlini sormadan kendiliğinden ve yaşını da tahmînen kaydetmeleri tembih olunması kararlaştırıldı.[5] Bu ilk sayımın asıl gâyesi asker alma olmasına rağmen, uzun yıllardır süren savaşlardan bıkan halkın böyle bir sayıma sıcak bakmayacağını hisseden yöneticiler, sayımın asıl gâyesini gizleyerek gerekçesini vergi işlerinin yeniden düzenlenmesi şeklinde yansıtmak istemekteydi.

Bu sayımdan 15 yıl kadar sonra1844 yılında yeni bir sayıma ihtiyaç duyulmuştu. Bu sayımla aynı târihte temettü tahrîri adı verilen bir sayımın da yapıldığı görülmektedir. İlki 1840 yılında yapılan temettü sayımlarının defterlerinde XV. ve XVI. yüzyıllardaki tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden çok daha fazlasını bulmak mümkündür.[6]

1874 yılında yeni bir genel nüfus sayımı yapılmasına karar verilerek gerekli hazırlıklar yapılmış, hatta İrâde'si dahi çıkmıştı. Bu nüfus sayımının nasıl yapılacağına, yâni usûl ve esaslarına dâir tâlimatlar da hazırlanmıştı. Önceki sayımlardan farklı olarak üç tip nüfus defterinin kullanılmasına dayanan bir kayıt düzeni öngörülmüştü. Birinci defter esas defter olup köylerde ve kasaba mahallelerinde yaşayan bütün erkekler bu deftere kaydedilecekti. 1875 yılında Bosna Hersek'te çıkan ayaklanmalar, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, anayasanın îlânı, Sultan II. Abdülhamid'in 1876 yılında tahta geçmesi ve özellikle de 1877-1878'deki Osmanlı-Rus Savaşı gibi nedenlerle sayım ileriki bir târihe ertelendi. Her ne kadar bu târihte sayım yapılamasa da öngörülen yeni usûl 1881 yılında yapılacak sayımın temelini oluşturmuştur.[7]

1881 yılında nüfus idâresinin de içinde bulunduğu birtakım düzenlemenin yürürlüğe girmesinden sonra, yeni bir sayım işine girişildi. Fakat sayım işine ancak 1882 yılında başlanabildi. Uzun süren sayım sonuçları, 1893 yılında pâdişâha takdim edildi. Bu sayımın özelliği, kadınların ilk defa sayılması ve sayım sonucunda nüfus tezkiresi zorunluluğu getirilmesidir.[8]

Osmanlı Devleti'nde son nüfus sayımı, 1905-1906 yılında yapılmıştır. Bu sayımda kaydedilen her kişiye, Tezâkir-i Osmâniye, yâni bir kimlik kartı verilecekti.[9] Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği bu son sayım aynı zamanda günümüz Merkezî Nüfus İdâresi Sistemi'nin (MERNİS) temelini oluşturmaktadır.[8]

1844 (1260) İSTANBUL NÜFUS SAYIMI VE ZEYTİNBURNU

Osmanlı Arşivi'nde bulunan Nüfus Defterleri serisinde 1844 (h. 1260) yılına târihlenen iki nüfus defteri[9] İstanbul'un sur dışındaki mahallelerinde sâkin Müslüman ahâlinin kayıtlarını ihtivâ etmektedir. Bunlardan birincisi, evli Müslümanların, diğeri de bekâr Müslümanların kaydedildikleri defterlerdir. Birinci defter "Merkezefendi mahallesi ve dergâh" ile "Yenikapı Mevlevîhânesi" adıyla bugünkü Zeytinburnu sınırlarına âit iki birimi de ihtivâ etmektedir. Bekârlar defterinde ise Topkapı dışında Takyeci bekârı, Takyeci'ye ilhak olunan bağlar bekârı, Merkezefendi bekârı ve Yedikule dışındaki Fâtih (Sultan Mehmed Han) bekârı adlarıyla kaydedilmiş mahalleler/birimler bulunmaktadır.

MERKEZEFENDİ MAHALLESİ

Bu sayımda, Merkezefendi mahallesinde toplamda 100 Müslüman erkek nüfus kaydedilmiştir. 1 numaralı hânede mahalle imâmı Şeyh Seyyid Mehmed Nureddin Efendi kayıtlıdır. Şeyh olduğunun belirtilmesi aynı zamanda dergah ile ilişkisini gösterir. Ayrıca bir şeyh vekîli ve bir de imam vekîli vardır. Yine dergah ile ilintili olarak 9 kişi de derviş sıfatıyla zikredilmiştir. Bunların yanında 6 cambaz (at ya da hayvan tüccarı), 4 muytab (kıl dokumacısı), 4 rençper, 2 arabacı, 2 bahçıvana tesâdüf edilmektedir. Birer adet de berber, bağcı, eskici, kantarcı, kebapçı, mahalle bekçisi gibi iş bölümünün geliştiği bir mahallede bulunabilecek meslek sâhipleri görülmektedir.

Merkezefendi mahallesinde kayıtlı 100 nüfus içerisinde seyyit sıfatını taşıyanların oranı bir hayli fazladır. Mahallede bulunan 47 kişi isimleri önünde seyyit sıfatıyla kaydedilmiştir. 27 kişinin ismi ya da iki isminden biri Mehmed (Muhammed)'dir. 9 kişide Ahmed, 8 kişide de Ali ismi bulunmaktadır.

Mahallede sâkin 100 kişiden nereli olduğu belirtilen kişilerden 52'si Âsitâneli (İstanbullu), 3'ü Filibeli, 2'si Çorluludur. Birer kişi olmak üzere toplamda 18 kişi de değişik şehirlerden gelmişlerdir.

Mahallede 1 yaş ve altında 11 kişi bulunurken 25 yaşında 9, 30 yaşında 7, 55, 45, 26, 13 yaşlarında 4, 60, 40, 35, 29, 28, 20, 5 ve 3 yaşlarında 3'er kişi bulunmaktadır. Mahallenin en yaşlısı 73 yaşındaki cambaz Hacı Mehmed'dir. Onu 61 yaşındaki bir kişi ile 60 yaşındaki 3 kişi tâkip etmektedir.

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ

"Yenikapı Mevlevîhânesi'nde Bulunan Dervişân" başlığı altında 96 kişi kaydedil-

Osmanlı Arşivi'nde bulunan Nüfus Defterleri serisinde 1844 (h. 1260) yılına târihlenen iki nüfus defteri, İstanbul'un sur dışındaki mahallelerinde sâkin Müslüman ahâlinin kayıtlarını ihtivâ etmektedir.

mıştır. Fakat isimleri yanına; "şeyh", "derviş", "dervişândan", "tarîk-i Mevlevî'den" gibi notlar düşülen kişi sayısı 74'tür. Geri kalan 22 kişiyi de başlığa bakarak Mevlevîhâne ile ilişkilendirmek gerekir. Nitekim bunlardan bir kısmının yaşları çok küçük derviş çocukları oldukları görülür. 1 şeyh ve 9 dervişe sâhip Merkez Efendi Dergâhı'na karşı Yenikapı Mevlevîhânesi'nin en az 74 (şeyh, derviş, Mevlevî)'ye ev sâhipliği yapması dikkat çekmektedir.

Mevlevîhâne'de isimleri yanında "dede" sıfatını taşıyan 10 kişi bulunmaktadır. Merkezefendi'deki kadar olmamakla birlikte 8 kişi de isimlerinin başında "seyyid" sıfatı taşımaktadır. 19 kişide Ali, 17 kişide Mehmed, 17 kişide Ahmed, 14 kişide de Mustafa ismi bir ya da ikinci isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yenikapı Mevlevîhânesi'nde Merkezefendi'dekinin aksine daha geniş bir taşralı profili dikkat çekmektedir. Nereli olduğu hakkında bilgi bulunan 91 kişiden 29'u Âsitâneli (İstanbullu)'dur. 17 kişi gibi kalabalık bir grup Konyalıdır. Bunların yanında Selânikli 5, Bursalı 4, Kayserili 3, Sivaslı 2, Manisalı 2, Kütahyalı 2 kişi bulunmaktadır. Birer kişiden oluşan değişik yerlerden gelme 27 kişi arasında 1 Buhâralı, 1 Fârisî0 ve 1 de Mısırlı olmak üzere 3 de yabancı bulunmaktadır.

Mevlevîhâne sâkinlerinin nispeten genç sayılabilecek bir yaş ortalamasına sâhip olduklarını söyleyebiliriz. Yaşları belirtilenlerin 74'ü 16-35 yaş aralığındaki kişilerden oluşmaktadır. 25 yaşında 12 kişi, 30 yaşında 10 kişi, 35 yaşında 7 kişi ve 20 yaşında 6 kişi bulunmaktadır. Mevlevîhâne'nin en yaşlı kişisi 60 yaşındaki derviş Hacı Hasan'dır. Ondan küçük 59 yaşında bir kişi ile 48 yaşındaki başka bir kişiden sonrakilerin yaşı 40 ve onun altıdır.

BEKÂRLAR

Bekârlar defterinde Topkapı dışındaki

Takyeci bekârı, Takyeci'ye ilhak olunan bağlar bekârı, Merkezefendi bekârı ve Yedikule dışındaki Fâtih (Sultan Mehmed) bekârı adlarıyla kaydedilmiş mahalleler/birimler bulunduğunu yukarıda zikretmiştik. Zeytinburnu'nun daha 1840'lı yıllarda nasıl bir sanâyi merkezi olduğu bekâr defterlerinden anlaşılmaktadır. Bekârlar daha çok taşradan çalışma amacıyla gelmiş, belli iş merkezleri civârında bekâr odaları denilen yerlerde

kalıp gündüzleri yakındaki iş yerlerinde çalışan kişileri ifâde eder. Bu yönüyle Yedikule dışındaki Fâtih Sultan Mehmed mahallesi tam bir sanâyi merkezi görünümü arz etmektedir.

Bu mahallede 848 bekâr kayıtlıdır. 1 numaralı hânede sığır kasabı ustası Eğinli 55 yaşındaki Seyyid Ahmed bulunmaktadır. Bekârların mesleklerine bakıldığında mahallenin hangi tür sanâyi ile meşgul olduğu hakkında bilgi sâhibi olabilmekteyiz. Sığır kasabı yanında salhâne işçisi, bir hayli ciğerci, ganem (koyun) kasabı, mumhâne kalfası, mumhâne çırağı, debbağ gibi meslekler, burada bulunan mezbahaya ve mezbaha çıktıları çevresinde oluşan bir çok iş dalına işâret eder.

Merkezefendi mahallesi bekârlarına gelince bunların çoğunluğunu rençper ve bahçıvanlar ile Merkezefendi hamamındaki tezgâhtar, tellak, külhancı gibi çalışanlar oluşturur.

1 Enver Ziya Karal, *İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1940, s. 8.
2 Rumeli tarafındaki sayımlarda Kıptîler İslâm olsun Hıristiyan olsun ayrı ayrı sayılmışlar, Kıptî tâifesi diye belirtilmişlerdir. Kıptîler için kabul edilen yöntem, Yahûdi ve Fellahlar için de kabul edilmiştir.
3 Karal, *age,* s. 18.
4 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu,* İstanbul, 2003, s. 59.
5 BOA, HAT, 305/18034.
6 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten,* c. 59, s. 225.
7 Karpat, *age,* s. 69.
8 Karpat, *age,* s. 73.
9 Karpat, *age,* s. 75.
10 Bu sayımda elde edilen veriler MERNİS projesi kapsamında Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü tarafından veri tabanına aktarılmış ve vatandaşların hizmetine sunulmuştur.
11 BOA, NFS.d, 159 ve 160.

SÖZLÜ TÂRİH

İSTANBUL'DA BİR ZANGOÇ

MURAT ÖZTABAK

ΣΕΠΤΗ
ΤΗΣ Α.
ΑΘΗΝΑ
ΦΡΟΝΤΙΔΙ
ΕΜΜΑΝΟΥ
ΑΝΕΚΑΙΝΙΣ
ΗΕΦΟ
ΑΓ.ΚΩΣΤ
ΕΤΕΙ 1

Kazlıçeşme, şehrin koruyucusu surların hemen dışında, kaderi sur içi ile birlikte yazılmış, Şehr-i İstanbul'un kozmopolit yapısına büyük katkı sunan, birlikte yaşama kültürünün en güzel örneklerinin görüldüğü semt… Bugün Zeytinburnu sınırları içinde boylu boyunca uzanan bu semt, Evliyâ Çelebi'nin rivâyetine göre, Sultan II. Mehmed'in İstanbul kuşatması esnâsında, Edirne ve Gelibolu üzerinden gelen askerleriyle konakladığı belde hüviyetinde.[1] İstanbul'un önemli târihî odaklarından olan bu semtin hemen her yerinde, çok kültürlülüğün sembollerini görmek mümkün. Surların hemen ötesinde, Kazlıçeşme meydanının hemen yanında, iki önemli yapı dikkati çekiyor. Bunlardan biri, II. Mehmed'in kuşatma esnâsında yaptırdığı, İstanbul'un ilk câmisi kabul edilen Kazlıçeşme Fâtih Câmii, diğeri ise Doğu Roma İmparatorluğu dönemi mîraslarından, Aya Paraskevi Kilisesi. Aynı mahalle içerisinde yan yana târihe meydan okuyan bu iki dînî yapı, İstanbul'un çok dinli ve kültürlü yapısının ve kendine has birlikte yaşama kültürünün önemli örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Aya Paraskevi Kilisesi'nde, bölgedeki Rum nüfûsu ciddî anlamda azaldığı için âyinler her yıl 26 Temmuz günü, Paskalya Bayramı'nda yapılıyor. Bu târih, aynı zamanda kilisenin kuruluş yıl dönümü olarak kabul ediliyor.

İstanbul, fethinden günümüze kadar olan süreçte Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahûdi topluluklara ev sâhipliği yapmış, Fâtih Sultan Mehmed'in her gayrimüslim topluluğa bir "Millet Başı" tâyin etmesi ve ibâdetlerini özgürce yerine getirmelerine izin vermesiyle de bu cemâatler arasında müthiş bir kaynaşma oluşmuştur. Bizler de bu çalışmamızda, İstanbul'daki bu çok kültürlü yapının önemli sacayaklarından olan Rumlara dâir bilgiler verecek, Kazlıçeşme'den hikâyeler ve anılarla başlayacağımız yolculuğumuza, zaman zaman sur içini de dâhil ederek, Rum âilelerin gelenek ve göreneklerini anlatmaya gayret edeceğiz. Sözlü târih araştırma usûlüyle kaleme aldığımız bu makâlede bize anlatıcı olarak Aya Paraskevi Kilisesi zangocu Tanaş Özkaramihaloğlu (1948) eşlik edecek.

Tanaş Özkaramihaloğlu'nun âilesi İstanbul'un fethinden bu yana bu topraklarda yaşıyor. İstanbul'un yaşayan son zangoçlarından olan Tanaş, âilesi ve kendisiyle ilgili sorulan soruya, "1948 doğumluyum, altmışdört yıllık hayâtım burada geçti. Zangoçluk babamın işiydi, ben de babamdan aldım bu mesleği. Âileme gelince biz Bizans'tan kalmayız. Bâzıları Karaman'dan bâzıları Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan geldiler. Ama hâlis muhlis İstanbul Bizans'ından kalma Rumlar biziz." şeklinde cevap vermiştir. Kendisinin de ifâde ettiği üzere, şu anda yaptığı zangoçluk mesleği babasından kalmıştır. Hatta babasının son olarak Aya Paraskevi Kilisesi'nde görev yaptığını söyleyen Tanaş Özkaramihaloğlu, kilisenin târihine dâir; "Aya Paraskevi Kilisesi'nde âyinler Ortodoks geleneğinde olduğu gibi pazar günleri yapılmazdı, cuma günleri yapılırdı. Sultan II. Mehmed İstanbul'un fethi sırasında otağını kilisemizin karşısındaki mezarlığın olduğu alana kurdurmuştur. Bir cuma günü, yanında olan bâzı yardımcıları, 'Sultânım, karşıda küçük bir mâbet var, orayı namazgâh yapalım, namâzımızı orada kılalım.' diyor. Sultan böyle bir sorunun sorulmasına hiddetle karşı çıkarak kilisenin az ilerisine bir namazgâh yapılmasını emrediyor. İşte şimdiki Kazlıçeşme Fâtih Câmii o zaman inşâ edilmiştir, İstanbul'un ilk câmisi odur. İstanbul'un fethinden

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

Aynı mahalle içinde yan yana târihe meydan okuyan bu iki dînî yapı, Kazlıçeşme Fâtih Câmii ve Aya Paraskevi Kilisesi, İstanbul'un çok dinli ve kültürlü yapısının ve kendine has birlikte yaşama kültürünün en önemli örneklerindendir.

Ο ΑΡΤΟΣ
ΤΗΣ ΖΩΗΣ
Ο Ω Ν
ΙC
ΧC

sonra seçilen ilk patriğimiz Gennadius da Fâtih Sultan Mehmed'e şükranlarını göstermek için bu kilisedeki âyinlerin cuma günleri yapılmasını emrediyor. İşte bu yüzden Aya Pareskevi Kilisesi'nde cuma günleri âyin yapılmaktadır." Kilisenin cuma günleri âyin yapmasının nedeni ile alâkalı Tanaş'ın verdiği bilgilerin doğruluğunu belgelerle kanıtlamak elbette ki mümkün değildir. Ancak, Sultan II. Mehmed'in kuşatma esnâsında ordusunu buraya kurduğuna dâir bilgiler mevcuttur. Bu hikâye doğru olmasa bile, Fâtih'in gayrimüslimlere karşı olumlu tutumunu göz önünde bulundurursak kendisine bu tür yakıştırmaların yapılması normaldir. Yine bu kilisenin bir diğer isminin de Azîze Cuma Kilisesi olduğu ve bir de ayazması olduğu bilinmektedir. Bu konu ile alâkalı anlatılan bir hikâyeyi nakleden Tanaş, Azîze Cuma ve ayazma efsânesinden şöyle bahsediyor: "Bizans'ın güçlü olduğu dönemlerde, Azîze Cuma isimli, hastaları iyileştirmesiyle tanınan, kendisini Tanrı'ya adamış bir kadın, şu an kilisenin bulunduğu yerde yaşıyordu. Bu kadının mûcizelerinden haberdar olan dönemin Bizans imparatoru, Azîze Cuma ile alâkalı bilgi toplanmasını istemiş ve bu kadının körlere şifâ olduğunu öğrenmiştir. Kendisi putperest olduğu için bu kadına karşı kin duymaya başlayan imparator, Azîze Cuma'yı yanına çağırtarak gözlerinin kör edilmesi emrini vermiştir. Gel zaman git zaman Azîze Cuma, Persler ile yapılan bir savaşta, imparatorun gözlerinin kızgın yağ ile kör olduğunu öğrenmiş ve ayazmadan bir testi şifâlı su alarak hemen imparatorun yanına gitmiştir. İmparator çâresiz bir şekilde şifâlı suyu gözlerine sürmüş, gözleri eski hâline gelmiş ve îman ederek putperestlikten vazgeçmiştir." Tanaş'ın anlattığı bu efsâneden yola çıkarak Aya Paraskevi Kilisesi'nde cuma günleri âyin yapılmasının sebeplerinden birinin de bu efsâne olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Hatta bu efsâneyi duyan Fâtih Sultan Mehmed'in kilisenin ayazma kısmını kapattırıp korumaya aldığına dâir rivâyetler de bulunmaktadır. Bugün, kilise içerisindeki ayazmanın üstü metal bir levha ile örtülerek muhâfaza altına alınmıştır.

İstanbul'un neredeyse her semtinde olduğu gibi, Zeytinburnu sınırları içerisinde de önemli dînî mekânlar vardır. Bunlardan biri de Silivrikapı önlerinde, geçmişi V. yüzyıla kadar ulaşan ve İstanbul'un kadim mâbetlerinden olan Balıklı Rum Ayazması ve Manastırı'dır. İstanbul'da bulunan neredeyse hemen her kilisenin bir efsânesi olduğu gibi buranın da bir efsânesi vardır. Balıklı Ayazma'da bulunan balıkların da mûcizelerine dâir rivâyetler yıllardan beri süregelmektedir. Bunlardan en önemlisi, Balıklı Manastırı'ndaki bu meşhur ayazmayı ziyâret eden seyyahların hemen hepsinin rivâyet ettiği, İstanbul'un fethiyle alâkalı olanıdır. Sur dışında gezinti yaparken kendisine yaklaşan bir keşişi tâkip ederek Balıklı Ayazma'ya vardığını söyleyen Edmondo de Amicis, ayazmadaki balıklar ile alâkalı rivâyeti şöyle nakleder: "Keşiş beni sessiz bir avluya götürdü, küçük bir kapıyı açtı, bir mum yaktı, rutûbetli ve karanlık bir kubbenin altındaki küçük bir merdivenden indirdi, sarnıç gibi bir şeyin önünde durarak üzerine elindeki şamdanı tuttu ve suyun içinde yüzen kırmızı balıklara bakmamı işâret etti. Ben bunlara bakarken meşhur mûcizeli balık hikâyesi olması gereken anlaşılmaz bir şeyler mırıldandı. Türkler, İstanbul surlarına son taarruza geçtiklerinde, bir Rum keşişi bu manastırda balık kızartıyormuş. Birdenbire, telâş içerisinde kalmış bir keşiş mutfağın kapısında görünüp bağırmış: 'Şehir zapt edildi!' 'Hadi canım sende!' diye cevap vermiş öteki, 'Böyle bir şeye balıkların tavadan fırlayıp çıktığını görsem inanırım.' Bunun üzerine balıklar, sâdece bir tarafları kızarmış olduğu için, yarı siyah yarı kırmızı, canlı canlı sıçramışlar; balıkları huşû içerisinde tutup, buna inanılabilir, yakaladıklarını suya koymuşlar, orada hâlâ yüzüyorlar."[2] Ancak Tanaş'ın bu efsâneye çok da îtibar etmediğini görüyoruz. Kendisinden Balıklı Rum Manastırı ve Ayazması ile alâkalı efsâneyi anlatmasını istediğimizde, "Oradaki balık hikâyesini biliyor musunuz, bilmiyorum. Bana bu efsâne pek mantıklı gelmiyor, İstanbul surlarının dışında kuşatma var, kuşatma varken nasıl bunlar olabilir, nasıl konuşulur?" demiş ve devam etmiştir, "Eski manastırların ve kiliselerin hemen hepsinde denize inen yollar vardır. Eski saraylarda klasik yapılmış arka yollar gibi, manastırlarda da gizli bölmeler bulunur. Şu anda özellikle târihî yarımadanın altında sarnıç benzeri yollar bulunuyor. Balıklı Rum Manastırı'ndan başlayan da bir yeraltı yolu vardır. Bu yeraltı tüneli çökmeden evvel Kazlıçeşme'ye kadar uzanıyordu. Ancak Abdi İpekçi Spor Salonu yapılırken bu yolların büyük bir kısmı çökmüştür."

Osmanlı döneminde, surların hemen dışında bâzı yerleşim bölgeleri mevcuttu. Bu ikâmet yerlerinden biri de bugünkü Zeytinburnu'dur. Gerek Osmanlı gerekse Cumhûriyet dönemlerinde bu bölge bir sanâyi merkezi konumundadır. Bu noktadan baktığımızda, iş yerlerinin yoğun bir şekilde burada kümelenmesi ilçenin göç almasına neden olmuş, bu göç dalgası da çarpık yapılaşma ile gecekondu yaşantısını berâberinde getirmiştir. Bölgedeki gecekondulaşmanın daha başlamadığı dönemde, Kazlıçeşme'de bulunan fabrikalarda çalışarak geçimini sağladığını söyleyen Tanaş Özkaramihaloğlu, mahallenin durumu ile alâkalı şöy-

Herkes masaları evlerinin önüne kurardı, yok Müslümansın yok gayrimüslimsin diye bir zıtlaşma yoktu, çok güzeldi.

le diyor; “Askere gittiğim zamâna kadar bâzı şeylerin farkında değildim. Meğer buradaki o birliktelik yavaş yavaş kayboluyormuş, askerden geldikten sonra o birlikteliği bir daha bulamadım. Burada yaşayan Rumların çoğu ya Yeşilköy’e ya Bakırköy’e gittiler, bâzıları ise yurt dışına göç ettiler. Ben yedi yaşındayken burada elli tâne Rum hânesi vardı. Bâzılarının dükkânları, fabrikaları buradaydı. Bâzı âileler de Yedikule’de oturuyordu; ama iş yerleri burada olduğu için geliyorlardı. Çok güzel bir yerdi burası, zaman geliyor özlüyorum. Ramazan bayramının yaz aylarına denk geldiği zamanlar çok güzeldi. Herkes masaları evlerinin önüne kurardı, sen Müslümansın sen gayrimüslimsin diye bir zıtlaşma yoktu, çok güzeldi. Paskalya’da biz burada âyin yapıyorduk, kırmızı yumurta dağıtıyorduk, bir sürü Müslüman arkadaşımız geliyordu, papaz efendi hiç ayırmazdı, onlara da paskalya yumurtası verirdi. Yine ben kardeşimi de alır yandaki Kazlıçeşme Fâtih Câmii’nde bayram namazı kılmaya giderdim, büyüklerimizin elini öperdik, mendilin içerisinde bize şeker verirlerdi. Benim çocukluğumda annelerimiz babalarımız kapı önlerinde oturur, çay içer, sohbet ederdi. Müslüman vardı, Rum vardı Ermeni vardı, çok güzeldi; ama bitti. Artık gelmez geri o günler…” Kazlıçeşme’de görülen bu komşuluk ilişkilerini İstanbul’un hemen her yerinde o târihlerde görmek mümkündür, ancak son yıllarda bu çeşitlilik kaybolma aşamasına gelmiştir. Özellikle 6-7 Eylül olaylarından sonra, İstanbul’daki Rum nüfûsunda ciddî bir azalma meydana geldiğini söylemek yerinde olacaktır. 1924 yılında bir milyon kişinin yaşadığı İstanbul’da 280 bin civârı Türk vatandaşı Rum yaşıyordu. Bu sayı 1934 yılına gelindiğinde 73 bin’e düşmüştü.[3] Tanaş Özkaramihaloğlu’na günümüzde İstanbul’daki Rumların sayısını sorduğumuzda, “İstanbul’da şu an iki bin Rum bul, öp de başına koy!” cevâbını vermiştir. Tanaş’ın bu söylediğinden yola çıkarak baktığımız kaynaklarda, Rum vatandaşlar ile yapılan görüşmeler, vakıf listelerindeki seçmen sayıları ve patrikhâne verilerine dayanarak günümüzde İstanbul’da iki bin civârında Rum asıllı Türk vatandaşının olduğunu söyleyebiliriz.

Erken Cumhûriyet yıllarında yoğun olarak bölgede yaşayan Rumların, Kazlıçeşme’de bulunan bâzı fabrikaların da sâhibi olduğunu ve sanâyi bilgisi bakımından gelişmiş olduklarını kaynaklardan biliyoruz. Tanaş, bu konu ile alâkalı, “Nereden bakarsanız bakın, Kazlıçeşme’de ikiyüz-ikiyüzelli Rum sayabilirdik. Bunlar arasında Yunanlar da vardı.” demekte ve bu durumun îzâhını şöyle yapmaktadır: “Öncesinde Osmanlı’ya bağlı olan, Rodos, Selânik, Girit, Sakız adası gibi yerlerden Yunanistan’ın zoruyla, Osmanlı vatandaşı olan Rumlar İstanbul’a sürüldü. Bu gelen adamlar sanâyide çok iyiydi. Dericilik, marangozluk, demircilik yapmışlardır buralarda hep. O zamanlarda buradaki kilisenin bahçesinde âyin yaparken sokağa kadar taşardı cemâat, o kadar kalabalıktı burası.”

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, barış içerisinde birlikte yaşama kültürünün en güzel örneklerini İstanbul’da görmek mümkündür. Tanaş Özkaramihaloğlu, bu birlikteliği şöyle ifâde ediyor: “Türk ismini kullanırken Anadolu’yu anlıyoruz biz, tek toprakta, tek kültürde yetişmişiz. Şimdi bakıyorsunuz, Trabzon’da Pontus Rum Devleti vardı, yine Karadeniz bölgemizde Lazlar var. Kaynaşma olmuş orada, halk oyunlarımız aynı, dilimiz birbirinden etkilenmiş durumda. İstanbul’da kırâathâne kültürü, kasket kültürü, tespih kültürü, yemek kültürü, hatta kız isteme kültürü bile aynı. Bizim geleneklerimiz birbiriyle çok benzerlik gösteriyor, bu durum İstanbul’un fethinden beri böyle. Biz el öpmeyi bu topraklarda öğrendik, öyle ki bayramlarda din büyüklerimizin elini öperiz. Bu, kültürümüzün ne kadar benzeştiğinin bir göstergesidir.” Gerçekten de, özellikle bahsi geçen bu kaynaşmayı Anadolu’da fazlasıyla görmekteyiz. Kullanılan dillerde birbirine yakınlık olduğu gibi, bu durum sözlü kültürümüze de kıymeti azımsanmayacak şekilde işlemiştir.

Yıllar içerisinde İstanbul’un aldığı iç göçlerin netîcesinde, burada yıllardır hayatlarını idâme ettiren gayrimüslimler farklı yerlere taşınmak zorunda kalmıştır. Özellikle, 6-7 Eylül olayları ile başlayan, Yunanistan ile Kıbrıs konusunda yaşanan gerilim ve dahi tüm dünyâda artmakta olan milliyetçilik meselesi, bâzı vakitlerde İstanbul Rumlarına karşı bâzı odaklar tarafından düşmanca bir tavır ortaya konulmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu gerilim netîcesinde, birçok Rum kökenli âile tüm mal varlıklarını bırakarak Yunanistan’a göç etmiştir. Tanaş Özkaramihaloğlu’nun da o tatsız yıllara dâir hâtıraları bulunuyor. Kendisine bu konuyu sorduğumuzda, gözleri dolarak sanki o günleri yeniden yaşıyormuşçasına şâhitlik ettiği bir konuyu bizlere şöyle anlatmıştır: “Ben Kıbrıs harekâtı sırasında askerdim. Âilemle haberleşemiyordum, mektup alıp göndermek yasaktı. Askerde Kasımpaşalı bir arkadaşım vardı, İstanbul’a kaçacağını söylerdi durmadan. Hakîkaten bir sabah baktığımızda yanımızda göremedik onu, meğer İstanbul’a kaçmış gitmiş ordudan. Tabiî bunu yeniden yakalayıp askeriyeye getirdiler. Kazlıçeşme’ye gitmiş görmüş oraları, hepsini bana anlattı. Dediğine göre bizim kilisenin önünde, bir tarafta polis bir tarafta asker nöbet tutuyor ve kiliseyi koruyormuş. Tabiî bunun öncesi var, Kıbrıs olayları henüz başlamış, 1964 senesi, hiç unutmuyorum. İstanbul’da

Rumlara karşı bâzı olumsuz olaylar oluyordu, tabiî bunları devlet yapmış değil, bâzı kendini bilmezler vazîfe çıkarıyorlardı kendilerine. Yine böyle bir zamanda, bir grup ellerinde ateşlerle kilisemizi yakmaya geldiler. Bu sırada, bizim evin arkasında Müslüman komşularımız vardı, kadın nereden bulduysa kocaman bir Türk bayrağı getirdi, arkadaki binânın çatısından kiliseye kadar bayrağı çekti. O kadın ve bayrağımız sâyesinde belki de canımızı kurtardık."

İstanbul'un çok kültürlü yapısına dâir söylenecek elbette ziyâdesiyle söz var. Bizler bu çalışmayı yaparken lokal bir alan incelemesinden yola çıkarak aslında eski İstanbul'un bizlere bir hâtırası olan Tanaş Özkaramihaloğlu'nu anlatmak istedik. Kendi tâbiri ile İstanbul'daki son zangoçlardan ve yine kendi ifâdesiyle İstanbul'da Bizans'tan kalan az sayıdaki hâlis muhlis son Rumlardan olan Tanaş, Kazlıçeşme'de, Aya Paraskevi Kilisesi'nde, eşi ve kızı ile birlikte bu mâbedin müştemilâtında kalıyor, kilisenin temizliğini ve bakımını yapıyor. Uzun yıllar Kazlıçeşme'de yaşayan Tanaş, buradaki anılarını zaman zaman dolan gözleri ve titreyen sesiyle bizlere anlattı. Türk bayrağının bahsi geçtiğinde, "Ben burada doğdum, atam, dedem buradaydı. Ben askerliğimi Türk ordusunda yaptım, ben Türk vatandaşıyım ve ay yıldızlı bayrak benim bayrağım, başka bayrağımız da, vatanımız da yok!" şeklindeki sözleri dikkate değecek ölçüde samîmî ve güzeldi.

1 Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, *age*, I. Kitap, c. I, s. 57.

2 Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara 2013, s. 271-272.

3 Mehmet Karakuyu-Mehmet Kara, "İstanbul'daki Gayrimüslim Toplulukların (Ermeni, Rum ve Yahudi) Tarihsel Serüveni ve Günümüzdeki Sosyo- Ekonomik Durumları: Coğrafi Bir Analiz", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2010, S. 10, s. 7.

KAYNAKÇA

¶ Burçak Evren, *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, İstanbul 2011.

¶ Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, 2013.

¶ Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, haz. Hrand D. Andreasyan, çev. Kevork Pamukciyan, İstanbul, 1988.

¶ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul, 1986.

¶ Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, c. I, Ankara, 2011.

¶ Mehmet Karakuyu – Mehmet Kara," İstanbul'daki Gayrimüslim Toplulukların (Ermeni, Rum ve Yahudi) Târihsel Serüveni ve Günümüzdeki Sosyo-Ekonomik Durumları: Coğrafi Bir Analiz", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı: X, 2010.

¶ Ogler Ghislain De Busbecq, *Türk Mektupları*, haz. Recep Kibar, İstanbul, 2002.

¶ Perihan Karaaslan, "Bizans Devletinde Meslek Birlikleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2012.

¶ Saro Dadyan, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Ermeni İskânları", *Türkler ve Ermeniler*, http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/osmanli-doneminde-istanbulda-ermeni-iskanlari/ (erişim târihi 17.06.2017).

¶ Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul, 2012.

¶ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Zeytinburnu - Yollar ve Kapılar*, İstanbul, 2013.

¶ Şule Kılıç, "Orta ve Geç Bizans Dönemi Giysileri (9.-14. Yüzyıllar)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Târihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

BİR KENT HAREKETİ OLARAK UFKÎ ŞEHİR

ŞEVKET ERCAN KIZILAY

CANSEVER'İN benimsemiş olduğu şehirleşme stratejisine "Ufkî şehir" tanımını vermek sanırım yanlış olmayacaktır. Ufkî şehir paradigmasının birçok oluşturucu özelliği olsa da, bunlar içerisinde en önemlilerinden biri olarak dikkat çeken temel faktör "Türk evi"dir. Bundan ötürü yeni şehirleşme stratejilerinde eğer ufkî şehir temel parametre olarak belirlenecekse bundaki konut üretim pratiklerinin de Türk evi merkezli olması gerekmektedir. Dolayısıyla Türk evi telakkisinin ve fikriyâtının daha detaylı bir şekilde bilinmesi, bu konudaki özgün mîmarlık söylemlerinin popülarize olması gerekmektedir. Bugün konut üretim süreçlerinin egemen aktörlerinden biri olan müteahhitler, örneğin bu Türk evinden ne düzeyde haberdardır? Bu konuda kabaca gözlemler dahi, ciddî bir kültürel sermâye krizi ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Gerçekleştirilecek çalışmaların, bilimsel performansların bu kültürel sermâye krizini çözmeye yönelik gerçekleşmesini doğal karşılamalıyız. Bu konuda en çok zorluk çeken meslek zümrelerinin başında şüphesiz mîmarlar ve şehir plancıları gelmektedir. Bu meslek zümreleri, bu konuada toplum ortalamasının üstünde bir kültürel sermâyeye sâhip olsalar da, bunu cisimleştirebilecek bir sosyal sermâyeden yoksun görünüyorlar. Böyle bir kültürel sermâye yatırımını kendi çıkarlarına uygun bulan bir yatırımcının bulunmayışı da ekonomik sermâye krizine işâret ediyor. Ufkî şehir merkezli bir şehirleşme stratejisinin hayâta geçirebilmesi için bu üçlü sermâye analizi problematiğinin çözümlenmesi zorunludur. Bugünün kent ekonomi-politiği açısından bu yaklaşım her ne kadar ütopik gözükse de bu konuda kafa yoran tüm kesimlerin, Cansever'in geliştirdiği bu ufkî şehir paradigmasını bir "kent hareketi"ne dönüştürmeleri gerektiğini düşünüyorum. Cansever'in vefâtından hemen önce gerçekleştirilen Vefâ Sempozyumu'ndaki konferansında (özellikle târihî yarımada için belirttiği) kentsel korumanın ancak böyle bir toplumsal mobilizasyon ile sağlanabileceğini tespit etmesi, onun bir vasiyeti olarak yorumlanabilir. Onun düşünce geleneğini sâhiplenenlerin bana göre artık böyle bir sorumluluğu bulunuyor.

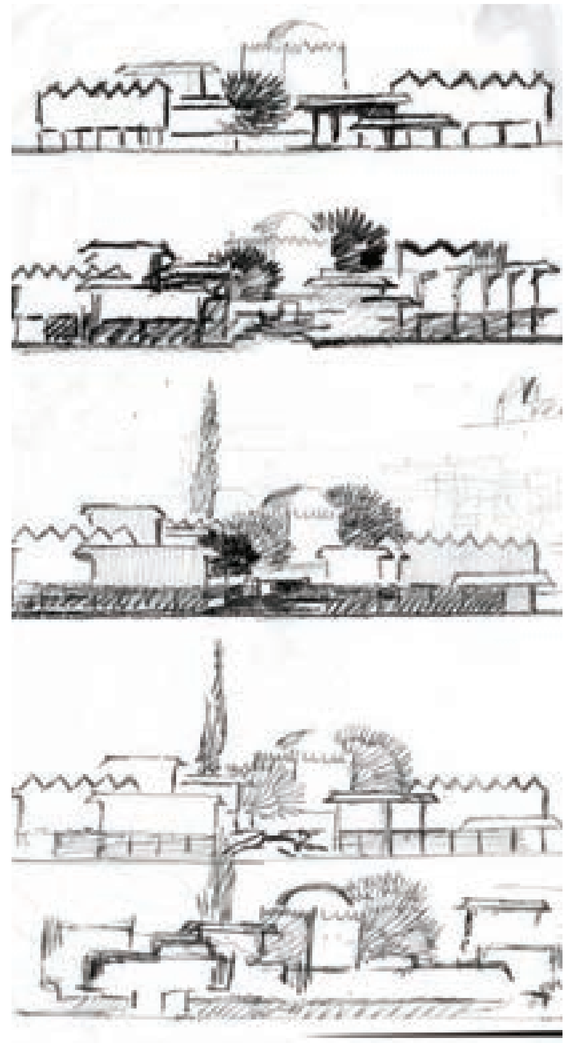
Artık gerçekten ufkî şehir paradigmasına göre belirlenen bir şehirleşme stratejisini fiiliyâta dökmek gerekiyor. Yeni şehirler kurmak gerekiyor. Doğrudan söylemek gerekirse apartman terk edilmelidir. Dikey mîmârî terk edilmelidir. Artık konut değil, ev üretmeliyiz. Yatay mîmârîyi benimsemeliyiz. Bu asla bir kent karşıtlığı değildir, köy romantizmi ise hiç değildir. Tam aksine bu, şehri savunmaktır. Şehri postmodernitenin tüm mülksüzleştirici saldırısına karşı sâhiplenmektir.

Turgut Cansever.

Turgut Cansever, Bayezit meydanı düzenleme projesi, 1960.

Bookchin ile benzer bir rezonans içinde olmak, yâni "Kent için en büyük tehlike kentleşmedir." şeklindeki yaklaşım biçimi ile. Ancak neredeyse bütün sosyoloji bölümlerinde okutulan ders kitaplarında kent, kentleşmenin doğrudan bir sonucu şeklinde anlatılmıştır. Bookchin'in bu müdâhalesi ise görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla bu konularda şekillenen kentbilim "doxa"larının da yeniden değerlendirilmeye ihtiyâcı vardır. Şunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz ki bir şehir olan İstanbul'un modernleşme sonrasında geçirdiği tüm süreçler (yâni kentleşme süreci) İstanbul'u yok ediyor.

Peki bizler, İstanbul'un bu yok edilişi karşısında nasıl bir tavır içerisinde olmalıyız? Sanırım kimse İstanbul'un korunmasına karşı çıkmayacaktır. Kentsel koruma gibi evrensel geçerliliği olan mîmârî ve teknik bir meseleye karşı çıkmak kültürel soykırımı savunmak anlamına gelir zîra. Artık zaman farklı işliyor. Zaman artık modernitenin düşmanı olan geleneği fiziksel olarak yok etme zamânı değil. Modernite, bu şekilde işleyen bir sistematiktir. Serttir, bürokratiktir, devletseldir ve doğrudandır. Michel Foucault'nun bahsettiği "büyük kapatılma" kurumları bu şekilde çalışırlar. Ancak postmodernitenin iş görme biçimi farklıdır. Postmoderite, aynı modernite gibi gelenek düşmanlığında devam eder. Hem modernitenin hem de kendisinin radikalleşmiş formu olan postmodernitenin de baş düşmanı gelenektir. Ancak gelenekle mücâdele yöntemleri farklıdır. Postmodernite, bu mücâdelede daha etkili bir yöntem geliştirmiştir. Bu da "ayartma"dır. Artık dışlayan ve ötekileştiren bir iktidar yoktur. İçine alma vardır, dâhil etme vardır, yeniden-üretim vardır. Artık kimse sapkın değildir. Herkes bir oyuncudur. Herkes sınırların içerisindedir. Bu durumu en iyi ifâde eden örnek Sultanahmet Câmii'nin müzeleştirilmesidir.

Ufkî şehir tartışmasını, bu problematik içerisinde değerlendirmiyorsak çok fazla anlamlı değil. Gökdelende yaşamak ile bahçeli bir evde yaşamak arasında bir ontoloji farkı göremiyorsak konuşmanın ve tartışmanın da çok fazla anlamı yok. Bu da aslında aydının zihniyet faktörüne bağlı görünüyor. Ben kişisel olarak ağırlıklı bir biçimde moderniteyi ve sonrasında onun radikalleşmesinden başka bir şey olmayan postmoderniteyi "mülksüzleştirici" aktörler olarak görüyorum. Mülksüzleştirmenin en net göründüğü yerlerden biri kentsel mekânlar. Bu kentsel mekânlar ise her dâim belli kullanıcılara sâhip. Bu mekânları kullanan çeşitli sınıflar, demografiler var; mekân kullanıcılarının bu mülksüzleştirme karşısında nasıl bir konumlanma içerisine girdiklerini anlamak da önemli. Bunu da tanımlamak için "sâhiplenme" kavramını kullanmayı tercih ediyorum. Mekânı kullananlar, bu mülksüzleştirme karşısında mekânı sâhiplenmeye başlıyorlar. "Burası bizim, burayı size yedirmeyiz." falan demeye başlıyorlar. Bu sâhiplenme olgusunun en semptomatik belirtisi, direniş anları. Mülksüzleştirmenin en semptomatik belirtisi ise "yıkım"dır. Yıkım tamâmen yok etmektir, öldürmektir. Hâfızasızlaştırmak ve târihsizleştirmektir. İşte bu tam da bu yıkma momentinde sâhiplenme durumu da radikalleşiyor. Mekânı kullanan ağırlıklı olarak halk sınıflar, politik bir özneye dönüşüyor eş zamanlı olarak. Bana göre modernitenin barbar istîlâsı, talan edici Moğolvârî istîlâsı başladığı andan îtibâren dünyânın tüm coğrafyasında yukarıdaki mekânsal diyalektik işliyor.

Bana göre yapılması gereken, geleneğe geri dönmek. Onu hatırlamak ve onun bilgisini günümüzden yorumlayarak bugünü inşâ etmektir. Dün asla geri gelemez, ancak şimdi de her zaman bir geçmiştir. Şimdi imkânsızdır. Zamânı durdurabilmek imkânsız. Ne geçmişteyiz ne de gelecekte, her zaman bir şimdide yaşıyoruz. Buna postmodernitenin eleştirmenlerinden Fredric Jameson, "Şimdinin ontolojisi" diyor. Jameson'ın bu kavramı, bana "İbnü'l-vakt" olmayı hatırlatmıştır. İbnü'l-vakt, yaşanan ânın oluşturucu etkisinin bilincinde olmaktır. Gündelik hayâtın fragmanlarına dikkat kesilmek, her ânın hakkını teslim etmektir. Bu da bir edep meselesidir ve buradan medeniyet zuhur eder. Medeniyeti medîne inşâ eder. Bu medînenin tüm sâkinleri de ibnü'l-vakttirler.

Bir şehrin sâkinleri dediğimizde de bu ifâde aslında kendisini ortaya koyuyor. Sâkin demek, sükûnet demektir. Şehir karga-

Karatepe Aslantaş Açık Hava Müzesi, Osmâniye.

Sualtı Arkeoloji Enstitüsü, Bodrum, 1988.

şa ve kaos yeri değildir. Tam tersine sükûnetin sağlandığı yer demektir. Simmel'in bütün metropol analizleri, tespitleri ve gözlemleri Berlin merkezlidir. Bu kadar karamsar, pesimist ve kinik tarzda oluşmasının arkasında bu sebepler yatmaktadır. İlgili kent sosyolojisi literatüründe de tamâmen Batı kentleri merkezinde yazıldıkları için şehrin hep kötü özellikleri ön planda tutuluyor görünmektedir. Şehrin ne olduğunun, bunun tanımlanmasının ya da onun kritiğinde esas alınacak kriterlerin neler olduğunun belirlenmesinde Batı uygarlığı uzun müddet, neredeyse tüm modernleşme târihine kadar, tekel olmuştur. Sömürgeci aydınlar da kendi ülkelerinde bunun distribütörlüğünü yapmıştır. Bu "sömürgeci aydın" ve "yerli oryantalistler" "millî" olan her şeyden nefret ederler. En temel alâmetleri budur. İddiaları ise şudur: Batı'nın hem tekniği alınmalıdır hem de metafiziği. Bu aksiyomatiğin şehirlerimizi ne hâle getirdiği ortadadır.

Dolayısıyla Tanzîmat dönemi ile birlikte kurulan zihniyet anlamında kültürel şizofreni bugün hâlâ maalesef devam ediyor. Bir kültürel şizofreninin içerisinde sürüklendiğimizi ve hâlâ bu girdaptan çıkamadığımızı düşünüyorum. Kentler bu kültürel şizofreninin örnekleriyle dolu bir laboratuvar niteliğinde. Bu kültürel şizofreni ile yaşayabilmemiz mümkün değil. Bu hayat sürdürülebilir değil.

Yapılması gerekenler noktasında kafa yoran kimselerin artık öncelikle bu kültürel şizofreni meselesi ile bir hesaplaşmaya girişmesi gerekiyor. Buraya kadar anlatılanlar hakkında üç aşağı beş yukarı bir mutâbakat sağlayabiliyorsak bundan sonrasını oturup konuşabiliriz. Sorunlarımıza birlikte çözüm yolları arayabiliriz. Bunu ancak tek başımıza değil, birlikte yapabiliriz. Bunu "Millî Tesânüt"le,

Bayezit meydanı yayalaştırma ve düzenleme projesi eskizi, 1958-1961.

yâni Ziyâ Gökalp'in ifâdesiyle söylemek gerekirse bir "korporasyon"la, halka doğru yapabiliriz. Bütün bu tartışmalar, bu kavramlar Bu Ülke'nin düşünce târihinde mevcut. Bize düşen görev, onları hatırlamak, hatırlatmak ve harekete geçmektir.

Türk muhâfazakârlığında ve özellikle Namık Kemal, Necip Fazıl gibi aydınlarda çok net olarak kendisini gösteren metropol hayranlığını bir kenara bırakmalıyız. Onlar belki de metropolü bir "teknik" olarak görüyorlardı, ancak bu tekniğin toplumsal ve kültürel etkilerinin olacağını hesap edememişlerdi. Şehircilik bir tekniktir, bir ilimdir; dolayısıyla öğrenilmesi gerekir türünden bir yaklaşımın etkisi olabilir. Ancak bugün îtibâriyle geldiğimiz noktada Le Courbusier ile başlayan modernist mîmarcılık apartmandan gökdelene geçti. Artık "postmodern" kentlerde ciddî oranda gökdelenlerde yaşayan bir nüfus bulunuyor. Gökdelen, evin mülksüzleştirilmesidir. Acaba buna karşı evin nâmûsuna sâhip çıkanlar, evi sâhiplenenler çıkacak mıdır?

Şahsen Turgut Cansever'in "Türk Evi" tartışmasını, bu mekânsal diyalektik içerisinden anlamlandırabiliyorum. Türk Evi, evin mülksüzleştirilmesine karşı evin sâhiplenilmesi gibi görünüyor. Seri üretim konut imâlâtına karşı geliştirilen karşı bir duruş. Le Courbusier, bunu fabrikada konut üretmek ile açıkça ifâde ediyordu. Cansever'de ise Türk evi bir metâ değildir. Kâr nesnesi değildir ve rant üretmez. Türk evi, dünyâyı güzelleştirmenin bir aracıdır sâdece. Medeniyetin bir aktörüdür. Dolayısıyla Türk evi, şehir kurucudur. Çünkü Fârâbî'den beri bildiğimiz gibi bir şehri mahalleler meydâna getirir. Mahalleyi ise hâneler. Hâne demek de bir "ev"de yaşayan insanlar demektir. Ev yoksa hâne de yoktur.

Artık gerçekten ufkî şehir anlayışına özgü şehirler kurmamız gerekiyor. Apartmanları, dikey mîmâriyi terk edip Türk evi inşâ etmeliyiz.

FÂRÂBÎ'NİN MEDENİYETİNDEN İBN HALDUN'UN UMRÂNINA

LÜTFİ BERGEN

İbn Haldun, temsîlî, Cezayir.

Türk düşüncesinin buhrânı, Osmanlı toplum düzeninden cumhûriyet sistemine geçerken "şehir-medîne" tasavvurunun güncellenmesinin unutulmasından kaynaklanmaktadır.

I. İBN HALDUNİZM VE KÖY – KENT DİYALEKTİĞİ

'Köycü düşünce'nin savunucuları Remzi Oğuz Arık ve Nurettin Topçu istisnâ kabul edilirse Türk düşüncesinin olguları, olgusal ilişkileri açıklayan kavramsal zemîninin doğrudan İbn Halduncu olduğu ifâde edilebilecektir. Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu bu meseleyi fark ederek bir kavramlaştırma da yapmış ve İbn Halduncu görüşleri savunan epistemik cemâatin 'İbn Haldunizm' içinde değerlendirilmesini teklif etmiştir. Fındıkoğlu'na göre, "Türklerin Osmanlı devrinde İslâmiyete yeniden bekçilik etmeye başladıkları XV. asırdan îtibâren İbn Haldun, belli bir fikir cereyânının rehberliğini yapmakta devam etmektedir (…) Türkiye'deki İbn Halduncuları biri Avrupa ile temastan evvel, diğeri sonra olmak üzere iki gruba ayırmak gerekir. Birinciler doğrudan doğruya Arap mütefekkirlerden, ikinciler Garp görüşü ile anlaşılmış ve kavranmış bir 'sosyoloji müjdecisi' olan İbn Haldun'dan etkilenmişlerdir (Fındıkoğlu, 2010: 155-156)." Fındıkoğlu, bu etkilenmenin netîcesi olarak Türkiye'deki İbn Haldunculuğa 'Türk İbn Haldun Mektebi' adını vermektedir (Fındıkoğlu, 2010: 162). Türk düşüncesinin İbn Halduncu karakterinin şahıs kadrosuna dâir dökümler, Cemil Meriç, Ejder Okumuş, Mehmet Öz'ün çalışmalarında da izlenebilmektedir. Buna karşılık düşünce zemînimizde Fârâbî'nin etkisinin zayıf kaldığı, Arık ve Topçu'nun dahi Fârâbîci tezlerden hareket etmediği görülmektedir. Tefekküründe Fârâbî'ye yer vermeyen entelektüel zemînin Türkiye'nin gelecek asırlarını inşâ etmek anlamında buhrâna yakalandığını düşünüyoruz. Buhrânın temel nedeni Mehmet Genç, Baykan Sezer, İdris Küçükömer, Sencer Divitçioğlu, Doğan Avcıoğlu, Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Kemal Tâhir gibi farklı disiplinlerde çalışan yazarlar tarafından teslim edilen "Os-

Fârâbî, temsîlî.

manlı iktisat sisteminin Batı'dan farklılığı" tezinin sonuçlarıyla ilgilidir. Anadolu'da hayat bulan iktisat sisteminin özgünlüğü, biricikliği (nev'i şahsına münhasırlığı) tespiti, Türkiye'nin üç tarz-ı siyâseti olarak kabul edilen düşünce akımları içinde tartışılamamıştır. Tartışmayı kısmen gerçekleştirmeye çalışan Türk solu ise meseleyi ATÜT kapsamında ve Marksizmin 'Doğu Sorunu' bağlamında ele almıştır. 1970 sonrasında yaşanan köyden kente göç, gecekondulaşma, gençlik hareketleri, işçi grevleri, istikrarsız koalisyon hükûmeti denemeleri, yüksek enflasyon, az gelişmişlik problemleri içinde ATÜT tartışmaları, anakronizm (geçmişe saplanma, kronolojik uyumsuzluk) olarak değerlendirilmiş ve Osmanlı üretim biçiminin güncellenmesine evrilebilecek olan bu düşünsel mesele tamâmen rafa kaldırılmıştır. Türk düşüncesi yukarıda özetlemeye çalıştığım kısa târihinde kaçınılmaz olarak köy – kent diyalektiğine yakalanmıştır.

Türk düşüncesinin buhrânı, Osmanlı toplum düzeninden cumhûriyet sistemine geçerken 'şehir-medîne' tasavvurunun güncellenmesinin unutulmasından kaynaklanmaktadır. Dikkat edilirse bugün de Türk idâre hukuku ve yerel yönetim hukûku literatüründe şehir tanımlanmamıştır. Türk mevzuat sistemi içinde Büyükşehir Yasası (6360 ve 6447 s. Kânun) ile Köy Kânûnu (447 s. Kânun) bulunmakta ise de 'Şehir Kânûnu'nun bulunmaması, Türk düşüncesinin köy – kent diyalektiğini aşabilecek bir tefekkürü çalışmamış olmasıyla, entelektüel zemînin İbn Halduncu tezler dışında teklif getirememesiyle doğrudan ilişkili sayılmalıdır. Şehre İbn Halduncu tezlerle yaklaşan düşünce, kırsal alan ve köyleri değişik mülâhazalarla hem kentleşmeye hem de kentlileştirmeye yönelik yerel politikalarla belirlemeye çalışmaktadır. Bu politikaların yerel ekonomik habitatı tasfiye ettiği görülmektedir. Bilindiği üzere kentleşme, kırsal alandaki yerleşim birimlerinin veya köy (küçük ölçekli yerleşim) alanlarının nüfus çeken etkenlerle büyüyerek kent niteliği kazanması anlamına gelmektedir. Kentlileşme ise ekonomik veya toplumsal değişmenin, yerleşim birimlerinde yaşayan birey davranışlarını, ilişkilerini, yaşam biçimlerini, değer yargılarını, inanç ve ibâdet anlayışlarını etkileyen, kente özgü değişiklikler meydana getirmesidir. Kültür değişiminin zecrî kültür değişimi (dışsal ve zorlayıcı) veya serbest kültür değişimi (kendiliğinden) şeklinde ortaya çıkması (bu tasnif Mümtaz Turhan'a âittir) meselenin mâhiyetini etkilememektedir. Le Corbusier gibi kent ütopistlerinin inşâ ettiği yerleşim alanlarının (metropollerin) pratik teorileri sürekli güncellenerek yerel yönetimlerce hayâta geçirilmektedir. Kentsel mekânların sermâyeleşmesine karşı eleştirilerini Marksist kavramlarla yürüten kuramcıların (Harvey, Lefebvre, Castells) teklifleri ise kent hakkı taleplerini yükseltmektedir. Bu iki teorik çerçeve kentsel mekânlarda 'güvenlik, kentsel mülkleştirme' ile 'mekânın kolektifleştirilmesi' pratikleri arasında gerilimlere, çatışmalara sebebiyet vermektedir. Kent hakkı teorisi giderek Wall Street'i

Parma şehir planı, anonim, 1726. Rijks Müzesi.

İşgal Et Hareketi'ni (Occupy Wall Street – 2011) andıran sivil tepkilerden beslenerek büyümekte, küresel kent hakkı hareketi mâhiyetine bürünmekte, ideolojik bir akım hâline gelmektedir. Türk düşüncesinde ise kent eleştirileri, naif bir çözüm üzerinde yürüyerek şimdilik "köye dönelim" diskurunu gündeme getirmektedir. Ancak bu 'yerli' diyalektik de kaçınılmaz olarak bedâvet – hadâret ikiliği oluşturmakta ve İbn Haldun'un referans alınması yaygın bir entelektüel reflekse dönüşmektedir. Bu durumda İbn Haldun ile Fârâbî arasındaki farkları ortaya koyarak köy – kent diyalektiğine kıstırılmışlığı aşan yeni bir teorinin imkânlarını zorlamak gerekmektedir.

II. İBN HALDUN İLE FÂRÂBÎ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ümit Hassan'ın Muhsin Mahdi'nin görüşlerine yer vererek Fârâbî ile İbn Haldun arasındaki farkın felsefî köklerine de işâret ettiğini görmekteyiz. Ümit Hassan, Mahdi'nin görüşlerini şöyle özetler: "Mahdi'ye göre İbn Haldun, qudemâ'nın (kudemâ: eskiler, kadim Yunan düşünürlerinin) ve onların Müslüman tâkipçilerinin, özellikle İbn Rüşd'ün tilmîzidir. İbn Haldun'un zamânındaki İslâm toplumunda bulunan felsefî düşünce kelâmın, mistisizmin ve felsefenin bir karışımı idi. Gerçek felsefeyi bu karışımdan kurtarabilmek, İbn Haldun'un temel kaygısını oluşturmaktaydı. Gerçek felsefe ise felsefe taklitçiliğinde, yâni Neo-Platonizm'de bulunamazdı. Bunun için de İbn Haldun, Fârâbî'nin Neo-Platonik eğilimlerini, İbn Sînâ'nın Neo-Platonik doktrinlerini eleştirmek isteyecekti. Bu eleştirinin Fârâbî ve İbn Sînâ'nın Neo-Platonik görüşleriyle ilgili olarak yapılmasına karşılık İbn Haldun, İbn Rüşd'ü temel felsefî konularda

eleştirmeye hiç girmez (Hassan, 1982: 46)." Ümit Hassan, İbn Haldun'un Platon ve Aristo'yu, Neo-Platonizm, atomizm ve mantıkî nominalizme karşı konumladığını ifade eder: "İbn Haldun, siyâset felsefesinin, İslâmî Platonik geleneğin gerçek bir tâkipçisidir (Hassan, 1982: 47)." Anlaşılacağı üzere iki düşünür arasındaki fark rastlantısal olmayıp felsefî ve metodolojik ayrımları gözeten bilinçli bir ayrışmayı ifâde etmektedir. Aşağıda iki düşünce arasındaki farkların bir kısmı tasnif edilecektir.

İlim anlayışları bakımından İbn Haldun ile Fârâbî arasında işâret edilmesi gereken ilk fark, İbn Haldun'un ilm-i umran, Fârâbî'nin siyâset-i medeniyye kavramı etrâfında felsefe yapmalarıdır. İbn Haldun, umran ilminin daha önce kurulmadığını söyler: "Yemin ederim ki insanlardan herhangi birinin bu sâhada söz söylediğine vâkıf olmuş değilim (İbn Haldun, 1988: 260)." Müellif, aynı paragrafta, "Bu ilim, 'siyâset-i medeniyye' ilmî (politics) de değildir. Çünkü medenî siyâset, ahlâk ve hikmetin gereğine göre ya tedbîr-i menzil veya tedbîr-i medîne'dir; yâni ya âile idâresi veya devlet idâresidir (İbn Haldun, 1988: 260)." diyerek kendisini Fârâbî'nin bağlı olduğu ekolden bağdaşmaz şekilde ayırır. Bu ayırımın önemi şudur: Fârâbî'de şehir, bir gücün, askerî istîlânın netîcesi olarak ortaya çıkmaz. Siyâset-i medeniyye'nin alt kavramı olan tedbîrü'l-mütevahhid, yâni şahsiyetini gerçekleştirmiş kişi, ev-âile kurar. Nikâhla hayat bulan ev'in yönetilmesi problemi tedbîrü'l-menzil kavramıyla ifâde edilir. Tedbîrü'l-menzil, yâni âile-hâne yönetimleri birleşerek mahalle veya köy inşâ eder. Mahalle / köylerin başka mahalle / köylerle organik ilişkileri, şehir = medîne inşâ etmektedir. Bu toplumsallığa da tedbîrü'l-müdün denir. Şehirlerin birleşmesi devletin teşkîline yol açar. Fârâbî'de mensuplarının saâdet için yardımlaştıkları şehir, fâzıl şehirdir (Fârâbî, 1990: 80). İbn Haldun ise şehir oluşumunu devletin varlığına bağlamakta ve güç kullanımını zarûrî görmektedir. Ahmet Arslan, bu konuyu şöyle îzah eder: "İbn Haldun'un devletinin özelliği (…) çıplak bir 'güç devleti' (power – state) olmasıdır. Bu ne Rousseau'nun insanların bir araya gelerek serbest irâdeleriyle oluşturdukları 'toplumsal bir sözleşme'ye dayalı devletidir ne de bugün örneklerini her yanda gördüğümüz 'anayasal' bir devlettir. Bu devlette kudretin kaynağı, kuvvettir (…) İbn Haldun, şehir umrânını ve onda ortaya çıkan her şeyi devletin bir eseri olarak görmek eğilimindedir." (Arslan, 1997: 134)

İlimlerin tasnîfi bakımından Fârâbî ilimleri beş kısma böler: 1) Dil ilmi, 2) Mantık ilmi, 3) Tâlimî ilimler, 4) İlâhiyat, 5) Medenî ilimler. Sonra bu ilimleri de alt ilimlere bölmektedir. Fârâbî'nin ikinci ilim tasnîfi ise şöyledir: 1) Nazarî ilimler. Bunlar üçtür: a) Tâlimî ilimler (riyâziye), b) Tabiî ilimler, c) İlâhiyat; 2) Amelî ve felsefî ilimler. Bunlar ikidir: a) Ahlâk, b) Felsefî siyâset ilmi veya siyâset ilmi (Ateş, 1986: 47). İbn Haldun, Fârâbî'nin ilimler tasnîfini kabul etmez. Muhammet İrğat'a göre, İbn Haldun, kelâm ilminde usûlü'd-dînin, felsefede mantığın, fıkıh ilminde usûlü'l-fıkhın kullanıldığını bildiğinden, târih ilminde de kendine has bir metodoloji gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle târihi, ona has bir metodoloji üzerine, umrâna dayalı bir bilim olarak yeniden inşâ etmeye karar vermiştir. İbn Haldun'a göre, doğanın, bilinmesini sağlayan epistemik bir sistemi varsa târihin de bilinmesini sağlayan bir epistemik sistemi vardır. İbn Haldun bilmeyi zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayırır. İnsanların deneyim ve düşünme yoluyla duyular âleminden elde ettiği aklî bilgiyi önemsemekle birlikte aklın bu bilgiyi 'temyîzî', 'tecrûbî' ve 'nazarî' olmak üzere üç aklî idrak aşamasından elde ettiğini belirtir. İbn Haldun, Râzî'nin de etkisiyle insanın gerçekliğin özsel bilgisini idrak edemeyeceğini düşünür. Buna göre, varlıkların özü değil, ancak ârazları bilinir. Bu da İbn Haldun'un bilgi anlayışında öz'leri değil, ahvalleri bilmeyi kabul ettiğini gösterir. Ona göre ahval, olgu ve olaylar karşısındaki nedensel bağı içerdiğinden, insan ancak olaylar arasındaki nedensel bağı (kavânin) keşfederek ahvâlin bilgisine ulaşabilir. İbn Haldun'a göre bu kânunlar, 'sünnetullah'tır. İbn Haldun, bu nazariyesini 'insan' varlığına da teşmil eder. İnsan da târihsel bir varlık olup onun ne özü ne de doğası vardır. İnsan doğumundan îtibâren eğitimle, beslenmeyle, zamânın âdetleriyle, iklimle, coğrafyayla belirlenir. Ona göre insan, zamânın, âdetlerin, geleneklerin çocuğudur (ibn âdat) (İrğat, 2017: 142-155). Kanâatimizce İbn Haldun'un bu yaklaşımı, Kur'an'da insan kelimesinin geçtiği âyetlerdeki 'öz' imleyen sıfatlara karşıttır. Bilindiği üzere Kur'an insanı câhil, aceleci, zâlim, kan dökücü, bozguncu, cimri, yetîmi-miskîni-esîri doyurmayan biri olarak tasvir eder. Ayrıca Kur'an'da sâlih insanlar yediklerini kontrol edebilen, hicret eden varlıklardır. Örneğin Hz. Davud, yılın yarısını oruçlu geçirmektedir. Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Peygamber, mağara ashâbı, Zülkarneyn gibi örneklerle hicret işâret edilmiştir. Fârâbî'nin fâzıl insanının da hicret eden varlık olduğu bu noktada hatırlanmalıdır. İbn Haldun, bu yaklaşımıyla mutlak ve zorunlu bilgi olmadığını, bilginin îtibârî olduğunu savunmaktadır (İrğat, 2017: 155). İbn Haldun târihsel/toplumsal varlık alanına âit objelerin ahvâlinden yola çıkarak bütüncül bir kâinat, felsefî bir târih anlayışı ve toplum metafiziği ortaya koyar. Ahvallerin belirli bir düzeni ve sürekliliği söz konusudur. Bu nedenle bilmeye konu edilirler. Ahvâlin

P. D. Francesca, İdeal Şehir, Marches Urbino Ulusal Galerisi.

bilinmesinden kasıt, ahvalde görünmeyen kânunların işleyişini görünür kılmaktır. İbn Haldun geliştirdiği bu bilgi disipliniyle târihçilerin umran ilmine aykırı rivâyetlerini mûteber kabul etmez. Buna göre toplumlar bedâvet durumundan hadâret safhasına geçer ve eğer yaşamaya devam ederlerse yeniden bedâvete dönerler. Bu nedenselliği içermeyen târihsel rivâyetlerde bulunan târihçileri reddeder. Muhammet İrğat, İbn Haldun'un metodolojisini şöyle îzah eder: "O, târihî haberler hususunda sâdece nakle güvenilmesini ve bu konuda umrâna ilişkin târihsel durumların dikkate alınmamasını eleştirmektedir. Bu bağlamda o, târihçilerin, müfessirlerin ve râvîlerin içine düştükleri hatâların sebeplerini; zayıf veya sağlamlığına bakmadan nakle güvenmeleri ve hikmeti esas alma, umrânın tabiatlarına vâkıf olma, haberlerde düşünce ve basîreti hakem kılma gibi hususlara dikkat etmemeleri olarak sıralamıştır (…) O, metinden yola çıkmamış, söz konusu bu teoriler ışığında metni yorumlayıp anlamaya çalışmıştır. Bu ise onu şârihlerden ayıran en önemli yanıdır (İrğat, 2017: 135-136)."

Mesken, meslekler, bedevîlik açısından Fârâbî ile İbn Haldun arasında toplumun yapısı bakımından da temel bir fark vardır. Fârâbî, toplumun en küçük birimini ev (menzil) saymaktadır. Menzilden küçük toplumsallık ise kulübedir. Fârâbî'de sırasıyla kulübe, ev / menzil, sokak, mahalle / köy eksik toplum sayılır. İkinci grup toplumsallıklar ise kâmil toplumlardır. Bunlar da küçük (şehir), orta (millet), büyük (mâmûre) olarak tasnif edilir. İbn Haldun'da ise hadârîleşen toplumların eşyaları ve ihtiyaçları değişmiştir. "İlk Emevî halîfeleri döneminde Araplar, yünden ve deve tüyünden yapılmış çadır evlerde otururlardı (…) Daha sonraları Arap hânedanlığı hadârîliğin ve debdebenin türlü türlü yollarını tuttular, çölden gelerek kasaba ve şehirlere yerleştiler. Çadırda ikâmet etme hâlinden sarayda ikâmet etme hâline geçtiler, devenin üzerinden inerek atın sırtına binme durumuna geçtiler. İşte o zaman seferlerde ketenden dokunmuş kumaşlardan çadır ve otağlar yaptılar. Geniş dâire, kare ve dikdörtgen biçiminde olması bakımından çadırların şekilleri muhtelif ve emsâli (parçaların nispetleri ölçülü) idi. Yapılması mümkün olan toplantı ve tantanaların en büyüklerini bu çadırlarda icrâ ederlerdi (…) Gitgide hânedanlık refah ve sarayda yaşama yoluna girince (seferlerde büyük) çadırlar ve otağlar kullanma hâline döndüler, bu hususta istediklerinin de üstünde bir seviyeye ulaştılar. Bu (büyük çadırlar ve otağlar) fevkâlade büyük bir refahtır (İbn Haldun, 1988: 676-677)."

İki düşünür arasında mesken, bedevîlik ve meslek kavramları eksenindeki farkları ise başlıklar hâlinde ele aldık:

Mesken İbn Haldun ile Fârâbî arasında 'mesken'in tanımı bakımından oldukça büyük fark vardır. İbn Haldun, mesken anlayışını bedâvet–hadâret

Fârâbî'de medeniyet bir toplum hâlidir. Diğer bir deyişle zamânın bir ânında ihtiyaçlar nedeniyle bir araya gelen âileler bir toplum oluşturur ve birlikte saâdeti ararlarsa medîne kurmuş olurlar.

teorisinden hareketle belirlemekte ve meslekleri de aynı yaklaşımla kategorize etmektedir. Fârâbî, 'mesken' meselesini tedbîrü'l-menzil kavramının sâhası içinde ele alır. Ancak yukarıda işâret ettiğimiz üzere İbn Haldun, kendi ilimler tasnîfi nedeniyle tedbîrü'l-menzil kavramına dayanmamaktadır. Fârâbî, menzil kavramını hem ev (mesken) hem de âile sistemi anlamında ele almaktadır. Bu hâliyle mesken yerin altında veya üstünde, tahta/kıl/yün/çamur/taş olabilir (Fârâbî, 2005: 61-62). İbn Haldun, buna îtiraz ederek bedevîlerle hadârîlerin meskenlerini birbirinden ayıran bir tasnif yapar: "Bedeviler (…) kıldan, deve tüyünden veya ağaçtan veyâhut çamur ve topraktan veyâhut da taştan iyi ve muntazam olmayan evler edinirler. Maksat sâdece gölgelenmek ve barınmaktır." der (İbn Haldun, 1988: 417).

Bedevî-Göçebe Fârâbî'nin mesken / menzil anlayışı bedevîliğin tanımlanması bakımından onu İbn Haldun'un görüşlerinden farklı bir mecrâya tutunmasını gerektirmiştir. İbn Haldun için bedevî, tarım ve hayvancılıkla uğraşan ve ihtiyaçları geçim tutmak ile sınırlanabilecek asabiyet toplumlarından ibârettir. İbn Haldun'a göre "Bedevîler (geçimlerini şehir hâricinde ve arâzide sağlayan köylü ve göçebeler) çiftçilik yapmak ve hayvan beslemek sûretiyle tabiî olan bir geçim yolunu tutmuşlardır. Bunlar gıda, giyecek, mesken vesâir hâl ve âdetler îtibâriyle zarûrî geçim maddeleriyle yetinmektedirler (İbn Haldun, 1988: 418)." İbn Haldun'un bu yaklaşımı, Orta Asya'da demir işleyen ama aynı zamanda hayvan / davar ve at yetiştiren kavimleri îzah etmemektedir. Sencer Divitçioğlu'na göre, Orta Asya'da Türk ordusunda, ortalama bire üç asker/at oranı kabul edilerek, savaşan at miktârının 1.200.000 dolayında olduğu söylenebilir (Divitçioğlu, 2016: 224). Söz konusu at sayısının zarûrî kıldığı bir demir ihtiyâcı olduğu açıktır. En basitinden at nalının eskime ömrünün de değerlendirilmesine bağlı olarak belli periyotlarda yenilenmek kaydıyla 1,2 milyon at için 4,8 milyon at nalı gerekeceği ortadadır. Ayrıca Orta Asya'da yapılan kazı çalışmalarında (ör: Pazırık kazısı) MÖ 4000 yıllarına âit mezarlarda çok miktarda at cesedi, at zırhı, at arabası, halı, at koşum takımları bulunmuştur. Dolayısıyla İbn Haldun'un Kuzey Afrika bedevîliği ile Endülüs – Avrupa hadârîliği teorisi, Orta Asya kavimlerinin sosyal düzenini îzah etmemektedir. Orta Asya'da Çin ile Avrupa arasında ticârî anlamda aracılık yapan Türk soylu kavimlerin Çin'den ipek alıp Avrupa'ya sattığı ve karşılığında altın aldığı da kayıtlarda yer almaktadır. Bilindiği üzere Marko Polo, 1271 ve 1295 yılları arasında söz konusu ipeğin ve diğer Doğu servetlerinin sırrını öğrenmek için Avrupa'dan Asya'ya seyahat etmiştir. Türk düşüncesi, bu târihsel gerçeği ihmal ederek İbn Haldun'un bedevî-göçebe tasavvuruna uygun olarak köylerin kentlere akmasını 'medeniyet' olarak telakki etmekte ve tanımlamaktadır.

İhtiyaç teorisi ve meslekler İhtiyaç teorisi ile düşünen müellife göre toplumlar 1) Zarûrî, 2) Hâci, 3) Kemâlî olmak üzere üç ihtiyaç durumunda yaşar. Bedâvet-hadâret ayrımı da bu kavramlara göre belirlenir. "Bedevîler gıda, giyecek, mesken vesâir hâl ve âdetler bakımından zarûrî geçim maddeleriyle yetinmektedirler. Bunun üstünde ve ilerisinde olan hâci ve kemâlî ihtiyaç maddelerine ulaşamazlar (İbn Haldun, 1988: 417)." İbn Haldun'a göre bedevîler, ihtiyaçlarını karşılamada zarûret derecesinde yaşarlar. Yiyecek, içecek, temel ihtiyaçlar gibi konular için geçim aradıklarından zirâat ve hayvancılıkla uğraşırlar. Yâni çiftçi veya çobandırlar. Evleri de bu yaşam şekline uygun olarak basit malzemelerden îmal edilmiştir: Ağaç, çadır, kerpiç, balçık evler yapabilirler veya kaya içlerinde, mağarada yaşarlar. Hadârîler ise mülke ulaştıklarından başka mesleklerle uğraşırlar. İbn Haldun, şehrin mesleklerini 1) Zarûri- Hâci sanatlar, 2) Konusu şerefli ve önemli olan sanatlar şeklinde tasnif eder. Terzilik, demircilik, marangozluk ve benzeri sanatlar ve iş kolları geçimle ilgili olduğundan her şehirde bulunur. Refah ve hadâretten çokça pay almış şehirlerde ise züccâciyecilik, kuyumculuk, attarlık (parfüm), aşçılık, bakırcılık, peksimetçilik, hamurculuk, ipek dokumacılığı, debbağlık, döşemecilik ve benzeri sanatlar vardır. Fârâbî'de ise meslekler kalbin insan vücûdunda merkezî yerine göre kıyâsen tasavvur edilir. Mevlut Uyanık – Aygün Akyol, bunu şöyle îzah eder: "Fârâbî erdemli şehrin beş tür insandan oluştuğunu belirtir. Bunların erdemlisi filozoflar/hukemâ, amelî hikmete sâhip olanlardır. Bundan sonra din temsilcileri ve mütercimler, yâni hatipler, edipler, şâirler, müzisyenler, kâtipler gelir. Bu gruptan sonra ise ölçüm işleriyle uğraşanlar, yâni muhâsebeciler, mühendisler, doktorlar, müneccimler gelir. Bunlardan sonra ise şehrin güvenliğini sağlayan mücâhitler, yâni ordu ve bekçiler gelir. En son grubu ise zenginler oluşturur ki, bunlar da çiftçiler, çobanlar, tüccarlar gibi servet getiren kişilerden oluşur. Erdemli şehir, adâlet üzerine kurulmuştur (…) Vücûdumuzun hâkim uzvu nasıl diğer uzuvların en mükemmeli ise şehrin riyâsetini üstlenen kişi de diğer kişiler arasında en yüksek kâbiliyete sâhip kişidir (Uyanık-Akyol, 2017: 59-60)." Görüldüğü üzere Fârâbî'de çiftçi-çoban, zenginler arasında sayılmıştır. İbn Haldun'da durum tam tersidir.

Mülkün elde edilmesi bakımından İbn Haldun, bedâvetten hadârete geçişi hem zarûrî görür hem de bunun zor-güç kullanılarak elde edilmesini teorileştirir. Oysa Fârâbî'nin temel kavramı

G. Braun & F. Hogenberg, Granada, Endülüs,1598.

'fazîlet'tir. İbn Haldun'da asabiyetin amacı, diğer asabiyetleri bertaraf etmek ve mülkü elde etmektir. Fârâbî, asabiyetten hareket etmemekte, âile-menzilden hareket etmektedir. Menzil fikri, saâdet için yardımlaşan bir toplumu amaçlar. Şehir, fazîletle kurulur (Fârâbî); şehir istîlâ, gasp, saldırıyla kurulur (İbn Haldun). İki düşünür arasında toplumsal gâye bakımından da fark vardır. Toplum saâdeti aramalıdır (Fârâbî), toplum mülk-devleti aramalıdır (İbn Haldun).

Şehir insanı bakımından İbn Haldun'da şehir insanı ahlâken bozulmuş bir varlıktır. Cesur değildir. Şehir bir süre sonra konfor ve zenginlik sebebiyle fısk ve kepâzelik nevinden olan şeyleri hısım, akraba ve mahremleri arasında dahi yapmaktan çekinmez kişilerden oluşur. Fârâbî ise şehrin bozulmasını bâzı ârazların varlığıyla ilişkilendirir. Fârâbî'de erdemli şehir mümkündür. İbn Haldun'da devletin kurulması, bedâvetin hadârîleşmesi bir çöküşü imler. Diğer taraftan İbn Haldun, aslında bir şehir teorisyeni değil, devlet teorisyenidir. Bu nedenle teklifleri daha çok devlet başkanının (hatta imparatorların) merkezî otoritesini tahkim etmesini sağlamaya yöneliktir. Fârâbî ise şehir teorisyenidir ve yerel yönetimlerin, site devletlerinin filozofudur.

Umran ve medîne kavramları açısından Fârâbî'de medeniyet bir toplum hâlidir. Diğer deyişle zamânın bir ânında ihtiyaçlar nedeniyle bir araya gelen âileler bir toplum oluşturur ve birlikte saâdeti ararlarsa medîne kurmuş olurlar. Burada medîneye ahlâkî bir değer izâfe edilir. Medîne birtakım sebeplerle a) câhil, b) delâlette, c) fâsık, d) şaşkın, değişmiş şehre dönüşebilir. Böyle şehirlerde yaşayan fâzıl insanlar fâzıl şehre hicret etmek zorundadır. Fâzıl şehir bulamazlarsa onlar bulundukları şehirde 'erdemli yabancı' olarak yaşarlar. Fârâbî, fâzıl kişilerin asabiyete kapılma, ideolojik taraftarlık, kitle rûhuna itâat gibi yönelişlerine karşı şahsiyetçi bir yaklaşımı öne sürmektedir. İbn Haldun'a göre ise şahsiyet hâlinde ve tek başına yaşanamaz. Asabiyetin gerektirdiği değerlere göre yaşanır. Bu da kırsal alanda bedevî umran, kentsel alanda hadârî umran oluşumunun kaçınılmazlığından kaynaklanır. Kişi bir topluluğa boyun eğmelidir. Bedevîler dayanışma hâlinde yaşayan kabîlelerdir. Hadârîler ise bağlılık asabiyetiyle yaşadıklarından tek kalamazlar. Her iki durum da umran oluşturur: "Bedevî umran, kabîlelerin ve vahşî (iptidâî) cemiyetlerin bahis konusu edilmeleri hakkındadır (…) Hadârî umran, memleketler ve şehirler hakkındadır (İbn Haldun, 1988: 266)." Cemil Meriç, bu bahsi şöyle yorumlar: "Umrânı içtimâî hayatla karşılayabiliriz, en geniş mânâda içtimâî hayat. İbn Haldun için temeddünle umran farklı. Temeddün: şehir medeniyeti. Umran, hem bedevîliği hem hadârîliği kucaklar: kültür ve medeniyet (Meriç, 1998: 86)." İbn Haldun'da bedevîlerin şehirleşmesi (temeddünü) kavramı, güçlülerin güçsüzleri ezmesi esâsını bir târih felsefesi olarak ortaya koyar. Bedevîler iki yolla mülkü ele geçirir: 1) "Vahşî milletler, tagallübe diğer-

Palmanova, İtalya.

lerinden daha çok kadirdirler (İbn Haldun, 1988: 448); 2)." Bedevîler asabiyetlerine dayanarak aynı kavimden başka asabiyetleri kendilerine boyun eğdirdiklerinde onların mülklerine vâris olur (İbn Haldun, 1988: 464)." İbn Haldun için insanoğlu tabiatta fert hâlinde bulunmaz. İnsanı asabiyetsiz bir varlık olarak kabul etmemektedir.

Riyâsetten Hükümdarlığa Fârâbî'de fâzıl şehir hâkim (hikmet ehli), müçtehit, kânun yapıcı reis ile kurulur. Fârâbî, riyâsetin temel şartının hikmet olduğunu ifâde eder. Eğer bir şehirde hikmetli reis bulunamazsa o şehir reîsi olsa bile kralsız kalır ve câhil, fâsık, delâlette ya da şaşkın şehre dönüşür (Fârâbî, 1990: 90). İbn Haldun'da ise hükümdarlık bir devlet örgütünde, mülkte uygulanan rejimdir. Bedevîlikten hadârîliğe geçişle, riyâsetten hükümdarlığa geçiş aynı süreci izler. İbn Haldun, sâde hayâtın sona ermesiyle devlet çağının başladığını ileri sürer (Hassan, 1982: 244). İbn Haldun'da mülk-devlet, bedevî özelliklerden hadârî-uygar özelliklere doğru gelişirken, kent de aynı doğrultudaki bir süreci izler. Devlet, ilk kurulduğunda kan asabiyeti nedeniyle bedevî bir karakter gösterir. Bedevî tabiatının etkisiyle tebaasının mallarına göz dikmez. Ancak bu süreç içinde kent uygarlaştıkça ilk kuruluşundaki moral değerler değişir. Yalancılık, kumar, aldatma, hırsızlık, yalan yere yemin, ihtikar ortaya çıkar ve kent çökmeye başlar (Hassan, 1982: 250-252). İbn Haldun, bu durumu şöyle anlatır: "Sonra belli bir şehir kurulup bu şehri kuranın güttüğü maksada, orada mevcut hava ve toprak (coğrafya ve iklim) şartlarının icâbına göre şehrin inşaatı ikmal edilince, bundan sonra hânedanlığın ve devletin ömrü o şehrin de ömrü olur, şehir hânedanlık kadar yaşar. Şâyet hânedanlığın ömrü kısa olursa hânedanlık sona erince o şehirdeki hayat da durur. Umran geriler ve şehir harap olur (İbn Haldun, 1991: 811-812)." İbn Haldun, tavırlar nazariyesine göre toplumların hayâtında beş tavır (dönem) bulunduğunu ifâde eder. İbn Haldun'a göre hadâret, umrânın gâyesi ve ömrünün nihâyetidir.

SON SÖZ

Bu makâlede İbn Haldun ile Fârâbî arasındaki farkları kısıtlı çerçevede özetlemeye çalıştık. Farklar daha kapsamlı çalışmalarla daha da belirginleştirilebilecek ve ayrıntılandırılabilecektir. İbn Haldun'da insanlar mülk için savaşır. Bu anlamda İbn Haldun'un çatışmacı bir teori ürettiği söylenebilir. İbn Haldun için bir asabiyenin diğer asabiyelerle kendi üretmediği mallar üzerinde paylaşım/yağma mücâdelesine girişmesi, içtimâîliğin yasasıdır. İbn Haldun, hadârîleşmiş toplumlarda nesep asabiyetinin (kandaşlık, kan asabiyeti) zamanla bağlılık asabiyetine geçtiğine işâret eder. Osmanlı devşirme sistemini bağlılık asabiyetiyle îzah etme çabası Türkiye'de İbn Haldunizmden istifâde etmektedir. Ancak şehirlerin değer / ahlâk / inanç ile kurulduğuna işâret ederek Mekke'yi "şehirlerin anası" tâyin eden başka bir yaklaşım daha vardır ki o mecrâyı Fârâbî temsil etmektedir.

KAYNAKLAR

¶ Ahmet Arslan, *İbn Haldun*, Vadi Yayınları, 1997.

¶ Ahmet Ateş, *Giriş: Hayatı Eserleri ve Felsefesi, Farabi - İlimlerin Sayımı* kitabının içinde, MEB Yayınları, 1986.

¶ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya İmparatorluğu*, Alfa Yayınları, 2016.

¶ Fârâbî, *el-Medînetü'l Fâzıla*, MEB Yayınları, 1990.

¶ Fârâbî, *Fusûlü'l Medenî-Tenbîh Alâ Sebîli's-Sa'âde Fârâbî'nin İki Eseri,* haz. Hanifi Özcan, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

¶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkiye'de İbn Haldunizm", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, TTK Yayınları, 2010.

¶ Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi,* Sevinç Matbaası, 1982.

¶ İbn Haldun; *Mukaddime,* çev. Süleyman Uludağ, c. 1, Dergâh Yayınları, 1988.

¶ İbn Haldun; *Mukaddime,* çev. Süleyman Uludağ, c. 2, Dergâh Yayınları, 1991.

¶ Muhammet İrğat, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun,* Hiper Yayın, 2017.

¶ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa,* İletişim Yayınları, 1998.

¶ Mevlut Uyanık-Aygün Akyol, *Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak Projesinin Hareket Noktası Olarak Fârâbî ve İhsâu'l-Ulûm Adlı Eseri, İlimlerin Sayımı* kitabının içinde, Elis Yayınları, 2017

BYZANTION'DAN KONSTANTINOPOLIS'E ŞEHRİN KURULUŞ EFSÂNELERİ

ÖZGÜR VIRLAN

H. Schedel, Konstantinopolis, 1493, Nürnberg.

YAKINDOĞU ve Avrupa arasındaki geçiş yolunu sağlayarak Karadeniz havzası ile Ege-Akdeniz dünyâsını bir araya getiren ve dar bir boğaz üzerine kurulu bir şehir görünümünde olan İstanbul, 330 yılında Roma İmparatoru Constantinus tarafındanbaşkent ilân edilmesinden 1453 yılında II. Mehmed'in şehri almasına değin geçen sürede Roma İmparatorluğu'na (1204-1261 arası Latin İmparatorluğu'na başkentlikyapmıştır) ve II. Mehmed'in şehri fethiyle berâber 1922 yılına kadar da Osmanlı Devleti'nebaşkentlik yaparak dünya târihi açısından önemli şehirlerden biri olmuştur.

BYZAS'IN ŞEHRİ

Zamânının iki büyük gücüne başkentlik yapan şehrin mâzîsi köklü olunca bu mâzîye âit efsâneler de eksik olmamıştır. Zîra şehrin ilk kuruluşuna dâir yaygın efsâne MÖ. 659 târihinde bir Megara kolonisi olarak kurulduğu yönündedir ve efsâneye göre Megaralıların başındaki kumandanın adı Byzas'tır ve şehrin adı da bu kumandandan gelir. Bir başka efsâneye göre ise Byzantion'un kurucusu olan Byzas, Tanrı Zeus'un kızı Keroessa ile Deniz Tanrısı Poseidon'un oğludur. Byzas, doğduğu yerde bir şehir kurmuş ve şehre kurucusundan sebep Byzantion adı verilmiştir.[1] Söz konusu olan bu son efsâne Troya Savaşı'ndan önceki dönemde MÖ II. binyıl efsânelerinden birinde geçer ve bir gün kentin Hera Tapınağı râhibelerinden Kral Inakhos'un güzel kızı Io'yu Zeus görür ve ona âşık olur. Sonrasında genç kızı sık sık ziyâret etmeye başlayınca kısa sürede Hera durumun farkına varır ve öfkelenir. Zeus da sevgilisini eşi Hera'nın gazabından koruyabilmek için Io'yu beyaz bir ineğe çevirir. Hera, hayvanın kendisine verilmesini ister ve ardından hayvanı alınca akrabası yüz gözlü dev Argos'un denetimine verir. Zeus da habercisi Hermes'i gönderir ve Hermes devi büyüleyerek öldürünce Hera, Io'ya bir at sineği musallat eder. Io da bu işkenceden kaçarak birçok yerleri aşar. Trakya üzerinden geçer, sonunda Kydaros (Alibeyköy Deresi) ile Barbyses (Kağıthâne Deresi) ırmaklarının Khrysokeras'ın (Altınboynuz=Haliç) bitimindeki balçık denize döküldükleri Semystra (Eyüp) adı verilen yere gelir. Burada Zeus ile olan ilişkisinden bir kız çocuğu dünyâya getirir.[2] Byzantion'lu Dionysios, bir at sineği tarafından rahatsız edilmeye devam eden ineğin, daha sonradan Byzantion'un kurulacağı burna doğru kaçtığından dolayı boğazın adının "Bosporos", yâni "İnek Geçidi" olduğunu, bugünkü Sarayburnu'nun ise "Bosporos Akra", yâni "Bosporos Burnu" olarak adlandırıldığını ifâde eder.[3]

Alnında boynuz biçiminde çıkıntılar olmasından dolayı bu çocuğa Keroessa (Boynuzlu) adı verilir. Keroessa genç kızken, güzellikte Trakya kızlarını geçtiğinden Poseidon ona âşık olur ve sonra bu ikisinin Byzas adında bir oğulları olur. Trakya kökenli bu isimden hareketle şehrin ilk efsâneleri de Trakyalılarla ilişkilendirilir. Yerel bir efsâneye göre, söz konusu çocuk Trakyalı Nymphe (Su Perisi) Bizye tarafından büyütüldüğü için Byzas adını almıştır. Diğer bir yerel söylenceye göre ise Byzas, nymphe Semystra'nın çocuklarından biridir.[4]

Byzas ergenliğe erişince Trakya liderlerinden Medias onu bölgeyi zarâra uğratan vahşi bir hayvanla mücâdeleye yollar. Byzas bu hayvana karşı gâlip gelerek Kydaros ile Barbyses derelerinin birleştiği yerde yere devirdiği bir boğayı tanrılara kurban eder. Ancak bir kartal sunağın üzerinden boğanın kalbini kapar. Uçarak

Khrysopolis'in (Üsküdar) karşısındaki Bosporos Burnu'na konar. Kartalı tâkip eden Byzas, Bosporos Burnu'na gelir. Burada bir kent kurmaya karar verir. Trakya kralı olan Byzas, Barbyses'in ölümünden sonra, onun kızlarından Phidaleia ile evlenir. Ardından doğduğu bölgede, adına izâfeten Byzantion'u kurar.[5]

Byzantionlu Stephanos, Etymologicum Magnum ve Eustathius, şehrin Keroessa ve Posedion'un oğlu Byzas ya da Megaralıların donanma komutanı Byzes tarafından kurulduğunu yazmalarına karşın, Byzantion adının şehrin kurucusu Byzas'tan geldiği bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Zîra Byzas değil de kentin kurucusu Byzes olsaydı, şehre "Byzeion" denmesi gerekirdi.[6] Yine Azra Erhat da Mitoloji Sözlüğü'nde Byzas'ı Bizans'ın kurucusu olarak açıklamaktadır.[7] Lâkin bunun aksine Patria Constantinopoleos'a göre Byzas, kenti mitolojik bir kahraman olan Antes ile kurmuştur ve bu sebeple iki kahramânın adlarının ön ekleri bir araya getirilmesinden kentin adı çıkar: Byz-Ant-ion.[8]

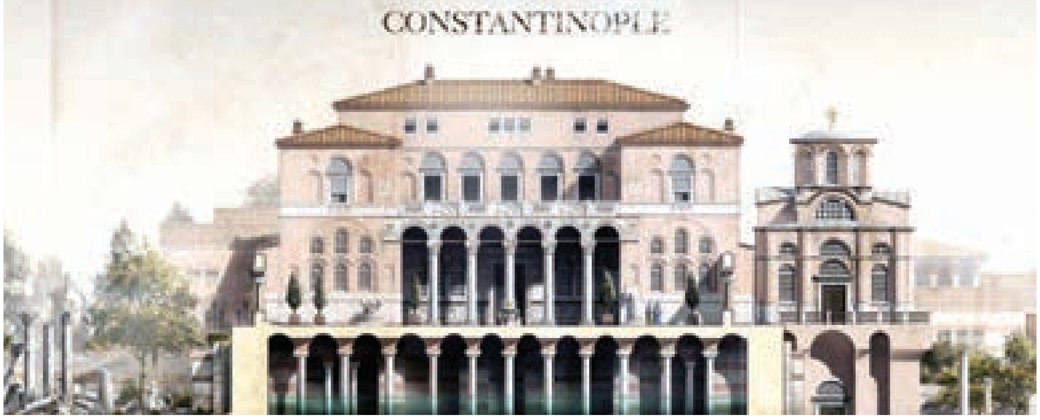
Byzantion, Eusebios'a göre, MÖ yaklaşık 659, Lydus'a göre ise 628/625 yıllarında kurulmuştur. Yine Eusebios'a göre, Byzantion Kalkhedon'dan 26 yıl, Miletoslu Hesykhios'a göre 19 yıl, Herodotos'a göre ise 17 yıl sonra kurulmuştur.[9]

İstanbul'un târih sahnesine çıkması pek tabiîdir ki kehânet ya da efsâneler ile açıklanamaz. Zîra Antikçağ mitrografları, olaylara "prohellenlik" perspektifinden yaklaştığı için bu durum Helen varlığını meşrûlaştırma ve yörede ikâ-

D. Teniers, Io, inek hâline dönüştürülür ve Juno'ya Jüpiter tarafından verilir.

Myrelion Sarayı, IX. yüzyıl.

Byzantion'un kurucusu olan Byzas, Zeus'un kızı Keroessa ile deniz tanrısı Poseidon'un oğludur. Byzas, doğduğu yerde bir şehir kurmuş ve şehre kurucusundan dolayı Byzantion adı verilmiştir.

G. A. P. Marilhat, Ayasofya'nın iç mekânı, 1821-1847. Rijks Müzesi.

met eden otokton halkları yok sayma durumuna neden olur. Oysa Byzantion, Karadeniz ticâretinin en önemli noktalarından biridir ve öncesinde söz konusu alanda "Lygos" adında bir yerleşim yeri mevcuttur ve de Trakyalılar bölgede son derece etkindir. Bütün bunlar düşünüldüğünde Byzantion'un kuruluşunun ne denli zorlayıcı bir süreç gerektirdiği anlaşılır ve bu durumda efsâneler önemini yitirir. Kezâ Eskiçağ bilimlerinin farklı alanlarından edinilen sınırlı veri, Kalkhedon'u MÖ 685, Byzantion'u ise MÖ 668'de Megaralıların kolonize ettiğini ve bölgede var olan otokton toplulukların insiyatifi çerçevesinde Megaralıların bölgede varlıklarını sürdürebildiğini ortaya koyar.[10]

"KÖRLER ÜKESİ"NDEN BYZANTİON'A

Kentin kuruluşuyla ilgili bir diğer efsâne ise karşı yakayı ve Byzantion'u değerlendiren Pers Kralı I. Darious'un komutanı Khersonesos'un, "Kalkhedonlular o zaman kör olmalıydılar; zîra kör olmasalardı, kentlerini kurmak için ellerinin altında daha güzeli varken daha kötüsünü seçmezlerdi." sözüdür. Fakat bu söz, Malkin ve Shmueli'ye göre gerçeği ifâde etmez. Onlar, Byzantion'un Trakya kısmında olduğundan vahşi Trak kabîlelerinin saldırılarından çekinildiği için Megaralılar ilk olarak daha güvenli ve kısmen daha avantajlı konumdaki Kalkhedon'a yerleştiği iddiasını dile getirerek bir körlükten ziyâde bilinçli bir tercîhe işâret ederler.[11] Arslan Tekin'e göre ise Kalkhedon tercîhinin bilinçli bir tercih olma ihtimâli son

Eusebios'a göre, Byzantion Kalkhedon'dan 26 yıl, Miletoslu Hesykhios'a göre 19 yıl, Herodotos'a göre ise 17 yıl sonra kurulmuştur.

derece yüksektir. Bu tercihte; kolaylıkla ve hızlıca tahkim edilecek hafifçe yüksek tepeleri barındıran, tarıma ve hayvancılığa elverişli olması ile Kalkitis Adası'nda (Heybeliada) bakır ve berilyumun olması ve de yerli halk ile oluşturulan barışçıl koşullar bu tercîhi etkilemiştir.[12] Ayrıca Byzantion'un kurulduğu Sarayburnu'na, kent kurulmadan önce Traklar yerleşmiş olduğundan bu bölgeye yerleşmek kolay değildi. Kezâ söylenceye göre Thasoslu Arystonymos'un oğlu Arkhias, Arheion'a (Ortaköy) gelip bir koloni kurmaya çalışır; onun bu girişimi, esâsında karada ve denizde üstünlük gösteren bu yeri Byzantion'un tehlikeye açık konumuna tercih ettiği anlamına geliyordu. Tabiî efsâneyi dikkate aldığımızda Arkhias'n da en az Kalkhedon'u kuran Megaralı Arkhias kadar kör olduğunu (!) söylemeli yiz. Ancak Kalkhedonlular tarafından bu girişim engellenir. Zîra uzun vâdede diğer yakada bir koloni kurma düşünceleri vardır ve bu kent de Byzantion olacaktır.[13] Söz konusu bu durum, Byzantion'un kurulma aşamasına farklı bir açıdan yaklaşıp Megaralıların yayılma stratejilerini ortaya koyarak, efsânelerden farklı olarak dönemi içinde gerçekçi bir yaklaşım sunar.

CONSTANTİNUS'UN ŞEHRİ

MÖ II. yüzyılda Roma İmparatorluğu sınırları içerisine giren Byzantion'un kaderi 27 Şubat 272 târihinde kuzeybatı Balkanlarda bir imparator muhâfızı olan Constantinus'un oğlu olarak dünyaya gelen Constantinus'un tetrak* içerisinde yer bulmasıyla değişmiştir. MÖ 305 yılında iki augustus, Diocletianus ve Maximianus'un tetraklığı bırakması üzerine caesarları Gallerius ve (baba) Constantinus, augustus olmuştur. Batı'nın augustusu olan Constantinus'un 308 yılında İngiltere'de ölmesiyle yerine oğlu Constantinus geçmiştir. Lâkin 308 yılına kadar tetraklığı kabul görmediğinden 28 Ekim 312 târihinde Maxentius'u Roma yakınındaki Milvian Köprüsü'nde yenerek Batı Roma'nın; 18 Eylül 324'te Doğu'nun augustusu olan Licinius'u Khrysopolis'te, yâni bugünkü Üsküdar'da mağlup edince Constantinus hem Doğu'nun hem de Batı'nın tek hâkimi olarak târihe adını yazdırdı.[14]

Constantinus, Milvian Köprüsü'ndeki zaferini ilâhî bir yardımla kazandığını belirtir. Biyografisini yazan Eusebius'a göre: "İmparator çarpışmadan önce gökyüzünde 'Bununla fethet!' yazılı bir haç görmüş ve ordusundaki kalkanların üzerine X (khi) ve P (rho), yâni Kristogram koyarak zaferi elde etmiştir." Bir yıl sonra da (MS 313) Milano Fermânı'yla Hıristiyanlığı Roma'nın eşit bir dîni olarak kabul edecektir.[15] Vaftiz olarak Hıristiyan olan ve bir azîze kabul edilen annesi Helena'ya rağmen, imparatorun kendi Hıristiyanlığının sâdece bir söylenceden ibâret olmasının[16] sebebini efsâneler düzleminde anlamlandırmak, yine Byzantion'un "Nova Roma" olarak yeni başkent îlân edilmesi arasındaki bir bağlantı oluşturmak pek tabiîdir ki mâkul bir iş olarak görünmemektedir. Zîra efsâneye göre imparator, yeni bir başkent kurmayı amaçladığı sıralarda ilk olarak doğduğu şehir olan Naissus'u (Niş), Serdik'i (Sofya) ya da Tessalonik'i (Selânik) düşünürken sonrasında dikkatini Troya'ya çevirmişti; fakat Roma'nın kurucusu Eneas, İtalya ve Latium yolunu tuttuğundan Constantinus da buraları ziyâret etmiş, şehir kapılarını bizzat kendisi çizmiş, lâkin Sozomen'in belirttiğine göre bir akşam Tanrı, rüyâsında ona başka bir şehir bulmasını bildirmiştir. Constantinus da bu durum üzerine Byzantion'u başkent yapmaya karar verir.[17] Bu karârın hemen ertesinde Constantinus, şehri hızlıca ba-

Aurelius Constantinus, temsîlî.

yındır hâle getirme çalışmalarına başlar ve gene efsâneye göre, elinde bir asâ ile şehrin hudut taşlarını tespit ederken yanındakiler müstakbel şehrin geniş sâhası karşısında, "Yüce İmparator'um ne zaman duracaksınız?" diye sorar ve imparator da, "Önümde yürüyen durduğu zaman." cevâbını vererek etrâfındakilere yapıp ettiklerini ilâhî bir kuvvetin yardımıyla gerçekleştirdiğini belirtmek istemiştir.[18] Gel gelelim şehrin Byzantion'dan Nova Roma'ya dönüşümünün esas sebebini inanca dayalı söylencelerde değil, imparatorluğun topraklarının güvenliği noktasında aramak gerektir. Kezâ Roma model alınarak MS 324-330 târihleri arasında inşâ edilen ve 11 Mayıs 330 târihinde törenlerle açılan yeni başkentin seçiminde Constantinus'un, batı topraklarını ve Roma kentini barbarların (Franklar, Germenler, ve diğer Kuzey Avrupa kavimleri) akınlarından korumak ve

Valvassori, Bizans veya Konstantinopolis, XVI. yüzyıl. Houghton Kütüphânesi, Harvard Üniversitesi.

imparatorluğu daha güvenli bir zemîne oturtmak arzusu ağır basmış olmalıdır.[19]

Ayrıca Constantinus, imparatorluğun ihtiyaç duyduğu tâze kanı ve itici kuvveti Hıristiyanlıkta bulabileceğini düşündüğünden olsa gerek, Hıristiyanlara özel bir ilgi göstermiştir. Kezâ onun dönemine kadar Hıristiyanlar Roma'da rahatsız edici bir dînin azınlığıydılar. Kimi zaman varlıklarına ve ibâdetlerine göz yumulan Hıristiyanlar kimi zaman da zulüm gördüler. Fakat Constantinus ile birlikte, Hıristiyanlık devletin resmî dîni olmasa da önceki konumuna göre üstün bir konuma erişmiştir. Bilhassa ordu ve askerler arasındaki durum bundan ibâretti.[20] Zîra ilk olarak Milvian Köprüsü'ndeki zaferini gökyüzünde gördüğü "Bununla fethet!" yazılı bir haça bağlaması, sonrasında Milano Sözleşmesi ile Hıristiyanlığı Roma'nın eşit bir dîni olarak yasalaştırması, tamâmen ordu ve halk içindeki dinamik kitleyi imparatorluğun yararı noktasında kullanmaktan ibâret bir anlayıştır. Zîra kendisinin Pagan ve Yunanlı rûhuna Arius'un mezhebi daha yakın iken o 325'te İznik'te topladığı konsülde Arius'un kilise tarafından aforoz edilmesine son derece mutlu bir şekilde katılmıştır. Netîcede onun için kendi inançlarına yakın olan birinden ziyâde kendi yönetimi altında ve avcunun içinde olan bir kilise daha önemliydi.[21]

Byzantion, neredeyse sil baştan tekrardan îmar edilerek Nova Roma'ya dönüşmüş ve Constantinus'un ardından ise şehir kendi ismiyle, "Konstantinopolis" olarak anılmaya başlamıştır. Şehrin Roma dönemine âit kuruluş efsânelerine dikkat edilirse Constantinus'un Hıristiyanlıktan, daha doğru bir ifâdeyle Hıristiyanların dinamizminden yarar-

Konstantinopolis, Roma dönemi.

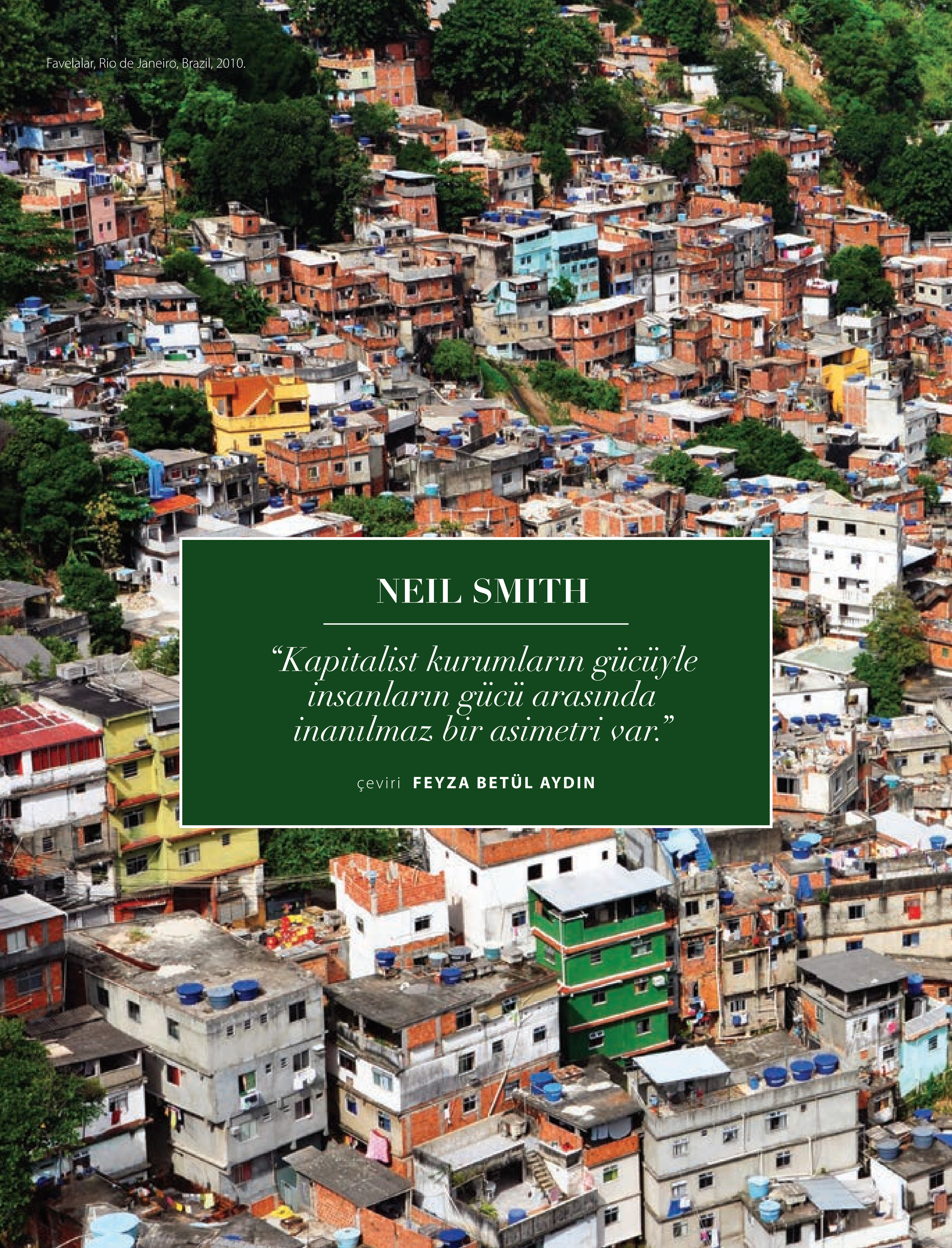
lanma düşüncesinin etrâfında efsânelerin oluştuğu görülecektir. Zîra şehrin tercîhi, ardından îmârı dahi efsânelere göre Tanrı'nın yol göstericiliği sâyesinde olacaktır.

Netîce îtibâriyle diyebiliriz ki İstanbul'un kuruluşuna ilişkin değinilen efsâneler bununla sınırlı olmamakla birlikte Türklerin fethiyle birlikte şehrin efsânevî mâzîsine farklı telakkîler eklenmiştir. Yekûnda toplumların zamânın koşullarına göre içlerinde hâkim olan düşünce yahut inanç düzleminde hareket ederek geçmişe dönük efsâneleri nasıl kendi kültür dâireleri ekseninde şekillendirdiklerini, bu sûretle varlıklarını nasıl temellendirme yoluna girdiklerini anlamak bakımından efsâneler bize güzel bir hareket zemîni sağlarlar.

1 Işın Demirkent, "İstanbul", *DİA*, c. 23, 2001, s. 205.
2 Murat Arslan, *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi Klasik ve Helenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 5-6.
3 Arslan, *age*, s. 6.
4 *age*, s. 6.
5 *age*, s. 6-8.
6 Prof. Dr. Murat Arslan, "Byzantion: Bir Kuruluş Söylencesi, Efsanelerden Tarihsel Dönemlere", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, sayı: 37, Ocak-Şubat 2014, s. 52.
7 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 84.
8 Arslan, *agd*, s. 50.
9 *agd*, s. 54.
10 *agd*, s. 55.
11 Doç. Dr. Muzaffer Demir, "Körler Kenti" Kalkhedon ile Byzantion Kuruluş Hikâyesi", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, sayı: 37, Ocak-Şubat 2014, s. 58.
12 Demir, *agd*, s. 59.
13 *agd*, s. 66.
14 Prof. Dr. T. Engin Akyürek, "I. Constantinus: Konstantinopolis'in Kuruluşu", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, sayı: 37, Ocak-Şubat 2014, s. 78.
15 Akyürek, *agd*, s. 80.
16 İlber Ortaylı, "Büyük Constantin ve İstanbul", 28.05.2011 http://www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-ve-istanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm (Son erişim: 10.11.2017).
17 A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* çev. Arif Müfid Mansel, Maârif Matbaası, Ankara, 1943, s. 71.
18 A. A. Vasiliev, *age*, s. 71.
19 Akyürek, *agd*, s. 80.
20 İlber Ortaylı, "Büyük Constantin ve İstanbul", 28.05.2011, http://www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-ve-istanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm (Son erişim: 10.11.2017).
21 İlber Ortaylı, "*Büyük Constantin ve İstanbul*", 28.05.2011 http://www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-ve-istanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm (Son erişim: 10.11.2017).

KAYNAKÇA

¶ Demirkent, Işın, "İstanbul", *DİA*, c. 23, 2001, s. 205-212.
¶ Arslan, Murat, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi Klasik ve Helenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2010.
¶ Arslan, Murat, "Byzantion: Bir Kuruluş Söylencesi, Efsânelerden Târihsel Dönemlere", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, sayı: 37, 2014, s. 46-55.
¶ Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1984.
¶ Demir, Muzaffer, "Körler Kenti Kalkhedon ile Byzantion Kuruluş Hikâyesi", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, sayı: 37, Ocak-Şubat 2014 s. 56-66.
¶ Yerasimos, Stefanos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsâneleri*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1993.
¶ Akyürek, T. Engin, "I. Constantinus: Konstantinopolis'in Kuruluşu", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, sayı: 37, 2014, s. 76-87.
¶ Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, Maârif Matbaası, Ankara, 1943.
¶ Ortaylı, İlber, "Büyük Constantin ve İstanbul", *Milliyet*, 28.05.2011
¶ http://www.milliyet.com.tr/buyuk-constantin-ve-istanbul/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/29.05.2011/1395940/default.htm (Son erişim: 10.11.2017).

Favelalar, Rio de Janeiro, Brazil, 2010.

NEIL SMITH

"Kapitalist kurumların gücüyle insanların gücü arasında inanılmaz bir asimetri var."

çeviri **FEYZA BETÜL AYDIN**

Neil Smith

Neil Smith'in çalışmaları arasında; "Toward a Theory of Gentrification: Back to the City Movement by Capital, Not People" [Bir Soylulaştırma Teorisine Doğru: Halk Değil Sermâye Tarafından Kent Hareketine Dönüş] (*Journal of the American Planning Association* S.45 1979), "Gentrification and Capital: Theory, Practice and Ideology in Society Hill," [Soylulaştırma ve Sermâye: Society Hill'de Teori, Pratik ve İdeoloji] (*Antipode* S.11 1979), *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City* [Yeni Kentsel Cephe: Soylulaştırma ve Rövanşist Şehir] (New York: Routledge 1996), *American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization* [Amerika İmparatorluğu: Roosevelt'in Coğrafyacısı ve Küreselleşme İçin Girizgâh] (California: University of California Press 2003) ve *The Endgame of Globalization* [Küreselleşmenin Sonu] (New York: Routlegde 2005) sayılabilir.

Coğrafyacı ve politik yazılılarıyla kent çalışmaları, beşerî coğrafya gibi alanların çalışma sistemlerini ve ilgi alanlarını etkileyen bir akademisyen, "entelektüel bir aktivist" olan Neil Smith, 1954'te Leith İskoçya'da doğdu. St. Andrews Üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra, John Hopkins Üniversitesi'nde David Harvey'in altında doktora çalışmalarına devam etti. Daha sonra kitap olarak yayımlanan (1984) "Uneven Develeopment: Nature, Capital, and Production of Space" [Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermâye ve Mekân Üretimi] (1982) başlıklı doktora tezi, hâlâ Smith'in en önemli çalışması olarak gösterilir. Colombia (1982-86) ve Rutgers (1986-2000) üniversitelerindeki görevlerinden sonra geçtiği City University of New York'ta Antropoloji ve Coğrafya profesörü olarak görevine devam etti. Akademisyenliğinin yanında Center for Place, Culture and Politics'in yöneticiliğini de yaptı. Smith, daha çok soylulaştırma süreci başta olmak üzere kent çalışmalarına yapmış olduğu katkılarla tanınmaktadır. Marksist ve sosyalist düşünceyle eleştirel bir ilişkisi bulunan, özellikle kariyerinin uzunca bir kısmında bulunduğu New York'taki barınma sıkıntısıyla ilgili alanlarda olmakla berâber, birçok toplumsal harekette aktif olarak yer aldı. 2012 yılında, 58 yaşında vefat etti.

Berlin Duvarı nedeniyle, Berlin'de farklı derecelerde soylulaştırma görüyoruz. Batı Berlin'in bâzı kısımlarında soylulaştırma yıllar önce başladı, Doğu Berlin'in kimi mahallelerindeyse bu süreç hâlâ oldukça hareketli. 30 yıla yakın bir süredir soylulaştırma süreçlerini inceliyorsunuz. Böyle bir kent dinamiğinin genel prensiplerini nasıl târif edersiniz? Soylulaştırma, önceki negatif yatırımın kâr getirecek şekilde yeniden geliştirebilecek mahalleler oluşturduğu kentsel alanlarda ortaya çıkar. İlk biçimlerinde soylulaştırma, orta ve üst-orta sınıfın kolonize ya da yeniden kolonize ettiği, kent merkezinin yakınlarındaki yok olmaya yüz tutan işçi sınıfı mahallelerini etkiledi; mevcut sâkinlerinin yerinden edilmesine ve evden çıkarılmalarına yol açtı. Soylulaştırmanın arkasındaki merkezî mekanizma, "rant açığı" olarak düşünülebilir. Mahalleler yatırımların azalmasıyla karşı karşıya kaldıklarında bu durum, arâziden alınabilecek rantın azalışı ve daha düşük arsa fiyatları anlamına gelir. Bu negatif yatırımların devam etmesiyle, arâzinin rantı ile yeniden yatırımın başlamasıyla alınabilecek rant arasındaki boşluk, yeniden yatırım yapılmasına izin verecek genişliğe ulaşır. Bu rant boşluğu, büyük oranda Amerika'daki piyasaların işleyişi ile ortaya çıkabilir, aynı zamanda devlet politikası da soylulaştırmayla iş birliği içerisinde yatırımın azaltılmasının ya da yeniden yatırım yapılmasının teşvîkinde merkezî rol oynayabilir. Ama yalnızca varlıklı insanlar bu yenilenmiş yatırımların mâliyetini karşılayabilirler. Bu iktisâdî değişimlerin tamamlayıcıları mahalledeki kamusal alanları, tesisleri ve dükkânları değiştiren sosyal ve kültürel değişimlerdir. Soylulaştırmanın erken örnekleri olarak Londra'nın Islington bölgesi ya da Manhattan'daki Greenwich Village verilebilir; ancak 1970'lere gelindiğinde artık Avrupa, Kuzey Amerika ve Avusturya'da da kayıt altına alınmış soylulaştırma örneklerinden söz etmek mümkündür. Berlin'deki ilk soylulaştırmalar Schöneberg ve Kreuzberg'de görüldü. Duvar'ın yıkılışıyla negatif yatırıma/sermâyenin azalmasına yol açabilecek büyük bir konut stoku ortaya çıktı ve Prenzlauer Berg and Mitte'de geniş çaplı bir soylulaştırmaya yol açtı.

"Toplumsal istikrar" yaratabilmek adına dezavantajlı mahallelerde yeni kentsel stratejiler olarak küçük ölçekli müdâhalelerin gittikçe artan bir uygulama olduğunu fark ediyoruz. Bu uygulamaların yöntemlerinden birisi sanatçılara, tasarımcılara ve diğer yaratıcı meslek sâhiplerine geçici ama uygun ticârî alan (Gewerberaum) teklif ederek hedef bölgeye yerleşmelerini desteklemek. Bu tür stratejiler sizce soylulaştırma bağlamına nasıl giriyor? 1970'lerden bu yana, soylulaştırma emlak piyasasındaki marjinal, parçalı bir süreçten geniş çaplı, sistematik ve önceden tasarlanmış kentsel gelişim politikasına doğru kaydı. Soylulaştırma, sâdece bir iskân piyasası olarak değil, aynı zamanda rekreasyon, ticâret, istihdam ve kültürel ekonomiyi de kapsayan münhasır bir şehir oluşturma stratejisi olma amacında yoğunlaştı. Ayrıca coğrâfî olarak Latin Amerika ve Asya şehirlerine, meselâ yüzlerce binlerce fakir ve işçi sınıfında olan sâkinlerinin yerinden edildiği Pekin ve Şangay'la birlikte, yayılıyor. Genelleştirilmiş bir kentsel strateji olarak soylulaştırma, şehir yöneticileri-

Genelleştirilmiş bir kentsel strateji olarak soylulaştırma, şehir yöneticilerinin, îmarcıların ve toprak sâhiplerinin çıkarlarını olduğu kadar profesyonel iş gücüne ihtiyaç duyan kurumsal işverenler, kültürel ve eğitsel kurumların çıkarlarını da birlikte işler.

nin, îmarcıların ve toprak sâhiplerinin çıkarlarını olduğu kadar profesyonel iş gücüne ihtiyaç duyan kurumsal iş verenler, kültürel ve eğitsel kurumların çıkarlarını da birlikte işler. Bu durum da daha yoğun yaşamanın, çukurlaşmanın doğurduğu çevreci taleplerin çelişkili ancak mantıksal sonucudur. Ancak bu geniş ölçekli stratejiler, aynı zamanda daha çok yerel teşebbüslerle bütünleşirler. Dünyânın dört bir yanındaki şehir yöneticileriyse bu "yaratıcı şehir" fikrine zâten bayılmış durumdalar. Şehir çapındaki stratejiye gelince bu, mahallenin spesifik olarak soylulaştırılması için lâzım gelen sanatçılar, entelektüeller, tasarımcılar, yüksek teknoloji mühendislerinden oluşan sözde yaratıcı sınıfı cezbetme teşebbüsüdür. Bu strateji, muhtemelen, 1980'lerde ticârî gayrimenkullerini kirâlayamayan mülk sâhiplerinin, buraları sanatçılara beş yıllık sözleşmelerle ucuza kirâladıkları New York'ta, Aşağı Doğu Yakası'nda başladı. Beş yıl sonra, ticâri gayrimenkullerde hiçbir kirâ kontrolü olmayan ve artık hızlıca soylulaşmaya başlamış olan mahallede ev sâhipleri, yeni kirâ sözleşmelerinde %400, %600, hatta %1000 artış talep etmeye başlamışlardı. Sanatçılar, soylulaşma savaşında kendilerine biçilen serdengeçtilik görevini yerine getirmiş ve sonunda yerlerinden edilmişlerdi. Bu sınırları belirli olan/lokalize edilmiş strateji daha çok, sıkı kirâ kontrolünün ya da genel olarak mülkiyet üzerindeki devlet kontrolünün ve denetlemesinin daha büyük olduğu yerlerde popülerdir. Meselâ Berlin'in soylulaştırılması, Londra ya da New York'tan çok daha parçalı ve çok daha yavaş bir biçimde gerçekleşmiştir.

Nord-Neukölln'de gittikçe artan sayıda öğrencinin buraya taşınmasına, emlak sözleşmelerindeki iyileşmelere ve artan kirâ fiyatlarına şâhit olduk. Hiçbir şey yapılmadıysa bile, soylulaştırmanın getirdiği bu tür dinamiklerle ilgili tartışmalar, (soylulaştırıcıların ve öncülerin yaşam tarzlarına de hiç uymayan) bu mahallelerin kötü imajlara sâhip oldukları argümanıyla görmezden gelindi. Soylulaştırmak için sosyal yapısı "çok kötü" olan bir mahalle örneği aklınıza geliyor mu? Öğrenciler, üniversitelere ister yakın ister uzak mahallelerde olsunlar, birçok profesyonelin kolonize etmeye yanaşmayacağı mahallelerin canlanması sürecinin bir parçasıdırlar. Belirli bir mıntıkanın soylulaştırılıp soylulaştırılmayacağı meselesi, rant boşluğunun derinliğine ve yerel politikaların özelliklerine olduğu kadar, diğer birçok lokal konuya, mahallenin karakteristiğine ve benzeri şeylere de bağlıdır. Eğer rant boşluğu yeterince derinse hiçbir mahallenin soylulaştırma için "çok kötü" olacağını sanmıyorum; ama aynı zamanda aynı mahallenin soylulaştırılacağının hiçbir garantisi de yoktur. New York'taki Harlem'i bir düşünün. 60'larda ve 70'lerde Harlem kentsel düşüşün uluslararası sembolü, "kötü bir mahalle" idi. Elbette bu, 80'lerde %97'sinin Afro-Amerikalılar'ın oluşturduğu Harlem'de ırkçılığın ürettiği bir durumdu. Yirmi yıldan daha uzun bir süre önce Harlem'i soylulaştırmaya çalışan Afro-Amerikalı bir devlet bürokratıyla yaptığım röportajda belirttiği gibi: "Eğer Harlem soylulaştırılacaksa onun pisliğini beyazlar temizleyecek." 80'lerin sonundaki kısa duraklamadan sonra soylulaştırılmaya başlanan Harlem'de bu durum hâlen yoğun bir şekilde devam ediyor. Afro-Amerikalı profesyoneller, öğrenciler, avukatlar, geyler, beyaz yuppielerin[1] hepsi bu bölgeye taşınıyor; fiyatlar uçmuş durumda. Colombia Üniversitesi, bu bölgede muazzam bir üniversite girişimi planlıyor. Eğer Harlem bile soylulaştırılıyorsa hiçbir mahallenin bu durumdan muaf tutulacağını sanmıyorum. Ya da hâlihazırda dağıtılmakta olan Mumbai'ın büyük varoş mahallesi Dhravi'nin etrafında gerçekleştirilen erken soylulaştırmayı örnek olarak gösterebiliriz. Ancak mahalleler farklı biçimlerde soylulaştırılırlar. Bâzısı dehşet vericidir, özellikle merkezî devletin desteğiyle ya da geniş çaplı kurumsal katılımların söz

konusu olduğu durumlarda, ama bâzı soylulaştırmalar da yavaşça gerçekleşebilir. Bâzısı oldukça seçici ve dışlayıcı bir hâle gelirken bâzısı nispeten uzunca bir süre daha çok karma hipster[2] mahalleleri olarak kalabilirler. Bu bölgelerin faklı kaderleri, binâ sâhiplerinin tutumlarına, devlet düzenlemelerine, sınıf yapısına ve dayanışmaya, kamu muhâlefetine ve girişimci teşebbüsler gibi birçok şeye bağlıdır. Bütün bunları birbirine bağlayan şey, mahalledeki sınıf kayması ve netîcesinde ortaya çıkan (dolaylı ya da dolaysız) yer değiştirmenin daha büyük ya da daha küçük derecesidir.

Akademik tartışmalardan soylulaştırma sürecinin "doğru" açıklamasıyla ilgili anlaşmazlığın olduğunu biliyoruz. Çalışmaların birçoğu soylulaştırmayı değişen yaşam tarzının oryantasyonu, değişen demografik yapılar ve iş koşullarıyla (talep yanlı açıklama) açıklamaya çalıştılar. Sizse, iktisâdî bir açıklama (arz yanlı açıklama) üzerinde ağırlıkla durdunuz ve hâlâ duruyorsunuz. Bugün talep yanlı ve arz yanlı açıklamayı nasıl değerlendiriyorsunuz? Soylulaştırma daha çok bir yuppie sorunu mu yoksa bölgesel mülkiyet sorunu mu? Aşağı Doğu Yakası'nda 1980'lerdeki soylulaştırma karşıtı sloganlardan bir tânesi "Geber Yuppie Pisliği"ydi (Die Yuppie Scum). Bir arkadaşım bana üzerinde bu sloganın yazılı olduğu bir tişört vermişti. Hâlâ duruyor. Bu, yuppieleri korkutup kaçırtmak için oldukça etkili bir slogandı ve gerçekten de bölgenin soylulaştırılması şehir, Tompkins Square Parkı bütün evsizlerden ve protestoculardan temizlenene kadar askıya alındı. Ancak "Die Yuppie Scum" soylulaştırmanın iyi bir analizi sayılmaz. Yuppielerin emlak piyasasındaki yeri, elbette fakirlerden çok daha fazla olmakla birlikte, çok sınırlıydı. Buna karşın sermâye sâhipleri, aslında kendilerinin tüketmek istediği, daha çok "tüketici seçeneği"ne sâhip olan mahalleleri –soylulaştırma ve geride kalan bizler için ürettikleri barınma ve benzeri diğer tesisleri tüketebilmemiz amacıyla- soylulaştırma ve geliştirme maksadı güder.

Piyasada multi-milyoner kapitalist kurumların gücüyle bir yer kirâlamaya çalışanla, ortalama bir maâşıyla bir dâire kirâlamaya çalışan birinin gücü arasında inanılmaz bir asimetri var. Dolayısıyla, sermâyenin o muazzam gücünün hemen ardından gelen tüketim ve tüketicinin uygunluğu sorunu, bu konuyla hiçbir şekilde alâkasız değildir.

Mahalle mücâdelelerinde, soylulaştırmanın iktisâdî perspektifinin getirdiği olası sonuçlar nelerdir? Soylulaştırma karşıtı girişimlerin merkezî çatışmaları nelerdir ve ne tür bir koalisyon mümkün ve gereklidir? Soylulaştırmanın kendisi küresel bir strateji hâline geldiğinde, soylulaştırma karşıtı mücâdelelerin de bu bağlamda çalışmaları gerekir. Yerel stratejiler çok önemlidir ve yerlerinden edilmeleri, tahliyeleri, mahallelerin kaybettiği meslekleri ve hizmetleri ve işçi sınıfını mağdur ettiğini vurgulamalıdır. Ancak bu mücâdelelerin de aynı sebepten küresel bir duruma sâhip olması gerekir. Soylulaştırmanın kendisi küreselleşme içinde bir strateji hâline geldi; küresel bir şehir oluşturma çabası, sermâye ve turistleri çekme çabasıdır ve soylulaştırma da bunları gerçekleştirmek için gerekli olan araçtır. Bâzı mahalle aktivistleri -Kuzey Amerika'da Jane Jacops'tan ilham alanları düşünerek söylüyorum- büyük çaplı kentsel yeniden geliştirmelerine karşı

koyabilmek için küçük çaplı soylulaştırmalara karşı mitingler yapmaya çalıştılar. Ancak bu durumun kendisi, sözde yaratıcı sınıf için mahalleler sağlamayı amaçlayan bir soylulaştırma stratejisidir. Aynı şey, Avrupa Birliği tarafından kentsel politikaların merkezî dayanağı hâline gelen "yenilenme stratejileri" için de söylenebilir. Avrupa Birliği'ne dâhil olan her yerde, özellikle İngiltere'de, "yenilenme", soylulaştırma için soylulaştırılmış bir kelimeden çok daha fazlası hâline gelmiştir. Nâzik ve yumuşak bir tahliye hâlâ tahliyedir. Bunu yerine, bence mahalle meclisleri ve kirâcı kolektifleri gibi oluşumları dikkate almaya başlamamız gerekiyor. Bunlar hem mahalle konutlarının düzenlemesiyle ilgili artan sorumluluğu devralabilir hem de aynı zamanda, devleti (kirâ kontrolü, tahliye karşıtı mevzûatları, artan toplu konutlar vb gibi) soylulaştırma karşıtı mevzûatları ile ilgili olarak zorlayacak yerel güçler oluştururlar. Ancak bunlar gibi yerel organizasyonlara ek olarak soylulaştırma karşıtı organizatörler küresel adâlet hareketleriyle de birlikte çalışmalılar. Barınma, bir sosyal adâlet problemidir; soylulaşma ise daha geniş bir sermâye birikiminin bir parçasıdır. Bugünlerde birçok soylulaştırma projesi, yerel çaptan ziyâde gezegensel boyutlarda karar veren uluslararası sermâye tarafından tasarlanıp inşâ ve finanse ediliyor. Pekin Olimpiyatları örneği, bunun en bâriz olanı. Burada, bu spor olayı için yapılan, Çin devleti ve kapitalistleri için altın mâdeni olan hazırlıklarda, binlerce fakir ve işçi sınıfından insan, muazzam büyüklükteki bir yeniden gelişimle karşı karşıya kalan eski mahallelerinden, kabaca söyleyecek olursak, yerlerinden edildiler. Soylulaşma karşıtı mücâdelelerle, dünya adâlet hareketi aktivistleri arasında kurulacak olan bir ilişki oldukça tehditkâr olabilir. Aralarında soylulaştırma araştırmacısı da olan yedi kişi ile ilgili "terörizm" suçlamaları başlatan Alman yasal kodunun 129a maddesi, bu ilişkinin ne kadar tehditkâr olduğunu tam olarak ortaya koyar. Sınıf siyâseti, terörizmle aynı kefeye konmuştur. Devlet, histerik bir şekilde terörizm ile sınıf muhâlefetini eşitlerken bizim tavrımız, farklı boyutlardaki bu aktivistler arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirmek olmalı. Soylulaştırma karşıtı mücâdelelerse işte bu çalışmanın bir parçasıdır.

Soylulaştırma, işsiz insanlardan ve işçi sınıfından intikam almak için bir âlet hâline geldi; rövanşist şehir neoliberal kapitalizmin kurbânı olan herkesten intikâmını titizlikle aldı.

1 Yuppie: 80'lerde ortaya çıkan bir terimdir. Young Urban Professionals'ın [Şehirli Genç Profesyoneller] kısaltmasıdır. Daha çok üniversiteden mezun olup belki yüksek lisansını da yapıp iyi maaşlı bir işte –genellikle plazalarda- çalışmaya başlayıp harcamaları ve bu harcamaları gösterme konusunda mütevâzı olmayan, sosyal statülerini korumak ve mümkünse daha da yükseltmek isteyen, hırslı, gösterişli kişiler için kullanılır. (ç.n.)

2 1940'lı yıllarda ortaya çıktıktan sonra bir dönem popülerliğini korumuş, 2000'li yıllarda ise yeniden yavaş yavaş ilgi odağı olmaya başlayan bir akım. Beat Kuşağı'nın önemli isimlerinden Jack Keruoac, hipsterın 1940'lardaki kullanımıyla, caz, özellikle de modern caz severlere verilen isim olduğunu söylüyor. Hipsterlar, giyim tarzı, argo kullanımı, rahat tavırları, uyuşturucu kullanımı ve kasten sefil yaşamak gibi caz müzisyenlerinin yaşam şeklini her şeyiyle benimseyen kişilerdir. Keruoac, ilk hipsterların dönemin şehirli siyahlarının yaşam tarzını benimseyen genç beyazlar olduğunu, daha sonraları gelen hipsterların ise işin aslını bilmeden kendilerinden öncekileri taklit ettiklerini yazar. (ç.n.)

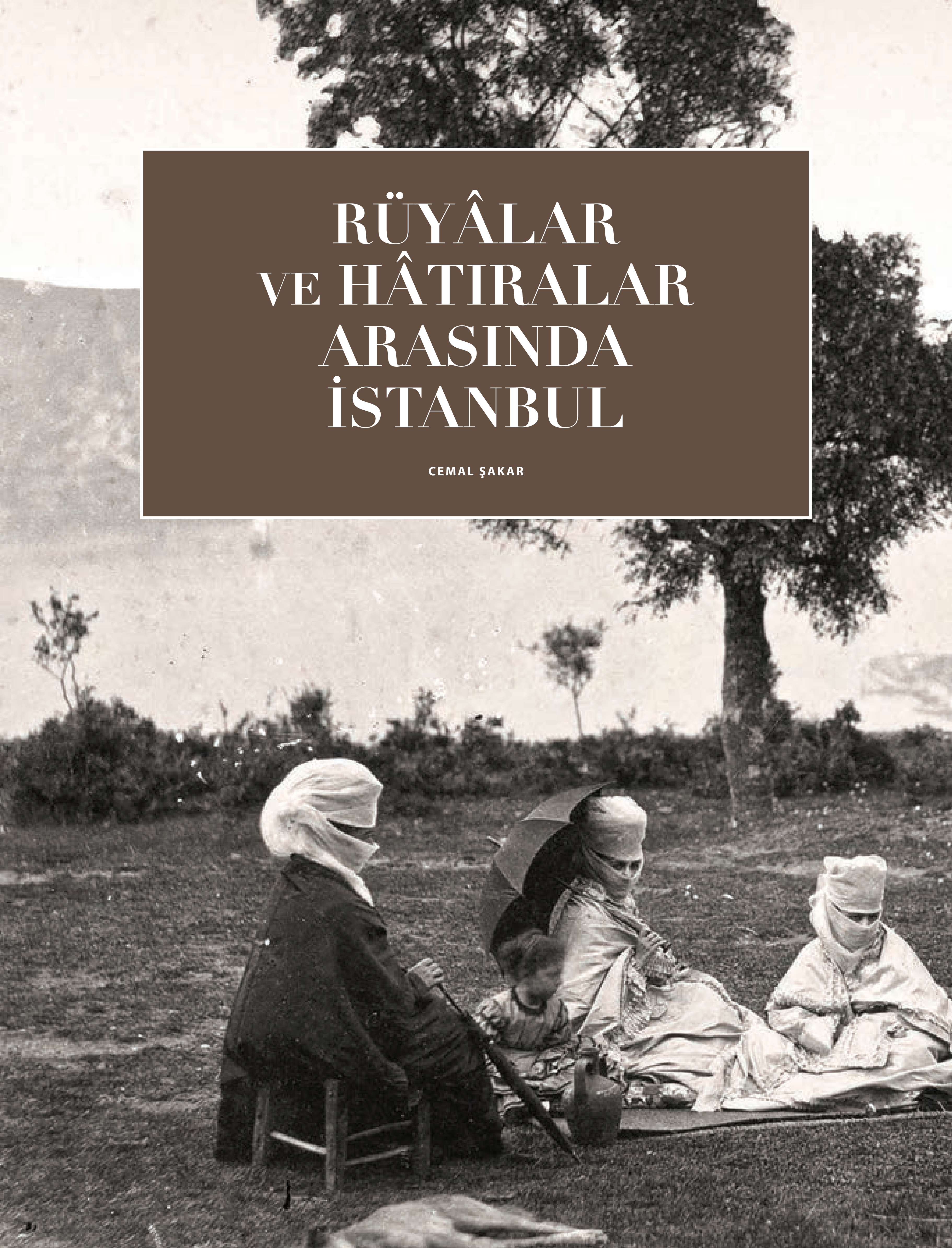

Soylulaştırma, işsiz insanlardan ve işçi sınıfından intikam almak için bir âlet hâline geldi; rövanşist şehir neoliberal kapitalizmin kurbanı olan herkesten intikâmını titizlikle aldı.

RÜYÂLAR VE HÂTIRALAR ARASINDA İSTANBUL

CEMAL ŞAKAR

Osmanlı kadınları Boğaziçi'nde gezintide, 1880'ler.

ŞEHİRDEN konuştuğumuzda daha çok mekândan konuşmuş oluruz. Çünkü şehir demek, insanın mekânı düzenlemesi demektir. İnsanın hayatta kalabilmesi ve başkalarıyla ilişkisinin tesîsi için mekânın düzenlenmesi elzemdir. Çadır kurmaktan, her biri estetik nişâneler olan yapıların inşâsına kadar geniş bir yelpâzede mekân düzenlenebilir. Mekânın düzenlenmesi evvel emirde toplumun iktisâdî koşullarına, bilimsel bilgi düzeyine ve sâhip olduğu malzemeye birebir bağlıdır. Burada her hâlükârda öncelikli olan hayatta kalabilmek, hayâta tutunabilmektir. İnsanların şehri inşâya kalkıştıklarında kendi ihtiyaçlarını belirlerken ve başkasının haklarını gözetirken uydukları genel ilkeler, mekânın düzenlenmesinin her aşamasında kendisini hissettirir ve gösterir. İlk etapta kalkıştıkları iş bir medeniyet kurma değilse de medenîleşme hamlesidir.

Şehirden konuşurken öncelikle mekânın akla gelmesi ve giderek mekândaki kimi yapıların bir medeniyetin estetik tezâhürlerine dönüşmesi, şehrin, insanın hayatta kalabilmesi için inşâ edildiği gerçeğini ıskalamamıza neden olur. İnsan, insanın ilişkileri zamanla geri çekilerek geriye sâdece mekân ve onun düzenlemesi kalır. Şehirler, kendileri için var olmuş ve yine kendileri için hareket eden otonom bir varlığa dönüşür. Onu, insanın inşâ ettiği ve zamanla izlediği seyrin insanın müdâhalelerinin bir sonucu olduğu unutulur. Bu unutuş sebebiyle insan ve şehir ilişkisi iç içe geçmiş, canlı, organik bir ilişki olmaktan çıkarak özne ve nesne ilişkisine dönüşür. Seyreden, çözümleyen özne olarak insan, şehri nesneleştirir; kendisini merkeze koyar ve şehri kendisine göre yeniden inşâ eder. Artık şehrin kendine âit, insandan bağımsız bir varlığı, gerçekliği kalmaz. Yazımız bağlamında A. Hamdi Tanpınar rüyâlar içinde bir İstanbul inşâ ederken, Orhan Pamuk entelektüel bir imge peşindedir.

RÜYÂ İSTANBUL

"Ne kadar çok hâtıra ve insan... Niçin Boğaz'dan ve İstanbul'dan bahsederken bütün bu dirilmesi imkânsız şeylerden bahsettim."

A. Hamdi Tanpınar

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'de (Dergâh Yay. 32. baskı, İst. 2014) anlattığı İstanbul, içinde insanların yaşadığı bir mekân değil, daha çok dâüssıladır. Mâzîyle çoktan kopmuş bir bağın nasıl tesis edileceğine dâir derin kaygının belirlediği bakıştır. Gördüğüyse insanla, dolayısıyla hayatla bağı çoktan kopmuş kimi eserlerdir. Hayatla bağı koptuğu için

Sultanahmet'te kurulmuş bir pazar.

Dolmabahçe'de bir simit tezgâhı.

gittikçe unutulan, terk edilen, ölmeye yüz tutmuş, atalardan yâdigâr kalan mücevherlerle nasıl bir bağ kurulacağına dâir derin kaygı, onun İstanbul'a bakışını belirler. Ama baktıkça derin bir boşluktur gördüğü; çoktan kaybolan mücevherlerin geride bıraktığı doldurulamaz bir boşluk: "Hayır muhakkak ki bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara doğru çeken bıraktıkları boşluğun kendisidir. Ortada izi bulunsun veya bulunmasın, içimizdeki didişmeden kayıp olduğunu sandığımız bir tarafımızı onlarda arıyoruz (s. 213)."

Tanpınar için İstanbul, şehrin kendisinin beslediği bir dâüssıladır; uzaktadır, ulaşılması mümkün olmayan yerdedir, daha doğrusu yok-şehirdir. Kendisinden geriye sâdece kimi hâtıraların kaldığı kayıp şehirdir. "Bizim nesil için İstanbul, dedelerimiz, hatta babalarımız için olduğundan çok ayrı bir şeydir. O muhayyilemize sırmalı, altın işlemeli hil'atlere bürünerek gelmiyor, ne de din çerçevesinden onu görüyoruz. Bu kelimeden taşan aydınlık bizim için daha ziyâde, kendi ruh hâletlerimize göre seçtiğimiz mâzî hâtıralarının, hasretlerin aydınlığıdır (s. 122)." Tanpınar için İstanbul'un anlamı, alıntıladığımız son cümlede gizlidir. O, geriye dönüp bakar ve oradan kimi hâtıraları seçer; seçtiği hâtıralarla şehri yeniden inşâ eder. İnşâ ettiği şehir, bizim bildiğimiz İstanbul değildir. Meselâ içinde insanlar yaşamaz, alt yapı sorunları, hastalık, yoksulluk vb sorunlar yoktur. Zâten İstanbul'u insanlar inşâ etmemiştir; melekler ve evliyâlar mârifetiyle neredeyse gökten inmiştir. Ölümün bile başka çehre takındığı bu şehirde, her şey muhayyilenin bir oyununa dönüşerek gerçekliğini yitirir: "İşte İstanbul, bu devamlı şekilde muhayyilemizi işletme sihriyle bize tesir eder. Doğduğu, yaşadığı şehri iyi kötü bilmek gibi tabiî bir iş, İstanbul'da bir nevi zevk inceliği, bir nevi sanatkârca yaşayış tarzı, hatta kendi nev'inde sağlam bir kültür olur (s. 125)."

Tanpınar, öncelikle İstanbul'un peyzajını vurgular. Peyzaja yapılan vurgu, aslında şehrin Allah vergisi güzelliğine vurgudur. İstanbul'un kurulduğu peyzaj, onun ilâhî bir yanı olduğunu hatırlatır. Zâten Tanpınar, İstanbul'u anlatırken sık sık 'mukaddes', 'Müslümanlık', 'rahmânî', 'mûcize', 'âhenk', 'enfüsî', 'âlem', 'rûhânî' gibi kelimelere mürâcaat eder. Bu kelimelerin seçilmiş olması, şehrin görünen boyutunu aşan, onu, o yapan değerlere atıf yapmak içindir. Çünkü İstanbul, din merkezli bir medeniyetin ortaya çıkardığı şehirdir. Üzerine yaslandığı tabiat bile şehrin ziynetlerini göstermeye son derece elverişlidir. "İstanbul sâdece âbide ve âbidemsi eserlerin bol olduğu şehir değildir. Şehrin tabiatı bu eserlerin görünmesine ayrıca yardım eder. İstanbul her süsün, her kumaşın kendisine yaraştığı, ayrı ayrı husûsiyetlerini açtığı o cömert yaratılışlı güzellere benzer. Yedi tepe, iki, hatta Haliç'le üç deniz, bir yığın perspektiv imkânı ve nihâyet dâima lodosla poyraz arasında kalmasından gelen bir yığın ışık oyunu, bu eserleri her an birbirinden çok başka, çok değişik şekillerde karşımıza çıkartır (s. 137)."

Tanpınar'a göre, İstanbul'un güzelliğinde peyzajdan sonraki en büyük pay, mîmârîye âittir. Eski ustalar, tabiatın şehre bahşettiği bütün zenginlikleri taşla buluşturmuşlardır. Bu buluşmada taş tüm mekanikliğini, kendi niteliğini dayatmaktan vazgeçip söz konusu bütünlüğe katılmıştır. "Pek az mîmârî kendisini ışığın cilvelerine İstanbul mîmârîsinde olduğu kadar hazla, onun tarafından her an yeni baştan yaratılmak için teslim eder (s. 138-139)." Bütün bu birikimin üzerine Sinan gelir. Mîmar Sinan bir dehâdır ve şehri tamamlar: "Yaratıcı, nizam verici hamleleriyle İstanbul ufkunu, mermeri, kalkeri, porfiri, kubbeyi, kemeri, istalaklili asırlık şekilleri birbirine karıştırır; nispetleri değiştirir, tenâzurları kırar, sanki dehâsıyla kendisinden öncekilerin tecrübelerini, buluşlarını bir sonsuzluğa taşımak istiyormuş gibi, her şeyi genişletir, büyütür, sayıları çoğaltır, her motiften ayrı ayrı şekiller ve terkipler çıkartır (s. 140-141)." İşte tam bu noktada Tanpınar'ın hayalleri coşar, yaşadığı tam bir vecd hâlidir: "Çekiç seslerinin gazâ tekbirleri ve zafer nâralarıyla, kılıç, nal şakırtılarıyla yarıştığı muzaffer, mesut devir! Koca imparatorluğun her tarafında beyaz taş yontuluyor, büyük kazanlarda kubbeler için kurşun eritiliyor, yarı simyâger yarı evliyâ kılıklı ustaların, başında bekledikleri çini fırınlarında nar çiçeklerinin, karanfillerin, badem, erik çiçeklerinin bir daha solmayacak baharları; tevhitlerin inancı, fetih âyetlerinin müjdesiyle berâber ağır ağır pişiyor; (s. 142) (...)" Yaşanan, mesut bir andır. Zîra Tanpınar muhayyilesinde inşâ ettiği şehre dâir mükemmelliğe yaklaşmıştır. Dînî bir medeniyet olduğu için, bu şehir benimsediği, beğendiği herkese ölümünde evliyâlık pâyesi verir. Halkın sevgisini kazanmış insanlar, mübârek olarak tanınırdı ve ölünce de velî olurdu. Tanpınar'a göre İstanbul'un dört bir yanı bu yüzden evliyâ kabirleriyle doludur. "Fetih şehitlerinden sonra şehrin cemiyetlerin hayâtına kuvvetle karışan, devrine temiz ahlâkın nefisle devamlı bir mücâhede -ki ermişler dilinde buna Cihâd-ı Âzam denirdi- ve murâkabeden doğan hikmetin, sevginin izlerini geçiren, hulâsa kendi tecrübesini başkaları için faydalı bir şey yapan büyük adam velî olurdu (s. 153)."

Böylesi vecd hâllerinde, İstanbul, Tanpınar'ın rüyâsında en mükemmel ânına ulaşır. Bu mükemmellik hiçbir çatlak barındırmaz, dolayısıyla Doğu'nun ve Batı'nın bütün tesirlerine kapalıdır. Ulaştığı kutsallıktan, kendine katılan her şeye pay aktarır. Böylece İstanbul, mukaddes bir şehre dönüşür.

Tanpınar'ın İstanbul'una baktığımızda

Osmanlı İstanbul'undan bir sokak.

mekânı değil, zamânı görürüz. Onunkisi mekânda değil, zamanda yolculuktur. Yolcuğun mekân yerine zamanda yapılması, söz konusu inşâyı mümkün hâle getirir. Zamânın dilediği bir ânından, dilediği bir yapıyı, değeri alır ve topladıklarını ortak bir zamanda buluşturur. Bu ortak zaman, onun inşâ ettiği İstanbul için ilâhî bir andır, kader ânıdır. Rüyâsında mükemmelliği zedeleyecek şeylere izin vermez. Tam aksine olan-bitenler hep mükemmel âna, o ilâhî yapıya hizmet etmelidir. Peyzaj, rüzgârlar, güneş, ay, ağaçlar, insanlar… Hepsi bir büyü içinde, şehri gerçeklikten kopararak düşsel bir yapıya dönüştürür.

Her büyük şehir nesilden nesile, çağdan çağa değişir. Tanpınar'a göre İstanbul böyle değişmemiştir. Rüyâ birden bozulmuştur: "İstanbul böyle değişmedi, 1908 ile 1923 arasındaki onbeş yılda o eski hüviyetinden tamâmıyla çıktı. Meşrûtiyet inkılâbı, üç büyük muhârebe, birbiri üstüne bir yığın küçük, büyük yangın, mâlî buhranlar, imparatorluğun tasfiyesi, yüzyıldır eşiğinde başımızı kaşıyarak durduğumuz bir medeniyeti nihâyet 1923'te olduğu gibi kabullenmemiz onun eski hüviyetini tamâmıyla giderdi (s. 126)."

Onun yaşadığı bu hâl bir rüyâdan uyanmak değil, tam bir düşbozumudur. Bütünlük dağılmış, âhenk bozulmuş, kozmos kaosa dönüşmüştür. İstanbul'un sokaklarında gezerken yaşadığı gönül kırıklığını ancak zamanda yolculuğa çıktıkça aşabiliyordu. Ama gerçeklik her zaman rüyâ hâline galebe çalıyordu. Zamanda ve mekânda meydana gelene çatlaklardan, artık Batı bir şekilde sızıyor ve bizim olanları değiştirip dönüştürüyordu: "Çünkü asıl yayı çeken ve âhengi gösteren şeyler bizimdi. Bunlar şehrin kendisi, bizim olan mîmarlık, bizim olan mûsıkî ve hayat, nihâyet hepsinin üzerinde dalgalanan hepsini kendi içine alan, kendimize mahsus duygulanmaları, hüzünleri, neşeleriyle, hayalleriyle sâdece bizim olan zaman ile takvimdi. Eski İstanbul mahallelerinde dolaşıp da bu zamânı duymamak, onun tılsımlı kuyusuna düşmemek imkânsızdı (s. 130)."

Tanpınar için eski İstanbul sâdece bir hâtıradan ibârettir. Israrla bu hâtıraların peşinde koşar ve oradan kendisi için bir İstanbul inşâ eder ve ısrarla, "Niçin geçmiş zaman bizi bir kuyu gibi çekiyor?" diye sorar (s. 212). Aslında aradığı eski insanlar değildir, hatta Kânûnî'nin veya Sokollu'nun İstanbul'unda on dakîkadan daha fazla yaşayamayacağını söyler. Aradığı ne o dönemin insanlarıdır ne de onların zamanlarıdır; onun aradığı, eski şeylerin geride bıraktığı boşluklardır. Aslında o boşluklarda kendisine âit bir yan arar. Ancak bütün bu koşturmalarına rağmen sorularına cevap bulamaz. Tek tesellîsi, 'içindeki hasrettir, onu söndürmemeye çalışır.'

"En büyük meselemiz budur; mâzî ile nerede ve nasıl bağlanacağız, hepimiz bir şuur ve benlik buhrânının çocuklarıyız, hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir

'olmak veya olmamak' dâvâsı içinde yaşıyoruz. Onu benimsedikçe hayâtımıza ve eserimize daha yakından sâhip olacağız. Belki de sâdece aramak ve bütün kapıları çalmak kâfîdir (s. 214)." Gelinen noktada, İstanbul'u ve genel olarak ülkeyi yepyeni bir başlangıcın önünde görür. Dahası bu yeni eşiğe de umutla bakar ve yeni çağda da yeni kıymetler yaratılacağını düşünür. Sâdece geçmişte atalarının meydana getirdiği o muazzam mücevherlerin, unutuşun karanlıklarına gömülmesine râzı olmaz.

"En iyisi, bırakalım hâtıralar içimizde konuşacakları saati kendiliklerinden seçsinler. Ancak bu cins uyanış anlarında geçmiş zamânın sesi bir keşif, bir ders, hulâsa günümüze eklenen bir şey olur. Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iyinin, şuurla hülyânın el ele vereceği çalışkan ve mesut bir dünyâya götürecektir (s. 214-215)."

ENTELEKTÜEL İSTANBUL

"Geleneksel kültürle Batı kültürü arasında ve aşırı zengin küçük bir azınlık ile milyonlarca yoksulun yaşadığı kenar mahalleler arasında, sürekli göçlere açık ve bölünmüş olması İstanbul'da son yüzelli yılda kimsenin kendini bütünüyle evde hissedememesine yol açtı."

Orhan Pamuk

Orhan Pamuk, İstanbul'da (İstanbul – *Hâtıralar ve Şehir*, YKY yay. 6. baskı, İst. 2005) doğmuş olmasını ve hep orada yaşamasını bir kader olarak değerlendirir. İstanbul, onun kaderidir ve yaşamı boyunca her şey orada tecellî eder. Ama özellikle Nişantaşı'ndaki Pamuk Apartmanı'nda. Doğduğu evde yıllarca yaşamak da bu kadere dâhildir. Dolayısıyla onun İstanbul'u daha çok Nişantaşı, Beyoğlu, Osmanbey, Harbiye civârıyken, Tanpınar'ın sur içi ve Üsküdar'dır. Pamuk, Tanpınar'ın İstanbul'una hep biraz dışarıdan, hep bir yabancı gibi bakmıştır. Çocukluğunda İstanbul'un bu köşelerini, biraz eskimiş, yoksul ve târihî yerler olarak düşünür. Sur içinde yaşanan değişim, Nişantaşı'nda daha çok paşa konaklarının yıkımı ve yerine apartman dikilmesi şeklinde gözlenir. Pamuk, bu yıkım ve yeniden yapımın Batılı ve yerli bir modern hayat yaratamadığını düşünür. Bütün hamleler sâdece geçmişin unutulmasına yol açmıştır: "Konakların yakılıp yıkılmasına, kültürün basitleştirilip güdükleştirilmesine, ev içlerinin yaşanmamış bir kültürün müzeleri gibi düzenlenmesine yol açtı. Yıllar sonra ağır ağır benim içime işleyecek bütün bu tuhaflığı ve hüznü, çocukluğumda bir sıkıntı ve kasvet olarak yaşadım (s.36)." Bu kasvet havası, onun İstanbul'a bakışını da belirler; şehri siyah-beyaz fotoğraf gibi düşünür, yarı karanlık, gri yanı hep ağır basan bir şehir. Bu nedenle evinin dışı tekinsiz yerlerdir.

Tanpınar'da İstanbul ne kadar durağan, ileriye doğru hamle yapamayan, hatta ölü bir şehirse Pamuk'ta tam tersine alabildiğine devingendir. Eski konaklar bir bir yıkılıp yerine apartmanlar dikilirken, sokaklar, caddeler durmadan elden geçirilir, genişletilir. Bu devingenlik modernleşme hamlesi değil, modernliğin bir sonucu olarak başlayan kente göçün doğal sonucudur. Bu nedenle Pamuk'un İstanbul'u alabildiğine canlıdır; sokaklarında telâş hiç bitmez, her yerde insanları görür. Tanpınar'ın birer mücevher olarak gördüğü eserler, bu kez terk edilmiş, hayâtın dışına itilmiş durumdadır. Şehre hâkim olan, yoksulluktur, kirdir, istir. Şimdi hayâta tutunma zamânıdır: "Yüzyıllardır akmayan orası burası kırık eski çeşmeler, kenar mahallelerdeki eski camilerin ya da artık farkına varılmayan büyük camilerin çevresinde kendiliğinden oluşuveren derme çatma dükkânlar, siyah önlüklü, beyaz yakalı ilkokul öğrencilerinin sokaklara bir anda yayılan kalabalığı, kömür yüklü, yorgun ve eski kamyonlar, içleri eskilikten, işsizlik ve tozdan karanlıklaşmış küçük bakkal dükkânları, kederli işsizlerle dolu küçük mahalle kahvehâneleri, inişli çıkışlı, eğri büğrü kirli kaldırımlar, (s. 45-46) (…)"

Pamuk için İstanbul kaderdir demiştik; doğduğu evde büyümüş olmak, onu, âilesinin kaderine de sıkı sıkıya bağlamıştır. Bu yüzden İstanbul, biraz da Pamuk âilesinin birkaç kuşak süren hikâyesinin de zemînidir. *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda lâyıkıyla anlattığı gibi toplumsal değişimi âilesi üzerinden gözlemlemesi mümkün olmuştur. Kendi âilesinin hikâyesiyle İstanbul'un hikâyesini özdeşleştirmiştir. Dedenin erken ölümüyle babaanne âilenin patronu olmuştur. Babaanne sâyesinde Osmanlı ve Cumhûriyet arasındaki toplumsal değişimleri izlemek mümkündür. Bu kuşak, Türkiye'de 'üç İstanbul'u yaşamış olduğu için hâtıraları târihî belge niteliğindedir. Pamuk da âilenin merke-

Seyreden, çözümleyen özne olarak insan, şehri nesneleştirir; kendisini merkeze koyar ve şehri kendisine göre yeniden inşâ eder. Artık şehrin kendine âit, insandan bağımsız bir varlığı, gerçekliği kalmaz.

zindeki babaanne sâyesinde üç İstanbul'un peşindedir. Ama özellikle kendi çocukluğunun geçtiği yıllar Türkiye'de iç göçün hızlandığı zamanlardır ve bu iç hareketlilik İstanbul'da temelli değişimlere yol açar. *Kafamda Bir Tuhaflık*'ta bu yılları titizlikle anlatır.

Pamuk'un daha çok hâtıralarıyla kurduğu İstanbul hikâyesinde merkezde olan şehir değil, âilesidir. İstanbul'a daha çok yaşadığı muhitten ve âile merkezli baktığı için, onun şehre bakışı entelektüel bir bakıştır. Oryantalistlerin eserlerinden, Türk edebiyâtına uzanan geniş bir yelpâzeden bakar şehre. Şehre âit oluşturduğu imgenin alt yapısını, düşünsel ufkunu bu entelektüel ilgi besler. Özellikle dört yazar, bu ufkun belirleyicisidir: Yahya Kemal, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülhak Şinasi Hisar. Onun, bu dört yazarla ilgili tespiti şöyledir: "Şehre hâkim cemaat duygusunu, içtenlikle hissettikleri hüzün yüzünden paylaşıyorlar, ama duygunun, manzaraya ve yazıya vereceği güzelliği, şehre yabancı bir Batılı gibi bakarak araştırıyorlardı. Devletin, toplumsal kurumların, çeşit çeşit cemaatin dayatmalarının tersine hareket etmek, 'Doğulu' olmak istenildiğinde 'Batılı', 'Batılı' olmak dayatıldığında 'Doğulu' gibi davranmak bu İstanbullu yazarların gerekli yalnızlık için başvurdukları içgüdüsel bir korunma yoludur (s. 114)."

Tabiî ki onun İstanbul'a bakışını belirleyen sâdece bu dört yazar değildir. İstanbul'a dâir kurduğu imgeyi güçlendirebilmek ve öğrenme açlığını dindirebilmek için tüm kaynaklara ulaşmaya çalışır. Ahmet Rasim, Namık Kemal, Basiretçi Ali Efendi, Hoca Ali Rıza, Burhan Felek, Ara Güler, Melling, Nerval, Gautier, Gide, Brodsky, Du Camp, Max Fruchtermann, Flaubert ve Lamartine gibi yazarların İstanbul'a dâir eserleri, onun önemli referans kaynaklarındandır. İstanbul'a dâir bakışın salt bu entelektüel ilgiyle sınırlı olmasının sakıncalarının da farkındadır: "Belki de bu yüzden Batılı gezginlerin şehir hakkında yazdıklarını, bazan bunlar bir başkasının egzotik düşü değil de kendi hatıralarımmış gibi okurum. (…) İstanbul'a bir yabancı gibi bakmak benim için her zaman zevkli ve cemaat duygusu ve milliyetçiliğe karşı da özellikle gerekli bir alışkanlıktır. Bazan gerçekçilikle anlatılan harem ya da tasvir edilen kıyafet ve töreler benim hayatıma o kadar uzak gelir ki, anlatılanın düş olmadığını bilsem de, bunlar benim değil, bir başkasının şehrinin geçmişiymiş gibi gelir bana. Batılılaşma bana ve milyonlarca İstanbulluya kendi geçmişlerini 'egzotik' bulma zevki vermiştir. Şehri her biri başka çeşit çeşit bakış açı-

sından görmek onunla ilişkimi canlı tutar diye kandırırım kendimi (s. 227)."

Pamuk, özellikle XIX. yüzyılla XX. yüzyılın başlarındaki İstanbul'a dâir imgenin temellerini Yahya Kemal ve Tanpınar'ın attığını söyler: "Yahya Kemal ve Tanpınar'ın İstanbul'un bir köşesinde (Batılılaşmış Pera) yaşarken, bir başka köşesinde (eski şehrin kenar mahalleleri) keşfettikleri güzel, milli, hüzünlü, pitoresk görüntüler, daha sonra İstanbulluların kendilerini anlamak, yaşadıkları şehir hakkında ortak bir hayal oluşturmak istediklerinde benimseyip yaydıkları imgeyi oluşturdu (s. 244)." Dahası bu imgenin, sonraki yıllarda Reşad Ekrem Koçu'dan da referansla halka sevdirilmesi önemlidir: "Bu siyah-beyaz, kırık dökük, yıpranmış, 'fakir ama onurlu ve kimlik sahibi' ücra kenar mahalle imgesi, özellikle ramazanlarda gazetelerde yayınlanan Tarih ve İstanbul köşelerinde eski gravürlerin, siyah-beyaz İstanbul resimlerinin gittikçe daha da kabalaştırılarak yaygınlaştırılan yeni basımlarıyla halka da sevdirildi. (…) Bu hayal ve Eski İstanbul mahallesi fikri, şehrin artık sadece 'ücra' kesimlerini değil, silueti hariç hepsini temsil ederken, bir yandan da onu anlamlandıran bir edebiyat gelişti (s. 245-246)."

İşte Pamuk'un ağır bir hüzün duygusuyla hayal ettiği İstanbul, yazarlar, ressamlar ve fotoğrafçılar tarafından oluşturulmuş entelektüel bir imgedir. Pamuk'un siyah-beyaz bir fotoğraf olarak hayal ettiği İstanbul'da yaşadığı yarılmayı, çatışmayı, açmazları ve baskın hüzün duygusunu aşabilmek için döndüğü yer hep evidir. Çünkü evde olmak, İstanbul'da olmak demektir; İstanbul kaderse, âile de bu kadere dâhildir. "Belki de yaşadığımız şehri, tıpkı ailemiz gibi, başka çaremiz olmadığı için severiz! Ama onun neresini, neden seveceğimizi icat etmemiz gerekir (s. 328)."

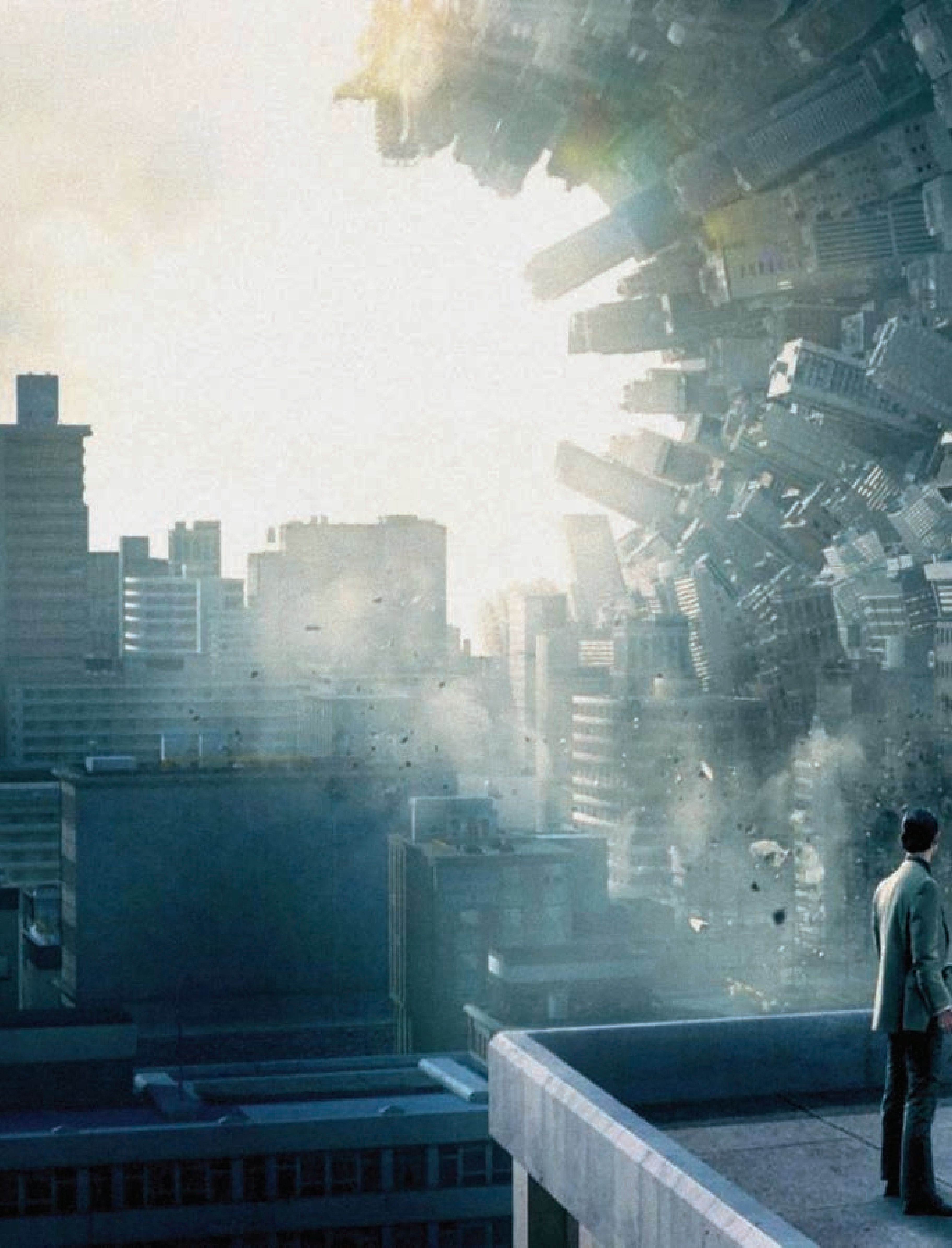
RÜYÂLAR HÂTIRALAR İMGELER

A. Hamdi Tanpınar ve Orhan Pamuk'un İstanbul karşısında hissettikleri hüzün ortak duygudur. İkisi de İstanbul'un izbe, yıkılmış, yanmış mekânlarında 'kaybolmuş bir şeyi' ararlar. Özellikle Tanpınar'ın yaptığı tam bir mücevher avcılığıdır; ummadığı zamanlarda mûcize kabîlinden tanıdık sesler işitir, tanıdık yüzler görür, en önemlisi tanıdık yapılarla karşılaşır. Bu karşılaşmalar, onu eski zamanların İstanbul'una seyahate çıkarır. Zamanda yolculukla sesleri, yüzleri, yapıları âit olduğu zamanlara taşıyarak bütünsel bir imgeye ulaşmaya çalışır. Zâten hissettiği en belirgin duygu, yıkılan, yakılan yapıların geride bıraktığı boşluklardır. Bu seyahatleri sâyesinde ulaştığı bütünsel İstanbul imgesiyle zenginleşir. Dahası onun bu bakışında siyâsî bir yan da vardır. Türkiye'nin, Türklüğün hâlâ dimdik ayakta durduğunu göstermek ister. Osmanlı yıkıldıysa da yeni devlet daha güçlü bir şekilde ayağa kalkacaktır.

Pamuk'sa İstanbul'un bu hâlini bir gerçeklik olarak alır. 'Büyük bir dünya şehrinde yaşadığını düşünmez, büyük ve yoksul bir taşra şehrinde' yaşadığını kabul eder. İstanbul'un pitoresk manzarasını güzel kılanın mîmârînin korunmuş olmasına değil, korunmamış olmasına bağlayan Pamuk için, 'güzel İstanbul' imgesi bu yıkıntıların havasından çokça pay taşır. Yoksulluk, yenilgi ve yıkım onun sık sık başvurduğu metaforlara dönüşür. Bu metaforların asıl kaynağı, İstanbul'un 'ikiye yarılmış' bir şehir olarak algılanmasıyla ilgilidir. Pamuk için, yoksulluk, yenilgi ve yıkım hep 'arka sokaklar'dadır; evinin sağladığı güvenden uzak, tedirgin edici, korku verici arka sokaklar…

'Çamur', 'pislik', 'kömür', 'is', 'çöp', 'kötü koku', 'kargaşa', 'itiş-kakış', 'kara duman'… Orhan Pamuk'un İstanbul anlatımında sık sık kullandığı kelimelerdir. Şehirle ilişkisini genellikle bu kelimeler, duyarlılıklar üzerinden kurar. Şehirle karşılıklı olarak bu duyarlılıkları birbirlerine aktardıklarını düşünür. Tanpınar'ın aksine, siyah rengin hâkim olduğu tabloda bir mücevherle karşılaşacağını düşünmez. Öldürücü, kahredici hüzün duygusu baskın bir hâle geldiğinde de hızla evine dönmek ister. Oysa Tanpınar'ın İstanbul anlatımlarında ev imgesine neredeyse hiç rastlamayız. Pamuk'sa her zaman bu güven duygusuyla gezmiştir İstanbul sokaklarında: "Bana bütün İstanbul'un, tıpkı benim gibi, kafasının karışık ve mutsuz olduğunu söyler ve şehrin gürültüsü ve harfleri beni boğmadan önce karanlık bir köşeye, kendi odacığıma çekilmem gerektiğini hatırlatır (s. 298)."

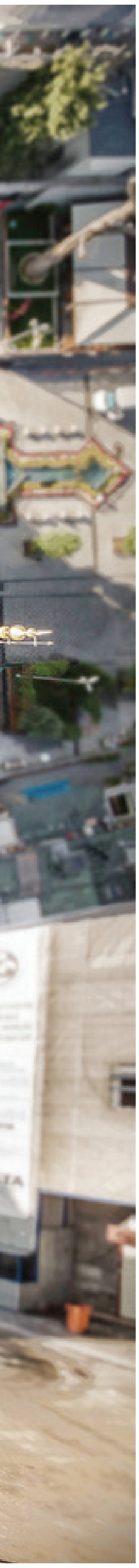
BÜKÜLEN MEKÂN

MUHAMMED NUR ANBARLI

Fotoğraf sanatçısı Aydın Büyüktaş'ın drone kullanarak elde ettiği üç boyutlu hissi veren tek boyutlu fotoğraflarından oluşan Flatland'dan çarpıcı bir örnek. İstanbul Eminönü'ndeki Yeni Câmii'nin ön cephesinden alınan başlangıç kadrajının bütün mekânla birlikte bükülerek ve evrilerek tam tepe noktasında sonlanması.

FOTOĞRAFLAR: AYDIN BÜYÜKTAŞ

Jennifer M. Groh, “Mekân Yaratmak”[1] başlığıyla Türkçeleştirilen *Making Space* adlı kitabında, nesnelerin yerini belirleme, sınırlarını algılayarak onları birbirlerinden ayırt etme, mesâfe ölçme, kendi konumumuzun farkına varma gibi beyin ve zihin işlevli algılarımız üzerinde durarak şaşırtıcı bir olguyu karşımıza getiriyor. Mekân algısıyla ilgili mekanizmaların ne kadar incelikli ve karmaşık olduğunu, iç içe geçen farklı işlevlerle ilişkisini bir dizi örnekle açıklayan Groh, kendi sınırlarına sâhip olan mekân ile sınır tanımayan muhayyilemizin iletişimini anlamaya çalışıyor.

MEKÂN ALGIMIZ

Mekân algımız, şeylerin nerede olduğu bilgisinin yanı sıra, ne oldukları bilgisini de içerir. Nesneleri şekillerinden tanıyabiliriz. Bir çay bardağını, ham maddesi ve fiziksel yapısı ile birlikte tanır ve biliriz. Aynı ham madde ile yapılmış olsa bile, bir şişe ile çay bardağını rahatlıkla ayırt edebiliriz. "Şey"lerin farklılıklarını, birbirlerinden ayırt edici özelliklerini, mekânda kapladığı sınırlı alanları biliriz. Böylece çay bardağının nerede başlayıp nerede bittiğini algılayabiliriz. Konum, nispet, ebat, sınır gibi bilgiler, fiziksel nesnelerle uyumlu bir ilişki kurmamızı sağlar. Kurduğumuz bu uyum, sâdece görsel ya da zihinsel değildir; elimizi kullanarak, dokunarak o nesneyi kavrarken başka duygularımızı, yeteneklerimizi de devreye katarız.

Peki, nerede olduğumuzu tam olarak nasıl biliriz? Bir yerden bir yere nasıl gider ve geri dönüşte neden genelde kısa yolu seçeriz? Neden yolcu olarak gittiğimiz yerleri araba kullanırken gittiğimiz yerler kadar rahat bulamayız? Bir şey yapmak üzere harekete geçip de ne yapacağımızı unuttuğumuzda, başlangıç noktasına gitmek o şeyi hatırlamamıza neden yardımcı olur?

“Nerede” bilgisi farklı zaman ve mekân hesaplarının yanı sıra hem dışarıda ne olduğu hem de o ortamda nerede olduğumuz algısını içerir. Belli bir oranda görebildiğimiz, duyabildiğimiz ve hissedebildiğimiz şeyler, bulunduğumuz yere gelmek için yaptığımız hareketler, o hareketlere ilgili anlarımız ve o bölge hakkındaki coğrâfî bilgimiz, hepsi dünya içindeki konumumuzla ilgili algımıza katkıda bulunur. Beynimizin farklı duyu ve motor sistemleri, hepsi birlikte çalışarak bu duyuyu oluşturur. Belleğimiz ve bilgimiz, nerede olduğumuzu anlamamızda bize yardımcı olmakla birlikte, bulunduğumuz yer de anıları ve bilgiyi harekete geçirir.

GÖRME ÜZERİNE

“Görme”nin gerçekte ne olduğu üzerine ikibin yıldır tartışmalar yapılıyor. Demokritos, Platon, Öklit, İbni Heysem, Leonardo da Vinci, Descartes ve Kepler gibi felsefeciler, matematikçiler, sanatçılar ve gök bilimciler, görme biliminin temel taşlarını inşâ ettiler; hayal güçlerini kullandılar, gözlemler, deneyler yaptılar, mantıksal çıkarımlarda bulundular ve ölçümler yaptılar.

Birbirini geliştiren, birbirine destek olan ve birbirini doğuran bu çabalar arasında üzerinde durmak istediğimiz konu açısından stratejik bir kavram olan “Camera Obscura”nın îcat edilmesi ve kullanımına dâir küçük bir değinide bulunalım. Fotoğraf makinesinin îcat edilmesini sağlayan ve atası diyebileceğimiz ilk çalışma, MÖ IV. yüzyılda hem antik Yunan’da Aristoteles ile hem de Çin uygarlığında aynı zamanlarda ve aynı yöntemlerle eş güdümlü olarak başladı. Aristoteles’in Problem adlı çalışmasında ortaya koyduğu iğne deliği büyüklüğündeki bir delikten geçen görüntünün oluşumu deneyi, günümüze kadar etkisini sürdüren önemli bir buluş oldu. Işık ışınlarını ayıklamak ve onları küçük bir delikten geçirerek filtrelemek esâsına dayanan bu çalışma için, karanlık bir oda ve iğne deliği kadar küçük bir deliğe ihtiyaç vardı. Küçük delikten giren ışık, karanlık odaya girer ve tam karşısında bulunan duvarın yüzeyine dışarıdaki manzaranın ters görüntüsü yansır. XIX. yüzyıla gelindiğinde camera obscuralar yerini içinde ayna, önünde objektif bulunan fotoğraf makinelerine bıraktı.

Camera obscuranın temel işleyişi, tıpkı gözümüzün görme işlevinin aynısıdır. Hangi ışığın göze gireceğini, gözün ön kısmında yer alan küçük, şeffaf bir delik olan göz bebeği belirler. Göze gelen ışık ışınları korneadan, göz bebeğinden ve ardından da mercekten geçer. Saydam tabakanın bükümlü üst yüzeyi ve mercek, ışınları kırar ve nesnenin (resmin) görüntüsü ters çevrildikten sonra retinaya ulaşır. Işığa duyarlı hücreler (reseptör-

ler; koni ve çubuk hücreler) ışığı elektrik sinyallerine çevirir ve sinir uçlarına uyarı olarak yollarlar. Retinadan gelen görüntü, orijinaline göre baş aşağı durumda ve terstir. Ancak beyin yorum yaparak görüntünün düz olmasını sağlar. Bu elektriksel uyarılar beyne nesnenin çeşidi, büyüklüğü, rengi, uzaklığı hakkında bilgi götürür ve bu işlemler sâniyenin onda biri kadarlık sürede gerçekleşir.

Görmek ile ilgili bu girizgâhın ardından, mekân algısına tekrar dönebiliriz. Gündelik hayâtımızda hiç zorluk çekmeden birbirinden farklı mekânları kullanırız; binâlar içine girer çıkarız, yol kateder, seyrederiz, yâni mekânların içinde bir şeyler yaparız. Kolay gibi görünen bu eylemlerin tamâmı, son derece sofistike algoritmaların sonucu oluşur. Bu algoritmalardan sâdece birisi görme duyusu ile ilgilidir. Görme duyusu, optik akışı, yâni görsel sahnenin bütünündeki tutarlı hareketi algılayarak denge duygusuna yardım eder.

CÉZANNE VE MERLEAU-PONTY

Tam bu aşamada fenomenolojinin önde gelen filozoflarından Maurice Merleau-Ponty'den ciddî bir katkı alabiliriz. Türkçeye *Göz ve Tin*[2] başlığıyla çevrilen ve "yüzyılın en zor ve yoğun metinlerinden birisi" olarak vasıflandırılan *L'œil et L'esprit* adlı kitabında "görme" ve mekân konusuna yeniden bakıyor. Merleau-Ponty'nin 80 sayfalık bu küçük kitabının yazıldığı yer ile ilgili ilginç iki ayrıntı, çok belirleyici. Birincisi, bu bölgenin, Fransız post-empresyonist ressam Paul Cézanne'ın çalıştığı yerlerden birisi olan Le Tholonet olması; Merleau-Ponty kitabını burada yazıyor. İkincisi bizzat Cézanne'nin resim sanatına getirdiği yeni yorum ile ilgili. Cézanne, iki boyutlu resim sanatında doğanın üç boyutluğu, nesnelerin hacminin geometrik olarak ifâde edilebileceği fikrine sâhipti. Cézanne nesneleri, doğasına göre küp, küre, silindir, koni ile resmetti ve eserleriyle kübizmin başlangıcını oluşturdu. Resimlerinde hacim duygusunu geometrik cisimlerle verirken, renklerde de soyutlamaya giden Cézanne'ın Le Tholonet resimleri, algıyı dünyâya açılma ve onunla etkileşim içine girme aracı gibi gören Merleau-Ponty'nin "görme" ve "mekân algısı" üzerine düşüncelerini derinden etkiledi. Merleau-Ponty, Cézanne'ın Le Tholonet resmi üzerinde (resmin değişik boyutları, derinlik, renk, çizgi vs) uzun uzun durup düşündü. Nihâyetinde yeni bir "görüş ontolojisi" inşâ etti.

Merleau-Ponty'de vücut, ufuk, boyut, boyutsallık, kalınlık, derinlik kavramları büyük bir öneme sâhip. Burada, işin bizim bağlamımızla ilgili kısmına odaklanalım: Merleau-Ponty, Descartes'ın resme yaklaşımını konu edinerek bir he-

saplaşmaya, bir tartışmaya girişir. Oysa Descartes resimden hemen hemen hiç söz etmemiştir, sâdece oyma resimler konusunda iki sayfalık bir değinisi vardır. Bu iki sayfayı "öyle geçerken de söz etmiş olsa, bu bile anlamlıdır" diye yorumlayan Merleau-Ponty, Descartes'ın resme bakışını şöyle özetler: "Resim onun için varlığa ulaşmamızı tanımlamaya katkısı olan merkezî bir işlem değildir; zihinsel sâhip oluş ve apaçıklık ile kanonik bir biçimde tanımlanan düşüncenin bir kipi ya da bir değişkenidir. Bu konuda söylediği pek az şey de bu tercîhin ifâdesidir; resme dâir daha dikkatli bir incelemeye girişseydi başka bir felsefe çizecekti." Merleau-Ponty'nin büyük anlam yüklediği şey şu: Descartes'ın hoşuna giden şey, bunların nesnelerin biçimini koruması ya da hiç değilse nesnelerle ilgili bize yeterli işâretler sunmasıdır. Bunlar, nesnenin sunumunu, dışıyla ya da zarfıyla vermektedir. İkincil nitelikleri, özellikle bize daha derin açılımlar sunan renklerle ilgilenmemiştir. Çünkü rengin bir süs olduğu, bir boyama olduğu, resmin asıl gücünün desene dayandığına inanan bir ontolojik görüşe sâhiptir. Bu yüzden sâdece varolan şeylerin resmedilebileceğini düşünür. Bir resim tablosu, "değişik şekillerle doğrulmuş" şeyler karşısında göreceğimizi bize yapay olarak veren düz bir şeydir, —çünkü bize kendinde eksik olan boyutla ilgili yüksekliğe ve genişliğe göre yeterli ayırt edici işâretler vermektedir.

İşte tam bu noktada, "derinlik" ile buluşuyoruz. Merleau-Ponty'ye göre derinlik, "en başta aykırı bir şey içermektedir." Çünkü, "birbirini saklayan ve dolayısıyla birbirinin arkasında oldukları için görmediğim nesneler görüyorum. Derinliği görüyorum ve o görünür değil, çünkü vücudumuzla şeyler arasında ve biz vücudumuza yapışığız. Bu giz, sahte bir giz; ben onu gerçekten görmüyorum, ya da onu görüyorsam, bu başka bir genişliktir."

AYDIN BÜYÜKTAŞ'IN FLATLAND'I

Merleau-Ponty'nin "sahte bir giz" olarak vasıflandırdığı resimdeki derinlik ve aynı doğrultuda olduğu hâlde "birbirini saklayan" nesneler, "birbirinin arkasında oldukları için görünmeyen" ayrıntılar, aynı doğrultuda görülebildiğinde nasıl bir mekân algısı oluşturur acaba? "Görüş ontolojisi" üzerinden köklü bir değişiklik ile tek boyutlu, derinliksiz mekân fotoğrafları, aynı doğrultu üzerinde derinlik kazanabilir mi? Bir fotoğraf sanatçısının drone kullanarak geliştirdiği kadrajlama yöntemine bakalım. Fotoğraf sanatçısı Aydın Büyüktaş'ın drone kullanarak elde ettiği ve üç boyutlu hissi veren tek boyutlu fotoğraflardan oluşan Flatland serisi,[3] kadraja alınan tek boyutlu görüntüyü bir doğrultu üzerine yerleştirerek aynı düzlem üzerinde neredeyse

180 derecelik bir açıyla bakan kişiye doğru bükülen bir açı ile alınmış görüntüler ortaya koyuyor. Görmeye alıştığımız mekân algısını bozup mekânı yenileyen, yeniden tanımlayan bu uygulama, karşımıza hem bakış hem görüş hem de içinde bulunduğumuz mekânın ne olduğu ile ilgili yeni bir durum ortaya çıkartıyor.

Aydın Büyüktaş'ın fotoğraflama yönteminin doğası gereği, mekân içinde bir düzlem seçilmeli. Bu, en çarpıcı şekilde yol, köprü, nehir gibi mekânda uzayan nesnelerde açığa çıkıyor. Gören kişinin bakışı, bir düzlem üzerinde ilerliyor, bulunulan noktadan uzaklaşmaya başlıyor fakat bir noktadan îtibâren bükülerek mekânı tam üstünden kuş bakışı gören bir pozisyona erişiyor. Tek boyutlu bir mekân, yine tek boyutlu olmayı koruyarak iki boyutlu bir görüntü sunuyor böylece. Hatta görüntü bilgisine gizliden bir derinlik duygusu da eşlik ediyor. İnsanın görme yetisinin kendine özgü niteliğiyle asla elde edemeyeceği bir bakış açısı oluşturuyor. İçinde bulunduğumuz mekânın sâdece o doğrultuda neler içerdiğini, içinde nelerin bulunduğunu zengin ve etkili biçimde anlatıyor.

INCEPTION

Aydın Büyüktaş'ın bu etkileyici ve sarsıcı fotoğraflama yöntemi, senaryosu ve çekim teknikleri açısından yine sarsıcı bir sinema filmi olan Inception filminde de kullanıldı. Fakat Aydın Büyüktaş'ın bükülme dili bir düzlem üzerinde kurulurken Inception, bükülmeyi düzlemsizlik üzerinde uyguluyor. Tıpkı Paul Cézanne, Maurice Merleau-Ponty ve Aydın Büyüktaş gibi mekânı olağan dışı yorumlayan isimler gibi Inception filminin4 İngiliz yapımcısı ve senaristi Christopher Nolan da rüyâlar ve bilinç altı yolculuklarını bahâne ederek çok ilginç bir mekân yorumu geliştiriyor.

Inception filmi, yer çekiminin kaybedildiği, koskoca bir kentin "mirror"landığı ve kentin ayna simetriği ile gökyüzünde görülebildiği, hatta aynadaki tarafa geçilebildiği, mekânın büküldüğü ve bilinç altındaki anılara tutunarak oradan oraya geçişlerin yapıldığı bir evren oluşturuyor; her şekilde gerçeklik duygusunu felce uğratan bir yaklaşım. Ancak bir fayda sağladı; filmde kullanılan mekânın bükülmesi esprisi, ABD'de insanların bulundukları noktayı daha iyi kavramalarına yönelik bir şehir panosu tasarlama fikrini doğurdu.

DENEYİMLENEN "YER" İLE ÖLÜ "YER"

Uzun yıllardır, mekânla "yer" arasındaki dinamik ve gergin ilişki tartışılıyor. Fenomenoloji, estetik, zaman-mekân felsefesi, algı ve psikoanalitik teori üzerine çalışan Edward Casey ansiklopedik kitabı *"The Fate of Place: A Philosophical History"*de, "yer" üzerine yaptığı uzun yolculuğuna, "Biz 'yer'in içine batığız, onunla bütünleşiğiz ve onsuz yapamayız… Yerlerle çevriliyiz… Yaptığımız hiçbir şey yersiz değildir." kabûlüyle başlar.[5] Casey, "yer"in, mekânın çok daha derin bir biçimi olduğunu düşünmektedir. Ona göre biz, var olmak, yaşamak, ayakta kalmak için, kendi "yer"lerimizle bütünleşmişizdir ve ona mecbûruzdur.

Casey, Platon'un Timaeus'undan başlayarak modern Batı düşüncesinde, "yer" ve mekânın farklı anlamlarını irdeler. Platon, mekânı – chora, "Bir form, belirli yerlerin bir matrisi, bir yer (somewhere) fakat tam olarak belirli (specific) bir yer değildir." şeklinde açıklar. Öte yandan, "yer" – topos, "geometriyi/mevkii (locus) dolduran duyarlı/etkilenebilir bedenlerden oluşan ayrık bir topografya (topoi)"dır. Aristoteles Physics'de, iki değişik türde "yer"i tasavvur eder: "ortak yer; bütün bedenlerin içinde bulunduğu", "özel yer; bedenin var olduğu başlangıç, ilk". Aristoteles, "yer"i, bir şeyin içinde olmak vurgusuyla okur ve "kap"a referans verir. "Bir yerde olmak, bir kabın içinde olmaya çok benzer, yer bir maddeden ya da bir formdan çok daha öte bir şeydir." şeklindeki benzetmesiyle, aslında kabın sınırlayıcı olmak vasfından hareketle bedenin limitliliğini târifler. Kap, yerin limiti/şekli, beden de insan varlığının kabuğudur: "Topos sözcüğü aslında Aristoteles'te bir cismin bir yerde bulunuşunu ifade etmekte. Ona göre Topos'un üç anlamı vardır: 1. Topos devingen, uçsuz bucaksız, kavranması zor bir şeydir; 2. Sanki bir kap gibi içi doldurulan bir şeydir; yani hem sabit hem devingen; 3. Bir de mekân yaratmak, mekânlaşmak vardır."

Bu iki başlangıç noktası, mekânın her şeyi saran devâsâ fiziksel bir form, "yer"inse bu mekân içinde bulunup salt form olmaktan daha çok, anlamlar taşıyan belirli konumlar olduğunu düşündürür. Heidegger, çok daha önceleri, mekân ve yer arasındaki ayırımı yapmış ve fiziksel mekânın her şeyin bir "yer"i olmasını sağlayıp sağlamadığını sorgulamıştı. Heidegger'in ilk dönem felsefesinin önemli kavramlarından biri olan Dasein *–Being-in-the-world–* burada/dünyâda varlık/oluş, varoluşun insanın dünyâda bulunma biçimiyle kavranılabilir olduğunu açıklar: "Her araç bir yerdedir. Bu yer sadece fiziğin öngördüğü basit bir mekân (space) değildir. Her şey yerimsidir. Fiziksel mekânlarını değiştirdiklerinde bile orijinal tanımlamalarını korurlar… Yer (locus) var olanların kendilerini gösterme biçimidir." Heidegger, yer ve mekân arasındaki farkı şöyle ifâde eder: "Mekân doğrusal yönelmelerin, ölçülebilir, hesaplanabilir boyutlarını içerir. Mekânın tözü bu boşluk içinde yer alan uzantıdır. Yer kavramı ise ait olma duygusunu bilinç durumuna getiren pratik bilgilerle mekânı anlama —kendi dışına çıkararak gerçekliğini anlama— modunu yansıtır. Yer kavramında geometri ve diğer rasyo-

nalize edilen şeylerden önce mekân gelir veya kasılır; uzar veya kısalır."

Casey de Heidegger gibi, var oluşun yerle bütünleşik olduğunu savunur. Öte yandan, bu bütünleşme, deneyimlerimizi, düşüncelerimizi, hâfızamızı taşıyan bedenlerimiz yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle, mekân bedenlerimiz yoluyla algılanır ve kurgulanır. Bu inşâ edilmiş/kurgulanmış, öznel varoluş mekânı, en iyi şekliyle, "yer" olarak tanımlanabilir. "Yer" yerleşik-konumlanmış bir özne tarafından inşâ edilen/kurgulanan mekândır.

"Deneyim" ve "duyum" kavramlarını yeniden canlandıran, çoğunlukla bedensel algının fenomenolojisi üzerinde yoğunlaşan ve "body-subject" (özne olarak beden) kavramını ortaya koyan Maurice Merleau-Ponty'nin düşünsel etkinliğinin ana teması da, diğer varoluşçularda da görülen bu özne-nesne ikiliğidir. Fakat Merleau-Ponty, bedeni sâdece canlı bir organizma, biyolojik bir kurgu olarak görmez; onun felsefî anlamıyla düşünerek özne-nesne ikilisi arasındaki yerini tartışır: "Bedenler hem özne hem de nesnedir. Çünkü 'Başkası'nın bedeni, benim için herhangi bir nesne değil, bir kültür nesnesidir. Tıpkı benim bedenimin başkası için olduğu gibi. Başkalarıyla her şeyden önce bu anlamda bir beden olarak karşılaşırız. Bu anlamda beden, okuyup anlamlandırılması gereken bir kitap gibidir. Buna göre, başkası, başka bir bedene sahip olan bir ben'dir".

Mekân ile ilişkimiz, mekânı görme, anlama ve kavrama eşiğimiz, kendi vücûdumuzu bu mekân/yer içinde bir nokta olarak konumlandırmamız ve içinde bulunduğumuz mekânın kültürel dili ile kurduğumuz bağlantı, bunların hepsi bir ontolojik görüşü ele veriyor. Genel olarak bu ontolojik görüş, tıpkı haritaların resmedilme alışkanlığı gibi bakan kişinin güdülenmesini ve istenen konuma yerleşmesini sağlıyor. Bu görüşü yenileyecek, sarsacak, yeni bir dile, yeni bir bakışa, yeni bir görselliğe ihtiyaç duyulduğu zamanlar yaşıyoruz. Mekânın bükülmesi veya tek boyutlu doğrultuların yine tek boyutlu kaldığı hâlde çok boyutlu imiş gibi bir görüntüye dönüşmesi, mekâna bakışımızdaki köklü değişimin işâretçilerinden biri olarak görülebilir mi?

1 Jennifer M. Groh, *Mekân Yaratmak. Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?*, çev. Gürol Koca, Metis Yay., İstanbul 2016, s. 224 s.

2 Maurice Merleau-Ponty, *Göz ve Tin*, çev. Ahmet Soysal, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 82.

3 http://www.aydinbuyuktas.com

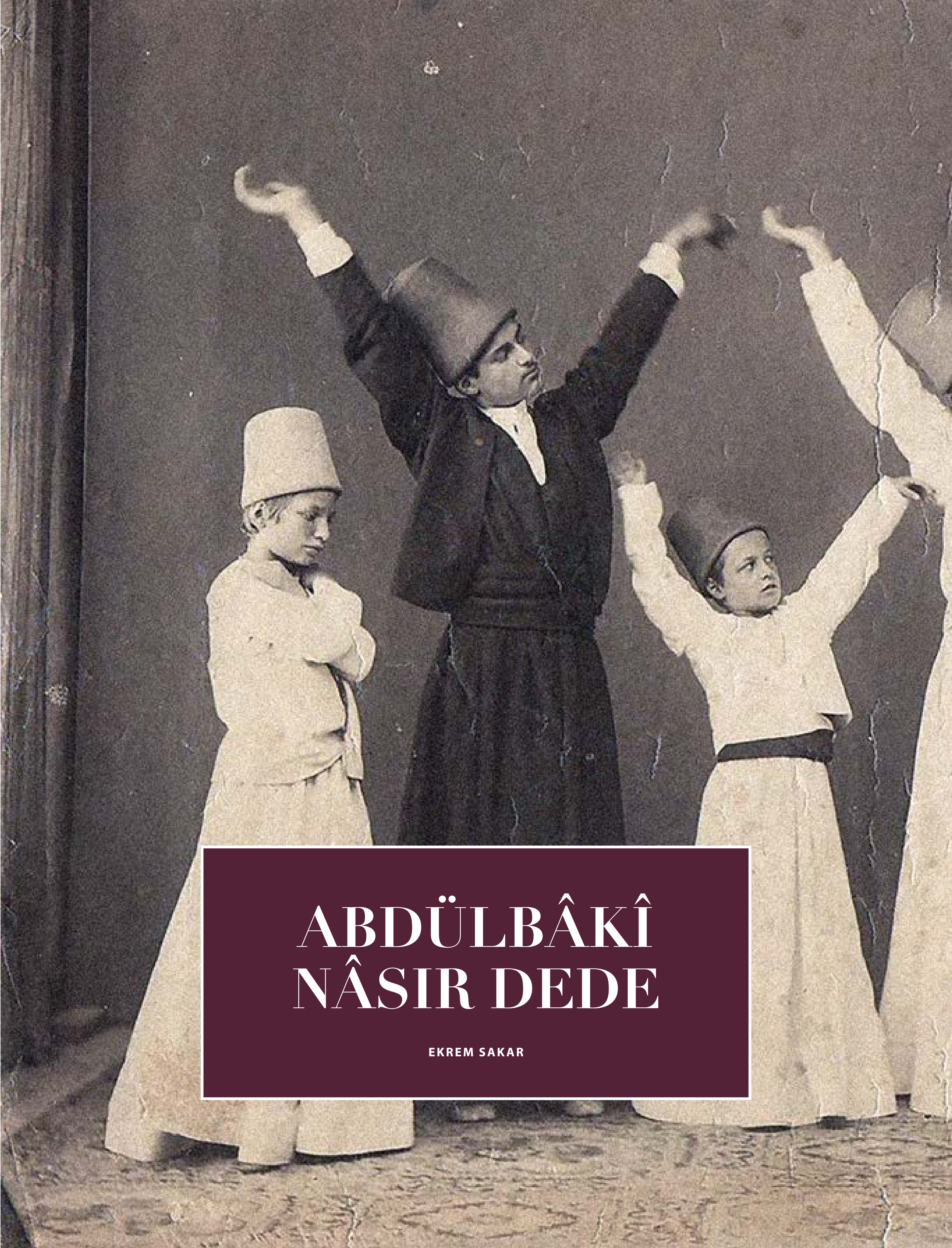
4 http://www.imdb.com/title/tt1375666/

5 Edward Casey, *The Fate of Place: A Philosophical History*, University of California Press, Berkeley, 1997.

6 Ezgi Tuncer Gürkaş ve Ömür Barkul, "Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi", *Sigma4*, 2012.

7 Ezgi Tuncer Gürkaş, "'Yer Üzerine Sayıklamalar", *Arredamento Mimarlık*, sayı: 222, 2009, s. 114-119.

8 Ertuğrul Rufayi Turan, *Heidegger ve Ev*, Mimarlık, 1994.

ABDÜLBÂKÎ NÂSIR DEDE

EKREM SAKAR

FOTOĞRAFLAR: PASCAL SEBAH

TURUK-I aliyyede, yâni alâ silsiletihim elden ele icâzetle ve gönülden gönüle muhabbetle devam eden ehl-i sünnet ve'l-cemâat çizgisindeki sûfî kurumlarda, tekkenin başına mürşit olarak geçen kişinin liyâkatine bakılırdı. "Beşik şeyhliği" adı verilen, babası şeyh diye oğlu da şeyh olacak biçiminde bir tatbikat söz konusu değildi. Ancak, ehl-i tasavvufla çevrili bir muhitte yetişen bâzı kimselerin, istîdâdı ve kâbiliyeti netîcesinde postnişin olması gâyet normal karşılanırdı. İstanbul Yenikapı semtinde doğan Abdülbâkî Nâsır Efendi de bunlardan biriydi. Pederi Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhlerinden Ebubekir Dede, vâlidesi Galata Mevlevîhânesi şeyhlerinden Kutbü'n-nâyî Osman Dede'nin kızı Saîde Hanım olan Abdülbâkî Nâsır Efendi'nin Mevlevîlikle irtibâtı işte henüz âileden başlamıştı.

İlk tahsîlini şeyh olan babasından gören Nâsır Efendi, onun 1775 senesinde âhirete doğmasının akabinde Milasmüftüsüzâde Halil Efendi'den Arapça, Farsça ve dînî ilimleri öğrendi. Mâlûm olunduğu üzere ilim öğrenmek her Müslümana farzdı ve bilhassa Mevlevî dervişleri bir ilim kesbetmeye ehemmiyet verirlerdi. Ayrıca Mevlevî dergâhında büyümüş olması, onu doğal olarak müzik ile erken yaşlarda tanıştırmıştı. Zîra Mevlevî tekkeleri, mûsıkîsi ile olsun semâsı ile olsun dünyânın en estetik zikir ritüellerinin icrâ edildiği yerlerdi. Dergâhta semâ meşk ederken bir yandan da mûsıkîşinaslardan mûsıkî bilgisi edindi. Ağabeyi olan Ali Nutkî Dede'nin şeyhliği esnâsında Mevlevîhâne'nin neyzenbaşılığı vazîfesini üstlendi. Nitekim bu çalgıya olan yeteneğiyle bilâhare meşhur neyzenler arasında zikredilecekti. 1794 yılında Yenikapı'daki dergâhın kafesçisi Şerife Ayşe Hatun'un kızı Şerife Nefîse Hanım ile evlenen Nâsır Efendi'nin bu izdivâcından beş erkek ve bir de kız çocuğu dünyâya gelmiştir.

Ağabeyi Ali Nutkî Dede'nin 1801'de irtihâlinin ardından 1001 günlük çilesini tamamlayarak "dede" olan Nâsır Dede, Hacı Mehmed Çelebi tarafından şeyhlik destârı giydirilerek Mevlevîhâne'nin 14. şeyhi olarak postluk makâmına tâyin edilmişti. Bunun yanı sıra, Kazasker Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi tarafından tekkenin vakıf işlerine bakmakla da görevlendirilmişti. İki yıl mesnevîhanlık da yapan Nâsır Dede, tam 17 sene şeyhlik makâmında bulundu. Hassaten III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde şöhret bulan, her iki pâdişahtan da gördüğü yakın ilgi, yetiştirdiği dervişler ve bestelediği eserler sâyesinde Abdülbâkî Nâsır Dede'nin adı, 23 Şubat 1821 târihli

vefâtından sonra dahi unutulmayacaktı. Mezar taşında Safâî tarafından:

"Âlem-i lâhûta cân atdı bu dem Bâkî Dede" şeklinde vefâtına düşülen târih mısrâı yer alır. (h. 1236)

Özellikle mûsikî sâhasında çok mühim bir şahsiyet olan Nâsır Dede, hepimizin mâlûmu olan büyük mûsıkîşinas Hammâmîzâde İsmail Dede'nin ney hocalığını yapmış, Sultan II. Mahmud'un huzûrunda icrâ olunan küme fasıllarında bulunmuş, acem-buselik ve ısfahan makamlarında iki Mevlevî âyini bestelemiş, bununla da kalmayıp bir nota sistemi ile beş makam ve yirmi iki vuruşlu bir usûl îcat etmiş bir sanatçıdır.

Abdülbâkî Nâsır Dede, rahle-i tedrîsinden geçirdikleri dışında yazılı olarak da birkaç eser bırakmıştır. Bunlar; takrîben 3 bin beyit yekûnunda şiirlerini ihtivâ eden *Dîvân'ı, Ahmed Eflakî'nin Menâkıbü'l-Ârifîn adlı eserine yaptığı tercüme, Tuhfe-i Şâhidî isimli Farsça-Türkçe lugatin Safiyullah Musa Dede tarafından yapılan Arapçaya tercümesi olan Ta'rîb-i Şâhidî›ye yazdığı şerh, Ali Nutkî Dede›nin yazmaya başladığı Defter-i Dervîşân'a yazdığı kısımlar, 136 makam ve 21 usûlü açıkladığı Tedkîk ü Tahkîk, kendisinin îcat ettiği nota sistemini îzah eden ve bu notayla yazılmış dört besteyi içeren Tahrîriyye'si bunlar arasında zikredilebilir. Edebî zevki de mûsıkî zevki gibi gelişmiş olan Nâsır Dede'nin Arapça ve Farsça şiirlerinin yanı sıra etrâfındakilerin doğum, ölüm ve sakal bırakma gibi hâdiselere binâen düştüğü târihler mevcuttur. Çoğu rindâne ve âşıkâne olup duygularını samîmî, içten ve coşkulu olarak ifâde eden Nâsır Dede'nin güzîde şiirlerinden birini örnek olarak burada verelim ve kısaca açıklamaya çalışalım:*[1]

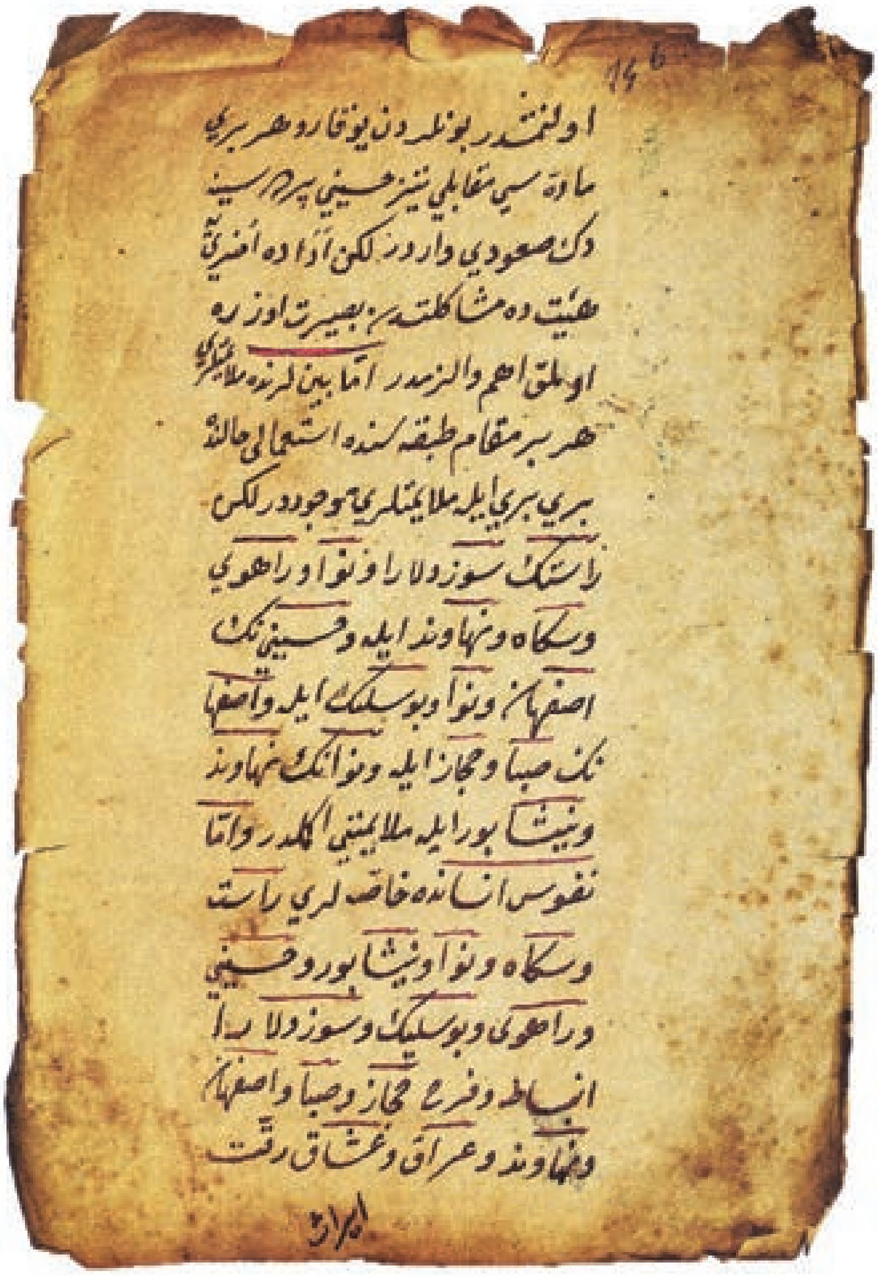
Gönül sûrâh sûrâh oldu zahm-ı çeşm-i dilberden / Çıkar dûd-ı siyeh âh eyledikçe sanki micmerden / Ne bilsin zâhid-i huşk âşıkânın âh-ı şebhâsın / Ne kesb-i zevk-ı mesdûdu'l-meşâmm-ı bû-yı anberden / Eder mi bî-basîret gayrılardan fark-ı sâhib-dil / Nümâyişde ne var âmâya fark-ı seng-i cevherden / Nevâ yokdur sadâ-yı sâzdan zühhâd-ı zerrâka / Girer mi gûşuna gayrı sadâ-yı sîm ile zerden / Gubâr-ı âstân-ı Hazret-i Mollâ-yı şemmeyle / Dimâğ-ı câna Nâsır yeğdir elbet müşg-i ezferden.

İlk beyitte şâir, "Gönül, sevgilinin gözünün açtığı yarayla öyle delik deşik oldu ki onun 'âh' demesi, buhurdandan çıkan kara dumana benzer." demiştir. Eski şiirde sevgili, ister mecâzî ister ilâhî olsun, gözüyle ve bakışlarıyla âşık üzerinde çok etkilidir. Sevgilinin âşığına ettiği ufacık bir nazar, onu tesîri altına almaya ve büyülemeye yeter. Ayrıca sevgilinin gözü, üzerindeki kirpikler âşığın gönlüne saplanan oklara benzetilmesi sûretiyle yaralayıcıdır. İşte şâirin de gönlü delik deşik olmuştur. Bunun micmer ile irtibatlandırılması mânîdardır. Çünkü âşığın ciğeri, sînesi, gönlü, hatta kendisi, aşkın harâretiyle yanması hasebiyle içinde tütsü yakılan kap olan micmere benzetilirdi. Lâkin bu latif bir yanıştır; buhurdanlıktan çıkan kara dumanın kokusunun hoş olması gibi. Âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir dumana teşbih edilen âh sesi, işte bu micmerden çıkan kara duman gibidir. Eski şiirde âşıklar, aşklarının harâretiyle sürekli âh diyen kimseler olarak tasvir edilirler.

İkinci beyitte, "Kaba sofu, âşıkların geceleri çektiği âhı nereden bilsin, amber kokusunu duyacak yeri tıkanmış onun, bu zevkten mahrumdur o." demiştir. Zâhit, aslında anlam olarak züht sâhibi, yâni her türlü dünya zevkine sırt çevirip kendini ibâdete veren kimse demektir ki bu iyi bir şeydir. Ancak şiirlerde geçen zâhit ile kastedilen, içinden geldiği için veya Cenâb-ı Hakk'a muhabbet beslediği için değil de menfaat îcâbı ibâdet eden, dîni içselleştiremeyip de sâdece dış görünüşe takılan, kendisi gibi olmayanları din dâiresinin dışında sanan yobaz tiplerdir. Zâhid-i huşk, kuru ve kaba sofu/ bağnaz mânâsına gelir. Amber, Hint denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak ve yapışkan, mükemmel kokan bir maddeydi. Güzel kokunun sembolü olmuştu. Kaba sofular, âşıkların geceleri sevgilileri için çektikleri âhları, yâni gönül ıztıraplarını bilecek hassâsiyetten mahrumdurlar. Aynı, koku alamayan bir kimsenin amber kokusunu duyamayacağı gibi. O kişiye kokuyu ne kadar târif etseler de kokuyu suyan bir insan gibi o zevki tadamaz. Hatta belki kendisi alamıyor diye kokunun varlığını bile inkâr edebilir.

Üçüncü beyitte, "Basîret sâhibi olmayan kişi, gönül sâhibi bir kimsenin diğer insanlardan farkını anlayabilir mi hiç, kör olan birisi için mücevher taşının farkı nedir ki?" demiştir. Basîretli olmak, ön

Nâsır Dede, büyük mûsıkîşinas Hammâmîzâde İsmail Dede'nin ney hocalığını yapmış, Sultan II. Mahmud'un huzûrunda icrâ olunan küme fasıllarında bulunmuş, iki farklı makamda Mevlevî âyini bestelemiştir.

görüş sâhibi olmak, olayların iç yüzünü görebilmek demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de basîret sâhibi insanlardan birkaç kez bahsedilir. Söz gelimi bir âyet-i kerîmede basîret sâhiplerine hitâben, "Artık ey basîret sâhipleri, ibret alın!" denmiştir (Haşr sûresi, 2. âyet). Dolayısıyla bu insanlar, gönül sâhibi kimseleri, yâni Allâh'ı sevenleri ve Allâh'ın sevdiklerini diğer insanlardan ayırabilirler. Kalp gözü kapanmış ve gönül aynası kararmış bir insanın karşısına evliyâullahtan biri çıktığı takdirde onun kadr u kıymetini idrak etmesi mümkün değildir. Bu, aynı gözü görmeyen bir kişinin kıymetli bir taş ile normal bir taş arasındaki farkı ayırt edememesine benzer. İkisi de taştır; ama değerleri farklıdır. Bunu anlayabilmek için görmek şarttır. İnsanın kıymetlisini görmek de baş gözünün değil, kalp gözünün görebilmesiyle mümkündür.

Dördüncü beyitte, "İki yüzlü kaba sofulara sazın sesinin nağmesi yoktur, kulağına altın ve gümüşün sesinden başka ses girer mi?" demiştir. Eski şiirde, genellikle her beytin kendi içinde anlam bütünlüğü olur. Lâkin bu beyitler arasında kopukluk olduğu ya da şiirde bir kompozisyonun bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü görüldüğü üzere bu beyitte önceki iki beyitle anlamca ilgili olarak kaba sofu eleştirisi devam etmektedir. İkinci beyitte koku alma duyusundan, üçüncü beyitte görme duyusundan misal veren şâir, bu kez işitme duyusundan örnek vermiştir. Onlar için sazdan çıkan güzel, âhenkli ses bir şey ifâde etmez, ilgilerini çeken tek ses altın ve gümüşün, yâni paranın

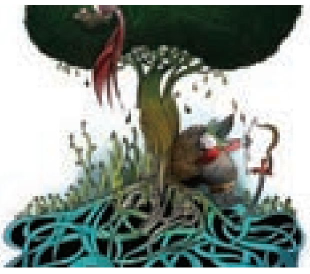
sesidir, demiştir. Maddiyata ve dünya zevklerine düşkün olan kişilerin mânevî lezzetlerden behresi olamaz. Sanattan, incelikten, estetikten yoksun ve rûhen derinleşememiş insanlara o zamanlar yapılan tenkit, aslında günümüze de uyarlanabilir. Zîra bugün de dindar olduğunu iddia edip "Mûsıkî haramdır." diyen, fakat iş paraya gelince her türlü düzenbazlığı, kul hakkını câiz gören tiplerden bahsedilebilir.

Beşinci beyitte, "Ey Nâsır, Hazret-i Mollâ'nın (Mevlânâ'nın) eşiğinin tozunu bir kere koklayıvermek can dimağına güzel kokulu miskten daha hoş gelir." demiştir. Eski şiirde, şâirler umûmiyetle son beyitte kim olduklarını belli etmek için bir bahâneyle mahlaslarını şiire dâhil ederler. Nâsır Dede de kendisine hitap edermiş gibi yapıp aslında şiiri okuyanlara bu beyitte mesaj vermiş. Misk, Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan bir tür erkek ceylânın göbeğinden düşen urun ham madde olarak kullanılmasıyla elde edilen enfes bir kokuydu ve güzel kokunun sembolü olarak şiirlerde geçerdi. Şâir, tarîkatının, yâni Mevlevîlerin pîri olan Hz. Mevlânâ'nın adını zikrederek, onun bastığı yerin tozunu koklamanın misk kokusundan daha güzel olduğunu dile getirmiştir. Bırakalım kendisini, bırakalım bastığı yeri, bastığı yerden kalkan tozun bile kokusunun misk kokusundan daha nefis olduğunu söyleyerek mensup bulunduğu mânevî yolun sâhibine olan bağlılığını, son derece edebî bir şekilde ifâde etmiştir.

1 Abdülbaki Nâsır Dede'nin hayâtı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nuri Özcan, "Abdülbâkî Nâsır Dede", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1988, s. 199; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, V, 207. Şiirleri için bkz. Melek Bıyık, Abdülbâkî Nâsır Dede Divânı, Yüksek Lisans Tezi, 1996, Marmara Üniversitesi TAE.

SUMMARY

MURAT ÖZTABAK

Water of Life

Water has strengthened the healing, the source of life, the purity and the constant existence, the will of his immortality. In the mythologies of societies that perceive the rebirth of water as a sign of good and good intention from the earliest times, there are descriptions about the water. In northern Europe and Celtic mythology four rivers flow from heaven to the earth; they are believed to offer four eternal attributes (life, immortality, youth and wisdom) to mankind.

İSMAİL TAŞPINAR

Water in Folk Belief

Water is a part of Earth-Water belief in old Turkish beliefs. Water, one of the four elements in the universe, is the opposite of fire and has an entity that completes it. The water falls from the top as the rain, and it can spring out through the soil. In both ways, water causes fertility to form. For water springs out from the soil, it is a source of abundance and is considered as the mother of nature. Because rain comes from the sky, that points water's divine source. The water from the sky brought along fertility to the earth. According to the folk belief this fertility could show itself in everything the water touched.

MIRCEA ELIADE

Water and Symbolism of Water

The principle of potential power and non-dissociation is the basis of all cosmic manifestations, the water that is the bearer of all seeds, symbol of the first essence that all forms have sprung up and will turn into a disaster or a result of their own stretches. At the beginning and at the end of any historical or cosmic cycle, water is and will always exist. But it can never exist alone; because it is a source of life that potentially includes all forms in its unbreakable integrity. Whatever the cultural pattern, water always have the same function in cosmogony, myths, rituals, iconographies; the processor of every form is the support of every creature.

TANJU TOKA

Waters of Thales

The first and foremost proposition of Aristotales, which he referred to as Thales's, was "Water is the arche, the principle, the nature, the cause or the root of everything" we understand that he actually answered the question of what is left unchanged in the changing thing with water, which actually exists in the universe everywhere and in different forms.

An Interview with Ömer Tuğrul İnançer

An interview with Omer Tuğrul İnançer about the place of water in Islam and Islamic mysticism, clean and cleanness, material and spiritual purification and Zam-zam water.

İSMAİL TAŞPINAR

Water Related Rituals in Religions

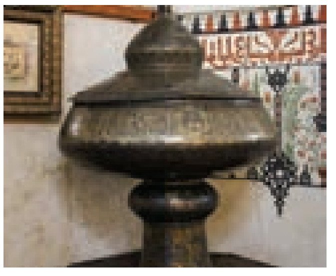
Water related motifs and the rituals that are carried out depending on them are a situation encountered in many different cultures and religions from ancient times. The use of water in rituals is also carried out with the prayers and worships performed in the rivers, springs and lakes, which are considered sacred. It is the most important indication of that the buildings are built in these sacred places.

ERGÜN VEREN

The Tradition of Rain Prayer

The ritual of praying for rain differs from place to place, religion to religion and culture to culture, but it somehow reached today through cultural exchange and can well be named as a tradition. People were praying their gods for rain when there was a scarcity of water or when it was difficult to reach it underground. Among the Turkish poeple it is called "prayer for rain". In folklore studies it is called "the ceremony for rain". Just like in many other cultures, this ritual or prayer is followed to get rain.

M. ZEKİ ORAL

April Bowl

In some regions of Anatolia the traditions related with "rain prayer" have reached today from the old Turks. They used to go during spring time to mountainous regions and pray for the coming of generous rains. They believed that leaving bowls outside and make them be full of the spring rain and after drink or take a bath with it was a way to obtain health.

During Selcuk period the conversion of Turks to Islam in Anatolia and the believes of the benefits and the sacredness of the water were united together with the traditional thought of the people about the April rains

considered as a symbol of abundance and benediction.

NAİL TAN

April Rain

April, is the month that the flowers blossom, the grass breeds. Fruit trees bloom this month. the seedlings of many vegetables also grow on April.

The yield in agriculture is strongly dependent on the April rains. April rains are also a source of healing in popular belief. Traditions like getting wet under the rain, drinking rain water, washing clothes with rain water, etc. are still taking place.

Waters Believed to Heal

There are considered numbers of waters in Anatolia which are regarded as curative like Dumlu Baba Water, Toparlak Baba Water and Istanbul water well inside Hagia Sophia, water well inside the shirine of Aziz Mahmud Hüdâyî.

MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞÇI

Zam-zam

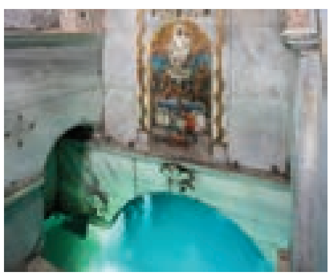
None of the wells that opened in the Arabian Peninsula, where Hicaz was included, were as long-lived, prominent, and important as the zam-zam near the Kaaba in Mecca. The zam-zam, located directly opposite al-Hajar al-Aswad in the south of Masjid al-Haram, the mosque that surrounds the Kaaba, is the name of the sacred water of the Muslims and of the ever-consuming water.

TACETTİN KUTAY

Christianity: The Religion Kept Alive with Water

The Holy Church, where Jesus Christ was founded, is portrayed as the ark of Noah to save the Christians. The churches built in the middle ages were built basically like a ship. Christians tried to protect their identity with symbols. Among these symbols is the Greek word fish, which is the Greek word from the initials of the words of "Jesus Christ God, the Saviour of the Savior," this choice of IXOYE" can be seen as a vocabulary game, besides considering the importance attributed to the water, it is to be understood why Christians of the first period prefer water-related symbols instead of other items of nature.

ÖNDER KAYA

The Culture of Ayazma in Istanbul and Balıklı

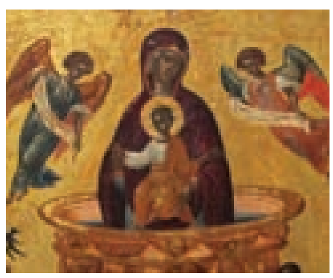
The term ayazma brings to our mind the culture of holy water present in the Orthodox faith. The very word ayazma is Greek and is transform into the everyday language from the "Hagiasma" which means "holy place". The cult of ayazma came about based on the belief of Orthodox people, who combined saint myths whith some underwater springs. At the moment in İstanbul there are both forgotten and still popular ayazmas. The popular ones are visited by not only orthodox people but by muslims also for many reasons such as healing. One of these is the Balıklı Kilise ve Ayazması (Balıklı Church and Ayazma) in Zeytinburnu. It is important not only as a folkloric symbol but also as the final resting place of Fener Greek Orthodox Patriarchs.

BRIGITTE PITARAKIS

Healing Springs of Byzantine

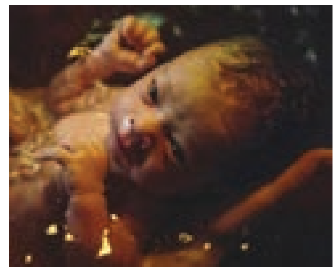
Byzantines, in their battle against diseases, they had combined physical combat (experiment-based, application of medical treatments) and mental combat (confusion of spirituality and spell). Some forces have combined different methods of healing as complementary practices through a kind of communication between spell and medicine. By focusing on the power of sun, this study examines the role of both in the rituals search for health and purification is dominant, symbolism of both (cosmic or divine light and soul) and the motifs associated with them.

ROBERT G. OUSTERHOUT

Water and Healing in Constantinople

In the Byzantine Constantinople, both medically and intellectually healing processes took place in different architectural spaces. Some of the healing spaces were well-planned some of them were improvised. With the few archaeological finds of the ayazmas (the holy springs), there is almost nothing left from the Byzantine hospitals, and it is unclear whether there is an institutionalized architectural typology for the two spaces.

MURAT D. ÇEKİN

Birth in Water

Some of the women who are in labour tries when the option of entering the water and given birth in it is offered them as an option. Thus, the effect of gravity decrease, their weight and the weight of their baby becomes lighter. Byzantines, in their battle against diseases, they had combined physical combat (experiment-based, application of med.

DİLAVER DEMİRAĞ

Civilization of Water

Water, essence of existence. Water, formless which shapes forms. Water, abundance which turn its face to earth and sky. Focus of the symbolic imagination of love and aesthetics. it's a murmur of the thousand years in culture and civilization. This holy symbol of fertility initiates the cultures. And civilization has come from this. Civilization is ultimately the participation of nature in the universe of cultures. Culture was the second nature belong to mankind. This second nature is also the technique, mythology and so on.

CHARLES RICHET

Traditional Methods of Water Detection

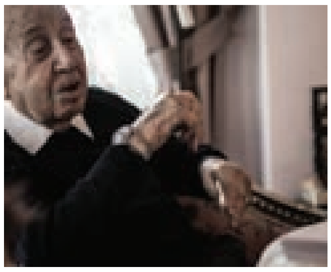
Radiesthesia is the science of using the vibrational fields of the human body to access information about other objects of animate or inanimate nature by establishing resonance with their energy fields, using specially calibrated instruments and a scale of qualitative measurement to decode this information. Different uses of Radiesthesia have been seen through throughout the ages. In general, there are two different methods of radiesthesia: the fork bar method and the pendulum method. The fork bar method is mostly used in the present.

MESUT GÖK

Water and Cleaning

The fact that water is one of the basic elements of life makes it possible for us to think that using it as a cleanser/purifier is as old as the existence of mankind. Contemporary anthropological data shows that a wide variety of liquids have been used as a cleansing substitute for reasons such as availability, smell, color, antiseptic properties, or the fact that they only have a symbolic meaning over time in the culture of the community. On the contrary, it is an extremely widespread idea that water is regarded as the basic substance fulfilling these functions.

An Interview with Semavi Eyice Water Throughout Roman and Byzantine Era

Semavi Eyice, who was called as "the man who clarified istanbul's history" by Halil İnalcik, had a talk in his home about the water problems of the city surrounded by walls, the cisterns and the waterways built during the Roman times on to Byzantine and Ottoman times. This conversation with Semavi Eyice will provide important information regarding this very topic to its readers.

SAİD ÖZTURK

Ottoman Waqf Waters

Waqfs played an important role in the construction of the cities and providing the basic needs of the people during the Ottoman state. Within the basic needs of society, providing water has a vital importance. For this reason, water supply has become one of the main issues on which the waqfs focus. Since the conquest of Istanbul, many waterways have been built all over the city. In addition to these, short distrubited waters have been constructed as waqf waters. In Beside these lines, fountains were built in different places and wells were opened.

SUPHİ SAATÇİ

Mîmar Sinan's Water Engineering

Sinan, whom gave many works of art during the period of Yavuz Sultan Selim, Sultan Suleyman the Magnificent, Selim II, and Murad III, in fact, has a great engineering accumulation. When Sinan's life is examined, it appears that he was interested in engineering before architecture. In other words, Sinan built constructions that entered more to engineering fields, such as bridges, waterways and arches, before mosques and madrasahs

His early interest of carpentry, later more focused on water-impervious constructions such as bridges, waterway arches, fountains and baths.

ŞİNASİ ACAR

Dams in Belgrad Forest

İstanbul is a city of water, surrounded by it and grows with it. However, it has never been city where fresh water is abundant. Starting from the Romans, certain structures were built to bring fresh water. The Ottomans also built cisterns, weirs and fountains to create a network. There are no remains of a dam from the Roman time considering the number of cisterns they'd built. We can clearly say that the remains of the Ottoman weirs in Belgrade forest may indicate the existence of an earlier Roman weir. Karanlıkbent could be the very first weir built by the Ottomans.

FATİH DALGALI

Köprülü Waterway

There are 3 maps in the Köprülü Library show the conduction and the distribution of the Köprülü Waterways within the city. The map dated 1672 indicating the waterways begin with the Karaahmedli Karyesi outside the city and the nearby Deli Birader Fountain and end in Tavuk Pazarı, Vâlide Hamam and Köprülü Madrasa. The adaptation of this map to modern days which made in the second half of the XVII. century, is quite difficult. As a result of the destruction and development of the buildings in Istanbul, many of our historical artifacts have been destroyed or irreparable devastation have been made.

İLHAMİ YURDAKUL

Drinking Water Sources of Istanbul and tools of supply

Archaeological excavations in the both sides of Bosphorus have revealed that the city was settled between 8th and 9th millennia BC. Both the first settlers of the city and the first colonies of Greek colonies were able to supply water from springs, from wells and cisterns. The first waterway known to Istanbul which was transported by the Roman emperor Hadrian (117-138) from the western part of the city to the vicinity of Sultanahmet Square, after the existing water resources could not meet the need of the city.

Kazım Çeçen

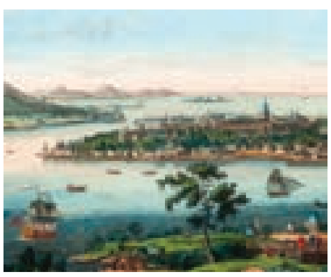
This essay gives a portrait of Kazım Çeçen a very precious and a pioneer water engineer of Turkey whose roots of the family goes back to Artukoğlları that ruled Southeast Anatolia from XI. to XIII., born in 1919, Elaziğ.

FİKRET YEGÜL

Anatolian Bath Culture

Like the lands of Anatolia, the bath traditions are very old and include many cultures from the past. Baths and water in the Anatolian civilizations have been a theme of intimacy and indivisibility, from the Holy Spring of Platon, which is protected by the imposing gods of the Hittite pantheon, to the ensemble of dome clusters found in almost every Turkish province and locality.

SEYİT ALİ KAHRAMAN

Water Culture in Evliya Çelebi

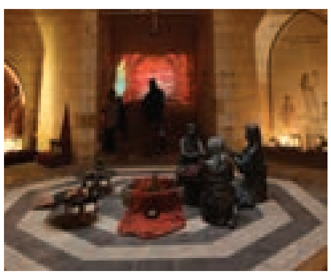
The story of Ottoman's the last capital Istanbul's Kırkçeşme Waters, fountains, public fountain and artisans related to water culture, baths, bath attendants are told the most detailed and the most beautiful way in the first volume of Evliya Çelebi's Seyahatnâme. Evliya Çelebi gave detailed information about waters and bath in the other two capital cities Bursa (second volume) and Edirne (third volume).

ERCAN TOPÇU

Men's Bath and Bride's Bath

The baths were built as double or single baths. Double bath design is a practice that originates from the religious-cultural structure of the society. In double baths, women and men were taking bath separately in separate sections and the baths were made to enter from different places where they could not see each other. The full-day double baths were positioned so that the women's door looked into the alley and the men looked into the street. Women's baths are accepted as very effective socializing places in the traditional society. The bride's bath is the whole of the activities to prepare the wedding preparations for the bride before wedding ceremony.

HÜSEYİN ATEŞ
A. ÇAĞRI BAŞKURT

Bath Museums

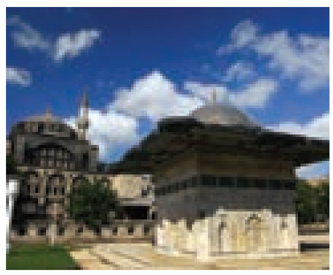
The museum was transformed into a museum which was restored by Gaziantep Metropolitan Municipality after having served as bath of Lala Mustafa Pasha Complex for many years which is located to the south of Gaziantep, is one of the most beautiful examples of Ottoman baths. The article refers to the history of this museum and its importance.

YILMAZ ÖNGE

Fountain, Sebil and Shadırvan

The article, which gives history of the word çeşme (fountain), the equivalent words, the fountains that these words written on their inscriptions, also gives the definitions of materials such as lule, the faucets that accompany the fountains. And it continues to sebil where the water is distributed for charity, and why sebil is given to as a name for them and to shadirvans that have an important place in Islamic architecture.

GÜL SARIDİKMEN

Characteristics of Fountains of İstanbul in Regard to their Periods

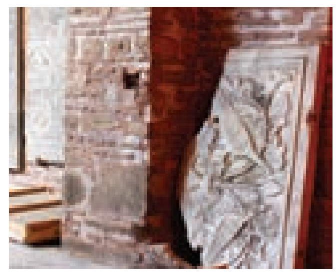
Ottoman fountains of Istanbul; is an important source of information in fields such as literature, history, art history and architecture. The architectures give information about the fashion of the period they were in. The fountain inscriptions are often featured as a fine sample of calligraphy. Verses with high literary values on inscriptions provide opportunities to poets to show their talents and earn money.

İBRAHİM AKIN KURTOĞLU

The Water Fountains of İstanbul and İbrahim Hilmi Tanışık

In his book Fountains of Istanbul, İbrahim Hilmi Tanışık starts with these sentences: "Many fountains, cisterns, waterways were built.
All these monuments big and small mostly are seen and found in and around Istanbul." He spent 50 years of his life working on his book creating an invaluable source of information for researchers. He's left such a valuable and important source for researchers of today.

NAZLIGÜL BULUT

Lost Houses of Water

Many of the water fountains on Istanbul streets have been destroyed and disappeared in time. Between 1940s and 50s urban development in Istanbul changed the face of the city and damaged most of the fountains especially in Suriçi area. Because of the growing population and the need for housing and transportation, many water fountains were lost due to constructions.

ŞEFİK MEMİŞ

A Great Ottoman Beauty in the World's Fair

As a square fountain with four sides III. Ahmed Fountain is an elegant example of water architecture. In the roof of the fountain, which is a very large fringe with a lead-covered wooden roof, there are five small domes in the courtyard, five large domes in the middle, and gold gilded bronze realms carved in them. The fountain, which looked like a pavilion, would wait until 1893 for a similar building to be built in Chicago to be used as a pavilion. Apart from the pavilions allocated in the main exhibition buildings, the Ottoman State also established building blocks called the Ottoman neighbourhood or the Turkish village. One of the works which took place in almost all the fairs of the Ottoman architectural monuments was III. Ahmed Fountain.

ERCAN TOPÇU

Culture of Fountain

In many cities in Anatolia, there are fountains under the shade of trees, willows and plane trees in the village squares and right next to it coffee houses, tea houses. The fountains were a social area, especially for neighbourhood women. It was very useful for directions.

NURAN KARA PİLEHVARİAN
SELİM KILIÇOĞLU

Shadırvan in the Islamic Architecture

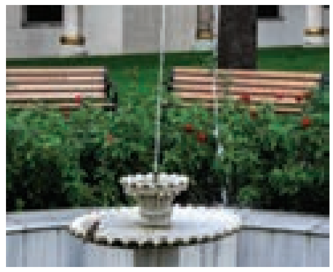
In the art and architecture of the Islamic states, water structures have been effectively used in building programs. Shadirvans which is belong to water structures is usually located within monumental structures such as palace, mosque, madrasah. There are shadirvans, covered or open water tanks, in some cases arranging fountains on the tank, cages protecting the water reservoir against dirt and other effects. Historically, the shadirvan built in various Islamic states were built in the centre of the inner courts with square, polygonal or circular plans.

SERHAT KULA

Neptune Fountains

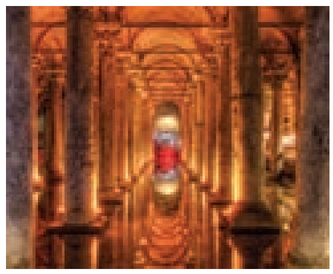
Neptune is a god living in a palace illuminated by a red phosphorus adorned with corals and sea flowers at the deepest point of the ocean, and possess the purity of water. Because of this, as Greeks believed that the sea representing pure emotion was the source of inspiration of all of the arts, they considered Neptune as the responsible of aesthetics. One of the reasons for the placement of the Neptune fountains in cities which are usually coastal, is belief that whenever Neptune comes to surface with his golden carriage from his underwater palace, rain and storm stops.

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

Bird Fountains

It isn't known if there is any other example of bird houses in the world, but in many parts of Anatolia, especially in Istanbul, bird house on the walls of madrasahs, square fountains and dwelling buildings which are examples of Ottoman architectural.

BEKİR SIDKI ALBAYRAK

The Protecter of Water: Cisterns

Cisterns are still water reservoirs and they were huge projects for the water needs of the society during the construction period of the city. Although water cisterns do not draw much attention due to their being underground, they are functional projects that have been created by the city's waterless race in the past. The cisterns, that is, the water reservoirs; it was an architectural richness concealed together with being a warehouse built underground to collect water.

SELVANUR ŞÖLEN

Dara Antique City and Cistern

Dara city has great water systems. City interlaces with walls, bastions and ditches. The existence of these water systems was effective when the long-standing siege periods were able to resist the city's sheltered army longer. Most of the remains that arrive from the ancient city of Dara on a day-to-day basis are early Byzantine era. However, in the city, Late Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman buildings are seen together.

NİL SARI

Remains from İstanbul's Spring Waters

The revenue stamps and seals of the famous drinking waters have remained idle. The revenue stamps and seals of the drinking water related to the taxi or public purse are the historical evidence of the spring waters of Istanbul. A lead seal was hit to the filled carboys and containers, describing the water they kept. It was used as a reference to the waters that were filled with seals of about 2.5 cm in length, the name of each spring water.

A. SÜHEYL ÜNVER

Healing Waters

There are many drinking waters in Istanbul which are believed that these waters have as diuresis effect on some illness. Some of these waters stretch back to the times when the Turks confiscated Istanbul five centuries ago according to the narrative. The Byzantines had a great deal of water. The ayazma waters are still examples of that. Then what kind of waters did the people use at that time? The scholars who are busy with Byzantine examinations have searched for it. However, some of the waters from that time have been used in the same way with some examples.

DANİŞMEND HÜSEYİN ŞAHİN

Ayvaz Water of Niksar

Cities owe their existence to their identities. Niksar is a city starts with an identity, character accumulated in centuries and intellect is nourished from culture of civilisations. Niksar Ayvaz water, as the identity of this city, has existed for centuries.

MUSTAFA ÇAKICI

Kızılay Mineral Water

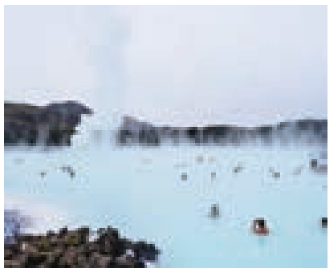
The reputation of the famous mineral water was further increased from day to day. Hence, the buyer from the surrounding areas were multiplying. It was demanded from Afyonkarahisar Maârif Meclisi that the price of bottled bottles was increased and bottles were sold in 1899 and a price was determined per bottle. Also in the same year, it was decided to build a building for this mineral water, known as "Sour Water", and it was envisaged that the building would be built at 5395 kurush. The construction was completed in about a year and the buildings were planned to be in service in 1900.

HAŞİM ŞAHİN

Master of Saka's: Saka Baba

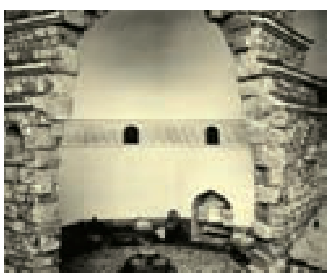
There were saints who are distributing water or ayran to the soldiers at time of wars, Saka as a common name for these saint-like people, who are dealing with the thirst. It is possible to come across the name of Saka Baba in tombs, shrines, the street names especially in the historical districts of Istanbul. This situation suggests the presence of more than one Saka Baba in Istanbul. During this work, the presence of six Saka Baba in Balat, Eyüp, Rumelihisarı, Galata, Cihangir and Hagia Sophia in Istanbul was determined.

ZEKİ KARAGÜLLE

Hydrotherapy, SPA, Balneotherapy, Talassotherapy

Therapeutic use of water in different forms is expressed by the concept of hydrotherapy and goes back to the beginning of civilization. Balneotherapy is a method of treatment using natural, such as mineral and thermal waters (healing waters), peloids (healing muds) and gasses, by using bath, drinking and inhalation methods. Instead of natural balneological resources, normal tap water and packaged SPA products (such as mud, moss and mineral salts) are used. The point here is the health with plain water; but more beauty, aesthetics, body and skin care have gained importance.

GÖNÜL GÜREŞSEVER CANTAY

Cities that Recovers with Water

The revenue stamps and seals of the famous drinking waters have remained idle. The revenue stamps and seals of the drinking water related to the taxi or public purse are the historical evidence of the spring waters of Istanbul. A lead seal was hit to the filled carboys and containers, describing the water they kept. It was used as a reference to the waters that were filled with seals of about 2.5 cm in length, the name of each spring water.

KEMAL ÇONTAY

Tuzla İçmeler

The history of Istanbul is quite old, but despite its long history, its presentation is so lacking. The hot spring of Tuzla İçmeler is a resting place where people can come and have a family day, as well as a center that provides services to health tourism. The history of Tuzla İçmeler dates back hundreds of years.
We are talking about the first known thermal source inside the borders of Istanbul.Academic studies had revealed that this spring has been used and considered as a source of healing since the VIII. BC.

MUSTAFA NOYAN

Summer Resort of İstanbul: Yalova Thermal Spring

Yalova became the first-choice place Istanbulites for their thermal holidays with the advantage of being close to Istanbul and being connected to it by administrative as well as the ease of transportation by ferry services connected with Islands. Some of the Istanbulites had long extended their stay in Yalova by wishing to become a summer house owner around Yalova. Yalova Thermal Spring, occurred as a result of an earthquake about 4 thousand years ago. Thermal Spring is located in a valley covered with a magnificent vegetation between two mountains, 12 km from the center of Yalova province. The facilities located within the thermal district of Yalova have a total of 3,600 acres of forest.

ÖNDER KAYA

Sea Baths of İstanbul

Swimming at public beaches was the result of widespread usage of deniz hamams, which were literally "sea baths". We cannot exactly tell when they were first used but we can roughly say that sea baths date back to the second half of the 19th century and seen around the Bosphorus and the Marmara Sea. By 1872, there were 64 sea baths in Istanbul, 28 of which for ladies and 34 of which for men. They were mostly in Çengelköy, Beykoz, Paşabahçe, Büyükdere, Üsküdar, Salacak, Moda, Bostancı, Caddebostan, Yedikule, Yenikapı, Kumkapı, Ahırkapı, Çatladıkapı, Kartal, Maltepe, Pendik ve Tuzla. Except for Üsküdar and Beykoz, they were situated in areas where a smaller muslim community lived.

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU

A Waterway Civilization: Bosphorus

Bosphorus is the name given to the waterway that divides the Asian and European coasts between the Black Sea and the Sea of Marmara. It has been quoted in many ancient sources. It is now called in a number of European languages like English, French and German, with small pronunciation differences, by a Greek-origin name which means "ox pass": Bosphorus. Thenceforth the Bosphoros this waterway known by the tribes as a route, preserves its importance as historical development, as a civilization emerging from both sides, its influence, myths, facts, losses and stubbornness, not only for the Istanbulites, but also for those who encounter with it.

FARUK FIRAT

Cities that Live on Canals

The canal cities unlike the cities that are shaped around the rivers and the seas, have a unique attraction with the vascular arteries shaped waterways that running into the them. The canals, like the arms embracing the city, grip tightly on themselves and shape the life entirely.

AHMET APAYDIN

Danube

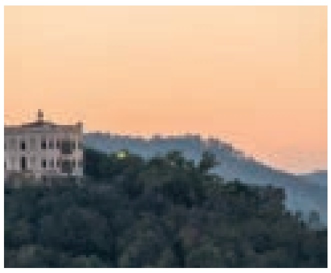
The longest river after the Volga in Europe is Danube. It originated from the Blackforests (Schwarzwald) within the borders of Germany and after a long way passed, it is poured into the Black Sea. The 2840 km journey of Danube starting in Germany ends in the Black Sea via Austria, Slovakia, Hungary, Serbia, Croatia, Bulgaria, Romania, Moldova and Ukraine. The Danube is the natural border of many of these countries, and is the only river flowing from the west to the east within the European borders.

HAŞİM ŞAHİN

A Loss City: Adakale

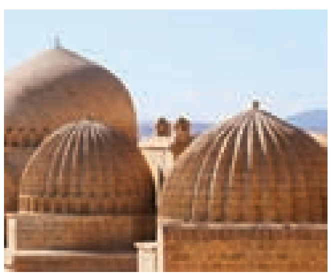
The Adakale was buried under the waters of the dam, which was first declared to be built on the Bucharest radio in 1965 by the Romanian government. The entire population of Adakale was the Turks. From the first years of the Ottoman Empire, it came under the rule of the Ottomans, but frequently changed hands among the Ottomans, Austrians, Serbs and Hungarians. It was decided to stay in the Ottoman Empire with the Treaty of Karloff (1699). In 1923 with the Treaty of Lausanne Adakale came under the domination of Romania. Adakale, a living testimony to the history of the Danube region and buried under the waters of the dam.

MEHMET YAŞAR ERTAŞ

Montaigne: A Traveller Chasing the Healing Water

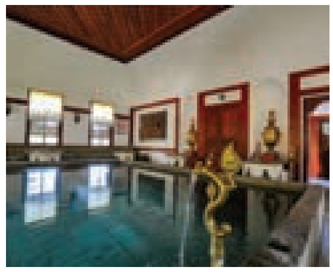
One of the celebrities chasing the healing water is famous French essay author Michel Eyquem de Montaigne. Journal of Voyage was written in 1580 during a seventeenth month of travel. The reader of Journal of Voyage meets an ordinary Renaissance intellectual who rushes to thermal spring baths to alleviate his suffering. Montaigne was hoping to regain his health in this journey. The notes taken in the initial days of the voyage clearly shows that he was pursuing to heal himself.

JELİN MADEN

Kasimiye Madrasa

Kasimiye Madrasa is located on a very steep hill, dominating the Mesopotamian plain in Mardin. The construction of the Kasimiye Madrasa, which was started to be built during the Artuqids period, was abandoned in the years when Timur dominated Anatolia. At the end of the century Akkoyunlu sultanate completed madrasahs construction in the period of Kâsım İbni Cihangir. Madrasa is known to be one of the best educational institutions of the period. Both religious and scholarly sciences have been carried out in the Madrasa and these two sciences have harmonized with each other. On the walls of the madrasa and on the small rooms that are classed, there are icons of astronomy and medical science.

ALİDOST ERTUĞRUL

Inner Pools in Old Architecture

In the geographical areas covered by the Islamic civilization, the functionality and grace of the existence of an architecture which develops along with the water immediately draws an attention. Pools and fountains in the gardens and masjids' gardens, the fountains in the street corners, the baths as complementing element of the large small complexes come to mind under this heading. In all the settlement areas from the Central Asian cities to the cities of Iran and Middle East, from North Africa to Andalusia and Anatolia the water-related architectural elements have been widely used especially palaces and kiosks but also in civilian architectural products.

ALİ RIZA İŞİPEK

Boat Races in İstanbul

During the Ottoman period, one of the biggest entertainments of the people in Istanbul was to go to the parks where they were involved in a public life. Parks closeness to streams and having trees and green areas were the most sought-after features. The Westerners gave the name "Fresh Water" to this sites arounds streams. It was a habit to rowing around with boats for ladies and gentlemen. People were going to places like İncesaz such as Küçüksu, Göksu, Kalender, Çubuklu, Mesirlar on fridays and sundays. Boat races were one of the most important social events for the old Istanbulites. Races were usually held in Moda, Büyükada, Heybeliada, Yeşilköy, Tarabya, Büyükdere or Beykoz in the middle of August. The sultan's permission was taken in advance for these races which held every year because of its importance in İstanbul social life and the high participation rate.

Water Objects

In Turkish culture, water utilities used in everyday life address two basic purposes. The first is usefulness, and the second is aesthetic. From ancient times to our times water utilities is simply classified as cleaning and kitchenware. Elegant faucets, handmade bath bowls, embroidered pashkirs (towels), stamped soaps, ornamental glasses, copper mashrapas (copper mugs) and gughums (copper vessels) are the first to come to mind. Healing bowls used for health purposes are also produced by traditional methods that the public uses to protect themselves from physical and psychological disturbances.

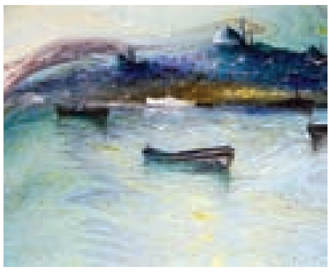

MEHMED ALİ ÇALIŞKAN

Water and Time in al-Jazari

Civilisations were mainly located near seas or rivers. Mesapotamian, Egyptian, Chinese, Latin, Ancient Aegean and Roman civilisations made

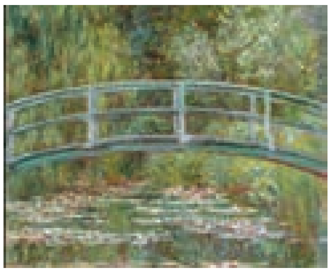
water an important part and the basis of their life. If we just write about the competition the civilisations had with water throughout history, we can shed some light on the basis of world history. The main character of this historical narration is the head engineer of Artuklu civilization in the 1200s, Al Jazari. His technical genius still amazes historians and scientists today.

HİKMET BARUTÇUGİL

Ebru (Marbling)

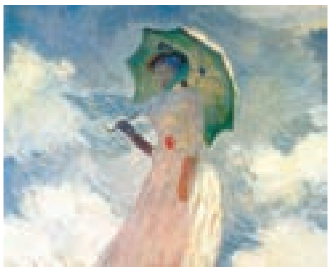
From a technical point of view, we can describe ebru as a floatation of metal oxide dyes on condensed water. In the preparation of the ebru materials, we can determine some approximate formulas. But the shapes formed on the water surface are a mystery. It is very unlikely that the person making the ebru will completely intervene in those designs. He/she hits the brush. This is unlikely to be controlled. So, there is a mystery. it's like watching the transition of the whole world.

BÜNYAMİN K.

Going with the Flow of Water

In the earliest known periods of history, we can see that man started to narrate with water. We know that drawings painted on the walls of caves, which are the first examples of painting are made of water, soil and plant blends. We can say that 'the first paintings were made with watercolors', taking into consideration that the figures in the cave paintings, which we know belonged to about thirty thousand years ago, were made with the water thinning of vegetative dyes. The most possible way to paint water is with water. Water is a technique of mistery and magic of art.

PELİN ULCA

Nuance that Connects Dream with a Dream

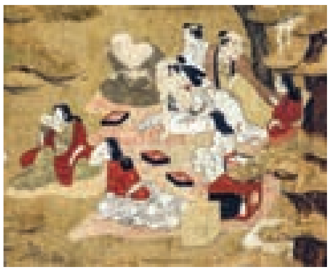
The image of the landscapes has become one of the important sources of art. In pre-romantic traditions, dramatic landscapes stand out, along with the romanticism, although they are often used as backgrounds. Landscape paintings are images composed of motifs such as mountains, ovals, rivers, lakes, and by transferring what they usually see on the canvas. With every new movement, the water or other objects in the canvases are embroidered in different forms. That's why it is a great deal of interest for the very different forms of water. In the air there is gas, in rivers or seas, in liquid, in pale colours, in the cold, as ice crystals.

SERHAT KULA

Reflections of Art on Water in Europe

With the developing of ancient Greek philosophy, water is regarded as an element confirming the existence of the civilization and in the artworks in which the mythological animations turn into three dimensions. With the acquaintance of the Christian culture of Rome, the water is become more visible in the works of art as means of purification from sin. Among the works of art that reflect water culture are the works of neoclassical and romantic trends. When it comes to the XX. centuries, it reveals easily perceivable works in order to read the consciousness that the person who has an essential connection with the sea lives.

FEYZA BETÜL AYDIN

Water in Japanese Culture

With the developing of ancient Greek philosophy, water is regarded as an element confirming the existence of the civilization and in the artworks in which the mythological animations turn into three dimensions. With the acquaintance of the Christian culture of Rome, the water is become more visible in the works of art as means of purification from sin. Among the works of art that reflect water culture are the works of neoclassical and romantic trends. When it comes to the XX. centuries, it reveals easily perceivable works in order to read the consciousness that the person who has an essential connection with the sea lives.

MUHAMMET NUR DOĞAN

Water-Related Metaphors in Classical Turkish Poetry

In classical Turkish poetry related to water, stream, sea, rain, flood, kevser, sebil, selsebil, tears, âb-ı hayât (water of life), horhor, fountain, cloud, rose water etc. many words and concepts fluency, clarity, cleansing, gushing from the eyes of the fountain, granting human life to immortality, the harmonic dance of lover, pleasant smell, plundering mercy from the sky, vastness, depth, reflectivity. In this article, firstly some words and concepts related to water such as "water" were discussed and then examples related to the use of words and concepts related to water and water in couplets selected from divan literature and mesnevîs.

MÜRSEL SÖNMEZ

Childish

The water is a mirror, because its nature is pure. It shows and tells us the truth, so he advises us to do the same thing. Fires, water extinguishes our fires. It surpasses some steep roads to open a path for us in the desert of beings. It shows us to us to complete our mistake, to correct our mistakes, the child-water.

DİLAVER DEMİRAĞ

Water as a Hotbed of an Abuse

The water issue, which was considered publicly in the past, can be said it served as a weapon to construct a world cartel with the current wave of globalization.

Today, a legend of water scarcity has been created by multinational energy monopolies which are called "water hunters" in the literature. Because water has already passes oil, therefore it is called as blue gold, in terms of profitability. What we live in today is the artificial scarcity of the water. It is also the multinational corporations that are causing this relevant issue.

JELIN MADEN

Water Wells in Africa

Africa is the leading continent where water problems are

experienced. On the one hand Africa is struggling with inequality in poverty and income distribution, the problem of access to clean water resources is increasing day by day due to political instability, ethnic conflicts, climate change, human and natural problems. So that nearly a billion people in Africa are deprived of the access to clean, healthy water. This means that one out of every eight people on the global scale cannot reach the water. It is unlikely that this situation will be resolved without international assistance. However, the aid is showing a course well below the need. In addition to the many public institutions, especially in the corporate sense TIKA from Turkey and also many international non-governmental organizations which are centred in Turkey are trying to convey food and health assistance to the African continent. Within this scope, hundreds of water wells are opened every year and thousands of people in the region are trying to reach to clean water resources.

KERİME YILDIZ

Ownership of Water in Cinema: Susuz Yaz

When Susuz Yaz, which received great interest in the screening process, was invited by Berlin Film Festival, is examined by the Censorship Board and the decision was this: "This film can not represent Turkey." Then, Metin Erksan and Ulvi Dogan decided to participate independently from the state. Ulvi Dogan takes the negatives of the film to Germany in the trunk of a car and attended the competition. However, he changed Metin Erksan's name to Ismail Metin in the poster he made. The film is judged by the festival jury to be awarded the "Golden Bear" because it tells "the story of the Habil-Kabul in a very striking and modern way."

Water Drops Photography

It is very easy to see the water as a whole, but there are those who think about how to see the unique form of the drops and the different forms they contain.

Here, the guest of this issue Yousef Sayyadi presents us with a unique sense of life with the amazing water-drop photographs. The aspect of the coincidence in water-drop photography is so high that you do not know what shape you will get. This means a lot of experimentation and little results.

Water as Snow

Zeytinburnu was a place where the saints lived outside the walls of the old city, villages with small ayazmas (the holy springs). Later, around these holy waters, there a living space where believers of two religion, from five different denominations lived together in peace, emerged Cemeteries, monasteries, mosques, tekkes (dervish lounge), cemevi structures, medical and spiritual functions present evidence of this colourful life in there.

Zeytinburnu Water Civilization

GIVING LIFE TO THE HISTORICAL PENINSULA WATERWAYS

Two register books dating from 1844 (1260) in the Ottoman Archives contain records of the resident Muslim community in the outskirts of Istanbul's city walls. One of them is the book that married Muslims registered in and the other one is for the single Muslims. The first book contains two units belonging to today's Zeytinburnu borders with the name of "Merkezefendi Mahallesi ve Dergah" and "Yenikapı Mevlevihanesi". In the book of singles, there are registered neighbourhoods as besides Topkapi, there are Takyeci bachelor, Merkezefendi bachelor and with Fatih (Sultan Mehmed Han) bachelor outside Yedikule.

AYAZMAS AS SAINTLY AS WATER

As for water and healing, it is not possible for a historian to think about Ayazmalar in Istanbul. Meaning of this Greek word which is used for "mobarak" water resources and traditions flourishes and be continued around these sources has been forgotten by the great majority of the cities even many places today has known with this name (districts, neighbourhoods, streets, even mosques etc.)

ZEYTİNBURNU HISTORICAL FOUNTAINS

Zeytinburnu is a district that very rich in water supply. In this distirict where large meadows, gardens are located many fountains had been built in order to provide water for locals, tradesmen, artisans. The fountains that reaches till our time is understood by inscriptions on them that are XVI. century and XIX. century structures. Although they can be grouped in classical and imperial styles according to their architectural characteristics, they usually reflect the classical art concept with their pointed arched niches on the fronts.

SEYYİD NİZAM SHADIRVAN

Seyyid Nizam Tekkesi was built by Seyyid Nizameddin / Nizam (d.1550), one of the Naqshibendi sheikhs who settled in Istanbul from Baghdad during the time of Yavuz Sultan Selim. The Sayyid Nizam Jamiji's shadirvan, located in the courtyard of Sayyid Nizam complex, is a new interpretation of the classical Ottoman shadirvan.

HISTORICAL SEBILS OF ZEYTİNBURNU

In Zeytinburnu there are sebils which are built as charity structures for people to provide their need of drinking water like fountains. Sebils which have been staying up to day were built in classical style or imperial style in terms of architecture and ornamentation just like other fountains built in this region. Two of them are close to Takkeci İbrahim Ağa Mosque (Arakiyeci İbrahim Ağa / Takkeci). These structures, which are one of the earliest examples of the sebil of Istanbul, was made in XVI. century.

MERKEZEFENDİ BATH AND WATER WELL

The Merkezefendi Bath was built as part of the Merkezefendi Complex which is located opposite the gate called "Mevlânakapi", "Mevlevînâne Kapisi or with its old name "Yeni Kapi" in Istanbul. The Bath is located on the corner where the Merkezefendi Street and Mevlevîhane Street meet. In the sources, this building is referred to as the "Merkezefendi bath outside Yenikapi".

AN INTERVIEW WITH ARİF ÖNEMLİ

An oral history study on a well-sinker Arif Önemli from Zeytinburnu district of İstanbul. Önemli, tells his story with wells, how he started to dig wells and how was situation in Zeytinburnu before having running water from taps.

SÜHEYL UNVER'S EXCURSION TO VELİEFENDİ MEADOW AND FOUNTAIN

We know that Distinguished Professor Dr. Süheyl Ünver on June 12, 1963 visited Veliefendi Çayırı and his fountain and took notes with Ottoman Turkish and made some drawings about here. The information is vividly depicted from the beginning to the end of the journey he made here. However, the significance of this trip for us is that it contains important

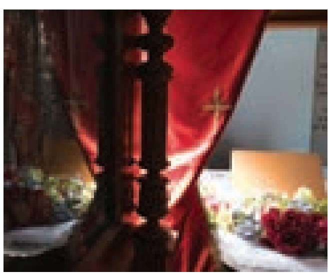
information about the Veliefendi Çayırı and the fountain that is not there anymore.

AHMET ERGÜN

In Census of 1844 Merkezefendi and its Vicinity

Two register books dating from 1844 (1260) in the Ottoman Archives contain records of the resident Muslim community in the outskirts of Istanbul's city walls. One of them is the book that married Muslims registered in and the other one is for the single Muslims. The first book contains two units belonging to today's Zeytinburnu borders with the name of "Merkezefendi Mahallesi ve Dergah" and "Yenikapı Mevlevihanesi". In the book of singles, there are registered neighbourhoods as besides Topkapi, there are Takyeci bachelor, Merkezefendi bachelor and with Fatih (Sultan Mehmed Han) bachelor outside Yedikule.

MURAT ÖZTABAK

A Sacristan of İstanbul

Istanbul has been a host for Muslims, Greeks, Armenians and Jewish communities since its conquest by Ottomans till today. In this work, writer gives information about the Greeks one of the important communities of this multicultural structure in Istanbul and try to tell the traditions and customs of aforesaid community and tells stories from sur içi (inside the city walls) and Kazlıçeşme. In this work which is an oral history study, as a narrator, we will be accompanied by Sacristan of Aya Paraskevi Church Tanaş Özkaramihaloğlu.

ŞEVKET ERCAN KIZILAY

(Horizontal City) As a Urban Movement

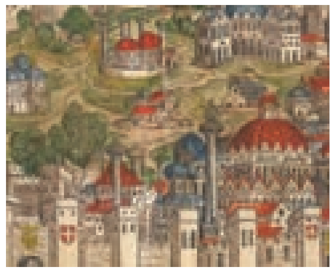
Turgut Cansever's urbanization strategy can be called 'Ufki city'. Although there is many constitutive features of this paradigm, the main factor that draws attention as one of the most important of these is the "Turkish house". Therefore, if new urbanization strategies are to be determined as a basic parameter, then the housing production practices should be centered around the Turkish house. Therefore, it is necessary for the conception and ideation of the Turkish house to be known in a more detailed way, and the discourses of the original architecture on this subject to be popular.

LÜTFİ BERGEN

From Farabi's Civilization to Ibn Khaldun's Inhabitedness

Urban criticism in Turkish thought treads upon a naive solution brings a discourse of "back to village" In the essay, it is emphasized that this 'native' dialectic inevitably constitutes a dichotomy of urban and rural life and Ibn Haldun's reference is a widespread intellectual reflex, the necessity of imposing the possibility of a new theory that transcends the village-city dialect by revealing the differences between Ibn Khaldun and Fârâbî . The differences between Ibn Khaldun and Fârâbî are also discussed in the restricted framework.

ÖZGÜR VİRLAN

Legends of Foundation from Byzas to Constantinople

When Istanbul, which was the capital city of two great powers of world history, has been profoundly rooted, these ancient legends have also been told. In the article, it was mentioned how the city took the name Byzas, the Bosporus which means 'the cow passage' and legends of foundation from the Byzantion to Constantinople.

An Interview with Neil Smith on Gentrification

A conversation about gentrification with Neil Smith, an academic, an "intellectual activist" who affects the modus operandi and interests of fields such as urban studies, geographical and political writings, and human geography.

CEMAL ŞAKAR

İstanbul between Dreams and Memories

Cities become an autonomous entity that existed for them and again acted for themselves. The relationship between man and city has transformed into a relation of subject and object rather than a living, organic relation As a observing and analysing subject human beings objectify the city; puts him/herself in the centre and rebuilds the city according to him/herself. Now the city itself, an independent human being, no reality. In the context of our writing, A. Hamdi Tanpinar is building an Istanbul in dreams, while Orhan Pamuk is pursuing an intellectual image.

MUHAMMED NUR ANBARLI

Bending Space

Our relationship with the space, our threshold to see and grasp it, positioning our body in this space as o spot and connection with a cultural language of space we are in give an ontological notion. In general, this ontological notion enables the gazer to be motivated and settled in the desired position. We are experiencing a period of time that to shake, to renew this notion a new name, a new view, a new visuality is needed.

EKREM SAKAR

Abdülbâkî Nâsır Dede

It was perfectly normal for a person who grow up in an environment surrounded by the Sufis become a postnişîn of the tekke in the light of their willingness and admiration. Abdülbâkî Nâsır Efendi who born in Istanbul Yenikapi district, was one of them. His father was one the sheikhs of the Yenikapi Mevlevihanesi Ebubekir Dede and his mother Saîde Hanım was the daughter of one of the sheikhs of Galata Mevlevihanesi Kutbü'n-nâyî Osman Dede. Abdülbâkî Nâsır Efendi's connection with the Mevlevi order has yet to begin from his household.

YAZARLAR

A. ÇAĞRI BAŞKURT Üniversite öğrenimini İstanbul Üniversitesi Târih bölümünde, yüksek lisansını ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Târih bölümünde tamamladı.

AHMET APAYDIN 1987 yılında İstanbul Fatih'te doğdu. 2005 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Târih bölümünü 2010 yılında bitirdi. Öğrenim hayâtı süresince başta *Yedikıta* dergisi olmak üzere çeşitli dergilerde yazılar kaleme aldı. Birkaç arkadaşıyla kurduğu "târihgezginleri" ekibi ile insanların târihe, özellikle de sosyal târihe olan meraklarını artırmak için çeşitli kültürel faâliyetler içinde olan yazar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Târih bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmekte, Osmanlı'da sosyal hayat ve ulaşım târihi ile ilgili konular hakkında çalışmaktadır.

AHMET ERGÜN 1963 yılında Hatay'ın Dörtyol ilçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ni 1986 yılında bitirdikten sonra 1987 yılında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde uzman yardımcısı olarak göreve başladı. Hâlen bu kurumda araştırmacı unvânıyla çalışmaya devam etmektedir. Ergün'ün, kent târihçiliği ve Osmanlı Ermenileri konusunda çalışmaları bulunuyor. *Kinet'ten Ümraniye'ye Osmanlı Belgelerinde Dörtyol, Kınık'tan Kıyı'ya Osmanlı Belgerinde Osmaniye, Salnamelerde Cebel-i Bereket Sancağı, Payas Sancağı Nüfus Defteri, Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya, Adana Vilayet Salnameleri, Osmanlı Nüfus Defterlerinde Kırıkkale, Tehcire Giden Yol* ve *Osmanlı-Endonezya İlişkileri* katkı sağladığı çalışmalardan bâzılarıdır.

ALİDOST ERTUĞRUL Lisans eğitimini, Yıldız Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'nde; yüksek lisansını, İstanbul Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'nde Mîmarlık Târihi anabilim dalında *"Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Mevcut Hamamları"* konulu tezle; doktorasını ise İstanbul Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi Restorasyon anabilim dalında *"19. İstanbul Kentsel Dönüşümü'nde Üsküdar ve Koruma Sorunları"* başlıklı tezle tamamladı. Meslek hayâtında özel ve kamu kuruluşlarında çok sayıda proje ve uygulama çalışmalarına katıldı. Kent târihi, kentsel koruma, geleneksel yapım teknikleri ve malzemeleri ilgi alanını oluşturan genel başlıklardır.

ALİ RIZA İŞİPEK Yurt içinde dört müze ile üç müze geminin proje koordinatörlüğünü ve kurucu küratörlüğünü yaptı. Ayrıca ulusal ve uluslararası birçok müze projesine de imzâ attı. Hâlen kurmuş olduğu danışmanlık şirketi vâsıtasıyla müze ve sergi projeleri ile denizcilik târihi üzerinde çalışmaktadır. Denizcilik târihi alanında yayımlanmış beş kitabı bulunmaktadır, bir kitabı ise basım aşamasındadır. Birçok vakıf ve dernek yarârına aktif şekilde çalışmaktadır.

BEKİR SIDKI ALBAYRAK Samsun'da doğdu. (Bugünkü ismi ile) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'nden mezun oldu. Uzun yıllar âile şirketinde yöneticilik yanında, serbest yüksek mîmar olarak mesleğini de icrâ etmiştir. Hâlen yalnızca mîmarlık mesleğini ve mîmarlık târihi üzerine yürüttüğü çalışmalarını sürdürmektedir.

BRIGITTE PITARAKIS Bizans sanat târihi uzmanı. 1963 yılında İstanbul'da doğdu. 1992-97 yılları arasında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, 1998-99'da Washington DC'de Bizans araştırmacısı olarak çalıştı. 2007'den bu yana Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırma Enstitüsü'nün Bizans Bölümü ve Boğaziçi Üniversitesi Bizans Araştırma Merkezi bilim kurullarında, Bizans Araştırmaları dergisi yayın komitesinde çalışmalarını sürdürmektedir.

BÜNYAMİN K. Bünyamin Küçükkürtül, 1971 yılında Maraş'ta doğdu. Lise yıllarında çizgi roman denemeleriyle resim çalışmaya başladı. 1995 yılında, Uludağ Üniversitesi Resim ana sanat dalını, aralarında Selçuk Giray ve Rauf Tuncer'in de olduğu hocalardan aldığı eğitimle tamamladı. 1995 ve 1998 yılları arasında *İnsan Saati*, 2010 ve 2011 yıllarında da *Kuyudaki Koro* dergisinin yayın yönetmenliğini yapan Küçükkürtül'ün yayımlanmış 6 şiir kitabı bulunmaktadır. 25 yıldan beri sulu boya alanında resim çalışmalarına devam eden sanatçı, ilk kişisel sergisini 1992 yılında Bursa Şefik Bursalı Sanat Galerisi'nde, 40 adet sulu boya resmiyle gerçekleştirdi. Katıldığı karma sergilerin yanı sıra bugüne kadar çeşitli illerde 20 kişisel sergi açtı. Son çalışmaları ise 2014 yılında Ankara Ziraat Bank Kuğulu Sanat Galerisi'nde ve 2016 yılının nisan ayında, Almanya'da Lünen Hansesaal Sanat Galerisi'nde sergilendi.

CEMAL KAFADAR 1954 yılında İstanbul'da doğdu. Doktorasını 1987'de McGill Üniversitesi İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamladı. 1985-89 yılları arasında Princeton Üniversitesi'nde görev yaptı. 1990 sonrasında Harvard Üniversitesi Ortadoğu Târihi bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Cemal Kafadar, Türk Tarih Kurumu şeref üyesidir.

CEMAL ŞAKAR 1962'de Balıkesir Gönen'de doğdu. 1983'te Gazi Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi'ni bitirdi. Balıkesir'de âile şirketinde çalıştı. Edebiyat hayâtına, 1982'de *Aylık Dergi*'de yayımlanan "Bir İnsan Ölür, Bir Yıldız Kayarmış" adlı öyküsüyle başladı. Bir grup arkadaşıyla birlikte *Kayıtlar, Hece* ve *Hece Öykü*'nün çıkışında yer aldı. Öykü ve denemeleri; *Post Öykü, İtibar* ve *Temmuz* dergilerinde yayımlanmaya devam etmektedir. *Portakal Bahçeleri* ve *Pencere* adlı öykü kitapları Arnavutçaya; bâzı öyküleri de Farsça, Korece ve Azericeye çevrildi. Hâlen İstanbul'da bir kamu kuruluşunda çalışan Şakar, *e-edebiyat* dergisi www.edebistan.com'un yayın yönetmenliğini de yürütmektedir.

DANİŞMEND HÜSEYİN ŞAHİN 1977 yılında Niksar'da doğdu. Niksar Belediye Başkanlığı'nda, Etüt Proje Müdürü olarak görev yapmakta, 15 yıldır yerel kimlik konusu üzerinde çalışmaktadır. Bölgede târihî ve kültürel mîrâsın korunması ile ilgili birçok çalışması da bulunmaktadır.

DİLAVER DEMİRAĞ 1961 yılında Kilis'te doğdu. Yüksek öğrenimini Dokuz Eylül Üniversitesi İktisâdî İdârî Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde yaptı. Yazılarıyla; *Kara, Yeşil Barış, Matbuat, Umran, Birikim* ve *Sivil Toplum, Bilge Adam, Semerkand* dergilerinde yer aldı. İlk kitap çalışması, *Suyla Gelen Kültür* (2007-İSKİ) adıyla basıldı. Yayımlanan diğer kitaplarının dışında, hazırlıkları süren ve basıma hazır durumda başka çalışmaları da mevcuttur.

EKREM SAKAR 1985 yılında İstanbul Fatih'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Türk-İslâm Edebiyâtı bölümünde yaptı. Hâlen aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

ERCAN TOPÇU 1965 yılında Ardahan'ın Posof ilçesinde doğdu. Çocukluk dönemi Bursa'da geçti. 1989'da Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Hâlen âile şirketleri olan Adell Armatür AŞ yönetim kurulu üyesi olup Adell Armatür Ab-ı Hayat Anadolu Su Medeniyeti Koleksiyonu'nun koordinatörlüğünü yapmaktadır. Collection Club, İstanbul Tabip Odası, Fenerbahçe Spor Kulübü Kongre üyesidir. Anadolu su medeniyeti üzerine büyük bir târihî eser koleksiyonu olan Topçu, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi kayıtlı koleksiyoneridir. Su medeniyeti üzerine araştırmalar yapmayı sürdürmekte, çeşitli dergi, kitap ve sempozyumlarda makâleler kaleme almaktadır. İstanbul'da bir "Su Medeniyetleri Müzesi" kurulması için çalışmalarını sürdüren Topçu, evli ve üç çocuk sâhibidir.

ERGÜN VEREN 1965 yılında Eskişehir'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Eskişehir'de; mesleki eğitimini Ankara'da aldı. 1983 – 2008 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nde "Jandarma Astsubay" olarak yaptığı kamu görevinden sonra emekliye ayrıldı. HKAK (Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu), İLESAM (Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği), TEMAD (Türkiye Emekli Astsubaylar Derneği) üyesidir.

FARUK FIRAT 2007-2013 yılları arasında akademik çalışmalar yapmak üzere ABD'de bulundu. Bu sırada çeşitli bilim merkezlerinde uzman olarak görev yaptı. 2013-2015 Esenler Bilim Parkı'nın kurulmasında yer aldı. Hâlen Esenler Şehir Düşünce Merkezi'nde birtakım projeler üretmektedir.

FATİH DALGALI 2008 yılında Yeniçağ Târihi alanında yüksek lisansını tamamladıktan sonra, bir süre öğretmenlik yaptı. Sonraki yıllarda târih alanındaki birçok çalışmanın içinde yer aldı.

FEYZA BETÜL AYDIN Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümü mezunudur. *Gerçek Hayat* dergisinde editörlük ve yazarlık yaptı. Birçok süreli yayın ve kitabın yayımlanma aşamasında görev aldı. İngilizce ve Farsçadan çeviriler yapmaktadır.

FİKRET YEGÜL Roma sanatı ve mîmârîsi alanında uzman bir mîmarlık târihçisidir. 1941 yılında doğan Yegül, çalışmalarıyla birçok uluslararası ödüle lâyık görülmüştür. ABD Santa Barbara'daki California Üniversitesi'nin Mîmarlık Târihi bölümünde öğretim üyesidir.

GÖNÜL GÜREŞSEVER CANTAY İstanbul doğumlu olan Gönül Cantay, 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümünden mezun oldu. Türk sanatının geneli içinde, Türkiye Cumhûriyeti sınırlarının tâyin ettiği alanda, menzil yolları üzerindeki kervansaraylar, külliyeler ve bu yapıların çekirdeğini oluşturduğu şehirler (yerleşmeler) konusunda yaptığı araştırma, uygulama ve çalışmaları (mezûniyet=yüksek lisans, doktora, doçentlik, profesörlük tezleri) bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu Türk mîmârîsi içinde tıp medrese ve dârüşşifâları ile ilgili araştırma, inceleme ve yayınlarıyla tanınmaktadır. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümünde Türk İslâm Sanatları ana bilim dalı başkanı olarak görev yapmış, 16 Kasım 2006 târihi îtibâriyle emekli olmuştur.

GÜL JELİN MADEN Yıldız Teknik Üniversitesi Siyâset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde ve Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde öğrencidir. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında sosyal sorumluluk projelerinde görev aldı. Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi'nde İstanbul okuma ve çalışmaları yapmaktadır.

GÜL SARIDİKMEN Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümünden 1998 yılında mezun oldu. Aynı okulda Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Târihi anabilim dalı Türk ve İslâm Sanatları programında lisans üstü eğitimine başladı. 2000 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde araştırma görevlisi oldu ve İstanbul sebilleri ile ilgili yüksek lisans tezini 2001'de tamamladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Târihi anabilim dalı Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat programından *"Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960"* adlı doktora teziyle 2007'de doktor unvânı aldı. 2001-2007 arasında MSGSÜ Sanat Târihi bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapan Sarıdikmen, 2007'den beri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İstanbul'daki çeşme ve sebiller başta olmak üzere İstanbul, Türk resmi ve ressamları üzerine yayımlanmış çeşitli kitap ve makâleleri bulunmaktadır.

HALİL BERKTAY 1947 yılında İzmir'de doğdu. Liseyi Robert Kolej'de okuduktan sonra, ekonomi alanındaki lisans ve lisansüstü eğitimini 1968'de Yale Üniversitesi'nde tamamladı. Daha sonra yöneldiği târih alanındaki doktorasını Birmingham Üniversitesi'nden 1991 yılında aldı. 1969-71 ve 1977-83 yılları arasında Ankara Üniversitesi Siyâsal Bilgiler Fakültesi İktisat Târihi ve İktisâdî Doktrinler kürsüsünde, 1991-93 yılları arasında ODTÜ ve 1993-98 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Târih bölümlerinde öğretim üyeliği yaptı. Ayrıca yurt dışında Birmingham ve Harvard Üniversitelerinde ders verdi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü müdür yardımcılığı görevinde bulundu. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı kurucu üyelerindendir. 1998-2016 yılları arasında Sabancı Üniversitesi'nde görev yapan Berktay, 2016'dan bu yana emeritus öğretim üyesi olarak İbn Haldun Üniversitesi'nde ders vermektedir. Yayımlanmış altı kitabı, editörlüğünü yaptığı iki kitap; ayrıca (Türkçe, İngilizce, Almanca, Macarca dâhil) çeşitli makâleleri bulunan Berktay, hâlen http://serbestiyet.com/ internet sitesinde köşe yazıları yayımlanmaktadır.

HALÛK PERK 1958 yılında İstanbul'da doğdu. Evli ve 2 çocuk babasıdır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1979 yılında bitirdi. 1980'de avukatlık ruhsatı aldı. 1983'de İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını tamamladı. 1995'te İstanbul Arkeoloji Müzelerine bağlı koleksiyoncu olmuştur. 1999'da İstanbul'da, hâlen başkanı olduğu Arkeolojik Eser Koleksiyoncuları Derneği'ni kurmuştur. Dört yılda Türk Numismatik Derneği yönetim kurulu üyeliği ve yayın kurulu başkanlığını yapmıştır.2002'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan kendi adına özel müze açma izni almıştır. 2004-2006 yıllarında koleksiyonculuk ve ilgili hukuk mevzuatı ile ilgili Yıldız Teknik Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzecilik bölümünde yüksek lisans ve Bahçeşehir Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi'nde lisans programında dersler vermiştir.

HAŞİM ŞAHİN 1978 yılında Bolu'da doğdu. Üniversiteyi Eskişehir'de okudu. Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisansını; Marmara Üniversitesi'nde *"Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler 1299-1402"* adlı teziyle doktorasını tamamladı. 2001-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde görev yaptı. 2012 yılında doçent oldu. hâlen Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde öğretim üyesidir. Sakarya Üniversitesi'nin yanı sıra, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Târih bölümü ve Fâtih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde ders vermektedir.

HİKMET BARUTÇUGİL 1952'de Malatya'da doğdu. 1973'te İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nda tekstil eğitimine başladı. Yüksek öğreniminin ilk yılında tanıdığı ve öğrencisi olduğu Prof. Emin Barın'ın teşvîkiyle hat sanatına ilgi duydu. Hat sanatı ile ilgili çalışmalarına başladığı sırada ebrû sanatını fark eden ve içindeki dinamizmi keşfeden Barutçugil'in bu sanata duyduğu sevgi kısa zamanda tüm benliğini sardı. Öğrencilik yıllarında araştırmalarını tek başına sürdürüp kendisini geliştirdi. 1977'de Akademi'den tekstil desinatörü olarak mezun olduktan sonra çalışmalarını ebrû üzerinde yoğunlaştırdı. 1978-1981 yılları arasında ihtisas için gittiği Londra'da araştırma ve çalışmalarını sürdürdü. Akademik eğitimden aldığı sanat alt yapısını gelenekli sanatlarla birleştirerek yepyeni ufuklar açtı. Geleneği geçmişten geldiği gibi yaşatırken, çağdaş yorumları ile ilgi alanını son derece farklı mecrâlara çekti. Ebrûyu her zaman bir bilim dalı gibi görüp geliştirmeyi hedefleyerek günlük kullanım araçlarından iç mîmâride kullanılan malzemelere kadar birçok üründe uyguladı. Daha önce görülmemiş ebrû yöntemleri denedi. Sanat literatürüne, Barut Ebrûsu'nun mûcidi olarak geçti.

İBRAHİM AKIN KURTOĞLU 1967 yılında İstanbul Fatih'te doğdu. 1981'den îtibâren Pertevniyal Lisesi'nde, 1984-86 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Makina Mühendisliği'nde ve 1987-1993 yılları arasında da İTÜ Elektrik Mühendisliği'nde eğitim gördü. 1993-1999 yıllarında bilgisayar donanım sektöründe hizmet verdikten sonra 1999-2005 yılları arasında akademik kitap, süreli yayın ve lisans/yüksek lisans tezleri hazırlama alanında çalıştı. 2004'ten îtibâren İstanbul kent târihi ve özellikle şehir içi ulaşım târihi husûsunda yaptığı kronolojik araştırmalar, çeşitli kitap ve dergilerde makâle olarak yayımlandı. 2012 yılında İETT için *"Omnibüsten Metrobüse"* ve *"Geçmişten Günümüze Toplu Ulaşım Araçları"* adlarında iki ayrı albüm hazırladı. İstanbul'un kara, deniz ve raylı sistemlerinin târihçelerini kapsayan üç ayrı kronolojik kitap hazırlığı son aşamadadır. 2012-2016 yılları arasında ulaşım konusunda 8 ayrı fotoğraf sergisi hazırlayan yazarın, İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı adlı çalışması İBB Kültür AŞ tarafından 2014 yılında yayımlandı. Kentin nostaljik otobüslerinin îmâlâtı projesinde danışmanlık görevinde bulundu. İstanbul kent içi ulaşım târihine ilişkin kapsamlı araştırmalar yapmak amacıyla 8 kent gönüllüsüyle bir araya gelerek çatısı altında toplandıkları İSAP'ın (İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu) kurucularındandır.

İLHAMİ YURDAKUL 1968 yılında Erzurum'un İspir ilçesi Karakaya köyünde doğdu. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arşivcilik bölümünden girerek 1993 yılında mezun oldu. Aynı yıl Târih bölümü Yakınçağ Târihi anabilim dalında yüksek lisansa başlayarak 1996 yılında *Osmanlı Devleti'nde Şer'i Temyiz Kurumları; Fetvâhâne-i âlî, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye ve Mahkeme-i Temyîz-i Şer'iyye Dâiresi* adlı tezini tamamladı. 1994-1996 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi'nde arşiv belgeleri transkripsiyon, tashih ve redaksiyon uzmanı olarak çalıştı. Bu yılın sonunda, Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde, araştırma görevlisi oldu. 1997 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Târihi anabilim dalında doktoraya başladı. Aynı yıl kadrosu Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne aktarıldı. 2004 yılında tamamladığı *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nın (Bâb-ı Meşîhat) Yenileşme Süreci (1826-1878) adlı doktora tezi Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1878)* adıyla 2008 yılında neşredildi. Kitap, Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) tarafından 2013 yılı telif eser ödülüne lâyık görüldü. Ayrıca yazarın, *Şeyhülislamlık Arşivi (Bâb-ı Meşîhat) Defter Kataloğu* (haz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt), *Kethy Brown'un Bursa ve İstanbul Hatıratı* (haz. İlhami Yurdakul), *Aziz Şehre Leziz Su-Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi* adlı çalışmaları yayımlanmıştır. 2010 yılından îtibâren Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde çalışmalarını yürütmekte olan Yurdakul, 2011 yılında Yeni ve Yakınçağ târihi alanında doçent, 2017'de ise profesör unvânını almış olup ilmiye teşkilâtı, hilâfetin dînî-siyâsî nüfûzu, İstanbul suları ve benzeri konular üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

İSMAİL TAŞPINAR 1969 yılında Belçika'da doğdu. Yüksek öğrenimi ve doktorasını Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Post-Doktora araştırmaları için İtalya'da Roma'da Vatikan'a bağlı Papalık Gregoriana Üniversitesi'nde Dinler ve Kültürleri Araştırma Enstitüsü'nde Hıristiyanlığa, özellikle Katoliklik, Doğu Hıristiyanları ve Dinlerarası İlişkilere dâir araştırmalarda bulundu. Hâlen Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dinler Târihi anabilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır.

KERİME YILDIZ Marmara Üniversitesi Târih bölümünden mezun oldu. Topkapı Sarayı Nakışhânesi'nde tezhip dersleri aldı. Devlet Arşivleri'nde çalıştı.

LÜTFİ BERGEN 1964 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. *Dergâh, Ülke, Hece, İdeal Kent, Düşünen Siyaset, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, İtibar, İştiraki, Anadolu Gençlik, Sebilürreşad, Birikim, Turan* dergilerinde; *Yeni Şafak* ve *Star* gazetelerinde; *Al-Jazeera Türk, Arkitera Mimarlık* gibi mecrâlarda makâleleri yayımlandı. *Edebî Metinde Din-İktisat* başlıklı kitabına 2012 TYB Edebî Tenkit Ödülü verilmiştir. İslâm şehri, kent teorileri, medeniyet, ahilik, İbn Haldun, erken dönem Cumhûriyet hikâyesi, insan hakları, İslâmcılık düşüncesi gibi konularda çalışmaları bulunan yazar, 2015'ten beri *Yeni Söz* gazetesinde yazmaktadır.

MEHMED ALİ ÇALIŞKAN Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyâset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde tamamladı. Aynı üniversitede Sosyoloji bölümünde yüksek lisans yaptı. Aktif Yaşam derneği, Yaşama Dair vakfı ve ADHOC araştırma şirketinin kurucuları arasındadır. AB, BM Kalkınma Programı, TÜBİTAK ve çeşitli üniversitelerin araştırma, proje izleme değerlendirme ve etki analizi çalışmalarında yer aldı. Özel sektör kuruluşlarına yönelik îtibar araştırmaları yaptı ve danışmanlık faâliyetlerinde bulundu.

MEHMET YAŞAR ERTAŞ 1970 yılında Erzurum'da doğdu. 1992 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Târih bölümünden mezun oldu. 1994'te Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Târihi anabilim dalında yüksek lisansını, 2000'de ise doktorasını tamamladı. 1993 yılında öğretmen olarak göreve başladı. Bir yıl kadar öğretmenlik yaptıktan sonra 1994'te araştırma görevlisi oldu. 1994-2000 yılları arasında Celal Bayar ve Marmara Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2001'de Pamukkale Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine atandı. 2007'de doçent ve 2013'te profesör oldu. 2014'ten îtibâren Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde görev yapmaktadır. *Sultanın Ordusu, Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası* ve *Risâletü't-Târîh-i Nâdir Şah* başlığında üç kitap kaleme aldı. *Eskiçağ'dan Cumhuriyet'e Homa (Gümüşsu) Tarihi, Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi, Osmanlı'da Yönetim ve Savaş* adlı editoryal çalışmaları bulunan Ertaş, Osmanlı savaş, sosyal ve ekonomik târihi üzerine çok sayıda makâle de kaleme almıştır. Hâlen Osmanlı savaş târihi ve seyahatnâme metinleri üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Osmanlı Araştırmaları Merkezi (OSAMER) yönetim kurulunda yer alan yazar CIEPO, TITAP ve Türkiye Târihçiler Platformu üyesidir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

MIRCEA ELIADE 1907 yılında Bükreş'te doğdu. Gençliğinde biyoloji ve botanikle ilgilendi. Fakat yıllar ilerledikçe ilgi alanı sosyal bilimlere, filoloji ve felsefeye doğru kaydı. 1928 yılında Bükreş Üniversitesi'nde felsefe dalında yüksek lisans yaptı. Master tezi, İtalyan Rönesans dönemi filozofları hakkındaydı. Sanskritçe ve Hint felsefesi okumak için Kalküta'ya gitti. 1933-39 arası Bükreş Üniversitesi'nde felsefe ve din târihi konuları başta olmak üzere birçok farklı konuda ders verdi. 1951'de en önemli kitabı *Şamanizm* yayımlandı. 1956'da ABD'ye Chicago Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1958 yılında Chicago Üniversitesi'nde Dinler Târihi kürsüsünün başına geçti. 22 Nisan 1986'da ölene kadar Chicago Üniversitesi'nde çalışmaya devam etti.

MUHAMMED NUR ANBARLI 1965 yılında Konya'da doğdu. Televizyon, radyo, gazete, dergi, yayınevi gibi kültür dünyâsının çeşitli mecrâlarında pek çok projede çalıştı. MNA Tasarım markası ile grafik tasarım odaklı prestijli yayınlar üretti. Z'de genel yayın yönetmeni olarak çalışmaktadır.

MUHAMMET NUR DOĞAN 1951 yılında Erzurum'da doğdu. 1979'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünü bitirdi. Aynı bölümde 1983'te Eski Türk Edebiyâtı sâhasında araştırma görevlisi oldu. 1987'de *"Şeyhülislâm İshak Efendi ve Divânı"* üzerine doktora, 1991'de *"Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Divânı"* üzerine doçentlik tezini verdi. 1998'de profesörlüğe yükseldi.

MURAT DİNÇER ÇEKİN İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 2000 yılında Georgetown Üniversitesi Klinik Bioetik Merkezi'nde misâfir öğretim üyesi olarak bulundu. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Politikaları anabilim dalında öğretim üyesidir. *Tıbbın Hastalığı: Çağın Hastalıklarına ve Modern Tıbba Bir Bakış* kitabını Türkçeye çevirdi. Zeytinburnu Tıbbî Bitkiler Bahçesi projesi yürütücüsü, aynı zamanda Z'nin yayın kurulu üyesidir.

MURAT ÖZTABAK Ardeşen-Rize doğumludur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhûriyeti Târihi anabilim dalında yüksek lisans eğitimi devam etmektedir. Aynı zamanda Bilim ve Gençlik Araştırmaları Merkezi (BİLGE) ve Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi genel koordinatörlüklerini yürüten Öztabak, Millî Mücâdele, basın ve kültür târihi üzerine yaptığı araştırmaların yanı sıra hâlen Z'nin sorumlu yazıişleri müdürlüğü görevini de sürdürmektedir.

MUSTAFA NOYAN 1969 yılında İstanbul'da doğdu. Kendisini senelerdir "Suriçi"nden Bir Vapur Sevdâlısı" olarak tanımlayan Noyan, Boğaziçi'nin incisi Beylerbeyi'nde ve Fatih'te büyüdü. 1988'de Galatasaray Lisesi, 1994'de Boğaziçi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünden mezun oldu. 1995 yılında Turizm Bakanlığı kursunu tamamlayarak profesyonel turist rehberliği yapma hakkı kazandı, yaklaşık 20 senedir yerli ve yabancı ziyâretçilere İstanbul ve Boğaziçi turları düzenlemektedir. İstanbulla ilgili çeşitli yayınlarda makâleleri ve bir de kitabı bulunan Noyan, evli ve 2 çocuk babası olup İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu (İSAP) kurucu üyesidir.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞÇI 1964 yılında Konya'da doğdu. Yüksek öğrenimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı ve yine burada doktora eğitimini bitirdi. Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Târihi anabilim dalında profesörlük unvânını aldı. Bir dönem İstanbul Türbeler Müzesi müdürü olarak görev yapan Küçükaşçı, hâlen Topkapı Sarayı Müzesi başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

MÜRSEL SÖNMEZ 1963 yılında Ordu'nun Mesudiye ilçesinde doğdu. Evli ve 3 kız, bir erkek çocuk babasıdır. 1972'den bu yana İstanbul'da yaşamaktadır.

NAZLIGÜL BULUT Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Târih bölümünde tamamladı. İBB Koruma Uygulama Denetleme Müdürlüğü (KUDEB) tarafından basılan *Fatih'in Kayıp Çeşmeleri* isimli kitabı yazdı. Hâlihazırda mezun olduğu Târih bölümünde doktora eğitimine devam etmektedir.

NİL SARI İstanbul'da doğdu. 1963 yılında New York'da P.S. 206 İlkokulu'nu bitirdi. Orta ve lise öğrenimini 1968 yılında Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde tamamladı. 1968-1973 yılları arasında Umûmî Psikoloji, Deneysel Psikoloji, Çocuk Psikolojisi, Sistematik Felsefe, Sosyal Antropoloji ve Etnoloji sertifikaları aldı; psikiyatri stajı yaptı; pedagoji öğrenimi gördü. 1973 yılında İstanbul Üniversitesi Tecrübî Psikoloji bölümünden mezun oldu. Aynı yıl İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji anabilim ve Tıp Târihi bilim dalına sınavla asistan olarak tâyin edildi ve iki yıl temel tıp bilimleri eğitimi aldı. 3 Şubat 1978'de *"Osmanlılarda Hekim ve Deontolojisi"* konulu doktora tezini verdi. 1978'de Tıp Bilimleri Doktoru diploması aldı. 6 Mayıs 1982 târihinde yardımcı doçent olarak atandı. 20 Nisan 1983'de *"Osmanlıca Tıp Yazmalarında Malihülya ve Tedâvisi (XV- XVIII. yy.)"* başlıklı doçentlik teziyle başvurduğu doçentlik

sınavını kazanarak doçent unvânını aldı. 1984'de doçentlik kadrosuna atandı; 1988'de profesörlüğe yükseltildi. 14 Nisan 1983 târihinden 25 Ekim 2013 târihine kadar otuz yıl süresince Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Târihi ve Etik / Deontoloji Ana Bilim Dalı başkanı olarak görev yaptı. 1983 yılında tıp târihi ile ilgili kitap, belge, obje vs koleksiyonu yapmaya başladı. 1985 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Ana Bilim Dalı bünyesinde bir Tıp târihi müzesi kurdu. Uluslararası İslâm Tıp Tarihi Kurumu (ISHIM) kurucu üyelerinden olup 2000 yılından bu yana başkan yardımcılığını yürütmektedir.Tezhip, çini ve minyatür sanatı özel ilgi alanıdır; çeşitli grup sergilerine eserleriyle katılmıştır. Evli ve iki çocuk annesidir.

NURAN KARA PİLEHVARİAN 1983 yılında Yıldız Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'nden mezun oldu. 1987 yılında Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Rölöve-Restorasyon programında yüksek lisansını, 1993 yılında doktora eğitimini tamamladı. 1996 yılında Mîmarlık Târihi ve Kuramı alanında doçent unvânını alan Pilehvarian, 2010 yılında profesör oldu. Akademik yaşamına 1985 de Yıldız Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi Mîmarlık bölümü Mîmarlık Târihi anabilim dalında araştırma görevlisi olarak başlayan Pilehvarian, Mîmarlık ve Sanat Târihi Bilim dalı başkanlığı, Mîmarlık Târihi ve Kuramı lisans üstü program yürütücülüğü, Mîmarlık Fakültesi dekan yardımcılığı, Mîmarlık Târihi anabilim dalı başkanlığı, Mîmarlık bölüm başkanlığı, Mîmarlık Fakültesi dekan vekilliği görevlerinde bulundu. TBMM Millî Saraylar Bilim ve Değerlendirme Kurulu üyesi olan Pilehvarian'ın Selçuklu, Osmanlı mîmarlığı ve Cumhûriyet dönemi Türkiye mîmarlığına ilişkin ulusal ve uluslararası bildiri ve makâleleri, *Son Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, *Döneme Tanıklık edenler S. H. Eldem ve Emin Onat'ı Anlatıyorlar*, *Mekteb-i Mülkiye'nin İstanbul Yılları* adlı üç kitabı bulunmaktadır. Yıldız Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'ndeki lisans ve lisans üstü derslerinin yanı sıra KKTC Yakındoğu Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'nde lisans üstü, Okan Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi Mîmarlık bölümü lisans öğretiminde dersler veren Pilehvarian, çeşitli doktora ve yüksek lisans tezleri yönetmiştir. TİKA denetiminde yürütülen Balkanlar, Mısır, Afganistan, Cezayir ve Etiyopya'daki Osmanlı eserlerinin restorasyonlarında, İstanbul'daki çeşitli restorasyon uygulamalarında danışmanlık yapmıştır.

ÖNDER KAYA 1974 yılında İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Târihi anabilim dalında yapan Önder Kaya'nın, İstanbul ve târih üzerine sekiz kitabı yayımlanmıştır.

ÖMER TUĞRUL İNANÇER 1946 yılında Bursa'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu, 1991 yılına kadar hukuk müşâvirliği yapmıştır. 1991 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Târihî Türk Müziği Topluluğu'nun genel müdürlüğüne atanan Ömer Tuğrul İnançer, Türk Tasavvuf Mûsikîsini Koruma ve Yayma Cemiyeti'nin de yöneticisidir.

ÖZGÜR VİRAN İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Târih bölümünden mezun oldu. Çeşitli dergi ve internet sitelerinde yazıları yayımlanmaktadır.

PELİN ULCA İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji bölümü mezunudur. Farklı dergilerde fotoğraf editörlüğü görevinde bulundu. Hâlen Z'de fotoğraf editörü olarak çalışmaktadır.

ROBERT G. OUSTERHOUT Ortaçağ ve Bizans uzmanıdır. Illinois Üniversitesi Mîmarlık Târihi öğretim görevlisidir. 2007 yılından bu yana Pennsylvania Üniversitesi Sanat bölümünde; Bizans mîmârîsi, araştırmaları ve dökümantasyonları ile Doğu Akdeniz'in kaybolan mîmârî dokusu üzerinde çalışmaktadır.

SAİD ÖZTÜRK 1964 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. Üniversiteyi Ankara'da bitirdi. 1987 yılında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne uzman yardımcısı olarak göreve başladı, 1993 yılına kadar Araştırma Hizmetleri bölümünde çalıştı. 1993'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü'ne bağlı olarak hazırladığı *"XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterleri'nin Sosyo-Ekonomik Tahlili"* adlı teziyle İktisat Târihi bilim dalında doktorasını tamamladı. Ekim 1996'da doçent oldu. 1993-1999 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapan Öztürk, Osmanlı'nın sosyal ve ekonomik târihi sâhasında çalışmalarına devam etmektedir.

SALİHA UYDAŞ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunudur. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nde çalışmaktadır. Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi kurumsal arşiv sorumlusudur. Şehir ve kültür târihi üzerine okumalar yapmaktadır.

SELVANUR ŞÖLEN Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmetler bölümünde ve yine aynı üniversitenin İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi'nde çift ana dal programı kapsamında Psikoloji tahsîlini sürdürmektedir. Bunun yanında, Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi bölümünde de devam etmektedir. Yaklaşık üç yıldır İHH İnsani Yardım Vakfı, KADEM ve Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi'nde çalışmaktadır.

SEMAVİ EYİCE 1922 yılında Kadıköy'de doğdu. Bizans ve Osmanlı sanatına ilişkin çalışmalarıyla bilim dünyâsına çok önemli katkılar sundu. 30 bin adet kitaptan oluşan kütüphânesinde İstanbul ve Bizans üzerine değerli kitapları vardır. Kitaplığı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün Bizans Araştırmaları bölümü ve Semavi Eyice Kitaplığı bölümünde bulunmaktadır. Alman Arkeoloji Enstitüleri aslî üyesi ve Belçika Krallık Akademisi üyesidir. Semavi Eyice'ye 2011 yılında sanat târihi dalında Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü verilmiştir.

SERHAT KULA Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nden mezun oldu. Avusturya'da sanat târihi ve mîmarlık eğitimi aldı. Skylife dergisinde sanat yönetmeni ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Küçükayasofya'daki sanat galerisinde sanat küratörlüğü ve yayıncılık çalışmalarına devam etmektedir.

SERKAN GEDÜK Sanat târihçisi ve restoratör Serkan Gedük, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Topkapı Sarayı Müzesi, Çin ve Japon Porselenleri-Saatler bölümü sorumlusu olarak çalışmaktadır.

SEYİT ALİ KAHRAMAN İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünden mezun oldu. 1992'de çalışmaya başladığı Başbakanlık Devlet Arşivleri'ndeki görevine devam etmektedir. Bu yıllar aralığında araştırmalar yapmak üzere yurt dışındaki arşivlerde görevler üstlendi. Evliyâ Çelebi hakkında araştırmalar yaptı ve *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'ni yayıma hazırladı.

SUPHİ SAATÇİ 1946 yılında Kerkük'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kerkük'te tamamladı. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)'nin Yüksek Mîmarlık bölümünü bitirdi. Günümüzde Fâtih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi Mîmarlık bölümü başkanlığı görevini yürütmektedir. Mîmar Sinan ve Osmanlı mîmarlığının klasik çağı, şehir ve medeniyet, geleneksel Türk evi üzerine araştırmalar yapmıştır. Ayrıca Irak Türkmenlerinin kültür târihi üzerine yayımlanmış eserleri de bulunmaktadır.

SÜHEYL ÜNVER 1898'de İstanbul'da doğdu. Medresetü'l-Hattâtîn'de tezhip ve ebrû öğrendi. Türk süslemesi minyatür sanatı ile uğraştı. 1920 yılında Dârülfünûn Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Paris Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları uzmanlıklarını tamamladı. (1927-1929) Tıp Fakültesi Tedâvi Kliniği ile Farmakodinami müderris yardımcılığı yaptı. Gurebâ ve Haseki hastânelerinde çalıştı. Sanâyi Mektebi'nde asistanlık yaptı. İstanbul Üniversitesi Tıp Târihi Enstitüsü'nü kurdu, Güzel Sanatlar Akademisi hocalığı yaptı. 1933 senesinde üniversitede Tıp Târihi Enstitüsü direktörü oldu. 1938'de profesör, 1954'de ordinaryus profesör oldu. 1967'de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde Tıp Târihi ve Deontoloji kürsüsünü kurdu. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde "Türk Minyatürü ve Süslemesi" hocalığı yaptı. Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Fransa, İsviçre, İtalya, Almanya, Avusturya, Mısır, Irak, İran, Amerika,Roma ve Hollanda'da inceleme gezilerinde bulundu. Topkapı Sarayı Müzesi'nde 500 yıllık nakışhâneyi yeniden kurarak öğrenci yetiştirdi. Öğrencilerinden biri de daha sonra nakışhâneyi bırakacağı kızı Gülbün Mesara'dır. Ünver, 1973'de emekli oldu, 1986'da ise vefat etti.

SÜLEYMAN FARUK GÖNCÜOĞLU 1996-2000 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde, 2000-2005 yılları arasında Kadir Has Üniversitesi'nde çalıştı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde ve İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde ders verdi. İstanbul'la ilgili çeşitli kurumların kuruluşunda yer aldı, önemli görevler îfâ etti.

ŞEFİK MEMİŞ 1967'de Giresun'da doğdu. 1989'da İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 2007 yılında, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Uluslararası Ticâret dalında yüksek lisans yaptı. 2001 yılında yayımlanmaya başlayan *Bir Nokta* aylık edebiyat dergisinde, çeviri şiir ve denemeleri yayımlanmaktadır.

ŞEVKET ERCAN KIZILAY Selçuk Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun oldu. Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji bölümünde *"Mekânın Dönüştürülmesi ve Mücadele Stratejileri: Kuruluşundan Günümüze Derbent Mahallesi, Sarıyer"* başlıklı doktora tezini tamamladı. Düzce Üniversitesi Sosyoloji bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

ŞİNASİ ACAR 1939 İstanbul doğumludur. Memur çocuğu olması nedeniyle ilk ve orta öğrenimi sırasında Ankara, İstanbul, Bodrum ve İzmir'deki çeşitli devlet okullarında okudu. 1962 yılında İTÜ Elektrik Fakültesinden yüksek mühendis olarak mezun oldu. Askerliğini 1963-65 yılları arasında, Ankara'da Mamak Muhabere Okulu ve İnşaat Emlâk Dairesi Başkanlığında mühendis olarak yaptı. Eskişehir'de ESTON AŞ'de göreve başladı ve 1992'ye değin bu şirketin Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlük görevlerini üstlendi; 1992-99 yılları arasında Zeytinoğlu Holding AŞ'de Grup Başkanı olarak çalıştı. 1984-2003 yılları arasında Nesin Vakfı'nın yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı görevini üstlendi. Halen Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümünde Türk Hat Sanatı seçmeli dersini vermektedir. Acarın, Türk Hat Sanatı (1999), Gelimli Gidimli Dünya (2004), Türkiyede Beton Prefabrikasyonun Tarihçesi (2006), İstanbul'un Son Nişan Taşları (2006), Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi (2007), Sevim Selametle birlikte Eskişehir Bibliyografyası (2009), Eskişehir-Zaman, Mekân, İnsan (2009), Bentler ve Sinanın Suyolu (2010) Atilla Bir ve Mustafa Kaçarla birlikte Güneş Saatleri Yapım Kılavuzu (2010), Rubu Tahtası Kullanım Kılavuzu (2010) ve Takiyüddinin Gözlem Araçları (2011) adlı kitapları yayınlandı.

TACETTİN KUTAY 1981 yılında İstanbul'da doğdu. Yüksek lisansını Viyana Üniversitesi'nde Avrupa sekülerleşmesi ve din algısının değişmesi isimli teziyle tamamladı. Viyana Başpiskoposluğu Teolojik Eğitim Merkezi'nde Katolik teolojisi eğitimi alan Tacettin Kutay, Almanca, İngilizce ve Arapça bilmektedir.

TANJU TOKA 1991 yılında Eleşkirt/Ağrı'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümününden 2014 yılında mezun oldu. Yüksek lisans programından 2016 yılında mezun oldu, hâlen İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe bölümünde doktora öğrenimine devam etmektedir. Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi'de psikoloji, sosyoloji ve felsefe araştırmaları masası direktörüdür.

YILMAZ ÖNGE Mîmarlık târihi, Türk İslâm mîmârîsi, Türk el sanatları, Türk folkloru, rölöve ve restorasyon sâhalarında uzman. 1935 yılında İstanbul'da doğdu. 1959 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mîmarlık Fakültesi'nden mezun oldu. 1961 yılında vatanî görevini tamamlamasından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mîmar olarak göreve başladı. Çeşitli Anadolu şehirlerinde restorasyonları yürüttü. Eski eserlerle mîmar, sanat târihçi, kontrolör ve fotoğrafçı gibi ilgileniyordu. 1971 yılı başlarında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslâm Eserleri kürsüsüne asistan olarak atandı. 1972 yılında *"Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Câmilerinde Sebil ve Şadırvanlar"* konulu tez ile edebiyat doktoru, 1978 yılında *"Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyıl Türk Hamamları"* konusundaki tezi ile doçent unvânını aldı. 1979 yılında Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Târihi bölümü öğretim üyeliğine başlayan Yılmaz Önge, 1985 yılında aynı üniversitenin Mîmarlık Fakültesi Mîmarlık bölümü başkanlığına atandı. 1987 yılında profesör unvânını aldı. 1992'de vefat eden Yılmaz Önge, evli ve bir çocuk sâhibiydi.

ZEKİ KARAGÜLLE İstanbul Tıp Fakültesi'ni 1977 yılında bitirdi. İstanbul Eminönü ilçesinde hükûmet tabipliği yaptı. 1979'da İstanbul Tıp Fakültesi Tıbbi Ekoloji ve Hidroklimatoloji kürsüsünde uzmanlık eğitimine başladı, 1983'te uzman oldu. Uzmanlık aldığı Tıbbî Ekoloji ve Hidroklimatoloji anabilim dalında 1987'de doçent, 1995'te profesör oldu. 1999-2008 yıllarında aynı anabilim dalı başkanlığı görevini yürüttü. Hâlen aynı anabilim dalında öğretim üyesi Prof. Karagülle, burada verilen mezûniyet öncesi tıp eğitimi, mezûniyet sonrası Tıbbî Ekoloji ve Hidroklimatoloji uzmanlık eğitimi ve İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nde Tıbbî Ekoloji ve Hidroklimatoloji alanında yüksek lisans ve doktora programlarında eğitici ve danışman öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.